Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

KUZEYBATI KARADENİZ'DE BİZANS DÖNEMİ DİNİ ESERLER

Durmuş GÜR

Doktora Tezi

Ankara, 2019

KUZEYBATI KARADENİZ'DE BİZANS DÖNEMİ DİNİ ESERLER

Durmuş GÜR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Durmuş GÜR tarafından hazırlanan "Kuzeybatı Karadeniz'de Bizans Dönemi Dini Eserler" başlıklı bu çalışma, 13.06. 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı/başarısız bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M.Sacit PEKAK (Başkan-Danışman)

Prof. Dr. Sema DOĞAN (Üye)

Prof. Dr. Bedia Yelda UÇKAN (Üye)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Üye)

Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa YAŞAR SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayımlanan ***"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. [1]
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ….. ay ertelenmiştir. [2]
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. [3]

17../02../ 2019

İmza

Durmuş GÜR

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. M. Sacit PEKAK** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

17.07.2018

İmza

Arş. Gör. Durmuş GÜR

TEŞEKKÜR (ADAMA)

Eşim (Fatma),Oğlum (Doruk Eymen), Annem (Cevriye), Ablam (Gülcan Şentürk) Başta Olmak Üzere Çalışmama Katkı Sunan ve Zaman Harcayan Değerli Hocalarım'a

Armağan Olması Dileğiyle . . .

ÖZET

GÜR, Durmuş. "Kuzeybatı Karadeniz'de Bizans Dönemi Dini Eserler", Doktora Tezi, Ankara, 2019.

Kuzeybatı Karadeniz Bölgesi tarihte Pontos, Bithynia ve Paphlagonia arasında birçok defa sınır değiştirmiştir. Bu bölge güneydeki yerleşim alanlarını kuzeyde Karadeniz'e ulaştırmasının yanında Orta Karadeniz ve İstanbul arasında ulaşımı sağlamaktadır (Konukçu, 1988: 213).

Erken Bizans döneminde bölgenin batısı Honorius, doğusu ise Paphlagonia olarak ayrılmıştır. Honorias, batıda Sakarya Nehri ile Bithynia'dan, Bartın Nehri ile doğuda Paphlagonia'dan ayrılmaktadır. İlk dönemde beş piskoposluk merkezinin görüldüğü Honorias'ta piskoposluk sayısı artarak (Bolu, Karadeniz Ereğlisi, Konuralp-Üsküb, Filyos, Gerede ve Eskipazar) altı olmuştur (Bingham, 1840: 100, Feissel, 2006: 139-142). Çalışmada 13. yüzyılın sonuna kadar önemini koruyan, dini gücünü kaybetmeyen Kuzeybatı Karadeniz'deki Karadeniz Ereğlisi, Alaplı, Filyos ve Amasra'daki dini eserler incelenmiştir.

Kuzeybatı Karadeniz'de Zonguldak; Alaplı Göktepe'deki (Kilisecik) Kilise (AGKMK), Karadeniz Ereğlisi; Orhan Gazi Camii (OGC), Karadeniz Ereğlisi Akheron Vadisi'ndeki Kayaya Oyma Yapılar (KEKOY I-IV), Zonguldak Çaycuma'da Filyos Kilise A Yapısı (TAKAY), Amasra'da Fatih Camii (FC), Kilise Mescidi (KM), Doğu Burç Kilisesi (DBK), Boztepe Kalesi Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (AAMK) (I. ve II. Evre), Amasra Büyükada (Tavşanadası) Kapalı Yunan haçı Planlı Kilise (ABAMKYHPK) ve güneyindeki Manastır ile Boztepe Kalesi Karanlıkyer Kapısı'ndaki Niş (AKYKN) doktora tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır[1].

Anahtar Sözcükler

Kuzeybatı Karadeniz, Herakleia Pontike, Karadeniz Ereğlisi, Tios, Amasra, Kilise, Dini Yapı.

[1] Yazım bütünlüğünü sağlamak için metin içinde Herakleia Pontike yerine günümüz adı Karadeniz Ereğlisi, Hagia Sophia yerine ise Orhan Gazi Cami (OGC) adı kullanılacaktır. Ayrıca kentlerin tarihi adları yerine modern isimleri kullanılmıştır.
Akheron, Hades ve Kerberos ile ilişkilendirilmektedir. Akheron, Latincedeki O, Hellen yazımında, UWA sesine işaret eden omega ile bu, ölüler yurdu yeraltı ülkesinde akan, ama bir bölümü ya da giriş-çıkış yeri yeryüzünde bulunan ırmağın adıdır (Homeros, Odysseia, X 5 1 3). Aynı ad, Akherontos biçiminde de söylenir. Bu adı taşıyan yeryüzü ırmakları vardır. Bunların en tanınmışı, Yunanistan'da Epeiros Bölgesi'ndedir. Görünüşe göre Akheron adı Luwi dilindeki öz biçimiyle Akharwanda'dır. Bu adın Akha-(u)r(a)-wanda öğelerinden türetilmiş ve "Ulu Suyu-olan" anlamında kullanılmıştır. Akha-(a)r(a)-wanda anlamına gelen "Uzun-Suyu-olan" manasında kullanılmış olabilir (Umar, 1993: 39).

ABSTRACT

GÜR, Durmuş. Religious Works of Art in the Byzantine Era in Northwest Black Sea, PhD. Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2019.

In history, the border of the Northwestern Black Sea Region has changed between Pontos, Bithynia, and Paphlagonia many times. This region, which besides transmits the settlements areas in the south to the black sea in the north, provides the transportation between Central Black Sea and Istanbul (Konukçu, 1988: 213).

In the early Byzantine period, the region was divided as Honorius (west part) and Paphlagonia (east part). Paphlagonia in the east of Honarias was bordered with Galatia in the south, Pontus in the east, Black Sea in the north. The theme of Paphlagonia includes some parts of Kastamonu, Sinop, Çankırı and Karabük (all), Çorum, Bolu and Zonguldak (Cramer, 1832: 216-241). The northwestern Black Sea road network with east-west extension connects Honorias and Paphlagonia to each other and in other settlements during the Early Byzantine period (French, 2012: 18-20, Map. 5.1-5.1.1, Drakoulis, 2012: 90).

In the Northwest Black Sea; Zonguldak, Alaplı Göktepe (Kilisecik) Church (AGKMK), Kdz. Ereğli Orhan Gazi Mosque (OGC), Rock Carved Structures in Kdz. Ereğli Akheron Valley (KEKOY I-IV), Filyos Church A (TAKAY) in Zonguldak Çaycuma, Fatih Mosque (FC), Church Mosque (KM), East Tower Church (DBK), Boztepe Castle Church (AAMK) (Phase I and II), Amasra Big Island (Rabbit Island) Greek cross church in square (ABAMKYHPK) in Amasra and the Monastery at the south of Boztepe Castle AKYKN) are the subject of doctoral thesis study[2].

Keywords

Northwest Black Sea, Herakleia Pontike, Karadeniz Ereğlisi, Filyos, Amasra, Church, Religious Buildings.

[2] Yazım bütünlüğünü sağlamak için metin içinde Herakleia Pontike yerine günümüz adı Karadeniz Ereğlisi, Hagia Sophia yerine ise Orhan Gazi Cami (OGC) adı kullanılacaktır. Ayrıca kentlerin tarihi adları yerine modern isimleri kullanılmıştır. Akheron, Hades ve Kerberos ile ilişkilendirilmektedir. Akheron, Latincedeki O, Hellen yazımında, UWA sesine işaret eden omega ile bu, ölüler yurdu yeraltı ülkesinde akan, ama bir bölümü ya da giriş-çıkış yeri yeryüzünde bulunan ırmağın adıdır (Homeros, Odysseia, X 5 1 3). Aynı ad, Akherontos biçiminde de söylenir. Bu adı taşıyan yeryüzü ırmakları vardır. Bunların en tanınmışı, Yunanistan'da Epeiros Bölgesi'ndedir. Görünüşe göre Akheron adı Luwi dilindeki öz biçimiyle Akharwanda'dır. Bu adın Akha-(u)r(a)-wanda öğelerinden türetilmiş ve "Ulu Suyu-olan" anlamında kullanılmıştır. Akha-(a)r(a)-wanda anlamına gelen "Uzun-Suyu-olan" manasında kullanılmış olabilir (Umar, 1993: 39).

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY ..... **i**
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI ..... **ii**
ETİK BEYAN ..... **iii**
TEŞEKKÜR (ADAMA) ..... **ıv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xıv**
HARİTALAR DİZİNİ ..... **xvii**
ÇİZİMLER DİZİNİ ..... **xviii**
RESİMLER DİZİNİ ..... **xxxiii**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **li**
ÖNSÖZ ..... **lii**

GİRİŞ **1**
1.BÖLÜM: KUZEYBATI KARADENİZ'DEKİ BİZANS DÖNEMİ DİNİ ESERLER **7**
1.1. KARADENİZ EREĞLİSİ **10**
1.1.1. Kentin Adı **10**
1.1.2. Coğrafi Konumu, İklim Özellikleri Ve Fiziki Yapısı **13**
1.1.2.1.Coğrafi Konum **9**
1.1.2.2.İklim Özellikleri **15**
1.1.2.3.Fiziki Yapısı **16**
1.1.3.Tarihçe **17**
1.1.3.1.Bizans Öncesi **17**
1.1.3.2.Bizans Dönemi **25**
1.1.3.3.Bizans Dönemi Sonrası **36**
1.1.4. Bizans Dönemi Hıristiyanlık **42**
1.1.5. Dini Yapılar **58**
1.1.5.1.Orhan Gazi Camii (OGC) **58**
1.1.5.1.1.Yeri ve Durumu **58**
1.1.5.1.2.Tarihlendirilmesi **58**

1.1.5.1.3.Mimari Tanıtım **86**
1.1.5.1.4.Osmanlı Dönemi Sonrası **104**
1.1.5.1.5.Malmzeme ve Teknik **108**
1.1.5.1.6.Süsleme **109**
1.1.5.1.7.Yazıt ve Mimari Plastik **109**
1.1.5.1.8.Orhan Gazi Camii (OGC), Yazıt ve Mimari Plastik Eserlerin Değerlendirilmesi **149**
1.1.5.1.9.Orhan Gazi Camii (OGC), Restitüsyon Önerileri **172**
1.1.5.1.10.Orhan Gazi Camii (OGC), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi **185**
1.1.5.2.kayaya Oyma Yapılar(KEKOY I-IV) **193**
1.1.5.2.1. Kayaya Oyma Yapı I (KEKOY I) **197**
1.1.5.2.1.1.Yeri ve Durumu **197**
1.1.5.2.1.2.Tarihlendirilmesi **198**
1.1.5.2.1.3.Mimari Tanıtım **201**
1.1.5.2.1.4.Süsleme **207**
1.1.5.2.2. Kayaya Oyma Yapı II (KEKOY II) **212**
1.1.5.2.2.1.Yeri ve Durumu **212**
1.1.5.2.2.2.Tarihlendirilmesi **212**
1.1.5.2.2.3.Mimari Tanıtım **212**
1.1.5.2.2.4.Süsleme **217**
1.1.5.2.3. Kayaya Oyma Yapı III-IV (KEKOY III-IV) **218**
1.1.5.2.3.1.Yeri ve Durumu **218**
1.1.5.2.3.2.Tarihlendirilmesi **219**
1.1.5.2.3.3.Mimari Tanıtım **219**
1.1.5.2.3.4.Süsleme **221**
1.1.5.2.4. Kayaya Oyma Yapılar (KEKOY I-IV), Mimari Plastik Eserler **222**
1.1.5.2.5. Kayaya Oyma Yapılar (Kekoy I-Iv), Değerlendirme **239**

1.2.ALAPLI 242
1.2.1. dini Yapılar **242**
1.2.1.1.Göktepe (Kilisecik) Kilise (AGKMK) **242**
1.2.1.1.1.Yeri ve Durumu **242**
1.2.1.1.2.Tarihlendirilmesi **245**
1.2.1.1.3.Mimari Tanıtım **251**

1.2.1.1.4.Malzeme ve Teknik **253**
1.2.1.1.5.Süsleme **255**
1.2.1.1.6.Göktepe (Kilisecik) Kilise (AGKMK), Değerlendirme **255**
1.2.1.1.7.Göktepe (Kilisecik) Kilise (AGKMK), Restitüsyon Önerileri **262**
1.3.ÇAYCUMA FİLYOS-TIOS..... 269
1.3.1. Kentin Adı..... **269**
1.3.2. Coğrafi Konumu, İklim Özellikleri ve Fiziki Yapısı **271**
1.3.2.1.Coğrafi Konumu **271**
1.3.2.2.İklim Özellikleri..... **271**
1.3.2.3.Fiziki Yapısı..... **271**
1.3.3.Tarihçe **273**
1.3.4.Bizans Dönemi Hıristiyanlık..... **279**
1.3.5.Dini Yapılar **281**
1.3.5.1.Kilise A Yapısı ve Manastır Yapıları (TAKAY) **281**
1.3.5.1.1.Yeri ve Durumu **281**
1.3.5.1.2.Tarihlendirilmesi **281**
1.3.5.1.3.Mimari Tanıtım **288**
1.3.5.1.4.Malzeme ve Teknik **299**
1.3.5.1.5.Süsleme ve Duvar Resimleri..... **303**
1.3.5.1.6.Mimari Plastik **306**
1.3.5.1.7.Kilise A Yapısı ve Manastır Yapıları (TAKAY), Değerlendirme . **307**
1.3.5.1.8.Kilise A Yapısı ve Manastır Yapıları (TAKAY), Restitüsyon Önerileri **319**
1.3.5.1.9.Kilise A Yapısı ve Manastır Yapıları (TAKAY), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi **329**

1.4.AMASRA..... 331
1.4.1.Kentin Adı..... **331**
1.4.2.Coğrafi Konumu, İklim Özellikleri Ve Fiziki Yapısı **332**
1.4.2. Coğrafi Konumu **332**
1.4.2. İklim Özellikleri..... **333**
1.4.2. Fiziki Yapısı..... **333**
1.4.3.Tarihçe **334**
1.4.3.1.Bizans Öncesi..... **334**
1.4.3.2.Bizans Dönemi..... **335**

1.4.3.3.Bizans Dönemi Sonrası **341**
1.4.4.Bizans Dönemi Hıristiyanlık **343**
1.4.5.Dini Yapılar **356**
1.4.5.1.Fatih Cami (FC) **382**
1.4.5.1.1.Yeri ve Durumu **382**
1.4.5.1.2.Kilisenin Adı **393**
1.4.5.1.3.Tarihlendirilmesi **384**
1.4.5.1.4.Mimari Tanıtım **391**
1.4.5.1.5.Malzeme ve Teknik **408**
1.4.5.1.6.Süsleme ve Duvar Resimleri **409**
1.4.5.1.7.Mimari Plastik (Katalog) **416**
1.4.5.1.8.Fatih Cami (FC), Restitüsyon Önerileri **428**
1.4.5.1.9.Fatih Camii (FC), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi **447**
1.4.5.2.Kilise Mescidi (KM) **452**
1.4.5.2.1.Yeri ve Durumu **452**
1.4.5.2.2.Kilisenin Adı **452**
1.4.5.2.3.Tarihlendirilmesi **453**
1.4.5.2.4.Mimari Tanıtım **457**
1.4.5.2.5.Malzeme ve Teknik **476**
1.4.5.2.6.Süsleme ve Duvar Resimleri **481**
1.4.5.2.7.Mimari Plastik ve Duvar Resimleri (Kataog) **487**
1.4.5.2.8.Kilise Mescidi (KM), Restitüsyon Önerileri **510**
1.4.5.2.9.Kilise Mescidi (KM), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Ön. **517**
1.4.5.3.Doğu Burç Kilise (DBK) **521**
1.4.5.3.1.Yeri ve Durumu **521**
1.4.5.3.2.Kilisenin Adı **521**
1.4.5.3.3.Tarihlendirilmesi **521**
1.4.5.3.4.Mimari Tanıtım **522**
1.4.5.3.5.Malzeme ve Teknik **531**
1.4.5.3.6.Süsleme ve Duvar Resimleri **533**
1.4.5.3.7.Doğu Burç Kilisesi (DBK), Restitüsyon Önerileri **536**
1.4.5.3.8.Doğu Burç Kilisesi (DBK), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi **542**
1.4.5.4.Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (AAMK) (I. ve II. Evreler) **545**
1.4.5.4.1.Yeri ve Durumu **545**

1.4.5.4.2.Kilisenin Adı **546**
1.4.5.4.3.Tarihlendirilmesi **546**
1.4.5.4.4.Mimari Tanıtım **547**
1.4.5.4.5.Malzeme ve Teknik **552**
1.4.5.4.6.Süsleme **553**
1.4.5.4.7.Mezarlar **554**
1.4.5.4.8.Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (AAMK), Restitüsyon Önerileri **558**
1.4.5.4.9. Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (AAMK), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi **563**
1.4.5.5. Fatih Cami (FC), Kilise Mescidi (KM), Doğu Burç Kilise (Dbk) ve Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (Aamk), Karşılaştırma ve Değerlendirme **566**
1.4.5.6.Büyükada Manastırı Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise (ABAMKYHPK) **592**
1.4.5.6.1.Yeri ve Durumu **592**
1.4.5.6.2.Kilisenin Adı **593**
1.4.5.6.3.Tarihlendirilmesi **594**
1.4.5.6.4.Mimari Tanıtım **596**
1.4.5.6.5.Malzeme ve Teknik **605**
1.4.5.6.6.Süsleme **606**
1.4.5.7.Büyükada Abamkyhpk'nın Güneyindeki Manastır Yapıları (ABAMY) **609**
1.4.5.7.1.Yeri ve Durumu **609**
1.4.5.7.2.Adı **610**
1.4.5.7.3.Tarihlendirilmesi **611**
1.4.5.7.4.Mimari Tanıtım **614**
1.4.5.7.5.Malzeme ve Teknik **617**
1.4.5.7.6.Büyükada Manastırı (ABAMKYHPK ve ABAMY), Değerlendirme **620**
1.4.5.7.7.Büyükada Manastırı Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise (ABAMKYHPK), Restitüsyon Önerileri **631**
1.4.5.7.8.Büyükada Manastır Yapılar ve Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise (ABAMKYHPK ve ABAMY), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi **642**

2.BÖLÜM:DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 646
2.1.BİZANS DÖNEMİ İBADET ALANLARI VE DİNİ YAPILAR 646

2.2.MANASTIRLAR VE KİLİSELER 656
2.2.1.Dini Yapıların Özgün İsimleri ve Kime İthaf Edildiği **660**
2.2.2.Dini Yapıların Mimari Özellikleri **665**
2.2.2.1.Plan **667**
2.2.2.2.Narteks **673**
2.2.2.3.Cepheler **680**
2.2.2.4.Parekklesion, Mezar Yapıları (Şapel) ve Vaftizhaneler (?) **684**
2.2.2.5.Kapılar **692**
2.2.2.6.Naos, Narteks ve Atrium Zemin Döşemeleri **693**
2.2.2.7.Örtü Sistemleri **696**
2.2.2.8.Malzeme ve Teknik **698**
2.2.2.9.Duvar Resimleri **707**

2.3.KARADENİZ EREĞLİ MÜZESİ İLE AMASRA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN BİZANS DÖNEMİ DİNİ MİMARİ PLASTİK ESERLER İLE DİĞER BAĞIMSIZ ÖRNEKLER 716
2.4.OSMANLI DÖNEMİ İLE SONRASI YAPILARIN DEĞİŞİMİ VE GENEL DURUMLARI 726
2.5.SUALTI ARAŞTIRMALARI 727
2.6.SONSÖZ 731

KAYNAKÇA 733

EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU 796
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU 798
EK 3. SÖZLÜK 800
EK 4. KARADENİZ EREĞLİ MÜZESİ VE AMASRA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEKİ BİZANS DÖNEMİ DİNİ MİMARİ PLASTİK ESERLER 808
EK 5. KARADENİZ EREĞLİSİ'NDEKİ BİZANS DÖNEMİ DİĞER ESERLER 896
EK 6. TEK NEFLİ VE ÜÇ NEFLİ KİLİSELER 913
EK 7. KAPALI YUNAN HAÇI PLANI VE ABAMKYHPK'YA BENZER YAPILAR 805
EK 8. KİBORİON PLANI VE FC'YE BENER YAPILAR 964
EK 9. AMASRA BOZTEPE KALESİ, KARANLIKYER KAPISI, KUTSAL NİŞ (AKYKN) 970

ÖZGEÇMİŞ..... 979

KISALTMALAR DİZİNİ

AAM : Amasra Arkeoloji Müzesi

AAMK : Amasra Boztepe Ağlayan Ağaç Mevki Kilise

AAMKA : Amasra Arkeoloji Müzesi Kazı Arşivi

AAMM : Amasra Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü

ABAMY : Amasra Büyükada Manastırı Yapıları

ABAMKYHPK : Amasra Büyükada Manastırı Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise

A.ÇAP : Alt Çapı

A.DER : Alt Derinlik

A.GEN. : Alt Genişlik

AGKMK : Alaplı Göktepe Kilisecik Mevki, Kilise

AKYKN : Amasra Karanlıkyer Kapısı Niş

AutoCAD : Auto Computer Aided Design

AVGMA : Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

A.YÜZ : Arka Yüzü

CKA : Cahit Karakök Arşivi

CM : Santimetre

DBK : Amasra Doğu Burç Kilisesi

DER. : Derinlik

DOP : Dumbarton Oaks Papers

FC : Amasra Fatih Camii

GEN. : Genişlik

GPR Jeoradar : Ground Penetrating Radar / Yer Radarı

H. : Hicri

İAM : İstanbul Arkeoloji Müzesi

KA. : Kalınlık

KAM : Kastamonu Arkeoloji Müzesi

KAT. NO. : Katalog Numarası

KEB : Karadeniz Ereğli Belediyesi

KEM : Karadeniz Ereğli Müzesi

KEMA : Karadeniz Ereğli Müzesi Arşivi

KEMM : Karadeniz Ereğli Müze Müdürlüğü

KEKOY I : Karadeniz Ereğlisi Kayaya Oyma Yapı I

KEKOY II : Karadeniz Ereğlisi Kayaya Oyma Yapı II

KEKOY III : Karadeniz Ereğlisi Kayaya Oyma Yapı III

KEKOY IV : Karadeniz Ereğlisi Kayaya Oyma Yapı IV

KEMM : Karadeniz Ereğli Müze Müdürlüğü

KKVKKM : Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü

KM : Amasra Kilise Mescidi

KVGM : Kastamonu Vakıflar Genel Müdürlüğü

Km : Kilometre

M. : Miladi

MM : Milimetre

OGC : Karadeniz Ereğlisi Orhan Gazi Camii

Ö.YÜZ : Ön Yüz

PT : Pişmiş Toprak

SAM **:** Sinop Arkeoloji Müzesi

SPA **:** Prof. Dr. M.Sacit PEKAK Arşivi

TAKAY **:** Tios Akropolü Kilise A Yapısı

TKA **:** Tios Kazı Arşivi

Ü.ÇAP **:** Üst Çapı

UZ. **:** Uzunluk

Ü.GEN. **:** Üst Genişlik

U.DER. **:** Üst Derinlik

VGM **:** Vakıflar Genel Müdürlüğü

VOL. **:** Volüt

VOL.ÇAP **:** Volüt Çapı

YÜK. **:** Yükseklik

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1 Kuzeybatı Karadeniz, İncelenen Dini Yapıların Konumları (D. Gür ve O. Çepni, 2019) 7

Harita 2Karadeniz Ereğlisi, Kent Planı (Hoepfner, 1966: Plan II) 13

Harita 3Roma Döneminde Pontos ve Bithynia Arasındaki Ulaşım Ağı (Marek, 2003: Karte V) 23

Harita 4 Tabula Putengeriana'ya Göre Karadeniz Ereğlisi 24

Harita 5 Karadeniz Ereğlisi, Surlar, 1:2000 Ölçek (Hoepfner, 1966: 42, 45) 41

Harita 6 1204-1453 Tarihleri Arasında Kuzeybatı Karadeniz'deki Kentler ve Dini Yapı 54

Harita 7 Karadeniz Ereğlisi, Kent Planı (Ainsworth, 1842: Map I) 73

Harita 8 Karadeniz Ereğlisi'nin Karadeniz Genelindeki Kentlere Uzaklığı (Μακπησ, 1903: 14-16) 75

Harita 9 Karadeniz Ereğlisi, Kilisecik Mevki (Hoepfner, 1963: 16; Margny, 1845: t. 35) 244

Harita 10 Kilisecik Mevki ve Lycus Vadisi (Butler, 1838: XIII) (sağ) 244

Harita 11 Amasra'daki Tarihi Yerleşim Alanları (Marek, 1993: 91) 337

Harita 12 Amasra Kalesi'nde Bizans Dönemi Surlar ve Kiliseler (Marek, 2003: Karte X) 360

Harita 13 Amasra, Bizans ve Ceneviz Yerleşim Alanları ve Yapıların Konumu (Hill ve Crow, 1992: 91, Fig.1; Crow ve Hill, 1995: Fig. 1) 384

Harita 14 Doğu Burç Kilise'nin (DBK) Konumu (Sharp, 2010: Fig. 4) 522

Harita 15 AKYKN, Konumu (Marek, 1993: 91) 971

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 1 Karadeniz Ereğlisi Bazilikası, Plan (Eyice, 1988: 50) 78

Çizim 2 OGC, Plan (Eyice, 1971: 318, Fig. 3) 86

Çizim 3 OGC, Kesit ve Plan (Akkaya, 1994: Plan 5) 87

Çizim 4 OGC, Vaziyet Planı (Gür, 2019) 88

Çizim 5 OGC, A-A (Doğu-Batı) Kesit (Gür, 2019) 88

Çizim 6 OGC, Kuzey Cephe, Görünüş (Gür, 2018) 89

Çizim 7 OGC, Kuzey Cephenin Batısı, Traianus Yazıtı, Sarkofag Levhası ve Devşirme (Gür, 2019) 90

Çizim 8, Resim 13 OGC, Güney Cephe, Restorasyon Sonrası (Gür, 2019) 91

Çizim 9 OGC, Güney Cephe, Görünüş (Gür, 2019) 92

Çizim 10 OGC, Çatı (Gür, 2019) 96

Çizim 11 OGC, Naos, Örtü Sistemi, Doğuya Bakış (Gür, 2019) 104

Çizim 12 OGC, Kuzey Cephenin Batısı, Devşirme Kapı (Gür, 2018) 112

Çizim 13 OGC, Apsis, Sütun (Kuzey) (Gür, 2018) 123

Çizim 14 OGC, Apsis, Sütun (Güney) (Gür, 2018) 124

Çizim 15 OGC, Naos, Batı, Sütun (Gür, 2018) 125

Çizim 16 OGC, Naos, Kuzeydoğu, Sütun (Gür, 2018) 126

Çizim 17 OGC, Naos, Kuzey, Sütun (Gür, 2018) 127

Çizim 18 OGC, Naos, Kuzeybatı, Sütun (Gür, 2018) 128

Çizim 19 OGC, Naos, Güneybatı, Sütun (Gür, 2018) 129

Çizim 20 OGC, Naos, Güney, Sütun (Gür, 2018) 130

Çizim 21 OGC, Naos, Güneydoğu, Sütun (Gür, 2018) 131

Çizim 22 OGC, Naos, Kuzeydoğu, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018) 134

Çizim 23 OGC, Naos, Kuzeybatı, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018) 135

Çizim 24 OGC, Apsis, Kuzey, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018) 136

Çizim 25 OGC, Apsis, Güney, Yastık/İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018) 136

Çizim 26 OGC, Naos, Güneydoğu, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018) 137

Çizim 27 OGC, Naos, Güneybatı, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018) 138

Çizim 28 OGC, Levha (Gür, 2018)..... 142

Çizim 29 OGC, Kuzey Cephe, Arşitrav (?)(Gür, 2018) 143

Çizim 30 OGC, Kuzey Cephe, Arşitrav (?) (Gür, 2018) 144

Çizim 31 OGC, Kuzey Cephe, Sarkofag (Gür, 2018)..... 146

Çizim 32 OGC, Plan, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 173

Çizim 33 OGC, Doğu Cephe, Apsis ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 174

Çizim 34 OGC, Tavan, Ahşap Restitüsyon (Gür, 2018)..... 174

Çizim 35 OGC, Çatı, Restitüsyon (Gür, 2018) 175

Çizim 36 OGC, Güney Cephe, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 177

Çizim 37 OGC, Rölöve (KVGM, 2018) 181

Çizim 38 Karadeniz Ereğlisi Kent Planı, Liman ve Akropolis (Hoeppfner, 1972: Planabb.3) 195

Çizim 39 KEKOY I-IV, Genel Görünüm (Hoepfner, 1972a: Planabb. 4)..... 197

Çizim 40 KEKOY I, Plan (Gür, 2018)..... 202

Çizim 41 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği (Hoepfner, 1972a: 42,43, Abb.1) 208

Çizim 42 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği'nin Konumu (Gür, 2018)..... 208

Çizim 43 KEKOY II, Plan (Karakuzulu, 2002a: Şekil 63)..... 213

Çizim 44 KEKOY II, Plan (Hoepfner, 1972a: Abb.5'den Düzenlenmiştir) (Gür, 2018) 214

Çizim 45 KEKOY II, A-B Kesiti (Hoepfner, 1972a: Abb.2) ve Kuzeybatı Paye (Hoepfner, 1972a: Tafel 2a) 216

Çizim 46 KEKOY III, Plan (Karakuzulu 2002'den düzenlenmiştir) (Gür, 2018)..... 221

Çizim 47 AGKMK ve Yapı Kalıntıları (Hoepfner, 1972b: Planabb. 6) 247

Çizim 48 Kilisecik Koyu, AGKMK'nin Kuzeybatısındaki Yapı Kalıntısı (Hoepfner, 1972b: Planabb. 7) 249

Çizim 49 AGKMK, Skyphos (Hoepfner, 1972b: Tafel 9)..... 251

Çizim 50 AGKMK, Plan (Hoepfner, 1972b: Planabb. 6) 253

Çizim 51 AGKMK, Rölöve (Hoepfner, 1972b: Planabb. 6'den Yeniden) (Gür, 2018) 253

Çizim 52 AGKMK, Plangrid, Restitüsyon (Gür, 2018) 264

Çizim 53 AGKMK, Plangrid, Naos ve Narteks, Restitüsyon (Gür, 2018) 264

Çizim 54 AGKMK, Plangrid, Naos ve Narteks, Restitüsyon (Gür, 2018) 265

Çizim 55 AGKMK, Apsis, Naos ve Narteks, Restitüsyon (Gür, 2018) 265

Çizim 56 AGKMK, Naos ve Apsis, Restitüsyon (Gür, 2018) 266

Çizim 57 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Plangrid, Restitüsyon (Gür, 2018) 266

Çizim 58 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsisi, Restitüsyon (Gür, 2018) 267

Çizim 59 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Naostaki Taşıyıcıların Uzantısı, Restitüsyon (Gür, 2018) 267

Çizim 60 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Naos ve Narteksteki Taşıyıcıların Uzantısı, Restitüsyon (Gür, 2018) 268

Çizim 61 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Naostaki Taşıyıcılar, Kapı ve Pencereler (Gür, 2018) 268

Çizim 62 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Narteksteki Kapılar (Gür, 2018) 269

Çizim 63 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Narteksin Kuzey ve Güneyindeki Kapılar (Gür, 2018) 269

Çizim 64 TAKAY, I. Evre (Gür ve Gür–2015) 291

Çizim 65 TAKAY, II. Evre (Gür ve Gür–2015) 292

Çizim 66 TAKAY, III. Evre (Gür ve Gür–2015) 293

Çizim 67 Duvar Resimlerinin Plan Üzerindeki Konumları (Gür, 2015a: Çizim 27) 305

Çizim 68 TAKAY, Naos, Kuzeybatı Duvar, Duvar Resmi (Gür, 2015a: Resim 82, Çizim 28) 305

Çizim 69 TAKAY, Apsis Güney ve Naos Güneydoğu Duvar, Duvar Resimleri (Gür, 2015a: Resim 83, Çizim 29) 306

Çizim 70 Parekklesion, Doğu, Apsis Duvar Resimleri (Gür, 2015a: Çizim 31) 307

Çizim 71 Tios Roma Tapınağı ve TAKAY, Plan (Yıldırım, Gür, Kumru ve Ayşe, 2019) 310

Çizim 72 TAKAY, Plan (Yıldırım, Gür, Kumru ve Ayşe, 2019) 313

Çizim 73 TAKAY, I. Evre, Doğu ve Kuzey Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015) 322

Çizim 74 TAKAY, I. Evre, Güney ve Doğu Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)..... 322
Çizim 75 TAKAY, I. Evre, Kuzey ve Batı Cepheleri Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015) 323
Çizim 76 TAKAY, II. Evre, Doğu ve Kuzey Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)..... 324
Çizim 77 TAKAY, II. Evre, Güney ve Doğu Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015) 325
Çizim 78 TAKAY, II. Evre, Batı ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)..... 325
Çizim 79 TAKAY, II. Evre, Kuzey ve Batı Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)..... 325
Çizim 80 TAKAY, III. Evre, Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2019) 327
Çizim 81 TAKAY, III. Evre, Doğu Cephe, Restitüsyon (Gür, 2019)..... 327
Çizim 82 TAKAY, III. Evre, Kuzey Cephe, Restitüsyon (Gür, 2019) 328
Çizim 83 TAKAY, III. Evre, Kuzey Cephe, Restitüsyon (Gür, 2019) 328
Çizim 84 TAKAY, III. Evre, Kuzey Cephe, Restitüsyon (Gür, 2019) 328
Çizim 85 TAKAY, III. Evre, Güney ve Doğu Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015) 329
Çizim 86 TAKAY, III. Evre, Kuzey ve Batı Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015) 329
Çizim 87 Amasra, Bedesten/Agora, Plan (Sakaoğlu, 1999: 144) 363
Çizim 88 Kuşna Sokak'taki Yapı Kalıntısı, Plan (Gür, 2018) 368
Çizim 89 FC, Plan (Sol) (Eyice, 1954a: Fig. 3), (Sağ) (Sakaoğlu, 1999: 153)..... 393
Çizim 90 FC, Plan, Rölöve (Gür, 2019) 395
Çizim 91 FC, Kuzey Cephe, Rölöve, Cephenin Batısında Kapatılan Kapı (Gür, 2018) 396
Çizim 92 FC, İkinci Kat, Doğu Duvar, Tribelon (Gür, 2018) 405
Çizim 93 Keramoplastik Süs Çömlekleri (Şentürk ve Urfalıoğlu, 2017: 769) 410
Çizim 94 FC, Ambon Korkuluğu, Restitüsyon (Eyice, 1954a: Fig. 2, Planc. XXXVII-2) (sol), ... 415
Çizim 95 FC, Ambon Levhası, Restitüsyon (Eyice, 1954a: Fig. 1)..... 416
Çizim 96 FC, Tribelon, Doğu Duvar, Kaide, Sütun ve İon-İmpost Başlıklar (Gür, 2018)..... 418
Çizim 114 FC, Restitüsyon Plan Denemesi (Gür, 2018) 430
Çizim 115 FC, Plan, Restitüsyon (Gür, 2018) 431
Çizim 116 FC, Plan, Restitüsyon (Gür, 2018) 432

Çizim 117 FC, 19. Yüzyıl, Kuzey Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018) 433

Çizim 118 FC, Poligonal Kasnak ve Örtü Sistemi, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018) 435

Çizim 119 FC, Poligonal Kasnak ve Örtü Sistemi, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018) 435

Çizim 120 FC, Poligonal Kasnak ve Örtü Sistemi, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018) 435

Çizim 121 FC, Plan, Kuzey ve Güney Cephelerdeki Pencere ve Narteks, Restitüsyon (Gür, 2018) 436

Çizim 122 FC, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018) 437

Çizim 123 FC, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018) 437

Çizim 124 FC, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018) 437

Çizim 125 1950-1970 tarihleri, FC, Plan, Restitüsyon, I (Gür, 2018) 444

Çizim 126 1950-1970 tarihleri, FC, Plan, Restitüsyon, II (Gür, 2018) 445

Çizim 127 1950 sonrası, FC, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018) 446

Çizim 128 1950 sonrası, FC, Kuzey Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018) 447

Çizim 97 KM, Plan (Eyice, 1954a: Fig. 3) 458

Çizim 98 KM, Doğu-Batı Kesiti (Gür, 2018) 460

Çizim 99 KM, Plan (Eyice, 1965: 68) 461

Çizim 100 KM, Plan (Sakaoğlu, 1999: 153) 461

Çizim 101 KM, Plan (Boran, 2001: Çizim 32) 462

Çizim 102 KM, Birinci ve İkinci Kat Plan (Gür, 2018) 462

Çizim 103 KM, Kuzey Cephe (Gür, 2018) 463

Çizim 104 KM, Doğu Cephe (Gür, 2018) 464

Çizim 105 KM, Batı Cephe (Gür, 2018) 465

Çizim 106 KM, Naos, Batı Duvar (Gür, 2018) 472

Çizim 107 KM, Naos, Doğu Duvar (Gür, 2018) 474

Çizim 108 KM, Naos, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018) 495

Çizim 109 KM, Apsis, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018) 496

Çizim 110 KM, Plan, Restitüsyon (Gür, 2018) 512

Çizim 111 KM, Batı Cephe, Restitüsyon (Gür, 2018) 513

Çizim 112 KM, Batı Cephe, Restitüsyon (Gür, 2018) 515

Çizim 113 KM, Naos, Batı Duvar, Doğu Duvar ve Örtü Sistemleri, Restitüsyon (Gür, 2018) 517

Çizim 129 DBK, Rölöve (Gür, 2019) 523

Çizim 130 DBK ve Kuzeydoğu Burç, Rölöve (Gür, 2018) 524

Çizim 131 DBK, Güney Duvarı Tamamlanmış Rölöve (Gür, 2018) 524

Çizim 132 DBK, Plan, Restitüsyon I (Gür, 2018) 537

Çizim 133 DBK, Plan, Restitüsyon II (Gür, 2018) 537

Çizim 134 AAMK (I. ve II. Evre), Rölöve (AAMKA, 2015) 550

Çizim 135 AAMK (I. Evre), Rölöve (Gür, 2018) 550

Çizim 136 AAMK (II. Evre), Rölöve (Gür, 2018) 551

Çizim 137 AAMK (I. ve II. Evre), Rölöve (Gür, 2018) 551

Çizim 138 AAMK (I. ve II. Evre), Naosun Kuzeydoğusu, Mezar (Gür, 2018) 557

Çizim 139 AAMK (II. Evre), Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018) 560

Çizim 140 AAMK (II. Evre), Güney ve Doğu Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018) 560

Çizim 141 AAMK (II. Evre), Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018) 561

Çizim 142 AAMK, Batı ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018) 562

Çizim 143 AAMK (II. Evre), Restitüsyon, Doğu ve Kuzey Cepheler (Gür, 2018) 563

Çizim 144 FC (g) ve KM (h) Planlarının Karşılaştırılması (Günümüzde Durumları) (Sharp, 2010: 52) 569

Çizim 145 ABAMKYHPK, Plan (Eyice, 1951a: Res. 7) 598

Çizim 146 ABAMKYHPK, Plan (Eyice, 1965: 70) 598

Çizim 147 ABAMKYHPK, Plan (Sakaoğlu, 1999: 155) 599

Çizim 148 ABAMKYHPK ve Güneyindeki Yapıların Planı (Gür, 2018) 600

Çizim 149 ABAMKYHPK, Plan (Gür, 2018) 600

Çizim 150 Büyükada'nın Merkezindeki Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise ve Güneyindeki Yapı Kalıntıları (Hill ve Crow, 1992: 91, Fig. 1) 610

Çizim 151 ABAMKYHPK ve ABAMY, Plan (Gür, 2018)..... 611

Çizim 152 ABAMY, Plan (Gür, 2018) 611

Çizim 153 ABAMKYHPK ve ABAMY, Plan (Gür, 2018)..... 615

Çizim 154 Orta Bizans Kiliselerindeki Şapellerin Konumları (Ćurčić, 1977: 96, Fig. 1) 625

Çizim 155 Soldan Sağa İstanbul Şeyh Murat Mescidi (9. Yüzyıl) (Eyice, 1967: Res. 7), İstanbul Hirami Ahmet Paşa Mescidi (Sunay, 2012: Çizim 2), Bulgaristan Kolusa Aziz Georgios Kilisesi, Zemen Manastırı Teolog Aziz Ioannes Kilisesi (Ousterhout, 2016: 35, Resim 11 c-d) 626

Çizim 156 Yunanistan Pentele Frangokklesia Kilise (13. Yüzyılın İkinci Yarısı) (Gkioles ve Pallis, 2014: 190, Fig. 240) 627

Çizim 157 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis ve Pastoforiumlar, Restitüsyon (Gür, 2018). 633

Çizim 158 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis ve Pastoforiumlar, Restitüsyon (Gür, 2018). 634

Çizim 159 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis ve Pastoforiumlar, Restitüsyon..... 634

Çizim 160 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis ve Pastoforiumlar, Restitüsyon (Gür, 2018). 635

Çizim 161 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis, Pastoforiumlar ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 635

Çizim 162 ABAMKYHPK, Batı Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 636

Çizim 163 ABAMKYHPK, Batı Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 636

Çizim 164 ABAMKYHPK, Batı Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 637

Çizim 165 ABAMKYHPK, Batı Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 637

Çizim 166 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 638

Çizim 167 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 638

Çizim 168 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 639

Çizim 169 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 639

Çizim 170 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 639

Çizim 171 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 640

Çizim 172 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 640

Çizim 173 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 640
Çizim 174 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 641
Çizim 175 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 641
Çizim 176 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 641
Çizim 177 ABAMKYHPK, Kuzey Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 642
Çizim 178 ABAMKYHPK, Kuzey Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 642
Çizim 179 ABAMKYHPK ve Güneyindeki ABAMY (Gür, 2018)..... 643
Çizim 180 ABAMKYHPK, Apsis ve Pastoforiumlar, Plan (sol)..... 644
Çizim 181 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis ve Pastoforiumlar, Rölöve (Gür, 2018)..... 644
Çizim 182 Bulgaristan Isperihovo Manastır Kilisesi (4. Yüzyıl Sonu-5. Yüzyıl Başı)..... 690
Çizim 183 Hırvatistan Veliki Gradac (Taliata) Kilisesi ve Vaftizhane (6. Yüzyıl)..... 691
Çizim 184 Sırbistan, Babotinac, Prokuplje Kilisesi (6. Yüzyıl) (Ilić, 2006: 231, Fig. 7)..... 692
Çizim 185 Sırbistan Boljetin (Smorna) Kilise ve Güneyindeki Vaftizhane (6. Yüzyıl Sonu).. 693
Çizim 186 Selanik Rotondo Kilisesi, Apsis Yarım Kubbesi (Mentzos, 2004: 304)..... 714
Çizim 187 KEM, Levha (Gür, 2018)..... 818
Çizim 188 KEM, Levha (Gür, 2018)..... 820
Çizim 189 KEM, Levha (Gür, 2018)..... 821
Çizim 190 KEM, Levha (Gür, 2018)..... 822
Çizim 191 KEM, Levha (Gür, 2018)..... 823
Çizim 192 KEM, Meryem ve Çocuk İsa Tasvirli Korint Sütun Başlığı (Gür, 2018)..... 825
Çizim 193 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)..... 827
Çizim 194 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)..... 829
Çizim 195 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)..... 830
Çizim 196 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)..... 832
Çizim 197 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)..... 834
Çizim 198 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)..... 835

Çizim 199 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018) 837

Çizim 200 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)..... 838

Çizim 201 KEM, Sütun, Ön Yüz, Haç (Gür, 2018)..... 839

Çizim 202 KEM, Çifte Sütun (Gür, 2018)..... 840

Çizim 203 KEM, Paye (Gür, 2018) 841

Çizim 204 KEM, Paye (Gür, 2018) 842

Çizim 205 KEM, Paye (Gür, 2018) 844

Çizim 206 KEM, Kiborium Kemeri, Ön Yüz (Gür, 2018) 847

Çizim 207 KEM, Kiborium Kemeri, Restitüsyon (Gür, 2018)..... 848

Çizim 208 Templon Kapısı ve Templon Payeleri (Orlandos, 1952: 513, 518, Fig. 474, 479) . 850

Çizim 209 Templon ve Solea (Alpaslan, 1996: Çizim 45) 850

Çizim 210 Aziz Artemios Templonunun Konstrüksiyonu (Speiser, 1999: Fig. 1; Vitto, 2017: 225, Fig. 4)..... 852

Çizim 211 AAM, Paye (Gür, 2018)..... 854

Çizim 212 AAM, Paye (Gür, 2018)..... 855

Çizim 213 AAM, Paye (Gür, 2018)..... 856

Çizim 214 AAM, Paye (Gür, 2018)..... 858

Çizim 215 AAM, Paye (Gür, 2018)..... 859

Çizim 216 AAM, Paye (Gür, 2018)..... 860

Çizim 217 AAM, Paye (Gür, 2018)..... 861

Çizim 218 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018)..... 862

Çizim 219 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018)..... 864

Çizim 220 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018)..... 865

Çizim 221 AAM, Paye (Gür, 2018)..... 867

Çizim 222 AAM, Arşitrav (Gür, 2018)..... 868

Çizim 223 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 880

Çizim 224 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 881

Çizim 225 AAM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018) 883

Çizim 226 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 884

Çizim 227 AAM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018) 887

Çizim 228 AAM, Çifte Sütun (Gür, 2018) 889

Çizim 229 AAM, Pencere Çifte Sütun (Gür, 2018) 890

Çizim 230 AAM, Ambon Basamaklı Bölüm (Gür, 2018) 892

Çizim 231 AAM, Ambon Levhası (Gür, 2018) 894

Çizim 232 AAM, Mezar Taşı-Yazıt (Gür, 2018) 896

Çizim 233 Karadeniz Ereğlisi, Kent Surları, 1:500 Ölçek (Hoepfner, 1966: 47) 899

Çizim 234 Çelikel Camii Altındaki, Döşeme Mozaiği (Hoepfner, 1966: 92) 911

Çizim 235 Sırbistan, Saldum Kalesi, ve Kuzeydoğu Burç, Şapel (6. Yüzyıl) (Jeremić, 2009: 33, 41, Fig.19, 28; Ilić ve Jeremić, 2018: 222, Fig. 18) 914

Çizim 236 Sırbistan, Güney Banat, Saldum Kalesi, Kuzeydoğu Burç, Şapel (6. Yüzyıl) (Jeremić, 2009: 40, Fig. 27; Ilić ve Jeremić, 2018: 222, Fig. 19-20) 914

Çizim 237 Sırbistan Donje Butorke Kalesi, Doğu Burç, Şapel (6. Yüzyıl) (Jeremić, 2009: 46, Fig. 34/2; Ilić ve Jeremić, 2018: 223, Fig. 21) 915

Çizim 238 Veliko Turnovo Kilise, Erken Bizans ve Orta Bizans Dönemi Evreler (Hoddinott, 1975: 251, Fig. 60) 915

Çizim 239 Bulgaristan Sadovets, Golemanovo Kale Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 257, Fig. 62) 916

Çizim 240 Bulgaristan, Krumovo Kale Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 265, Fig. 65) .. 916

Çizim 241 Bulgaristan, Marcianopolis, Tsar Krum, İkinci Kilisesi (5.-6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 267, Fig. 67) 916

Çizim 242 Bulgaristan Isperihovo Manastır Kilisesi (4. Yüzyıl Sonu-5. Yüzyıl Başı) (Hoddinott, 1975: 297, Fig. 84) 917

Çizim 243 Bulgaristan Nikopolis ad Istrum'daki Küçük Bazilika (Erken Bizans Dönemi) (Dosseva, 2011: 148, Fig. 8) 917

Çizim 244 Saricol Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 114) 917

Çizim 245 Sveti Ilija Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 112) 918

Çizim 246 Trnova Petka Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 116) 918

Çizim 247 Zlata Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 118) 919

Çizim 248 Lipljan, Tek Nefli Kilise (5.-6. Yüzyıl, 13. Yüzyılda İlaveler Yapılmış) (Hoddinott, 1963: 200, Fig. 125)..... 919

Çizim 249 Tekirdağ Marmara Ereğlisi, Perinthos Bazilikası, Güneybatı Şapel (5.-6. Yüzyıl) (Yeşil-Erdek, 2014: 63, Çizim 1)..... 919

Çizim 250 17 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 144-145, Fig. 110)..... 920

Çizim 251 Değle, 36 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 164-171, Fig. 130)..... 920

Çizim 252 Sırbistan Banjica Yakınlarındaki Niševac (Бањица код Нишевца) Kilisesi (10.-11. Yüzyıl) (Ilić, 2010: 114, Fig. 4)..... 920

Çizim 253 Sırbistan Prokuplje Hisar'daki Kilise (5. Yüzyıl Sonu-6. Yüzyıl Başı (Ilić, 2010: 114, Fig. 5)..... 921

Çizim 254 Muğla Kedreai Antik Kenti, Sedir Adası Şapel (11.-12. yüzyıl) (Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 489, Fig. 17)..... 921

Çizim 255 Muğla Kedreai Antik Kenti, Isthmus Kilise, 11-12. Yüzyıl (Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 486, Fig. 5)..... 921

Çizim 256 Sinop Çiftlik Köyü Kilise (4.-5. Yüzyıl) (Hill, 1995: 225, Fig. 3)..... 922

Çizim 257 Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. Yüzyıl) (Krautheimer, 1965: 82, Fig. 28).... 922

Çizim 258 Tekirdağ, Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası (5. Yüzyıl Sonu-6. Yüzyıl Başı) (Öztürk, 2009: 40, Resim 15; Yeşil-Erdek, 2014: 61, Çizim 1-2, Resim 1-6)..... 923

Çizim 259 Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102)..... 923

Çizim 260 Topkapı Sarayı Bazilikası (5. Yüzyıl) (Mathews, 1971: 34-36, Fig. 16-17)..... 923

Çizim 261 Zadar Kathedral Kilise I (5.-6. Yüzyıl) (Crnčević, 2013: 111, Fig. 11)..... 924

Çizim 262 Radinovac Yakınlarındaki Kalaja Kilise (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 194, Fig. 103) 924

Çizim 263 Prokuplje Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 194, Fig. 105) 924

Çizim 264 Girit, Suya, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1, (1)) 925

Çizim 265 Girit, Itanos, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1, (2)) 925

Çizim 266 Girit, Vizari, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(3)) 925

Çizim 267 Girit, Mallia, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(4)) 926

Çizim 268 Chersonessos, Bazilika A (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1 (5))..... 926

Çizim 269 Bulgaristan, Tsar Krum, Üç Evreli (Üst Üste İnşa Edilmiş) Kiliseler, Kilise I (5. Yüzyıl) ve Kilise II (5.-6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 265, 271, Fig. 66) 926

Çizim 270 Mesembria Eski Metropolis Kilise (5.-6. yüzyıl)..... 927

Çizim 271 Mesembria Kuzey Liman Bazilikası (Viktoria, 2016: 59, Fig. 3)..... 927

Çizim 272 Byala, Cape Aziz Atanas Bazilikası (4.-7. Yüzyıl) (Viktoria, 2016: 44-46, 61, Fig. 6) 928

Çizim 273 Kavarna (Bizone), Aziz Kosmas ve Damianus Bazilikası (Viktoria, 2016: 46, 63, Fig. 11)..... 928

Çizim 274 Caričin Grad Güneybatı Kilise (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144) 928

Çizim 275 Varna (Odessos), 1 ve 2 Numaralı Bazilikalar (5.-6. Yüzyıl)(Viktoria, 2016: 48-49, 65, Fig. 13)..... 929

Çizim 276 Odessos, Galata Bazilikası (5.-6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 325-326, Şekil 103; Viktoria, 2016: 50, 66, Fig. 16)..... 929

Çizim 277 İstanbul Studios Manastırı Kilisesi (5. Yüzyıl) (Mathews, 1971: 20, Fig. 5) 930

Çizim 278 İstanbul Khalkoprateia Bazilikası (6. Yüzyıl) (Mathews, 1971: 29, 30, Fig. 11-12a) 930

Çizim 279 İstanbul, Beyazıt A Bazilikası (Mathews, 1976)..... 930

Çizim 280 Selanik Akheiropoitos Bazilikası (5. Yüzyıl) (Mango, 2006: 55, Fig. 47) 931

Çizim 281 Philippopolis Komatevo Bazilikası (5. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 292-293, Fig. 82) 931

Çizim 282 Târgovište, Krumovo Kale, 2 No.lu Bazilika (Viktoria, 2016: 74, Fig. 32) 931

Çizim 283 Bulgaristan Hissar 3 A-B Kiliseler (5. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 90) 932

Çizim 284 Bulgaristan Hissar 4 A-B Kiliseler (5. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 91) 932

Çizim 285 Bulgaristan Hissar 7 No.'lu Kilise (5. Yüzyılın İkinci Yarısı) (Hoddinott, 1975: 307-308, Fig. 93)..... 932

Çizim 286 Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37)..... 933

Çizim 287 Makedonya Bargala Bazilikası (5.-6. Yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1)..... 933

Çizim 288 Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 1 No.'lu Bazilika (4.-6. Yüzyıl) (Petrova ve Petkov, 2015: 416, 426, Fig. 46, 59)..... 933

Çizim 289 Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 1 (Alt), 2 (Sağ üst) ve 4 (Sol Üst) No.'lu Bazilikalar (4.-6. Yüzyıl) (Petrova ve Petkov, 2015: 388-389, 415, Fig. 26, 45)..... 934

Çizim 290 Chersonessos, Bazilika B (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32,44, Fig. 1(6))..... 934

Çizim 291 Eskipazar Kilise B (5.-6. Yüzyıl) (Cumalıoğlu, 2011: 294, Plan 2) 934

Çizim 292 Eskipazar Kilise A (6.Yüzyılın İlk Yarısı) (Patacı, 2011: 23; Cumalıoğlu, 2011: 74-75, 293, Plan 1)..... 935

Çizim 293 Girit, Eleutherna Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32,44, Fig. 3) 935

Çizim 294 Sırbistan Gamzigrad (Romuliana), Bazilika III (6. Yüzyıl) (Ilić, 2006: 230, Fig. 6) 935

Çizim 295 Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. Yüzyıl) (Ilić, 2010: 120, Fig. 10)..... 936

Çizim 296 3 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 53-55, Fig. 13)..... 936

Çizim 297 4 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 58-59, Fig. 18)..... 936

Çizim 298 5 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 64-65, Fig. 21)..... 937

Çizim 299 Arnavutluk/Albania Amantias Bazilikası (5.-6. Yüzyıl) (Hobdari, 2007: Tab. 2, Fig. 3)..... 937

Çizim 300 Filistin, Ḥorvat Tinshemet Aziz Bakkhus Kilisesi (6. Yüzyıl) (Taxel, 2013a: 170-171, Fig. 7)..... 938

Çizim 301 Filistin Horvat Beit Loya Bazilikası (6.-7. Yüzyıl (?) (Taxel, 2013b: 381)..... 938

Çizim 302İsrail, Khirbet Fattir Bizans Kilisesi (6.-7. Yüzyıl) (Taxel, 2013b: 381, Fig. 13).... 939

Çizim 303 Yunanistan, Attica, Liopessi Aziz Athanasios Kilisesi (6. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 414, Plan 2)..... 939

Çizim 304 Yunanistan, Argolid, Glyphada Kilisesi (5.-6. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 410, Plan 4) 939

Çizim 305 Yunanistan Lavriotic Erken Hıristiyan Bazilikası (5.-6. Yüzyıl)..... 940

Çizim 306 Yunanistan, Korinthia, Nemea Xenon Kilise (5.-6. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 30)..... 940

Çizim 307 Yunanistan, Korinthia, Nemea Evangelista Tepesi Kilise (5. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 32) 940

Çizim 308 Yunanistan, Argolid, Evangelistrias Kilisesi (6.-7. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 40) 941

Çizim 309 Yunanistan, Elis, Olympia Kilisesi (5. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 51) 941

Çizim 310 Yunanistan, Boeotia, Anthedon Kilisesi (5. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 422, Plan 52)941

Çizim 311 Enez Hagia Sophia Kilisesi (Fatih Camii) (12. Yüzyıl) (Zah, 2002: 184, Fig. 11). 949

Çizim 312 ABAMKYHPK, Plan ve Köşe Odalarındaki Şapeller (Ćurčić, 1977: 104, Fig. 19)950

Çizim 313 Gerasa Havarium Kilisesi (5. Yüzyıl) 951

Çizim 314 Alaca Kilise (6. yüzyıl) (Strzgowski 1903: 139, Abb. 105) 952

Çizim 315 Yunanistan Selanik Aziz David Kilisesi (5.-6. Yüzyıl) (Millet, 1916: 70; Hoddinott, 1963: 174, Fig. 74-75; Kostenec, 2006: 31, Fig. 2) 953

Çizim 316 Karia, Gerbe Kilisesi (5.-6. Yüzyıl) (Zah, 2002: 182, Fig. 9) 953

Çizim 317 Caričin Grad, 3 Nolu Kilise (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 204-205, Fig. 130; Krautheimer, 1965: 193, Fig. 76 b)..... 954

Çizim 318 Antalya Cumanin Camii (İkinci Evresi, 6. Yüzyıl) (Ballance, 1955: 100, Fig. 1).. 954

Çizim 319 Side H Kilisesi (7.-8. yüzyıl) (Ousterhout, 2016: 35, Resim 10) 955

Çizim 320 Bursa Aziz Konstantinos Kilisesi (8. Yüzyıl) (Zah, 2002: 183, Fig. 10) 955

Çizim 321 İstanbul Akataleptos ton Diakonissa Kilisesi (Kalenderhane Camii) (9. Yüzyılın Ortaları) (Eyice, 1951a: Resim 30; Krautheimer, 1965: 207, Fig. 84) 956

Çizim 322 İstanbul Atik Mustafa Paşa Camii (9. Yüzyıl) (Mathews Hawkins, 1985: Fig. 1) . 956

Çizim 323 İstanbul Büyüksaray, Kapalı Yunan haçı Planlı Yapı (10. Yüzyıl (?) (Kostenec, 2006: 30, Fig. 1)..... 957

Çizim 324 İstanbul Hagia Theodosia Kilisesi (Gül Camii), Kesit, Birinci ve İkinci Kat Planları (9. Yüzyıl) (Millingen, 1912: Fig. 56-57; Bosselmann, 1994: Tafel II) 957

Çizim 325 Rometta Aziz Salvatore Kilisesi (9. yüzyıl sonu-10. yüzyıl ortası) (Nicklies, 1994: 18-19, Fig. 11)..... 958

Çizim 326 Cherson Beş Apsisli Kilise (10. Yüzyılın İlk Yarısı) (Ćurčić, 1977: 120, Fig. 5; Sharp, 2010: 263, Fig. 82 e)..... 959

Çizim 327 Yunanistan Karyes'teki Protaton Kilisesi (10. Yüzyıl) (Tantsis, 2010: 5, Fig. 4) .. 959

Çizim 328 Yunanistan Gavrolimni Panaxiotissa Kilisesi (10. Yüzyıl) (Frantz, 1971: 19-21) . 960

Çizim 329 Yunanistan Atina, Kaisiariani Manastırı, Frangokklesia Kilisesi / Aziz Mark Kilisesi (10. yüzyıl) (Gkioles ve Pallis, 2014: 195, Fig. 255) 960

Çizim 330 Yunanistan Aynoroz Dağı, Lavra Manastırı Katholikonu (10. Yüzyıl) (Ousterhout, 2016: 109, Resim 58) 961

Çizim 331 İstanbul Mangana Sarayı Aziz George Kilisesi (1042-1057) (Marinis, 2012: 351, Fig. 12.8) 962

Çizim 332 Aulis, Aziz Nikholas Kilise (11. Yüzyılın Ortaları) (Ćurčić, 1977: 101, Fig. 13) .. 962

Çizim 333 Nerezi Aziz Panteleimon Kilisesi (1164) (Sol: Ćurčić, 1977: 102, Fig. 14; Sağ: Sinkević, 2000: Plates 1) 963

Çizim 334 Nerezi Aziz Panteleimon Kilisesi (1164) (Sinkević, 2000: Plates 2a, 3) 964

Çizim 335 Enez Hagia Sophia Kilisesi (Fatih Camii) (12. Yüzyıl) (Zah, 2002: 184, Fig. 11). 964

Çizim 336 Termesos Periklae Heronu (Strzygowski, 1903: 136, Abb. 104) 967

Çizim 337 Priene Agora'nın Doğusundaki Apsisli Yapı (Raeck, 2005: 10, Abb 8) 967

Çizim 338 Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 30) 967

Çizim 339 Niş Adası Eğirdir Aziz Stephanos Manastırı Kilisesi (8. yüzyıl) (Rott, 1908: 88, Abb. 97) 968

Çizim 340 Alanya Arap Evliyası Şapeli, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 14) 968

Çizim 341 Alanya Cilvarda Burnu Şapeli, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 15) 968

Çizim 342 Silifke Boğsak Adası Şapeli, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 16) 969

Çizim 343 Ivriz Ambar Deresi Kilisesi, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 17) 969

Çizim 344 Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi, Plan (Eyice, 2004: Çizim 4) 969

Çizim 345 Plataniti Soter Kilisesi, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 21) 970

Çizim 346 Bojana Şapeli, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 29) 970

Çizim 347 Koşavank, Minas Kilisesi, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 30) 970

Çizim 348 AKYKN, Nişin Konumu ve Planı (Gür, 2018) 974

Çizim 349 Zindan Kalesi, Batı Kapısı (Crow ve Hill, 1995: Fig. 2) 979

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1 Dionysius Sikkesi (M.Ö.337-305) (Head, 1911: 514-516)..... 20

Resim 2 M.Ö. 4. ve M.Ö. 3. Yüzyıllarda Karadeniz Ereğlisi'nin Amphora Ticareti 21

Resim 3 Hekate'ye Ait Kabartma, Karadeniz Ereğlisi (Erichsen, 1972: Tafeln 4a) Silivri, Bosnaköy, Herakles, Zeus ve Hekate Kabartma (Hoepfner, 1972: Abb. 4) 43

Resim 4 Herakles Aleksikakos'a Ait Adağın Alt Bölümü, KEM, M.S. 200–250..... 44

Resim 5 Karadeniz Ereğlisi Sikkesi, III. Gordianus Dönemi (238-244) 45

Resim 6Aziz Fokas, Hermitage Museum (Vikan, 1982: 13, Fig. 6)..... 47

Resim 7 Karadeniz Ereğlisi'nin Piskoposu Konstantin (8.-9. Yüzyıl) (DOP)..... 51

Resim 8 Karadeniz Ereğlisi'nin Denizden Görünümü, Gravür (De Tournefort, 1717: Tab. 184) 61

Resim 9 Karadeniz Ereğlisi, 1829-1830 (Sayger ve Desarnod, 1834)..... 67

Resim 10 Karadeniz Ereğlisi, Gravür (Ainsworth, 1842: Chapter II) 72

Resim 11 OGC, Kuzey Cephe (Gür, 2018) 89

Resim 12 OGC, Doğu ve Kuzey Cepheler, Restorasyon (VGM 22.09.2014)..... 91

Çizim 8, Resim 13 OGC, Güney Cephe, Restorasyon Sonrası (Gür, 2019)..... 91

Resim 14 OGC, Güney Cephe, Restorasyon (Öztürk, 2014) ve Günümüz (Gür, 2018) 93

Resim 15 OGC, Batı Cephe, Kuzeybatıdan Güneydoğuya Bakış (Gür, 2019)..... 94

Resim 16 OGC, Güney ve Batı Cepheler (Gür, 2018)..... 94

Resim 17 OGC, Çatı (Gür, 2018) 95

Resim 18 OGC, Apsis (Gür, 2018)..... 96

Resim 19 OGC, Naos, Batıdan Doğuya Bakış (Gür, 2018)..... 98

Resim 20 OGC, Kuzey Duvar (Gür, 2018)..... 98

Resim 21 OGC, Kuzey Nef ve Yuvarlak Kemer (Gür, 2018) 99

Resim 22 OGC, Güney Nef, Doğu Duvar ve Batı Duvar (Gür, 2018) 100

Resim 23 OGC, Güney Nef ve Batısındaki Kapı (Gür, 2018)..... 100

Resim 24 OGC, Naos, Orta Nef, Batıdan Doğuya Bakış (Gür, 2018) 101

Resim 25 OGC, Naosun Batısı, İkinci Kat, Doğudaki Kemer (Gür, 2019) 102

Resim 26 OGC, Naosun Batısı, İkinci Kat, Güneydoğuya Bakıs (sol) ve Kuzeydoğuya Bakış (Gür, 2019) 102

Resim 27 OGC, Naosun Batısı, İkinci Kat, Kuzeybatıya Bakış (Gür, 2019) 103

Resim 28 OGC, Naos, Örtü Sistemi, Doğuya Bakış (Gür, 2019) 104

Resim 29 OGC, Mihrap (Gür, 2019) 105

Resim 30 OGC, Müezzin Mahfili ve Vaiz Kürsüsü (Gür, 2018) 106

Resim 31 OGC, Minber (Gür, 2019) 106

Resim 32 OGC, Minare (Gür, 2019) 107

Resim 33 OGC, Son Cemaat Yeri ve Kadınlar Mahfili (Gür, 2019) 107

Resim 34 OGC, Güney Cephe ve Yazıt (Öztürk, 2013) 108

Resim 35 OGC, Naos Kuzey Duvar, Restorasyon (VGM 22.09.2014) 109

Resim 36 OGC, Güney Cephenin Batısı, Yazıt (Gür, 2018) 110

Resim 37 OGC, Kuzey Cephenin Batısı, Devşirme Kapı ve Sarkofag Levhası (Gür, 2018) ... 111

Resim 38 OGC, Kuzey Cephenin Batısı, Yazıt (Aygün, 1960: 56) 112

Resim 39 OGC, Naos, Kuzeydoğu, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018) 113

Resim 40 OGC, Naos, Kuzey, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018) 114

Resim 41 OGC, Naos, Kuzeybatı, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018) 115

Resim 42 OGC, Naos, Batı, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018) 116

Resim 43 OGC, Naos, Güneybatı, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018) 117

Resim 44 OGC, Naos, Güney, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018) 118

Resim 45 OGC, Naos, Güneydoğu, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018) 119

Resim 46 OGC, Apsis, Kompozit Sütun Başlığı (Gür, 2018) 120

Resim 47 OGC, Apsis, Korint Sütun Başlığı (Gür, 2018) 121

Resim 48 OGC, Apsis, Üçlü Pencere, Sütun Başlıkları (Gür, 2018) 122

Resim 49 OGC, Apsis, Üçlü Pencere, Sütun Başlıkları (Hoepfner, 1966: 95) 122

Resim 50 OGC, Apsis, Sütun (Kuzey) (Gür, 2018)..... 123
Resim 51 OGC, Apsis, Sütun (Güney) (Gür, 2018) 124
Resim 52 OGC, Naos, Batı, Sütun (Gür, 2018)..... 125
Resim 53 OGC, Naos, Kuzeydoğu, Sütun (Gür, 2018) 126
Resim 54 OGC, Naos, Kuzey, Sütun (Gür, 2018) 127
Resim 55 OGC, Naos, Kuzeybatı, Sütun (Gür, 2018) 128
Resim 56 OGC, Naos, Güneybatı, Sütun (Gür, 2018)..... 129
Resim 57 OGC, Naos, Güney, Sütun (Gür, 2018)..... 130
Resim 58 OGC, Naos, Güneydoğu, Sütun (Gür, 2018)..... 131
Resim 59 OGC, Apsis, Doğu, Üçlü Pencere (Gür, 2018)..... 132
Resim 60 OGC, Naos, Kuzeydoğu, Yastık / İmpost (Gür, 2018)..... 133
Resim 61 OGC, Naos, Kuzeybatı, Yastık / İmpost (Gür, 2018)..... 134
Resim 62 OGC, Apsis, Kuzey, Yastık / İmpost (Gür, 2018)..... 135
Resim 63 OGC, Apsis, Güney, Yastık/İmpost (Gür, 2018)..... 136
Resim 64 OGC, Naos, Güneydoğu, Yastık / İmpost (Gür, 2018)..... 137
Resim 65 OGC, Naos, Güneybatı, Yastık / İmpost (Gür, 2018)..... 138
Resim 66 OGC, Apsis, Doğu, Arşitav (Gür, 2018) 139
Resim 67 OGC, Apsis, Doğu, Arşitrav (Gür, 2018)..... 139
Resim 68 OGC, Apsis, Doğu, Arşitrav (Gür, 2018)..... 140
Resim 69 OGC, Kuzey Cephe, Levha (Sol) (Gür, 2018)..... 141
Resim 70 KEM, Levha (Sağ)(Gür, 2018)..... 141
Resim 71 OGC, Kuzey Cephe, Arşitrav (?)(Gür, 2018)..... 142
Resim 72 OGC, Kuzey Cephe, Arşitrav (?) (Gür, 2018)..... 143
Resim 73 OGC, Kuzey Cephe, Sarkofag (Gür, 2018)..... 145
Resim 74 OGC, Kuzey Cephe, Levha (Gür, 2018)..... 147
Resim 75 OGC, Kuzey Cephe, Levha (Gür, 2018)..... 148

Resim 76 OGC, Naos, Güney, Sütun Başlıkları ve Eksendeki Yastık / İmpostlar (Gür, 2018) 167

Resim 77 OGC, Naos Doğu Duvar, Eksendeki Yastık / İmpostlar (Gür, 2018)..... 168

Resim 78 KEM, İon Sütun Başlıkları (Gür, 2018)..... 169

Resim 79 OGC, Kuzey Cephe (Sol) ve Güney Cephe (Sağ), Son Cemmat Yeri ile Naos Duvarlarındaki Dilatasyon (03.06.2013) 176

Resim 80 OGC, Ahşap Kırma Çatı, Restorasyon (KVGM, 2013) 190

Resim 81 OGC, Çatının Restorasyonu (KVGM 13/21.07.2013)..... 191

Resim 82 OGC, Restorasyon (11.07.2013) (sol) ve Resim 83 OGC, Naosun Güneydoğusu, Sütun Resorasyonu (KVGM 11.07.2013)..... 192

Resim 84 KEKOY I, Kuzeybatıdaki Sütun Başlıkları (Gür, 2018) 202

Resim 85 KEKOY I, Yapının KuzeybatıDaki Sütun Başlıkları (Gür, 2018) 202

Resim 86 KEKOY I, Kuzey Cephe (Gür, 2018)..... 203

Resim 87 KEKOY I, Kuzeybatı Duvar, Malzeme-Teknik (Gür, 2018) 203

Resim 88 KEKOY I, Kuzeydoğu Duvar Kalıntısı (Gür, 2018) 204

Resim 89 KEKOY I, Kuzeyden Güneydoğuya Bakış ve Apsis (Gür, 2018)..... 204

Resim 90 KEKOY I, Apsis ve Sythranon (Gür, 2018) 204

Resim 91 KEKOY I, Doğu Duvar, Nişler (Gür, 2018)..... 205

Resim 92 KEKOY I, Kuzeydoğu Duvardaki Niş ve Duvar (Gür, 2018)..... 206

Resim 93 KEKOY I, Tavan ve Batı Duvar, (Gür, 2018)..... 206

Resim 94 KEKOY I, Kuzeybatı Duvardaki Niş, (Gür, 2018) 207

Resim 95 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği, Güneydoğudan Kuzeybatıya Bakış (Gür, 2018) 209

Resim 96 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği, Güney Bordür (Gür, 2018)..... 209

Resim 97 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği, Güney ve Doğu Bordür (Gür, 2018)..... 210

Resim 98 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği, Güneybatı Köşe ve Kuzey Bordür (Gür, 2018) 210

Resim 99 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği, Tavuskuşu ve Fil (Gür, 2018) 211

Resim 100 KEKOY II, Kuzey, Giriş (Gür, 2018)..... 214

Resim 101 KEKOY II, Giriş (Hoepfner, 1972a: Tafel. 2a) ve Günümüzdeki Merdivenler (Gür, 2018) 215

Resim 102 KEKOY II, Güneydoğuya Bakış (Gür, 2018) 215

Resim 103 KEKOY II, Duvarlardaki Raspalar (Hoepfner, 1972a: Tafel 2a) 217

Resim 104 KEKOY II,Güneydoğu, Doğu ve Güney Duvar, Duvar Resimleri (Gür, 2018)..... 217

Resim 105 KEKOY II,Güneydoğu, Doğu Duvar, Duvar Resimleri (Gür, 2018) 218

Resim 106 KEKOY IV (Cehennemağzı Mağarası), Kuzey, Giriş (Gür, 2018)..... 219

Resim 107 KEKOY III (Ayazma Mağarası), Kuzey Cephe, Giriş (Gür, 2018) 219

Resim 108 KEKOY III, Doğu Duvar ve Batıdaki Gölet (Hoepfner, 1972a: Tafeln 3a)..... 220

Resim 109 KEKOY I, Paye (Gür, 2018) 223

Resim 110 KEKOY I, Paye (Gür, 2018) 224

Resim 111 KEKOY I, Paye (Gür, 2018) 226

Resim 112 KEKOY I, Paye (Gür, 2018) 227

Resim 113 KEKOY I, Paye (Gür, 2018) 228

Resim 114 KEKOY I, Sarkofag Yan Levha (Gür, 2018) 229

Resim 115 KEKOY I, Levha (Gür, 2018) 230

Resim 116 KEKOY I, Levha (Gür, 2018) 231

Resim 117 KEKOY I, Levha (Gür, 2018) 232

Resim 118 KEKOY I, Levha (Gür, 2018) 233

Resim 119 KEKOY I, Levha (Gür, 2018) 234

Resim 120 KEKOY I, Levha (Gür, 2018) 235

Resim 121 KEKOY I, Levha (Gür, 2018) 236

Resim 122 KEKOY I, Levha (Gür, 2018) 237

Resim 123 KEKOY I, Levha (Gür, 2018) 238

Resim 124 KEKOY I, Yazıt (Gür, 2018)..... 239

Resim 125 AGKMK, Karadeniz Ereğlisi –Alaplı Yolu, Kilisecik Sokak (Gür, 2018) 243

Resim 126 Kilisecik Koyu, Mendirek ve Kilisenin Konumu (Okan ve Bilir ve Duman, 2017: Fig. 8) 245

Resim 127 AGKMK, Pithos (Hoepfner, 1972b: Tafel 11, a-b) 252

Resim 128 KEM, Erken Bizans Dönemi, Pithoslar (Gür, 2018) 252

Resim 129 AGKMK, P.T. Parçaları (Hoepfner, 1972b: Tafel 11 b-c) 252

Resim 130 AGKMK,Yapı Kalıntıları ve Limana Ait Kalıntılar (Gür, 2018) 254

Resim 131 AGKMK,Yapı Kalıntıları, Malzeme ve Teknik Özellikleri (Gür, 2018) 254

Resim 132 AGKMK, Sütun ve İskele Babası (Gür, 2018) 255

Resim 133 AGKMK, İzmirlioğlu Huzurevi'nin Güneyindeki Devşirme Parçalar (Gür, 2018) 255

Resim 134 AGKMK, Korint Sütun Başlığı (Hoepfner, 1972b: Tafel 8, a-c, Fragman 1,b-Fragman 2-4) 256

Resim 135 Filyos Antik Kenti (Tios Kazı Arşivi-2018) 272

Resim 136 Filyos, 1930'lar, Güneyden Kuzeye Bakış (Robert, 1937: Planche XI–Fig. 3)..... 279

Resim 137 Tios Akropolü, Aziz Petrus, Kemik Aplike (Yıldırım, 2016: Resim 8) 288

Resim 138 TAKAY, Parekklesion ve Manastır Yapıları (Tios Kazı Arşivi-2015) 290

Resim 139 TAKAY, Naos, Doğudan Batıya Bakış (TKA-2014) 293

Resim 140 TAKAY, Narteks, Zemin Döşemesi ve Mezarlar (TKA-2010-2012) 294

Resim 141 TAKAY, Parekklesion, Doğudan Batıya Bakış (TKA-2014)..... 295

Resim 142 TAKAY, Atrium, Güneyden Kuzeye Bakış (Sol) (TKA-2015) 296

Resim 143 TAKAY, I. No'lu Ek Mekan, Kuzeyden Güneye Bakış (Sol), II. No'lu Ek Mekan, Güneyden Kuzeye Bakış (Sağ) (TKA-2011) 297

Resim 144 TAKAY, III. No'lu Ek Mekan, Güneyden Kuzeye Bakış ve Narteksin Batısında Yol (TKA-2012) 297

Resim 145 TAKAY, Kilisenin Batısındaki Teras Duvarı, Güneyden Kuzeye Bakış (TKA-2014) 298

Resim 146 TAKAY, Doğu Cephe (TKA-2014) 299

Resim 147 TAKAY, Kuzey Cephe (TKA-2013)..... 299

Resim 148 TAKAY, Batı Cephe (Sol-2008, Sağ-2009) (TKA) 299

Resim 149 TAKAY, Naos Batı Duvar, Eksendeki Kapı, Onarım İzleri (TKA-2014) 301

Resim 150 TAKAY, Güneydoğu Cephe, Malzeme ve Teknik (TKA-2014)..... 301

Resim 151 TAKAY, Apsis, Doğu Duvar Örgüsü (TKA-2015)..... 302

Resim 152 TAKAY, Naos Kuzey Duvar (TKA-2013)..... 303

Resim 153 TAKAY, Naos Batı Duvar (TKA-2013) 303

Resim 154 TAKAY, Naos, Güney Duvar (TKA-2014) 303

Resim 155 TAKAY, Parekklesion, Güney Cephe, Duvar Örgüsü (TKA-2014) 304

Resim 156 TAKAY, I. No'lu Ek Mekan, Batı Duvar ve Zemin Döşemesi (TKA- 2011)..... 304

Resim 157 Parekklesion, Doğu, Apsis Duvar Resimleri (Gür, 2015a: Resim 85) 306

Resim 158 Parekklesion Apsisindeki Duvar Resimleri (Gür, 2015a: Resim 86) 307

Resim 159 Tios Roma Tapınağı (Şahin Yıldırım Arşivi, 2019) 309

Resim 160 TAKAY, Doğu Cephe, Restorasyon Sonrası, 2017 (Yıldırım, 2017b: Resim 11) . 310

Resim 161 TAKAY, Genel Görünüm (Şahin Yıldırım Arşivi, 2019) 311

Resim 162 TAKAY, Genel Görünüm (Şahin Yıldırım Arşivi, 2019) 314

Resim 163 TAKAY, Atrium, Parekklesion ve Duvar Resimlerinin Korunması (Şahin Yıldırım Arşivi, 2019) 315

Resim 164 Amasra, Tekke Tepe Mevki, Türbe (Gür, 2018) 348

Resim 165 Amasra Piskoposu Adrianos, 7.Yüzyıl 353

Resim 166 Theodore, Kurucaşile Tekkeönü, Kouratoru (bölge yöneticisi), ... 353

Resim 167 Nikephoros, Bartın Kommerkiarios'u 354

Resim 168 Stephanos (ya da Damianos ?), Amasra ya da Amaseia'nın (Amasya) Başyargıcı ve Hypatos, 9. Yüzyıl 354

Resim 169 Amasra Bonissa Manastırı (Bonyssa-Yamaç Manastırı), 9.-10. Yüzyıl..... 354

Resim 170 Eudokimos, Amasra Başpiskoposu, 9.-10. Yüzyıl 354

Resim 171 Mikhael, Paphlagonia'nın İmparatorluk Protospathariosu ve Kateoanosu, 10. yüzyıl 354

Resim 172 Niketas, Paphlagonia'nın İmparatorluk Protospathariosu ve Strategos, 10. Yüzyıl 354

Resim 173 Amasra, John, Horreiarios, 10. Yüzyıl 355

Resim 174 Amasra Piskoposu John, 10.-11. Yüzyıl..... 355

Resim 175 Amasra Piskoposu John, 10.-11. Yüzyıl 355

Resim 176 Amasra Piskoposu Mikhael, 11. Yüzyıl 355

Resim 177 Amasra Piskoposu Mikhael, 11. Yüzyıl 355

Resim 178 Mikhael Stryphnos, Megas Doux 1195-1203 355

Resim 179 Mikhael Stryphnos 1195-1203 (sol) (Oikonomides, 1986: 119) 356

Resim 180 Mikhael Stryphnos 1195-1203 (sağ) (Oikonomides, 1986: 120) 356

Resim 181 Kum Mahallesi, Horhor Deresi, Kilise (?) (Yaylı, Ozan ve Boran, 2011: 288) 360

Resim 182 Amasra Roma Dönemi, Agora (1.-2. Yüzyıl), Bedesten (Gür, 2018) 362

Resim 183 Amasra Roma Dönemi, Agora (1.-2. Yüzyıl), Bedesten, Malzeme ve Teknik (Gür, 2018) 362

Resim 184 Amasra Büyükada'nın Güneyindeki Küçük Yarımada, (Kuşna Sokak'taki Yapı Kalıntısı) (Gür, 2018) 368

Resim 185 Amasra, 1949'lar (Eyice, 1951b: 3) 372

Resim 186 FC, Zemin Döşemesi, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (AVGMA, 1948) 388

Resim 187 FC, Batı Cephe, 1949'lar (Eyice, 1954a: Planc. XXXVII-4), ... 390

Resim 188 FC, Doğu Cephe (VGMA 1960) 390

Resim 189 FC, Güneydeki İki Katlı Tescilsiz Yapı (AVGMA, 1992) 391

Resim 190 FC, Batı, Tek Katlı Sivil Yapı, (VGMA, 1992) 392

Resim 191 FC, Güney, İki Katlı Tescilsiz Yapı, (VGMA, 2005) 392

Resim 192 FC, Kuzey Cephe (Gür, 2018) 396

Resim 193 FC, Kuzey Cephe, Pencere (Sol), Eksende Sonradan Açılan Kapı (Sağ) (Gür, 2018) 397

Resim 194 FC, Kuzey Cephe, Eksenin Batısı, Kapatılan Kapı (Gür, 2018) 397

Resim 195 FC, Doğu Cephe (Gür, 2018) 398

Resim 196 FC, Doğu Cephe (Ruggieri, 1991: III.25) 399

Resim 197 FC, Batı ve Güney Cepheler, Resim 198 FC, Batı Cephe (Gür, 2018) 400

Resim 199 FC, Batı Cephe, 1950'lerde Kapatılan Kapı (Eyice, 1954a: Pl. XXXVII-Fig. 4) .. 401

Resim 200 FC, Doğu Duvar, Apsis (Gür, 2018) 403
Resim 201 FC, Doğu Duvar, Apsis, Malzeme-Teknik (Gür, 2018) 403
Resim 202 FC, Naos Batı Duvar, Devşirme Arşitrav (Gür, 2018) 404
Resim 203 FC, Naos Batı Duvar (Gür, 2018) 404
Resim 204 FC, Minber, Kadınlar Mahfili ve Ahşap Tavan (Gür, 2018) 407
Resim 205 FC, Güneydoğudaki Bağımsız Minare (Gür, 2018) 408
Resim 206 FC, Doğu Cephe, Malzeme-Teknik (Gür, 2018) 409
Resim 207 FC, Naos Batı Duvar, Duvar Resimleri (AVGM, 1948) 412
Resim 208 FC, Naos Batı Duvar, Eksenin Güney ve Kuzeyindeki Tekli Figürler (AVGM, 1948) 413
Resim 209 FC, Naos Batı Duvar Kapının Üzerindeki Tekli Figürler (AVGMA, 1948) 414
Resim 210 FC, Naos Doğu, Duvar Resimleri (AVGMA, 1948) 415
Resim 211 FC, Doğu, Duvar Resimleri (AVGMA, 1948) 415
Resim 212 FC, Ambon, orta (Eyice, 1954a: Fig. 2, Planc. XXXVII-2), sağ (SPA) 415
Resim 213 FC, Tribelon, Güney, Sütun (Gür, 2018) 418
Resim 214 FC, Tribelon, Kuzey, Sütun (Gür, 2018) 419
Resim 215 FC, Tribelon, Güney, Sütun Başlığı (Gür, 2018) 420
Resim 216 FC, Tribelon, Kuzey, Sütun Başlığı (Gür, 2018) 421
Resim 217 FC, Tribelon, Güney, Sütun Kaidesi (Gür, 2018) 422
Resim 218 FC, Tribelon, Kuzey, Sütun Kaidesi (Gür, 2018) 423
Resim 219 FC, Batı Duvar, Devşirme Arşitrav (Gür, 2018) 424
Resim 220 FC, Güney Cephe, Malta Haçı (Gür, 2018) 424
Resim 221 FC, Güney Cephe, Akanthus (Gür, 2018) 425
Resim 222 FC, Batı Cephe, Devşirme Lento, Friz (Gür, 2018) 426
Resim 223 FC, Kuzey Cephe, Devşirme Lento, Friz (Gür, 2018) 427
Resim 282 FC, Kuzey ve Güney Cepheler, Eksendeki Pencereler (Gür, 2018) 436
Resim 283 FC, Kuzey Cephe, Malzeme-Teknik (AVGM, 1948) 438

Resim 284 FC, Doğu Cephe, Malzeme-Teknik (AVGMA, 1948) 439

Resim 285 FC, Naos, Doğu ve Batı, Beşik Tonozlar ve İmpost / Yastık (AVGMA, 1948) 440

Resim 224 KM, Doğu Cephe, 1949 (Eyice, 1954a: Planc. XXXVIII-2)..... 455

Resim 225 KM, Doğu ve Kuzey Cepheler, (AVGM, 1948)..... 455

Resim 226 KM, Doğu ve Kuzey Cepheler, 1970 (Sakaoğlu, 1999: 154; Ruggieri, 1991: III.26) 456

Resim 227 KM, Güney ve Doğu Cepheler, 1980 (Eyice, 1982: 612)..... 457

Resim 228 KM, Güney ve Doğu Cepheler (AVGMA, 1992)..... 457

Resim 229 KM, Narteks, Güney, VGMA, 1992 (Sol), 2018 (Sağ) 459

Resim 230 KM, Narteks, İkinci Kat, VGMA, 1992 (Sol), Narteks, İkinci Kat, 2018 (Sağ) 459

Resim 231 KM, Doğu ve Kuzey Cepheler (Eyice, 1965: Resim 15)..... 464

Resim 232 KM, Örtü Sistemi, 2000 Öncesi (Boran, 2001: 265) 466

Resim 233 KM, Narteks, Batı Duvar (Gür, 2018) 467

Resim 234 KM, Narteks, Kuzey Duvar, Sol (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018) 467

Resim 235 KM, Narteks (Sol) (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018) 468

Resim 236 KM, Narteks, Çapraz Tonozlar (Sol) (Ruggieri, 1991: III.27), (Sağ)1990 (Boran, 2001: 266) 468

Resim 237 KM, Narteks, İkinci Kat Örtü Sistemi, Sol (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018) 469

Resim 238 KM, Narteks, İkinci Kat, Kuzey ve Doğu Duvarlar (Gür, 2018) 470

Resim 239 KM, Narteks, İkinci Kat, Güney Duvar, Pencere (Gür, 2018) 470

Resim 240 KM, Narteksten Naosa Açılan Eksendeki Kapı, Batı (Sol) ve Doğudan Görünüş (Sağ) (Gür, 2018) 471

Resim 241 KM, Naos, Batı Duvar, Sol (AVGM, 1992), (Sağ) (Gür, 2018)..... 471

Resim 242 KM, Güney Duvar, Sol (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018) 472

Resim 243 KM, Kuzey Duvar, Kuzeydoğudaki Niş, Sol (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018) . 473

Resim 244 KM, Doğu, Apsis, Sol (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018) 475

Resim 245 KM, Naosun Güneydoğusundaki Merdiven (AVGMA, 1992)..... 475

Resim 246 KM, Örtü Sistemi, Sol (AVGMA, 1980), Sağ (AVGMA 1992) 476

Resim 247 KM, Naos, Yenilenen Tavan (Gür, 2018)..... 476

Resim 248 KM, Doğu Cephenin Kuzeyi, Malzeme ve Teknik (Gür, 2018)..... 478

Resim 249 KM, Kuzey Cephe, Malzeme ve Teknik (Gür, 2018)..... 478

Resim 250 KM, Naostan Nartekse Açılan Eksendeki Kapı, Devşirme Lento (Gür, 2018)..... 479

Resim 251 KM, Naos Batı Duvar, Nartekse Açılan Kuzeydeki Kapı, Lento (Gür, 2018)..... 480

Resim 252 KM, Batı, Eksendeki Kapı, Eşik (Gür, 2018)..... 480

Resim 253 KM, Naos ve Apsis, Zemin Döşeme Mozaiği, Ayrıntı (Gür, 2018)..... 481

Resim 254 KM, Korkuluk Levhası (Eyice, 1954a: Planc. XXXVII, 3)..... 483

Resim 255 KM, Kuzey Cephedeki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Ayşegül Akalın ve SPA, 2000)..... 484

Resim 280 Bawit, Apollon Manastırı, Fresk (Sol), Almanya, Marienberg Kripta, Fresk sağ) (Zah, 2002: 191, 194, Fig. 15-16)..... 485

Resim 281 KM, Apsis Duvar Resmi, Restorasyon Öncesi (SPA, 2000)..... 486

Resim 256 KM, Batı Duvar, Kuzey Kapı, Devşirme Lento (Gür, 2018)..... 488

Resim 257 KM, Batı Duvar, Eksendeki Kapı, Devşirme Arşitrav (Gür, 2018)..... 489

Resim 258 KM, Naos, Batı, Eksendeki Kapı, Eşik (Gür, 2018)..... 489

Resim 259 KM, Narteks, Batı, Eşik (Gür, 2018)..... 490

Resim 260 KM, Batı Cephe, Lento..... 491

Resim 261 KM, Batı Cephe, Kuzey Söve (Gür, 2018)..... 492

Resim 262 KM, Batı Cephe, Güney Söve (Gür, 2018)..... 493

Resim 263 KM, Naos, Yastık / İmpost (Gür, 2018)..... 494

Resim 264 KM, Apsis, Yastık / İmpost (Gür, 2018)..... 495

Resim 265 KM, Batı Cephe, Mimari Plastik (?) (Gür, 2018)..... 496

Resim 266 KM, Mimari Plastik (?) (Gür, 2018)..... 497

Resim 267 KM, Kuzey Cephenin Batısı, Latin Haçı (Gür, 2018)..... 498

Resim 268 KM, Kuzey Cephenin Batısı, Devşirme Lento (Gür, 2018)..... 499

Resim 269 KM, Kuzey Cephe, Bitkisel Süsleme (Gür, 2018)..... 500

Resim 270 KM, Doğu Cephe, Sütun Kaidesi (Gür, 2018)..... 501

Resim 271 KM, Apsis, Duvar Resmi, Sol (SPA, 2000), Sağ (Gür, 2018)..... 502

Resim 272 KM, Narteks, Doğu Duvar, Duvar Resmi (Gür, 2018)..... 503

Resim 273 KM, Naos, Batı Duvar, Duvar Resmi (Gür, 2018) 504

Resim 274 KM, Narteksten Naosa Açılan Eksendeki Kapı, Duvar Resmi (Gür, 2018)..... 505

Resim 275 KM, Narteksten Naosa Açılan Eksendeki Kapı, Kuzey Söve (AVGMA, 1992).... 506

Resim 276 KM, Naos, Batı Duvar, İkinci Kat, Eksendeki Yuvarlak Kemer, Duvar Resmi (Gür, 2018) 507

Resim 277 KM, Naos, Batı Duvar, İkinci Kat, Eksenin Güneyindeki Kemer, Duvar Resmi (Gür, 2018) 508

Resim 278 KM, Naos, Batı Duvar, İkinci Kat, Güneybatı, İncil Yazarı (Gür, 2018)..... 509

Resim 279 KM, Naos, Doğu, Güneydoğu Nişin Yarım Kubbesi, Duvar Resmi (Gür, 2018) .. 510

Resim 286 DBK, Batı Cephe (Gür, 2018) 525

Resim 287 DBK, Batı Cephe, Alt Kat, Kapı (Gür, 2018)..... 525

Resim 288 DBK, Kuzey Cephe (Gür, 2018) 526

Resim 289 DBK, Doğu Cephe (Gür, 2018) 527

Resim 290 DBK, Güney ve Güneydoğu Cepheler (Gür, 2018)..... 528

Resim 291 DBK, Narteks Batı Duvar, Resim 292 DBK, Narteks Kuzey Duvar, Kapı (Gür, 2018) 528

Resim 293 DBK, Narteks ve Naos Arasındaki Duvar, Batı ve Güneyden Görünüm (Gür, 2018) 529

Resim 294 DBK, Naos Kuzey Duvar, Tahrip Olmuş Niş (Gür, 2018)..... 530

Resim 295 DBK, Doğu Duvar, Apsis (Gür, 2018) 530

Resim 296 DBK, Mazgal Pencere ve Yatay Tuğla Dizisi (Gür, 2018) 531

Resim 297 DBK, Güneydoğu Duvar, Merdivenler (Gür, 2018)..... 531

Resim 298 DBK, Naos Kuzey Duvar, Tonoz Başlangıcı, Malzeme-Teknik (Gür, 2018) 532

Resim 299 DBK, Apsis, Kuzey Duvar (Sol), Naos Kuzey Duvar (Orta), Batı Duvar (Sağ) Agrega (Gür, 2018)..... 533

Resim 300 DBK, Naos ve Apsis Kuzey Duvar, Apsis Kemeri ve Duvar Resimleri (Gür, 2018) 533

Resim 301 DBK, Naos Kuzey Duvar, Malzeme ve Teknik (Gür, 2018)..... 534

Resim 302 DBK, Batı Cephe, Agrega (Gür, 2018)..... 534

Resim 303 DBK, Kuzey Duvar, Duvar Resimleri (Gür, 2018) 535

Resim 304 DBK, Kuzey Duvar, Duvar Resimleri ve Sıvalar (Gür, 2018) 536

Resim 305 DBK, Batı Narteks Duvarı, Güneyden Kuzeye Bakış (Gür, 2018) 538

Resim 306 DBK, Apsis Yarım Kubbe ve Tonoz (Gür, 2018) 540

Resim 307 Narteks Kuzey Cephelerdeki Açıklıklar, Soldan Sağa; DBK, FC, KM (Gür, 2018) 542

Resim 308 Güney Cephelerin Doğusundaki Kapı Açıklıkları, Soldan Sağa; DBK, FC(Kapatılmış), KM (Kapatılmış) (Gür, 2018) 542

Resim 309 Amasra Boztepe Mahallesi, Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (AAMK) (I. ve II. Evre) (Gür, 2018)..... 546

Resim 310 AAMK (I. ve II. Evre) ve Doğusunda Büyükada (Gür, 2018) 547

Resim 311 AAMK (I. ve II. Evre), Batıdan Doğuya Bakış 548

Resim 312 AAMK (I. ve II. Evre), Amasra Arkeoloji Müzesi Kazı Arşivi (AAMKA, 2015). 549

Resim 313 AAMK (I. ve II. Evre) (Gür, 2018) 552

Resim 314 AAMK (I. ve II. Evre) Genel Görünüm ve II. Evre Apsis (Gür, 2018)..... 552

Resim 315 AAMK (II. Evre), Apsis (Gür, 2018) 553

Resim 316 AAMK (II. Evre), İnşa Malzemesi (Gür, 2018) 553

Resim 317 AAMK (I. ve II. Evre), Çatı Kiremiti, Tuğla ve Mermer Kaplama (Gür, 2018) 554

Resim 318 AAMK I. Evre), Naos Kuzeydoğusundaki Zemin Döşemesi (Gür, 2018) 554

Resim 319 AAMK (II. Evre), Naos Kuzeydoğusundaki Zemin Döşemesi (Gür, 2018) 554

Resim 320 AAMK (I. ve II. Evre), Mezarlar (AAMKA, 2016) 555

Resim 321 AAMK (II. Evre), Mezar (AAMKA, 2016) 556

Resim 322 AAMK (I. ve II. Evre), Mezarlar (Gür, 2018) 556

Resim 323 AAMK (I. ve II. Evre), Toplu Mezarlar (AAMKA, 2016)..... 556

Resim 324 AAMK (I. ve II. Evre), Naos'un Güneybatısı, Mezar (AAMKA, 2016)..... 557

Resim 325 AAMK (II. Evre), Apsisin Doğusu, Mezar (AAMKA, 2016)..... 558

Resim 326 AAMK (I. ve II. Evre), Geotekstil Örtü (AAMKA, 2016)..... 564

Resim 327 AAMK (I. ve II. Evre), Güneydeki Basamaklar (AAMKA, 2016) 566

Resim 328 FC Kuzey Cephe (sol), KM Kuzey Cephe (sağ) (Gür, 2018)..... 574

Resim 329 KM'nin Kuzey Cephesi (AVGMA, 1992)..... 576

Resim 330 Amasra DBK, FC, KM, Güney Cephenin Doğusundaki Açıklık (Gür, 2018) 579

Resim 331 FC, Doğu Cephe, Tuğla Süslemeler (AVGMA, 1948)..... 581

Resim 332 FC, Kuzey Cephe, Tuğla Süslemeler (AVGMA, 1948) 581

Resim 333 FC, Güney Cephe (Sol), KM, Kuzey Cephenin Batısı (Gür, 2018) 583

Resim 334 ABAMKYHPK ,Adaya Çıkışı Sağlayan Merdivenler (Gür, 2018)..... 593

Resim 335 ABAMKYHPK, Adaya Çıkışı Sağlayan Güneybatı Merdivenler (Gür, 2018)..... 594

Resim 336 ABAMKYHPK, Narteks Doğu Duvar, 1949 (Eyice, 1951a: Resim 8)..... 599

Resim 337 ABAMKYHPK, Narteks, Batı (Eyice, 1951a: Resim 6) ve Güneyden Kuzeye Bakış (Gür, 2018)..... 601

Resim 338 ABAMKYHPK, Kuzey Cephe, Kuzeyden Güneye Bakış (Gür, 2018)..... 602

Resim 339 ABAMKYHPK, Güney Cephe (Gür, 2018)..... 602

Resim 340 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Merkezi Apsis ve Pastoforium Hücreleri (Gür, 2018) 603

Resim 341 ABAMKYHPK, Narteks ve Güneybatı Köşe Odası (Gür, 2018)..... 603

Resim 342 ABAMKYHPK, Kuzeybatı Köşe Odası ve Batı Haç Kolu (Gür, 2018) 604

Resim 343 ABAMKYHPK, Kuzey Haç Kolundan Güney Haç Koluna Bakış (Gür, 2018) 604

Resim 344 ABAMKYHPK, Doğu Haç Kolu ile Kuzeydoğu ve Güneydoğu Köşe Odaları, Batıdan Doğuya Bakış (Gür, 2018)..... 605

Resim 345 ABAMKYHPK, Merkezi Apsis ve Pastoforium Hücreleri, Kuzeyden Güneye Bakış (Gür, 2018)..... 606

Resim 346 ABAMKYHPK, Apsis ve Diakonikon, 1949 (Eyice, 1951a: Resim 9-10)..... 606

Resim 347 Çizim . ABAMKYHPK, Mozaik Döşeme Kompozisyonu (Eyice, 1951a: Res. 13-15) 608

Resim 348 ABAMKYHPK, Zemin Döşemesinde Kullanılan Mermer Levhalar ve Horasan Harcı (Gür, 2018) 608

Resim 349 ABAMKYHPK, Lotus Başlıklı Pencere Sütunu ve Latin Haçı (Eyice, 1951a: Res. 12) 609

Resim 350 ABAMKYHPK, Çifte Sütun ve Oktagon Pedestal (Eyice, 1951a: Res. 11, 16-17) 609

Resim 351 ABAMY, Malzeme-Teknik (Gür, 2018) 613

Resim 352 ABAMY, Tuğla, Çatı Kiremiti ve Seramik Parçaları (Gür, 2018) 615

Resim 353 ABAMY,Güneydoğuya Bakış (Gür, 2018) 616

Resim 354 ABAMY, Kuzeyden Güneye Bakış (Gür, 2018) 616

Resim 355 ABAMY, Doğu Duvar (Gür, 2018) 617

Resim 356 ABAMY, Güney ve Kuzeydeki Yapıların Ortak Duvarı (Gür, 2018) 617

Resim 357 ABAMY, Kuzeybatı ve Güneybatı Köşe (Gür, 2018) 618

Resim 358 ABAMY, İri Katkılı Harç ve İçindeki Pithos Parçaları (Gür, 2018) 618

Resim 359 ABAMKYHPK'nin Güneyi, Zemin Kaplama Taşları (Gür, 2018) 619

Resim 360 ABAMY, Malzeme-Teknik (Gür, 2018) 619

Resim 361 Sırbistan, Babotinac, Prokuplje Kilisenin Güneyindeki Vaftizhane ve Vaftiz Havuzu (6. Yüzyıl) (Ilić, 2006: 231, Fig. 8) 692

Resim 362 Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 4 No.'lu Erken Bizans Dönemi Bazilikası 710

Resim 363 Selanik Rotondo Kilisesi, Apsis Yarım Kubbesi (CKA) 714

Resim 364 Yunanistan Selanik Aziz David Kilisesi (5.-6. Yüzyıl), Mozaik 714

Resim 365 Muğla, Latmos Gebrige (Beşparmak Dağları) İsa Mağarası, Fresk (Zah, 2002: 190, Fig. 14) 715

Resim 366 Bizans Dönemi, Mermer Levhalar (Hoepfner, 1966: Tafel 26 b-c) 810

Resim 367 Karadeniz Ereğlisi, Kız Kapısı Yakınındaki Duvar, Sarkofag 810

Resim 368 Karadeniz Ereğlisi, Aslan Tasvirli Levha (Aygün, 1960: 57) 811

Resim 369 KEM, Tapınak İnşaasına Ait Kitabe (Gür, 2018) 812

Resim 370 KEM, Roma Dönemi Arşitrav, Bizans Dönemi Devşirme Lahit (Gür, 2018) 813

Resim 371 KEM, Lahit (Gür, 2018) 814

Resim 372 KEM, Postamentli Kaide (Öztürk, 2013: Resim 10) 816
Resim 373 KEM, Kiborium Kemeri ve Yazıt (Gür, 2018) 817
Resim 374 KEM, Levha (Gür, 2018) 818
Resim 375 KEM, Levha (Gür, 2018) 820
Resim 376 KEM, Levha (Gür, 2018) 821
Resim 377 KEM, Levha (Gür, 2018) 822
Resim 378 KEM, Levha (Gür, 2018) 823
Resim 379 KEM, Meryem ve Çocuk İsa Tasvirli Korint Sütun Başlığı (Gür, 2018) 825
Resim 380 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 826
Resim 381 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 828
Resim 382 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 829
Resim 383 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 831
Resim 384 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 832
Resim 385 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018) 833
Resim 386 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018) 834
Resim 387 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018) 836
Resim 388 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 837
Resim 389 KEM, Sütun, Ön Yüz, Haç (Gür, 2018) 839
Resim 390 KEM, Çifte Sütun (Gür, 2018) 840
Resim 391 KEM, Paye (Gür, 2018) 841
Resim 392 KEM, Paye (Gür, 2018) 842
Resim 393 KEM, Paye (Gür, 2018) 844
Resim 394 KEM, Kiborium Kemeri (Gür, 2018) 845
Resim 395 KEM, Kiborium Kemeri, Tavuskuşları ve Malta Haçı (Gür, 2018) 846
Resim 396 KEM, Kiborium Kemeri, İçteki Yüz, Haç Türleri (Gür, 2018) 846
Resim 397 AAM, Paye (Gür, 2018) 854

Resim 398 AAM, Paye (Gür, 2018) 855
Resim 399 AAM, Paye (Gür, 2018) 856
Resim 400 AAM, Paye (Gür, 2018) 858
Resim 401 AAM, Paye (Gür, 2018) 859
Resim 402 AAM, Paye (Gür, 2018) 860
Resim 403 AAM, Paye (Gür, 2018) 861
Resim 404 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018) 862
Resim 405 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018) 864
Resim 406 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018) 865
Resim 407 AAM, Paye (Gür, 2018) 866
Resim 408 AAM, Paye (Gür, 2018) 867
Resim 409 AAM, Arşitrav (Gür, 2018) 868
Resim 410 AAM, Levha, Ön Yüz (Gür, 2018) 870
Resim 411 AAM, Levha, Ön Yüz (Gür, 2018) 871
Resim 412 AAM, Levha (Gür, 2018) 872
Resim 413 AAM, Levha (Gür, 2018) 873
Resim 414 AAM, Templon Levhası (Gür, 2018) 874
Resim 415 AAM, Templon Arşitravı (Gür, 2018) 875
Resim 416 AAM, Arşitrav (Gür, 2018) 876
Resim 417 AAM, Arşitrav (Gür, 2018) 878
Resim 418 Amasra Arkeoloji Müzesi, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 879
Resim 419 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 880
Resim 420 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 881
Resim 421 AAM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018) 882
Resim 422 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018) 884
Resim 423 AAM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018) 885

Resim 424 AAM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)..... 886

Resim 425 AAM, Devşirme Sütun Üzerinde Latin Haçı (Gür, 2018)..... 887

Resim 426 AAM, Çifte Sütun (Gür, 2018)..... 888

Resim 427 AAM, Pencere Çifte Sütun (Gür, 2018) 890

Resim 428 AAM, Ambon Basamaklı Bölüm (Gür, 2018)..... 891

Resim 429 AAM, Ambon Levhası (Gür, 2018)..... 893

Resim 430 AAM, Mezar Taşı-Yazıt (Gür, 2018) 895

Resim 431 Karadeniz Ereğlisi, Kale, Sarnıç (Gür, 2018) 901

Resim 432 Karadeniz Ereğlisi, Kale, Askeri Yapı (Gür, 2018)..... 902

Resim 433 Karadeniz Ereğlisi, Çeştepe Feneri (Gür, 2018)..... 903

Resim 434 Karadeniz Ereğlisi, Çelikel Camii (Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü/KKVKKM, 21.03.2006) 909

Resim 435 Çelikel Camii Altındaki, Döşeme Mozaiği (Hoepfner, 1966: Tafel 26d) 912

Resim 436 Çelikel Camii Altındaki Zemin Döşeme Mozaiği (Akkaya, 1994: Res. 98-99)..... 912

Resim 437 Philippi Extra-Muros Bazilikası, Narteks Mozaiği (Hoddinott, 1963: Plate II) 912

Resim 438 Sırbistan Donje Butorke Kalesi, Doğu Burç, Şapel, Güneydoğudan Görünüm 915

Resim 439 Mesembria Eski Metropolis Kilisesi (5. Yüzyıl Sonu-6. Yüzyıl Başı (Sharp, 2010: Figure 43) (Hoddinott, 1975: 321, Levha 190)..... 927

Resim 440 Amasra Boztepe Kalesi, Kranlıkyer Kapısı (AKYKN), Güney Giriş (Gür, 2018). 971

Resim 441 Amasra Boztepe Kalesi, Kranlıkyer Kapısı (AKYKN), Kuzey Giriş, Kutsal Niş ve Lahit (Gür, 2018) 972

Resim 442 AKYKN, Niş ve Duvar Resimleri (Gür, 2018) 975

Resim 443 AKYKN, Niş Malzeme ve Teknik (Gür, 2018)..... 976

Resim 444 Amasra Karanlıkyer Kapısı, Güney, Devşirme Mazlemeler (Gür, 2018) 977

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1 Honorias Bölgesindeki Kentler 50

Tablo 2 Karadeniz Ereğlisi'nin Piskoposları (5. - 13. Yüzyıl Arası) 52

Tablo 3Karadeniz Ereğlisi, 1232-1381 Arasındaki Piskopos Listeleri 56

Tablo 4 İstanbul'daki Üç Nefli Erken Bizans Dönemi Kiliseler (Gür, 2019) 152

Tablo 5 Anadolu'daki Üç Nefli Erken Bizans Dönemi Kiliseler (Gür, 2019) 157

Tablo 6 Paphlagonia ve Pontos Bölgeleri'ndeki Bizans Dönemi Yapılarındaki Kiremit Ölçüleri (Bryer ve Winfield, 1985: 356-357; Gür, 2015a: Tablo 4) 586

Tablo 7 Paphlagonia ve Pontos Bölgeleri'ndeki Yapıların Tuğla ve Kiremit Ölçüleri (Bryer ve Winfield, 1985: 356-357; Gür, 2015a: Tablo 4) 590

Tablo 8 582-867 Arasında İnşa Edilen Kilise ve Manastırların Listesi I (Ruggieri, 1991: PL.2) 659

Tablo 9 582-867 Arasında İnşa Edilen Kilise ve Manastırların Listesi II (Ruggieri, 1991: PL.2) 659

ÖNSÖZ

Kuzeybatı Karadeniz Bölgesi, Miletos Kolonileri, Roma, Bizans ve Osmanlı döneminde önemli bir yerleşim alanıdır. Roma dönemi sonrasında Bizans ve Osmanlı dönemlerinde Kuzeybatı Karadeniz'in önemli sahil kentlerinden biri haline gelen Karadeniz Ereğlisi'nde Bizans dönemine ait dini, askeri, sosyal ve su yapıları bulunmaktadır. Tespit edilen kalıntılar, Karadeniz Ereğlisi'ndeki Bizans dönemi kent, yerleşim alanlarının inşası ve oluşumunda büyük öneme sahiptir. Bizans döneminde dini inanışın kuralları çerçevesinde inşa edilmiş olan yapıların kime ithaf edildikleri bilinmemektedir. KEKOY I-IV, Bizans döneminde dini yapılar olarak kullanılmıştır. Kayaya oyma yapıların içinde tespit edilen mimari plastik eserler ve batıdaki yapıda görülen mozaik kompozisyon, yerleşimin tarihi ve önemi hakkında ipuçları sunar. KEKOY I-IV ve OGC gibi büyük yapılar dışında kentte Bizans dönemine tarihlendirilen birçok dini mimari plastik eser bulunmaktadır. Bir kısmı günümüze ulaşan plastik eserler günümüzde KEM'e taşınmıştır. Karadeniz Ereğli Müzesi, OGC ve KEKOY I-IV çevresindeki mimari parçaların, bu yapılarda kullanıldığı öne sürülür.

Karadeniz Ereğlisi'ndeki dini yapılar, mimari ve boyut özellikleri açısından değerlendirildiğinde bulunduğu bölgedeki diğer dini yapılardan daha özgün ve büyüktür. Osmanlı dönemine kadar Bizans'ın önemli dini kentlerinden biri olarak kullanılan kent, 13. yüzyılda Moğol akınlarıyla kuşatılmış fakat ele geçirilememiştir. Orhan Gazi (1326-1362) döneminde Türk hakimiyeti kesinlik kazanmış ve dervişler hızlı kolonizatör girişimleriyle bölgenin Türkleşmesinde etkili olmuştur. Karadeniz Ereğlisi'ndeki Bizans dönemi dini yapılar hakkında daha önce Sanat Tarihi alanında hazırlanmış kapsamlı bir tez çalışması bulunmamaktadır. Çalışmalarında Karadeniz Ereğlisi'ndeki Bizans dönemi dini yapılara az da olsa yer veren ilk araştırmalar Aygün (1960), Dörner ve Hoepfner (1962), Eyice (1971), Akkaya (1994), Belke (1996), Yaman (2011), Öztürk (2016) ve Gür ve Yılmaz (2016), Filyos'taki Bizans dönemi dini yapıları Atasoy ve Ertuğrul (2009), Atasoy ve Yıldırım (2010-2012), Öztürk (2008, 2012), Gür (2015, 2016, 2019), Yıldırım (2017), Amasra'daki Bizans dönemi dini yapıları Eyice (1965), Sakaoğlu (1987, 1999), Hill (1990-95), Hill ve Crow (1992-1993), Zavagno (2009) gibi bilim insanları tarafından incelemiştir.

İlk defa Karadeniz Ereğlisi, Alaplı, Filyos ve Amasra'daki Hıristiyan yapıları ve kiliselerini değerlendirme cesareti gösteren ender araştırmacılar bölgenin dini yapısını aydınlatmaya katkıda bulunmuştur. Çalışmalarda kentin azizleri ve dini yapısı hakkında yok denecek kadar az ve birbirini tekrarlayan bilgiler sunulmuştur. Kuzeybatı Karadeniz'deki Bizans dönemi dini

yapılar, tez kapsamında tekrar sorgulanarak yorumlanmış, yeni öneriler getirilerek tekrar değerlendirilmiştir. Bu zamana kadar mimari, üslup ve süsleme özellikleri açısından ele alınmayan yapıların tarihlendirme sorunlarına yeni çözüm önerileri getirilmiştir. 2011 yılında Ö. Ertuğrul'un bilimsel danışmanlığında Ö. Yaman tarafından hazırlanan *Roma ve Bizans Devri'nde Karadeniz Ereğlisi* adlı yüksek lisans tezi çalışmasında kentin Roma ve Bizans dönemi tarihçesi incelenmiş fakat Bizans dönemi yapıları adlı bölümde dini yapılar kısaca değerlendirilerek özet şeklinde sunulmuştur. Yaman, araştırma kapsamında yeni bilgiler sunmadan tüm bilgilerini yerel çalışmalara dayandırmıştır. Amasra'daki çalışmalarda dini yapıların yerinde incelendiği ve Eyice ve Sakaoğlu tarafından sunulan çizimlerin çoğunlukla diğer araştırmacılar tarafından olduğu gibi kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca son dönemde hazırlanan akademik bazı çalışmalar ve Verim tarafından (Verim, 2015) hazırlanan yüksek lisans tezinde ise dini yapıların ayrıntılı olarak incelenmediği, rölöve ve restitüsyonlarının hazırlanmadığı görülmüştür. Bunun yanında daha önceden hazırlanan çalışmaların bazılarının cümleleri olduğu gibi kaynak gösterilmeden kullanılan tez çalışması tekrarlanan bilgiler ve fotoğraf albümü ile sınırlı kalmıştır.

Günümüze kadar gerçekleştirilen çalışmalarda Karadeniz Ereğlisi'ndeki dini yapılarının eksik ve genel hatlarıyla değerlendirilmesi, doktora tezinin ilk defa bu kadar kapsamlı olmasını zorunlu kılmıştır. Karadeniz Ereğlisi'ndeki Erken Bizans dönemi dini yapılarının mimari özellikleri, süsleme programı, tarihlendirme ve adlandırma sorunlarını anlayabilmek için jeoradar taraması ve sondaj çalışmaları, dönem kaynakları, seyyahlar ve bilim insanlarının çalışmalarının araştırılması, Osmanlı arşiv araştırmaları ve kapsamlı arkeolojik çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. Çalışma kapsamında jeoradar, sondaj ve kazı çalışmaları özel uğraş ve kapsamlı izin gerektirdiği için yapılamamıştır. Bizans döneminde Kuzeybatı Karadeniz'in dini yapısı, tarihçesi, coğrafyası, demografik yapısı, kültürel ortamı ve stratejik konumunun incelenmesi, birçok veri tespit edilmesini sağlamıştır. Bu amaçla yapılacak ciddi bir kaynak (dönem kaynağı ve modern çalışmaların araştırılması) ve arazi incelemeleri, tezin amacına ulaşması açısından önemlidir. Karadeniz Ereğlisi, Alaplı, Filyos ve Amasra'da Bizans dönemine tarihlendirilen büyük dini yapılar; tipoloji, mimari, süsleme, malzeme ve teknik özellikleri gibi çeşitli yönleriyle ele alınmış, rölöve ve restitüsyon çizimleri hazırlanmıştır. 2017 yılında tarafımdan hazırlanan çalışmada yürütülen araştırmalar, 2017-2019 sürecinde hız kazanmış ve şekillenmiştir. Ana hat planı şekillenen çalışma 2019 yılı itibariyle de son halini almıştır.

2017-2019 yılları arasında doktora tez çalışmam kapsamında yer yer kolay bazen de çok masraflı ve yorucu bir inceleme süreci yaşamış bulunmaktayım. Periyodik olarak neredeyse her ay Karabük ile Zonguldak-Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra arasında sürdürdüğüm yorucu,

zorlu ve uzun yolculuklarım, yapı inceleme çalışmaları kapsamında karşılaştığım en zor ve bir o kadar da uğraştırıcı süreci gözler önüne sürmektedir. 2015 yılında özel öğrenci kapsamında başlayan doktora eğitim sürecinde ders dönemimi tamamladıktan sonra 2016 yılında çalışmalarımı başlattığım doktora çalışmalarımda yorucu, uğraştırıcı ve bir o kadar da keyifli sürece karşın göstermiş olduğum büyük özveri sonucunda tezimi tamamlamış bulunmaktayım. Tez kapsamında karşılaşılan sorunlara getirilen çözüm önerileri büyük sabrın ürünüdür. Doktora tez çalışmalarım kapsamında, incelemelerimin en başından bu aşamasına kadar olan her anımda iz bırakan ve bu zorlu çalışmalarımı destekleyen birçok değerli insan bulunur. Özverili ve titiz çalışmalarımı her an destekleyen eşim, oğlum ve ailemin her bireyini zikretmek ve sabırlarından dolayı kendilerine teşekkürlerimi sunmak isterim.

Dini yapıların inşa kitabeleri, özgün isimleri ve kime ithaf edildikleri tespit edilememiştir. Özgün kitabesi ve kesin inşa tarihleri bilinmeyen yapıların tarihlendirilme ve incelenmeleri konusunda büyük sorunlarla karşılaşılmıştır. Günümüze kadar Karadeniz Ereğlisi'ndeki dini yapılar hakkındaki yapılmış olan çalışmaların birçoğunun birbirinin tekrarı niteliğinde olduğu görülmüş, gerçekleştirilen çalışmalarda bölgedeki Bizans dönemi mimari plastik eserler bir bütün olarak değerlendirilmemiş ve dini yapılarla bağlantılı olduğu düşünülen eserlerin rölöve, restitüsyon ve değerlendirmeleri yapılmamıştır. Bu gözlemler doğrultusunda tespit edilen dini yapılarla bağlantılı mimari plastik eserlerin çizimleri yapılarak analojik değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu süreçte gerekli incelemeleri gerçekleştirmemde ve mimari plastik eserlerin tanımlanmasında bana destek olan değerli Hocalarım Prof. Dr. Nilay Çorağan, Prof. Dr. Ceren Ünal, Prof. Dr. Zeynep Mercangöz, Prof. Dr. Gülgün Köroğlu, Doç. Dr. V. Macit Tekinalp, Prof. Dr. Nermin Şaman Doğan, Doç. Dr. Şahin Yıldırım, Doç. Dr. Osman Çepni, Dr. Öğretim Üyesi Hamit Erdoğan, Sanat Tarihçi Ali Kıpramaz, Arkeoloji öğrencileri Mehmet Ali Akbaş, Nergis Badem, Sanat Tarihi doktora öğrencisi Nergis Ataç, Arş. Gör. Cahit Karakök, Gürdal Özçakır, KEMM, AAM, Kastamonu Müzesi ve Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tüm bu çalışmalarım sırasında mesaisinden zaman ayıran ve özverili şekilde bana yardımcı olan Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü Mustafa Sucu, kurul çalışanları Fatma Emirosmanoğlu, Ertuğrul Özsoy ve Salih Yaymacı ile Karadeniz Ereğli Müze Müdürü Ahmet Mercan, müze çalışanları Ünver Göçen ve Onur Arslan'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra'da tespit edilen yazıtlardan daha önce yayınlanmayanların okunmasında destek olan Dr. Öğretim Üyesi Bülent Öztürk'ü minnetle anmak istiyorum. Ayrıca Karadeniz Ereğlisi ve Amasra'daki yazıtlar ile yapı kalıntıları hakkında defalarca görüşlerine başvurduğum, her an destek gördüğüm Klaus Belke ve Stephen Hill'e, uzun ve meşakkatli

doktora sürecimde her an yanımda oldular, bilgilerini benden esirgemeden gerek telefon gerek mail görüşmelerimizde, periyodik olarak yapılan tez inceleme komitelerinde (TİK) çalışmalarıma destek sunan Prof. Dr. Sema Doğan ve Prof. Dr. Bedia Yelda Uçkan'a sonsuz minnettarım. Hatalarımı düzeltip eksiklerimi gidermeme yardımcı olan yeni bakış açısı kazanmamı sağlayan başta Hacettepe Sanat Tarihi Bölümü'ndeki hocalarıma, KEM'de gerçekleştirdiğim çalışmalarım sırasında İon sütun başlıklarıyla ilgili engin bilgilerini benimle paylaşan Prof. Dr. Orhan Bingöl ve değerli meslektaşım Öğr. Gör. Pakize Küsmez'e minnettarım.

Karadeniz Ereğlisi'nde askeri arazilerde gerçekleştirilen araştırma ve izin çalışmaları sırasında yardımcı olan, gerekli görüşmelerim sırasında beni yönlendiren ve bana yardımcı olan Ereğli Garnizon Komutanlığı, Astsubay Serdar Yener ve Karadeniz Ereğlisi Askerlik Şubesi'nde görevli Komutan Bahri Yalçınkaya, Karadeniz Ereğlisi, Filyos, Amasra'daki din adamları ve dini yapılar hakkında engin bilgilerini paylaşan değerli Hocam Dr. Öğretim Üyesi Fatih Müderrisoğlu, çalışmalarımız sırasında Amasra'da yüzey araştırması projesini yürüten, protokol imzalayarak kentteki yapılarda çalımamıza izin veren Doç. Dr. Fatma Bağdatlı-Çam, Amasra'ya gerçekleştirdiğim seyahatlerimde bana eşlik edip evinde ağırlayan yerel tarihçi ve aynı zamanda değerli hocam Necdet Sakaoğlu ile eşine, Kastamonu Vakıflar Genel Müdürlüğü ile gerçekleştirilen görüşmelerimiz ve araştırmalarımızda bize devamlı yardımcı olan, Karadeniz Ereğlisi ve Amasra'daki kiliselerin arşiv belgeleri hakkında bizleri bilgilendiren ve OGC'nin AutoCAD çizimleri konusunda bize yardımcı olan Mimar Bige Gögebakan'a, arazi çalışmalarım sonucunda tespit ettiğim dini mimari plastik eserlerin çizimleri ve kaynakların temini konusunda bana destek olan değerli meslektaşım Meltem Çavdar, Arş gör. Bilge Bahar, Arş. Gör. Dr. Heval Şimşek, Arş. Gör. Murat Gül, Dr. Öğrencisi Serap Yinsel, Dr. Öğretim Üyesi Yaşar Serkal Yıldırım, öğrencim Murat Çıkrıkçıoğlu, Didem Karpuz ve eşi Uğur Barış Karpuz'a çalışmalarım sırasında çizimlerimi gerçekleştirmeme katkı sunan, aynı zamanda yapıların, tespit edilen mimari plastik eserlerin sanat tarihi kapsamında tasvir edilmesi ve tarihlendirilmesine destek olan Dr. Öğretim Üyesi İlker Mete Mimiroğlu başta olmak üzere katkı sunan tüm meslektaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmalarımın her aşamasında bana destek olan, yol gösteren, bazen baba-oğul bazen de Hoca-öğrenci niteliğinde her anımda yanımda olan değerli Hocam Prof. Dr. Mustafa Sacit Pekak ve eşi Prof. Dr. Gonca Pekak'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

GİRİŞ

Kuzeybatı Karadeniz'deki Bizans dönemi dini eserler (Zonguldak Karadeniz Ereğlisi, Alaplı, Filyos ve Bartın Amasra) ve Karadeniz Ereğlisi ile Amasra Arekeoloji Müzesi'ndeki Bizans dönemi dini mimari plastik eserler incelenmiştir. Tez konusu "*Kuzeybatı Karadeniz'de Bizans Dönemi Dini Eserler"* kapsamında OGC, Karadeniz Ereğlisi'nin 13.8 km. güneybatısındaki Alaplı sahil yolunun kuzeyindeki AGKMK, 2015 yılında tarafımdan incelenen, tarihi süreci, kazı çalışmaları sırasında tespit edilen buluntuları ve geçirdiği evrelerle değerlendirilen TAKAY, Amasra'da FC, KM, DBK, AAMK (I. ve II. Evre), ABAMKYHPK ve güneyindeki manastır yapıları ile Boztepe Kalesi'ne girişi sağlayan Karanlıkyer Kapısı'ndaki Niş (AKYKN), çalışmamın konusunu oluşturmaktadır. Bizans dönemi dini yapılarının yer aldıkları kentler ve tarihsel evredeki süreçleri incelenmiş, kentlerin din adamları ve konsillerdeki durumları araştırılmıştır. Amasra ve Karadeniz Ereğlisi'nin Bizans dönemi tarihçesi ve din adamları kapsamlı şekilde incelenmiş ayrıca Bizans öncesi Hellenistik ve Roma dönemi tarihçeleri ile dini yapısı uzunca belgelenmiştir. Çalışmalarımız sırasında tespit ettiğimiz yerel kültler ile Bizans öncesi tarihi verilerin ve dini kültlerin bağlantılı olduğunu düşünerek tarihçe ve dini yapının uzunca araştırılması faydalı olacağı düşünülmüştür. Tespit edilen veriler ışığında yukarıda ifade edilen kiliselerin malzeme, teknik, plan, süsleme ve duvar resimleri kapsamlı olarak incelenmiştir. Çalışmaların sonunda yapıların restorasyon ve restitüsyon çizimleri sunulmuştur.

Öncelikle yurtiçi-yutdışı kütüphanelerinde, dönem kaynağı, bilimsel araştırmalar ve inceleme alanımızda uzman kişilerle yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Literatür araştırmalarında kütüphaneler, enstitüler ve arşivlerde incelemeler yapılmış, kazı çalışmaları soncunda elde edilen veriler değerlendirilmiş ve bölge tarihçilerinin araştırmaları değerlendirilmiştir. Kütüphane araştırmalarının ardından Karabük Safranbolu Bölge Koruma Kurulu, Ankara T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Karadeniz Ereğli Müze Müdürlüğü, Karadeniz Ereğli Kaymakamlığı ve Karadeniz Ereğli Belediyesi'nden alınan izinler kapsamında resmi makamların il sınırlarındaki yapıların tarihsel verileri ve arşiv kayıtları hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Bunun ardından Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü (AVGM) ve İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden alınan izinler kapsamında Osmanlı

dönemi ile cami olarak kullanılan OGC, FC ve KM gibi yapılar hakkında daha önceki tarihlerde alınmış karar ve toplantı sonuçlarının raporları incelenmiş, yapıların geçirdikleri evreler belgelenmiştir.

Kütüphane ve resmi makamlarda gerçekleştirilen izinler, dönem kaynağı ve bilimsel araştırmalar sonucunda (Ocak 2018-Haziran 2019) tarihlerinde defalarca Alaplı, Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra'ya seyahatler gerçekleştirilmiştir. Bu süreçlerde kiliseler ile ilişkilendirilecek kentlerdeki müzeler ve müzelerin teşhir ve depolarındaki Bizans dönemi dini eserler, yapıların yer aldığı tarihi kentler, surlar, yazıtlar ve Bizans dönemi dini yapıları üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Kütüphane ve arazi çalışmaları sonucunda yukarıda ifade edilen kiliseler ve müze arşivlerindeki Bizans dönemi dini eserlerin tamamının rölöveleri yapılmıştır. Rölövelerin ardından çalışmanın kapsamında belgelenen kiliselerin tasvirleri yapılmış, mimari, süsleme ve duvar resimleri açısından incelenmiştir. Fotoğraflarla geçirdikleri evreler ve günümüz durumları belgelenen kiliselerin rölöveleri sonucunda benzer örnekleri tespit edilerek Sanat Tarihi açısından karşılaştırmaları yapılmış, tarihlendirme, özgün adının tespiti, geçirdiği evreler, mimari durumları, örtü sistemleri, süsleme ve duvar resimleri açısından elde edilen veriler değerlendirilmeye çalışılmış, birçok soru ve sorun ile karşılaşılarak bunlara çözüm önerileri aranmaya çalışılmıştır.

Çalışmada cevap aranan sorular şöyle sıralanabilir;

1. Daha önce Kuzeybatı Karadeniz sahilindeki Bizans dönemi dini yapıları hakkında bu kadar kapsamlı ve toplu bir çalışmanın gerçekleştirilerek tarihlendirme önerilerinin sunulup sunulmadığı,

2. Araştırmalar doğrultusunda tespit edilen dini yapıların kime ithaf edildikleri,

3. Dini yapıların inşa edildiği dönemler ve daha önceden hakkında önerilen tarihlerin doğruluğu,

4. Yapıların plan tipleri,

5. KEKOY I-IV'ün Bizans dönemindeki işlevleri,

6. KEKOY I'deki mozaiğin tarihlendirilmesi, daha önceden hakkında gerçekleştirilen araştırmalar ve yapılan tarihlendirmelerin tutarlılığı,

7. OGC'nin orijinal adı, plan tipi, hangi tarihte ve kim tarafından ilk defa inşa edildiği, kime itha fedildiği,

8. Karadeniz Ereğlisi'ndeki Çelikel Camii'nin altındaki mozaik ve kalıntıların daha önceki araştırmacılar tarafından neden kilise olarak tanımlandığı mekanın orijinalde işlevi, hangi amaçla kullanıldığı, yapının adı ve tarihlendirilmesi,

9. Karadeniz Ereğlisi'ndeki Akşam Sanat Okulu'nun yanında tespit edilen apsis ve zemin döşeme mozaiğinin, orijinalinde hangi amaçla kullanıldığı, yapının adı ve tarihlendirilmesi,

10. OGC'nin daha önce bilimsel bir çalışmada hazırlanmış rölöve, restorasyon ve restitüsyon öneri çizimleri var mı? Varsa bunların doğruluğu ve geçerliliği nedir?

11. OGC'nin rölöve, restorasyon ve restitüsyon önerilerinin daha önceden hazırlanıp hazırlanmadığı, yapıldıysa doğruluğu, hazırlanmadıysa hazırlanarak özgün durumlarının değerlendirilmesi,

12. AGKMK'nın günümüzdeki durumu, hangi amaçla kullanıldığı, yapının adı ve tarihlendirilmesi,

13. KEM'deki Bizans dönemi dini mimari plastik eserlerin tarihlendirilmesi, tipolojisi ve tanımlarının daha önce bilimsel bir çalışmada yapılıp yapılmadığı, hazırlanmadıysa hazrılanarak kentteki dini yapılar ışığında değerlendirilmesi,

14. Filyos Kilise A Yapısı'nın daha önceden tarafımdan hazırlanan yüksek lisans tezi sonrasında, yapıda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda elde edilen yeni veriler, daha önceki çalışmalara katkısı ve yeni bakış açıları,

15. Kilise A Yapısı'nın güneyindeki manastırla kilisenin batısında 2015-2019 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalarda tespit edilen mekanları, yapı ile ilişkilendirilmesi ve bu yapıların işlevleri,

16. Amasra'nın Bizans dönemi dini yapısı, din adamları ve dini yapılara etkileri,

17. Amasra'daki Bizans dönemi kiliseler, daha önceden bu yapılar hakkında yapılan çalışmalar ve çalışmaların kazandırdıkları yenilikler,

18. Amasra'da kazı çalışmalarıyla tespit edilen dini yapılar,

19. Daha önceden Amasra Kiliseleri'nin rölöve, restorasyon ve restitüsyon önerilerinin hazırlanıp hazırlanmadığı, yapıldıysa bunların doğruluğu ve geçerliliği,

20. Amasra Kiliseleri hakkında rölöve, restorasyon ve restitüsyon önerilerinin hazırlanarak özgün durumlarının değerlendirilmesi,

21. AAM'deki dini mimari plastik eserlerin tespitinin yapılarak kentte bilinen ya da olması muhtemel dini yapılar hakkında yeni sonuçların elde edilmesi durumu,

22. Tez çalışması kapsamında incelenen dini yapıların ve kentlerin Bizans döneminde, kendi aralarında ve Karadeniz kentlerindeki yapılarla olan ilişkileri.

Çalışmalarımız sırasında yapıların ölçüler Bosch, GLM 250 VF, Prof. Lazer M (0.05-250.00 m.) ve 25.00 m. uzunluğundaki şerit metrelerle alınmış, yerinde rölöveleri hazırlanan yapılar ve mimari plastik eserlerin çizimleri Auto Computer Aided Design 2016, 2018 ve SketchUp 2016, 2016 (üç boyutlu model tasarımı) yardımıyla yapılmıştır. Bu işlemler sırasında Rotring Versatil Tikky 0.3 ve 0.05 Siyah Uçlu Kurşun Kalemler, Faber-Castell Beyaz Silgi (7086/48) ve Alex Schoeller Milimetrik Blok A4 20 Sayfa Mavi, eserlerin çizimleri sırasında kullanılmıştır. Yapıların fotoğraflanması sırasında Nikon D90 DSLR 18-55 mm. ve Nikon D3100 18-55 mm. VR Kit 14.2 MP 3 fotoğraf makineleri kullanılmıştır.

Tüm bu soru ve sorunlara cevap aranmaya çalışılan *Kuzeybatı Karadeniz'deki Bizans Dönemi Dini Eserler* adlı doktora tezi giriş, üç bölüm ve eklerden (10) oluşmaktadır. Tezin temel ve alt bölümleri aşağıda sunulmaktadır.

Girişi izleyen birinci bölümde;

Karadeniz Ereğlisi, Alaplı, Çaycuma Filyos ve Amasra'daki Bizans dönemi dini eserler incelenmiştir[3]. Bu bölüm dört alt bölümden oluşmaktadır. Yukarıda adları belirtilen kentler sırasıyla şu alt başlıklara sahiptir;

Çalışma düzeninde her bir kent sırasıyla ana başlık altında şu düzende incelenmiştir; seyahatnameler, bilimsel yayınlar, kentin adı, coğrafi konumu, iklim özellikleri ve fiziki yapısı, tarihçe, Bizans dönemi Hıristiyanlık, dini yapılar ve müzedeki Bizans dönemi mimari plastik eserler, yerleşim alanlarına ait dini yapılar başlığı altında ise yapının adı sunulmuş ve sırasıyla yeri ve durumu, tarihlendirilmesi, mimari tanıtım, plan, Osmanlı dönemi sonrası, malzeme ve teknik, süsleme, katalog, ara değerlendirme, restorasyon ve restitüsyon önerileri alt başlıkları incelenmiştir. Çalışmanın sonunda değerlendirme ve sonuç kapsamında ise bu kentlerdeki yapıların ara değerlendirmeleri göz önünde bulundurularak, yapıların ortak özellikleri, plan tipolojisi, malzeme, teknik ve süsleme özellikleri karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bölüm

[3] Dini yapılar incelenirken yerleşim alanlarında batıdan doğuya bir düzen takip edilmiştir. Sırasıyla Karadeniz Ereğlisi, Alaplı, Filyos ve Amasra'daki Bizans dönemi dini yapılar ve KEM ve AAM'deki Bizans dönemi dini mimari plastik eserler incelenmiştir. Alaplı, Karadeniz Ereğlisi'nden batıda yer almasına rağmen verilerin sınırlılığı, yapının günümüze ulaşmamış olması ve tarihte Karadeniz Ereğlisi'nin sınırları nda kalması sebebiyle Karadeniz Ereğlisi'nden sonra incelenmiştir.

sonunda kentteki yapıların ara değerlendirmeleri sunulmuş, restitüsyon ve restorasyon raporları hazırlanarak çizimlerle desteklenmiştir.

İkinci bölümde "Değerlendirme ve Sonuç yer almaktadır. Burada, birinci bölümde dört altında incelenen Karadeniz Ereğlisi, Alaplı, Çaycuma Filyos ve Amasra'daki Bizans dönemi Hıristiyanlık, dini yapılar karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Değerlendirme kapsamında tespiti yapılan ve elde edilen veriler ise sonuç bölümünde sunulmuştur.

Üçüncü bölüm, kaynakçadan oluşmaktadır. Kaynakça'da çalışmada kullanılan dönem kaynakları, makale, bildiri, kitap, ansiklopedi maddeleri ve arşiv belgeleri alfabetik sırayla sunulmuştur.

Eklerde ise çalışmaya dahil edilmiş ya da gerekli görülüp kullanılmamış ve çalışmadan ayrı düşünülemeyen kısımlar, alt başlıklar halinde sunulmuştur.

Ekler, dokuz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *Orijinallik Raporu,* İkinci bölümde *Etik Kurul / Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu*, Üçüncü bölümde *Sözlük,* Dördüncü bölümde *Karadeniz Ereğli Müzesi ve Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki Dini Mimari Plastik Eserler,* Beşinci bölümde *Karadeniz Ereğlisi'nde Bizans Dönemi, Diğer Eserler*, Altıncı bölümde çalışma kapsamındaki *Tek Nefli ve Üç Nefli Kiliseler* ile benzer plan özelliklerine sahip yapı örnekleri, Yedinci bölümde *Kapalı Yunan Haçı Planı ve ABAMKYHPK'ya Benzer Yapılar*, Sekizinci bölümde *Kiborion Planı ve FC'ye Benzer Yapılar*, Dokuzuncu bölümde ise *Amasra Boztepe Kalesi, Karanlıkyer Kapısı, Kutsal Niş* bulunmaktadır.

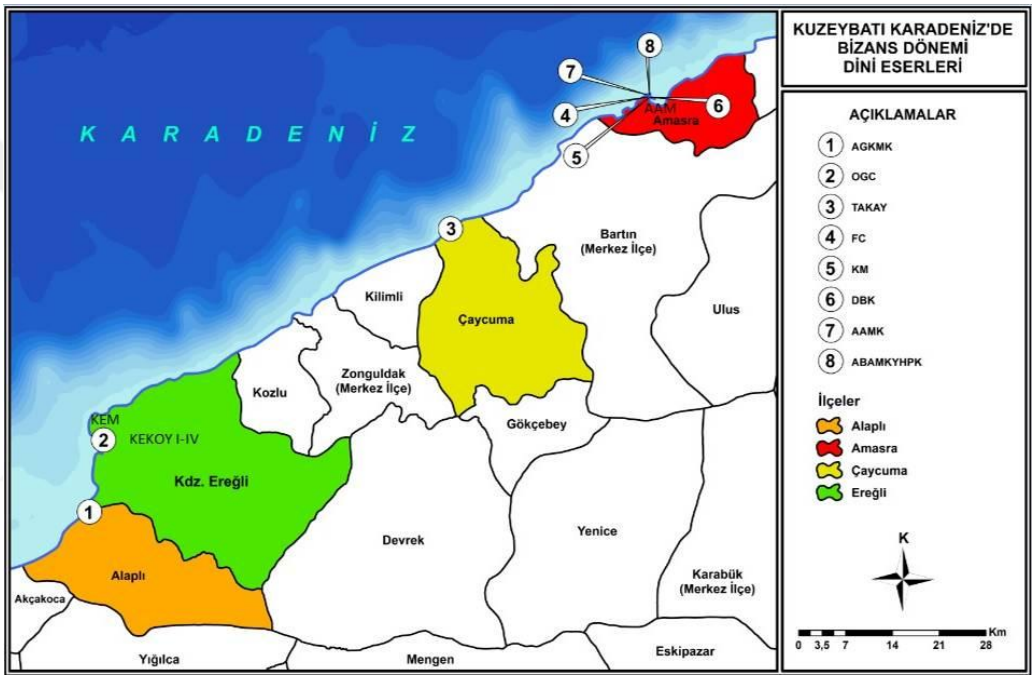
Eklerin üçüncü bölümünü oluşturan sözlükte Latince, Modern Yunanca, İngilizce, Fransızca, Almanca yabancı kökenli kelimeler ve terimlerin çevirileri ile yazılışları tespit edilen kaynaklardan faydalanarak sunulmuştur. Çalışma içinde Türkçe karşılıkları kullanılan terim ve kelimeler, metin içinde ilk defa kullanıldıkları alanlarda Türkçe karşılıklarının parantez içine yazılacak şekilde ve bir defaya mahsus sunulmuş daha sonrasında ise sadece çağdaş terimler kullanılmıştır. Dördüncü ek bölümde ise Karadeniz Ereğlisi ve Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans dönemi dini mimari plastik eserler, alt başlıklar halinde tasnif edilmiş ve katalog kapsamında incelenmiştir. Metin içinde yoğunluğu azaltmak ve kentlerdeki günümüze ulaşmış ve ulaşamamış olan dini yapılar ile bağlantılı olduğu düşünülen dini mimari plastik eserler beşinci bölümde incelenerek görüş önerileri sunulmuştur. Ayrıca çalışma kapsamında tespit edilen, tek nefli, üç nefli, kiborion planlı ve kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin plan özellikleri ve kent yapıları ile benzer örnekler yedinci atıncı ve yedinci ek bölümler arasında kronolojik olarak sunulmuştur. Sekizinci bölümde kiborion planı ve FC ile benzer plan özeliklerine sahip

yapılar incelenmiş, Dokuzuncu ve son bölümde ise Amasra Boztepe Kalesi, Karanlıkyer Kapısı, Kutsal Niş olarak tanımlanan kalıntılar ile duvar resimleri incelenmiştir.

1.BÖLÜM

KUZEYBATI KARADENİZ'DE BİZANS DÖNEMİ DİNİ ESERLER

Çalışmanın konusunu oluşturan Kuzeybatı Karadeniz'deki Bizans dönemi dini yapılar aşağıdaki gibi alt başlıklar halinde incelenmiştir. Sırasıyla Karadeniz Ereğlisi, Alaplı, Filyos ve Amasra incelenmiştir (Harita 1).

Harita 1 Kuzeybatı Karadeniz, İncelenen Dini Yapıların Konumları (D. Gür ve O. Çepni, 2019)

Bizans dönemine kadar önce Pontos ve Bithynia sınırlarında sınır değiştiren Kuzeybatı Karadeniz, Bizans dönemi ile Paphlagonia sınırlarına dahil olmuş, batısında Bithynia, güneyinde Galatia, doğusu Pontus, kuzeyinde ise Karadeniz ile sınırlandırılmıştır (Bingham, 1840: 100). 395 yılına kadar Romalılar'ın hakimiyetindeki bölge bu tarihten itibaren Doğu Roma sınırında kalmıştır (Işık, 2001: 10). Theodosios II (408-450) Bithynia'da yeni bir yönetim bölgesi oluşturmuştur (Allen, 2008: 811–835). Theodosios II (408-450), yeniden yapılandırdığı bu özerk bölgeye, amcası Honorios'tan (395-423) dolayı Honoriade adını vermiştir (Lee, 2008: 33-62; Texier, 2002: 95). Erken Bizans döneminde bölgenin batısı Honorius, doğusu ise Paphlagonia olarak ayrılmıştır. Honorias, batıda Sakarya Nehri ile Bithynia'dan, Bartın Nehri ile doğuda Paphlagonia'dan ayrılmaktadır. İlk dönemde beş piskoposluk merkezinin görüldüğü Honorias'ta piskoposluk sayısı artarak (Bolu, Karadeniz Ereğlisi, Konuralp-Üsküdü, Filyos,

Gerede ve Eskipazar) altı olmuştur (Bingham, 1840: 100, Feissel, 2006: 139-142). Honorias'ın doğusundaki Paphlagonia, güneyden Galatya, doğudan Pontus, kuzeyden ise Karadeniz ile sınırlandırılmıştır. Paphlagonia teması bu dönemde Kastamonu, Sinop, Çankırı ve Karabük (tamamı), Çorum, Bolu ve Zonguldak'ın bazı bölümlerini kapsamaktadır (Cramer, 1832: 216-241). 8. yüzyıl sonrasında Paphlagonia ve çevredeki yerleşimlerde sınır değişiklikleri olmuş ve kendi içinde bölgelere ayrılmıştır. Kuzeybatı Karadeniz'de Konstantinos V (741-775) dönemindeki siyasi karışıklıklar Opsikion teması ile Bukellarion temasının kurulmasıyla (767) nlenmeye çalışılmıştır[4] (Belke ve Restle, 1984: 62). 9. yüzyılda Bukellarion kuzeyde Karadeniz, batıda Karadeniz Ereğlisi ve Filyos, doğuda ise Pontus ile sınırlıdır (Belke ve Restle, 1984: 62). Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi ve Filyos Paphlagonia, Bithynia ve oluşan temalar arasında sürekli sınır değiştirmiştir (Umar, 2007: 24). 13. yüzyıla kadar Kuzeybatı Karadeniz'in güneyindeki yerleşimler, Türklerin hakimiyetine geçmiş, Karadeniz Ereğlisi, Filyos, Amasra başta olmak üzere Kuzeybatı Karadeniz'deki sahil kentleri gücünü korumuştur (Öztürk, 2008: 72; Laurent, 1984: 47; Anderson, 2009: 272). Çalışmada 13. yüzyılın sonuna kadar önemini koruyan ve dini gücünü kaybetmeyen Kuzeybatı Karadeniz kentleri; Alaplı, Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra'daki dini eserler, sıralandığı gibi incelenmiştir. Çalışmada batıdan doğuya inceleme gerçekleştirilmesine rağmen Alaplı, tarihte Karadeniz Ereğlisi'nin sınırlarında bulunduğu ve kentteki yapı en son 1960'larda belgelendiği için Karadeniz Ereğlisi'nin altında ve ikinci sırada incelenmiştir.

Kuzeybatı Karadeniz'deki Bizans dönemi dini eserler (Zonguldak Karadeniz Ereğlisi, Alaplı, Filyos ve Bartın Amasra) ve Karadeniz Ereğlisi ile Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans dönemi dini mimari plastik eserler incelenmiştir. Tez konusunu oluşturan *Kuzeybatı Karadeniz'de Bizans Dönemi Dini Eserler* kapsamında OGC, Karadeniz Ereğlisi'nin 13.8 km. güneybatısındaki Alaplı sahil yolunun kuzeyindeki AGKMK, 2015 yılında tarafımdan incelenen, tarihi süreci, kazı çalışmaları sırasında tespit edilen buluntuları ve geçirdiği evrelerle değerlendirilen TAKAY, Amasra'da FC, KM, DBK, AAMK (I. ve II. Evre), ABAMKYHPK ve güneyindeki manastır yapıları ile Boztepe Kalesi'ne girişi sağlayan Karanlıkyer Kapısı'ndaki Niş (AKYKN), çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bizans dönemi dini yapılarının yer aldıkları kentler ve tarihsel evredeki süreçleri incelenmiş, kentlerin din adamları ve konsillerdeki durumları araştırılmıştır. Veriler ışığında yukarıda ifade edilen kiliseler, malzeme, teknik, plan, süsleme ve duvar resimleri kapsamlı olarak incelenmiştir. Çalışmaların sonunda yapıların restorasyon ve restitüsyon çizimleri hazırlanarak görüşler desteklenmiştir.

[4] Çalışmada Bizans dönemi imparatorlarının imparatorluk yaptığı yıllar (parantez) içinde sunulmuş, tarihlerde ise Ostrogorsky'nin Bizans Devleti Tarihi çalışması referans alınmıştır.

İçindekiler bölümünde, bölgenin genişliği ve içeriğin fazlalığı göz önünde bulundurulmuş ve alt başlıklar yoğun olarak sunulmamıştır. Çalışma düzeninde her bir kent sırasıyla ana başlık altında şu düzende incelenmiştir; seyahatnameler, bilimsel yayınlar, kentin adı, coğrafi konumu, iklim özellikleri ve fiziki yapısı, tarihçe, Bizans dönemi Hıristiyanlık, dini yapılar ve müzedeki Bizans dönemi mimari plastik eserler, yerleşim alanlarına ait dini yapılar başlığı altında ise yapının adı sunulmuş ve sırasıyla yeri ve durumu, tarihlendirilmesi, mimari tanıtım, plan, Osmanlı dönemi sonrası, malzeme ve teknik, süsleme, katalog, ara değerlendirme, restorasyon ve restitüsyon önerileri alt başlıkları incelenmiştir.

Çalışmanın sonunda değerlendirme ve sonuç kapsamında ise bu kentlerdeki yapıların ara değerlendirmeleri göz önünde bulundurularak, yapıların ortak özellikleri, plan tipolojisi, malzeme-teknik ile süsleme özellikleri karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

1.1.KARADENİZ EREĞLİSİ:

1.1.1.Kentin Adı:

Adını Herakles'ten alan Karadeniz Ereğlisi, günümüzde Batı Karadeniz'de, Zonguldak sınırlarında küçük bir ilçedir (Ramsay, 1960: 497; Öztürk, 2013: 505). Kladiopolis (Bolu) 64 km. doğusundaki kent tarihte çeşitli isimlerle anılmaktadır (Belke, 1996: 208).

Karadeniz Ereğlisi'nin tarihte Herakleia Pontike adına sahip olması mitolojik kahraman Herakles'in yeraltı olarak ifade ettiği Hades'in diyarı olan cehennemde, yanında bulundurduğu üç başlı köpeği Kerberos'u yeryüzüne çıkarttığı mekan olarak kentteki kayaya oyma yapıların gösterilmesiyle ilgilidir (De Tournefort, 1717: 186-194; Ainsworth, 1842: 40; Umar, 2004: 37; Karauğuz ve Özcan, 2010: 74-75; Ogden, 2013: 62). Kayaya oyma yapıların bulunduğu Akheron Vadisi'nin de kutsallığını Herakles'ten aldığı ifade edilir (Smedley ve Rose ve Rose, 1845a: 480).

Herakles ve Hades diyarı olarak kabul edilen Akheros vadisi birçok çalışmada karşımıza çıkar. Sikkeler üzerinde bu konu çok yaygın olarak betimlenmiştir. Karadeniz Ereğlisi sikkeleri üzerinde betimlenen bu kompozisyon Herakles'in Karadeniz Ereğlisi'nde Khitonien bir güç olduğunu göstermektedir (Head, 1911: 516; Anabolu, 1988: 127).

Kentin adı olan Herakleia ifadesi Hellen dilinden gelmekte ve "Heraklis Yurdu" anlamında kullanılmaktadır (Umar, 2004: 37). Tyranlar tarafından yönetildiği dönemde kentin adı bilinmemektedir. Fakat bu dönemde sikkeler üzerinde kentin adı Herakleia olarak yazılıdır (Head, 1911: 516). Herakleia adının zamanla Herakleia Pontike şekline dönüştüğü bilinmektedir. Bu değişiklik Karadeniz'deki Herakleia kentini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu adlandırma aynı zamanda kentin sikkeleri üzerinde de görülmektedir (Ramsay, 1960: 497).

Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde kent çeşitli isimlerle anılmıştır. Roma döneminden itibaren Karadeniz Ereğlisi'ndeki yerleşim alanı için Herakleia adı kullanılmıştır (De Tournefort, 1717: 194). Roma dönemi kayıtlarında kentin adı Heracleia Ponti olarak geçmektedir (Ramsay, 1960: Honorias ve Paphlagonia Listeleri). Karadeniz Ereğlisi kısa bir süre Roma döneminde Metropolis olmuştur[5] (Güney, 2000: 60-61). Seyahatnamelerde kentin adının değişimi görülmektedir. Herakleia adlandırmasının sonuna zamanla ilave edilerek kullanılmaya başlanan Pontika kelimesi de Antik Çağ'dan itibaren bölgenin adının Pontos

[5] H. L. Polsberw, 89 sayfalık Latince tez çalışmasında Heracleotarum olarak adlandırdığı Karadeniz Ereğlisi'nin tarihi hakkında bilgi sunmuştur. Kentin Bizans dönemi öncesi hakkında kapsamlı bilgiler sunan araştırmacı, Bizans dönemi dini yapısı ve kiliselerine değinmemiştir (Polsberw, 1833: 1-89).

olarak belirtilmektedir. Bir diğer açıklaması ise Karadeniz Ereğlisi'nin diğer Ereğli adına sahip kentlerden ayrılmasını sağlamak için ön takı olarak Karadeniz adının kullanılmıştır (Karauğuz ve Özcan, 2010: 74-75; Öztürk, 2013: 506).

Seyyahlar Karadeniz Ereğlisi'ne *Elegri, Haraklı, Heraclea, Heracleia, Eraclea, Eregri, Erekli, Heraklea, Herakleia, Heraklea-Pontica, Herakleia-Pontica, Heraklea-Pontika, Herakleia-Pontika, Heraklea-Pontike, Herakleia-Pontike, Ieracliam ve Irakliya* gibi isimler vermiştir (Vaissete, 1755: 410; Jaubert, 1821: 408; Konukçu, 1988: 212; Belke, 1996: 209). Geç dönem kaynaklarda, haritalarda ve çağdaş kaynaklarda kentin adı *Puntarachia Pontaqia, Penderachi, Penderachia, Ponteraquia* olarak geçmektedir. Denizcilerin kullandıkları haritalarda (Portulan) kentin adı *Bender Heraclée, Penderaklia, Ponte Arachia, Pont'Arachia, Ponta Rachia, Ponto Raquia, Punderekli, Punta tes Rakias, Punta Rachia ve Rakia* şeklinde yazılıdır (Vaissete, 1755: 410; Konukçu, 1988: 212; Belke, 1996: 209; Tuncel, 2016: 182). Ereğli adı portulanlar üzerinde toplamda 77 farklı şekilde kullanılmıştır. Tercih edilen bu adlandırmalar *Benderaki, Penderaki, Penderachi, Penterachia, Ponte Arachia ve Pontoraquia* bunlardan sadece birkaçıdır (Smedley ve Rose ve Rose, 1845a: 479; Anton, 2015: 28-29, Table No.:1, Fig. 1.1).

Kentin adı M.S.100 sivil teşkilat listelerinde Pontos I, 325-536 meclis kayıtlarında Herakleia, Hiorecles listelerinde Herakleia, Hiorecles kayıtları sonrasında Pontos'taki Heraklaia (Herakleia Ponto), 8. ve 9. kilise listelerinde Herakleia Pontos, 1,3,10 ve 13 kilise listelerinde ise Herakleia Pontos olarak kayıtlıdır (Ramsay, 1960: Honorias ve Paphlagonia Listeleri). Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle kenti adı Eregri halini almıştır. Bizans ile anlaşmaları doğrultusunda para karşılığında Ceneviz hakimiyetine geçen kentin adı kesin olarak bilinmemektedir (De Tournefort, 1717: 194). Tüm bunların yanında Arapça ve Osmanlıca coğrafi eserlerde ise kentin adı Hiraqliya, Araklâ, Bantarikli, Benderkli, Bontarqli ve Iraklia şeklinde yazılıdır (Belke, 1996: 209; Çelebi, 2005: 87; Haldon, 2007: 180). Osmanlı döneminde Bendereğli adını taşıyan kentin bu tanımlaması kentin limanı ile ilişkilendirilmektedir (Vaissete, 1755: 410; Konukçu, 1988; 221). Çünkü Bender ifadesi Liman anlamında kullanılmaktadır. Bend ve set anlamına gelen ve kentin limanı olarak kullanılan Bender ifadesi zamanla kentin adı ile birleşerek Bendereğli halini almıştır (Konukçu, 1988: 220).1530 yılında kent Bolu sınırlarına dahildir ve adı Ereğli olarak anılmaktadır (Sezen, 2006: 21, 171).

15. ve 16. yüzyıla ait yazılı kaynaklarda kentin adı Bender Ereğli ve Bendereğli gibi çeşitli şekilde geçmektedir. 16. yüzyılın sonrasında ise çoğunlukla Bendereğli, Bartın Ereğlisi ve Karadeniz Ereğlisi gibi çeşitli adlarla anılmıştır (Tuncel, 2016: 182). Araştırmacılar çoğunlukla 16. yüzyıl ile kentin adının Erekli olarak bu döneme kadar anıldığını bu dönem sonrasında ise günümüze kadar Ereğli olarak kullanıldığını yazar (Hoepfner, 1966: 98).

17. ve 19. yüzyıllarda kentin adı Irakliye, Arakliya, Bender Ereğli, Erekli, Bahr-ı Siyah Ereğli ve Bahr-ı Siyah Ereğlisi gibi çeşitli isimlerle anılmıştır (Cuinet, 1894: 512; Karauğuz ve Özcan, 2010: 75; Konukçu, 1988: 211). 19. yüzyıl ve sonrasında kentin adı değişime uğrayarak günümüzdeki Karadeniz Ereğlisi halini almıştır (Öztürk, 2013: 506).

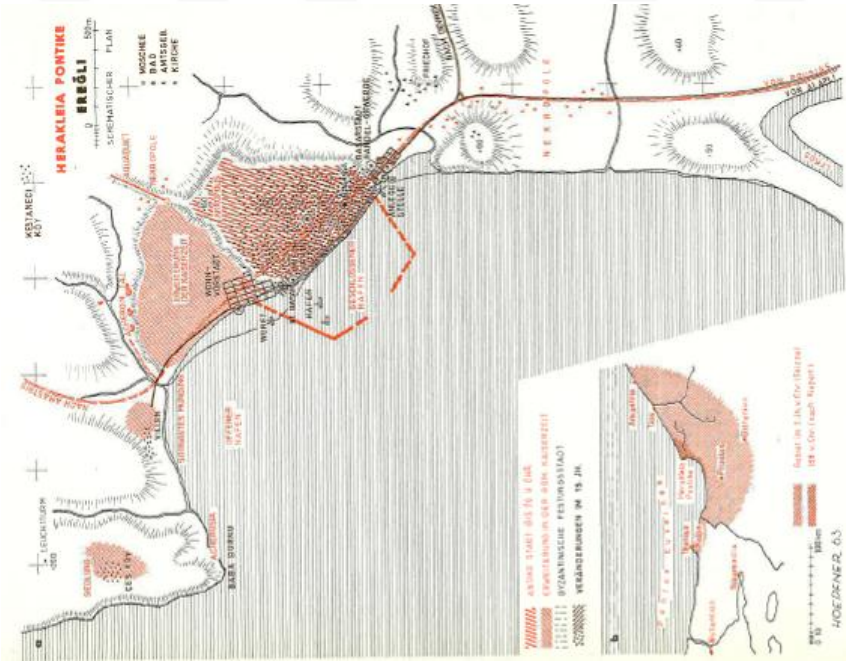
1.1.2.Coğrafi Konumu, İklim Özellikleri Ve Fiziki Yapısı

1.1.2.1.Coğrafi Konumu:

Ainsworth, Anderson, Leonhard, Tchihatcheff, Perrot, Von Diest ve Wrontschenko başta olmak üzere birçok araştırmacı-seyyah Kuzaybatı Anadolu'yu ziyaret ederek bölgenin coğrafi ve fiziki yapısı hakkında bilgiler sunmuştur (Nowack, 1931: 71).

Günümüzde Karadeniz Ereğlisi adıyla bilinen yerleşim alanı, Batı Karadeniz Bölgesi'nde, Zonguldak'a bağlı ilçedir. Karadeniz ile karanın birleştiği alanda geniş kıvrımlı jeoloik bir yapı görülür. Bölge sık ve sarp kayalıklar ile gür ormanlara sahiptir. Bu kıvrımlar zamanla Baba Burnu olarak adlandırılan yerleşim ile doğal bir limanın oluşmasını sağlamıştır[6].

Doğal kıvrım alanı denizin içine doğru uzanarak farklı bir ada oluşumu göstermiştir. Tepelerle çevrili kentte biçok akarsu kaynağı bulunur. Güneye uzanan akarsu vadilerinde ulaşım çok zordur. Karadeniz'den 20.00 km. güneyde, 1400.00 m. rakıma sahip platolar bulunur (Hoepfner, 1966: 19) (Harita 2).

Harita 2 Karadeniz Ereğlisi, Kent Planı (Hoepfner, 1966: Plan II)

[6] Kentin coğrafyası için bakınız: (Cuinet, 1894: 421, Hoepfner, 1966: 19-20, Hoepfner, 1972a: 37, Akkaya, 1997: 7).

Karadeniz Ereğlisi'nde çevreye hakim Kaletepe, ortalama 150-160 m. yüksekliğe sahiptir ve yerleşime elverişlidir. Arazi yapısı Kaletepe'den Karadeniz'e eğimli, diğer yamaçlarda dik arazi yapısına sahiptir. Kentin bu doğal yapısı, tarihi çağlardan itibaren yerleşim alanı olarak kullanılmasını sağlamıştır.

Karadeniz Ereğlisi'nin sahili güneye doğru kayalık bir yapıya sahiptir. Nehir, körfezin kuzeyinden Karadeniz'e ulaşır. Uzun yıllar aynı vadiyi kullanan nehir zamanla derin yarıklar oluşturmuştur. Vadinin güneyindeki kayaya oyma yapılar (Akheron Vadisi) ile 200.00 m. yükseklikteki Bababurnu uzun yıllar yerleşim alanı olarak kullanılmıştır.

Körfezin çevresinde, yeşil vadilerin görüldüğü sulak ve tepelik araziler bulunur. Bizans kalıntılarının yer aldığı Kaletepe kuzeyde, kuzeybatıda ise Keştepe ve Maltepe yer almaktadır. Merkezdeki Kaletepe'nin kuzeydoğusunda Hacıhasan ile Örencik Tepesi, doğuda ise Göztepe görülmektedir. Kaletepe ile diğer yüksek alanların merkezini sulayan Kan Deresi, Kemer Deresi, Tabakhane Deresi ve Kabasakal Deresi kentin önemli su kaynaklarıdır[7].

[7] Demiryolu çalışmalarının ardından Karadeniz Ereğlisi'ndeki kömür ocaklarındaki çalışmalar hız kazanmıştır. Gelişen ulaşım ağı, Karadeniz Ereğlisi'ndeki değerli madenlerin Anadolu, Asya ve Avrupa ülkelerine ulaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Kentte manganez, hematit, kurşun ve gümüş cevherine ait yataklar bulunmaktadır (Nowack, 1931: 70). Kente bağlı Çamlı ve Kandilli ocaklarından temin edilen kömür ve manganez, kent ekonomisine büyük destek sağlamaktadır (Aygün, 1960: 9). Bölgedeki madenlerden temin edilen kömüler 19. yüzyılda askeriyenin ihtiyaçları, denizcilik işletmeleri ve sanayi kapsamında kullanılmıştır (Cuinet, 1894: 420; Horvath, 1996: 82).
Kentte madenlerden elde edilen gelirlerin yanında tarım ürünlerinin de büyük desteği bulunmaktadır (Nowack, 1931: 70). Hılat, kereste, sahtiyan, keten bezi, balmumu, tütün ve pirinç kentte ekonomik gelir getiren ürünlerden bazılarıdır (Karakuzulu, 2002a: 138). Meyve yetiştiriciliği ve bez imalatı kentin önemli gelir kaynakları arasındadır (Konukçu, 1988: 219). Karadeniz Ereğlisi'nin de içinde yer aldığı sahil kesimlerinde buğday, mısır, keten ve darı yetiştiriciliği görülmektedir (Nowack, 1931: 77). Tarihi çağlardan itibaren kentte baklagiller, darı, susam ve incir yetiştirildiği bilinmektedir (Kramer, 2002: 93). Fındık, ceviz, nar ve kestanenin yetiştirildiği kentin çilek ve enginarı meşhurdur (Aygün, 1960: 8).
Geniş orman arazilerinde kayın, köknar, çam ve meşe gibi ağaçlar yetişmektedir (Nowack, 1931: 70). Gülüç nehrinden arklar vasıtasıyla etraftaki arazi sulanarak çok miktarda sebze yetiştirildiği gibi çeşitli hububat ile pirinç, ipek kozası, bal üretilmektedir. Kazada dokuz orman olup toplam ölçümleri 1.256.000 dönüme erişir. Ağaçları karaçam, meşe, kestane, gürgen ve ıhlamurdan ibarettir (Karakuzulu, 2002a: 138). Bol yağış alan kent ve yakın çevresindeki sahil kesimlerinde verimli alüvyal toprağın bahçecilikte büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir. Tarihte buradaki sahil kesimlerinde üretilen meyve, şarap ve fındıkın önemi bilinmektedir. Ormanlardan elde edilen ağaçların ticarette kullanılmasının yanında deniz balıklarının zenginliğinin önemli bir ticari ürün çeşitliliğine sahip olduğu bilinir (Hoepfner, 1966: 19).
Her ne kadar ormanlık alanlarla kaplı olsa da olumsuz hava ve maden ocakları koşulları burada yaşayan insanların sağlığını kötü etkilemektedir (Cuinet, 1894: 420). 1926-1927 tarihleri arasında Karadeniz Ereğlisi'nde coğrafik incelemeler gerçekleştiren araştırmacı, önemli limana sahip yerleşimin kömür madenleri sayesinde büyük refaha kavuştuğunu yazar (Nowack, 1931: 71,75). Bu dönemde temin edilen yaklaşık 1.000.000 ton madenin büyük çoğunluğu İstanbul'a taşınmaktadır (Nowack, 1931: 76).

1.1.2.2.İklim Özellikleri:

Karadeniz Ereğlisi'nin çevresinde ılıman Karadeniz iklimi görülmektedir. Yazları serin ve kısa, sonbaharları ise ılıman ve uzun geçer (Aygün, 1960: 8; Karakuzulu, 2002a: 43). Kuzeybatı Karadeniz'de iklim Doğu Karadeniz'e kıyasla daha serttir (Karauğuz ve Özcan, 2010: 51).

Kışları ılık, yazları ise ılıman, sıcaklık ise 35 C'yi geçmez (Karakuzulu, 2002a: 43). Sonbaharları uzun sürmektedir ve hava bu mevsimde daima ılıman ve yağışlıdır (Akkaya, 1994: 8). Kışları ise yumuşak bir hava ve bol yağış Zonguldak genelinde görülmektedir. Gece ve gündüz arasında çok fazla sıcaklık farkı görülmemektedir. Karadeniz Ereğlisi'nde yıllık ortalama sıcaklık ise 13,4°C'dir (Karakuzulu, 2002a: 43). Yaz-kış mevsimleri arasındaki sıcaklık farkı 25 C, gündüz-gece arasındaki sıcaklık farkı ise yaklaşık 5 C'dir[8] (Akkaya, 1994: 8).

Kentte doğudan esen rüzgarlar diğer yönlere oranla daha güçlüdür. Karadeniz Ereğlisi'nde merkez ve liman yerleşimleri kuzey rüzgarlarına kapalıdır. Alaca ve Bababurnu gibi yerleşimler kenti yıldız ve poyraz rüzgarlarından korumaktadır (Karakuzulu, 2002a: 58).

[8] Sahilden güneye yükselen dağ sıraları, Karadeniz ile güneydeki yerleşim alanlarının farklı iklim koşullarına sahip olmasını sağlar. İç kesimlere gidildikçe sıcaklık değerleri düşer, yazları serin, kışın ise çoğunlukla yağışlı ve soğuk geçmektedir (Karauğuz ve Özcan, 2010: 52). Bol yağış alan bölge gür ormanlara sahiptir. Bir yılda ortalama 157 gün yağışlıdır. Yıllık ortalama yağış miktarının 1163 mm.'yi bulduğu Ereğlisi'nde sonbahar ayları bol yağışlı geçmektedir. Bir yılda en fazla yağış Ekim ve Kasım aylarına denk gelmektedir. Bu da bir yıllık yağış oranının ortalama %29'unu kapsamaktadır. Kayım ayı kapsamında günlerce hatta haftalarca devam eden sağanak yağmurlar görülmektedir. Nisan ayı başına kadar devam eden yıllık yağış oranınn ortalama %34'ü kış aylarında görülmektedir. Ereğlisi'nde bir yılda çoğunlukla Ocak ve Şubat aylarında, ortalama 22 gün don olayı gerçekleşmektedir. Bir yılda ortalama 7 gün kar yağışının görüldüğü Karadeniz Ereğlisi'nde karlı gün sayısı ve yerleşim alanlarına göre değişiklik gösterr (Akkaya, 1994: 8). Kentte Batı rüzgarlarının da etkisiyle (Karayel ve Lodos) yağışlar etkili olmaktadır. Kuzey rüzgarlarının (Yıldız ve Poyraz) etkisiyle kentte az da olsa kar yağışı görülmektedir. Bölgede çoğunlukla sis ve bulut hakimdir. Bir yılın ortalama 207 günü bulutlu, 95 gün kapalı, 62 gün açık, 12 gün sisli, ortalama 10 gün karlı ve yarım gün de dolu etkilidir (Akkaya, 1994: 8). Karadeniz Ereğlisi, kuzeyindeki yüksek tepeye sahip arazi yapısı sayesinde kent ve liman alanı Yıldız ve Poyraz'dan korumaktadır. Kış aylarında serin olarak nitelendirilen devrede (23 Kasım-6 Ocak tarihleri arasında) günlük sıcarklık farkları ortalama 5-10°C arasında değişmektedir. Günlük sıcaklıklar 29 Mart-1 Nisan tarihlerinde 10°C üzerine çıkmaktadır. Yaz aylarında (11 Haziran-6 Eylül) günlük sıcaklıklar ortalama 20°C'nin üzerindedir. Sonbaharda (6 Eylül-23 Kasım) Karadeniz Ereğlisi'nin sıcaklığı 20°C'nin altına düşmektedir (Karakuzulu, 2002a: 52). Ereğlisi'nde Ocak ve Mart aylarında kuzey rüzgarları etkili olmaktadır. Dördüncü ve beşinci aylarda akşamları sabah saatlerine kadar denizden esen keşişleme etkisini hissettirmektedir. Altıncı ve sekizinci aylarda ise öğle saatlerinde başlayarak etkili olan Yıldız ve Poyraz rüzgarları sürekliliğini korumaktadır. Ereğlisi'nde Eylül ayı itibariyle Karayel, Lodos ve Poyraz rüzgarları kenti etkisi altına almaktadır. Onuncu ve onbirinci aylarda Ereğlisi'nde Karayel ve Lodos'un etkisi hissedilmektedir. Yıllık rüzgar hızı, ortalama 3.8 m/sn. olarak kaydedilmiştir (Akkaya, 1994: 8).

1.1.2.3.Fiziki Yapısı:

Karadeniz Ereğlisi dağlık ve engebeli bir yerleşime sahiptir (Konukçu, 1988: 211). Bu dağlık yapı Kuzeybatıı Karadeniz'in kuzeybatısına hakimdir ve dağlar doğuya doğru yükselerek devam etmektedir. Karadeniz Ereğlisi sahilindeki Orhan Dağı (920 m.), Kızıltepe Dağı (1486 m.) ve Bacaklıyayla Dağı (1637 m.) bölgenin en yüksek arazileridir (Karakuzulu, 2002a: 14).

Karadeniz Ereğlisi'ndeki dağlık alanlar ile sahil kesimleri arasındaki alanlar platolar şeklindedir. Doğudan Batıya akan Gülüç ve Alaplı dereleri, Karadeniz Ereğlisi'nin şekillenmesinde büyük etkiye sahiptir (Konukçu, 1988: 211). Bu alanlar Karadeniz Ereğlisi'nin yakınlarındaki monoklinal tepeler olarak yorumlanmaktadır. Bölge derin vadilerden oluşur ve günümüzde küçük akarsu yatakları bölgenin şekillenmesinde etkilidir (Karakuzulu, 2002a: 14). 1918 tarihli Müstakil Bolu Livası Salnamesi'nde Karadeniz Ereğlisi'nin fiziki yapısı şöyle anlatılmaktadır;

> *"….Ereğli kasabası iki tabii istihkam şeklinde denize uzanmış olan Baba Burnu ile Çengel Burnu arasında sahilde oldukça dik bir eğim ile inen bir tepenin yamaçları üzerindedir. Şehir deniz kenarından itibaren zirveye doğru kademe halinde inşa olunmuştur. Bu görünüşü ile bir tabloyu andırmaktadır"* (Konukçu, 1988: 211).

Dağların denize dik yapısı İç Anadolu ile ulaşımını zorlaştırır. Fazla yağış alan alanlarda sellerin etkisiyle küçük ovalar oluşmuştur (Aydın ve Ayyıldız ve Ünlütepe, 2006: 5). Kent su ihtiyacını akarsulardan karşılar. Karadeniz Ereğlisi ile Alaplı, Gülüç Barajı ve Kızılcapınar Barajı'ndan su temin edilmektedir[9] (Aydın ve Ayyıldız ve Ünlütepe, 2006: 30).

---

[9] Sahil kesimleri kayalık kireçtaşı (Kretase) yapılıdır. Kıyıda daima yaprak döken ağaçlar bulunur. Ağaçlar arasında mersin ağacı, holm meşesi, çilekli ağaç ve ormangülünü (Rhododendron ponticum ve Rhododendron flavum) saymak mümkündür. Sahildeki dağlık arazi yapıs ortalama 500 m. rakıma sahiptir (Nowack, 1931: 76). Dik sahil kesimlerinde yoğun erozyon etkilidir. Bu alanlar güneydekilere göre daha az ağaçlıktır (Nowack, 1931: 77). Kardeniz Ereğlisi ile Zonguldak arasında *Üst Kretase (Turoniyen-Kampaniyen) yaşlı ada yayı volkanizması ile volkanosedimanter* oluşum görülür (Aydın ve Ayyıldız ve Ünlütepe, 2006: 6). Karadeniz Ereğlisi'nin sahili büyük bir amfitiyatroyu çağrıştırmaktadır. Ken limanı fırtınalı havalarda birçok gemiye korunaklı alan sunar (Nowack, 1931: 77). Ankara-Karadeniz Ereğlisi arasındaki demiryolu ulaşımı ulaşımı kolaylaştırır. 500-700 m. arasında peneplen arazi son bulur ve yukarıda gür bitki örtüsü görülür (Nowack, 1931: 77). Kentten batıya yöneldikçe, kuzeyden güneye yükseltileri artan, doğu-batı doğrultulu birçok antiklinal ve senklinal görülür. Kandilli-Zonguldak Antiklinali, Göktepe Antiklinali, Babadağlar Antiklinali, Bolu Dağı Anntiklinali arasındaki Ereğli Senklinali, Ormanlı (Başveren) Senklinali, Yığılca Senklinali ve Gökırmak Senklinali büyük arazi oluşumlarıdır (Yücel, 1988: 3, Karakuzulu, 2002a: 16). Devrek'e yönlen doğuda Kretase ve Eosen tabakalar görülür (Nowack, 1931: 77). Batıda Kızıl Tepe Dağları'nda (1600 m.) Paleozoik dağa ulaşan antiklinal bir bar yer alır (Nowack, 1931: 77). Kuzeydeki yamaçlarda Colchian/Colchis ilkel ormanlar görülür. Burada yoğun ormangülü, kayın, tatlı kestane ve yabanmersini 1000 metreye kadar ulaşır.

1.1.3.Tarihçe:

Strabon, Karadeniz'den bahsederken "*dost sevmeyen"* anlamındaki Pontos Aexeinos'u kullanır (Strabon, VII, 3,6). Karadeniz çok yağış alan, sisli ve fırtınalı gün sayısı fazla bir o kadar da sınırlı doğal limana sahiptir (Işık, 2001: 1).

1.1.3.1.Bizans Öncesi:

Günümüzde Zonguldak'ın ilçesi olan Karadeniz Ereğlisi, tarihte çoğunlukla Bithynia ve Paphlagonia arasında sınır değiştirmiştir[10]. Bithynia; doğuda Paphlagonialılar, Mariandynler ve bir kısmı Epiktetonlar, kuzeyde Sangarius (Sakarya) Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerden Byzantion (Bizans) ve Kalkhedon'a (İstanbul Kadıköy) uzanan alanı kapsamaktadır (Strabon XII, IV, I). Ksenophon, Bithynia'da dağların dik ve kıyıya paralel uzandığını, sahilde liman yapmaya elverişli alanların sınırlı olduğunu yazar. İstanbul ile Karadeniz Ereğlisi arasında sınırlı liman ve yerleşime elverişli alanlar bulunmaktadır. Bu güzergahta Antik dönemden itibaren ticaret açısından elverişli Kalpe Limanı önemli bir yere sahiptir (Ksenophon, Anabasis VI, IV, I). Antik dönem ve sonrasında bölgede irili ufaklı birçok yerleşim kurularak liman inşa edilmiştir (De Graauw, 2016: 129-144). Kilisecik Limanı bunlardan biridir (Belke, 1996: 231).

Bithynia'da suyunu Karadeniz'e döken Sangarius Irmağı büyük öneme sahiptir (Arslan, 2005: 27, 96-98). Sangarius Irmağı'nın doğusunda birçok zayıf nehir ve kolları bulunmaktadır. Lykos

---

Yukarılarda ise kozalaklı ağaçlar, güneyde ise ardıç ve meşe ağaçları bulunur (Nowack, 1931: 77). 18.-19. yüzyıldan itibaren elma, fındık, kereste, keten ve ipek ihracatı yapılmaktadır (Hoepfner, 1966: 99). Kızıl Tepe'nin karşısında Eosen çökelleri ile işaretlenmiş bir başka geniş düz senklinal depresyon vardır (Nowack, 1931: 77). Ereğli depresyonu olarak adlandırılan bu alan, Gülüç Irmağı ile Göktepe Antiklinali sınırlandırır (Yücel, 1988: 4; Güngördü, 2010: 518). Çoğunlukla bu alan gür ormanlık ağaçlarla kaplıdır (Nowack, 1931: 77). Paleozoik ve metamorfikleri takip eden antiklinal aralığı, Bolu havzasıyla olan bölünmeyi oluşturur. Bu hat Karadeniz kıyı şeridini takip eder. Bu bölge kısmen akarsularla parçalanmış ve şekillendirilmiştir (Nowack, 1931: 78; İnandık, 1959: 104). En yüksek seviyeler ise yaklaşık 2000 m.'ye ulaşmaktadır. Kuzeydeki arazi yapısı bol yağmur almakta ve bu nedenle gür ormanlarla kaplıdır (Nowack, 1931: 78). Karadeniz Ereğlisi'nin sahilnde, fazlezler arasında az sayıda kumsa ve koy bulunur (Yücel, 1988: 1-7; Karakuzulu, 2002a: 28). Kentte önemli kömür madenleri bulunmaktadır. Ormanlar 19. yüzyılda kömür madenlerinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmış fazlası ise ihraç edilmiştir (Cuinet, 1894: 515). Karadeniz Ereğlisi'nin 6 km. uzaklığındaki Kepez Köyü yakınlarındaki maden ocağından bir ayda yaklaşık 100 ton kömür çıkartılmaktadır. Kepez Köyü yakınlarından temin edilen kömür cevheri kente 1931 yılında kamyonlarla taşınmış ve Rotterdam'a gemiler vasıtasıyla gönderilmiştir. Günümüzde ise tamamen raylı sistemlerle taşınan kömürler, gemilerle diğer ülkelere gönderilmektedir (Nowack, 1931: 78). Tarım arazileri, Bolu çevresindekilerle aynı özelliktedir (Cuinet, 1894: 515). Karadeniz Ereğlisi'nde 13.252 hektarlık kuru tarım arazisinin %86.7'si, %12'si eğime sahiptir. Kuru tarım arazilerinin %75.3'ünü sığ topraklar oluşturur. Tarım arazilerinin % 69.3'ünde yoğun erozyon görülmektedir. 368 hektar arazide ise sulu tarım yapılmaktadır. Sulu tarımın yapıldığı arazilerde az etkili erozyon görülmektedir (Aydın ve Ayyıldız ve Ünlütepe, 2006: 90).

[10] Bölgenin sınırları için bakınız: (Marek, 1993: 40).

(Gürünç Su/Gülüç Su) bunlardan biridir (Arslan, 2005: 100, 159). Lykos Irmağı, bazı araştırmacılar Kilidje Su adıyla tanımlar (Silberman, 1995).

Kuzeybatı Karadeniz'de Psillis (Şile), Kalpas (Alaplı) ve Lykos (Gülüç) adında birçok nehir ve çok sayıda tarihi yerleşim alanı bulunmaktadır (Ramsay, 1961, 214). Karadeniz Ereğlisi'ni içine alan bölge Erken Bizans dönemi sonrasında Paphlagonia sınırlarına dahil olmuştur. Ammianus Marcellinus, 4. yüzyılda Bithynia'nın doğusundaki yerleşim alanlarından bahsederken Karadeniz Ereğlisi ve Amasra arasındaki kentlerin Paphlagonia'ya dahil olduğunu öne sürmüştür[11] (Ammianus Marcellinus, XXII: 16).

Kuzeybatı Karadeniz, tarihte Pontos, Bithynia ve Paphlagonia temalarına ev sahipliği yapmıştır. Paphlagonia'nın ulaşımı zor dağlık arazilerin yanında verimli ovaları ve topraklara sahiptir. Bu özellikleri Paphlagonia'nın Yunan Kolonileri tarafından tercih edilmesini sağlamıştır. Bu nedenle Sinope (Sinop), Karadeniz Ereğlisi ve Amasra'da Yunan Koloni kentleri kurulmuştur (Işık, 2001: 11). Bu koloni kentleri daha çok savunulması kolay, doğal liman alanlarına sahip ve ada ya da yarım adaları tercih etmiştir (Hammond, 1967: 114-115). Kuzeybatı Karadeniz'de özellikler Alaplı ve Amasra arasında küçük, korunkalı doğal liman ve kaleler bulunmaktadır.

M.Ö.7.yüzyılda Koloni kentleri, verimli topraklar, ulaşımdaki kolaylığı ve ticareti, üzüm ve şarap rezervleri, kereste ticareti, bağcılık, arpa ile balıkçılık gibi birçok alanda üretim yapmıştır (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 138-139; Dana, 2014: 134). Karadeniz Ereğlisi bu dönemde şarap ve amphora üretimi açısından önemli liman kentlerinden biridir (Mansel, 1995: 166-167, Laflı, 2009: 55; Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 138-139). Tespit edilen amphora damgaları Karadeniz Karadeniz Ereğlisi'nin ticari etkinliğini göstermektedir (Kramer, 2002: 78, 80). Strabon, Hellen kolonizasyonuna kadar olan dönemde Karadeniz Ereğlisi'nin de içinde bulunduğu Kuzeybatı Karadeniz'de Trakya kökenli Mariandynler'in yaşadığını belirtmektedir.

[11] Karadeniz Ereğlisi'ni içine alan Zonguldak ve çevresinde en erken veriler M.Ö.5500-4500 yılları arasında Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmektedir (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 137). Karadeniz Ereğlisi'nde ilk Tunç Çağı'na tarihlendirilen somut veriler tespit edilmiştir. Efe ve Mercan tarafından Karadeniz Ereğli Müze Müdürlüğü denetiminde Karadeniz Ereğlisi'nin kuş uçumu 20 km. doğusunda, Ovaköy yakını ve Aydınlar Irmağının kolu olan Gözeren Deresi'nin aktığı vadinin güney yamacındaki Yassıkaya Mağarası'nda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında İlk Tunç Çağı (M.Ö.3000-2000) verileri tespit edilmiştir (Efe ve Mercan, 2002: 361). Tespit edilen veriler, Karadeniz Ereğlisi'nin İlk Tunç Çağı'nda Kuzeybatı kültür çevresinden etkilendiğini göstermektedir (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 137). Bölgede nüfusun artmasıyla kentler oluşmaya başlamıştır. Bu süreç beraberinde sosyal ve yönetici sınıfının ortaya çıkmasını sağlamış, bakır ile kalay karışımı sonucunda her alanda üretimin görüldüğü tunç malzemenin ticaretiyle kent, ticarette daha aktif rol oynamıştır (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 137). Bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları orta ve geç Tunç Çağı'na tarihlendirilen kalıntıların olmadığını gösterir. Tüm bu araştırmalar bölgede Hellenistik döneme kadar kültürel boşluğun ve dağının yerleşim alanlarının olduğunu göstermektedir (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 138-139). Kent Hellenistik dönemde ise Karadeniz'in uç karakolu olarak kullanılmıştır (Karauğuz ve Özcan, 2010: 75). M.Ö.650-550 yılları arasında Karadeniz'de İon Şehir Devletleri bazı koloniler görülmeye başlamıştır (Tsetskhladze, 2005: 10-15; Dana, 2014: 133).

Bölge daha sonra İon kökenli Miletoslular (M.Ö. 7.yüzyıl) tarafından koloni yerleşimi olarak kullanılmıştır (Asheri, 1972: 12-17; Belke, 1996: 208; Öztürk, 2013: 507). Yerleşim alanı yaklaşık M.Ö.560 civarında Dor kökenli Megaralılar ve Boiotialılar tarafından koloni yerleşimi olarak kullanılmıştır (Belke, 1996: 208; Arslan, 2005: 27, 100; Ksenophon, 2011: 453; Dana, 2014: 134-135). Asheri, Delphi Kahini'nin bu dönemde Boitialılar'ın salgın hastalıklardan dolayı acı çektiklerini dile getirmiştir. Bu kötü kaderlerinden kurtulmak için Pontos kıyısında bir kent inşa etmeleri ve bu kenti de Herakles'e adamaları gerektiğini yazar (Asheri, 1972: 24). Yazıtlardaki Dor lehçesi, Karadeniz Ereğlisi'ndeki Dor Kolonisi'ne ait somut verilerdir (De Hell, 1854: 340; Belke, 1996: 208; Öztürk, 2013: 507).

Strabon bu görüşe karşı çıkar;

> *"Heraklea'nın Mariadynler ülkesinde bulunduğunu ve Miletoslular tarafından kurulduğunu söylerler; fakat kim oldukları ve nereden geldikleri hakkında hiçbir şey söylenmemiştir. Ayrıca bunlar Bithynlere benzedikleri halde ne dialekt bakımında, ne de başka bir şekilde etnik bir özellikleri yoktur. Bu nedenle bu kabilelerin de ilk önceleri Thrake olduğunu düşünmek akla yakındır. Karadeniz Ereğlisi'ni ilk kuran Miletoslular'ın da kendinden evvel buraya sahip olan Mariandyleri heilotes olarak hizmet etmeleri için zorladıkları ve böylece kendi ülkelerinin sınırları içinde bunları sattıkları (çünkü iki halk bu konuda anlaşmaya varmışlardı) söylenir."* (Strabon, XII. III. 4).

Kent M.Ö.547 yılı civarında Persler'in hakimiyeti girmiştir (Karauğuz ve Özcan, 2010: 77). Persler tarafından Anadolu'nun kontrol altına alınmasıyla M.Ö.513'te Karadeniz Ereğlisi bağımsızlığını korumuştur (Hoepfner, 1966: 12). Ksenophon (Doğumu M.Ö.430-425), Karadeniz Ereğlisi'ndeki gemilerle Karadeniz hattındaki kentlere ulaşmanın mümkün olacağını öne sürer (Ksenophon, 2011: 401)[12]. Karadeniz Ereğlisi'nin denizcilik ve gemi konusunda geliştiğini ve ulaşım için gemilerin kiralandığını yazar[13] (Ksenophon, 2011: 477). Karadeniz Ereğlisi'nde M.Ö.464-352 tarihleri arasında Platon'un öğrencisi Klearkhos tarafından Tyranlık (Tiran) kurulmuştur (Strabon, XII, III; Bittner, 1998: 19-55, Kapitel I; Karauğuz ve Özcan, 2010: 77). Kontrolü sağlayan yönetici bölgedeki çiftçilerin borçlarını silip topraklarını geri vererek halkın güvenini kazanmıştır (Karauğuz ve Özcan, 2010: 77). M.Ö. 4.yüzyılda Tiranlar tarafından kontrol edilen kent bu dönemde Klearkhos yönetiminde büyük gelişme göstermiştir (Öztürk, 2013: 505). Tyran Klearkhos'un ardından yönetimi sırasıyla Satyros (M.Ö.352-345),

[12] Ksenophon burada Akherousia Burnu'nda Hades'in diyarına inerek bekçi köpek Kerberos'u burada Herakles'in dışarı çıkarttığını yazmaktadır (Ksenophon, 2011: 453).

[13] Kentin gemicilik konusunda büyük öneme sahip olduğu kentte tespit edilen yazıtlardan da anlaşılmaktadır (Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 69, 74). Kentin doğal limanları da ticaretin gelişmesinde büyük etkiye sahiptir (Strabon, XII, III).

Timotheos (M.Ö.346-337) ve Dionysius (M.Ö.337-305) devralmıştır[14] (Head, 1911: 514-516; Marek, 1993: 16; Davaze, 2013: Part 2) (Resim 1).

Resim 1 Dionysius Sikkesi (M.Ö.337-305) (Head, 1911: 514-516)

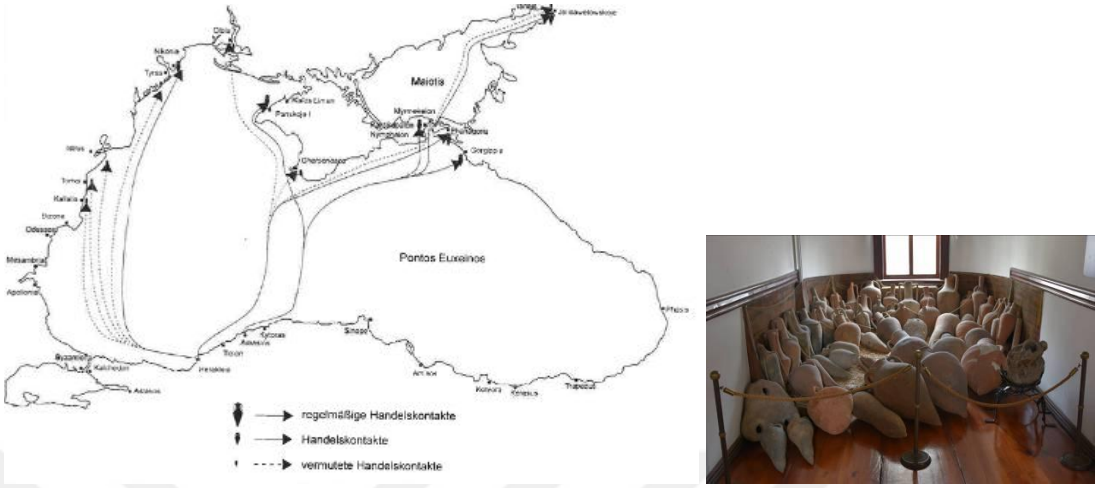
M.Ö. 4.-3. yüzyılda İyon kolonizasyonun Sinop ve Amasra'nın dışında genişlediği bölge günümüzde Şile'nin 22 km. doğusunda Ağva yakını olarak ifade edilmektedir. Bu hattaki Karadeniz'in sahil kesimi ele geçirilmiştir. Bu dönemde Karadeniz'de önemli ticaret ve liman kentleri ortaya çıkmıştır. Kentte Karadeniz'e yönelen dağlar ile akarsuların aşındırdığı Akherusia (Akherusis, Akherusias) vadisi ve Baba Burnu, doğal ve korunaklı limana sahiptir. Karadeniz Ereğlisi, kurulduğu günden itibaren önemli bir ticaret ve liman kentidir[15] (Belke, 1996: 208).

Amasra ve Karadeniz Ereğlisi'nde M.Ö.4. yüzyılda önemli bir amphora ticareti dikkat çeker. Paphlagonia'nın güneyindeki yerleşim alanlarında üretilen şarap, amphoralar yardımıyla Karadeniz'e kıyısı olan kentler, uzak ülkelere satılmıştır (Karauğuz ve Özcan, 2010: 174). Collumella, şarap ticareti ile köle ticaretinin ilişkili olduğunu ifade etmiştir (Laflı, 2009: 45-46). M.Ö.4. ve 3. yüzyılda bölgedeki önemli ticaret kentlerinden biri olan Karadeniz Ereğlisi'nin deniz ticaretinde Amasra'dan daha aktiftir (Capitanu ve Alexianu, 1985:75-80; Bittner, 1998: 142, Abb 3). Karadeniz Ereğlisi'nden M.Ö.4.yüzyılda Karadeniz'in kuzeybatısındaki Odessos, Bizone, Kallatis, Tomoi, İstros, Tyras ve Nikonia'ya amphora ticareti yapılmıştır. Bu dönemde Karadeniz'in kuzeyindeki Olbia, Panskoje, Chersonesos, Nyphaion, Antikapaion, Myrmekaion, Phanagoria, Georgippia ve Jelisawetowskoje gibi önemli yerleşim alanlarına amphora ticaretinin gerçekleştirildiği bilinmektedir (Bittner, 1998: 142, Abb 3). Bu dönemde Olbia,

[14] Karadeniz Ereğli Müzesi'nde M.Ö.5.-3.yüzyıl arasına tarihlendirilen birçok mimari plastik eser dönemin ekonomik koşulları hakkında veri sunar (Bittner, 1998: 158-161).

[15] Doğal limanlar ve aralarındaki ırmaklar bu kentte olduğu gibi Karadeniz kıyısında birçok kentin balıkçılık ticaretiyle öne çıkmasını sağlamıştır (Mansel, 1995: 159-160, 166-167, Res. 90). Doğal limanı ve verimli arazilerinin yanında kent her zaman küçük bir yerleşim alanı olarak tarih sahnesinde yerini almıştır (Koch, 2007: 252). M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda Karadeniz Ereğlisi önemli yerleşim alanlarından biri haline gelmiş, M.Ö. 3. yüzyılda Karadeniz Ereğlisi bölgenin en güçlü kentlerden biri olmuştur (Arslan, 2005: 27, 100).

Chersonesos, Georgippia ve Jelisawetowskoje gibi yerleşimlerle sürekli ticaret yapılmıştır[16] (Bittner, 1998: 142, Abb 3) (Resim 2).

Resim 2 M.Ö. 4. ve M.Ö. 3. Yüzyıllarda Karadeniz Ereğlisi'nin Amphora Ticareti (Bittner, 1998: 142, Abb 3)

Amastris'in eşi Dionysios'un Karadeniz Ereğlisi'ni altı yıl kadar kontrolünde tuttuğu bilinmektedir (Cuinet, 1894: 514). M.Ö. 3.yüzyılın başında Karadeniz Ereğlisi'ndeki Tiran Dionysios'un ölümünün ardından kralın eşi Amastris, Thrakia ile Halys Irmağı (Kızılırmak) arasındaki bölgenin hakimiyetini elinde bulunduran Lysimakhos ile evlenmiş, Karadeniz Ereğlisi'nin hakimiyeti M.Ö. 281 yılına kadar Lysimakhos'un kontrolüne geçmiştir (Kramer, 2002: 82, Arslan, 2005: 100-101,143). Lysimakhos, M.Ö. 281 yılında Seleukoslar'la gerçekleşen Kyroupedion Savaşı sırasında hayatını kaybetmiştir. Bu savaşta Karadeniz Ereğlisi, I. Seleukos'u desteklemiş ve bağımsızlıkları için mücadele vermiştir ve tekrardan bağımsızlığına kavuşmuştur (Hoepfner, 1966: 14; Saprykin, 1997: 166, Strabon, XII, III; Tuncel, 1995: 289). Lysimakhos'un idaresine geçen kent ayaklandı ve kent surları yıkılmıştır

Lysimakhos, Karadeniz Ereğlisi'nin de desteğiyle Kyroupedion Savaşı'nı kaybetmiş, kent Kuzey Anadolu'ya hakim olmak isteyen Seleukoslar'a karşı direnmiştir (Hoepfner, 1966: 14; Kramer, 2002: 82). Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi; Byzantion (İstanbul), Khalkedon (Kadıköy), Kieros (Konuralp) ve Tios'tan (Filyos) yardım alarak M.Ö. 280'de *"Kuzey Ortak Mücadele Grubu"* oluşturulmuştur (Saprykin, 1997: 163). Karadeniz Ereğlisi bu dönemde Bithynia Krallığı'nın içinde bulunduğu karışık durumdan faydalanmıştır. Krallık için zafer kazanmaya çalışan ve aynı zamanda kardeşine savaş açan I. Nikomedes'i (M.Ö. 279-250)

[16] Kent, ticari açıdan olduğu kadar amphora üretimi konusunda da büyük öneme sahiptir. Karadeniz Ereğlisi sınırlarında kalan Alaplı'da amphora atölyesi keşfeden araştırmacılar Helenistik Dönem ve Roma döneminde amphora ticaretinde süreklilik görülür (Arsen'eva ve Kassab-Tezgör ve Naumenko,1997: 190).

destekleyen kent, hedeflediği gibi büyük bir zafer kazanmıştır. I. Nikomedes'in babası Zipoites, daha öncesinde Filyos ile Konuralp'i almış, Nikomedes sınırlarını korumuş ve sınırlarını batıda Karadeniz Ereğlisi'nden ileriye götürmüştür (Jones, 1971: 148-151: Öztürk, 2013: 508). Bu dönem sonrasında ise Karadeniz Ereğlisi ve diğer sahil kentleri özgürlüğüne kavuşmuştur (Bosch, 1946: 49-50). M.Ö.2. yüzyılda Bithynia kralı Zipoites, kenti ele geçirmek için çeşitli mücadeleler göstermiş ve büyük zorluklar içinde halkı malup ederek kenti ele geçirmiştir[17]. Kentteki halkın kendi krallığını kurmasına izin vererek cumhuriyetin adımları bu dönemde atılmıştır (Arslan, 2007: 19).

İskender'in halefleri tarafından tehdit edilen Karadeniz Ereğlisi bu dönemde özerkliğini korumak için Mithridates ve Romalılarla ittifak yapmış, Pontos Kralı'na karşı tarafsızlığı korumuştur (Kinner, 1818: 497; Cuinet, 1894: 515). Sonraki dönemlerde Pontos Devleti ve Roma yönetimi arasında zorlu bir tarihe tanıklık etmiştir (Tuncel, 1995: 289). Roma dönemine kadar Kuzeybatı Karadeniz'de siyasi otoriteye sahip kent, korunaklı ve güçlü yapıdadır. Karadeniz Ereğlisi, Roma döneminde kurulan *Pontos et Bithynia* sınırlarına dahil olmuştur (Marek, 1993: 80-81). Pontos Kralı'na karşı tarafsızlığını ilan eden Karadeniz Ereğlisi, Roma'ya teslim olmuştur. Bu dönemde Cotta teslim aldığı kente verdiği koruma sözünü tutmamış ve kenti yakmıştır (Cuinet, 1894: 515; Hoepfner, 1972a: 46). Cotta'nın bu eylemi üzerine Senato, Prokonsülün, *laticlave* giyme hakkını elinden almıştır (Jaubert, 1821: 413).

M.Ö.74'te Karadeniz Ereğlisi, Bithynia Territoriası içinde bağımsız bir kent olarak özgürlüğünü korumuş ve Bithynia'nın kuzeyinde sınır kenti olmuştur[18] (Jones, 1971: 152). M.Ö.70 yılında halk Romalılar'a güvenerek teslim olmuştur. Bu dönemde Romalı generaller kenti teslim aldıkları süreçte kente zarar vermeyecekleri konusunda söz vermiş fakat kenti yağmalamıştır (Arslan, 2005: 101).

M.Ö.27'de Paphlagonia'yı kapsayan Kuzeybatı Karadeniz'de Pontos-Bithynia idari merkezi oluşturulmuştur (Hoepfner, 1966: 12; Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 145). Karadeniz Ereğlisi ve çevresinde bu dönemde önemli sömürgecilik eylemleri ve imar faaliyetleri görülmektedir (Hoepfner, 1966: 12). Roma döneminde çeşitli mücadeleler ve yağmalara karşı mücadele veren kent Bizans dönemi sonuna kadar önemini korumuştur (Öztürk, 2013: 505).

---

[17] Bu mücadele Memnos'da şöyle anlatılmaktadır; *"Herakleialılar ile Trakya'daki Thynia'nın yöneticisi olan Bithynialı Zipoites arasında savaş çıktı. Bu savaşta Herakleialıların birçoğu asilce çarpışırlarken kılıçtan geçirildiler. Ve Zipoites güçle galip geldi; ancak, müttefik güçler Herakleialılara yardıma gelince, Zipoites kaçarak kazandığı zaferin itibarını zedelemiş oldu. Yenilmiş olmalarına karşın Herakleia'lılar kendilerine ait ölüleri korkusuzca geri alarak, yaktılar; ardından savaş için gerekli olan her şeyi yerine getirdikten sonra, ölülerin kemiklerini kente getirip, (kentleri için canlarını vermiş bu) en iyi insanların cenaze töreninde, görkemli bir şekilde son görevlerini ifa ettiler."* (Arslan, 2007: 33).

[18] Roma Dönemi Karadeniz Ereğlisi'nin konumu için bakınız: (Asheri, 1972: Planabb 1)

395 sonrasında Karadeniz Ereğlisi, Doğu Roma (Bizans) topraklarında kalmıştır. Ticari bir limana sahip olmasının yanında kent Bizans döneminde doğuya gerçekleştirilen seferlerde donanmanın güçlendirildiği merkezler arasındadır (Konukçu, 1988: 212; Tuncel, 1995: 289).

Harita 3 Roma Döneminde Pontos ve Bithynia Arasındaki Ulaşım Ağı (Marek, 2003: Karte V)

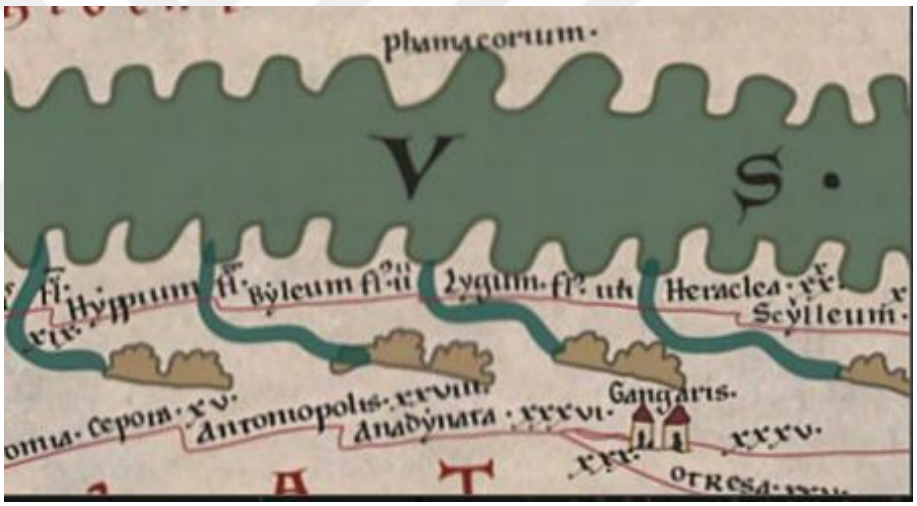
Dönem dönem bağımsızlığını kaybeden kentin, zamanla siyasi ve iktidar gücü zayıflamıştır. Bu nedenle de kent çağdaş tarihçiler tarafından çok fazla tarihi açıdan ele alınmamıştır. Roma imparatorluğuna dahil olmasıyla kentin ticari ve ekonomik faaliyetleri hız kazanmış, nüfusunda artış olmuştur (Hoepfner, 1966: 12).

Roma döneminde gelişme gösteren kent, Pontos'un ulaşım güzergahında bulunur (Harita 3). Bu dönemde Bithynia Krallığı'nın başkenti İzmit, Karadeniz Ereğlisi'nin gelişmesini olumsuz etkilemiştir (Hoepfner, 1966: 12). Roma imparatorluk döneminde Karadeniz Ereğlisi siyasi ve ekonomik açıdan çok güçlüdür. Tespit edilen sikkeler bunu destekleyen önemli buluntulardır[19] (Hoepfner, 1966: 12). Traianus döneminde (98-117), kentte imparatorun adını taşıyan spor alanları ve birçok yapı inşa edilmiştir (Hoepfner, 1966: 12). Pontoslu Iulius Largus, yöneticiliğini Traianus'a (98-117) duyduğu saygı ve güven doğrultusunda Plinius'a devretmiştir. Plinius'u kendi mirasına vasi tayin eden Iulius Largus, mirasından 50 bin nummus dışındakileri Traianus (98-117) adına Karadeniz Ereğlisi ve Filyos'ta imar faaliyetleri yapılmasını vasiyet etmiştir. Bunun üzerine Karadeniz Ereğlisi'nde Traianus (98-117) adına büyük bir tapınak ve imparator adına oyunlar düzenlemek için Traianus'un (98-117) görüşlerine başvurulmuştur (Plinius, 2001: 75-76, 87).

1.-3. yüzyıllarda kentlerde inşa edilen tapınaklar ve şenlikler/gösteriler/kamu oyunları yüksek maliyet gerektiren işler olarak kabul edilmektedir (Mitchell, 2016: 333). Bu dönemlerde

[19] M.S.100 yılındaki sivil teşkilat listelerinde kent, Pontos I'in sınırlarında yer almaktadır (Ramsay, 1960: Honorias ve Paphlagonia Listeleri). Karadeniz Ereğlisi'nde tespit edilen yazıtlar kentin Roma İmparatorluk dönemi hakkında bazı bilgiler edinmemize katkı sağlar (Hoepfner, 1966: 12).

bağışlarla finanse edilen bu yatırımlara Pontoslu Iulius Largus'un Karadeniz Ereğlisi ve Filyos'a yaptığı destekler örnek gösterilebilir (Plinius, 2001: 75-76, 87). 2. yüzyılda Vali Plinius döneminde Karadeniz Ereğlisi'nde birçok imar faaliyetinde bulunmuştur[20]. 2.-3. yüzyıllar Karadeniz Ereğlisi'nin gelişme gösterdiği dönem olarak ifade edilir (Plinius, 2001: 87; Koch, 2007: 252). M.S.297-380 sivil teşkilat listelerinde Bithynia sınırlarında kent nemli bir güze sahiptir ve Kuzeybatı Karadeniz'in sahil ulaşım güzergahında köprü konumundadır[21] (Ramsay, 1960: Honorias ve Paphlagonia Listeleri). M.S.1. yüzyıl ve 4. yüzyıl arasında önemli ulaşım güzergahları arasında gösterilen Bithynia ve Pontos ulaşımı devamlı onarılmıştır (Marek, 2003: 58). Itinerarium Antonini ve Tabula Peutingeriana'dan yola çıkarak Batı Karadeniz ulaşım ağını inceleyen French, Karadeniz Ereğlisi'nin Kadıköy, İzmit, Filyos, Bolu ve Prusia ad Hypium ile doğruda bağlantısı olduğunu haritalarla desteklemektedir[22] (Lottero, 1732: Tabula Putengeriana, Segmentvm IX-Weber; French, 2016: 70, Map 1, 1a, 2, 2a, 3a ve 4a). Karadeniz Ereğlisi 4.-5. yüzyıllarda Kuzeybatı Karadeniz'in güvenli kentleri arasında gösterilmektedir (Avramea, 2002: 74) (Harita 4).

Harita 4Tabula Putengeriana'ya Göre Karadeniz Ereğlisi

(Lottero, 1732: Tabula Putengeriana, Segmentvm IX)

[20] Dörner 1961 yılında Ereğlisi'nde gerçekleştirdiği incelemelerde Vespasianus dönemi bir temel yazıtı tespit etmiştir. 2. yüzyılda yoğun inşa faaliyetinin gerçekleştiği birçok yazıt tespit edilmiştir. 2. yüzyılda Traianus döneminde Ereğlisi'nde inşa faaliyetleri için para aktarıldığı bilinmektedir (Hoepfner, 1966: 12).

[21] Karadeniz Ereğlisi 3.-4. yüzyıllarda Karadeniz Bölgesi'nin ulaşım güzergahında bulunmaktadır. Bu dönemde İstanbul'dan başlayan yol ağı günümüzde İzmit, Karadeniz Ereğlisi, Karabük-Eskipazar, Zonguldak-Filyos, Amasra, Kastamonu-Taşköprü, Karabük-Safranbolu ve Sinop gibi önemli ticaret ve ulaşım merkezlerini birbirine bağlamaktadır (Sakaoğlu, 1987: 54; Belke, 1996: 118; Drokoulis, 2012: 90).

[22] Karadeniz Ereğli, Filyos ve Amasra'nın Galatia ve Bithynia Bölgesi ulaşım ağları için bakınız: (Karakuzulu, 2002a: Harita 8, French, 2014: 1-392). Karadeniz Ereğlisi, İstanbul'dan başlayıp Trabzon'a kadar devam eden Karadeniz sahil yolu ulaşım ağında bulunmaktadır (French, 2016: 70, Map 1, 1a, 2, 2a, 3a ve 4a). Karadeniz Ereğlisi ile bağlı olduğu Bolu arasındaki ulaşım, Alaplı üzerinden gerçekleştirilmektedir (Konukçu, 1988: 213). Karadeniz Ereğlisi aynı zamanda Paphlagonia, Galatia ve Bithynia gibi önemli bölgelerin Karadeniz ile bağlantısını sağlayan liman kentidir (Konukçu, 1988: 213).

Gotlar 256 yılında Doğu Karadeniz'deki kentleri yağmaladıktan sonra 258 yılında Kuzeybatı Karadeniz'e yönelmiştir. Gotlar bu dönemde Karadeniz Ereğlisi'nden aldıkları ganimetleri Kırım'a gemilerle taşımıştır (Umar, 2007: 22). 267 yılında Gotlar, Karadeniz Ereğlisi başta olmak üzere Bithynia ve Galatia bölgelerini ele geçirmiş ve Kappadokia dahil olmak üzere tüm bölgeyi yağmalamıştır[23] (Belke, 1996: 209).

1.1.3.2.Bizans Dönemi:

Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi ve çevresindeki yerleşimlerde, gemi yapımı için elverişli ağaçların yetiştirildiği ormanlar bulunmaktadır. Kent bu dönemde ticaret ve gemi yapımı açısından büyük güce sahiptir (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 153). 4. yüzyıla kadar ekonomik gücünü koruyan kent bu dönemde Metropolis olmuştur (Hoepfner, 1966: 12; Droukoulis, 2012: 80, Fig. 1).

Geç Roma'da Karadeniz Ereğlisi, deniz kenarında kente hakim bir akropol yer alır. Kent, Akropol ile Akheron Vadisi arasındaki ovaya kadar uzanmış, 4. yüzyıl sonrasında ise yerleşim alanları küçülmüştür (Foss, 1991a: 916). Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi önemli bir liman kenti olmasının yanında amhora ticaretiyle öne çıkmaktadır (Laflı, 2007: 48). Erken Bizans döneminde Karadeniz Ereğlisi başta olmak üzere İstanbul'dan Sinop'a kadar Kuzeybatı Karadeniz'deki sahil kentleri ile kuzeydeki yerleşim alanları arasında önemli ticari ağ görülmektedir. Karadeniz Ereğlisi'nin limanı ve gemileri bu ticari ağda etkin güce sahiptir (Buzoianu, 2013: 116; Chotzakoglou, 2013: 97). Erken Bizans döneminde Karadeniz Ereğlisi ve Amasra gibi önemli Kuzeybatı Karadeniz kentleri, güneydeki yerleşim alanlarından temin ettikleri ürünler ve şarapları gemilerle, birçok ülkeye taşımıştır. Bağcılık ve şarap üretiminin kilise tekelinde olduğu bilinmektedir (Laflı, 2007: 48). Şaraplar önemli bir ticaret ürünü olmasının yanında dini tüketim malzemesidir. Kilise kontrolündeki ürünler ticaret malzemesi olmasının yanında liturjinin de bir parçasıdır (Pitte, 2006: 39, 41).

Diokletianus (284-305), imparatorluk döneminde bazı reform hareketleriyle yönetime güç kazandırmaya çalışmıştır. İlk olarak 287'de Maximianus'u (286-305) yönetime ortak imparator olarak atamış ve imparatorluğun batı yönetimini onun kontrolüne sunmuş kendisi ise doğu yönetimini devralmıştır. 293 yılında ise Maximianus (286-305) ve Diokletianus (284-305),

[23] 3. yüzyılda, Karadeniz Ereğlisi'nin de sınırları içinde yer aldığı Bithynia'nın Got saldırılarından etkilenmiştir. Bu saldırıların kentin gelişiminde ne derece etkiye sahip olduğu bilinmemektedir. Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi güçlü bir kenttir ve sürekli de yükselmektedir. Bu döneme ait arkeolojik kalıntılar bunu desteklemektedir. Bu dönemde sikkeler üzerinde Herakles'in tasvir edilmesi sadece kentin adıyla değil aynı zamanda Akherusia ile yakın bir ilişkiye sahip olmasıyla açıklanmaktadır (Hoepfner, 1966: 13).

Galerius (305-311) ile Konstantius'u (305-306) evlat edinmiştir. Evlat edindikleri Galerius (305-311) ile Konstantius'u (305-306) da yönetime dahil etmişlerdir. Böylelikle yönetim Maximianus (286-305) ve Diokletianus'tan (284-305) oluşan iki Augustus ile Galerius (305-311) ve Konstantius'tan (305-306) oluşan iki Kaesar tarafından kontrol edilmiştir (Öztürk, 2012b: 70).

Diokletianus (284-305) yaptığı yönetim düzenlemesinin ardından Roma topraklarını 12 dioecesise ayırmış ve bu dioecesislerin başına da vicarius isimli yöneticileri yerleştirmiştir. Bu uygulamayla Küçük Asya topraklarında üç dioecesislik oluşmuştur (Öztürk, 2012b: 70). Herekleia Pontike, Anadolu'da kurulan Grientis Diocesis, Asiana Diocesis ve Pontica Diocesisi arasında, Kuzeybatı Anadolu'daki Pontica Diocesisi'nde ve Honorias sınırlarında kalmıştır. Konstantinos II (337-361) döneminde Karadeniz Ereğlisi sürgün yeri olarak tercih edilmiştir. Bu uygulama doğrudan 359 yılında sürgüne gönderilen Theophilus'u hatırlatmaktadır (Belke, 1996: 209). 359 yılındaki Selekia Synodu'nda Hintli Piskopos Theophilos'un kınanarak Konstantinos II (337-361) tarafından Karadeniz Ereğlisi'ne sürgüne gönderilmesi Karadeniz Bölgesi'nin genelinde olduğu gibi Karadeniz Ereğlisi'nin diğer kentlerden yalıtılmış, ıssız bir kent olduğunu göstermektedir. Geç Roma'da yaşanan teolojik çatışmalarda, kent birçok sürgüne ev sahipliği yapmıştır (Ruscu, 2016: 377). 4.yüzyılda Pontos ve Bithynia'nın tarihi kayıtlarında kesin bilgiler yoktur. Bu döneme ait en erken veri 341 yılına tarihlendirilen Pontos ve Bithynia Konsili'dir. Kayıtlarda Karadeniz Ereğlisi, Pontus olarak gösterilmiştir (Ramsay, 1960: 215-216).

Karadeniz Ereğlisi'nin sınırlarında yer aldığı Honorias'ın merkezi Bolu'dur. Theodosios II (408-450) tarafından oluşturulan Honorias eyaleti, adını imparatorun amcası Honorius'tan almıştır (Iustiniani Novellae, XXIX: Caput I; Kan-Şahin ve Laflı, 2006: 31).

Honorias, Kuzeybatı Karadeniz'de, deniz kıyısında Paphlagonia temasının batısında yer almaktadır. Honorias teması bazı kayıtlarda Pontos Honorii olarak adlandırılmaktadır. Theodosios I'in (379-395) oğlu Honorius'un (395-423) onuruna yeniden düzenlenmiştir. Sakarya Nehri ile Bithynia'dan ayrılan Honorias teması, Parthenius Nehri ile Paphlagonia'dan ayrılmaktadır. Honorias eyaletinde Bizans döneminde burada beş piskoposluk merkezi bulunmaktadır. Sonraki dönemlerde piskopos sayıları artmış ve altıya yükselmiştir. Notitias kayıtlarında altı piskoposluk merkezi olarak geçmektedir. Bu piskoposluk merkezleri Bolu, Karadeniz Ereğlisi, Konuralp-Üskübü, Filyos, Krateia (Gerede), Hadrianopolis (Karabük-Eskipazar) (Bingham, 1840: 100).

Honorias sınırındaki bu piskoposluk merkezlerinden sadece ikisi (Filyos ve Karadeniz Ereğlisi) Karadeniz kıyısındadır. Bu iki kent arasında Plinius'un ifadesine göre 38 mil (61.16 km.) mesafe olduğu bilinir. Bolu ise eyaleti merkezi konumundadır. Baud Rand, Karadeniz Ereğlisi ve Filyos arasındaki mesafenin 38 milden fazla olduğunu ifade etmektedir. Günümüzde bu iki kent arasında 80 km. mesafe yer almaktadır. Bizans döneminde sınırlar arasında değişim görülür. Sınır değişikliğinin görüldüğü bu dönemde Honorias eyaletindeki şehirler çoğunlukla Bithynia sınırında kalmaktadır çünkü Honorias, Bithynia'nın eskiden bir parçasıdır. Theodosios II (408-450) tarafından başka bir eyalet düzeni yapılmasıyla Bithynia sınırındaki Honorias, Bithynia'nın sınır komşusu olmuştur (Bingham, 1840: 100).

380-536 sivil teşkilat listelerinde Karadeniz Ereğlisi, Honorias sınırlarında gösterilir (Ramsay, 1960: Honorias ve Paphlagonia Listeleri). Honorias teması 430-436 tarihleri arasında Karadeniz Ereğlisi (430-431), Zonguldak-Filyos (432), Bursa (433-435), Bolu (436) ve Eskipazar (437) gibi bölgelerden oluşmaktadır (Feissel, 2006: 139-142). Bazı araştırmacılar[24] Honorias kentindeki şehirlerle Paphlagonia sınırındaki şehirleri karıştırmaktadır. Paphlagonia teması 5. yüzyılda, Honorias'ın doğusunda ve Karadeniz kıyısında bulunmaktadır. Beş piskoposluk merkezine sahip olduğu ifade edilen Paphlagonia'nın metropolit merkezi Gangra (Çankırı) ve buraya bağlı beş piskoposluk merkezinin yer aldığı bilinmektedir. Bu piskoposluk merkezleri; Sora (Karabük-Zopran ve Akören), İonopolis (Kastamonu-İnebolu), Pompeiopolis (Kastamonu-Taşköprü), Amasra ve Dadybra (Devrek-?) olarak ifade edilmektedir (Bingham, 1840: 98; Belke, 1996: 186; Gür ve Yıldırım, 2017: 757-780). Holstenius, araştırmaları doğrultusunda Devrek'in aslında erken dönemlerde Paphlagonia temasının piskoposluk merkezlerinden biri olduğunu, Kadıköy Konsili'nde[25] piskopos tarafından temsil edildiğini yazar. Fakat bilinmeyen bir sebepten dolayı Devrek, Taşköprü ve Amasra'nın sonraki kilise Notitiasları'nda adı geçmemektedir. Sonraki bir tarihte bilinmeyen bir sebepten dolayı kentler piskoposlar tarafından temsil edilememiştir (Bingham, 1840: 98-99).

Pontika Dioecesis'i 4. ve 5. yüzyıllarda yedi alt eyalet düzeninde; Armenia Minor, Bithynia, Kappadokia, Galatia, Paphlagonia, Diospontus ve Pontos Polemoniakus olarak uzun süre varlığını sürdürmüştür (Kan-Şahin ve Laflı, 2006: 32). 5. yüzyıl başında Theodosios II (408-450) bölgede yeniden bir düzenleme yapmış ve Pontica Dioecesisi'ni Bithynia, Honorias, Paphlagonia, Helenopontus, Pontos Polemoniakus, Armenia Prima ve Sekunda, Kappadokia Prima ve Sekunda, Galatia ve Galatia Salutaris olmak üzere toplamda 11 eyalete bölmüştür (Kan-Şahin ve Laflı, 2006: 32). Bu dönemde Batı Karadeniz'de belli başlı kentler dışında nüfus

[24] (Bingham, 1840: 98; Belke, 1996: 186; Gür ve Yıldırım, 2017: 757-780).
[25] Kadıköy Konsili için bakınız: (Dvornik, 1961: 26-30).

yoğunluğunun az olduğu bilinir. Karadeniz Ereğlisi bu bölgede nüfusun yoğun olduğu kentler arasındadır (Haldon, 2007: 23).

Notitia Dignitatum, Karadeniz Ereğlisi'nin bulunduğu batı Paphlagonia ve doğu Bithynia bölgelerini kapsayan Honorias eyaleti hakkında bilgiler sunmaktadır. Honorias, uzun yıllar piskoposluk bölgesi açısından önemini korumuştur (Kan-Şahin ve Laflı, 2006: 32). Theodosios II (408-450) bu düzenlemeyle Karadeniz Ereğlisi, piskoposluk merkezi olarak öne çıkmıştır. 431-451 tarihleri arasında kent dini özelliğini Bolu'ya bağlı olarak devam ettirmiştir (Belke, 1996: 209). Karadeniz Ereğlisi tarihte önemli bir liman kenti ve aynı zamanda da Bizans döneminde önemli bir piskoposluk merkezidir (Foss, 1991a: 915). Theodosios II (408-450) döneminde Karadeniz Ereğlisi, metropolis konumuna yükselmiştir (Hoepfner, 1966: 13). Theodosios II (408-450) döneminde kentte birçok kilise inşa edilmiştir. OGC bu tarihten sonra, KEKOY I-IV bu tarihten önce kullanılmaya başlamıştır (Akkaya, 1994: 19-199). Theodosios II'nin (408-450) 5. yüzyılda gerçekleşen bir depremde büyük hasar gördüğü ifade edilen Karadeniz Ereğlisi'ni ziyaret etmiştir (Hoepfner, 1966: 13; Foss, 1991a: 915).

443 yılının Haziran ayı öncesinde Theodosios II (408-450) Karadeniz Ereğlisi'ne seyahat etmiştir (Sozomen, Part II: 338-340, 3, 9, 10). Theodosios II (408-450), deprem sonrası hasar gören kentin surlarını tamir ettirmek için destek vermiştir. Su yapıları ve kentin diğer kamu binalarının durumlarını öğrenmeye çalışmıştır (Belke, 1996: 209). Araştırmacılar Sozomen'in *Kilise Tarihi* adlı çalışmasında ifade ettiği Theodosios II'nin (408-450) 443 yılındaki seyahatinin doğru olmadığını ifade etmekte ve bu süreçte bazı karışıklıkların olduğunu belirtmektedir (Barnes, 2001: 206; Charlotte, 2004: IV.1).

Theodosios II (408-450) dönemi ve sonrasında Kuzeybatı Karadeniz'de depremlerin olduğu ve bu depremlerin kentleri olumsuz etkilediği bilinmektedir. 26 Ocak 447 yılında gerçekleşen depremde Karadeniz Ereğlisi'nin de içinde bulunduğu Bithynia'dan İstanbul'a kadar birçok kentte yapılar hasar görmüş ve yıkılmıştır. 7 Nisan 460 yılındaki depremde Bithynia'da yoğun can kayıplarının yaşandığı bilinirken somut deliller sınırlıdır. 25 Eylül 478 yılında gerçekleşen depremde ise İzmit'in tamamının yıkıldığı ifade edilmiştir. Bu deprem sırasında Karadeniz Ereğlisi'nin çok fazla etkilendiği bilinir (Kılıç, 2001: 68-69). Theodosios II (408-450) dönemi sonrasında da sırasıyla 25 Eylül 478, 6 Eylül 543, 13 Ağustos 554, 26 Ekim 740, 25 Ekim 989, 23 Eylül 1063, 6 Kasım 1143 ve 12 Mayıs 1327 tarihlerinde gerçekleşen depremlerde Karadeniz Ereğlisi'nin de içinde bulunduğu Kuzeybatı Karadeniz'deki kentler hasar görmüştür (Kılıç, 2001: 68-70).

Prokopius[26], 6. yüzyılda Honorias ve Paphlagonia'daki kentleri sıralarken Amasra'nın yanında nitelikli şehir olarak sadece Karadeniz Ereğlisi'ni ifade etmiştir. Kent 6. yüzyılda Hieroklos tarafından Honörias şehirleri arasında listelenmiştir (Belke, 1996: 209). Iustinianos I (527-565) döneminde Karadeniz sahil kentleri piskoposluk seviyesine yükselmiştir (Hoepfner, 1966: 13). 6. yüzyılda Honorias temasında altı kent bulunmaktadır. Bu kentler Klaudiupolis (Bolu), Konuralp-Üsküb, Karadeniz Ereğlisi, Gerede, Hadrianupolis (Karabük-Eskipazar) ve Filyos olarak kayıtlıdır (Öztürk, 2012b: 70-71). Diokletianus (284-305) döneminde temelleri atılan dioecesislik sistemi, Iustinianos I (527-565) kadar devam etmiştir (Hoepfner, 1966: 13; Öztürk, 2012b: 71).

Honorias teması 448 yılında önce muhtemelen eski bir siyasi bölge olarak onarılmış ve bu dönemde de bazı değişikliklerle kullanılmıştır (Belke, 1996: 209). Iustinianos I (527-565), 535 yılında Paphlagonia ve Honorias eyaletleri birleştirilmiştir (Hoepfner, 1966: 13; Anderson, 2009: 265). Iustinianos I (527-565), birçok yerleşim alanına para aktarmış ve onarımlar gerçekleştirmiştir. Iustinianos I (527-565), Karadeniz Ereğlisi'ndeki su kemerini onartmış ve halkın su ihtiyacını karşılamıştır (Evans, 2005:57). M.S.536 sonrası sivil teşkilat kayıtlarında kent Paphlagonia sınırlarında kalmaktadır (Ramsay, 1960: Honorias ve Paphlagonia Listeleri). Iustinianos I (527-565), 548 yılında Karadeniz Ereğlisinin de içinde bulunduğu Kuzeybatı Anadolu'da Paphlagonia'yı düzenlemiştir. Diokletianus (284-305) döneminde oluşturulan küçük ve kontrol edilmesi kolay olan bölgeler Iustinos (518-527) döneminde yeniden düzenlenmiş ve küçük eyaletler birleştirilerek kontrol edilmesi daha kolay merkezi bölgeler oluşturulmuştur (Kan-Şahin ve Laflı, 2006: 32). Iustinianos I (527-565), 536'da Honorias ile Paphlagonia'yı birleştirmiş ve iki yerleşimin merkezleri olan Bolu ve Çankırı, bu dönemde metropolis olarak kalmış ve alt birimdeki on iki şehrin kilise teşkilatlarında değişiklik olmamıştır (Ramsay, 1960: 215-216). Iustinianos I (527-565) döneminde askeri ve sivil otoriteyi elinde bulunduranlar (*Praetor Papblagoniae lustinianeus*) Paphlagonia'da yönetime dahil edilmiştir. 548 yılında sonra Bizans'ta idari anlamda bölünmeler görülmektedir (Kan-Şahin ve Laflı, 2006: 32). Bu dönemde yerleşim alanlarında nüfuzu korumak için farklı politikalar izlenmiştir. 6. yüzyılda Bithynia'nın doğusunda Marmara kıyılarında, İzmit ve Gemlik sahili ile Karadeniz Ereğlisi'nde Slavlar'ın yaşadığı bilinmektedir. Bu bölgede slav hakların yoğun olmasının sebebi ise Bizans imparatorlarının uyguladıkları siyasi politikadır (Nakracas, 2003: 44). Karadeniz Ereğlisi gibi Batı Karadeniz kıyısındaki kentlere limanları vasıtasıyla deniz yolu üzerinden gerçekleşen Avar akınları ve Bulgar saldırıları Bizans'ı 6.

[26] Prokopius 6. yüzyılda Paphlagonialı Priskus adındaki bir mektupçudan ağır sözlerle bahsetmekte ve ayrıca Priskus'u Iustinianus ve Paphlagonialılar'ı namussuz ve düzenbaz olarak bitelendirmektedir (Prokopius, 2001: 104).

yüzyıl ile 8. yüzyıl arasında olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde Trakya ve sahil kentlerinin surlarında onarım yapılarak saldırılara karşı önlem alınmıştır (Simeonov, 2013: 50).

Bu dönemin etkileri Synecdemus'da da açıklandığı gibi 8. yüzyılda askeri yönetim sisteminin kurulmasına kadar devam etmiştir (Kan-Şahin ve Laflı, 2006: 32). 565 yılında Karadeniz Ereğlisi, Paphlagonia teması sınırlarındadır (Haldon, 2007: 66,102). 7. yüzyıl ile Opsikion teması sınırlarında kalan kent (Gregory, 2005: 179, Map. 7.2), 632 yılından 1050 tarihine kadar Opsikion temasının sahil kentlerinden biri olarak önemli bir siyasi ve ticari güce sahiptir (Haldon, 2007: 66,102). Karadeniz Ereğlisi, bu dönemde önemli bir askeri kenttir (Konukçu, 1988: 213). Pontos ile Galatia arasında köprü konumuna sahip Opsikion themasındaki (tema) Karadeniz Ereğlisi ve Filyos kentleri ise köprü konumundadır (Belke, 1984: 62).

Ereğlisi'nde 7. yüzyıldan sonra sadece tepelik araziye yerleşen Bizans halkı kendine korunaklı bir alanda yaşamaya devam etmiştir (Foss, 1991a: 916). 8.yüzyılda Bithynia, Arap ordularının saldırılarına maruz kalmıştır (Hoepfner, 1966: 13; Akkaya, 1994: 19-199). Pontos Dağları, Arap saldırılarında Karadeniz Ereğlisi'nin istilaya uğramasını engellemiştir. Basileios I (867-886) tarafından yeni kurulan Kallipolis şehri için ihtiyaç duyulan nüfus Karadeniz Ereğlisi'nden karşılanmıştır (Foss, 1991a: 915).Karadeniz Ereğlisi'nin yer aldığı bölge 7.-8. yüzyıldan sonra merkezi Ankyra (Ankara) olan Boukellarios temasının parçası haline gelmiştir (Kan-Şahin ve Laflı, 2006: 32). Hieroclis Synecdemus kayıtlarında, Honorias sınırlarında kalan Boukellarios temasının Metropolisi Bolu dışında burada Karadeniz Ereğlisi, Konuralp-Üsküb ve Filyos görülmektedir (Parthey, 1866: 34, 65, 188, 208; Burckhardt, 1893: 58-59; Jones, 1971: 537). Bu dönem sonrasında ve Bizans yönetiminde kentin tarihinde bazı gelişmeler görülmektedir. Bu büyük Arap saldırıları İznik yönetimini zora sokmuş fakat Karadeniz Ereğlisi'ni İznik kadar etkilememiştir (Hoepfner, 1966: 13).

Iustinos II (565-578), Bukellarion temasındaki kentlerden biri olan Karadeniz Ereğlisi gibi büyük askeri deniz filosuna sahip bir alandan şiddetli fırtına ve dalgaların olduğu 711 yılının Ekim ayında Kherson şehrini cezalandırmak için çıkartma yaptırmıştır. Bu dönemde 73.000 (!) erkeğin öldüğü ve gemilerin ise Karadeniz Ereğlisi ile Amasra'da karaya oturduğu bilinmektedir (Belke, 1996: 209).

734-735 yıllarına tarihlendirilen bir mühürün üzerinde Kratia (Gerede) ve Herakleia (Karadeniz Ereğlisi) adları yer almaktadır. Bunların dışında 9.-11. yüzyıl arasına tarihlendirilen bazı mühürler üzerinde kentin adını görmek mümkündür (Belke, 1996: 209). 7. ve 9. yüzyıllarda Karadeniz sahil kentlerinde ticaret çok canlıdır. Karadeniz'in kuzeyindeki yerleşim alanları da bu dönemde aktiftir ve Anadolu ile ticari ilişkileri güçlüdür. Karadeniz Ereğlisi, Kırım

(Cherson) ile İstanbul arasındaki ticaret Karadeniz sahil kentlerinin zenginleşmesini sağlamıştır (Keçiş, 2009: 67).

806 yılı civarında Abbasiler Anadolu'ya akınlar düzenlenmiştir. Bu dönemde Abbasiler Karadeniz Ereğlisi'ne kadar uzanan çok geniş bölgede kısa süreliğine hakimiyet kurmuş fakat bu hakimiyet son bulmuş ve bölge Bizans hakimiyetine geçmiştir (Tuğlacı, 1985: 309; Umar, 1998: 55). Bu dönemde Araplar tarafından tahrip edilen Kallipolis (güney İtalya'da Gelibolu), 880 yıllarında İmparator Basil trafından yeniden onarılmıştır. Onarım çalışmalarının ardından Gelibolu'ya Karadeniz Ereğlisi'nden halk göndermiş ve nüfuz sağlanmıştır (Belke, 1996: 209). Kent bu dönemde değişen sınırlar sebebiyle 920 yılında Vukellari/Vukellarion temasının sınırlarında kalmıştır[27] (Haldon, 2007: 103,122).

941 yılında Rus prens İgor'un (941-945) askerleri tarafından saldırıya uğrayan kent harap olmuştur (Belke, 1996: 209). Bazı araştırmacılar Rus prens İgor'un (941-945) saldırılarına şüpheyle bakar. İgor'un (941-945) Karadeniz'de izlediği güzergah, 941 yılında gerçekleşen istila rotası hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu dönemde İstanbul'un Karadeniz sahilinden başlayarak sahildeki yerleşim alanlarını istila etmeye başlamışlardır. Burada ilk olarak Khrysopolis (Üsküdar) olarak adlandırılan alanı yağmalamıştır. Ruslar, Karadeniz hattında ilerleyerek Karadeniz Ereğlisi ve Paphlagonia kıyılarına ulaşmış ve bu bölgeleri hızla istila etmeye başlamıştır. Karadeniz Ereğlisi sonrasında Amasra'ya ulaşarak burada büyük yağmalar gerçekleştiren Rus İgor (941-945) (941 yılında Rus İgor) ile George'nin yaşamındaki Rus saldırıları örtüşmektedir (Vasiliev, 1946: 87).

1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşı ile bölgede Türkler hakimiyeti sağlamıştır (Konukçu, 1988: 213; Foss, 1991a: 915). Bu dönemde kent ilk defa bu kadar büyük hasar görmüştür (Hoepfner, 1966: 13). 1075 yılında Amiral Michael Maurex, Bukellarion temasında Karadeniz Ereğlisi merkezli küçük bir ordu oluşturmuştur[28]. Bu dönemde kent çevresindeki yerleşim alanlarında Türkler'in hakimiyeti bilinmektedir (Belke, 1996: 209). Karadeniz Ereğlisi'nin de içinde yer aldığı Sakarya ve Amasra rasından geniş bölge bu dönemde Paphlagonia temasının topraklarına dahil olmuştur (Angold, 1975: 244).

---

[27] Bizans'ta thema (tema) sistemi ilk olarak orduların gruplandırıldığı vilayetler olarak konumlandırılmıştır. 730 civarında bu tema sistemleri netlik kazanmış ve askeri ve mali idareler 8. yüzyılın sonuna doğru tema kapsamında kurulmaya başlamıştır. Bizans ekonomik açıdan güçlendikçe temaların sayılarında artış olmuştur. 8.yüzyılın sonlarına doğru daha küçük parçalara ayrılan teaların başında Opsikion yer alır. Opsikion bu dönemde (Vukellari, Optimati ve Opsikion'dan oluşan üç kolorduya bölünmüştür. Bizans 9. yüzyıl ile birlikte daha farklı siyasi politika izlemiştir. Bu politika beraberinde tema düzenlemelerini de getirmiştir (Haldon, 2007: 119).

[28] Maurex için bakınız: (Kazhdan, 1991e: 1317-1318).

Aleksios Komnenos, Türklerin Batıya olan ilerleyişi üzerine bazı bölgelerde önlemler almaya çalışmış ve askeri yapılanmaya gitmiştir. Bu dönemde Pontos, Paphlagonia ve Bithynia bölgelerinde gerçekleştirdiği yapılanmaları arasında Karadeniz Ereğlisi'nde bazı askeri önlemler almıştır (Belke, 1984: 77). Karadeniz Ereğlisi, Komnenos Hanedanlığı döneminde (1081-1185) imparator Aleksios tarafından gerekli önlemler alınması için yönlendirilmiştir. Karadeniz Ereğlisi aynı zamanda imparatorların sürgün yeri olarak kullanılan Bizans'ın önemli liman kentlerinden biridir. Aleksios Komnenos, bu dönemde Kastamonu'dan İstanbul'a gitmek için Karadeniz Ereğlisi'ne ulaşmak için yola çıkmış fakat birkaç defa Türkler'in saldırılarına maruz kalmıştır. Kentin kalesine ulaşan Aleksios daha sonrasında buradan yelkenli bir gemi ile İstanbul'a ulaşmıştır. 1081 yılında Bizans tahtını ele geçiren Komnenosların imparatoru Aleksios, 4 Nisan 1081 yılında Karadeniz Ereğlisi ve diğer eyalet valilerine emirname göndererek İstanbul'a çağırtmıştır (Belke, 1984: 77-78; Konukçu, 1988: 213).

1084 yılında Kutalmışoğlu Süleyman Bey'in komutanı Emir Karatigin, Eflani ve çevresine hakim olmuş ve Karadeniz'e kadar ilerlemiştir (Tuğlacı, 1985: 309). Karadeniz Ereğlisi bu dönemde sınır karakolu görevi görmüştür (Konukçu, 1988: 213). Aleksios I Komnenos'un (1081-1118) halefi Ioannes II Komnenos (1118-1143), Çankırı'yı ele geçirmek için Bithynia'dan harekete geçmiştir. Bu yolculuğu sırasında Bolu ve Gerede'den askeri donanma desteği almıştır. Bu kuşatma başarılı olmuş ve Çankırı'nın kısa süreli bağımsızlığı ile Karadeniz Ereğlisi'nin baskı kısmen de olsa azalmıştır (Konukçu, 1988: 213). Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi, sürgün yeri ve imparatorların hapsedikdiği bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Manuel Komnenos'un (1143-1180) amcası Isakhios Komnenos'un bu dönemde Karadeniz Ereğlisi'nde hapishanede bulunduğu bilinmektedir (Ioannes Kinnamos, 2001: 30). Ereğlisi'nde bu dönemli önemli bir ticari liman ve tahıl ihracatının olduğu bilinmektedir. 1200-1400 arasındaki tahıl ticareti Karadeniz Ereğlisi'nin ekonomik geliri için büyük öneme sahiptir (Haldon, 2007: 221).

Andronikos I Komnenos'un (1183-1185) öldürülmesi üzerine 1185 yılında David Komnenos ile kardeşi Aleksios Komnenos, Gürcü kralın sarayına sığınmıştır. David ve Aleksios kısa bir süre sonra Kraliçe Thamar (1184-1212) ve halkın da desteğini alarak Trabzon'u 1204 yılında ele geçirmiştir (Fallmerayer, 2011: 23-27; Ostrogorsky 1991: 393). Bu dönemde David Komnenos ve Aleksios Komnenos yeniden hakimiyeti sağladıkları Trabzon'da Pontos Krallığı'nı kurmuştur. Bu dönemde Aleksios Komnenos imparatorluğunu ilan etmiştir. David Komnenos, Sinop'u işgal etmiş ve Karadeniz Ereğlisi'ne kadar olan Paphlagonia temasını kontrolüne

almıştır (Bulgurlu, 2007: 59). David Komnenos'un batıya olan fetihleri, İznik İmparatoru Theodoros I Laskaris (1204-1222) tarafından durdurulmuştur[29] (Ostrogorsky 1991: 393).

Karadeniz Ereğlisi, Bizans döneminde Trabzon'da kurulan Pontos Krallığı'nın batı sınırını oluşturmaktadır (Bryer ve Winfield 1985: 67). Aleksios Komnenos; Doğu Karadeniz'de (Ordu, Giresun, Trabzon) kontrolü ele geçirmiştir (Finlay, 1851: 321). 1185-1204 tarihleri arasında Angelos Hanedanlığı'na dahil olan Karadeniz Ereğlisi, bu dönemde Türkler'in Devrek ve kendi sınırlarına kadar yaklaştığına tanık olmuştur. Devrek çevresinde bu döneme tarihlendirilen birçok yerleşimin Türkçe isme sahip olması (Soustal, 2000: 212), Karadeniz Ereğlisi'nin uç kale olarak görev yaptığını, çevresindeki birçok kentin ise el değiştirdiğini göstermektedir (Konukçu, 1988: 214).

1204 yılı itibariyle imparatorluk büyümeye devam etmiş ve eski gücüne sahip olmuştur. Bu dönemde birçok kentte inşa faaliyetleri görülürken Karadeniz Ereğlisi'ndeki inşa faaliyetleri kaynaklarda özet şeklinde sunulmaktadır. Bu dönemde güçlenmeye çalışan kentte huzur ortamı sağlanamamıştır. Bu dönemde Selçuklular kuzey sahil kentlerine doğru harekete geçmeye başlamış, Sinop işgal edilmiştir. Bu dönem ve beraberinde birçok sıkıntı ortaya çıkmıştır (Hoepfner, 1966: 14). Bölgede önemli güce sahip olan Selçuklular bu dönemde Sinop dışında Karadeniz sahilinde büyük güce sahip olmuş ve beraberinde, Karadeniz Ereğlisi ve Samsun'da da etkili olmuştur (Fallmerayer, 2011: 18-19). Başkentteki Haçlı saldırıları imparatorluğun gücünün zayıflamasına sebep olmuştur (Hoepfner, 1966: 14).

Tespit edilen kaynaklar, David Komnenos'un 1204 yılında kentin surlarını onarttığını yazar. Bu dönemde David Komnenos, Karadeniz Ereğlisi'ne yerleşmiş ve imparator Aleksios'un büyük bir ordu ile kendisine destek vereceğini düşünerek ordusunu güçlendirerek surlar onartmıştır. David Komnenos 1204 yılının kışında da Karadeniz Ereğlisi'nde geçirmek zorunda kalmış

[29] Niketas Khoniates, Historia'da bu olayı şöyle anlatmaktadır;
"Komnenos ailesinden olan David, Paphlagonialıları ve Pontic Herakleia'ları (Karadeniz Ereğlisi) tekrar askere aldı ve Phasis nehri kıyısında yaşayan İbrialılardan da bir bölük ücretli asker sağladı. Bu birliklerle şehirleri ve köyleri ezdi. Adı Aleksios olan kardeşinin ismini yüceltti; onum öncüsü ve habercisi oldu. Fakat Aleksisos hep tereddüt içinde kaldı ve zamanını Trabzon bölgesinde geçirdi. Efsanevi Hylas gibi adı daima söylendi ama kendi hiç görünmedi. Synadenos adında ve daha pek genç yaşta bir kumandanın idaresinde bulunan David'in ordusu Nikomedia'ya (İzmit) yaklaşınca, Laskaris bir ordu topladı ve ona karşı yürüdü. Bilinen ve her zaman kullanılan yoldan gidermiş gibi yaptı, ama Synadenos'a fark ettirmeden dönerek zorlu ve geçişi zor bir yola saptı ve ona saldırdı. Bu şekilde delikanlıyı bertaraf etti ve ordusunu dağıttı; böylece David'in Pontic Herakleia'dan daha ileri gitmesini engelledi. Laskaris kısa bir süre sonra Mavrozomes ile çatıştı ve onun sürgüne gitmesine sebep oldu. Türkleri de büyük bir yenilgiye uğrattı, birçok kişiyi kesip öldürdü, aralarında ordu kumandanları ve asiller bulunan pek çok kişiyi de esir aldı." (Niketas Khoniates, 2004: 210-211).

(Fallmerayer, 2011: 58). Surların onarımı ve büyük askeri tahkimat, David Komnenos'un büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacağını düşünmesiyle açıklanmaktadır (Hoepfner, 1966: 13).

Komnenoslar 1204-1214'te Laskarisler'e karşı yaptığı seferde Amasra ve Karadeniz Ereğlisi'nde kontrolü sağlamıştır (Bryer ve Winfield 1985: 67; Foss, 1991a: 916). Bu alan Trabzon İmparatorluğu'nun batı sınırını oluşturmaktadır ve 1214 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir (Bryer ve Winfield 1985: 67). David Komnenos 1205'te Karadeniz Ereğlisi'ni ele geçirmiş ve burayı Paphlagonia olarak adlandırdığı nüfuz bölgesinin başkenti yapmıştır (Finlay, 1851: 321; Foss, 1991a: 916). David Komnenos, 1205 yılında İzmit'e saldırılar gerçekleştirilmiş fakat Theodoros I Laskaris (1204-1222) tarafından ağır yenilgiye uğratılmıştır. 1207 yılında ise Theodoros I Laskaris'in (1204-1222) Karadeniz Ereğlisi'nde hakimiyeti sağlamıştır (Bulgurlu, 2007: 59).

Karadeniz Ereğlisi 1211 ve 1214 tarihleri arasında Theodoros I Laskaris (1204-1222) tarafından ele geçirilmiştir. Araştırmacılar bu fetih tarihleri konusunda çeşitli görüşler öne sürmektedir. Georgios Akropolites, Karadeniz Ereğlisi'nde 1211 tarihinde Theodoros I Laskaris'in (1204-1222) kontrolün sağlandığını yazarken Mesarites, kentin 1214 tarihinde imparator tarafından fethedildiğini yazar (Georgios Akropolites, 2008: 30-40; Keçiş, 2009: 195). İmparatorun kenti 1211 yılında ele geçirdiği, surdaki onur yazıtından anlaşılmaktadır (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 58).

1211 yılında imparator Theodoros I Laskaris'in (1204-1222) Karadeniz Ereğlisi'ndeki yapılar ve surları onarttığı, sur onarımları sırasında, onurlu işini anlatan yazıtı surlara yerleştirdiği bilinir (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 58). Amasra, Karadeniz Ereğlisi ve Sinop limanlarının aktif liman ticareti, Theodoros I Laskaris'in (1204-1222) bu kentlere olan ilgisini arttırmıştır (Fallmerayer, 2011: 81). Bu dönemde Theodoros I Laskaris (1204-1222), Amasra ve Karadeniz Ereğlisi'nin hem kalelerini hem de limanlarını kendi himayesine almıştır (Keçiş, 2009: 101-102). Theodoros I Laskaris (1204-1222) 1214'te Karadeniz Ereğlisi'ni güçlendirerek burada büyük bir sınır kalkanı oluşturmuştur (Foss, 1991a: 916). 13.yüzyılda Komnenoslar döneminde Karadeniz Ereğlisi'nin kale olarak kullanıldığı yapılan onarımlar sayesinde öğrenilmektedir (Akkaya, 1994: 19-199). Bu dönemde David Komnenos Paphlagonia'nın güney kesimlerinde de 13. yüzyılın ortalarına kadar sürecek gücü elinde bulundurmaya başlamıştır (Ostrogorsky 1991: 399). 1212 yılında David Komnenos'un Sinop'ta ölümü üzerine İznik İmparatorluğu Paphlagonia temasında kontrolü sağlamış ve bu hakimiyet 1214 yılında da devam etmiştir (Ostrogorsky 1991: 393, Harita V).

Karadeniz Ereğlisi'nde 13. yüzyılda erçekleştirilen onarımların dışında, Theodosios II (408-450) tarafından 5. yüzyıla tarihlendirilen kilise ile Laskarisler dönemine tarihlendirilen içkale, günümüze kadar korunmuştur (Foss, 1991a: 916). Kent uzun süre Bizans hakimiyetinde kalmıştır. 13. yüzyıl ile Paphlagonia'nın güney kesimleri zamanla Türkler'in hakimiyetine geçmiştir (Öztürk, 2008: 72; Anderson, 2009: 272; Laurent, 1984: 47). Selçuklu sultanı Keykubad I (1220-1237) Emir Hüsameddin Çoban'ı Kastamonu, Eflani ve Safranbolu'nun ele geçirilmesi için görevlendirmiştir. Emir Hüsameddin Çoban'ın güney hattını ele geçirmesiyle Karadeniz Ereğlisi ve Amasra'nın hayvan, kereste ve hububat temin ettiği bölgelerle iletişimi kopmuş, ticari yönden olumsuz etkilenmiştir (Tuğlacı, 1985: 309).

Bizans ve Venedikliler'in arası İstanbul anlaşmazlığıyla gergindir. Latin İmparatorluğu'nun kuruluşu Venediklerin işine gelmiş ve ticari faaliyetlerinin önü açılmıştır. Venedikler'e karşı güç elde etmek isteyen Bizans bunun üzerine Cenevizlerle anlaşma yolunu tercih etmiştir. Mihail VIII Palaiologos (1259-1282) ile Cenevizler arasında 1261 yılında Nimfeon'da anlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma doğrultusunda Cenevizler, Venedik'e sağladıkları imtiyazların aynısını Cenevizler'e de sağlamıştır (Heyd, 2000: 242-244). Bizans bu dönemde kısa bir süre de olsa refaha kavuşmuştur (Hoepfner, 1966: 98). Bu dönem sonrasında Karadeniz Ereğlisi 14. yüzyıla kadar ticari açıdan az da olsa gelişme göstermiş, hakimiyeti elinde bulundurmuştur (Sağlam, 2018: 255; Makres, 1903: 14).

1261 yılında Cenevizlerle gerçekleştirilen anlaşma doğrultusunda Karadeniz'de Cenevizler para ve silah karşılığında ticari imtiyaz elde etmişlerdir (Hoepfner, 1966: 14). 1261'den sonra Cenevizler Karadeniz'de büyük bir koloniye sahip olmuştur (Foss, 1991a: 916). Bizans ve Cenevizler arasında gerçekleştirilen bu antlaşma sonucunda Cenevizler Karadeniz sahil kentlerini kontrolü altına almıştır. Bu dönemde Paphlagonia'nın kuzeyi ile güneyi farklı güçlerin elindedir. Paphlagonia'nın güneyi Anadolu Selçuklular'ın hakimiyetinde, kuzeyi ise 14. yüzyıla kadar Bizans kontrolündedir (Booth, 2004: 59-61). Mihail VIII Palaiologos (1259-1282) dönemindeki bu imtiyazlar, Karadeniz Ereğlisi ve İstanbul arasındaki ulaşım ile ticareti olumsuz etkilemiştir (Konukçu, 1988: 215, Nicol, 2016: 107).

13. yüzyılda Moğol-Türk fetih dalgası Karadeniz sahil kentlerine kadar yayılmıştır (Hoepfner, 1966: 14). 1269 yılında Karadeniz Ereğlisi kuşatılmış fakat ele geçirilememiştir (Akkaya, 1994: 19-199). 1298 yılında Anadolu'daki Moğol kumandanları, Karadeniz Ereğlisi üzerinden güneybatıdaki Bizans topraklarına yönelmişlerdir. Karadeniz Ereğlisi bu dönemde tahribata maruz kalmıştır (Köprülü, 1991: 34; Oğuzoğlu, 2012: 90-91).

12. ve 13. yüzyıllarda Karadeniz Ereğlisi, Bizans'ın önemli ticaret kentleri arasında gösterilmektedir. Bölgede ulaşım yolları ve ticareti inceleyen coğrafyacı İbn Sa'id, Karadeniz Ereğlisi'nin bu dönemde bölgede tek Bizans şehri olduğunu belirtmesi de kentin ayakta kalan son yerleşim alanlarından biri olduğunu gösterir (Booth, 2012: 244). 1300 civarında Anadolu'nun geneli Türkler'in hakimeyine geçmiş İznik, İzmit, Bursa, Sardes, Magnesia ve Philadelphia'ya (Alaşehir) ait birkaç korunaklı kale ve Karadeniz Ereğlisi, Foça ve İzmir gibi önemli liman şehirleri ise Türkler'in hakimiyeti altında küçük ada şehirleri gibi iktidarlarını kısa süre daha devam ettirmiştir (Hoepfner, 1966: 14; Ostrogorsky 1991: 454; Laiou, 1993: 94-121).

Karadeniz sahilindeki yerleşim alanları ile güneydeki kentler arasındaki kopukluk 1214 yılında Selçuklular tarafından Sinop'un işgal edildiği dönemden, Anadolu'nun kuzeyindeki kıyı yerleşimlerin İznik ve Trabzon İmparatorluğu'yla bağlantısının koptuğu döneme kadar devam etmiştir (Bryer ve Winfield 1985: 71-72). 1331 yılının Mart ayında Orhan Gazi (1326-1362), İznik'i ele geçirmiştir (Ostrogorsky 1991: 467). Karadeniz Ereğlisi'nin 1933 öncesinde Osmanlı toprağı olduğunu yazan bazı araştırmacıların tamamen yanıldıkları ve bu tarihten önce kentin Bizans kontrolünde olduğu bilinmektedir (Aygün, 1960: 33). Yaklaşık altı ay sonra 1331 yılı'nda İzmit'in fethinin ardından Karadeniz Ereğlisi hala Bizans toprağı olarak varlığını sürdürmektedir (Ostrogorsky 1991: 467).

1.1.3.3.Bizans Dönemi Sonrası:

1327 yılında Karadeniz Ereğlisi'de Orhan Gazi (1326-1362) tarafından kısa süreliğine kontrol sağlanmıştır (Müstakil Bolu Livası Salnamesi, 1334: 179-180; Aygün, 1960: 31). Orhan Gazi (1326-1362) bu dönemde Bolu sınırındaki Göynük, Karadeniz Ereğlisi, Yenice ve Safranbolu'yu ele geçirmiştir. Bu görüşü destekleyen somut bazı veriler bulunmaktadır (Karakuzulu, 2002a: 134-135). OGC, Süleyman Camii, Karadeniz Ereğlisi'nin güneybatısındaki Gülüç Çayı üzerine Orhan Gazi'ye (1326-1362) ait bir köprü, bu köprünün vakfiyesi ile hücceti bu görüşü desteklemektedir (Aygün, 1960: 33; Karakuzulu, 2002a: 134-135). Arazi Vakfı Defteri Hakani kayıtlarında tespit edilen bu yapılar kentte Orhan Gazi'nin (1326-1362) hakimiyeti hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Aygün, 1960: 33).

Karadeniz Ereğlisi, Düzce ve Akçakoca'da Orhan Gazi adıyla anılan dini yapıların bulunması ve Kuzeybatı'da Bolu çevresindeki Orhan Dağları, bölgede Orhan Gazi'nin (1326-1362) hakimiyetine katkı sunmaktadır. Fakat dönem kaynaklarında 1327-1333 arasında kentin Bizans toprağı olduğu bilinmektedir (Aygün, 1960: 36).

1350'lerdeki Karadeniz Ereğlisi'nin de içinde bulunduğu Kuzeybatı Karadeniz haritalarında, bölge Türkler'in hakimiyetindedir (Talbot, 1991: 359; Ostrogorsky 1991: Harita VI). Karadeniz Ereğlisi'nin 1360 yılında Osmanlı'ya teslim olduğu ifade edilmektedir (Beck, 1959: 169). Diğer kentlerin aksine bazı araştırmacılar bu bilginin çelişkili olduğu öne sürer (Hoepfner, 1966: 14; Burstein, 1974; IX). Birçok araştırmacı Karadeniz Ereğlisi'nin 1360 yılında Osmanlı'ya geçtiğini Pachymeres'in çalışmasından yola çıkarak tarihlendirme yapan P.Wittek ve W. Heyd'in çalışmalarına dayandırarark fethi 1360 olarak kabul etmektedir (Konukçu, 1988: 219). Bazı araştırmacılar ise 1360'da Karadeniz Ereğlisi'nin hala Bizans'ın elinde olduğu gibi hayali bir fikre sahip olduğu görülmektedir. Manuel Palaiologos'un (1391-1425) tarihleri arasında Karadeniz Ereğlisi'ni birkaç bin düka karşılığında Osmanlı'ya sattığı ifade edilmektedir (Konukçu, 1988: 219). Foss, 1350 yılında Bizans'tan Karadeniz Ereğlisi'ni satın alan Cenevizler'in 1453 yılına kadar kentte hakimiyeti sağladığını ifade eder (Foss, 1991a: 916). Bazı haritalarda ise 1350'lerde kentin Osmanlı toprağı olarak gösterildiği dikkat çeker (Talbot, 1991: 359). Karadeniz Ereğlisi'ndeki Türkler ve Cenevizler'in hakimiyet konusu tartışmalıdır (Laurent, 1932: 319; Koch, 2007: 252). Karadeniz Ereğlisi, Bizans'ın Karadeniz'deki önemli ve son kentleri arasında gösterilmektedir. Birçok araştırmacı Karadeniz Ereğlisi'nin 1346 yılında Osmanlı hakimiyetine geçtiğini yazar. Bu döneme kadar bölgede Çobanoğullarının güçlü olduğu öne sürülür (Oğuzoğlu, 2012: 91). Erken dönem Osmanlı kaynakları, Karadeniz Ereğlisi'nin fethine dair açık ve net bilgiler sunmamaktadır (Konukçu, 1988: 217). Araştırmacılar ise 1360 Temmuz'unda kentin Türkler tarafından ele geçirildiğini ifade etmektedir (Laurent, 1932: 319; Koch, 2007: 252).

14. yüzyılın başlarında, George Pachymeres'e göre Paphlagonia'nın kuzey şehirleri ve güneydeki yerleşim alanları arasındaki bağlantı kopmuştur (Öztürk, 2008: 72; Anderson, 2009: 272; Laurent, 1984: 47). 14. yüzyılda güney ulaşım yollarıyla bağlantısı kesilen kuzey sahil kentlerine sadece deniz yoluyla ulaşım sağlanmaktadır (Konukçu, 1988: 217; Anderson, 2009: 272; Booth, 2004: 59-61). 1376 tarihli haritalarda Batı Karadeniz sahil kentleri işgal edildiğini göstermektedir (Hoepfner, 1966: 14). 1393'te Karadeniz Ereğlisi Türkler'in eline geçmiştir. Orhan Gazi (1326-1362) döneminde dervişler, Karadeniz Ereğlisi civarında bölgenin Türkleşmesinde etkili olmuştur (Konukçu, 1988: 217; Akkaya, 1994: 19-199). Derviş Seyyid Nasrullah Efendi, Karadeniz Ereğlisi'nin Türkleşmesinde etkili kolonizatörlerden biridir (Aygün, 1960: 37). Orhan Gazi (1326-1362) tarafından gerçekleştirilen fetihlerde desteklenen Kolonizatör Dervişler, tekkeleri asker ocağı (derviş-gazi) ve karakol (derbendlerde emniyet görevi) olarak kullanmış, keşif uygulamaları ve halkın Türkleşmesinde önemli işler başarmıştır. Fetih mücadeleleri sırasında Dervişler tarafından kullanılan dini yapılar, ilim-bilim yapıları olarak hizmet etmiştir (Algül, 1999: 63).

1360 yılında Karadeniz Ereğlisi'nin Osmanlı kontrolüne geçmesiyle siyasi gücünü kaybeden kent 1387 yılına kadar dini önemini korumuştur (Beck, 1959: 169). Kentin son olarak 1387 yılında Amasra topraklarına dahil edilmesiyle önemini kaybettiği ifade edilmektedir (Laurent, 1932: 319). Cuinet ise 1397 yılında Bayezid I (1389-1402) Karadeniz Ereğlisi'nin Osmanlı topraklarına dahil olduğunu yazar (Cuinet, 1894: 515). 1401 yılında hazırladığı raporda, Karadeniz Ereğlisi'ni ziyaret eden Ruy de Clavijo, kentin yakın bir dönem öncesinde satıldığını yazmaktadır. Clavijo, bununla da yeterli kalmamış kentin bu tarihte çok sessiz olduğunu ifade etmiştir. Amasra uzun yıllar Ceneviz ticaret merkezi olarak konumunu korumuştur. Amasra'daki bu ticari durum Karadeniz Ereğlisi için geçerli değildir (Hoepfner, 1966: 14, 98). Tüm bu tarihlendirme sorunlarından hareketle Karadeniz Ereğlisi'nin fethi ile ilgili en mantıklı yaklaşımın Bayezid I (1389-1402) döneminde 1402 yılında gerçekleşen Ankara meydan savaşı sonrasında kentin Osmanlı topraklarına katıldığı öne sürülür. Karadeniz Ereğlisi 14.yüzyıl sonu itibariyle Osmanlı topraklarına dahil olmuştur (Aygün, 1960: 37; Karakuzulu, 2002a: 136). 1402 ile kente Türk aileler yerleştirilerek kalıcı bir politika izlenmiştir (Aygün, 1960: 37-39).

Karadeniz Ereğlisi'nin önemli bir limana sahip olduğu ve bu liman sayesinde Bizans döneminde önemli gelirler elde etiği bilinir. Bizans ve Cenevizler arasında yapılan geniş imtiyazlar içeren antlaşmanın ardından kentin limanının zayıflamaya başladığı ve doğudaki limanların daha aktif olduğu bilinmektedir. Osmanlı döneminde bir ticaret limanı olarak gelişen Amasra'nın aksine Bizans'ın, Paphlagonia'yı kaybetmesiyle Karadeniz Ereğlisi diğer sahil kentleri gibi ticari açıdan büyük zarar görmüştür. Türk hakimiyeti sonrasında ve savaşların son bulmasıyla şehir stratejik konumu ve önemini yitirmiştir. Bu dönemde zaten bölgenin yeni deniz ticareti merkezi Amasra olarak ön plana çıkmıştır (Anderson, 2009: 273).

Mehmed I'in (1402-1421) oğlu II.Murat (1421-1451) tahta geçtikten sonra Paphlagonia temasındaki kentlerde büyük bir filo oluşturmuşmuş ve kontrolü sağlamıştır. Karadeniz'deki kentleri tahrip ettikten sonra güçlü bir fırtınada Türk ordularına ait filolar Karadeniz Ereğlisi'nin sahilinde hasar görmüş ve filoları parçalanmıştır (Fallmerayer, 2011: 81). İstanbul'un fethi için hazırlıklara başlayan Mehmed II (Fatih) (1451-1481), başkente yakın yerleşim alanlarından ve kalekentlerden malzeme taşıyarak 1452 yılında Boğazkesen Hisarı'nı yaptırmıştır. Hisarın inşası için Karadeniz Ereğlisi'nden malzeme (taş) alarak Boğazkesen Hisarına nakletmiştir (Aygün, 1960: 38). 1453 sonrasında İstanbul Türkler'in denetimine girmesiyle Karadeniz'deki Ceneviz hakimiyeti son bulmuş, Trabzon, Sinop ve Amasra gibi Karadeniz Ereğlisi de küçük bir kasabaya sahip olmuştur. Sonrasında ise bölgede Türkleşme faaliyetleri hız kazanmıştır (Hoepfner, 1966: 14, Foss, 1991a: 916). Karadeniz Ereğlisi, Osmanlı döneminde Anadolu Beylerbeyliği'nin Bolu Sancağı'na bağlıdır (Evliya Çelebi, 1998: 86; Tuncel, 1995: 289-290).

15.-16. yüzyıllarda Bender Ereğli ya da Bendereğli adıyla anılan kent Evliya Çelebi tarafından Bartın Ereğlisi, Katib Çelebi'nin Cihannüma'sında Bendereğli olarak kullanılmıştır. Haritalarda Punderekli ve Bender Heraclâe olarak yazılıdır (Tuncel, 1995: 290).

16. yüzyıl başlarına tarihlendirilen tahrir defterlerinde kent günümüzdeki Karadeniz Ereğlisi'nden çok büyük olmayan bir kasaba olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi'nde 221 hane ve yaklaşık 1200 kişi yaşamaktadır. 221 hanenin 179'u Müslüman, 42'si ise Gayri Müslimler'e aittir (Faroqhi, 1993: 137-140; Tuncel, 1995: 290). Bu dönemde kentte 1 çarşı, 113 dükkan bulunur. 16. yüzyılda Karadeniz Ereğlisi'nin halkı çeşitli zanaat dallarında çalışmakta, tarım, hayvancılık ve denizcilikle geçimini sağlamaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Karadeniz Ereğlisi'nin nüfusu neredeyse %50 oranında artmış ve 343'e ulaşmıştır. Nüfusun 85'i Gayr-i Müslim'dir (Faroqhi, 1993: 137-140).

16. ve 17. yüzyılda Karadeniz Ereğlisi'nin limanı büyük öneme sahip olmuş ve birçok gemi inşa edilerek ihraç edilmiştir (Tuncel, 1995: 290). 17. ve 18. yüzyılda Karadeniz Ereğlisi'nin limanında büyük kalyonların inşa edildiği bilinmektedir (Bostan, 1992: 25; Bostan, 2009: 321). Karadeniz Ereğlisi'nin tershanesinde 1656'da dört kalyon, 1691'de üç kalyon, 1657'de dört kadırga ve 1703'te iki firkate inşa edildiği bilinir (Bostan, 2009: 321). 18. yüzyılda da Karadeniz Ereğlisi'nde gemi inşasının yapıldığı bilinmektedir (Tuncel, 1995: 290). Bu dönem sonrasında tershane boyut olarak küçülmüş ve liman ise sadece küçük gemilerin sığınabileceği koy halini almıştır (Ainsworth, 1842: 17; Hoepfner, 1966: 99). 17. yüzyıl sonrasında kentte Yunanlar'ın azınlık olduğu bilinmektedir. Bu dönemden itibaren politik gelişmelerle kentteki Gayrimüslim nüfusu giderek azalmış ve bu değişim kentteki yapılarda da kendini hissettirmiştir. 1838 tarihli haritada kentte değişen kamu yapıları ve kurumlar hakkında bilgiler vermenin yanında kentteki değişimi gözler önüne sürmektedir. Antik Çağ'ın nekropol alanı kısmen de olsa kente dahil olmuş ve kuzeydeki yerleşim alanında yapılaşma yoğunlaşmıştır (Hoepfner, 1966: 98). 1890 yılında Bolu Sancağı'na bağlı Karadeniz Ereğlisi'nin kaza olarak kayıtlarda yer almaktadır (Cuinet, 1894: 404). Bu dönemde kette birçok değişim görülmektedir. Kentin güneyinde Yunanlar'a ait küçük bir mahalle görülmektedir. Bu küçük merkez, Karadeniz Ereğlisi'nin güneyindeki çarşıya doğrudan bağlanmakta ve sahil ile köprü konumundadır. Bu sahil yolunu genişletilmiş ve zamanla kentin ana ulaşım yolu halini almıştır. Düzenlemeler sırasında kale kemeri eski şehrin her iki tarafından kesilmiş ve yeniden düzenlenmiştir (Cuinet, 1894: 513; Hoepfner, 1966: 99).

Karadeniz Ereğlisi kuzey ve güney olmak üzere iki yerleşime sahiptir. Güneydeki yerleşim alanında Gayrimüslim halk, kuzeydeki yerleşim alanında ise Müslümanlar, askerler, denizciler ve hükümet çalışanları, kömür madenleri denetçileri gibi üst düzey halk yaşamaktadır.

Kuzeydeki Müslüman halkın yaşadığı mahallede hükümet konağı, belediye binası, denizcilerin ve askerlerin kışlaları yer almaktadır. 19. yüzyılda Ereğlisi'nde 10 cami (minareleri sağlam) bulunmaktadır ve bu dini yapılarda ibadet devam etmektedir. Karadeniz Ereğlisi'nin çevresindeki kazalarda yamaçlara kurulmuş 528 sebze bahçesi ve 5 güzel üzüm bağının yer aldığını yazan Cuinet, kentin üzüm yetiştiriciliği hakkında bilgi edinmemize yardımcı olur (Cuinet, 1894: 513). 19. yüzyılın başlarında Ereğlinin 5000 nüfusa sahip olduğunu yazan Hoepfner, 250 konuta sahip kentte ikisinin kiliseden dönüştürüldüğü beş caminin bulunduğunu ifade etmiştir. Kentte iki han, iki hamam ve birçok dükkanın bulunduğunu yazar (Cuinet, 1894: 513; Hoepfner, 1966: 99). Karadeniz Ereğlisi'nde birçok okul bulunmaktadır bunlardan biri ise Gayrimüslimlere aittir. Bu okulda 19. yüzyılda 40 öğrenci eğitim almaktadır (Cuinet, 1894: 513-514). 19. yüzyılda Ereğlisi'nde gümrük, posta ve telgraf, ormancılık, kamu borcu denetleme birimleri ve tütün kontrol kurumları gibi birçok birim bulunmaktadır (Cuinet, 1894: 514).

19. yüzyıla kadar Karadeniz Ereğlisi, Ayanlar tarafından idare edilmiştir (Aygün, 1960: 38; Ekinci, 2013: 28-29). 19. yüzyılda kentte inşa edilen camiler bunu desteklemektedir (Aygün, 1960: 38). 1841-1842 yılları itibariyle Karadeniz Ereğlisi'nde gemi inşaatının çok gelir getirmeyen bir iş alanı olduğu arşiv kayıtlarında yazmaktadır (H.1257-M.1841/1842). Bu dönem sonrasında kentte maden ocakları ve mermer işçiliği önemli gelir kaynakları arasındadır (Güven, 2011: 406). 19. yüzyılın başlarında Karadeniz Ereğlisi'nin yaklaşık 14 km. kuzeyinden başlayarak Zonguldak'ın da ilerisine yayılan alanlarda kömür işletmeleri kendini göstermiştir. De Hell, 1846'da Zonguldak'ı ziyaret ettiğinde, yaklaşık 1.500 kişinin kömür madenlerinden çalıştığını yazmıştır. İlk olarak, Türk Donanmasının buharlı gemilerini beslemek için kullanılan kömür cevheri, araştırmacı Aygün'e ilk işletmeler Karadeniz Ereğlisi'nde 1829 öncesine tarihlendirilmiştir. 19. yüzyılda kömür madenleri Karadeniz Ereğlisi'nin en önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır (Hoepfner, 1966: 99).

19. yüzyılda Uzun Mehmet adlı bir şahış, Karadeniz Ereğlisi'nde tespit ettiği kömüleri Mahmud II'ye (1808-1839) götürerek kentin kömür yatakları konusunda zengin olduğunu açıklamıştır (Aygün, 1960: 40-41). Bolu Sancağı Salnamesi'nde ise bu olay farklı şekilde anlatılmaktadır;

> *"1822 yılında Ereğli'nin Kestaneci Köyü'nden gemici Hacı İsmail, köy civarından topladığı siyah taşları İstanbul'a götürerek Padişah II. Mahmut'a sunmuş, bu taşlar incelenince maden kömürü olduğu anlaşılmıştır."* (Karaoğuz, 2017: 69).

Karadeniz Ereğlisi'nde ilk defa 1829 yılında kömür tespit edilmiştir (Karaoğuz, 2017: 68). 1848 yılında Abdülmecid (1839-1861) zamanında Karadeniz Ereğlisi'nde kömür işletmesi açılarak

geliri doğrudan Hazine-i Hassa'ya devredilmiştir (Aygün, 1960: 40-41). 20. yüzyıl başında Zonguldak'ın büyümesiyle Karadeniz Ereğlisi arka planda kalmıştır. 08.06.1920'de Fransızlar Karadeniz Ereğlisi'ne 200 asker göndererek kenti işgal etmiş, iki gün sonrasında ise gemiler vasıtasıyla denizden kenti topa tutmuştur[30](Karadoğan, 2012: 603-649; Tuncel, 2016: 183). Yüzbaşı Cevad Rifat'in Karadeniz Ereğlisi'ndeki kuşatmaya karşın destek vermesiyle Fıransızlar 19.06.2018'de kentten ayrılmıştır (Tuncel, 2016: 183).

1920'de Zonguldak mutasarrıflığına bağlanan kent 1924'te Zonguldak'ın il olmasıyla buraya bağlanmıştır. 1927 yılında kentin nüfusu 5180, 1960 yılında ise 8812'dir. Ereğlisi'nde 1961-1966 tarihleri arasında demir-çelik fabrikası kurulmuştur. Bu iş alanı kentin nüfusunun kısa sürede çok artmasına sebep olmuştur. 1965 yılında kentin nüfusu 18.978 kişiye ulaşmıştır. 2010 yılına kadar belli aralıklarla artış gösteren kentin nüfusu 2010 itibariyle 100.100 kişiyi aşmıştır. Nüfusun artmasıyla kentin nüfusu eski yerleşim alanları olan Süleymanlar Mahallesi, Orhanlar Mahallesi, Kaletepe yerleşiminden çevre alanlara, güneydeki Göztepe mevki ile Tabakhane Deresi'nin yer aldığı vadi yerleşimine kadar devam etmektedir (Tuncel, 2016: 193).

Harita 5 Karadeniz Ereğlisi, Surlar, 1:2000 Ölçek (Hoepfner, 1966: 42, 45)

Çağdaş dönemde kentsel planlamanın yeniden düzenlenmesiyle Karadeniz Ereğlisi, antik kentin üzerinde gelişme göstermiş ve tarihi kalıntıların zarar görmesine neden olmuştur. Bu süreçte bazı yapılar ise el değmeden olduğu gibi kentin içinde yerini almıştır. Bazı yapıların inşası sırasında ise tarihi yapılardan sökülerek kullanılmıştır (Hoepfner, 1966: 99-100) (Harita 5).

[30] 1919-1923 arasında Ereğlisi'nin durumu ve Fransız çıkartmalarının kente etkisi için bakınız: (Karadoğan, 2012: 603-649).

1.1.4.Bizans Dönemi Hıristiyanlık:

Karadeniz Ereğlisi'ndeki Bizans dönemi Hıristiyanlık ve dini yapı hakkında bilgi edinmek için bölgede daha önceden yaşamış olan halkın ilk olarak kökenine bakmak gerekir. Dini yapının öncesinde bölgede daha öncesinde hakim olan güçler Karadeniz Ereğlisi'ndeki Hıristiyanlık hakkında çok fazla bilgi edinmemize imkan tanıyacaktır. Bölgedeki arkeolojik veriler ve dönem kaynakları kentin inanışı hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır.

Bölgede mevcut kültlerin Bizans dönemi dini yaşamındaki etkisi azımsanamaz. Yunan kolonileri, Persler, Hellenistik dönem, Roma dönemi siyasi güçlerin yanında bölgede hakim inanışlar, Bizans dönemi dini yapısını etkilemiştir. Bölgenin deniz ve kara yolu ulaşım ağında bulunması, kültürel farklılığı ve coğrafyası inanış biçimlerini etkilemiştir.

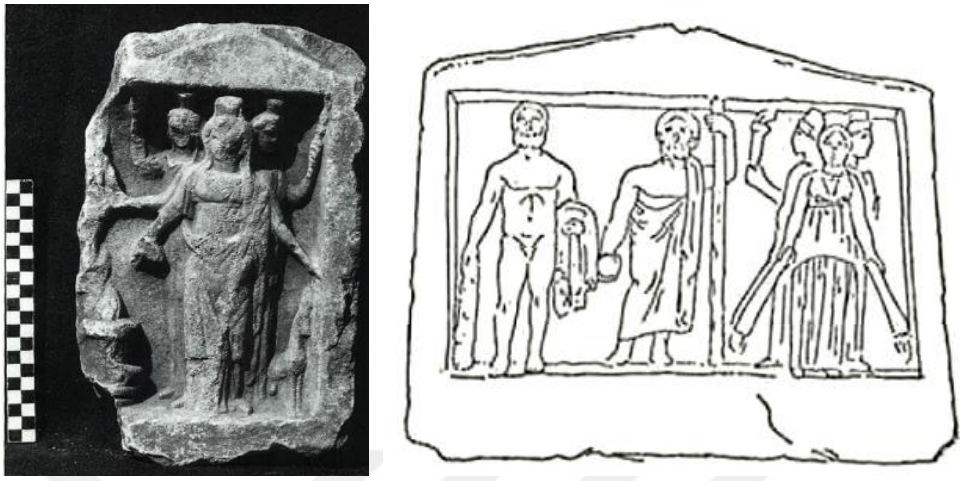
Karadeniz Ereğlisi'ndeki bilinen ilk halk Mariandynler, bölgeye göç ederek yerleşen Hellenler ile devamında bölgeye yerleşen Romalılar kentin dini oluşumunda etkili olmuştur (Bosch, 1946: 35-37; Öztürk, 2016a: 81). Persler ile Romalılar arasındaki dönemde bölgedeki kültlerde değişim görülmektedir (Karauğuz ve Özcan, 2010: 124).

Karadeniz Ereğlisi ve çevresinde *Nyphe / Nikaia / Su Perisi kültü* mevcuttur. Irmak Tanrısı Sangarius ile Kybele'nin kızı olan Nyphe, bekaretini koruyarak dağlarda yaşam sürmüştür[31] (Arslan, 2007: 73; Karauğuz ve Özcan, 2010: 124). Sonrasında ise coğrafyada hakim olan dini inanış Paganizm ile sonrasında Hıristiyanlığı Karadeniz Ereğlisi'ndeki hakimiyetiyle değerlendirilmek gerekir (Öztürk, 2016a: 81). Karadeniz Ereğlisi çevresinde Mariandyler, Mormus/Borimus onuruna çeşitli müzikler eşliğinde hasat festivali düzenledikleri bilinir. Bormus adının anılarak kutlandığı bu şölenler Erken Bizans dönemine kadar kutsallığını devam ettirmiştir (Karauğuz ve Özcan, 2010: 124). Bormus kültü, tıpkı Nyphe ile Artemis gibi su ve bekaretle ilişkilendirilir.

Kentte Poseidon gibi Deniz Tanrıları'nın yanında bölgedeki Ladon, Lykhos ve Parthenios gibi ırmaklar tarihte aynı isimlerle anılan yerel tapınım tanrılarıdır (Karauğuz ve Özcan, 2010: 124). Günümüzde Bartın sınırlarında kalan tarihi Parthenius (Bartın) Irmağı'nın Artemis tarafından yıkanmak için kullanıldığı ifade edilir. Bölgede Hekate, Kybele'ye adanan Metroon ile

[31] Bu olay Memnon'da şöyle anlatılmaktadır; *"Dİonysos O'na aşık oldu; fakat aşkına karşılık bulamadı. Reddedilmesine rağmen, planlarından vazgeçmeyip, emeline ulaşmayı denedi. Nikaia'nın, avlanmaktan yorgun düşünce genellikle susuzluğunu giderdiği kaynağı, su yerine şarapla doldurdu. Hiçbir şeyin farkına varmamış olan Nikaia, her zaman yaptığı gibi (ancak bu sefer hileli akan sıvıdan) susuzluğunu giderir ve kendi istemi dışında aşığının arzusuna boyun eğer. Zira sarhoşluk ve uyku onu etkisi altına alınca, Dİonysos onunla birlikte olur ve ondan Satyros ile diğer çocukları olur."* (Arslan, 2007: 73).

Poseidon'a adanan tapınım merkezleri, heykeller ve kabartmalar bulunmaktadır (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 172) (Resim 3).

Resim 3 Hekate'ye Ait Kabartma, Karadeniz Ereğlisi (Erichsen, 1972: Tafeln 4a) Silivri, Bosnaköy, Herakles, Zeus ve Hekate Kabartma (Hoepfner, 1972: Abb. 4)

Karadeniz Ereğlisi'nde Zeus Asklepios, Zeus Dionysios ve Poseidon kültlerinin yanında Mısır - kökenli Hekate'ye ait önemli kültler bulunmaktadır[32] (Erichsen, 1972: 47-49, Tafeln 4a; Karauğuz ve Özcan, 2010: 128). Hekate bir anlamda Kerberos'un yeraltı dünyasının koruyucusu olan Hades'ten sonra gelmektedir. Roma İmparatorluk döneminin ortalarına tarihlendirilen kabartma, Akheron Vadisi'ndeki Herakles'e adanan KEKOY II ile ilişkilendirilmektedir (Erichsen, 1972: 48-49, Abb. 4). Hellenler'in Karadeniz Ereğlisi'ndeki yarı tanrı Herakles inanışı günümüze kadar kutsallığını devam ettirmiştir. Nihayetinde kentteki dini inanışı yarı Tanrı-kahraman Herakles'e kadar dayandırmak doğru olur. Mısır Kralı III. Ptolemaios (M.Ö. 246-222/221) siyasi açıdan refah seviyesini yükselttiğinde Karadeniz Ereğlisi'nin akropolünde Herakles adına, Prokonnesos (Marmara Adası) mermerinden bir tapınak inşa ettirmiştir. Yaklaşık 25.920 litre buğdayı da Karadeniz Ereğlisi'ne gönderen III. Ptolemaios (M.Ö. 246-222/221) döneminde kentte Herakles'e olan tapınımın ne derece güçlü olduğunu göstermektedir (Arslan, 2007: 43; Öztürk, 2016a: 82).

[32] Dörner tarafından Karadeniz Ereğlisi'nde ortaokulun deposunda tespit edilerek belgelenen Hekate kabartması sonradan kaybolmuştur. Ön yüzünde üç yönlü Hekate kabartması görülmektedir (Erichsen, 1972: 47-49). Hekate, sol elinde köpek sağ elinde ise adak üzerinde yılan durmaktadır. Diğer tarafta köpek ya da geyik figürünü andıran bir kabartma daha yer almaktadır (Erichsen, 1972: 48).
0.32,5 cm. uzunluğunda, 0.08 m. kalınlığındaki Hekate kabartmanın üst genişliği 0.20,5 m. alt genişliği ise 0.24,5 cm.'dir (Erichsen, 1972: 47-49). Bosnaköy'deki üçlü kabartma Tanrıların tapınım alanları ve kutsallıkları hakkında bilgiler sunmaktadır. Bosnaköy kabartmasının ön yüzünde soldan sağa sırasıyla Herakles, Zeus ve üçlü Hekate kabartması yer almaktadır. Karadeniz Ereğlisi'ndeki Hekate kabartmasının bulunma sebebine açıklık getirir ve Hekate ile Herakles arasında bir bağlantı kurulduğunu gösterir (Erichsen, 1972: 48, Abb. 4).

Antik Çağ'da halk kötü güçler, hastalıklar, ekonomik sıkıntılar ve doğal afetlerden Herakles'ten yardım isteyerek kurtulduklarına inanmışlardır. Herakles, iktidar ve gücün sembolü kabul edilmiştir. Herakles, Karadeniz Ereğlisi'nin de sınırlarında yer aldığı Doğu Bithynia ve Paphlagonia bölgelerinde büyük tapınım görmüştür. Devrek'ten getirilerek Ereğli Müzesi'nde sergilenen sunak Herakles'in kutsallığını gösterir[33] (Öztürk, 2016b: 694-695) (Resim 4).

Resim 4 Herakles Aleksikakos'a Ait Adağın Alt Bölümü, KEM, M.S. 200–250 (Öztürk, 2016b: 683, Resim 1-3)

Kentte çok önemli bir Herakles kültü bulunmaktadır. Bu kült ile özdeşleşen Akheron yerleşimindeki Herakles'e atfedilen KEKOY II'nin Hades'in yeraltına açılan kapısı ve Kerberos'un ana mekanı olarak kabul edilmektedir (Chirica, 1998: 722-731). Kentin sikkelerinde Herakles kültüne ait bilgileri kronolojik olarak tespit etmek mümkündür. Sikkeler ön yüzünde Herakles büstü, lejantta ise kentin kurucusu olduğunu belirten ve onu onurlandırmak için yazılmış olan TON KTICTAN (Ktistes / Kurucu) dikkat çeker. 3. yüzyıla tarihlendirilen kent sikkelerinde, Herakles'in Kerberos'u yeryüzüne çıkartma sahnesi tasvir edilmiştir[34] (Öztürk, 2016a: 86) (Resim 5).

---

[33] *"İyi şansla!*
Asklepiodoros,
kehanetin emri gereğince,
Herakles Aleksikakos'u (adadı)" yazmaktadır (Öztürk, 2016b: 683).

[34] Ön Yüzde Herakles'in Kerberos'u Yakalaması, Arka Yüzde III. Gordianus Büstü http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=5249

Resim 5 Karadeniz Ereğlisi Sikkesi, III. Gordianus Dönemi (238-244)

Karadeniz Ereğlisi Hıristiyanlar için ayrı bir öneme sahiptir. Hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen Petrus'un kardeşi Andreas'ın Karadeniz Ereğlisi'nde Hıristiyanları birlik olmaya davet ettiği bilinir (Hoepfner, 1966: 13; Madrigal, 2014: 19). Kilise tarihi kayıtları açısından büyük öneme sahip Eusebius, Origen'in görüşleri aktarmaktadır. Çünkü Origen ilk defa Andreas'ın İskit Bölgesi ve Karadeniz'de Hıristiyanlığı yaymak için önemli adımlar attığını yazmaktadır. Origen'in anlattıkları ve Eusebius tarafından desteklenen görüş Karadeniz Ereğlisi'ndeki Erken Bizans dönemi yapılaşmasında çeşitli görüşler sunar (Madrigal, 2014: 19).

KEKOY I'de Bizans dönemine tarihlendirilen kalıntılar yer almaktadır. Yapının 3. yüzyılda Hıristiyanlar tarafından kullanıldığını düşündürür (Madrigal, 2014: 19). Kentin Erken Bizans dönemi hakkında bilinenler çok sınırlıdır. Tespit edilen mimari plastik eserler kentin Geç Roma ve Erken Bizans dönemi hakkında az da olsa bilgi sunar (Koch, 2007: 252).

Kesin olmamakla birlikte 3.yüzyıla tarihlendirilebilen yapının daha erken tarihlerde de (M.S. 1.-2. yüzyıl) Hıristiyanlar tarafından ibadet yeri olarak kullanılmıştır (Madrigal, 2014: 19). Bizans döneminde martyr (Martir / Hıristiyan şehit), havari, aziz ve birçok azizenin Karadeniz'de dini faaliyette bulunarak Hıristiyanlık öğretilerini yaydığı bilinir. Andreas, dünyanın çeşitli yerlerinde olduğu gibi Karadeniz'de de büyük öneme sahiptir. Hıristiyanlığı yaymak için Yunanistan'a seyahat ettiği düşünülen Andreas, çapraz haça gerilerek öldürülmüştür (Kazhdan ve Sevcenko, 1991: 1667). Yunanistan ve Rusya'nın koruyucu azizi olduğuna inanılan Andreas adına dünyanın çeşitli ülkelerinde olduğu gibi Karadeniz'de de inşa edilmiş yapılar bulunmaktadır. *Historia Ecclesiastica*'da M.S. 3. ve 4. yüzyılda Andreas'ın öğretileri ve hayatı hakkında birçok bilgi yer almaktadır[35] (Kazhdan ve Sevcenko, 1991: 1667; Quirini-Poplawski, 2014: 105).

[35] *"....Kutsal Havariler Yüce İsa'nın öğretisini yayarlardı. Thomas Parthia'yı, Andreas Akythia'yı ve John Asya'yı aldı (Orada kaldı ve Efes'te öldü). Peter Pontos, Galatia, Bithynia, Kappadokia ve Asya'da yayılan Yahudilere vaaz verdi. Sonunda Roma'ya geldi ve çarmıha gerildi... Hem Paul'un kendi sözlerinden hem de Luka'nın anlatımlarından, Gentiles'e vaazından, O'nun Kudüs'ten Ilyria'ya kadar olan kiliselerin temellerini attığı görülür. Bana göre kesinlikle Peter'in olan notları burada Pontos,*

1. ve 2. yüzyılda Pagan tanrılara olan saygı ve tapınımın yaygın olduğu bir dönemdir. Hıristiyanlığın özgür bir inanış olarak serbest kaldığı 4. yüzyıla kadar birçok kentte Pagan tanrılara tapınım görülmektedir. Bu dönemde beraberinde gizli olarak Hıristiyanlık kapsamında öğretiler Karadeniz'de görülmeye ve halk arasında büyük umut olarak yayılmaya başladığı bir dönemdir. 1. yüzyıl sonrasında Hıristiyanlık Bithynia'da önemli bir konuma ulaşmış fakat çok etkili bir güce birkaç yüzyıl sonra sahip olmuştur (Kaçar, 2008: 198). 1. yüzyıl sonrasında Hıristiyanlık, ilk olarak tek tanrı inancı başta olmak üzere adalet ve eşitlik gibi temel kavramlar başta olmak üzere birçok dini inanışlar doğrultusunda Roma imparatorluk kültleri ve Pagan inanışlarla çelişmeye başlamıştır. Bu yeni oluşum Roma genelinde büyük cezalara ve yaptırımlara sebep olmuştur. Bu dönemde imparator ve valilerin Hıristiyan halka yaptırımları göz ardı edilemez (Öztürk, 2016a: 93).

1. ve 2. yüzyılda Hıristiyanlık Anadolu'nun merkezi yerlerinde daha etkin bir güce sahipken, Kuzeydeki yerleşim alanları ile daha ucra noktalarda hakim olabilmesi 3. yüzyılın başını bulmuştur. Kuzeybatı Karadeniz 3. yüzyılın ortalarına kadar Hıristiyanlık'tan çok fazla etkilenmemiştir. Genç vali, imparator Traianus'a (98-117) yazdığı mektupra kentlerde, köylerde ve uzak kırsallarda bile Hıristiyanlar'ın ibadet ettiklerini yazmıştır. Sayılarının çok fazla olmadığı fakat yine de gerekli önlemler alınması halinde kontrol altında tutulabileceklerini danışmıştır. Plinius'un Traianus'a (98-117) bildirdiği gibi Pagan ritüellerinin yerel bölgelerde ve Batı Karadeniz'de hala etkilidir (Ramsay, 1904: 106; Plinius, 2001: 66-67, 89-90).

M.S.112'de Plinius Karadeniz'deki bir kentten İmparator Traianus'a (98-117) bir mektup yazarak Karadeniz'de hızla yayılan Hıristiyanlık karşısında nasıl mücadele edeceği konusunda danışmaktadır (Kaçar, 2008: 198). Plinius'un yaşadığı sahil kentindeki halkın bölgedeki Hıristiyanlardan sikayet ettiğini anlatan mektup günümüze ulaşmıştır (Kaçar, 2008: 198). Plinius'un imparator ile yazışmaları aynı zamanda Hıristiyanlar'ın bölgede en azından bu dönemden 25-30 yıl öncesinde de Hıristiyanlar'ın bulunduğunu aktarmaktadır. Pagan halk ile Hıristiyanlar arasında çatışma söz konusudur. Hıristiyan halkın yaptıkları dini toplantılar ve faaliyetlerden rahatsız olan Paganlar'ın, isimlerini taşa yazdıkları Hıristiyanları Philinius'a bildirmiştir. Bunun üzerine genç vali bunları çağırıp, Hadrianus'un (117-138) heykeli önünde İsa'yı lanetleyerek imparator adına şarap ve tütsü ile tapınarak Hıristiyan olup olmadıklarını öğrenmeye çalışmıştır (Plinius, 2001: 66-67, 89-90). Erken dönemlerde Karadeniz Ereğlisi'nde Pagan tanrılara duyulan saygı ve tapınım, Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesine kadar, kentin sosyal ve ekonomik yaşamının belki de en önemli unsuru haline gelmiştir (Öztürk,

---

Galatia, Kappadokia, Asya ve Bithynia'da yayılan Yahudiler'e yazmıştır. Açıktır ki birçok yerde yeni kitabını, İsa'nın öğretisini vaaz ederek yazmıştır..." (Eusebius, HE: III-IV; Işık, 2011: 184-185).

2013: 335). Bu dönemlerde önemsenmeyen ve boş inanç olarak yorumlanan Hıristiyanlık, kentleri ve kırsal yerleşimlerin vazgeçilmezi olmuştur (Plinius, 2001: 66-67). Hıristiyanlık M.S. 2. yüzyılın başlarından itibaren Bithynia ve Paphlagonia'da önemli bir konuma ulaşmaya ve dolayısıyla da bu inancı taşıyanların sayısı hızla artmaya başlamıştır. Roma imparatorları ve valilerinin Hıristiyanlara uyguladığı baskı ve Hıristiyan-Pagan çatışmaları bu döneme damgasını vurmuştur. Hıristiyanlar Geç Roma-Erken Bizans döneminde ibadetlerini çoğunlukla mağara, katakomp ya da kayaya oyma yapılarda gerçekleştirmiştir. KEKOY I-IV ve Amasra'daki kayaya oyma yapılar bunun göstergesidir (Öztürk, 2013: 335).

Arkeolojik verilerin yanı sıra Bizans dönemi deniz yolları ve limanları hakkında bilgiler sunan yazılı kaynaklar, kentin önemini göstermektedir (Chotzakoglou, 2013: 94). Elçilerin Kitabı'nda anlatıldığı kadarıyla Andreas ve Matthias, Karadeniz'de (Pontos Euxeinos) aktif bir külte sahiptir. 2. yüzyılda Aziz Hyakinthos ve Aziz Phokas'ın (Fokas) Pontos çevresinde yaşayan Hıristiyan nüfusa dini aşıladıkları bilinir (Marek, 2003: 123; Chotzakoglou, 2013: 94; Albrecht, 2013: 111) (Resim 6).

Resim 6Aziz Fokas, Hermitage Museum (Vikan, 1982: 13, Fig. 6)

Havari Andreas ve diğer elçilerin bölgeye üç defa geldiği ve ardından her yıl Paskalya için Kudüs'e geri dönerek tekrar yola çıktıkları bilinmektedir. Arkeolojik verilerin dışında diğer dönem kaynakları Havari Andreas'ın Karadeniz Ereğlisi ve Sinop başta olmak üzere Karadeniz limanına uğradığı bilinmektedir. Doğu Karadeniz'de öğretilerine devam eden ve burada Mathias ile misyonerlik yapan havari, ikinci ziyaretinde İzmit'ten güneydeki Laodikea'ya ve sonrasında ise İzmit limanından Kadıköy'e gitmiştir. Kadıköy'den gemiler vasıtasıyla Karadeniz Ereğlisi'nin limanına gelen havari, öğretilerini yaptıktan sanra Karadeniz Ereğlisi'nden ayrılmıştır (Chotzakoglou, 2013: 94).

Plinius'un mektuplarından (1. yüzyıl) Karadeniz'deki kentlerde Hıristiyanlar'ın ibadetlerini yaptıkları ve bazılarının Hıristiyan olduktan sonra Pagan oldukları anlaşılmıştır. Burada akıllara

Pavlus'un Galatya Kiliseleri'ndeki Hıristiyan halka yazdığı mektup gelmektedir. Hıristiyanlık Yahudiler ve Paganlar arasında yayılmış ve kabul görmüştür Kutsal Kitap/İncil, 2009: Bölüm 1, 1-8). Pavlus'un M.S.1.yüzyılda Galatya'daki yaşayan Hıristiyanlara karşı dinlerine sıkıca sarılmaları gerektiği ve de ne tür bir baskı olursa olsun kesinlikte ondan vazgeçmemeleri gerektiğini vurgulaması vali Plinius ve Traianus'un (98-117) Hıristiyanlara olan baskılarını hatırlatmaktadır[36] (Plinius, 2001: 66-67, 89-90). Vitalar, Karadeniz Ereğlisi ve çevresindeki kentlerin dini yapıları hakkında bilgiler sunar. Hyakinthos, Karadeniz'in güneyini, kuzey ve güney sahili arasında gelişen ticaret faaliyetlerinin gerçekleştiği yer olarak tanımlamıştır (Chotzakoglou, 2013: 95). Metinler ile vitada Fokas'ın Karadeniz Ereğlisi'nde doğduğu yazmaktadır. Vita'da Fokas'ın babası Karadeniz Ereğlisi'nde gemi yapımcıları için açılmış teknik okulda yazar olarak çalışmaktadır ve ailesi Fokas'ı bu okula eğitim alması için göndermiştir (Chotzakoglou, 2013: 95).

2. yüzyılda Pontos Valisi olduğu ifade edilen Afrikanos ile Fokas arasında yaşanan diyalogta tanrı-kral çatışması görülmektedir (Price, 2004: 216). Afrikanos tarafından Traianus'u (98-117) tanrılaştırılmasına karşın Fokas'ın bu görüşleri reddeden açıklamaları dönemin siyasi-dini baskılarını göstermektedir[37] (Price, 2004: 216). Ayrıca bu dönemde Karadeniz Ereğlisi'nde Traianus'a (98-117) adanmış heykeller ve tapınakların bulunması, Traianus'un (98-117) tanrılaştırılmasının kanıtıdır (Price, 2004: 192). Karadeniz'de 2. yüzyılın son çeyreğine doğru Hıristiyan gruplar arasında Montanist kehanet ortaya çıkmıştır. Bu inanış Trakya'daki Hıristiyanlar arasında rahatsızlığa neden olmuştur. Batı Karadeniz'de Hıristiyanlığın genişlemesi için gruplar ortaya çıkmıştır (Kaçar, 2008: 205). Bithynia ve Pontos yerleşimlerinde etkin güce sahip olan Montanistler'in inanışlarında Kybele ile bağlarını koparamadıkları bilinmektedir (Lequenne, 1991: 165-166). Galatia'da olduğu gibi Hellenpontus, Bithynia ve

---

[36] *"Pavlus'tan Galatyalılar'a Mektup. (*Gal.1: 1-2) *insanlarca ya da insan aracılığıyla değil, İsa Mesih ve O'nu ölümden dirilten Baba Tanrı aracılığıyla elçi atanan ben Pavlus'tan ve benimle birlikte olan bütün kardeşlerden Galatya'daki kiliselere selam! Gal.1: 3 Babamız Tanrı'dan ve Rab İsa Mesih'ten sizlere lütuf ve esenlik olsun.* (Gal.1: 4) *Mesih, Babamız Tanrı'nın isteğine uyarak bizi şimdiki kötü çağdan kurtarmak için günahlarımıza karşılık kendini feda etti.* (Gal.1: 5) *Tanrı'ya sonsuzlara dek yücelik olsun! Amin. Tek Müjde* (Gal.1: 6) *Sizi Mesih'in lütfuyla çağıranı bırakıp değişik bir müjdeye böylesine çarçabuk dönmenize şaşıyorum.* (Gal.1: 7) *Gerçekte başka bir müjde yoktur. Ancak aklınızı karıştırıp Mesih'in Müjdesi'ni çarpıtmak isteyenler vardır.* (Gal.1: 8) *İster biz, ister gökten bir melek size bildirdiğimize ters düşen bir müjde bildirirse, lanet olsun ona!"* (Kutsal Kitap/İncil, 2009: Bölüm 1, 1-8).

[37] Afrikanos ile Fokas arasında geçen diyalog;
"Vali Afrikanos dedi ki, Tanrıların varlığını ve imparator Traianus'un bir Tanrı olduğunu reddeden Fokas bu mu? Söyle bakalım, o bütün kavgacı ırkları kendi elleriyle yok etm edi m i? O halde Tanrı değil de kim olabilir? Oysa Fokas sessiz kaldı. Vali Afrikanos dedi ki, Peki buna ne dersin? Hiçbir yanıtın yok mu? Geldiğin yeri bilmez misin? Fokas dedi ki, Cennette bulunan Tanrımdan söz ediyorsanız, tamam, doğru; fakat bir insanın Tanrı olduğunu söylüyorsanız, o zaman ağzımdan hiçbir söz çıkmasını beklemeyin. Afrikanos dedi ki, o halde imparatorlar Tanrı değil m i? Fokas dedi ki, Sizlerin aslında ona taktığı bu eşsiz sıfatla değil de, sadece bir kral olarak anılmak, Traianus için yeterli değil mi?" (Price, 2004: 216).

Pontos'ta Montanusçuluk'un görüldüğü bilinmesine rağmen Paphlagonia sınırlarında varlığı kesin değildir (Belke, 1996: 104). Bu dönemde birçok Hıristiyan grup ortaya çıkmıştır. Bu dini gruplardan biri ise Novatianlar'dır. (Novatus'u takip edenler). Bu grup Karadeniz'de ve özellikle Paphlagonia temasında görülmüştür (Marek, 2003: 121-122; Kaçar, 2008: 205). Bunlar aslında bu dönemde 249-251 arasında Daclar'ın zulüm ve baskısı sonucu ortaya çıkmış, liderleri Novatus, zulüm sırasında Hıristiyanlar'ın baskılarına karşı olduğunu belirtmiştir. Novatianlar Roma dünyasında tanımış ve 5. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde Bolu çevresinde ve Paphlagonia kentlerinde Novatian'ların yaşadığı bilinmektedir (Kaçar, 2008: 205). Erken Bizans döneminde Paphlagonia ve Galatya'nın kuzey yerleşimlerinde Pagan ve Hıristiyan halk bir arada yaşamaktadır (Lequenne, 1991: 166).

202-258 arasında Hıristiyanlar büyük saldırılara maruz kalmış ve öldürülmüştür. İbadet için kayaya oyma yapılarla katakomplara sığınmıştır (Lequenne, 1991: 166-167). 4. yüzyılda Hırsitiyanlık ve kilise etkin bir güce sahip olmuştur. Bizans döneminde yeni dini arayışlar yönetimsel bazı sorunları beraberinde getirmiştir. İskenderiye, Kudüs, Antakya, Kaesarea (Kayseri), Efes, Karadeniz Ereğlisi, Ankara, İstanbul, Selanik, Roma, Milano ve Kartaca gibi önemli kentler bu dönemde öne çıkmıştır. Diğer yandan iktidar, siyasi gücünü metropolitler ve piskoposlara kaptırmak istemediği için Hıristiyanlar'a baskı ve saldırılar düzenlemiştir. 4. yüzyıldaki saldırılar bunun göstergesidir[38] (Panagiotopoulos, 1996: 64). Diokletianus (284-305) güçlenen Hıristiyanların etkisini kırmak için kiliseyi yok etmek istemiş fakat bu işi kan dökmeden halletmek istemiştir. Çok geçmeden İzmit'te askeri ve polis birlikleri kiliseleri yıkmış ve yok etmiştir (Lequenne, 1991: 170). 313'te ilan edilen Milano Fermanı'yla Hıristiyanlık serbest din haline gelmiştir. Bu dönem ve sonrası Karadeniz Ereğlisi'ndeki Hıristiyanların dini faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. 4. yüzyıl sonrasında Hıristiyanlığın serbest kalmasıyla Hıristiyan martirlerin zulümlerinin azaldığını gösterir. 4.yüzyılda Pontos'ta sadece iki Arian piskopos bölgeyi temsil etmiştir. 343'te Serdica Konsili'nde ise Paphlagonia kentlerinden altı piskopos görev almıştır (Kaçar, 2008: 208).

Theodosios I'in (379-395) 392 tarihli fermanıyla Paganlar'ın ibadetleri ve kurban törenleri yasaklanmış, tapınakları ise yıkılmış ya da kiliselere çevrilmiştir (Lequenne, 1991: 177). 4. yüzyıldan itibaren Pagan inanışlarının imparatorluk genelinde yasaklanmasıyla Hıristiyanlar

[38] 2.ve 3. yüzyıllarda bölgedeki hakim Hıristiyan halk hakkında bilinenler sınırlıdır. 4. yüzyıldan önce Karadeniz'de Hıristiyanlığın zayıf olmasını bölgedeki hakim zulüm ve işkencelerle açıklamak doğru olacaktır. 3. yüzyılın ortalarında Karadeniz'in iç bölgelerinde Hıristiyanlar'ın oldukça az sayıdadır (Kaçar, 2008: 210). 4. yüzyılda Karadeniz'deki Hıristiyanlar arasında Piskopos Eustathius tartışmalara konu olmuştur. Eustathius İskenderiye'de eğitim görmüş, Arius'un öğrencisi olmuş ve evine döndüğünde ise bozgunculukla suçlanmıştır. Eustathius, 358-365 yılları arasında Semi-Arian kilisesinin aktif üyesi olmuştur (Kaçar, 2008: 207).

hızlı bir yayılım göstermiştir. Bu dönem sonrasında Pagan etkileri Hıristiyanlığın etkisi altına kalmıştır (Öztürk, 2008: 93-94). 4. yüzyıl ile Roma topraklarında birçok kentte olduğu gibi Ereğlisi'nde de Pagan tanrı ve kutsal kişilerin yerini Hıristiyan azizler ve dini liderler almıştır. Aziz ilan edilen Sinoplu Fokas'ın varlığı günümüzde tartışma konusudur. 2. ya da 4. yüzyılda imparatorun emirleri sonrasında öldürüldüğü düşünülen Fokas, Kuzeybatı Karadeniz'de güçlü bir külte sahiptir (Gür ve Gür, 2016: 1-37). Fokas'ın bölgedeki dini öğretileri, Karadeniz Ereğlisi'nde, Herakles'in kutsallığını üstlendiğini göstermektedir (Öztürk, 2008: 94).

Theodosios II (408-450) döneminde Karadeniz Ereğlisi, metropolis konumuna yükselmiştir (Hoepfner, 1966: 13). Kayıtlar Karadeniz Ereğlisi'nden birçok konsülün, konsillerde kenti temsil ettiğini gösterir. Heraklealı Eusebius'un 431 yılındaki Ephesos (Efes) Konsili'nde Karadeniz Ereğlisi adına Episkopos olarak katılmıştır[39]. Bu konsilde Eusebius, Nestorius'un düşüşünü hazırlayan belgeyi imzalayarak karşı olduğunu öne sürmüştür[40] (Tiefenbach, 2012: 295). Kentin adı 5. - 7. yüzyıl eyalet listelerinde ve konsil kayıtlarında geçmektedir. Kent bu dönemde Honorias temasının sınırlarında yer alan piskoposluk kentleri arasında gösterilmektedir (Parthey, 1866: 34, 65, 188, 208, Foss, 1991a: 915) (Tablo 1).

	Hierocles	*Justinian*	*Notitiae*	*Chalc.*
1. Claudiopolis	1	+	M	+
2. Prusias	2	+	3	+
3. Heraclea	3	+	2	+
4. Tieum	4	+	4	+
5. Creteia	5	+	5	+
6. Hadrianopolis	6	+	6	+

Tablo 1 Honorias Bölgesindeki Kentler

(Parthey, 1866: 34, 65, 188, 208; Burckhardt, 1893: 58-59; Jones, 1971: 537, Tab. XX)

Kentte Erken Bizans dönemine tarihlendirilen yapı OGC'dir. Bu yapının kentteki ilk kiliselerden biri olduğu bilinir[41]. Karadeniz Ereğlisi, Paphlagonia temasındaki en eski piskoposluk merkezlerinden biridir. İlk defa 431 yılında gerçekleştirilen Efes Konsili'nde listede yer almaktadır (Laurent, 1963a: 349). 431 Efes Konsili'ne Karadeniz Ereğlisi'nden piskopos Eusebius katılarak kenti temsil etmiştir (Le Quien, 1740: 573; Tiefenbach, 2012: 295).

[39] Kilise din adamları hiyerarşişinde küçükten büyüğe sıralanış; Diyakon < Rahip < Episkopos düzenindedir.

[40] 431 yılında Efes'te gerçekleşen Efes Konsili ve konuları için bakınız: (Gregory, 2005: 103-104).

[41] Erken Bizans dönemi mimari plastik eserleri kentin dini yapısı ve Hıristiyan inanışı hakkında bilgi sunar. Ereğli Arkeoloji Müzesi'ndeki Meryem tasvirli sütun başlığı sınırlı arkeolojik verilerdir (Koch, 2007: 252). OGC'deki bir lahit parçası ve müzedeki heykel kaidesi Erken Bizans dönemi'ne (4.-5. yüzyıl) tarihlendirilmektedir (Koch, 2007: 252).

431 Efes Konsili'nde görev alan Eusebius, Nestoriuslar'a karşın alınan kararlara ortak olmuş ve Nestorius'un düşüşünü hazırlayan belgeyi imzalamıştır (Tiefenbach, 2012: 295).

451 Kadıköy Konsili'ne Karadeniz Ereğlisi'nden Episkopos Theodoros I. katılarak kenti temsil etmiştir[42] (Le Quien, 1740: 573). 640 tarihli İstanbul Konsili'ne Karadeniz Ereğlisi'nden piskopos Epiphanios katılarak kentini temsil etmiştir (Le Quien, 1740: 573; Laurent, 1963a: 349). 6. Ekümenik Konsil'e Karadeniz Ereğlisi'nden Episkopos Stephanos katılmış ve kenti temsil etmiştir (Le Quien, 1740: 573). 787 İznik Konsil listelerinde Bolu'nun yardımcı piskoposluğunu yürüten kentler arasında Karadeniz Ereğlisi de *"Bursa-Prousias, Gerede, Eskipazar, Karadeniz Ereğlisi ve Filyos"* yer almaktadır (Vaissete, 1755: 410; Darrouzès, 1975: 42). 7. Ekümenik konsile Karadeniz Ereğlisi'nden Episkopos Ioannes I. katılarak kenti temsil etmiştir (Le Quien, 1740: 573). 787 İznik Konsili'nde Karadeniz Ereğlisi, Honorias temasında, Metropolis Bolu'nun denetimindeki beş kentten biridir. Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi'ni Ioannes temsil etmiştir (Darrouzès, 1975: 42). 787 yılında İznik'te toplanan bu konsil, 7. ve aynı zamanda son Ekümenik konsildir. Le Quien, 7. Ekümenik konsil olarak ifade ettiği bu konsilde kenti Ioannes I.'in temsil ettiğini yazmaktadır[43] (Le Quien, 1740: 573-574). Kentin 726-842 İkonoklasmus dönemi (726-842/843) hakkında yok denecek kadar az bilgi bulunmaktadır. Kent buluntuları Orta Bizans dönemi ile ilgili sınırlı sayıda veri sunmaktadır (Koch, 2007: 252). DOP.'ta bulunan bir kurşun mühür 8.-9. yüzyıla tarihlendirilen Karadeniz Ereğlisi'nin Piskoposu Konstantin'e aittir[44] (Katalog No.: DOP. BZS.1951.31.5.160) (Resim 7).

Resim 7 Karadeniz Ereğlisi'nin Piskoposu Konstantin (8.-9. Yüzyıl) (DOP)

[42] 451 yılında İstanbul Kadıköy'de gerçekleşen Kadıköy Konsili ve konuları için bakınız: (Gregory, 2005: 104-106).
[43] Konsiller için bakınız: (Dvornik, 1961: 9-46).
[44] Çap: 20 mm. x 29 mm.
Ön yüzde; Meryem ayakta durmakta, sol kolunda çocuk İsa, iki yanında haç biçimli monogram. Soldaki monogram B altında, K solda T ve O, yukarıdaki ature'de, H sağda Θ ve ortada comprises bulunur. Sağdaki monogramda ise aşağıda Δ ve Ω , solda …., üzerinde ve sağda Σ bulunur. Ön yüzde mühür noktalı bordür ile sıralanmıştır.
Arka yüzde; beş satırlık yazıt ve çevresinde noktalı bordür bulunmaktadır.
* . *
κωνστ
αντινωε
πισκωπ
ω ηρακλ
.. α σΠ yazar. Çeviri; Theotokos, hizmetçin Pontoherakleia Piskoposu Konstantin'e yardım et.

Nikolaos I, 24 Nisan 858 tarihi ile 13 Kasım 867 tarihleri arasında dini görevini sürdürmüştür. 13 Kasım 867 tarihinde ölümüyle görevi bir sonraki din adamı devralmıştır. Nikolaos I'in dini görevi yaptığı dönemde imparator, Mikhail III'tür (842-867). Bu dönemde toplanan konsile Karadeniz Ereğlisi'nden Episkopos Paulos katılmış ve kentini temsil etmiştir (Le Quien, 1740: 573). Le Quien, kilise listelerinde Nikolaos I ve İmparator Mikhail'in dönemine ait tarih aralığı belirtmemiştir (Tabo 2).

SIRA	431 Efes Konsili ile 1250 tarihleri arasında Karadeniz Ereğlisi, Piskopos Listesi
1	Eusebios, 431
2	Theodoros I., 451
3	Epiphanios
4	Stephanos
5	Ioannes I., 787 Ekümenik Konsil, 7. ve Son Ekümenik Konsil
6	Paulos 24 Nisan 858 tarihi ile 13 Kasım 867 arasındaki 7. Konsil'de görev almıştır.
7	Meletios
8	Nikephoros, 1232, 1250

Tablo 2 Karadeniz Ereğlisi'nin Piskoposları (5. - 13. Yüzyıl Arası)
(Le Quien, 1740: 573-575; Laurent, 1932: 326; Tiefenbach, 2012: 295)

10.-11. yüzyıl arasına tarihlendirilen mühürler Karadeniz Ereğlisi'ndeki din adamları hakkında önemli bilgiler sunar[45] (Laurent, 1963a: 350, Nesbitt ve Oikonomides, 1996: 181). *L'Ordo*

45

Karadeniz Ereğlisi, Piskopos Ioannes, 10. Yüzyıl, Kurşun Mühür (Referans Numarası DOSeals 3, 105.2)

Herakleia Piskoposu Akakios, 10. Yüzyıl (Nesbitt ve Oikonomides, 1996: 181)

Piskopos Akakios'a Ait Kurşun Mühürün Yazıtı, 9.-10. Yüzyıl (Laurent, 1963a: 350)
Kurşun mührün ön yüzünde büst şeklinde başı haleli Meryem, kucağında ise başında haçlı halesiyle İsa yer alır. Meryem'in başının iki yanında ΜΡ ΘΥ. monogramı yer alır. Ön yüzde leantta ise .....ΤΩCΩΔΔΛ. yazmaktadır. Arka yüzde ise beş satırlık yazıt yer alır (Laurent, 1963a: 350).

Karadeniz Ereğlisi, Piskopos Ioannes, 10. Yüzyıl (Nesbitt ve Oikonomides, 1996: 182)

Ecclesiasticus d'Isaac l'Ange, tarihi kilise kayıtları hakkında bilgiler sunmaktadır. 1189 kayıtları kentin basit bir piskoposluk merkezi olduğunu gösterir (Laurent, 1932: 316). İstanbul'un 1204 yılında Latinler'in kontrolüne geçmesiyle, Karadeniz Ereğlisi Karadeniz'deki önemli piskoposluk merkezleri arasında gösterilmektedir (Laurent, 1932: 318-319). Ignatius'un ölümünden sonra bir synod düzenlenmiştir. Bu synoda Karadeniz Ereğlisi adına Meletios katılarak kenti temsil etmiştir (Le Quien, 1740: 573).

12. yüzyıla kadar Bolu'nun yardımcı piskoposluğunu yürüten Karadeniz Ereğlisi, bu döneme kadar olan bütün listelerde yer almaktadır. 1214-1250 yılları arasında, metropolün Türkler tarafından işgal edilmesinin ardından kayıtlarda boşluk görülmektedir (Laurent, 1963a: 349). 1214 yılına kadar Bolu'nun yardımcı piskoposluğunu yürüten ve bu kentin gölgesinde konsillere katılan Karadeniz Ereğlisi 1214-1256 tarihleri arasında metropolit olmuş ve dini yapısıyla büyük gelişme göstermiştir. Bu yükseliş 1381 yılına kadar devam etmiştir (Beck, 1959: 169; Laurent, 1963a: 631). Karadeniz Ereğlisi'nin Theodoros I Laskaris (1204-1222) ile eski gücüne kavuşan kentin Metropol olduğu bilinmektedir (Beck, 1959: 169). 1214 yılında Karadeniz Ereğlisi'nde kiliselerin bulunduğu, yeni yapıların inşa edildiği ve hasar gören yapıların ise onarıldığı bilinmektedir (Ostrogorsky, 1991: Harita V; Karakuzulu, 2002a: 133).

İstanbul Synodu'na, Karadeniz Ereğlisi adına Nikephoros katılarak kenti temsil etmiştir. Kayıtlarda kentin adı *Pontoheraclea* olarak geçmektedir (Le Quien, 1740: 573-574; Beck, 1959: 169). Laurent'in kayıtlarında sunulan Nikephoros (1232, 1250) ile Le Quien'in listelerinde sunulan Nikephoros'un aynı din adamı olduğu bilinmektedir (Le Quien, 1740: 573-574; Laurent, 1932: 326). Karadeniz Ereğlisi, 1204 ve 1453 yılları arasında Metropolitlik merkezi olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi'ndeki kilise ve dini yapılaşma büyük öneme sahiptir. Bolu ise bu dönemde hala başpiskoposluk olarak görevini sürdürmektedir (Preiser-Kapeller, 2008: Band 1, Table 2, Karten 5).

Karadeniz Ereğlisi, Piskopos Mikhael, 10.-11. Yüzyıl (Nesbitt ve Oikonomides, 1996: 182)

Harita 6 1204-1453 Tarihleri Arasında Kuzeybatı Karadeniz'deki Kentler ve Dini Yapı

1214-1256 arasındaki Karadeniz Ereğlisi kurşun mühürlerinde kentin metropolitlerinin isimlerini görmek mümkündür (Laurent, 1963a: 631-632; Laurent, 1932: 326) (Harita 6). Metropolit Nikephoros, 1232 ve 1250 yıllarında Karadeniz Ereğlisi'ni temsil etmiştir[46] (Laurent, 1963a: 631). Ankara'da Khristophore'nin talimatları üzerine 6 Ağustos 1232'de alınan kararda Nikephoros'un adı geçmektedir (Laurent, 1963a: 631). Nikephoros'un 1232 yılında 1250 yılına kadar görevde olduğu bilinmektedir. 1250 yılında Nikephoros'un ölümü üzerine yerine başka biri görevi devralmıştır (Laurent, 1963a: 632).

1214-1250 tarihleri arasındaki dini belirsizlik sona ermiş ve Karadeniz Ereğlisi 1387 yılına kadar kilise listelerinde yerini almıştır (Laurent, 1963a: 349). 13. yüzyılda Karadeniz Ereğlisi'nin piskoposu Theodoros II'dir (Le Quien, 1740: 574). 1256-1267 tarihleri arasında Karadeniz Ereğlisi adına piskoposluk yaptığı bilinen din adamının Laurent tarafından sunulan din adamıyla aynı kişi olmalıdır. Laurent'in belirttiği Theodoros ile Le Quien tarafından ifade edilen Theodoros II'nin aynı din adamı olduğu bilinmektedir (Le Quien, 1740: 574; Laurent, 1932: 326). Bazı araştırmacılar 1256-1267 arasında kenti temsil eden piskoposun Theodoros II olduğunu savunurken bazıları 1265–1266 tarihleri arasında Maxime'nin piskoposluk görevinde bulunduğunu yazar (Tudorie, 2011: 139). Le Quien, kilise listelerinde 1267-1274 tarihleri arasında Karadeniz Ereğlisi'nin din adamının adına yer vermezken Laurent, 1267 yılında görevde piskopos Maxime'nin bulunduğunu yazar (Le Quien, 1740: 574; Laurent, 1932: 326).

46 ΟΠΟΛ ΙΤΗΝΗΡΑΚΛΕΙ ΣΤΟΥΠΟΝΤΟ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΝ CK. ΠΟΙCΜΕCΟΝΛΑΤ ΡΙΝΚΟΡΗ.

[+Μητρ]οπολ-
ίτην Ἡρακλεί-
⟨α⟩ς τοῦ Πόντο[υ]
Νικηφόρον σκ[έ]-
ποις με σὸν λάτ-
ριν Κόρη.

Metropolit Nikephoros'a Ait Kurşun Mühürün Arka Yüzündeki Yazıt (Laurent, 1963a: 631) Nikephoros'a ait kurşun mührün ön yüzünde dua eder pozisyonda Meryem başı haleli şekilde betimlenmiştir. Ön yüzde yazıt bulunmamaktadır. Arka yüzde ise altı satırlık bir yazıt bulunmaktadır (Laurent, 1963a: 631).

Mihail VIII Palaiologos (1259-1282) döneminde görevli din adamı Gregory X (1271-1276) döneminde Karadeniz Ereğlisi'ni konsillerde temsil eden din adamının adı Le Quien tarafından tespit edilememiş ve din adamının adını *** şeklinde (üç yıldız olarak) öne sürmüştür. Laurent araştırmaları doğrultusunda bu din adamının 1274, 1282 tarihlerinde görev yaptığını fakat adını ise tespit edemediğini yazmaktadır (Le Quien, 1740: 574; Laurent, 1932: 326). Le Quien, kilise listelerinde, 1282-1296 tarihleri arasında Karadeniz Ereğlisi'nden bir din adamının adına yer vermemiştir. Fakat Piskopos Maxime'nin, imparator II.Andronikos (1282-1328) döneminde görevde bulunduğu bilinmektedir (Gounaridis, 2008: 239). Laurent ise bu tarih aralığında 1283, 1285, 1289 öncesinde kenti Piskopos Maxime'nin temsil ettiğini yazar (Le Quien, 1740: 573-575; Laurent, 1932: 326). Karadeniz Ereğlisi'nin Piskoposu Maxime, Patrik Germain II. (1265/1266) tarafından seçilerek göreve getirilmiştir. Theodoros'un, Patrik Arsene'yi anma kararını reddetmesi üzerine gerçekleştirilmiştir. Maxime'nin atamasının ardından görevi de kısa sürmüştür (Gounaridis, 2008: 245). Bunlara bakarak ilk aşamada Maxime'nin 1265-1266 tarihlerinde Karadeniz Ereğlisi'ni konsillerde temsil ettiği anlaşılır (Tudorie, 2011: 139).

Gounaridis, Patrik Joseph'in kanonları hakkında ayrıntılı inceleme gerçekleştirmiştir. Bu kanonlar hakkında iki şekilde bilgi edinilmektedir. Bunlardan ilki Andronicus II.'nin Khrysobulle'i ve diğer kaynak ise metod keşişinin Kıbrıs Patrikliği'ne hitaben yazdığı mektuptur. Din adamı Piskopos Maxime'nin arsenit davranışını kınamaktadır (Gounaridis, 2008: 239). Synodun ikincisi Patrik Gregory'nin tahta geçmesinin ardından Blakhernes'te 19-26 Nisan 1283 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. 1283 yılında Maxime'nin de koltuğunda yer alarak Karadeniz Ereğlisi'ni temsil etmiştir (Gounaridis, 2008: 240). Tudorie, araştırmaları doğrultusunda Maxime'nin 1283–1285 tarihlerinde piskopos olarak görev yaptığını ve Karadeniz Ereğlisi'ni temsil etmiştir (Tudorie, 2011: 139). Laurent ise Maxime'nin 1289 öncesinde görevde olduğunu yazar (Tudorie, 2011: 139). Maxime'nin 1285 ve sonrasında yakın bir tarihte piskoposluk listelerinde adı görülmektedir. 1294 yılındaki listelerde ise Karadeniz Ereğlisi'ni temsil eden din adamı tespit edilememiştir (Laurent, 1963b: 151). 1290 sonrasındaki kayıtlar hakkında Nikephoras Gregoras'ın bilgi aktardığı bilinmektedir. 1294 yılında ise Karadeniz Ereğlisi'nin Piskoposu bilinmemektedir (Laurent, 1963b: 152).

Maxime'den sonra Karadeniz Ereğlisi'ni temsil eden Piskopos, Ioannes II'dir. Laurent tarafından Ioannes olarak ifade edilen Piskopos Ioannes'in 1296, 1297-1328 tarihleri arasında Karadeniz Ereğlisi'ni temsil ettiği bilinir. Le Quien, kilise listelerinde kentin 11. sıradaki piskoposu Ioannes II'dir. Le Quien, Ioannes II.'nin tarihçi Nikephoros Gregoras (1290-1360) döneminde görevde bulunduğunu yazar fakat tarih belirtmemektedir (Le Quien, 1740: 574; Laurent, 1932: 326; Laurent, 1939: 166-167).

Le Quien, kilise listelerinde Karadeniz Ereğlisi'nin 12. piskoposunun Methodios olduğunu yazar. Tarih aralığı belirtmeyen Le Quien, Methodios'u kentin bilinen son piskoposu olarak belirttiği görülmektedir. Laurent, çalışmasında Le Quien ile aynı doğrultuda Methodios'u kabul eder ve bu piskoposun 1350-1351 tarihleri arasında kenti temsil ettiğini yazar (Le Quien, 1740: 574; Laurent, 1932: 326). 1351 yılında kentin Piskoposunun Philotheos olduğu öne sürülmektedir. Philotheos bu dönemde 1351 Temmuz'unda hazırladığı tomosu (karar belgesi) Patrik Kallistos'a teslim etmiş, belge 15 Ağustos 1351'de Ayasofya'da okunarak 1352 yılının Şubat'ında onanmıştır (Nicol, 2016: 107). 1351 synodu, kentin Piskoposu Philotheos'un adını sunması açısından önemlidir. Laurent, 1353-1381 tarihleri arasında Karadeniz Ereğlisi'ni temsil eden üç piskoposun daha görev yaptığını bilinir, bunlardan ikisinin isimleri tespit edilememiş fakat görevde oldukları tarihler belirlenmiştir. İlki Anonim (adı tespit edilemedi), 1353 ile 1365 tarihleri arasında görev yaptığı bilinen diğer piskopos ise 1365'te seçilerek göreve geldiği bilinen Anonim (adı tespit edilemedi) piskopostur. Bunlardan sonra görev yapan Piskopos Ioachim, Karadeniz Ereğlisi'ni 1370, 1380, 1381 tarihlerde temsil etmiştir (Laurent, 1932: 326). Synod, Patrik ve Piskopos listelerini inceleyen araştırmacılar, 1361 yılındaki synodda Karadeniz Ereğlisi'ni Metropolit olarak gösterir (Preiser-Kapeller, 2010: 5-6). Karadeniz Ereğlisi, 13. yüzyıla kadar Bolu'nun yardımcı piskoposludur. Karadeniz Ereğlisi 1387 yılına kadar önemli bir piskoposluk merkezidir (Laurent, 1932: 316-326). 1387 sonrasında kent dini açıdan önemini yitirmiştir (Laurent, 1963a: 349).

SIRA	Karadeniz Ereğlisi, 1232-1387 Tarihleri Arasındaki Piskopos Listeleri
1	Nikephoros, 1232-1250
2	Theodoros, 1256, 1267
3	Maxime, 1267
4	Anonim (Adı Tespit Edilemedi), 1274, 1282
5	Maxime, 1265, 1283, 1285, 1289 öncesi
6	Ioannes, 1296, 1297-1328
7	Methodios, 1350, 1351
8	Anonim (Adı Tespit Edilemedi), 1353 ile 1365
9	Anonim (Adı Tespit Edilemedi), 1365'te seçilmiş
10	Ioachim, 1370, 1380, 1381

Tablo 3Karadeniz Ereğlisi, 1232-1381 Arasındaki Piskopos Listeleri
(Laurent, 1963a: 631-632; Laurent, 1932: 326; Tudorie, 2011: 139)

Piskoposlar, Bizans döneminde önemli görevleri üstlenmiş, konsillerde kentleri temsil edip yerel halka dini aşılamıştır. Tespit edilen Karadeniz Ereğlisi mühürlerinde kentin piskoposlarının adı görülmektedir (Fedalto, 1988: 91). 1387 Temmuz itibariyle kentin

piskoposluğu son bulmuştur. 14. yüzyıl sonrasında kent çeşitli piskoposluklara bağlı kalarak günümüze 20. yüzyıla kadar dini üstünlüğünü devam ettirmiştir. Bizans dönemi sonrasında günümüze kadar geçen süreçteki piskoposluk listeleri, Ortodoks cemaati için 1922 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihten itibaren son bulmuştur (Laurent, 1932: 319). 15. yüzyıl sonrasında kentteki Türk hakimiyeti sonrasında Karadeniz Ereğlisi'nde az sayıda Hıristiyan yaşamaktadır. Hıristiyan nüfus, yakın döneme kadar azalarak manevi varlığını devam ettirmiştir (Öztürk, 2016a: 95).

1.1.5.Dini Yapılar:

1.1.5.1.Orhan Gazi Cami (Ogc):

1.1.5.1.1.Yeri ve Durumu:

Orhan Gazi Camii, Karadeniz Ereğlisi'nde yerleşimin güneyinde yer almaktadır. Koruma kurulu tarafından tescillenen kilise günümüzde Akarca Mahallesi, Orta Camii Caddesi, 41 numara, 5 pafta, 150 ada ve 1 parselde bulunmaktadır.

1.1.5.1.2.Tarihlendirilmesi:

Uzun yıllar ayakta kalmayı başaran ve defalarca onarım adı altında değişime uğrayarak özgün dokusundan uzaklaşan OGC; konumu, durumu ve tarihçesi hakkında monografik bir çalışma yapılmamıştır. Yapı hakkında bilgilere yer veren çalışmalar ise daha çok bölgenin tarihçesi, coğrafyası ve iklim özellikleri hakkında bilgiler sunan çalışmalardır. Bu çalışmalarda kilise hakkında kısa ve öz bilgiler ya da güçlü olmayan verilerden hareketle tarihlendirme önerileri bulunmaktadır. Yapıyı yerinde inceleyen seyyahlar ve bilim insamlarının görüşleri, seyahatnameler ve bilimsel çalışmalar başlıkları altında kronolojik olarak sunulmuştur.

Seyahatnameler

Karadeniz Bölgesi uzun yıllar birçok seyyah tarafından ziyaret edilmiştir. Seyyahlar arasında misyoner, tarihçi, özel olarak görevlendirilmiş kişiler bulunmaktadır. Bu seyyahlardan hiçbiri özellikle Karadeniz Ereğlisi'ni ziyaret etmek için kente uğramamış çoğunlukla Karadeniz hattında izledikleri seyahatlerinin güzergahı olarak uğramışlardır.

15. yüzyıldan itibaren Kuzeybatı Karadeniz seyyahların yoğun ilgisini çekmiştir. Seyyahların bazıları Karadeniz Ereğlisi'ni denizden tasvir etmiş, kente ayak basmamış, kenti ziyaret eden seyyahlar ise çoğunlukla kayaya oyma yapılarla kentin surlarını tasvir etmiş ve mitolojik verilerden etkilendiklerini dile getirmiştir. De Clavijo (1404), Joseph Piton de Tournefort (1656-1708), Aubry de la Motraye (1674-1747) ve Charles de Peyssonel (1727-1790) Karadeniz Ereğlisi'ni ziyaret eden seyyahlardan sadece birkaçıdır. Bu seyyahlar, kentin sadece sahilini ziyaret etmiş ve güneydeki yerleşimlere uğramamıştır. Tournefort, Karadeniz Ereğlisi'ni ziyaret etmeden önce, daha önceden yapılan çalışmalardan haberdar olmuş ve kentteki antik verilerinin

tespitini yapmıştır. De le Motraye ise Karadeniz Ereğlisi'nin mimari kalıntılarını açıklamış fakat kentin sur kapıları hakkında bilgi sunmamıştır[47].

19.-20. yüzyılda Karadeniz Ereğlisi, çok sayıda seyyah ve araştırmacı tarafından ziyaret edilmiştir. Dini öğretiler ve misyonerlik faaliyetleri başta olmak üzere birçok amaç doğrultusunda kenti ziyaret eden seyyahlar, kentin tarihi yapıları hakkında bilgiler sunmuştur. Misyonerlik faaliyetleri için kenti ziyaret eden Per Minas Bijişkyan (1777-1851), diplomat Pierre Amedée Jaubert (1779-1847), Coğrafyacı İbrahim Hamdi Efendi (18. yüzyıl), Albay Rottiers (1771-1858), doktor ve jeolog William Francis Ainsworth (1807-1896) misyoner ve dilbilimci Eugène Boré (1809-1878), Walther von Diest (1851-1932), G. Perrot, E. Guillaume ve J. Delbert, coğrafyacı ve mühendis Xavier Hommaire de Hell (1812-1848), arkeolog ve numismat Alexandre Boutkowski (1827-1896), arkeolog Gustav Hirschfeld (1847-1895), tarihçi ve arkeolog Louis Robert (1904-1985) bunlardan bazılarıdır.

Akkaya, Karadeniz Ereğlisi'nin seyyahlar tarafından hiçbir zaman bir seyahatin konusu olmadığını yazar (Akkaya, 1994: 27) fakat kent birçok seyyah tarafından dolaylı olarak ziyaret edilmiştir. 19.-20. yüzyılda birçok seyyah ve araştırmacı kente bilinçli olarak uğramış ve önceden araştırdığı yapıları yerinde görmeye çalışmıştır.

Seyyahlar çoğunlukla kentin genel yapısı, surları ve tarihi kalıntıları ile ilgili bilgiler vermiştir. Bazı seyyahlar ise kentin dini yapıları hakkında genel ve kısa bilgiler sunmuştur. Seyyahların görüşleri Karadeniz Ereğlisi'nin tarihi için büyük öneme sahiptir fakat seyyahların çoğu kentin yapılarını dönemsel olarak tasvir etmekle yetinmiş yapıların kime ithaf edildikleri, işlevleri ve dönemleri açısından değerlendirmemiştir. Her ne kadar böyle olsa da seyyahların yazdıkları dönem kaynağı açısından büyük öneme sahiptir. Seyyahlar ve bilim insanlarının kentin dini yapıları hakkındaki görüşleri aşağıdaki gibi sırasıyla sunulmaktadır[48];

Ruy Gonzales de Clavijo, 1404 (23 Mart)

Ruy Gonzales de Clavijo, İspanya kralının elçisidir. İspanya'dan Timur ile görüşmek üzere görevlendirilmiştir. İspanyol elçi Karadeniz üzerinden gerçekleştirdiği deniz yolculuğu sırasında Karadeniz Ereğlisi'ne uğramış ve kent hakkında gözlemlerini kaleme almıştır. 22 Mart 1404 tarihinde Kefken Adasını geçtikten sonra Sakarya Nehri'nin ağzı olarak adlandırdığı bölgeye

[47] Kentin seyyahları için bakınız: (Karauğuz, 2016: 59-63).
[48] Sırasıyla kentiz ziyaret eden çalışmalar sunulmuştur. Kentteki dini yapılarla ilgili bölümler olduğu gibi çevrilerek kullanılmış, gerekli görülen diğer bölümler ise dipnotta sunulmuştur.

gelen seyyah, 23 Mart 1404 tarihinde Türk kenti olarak yorumladığı Pantoratoya (Karadeniz Ereğlisi) yerleşimine ulaşmıştır[49].

> *"... Bu bölge, Bayezid'in en büyük oğlu Süleyman Çelebiye aitti. Geceyi burada geçirdik. Pazartesi günü, rüzgar muhalefeti nedeniyle hareket edemedik. Ereğli, birkaç tepenin eteklerinde yer alan, sahile yakın bir şehirdir. Tepelerin en yükseği üzerinde bir kale vardır. Şehir pek kalabalık sayılmaz. Nüfusun çoğu Rum olmakla beraber, Türkler de az değildir. Eskiden burası İstanbul'a bağlıydı. Bize anlatıldığına göre, yaklaşık otuz sene önce İmparator Manuel burasını Süleyman Çelebi'nin babası Sultan Bayezid'e, birkaç bin doka karşılığında satmış. Şehrin fevkalade mükemmel bir limanı bulunduğundan, çok meşhur ve zengindir. Burasını, Pantoratoya namında bir imparator kurduğundan, şehir bu adla anılıyor."* (De Clavijo, 1993: 64-65).

Kenti ziyaret eden de Clavijo'nun gözlemleri ilk gözlemler olması açısından önemlidir. Kenti ziyaret etmesinin yanında Bizans dönemi dini yapıları, kilise ve kayaya oyma yapılar hakkında bilgi sunmamıştır.

Somolenksli Ignatius (Rus Hacı), 1389

14.-15. yüzyılda İstanbul gitmek için Rusya'dan yola çıkan hacılar deniz yolculukları esnasında Karadeniz Ereğlisi'ne gelmiş ve kentteki gözlemlerini yazıya aktarmıştır. Rus hacı Ignatius, Kudüs'ü ziyaret amacıyla Moskova'dan yola çıkmış ve Sinop, Amasra, Karadeniz Ereğlisi, Akçakoca, Kefken, Kerpe, Ağva, Şile üzerinden İstanbul'a ulaşmıştır (Majeka, 1984: Chapter II., 88, 403). Gonzalez de Clavijo'nun izlediği güzergahı tam ters yönde izlemiştir. 15-16 Haziran'da Karadeniz Ereğlisi'nde olumsuz hava şartlarından dolayı konaklamak zorunda kalan Ignatius kent hakkındaki gözlemlerine yer vermiştir (Majeka, 1984: Chapter II., 88, 403).

Sinop sonrasında Amasra'ya ulaşan Ignatius burada Aziz Petrus'un kutsal gününde oruç tutarak güne başladıklarını ifade etmiştir. Amasra sonrasında deniz yolculuğuna devam eden Ignatius, Salı günü Karadeniz Ereğlisi'ni geçmiş fakat Çarşamba günü ters yönde esen rüzgarlar sebebiyle kente geri dönmek zorunda kalmıştır. Orada Aziz Theodore Tyro Kilisesi'nin yer aldığını yazmaktadır. Mezarının kilisede bulunduğunu yazan Ignatius, yapıyı şehitlik kilisesi olarak tanımlamıştır (Majeka, 1984: Chapter II., 88, 403).

[49] De Clavijo'nun tasvirleri Karadeniz Ereğlisi için en erken tarihli olanıdır. 1404 civarında Karadeniz Ereğlisi ve doğusundaki Filyos (Tios-Riyo) sahilinin Türkler'in hakimiyetinde olduğu görülür. Tüm bunların dışında Akkaya, de Clavijo'nun yazdıklarında bazı karışıklıkların olduğunu belirtmektedir. 1374 civarında Manuel'in para karşılığında kenti Bayezid'e devrettiğini yazar. Fakat II. Manuel Palaiologos 1391-1425 arasında iktidardadır. Dolayısıyla kentin 1391'den sonra alınmış olabileceği ifade eder ve kentin adını Pantoratoya olarak yazar (De Clavijo, 1993: 65).

Katip Çelebi, Kitab-ı Cihannüma, (İbrahim Müteferrika'nın Düzenlemesi), 1632

(Orijinal Osmanlıca Metin, Katip Çelebi, 1632: 653 ve Türkçe tercümesi, Katip Çelebi, 2010: 736). Katip Çelebi, Karadeniz Ereğlisi hakkında genel bilgiler sunmuştur;

> *"Benderkili (Ereğli) Karadeniz sahilinde ve Bolu'nun kuzeyinde 20 köyü olan bir kaledir. Kalesinin önünde limanı vardır. Etrafı çoğunlukla dağlık olup, düzlükleri azdır. Suyu Çile Dağı'ndan gelir. Bu öyle bir nehirdir ki ancak kayıkla geçilir. Kuzeyinde bulunan Hacı Baba mezarı ziyaret yeridir"* (Katip Çelebi, 2010: 736).

Osmanlı döneminde vazgeçilmez kaynaklar arasında gösterilen Kitab-ı Cihannüma'da Karadeniz Ereğlisi'nin coğrafi özellikleri hakkında bilgiler sunulmuş, kentin dini yapıları tasvir edilmemiştir.

Joseph Pitton de Tournefort, 1701 (29 Nisan)

1701 yılında Fransız Joseph Pitton de Tournefort, Karadeniz Ereğlisi'ni ziyaret etmiş ve kent yapılarını tasvir etmiştir. Seyyah kentin Ortaçağ'a tarihlendirilen surları ve devşirme kitabeleri hakkında bilgiler sunar. Karadeniz üzerinden gerçekleştirdiği deniz yolculuğunda Karadeniz Ereğlisi'nin limanına demirledikleri gemiden kentin gravürünü yapmıştır. Seyyahın notları kent yapılarının durumu ve 18. yüzyıldaki görünümü açısından önemlidir (De Tournefort, 1717: Tab. 184) (Resim 8).

Resim 8 Karadeniz Ereğlisi'nin Denizden Görünümü, Gravür (De Tournefort, 1717: Tab. 184)

1 Mayıs'ta Karadeniz Ereğlisi'nin gelen seyyah, kentte Mithridates'e saygı duyulduğunu öne sürmüştür. Penderachi olarak adlandırdığı Karadeniz Ereğlisi'ndeki yapılar başta olmak üzere OGC'nin kuzey cephesinin batısındaki yazıtı incelemiştir. Karadeniz Ereğlisi'nin tarihi

kalıntılar üzerine inşa edildiğini belirten seyyah, kentin Anadolu'daki güzel kentlerinden biri olduğunu yazar. Çeşitli mimari plastik eserleri ve yazıtları yerinde inceleyen seyyah Orhan Gazi Camii'nin batı cephesindeki yazıtı P.B.A. TPAIAN & TOKPATΩPI imparator Traianus (98-117) dönemine tarihlendirmiştir. Bunun dışında kentte birçok yazıtın bulunduğunu ifade etmiş fakat rehber bulamadığı için göremediğini öne sürmüştür. Kentin denize hakim bir konumda olduğunu belirten De Tournefort, botanik gözlemlerde bulunmuş, bu dönemde kent limanının çok iyi durumda olduğunu öne sürmüş ve Ceneviz kalıntılarını gözlemlemiştir[50] (De Tournefort, 1717: 183-186).

Evliya Çelebi, 1640

1640'larda Batum güzergahında gerçekleştirdiği seyehatinde Evliya Çelebi, Karadeniz Ereğlisi'ne uğrayamış,Çoban Kulesi hakkındaki kısa gözlemlerde bulunmuştur.

> *"Evsâf-ı Çoban kulesi: Yalçın kaya üzre mükellef kal'adır. Amma şâdımanı ve dizdarı ve neferâtları yokdur ve kal'a kurbunda kal'ayı bina edenin beyaz taşdan bir sureti var, gûya zî-rûhdur"* (Evliya Çelebi, 1998: 40).

Evliya Çelebi, Çoban Kalesi'nin yakınındaki beyaz taştan heykel ve kabartmaların çok gerçekçi betimlendiğini öne sürmüştür (Evliya Çelebi, 1998: 40).

Uluslu İbrahim Hamdi Efendi, 1738-1748

1738-1748 tarihlerine kadar Osmanlı ordusunda birçok alanda görev alan İbrahim Efendi Osmanlı'da coğrafya yazarıdır. Yazar, kendi hakkında çok fazla ayrıntıya yer vermediği bu tarihlerde eserini yazmak için incelemelerde bulunmuştur. Zafer Çelebi ise eseri günümüz Türkçesine çevirmiş ve yorumlamıştır (Çelebi, 2005: 34).

Uluslu İbrahim Efendi, Karaddeniz Ereğlisi'ndeki gözlemlerini şöyle açıklamaktadır;

> *BENDERKLİ*

[50] Herkül'ün Kerberos'u almak için cehenneme indiği ve hala Xenophon'un Acherulias Yarımadası'nda yaşadığı zamanı gösterdiği alanların Karadeniz Ereğlisi'ndeki kayaya oyma yapılar olduğunu yazan seyyah, mitolojik olaylara tanıklık eden kayaya oyma yapılarının hasar gördüğünü belirtmiştir. Herakles Mağarası olarak adlandırılan kayaya oyma yapı içinde Herkül'ün sağ elinde Kerberos'u tutarken betimlenmiş bir tasvirin bulunduğunu yazan seyyah, Herakles'in maceralarını ve 12 görevleri hakkında kısa ve öz bilgiler sunar (De Tournefort, 1717: 186-188).
Karadeniz Ereğlisi'nin Bithynia'ya bağlı Pontos'un bir vilayeti haline geldiğini yazan seyyah Roma imparatorluğuna dahil olan kentin Bizans döneminde el değiştirdiğini yazar. Bizans'ın içindeki karışıklıklar Karadeniz Ereğlisi'nin Cenevizler ile Osmanlılar'ın eline geçtiğini yazar. Ayrıca Cenevizler'in, Karadeniz Ereğlisi'ne düzenledikleri fetih hareketlerini Osmanlı'nın engellediğini yazan seyyah kentin Osmanlı dönemindeki adının Eregri olduğunu ifade eder (De Tournefort, 1717: 186-188, 194).

"Nam diğer Ereğli Bahr-i Siyah sahilinde Bolu şimalinde bir kal'adır ki tahminen devr-i Sa-ray-ı Humayûn-ı cedid kadar olup" (İbrahim Efendi 314, Orijinal Sayfa).

EREĞLİ

"Diğer adıyla Ereğli, Karadeniz sahilinde, Bolu'nun kuzeyinde bir kaledir. Bunun çevresi tahminen şimdiki Saray-ı Hümayun (Topkapı Sarayı) kadar büyüklüğündedir. Doğu'da ve deniz kenarlarında bulunan kale duvarları ile güney taraflarındaki kale duvarları harab olmuştur (Çelebi, 2005: 87).

"Taraf-ı şarka derya kenarı ve yukaru güney taraflarının ekser bedenleri harab olup" (İbrahim Efendi 314, Orijinal Sayfa).

"Doğu'da ve deniz kenarlarında bulunan kale duvarları ile güney taraflarındaki kale duvarları harab olmuştur." (Çelebi, 2005: 87).

"Ancak garb tarafında vaki iskele ve şehrine muttasıl olan kapusu heyet-i asliyesi üzere balater beden ve tabiyeler ve kapunın üzerinde iki adem şekli ayak üzere dururlar" (İbrahim Efendi 314, Orijinal Sayfa).

"Ancak batı tarafında iskelesi ve şehirin içine ulaşımı sağlayan kale kapısının esas şekli bozulmamış, kapı üstünde gövdesi yüksekçe tabyalar ve kapısının üstünde iki insan heykeli ayakta dururlar" (Çelebi, 2005: 88).

"Dahil-i bab-ı kal'ada bir mahalle ve Sultan Orhan camii olup haric-i bab-ı kal'ade esvak-ı mamûresi ve kahveleri ve bir hammamı ve çeşmeler ve iskele kurbinde müsafirlerine han odalarına bedel odalar ve köşkleri olup," (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"Kale kapısından içeride, bir mahalle ve (Kiliseden bozma) Sultan Orhan Camisi vardır. Kale kapısından dışarıda sağlam, güvenli olan yerleşim yerleri, kahveleri, bir hamamı, çeşmeleri, iskele yanında misafirler için han odalarına benzeyen odalar ve köşkleri vardır." (Çelebi, 2005: 89).

İbrahim Efendi kentteki Orhan Gazi Camii, kale ve yapı kalıntıları hakkında önemli bilgiler sunmuştur[51].

[51] *"Sükkanına günde birer pare icare ile virirler. Etmekci furunı olmayup herkes hanesinde etmek tabahat idüp çarşuda satarlar."* (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).
"Pazar kurulan yerde satıcıların tezgahlarını kurduğu yerleri, günlüğünü birer akçe ilecverirler. Ekmek fırını olmayıp, herkes evinde ekmek pişirip çarşıda satarlar." (Çelebi, 2005: 89).

"Sultan Orhan gelip kal'a feth eylediklerinde, oğlum şu makamı bana ihsan eyle deyu rica etmişler. Ricasına müsaade buyurdukda," (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"Sultan Orhan gelip kaleyi (Ereğli Kalesi'ni) fetih ettikten sonra, bu kişi (Hacı Baba) ona oğlum şu karşıdaki makamı bana bağışlar mısın diyerek ricada bulunmuş ve isteği kabul edilmiştir." (Çelebi, 2005: 91).

"Çarşunun garb tarafında kefere vaktinde etrafı kargir divarlı limanı var imiş, zamanla dolup harab olmuş, elyevm taş dökme bir limanı vardır." (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"Çarşının batı tarafında kalan, müslüman Türk'lerden önce gayri müslimler zamanından kalmış olan, çevresi kargir duvarlı limanı varmış, zamanla dolup harab olmuştur. Şu anda taşların dökülmesiyle yapılmış olan limanı vardır." (Çelebi, 2005: 89).

"Dahil-i kal'ade hin-i imaretinde olan bezz-istân ve dekâkin taşların yüzer adem yerinden kaldıramaz. Bazı kulelerinde bağçe idüp, nergis ve sair şükûfe gars itmişler. Bir mertebe ki, sa'ir diyarda öyle çiçek olmaz." (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"Kalenin iç kısmında kalenin ilk yapıldığı zamanlardan, bugüne kalmış olan, çarşı ve dükkanlar vardır. Dükkanların duvarlarındaki taşları yüzer adam yerinden kaldıramaz. Bazı kale kulelerinin üstünde bahçeler yapılıp, nergis çiçekleri ile diğer çiçeklerden yetiştirmişler. Öylesine bir yerdir ki, diğer memleketlerde böylesine çiçek yetişmez. " (Çelebi, 2005: 89).

"Kal'a kapusunın haricinde bir kule zirvesinde müfti hanesi olup, safa- bahş ferah-feza bir hanedir (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"Kale kapısından dışarıda, bir tepe üstünde müftünün evi olup, neşe ve ferahlık veren bir evdir." (Çelebi, 2005: 90).

"Hayli mamür bir kasaba olup, pak dil-rübâ tazeleri vardır. Lâkin ahalisinin bir mikdar taassubı vardır." (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"Oldukça düzenli, tertipli bir kasaba olup, temiz, cazibeli, alımlı, gönül çelici genç kızları vardır. Fakat Halkının bir miktar tutuculuğu vardır." (Çelebi, 2005: 90).

"İncir ve üzüm ve ceviz ve sa'ir meyvesi vefret üzere olup, ahalisinin ekseri hilal ve kaşık yaparlar. Kerestesi olup, İstanbul'a götürürler" (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"İncir, üzüm, ceviz ve diğer meyveleri çok bol miktarda olur. Halkının çoğunluğu ekmek pişirmek için kayağan taş sacı ve kaşık yaparlar. Kerestesi olup İstanbul'a götürürler." (Çelebi, 2005: 90).

"Kal'adan şark tarafında Bahr-i Siyah'a müşrif bir depede merhum Fatih Sultan Orhan'ın hacesi Seyyid Yahayı Şirvani hazretlerinin evladından olup, Seyyid Nasrullah Efendi Hazretlerinin merkad-ı münevvereleri olup," (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"Kalenin doğu tarafında Karadeniz'e yüksekten bakan bir merhum Fatih Sultan Orhan'ın hocası Seyyid Yahayı Şirvani Hazretleri'nin çocuklarından, Seyh Nasrullah Efendi (Halk arasında Hacı Baba denilir) hazretlerinin bakımlı türbesi bulunmaktadır" (Çelebi, 2005: 90).

"Bazı bî-kes fukara kızları varup, huceratda sakine olup, hizmet iderler. Bir göz bu oda yer vakıftır. (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"Bazı kimsesiz, kızlar gelüp türbe odasının içinin temizliğini yaparlar ve diğer hizmetlerini yerine ne getirirler. Bir göz oda olan bu yer vakıf yeridir." (Çelebi, 2005: 90).

"Anda Bahr-i Siyah boğazında olduğu gibi bir fener olup, sefinelere hata gelmesün deyu gicelerde fijrûzan olunur." (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"Orada Karadeniz'den İstanbul boğazına girişte (Rumeli ve Anadolu feneri) olduğu gibi bir fener (Çeştepe Fener Kulesi) olup, gemilere bir zarar gelmesin diye geceleri aydınlatma yapılır." (Çelebi, 2005: 91).

"Avam-ünas beyninde Hacı Baba Türbesi deyu ziyaret iderler." (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"Cahil halk arasındaki inanışa göre bu türbe, Hacıbaba Türbesi denilerek ziyaret edilir." (Çelebi, 2005: 91).

> *"Bu yerü niçün istersin deyu istintak. Anlar dahi toprağımız bunda olub yatsam gerekir deyu buyurmakla, Sultan merhuma rikkat gelmiştir."* (İbrahim Efendi 315, Orijinal Sayfa).

"Sultan Orhan, daha bu yeri niçin istersin diye sormuş. Oranın çevresindeki toprakların bulanma ve tasarruf etme hakkı bende olsun, ölünce de buraya gömüleyim deyince, Sultan Orhan acıdığından burayı ona bağışlamıştır." (Çelebi, 2005: 91).

Pierre Amedee Jaubert, 1806

Pierre Amedee Jaubert, 1806 yılında Napolyon Bonapart tarafından gerçekleştirilen Mısır Seferi'ne katılmıştır. Seyahati esnasında Karadeniz Ereğlsi'nde bir gün konaklamış ve kentteki gözlemlerini yazıya aktarmıştır[52].

Seyyah bazı tarihi araştırmacılar ve coğrafyacılar tarafından hazırlann haritaların yanlış olduğunu ve kent yapılarını doğru göstermediğini ifade etmektedir. D'Anville'nin bilgilerinin yanlış olduğunu defalarca dile getiren Jaubert, kentin körfezi ve yerleşim alanlarını dikkatlice dolaşmıştır. Kentin kalıntıları karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen seyyah bazı kalıntıların hala toprak altında olduğunu öne sürmüştür. Karadeniz Ereğlisi'nin güneybatısında bir amfitiyatro, inşaat alanı solda, öndeki duvarın dışında ise kulelerin bulunduğunu yazar (Jaubert, 1821: 409).

George Perrot ve Edmond Guillaume, 1816

Arkeolog gezginler 1816 yılında Ereğlisi'nde üç gün konaklamış, yolculukları sırasında kentin sur kalıntıları, arkeolojik verileri ve su kemeri hakkında kısa bilgiler sunmuştur.

Georges Perrot, 1868

[52] Heraklee olarak ifade ettiği Karadeniz Ereğlisi'nin Megara Koloni Kenti olarak kurulduğunu, kentin adının zamanla değişime uğradığını, Osmanlı dönemiyle adının Erekli ve Eregri'ye dönüştüğünü yazar. 1821 yılında kentin nüfusunun yaklaşık 5.000 kişidir (Jaubert, 1821: 408). Karadeniz Ereğlisi, Karadeniz'e hakim tepenin güneybatısında eğimli arazi üzerine kurulduğunu yazan seyyah kentin, tarihi ve korunaklı bir limana sahip olduğu bilinmektedir. Kentte uzaktaki denizcileri aldatmak için Çeştepe Feneri olarak bilinen kulenin kullanıldığını yazar (Jaubert, 1821: 408).
Kentin kuzeyinde, Karadeniz'e uzanan iskeleye gemilerin yanaştığını yazar. Denizin içine uzanan kalıntıların büyük kesme taş malzemelerden inşa edildiğini yazan Jaubert, kalıntıların Cenevizler'e ait olmadığını belirtmiştir. Tournefort'un buradaki kalıntıları Cenevizler'e ait olduğunu söylemesi üzerine sonraki birçok seyyah ve araştırmacının aynı hataya düştüğünü ve birbirlerinden etkilendiklerini ifade etmiştir (Jaubert, 1821: 410).
Galyalılar ya da Galatyalılar, Asya'dan geçerken Karadeniz Ereğlisi'ni ele geçirmek için boş yere çabalamış fakat başaramamıştır. En sonunda kent tamamen bağımsızlığını Roma hakimiyeti ile kaybetmiştir. Karadeniz Ereğlisi'nde çok iyi vakit geçirdiğini yazan seyyah, kentten İstanbul'a gitmek için hareket etmiştir (Jaubert, 1821: 413).

Osmanlı topraklarını ziyaret eden ve araştıran seyyah önceden anlatılanları ve yazılanları okumuş ve bilgi sahibi olarak gezisini sürdürmüştür. Seyahatleri sırasında kentleri konumu, tarihçeleri ve yapı kalıntıları hakkında önemli bilgiler sunmuştur[53].

> *"16-18 Temmuz'da gerçekleştireceğimiz Karadeniz Ereğlisi seyahati için gerekli görüşmelerde bulunduk. Sabah saat altıda indiğimiz Erekli kenti, her tarafı bastıran ağaçların arasına gizlenmiş uzun boylu ahşap evleri çevreleyen eski duvarlarıyla büyüleyici bir bakış sunuyor. Bu kadar yeşilliğinde yer aldığı bir Türk şehrini daha önce hiç görmedim. Her tarafta, sahil kesiminde ormanlık araziler bulunuyor. Bu alan çok keyifli bir izlenim sunuyor. Biz burada, zengin bir Yunan primat olan Iladji-Ianni ile aynı evde kalıyoruz. Ev çok temiz, büyük beyaz patiskalarla kaplı kanepelerle döşenmiş üç veya dört oda bulunmaktadır. Daire saksılarla çevrili bir terasa bakmaktadır. Erekli, Karadeniz'in kıyılarında yaşayan en ticari ve en zengin şehirlerden biri, şimdi sadece büyük bir harabe. Biz burada anlatılanlara kulak verip dinledik ve ev sahibimiz bize burada üç yüz Türk evi ve yetmiş Rum evi olduğunu ifade eder. Hatta buradaki Rumları hepsi Yunanlı halktır" der"* (Perrot, 1868: 238-240).

> *"Eski Karadeniz Ereğlisi'nin kalıntılarını izleyerek, beni yönlendiren genç Yunanlıyla konuşuyorum ve kendilerine Türklerin Türklerinden memnun olup olmadıklarını ve bu Türklerin sessiz ve iyi insanlar olup olmadığını soruyorum. "Kesinlikle" diye cevaplıyor sorumu. Sorumun ardından birkaç dakika sonra Yunanlı, Paskalya'da Türklerin, gece boyunca kiliseyi nasıl yağma ettiğini anlatmaya başladı* (Perrot, 1868: 239).

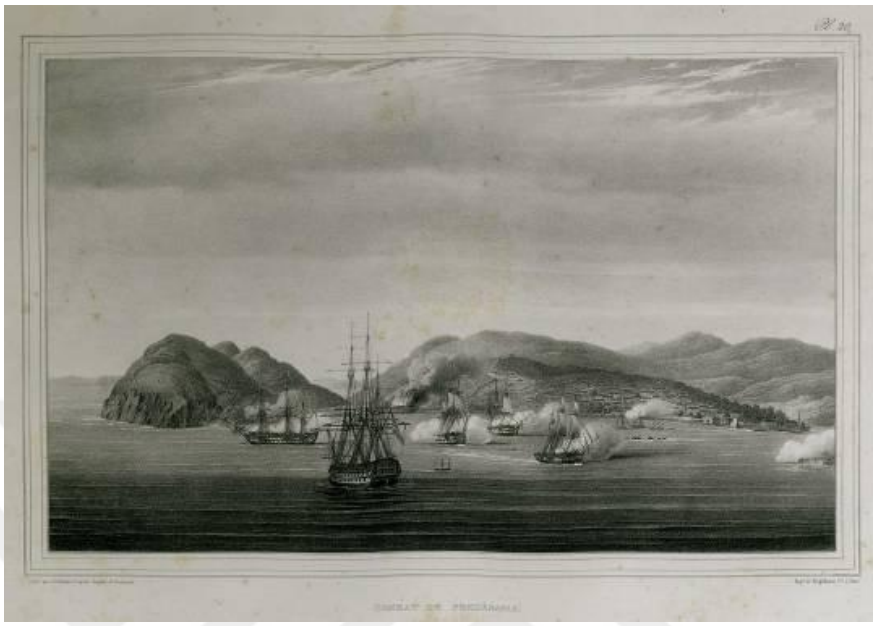
Colonel Rottiers, 1818

Seyyah 1818 yılında Amasra ve Karadeniz Ereğlisi'ne gerçekleştirdiği seyahati sırasında kentin tarihi verileri hakkında kısa bilgiler sunmuştur. Seyyah kentteki kaya oyma yapılar ve Herakles kültü hakkında hikayevi anlatımlarının ardından tarihi verilerle zenginleştirdiği görüşlerinde Memnon'a atıflarda bulunmuştur. Seyyahın gözlemleri, kült alanları ve kayaya oyma yapıların kutsallığı hakkında bilgiler sunması açısından önemlidir (Rottiers, 1829: 297-299).

C. Sayger ve A. Desarnod, 1829-1830

[53] *Yunanlılar ve altın ve gümüşü olan her şeyi aldı. Elli binden fazla piastre vardı. Kimin suçlu olduğunu biliyorduk. Yunan grupla birlikte bu süreçte Konstantinopolis'te birkaç ay geçirdik ve orada adaleti sağlamak için, bakanlar, üst düzey yöneticilere fazla para yedirerek kontrolü sağlamaya çalıştıklarına tanık olduğunu ifade etti. Ertesi gün komşu bir köyde, biraz Felucca ile gerçekleştirilen yolculuk sonrasında Akşehir'de, Türklerinin toplandığı bir yeşilliğin ortasındaki barınakta kahve içtik. Konuştuk, hafif bir esinti ile dinlendik. Oradayöneticiye maaşların ne kadar olduğunu sordum ve Ayda iki yüz elli dolar aldıklarını öğrendim. Maaşının çok düşük olduğunu dile getirip iç çekti"* (Perrot, 1868: 240).

Sayger, C. ve A. Desarnod, 1829-30 yıllarında Karadeniz Ereğlisi'ni ziyaret etmiş ve kentin denizden bir resmini yapmışlardır. Resimde Baba Burnu ve kentin sahil kesimi ile limanı açıklarındaki gemiler tasvir edilmiştir (Resim 9).

Resim 9 Karadeniz Ereğlisi, 1829-1830 (Sayger ve Desarnod, 1834)

Per Minas Bijişkyan, 1817

Venedik Mekhitarist Manastırı'nda dini eğitim alan rahip Per Minas Bijişkyan, 1777 Trabzon doğumludur. 1804 yılında Mekhitarist Kongregasionu'nda rahip olarak görev almıştır. 1817 yılında Karadeniz'in kuzey ve güney yerleşim alanlarını dolaşarak dini görevini yerine getirmiş ve bu süreçte bölgenin eski yazarları ile dönem koşulları hakkında bilgiler sunmuştur. Misyoner Per Minas Bijişkyan Pontos'a gerçekleştirdiği yolculuğunda Karadeniz Ereğlisi'ni ziyaret etmiş, Hıristiyanlık tarihindeki önemli yere sahip olduğunu belirttiği kentte dini konulara değinmiş ve yapı kalıntıları hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Seyyah kentin tarihçesi hakkında önemli bilgiler sunmuş, tarihi kalıntıları arasında kilise ve yazıttan bahsetmiştir[54].

[54] *"Karadeniz'de hüküm süren doğu ve batı rüzgârlardır. Doğu rüzgârı o kadar zararlı değilse de, batı rüzgârı çok tehlikeli olup büyük fırtınalar çıkarır. Kuzey rüzgârı da, kuzeybatıdan estiği vakit (karayel) fırtına koparır. Güney rüzgârı da, bilhassa kışa yakın zamanlarda, uzun sürmemekle beraber, denizi birdenbire altüst eder. Kışın, daha ziyade batı ve kuzey rüzgârları estiği için seyir imkânsız bir hale gelir"* (Bijişkyan 1998: 7). *"Karadeniz'de liman denilen birçok yer varsa da, kışlaklar pek azdır, çünkü Fener'den Ereğli'ye kadar iyi bir liman yoktur. En büyük ve en iyi liman Sinop limanıdır ki burada Romalılardan kalmış bir tersane de vardır"* (Bijişkyan 1998: 7). *"Kara tarafında, muazzam mermer taşlarla yapılı eski bir kapı ve kadim şehre ait bazı eski binalar vardır. Strabon limandan büyük sitayişle bahseder, fakat Cenovalılar'ın yapmış oldukları set bozulmuş olduğundan liman şimdi emin bir yer değildir. Bu set, kuzey rüzgarına karşı yapılmış olan eskisinin temeli üzerinde bina edilmişe benziyor. Koy çok geniş olup emniyetli olmadığı için sed denizin içine yüz arşın dan fazla uzatılmıştır. Ereğli devleti sikkesinin bir yüzünde, sağ elinde bir yunus balığı, sol elinde de dişli çatal olduğu halde deniz*

"Karadeniz kıyısında meşhur bir liman şehri olan Ereğli'nin eski adı Pontos Heraklea'sı olup Rumlar zamanında da aynı adın bozuk bir şekil olan Panderaki idi. Meskûkatda yazılıdır. Alaplı'dan on-sekiz, Fener'den de ikiyüz mil uzakta bulunan Ereğli, vaktiyle çok meşhur bir başşehir olmuştur. Burada, Bababurnu'nun üzerinde Türklerin bir ziyaretgahı, eski büyük bir hisar, yeraltında da göl gibi büyük bir kanal vardır. Hisarın muazzam taşlarına bakılınca, dört köşe kulelerle çevrili eski şehrin kalıntıları ile yapılmış olduğu anlaşılır. Hisarın içinde, her tarafta yazılı sütunlar ve kagir binalar görülür. Bir caminin yanında, eski bir bina kalıntısı olan bir mermer taşın üzerinde, Yunanca olarak "Roma kralı Otokrat Ogüst Trayanos" yazılıdır." (Bijişkyan 1998: 53).

Daha sonra, Ereğli'ye Trabzon imparatorları hakim oldular. Şehir, sonraları Cenovalılar'ın eline geçti ve nihayet Fatih Sultan Mehmed tarafından feth edildi. Ereğli dağlarında eski binalar mevcud ise de, görüp tetkik etmeğe vakit bulamadım.

Ereğli, Hıristiyanlık devrinde de çok mamur bir şehir olmuştu. Hıristiyanlığı orada (Ereğlisi'nde) Havari Andre (Andreas) vaaz etmiş ve Eustakeos'u piskopos takdis ederek İstanbul'a göndermiştir. Bundan dolayıdır ki, İstanbul piskoposu takdis edildiği vakit, takdis edilenin başına önce Ereğli Metropoliti elini koyar.

---

ilahı Poseidon'un tasviri resmedilmiştir ki bu, Ereğlililerin denizde çok kuvvetli olduklarını gösterir. Filvaki, Ereğli, Büyük İskender'in haleli olan Ptolemeos'un yardımına, mürettebatı üçbin kişilik muazzam bir geminin dahil olduğu bir filo sevk etmiş, Bizanslılara karşı da kırk gemi inşa etmişlerdi. Mihridates, Kios (Sakız) adası halkını buraya sürmüştü. Bu güzel şehrin üçbin sene evvel kahraman Herakles tarafından kurulduğu ve kendi ismi ile adlandırıldığı rivayet edilir. Orada 250 adım derinliğinde, korkunç bir uçurum vardır ki şairlerin dedikleri ve sikkelerde bulunan resimlere göre Herakles cehenneme oradan inmiştir. Pausanias'a göre orada Herakles'in heykeline taparlardı ve Kotas, şehri zapt ettiği vakit som altından yapılmış Herakles heykelini bulmuştu. Ereğli'nin bolluğuna işaret olarak sikkelerin üzerinde bereket sembolü boynuz ve şifalı otların çokluğundan dolayı hekimlik ilahı resmedilmiştir. Ereğli önce bağımsız bir cumhuriyet idi, fakat Kleark, Plato felsefesini öğrenmek üzere Atina'ya gittikten sonra halk arasında kargaşalık çıktığı için geri çağrılmıştır. Halk yeni kanunlar istiyordu. Kleark halkın isteğini yerine getirdikten sonra nüfuzu büyüdü ve kendisini kral ilan etti." (Bijişkyan 1998: 54). *Fakat oniki sene sonra, Bakküs şenlikleri esnasında öldürüldü ve yerine oğlu Timote geçti. Buda onbeş sene saltanat sürdükten sonra kardeşi Satiros, beş sene sonra da iyiliklerinden dolayı "Hayırhah", addedilen yeğeni iktidara geçtiler. Buna halef olan kardeşi Teniz, otuz senelik saltanatı esnasında devleti büyütmüştür. Luzimahos, Amasra'nın intikamını almak üzere katil kardeşleri öldürdü ve Ereğli, yetmişbeş senelik krallıktan sonra, serbest şehir ilan edildi. Daha sonra, Ereğli, Mihridates'ın himayesi altına girdi, fakat Roma ile de ittifak aktetti ki bu, Dios mabedinin içinde bakır levhalara kaydedildi. Bilahere, Lukullus tarafından Ereğli'ye gönderilen Kotas, şehri hile ile zapt ederek kamilen tahrib etti. Bundan sonra, şehir kısmen yapıldı, kısmen de tarla haline getirildi* (Bijişkyan 1998: 55). *Aristo'nun şagirdlerinden Heraklides ve Likianos tarafından katledilen meşhur prens Teodoros Stratelat Ereğlili idiler. Şehirde Rumlara ait kilise ve okul vardır. Buradan Okşine adlı bir ırmak akar, Plinius'a (Pliny) nazaran da, eski şehir, Ereğli tarlalarını sulayan Lidos ırmağının kenarında yapılmıştı."* (Bijişkyan 1998: 55).

John Macdonald Kinneier, 1813-814

29 Nisan'da, Bay William Chavasse ile şirketin servisi eşliğinde seyahate çıkmayı planlayan Kinneier, Karadeniz Ereğlisi'ne gitmek için küçük bir felucca kiralamıştır. İlk başta küçük olduğunu düşünseler de Karadeniz'in fırtınalı havası için uygun olduğuna karar vermişlerdir. Seyyahlar Karadeniz yolculukları çok kısa sürmüş ve gemicinin olumsuz hava koşullarını öngörmesi üzerine seyahatlerine küçük bir koyda ara vermek zorunda kalmıştır (Kinneier, 1818: 152).

Kinneier, Karadeniz Ereğlisi'nin tarihçesi, Akheron Vadisi'ndeki kayaya oyma yapılar ve kent hakkında bazı bilgiler sunmaktadır. Sinop'tan hareket ettikten iki gün sonra Karadeniz Ereğlisi'ne (Yunan kenti, Mariandynianlar'ın ülkesinde Megarians Kolonisi'nin şehri), ulaşan seyyah Akherusias yarımadasının yakınında bir adaya demir atmıştır. Burayı Herkül'ün Kerberos'u cehennemden çıkartarak inzivaya çekildiği yer olarak tanımlamıştır (Kinneier, 1818: 497).

> *"Karadeniz Ereğlisi'ni on bin yıl sonra ziyaret ettik ve bu kentin Roma Döneminde güçlü bir Cumhuriyet'e sahip olduğunu fakat günümüzde ise önemsiz bir Türk kasabası haline dönüştüğünü fark ettik"* şeklinde yorumlamıştır (Kinneier, 1818: 497).

Par Eugene Bore, 1838

Par Eugene Bore, 1838 yılında Karadeniz Ereğlisi'ne uğramış ve burada üç gün konaklamıştır. Misyoner seyyah, Anadolu'nun doğusundan Fransa'ya gerçekleştirdiği yolculuğu esnasında Karadeniz Ereğlisi'nde üç gün konaklamıştır. Misyoner Bore tarafından Herakles Mağaraları olarak adlandırılan kayaya oyma yapının ilk tasvirini yapması açısından önemlidir. Seyyah kentin güneyindeki alanın akropol olduğunu ve burada bir tapınağın bulunduğunu öne sürer (Bore, 1840: 208-217).

Seyyah üç günlük seyahati sırasında sırasıyla Karadeniz Ereğlisi'nin tarihçesi, kentteki tapınak, M. Allier de Hauteroche'nin eserleri kurtarma çalışmaları, Akheron Vadisi'ndeki (Acheruse)[55] kayaya oyma yapılar ve Gayrimüslim nüfusu hakkında bilgiler sunmuştur (Bore, 1840: 208-217)[56].

---

[55] Bundan sonra *Acheruse, Acheron, Acheros, Acherus, Acherusia, Akheros, Akherosia, Akheron ve Akheroni* yerine sadece Akheron Vadisi ifadesi kullanılacaktır.
Metin içinde adları ilk defa geçen yerleşim alanları ve kentlerin tarihteki isimleri ve modern adları, ilk geçtiği yerde birlikte sunulmuş, sonrasında ise sadece modern isimleri kullanılmıştır.

[56] 13 Mayıs'ta, gün bitimine doğru Karadeniz Ereğlisi'ne ulaşmak için yola çıkan seyyah olumsuz yol koşulları sebebiyle hayvanlarının yolda çok yorulduğunu yazar. Beş saati aşkın seyahatleri sonunda yerleşim alanlarında ceviz, ıhlamur ve kestane ağaçlarının yetiştiği, vahşi asmalarla çevrili vadilerdeki çam, kayın ve birçok ağaç hakkında gözlemlerini sunmaktadır. Bölgede gübresiz yetişen buğday, yulaf ve

Kentin doğal yapısı itibariyle surları ve Karadeniz'ını kenti korunaklı bir yerleşim haline getirdiğini yazan seyyah güneydeki yerleşim alanlarına ulaşımın zor olduğunu yazar. Karadeniz'in rüzgarlarına karşı korunaklı bir limanı ve birçok kalıntıyı yerinde inceleyen seyyah, limanda gemilerin bulunduğunu öne sürmektedir. Kıyıdan görülen şehrin bahçelerinde tahrip olmuş evleri ve dağdan büyük bir su kemeri vasıtasıyla kente su aktarıldığını yazar. Akropolü ve surları betimleyen seyyah, surlarda savaşların yorucu izlerini taşır (Bore, 1840: 209-210).

> *Kentin tapınakları ve kamu yapıları günümüzde ayakta değildir. Kentin yapı kalıntılarını çağdaş dönemde inşa edilen her cadde ve her ev duvarındaki kalıntılara bakarak incelemek mümkündür. İnşa edilen kapılar ve duvarlarda, kentin tarihi kabartma teknikli sütunları ve işlemeli birçok mermer malzemeyi bulmak mümkündür. Bu kalıntıların bazıları Bizans dönemine tarihlendirilmektedir ve Hıristiyanlığa ait çeşitli kalıntılar barındırmaktadır (Bore, 1840: 210). Fransız M. Allier de Hauteroche kentin kalıntılarını incelemiş ve bazılarını yok olmaktan kurtarmıştır. Kalıntılar arasında diğerlerinin yanı sıra, iki önemli çeşmeyi ait kalıntılar bulunmaktadır. Akropoliste de çeşitli kalıntılar ve yazıtlar bulunmaktadır (Bore, 1840: 210).*

Şehrin dışına gerçekleştirdikleri yürüyüşte, iki tapınak kalıntısını inceleyen seyyah bu yapıların daha sonra kiliseye dönüştürüldüğünü yazar. Acheruse Mağarası'na olarak ifade ettiği Akheron Vadisi'nde doğal bir derenin bulunduğunu öne süren seyyah burada putperest ritüelinin kutlamaları için düzenlenmiş bir alan yer aldığını yazar (Bore, 1840: 211)[57].

---

keten hakkında bilgiler sunan seyyah, rüzgarın serinliği, havanın saflığı ve yatıştırıcı denizin ışıltısını ifade etmekten geri kalmamıştır. Karadeniz Ereğlisi'ne kadar uzanan hatta Yunan Koloni kentlerinin neden şehirler kurduğu yukarıdaki betimlemeleriyle açıklayan seyyah, kentin Trajan dönemiyle tarihçesi hakkında bilgiler sunmaktadır Mithridat tarafından kentin ele geçirildiğini belirten Bore, kentte Roma hakimiyetinden bahsetmektedir. Bizans döneminde önemli bir piskoposluk merkezi haline gelen kent, Türkler'in hakimiyetiyle Bolu'ya yerleşen Emir'in yetkisi altına girdiği öne sürülmüştür. Bundan dolayı Karadeniz Ereğlisi, Sinop, Amasra ve Kastamonu topraklarının Osmanlı hakimiyetine geçtiğini yazar (Bore, 1840: 208-209).

[57] Burası aynı zamanda Herkül'ün zincirle bağladığı Kerberos isimli cehennem köpeklerinin bulunduğu alan olarak ifade edilmektedir. Bu korku ve gerilim dolu ifadelerin putperestler tarafından kutsal sayılarak batıl korkulara ilham kaynağı oluşturan mağara olarak kabul edilmiştir. Türkler tarafından da ziyaret edildiğini belirten seyyah, kayaya oyma yapıların giriş bölümünü aralayarak ve su sızıntıları eşliğinde girmenin mümkün olduğunu yazmaktadır. Meşaleler eşliğinde ziyaret edilen kayaya oyma yapılardan sızan damlaların ellerindeki meşaleleri söndürmesinden korktuklarını belirtmektedir. Büyük karanlık ve kaos ortamına sahip kayaya oyma yapıların Tartar'ın Caddeleri'ni anımsatan merdivenli yola sahip olduğunu yazar. Bore, gizemli labirent olarak ifade ettiği Herakles Mağarası'nın derinliklerindeki göl ve bu göldeki suyun tadının deniz suyundan farklı olabileceğini düşünmüştür. Kayaya oyma yapıdaki nişlerin, cehennem olduğuna ve cehennem tanrılarına inanan kişiler tarafından heykeller koymak için yapılmış yuvalar olabileceği belirtilmiştir (Bore, 1840: 211).

Günün sonunda Lycus Vadisi'ne çıktık, ilk önce nehir hattı, ulaşım yolunu daralttı. Bu hatta Roma dönemi köprü kalıntısı ve bu hatta tespit edilen kalıntılar Karadeniz Ereğlisi'ne yakın olan tarihi kentlerin

Akheron Vadisi dönüşünde kente geri dönen Bore, kentteki Yunanlara ait mahalleyi ziyaret etmiştir. Tespit ettikleri yazıtlardaki bazı eksiklikleri çözmek için genç bir din adamıyla görüşen misyoner kente İstanbul'dan gelen bir varil brendinin kendisine kilise öncüsü tarafından ikram edildiğini anlatmaktadır. Bore aynı zamanda Hıristiyanlar tarafından kabul edilip içilen alkolün Müslümanlar tarafından dini tebdiller gereğince reddedildiğini yazar. 16 Mayıs günü, Karadeniz Ereğlisi'nden ayrılan Bore kentin güneydoğu yönünde eski bir güzergahtan ulaşımına devam etmiştir (Bore, 1840: 2012-213).

William Francis Ainsworth, 1838

İngiliz William Francis Ainsworth, 3 Ekim 1838 yılında Karadeniz Ereğlisi'ne uğramış ve kentte dört gün konaklamıştır. Sunduğu harita ve gravürde Herakleia Pontike olarak ifade ettiği kent hakkında bilgiler sunmuştur. Seyyah Karadeniz Ereğlisi'nde konakladığı dönemde Boré'nin bahsettiği yerleşim alanları ve tarihi kalıntılar hakkında bilgiler sunmuştur (Ainsworth, 1842: Map 1). Ainsworth, Karadeniz seyahati esnasında yaşadığı zorluklar, Alaplı, Karadeniz Ereğlisi, Herkül'ün Vasıfları ve Akherus Yarımadası hakkında bilgiler sunmaktadır (Ainsworth, 1842: 24)[58].

ulaşım ağı ve bağlantısını çözmeye yardımcı olmaktadır. Bizans döneminde Ereğli, Honorias'ın piskoposluk kentidir. Nehir hattı boyunca ormanlık dağlarla kaplı kayalar arasında evler yer almaktadır. Karadeniz Ereğlisi, Antik dönemde Honorias'un sınırını oluşturmaktadır. Gerede ve Bolu, Honorias'un sınırları içinde kalmaktadır (Bore, 1840: 214).

[58] 3 Ekim 1838 civarında kendisine eşlik eden ayanın at temin edememesi üzerine seyyah gerçekleştireceği yolculuk esnasında topografik ve coğrafi incelemelerden yoksun olacağının endişesini duymuş ve sabah erken saatlerde rüzgar çıkmadan sahilde bir kıyıya sığınmıştır (Ainsworth, 1842: 37). Kılıç Nehri olarak adlandırılan ve tarihte Lycus olarak bilinen bu nehir hattında gün ortasından önce Ereğlisi'nde Hıristiyan mahallesine uğramışlardır (Ainsworth, 1842: 38). Pontos Bölgesi'nde Bithynia'ya bağlı Ereğli Antik dönemde Yunanlılar tarafından kurulmuş koloni kentlerinden biridir. Yunan kolonileri bağımsızlıklarını kazanmaya başlamalarıyla Anadolu, Karadeniz ve Propontis kıyılarında toprak sahiplerine bakılmaksızın yerleşimler başlamıştır (Ainsworth, 1842: 38).

Resim 10 Karadeniz Ereğlisi, Gravür (Ainsworth, 1842: Chapter II)

Karadeniz Ereğlisi'nde astronomik gözlemlere yaptığını belirttikten sonra şehrin gravürünü hazırlamış ve tarihi kalıntılar üzerinde incelemelerde bulunmuştur (Resim 10). 1838 yılında ziyaret ettiği Karadeniz Ereğlisi'nin tarihi Herakleia Pontike kentinin sadece güneybatı köşesini kapsadığını yazmaktadır. Burada 19. yüzyılda 250 Müslüman evi, 40 Hıristiyan evinin yer aldığını belirten seyyah kentte kilise ve bu kiliseye ait bir okulun yer aldığını yazar (Ainsworth, 1842: 38)[59].

Kentin tarihi kalıntıların yoğun olduğu alanda daha fazla inceleme yapmak gerektiğini belirten seyyah, Roma tapınağının kalıntıları ve özenli kaplama taşlarıyla inşa edilmiş bölümlerden bahsetmektedir. Gavur Irmak vadisi zamanla deniz suları tarafından doldurulmuş gibi görünüyor ve bu şekilde oluşan galeriler için liman ve inşa edilen kuleler kentin savunulması

[59] Seyyah yanında gelen rassamın kent hakkında görüşler sunduğunu ve kentin günümüzdeki adını saptamanın zorluğunun yanında tarihi kalıntılarının zarar gördüğünü dile getirdiğini yazar. Ressam kasabanın isminin cahil kayıkçılar ve seruciler (katırcılar) tarafından Karadeniz Ereğlisi'ne dönüştürülmüş olabileceğini ve limanının da Bend Ereğli olarak anıldığını yazar (Ainsworth, 1842: 38). Karadeniz Ereğlisi'nin surlarını betimlerken deniz kıyısında ilerliyip tepeye tırmandığını yazan seyyah surların akropolde ikiye ayrıldığını yazar. Tepenin zirve noktasında Bizans dönemine tarihlendirilen Yunanca yazıların yer aldığı akropolün kalıntılarından bahseder. Akropolün ardından surlar Tabanah (Tabakhane) Deresi olarak adlandırılan küçük bir akarsu vadisi hattında devam ediyor. Vadinin ortasından geçen çay Karadeniz Ereğlisi'nin güneybatısından Karadeniz'e dökülüyor. Surlar günümüzde harap halde ve tarihi surlardan geriye kalan mimari parçalarla Bizans döneminde yeniden inşa edilmiş. Bizans döneminde onarılan surlarda birçok mimari parça, sayısız sütun parçaları, haç tasvirli mermer parçaları, yazıtlar ve mimari parçalardan oluşmaktadır (Ainsworth, 1842: 39). Surların Karadeniz'e bakan bölümünde ayrı bir duvar kalıntısı daha bulunmaktadır. Bu duvar kalıntısı bazalt, kireçtaşı ve harç malzemeden inşa edilmiştir. Bizans mimarisine ait hiçbir iz taşımayan surların söz konusu dönemde kenti dışarıdan gelebilecek saldırılar ve dalgalara karşı korumak için inşa edilmiş olmalıdır. Dış duvarla bağlantılı surların kuzeyinde denize uzanan büyük ve kaba taşlarla inşa edilmiş bir mendirek, güneyde Tabakhane Deresi, kuzeyde ise Gavur Irmağı'nın bulunduğunu yazar (Ainsworth, 1842: 39).

için imkan sağlamıştır (Ainsworth, 1842: 40). Seyyah Karadeniz Ereğlisi'ndeki Akheros Vadisi ve yapı kalıntılarını mitolojik veriler ışığında incelemiş ve gözlemlerini sunmuştur[60] (Harita 7).

Harita 7 Karadeniz Ereğlisi, Kent Planı (Ainsworth, 1842: Map I)

Taitbout de Marigny, 1850

Taitbout de Marigny, 19. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleştirdiği kapsamlı araştırmalarında kentin adının Penderaklia olduğunu yazar. Marigny, coğrafi incelemelerinde koordinatlarını bile

[60] Burası Karadeniz Ereğlisi'nin tarihi yapılarının yoğun olduğu alanlardan biridir. Kentin en tarihi bölümü seyyahın burada olma nedeni olarak ifade edilmiştir. Karadeniz Ereğlisi, Herkül'ün antik edebiyat metinlerindeki anlatılanlara ve mitolojilere konu olan görevlerinin anahtarı olduğunu öne sürer. Herkül'ün, antik kentin gelişimine katkı sağlayacak bir alanı varsa bunun erken dönem denizciliğinde kadırgalar için sığınılacak bir liman-kent inşa etmekten başka bir şey olamadığını yazar. Yeraltının derinliklerinden Kerberos'u çıkartmak için görevlendirildiği belirtilen Herkül'ün görevinin denizciler için korunaklı bir liman inşa etmekle aynı şey olduğunu yazan seyyah, Herkül'ün Kerberos'u burada yenmiş olabileceğini yazar. Bu antik mitolojik bakış açısı da yeni bir liman inşa ederek güvenli olduğunu dile getirmenin diğer bir yoludur. Kerberos ile korunaklı limanı eşdeğer kabul etmek antik öyküyü doğru yorumlamak olduğunu yazan seyyah Pomponius Mela *"Herkül Kerberos'u dışarı çıkardı ya da çekti"* ve Eustathiusun *"Herkül Kerberos'u cehennemden çıkarttı ya da kurtardı"* ifadesiyle görüşlerini destekler (Ainsworth, 1842: 40). Bu antik limanın ilerisinde günümüzde Keştepe olarak adlandırılan bir tepe ve tarihte adı Acherusian olan bir yarımada bulunmaktadır. Tepe, Gavur Irmağı'nın yakınında yükselmektedir. Anlatılanlara göre, Herkül'ün mitolojiye konu olan faaliyetleri bu tepede gerçekleşmiş olmalıdır. Burada tepenin zirvesinde pek işlevli olmayan deniz feneri bulunur. Fenerin civarındaki evlerde ise önceden fenerin ışığını kontrol etmek ve açmakla görevli, vergiden muaf görevliler bulunmaktadır (Ainsworth, 1842: 41).Karadeniz Ereğlisi'nin güneyinde Tabakhane Deresi olarak adlandırılan vadinin ilerisinde Kılıç Irmak Vadisi arasındaki yerleşimde Osmanlı mezar taşları yer almaktadır. Bu tepelik alanın merkezinde Diospolin Tapınağı kalıntıları bulunmaktadır (Ainsworth, 1842: 41). Buradan ileride Ereğli koyunun dibinde, Lycus Irmağı'nın ağız kısmı yer almaktadır. Çağdaş dönemdeki adı ise Kılıç Irmak'tır. Apollodorus tarafından Argonotlar'ın Karadeniz Ereğlisi'nde Kral Lycus tarafından alındığını yazar. Apollodorus, onların kadırgalarının bu nehirde korunaklı olduğu ifade edilmektedir. Lycus'un ise kral olmadığı tahmin edilir (Ainsworth, 1842: 42).

sunduğu alanda Penderaklia olarak adlandırdığı Karadeniz Ereğlisi, Baba Burnu ve Kefken üzerinde çalışmalarda bulunup batıya yönelmiştir (De Marigny, 1895: 166-167).

Xavier Hommaire De Hell, 1854

Xavier Hommaire De Hell, 1854 tarihli çalışmasının dördüncü cildinde Megara kolonisi olarak kurulan kentin Karadeniz Ereğlisi olduğunu yazar. Seyyah kentteki yazıtlar, heykeller, sarkofaglar ve bazı kalıntılar hakkında bilgiler sunmaktadır (De Hell, 1854: 339-341).

Vital Cuinet, 1894

Cuinet, 1890'larda Erekli olarak ifade ettiği kenti, Bolu sancağının kazası olduğunu yazar. Bu dönemde kent nüfusunun 48.428 kişi olduğunu yazan Cuinet, kentin askeri yapısı ve yönetimi hakkında kısa bilgiler sunar. 19. yüzyılda kentin küçük bir limana sahip olduğunu yazan seyyah Gayrimüslim ve Müslümanların sayıları hakkında önemli veriler aktardıktan sonra kentin tarım, hayvancılık, maden alanları ve ormanları hakkında bilgiler sunar (Cuinet, 1894: 404, 420-421, 498, 506, 512-516).

Richard Leonhard, 1899

1899 yılında gerçekleştirdiği seyahatleri sırasında Karadeniz Ereğlisi'ni ziyaret eden Leonhard, yağmurun ardından kendisine köy muhtarının dostça rehberlik yaptığını öne sürmüştür (Leonhard, 1915: 34). Seyyah gezilerini 1915 yılında kitap haline dönüştürmüştür. Alaplı'ya ulaşan seyyah buraya dar ve zorlu bir vadi yolculuğu sonucunda ulaştığını yazar. Yolculukları esnasında büyük bir yağmurun kendisine zorluk çıkarttığını dile getiren seyyah dar vadi hattında ve uzak tepelerde küçük köylerin olduğunu öne sürer (Leonhard, 1915: 35).

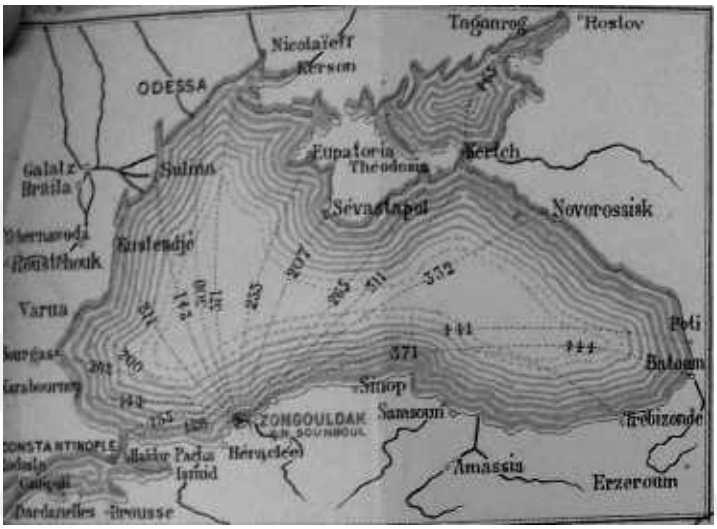
Alaplı'da çayın geniş ağzının her iki yakasındaki tepenin, Karadeniz'e meyilli olduğunu yazan seyyah arazi yapısını üst kraeste olarak açıklar. Alt kısımlarda meyve ağaçlarının ortasında yerleşim alanı ve vadi hattında küçük bir derenin bulunduğunu yazan seyyah çevrede çok fazla Türk köyü yer alıdğını öne sürer. Tarihi kentin kısmen korunduğunu yazan seyyah Lykos Vadisi'ne ulaşmış ve Ainsworth'ün incelediği alanlara yönelmiştir. Karadeniz Ereğlisi'nin güneyindeki bir tapınağa ait kalıntıları incelemiştir (Leonhard, 1915: 35)[61].

[61] Karadeniz Ereglisi'nde ihmal edilmiş bir Türk hanında, Yunanlar'a ait atların barındırılmasına izin verilmemesi sebebiyle yanlarında getirdikleri gıdaları tüketmek zorunda kaldıklarını belirten seyyah burada, mevcut haritada pusula doğrultusunda bazı incelemelerde bulunan seyyah kıyıda yaptığı gözlemlerinde eski Rus kıyı araştırmalarında bazı sapmaların olduğunu ifade etmiştir (Leonhard, 1915: 36). Sabah erken saatte, Kaymakamı ziyaret etmek için yerinden ayrılan seyyah, Muhlis Bey'in Çerkeşler gibi sevimli ve eğitilmiş biri olduğunu yazar. Muhlis Bey'in nazik davranışı karşısında kentte arkeolojik verileri inceleyerek surları gözlemleyen seyyah kentin korunmuş görkemli surlarını Bizans dönemine tarihlendirir. Yerleşimin kuzeyindeki doğal limanı gözlemledikten sonra 15 km. doğudaki katır yoluna ulaşmıştır (Leonhard, 1915: 36). Karadeniz Ereğlisi'nin limanı olmadan fırtınalara karşı korunmanın pek mümkün olmayacağı ifade eden seyyah surların bloklar şeklinde düzenlendiğini yazar. Kentin

Bilimsel Çalışmalar

Π. Μακπησ, 1903

P. Makres, 1903 yılında Athena'da yayınladığı *"Ηρακλεια Τοσ Ποντοσ"* adlı çalışmasında, Karadeniz Ereğlisi'ni değerlendirmiştir. Çalışmada kentin tarihçesi, yapıları ve yazıtları hakkında bilgi sunan araştırmacı günümüzde cami olarak kullanılan kilise hakkında genel bilgiler vermiştir. Kentin sahilden bir fotoğrafını sunan araştırmacı, aynı zamanda Karadeniz Ereğlisi'nin Karadeniz genelindeki kentlere olan mesafesini deniz mili uzaklığında harita üzerinden sunmuştur (Μακπησ, 1903: 14-16) (Harita 8).

Harita 8 Karadeniz Ereğlisi'nin Karadeniz Genelindeki Kentlere Uzaklığı (Μακπησ, 1903: 14-16)

Abdullah Cemal, 1922 (Aktaran: Cemal Güven, 2011)

İlk defa 1922 yılında Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası: Zonguldak Sancağı adı ile 48+3 sayfa olacak şekilde Zonguldak Sıhhiyye Müdürü Abdullah Cemal tarafından kaleme alınmıştır. Altı bölümden oluşan çalışmada Zonguldak'ın tarihi, dini, sosyoloik ve toplumsal özelliklerine değinilmiştir. Çalışma daha sonrasında 2011 yılında Güngör Karauğuz'un editörlüğünde hazırlanan *"Devrek ve Çevresi Tarihi"* isimli kitapta Cemal Güven tarafından makale olarak yayınlanmıştır. Çalışmada 402-408 arasında Karadeniz Ereğlisi'nin tarihçesi, sosyal durumu ve yapıları hakkında bilgiler sunulmuştur. Bizans döneminde kentin konumu hakkında bilgi veren belgelerde, kentte Bizans dönemine tarihlendirilen üç kilise (Ayasofya Camii, Karadeniz Ereğlisi'nin merkezindeki Bizans kilisesi ve Kebe Kilisesi) ve Hıristiyanlar'a ait iki yeraltı kilisesinden (Kanafomb-Katakomp) bahsedilmektedir. Bunların dışında kentte Bizans dönemine

---

kuzeyindeki Baba Burnu'nun doğusunda bulunan eski limanı gözlemledikten sonra. Baba Burnu'nun kuzeyindeki deniz fenerinin konumunu belirtmiş ve fenerin deniz seviyesinden 200 m. yüksekte bulunduğunu yazmıştır (Leonhard, 1915: 36).

tarihlendirilen sütun, sütun başlıkları, sikkeler ve mezar taşları hakkında kısa bilgiler sunulmaktadır (Güven, 2011: 405-408).

Tahsin Aygün, 1960

Araştırmacı tarafından hazırlanan *Karadeniz Ereğlisi Tarihi* adlı çalışmada kentin tarihçesi ve tarihi yapı kalıntıları genel hatlarıyla incelenmiştir. Araştırmacı çalışmasının sonunda kentteki tarihi yazıtlar, yapılar ve mimari plastik eserler hakkında birkaç fotoğraf sunmuştur. Aygün'ün sunduğu fotoğraflar son 58-59 yılda, kentteki değişim ve düzenlemeleri yansıtması açısından önemlidir (Aygün, 1960: 1-64).

F.K.Dörner ve W. Hoepfner, 1961-1963

İki araştırmacı 1961 yılında Avusturya Akademi Bilimleri'nin de desteğiyle Karadeniz Ereğlisi'ne gelerek yazıtlar ve kalıntılar üzerinde incelemelerde bulunmuş ve çalışmalarını genel rapor olarak sunmuştur. Çalışmasının sekiz sayfalık bölümünü Karadeniz Ereğlisi'ne ayıran araştırmacılar, kentteki Bizans dönemi yapıları ve dini yapıları hakkında bilgiler sunmaktadır. Çağdaş adı Orta Camii'de (Hagia Sophia Kilisesi) incelemelerde bulunan araştırmacılar, kilisenin fotoğraflarını sunmuş, sütun ve başlıklarının çizimlerini de yaparak mimari plastik eserlerin tarihlendirmesini yapmışlardır. Araştırmacılar kentteki diğer Bizans dönemi kalıntıları üzerine incelemelerini gerçekleştirmiş ve kayaya oyma yapılar hakkında bilgiler sunmuştur (Dörner ve Hoepfner, 1961-1963: 564-594).

Wolfram Hoepfner, 1966

F.K Dörner ve W.Hoepfner, 1961 yılında Avusturya Akademi Bilimleri'nin desteğiyle Karadeniz Ereğlisi'nde incelemelerde bulunmuştur. Ortalama 100 sayfalık çalışmada maddeler halinde Karadeniz Ereğlisi'nin tarihçesi, daha önceden gerçekleştirilen araştırmalar, kentin topografyası, Romalılar tarafından yıkıldığı döneme kadar kentin durumu, Roma İmparatorluk döneminde Herakleia Pontike ve Bizans döneminde Herakleia Pontike başlıkları altında incelenmiştir. Araştırmacılar tüm bu incelemelerin ardından kentteki kalıntıları incelemiştir. Başlıklar halinde Karadeniz Ereğlisi'nin kalesi ve surlarını, kentteki yapıları ve mimari plastik eserleri, Çelikel Camii'nin temelleri altındaki Bizans Kilisesi ve mozaik buluntuları, Orhan Gazi Camii olarak adlandırılan Bizans Kilisesi'ni inceleyen araştırmacılar kentin Osmanlı dönemi yapıları ve kent dokusu hakkında bilgiler sunmuştur. Çalışmaların sonuna Tafeln 1-29, Plan I-II'yi yerleştirerek kentin yapılarına ait buluntuları fotoğraf, çizim ve planlarla zenginleştirmiştir (Hoepfner, 1966: 8-108, Tafeln 1-29, Plan I-II).

Otto Feld, 1968

Asya Bilimleri Akademisi'nin destekleriyle incelemeler yapan araştırmacı, seyyahlar ve bilim insanlarının çalışmalarını incelemiş ve epigrafig metinleri kontrol etmiştir. Hoepfner'in çalışmalarından yola çıkarak kent yapıları ve tarihçesini değerlendiren Feld, günümüzde Orhan Gazi Camii olarak adlandırılan yapının içindeki sütun başlıkları üzerine çeşitli tarihlendirme önerilerinde bulunmuş ve başlıkların malzemelerinin nereden gelmiş olabileceği konusunda çeşitli görüşler sunmuştur. Sütun başlıklarının formu ve akant yapraklarını göz önünde bulundurarak buluntuları Marmara Ereğlisi'yle ilişkilendirmiştir. Araştırmacı ayrıca bazilikla planlı kilise hakkında tarihlendirme önerisinde bulunmuştur (Feld, 1968: 99-102).

Semavi Eyice, 1971

Araştırmacı çalışmasında kentteki Orhan Gazi Camii / Hagia Sophia hakkında kısa ve öz bilgiler sunar. Araştırmacı yapının tarihçesi ve plan tipi özellikleri hakkında bilgi sunmuş ve görüşlerini kısaca ifade etmiştir (Eyice, 1971: 319, Fig. 3).

Wolfram Hoepfner, 1972a

Araştırmacı çalışmasında Karadeniz Ereğlisi'ndeki Cehennemeağzı Mağaraları olarak adlandırılan kayaya oyma yapıları incelemiştir. Çalışmalarına 1960'lı yıllarda başyan araştırmacı F. K. Dörner'in de araştırmalarını göz önünde bulundurarak çalışmalarını tamamlamış ve kazı yapmayı hedeflemiştir. Akheron Vadisi olarak bilinen bölgedeki kayaya oyma yapıların kimler tarafından ziyaret edildiğini inceleyen araştırmacı ilk olarak 1960'lı yıllarda bu yapıların mülk sahipleriyle görüşmüş ve o günlerde yapıların hangi amaçla kullanıldığını belgelemiştir. Çalışmalarını kapsamlaştıran araştırmacı Mağara Kilise olarak adlandırılan kayaya oyma yapı I'de gerekli araştırmalarda bulunmuş ve zemindeki mozaiğin temizlik çalışmalarına başlayarak ilk defa incelenmiştir. Mozaiğin küçük bir köşesinin çizimini yapan ve ilk defa bu kadar kapsamlı incelemelerde bulunan araştırmacı, Akheron Vadisi'ndeki kayaya oyma yapıların planlarını çizerek ölçekli fotoğraflarını sunmuştur (Hoepfner, 1972a: 37-46).

Wolfram Hoepfner, 1972b

Kilisecik mevkindeki kilisede incelemeler gerçekleştirmiştir. Kilisenin bulunduğu arazi ve çevresindeki yapıların planını çizmiş ve çalışmalarını F.K.Dörner'in 1962 tarihli çalışmalarına dayandırmıştır. Aynı tarihli çalışmasında kentin diğer dini yapılarını inceleyen araştırmacı 5. ve 6. yüzyıla tarihlendirdiği kilisenin, Hagia Sophia olarak adlandırıldığını yazar. Hellenistik üç nefli bazilika planına sahip kilisenin günümüzde Orhan Gazi Camii adıyla anıldığını yazar (Hoepfner, 1972b: 50-61, Planabb 6-7).

Ekrem Hakkı Ayverdi ve İ. Aydın Yüksel, 1976

Araştırmacılar Karadeniz Ereğlisi'ndeki Orhan Gazi Camii'nin büyük değişim sonucunda kiliseden camiye dönüştürüldüğünü yazar (Ayverdi ve Yüksel, 1976: 211).

Semavi Eyice, 1982

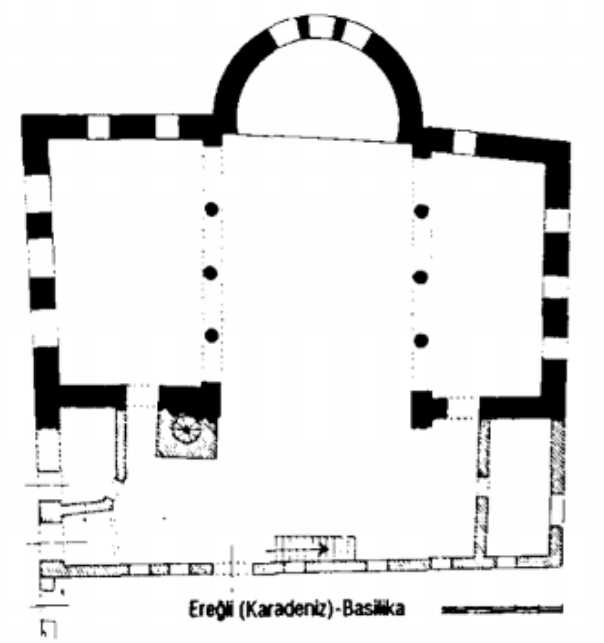
Araştırmacı çalışmasında Anadolu genelindeki Bizans sanatını incelemiş ve kiliseler hakkında genel bilgiler sunmuştur. Çalışmasının sonunda ise bölgesel olarak ayrımını gerçekleştirdiği genel bir bibliyografya sunmuştur. Eyice çalışmasında *Karadeniz Bölgesindeki Bizans Eserleri* adlı bölümünde Karadeniz Ereğlisi'ndeki Erken Bizans dönemi kayaya oyma yapıları hakkında genel bilgiler sunar. Araştırmacı Kilise Mağarası olarak ifade ettiği kayaya oyma yapı I'in zemininde mozaik yer aldığını belirtmiştir (Eyice, 1982: 608).

Enver Konukçu, 1988

"Komnenoslardan Osmanlılara Karadeniz Ereğli" adlı çalışmasında araştırmacı kentin tarihçesi, kentin adı, tarihi yapıları ve vakıflarını incelemiş, 1918 tarihli Bolu Livası Salnamesi'ndeki Orhan Gazi'nin kenti fethi, yapıları ve vakıfları hakkında bilgiler sunmuştur (Konukçu, 1988: 211-222).

Semavi Eyice, 1988

Araştırmacı, çalışmasında Bizans mimarisini genel hatlarıyla değerlendirmiş ve Karadeniz Ereğlisi'ndeki Bizans Kilisesi'nin ise sadece planına yer vermiştir. Ereğli (Karadeniz) Basilika adıyla sunduğu kilisenin planını üç nefli Hellenistik bazilika olarak tanımlamıştır (Eyice, 1988: 50) (Çizim 1).

Çizim 1 Karadeniz Ereğlisi Bazilikası, Plan (Eyice, 1988: 50)

Vincenzo Ruggieri 1991

Araştırmacı *"Byzantine Religious Architecture (582-867)"* adlı çalışmasında Karadeniz Ereğlisi'ndeki Orhan Gazi Camii hakkında özet bilgiler sunmuş ve yapıyı 6.-9. yüzyıl arasına tarihlendirmiştir (Ruggieri, 1991: 235-236).

Jean Darrouzès, 1992

Araştırmacı Karadeniz Ereğlisi'ndeki kiliseler üzerine gerçekleştirdiği incelemelerinde üç kilise tespit etmiştir. Bu kiliselerden biri ise çalışmanın konusunu oluşturan Orhan Gazi Camii'dir. Araştırmacı kilisenin adlandırmasına soru işareti ile yönelmekte ve doğruluğuna kuşkuyla yaklaşmamaktadır. Darrouzès, araştırmasında bu kilise hakkındaki incelemelerini W.Hoepfner, R.Janin, V.Laurent ve P.Makres'in çalışmalarına dayandırmaktadır. Kiliseyi çok kısa inceleyen araştırmacı, kentte iki dini yapıdan daha bahseder. Bu yapıları Anonim Manastır ve Theotokos Kilisesi başlıklarıyla incelemiştir (Darrouzès, 1992: 89-90).

Tayfun Akkaya, 1994

Akkaya tarafından hazırlanan kitap, Karadeniz Ereğlisi hakkında yazılmış en kapsamlı Türkçe çalışmadır. Daha öncesinde Hoepfner tarafından hazırlanmış Almanca kapsamlı çalışmalar bulunmaktadır. Akkaya, bölgenin topografya ile tarihçesi, seyyahları ve çağdaş çalışmalar, kentte tespit edilen kalıntılar hakkında kapsamlı ve kronolojik bir çalışma sunmuştur. Karadeniz Ereğlisi'nin tarihi gelişimi hakkında bilgi sunan Akkaya, kentteki Bizans dönemi yapılarını tanıtarak tespit edilen yapıların siyah-beyaz fotoğraflarını sunmuştur. Kiliseyi 5. yüzyıla tarihlendiriren araştırmacı kentte başka bir Bizans kilisesinin (?) döşeme mozaiği hakkında bilgiler sunmaktadır (Akkaya, 1994: 68-73).

Klaus Belke, 1996

Klaus Belke tarafından TIB 9 sayısı olarak hazırlanan *"Paphlagonien und Honörias"* adlı çalışmada Paphlagonia ve Honorias bölgelerindeki yerleşimlerini alfabetik sırayla incelemiştir. Herakleia başlığı altında kentin konumu, adlandırılması, tarihçesi ve yapıları hakkında kısa ve net bilgiler sunmuştur. Araştırmacı *"Kilise"* alt başlığı altında 5. yüzyıla tarihlendirdiği yapıyı Orta Camii / Orhan Gazi Camii adıyla incelemiştir. Kilisedeki devşirme malzemeleri inceleyen araştırmacı yapının orijinalinde daha büyük olduğunu öne sürmüştür. Bu yapının dışında kentte çağdaş dönemde inşa edilen bir caminin altında da 4. yüzyıla tarihlendirilen geometrik kompozisyonlu zemin mozaiğine sahip bir kilise ile Kız Sanat Okulu'nun yakınında 3. ve 4.

yüzyıla tarihlendirilen mozaik ile kayaya oyma yapılar hakkında bilgiler sunar[62] (Belke, 1996: 208-216).

Bilge Umar, 2004

Araştırmacı, *"Bithynia Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi"* adlı çalışmasında Herakleia Pontika/Ereğli başlığı altında kentin tarihçesini kronolojik olarak incelemiştir. Umar ilk olarak kentin adı, kentteki Herakles kültü ve bu kültle ilişkili yapılar, Rodoslu Apolloniosun kent hakkındaki anlatımları, kentin ilkçağ ve ortaçağ kalıntıları hakkında bilgiler sunmuş, 1942 yılında inşa edilen Çelikel Camii'nin altındaki Erken Bizans dönemi kilise zemin döşeme mozaiği ile Aya Sofya olarak adlandırdığı Orhan Gazi Camii hakkında kısa bilgiler sunar (Umar, 2004: 47).

Guntram Koch, 2007

Araştırmacı Erken Hıristiyan Sanatı adlı kitap çalışmasında, *"Herakleia Pontika-Karadeniz Ereğlisi-Honorias"* başlığı altında bir sayfalık bölümü Karadeniz Ereğlisi'nin tarihçesine ve özet halinde Bizans dönemine ayırmıştır. Araştırmalarını Hoepfner, Akkaya ve Belke'nin çalışmalarına dayandıran araştırmacı Theodosios II (408-450) dönemi ya da sonrasında inşa edilmiş olabileceği üzerinde durduğu kiliseyi Hagia Sophia adıyla tanımlayarak 6. yüzyıla tarihlendirir (Koch, 2007: 252).

Mustafa Aydın, Mesut Ayyıldız ve Mücella Ünlütepe, 2006

Zonguldak Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü kapsamında hazırlanan 2006 yılı *Zonguldak İl Çevre Durum Raporu*'nda kentteki Bizans dönemi dini yapısı hakkında kısa bilgiler sunulmuş, kentte üç Bizans kilisesi olduğu, (Orhan Gazi Camii / Hagia Sophia Kilisesi, Halil Paşa Konağı'nın temelleri altındaki kilise ve Orhanlar Mahallesi'nde bir kilise-?) belirtilmiştir (Aydın, Ayyıldız ve Ünlütepe, 2006: 107-108, 118, 127, 129, 130-133).

Özlem Yaman, 2011

Yaman, 2011 yılında Edirne Trakya Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nden hazırladığı *"Roma ve Bizans Devrinde Karadeniz Ereğlisi"* adlı yüksek lisans tez çalışmasında kentin kısmen seyyahları ve tarihçesini incelemiştir. Çalışmalarını çoğunlukla Aygün 1960, Hoepfner 1966 ve Akkaya 1994 üzerinden gerçekleştiren araştırmacı bölgedeki Bizans dönemi kalıntıları ve dini yapıları ele almıştır. Özet ve yukarıda ifade edilen araştırmacıların çalışmalarını kopya eder niteliktedi çalışmada; Ayasofya Kilisesi (Orta Cami), Çelikel Cami altındaki Bizans döşeme

[62] Klaus Belke ile çalışmasındaki atıflar ve tespit edilen yapılar hakkında 30.04.2019-03.05.2019 tarihleri arasında irtibata geçilerek görüşleri alınmıştır.

mozaiği ve mağara kilisesi başlıklarının altında dini yapıları özet niteliğinde tekrar etmiştir (Yaman, 2011: 57-59, 64-68, 68-70).

Tuik, 2013

Türkiye İstatistik Kurumu, 2013 yılında hazırlamış oldukları *Seçilmiş Göstergelerle Zonguldak* adlı çalışmasında daha önce hazırlanmış çalışmalardan kopya bazı bilgilere yer vermiştir. Kentte Karadeniz Ereğlisi'nde Çelikel Cami (1942) temelleri altında Bizans Kilisesi, Hagia Sophia-Ayasofya Kilisesi (Orta Cami) gibi Bizans dönemi dini yapıların yer aldığı ifade edilen çaışmada bilgiler, karışık bir düzende sunulmaktadır (Tuik, 2013: XIV).

Durmuş Gür, 2015

Araştırmacı Ankara Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. M.Sacit Pekak danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinde *"Paphlagonia Bölgesi'ndeki Bazilikal Planlı Kiliseler"* başlığı altında Karadeniz Ereğlisi Hagia Sophia Kilisesi'ni (Orhan Gazi Camii) incelemiş, birkaç fotoğraf ve planını sunduğu kiliseyi belgelemiştir (Gür, 2015: 185-188).

Bülent Öztürk, 2016a

"Herakleia Pontike Antik Kenti'ndeki Dinsel İnanışlar" başlığı altında kentteki dini yapıyı inceleyen araştırmacı Hagia Sophia (Orta Cami) adlı yapıyı 5. yüzyıla tarihlendirmiştir. Kentin piskoposları, Kayaya oyma yapılar, KEM'deki Bizans dönemi dini eserler hakkında kısa bilgiler sunan Öztürk, çalışmalarını Guntram Koch'un bilgileriyle desteklemiştir (Öztürk, 2016a: 94).

Sevcan Yıldız, 2017

Araştırmacı çalışmalarını Semavi Eyice'nin 1982 tarihli çalışması üzerinden gerçekleştirmiştir. "Karadeniz Bölgesindeki Bizans Eserleri" adlı makalede, Zonguldak maddesinin altında sadece Karadeniz Ereğlisi'ne yer vermiştir. Karadeniz Ereğlisi'ndeki kayaya oyma yapılar ve Orhan Gazi Camii hakkında özet bilgiler sunulmuştur (Yıdız, 2017: 126).

Esra Bölükbaşı Ertürk ve Nuray Türker, 2017

Araştırmacılar Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki Hıristiyan dini mimari yapılarını incelemiştir. Karadeniz Ereğlisi'ndeki dini yapılara yer veren araştırmacılar, kayaya oyma yapıları ilk defa Cehennemağzı Mağarası Kilise olarak tanımlamıştır. Dini amaçlar doğrultusunda kayalara oyulduğu ifade edilen bu yapıların erken Hıristiyanlık döneminde kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu yapılardan birinin tabanında geometrik mozaik kompozisyonunun yer aldığını ifade eden araştırmacılar yapıya ait mimari plastik eserlerin burada ve giriş bölümünde sergilendiğini ifade etmektedir. Kayaya oyma yapı I.'in, apsis fotoğrafını sunan araştırmacılar bu yapıların dışında burada Orhanlar Mahallesi'nde cami olarak kullanılan tarihi bir kilisenin daha bulunduğunu yazar (Bölükbaşı-Ertürk ve Türker, 2017: 348-349, Şekil 2).

Gözde Oğuzbalaban ve Gönül Akın, 2017

Araştırmacılar, makale çalışmalarında Karadeniz Ereğlisi Destinasyonu başlığı altından kentteki Cehennem Mağaraları olarak adlandırılan yapı grupları, Kilise Mağarası olarak adlandırılan kayaya oyma yapı I, Çelikel Camii'nin altındaki Bizans döşeme mozaiği ve Ayasofya Cami (Orta Cami) hakkında kısa ve birbirinin tekrarı niteliğinde copy-paste bilgiler sunmaktadır. Araştırmacılar bu yapılar hakkındaki bilgilerini Akkaya ve Yaman'ın çalışmalarına dayandırmaktadır (Oğuzbalaban ve Akın, 2017: 1109).

Çağdaş Araştırmaların Değerlendirilmesi

Günümüzde kilisenin kitabesi mevcut değildir. Araştırmacılar tarafından yapı *Hagia Sophia Kilise, Orhan Cami, Orhan Gazi Camii ve Orta Cami* gibi çeşitli isimlere anılmaktadır (Aygün, 1960: 29; Hoepfner, 1966: 94; Eyice, 1971: 319; Akkaya, 1994: 68; Belke, 1996: 213-214; Koch, 2007: 252). Yapının çeşitli adlarla anılmadı araştırmalarda karşılaşılan sorunlardan biridir. Resmi bir kayıt olmamasının yanında araştırmacılar tarafından yapı mimarisi ve boyutları açısından Hagia Sophia Kilisesi olarak tanımlanmıştır (Makres, 1903: 16; Darrouzès, 1992: 89). Orijinalliğini yitiren yapı 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Kilisenin inşa tarihi ve kime atfedildiği bilinmemektedir (Eyice, 1971: 319).

İlk defa Aygün tarafından *Bizans Kilisesi* olarak adlandırılan yapı (Aygün, 1960: 29), 1961 yılında Dörner ve Hoepfner tarafından kısaca tanıtılmıştır (Akkaya, 1994: 68). Theodosios II (408-450) bir deprem sonrasında 443 yılında kenti ziyaret etmiştir. Theodosios II (408-450), gerçekleşen depremde hasar gören kenti yeniden onarmak için destekte bulunmuş ve kentin yeniden inşasını sağlamıştır. Kilise de bu onarımlar sırasında inşa edilmiş olmalıdır (Hoepfner, 1966: 13; Foss, 1991a: 915; Koch, 2007: 252).

4. yüzyılda Konstantinos I (324-337) ve Konstantinos II (337-361) döneminde tapınakların gelirlerine el konulmuş ya da kiliselere devredilmiştir (Jones, 1966: 248). Bu süreçte birçok tapınak da kilise olarak kullanılmak üzere değiştirilmiştir.

5. yüzyıla tarihlendirilen kilise, kentin fethi sırasında Osmanlılar tarafından camiye çevrilmiştir (Eyice, 1971:319, Fig. 3; Güven, 2011: 405). Osman Gazi döneminde başlayan ve Orhan Gazi (1326-1362) ile fetihedilen Bolu ve Mudurnu'nun dışında Karadeniz Ereğlisi'nin ele geçirildiği tarih kesin olarak bilinmemektedir. Fakat gerçekleştirilen araştırmalar doğrultusunda kentteki Camii Atik (Ayasofya olarak adlandırılan yapı) adıyla anılan bir yapı, Orhan Gazi'ye (1326-1362) ithaf edilmiş ve artık bu tarihten itibaren bu adla anılmaya başlamıştır (Konukçu, 1988: 218; Güven, 2011: 405). Günümüze kadar çeşitli isimlerle adlandırılan yapı günümüzde Orta Camii ve Orhan Gazi Camii adlarıyla anılmaktadır (Eyice, 1971:319, Fig. 3).

Kilise kentteki Hıristiyan nüfusun yoğunluğu hakkında bilgi sunan Erken Bizans dönemi kilise ve tespit edilen diğer mimari kalıntılar araştırmacılar tarafından incelenmiştir. KEM'deki dini mimari plastik eserler ve epigrafik kalıntılar kentin Bizans dönemine ışık tutmaktadır. Kaynaklarda çeşitli isimlerle anılan Orhan Gazi Camii araştırmacılar tarafından 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Öztürk, 2016a: 94). Ana caddeye paralel inşa edilen kilise, üç nefli Hellenistik bazilika planındadır. Orijinal boyutları günümüzdeki görünümüyle sınırlı olmadığı ve batıya uzandığı düşünülmektedir (Belke, 1996: 213).

Üçlü pencereye sahip apsis, yarım daire şeklindedir ve 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen Erken Bizans dönemi kiliseleriyle paralellik göstermektedir. Doğu cephenin kuzeyindeki yazıtlı devşirme kapı, kiliseye açılan orijinal kapı olarak tahmin edilmektedir. Bundan dolayı da kilisenin batı cephesinin iki katlı olarak tasarlanmıştır. Kilisenin naos mekanındaki sütunlar ve sütun başlıkları 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Belke, 1996: 213). Hoepfner'in çalışmalarını referans alan Zollt, Karadeniz Ereğlisi'ndeki 3. yüzyıla tarihlendirilen sütun başlıklarını Asya'daki erken sütun başlıkları arasında değerlendirmiştir (Zollt, 1994: 359-360). Bu yapının dışında kentte çeşitli yerlerde devşirme malzemeler yer almaktadır. Başka bir Bizans kilisesi ise bu yapının yakınında çağdaş dönemde inşa edilen caminin temelleri altında kalmış olmalıdır. Caminin bodrum katında figürsüz geometrik kompozisyonlu zemin mozaiği yer almaktadır. Bu mozaikli zemin 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Kenti gezen seyyahların ifadelerinde kentteki iki tapınağın kiliseye dönüştürüldüğünü yazar. Günümüzde ayakta olmayan yapının geometrik ve çiçek dekorlu bir zemin mozaiği kısmen sağlamdır. Bu yapı günümüzde tarihi kentin sınırları dışında 19. yüzyıla tarihlendirilen Kız Sanat Okulu'nun yanında yer almaktadır. Tespit edilen mozaik 3. ve 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Belke, 1996: 214). Tespit edilen bu örnekler kentin dini yapısı hakkında bilgi sunması açısından son derece önemlidir.

OGC ve vakıfları[63], Müstakil Bolu Livası Salnamesi'nde şöyle anlatılmaktadır;

> *"Sultan Orhan Gazi Hazretleri'nin zaman-ı saltanatlarında havali-i mezbürenin itmam-ı fethi müyesser olmuş ve gerçi o sırada Ereğli'nin fethine dair senedat-ı kat'iyyeye tesadüf edilmemiş ise de? Ereğli'nin Bolu'ya pek yakın bulunduğu ve Ereğli kasabasında bulunan atik cevami-i şerifeden birinin Sultan Orhan diğerinin dahi sultanı müşarünleyhin mahdum-ı mükerremleri şehzade Süleyman namıyla tevsim edilerek cevâmi-i şerife-i mezküreye bazı arazinin Sultan-ı müşarünleyh zamanında vakıf edildiğinin mukayyed bulunması ve Ereğli ile Bolu arasında elyevm bazı mahallerde asarı mevcud tarikin Orhaniye namiyle yâd edilmesi ve Ereğli'ye bir saat mesafede Gülüç Irmağı üzerinde 35 sene mukaddem mevcudiyeti malûm bulunan cesim Sultan Orhan Köprüsünün tamir ve*

[63] Orhan Gazi'nin vakıfları için bakınız: (Uzunçarşılı, 1995: 277-288).

terimimi için Sultan-ı müşârünleyh tarafından bir hayli arazinin vakıf edilmiş olduğunun Defter-i Hakani idaresince kayden sûbutu Ereğli'nin 726/1326 da feth ve teshir edildiğini göstermektedir. Bolu'da yaptığımız araştırmalar esnasında tesadüfen bu defterleri görme imkânını bulabilmiş ve Salnamenin kayıdının doğruluğu görülmüştür. Buna göre Akçakoca'nın doğusundaki Aftun-ı Süflâ Câmi'i Orhan Gâzi vakıflarındandır. Gülüç, Hüseyinli, Boztaş, Bölücek, Küplüce gibi vakıflar da Ereğlisi'ndeki Orhan Camii'ne tahsis edilmiştir" (Müstakil Bolu Livası Salnamesi, 1334: 179-180; Konukçu, 1988: 218-219).

Kilise, incelemelerde bölgedeki isim benzerliğinde dolayı çoğunlukla Trakya Ereğlisi ve Marmara Ereğlisi'ndeki dini yapılarla karıştırılmaktadır[64] (Janin, 1975: 88). Araştırmalarda karıştırılan kentin en önemli simgelerinden biri olan OGC'nin, Orhan Gazi'ye (1326-1362) atfedildiği bilinir (Aygün, 1960: 38; Konukçu, 1988: 218-219). Orhan Gazi (1326-1362), oğlu Süleyman'ı (1402-1410) Göynük, Mudurnu ve Yenice'nin yönetimi için görevlendirmiştir. Yenice halkı, Orhan Gazi'nin (1326-1362) adaletini duymuş ve Süleyman Paşa'ya teslim olmuştur (Aşık Paşazade, 2003: 102). Yakın dönemde Karadeniz Ereğlisi'ndeki kilisenin Orhan Gazi'ye (1326-1362) atfedilerek cami haline dönüştürüldüğü öne sürülür. Orhan Gazi'nin (1326-1362) fethettiği ve yeni ele geçirdiği yerlerde *"Cennete aşık olan hayrata koşun"* düşüncesiyle hareket ederek birçok dini, eğitim ve sosyal yapı inşa ettirdiği, Karadeniz Ereğlisi'nde de bir yapısının bulunduğu ifade edilmiştir (Algül, 1999: 68). Karadeniz Ereğlisi'ndeki dini yapının, kiliseden dönüştürülmüş OGC olduğu bilinir. Orhan Gazi (1326-1362) fethettiği kentlerde kendi adıyla anılan camiler inşa ettirmesinin yanında varisleri tarafından fethedilen kentlerde de camiler inşa edilerek Orhan Gazi'ye (1326-1362) atfedilmiştir. Yanlış restorasyon çalışmaları sonucunda kilise orijinalliğini kaybetmiştir. Devşirme malzemeler, restorasyon işlemleri sırasında kilise cepheleri ve naosuna ilave edilerek kullanılmıştır (Öztürk, 2016a: 94). Günümüzde OGC, 1903 ve 1954 yıllarında kapsamlı bir restorasyon çalışması geçirmiştir. 1954 onarımları sırasında kilisenin cepheleri ve duvarlar sıvanarak çeşitli dönemlerde sırasıyla sarı, yeşil, kırmızı ve beyaza boyanmıştır (Akkaya, 1994: 68). Onarım çalışmalarında kilisenin doğu cephesinin kuzeyindeki Traianus yazıtı ile üstündeki devşirme malzemeler boyanarak tahrip edilmiştir.

Arşiv Kaynakları

Karadeniz Ereğlisi hakkında tespit edilen arşiv belgelerinde Orhan Gazi Camii hakkında bilgiler tespit edilmiştir. Belgeler, yapının cami olarak kullanıldığı geç dönem, din adamları ve yapıda gerçekleştirilen dini uygulamalarla ilgilidir. Arşiv belgelerinde Karadeniz Ereğlisi'ndeki OGC

[64] Anadolu'daki Herakleia adlı yerleşimler için bakınız: (Sherk, 1991: 236-237, 254-255).

hakkında çok sınırlı bilgi tespit edilmiştir. H.1297/M.1880, H.1298/M.1881, H.1299/M.1882, 1306/M.1889, 1310/M.1892, 1311/M.1893, 1312/M.1894, H.1314/M.1896, H.1317/M.1899, H.1321/M.1904 tarihli Kastamonu Salnameleri'nde Karadeniz Ereğlisi hakkında önemli bilgiler yer almaktadır (Duran, 2015: 131-157).

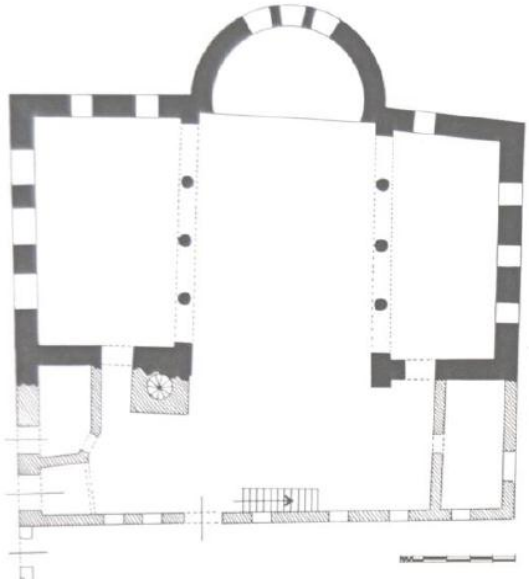
1867 tarihli belgede kentte Kebe Kilisesi adında dini bir yapıdan bahsedilmektedir. Bu bölgede aynı zamanda Artemis Tapınağı'nın bulunduğu ifade edilmektedir. Kentte Bizans dönemine tarihlendirilen üç kiliseden bahsedilmektedir. Bu yapılardan biri kent merkezinde, diğeri Ayasofya Camii, diğeri ise harabesi bulunan Kebe Kilisesi'dir. Bunların dışında Hıristiyanlar'a ait yeraltı kiliseleri olarak ifade edilen katakomplar bulunmaktadır. Bunlar da Penaya adı verilen yerleşimde iki kayaya oyma yapıdan (doğal oluşum-mağara) oluşmaktadır (Duran, 2015: 155).

1.1.5.1.3.Mimari Tanıtım

Plan

OGC, doğu-batı[65] doğrultusunda üç nefli Hellenistik bazilika plan tipindedir. Orijinal plan şemasında orta nefin kuzey ve güney neflerden üçer sütun ve ikişer duvar payesiyle ayrılmaktadır[66]. Doğuda merkezi dışta, içten ve dıştan yarım daire merkezi apsis bulunan kilisenin narteksi günümüze ulaşmamıştır.

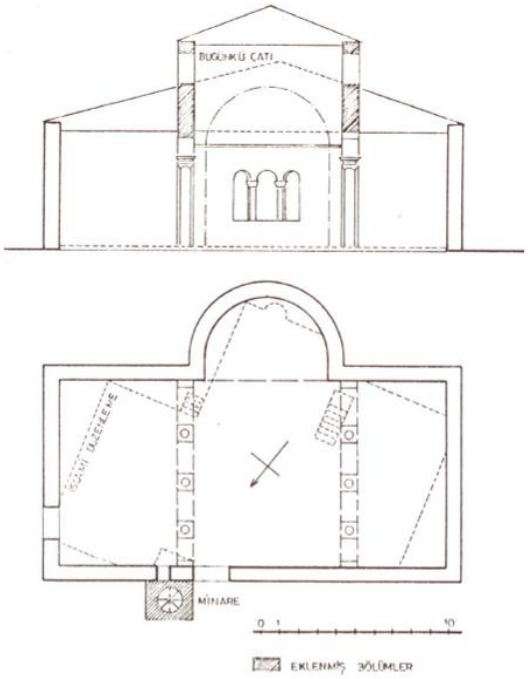
Kilise apsis dahil 25.70 x 22.65 m., apsis hariç 20.43 x 22.65 m. ölçülerindedir. Kilisenin planları sırasıyla Hoepfner (1966), Eyice (1971) ve Akkaya (1994) tarafından çizilmiştir. Araştırmacılar tarafından sunulan planlarda bazı hatalar tespit edilmiş ve revize edilerek tekrardan hazırlanmıştır (Çizim 2-3).

Çizim 2 OGC, Plan (Eyice, 1971: 318, Fig. 3)

[65] Kilise güneydoğu-kuzeybatı doğrultusundadır. Çalışmada yön tayini konusunda anlaşılmasını kolaylaştırmak için doğu-batı doğrultusunda ifadesi kullanılacaktır. Özgün yön tayini için planlara bakınız.

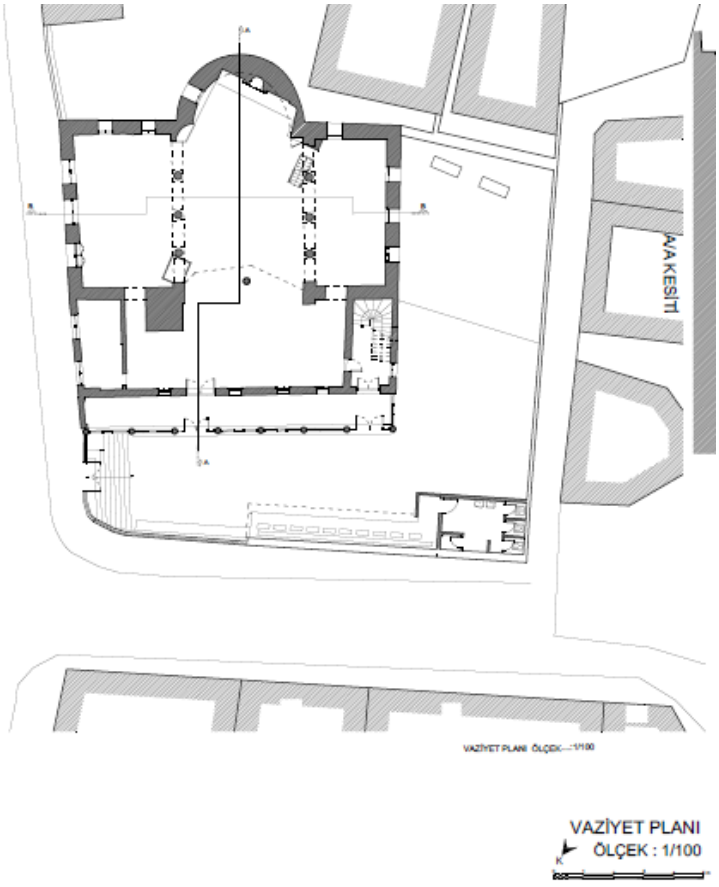
[66] Bazı bilimsel çalışmalarda kilise kubbeli bazilika gibi yanlış plan tipinde değerlendirilmiştir (Eyice, 1971: 318, Fig. 3)

Çizim 3 OGC, Kesit ve Plan (Akkaya, 1994: Plan 5)

Hoepfner tarafından hazırlanan planlarda kilise, kuzey-güney doğrultusunda simetrik dikdörtgen planlı bir yapı olarak sunulmuştur (1966: 94). Eyice tarafından beş yıl sonra hazırlanan planlarda Hoepfner tarafından sunulan hatası çizimler düzenenmiş, kuzey ve güney neflerdeki ölçü farklılıkları belirlenmiş, güneydoğu duvardaki açı kaybı, apsis ve Osmanlı döneminde ilave edilen minare ve ek mekanlar rölövede sunulmuştur (1988: 50). Eyice bu çalışmasından 17 yıl sonra kilisenin planına başka bir çalışmasında yer vermiş ve burada daha ayrıntılı olarak hazırladığı çizimlerinde dönem farkılıklarını göstermiştir (1971: 318, Fig. 3). Akkaya tarafından hazırlanan kitapta, Hoepfner tarafından hazırlanan hatalı plan ve kesitler (1966: 94) kullanılmış, Osmanlı döneminde inşa edilen minare naosun kuzeybatısında gösterilmiştir (1994: Plan 5). Son olarak Yaman tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde ise Akkaya'nın hatalı çizimleri referans gösterilmiştir (Yaman, 2011: Plan 6).

ilk defa 2013 yılında KVGM tarafından hazırlanan OGC'nin rölöve ve restitüsyon planlı, çalışma kapsamında referans alınarak tarafımdan revize edilmiştir. Yeniden düzenlenen ya da ölçeklendirilen planlar 2018-2019 yılında yapıda gerçekleştirilen incelemelerde güncellenerek sunulmuştur (Çizim 4-5).

Çizim 4 OGC, Vaziyet Planı (Gür, 2019)

Çizim 5 OGC, A-A (Doğu-Batı) Kesit (Gür, 2019)

Dış Tanıtım

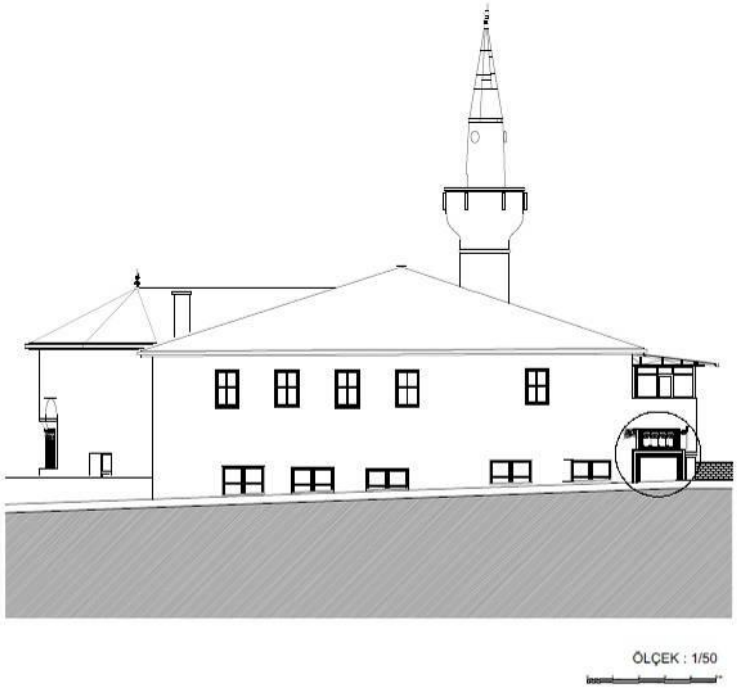
Kuzey Cephe

Kuzey cephe 20.82 x 5.18 m. ölçülerine sahiptir. Kuzey cephede iki katlı pencere düzenlemesi görülmektedir. Altta yatay dört pencere bulunmaktadır. Üçü eksende, biri ise eksenin batısında yer alır.

Pencereler ortalama 1.03 m. aralıklarla ve 1.00 x 1.53 m. ölçülere sahiptir. Dikey ikinci kat pencereleri 0.91 x 1.48 m. ölçülerinde ve 0.92 m. derinlikte ve 1.40 m. aralıklarla yerleştirilmiştir. Kuzey cephe sıvanarak griye boyanmıştır (Resim 11, Çizim 6).

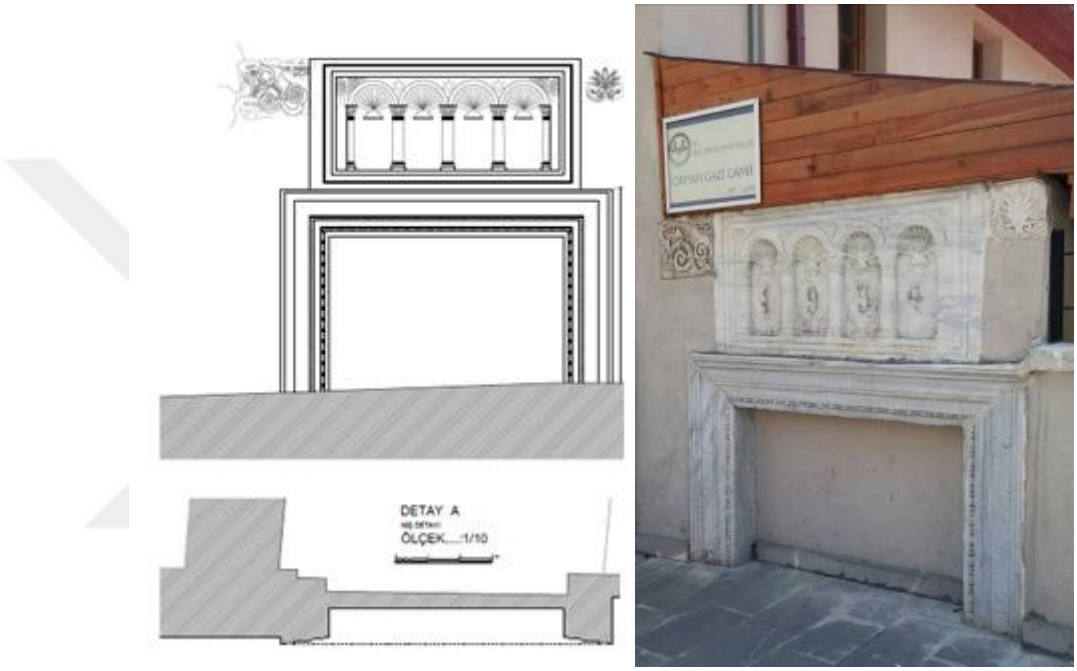
Resim 11 OGC, Kuzey Cephe (Gür, 2018)

Çizim 6 OGC, Kuzey Cephe, Görünüş (Gür, 2018)

Kuzey cephede devşirme malzemeler kullanılmıştır. Bunlardan bazıları son restorasyon çalışmalarıyla kapatılmış bazıları ise süslemeli yüzeyleri görülecek şekilde düzenlenmiştir. Merkezde yatay alt kat pencerelerinin üzerinde iki yatay levha yer almaktadır. Cephenin batısında ise devşirme friz ve arşitrav ile günümüzde kullanılmayan bir kapı yer almaktadır. 5.18 m. yüksekliğe sahip cephe, 4.90 m.'de ahşap saçakla son bulur.

Kuzey cephenin batısında, sonradan kapatımış dikdörtgen, devşirme bir kapı yer alır. Kapının sövelerinde yazıtlar, üzerinde arkad dizisi, köşelerinde ise süslemeler yer alır[67] (Çizim 7).

Çizim 7 OGC, Kuzey Cephenin Batısı, Traianus Yazıtı, Sarkofag Levhası ve Devşirme (Gür, 2019)

Doğu Cephe

Doğu cephe dışa taşkın merkezi apsis, kuzey ve güneyde düz birer duvar olmak üzere üç bölümlüdür. Doğu cephe 5.18 x 22.65 m. ölçülerine sahiptir. Cephenin merkezinde 5.18 x 8.45

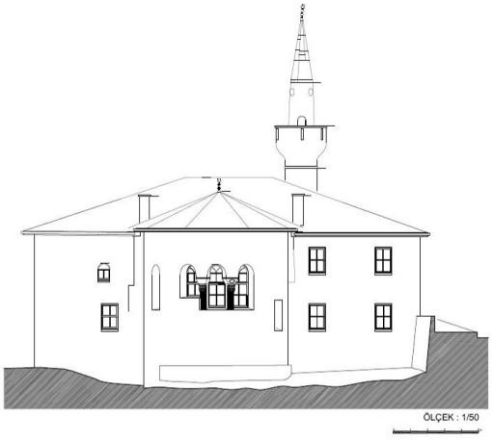
[67] Kapının sövelerinde yer alan yazıt Traianus dönemine tarihlendirilmektedir. Toprak zeminin zamanla yükselmesiyle eşik ve söveler büyük oranda toprak altında kalmıştır. Açıkta görülebilen sövede solda *"....TOPI"* ve sağda *"PBAT...."* yazar. Bunlar vaktiyle *"TOKPATOPI"* ve *"PRATPAIAN"* şeklinde okunmuş olup, toprak altında kalan kısımda *"TRAIANUS"* yazısının yer aldığı bilinmektedir. İmparator Traianus'a ait bir yapıdan sökülen arşitrav parçasının burada devşirme malzeme olarak kullanıldığı düşünülmektedir (De Hell, 1854: Pl. VIII).De Hell, çalışmasında Ereğlisi'nde tespit ettiği yazıtların iki levha halinde kaydetmiş ve burada kilisenin kuzey cephesinin batısındaki kapı üzerindeki yazıtı tamamlayarak sunmuştur (De Hell, 1854: Pl. VIII). Seyyahlar 18. ve 19. yüzyılda buradaki yazıttan yola çıkarak İmparator Traianus ile ikişkilendirdikleri bu kapının yazıtını tespit edebildikleri kadarıyla yazmışlar ya da Hommire de Hell gibi tamamlamaya çalışmışlardır. De Tournefort ise yazıtı P.B.A. TPAIAN & TOKPATΩPI olarak okumaktadır (De Tournefort, 1717: 184). P. Makres, Pontoherakleia adlı çalışmasında buradaki yazıtı diğer seyyah ve araştırmacılardan kısmen farklı okuyup değerlendirmiştir. Arştırmacı kilisenin kuzey cephesindeki yazıtı "I I OKPATOPI PATPAIAN" şeklinde aktarmıştır (Makres, 1903: 16).

ölçülerinde ve dışa 4.34 m. taşkın yarım daire apsis bulunur. Apsisin güneyindeki düz duvarda 3.20 m. yukarıda 0.92 x 1.95 m. ölçülerinde ve 1.02 m. derinliğe sahip pencere, üzerinde ise 6.08 x 0.72 m. ölçülerinde yuvarlak kemerli bir pencere bulunur.

Doğu cephe moloz taş, tuğla, yatay ahşap hatıl ve harç malzemeden inşa edilmiştir. 2013-2014 restorasyon çalışmalarında doğu cephenin orijinal malzeme-teknik özellikleri görülmektedir[68] (Resim 12-13, Çizim 8).

Resim 12 OGC, Doğu ve Kuzey Cepheler, Restorasyon (VGM 22.09.2014)

Çizim 8, Resim 13 OGC, Güney Cephe, Restorasyon Sonrası (Gür, 2019)

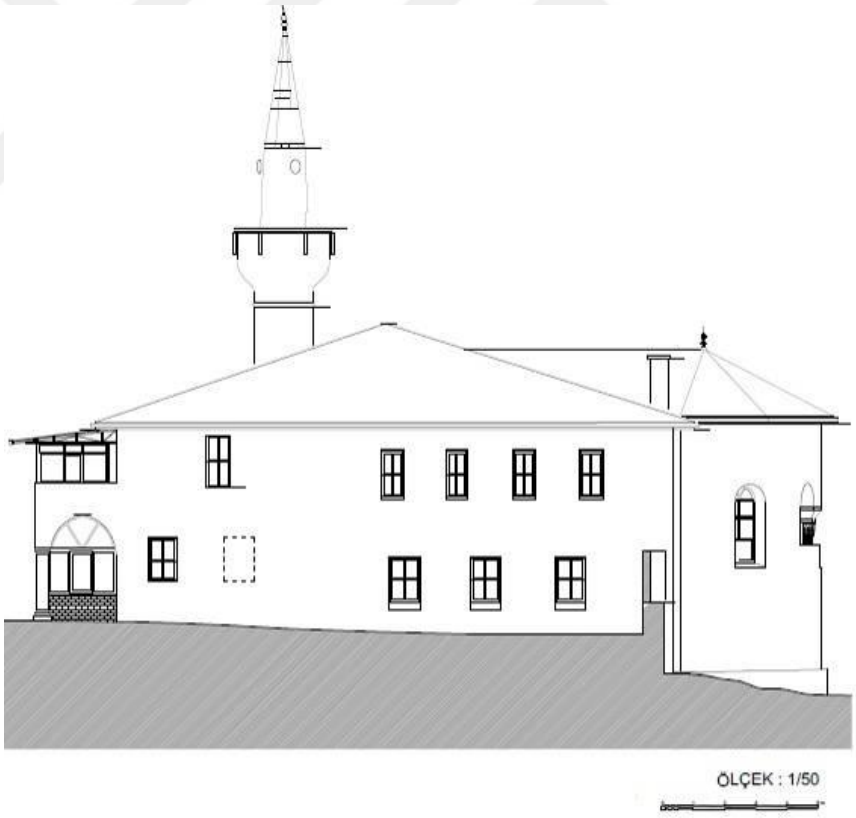
68 http://www.gundem67.com/yasam/turkiyedeki-ilk-ayasofya-kilisesi-ereglide-ibadethaneye-aciliyor-h12616.html 28.10.2018-13:34

Merkezi yarım daire apsiste, 4.07 m. yukarıda 4.37 x 2.65 m. ölçülerinde ve 1.02 m. derinliğe sahip üçlü pencere bulunur. Pencereler 0.43 x 2.73 m. aralıklarla iki çifte sütun ve sütun başlıklarıyla birbirinden ayrılmaktadır.

Doğu cephede apsisin kuzeyinde 7.82 x 8.38 m. ölçülerinde düz duvar yer alır. Burada iki katlı pencere düzenlemesi görülmektedir. Altta 2.95 m. aralıklarla yerleştirilmiş 1.61 x 0.98 m. ölçülerinde ve 1.02 m. derinliğe sahip iki dikdörtgen pencere, üstte ise 2.95 m. aralıklarla yerleştirilmiş 1.61 x 0.98 m. ölçülerinde ve 1.02 m. derinliğe sahip ölçülerinde dikdörtgen iki pencere bulunur.

Güney Cephe

Güney cephe, kuzey cephe ile benzer özelliklerde ve 5.00 x 20.35 m. ölçülerine sahiptir. Güney cephede iki katlı pencere düzenlemesi görülmektedir. Altta eksende üç, eksenin batısında bir olmak üzere toplamda dört pencere yer alır. Eksendeki dikdörtgen pencereler 0.97 x 1.44 m. ölçülerinde ve 0.88 m. derinliğe sahiptir ve 1.68 m. aralıklarla yerleştirilmiştir (Çizim 9).

Çizim 9 OGC, Güney Cephe, Görünüş (Gür, 2019)

Dikey ikinci kat pencereler ortalama 0.67 x 1.42 m. ölçülerinde ve 0.82 m. derinlikte ve 1.35 m. aralıklarla inşa edilmiştir. Güney cephe sıvanarak griye boyanmıştır. Dikdörtgen beş pencere yer almaktadır. Altta eksenin 6.01 m. batısında ise 0.86 x 1.34 m. ölçülerinde ve 0.33

m. derinliğe sahip bir pencere bulunur. Üstte eksenin 3.05 m. batısında ise 1.55 x 0.65 m. ölçülerinde ve 0.33 m. derinliğe sahip bir pencere bulunur.

Resim 14 OGC, Güney Cephe, Restorasyon (Öztürk, 2014) ve Günümüz (Gür, 2018)

Güney cephede devşirme malzemeler kullanılmıştır. Doğudaki yazıt dışında diğerleri sıvanarak kapatımıştır. Restorasyon sonrasında güney cephe sıvanarak griye boyanmıştır. Yapının batısındaki tığla ve harç malzemelerden inşa edilmiş olan bölümde (günümüzde son cemaat yerinin güney duvarı) altta kapatılmış bir pencere bulunmaktadır. Restorasyon sırasında çekilen fotoğraflarda görülmektedir. 5.01 m. yüksekliğe sahip cephe, 4.80 m.'de ahşap saçakla son bulur (Resim 14).

Batı Cephe

Kilisenin narteksi günümüze ulaşmamıştır. Narteksin yerinde günümüzde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen, son cemaat yeri bulunur. Tek katlı olarak düzenlenen son cemaat yeri kuzeyde kapalı, doğuda batı cephesine bitişik, batı ve güneyde ise ahşap direklerle desteklenir. Son cemaat yeri batıda kare kesitli, sekiz ahşap desteğe sahiptir[69].

[69] OGC, Kuzey ve Batı Cepheler, Restorasyon (26.08.2013). 2014 öncesinde bu taşıyıcıların aralarında yuvarlak kemerler yer alır günümüzde ise ahşap saçak ile son bulmaktadır. Soncemaat yeri doğudan bayığa tek yönde eğimli ahşap çatılı ve üzeri alaturka kiremit kaplıdır. http://www.pusulagazetesi.com.tr/arsiv_35112/orhangazi-camisi-nde-restorasyon-suruyor/ 28.10.2018-13:31

Resim 15 OGC, Batı Cephe, Kuzeybatıdan Güneydoğuya Bakış (Gür, 2019)

Batı cephede iki katlı pencere düzenlemesi görülür. Altta eksenin 1.84 m. kuzeyinde 1.60 x 1.90 m. ölçülerinde ve 0.49 m.derinliğe sahip kapı ile, batı cephenin güneyinde 1.81 x 1.70 m. ölçülerinde ve 0.49 m. derinliğe sahip iki kapı bulunmaktadır. Cephenin kuzeyindeki kapı yapının içine, güneydeki kapı ise ikinci kata çıkan koridora açılmaktadır.

Batı cephede altta üç pencere bulunur. Pencerelerden biri kuzeyde, 0.74 x 1.10 m. ölçülerinde ve 0.49 m. derinliğe sahiptir. İki kapının arasındaki iki dikdörtgen pencere ise 0.75 x 1.12 m. ölçülerinde ve 0.49 m. derinliktedir (Resim 15-16).

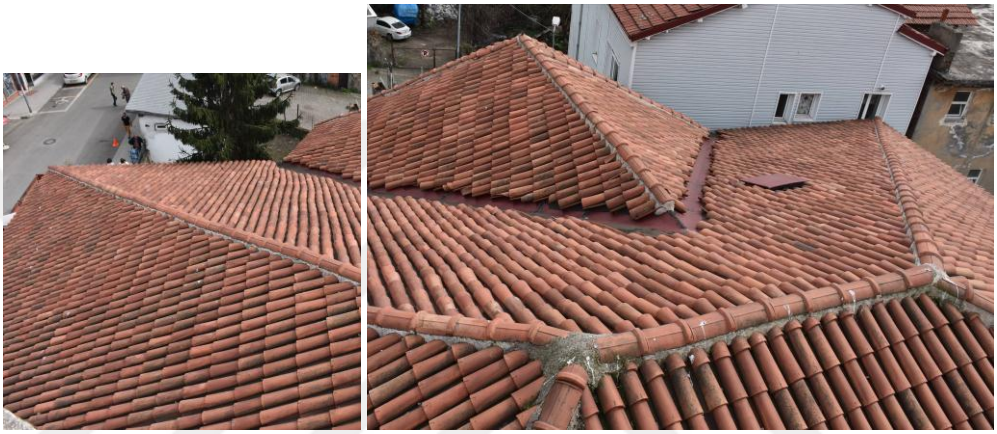

Resim 16 OGC, Güney ve Batı Cepheler (Gür, 2018)

Üstte simetrik dokuz pencere bulunur. Ortalama 1.26 m. aralıklarla yerleştirilen pencereler, 0.81 x 1.55 m. ölçülerinde ve 0.49 m. derinliğe sahiptir. Batı cephe üstte ahşap saçak ile son bulur.

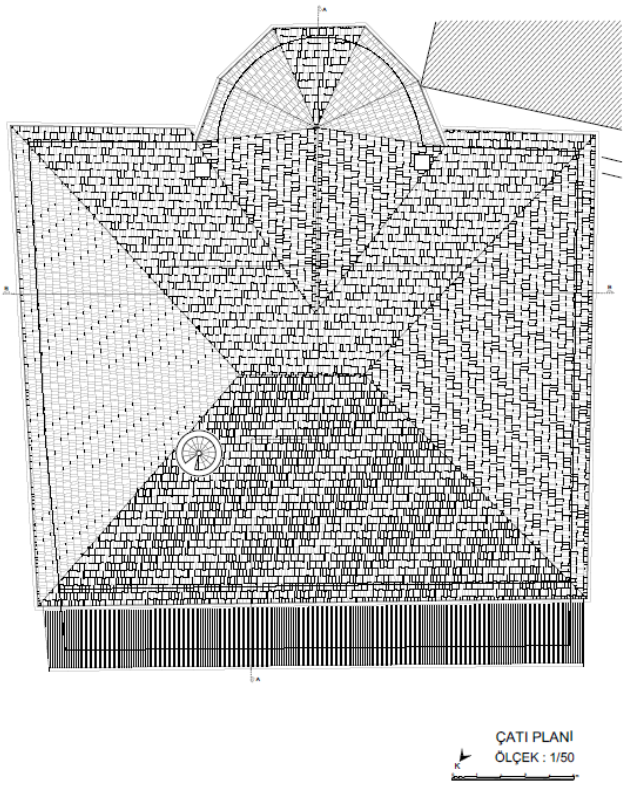
Örtü Sistemi

Kilisenin üzeri dört yönde ahşap kırma çatılı ve Marsilya kiremit kaplıdır. Örtü sistemi kuzeyden güneye 24.35 m., doğudan batıya 23.08 m. ölçülerine sahiptir. Apsis ve batıdaki sundurma dahil doğudan batıya 26.42 m. uzunluğundaki çatı doğudaki apsis ve batıdaki sundurma hariç 19.72 m. ölçülerine sahiptir. Örtü sistemi Osmanlı dönemi ve sonrasında aslına uygun olmayan şekilde değiştirilmiştir. Saçaklar 0.85 m. genişliğe sahiptir (Resim 17).

Resim 17 OGC, Çatı (Gür, 2018)

Batı cepheye sonradan ilave edilen sakıf, doğudan batıya eğimli, tek pahlı ahşap malzemeden inşa edilmiştir. Yapının çatısı günümüzde çağdaş alaturka kiremitlerle kaplıdır (Çizim 10).

Çizim 10 OGC, Çatı (Gür, 2019)

İç Tanıtım

Apsis

Doğu duvarın merkezinde, dıştan 8.43 x 4.34 m. ölçülerinde, içten 7.27 x 4.34 m. ölçülerinde, 4.34 m derinliğinde, içten ve dıştan yarım daire, merkezi içte bir apsis bulunur. Apsisin üzerinde yarım daire kubbe yer alır. Apsiste, eksende yerden 1.56 m. yükseklikle simetrik üç yuvarlak kemerli pencere, bunların güneyinde aynı ölçülerde bir yuvarlak kemerli pencere, eksendeki üç pencerenin kuzeyinde, yerden 1.00 m. yükseklikte dikdörtgen, toplamda beş pencere yer alır (Resim 18).

Resim 18 OGC, Apsis (Gür, 2018)

Kuzeydeki pencere 1.50 x 0.87 m. ölçülerinde ve 1.02 m. derinliğindedir. Eksendeki üç pencere 3.25 x 2.51 m. ölçülerinde ve 1.07 m. derinliğindedir. Üç pencerenin her biri 0.89 x 2.47 m. ölçülerinde ve 0.33 m. çapındaki bodur sütuncelerle birbirinden ayrılır. Sütunların üzerlerinde impost dört başlık, başlıkların üzerinde günümüzde yüzeyleri kazınmış haçlar görülür. Eksendeki 0.89 x 2.47 m. ölçülerindeki pencerenin 2.17 m. güneyinde, yuvarlak kemerli, 0.97 x 2.31 m. ölçülerine sahip, 0.91 m. ölçülerinde bir pencere daha bulunur.

Apsisin içinde, eksenin yaklaşık 1.00 m. güneyine kaydırılmış mihrap yer alır. Mihrap güneye 0.50 m. çıkıntı yapacak şekilde 1.48 x 2.92 m. ölçülerinde inşa edilmiştir.

Doğuda apsisin kuzey ve güneyi düz duvar şeklinde son bulur. Apisin güneyindeki doğu duvar 5.99 x 6.62 m. ölçülerindedir. Doğu duvarda iki katlı pencere düzenlemesi görülmektedir. Alttaki pencere 1.91 x 1.01 m. ölçülerinde ve 1.03 m. derinliğinde, üstteki pencere ise 0.94 x 0.72 m. ölçülerinde ve 1.03 m. derinliğindedir.

Apsisin kuzeyindeki doğu duvarda ise iki katlı pencere düzenlemesi görülür. Altta iki üstte ise iki olmak üzere dört pencere bulunmaktadır. Altta zeminden 0.40 m. yukarıdaki pencerelerin aralarında 0.94 m. duvar yer alır. Alt kat pencereler 0.73 x 0.49 m. ölçülerinde ve 1.00 m. derinliğe sahiptir. Alttaki pencerelerle aynı akstaki üst kat pencereler zeminden 2.05 m. yukarıdadır ve aralarında 1.81 m. duvar bulunur. Simetrik üst kat pencereleri 0.75 x 0.50 m. ölçülerinde ve 1.00 m. derinliğe sahiptir.

Naos

Naos, apsis dahil içten 10.05 x 10.34 m. ölçülerinde, apsis hariç 8.46 x 10.34 ve 6.50 m. yüksekliğindedir. Naos, kuzeyde ve güneyde üçer sütun dizisiyle üç nefe ayrılmıştır. Orta nef 3.62 x 7.73 m. ölçülerindedir. Orta nefi kuzey ve güney neften ayıran devşirme sütun ve sütun başlıkları İon düzenindedir. Sütunlar ve başlıkların volütleri kısmen kırık ve eksiktir (Resim 19).

Resim 19 OGC, Naos, Batıdan Doğuya Bakış (Gür, 2018)

Kuzey ve güneyde, nefleri orta neften ayıran üçer sütunların aralarında dörder arşivolt bulunur. Arşivoltlar normalden daha yüksek ve dardır. Sütunlar ortalama 4.08 m. yüksekliğinde, üstte 0.39-41.5 m., altta ise 48.7-49.8 m. çapa sahiptir.

Kuzey nef, batıdaki payeye kadar 10.25 x 6.53 m. ölçülerinde ve 6.61 m. tavan yüksekliğine sahiptir. Kuzey nef üç sütunla birbirinden ayrılmış dört açıklıkla güneyde orta nefe bağlanır. Doğuda, doğu duvar ve batıda ise dikdörtgen odadan paye ile ayrılan kuzey nef, altta üç yatay, üstte ise dikey dört dikdörtgen pencereyle aydınlatılmaktadır (Resim 20).

Resim 20 OGC, Kuzey Duvar (Gür, 2018)

Kuzey duvarda iki katlı pencere düzenlemesi görülür. Alttaki üç pencere, 0.75 m. yükseklikte, 1.41 m. aralıkla, 0.93 x 0.40 m. ölçülerinde ve 0.90 m. derinliktedir. Üstte, 4.27 m. yükseklikteki 1.40 m. aralıkla, 0.90 x 1.35 m. ölçülerinde ve 0.90 m. derinliğe sahip, dört pencere bulunur.

Kuzeydeki nefin batısında 4.43 x 5.96 m. ölçülerinde ve 3.72 m. tavan yüksekliğine sahip dikdörtgen bir oda bulunur[70]. Odaya güney duvarın batısındaki 0.80 m. genişliğinde ve 0.23 m. derinliğindeki kapıdan girilmektedir. Kuzey nefin batısında yuvarlak kemerli 1.41 m. genişliğinde ve 0.78 m. derinlikte bir açıklık bulunur. Açıklığın kuzeyinde dikdörtgen oda, güneyinde ise minarenin kaidesine bitişik olarak inşa edilmiş 2.58 x 2.91 m. ölçülerinde paye yer alır.

Resim 21 OGC, Kuzey Nef ve Yuvarlak Kemer (Gür, 2018)

Kuzey nefin batısında, odanın kuzey duvarında iki katlı pencere düzenlemesi görülür. Altta, 1.47 m. aralıklı yatay dikdörtgen pencereler, 1.63 m. genişliğinde ve 0.45 m. derinliğe sahiptir. Üstte, 0.88 x 1.35 m. ölçülerinde ve 0.45 m. derinliğinde bir pencere yer alır (Resim 21).

Güney nef, batıdaki payeye kadar, 9.78 x 4.90 m. ölçülerinde ve 6.51 m. tavan yüksekliğine sahiptir. Güney nef, kuzeyinde üç sütunla orta nefe bağlanır. Güney nef doğuda, doğu duvar, batıda ise ikinci kata çıkışı sağlayan merdiven boşluğunun duvarı ve dikdörtgen paye ile sınırlandırılmıştır (Resim 22).

[70] Bu oda günümüzde din görevlisinin odası olarak düzenlenmiştir.

Resim 22 OGC, Güney Nef, Doğu Duvar ve Batı Duvar (Gür, 2018)

Güney duvarda iki katlı pencere düzenlemesi görülmektedir. Altta 0.75 m. yukarıda, 1.60 m. aralığa sahip üç dikdörtgen pencere yer alır. Pencereler 0.97 x 1.44 m. ölçülerinde ve 0.97 m. derinliğe sahiptir. Üstte, 4.06 m. yukarıda, 1.38 m. aralığa sahip 0.70 x 1.53 m ölçülerinde ve 0.97 m. derinliğinde pencereler yer alır (Resim 23).

Resim 23 OGC, Güney Nef ve Batısındaki Kapı (Gür, 2018)

Güneyde ise 2.28 x 0.78 m. ölçülerinde ve 0.47 m. derinliğindeki kapı, üst kata çıkışı sağlayan 5.82 x 2.58 m. ölçülerindeki merdiven boşluğuna açılır. Naosun güneybatısındaki bu alan 6.60 m. yüksekliğindedir[71].

Merdivenler kuzey duvara bitişik olarak başlar ve güney duvara yönelerek üst kata ulaşır. Batısında, duvarın tam ortasına yerleştirilmiş 1.57 x 1.98 m. ölçülerinde ve 0.47 m. derinliğindeki kapı dışarı açılır. Doğu duvarda pencere bulunmaz, güney duvarda iki katlı pencere düzenlemesi görülür. Altta pencereler, 1.25 m. yukarıda, 1.38 x 0.94 m. ölçülerinde ve 0.43 m. derinliğe sahiptir. Üstte pencereler, 4.16 m. yukarıda, 1.60 x 0.65 m. ölçülerinde ve 0.43 m. derinliğindedir. Naosun batısında iki katlı pencere düzenlemesi görülür. Günümüzde kadınlar mahfili olarak kullanılan ikinci kat, doğuda 2.50 m. yüksekliğinde ve 0.46 m. çapındaki küçük bir sütunla desteklenir. Bu sütunla ikiye ayrılan bölüm, her iki katta da, doğudan orta nefe açılmaktadır.

Orta nefin batısında, eksenin kuzeyinde 2.00 x 2.13 m. ölçülerinde ve 0.47 m. derinliğe sahip kapı, günümüzde naosa girişi sağlar. Kapının güneyinde üç, kuzeyinde bir olmak üzere toplamda dört pencere yer alır. Kapının kuzeyindeki pencere, 0.80 m. genişliğinde ve 0.47 m. derinliktedir. Kapının güneyindeki simetrik üç pencere ise ortalama 2.10 m. aralıklara sahip, 0.82 m. genişliğinde ve 0.47 m. derinliğindedir (Resim 24).

Resim 24 OGC, Naos, Orta Nef, Batıdan Doğuya Bakış (Gür, 2018)

[71] 1970'li yıllara kadar bu yapıda incelemelerde bulunan araştırmacılar naosun batısındaki sütunu çizmemişlerdir (Eyice, 1971: 318, Fig. 3). Yaptıkları çizimlerden yola çıkarak buradaki sütunun ve soncemaat yeri gibi kapsamlı değişikliklerin bu tarihten sonra inşa edildiği düşünülmektedir.

Naosun batısı günümüzde kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır. Bu alan kuzey-güney doğrultusunda 17.90 x 7.02 m. ölçülerinde ve 2.84 m. yüksekliğinde, dikdörtgen planlıdır.

Kuzey duvar, 5.98 m. uzunlığunda ve 2.72 m. yüksekliğindedir. İkinci katta, kuzeyde dikdörtgen bir pencere bulunur. Pencere 0.85 m. genişliğinde ve 0.30 m. derinliğe sahiptir. Doğu duvar, güneydeki merdiven boşluğu dahil, 20.98 m. uzunluğunda ve 2.72 m. yüksekliğindedir. Doğuda, eksende 7.81 x 2.22 m. ölçülerinde kemer yer alır, kemer doğrudan orta nefe açılır. Doğuda 0.54 x 7.85 m. ölçülerinde ve 0.09 m. kalınlığında korkuluk panelleri bulunur (Resim 25).

Resim 25 OGC, Naosun Batısı, İkinci Kat, Doğudaki Kemer (Gür, 2019)

Bu alanın üzerinde büyük bir kemer yer almaktadır. Eksenin kuzeyinde 2.40 x 2.22 m. ölçülerinde düz bir duvar, doğu duvara bitişik 2.27 x 2.60 m. ölçülerinde minarenin pabucu görülür. Pabucun gövdesinde 0.58 m. genişliğinde ve 0.68 m. derinliğe sahip dikdörtgen bir kapı yer alır (Resim 26).

Resim 26 OGC, Naosun Batısı, İkinci Kat, Güneydoğuya Bakıs (sol) ve Kuzeydoğuya Bakış (Gür, 2019)

Doğuda eksenin güneyinde ise 6.88 x 2.27 m. ölçülerinde dikdörtgen duvar yer alır. Duvarın merkezinde zeminden 0.68 m. yükseklikte, 0.86 genişliğinde ve 0.61 m. derinliğinde dikdörtgen bir niş bulunur.

İkinci katta güneyde, 2.60 x 5.82 m. ölçülerinde merdiven boşluğu bulunur. Güney duvarda zeminden 4.27 m. yukarıda, 0.75 x 1.55 m. ölçülerinde ve 0.64 m. derinliğindeki pencere bu alanı aydınlatmaktadır.

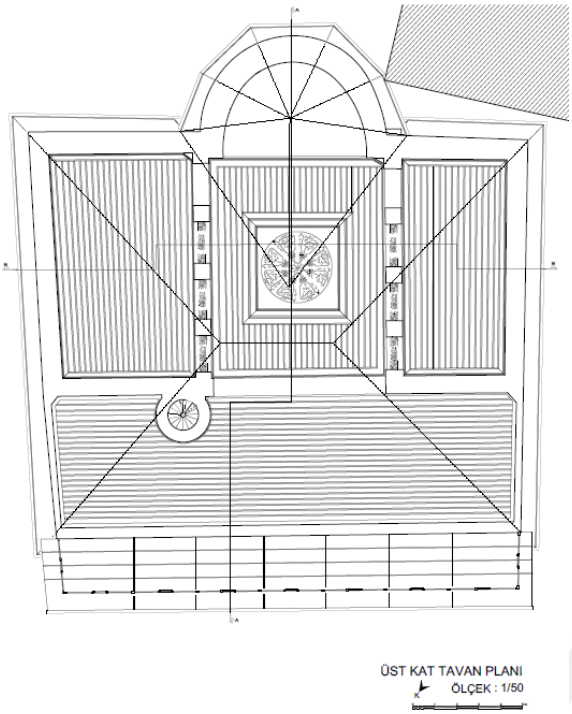

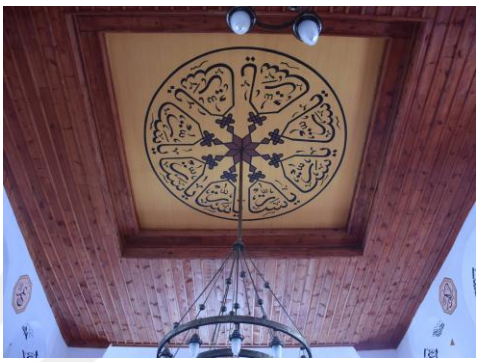
Resim 27 OGC, Naosun Batısı, İkinci Kat, Kuzeybatıya Bakış (Gür, 2019)

Batı duvarda simetrik bir pencere düzenlemesi görülür. Pencereler, 1.70 m. aralığa sahip, 0.63 m. genişliğinde ve 0.48 m. derinliğe sahiptir (Resim 27).

Naos Örtü Sistemi

Naosun üzeri günümüzde, apsis hariç 20.78 x 10.18 m. ölçülerinde ahşap tavanla örtülüdür. Orta nef, kuzey (6.53 x 10.18) ve güneydekilere (4.76 x 9.78) oranla daha geniştir ve üzeri doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen ahşap tavanla örtülüdür. Ortada, 7.83 x 8.20 m. ölçülerindeki ahşap tavanın merkezinde, 4.44 x 5.09 m. ölçülerinde dikdörtgen bir tavan göbeği bulunmaktadır. Çökertme tekniğinde inşa edilmiş tavan göbeğinin merkezinde, madalyon içinde dairesel sekiz hat dizisi bulunur. Hattın merkezinde, tavanın ortasından avize sarkar.

Çizim 11 OGC, Naos, Örtü Sistemi, Doğuya Bakış (Gür, 2019)

Resim 28 OGC, Naos, Örtü Sistemi, Doğuya Bakış (Gür, 2019)

Kuzey ve güney neflerin üzerleri ahşap tavanla örtülüdür. Kuzey ve güney neflerin üzerleri ile orta nefte, tavan göbeğinin kenarları batı-doğu doğrultusunda çıtalarla kaplanmıştır. Batıda, ikinci katın üzeri, ahşap tavanlıdır. Ahşap tavan kuzey-güney doğrultulu çıtalardan inşa edilmiştir (Resim 11, Çizim 28).

Narteks

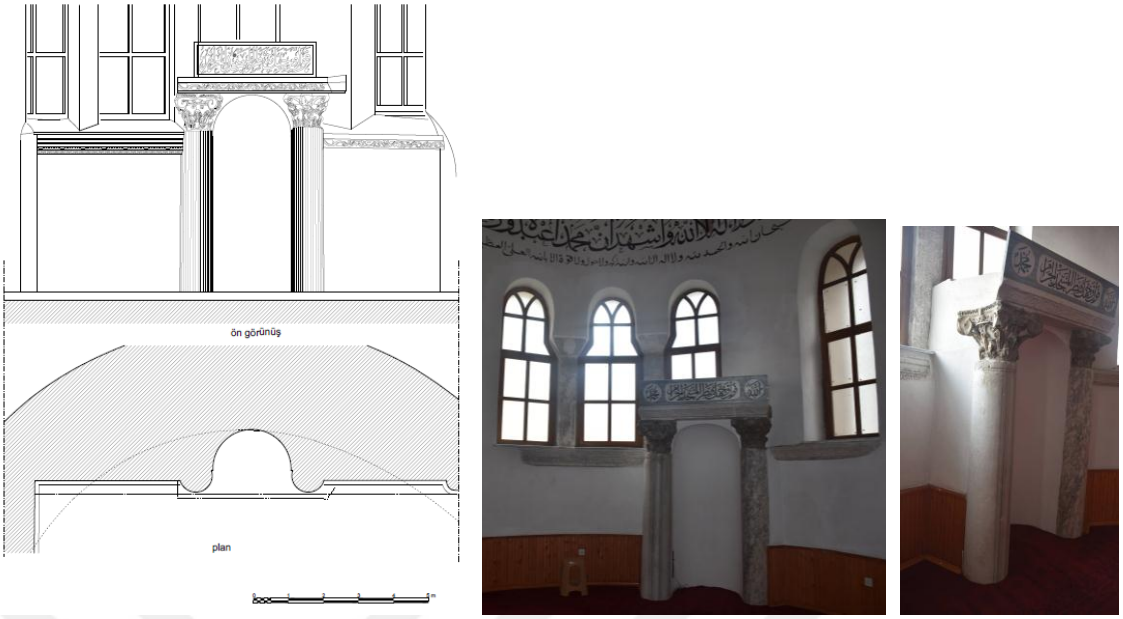
Kilisenin batısı büyük değişime uğramış ve narteks günümüze ulaşmamıştır[72].

1.1.5.1.4.Osmanlı Dönemi Sonrası[73]:

Fetih sonrasında camiye çevrilen yapının ekseninde ve apsisinde kısmi değişimler görülür. Orta nefe doğrudan bağlanan derin apsis nişinde, eksenin güneyine yerleştirilmiş bir mihrap bulunur. Mihrabın kuzey ve güneyinde ortalama 2.25 m. yüksekliğinde birer sütun yer alır. Güneydeki sütunun üzerinde korint, kuzeydekinde ise kompozit başlık bulunur. 0.50 m. derinliğindeki mihrap nişinin üzeri lento ile son bulur.

[72] Narteks için; *Orhan Gazi Camii, Restitüsyon ve Restorasyon Önerileri* başlığına bakınız.

[73] OGC'deki Osmanlı dönemi sonrası değişimler başlığı altında, yapıdaki değişim ve ilaveler ifade edilirken İslam terminolojisi kullanılacaktır. Örneğin, nef yerine sahın kelimesi tercih edilmiştir.

Resim 29 OGC, Mihrap (Gür, 2019)

Mihrap nişinin üzerindeki Arapça kitabede;

> *"Zekeriyya, Meryem'in Bulunduğu Mihraba Her Girdiğinde,.."* anlamına gelen *"Küllemâ Dehule Aleyhâ Zekeriyyal Mihrabe"* yazar (Al-i İmran, 3/37) (Resim 29).

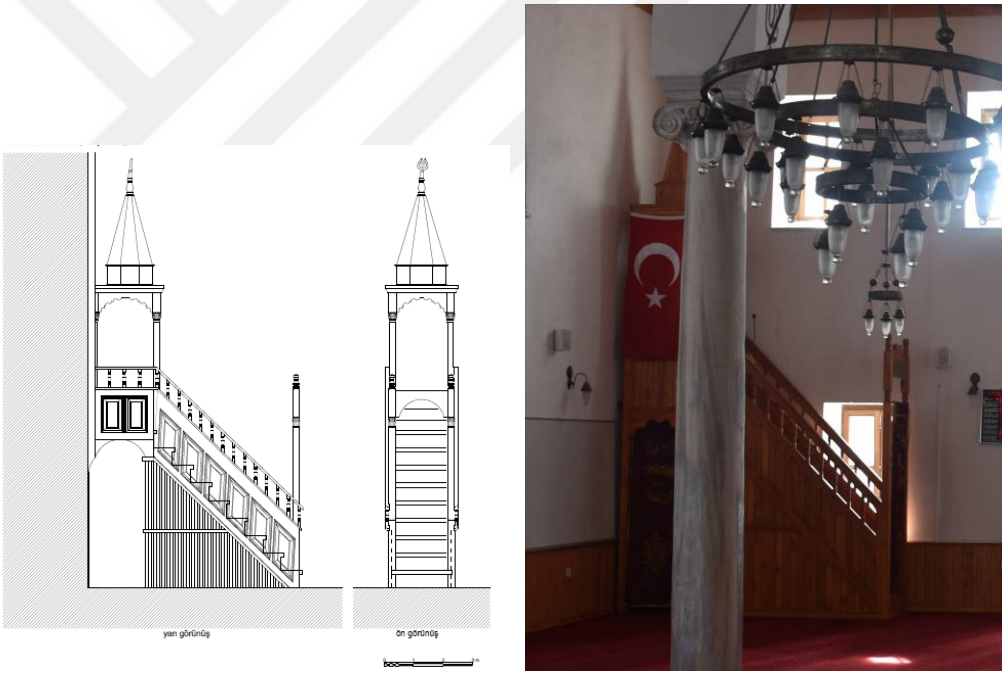
Apsisin içinde, zeminden yaklaşık 2.00 m. yukarıda, üçlü pencerenin altında devşirme, mermer friz, eşik olarak kullanılmıştır. Mihrapta devşirme sütun ve sütun başlıkları kullanılmıştır. Sütun başlıklarının üzerinde arşitrav yer alır. Arşitravın bir parçası mihrabın güneyinde, pencerenin altında kullanılmıştır. Naos günümüzde sahın olarak kullanılmaktadır, zemini halı kaplıdır. Kuzey sahındaki sütunların batısına ahşap kaide üzerinde yükselen 1.23 x 1.62 m. ölçülerinde müezzin mahfili bulunur. Mahfil batıda paye ile birişik, üç yönden ise 0.37 m. yüksekliğinde ahşap korkuluklarla çevrilidir.

Kuzeydeki sahın, ortadaki neften ayıran sütun dizelerinin doğusunda, apsisin köşesine bitişik ahşap vaiz kürsüsü inşa edilmiştir. Kürsünün kuzeyinde kutsal kitapların bulunduğu ahşap dolap yer alır (Resim 30).

Resim 30 OGC, Müezzin Mahfili ve Vaiz Kürsüsü (Gür, 2018)

Güney nefin güneydoğu köşeşinde ahşap bir minber yer alır. Üstünde kare köşkü bulunan minbere batıdaki ahşap kapıdan girilir. Minberin kuzey ve güneyi, ahşap korkuluklara sahiptir (Resim 31).

Resim 31 OGC, Minber (Gür, 2019)

Orta sahının kuzeybatısında 2.49 x 1.77 m. ölçülerinde tuğla, taş ve harç malzemelerden inşa edilmiş minarenin kaidesi, kadınlar mahfinde ise pabuç bölümü yer alır. Minarenin gövde, şerefe ve petek, tuğla ve harç malzemeden inşa edilmiştir. Kare kaide, silindirik gövde ve peteğe sahip tek şerefeli minare, hantal görünüme sahiptir. Şerefenin altı ve zemini kesme taş malzemelidir. Şerefenin altında yarım daire bir silme dolanır (Resim 32).

Resim 32 OGC, Minare (Gür, 2019)

Sahının kuzeybatısındaki dikdörtgen planlı oda, günümüzde cami din görevlisinin dinlenmesi ve eşyalarını koyması için hazırlanmıştır. Sahının güneybatısındaki dikdörtgen alan ise üstteki kadınlar mahfiline çıkışı sağlar. 2014 yılında yapının içi sıvanarak beyaza boyanmıştır. Kuzey, doğu ve güneydeki duvarlarda, arşivoltların içleri ve aralarında; Allah, Muhhammet, Sahabelerin isimleri ve ayetlerden oluşan hatar yer alır. Hatlar beyaz üzerine siyah ya da sekizgenlerin ortasında sarı zemin üzerine siyahtır.

Sahının batısında, altta son cemaat yeri, üstte ise kadınlar mahfili bulunur. Altta kapının kuzey ve güneyinde batı duvara bitişik, ahşap ayakkabılıklar yer alır. Üstteki kadınlar mahfili tamamen betondan yenilenmiştir (Resim 33).

Resim 33 OGC, Son Cemaat Yeri ve Kadınlar Mahfili (Gür, 2019)

Yapının sahın duvarları, 0-0.50 m. ölçülerinde ahşap lambri kaplıdır. Pencere ve kapıları yenilenen sahın ve kadınlar mahfili halıyla kaplıdır.

1.1.5.1.5.Malzeme ve Teknik:

Yapının cepheleri, geçirdiği onarımlarda defalarca sıvanarak boyanmıştır. Sıvanan cepheleri yapının malzeme ve teknik özelliklerinin anlaşılmasını zorlaştırır.

Minarenin kaide, gövde, şerefe ve petek, tuğla ve harç malzemeden inşa edilmiştir. Şerefenin korkuluğun altında taş bilezik yer alır. Minarenin kaide ve pabucu sıvanmadan bırakılmıştır. Kaidede kalın harç tabakalarıyla örülmüş iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taş görülür. Bu teknik erken dönem Osmanlı mimarisinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

2013-2014 restorasyon fotoğrafları yapının malzeme-teknik özelliklerini anlamamızı sağlar. Cephelerde krem-gri harçlı moloz taş, kesme taş, mermer ve harç görülür. Kuzey ve güney cephelerin batısında yoğun devşirme malzeme kullanılmıştır. Son cemaat yeri olarak kullanılan alanın kuzey, batı ve güneydeki duvarları 0.00-3.00 m. arasında moloz taş, tuğla ve harç, yukarısı ise tuğla ve harç malzemelerden inşa edilmiştir[74] (Resim 34).

Resim 34 OGC, Güney Cephe ve Yazıt (Öztürk, 2013)

Kullanılan malzemelerin bölgedeki taş ocaklarından temin edildiği bilinmektedir. Kentin günet ve kuzeyinde, kireçtaşı ocakları bulunmaktadır. Kentteki duvarların birçoğu kalsit damarlı kayaçtan ve bej, kumlu kireç taşından inşa edilmiştir. Kale Tepe'nin kuzey yamacında, sadece bir taş ocağında pembe şistoz kayaç görülür. Pembe kayaçların ise buradan temin edilmiştir (Hoepfner, 1960: 19). Yapının duvarlarında devşirme mermer, naosun kuzey ve güneyindeki

[74] Kentte mermer ocağı bulunmamaktadır. Gülüç Nehri'nin kil çökelleri pişmiş toprak ve seramik yapımında kullanılmış olmalıdır. Kâtip Çelebi tarafından anlatılan, nehir kenarında üretilen tuğlalar için bakınız: (Hoepfner, 1960: 19).

sütun ve sütun başlıkları, apsisteki üçlü pencerenin sütunce ve başlıkları ile sonradan inşa edilen mihraptaki sütun ve sütun başlıkları mermerdir[75] (Resim 35).

Resim 35 OGC, Naos Kuzey Duvar, Restorasyon (VGM 22.09.2014)

1.1.5.1.6.Süsleme:

Cami olarak kullanılan yapının naos ve cepheleri sıvanarak boyanmıştır. Apsiste, kuzey ve güney nefleri orta neften ayıran sütun ve sütun başlıkları, güney cephenin doğusunda yazıt, kuzey cephenin ekseni ve eksenin batısındaki levhalar, arşitravlar ve Traianus'a (98-117) ait yazıt, günümüze ulaşan süslemelerdir.

Doğu duvarda, apsisteki pencereler ile eksenin güneyindeki yuvarlak kemerli pencerenin altındaki arşitravlar, mirabtaki sütun ve sütun başlıkları, Osmanlı dönemi sonrasında devşirilerek kullanılmıştır. Naostaki sütun başlıkları, apsisteki sütuncelerin başlıkları, özgün süslemelere sahiptir.

1.1.5.1.7.Yazıt ve Mimari Plastik: (Resim 36-75, Çizim 12-31)

Katalogta OGC'nin naos ve cephelerindeki mimari plastik eserler incelenmiştir. Yazıtlar, Sütun başlıkları, sütunlar, yastık / impost, arşitrav ve friz, sarkofag ve levhalar incelenmiştir. Katalogta numaralanan eserler sırasıyla envanter numarası, konum, inceleme tarihi, teknik, malzeme ve

[75] https://www.haberler.com/turkiye-deki-ilk-ayasofya-kilisesi-eregli-de-6509016-haberi/ 28.10.2018 – 13:36

durum, ölçüler, tanım, yazıt[76], tarihlendirme ve kaynaklar kapsamında incelenmiştir. OGC'deki yazıtlar ve mimari plastik eserlerin envanter numaraları yoktur.

Yazıtlar

OGC Katalog No.: 1 (Resim 36)

Resim 36 OGC, Güney Cephenin Batısı, Yazıt (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, güney cephenin doğusu.

İnceleme Tarihi **:** Üst 03.06.2013, 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kazıma tekniğiyle yazılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, 03.06.2013 tarihli Bülent Öztürk'ün fotoğraflarında yazıtın yüzeyi boyalı değildir. 2013 tarihli restorasyonda, yazıtın solundaki ilk iki harfin üzerine atık su borusu yerleştirilmiştir. Restorasyonda yazıtın çevresi sıvanarak yüzeyi boyanmıştır.

Ölçüler **:** Uz. 0.84 m., Gen. 0.16 m.

Tanım **:** Kilisenin güney cephesinin batısında, zeminden yaklaşık 4.00 m. yukarıda sıva içine yerleştirilmiş yazıtta "+ Τ Ε Ι Χ Η Ν Ε Ο Υ Ρ Γ Ε Ι Π Ο Λ Σ C" okunmaktadır.

Yazıt **:** "+ Τ Ε Ι Χ Η Ν Ε Ο Υ Ρ Γ Ε Ι Π Ο Λ Σ C"[77]

[76] Kilisenin 03.06.2013 tarihinde çekilmiş güney cephesine ait fotoğraflarını bana ileterek buradaki yazıtın tüm halini görmemi sağlayan ve yazıtların okunmasında bana yardımcı olan Dr. Öğretim Üyesi Bülent Öztürk'e çok teşekkür ederim.
Kuzey cephenin batısı ile güney cephenin doğusunda fragman yazıtlar bulunmaktadır. Bu yazıtlardan kuzeydeki imparator Traianus'a (98-117) atfedilir, güneydeki ise Geç Bizans döneminde gemi yapımcısı Neurgos/Naurgos'a ile ilgilidir.

Tarihlendirme **:** 12.-13. yüzyıl (Epigraf Bülent Öztürk)

Yayınlar **: ---**

OGC Katalog No.: 2 (Resim 37-38, Çizim 12)

Resim 37 OGC, Kuzey Cephenin Batısı, Devşirme Kapı ve Sarkofag Levhası (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, kuzey cephenin batısı.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

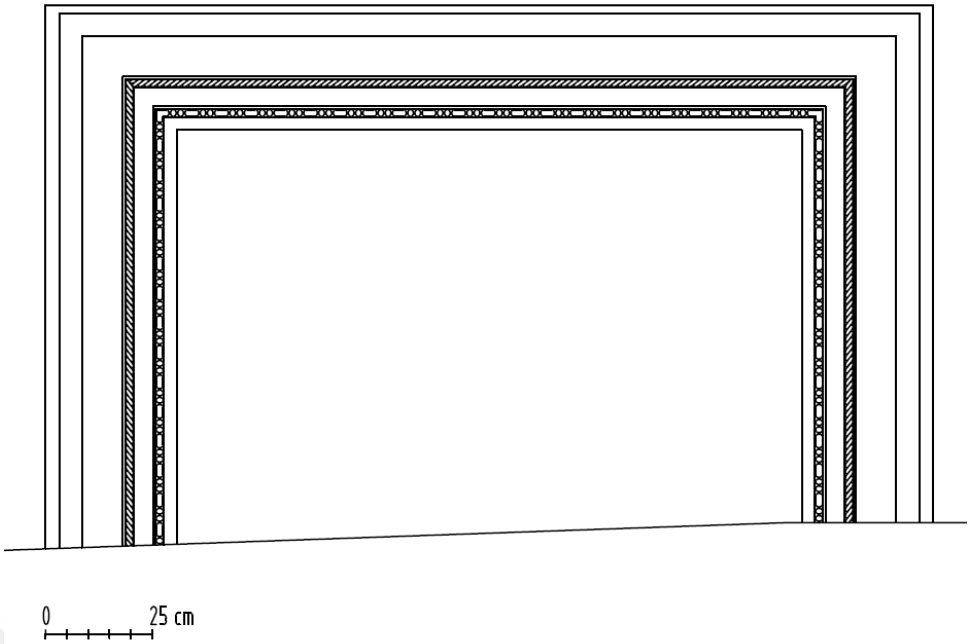
Teknik **:** İnci dizisi kabartma, yazılar kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Eserlerin yüzeyinde küçük çatlaklar ve küçük kırıklar yer almaktadır. Diğer bölümler sağlamdır.

Ölçüler **:** Gen.1.22 m. Yük. 2.12 m., Der. 0.46 m., Yazıt Uz. 0.96 m., Yazıt Gen. 0.10 m.

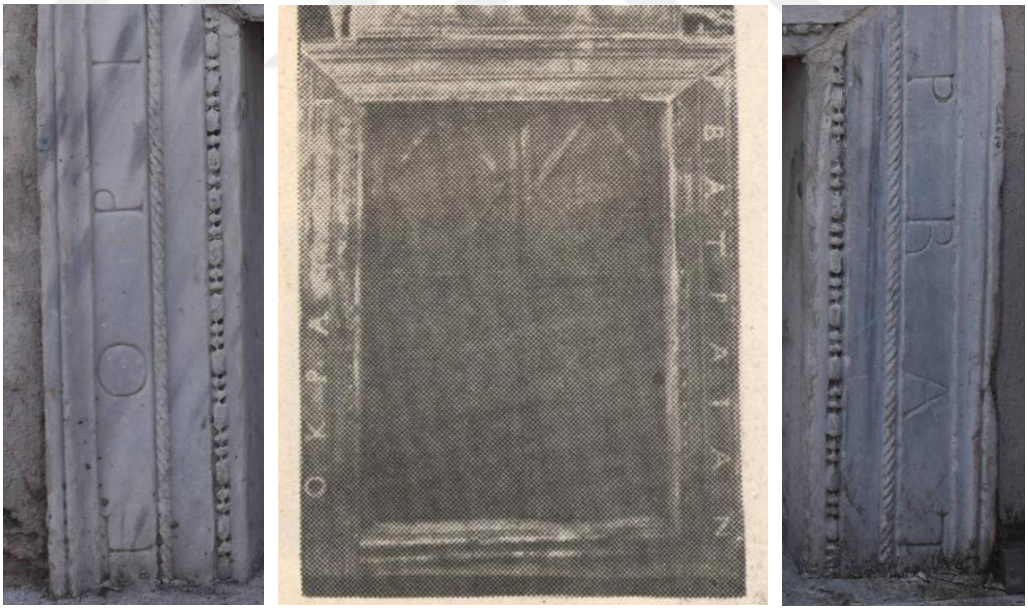
Tanım **:** Gri mermer arşitrav, içte inci dizisi, dışta silmelerden oluşur, Silmelerin ortasında yazıt bulunur.

[77] Yazıtın başında P Monogramı yer almaktadır. X (chi) ve P (rho) harflerinin birleşimi Yunanca'da İsa'nın adının ilk harflerinden oluşmaktadır (Sach ve Badstübner ve Neumann, 1975: 213-215).

Çizim 12 OGC, Kuzey Cephenin Batısı, Devşirme Kapı (Gür, 2018)

Yazıt : Yazıtın aşağısı kaldırımın yükselmesi sonucunda altta kalmıştır. Doğudaki sövede "T O P I", batıdaki sövede ise "P R A T" okunur.

Resim 38 OGC, Kuzey Cephenin Batısı, Yazıt (Aygün, 1960: 56)

Tarihlendirme : Traianus dönemi (98-117)[78]

[78] Seyyah, epigraf ve bilim insanları tarafından incelenmiştir. De Hell, yazıtı"TOKPATOPI" ve "PRATPAIAN" şeklinde yorumlamış ve yazıtın "TRAIANUS" şeklinde okunması gerektiğini öne sürmüştür (De Hell, 1854: Pl. VIII). Diğer bir seyyah De Tournefort ise yazıtı "P.B.A. TPAIAN &

Yayınlar **:** De Tournefort, 1717: 184; De Hell, 1854: Pl. VIII; Makres, 1903: 16; Darrouzès, 1992: 90; Belke, 1996: 214-215.

Sütun Başlıkları[79]

OGC Katalog No.: 3 (Resim 39)

Resim 39 OGC, Naos, Kuzeydoğu, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018)

TOKPATΩPI" olarak okumaktadır (De Tournefort, 1717: 184). 1960'da *Karadeniz Ereğlisi Tarihi* adlı çalışmasında kapının fotoğrafını sunan araştırmacı Aygün, günümüze ulaşmayan kapının üzerindeki yazıtları net olarak görmemize imkan tanımaktadır. Araştırmacının fotoğrafında kapıda "I OKPATOPI PATPAIAN" yazıtı okunmaktadır (Aygün, 1960: 56). Yunan P. Makres, çalışmasında yazıtı "I I OKPATOPI PATPAIAN" şeklinde okumuştur (Makres, 1903: 16). Makres, bu yazıtın kilise ya da bir tapınakla alakalı olmadığını düşünmektedir. Makres bu yazıtın civardaki sivil bir yapının girişine ait olabileceğini ve daha sonradan buraya yerleştirildiğini öne sürmektedir. Darrouzès ise Makres'in görüşlerini olduğu gibi aktarır ve yazıtın Traianus (98-117) ile ilgili olmadığını hatta yazıtın burada sadece devşirme malzeme olarak kullanılmış olabileceğini öne sürer (Makres, 1903: 16; Darrouzès, 1992: 90).

[79] Naosun kuzeyde üç, güneyde üç, batıda bir, apsisin içinde iki olmak üzere dokuz sütun başlığı bulunmaktadır. Bu sütunların üzerlerinde İon sütun başlıkları yer almaktadır. Kuzey ve güney nefleri birbirinden ayıran sütunların üzerindeki İon başlıkların dışında yapı cami haline dönüştürüldükten sonraki restorasyon sırasında naosun batısına inşa edilen kadınlar mahfilini desteklemesi için de küçük bir sütun ve sütun başlığı yerleştirilmiştir. Batıdaki bu sütun ve İon sütun başlığı diğerlerine oranla daha kalitesiz ve kaba işçiliklidir. Kilisenin naos bölümünde nefleri ayıran sütunlar ve sütun başlıkları araştırmacılar tarafından 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Belke, 1996: 213). Hoepfner'in çalışmalarını referans alan Zollt, Karadeniz Ereğlisi'ndeki 3. yüzyıla tarihlendirilen sütun başlıklarını Asya'daki erken tarihli sütun başlıkları arasında değerlendirmektedir (Hoepfner, 1966: 67-74, Taf. 23-25, Abb. 28ab; Zollt, 1994: 359-360). Devşirme sütun başlıkları, kilisenin orta nefini kuzey ve güney neflerinden ayıran sütunlarının üzerinde yer alır (Hoepfner, 1966: 70-71, Taf. 23a-b, Abb. 28a-b). Sütun başlıklarında yüksek kabartma üç yumurta dizisi ve köşelerdeki yumurtaların üzerlerinde yapraklar bulunmaktadır. Yan yüzlerde volütler pulvinuslarla birbirine bağlanmaktadır. Pulvinuslarda genellikle bitkisel süslemeler, baltheus bantlarında ise sarmaşık dalları görülür. Sütun başlıklarının hepsinde kanalis görülmektedir. Ön ve arka yüzeylerde üçer yumurta dizilerinin bulunduğu İon sütun başlıkları mermer ve yüksek kabartma tekniklidir. İon sütun başlıklarında kanaliste üç yumurta görülür. Sütun başlıklarının günümüzde volütleri, kymation ya da pulvinus ile baltheusları tahrip olmuştur. Bezemesiz ve kanaliste üç yumurta dizisinin görüldüğü 2.-3. yüzyıla tarihlendirilen İon sütun başlıklarının benzerlerine Anadolu'da; Afyon Müzesi, Akhisar Müzesi, Antalya Müzesi, Alanya Müzesi, Denizli Müzesi başta olmak üzere Efes, Metropolis, Hierapolis ve Laodikeia gibi önemli kazı çalışmalarında rastlanılmaktadır (Hoepfner, 1966: Taf. 22-24, Abb.28a-b; Bingöl, 1980: 37-38, Lev. 37; Zollt, 1994: 359-360; Belke, 1996: 213; Arslan, 2015: 38, 85).

Konum **:** OGC, naosun kuzeydoğusu.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma, ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, kymationda küçük kırık ve eksikler görülür. Diğer kısımlar sağlamdır.

Ölçüler **:** Abakus Gen. 0.63 m., Yük. 0.04,6 m., Başlık Gen. 0.69 m., Der. 0.63,2 Yük. 0.32 m., Vol. Çap 0.29,5 m.

Tanım **:** Abakusta süsleme yoktur. Ön ve arka yüzler aynıdır. Volutlerde küçük kırıklar görülür, ön ve arka yüzde kymationda üçlü yumurta dizisi görülür. Uçlardaki yumurtaların üzerine akanthus yaprakları uzanır. Pulvinus ve baltheuslar işlenmiştir. İnce uçlu sivri yaprakları birbirine bağlayan baltheusta üçlü düğüm görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 3. yüzyıl[80].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 67-74, Taf. 23-25, Abb. 28ab; Zollt, 1994: 359-360; Belke, 1996: 213.

OGC Katalog No.: 4 (Resim 40)

Resim 40 OGC, Naos, Kuzey, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun kuzeyi.

[80] Magnesia'daki sütun başlıkları ile form, süsleme ve kompozisyon özellikleri açısından benzerlik göstermektedir (Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: 51, Abb. 35).

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Bir kenardaki volütler, yumurta dizisi, pulvinus ve baltheuslarda kırık ve eksik kısımlar vardır, abakus sağlamdır.

Ölçüler **:** Abakus Gen. 0.63 m., Yük. 0.04,6 m., Başlık Gen. 0.69 m., Der. 0.63,2 Yük. 0.32 m., Vol.Çap. 0.29,5 m.

Tanım **:** Abakusta bezeme yoktur. Ön ve arka yüzler birbirinin aynıdır. Kanaliste üçlü yumurta dizinin görüldüğü kymation bulunur. Volutler kabartma, üçlü yumurtaların uçlarındakilere akanthus yaprakları uzanır. Pulvinuslarda ince uçlu sivri akanthus yaprakları, baltheusta iki akanthus yaprağıyla birbirine bağlanmaktadır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 3. yüzyıl[81].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 67-74, Taf. 23-25, Abb. 28ab; Zollt, 1994: 359-360; Belke, 1996: 213.

OGC Katalog No.: 5 (Resim 41)

Resim 41 OGC, Naos, Kuzeybatı, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun kuzeybatısı.

[81] Hoepfner'in çalışmalarını referans alan Zollt ve Belke, Karadeniz Ereğlisi'ndeki 3. yüzyıla tarihlendirilen sütun başlıklarını Asya'daki erken tarihli sütun başlıkları arasında değerlendirmektedir (Hoepfner, 1966: 67-74, Taf. 23-25, Abb. 28ab; Zollt, 1994: 359-360; Belke, 1996: 213). Magnesia'daki sütun başlıkları ile form, süsleme ve kompozisyon özellikleri açısından benzerlik göstermektedir (Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: 51, Abb. 35).

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, başlığın volüt, yumurta dizisi i ile abakusun köşeleri kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Abakus Gen. 0.63 m., Yük. 0.04,6 m., Başlık Gen. 0.69 m., Der. 0.63,2 Yük. 0.32 m., Vol.Çap. 0.29,5 m.

Tanım **:** Abakusta bezeme yoktur. Ön ve arka yüzler birbirinin aynıdır. Volutlerde kırıklar görülür. Kanaliste üçlü yumurta dizinin görüldüğü kymation bulunur. Kymaiondaki yumurtaların üzerine akanthus yaprakları uzanır. Pulvinus ve baltheuslar işlenmiştir. Pulvinuslarda ince uçlu sarmaşık dallarından oluşan bitkisel süslemeler baltheustaki sarmaşık dallarıyla birleşir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 3. yüzyıl[82].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 67-74, Taf. 23-25, Abb. 28ab; Zollt, 1994: 359-360; Belke, 1996: 213.

OGC Katalog No.: 6 (Resim 42)

Resim 42 OGC, Naos, Batı, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun batısı.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

[82] Hoepfner'in çalışmalarını referans alan Zollt ve Belke, Karadeniz Ereğlisi'ndeki 3. yüzyıla tarihlendirilen sütun başlıklarını Asya'daki erken sütun başlıkları arasında değerlendirmektedir (Hoepfner, 1966: 67-74, Taf. 23-25, Abb. 28ab; Zollt, 1994: 359-360; Belke, 1996: 213). Magnesia'daki sütun başlıkları ile form, süsleme ve kompozisyon özellikleri açısından benzerlik göstermektedir (Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: 51, Abb. 35).

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve oyma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, ön yüzde volütler ve yumurta dizisinde kırık ve eksiklikler görülür.

Ölçüler **:** Abakus Gen. 0.45 m., Yük. 0.04 m., Başlık Gen. 0.55 m., Der. 0.53,1 Yük. 0.22 m., Vol. Çap. 0.19,5 m.

Tanım **:** Abakusta bezeme yoktur. Volütler kaba işlenmiştir. Ön yüzde, kanaliste üçlü yumurta dizinin görüldüğü kymationda, yumurtaların üzerine akanthus yaprakları uzanır. Pulvinus ve baltheuslar işlenmiştir. Pulvinuslarda birbirine bağlı ince uçlu sivri hançer yapraklar baltheusta ikili bantlarla birleşir. Arka yüzde abakus ve volütler işlenmemiştir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 3. yüzyıl[83].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 67-74, Taf. 23-25, Abb. 28ab; Zollt, 1994: 359-360; Belke, 1996: 213.

OGC Katalog No.: 7 (Resim 43)

Resim 43 OGC, Naos, Güneybatı, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun güneybatısı.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve ajour.

[83] (Hoepfner, 1966: 67-74, Taf. 23-25, Abb. 28ab, Zollt, 1994: 359-360, Belke, 1996: 213, Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: 51, Abb. 35).

Malzeme ve Durum **:** Mermer, abakusun köşelerinde çatlaklar görülür. Kymation, volütler ile yumurta dizilerinde kırık ve eksiklikler görülür.

Ölçüler **:** Abakus Gen. 0.63 m., Yük. 0.04,6 m., Başlık Gen. 0.69 m., Der. 0.63,2 m.,Yük 0.32 m., Vol.Çap. 0.29,5 m.

Tanım **:** Abakusta bezeme yoktur. Ön ve arka yüzler birbirinin aynıdır. Volutler kırık ve eksiktir. Kanaliste üçlü yumurta dizinin görüldüğü kymation bulunur. Pulvinus ve baltheuslar işlenmiştir. Pulvinusta, kıvrım dallar bulunur. Pulvinuslarda ince uçlu akanthus yapraklarından oluşan bitkisel bezemeler, baltheusta ise sarmaşık dalları görülür.

Tarihlendirme **:** 3. yüzyıl[84].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 67-74, Taf. 23-25, Abb. 28ab; Zollt, 1994: 359-360; Belke, 1996: 213.

OGC Katalog No.: 8 (Resim 44)

Resim 44 OGC, Naos, Güney, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun güneyi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, abakus sağlamdır, bir kenardaki volütler kırık ve eksiktir. Diğer kısımlar sağlamdır.

[84] Magnesia'daki sütun başlıkları ile form, süsleme ve kompozisyon özellikleri açısından benzerlik göstermektedir (Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: 51, Abb. 35).

Ölçüler **:** Abakus Gen. 0.63 m., Yük. 0.04,6 m., Başlık Gen. 0.69 m., Der. 0.63,2 m., Yük. 0.32 m., Vol.Çap. 0.29,5 m.

Tanım **:** Abakusta bezeme yoktur. Ön ve arka yüzler aynıdır. Kanaliste üçlü yumurta dizinin görüldüğü kymation bulunur. Pulvinus ve baltheuslar işlenmiştir. Pulvinuslarda, sarmaşık yapraklarından oluşan bitkisel bezemeler, baltheusta ise sarmaşık dalları görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 3. yüzyıl[85].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 67-74, Taf. 23-25, Abb. 28ab; Zollt, 1994: 359-360; Belke, 1996: 213.

OGC Katalog No. 9 (Resim 45)

Resim 45 OGC, Naos, Güneydoğu, İon Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun güneydoğusu.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Abakus ve kanalis kırık ve eksiktir.

[85] Magnesia'daki sütun başlıkları ile form, süsleme ve kompozisyon özellikleri açısından benzerlik göstermektedir (Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: 51, Abb. 35).

Ölçüler **:** Abakus Gen. 0.63 m., Yük. 0.04,6 m., Başlık Gen. 0.69 m., Der. 0.63,2 m., Yük. 0.32 m., Vol. Çap. 0.29,5 m.

Tanım **:** Abakustta bezeme yoktur. Ön ve arka yüzler aynıdır. Kanaliste üçlü yumurta dizinin görüldüğü kymation bulunur. Uçtaki yumurtaların üstüne akanthus yaprakları uzanır. Pulvinus ve baltheusları işlenmiştir. Pulvinuslarda keskin sivri kamış yapraklarından oluşan bitkisel bezemeler, baltheusta ise sarmaşık dalları yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 3. yüzyıl[86].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 67-74, Taf. 23-25, Abb. 28ab; Zollt, 1994: 359-360; Belke, 1996: 213.

OGC Katalog No.: 10 (Resim 46)

Resim 46 OGC, Apsis, Kompozit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, apsisin içindeki mihrap.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, başlıktaki akanthus yapraklarının uçlarında kırık ve eksikler görülür. Yarısına kadar harç içine yerleştirilen başlığın arkası tasvir edilememiştir.

Ölçüler **:** Gen. 0.41 m., Yük. 0.52 m., A.Çap. 0.29 m.

[86] Sütun başlıkları daha çok 2.-3. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Bingöl, 1980: 23-39). Magnesia'daki sütun başlıkları ile form, süsleme ve kompozisyon özellikleri açısından benzerlik göstermektedir (Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: 51, Abb. 35).

Tanım **:** Kompozit başlığının abakusu 0.05 m, volütleri 0.12 m. çapında, başlığın alt çapı 0.26-0.26 m., üst çapı ise 0.51-0.51 m. ölçülerindedir. Köşelerde volütler yer alır. Abakusta kazıma teknikli süslemeler görülür, kalathosta iki katlı, ince dişli akanthus yaprakları bulunur. Köşelerde helix bitkisel süslemelere sahiptir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 6. yüzyıl[87].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96, Taf. 27a.

OGC Katalog No.: 11 (Resim 47)

Resim 47 OGC, Apsis, Korint Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, apsisin içindeki mihrap.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Kaba işçiliğe sahip başlığın altında kırık ve eksik kısımlar bulunur.

Ölçüler **:** Gen. 0.37 m., Yük. 0.47 m., A.Çap. 0.28 m.

Tanım **:** Abakus yüksekliği 0.04 m., volütler 0.09 m. çapında, başlığın alt çapı 0.27-0.27 m., üst çapı ise 0.50-0.50 m. ölçülerindedir. Kalathosta üç sıra akanthus yaprağı bulunur.

Yazıt **:** -

[87] Kompozit başlığının AAM, KEM, Sinop Arkeoloji Müzesi (SAM), İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde (İAM) benzer örnekleri bulunur (Zolt, 1994: 174, Kat. Nr. 486).

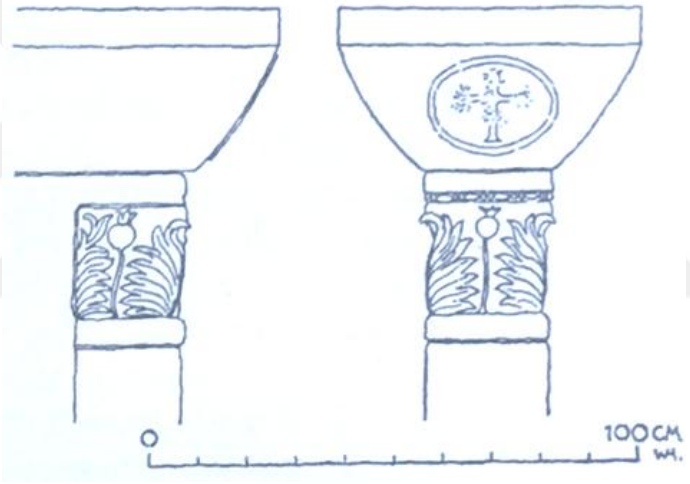
Tarihlendirme **:** 5. ve 6. yüzyıl[88].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96, Taf. 27a.

OGC Katalog No.: 12 (Resim 48-49)

Resim 48 OGC, Apsis, Üçlü Pencere, Sütun Başlıkları (Gür, 2018)

Resim 49 OGC, Apsis, Üçlü Pencere, Sütun Başlıkları (Hoepfner, 1966: 95)

Konum **:** OGC, apsis

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Başlıkların doğusundaki impostlarda, madalyon içindeki haçlar kazınmış, diğer kısımlar sağlamdır.

[88] Sütun başlığının benzerlerini AAM, KEM ve İstanbul'da benzeri örnekleri bulunmaktadır (Zolt, 1994: 115, Taf. 37, Kat. Nr. 296). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Hoddinott, 1963: Fig. 46 a,c; Hoddinott, 1975: 334, Şekil 200; Zolt, 1994: 115, Taf. 37, Kat. Nr. 296; Doğan, 2005b: 72, Resim 2; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 66, 69, Fig. 3, 7; Baldini, 2013: 34-35, Fig. 6 a-b; Ermiş, 2016: 100-108).

Ölçüler **:** Kuzeydeki impost Ü.Gen. 0.61 m., A.Gen. 0. 29 m., 0.41 m.

Güneydeki impost Ü.Gen. 0.61 m., A.Gen. 0. 29 m., 0.41 m.

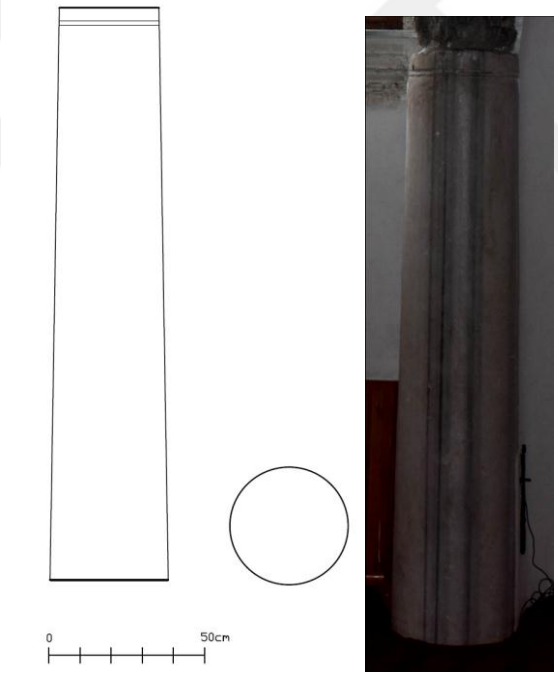
Tanım **:** Doğu cephede, üçlü pencere yer alır. Çifte sütunlar (pencere sütunları) ve sütunların impost başlıkları sağlamdır. Doğuda, impostta, madalyon içinde Latin haçı yer alır. Güneydeki haçın tüm kolları, kuzeydeki haçın ise sadece yatay kolları kazınmıştır. Başlıkların batı, kuzey ve güney yüzleri işlenmemiştir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl.

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 95-96.

OGC Katalog No.: 13 (Resim 50, Çizim 13)

Çizim 13 OGC, Apsis, Sütun (Kuzey) (Gür, 2018)
Resim 50 OGC, Apsis, Sütun (Kuzey) (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, apsis, kuzey.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Bilezik, kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Marmara Adası mermeri, köşelerinde kırık ve eksik, yüzeyde ise çatlaklar görülür.

Ölçüler **:** Uz. 1.80 m., A.Çap 0.38 m., Ü.Çap. 0.32 m., Üst Bilezik Kal. 0.08 m.

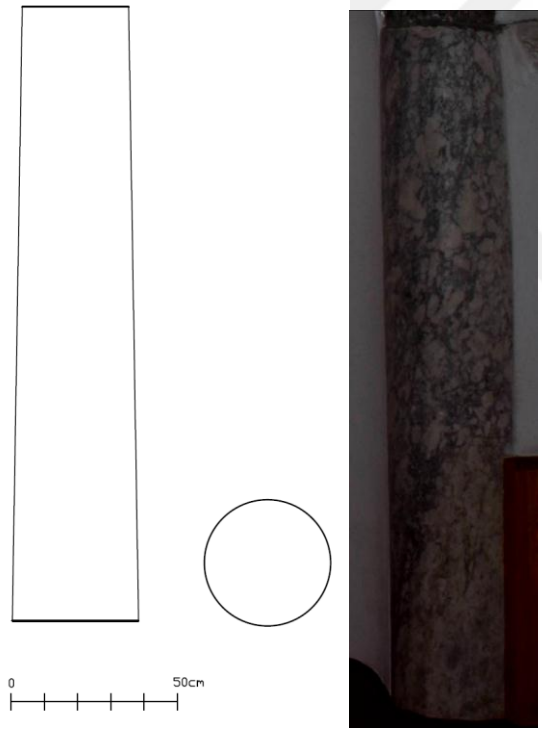
Tanım **:** Sütunun yüzeyi cilalı, aşağıdan yukarıya 0.06 m. daralır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. yüzyıl

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96.

OGC Katalog No.: 14 (Resim 51, Çizim 14)

Çizim 14 OGC, Apsis, Sütun (Güney) (Gür, 2018)
Resim 51 OGC, Apsis, Sütun (Güney) (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, apsis, sütun (güney).

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** -

Malzeme ve Durum **:** Afyon mermeri, sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz.1.85 m., A.Çap. 0.40 m., Ü.Çap. 0.39 m.

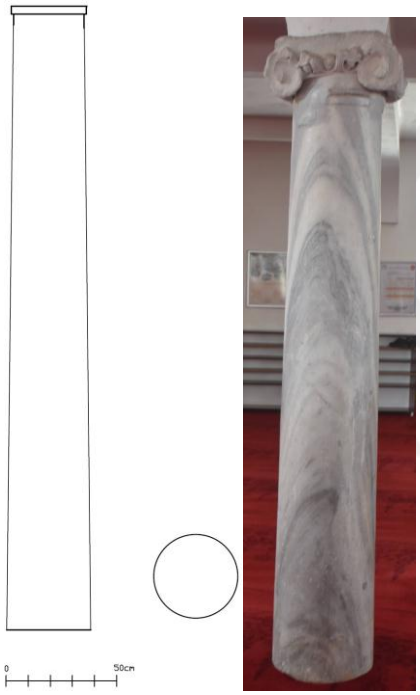
Tanım **:** Sütunun yüzeyi cilalıdır. Aşağıdan yukarıya 0.01 m. daralır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. yüzyıl

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96.

OGC Katalog No.: 15 (Resim 52, Çizim 15)

Çizim 15 OGC, Naos, Batı, Sütun (Gür, 2018)

Resim 52 OGC, Naos, Batı, Sütun (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun batısı,

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Bilezik, kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Marmara Adası mermeri, uçlarında kırık ve eksik yerler vardır.

Ölçüler **:** Uz. 2.30 m., A.Çap. 0.38 m., Ü.Çap: 0.33 m.

Tanım **:** Sütunun yüzeyi cilalıdır. Alttan yukarıya 0.05 m. daralır. Üstte 0.04 m. kalınlığında ince bir bilezik bulunur. Uçlarındaki kırıklar harçla kapatılarak griye boyanmıştır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96.

OGC Katalog No: 16 (Resim 53, Çizim 16)

Çizim 16 OGC, Naos, Kuzeydoğu, Sütun (Gür, 2018)

Resim 53 OGC, Naos, Kuzeydoğu, Sütun (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun kuzeydoğusu.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Bilezik, kabartma tekniğindedir.

Malzeme ve Durum **:** Marmara Adası mermeri, uçları ile yüzeyindeki kırıklar sıvanarak griye boyanmıştır.

Ölçüler **:** Uz. 4.36 m., A.Çap. 0.50 m., Ü.Çap. 0.47 m.

Tanım **:** Sütunun yüzeyi cilalıdır. Alttan yukarıya 0.05 m. daralır. Üstte 0.03 m. kalınlığında bir bilezik, uçlarında ise kırıklar görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. yüzyıl

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96.

OGC Katalog No.: 17 (Resim 54, Çizim 17)

Çizim 17 OGC, Naos, Kuzey, Sütun (Gür, 2018)

Resim 54 OGC, Naos, Kuzey, Sütun (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun kuzeyi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Bilezik, kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Köşelerindeki kırıklar, harçla kapatılarak griye boyanmıştır.

Ölçüler **:** Uz. 4.37 m., A.Çap. 0.49 m., Ü.Çap. 0.47 m.

Tanım **:** Sütunun yüzeyi cilalıdır. Alttan yukarı 0.05 m. daralır. Üstte 0.04 m. kalınlığında bir bilezik yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. yüzyıl

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96.

OGC Katalog No.: 18 (Resim 55, Çizim 18)

Çizim 18 OGC, Naos, Kuzeybatı, Sütun (Gür, 2018)

Resim 55 OGC, Naos, Kuzeybatı, Sütun (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun kuzeybatısı.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Bilezik, kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, uçlarındaki kırık ve eksikler, harçla kapatılarak griye boyanmıştır.

Ölçüler **:** Uz. 4.38 m., A.Çap. 0.49 m., Ü.Çap. 0.47 m.

Tanım **:** Sütunun tüm yüzeyi cilalıdır. Sütun alttan yukarıya 0.05 m. daralmaktadır. Üstte 0.04 m. kalınlığında ince bir bilezik yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. Yüzyıl

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96.

OGC Katalog No: 19 (Resim 56, Çizim 19)

Çizim 19 OGC, Naos, Güneybatı, Sütun (Gür, 2018)

Resim 56 OGC, Naos, Güneybatı, Sütun (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun güneybatısı.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Bilezik, kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Uçtaki kırıklar, harçla kapatılarak griye boyanmıştır.

Ölçüler **:** Uz. 4.38 m., A.Çap. 0.50 m., Ü.Çap. 0.47 m.

Tanım **:** Sütunun tüm yüzeyi cilalıdır. Sütun alttan yukarıya 0.05 m. daralmaktadır. Üstte 0.04 m. kalınlığında ince bir bilezik yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. yüzyıl

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96.

OGC Katalog No: 20 (Resim 57, Çizim 20)

Çizim 20 OGC, Naos, Güney, Sütun (Gür, 2018)
Resim 57 OGC, Naos, Güney, Sütun (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun güneyi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Bilezik, kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Uçtaki kırıklar, harçla kapatılarak griye boyanmıştır. Tüm yüzeyde çatlaklar görülür.

Ölçüler **:** Uz. 4.38 m., A.Çap. 0.49 m., Ü.Çap. 0.47 m.

Tanım **:** Sütunun yüzeyi cilalıdır. Alttan yukarı 0.05 m. daralır. Üstte 0.04 m. kalınlığında bir bilezik bulunur.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. yüzyıl

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96.

OGC Katalog No.: 21 (Resim 58, Çizim 21)

Çizim 21 OGC, Naos, Güneydoğu, Sütun (Gür, 2018)

Resim 58 OGC, Naos, Güneydoğu, Sütun (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun güneydoğusu.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Bilezik, kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Alt, üst ve uçtaki kırıklar, harçla kapatılarak griye boyanmıştır.

Ölçüler **:** Uz. 4.38 m., A.Çap. 0.49 m., Ü.Çap. 0.47 m.

Tanım **:** Sütunun yüzeyi cilalıdır. Alttan yukarı 0.08 m. daralır. Üstte 0.05 m. kalınlığında ince bir bilezik yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. yüzyıl

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96.

OGC Katalog No.: 22 (Resim 59)

Resim 59 OGC, Apsis, Doğu, Üçlü Pencere (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, apsis, doğu duvar.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Başlıkların doğusundaki impostlarda, madalyon içindeki haçlar kazınmıştır. Diğer kısımlar sağlamdır.

Ölçüler **:** Kuzeydeki Çifte Sütun, Ü.Gen. 0.30 m., A.Gen. 0. 29 m., Yük. 1.39 m., Güneydeki Çifte Sütun, Ü.Gen. 0.31 m., A.Gen. 0. 30 m., Yük. 1.42 m.

Tanım **:** Çifte sütunlar (pencere sütunları) ve sütunların impost başlıkları sağlamdır. Sütunların içe bakan yüzleri dikdörtgen ve sade, dış yüzlerinde üstte bitkisel süslemeler görülür. Üstte ortada, sağa bükülmüş haşhaş kabartmalarının yanlarında akanthus yaprakları görülür. Akanthus yaprakları, köşelerde uçlarından kıvrılır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[89].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 95-96.

Yastık/İmpost[90]

OGC Katalog No.: 23 (Resim60, Çizim 22)

Resim 60 OGC, Naos, Kuzeydoğu, Yastık / İmpost (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun kuzeydoğusu.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** -

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Dışarı bakan yüzeyler, sıvalı ve boyanmış, diğer kısımlar ise duvarın içine yerleştirilmiştir.

Ölçüler **:** Uz. 0.90 m., Ü.Gen. 0.09 m. Üst Der. 0.03 m., Verev Der. 0.09 m.

Tanım **:** Mermer yastıklar, altta ortalama 0.09 m. dışa taşkın, kuzey, batı ve güneyde çıkıntı yapar. Dik kenar Yük. 0.03 m., Verev kenar Der. 0.09 m.

[89] Kuzeydeki başlığın doğu ve güney cephelerini çizen Hoepfner, buradaki çifte sütun ve akanthus yaprakları hakkında bilgiler sunmuştur (Hoepfner, 1966: 95, Abb. 35).

[90] Günümüzde kilisenin naos bölümünde, orta nefi kuzey ve güney neflerden ayıran sütunların başlıkları hizasında apsisin kuzey ve güney duvarı ile naosun kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki payeler üzerinde yastık/impostlar yer almaktadır. Yastıklar günümüzde işlevini yitirmiştir. Yastıkların üstüne sütunların arasındaki arşivoltlar uzanır. Aynı zamanda sütun başlıklarının üzerinde günümüzde sadece uçları görülen ahşap gergi kirişleri bulunmaktadır. Günümüze ulaşmayan ahşap gergiler, naosun köşelerindeki yastık/impostlara oturur. Kilisenin yapım evresine tarihlendirilen yastıklar ve üzerlerine uzanan ahşap kirişler, Osmanlı dönemi ve sonrasında değişime uğramıştır. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür. Uçlarından kesilerek yerlerinden kaldırılan ahşap gergi kirişlerinin uçları harçla kapatılmış ve üzerleri beyaza boyanmıştır.

Çizim 22 OGC, Naos, Kuzeydoğu, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018)

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl.

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96-97.

OGC Katalog No.: 24 (Resim 61, Çizim 23)

Resim 61 OGC, Naos, Kuzeybatı, Yastık / İmpost (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun kuzeybatısı.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** -

Malzeme ve Durum **:** Mermer, köşeler aşınmış, diğer düz yüzeyler sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 0.90 m., Ü.Gen. 0.09 m. Üst Der. 0.03 m., Verev Der. 0.09 m.

Tanım **:** Mermer yastıklar, altta ortalama 0.09 m. dışa taşkın, doğu ve güneyde çıkıntı yapar. Dik kenar Yük. 0.03 m., Verev kenar Der. 0.09 m.

Çizim 23 OGC, Naos, Kuzeybatı, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018)

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl.

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96-97.

OGC Katalog No.: 25 (Resim 62, Çizim 24)

Resim 62 OGC, Apsis, Kuzey, Yastık / İmpost (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, apsisin kuzeyi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** -

Malzeme ve Durum **:** Mermer, uçları aşınmış, diğer kısımlar ise sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 0.75 m., Ü.Gen. 0.09 m. Üst Der. 0.03 m., Verev Der. 0.09 m.

Tanım **:** Mermer yastıklar, üstte 0.09 m. ince şerit şeklinde dışa taşkın ve aşağıya verevdir. Taşıyıcının batı ve güneyinde dışa taşkındır. Onarım işlemleri sırasında bazı bölümleri sıvanın altında kalmıştır.

Çizim 24 OGC, Apsis, Kuzey, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018)

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96-97.

OGC Katalog No.: 26 (Resim 63, Çizim 25)

Resim 63 OGC, Apsis, Güney, Yastık/İmpost (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, apsisin güneyi.

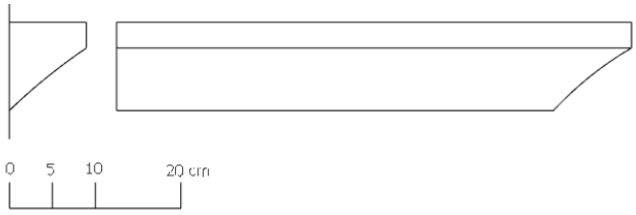
İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** -

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Uçlar kırık ve eksik, diğer kısımlar sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 0.60 m., Ü.Gen. 0.09 m. Üst Der. 0.03 m., Verev Der. 0.09 m.

Tanım **:** Mermer yastıklar altta duvara bitişik, üstte doğu ve güneyde dışa taşkındır.

Çizim 25 OGC, Apsis, Güney, Yastık/İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018)

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl.

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96-97.

OGC Katalog No.: 27 (Resim 64, Çizim 26)

Resim 64 OGC, Naos, Güneydoğu, Yastık / İmpost (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun güneydoğusu.

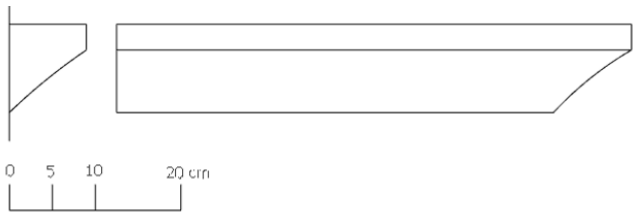
İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **: -**

Malzeme ve Durum **:** Mermer, kuzeydeki ucu kırık ve eksik, diğer bölümler sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 0.65 m., Ü.Gen. 0.09 m. Üst Der. 0.03 m., Verev Der. 0.09 m.

Tanım **:** Altta 0.01 m. dışa taşkın, üstte ise kuzey, batı ve güneyde dışa taşkındır.

Çizim 26 OGC, Naos, Güneydoğu, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018)

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl.

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96-97.

OGC Katalog No.: 28 (Resim 65, Çizim 27)

Resim 65 OGC, Naos, Güneybatı, Yastık / İmpost (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, naosun güneybatısı.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **: -**

Malzeme ve Durum **:** Mermer, uçlardaki küçük kırıklar dışında diğer bölümler sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 1.18 m., Ü.Gen. 0.09 m. Üst Der. 0.03 m., Verev Der. 0.09 m.

Tanım **:** Altta 0.01 m. dışa taşkın, üstte kuzey, doğu ve güneyde dışa taşkındır.

Çizim 27 OGC, Naos, Güneybatı, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018)

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl.

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96-97.

Arşitrav ve Friz[91]

OGC Katalog Numarası: 29 (Resim 66)

[91] Kilisenin apsisinde üç mermer arşitrav parçası bulunmaktadır. Bunlardan biri Roma dönemi diğer ikisi ise Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. Roma dönemine tarihlendirilen mermer arşitrav parçası apsisin içinde, üçlü pencerenin altında bulunmaktadır. Bizans dönemine tarihlendirilen iki arşitrav parçası ise aynı esere aittir. Bu iki parça malzeme, işçilik, kompozisyon ve üslup özellikleri açısından aynı esere aittir. Kilisenin kuzey cephesinin batısında Roma dönemine tarihlendirilen küçük bir arşitrav parçası ve friz parçası bulunmaktadır. Kuzey cephedeki arşitrav parçası, apsisteki parçalarla aynı döneme (M.Ö.1. yüzyıl ve M.S.1. yüzyıl) tarihlendirilmektedir. Tespit edilen parçalardan sadece friz parçası kireçtaşı diğerleri ise mermerdir. Bunlar aynı zamanda kalite, kompozisyon, malzeme ve işçilik özellikleri açısından yerel atölyelerde üretilmiştir.

Resim 66 OGC, Apsis, Doğu, Arşitav (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, apsis, doğu duvarda, pencerenin altı.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Marmara Adası mermeri, iki ucu kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 1.60 m., Gen.0.24 m.

Tanım **:** Altta Lesbos kymationu, üzerinde iki dar, bir geniş inci dizisi görülür. Lesbos kymationları ve inci dizisinde makaraların aralarında birer matkap delikleri bulunur. Kırık ve eksiktir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. yüzyıl[92].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 70.

OGC Katalog No.: 30 (Resim 67)

Resim 67 OGC, Apsis, Doğu, Arşitrav (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, apsis.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

[92] Paralelleri için bakınız: (Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: 58, Abb. 43; Saradi, 1997: 400-402, Figure 1-2).

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Uçları kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 1.55 m., Gen. 0.19 m.

Tanım **:** Arşitravın 0.11 x 1.55 m.'lik ön yüzünde bitkisel süslemeler bulunur. Merkezde, yatay uzanan S kıvrımları şeklinde düzenlenmiş dalın içbükey boşluklarında üç yapraklı palmet, tekli-ikili sarmaşık yaprakları ve üzüm salkımları görülür. Soldan sağa 0.-0.45 m.'lik alanda üzüm salkımı, tekli-ikili sarmaşık yaprakları ve üçlü palmet yaprakları, devam eden kısımda ise kıvrım dalların içbükey boşluklarda sadece üçlü palmetler yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 10.-11. yüzyıl.

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 70.

OGC Katalog No.: 31 (Resim 68)

Resim 68 OGC, Apsis, Doğu, Arşitrav (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, apsis, eksenin güneyi, pencerenin altı.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, uçları kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz.1.55 m., Gen. 0.19 m.

Tanım **:** Arşitravın 0.11 m.'lik ön yüzünde bitkisel süslemeler görülür. Yatay uzanan S kıvrımlarının arasında üç yapraklı palmetler yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 10.-11.yüzyıl[93].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 70, Abb. 27 a.

OGC Katalog No.: 31 (Resim 69-70, Çizim 28)

Resim 69 OGC, Kuzey Cephe, Levha (Sol) (Gür, 2018)

Resim 70 KEM, Levha (Sağ)(Gür, 2018)

Konum **:** OGC, kuzey cephenin batısı.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Yüksek kabartma, kazıma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Kireçtaşı, levhanın alt kenarı dışında diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.44 m., Yük. 0.36 m., süslemeler 0.03 m. kabartma tekniğindedir.

Tanım **:** Levhanın yüzeyinde, sol alt köşede kalın bir kökten yükselen kıvrım dallar, uçlarında filizler ve tomurcukların bulunduğu bitkisel süsleme görülür.

[93] Karadeniz Ereğlisi genelinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında Hoepfner ve Dörner, Halil Paşa Karamahmutoğlu'nun evinde kullanılan devşirme arşitrav parçalarının bulunduğunu tespit etmiştir (Hoepfner, 1966: 70, Abb. 27 a). 2.66 x 0.19 m. ölçülerindeki arşitrav parçasının yüzeyinde S kıvrımlı dalların aralarında tekli sarmaşık yaprakları görülmektedir.

Çizim 28 OGC, Levha (Gür, 2018)

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** M.Ö.1. yüzyıl - M.S.1.yüzyıl[94].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96 ve Belke, 1996.

OGC Katalog No: 32 (Resim 71, Çizim 29)

Resim 71 OGC, Kuzey Cephe, Arşitrav (?)(Gür, 2018)

Konum **:** OGC, kuzey cephenin batısı.

[94] Benzer örnek için bakını: Büyüknefes (Tavium) yerleşiminde çeşmenin alınlığı (Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: 75, 77-78, Abb. 65, 68-70, Jacopi, 1936: Fig. 44, Christos ve Koiner ve Puhm, 2004: 188, Fig. 1). Akanthusun dallara ayrıldığı alanlardaki yaprakları Hellenistik ve Roma dönemi eserleri üzerinde sıkça uygulanmıştır (Meyer, 2016: 39, Plate 24). M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 1. yüzyıl arasına tarihlendirilen örneklerdeki süslemelerle benzerlik göstermektedir. Bir benzeri ve daha sağlamı KEM'in bahçesinde yer almaktadır. Her iki parça da birbirini tamamlamaktadır. Levhaların süslemelerinde yer yer matkap izleri görülmektedir. Yaprak uçlarında, bitkilerin kalın köklerinden ince dallarına ayrıldığı bölümlerde çok derin olmayan matkap delikleri her iki parçada da aynıdır.

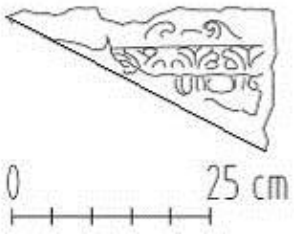
İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, küçük bir parça dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.20 m., Gen. 0.13 m.

Tanım **:** Yüzeyde, yukarıdan aşağıya sırasıyla kıvrım dallar, Lesbos kymationu ve inci dizisi görülür. Lesbos kymationu ve inci dizisinde, makaraların araları matkap delikleriyle oluşturulmuştur.

Çizim 29 OGC, Kuzey Cephe, Arşitrav (?)(Gür, 2018)

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. Yüzyıl[95].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96; Koch, 2007: 252.

OGC Katalog No.: 33 (Resim 72, Çizim 30)

Resim 72 OGC, Kuzey Cephe, Arşitrav (?) (Gür, 2018)

[95] Paralelleri için bakınız: (Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: 58, Abb. 43; Saradi, 1997: 400-402, Figure 1-2).

Konum **:** OGC, kuzey cephenin batısı.

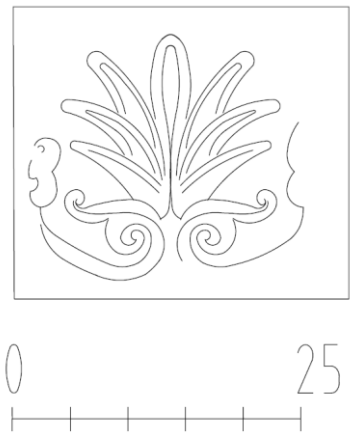
İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Alçak kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, küçük bir parça dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.26 m., Gen. 0.24 m.

Tanım **:** Merkezde, kıvrım dallar arasında, tek kökten yükselen sivri hançer yaprakları görülür.

Çizim 30 OGC, Kuzey Cephe, Arşitrav (?) (Gür, 2018)

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** M.Ö. 3.-2. yüzyıl[96].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96; Koch, 2007: 252.

Sarkofag

OGC Katalog No.: 34 (Resim 72, Çizim 31)

[96] Benzer örneği Zeus Sosipolis Tapınağı'na (M.Ö. 3.-2. yüzyıl) ait bloklar üzerinde görülmektedir (Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: Abb. 158-159).

Resim 73 OGC, Kuzey Cephe, Sarkofag (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, kuzey cephenin batısı.

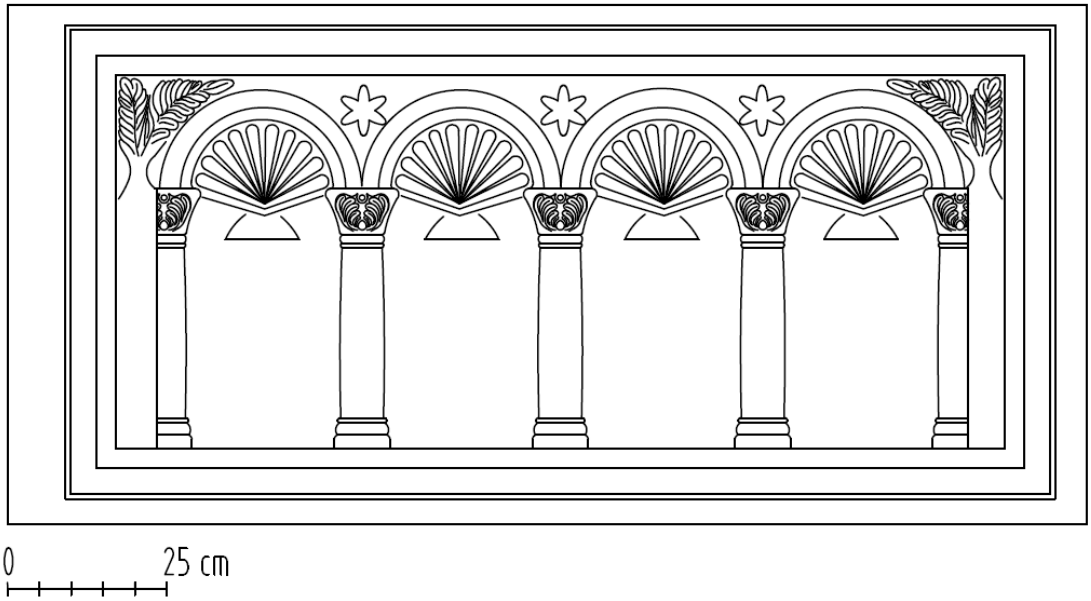
İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Yüksek kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, sarkofagın geniş yüzlerinden biri dışında diğer levhalar kırık ve eksiktir. Mekanik etkiler sonucunda mermerin yüzeyinde kristallenmeler oluşmuştur. Ortalarındaki süslemeler ve haçlar, kazınarak tahrip edilmiştir.

Ölçüler **:** Uz. 1.65 m., Gen. 0.84 m., süslemeler 0.04 m. kabartma tekniğindedir.

Tanım **:** Sarkofagının geniş yüzeyine ait parça. Sol ve sağında 0.17 m., üst ve altında ise 0.10 m. kalınlığında alçak kabartma tekniğiyle oluşturulmuş bir bordür bulunur. Yüzeyi beş sütunceyle dört nişe ayrılmıştır. Nişlerin üzerlerinde istiridye kabuğu şeklinde kubbeler görülür. Soldan sağa sırasıyla ilk nişte büyük Latin haçı, yatay kolları kazınmış, ikinci nişte ortasında Khristogram bulunan madalyon, kazınarak tahrip edilmiş, üçüncü nişte madalyon içinde iç içe geçmiş karelerle yapılmış sekiz kollu yıldız, dördüncü nişte büyük bir Latin haçı, haçın dikey ve yatay kolları kazınarak tahrip edilmiştir.

Çizim 31 OGC, Kuzey Cephe, Sarkofag (Gür, 2018)

Yazıt **:** -

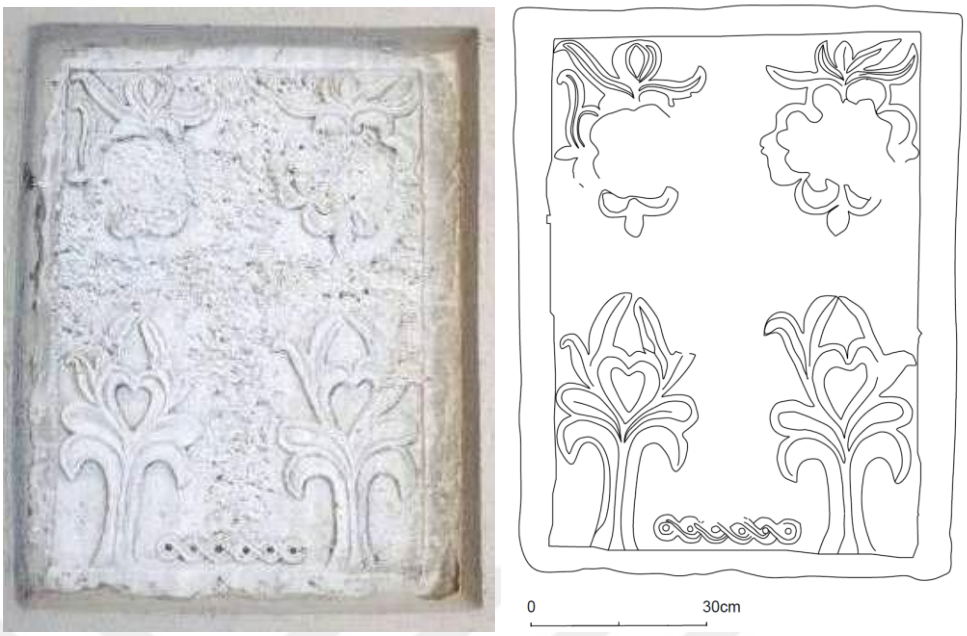
Tarihlendirme **:** 5. ve 6. yüzyıl[97].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96; Koch, 2007: 252.

Levhalar

OGC Katalog No.: 35 (Resim 74)

[97] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen sarkofagın sütunce başlıkları ile kilisenin apsisindeki sütuncelerin başlıkları, teknik ve kompozisyon özellikleri açısından benzerlik gösterir. 5.-6. yüzyıllar tarihlendirilmektedir.
Çizimde levhanın merkezindeki Latih haçı, madalyon ve sekiz kollu yıldız kazındığı için işlenmemitir.

Resim 74 OGC, Kuzey Cephe, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, kuzey cephenin doğusu.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Levhanın merkezindeki Latin haçının kolları ile üstteki dikey kolun yanlarındaki bezemeler kazınarak tahrip edilmiştir.

Ölçüler **:** Yük. 0.87 m., Gen. 0.66 m.

Tanım **:** Mermer levha. Levhanın köşelerinde 0.05 m. kalınlığında alçak kabartma, düz bordür görülür. Levhanın merkezinde ikili şeritlerin bağlanmasıyla oluşturulmuş büyük bir Latin haçı, haç kollarının uçları ise diket eksenlerde daha ince örgülerle oluşturulmuştur. Levhanın sol ve sağ alt köşelerinde, kıvrım dalların ortasında simetrik palmet bulunur. Asimetrik bitkisel süslemeler kalın köklerin ortasından çıkan üç kıvrık yapraklara sahip palmetler, yukarı uzanır. Üst köşelerdeki figürler kazınarak tahrip edilmiştir[98].

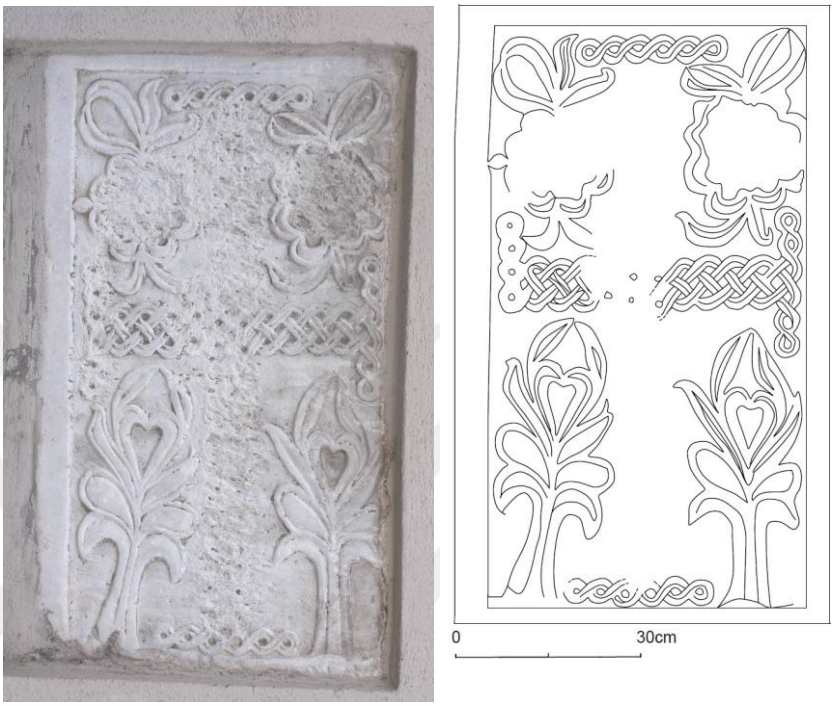
Yazıt **:** -

[98] Bu alanlarda Seraph ya da Kherub olduğu tahmin edilir. Kanatları arasındaki gövde ve suratlar kazınarak tahrip edilmiştir.

Tarihlendirme **:** 9.-10. yüzyıl[99].

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96, Tafel, 27 c.

OGC Katalog No.: 36 (Resim 75)

Resim 75 OGC, Kuzey Cephe, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** OGC, kuzey cephenin batısı.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma, ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, Latin haçının dikey kolları ile üst köşelerdeki bezemeler kazınmıştır.

Ölçüler **:** Yük. 0.90 m., Gen. 0.52 m.

Tanım **:** Mermer levha. Levhanın köşelerinde 0.05 m. kalınlığında alçak kabartma bordür görülür. Levhanın merkezinde ikili şeritlerin bağlanmasıyla oluşturulmuş

[99] Altta ve üstte haç kollarının uçlarındaki dikey şeritler 0.22 m. yatay kolların uçlarındakiler ise 0.20 m. uzunluğunda, merkezdeki Latin haçı ise 0.74 x 0.52 m. ölçülerindedir.
Antalya Aziz Nikolaos Kilisesi'nde benzer kompozisyona sahip levha için bakınız: (Alpaslan, 1996: 110-111). Haç kompozisyonunun paralelleri için bakınız: (Mercangöz, 1994: Res. 6; Mercangöz, 2008: Fig. 4, 10, 12, 14; Laflı, 2018: Res. 17 a-c, 28).

büyük Latin haçı, haç kollarının uçları, dikey örgü şeritlerle oluşturulmuştur[100]. Levhanın sol ve sağ alt köşelerinde kıvrım dalların ortalasında palmet bulunur. Palmet, kalın kökten yükselen üç yapraklı bitkisel süslemelere sahiptir. Sol ve sağ üst köşelerdeki bezemeler kazınmıştır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 9.-10. yüzyıl.

Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: 96, Tafel, 27 b.

1.1.5.1.8.Orhan Gazi Camii (OGC), Yazıt ve Mimari Plastik Eserlerin Değerlendirilmesi:

Karadeniz Bölgesi'nde Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlendirilen birçok dini yapı bulunmaktadır. Bunların çoğu tek nefli ya da üç nefli bazilikalardır. Bazilikalardan devşirilerek inşa edilen dini yapılar birkaç evrede onarılarak kullanılmıştır.

Karadeniz'e kıyısı olan kentlerde Bizans dönemiyle birçok dini yapının inşa edildiği bilinmektedir. Bu yapılar daha çok 19.-20. yüzyıllarda araştırmacıların ingisini çekmiştir. OGC, üçüncü evrede onarılarak kullanılmıştır. Yapının ilk evresi Hellenistik üç nefli bazilikadır ve yapı 1.-2. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Traianus (98-117) döneminde kente önemli yatırımlar yapılmıştır (Hoepfner, 1966: 12). Büyük inşa faaliyetleri arasında kentte imparatorun adıyla anılan büyük bir tapınak ve imparator adına beş yılda bir düzenlenecek şenliklerin düzenlemesi için Traianus (98-117) ile Genç Vali Plinius'un yazıştıkları bilinir (Plinius, 2001: 75-76, 87).

İkinci evrede Hıristiyanlığın resmi din haline gelmesiyle Paganlar'a ait tapınaklar ya yıkılmış ya da dönüştürülerek kilise haline getirilmiştir. Üç nefli bazilikaların basit düzenlemelerle kilise haline dönüştürüldüğü bilinir. Bu yapılar, inşaası kolay ve çok fazla halkı bir arada bulundurdukları için tercih edilmiştir. Ortada kuzey ve güneydeki nefleri ayıran sütunlar ya da payeler, doğuda çoğunlukla içten ve dıştan yarım daire apsis, batıda ise çoğunlukla tek bazen de ikili (endonarteks ve eksonarteks) narteks düzenlemesi görülmektedir. Ortadaki nefler,

[100] Kuzey cephede zeminden yaklaşık 1.20 m. yukarıda iki templon levhası yer almaktadır. 1.50 m. aralıklarla yatay olarak yerleştirilmiş levhalar kuzey cephede sıvanın içine gömülüdür. Burada levhanın merkezindeki büyük Latin haçının dikey kolları kazınmış, sağ alt ve sol alttaki bitkisel süslemeler olduğu gibi bırakılmıştır. Altta ve üstte haç kollarının uçlarındaki dikey şeritler 0.22 m. yatay kolların uçlarındakiler ise 0.20 m. uzunluğunda, merkezdeki Latin haçı 0.82 x 0.42 m. ölçülerindedir.
Antalya Aziz Nikolaos Kilisesi'nde benzer kompozisyona sahip levha için bakınız: (Alpaslan, 1996: 110-111). Haç kompozisyonunun paralelleri için bakınız: (Mercangöz, 1994: Res. 6; Mercangöz, 2008: Fig. 4, 10, 12, 14; Laflı, 2018: Res. 17 a-c, 28).

çoğunlukla kuzey ve güneydekilerin toplam genişliklerine eşittir. Orta nef, kuzey ve güney neflerden daha yüksektir.

Üç nefli bazilikalar kısa sürede Hıristiyanlar'ın kentlerdeki en önemli kiliseleri halini almıştır. Bulundukları kentin adıyla anılan kathedrallar, aynı zamanda önemli gömü alanları, haç merkezleri ya da Piskoposluk kiliseleri olarak yorumlanır (Viktoria, 2016: 11).

Naos

Anadolu genelinde ve Karadeniz kıyısındaki birçok kentte üç nefli bazilika bulunmaktadır. 4.-6. yüzyıl arasına tarihlendirilen manastır kiliseleri ile piskoposluk yapıları çoğunlukla üç nefli bazilikalardır (Mango, 2006: 55). Karadeniz Ereğlisi'ndeki çalışmanın konusunu oluşturan üç nefli bazilika da Doğu-Batı doğrultusunda üç nefli, doğuda merkezi içten ve dıştan yarım daire bir apsis bulunmaktadır. Kilisenin natısı günümüze ulaşmamış ve zamanla da büyük değişime uğramıştır.

Karadeniz Ereğlisi'ndeki gibi üç nefli Hellenistik bazilikalara örnek olarak 4.-7. yüzyıllara tarihlendirilen birçok yapı bulunmaktadır. Anadolu başta olmak üzere Suriye, Kuzey Afrika, Korsika, İtalya, Balkanlar'ın güneyindeki yerleşim alanları ve Yunanistan'da birçok üç nefli Hellenistik bazilika bulunmaktadır (Buchwald, 2015: XX). Sinop Çiftlik Köyü Kilisesi (4.-5. yüzyıl) (Hill, 1995: 219-231, 225, Fig. 3), Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. yüzyıl) (Krautheimer, 1965: 82, Fig. 28), Bulgaristan Nikopolis ad Nestum 2 No.'lu Bazilika (4. yüzyıl) (Popova, 2011: 293-294), Bulgaristan Nikopolis ad Nestum 1 No.'lu Bazilika (5.-6. yüzyıl) (Popova, 2011: 293-294), Bulgaristan Philippopolis Piskoposluk Bazilikası (4.-6. yüzyıl) (Kessiakova, 2011: 174, 209, Fig. 1), Tekirdağ, Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası (5.yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başı) (Öztürk, 2009: 40, Resim 15; Yeşil-Erdek, 2014: 61, Çizim 1-2, Resim 1-6), Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. yüzyıl) (Ilić, 2010: 120, Fig. 10), Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102), Sırbistan Gamzigrad (Romuliana), Bazilika III (6. yüzyıl) (Ilić, 2006: 230, Fig. 6), Girit, Suya, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(1)), Girit, Itanos, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(2)), Yunanistan Arethousa, Paliambela Bazilikası (6. yüzyıl) (Karivieri, 2010: 18), Karabük Eskipazar Kilise B (5.-6. yüzyıl) (Cumalıoğlu, 2011: 294, Plan 2), Karabük Eskipazar Kilise A (6. yüzyılın ilk yarısı) (Patacı, 2011: 23; Cumalıoğlu, 2011: 74-75, 293, Plan 1), Sırbistan, Kotor, Rijeka Meryemana Kilisesi (6. yüzyıl) (Ilić, 2006: 235-236, Fig. 13), Arnavutluk/Albania Amantias Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hobdari, 2007: Tab. 2, Fig. 3), Girit, Vizari, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(3)), Girit, Mallia, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(4)), Chersonessos, Bazilika A (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1 (5)), Mesembria Eski

Metropolis Kilisesi (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) (Hoddinott, 1975: 321-323, Şekil 101; Sharp, 2010: Figure 3, Viktoria, 2016: 58), Mesembria, Kuzey Liman Bazilikası (5. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 59, Fig. 3), Byala, üç evreli Cape Aziz Atanas Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (ilk evre 4.-5. yüzyıl, ikinci evre 5.-6. yüzyıl, üçüncü evre 6.-7. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 44-46, 61, Fig. 6), Bulgaristan Tsar Krum, Üç Evreli (üst üste inşa edilmiş) Kiliseler, Kilise I ve Kilise II (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 265, Fig. 66), Kavarna (Bizone), Aziz Kosmas ve Damianus Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 46, 63, Fig. 11), Varna (Odessos), 1 ve 2 Numaralı Bazilikalar (ilk evre 5. yüzyıl, ikinci ve üçüncü evreler 5.-6. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 48-49, 65, Fig. 13), Odessos, Galata Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 325-326, Şekil 103; Viktoria, 2016: 50, 66, Fig. 16), İstanbul Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi I (5. yüzyılın ortaları) (Pekak, 2000: 101-121), Selanik Akheiropoitos Bazilikası (5. yüzyıl) (Mango, 2006: 55, Fig. 47), Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 1 (Alt), 2 (Sağ üst) ve 4 (Sol Üst) No.'lu Bazilikalar (4.-6. yüzyıl) (Petrova, 2012: 127-128, 131, Fig. 9-10, 16; Petrova ve Petkov, 2015: 388-389, 415, Fig. 26, 45), Bulgaristan Hissar 3 A-B Kiliseler (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 90), Bulgaristan Hissar 4 A-B Kiliseler (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 91), Bulgaristan Hissar 7 No.'lu Kilise (5. yüzyılın ikinci yarısı) (Hoddinott, 1975: 307-308, Fig. 93), Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 307, Fig. 92; Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37), Topkapı Sarayı Bazilikası (5. yüzyıl) (Mathews, 1971: 34-36, Fig. 16-17), Makedonya Bargala Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1), Caričin Grad Güneybatı Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144), Yunanistan Photike Aziz Paraskevi Kilisesi (6. yüzyıl) (Dunn, 2012: 109, Fig. 175), Yunanistan Kastri Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Pantazis ve Lambrou, 2006: 51, Fig. 4), Yunanistan Azoros Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Pantazis ve Lambrou, 2006: 51, Fig. 5), Yunanistan, Elis, Olympia Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 51), Yunanistan, Boeotia, Anthedon Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 422, Plan 52), Yunanistan, Korinthia, Nemea Evangelista Tepesi Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 32), Yunanistan, Argolid, Glyphada Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 410, Plan 4), Yunanistan, Korinthia, Nemea Xenon Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 30), Yunanistan, Attica, Liopessi Aziz Athanasios Kilisesi (6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 414, Plan 2), Yunanistan, Argolid, Evangelistrias Kilisesi (6.-7. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 40), Filistin, Ḥorvat Tinshemet Aziz Bakkhus Kilisesi (6. yüzyıl) (Taxel, 2013a: 170-171, Fig. 7), İsrail, Khirbet Fattir Bizans Kilisesi (6.-7. yüzyıl) (Taxel, 2013b: 381, Fig. 13), Filistin Horvat Beit Loya, Erken Hıristiyan Bazilikası (6.-7. yüzyıl-?) (Taxel, 2013b: 380, Fig. 12; Zisimou-Tryfonidi, 2014: 269, Fig. 32), Girit, Eleutherna Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 3), Chersonessos, Bazilika B (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(6)), İstanbul Khalkoprateia Bazilikası (6. yüzyıl) (Mathews, 1971:

28-29, Fig. 11-12 a; Viktoria, 2016: 69, Fig. 22), Philippopolis Komatevo Bazilikası (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 292-293, Fig. 82; Viktoria, 2016: 72, Fig. 27), Radinovac yakınlarındaki Kalaja Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 194, Fig. 103), Tărgovište, Krumovo Kale, 2 No.lu Bazilika (Viktoria, 2016: 74, Fig. 32), İstanbul Beyazit Bazilika A–B–C (6. yüzyıl) (Mathews, 1971: 6–76, Fig. 34,35, Müller–Wiener, 1998: 72-73, Fig. 50–53), 3 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 53-55, Fig. 13) ve daha birçok üç nefli Hellenistik bazilika Hıristiyanlar tarafından kullanılmıştır. Birçoğu onarım geçirmiş ya da birkaç evrede ilavelerle kullanılmış dini yapılardır. Karadeniz Ereğlisi'ndeki üç evreli OGC de bu yapılara örnektir (Tablo 4).

Yapıların Adı	Toplam Uzunluk Narteks Dahil	Toplam Uzunluk Narteks Hariç	Toplam Genişlik	Orta Nef Uzunluk	Orta Nef Genişlik	Kuzey Nef Uzunluk	Kuzey Nef Genişlik	Güney Nef Uzunluk	Güney Nef Genişlik
Beyazıt A Bazilikası	22.00m	17.00m	20.90m	20.20m	8.00m	15.00m	4.00m	15.00m	4.00m
Topkapı Sarayı Bazilikası	28.00m	23.00m	20.00m	28.00m	9.00m	21.00m	4.00m	21.00m	4.00m
İstanbul Studios Manastır Kilisesi	34.00m	27.50m	25.90m	25.50m	12.00m	25.50m	4.50m	25.50m	5.00m
İstanbul Theotokos Khalkoprateia Kilisesi	40.00m	31.00m	31.00m	29.00m	21.00m	29.00m	5.50m	29.00m	5.50m

Tablo 4 İstanbul'daki Üç Nefli Erken Bizans Dönemi Kiliseler (Gür, 2019)

4. ve 5. yüzyıllarda inşa edilen üç nefli Hellenistik bazilikalar, Hıristiyanlar tarafından uzun yıllar ibadet için kullanılmıştır. Bu yapılar çoğunlukla Pagan tapınaklarından dönüştürülmüş ya da yeniden inşa edilmiştir. Değişime uğramalarından dolayı naoslarında ve orta nefi kuzey ve güney neften ayıran taşıyıcılarda büyük farklılıklar görülmektedir (Mathews, 1971: 11-19).

OGC'de orta nefi kuzeyde üç, güneyde üç sütun ayırmaktadır. Naosun batısı günümüze kadar büyük değişime uğramıştır. Kilisenin naosun uzunluğunu, taşıyıcıları ve buralarda kullanılan malzemeleri tam anlamıyla tanımlayabilmek için 4. ve 7. yüzyıl arasına tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikaların incelenmesi gerekmektedir. 6. ve 7. yüzyıllarda inşa edilen birçok üç nefli Hellenistik bazilika bulunur, bu yapılarda nefler çoğunlukla sütunlarla ayrılmaktadır (Ceylan, 2001: 189). Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. yüzyıl) bu yapılara örnektir (Krautheimer, 1965: 82, Fig. 28). İstanbul Studios Manastırı Kilisesi'nde (5. yüzyıl) nefler sütunlarla ayrılmaktadır. İki katlı yapıda alt katlar arşitrav, üst katlar ise arşivoltlarla desteklenir. Orta nef kuzey neften yedi, güney neften yedi olmak üzere 14 sütunla ayrılmaktadır (Mathews, 1971: 20, Fig. 5; Pekak, 2000: 100–121). Yapıların boyutları ile nefleri ayıran sütunların sayıları

kısmen doğru orantılıdır. İnce ve uzun olarak planlanmış bazilikalarda nefler sütunlarla ayrılmaktadır.

Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102), Sırbistan Gamzigrad (Romuliana), Bazilika III (6. yüzyıl) (kuzeyde beş, güneyde beş toplam 10 sütun) (Ilić, 2006: 230, Fig. 6), Arnavutluk/Albania Amantias Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (kuzeyde dört, güneyde dört toplam sekiz sütun) (Hobdari, 2007: Tab. 2, Fig. 3), Tekirdağ, Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) (Öztürk, 2009: 40, Resim 15; Yeşil-Erdek, 2014: 61, Çizim 1-2, Resim 1-6), 5.-7. yüzyıl arasına tarihlenen üç evreli Byala, Cape Aziz Atanas Bazilikası (ilk evre 4.-5. yüzyıl, ikinci evre 5.-6. yüzyıl, üçüncü evre 6.-7. yüzyıl) (kuzeyde altı, güneyde altı toplam 12 sütun) (Viktoria, 2016: 44-46, 61, Fig. 6), Odessos, Galata Bazilikası (kuzeyde altı, güneyde altı toplam 12 sütun) (5.-6. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 325-326, Şekil 103; Viktoria, 2016: 50, 66, Fig. 16), Bulgaristan Hissar 3 A-B Kiliseler (kuzeyde dört, güneyde dört toplam sekiz sütun) (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 90), Makedonya Bargala Bazilikası (kuzeyde yedi, güneyde yedi toplam 14 sütun) (5.-6. yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1), Yunanistan, Elis, Olympia Kilisesi (kuzeyde beş, güneyde beş toplam 10 sütun) (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 51), Yunanistan, Argolid, Glyphada Kilisesi (kuzeyde beş, güneyde beş toplam 10 sütun) (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 410, Plan 4), Yunanistan, Korinthia, Nemea Xenon Kilisesi (kuzeyde altı, güneyde altı toplam 12 sütun) (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 30), Yunanistan, Argolid, Evangelistrias Kilisesi (kuzeyde beş, güneyde beş toplam 10 sütun) (6.-7. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 40), Girit, Eleutherna Bazilikası (kuzeyde beş, güneyde beş toplam 10 sütun) (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 3), Chersonessos, Bazilika B (kuzeyde 10, güneyde 10 toplam 20 sütun) (5.-7 yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(6)) ve 6. yüzyılda inşa edilen Beyazit Bazilika A (Kuzeyde beş, güneyde beş toplam 10 sütun) (Mathews, 1971: 6–76, Fig. 34,35, Müller–Wiener, 1998: 72-73, Fig. 50–53) gibi yapılarda naosta orta nef, kuzey ve güneydeki neflerden çeşitli sayılarda sütunlarla ayrılmaktadır (Tablo 5).

İç Anadolu çevresindeki üç nefli bazilikalarda da orta nef kuzey ve güney neflerde çoğunlukla kısa olmak üzere sütunlar ya da çifte sütunlarla ayrılmaktadır. 3 No.'lu Binbir Kilise bunlara örnektir (Ramsay ve Bell, 1909: 53-55, Fig. 13).

Yapı Adı[101]	Toplam Uzunluk Narteks Dahil	Toplam Uzunluk Narteks Hariç	Toplam Genişlik	Orta Nef Uzunluk	Orta Nef Genişlik	Kuzey Nef Uzunluk	Kuzey Nef Genişlik	Güney Nef Uzunluğu	Güney Nef Genişlik
Anamur Nekropolis Kilisesi	18.00 m	15.50 m	13.00 m	19.60 m	5.80 m	14.10 m	2.50 m	13.80 m	2.5 0 m
Andriake E	24.00 m	19.50 m	14.50 m	18.00 m	6.50 m	18.00 m	3.00 m	18.00 m	3.00 m
Arneai C		19.80 m	13.30 m	19.00 m	5.50 m	19.00 m	2.70 m	19.00 m	2.70 m
Arnea B		23.00 m	14.00 m	21.70 m	7.00 m	21.70 m	2.50 m	21.70 m	2.70 m
Anamur Kutsal Havariler Kilisesi	24.50 m	21.00 m	16.70 m	19.50 m	6.30 m	19.00 m	3.90 m	19.50 m	3.50 m
Andriake D	27.00 m	24.00 m	17.00 m	22.00 m	8.50 m	22.00 m	3.00 m	22.00 m	3.00 m
Andriake C	29.00 m	24.00 m	16.00 m	22.00 m	7.00 m	22.00 m	3.00 m	29.00 m	3.50 m
Andriaki A	31.00 m	25.00 m	17.00 m	23.00 m	8.00 m	23.00 m	3.00 m	23.00 m	3.00 m
Andriaki B	29.50 m	25.00 m	17.70 m	23.70 m	6.70 m		4.00 m	23.00 m	4.00 m
Andriaki D	26.90 m		16.80 m	21.00 m	7.00 m				
Amorium Aşağı Şehir Kilisesi	32.00 m	26.00 m	22.00 m	24.00 m	10.00 m	24.00 m	4.00 m	24.00 m	4.00 m
Assos	41.10	30.00	22.50	29.40	11.04	29.00	4.00 m	29.00	5.00 m

[101] Tablonun hazırlanmasında kiliselerin planları referans alınmıştır. Daha önceden bu alanda bazilikaları inceleyen Buchwald'ın çalışması genişletilerek tabloda sunulmuştur (Buchwald, 1999: 28-30, Tab.: 1-6). Yapılardaki oranlar ve ölçüler belirlenirken yayınlardan tespit edilen planlar kullanılmış, yapılara gidilerek ölçü alınmamıştır. Şu yayınlardaki ölçüler ya da planlardan tespit edilen ölçüler tabloda sunulmuştur: (Herzfeld ve Guyer, 1930: 94; Harrison, 1963: 139, 141, 143; Love, 1973: 413-424, Love, 1974a: 105-108, Fig. 35, 42; Love, 1974b: 85-129; Metzger, 1977: 67, Fig. 7; Russel, 1980: 279; Grossmann ve Severin, 1981: XCII-XCIII; Grossmann, 1993: 5; Hill, 1995: 225; Aydal v.d., 1997: 171; Serdaroğlu, 2000: 400; Tekinalp, 2000: Levha 19, 28, 50, 56, 63; Vandeput ve Köse, 2002: 148-149; Buchwald, 2015: XX, 171, Fig. 1-12; Ousterhout, 2016: 107).

Gymnasium	m	m	M	m	m	m		m	
Ayatekla (Meryemlik)	76.50 m	56.00 m	38.20 m	55.00 m	18.50 m	55.00 m	7.00 m	55.00 m	7.00 m
Batı Sandal Erken Dönem Kilisesi		16.00 m	10.90 m	10.90 m	5.10 m	10.90 m	3.00m	10.90 m	3.00m
Beyazıt A Bazilikası	22.00 m	17.00 m	20.90 m	20.20 m	8.00 m	15.00 m	4.00m	15.00 m	4.00m
Binbir Kilise No.: 1	37.50 m		15.30 m	27.40 m	6.70 m				
Binbir Kilise No.: 3	24.60 m		14.00 m	15.40 m	5.10 m				
Binbir Kilise No.: 4	18.20 m		11.00 m	10.20 m	4.40 m				
Binbir Kilise No.: 5	29.40 m		14.00 m	18.60 m	5.10 m				
Binbir Kilise No.: 7	29.00 m		15.00 m	19.00 m	5.90 m.				
Binbir Kilise No.: 16	16.20 m		9.50 m	7.40 m	2.70 m				
Binbir Kilise No.: 21	20.10 m		13.20 m	14.90 m	4.15 m				
Binbir Kilise No.: 29	25.10 m		12.50 m	16.40 m	4.40 m				
Binbir Kilise No.: 31	11.70 m		6.30 m	5.50 m	1.80 m				
Cambazlı Büyük Kilise	22.60 m	18.50 m	14.00 m	18.00 m	6.00 m	15.00 m	3.00 m	15.00 m	2.60 m
Çatıören Erken Dönem Bazilikası	23.00 m	19.30 m	16.10 m	18.00 m	7.30 m	18.00 m	3.50 m	18.00 m	3.50 m
Demre Ala Kilise	24.00 m	20.00 m	14.50 m	18.00 m	7.00 m	18.80 m	3.00 m	18.00 m	3.00 m
Demre Güceymen tepesi		15.50 m	11.00 m	14.00 m	4.00 m	14.00 m	2.50 m	14.00 m	2.00 m
Hasanaliler Erken Dönem Kilisesi	21.30 m	17.50 m	15.50 m	16.20 m	6.00 m	14.10 m	2.50 m	13.80 m	2.50 m
Hieropolis Hypostyle No.: 1	50.00 m		25.80 m	35.20 m	11.50 m				

İstanbul Studios Manastır Kilisesi	34.00 m	27.50 m	25.90 m	25.50 m	12.00 m	25.50 m	4.50 m	25.50 m	5.00 m
İstanbul Theotokos Khalkoprateia Kilisesi	40.00 m	31.00 m	31.00 m	29.00 m	21.00 m	29.00 m	5.50m	29.00 m	5.50m
Kök Burunu	20.40 m	14.20 m	11.50 m	13.00 m	5.00 m	13.00 m	2.00 m	13.00 m	2.00 m
Yanıkhan Kuzey Kilise	18.80 m	14.90 m	13.60 m	13.70 m	6.00 m	13.70 m	2.90 m	13.70 m	2.90 m
Kurşunlu Manastır	18.00 m	14.00 m	12.80 M	13.00 m	4.00 m	13.00 m	2.30m	13.00 m	2.30 m
Korasion Mezarlık Kilise	21.00 m	14.00 m	13.90 m	12.50 m	5.50 m	12.50 m	2.50m	12.50 m	2.50 m
Korykos Kuzey Kilise	20.00 m	15.60 m	11.70 m	15.10 m	5.10 m	12.20 m	2.20m	12.20 m	2.20 m
Korykos No.: 1	42.00 m		20.00 m	32.20 m	9.00 m				
Kadirli'deki Alacami	29.00 m	24.00 m	14.50 m	23.00 m	9.00 m	23.00 m	3.90 m	23.00 m	4.00 m
Kydna 1		21.470 m	14.10 m	17.73 m	6.08 m	18.00 m	2.80 m	18.00 m	2.80 m
Knidos C	26.90 m	23.00 m	15.00 m	21.50 m	7.00 m	21.00 m	2.50 m		
Knidos E	27.50 m	23.00 m	17.70 m	20.00 m	7.00 m	19.50 m	4.00 m	19.50 m	4.00 m
Korykos	38.00 m	33.00 m	20.00 m	32.00 m	9.00 m	32.00 m	4.00 m	32.00 m	4.00 m
Kuzey Nekropolis Bazilikası	21.50 m	19.00 m	12.50 m	17.50 m	5.00 m	17.50 m	2.80 m	17.50 m	2.80 m
Letoon Doğu Bazilikası	23.50 m		12.00 m	17.50 m	6.20 m				
Milet Büyük Kilise	28.50 m	18.00 m	14.00 m	18.00 m	7.30 m	17.00 m	1.80m	17.00 m	1.80m
Psidia Antiochia				42.13 m	11.80 m				
Pisidian Melli		16.00 m	13.20 m	14.50 m	6.00 m	14.50 m	1.50 m	14.50 m	2.00 m
Sardis EA	40.93	29.05	21.09	29.00	9.55	29.00	4.00 m	29.00	4.00 m

	m	m	m	m	m	m		m	
Sura Valey	23.40 m	16.60 m	13.50 m	15.30 m	5.60 m	15.00 m	2.60 m	15.00 m	2.60 m
Tapureli A Kilisesi	18.50 m	14.00 m	13.00 m	13.50 m				10.50 m	3.00 m
Tapureli C Kilisesi	20.00 m	13.50 m	12.20 m	9.70 m	4.00 m	8.00 m	2.00 m	8.00 m	1.80 m
Topkapı Sarayı Bazilikası	28.00 m	23.00 m	20.00 m	28.00 m	9.00 m	21.00 m	4.00 m	21.00 m	4.00 m
Uşak-Selçikler 1. Kilise	19.90 m	16.50 m	14.30 m	14.50 m	6.00 m	10.60 m	2.50m	10.60 m	2.50 m
Xanthos Doğu	51.00 m	40.00 m	28.00 m	37.00 m	12.80 m		5.00 m	36.00 m	5.00 m

Tablo 5 Anadolu'daki Üç Nefli Erken Bizans Dönemi Kiliseler (Gür, 2019)

Apsis

Apsisler dini yapılarda en kutsal alan olarak kabul edilmektedir. Apsisler dini yapılarda yönü göstermesinin yanında liturjinin gerçekleştiği kutsal alandır. OGC'nin apsisi içten ve dıştan yarım dairedir. Karadeniz sahil kentlerindeki tek ve üç nefli kiliselerin apsislerinde farklılık görülmektedir. Kiliselerin apsisleri OGC'de olduğu gibi içten ve dıştan yarım daire (Amasra KM, Amasra FC, DBK, AAMK (I. ve II. Evre), içten yarım daire dıştan ise beş köşeli (Filyos TAKAY), Sırbistan Gamzigrad (Romuliana), Bazilika III (6. yüzyıl) (Ilić, 2006: 230, Fig. 6) ya da içten yarım daire dıştan ise üç cepheli apsis düzenine sahip birçok dini yapı bulunmaktadır[102] (Hoddinott, 1975: 305-306, 321, Taf. 190, Fig. 43, 91; Viktoria, 2016: 15).

İçten ve dıştan yarım daire apsis düzenine sahip 4.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen üç nefli birçok Hellenistik bazilika bulunmaktadır. Sinop Çiftlik Köyü Kilisesi (4.-5. yüzyıl) (Hill, 1995: 219-231, 225, Fig. 3), Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. yüzyıl) (Krautheimer, 1965: 82, Fig. 28), Tekirdağ, Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) (Öztürk, 2009: 40, Resim 15; Yeşil-Erdek, 2014: 61, Çizim 1-2, Resim 1-6), Yunanistan Arethousa, Paliambela Bazilikası (6. yüzyıl) (Karivieri, 2010: 18), Caričin Grad Güneybatı Kilise (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144), Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. yüzyıl) (Ilić, 2010: 120, Fig. 10), Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102), Arnavutluk / Albania Amantias Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hobdari, 2007: Tab. 2, Fig. 3), Girit, Suya, Erken Bizans Bazilikası (4.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(1)), Girit, Itanos, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(2)), Girit, Mallia, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(4)), Karabük Eskipazar

[102] Üç nefli Hellenistik bazilikaların apsisleri için bakınız: (Orlandos, 1952: 207, Fig. 166).

Kilise B (5.-6. yüzyıl) (Cumalıoğlu, 2011: 294, Plan 2), Karabük Eskipazar Kilise A (6. yüzyılın ilk yarısı) (Patacı, 2011: 23; Cumalıoğlu, 2011: 74-75, 293, Plan 1), Mesembria, Kuzey Liman Bazilikası (5. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 59, Fig. 3), üç evreli Byala, Cape Aziz Atanas Bazilikası (ilk evre 4.-5. yüzyıl) (Kilise 4.-7. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 44-46, 61, Fig. 6), Kavarna (Bizone) Aziz Kosmas ve Damianus Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 46, 63, Fig. 11), Odessos, Galata Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 325-326, Şekil 103; Viktoria, 2016: 50, 66, Fig. 16), Yunanistan Selanik Akheiropoitos Bazilikası (5. yüzyıl) (Mango, 2006: 55, Fig. 47), Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 1 (Alt), 2 (Sağ üst) ve 4 (Sol Üst) No.'lu Bazilikalar (4.-6. yüzyıl) (Petrova, 2012: 127-128, 131, Fig. 9-10, 16; Petrova ve Petkov, 2015: 388-389, 415, Fig. 26, 45), Bulgaristan Hissar 3 A Kilise (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 90), Bulgaristan Hissar 4 A-B Kiliseler (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 91), Bulgaristan Hissar 7 No.'lu Kilise (5. yüzyılın ikinci yarısı) (Hoddinott, 1975: 307-308, Fig. 93), Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 307, Fig. 92; Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37), Bulgaristan Tsar Krum, Üç Evreli (Üst Üste İnşa Edilmiş) Kiliseler, Kilise I ve Kilise II (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 265, Fig. 66), Makedonya Bargala Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1), Girit, Eleutherna Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 3), Chersonessos, Bazilika B (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(6)), Yunanistan, Elis, Olympia Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 51), Yunanistan, Boeotia, Anthedon Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 422, Plan 52), Yunanistan, Korinthia, Nemea Evangelista Tepesi Kilise (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 32), Yunanistan, Argolid, Glyphada Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 410, Plan 4), Yunanistan, Korinthia, Nemea Xenon Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 30), Tekirdağ, Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) (Öztürk, 2009: 40, Resim 15; Yeşil-Erdek, 2014: 61, Çizim 1-2, Resim 1-6), Yunanistan, Attica, Liopessi Aziz Athanasios Kilisesi (6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 414, Plan 2) ve Philippopolis Komatevo Bazilikası (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 292-293, Fig. 82; Viktoria, 2016: 72, Fig. 27) gibi birçok üç nefli Hellenistik bazilikanın doğusunda içten ve dıştan yarım daire merkezi apsis bulunmaktadır.

4. yüzyılın ilk yarısından itibaren imparatorluk sınırları içerisinde birçok kentte içten ve dıştan yarım daire apsis düzenine sahip bazilikal planlı kiliseler bulunmaktadır. Doğu cephenin merkezindeki yarım daire apsislerde genellikle üç (daha az ve daha fazla pencereye sahip yapılar bulunur) pencere yer almaktadır.

OGC'nin apsisi, Orlandos tarafından hazırlanan bazilikaların apsis tipolojisine göre üçüncü grupta incelenir (Orlandos, 1951: 207, Fig. 166/3). İçten yarım daire dıştan üç-beş cepheli apsisler ile içten ve dıştan yarım daire apsislerde genellikle üç pencere yer alır. Dıştan üç

cepheli, içten yarım daire apsis düzeni; İstanbul Studios Manastırı Kilisesi (5. yüzyıl) (Mathews, 1971: 20, Fig. 5) ve İstanbul Beyazıt B ve C Bazilikaları (5.-6. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 15) gibi İstanbul yapıları başta olmak üzere Erken Bizans dönemiyle birçok kilisede görülmektedir. Karadeniz'deki dini yapılarda içten yarım daire dıştan ise üç cepheli apsis düzenlemesi 5. yüzyıldan itibaren sıkça uygulanmıştır (Viktoria, 2016: 15). Bulgaristan Hissar 4 A-B Kiliseler (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 91), Mesembria Eski Metropolis Kilisesi (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) (Hoddinott, 1975: 321, Levha 190; Sharp, 2010: Figure 43) ve Radinovac yakınlarındaki Kalaja Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 194, Fig. 103) bu yapılardan sadece birkaçıdır.

Anadolu genelinde üç nefli birçok kilisenin apsisi üç-beş ya da yedi cephelidir. Binbir Kilise çevresindeki yapılarda daha çok içten yarım daire dıştan ise beş cepheli apsis düzenlemesi görülmektedir. 3 No.'lu Binbir Kilise içten yarım daire dıştan ise beş cepheli apsis düzenlemesine sahiptir. Bu yapının apsisinde de üç pencere yer almaktadır (Ramsay ve Bell, 1909: 53-55, 240-346, Fig. 13). Bu yapıların dıştan üç cepheli apsislerinde birer pencere bulunur. OGC gibi içten ve dıştan yarım daire apsis düzenine sahip kiliselerin de apsislerinde çoğunlukla üç pencere görülmektedir. Çoğunlukla kazı çalışmaları kapsamında tespit edilen üç nefli birçok Hellenistik bazilika bulunmaktadır. Bunların beden duvarları çoğunlukla 1.00-2.00 m. duvar yüksekliklerine sahiptir ve pencere seviyelerinden aşağısıdır. Bundan dolayı birçok kilisenin apsis pencereleri hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır.

Hellenistik bazilikalarda apsis çoğunlukla orta nefin doğusunda ve nefe hakim konumdadır. Bundan dolayı apsislerdeki pencereler orta nefin ayrınlatılmasını sağlar. Mesembria Eski Metropolis Kilisesi (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) (Hoddinott, 1975: 321, Levha 190; Sharp, 2010: Figure 43), 8.-9. yüzyıla tarihlendirilen KM ve FC (Eyice, 1954a: 97-105, Planche 37-38; Sharp, 2010: Figure 3) gibi birçok dini yapının apsislerinde üçlü pencere uygulaması görülür.

Hellenistik bazilikalarda çoğunlukla merkezi apsis dışında kuzey ve güney neflerin doğusunda apsis yer almamaktadır. 4.-5. yüzyıllara tarihlendirilen kiliselerde sadece merkezi apsis görülektedir (Viktoria, 2016: 15). Iustinianos I (527-565) tarafından inşa ettirilen üç nefli Hellenistik bazilikalarda kuzey ve güneydeki neflerin doğusunda birer apsis bulunur. Bu apsislerin 6. yüzyıldaki varlıkları liturjik özellikleri ile açıklanmamaktadır (Varalis, 2006: 283-284). Bu apsisler şapel ya da mezar odaları olarak kullanılmış ya da merkezi apsisteki dini altyapının hazırlanması için kullanılmış yardımcı apsisler olarak yorumlanır. Çoğunlukla birkaç evreli kiliselerde ya da sonradan inşa edilmiş dini yapılarda karşımıza çıkmaktadır (Varalis, 2006: 283-298, Viktoria, 2016: 15).

5. yüzyıla tarihlendirilen kiliselerin beden duvarları ve apsisleri genellikle çok kalın inşa edilmiştir. 5. yüzyıl kiliselerine ait duvarlar, statik açıdan örtü sistemini destekleyen mimari unsurlardır. OGC'nin kuzey ve güney neflerin doğusu düz duvarla son bulmaktadır. Iustinianos I (527-565) döneminde inşa edildiği bilinen Sırbistan Caričin Grad'daki Piskoposluk Kilisesi'nin kuzey ve güney neflerinin doğusunda birer küçük apsisler görülmektedir. 45.00 x 28.00 m. ölçülerindeki Caričin Grad'daki Piskoposluk Kilisesi, kentin 6. yüzyılda önemli inşa faaliyetleri arasında gösterilmektedir (Hoddinott, 1963: 206-209; Hoddinott, 1975: 256; Varalis, 2006: 286). Sırbistan Caričin Grad'daki Piskoposluk Kilisesi gibi Kıbrıs Arsinoe Güney Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Caraher ve Moore ve Olson ve Papalexandrou, 2013: 79-92), Sırbistan, Kotor, Rijeka Meryemana Kilisesi (6. yüzyıl) ve Bulgaristan Belovo Bazilika'nın (6. yüzyıl) da doğusunda üçlü apsis düzenlemesi görülmektedir. Bunlardan kuzeydeki apsisin batısında vaftizhane yer almaktadır (Krautheimer, 1965: 194, Fig. 77; Ilić, 2006: 235-236, Fig. 13).

6. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilen birçok üç nefli Hellenistik bazilikada bu uygulama görülmektedir. Caričin Grad'daki Piskoposluk Kilisesi'nde doğu cephede üçlü apsis düzenlemesi bu döneme tarihlendirilen bazı kiliselerde farklı bir formda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Prokuplje Kilisesi'nde (6. yüzyıl) kuzey ve güney neflerin doğusunda yerden ortalama 1.00 m. yukarıda apsis şeklindeki nişler dikkat çeker (Hoddinott, 1963: 194, Fig. 105).

Narteks

Kiliselerin batısında çoğunlukla bir narteks bulunmaktadır. Yapılara ve liturjik özelliklere göre narteks sayıları ve mimari yapılarında farklılık görülmektedir. Atriumdan naosa geçiş aşamasında koridor olarak kullanılan narteksler çoğunlukla kiliseye girilmesine izin verilmeyen kişiler tarafından kullanılmaktadır. Yeni doğum yapan kadınların nartekste beklediği ve lohusalık döneminin bitesiye kadar sadece nartekste bekleyerek ibadeti dinleyebildiği bilinmektedir (Mathews, 1971: 152).

Günümüzde OGC'nin batısında narteks yoktur. 4.-5. yüzyıllara tarihlenen üç nefli Hellenistik bazilikalarda, naosun batısında genellikle bir narteks bulunmaktadır. Kiliselerin batısındaki narteks sayıları çoğunlukla kiliselerin dini yapılarıyla açıklanmaktadır. Üç nefli Hellenistik bazilikalarda bazen bir bazen de eksonarteksin yer aldığı görülmektedir. Narteksler sadece yeni doğum yapan kadınlar için değil aynı zamanda çeşitli kefaretlerle cezalandırılmış kişiler ve bazı durumlara sahip halklar için tasarlanmıştır. Bu halk nartekste kalarak dua etmekte, naostaki ibadete dahil olamamaktadır (Viktoria, 2016: 19).

4.-7. yüzyıllara tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikalarda çoğunlukla batıda bir narteks bulunur. Narteks, naosa üç kapı yardımıyla bağlanmaktadır. Kapılar merkezi orta nef, kuzey ve

güney neflere açıklmaktadır. Çoğunlukla orta nefe açılan kapılar kuzey ve güneydekilere oranla daha geniş ve bazen de daha yüksektir. Sinop Çiftlik Köyü Kilisesi (4.-5. yüzyıl) (Hill, 1995: 219-231, 225, Fig. 3), Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. yüzyıl) (Krautheimer, 1965: 82, Fig. 28), Yunanistan Arethousa, Paliambela Bazilikası (6. yüzyıl) (Karivieri, 2010: 18), Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. yüzyıl) (Ilić, 2010: 120, Fig. 10), Girit, Suya, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(1)), Girit, Itanos, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(2)), Girit, Vizari, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(3)), Sırbistan Gamzigrad (Romuliana), Bazilika III (6. yüzyıl) (Ilić, 2006: 230, Fig. 6), Chersonessos, Bazilika A (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1 (5)), Mesembria Eski Metropolis Kilisesi (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) (Hoddinott, 1975: 321-323, Şekil 101; Sharp, 2010: Figure 3, Viktoria, 2016: 58), üç evreli Byala, Cape Aziz Atanas Bazilikası (ilk evre 4.-5. yüzyıl, ikinci evre 5.-6. yüzyıl, üçüncü evre 6.-7. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 44-46, 61, Fig. 6), Bulgaristan Hissar 7 No.'lu Kilise (5. yüzyılın ikinci yarısı) (Hoddinott, 1975: 307-308, Fig. 93), Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 307, Fig. 92; Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37), Makedonya Bargala Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1), Caričin Grad Güneybatı Kilise (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144), Filistin, Ḥorvat Tinshemet Aziz Bakkhus Kilisesi (6. yüzyıl) (Taxel, 2013a: 170-171, Fig. 7), Filistin Horvat Beit Loya, Erken Hıristiyan Bazilikası (6.-7. yüzyıl (?)) (Taxel, 2013b: 380, Fig. 12; Zisimou-Tryfonidi, 2014: 269, Fig. 32), İsrail, Khirbet Fattir Bizans Kilisesi (6.-7. yüzyıl) (Taxel, 2013b: 381, Fig. 13), Girit, Eleutherna Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 3), Yunanistan, Elis, Olympia Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 51), Yunanistan, Korinthia, Nemea Evangelista Tepesi Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 32), Yunanistan, Korinthia, Nemea Xenon Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 30), Karabük Eskipazar Kilise B (5.-6. yüzyıl) (Cumalıoğlu, 2011: 294, Plan 2), Karabük Eskipazar Kilise A (6. yüzyılın ilk yarısı) (Patacı, 2011: 23; Cumalıoğlu, 2011: 74-75, 293, Plan 1), Radinovac yakınlarındaki Kalaja Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 194, Fig. 103) ve daha birçok üç nefli Hellenistik bazilikada, narteksten naosa üç kapı yardımıyla girilmektedir.

Bazı üç nefli Hellenistik bazilikalarda, orta nefe üçlü açıklık yardımıyla girilirken, kuzey ve güneydeki neflerin ekseninde daha dar ve küçük kapılar yer alır. İstanbul Studios Manastırı Kilisesi (5. yüzyıl) (Mathews, 1971: 20, Fig. 5), Selanik Akheiropoitos Bazilikası (5. yüzyıl) (Mango, 2006: 55, Fig. 47), Yunanistan, Argolid, Glyphada Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 410, Plan 4), Yunanistan, Lavriotic Olympos Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 289, Plan 5; Zisimou-Tryfonidi, 2014: Fig. 16), Chersonessos, Bazilika B (5.-7.yüzyıl) (Baldini, 2013: 32,44, Fig. 1(6)), Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102)

ve daha birçok kilisede, naosa üçlü açıklık yardımıyla girilmektedir. Bu yapılar daha çok sistemli ve geniş kitlelere hitap eder.

6. yüzyıldan itibaren kiliselerin narteks sayılarında artış görülmektedir. Bazı yapılarda tek bazı yapılarda ise iki narteks uygulanmıştır. Sırbistan Svinjarica Kilisesi'nde (6. yüzyıl) narteks ve eksonarteks görülmektedir (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102). Caričin Grad Güneybatı Kilise (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144), Varna (Odessos), 1 ve 2 Numaralı Bazilikalar (5.-6. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 48-49, 65, Fig. 13), Makedonya Bargala Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1), Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 2 No.'lu Bazilika (5.-6. yüzyıl) (Petrova ve Petkov, 2015: 388-389, 415, Fig. 26, 45) ve İstanbul Hagia Sophia II'de (5. yüzyıl) eksonarteks bulunmaktadır (Mathews, 1971: 91).

Naos ve Narteks Zemin Döşemesi

OGC'nin zemini günümüzde halı kaplıdır. Restorasyon sırasında kilisenin içindeki halılar kaldırılmış ve zemin döşemesinin beton olduğu görülmüştür. Kilisenin özgün zemin döşemesi günümüze ulaşmamıştır. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikaların naos ve narteks zeminleri çoğunlukla mozaik, mermer ve taş plakalar ya da tuğladan yapılmış zemin döşeme malzemelerinin kullanıldığı öğrenilmiştir. İstanbul başta olmak üzere Karadeniz çevresindeki benzer plan şemasına sahip bazı kiliselerin zemin döşemeleri günümüze ulaşmıştır.

Kiliselerin zeminlerinde kullanılan malzeme, yapıyı inşa ettiren bani, dönemin koşulları ve ekonomik şartlar doğrultusunda değişiklik göstermektedir. Karadeniz çevresindeki kiliselerin zeminlerinde çoğunlukla mermer plakalar kullanılmıştır. Bulgaristan çevresindeki birkaç kilisenin zemin döşemesi günümüze ulaşmıştır. Kutsal Havarilerin 1. Evresi, Mesembria Kuzey Liman yakınındaki bazilika, Odessos'taki Khan Krum Bazilikası ve Djanavara Kilisesi'nin naosu mermer levhalarla kaplıdır (Viktoria, 2016: 18).

Byala Cape Bazilikası'nın zemini ise pişmiş topraktan yapılmış levhalarla kaplıdır. Callatis'teki Bazilika'nın zemini tuğla ve mermer kaplıdır (Viktoria, 2016: 18). Mesembria Eski Metropolis Kilisesi, Khan Krum Bazilikası ve Djanavara Kilisesi gibi bazı yapıların zemin döşemelerinde mozaik kullanılmıştır (Viktoria, 2016: 18). Eskipazar Hadrianoupolis'teki dini yapıların zemininde 5.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen mozaik kompozisyon bölgenin en özel işçilikleri arasında yer almaktadır (Laflı, 2009: 3-5, Resim 3-4, 8). Kentte tespit edilen birçok kamu, sivil ve sosyal yapıların zeminlerinde de Erken Bizans dönemine tarihlendirilen mozaikler bulunmaktadır (Cumalıoğlu, 2011: 4, 70-77).

İstanbul Studios Manastırı Kilisesi ve İstanbul Khalkoprateia Bazilikaları'nın zemin döeşemeleri günümüze insitu olarak gelmiş ünik başkent örnekleridir. Studios Manastırı

Kilisesi'nin zemininde geometrik ve figürlü kompozisyonların yer aldığı opus sectile mozaik kompozisyonu görülmektedir. 5. yüzyıla tarihlendirilen bu örnekler, Erken Bizans dönemine tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikalar başkentteki kiliselerin zemin döşemeleri hakkında bilgi edinmemize yardımcı olur (Von Salzenberg, 1854: Pla. IV).

Tekirdağ'ın yaklaşık 37 km. güneyindeki Marmara / Perinthos Ereğlisi'nin Kalekapı mevkindeki üç nefli Hellenistik bazilikanın naos zeminindeki mozaik kompozisyonu 5. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başına tarihlenmektedir (Yeşil-Erdek, 2014: 61, Çizim 1-2, Resim 1-6). Kilise plan ve form özellikleri açısından İstanbul Studios Manastırı Kilisesi (Öztürk, 2009: 31, 40, Resim 15) ve OGC ile benzer özelliklere sahiptir. KEKOY I, Çelikel Camii'nin bodrumu ve Kız Sanat Okulu civarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında tespit edilen apsis içindeki zemin döşeme mozaiği[103] kentteki Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlendirilen yapılardaki mozaik işçiliği hakkında bilgi sunmaktadır (Hoepfner, 1967; Akkaya, 1994: 50; Belke, 1996: 213-214). Bu örnekler OGC'nin naos ve narteks zeminlerinin mozaik döşemeye sahip olabileceğini düşündürmekten ileriye götürmez. İleriki dönemlerde gerçekleştirilecek GPR Jeoradar gibi arkeojeofizik yöntemler vasıtasıyla kiliselerin naos ve narteksindeki özgün zemin döşemesi hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmemize yardımcı olur.

Örtü Sistemi

Bazilikalar bölgesel özellikleri, işlevleri, yapılış amaçları, yaptıran kişi ve topografik özellikleri açısından bazı farklılıklar göstermektedir. Bundan dolayı örtü istemleri farklı ölçü ve formdadır. Çeşitlilik gösteren yapıların örtü sistemlerindeki farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda benzer özellikleri dışında ortak ölçü, malzeme ve teknik özellikleri dışında genelleme yapmak pek mümkün değildir.

4.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikal planlı birçok kilise bulunmaktadır. Bu yapıların örtü sistemlerinde bazı değişiklikler görülmektedir. Örneğin İstanbul Hagia Sophia I ve II numaralı kiliselerin üzerinin ahşap, kırma çatılıdır (Mathews,

[103] Karadeniz Ereğlisi, Orhanlar Mahallesi, 36 Pafta, 64 Ada ve 32 Parselde, Kız Sanat Okulu yakınında gerçekleştirilen kazı çalışması sırasında apsis olduğu ifade edilen yarım daire bir yapı tespit edilmiştir. Kiliseye ait bir apsis olduğu müze çalışanları ve Koruma kurulu raporlarında belgelenmiş ve yapı sonraki birçok raporda kilisenin apsisi olarak ifade edilmiştir. Yarım yuvarlağım iç açısı 7.70 m., derinliği ise 3.70 m. olarak ölçülmüştür (Karabük Koruma Kurulu Arşivi, 6019 numaralı belge). 18.02.1991, 23.05.1991, 29-30.05.1991, 23.07.1991, 26,07.1991, 13.08.1991, 08.09.1991, 18.10.1991, 08.11.1991, 29.11.1991, 26-27.12.1991, 15.01.1992, 01.03.1996, 20.05.1996, 31.07.1996, 15.11.1996, 10.04.1997, 09.03.2004, 26.03.2004, 05.04.2004, 20.10.2004, 15.12.2004, 04.02.2005, 08.02.2005, 17-18.02.2005, 21.02.2005, 01.03.2005, 11.03.2005, 29.04.2005, 22.06.2005, 29.06.2005 ve daha sonrasında bölge ile ilgili birçok yazışma gerçekleştirilmiştir. 23.05.1191 tarihli çalışma sırasında mozaiğin tespit edilmesiyle birlikte çalışmalara ara verilmiş ve ilgili kurumlar alan üzerinde çalışmalarını sürdürmüştür.

1971: 11-19). Erken Bizans dönemine tarihlendirilen bu bazilikalar, plan tipleri gibi örtü sistemleri açısından da yerel özelliklerle zenginleştirilmiştir (Krautheimer, 1967: 119–fig. 4).

6. yüzyıla kadar Hellenistik bazilikalarda plan tipleri kadar örtü sistemlerinde de çok fazla değişiklik olmamıştır. Anadolu genelinde bazilikalarda kırma çatı, beşik çatı ve tonozlar, örtü sistemi olarak kullanılmıştır. Yapıların bulundukları bölgeler, yapıların boyutları, malzeme ve teknik özellikleri gibi birçok etmen yapıların örtü sisteminde çeşitlilik göstermesine sebep olmuştur. İç Anadolu Yunasitan ve Kıbrıs çevresindeki yapılarda kiliselerin örtü sistemlerinde daha çok beşik tonoz kullanılmış Ege, Akdeniz ve Karadeniz çevresindeki yapılarda kırma çatı ya da beşik çatı uygulanmıştır (Eyice, 1983a: 24; Johnson ve Wilkinson, 1991: 265). Karaman çevresinde ve Kıbrıs'ta[104] benzer birçok örnek bulunmaktadır (Eyice, 1983b: 23; Rodley, 1985: 246, Res. 56–57; Rodley, 1994: 23 Stewart, 2010: 162). Bazı küçük bazilikalarda, içten tonoz dıştan ise kırma çatı ya da beşik çatı kullanılmıştır (Eyice, 1983a: 24). OGC'nin günümüzde örtü sistemi beşik çatıdır. Orijinalinde ise örtü sisteminin beşik çatı ya da kırma çatı olduğu düşünülmektedir. Kilisede nefleri ayıran sütunlar, beden duvarlarının yapısı, kilisenin örtü sisteminin tonoz olmadığını göstermektedir.

Atrium

Atrium Hıristiyan halkın kiliseye girmeden önce toplandığı ve gerekli hazırlıklarını tamamladıkları bölümdür. Aynı zamanda kilise ile sokak arasına geçiş alanı oluşturmaktadır. Bazen sütunlarla çevrili bazen de sadece duvarlarla sınırlıdır. Atriumlar kiliselerin çoğunlukla batısında olmak üzere farklı alanlarında da görülmektedir. Atriumlar aynı zamanda Hıristiyanlar'ın içsel hazırlıklarını gerçekleştirdikleri alan olarak kullanılmaktadır. Atriumlar liturjik işlevler doğrultusunda inşa edilmiş meydanlardır. Erken Bizans dönemi dini yapılarında 5. yüzyıla kadar Karadeniz çevresindeki bazı yapılarda görüldüğü bilinmektedir. Erken Bizans döneminde ayinler, atriumlarda başlayarak yapının içine devam etmektedir (Viktoria, 2016: 21). OGC'nin orijinal narteks ve atriumu günümüze ulaşmamıştır. Kilisenin kuzey, batı ve güneyindeki sokak dokularında da büyük değişimler olmuştur. Kilisenin kuzey ve batısında sokak yaklaşık 2.20 m. yükselmiş, güney ve doğusundaki alanlar ise daralmıştır. Günümüzdeki durumuna bakılarak kilisenin atriumu hakkında yorum yapmak mümkün değildir. Yapının atriumu hakkında bilgi sahibi olabilmek için 4.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen kiliselerin atriumları üzerinde incelemelerde bulunmak gerekir.

Mesembria Eski Metropolis Kilisesi (5. yüzyılın sonu 6. yüzyılın başı) (Hoddinott, 1975: 321-323, Şekil 101; Viktoria, 2016: 58; Sharp, 2010: Figure 3), Chersonessos, Bazilika A (5.-7.

[104] Kıbrıs Panagia Khrysiotissa Kilisesi, Kıbrıs Asomatos Kilisesi, Kıbrıs Aziz Varvara Kilisesi, Kıbrıs Panagia Afentrika Kilisesi ve Kıbrıs Panagia Kanakariá Kilisesi bunlara örnektir (Stewart, 2010: 162).

yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1 (5)), Bulgaristan Tsar Krum, İkinci Kilise (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 271, Fig. 69), İstanbul Studios Manastırı Kilisesi (5. yüzyıl) (Mathews, 1971: 20, Fig. 5), Bulgaristan Hissar 3 A-B Kiliseler (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 90), Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (5. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37), Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 1 No.'lu Bazilika (4.-6. yüzyıl) (Petrova ve Petkov, 2015: 416, Fig. 46), Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 4 No.'lu Bazilika (4.-6. yüzyıl) (Petrova ve Petkov, 2015: 426, Fig. 59) ve İstanbul Hagia Sophia II'nin (5. yüzyıl) atriumu bulunmaktadır (Mathews, 1971: 91).

OGC hakkında daha önce bu kadar kapsamlı çalışmanın yapılmamış olması, kiliseye ait inşa kitabesi ya da dönem kaynağının bulunamaması, yapıyı benzer örnekler üzerinden tarihlendirmemize neden olmuştur. Analojik değerlendirmeler kapsamında başta Anadolu olmak üzere, Karadeniz çevresindeki yerleşim alanları ve imparatorluk sınırları içinde inşa edilmiş olan benzeri plan şeması ve mimari özelliklere sahip kiliseler karşılaştırılarak birçok veri tespit edilmeye çalışılmıştır. Farklı coğrafyalarda tespit edilen Hellenistik bazilikaların bölgesel farklılıkları, malzeme ve teknik özellikleri ve daha birçok farklılık göz önünde bulundurulduğunda bu yapıların çoğunu ayrı değerlendirmek, inşa tarihleri ve mimari özellikleri hakkında kapsamlı bilgiler edinmek zorunda kalınmıştır. Suriye, Avrupa ve Balkanlar'da 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen benzeri örtü sistemine sahip birçok kilise bulunmaktadır. Ravenna Aziz Apollinare in Classe Kilisesi (534), Kilikya Ayatekla 1 No.'lu Kilise, Frigya Hierapolis 1 No.'lu Kilise, Assos Gymnasiumunun güneyindeki Kilise ve Sardis E Kilisesi gibi birçok yapının zemin kat planının 4. yüzyılın ortalarına doğru Roma'da geliştirilerek tüm dünyaya yayıldığı öne sürülmektedir (Buchwald, 2015: XX). OGC'nin de üç nefli Hellenistik bazilika planı bu yapı grupları arasında yer almaktadır. Kilisenin apsis düzenlemesi, neflerdeki sütunlar ve naosun batısındaki düzenleme daha çok kilise 5.-6. yüzyıl örnekleri ile ortak birçok özelliğe sahiptir. Tüm bu incelemeler doğrultusunda OGC'yi 5.-6. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Orhan Gazi Camii, Mimari Plastik Eserler ve Yazıtları Değerlendirilmesi

OGC'de tespit edilen mimari plastik eserler M.S.2. yüzyıl ile 10. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Kilisenin kuzey cephesinin batısındaki yazıt kilisede en erken tarihli paçadır. *"TOKPATOPI PRATPAIAN"* şeklinde okuyan bazı seyyahlar yazıtı *"TRAIANUS"* olarak tamamlamıştır (De Hell, 1854: Pl. VIII). yazıtı "*P.B.A. TPAIAN & TOKPATΩPI"* olarak okuyanlar da yazıtın Traianus (98-117) ile ilişkili olduğunu düşünmüştür (De Tournefort, 1717: 184). Yazıtın büyük kısmı kaldırımın yükselmesi sonucu yol seviyesinin altında kalmıştır. Seyyahlar ve yapıyı eski tarihlerde yerinde inceleyen araştırmacıların okudukları yazıtın büyük kısmı günümüzde görülememektedir. Günümüzde doğudaki sövede *"T O P I",* batıdaki sövede

ise *"P R A T"* yazıtları okunmaktadır. Makres, çalışmasında yazıtı *"I I OKPATOPI PATPAIAN"* olduğunu yazar (Makres, 1903: 16). Makres, bu yazıtın kilise ya da bir tapınakla alakalı olmadığını düşünmektedir. Makres bu yazıtın civardaki sivil bir yapının girişine ait olabileceğini ve daha sonradan buraya yerleştirildiğini ileri sürmektedir. Darrouzès ise Makres'in görüşlerini kabul etmektedir (Makres, 1903: 16; Darrouzès, 1992: 90). Her ne olursa yazıt ve üzerindeki arşitrav, Roma dönemine (M.S. 2. yüzyıl) tarihlendirilmektedir. Tespit edilen yazıt Traianus'a (98-117) ait ise 98-117 yılları arasına tarihlendirilmelidir. Traianus'un (98-117) 112 yılında Karadeniz Bölgesi'ndeki Hıristiyanlarla mücadele ettiği bilinmektedir. Vali Plinius'un, 112 yılında Traianus'a (98-117) mektup yazarak Karadeniz Bölgesi'nde hızla yayılan Hıristiyanlık karşısında nasıl mücadele etmesi gerektiğini sormuştur (Plinius, 2001: 66-67, 89-90; Kaçar, 2008: 198). Traianus'un (98-117) Karadeniz Ereğlisi'de önemli yapılar inşa ettiği ve 2. yüzyılda imparatorun adını taşıyan spor alanlarının kentte önemli yere sahip olduğu bilinmektedir (Plinius, 2001: 56-57, 89-91; Hoepfner, 1966: 12). 2. yüzyılda kentte önemli yapıların inşa edildiği ve birçok yapının da bu dönemde inşa edildiği bilinmektedir (Koch, 2007: 252).

Roma tapınaklarının inşa edildikleri alanlar ve baktıkları yönler son derece önemlidir. Karadeniz Ereğlisi'nin hakim tepelerinden birine inşa edilen bu yapı, Roma tapınakların baktığı yönü açısından selladaki heykelim gökyüzünde batıya bakması gerekir (Vitrivius, 2005: 84). Bazilikaların yönleri kadar inşa edildikleri yerler de büyük öneme sahiptir. Mümkün olduğunca soğuk (inşa edildikleri yöne göre çoğunlukla kuzey) ve rüzgar alan bölgelere karşı önlemler alınmalıdır (Vitrivius, 2005: 84). OGC'nin kuzeyinde hafif yükselen arazi yapısı, kuzey rüzgarlarını kesmektedir. Yapının güneyi doğrudan Karadeniz'e bakar ve uzaktan görülebilecek yapıya sahiptir. Yapının güneyindeki küçük bir alan dışında doğuda sınırlı bir arazi düzdür ve diğer alanlar ise zamanla dolarak yolun altında kalmıştır. Bazilikalar çoğunlukla forumların çevrelerinde bulunmaktadır. Günümüzde yapının kuzey cephesi dışında diğer alanlar forum ya da atriuma açılmalıdır.

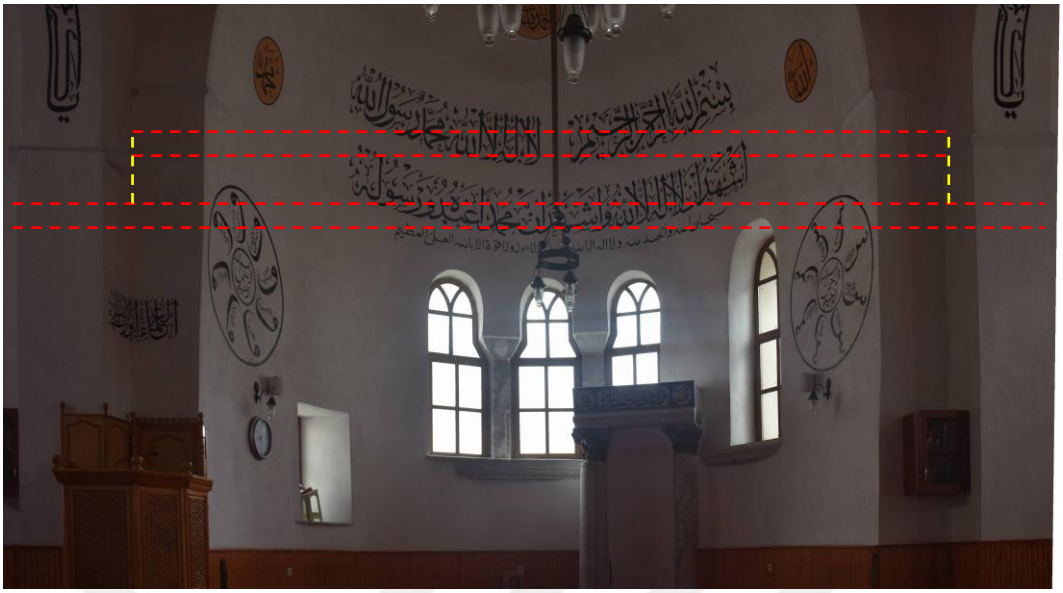
OGC'nin tapınaktan dönüştürüldüğü, konumu ve boyutlarıyla açıklanmaktadır. Genel ölçüleri düşünüldüğünde ise dönemin önemli tapınakları arasında gösterilmektedir. Tapınaktan kiliseye dönüştürülen yapılarda zamanında tapınağa devredilen maddi yardımlar ve tahıl gibi önemli gıdalar artık kilise ve manastırlara devredilmiştir (Jones, 1966: 323). Tapınakların çevresindeki arazilerin de kilise ve manastırlara devredildiği göz önünde bulundurulduğunda OGC'nin çevresindeki geniş arazinin yapıya ait olduğu düşünülür. Kilisenin naosunda orta nefi, kuzey ve güney neflerden ayıran sütun başlıklarında kanaliste üçlü yumurta dizisinin görüldüğü İon sütun başlıkları 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Anadolu'nun birçok kentinde, müzelerde 3. yüzyıla

tarihlendirilen sütun başlıklarının benzerleri görülmektedir (Hoepfner, 1966: Taf. 22-24, Abb. 28a-b; Bingöl, 1980: 37-39, Lev. 37; Zollt, 1994: 359-360; Belke, 1996: 213; Arslan, 2015: 38, 85). Kilisenin içinde kullanılan sütunlar ve sütun başlıklarının çapları birbirlerinden farklıdır. Büyük ve kaliteli işçiliğe sahip sütun başlıklarının Roma döneminde önemli dini, spor ya da sosyal yapılarda kullanılmış olduğu düşünülür. Kilisenin daha öncesinde Hellenistik bir bazilika olduğu göz önünde bulundurulduğunda sütunlar ve İon sütun başlıklarının Hellenistik bazilikada naosta kullanıldığı tahmin edilir. 3. yüzyıla tarihlendirilen sütun başlıkları kalite, işçilik ve kompozisyon özellikleri açısından Marmara ve İstanbul'daki sütun başlıklarıyla benzerlik gösterir.

Kilisenin kuzey ve güney neflerindeki sütunlar ve başlıkların çapları her ne kadar birbirlerine uyumlu olmasa da sütunlar Hellenistik bazilikaya ait olmalıdır. Kilisenin doğu duvarında apsisin kuzeydoğu ve güneybatısında, aynı zamanda naosun batısındaki payeler üzerinde de doğudakilerle aynı yükseklikte güneybatı ve kuzeybatıda yastık/impostlar yer alır. Hoepfner bu konuya ilk defa 1966 tarihli çalışmasında değinmiştir (Hoepfner, 1966: 96, Tafel, 27 b). Kuzey ve güney nefleri ayıran sütunların doğu ve batı duvarlarla birleştiği arşivolt seviyelerinden de sütun başlıklarıyla aynı seviyede yastık/impostlar bulunur. Bazı arşivoltların içinde 0.10 x 0.10 m. ölçülerinde ahşap gergi kirişlerinin uçları görülmektedir (Resim 76-77).

Resim 76 OGC, Naos, Güney, Sütun Başlıkları ve Eksendeki Yastık / İmpostlar (Gür, 2018)

Resim 77 OGC, Naos Doğu Duvar, Eksendeki Yastık / İmpostlar (Gür, 2018)

Kilisenin sütun başlıkları ile yapının naos köşe duvarlarındaki yastık/impost açıları birbirleriyle örtüşmemektedir. Orijinalinde bu büyük çaplı sütun başlıklarının yerlerinde daha küçük çaplı olanlar bulunmalıdır. Günümüzde KEM'de 3. yüzyıla tarihlendirilen İon sütun başlıkları ile OGC'deki sütun başlıklarının çapları benzerlik gösterir. Roma dönemine tarihlendirilen bazilikanın ilk evresinde kullanılmış olabileceği düşünülen sütun başlıklarının yerinde Bizans döneminde apsis içindeki mihrabın güneyine yerleştirilen sütunun üzerindeki Korint başlık ya da aynı düzene sahip örnekler yer almalıdır (Hoepfner, 1966: 96, Taf. 27 a).

Kilisenin bnaosundaki 3. yüzyıl İon sütun başlıklarının dışında KEM'in bahçesinde etüdlük ve envanterlik (Env. No.: A.99.1.35, Env. No.: 2010/36(A), Env. No.: A.99.1.32, Env. No.: 2007/54(A), Env. No.: A.99.1.33, Env. No.: 99.1.34 toplam yedi İon sütun başlığı bulunmaktadır. Bu başlıkları, kilisenin naosunun batısındaki İon sütun başlığı ile işçilik, malzeme ve kompozisyon özellikleri açısından benzerdir. Neredeyse tamamı tahrip olan başlıkların ön yüzlerinde volütler arasında İon kymationu, köşelerde ise palmetler bulunur. Baltheus kısımları süslü olan başlıkların pulvinus alınlıkları ise sarmaşıklarla bezelidir. Bu başlıkların bazılarının üstlerinde kursun yuvaları bulunur (ortalama 0.04 x 0.04 ölçülerinde 0.03-0.04 m.derinlik), altlarında ise 45-55 m. çapa sahip sütun yuvaları bulunmaktadır (Resim 78).

Resim 78 KEM, İon Sütun Başlıkları (Gür, 2018)

KEM'deki İon sütun başlıkları 2.-3. yüzyıl sütun başlıkları ile kompozisyon, süsleme, malzeme-teknik ve üslup özellikleri bakımından benzerlik gösterir (Humann ve Köhte ve Watzinger, 1904: 51, Abb. 35; Bingöl, 1980; 23-39; Zollt, 1994: 359-360; Arslan, 2015: 41-42, 75-107).

Hellenistik bazilika ile Erken Bizans dönemi kilisesi arasındaki dönüşümde çok büyük değişim olmamıştır. Her iki yapıda aynı (doğu-batı) akstadır. Erken Bizans döneminde dini yapılarda apsis çoğunlukla içten yarım daire, dıştan ise üç-beş-yedi cephelidir. OGC'de köklü bir değişim yoktur, apsis içten ve dıştan yarım dairedir ve apsiste üçlü pencere bulunmaktadır. Bithynia ve Paphlagonia yapılarında çoğunlukla apsis cephelerinde çokgen formlar görülür. İstanbul'da 5. yüzyılda inşa edilen Studios Bazilikası'nın apsisi buna örnektir. Apsisi içten yarım daire dıştan ise beş cephelidir. Selanik Demetrios Bazilikası'nın (5. yüzyıl) apsisinin içten yarım daire dıştan ise beş cepheli düzenlemesi de buna güzel bir örnektir. Studios ve Demetrios gibi birçok paralelleri bulunan kiliseler örnek gösterilebilir.

Kilisenin kuzey cephesinde Erken Bizans dönemine tarihlendirilen sarkofag bulunmaktadır (Koch, 2007: 252). Sarkofagın geniş yan yüzlerinden biri kilisenin cephesinde kullanılmıştır. Osmanlı dönemdeki değişimlerle burada uygulandığı düşünülen mermerin yüzeyi dört niş şeklinde düzenlenmiştir. Nişlerin üzerlerinde istiridye kabuğu şeklinde kubbeler bulunur. Soldan sağa sırasıyla ilk nişte büyük bir Latin haçı yer almaktadır. İkinci nişte kabartma madalyon içinde Khristogram bulunur. Üçüncü nişte kabartma madalyon içinde iç içe geçmiş karelerden yapılmış sekiz kollu yıldız bulunur. Dördüncü ve son nişte ise ilk nişteki gibi büyük bir Latin haçı yer almaktadır. Nişlerin içlerindeki süslemeler Osmanlı dönemiyle kazınmış ve büyük oranda tahrip edilmiştir. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen sarkofag aynı zamanda kilisenin apsisinde kullanılan çifte sütunlar ve sütun başlıklarıyla aynı üslup, işçilik ve kompozisyon özellikleri barındırmaktadır. Sarkofagın yüzeylerinde kullanılan sütuncelerin başlıkları ile

kilisenin apsisindeki çifte sütunların başlıkları da kompozisyon, süsleme ve üzlup özellikleri açısından aynı döneme (5.-6. yüzyıllar) tarihlendirilmektedir.

Doğu cephedeki, bazilikanın orijinaline ait üçlü pencere düzenlemesi, Karadeniz'de Bizans dönemi yapılarında yaygın olarak görülmektedir. Pencereleri oluşturan yuvarlak kemerlerin aralarındaki sütun başlıklarında stilize akanthus yaprakları bulunur. Kuzey cephedeki levhalar Hoepfner tarafından 1960'da fotoğraflanmıştır (Hoepfner, 1966: Tafel 27 a). Doğu cephede, apsisteki üçlü pencereler, çifte sütunlar ve sütun başlıkları 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

5. yüzyılda Batı Anadolu'nun tamamına yakınının Hıristiyanlaştığı bilinmektedir. Bu yüzyılla Batı Anadolu çevresinde dini yapılar inşa edilmiştir (Ceylan, 2000: 29). OGC'nin de bu tarihten sonra Hıristiyanların ibadetine sunulduğu düşünülmektedir. Kilisenyi 5. yüzyıl öncesine tarihlendirmek çok da doğru değildir. Bazı merkezi kentlerin dışında 5. yüzyıl başında hala aktif Pagan tapınaklarının bulunduğu bilinmektedir. Ioannes Khrysosthomos'un 400'lerde Anadolu'daki yolculuğu sırasında hala aktif olan Pagan tapınakları ve kült alanlarının bulunduğunu tespit etmiş ve bunların kullanımına son vermiştir. 5. yüzyılın başlarında bile hala Anadolu genelinde aktif Pagan tapınaklarının bulunduğu ortadadır (Ceylan, 2000: 31). Karadeniz çevresinde de bu tarihlerde aktif olan pagan tapınaklarının ve kült alanlarının yer aldığı tahmin edilmektedir.

Theodosios II (408-450), hazırlattığı yasada tapınakların mallarının kullanılabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine harabe haldeki tapınakların malları tıpkı bir taş ocağı gibi kullanılmıştır (Imperatoris Theodosii Codex, XV.1.36). Bazı tapınaklar Theodosios II'nin (408-450) yasasında da ifade edildiği gibi taş ocağı gibi malzeme temin etmek için kullanılırken OGC gibi yapılar da bu dönemde dönüştürülerek Hıristiyanların ibadet edebilecekleri alanlar haline getirilmiştir. Theodosios II (408-450) bu durumu yasalaştırmış ve terk edilmiş tapınakların kamu kullanımına sunulacağını öne sürmüştür (Imperatoris Theodosii Codex, XVI.10.19). Yasaların ardından Anadolu genelindeki birçok Pagan yapısı tıpkı OGC gibi kilise haline dönüştürüldüğü düşünülür. Çalışmada hazırlanan ve *"Anadolu'daki Üç Nefli Erken Bizans Dönemi Kiliseler"* başlığı altında sunulan üç nefli Hellenistik bazilikalar bulunur. Ceylan tarafından 2000 yılında hazırlanan doktora tezi kapsamında, Batı Anadolu Bölgesi'nde Bergama'da Aşağı Agora Kilisesi, üç nefli bazilika (4.-7. yüzyıl), Efes'te Doğu Gymnasium Kilisesi, üç nefli bazilika (4.-7. yüzyıl), Milet'teki Tapınak Kilisesi, üç nefli bazilika (5. yüzyıl) ve Iasos'taki Agora Kilisesi, üç nefli bazilika (5.-6. yüzyıl) ve daha birçok yapıda inceleme gerçekleştirilmiştür. Tapınaktan dönüştürülmüş kiliseler tespit edilmiştir (Ceylan, 2000: 61-206, 276, Ek. 1).

OGC'nin de tapınaktan dönüştürülmüş olması güçlü bir ihtimaldir. Çünkü mimari düzenlemeyle yeniden işlevlendirilen tapınakların kiliseye dönüşümleri din adamları tarafından planlanmış bir uygulamadır. Hıristiyanlığın Pagan inancına karşı zaferinin somut göstergesi olarak kabul edilen ve bunu tapınaktan dönüştürülen kiliselerle açıklayan araştırmacılar bu düzenlemeyle Paganlar'ın inancının sarsılacağı ve bu sayede Hıristiyanlığı daha kolay benimseyecekleri ifade edilmiştir (Ceylan, 2000: 49). Bu dönüşüm sadece tapınak-kilise şeklinde olmamış, felsefe ve edebiyat başta olmak üzere birçok eğitim alanında kendini göstermiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan yapı başta olmak üzere Anadolu genelinde daha erken örnekleri bulunduğu bilinmektedir. Fakat bu sürecin 5. yüzyılda hız kazandığı tahmin edilmektedir. Theodosios II (408-450) tarafından yasalaştırılan ve terk edilen tapınakların tekrar kullanımı düşüncesi tapınak-kilise dönüşümünü hızlandırmıştır (Imperatoris Theodosii Codex, XVI.10.19). 3. yüzyılla gelişen Hıristiyan mimarisi içinde (Krautheimer, 1965: 8-11), KEKOY I-IV, Erken Bizans döneminde ibadet alanları olarak kullanılmış, OGC ise 5.yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başında Pagan tapınağından kiliseye dönüştürülmüştür. OGC, Karadeniz'e hakim tepe üzerinde bulunmaktadır. Konumu ve yapı özellikleri de göz önünde bulundurulduğunda kilise, tapınaktan dönüştürülmüş ya da temelleri üzerine yeniden inşa edilmiştir.

1.1.5.1.9.Orhan Gazi Camii (OGC), Restitüsyon Önerileri[105]:

OGC'nin restorasyonunu gerçekleştirebilmek için çeşitli meslek grupları ve farklı disiplinlerde görev yapan uzmanlardan yardım alınması gerekir. Disiplinlerarası (Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimarlık, Restorasyon ve Konservasyon, Arkeojeofizik, Strüktür ve Zemin Mühendisliği, Matematik, Kimya, Tarih, Coğrafya, Efigrafi v.b.) gruplarla gerçekleştirilecek ortak çalışmaların neticesinde yukarıda belirtilen restorasyonların profesyonel uygulamalar ışığında tamamlanacağı kanaatindeyiz.

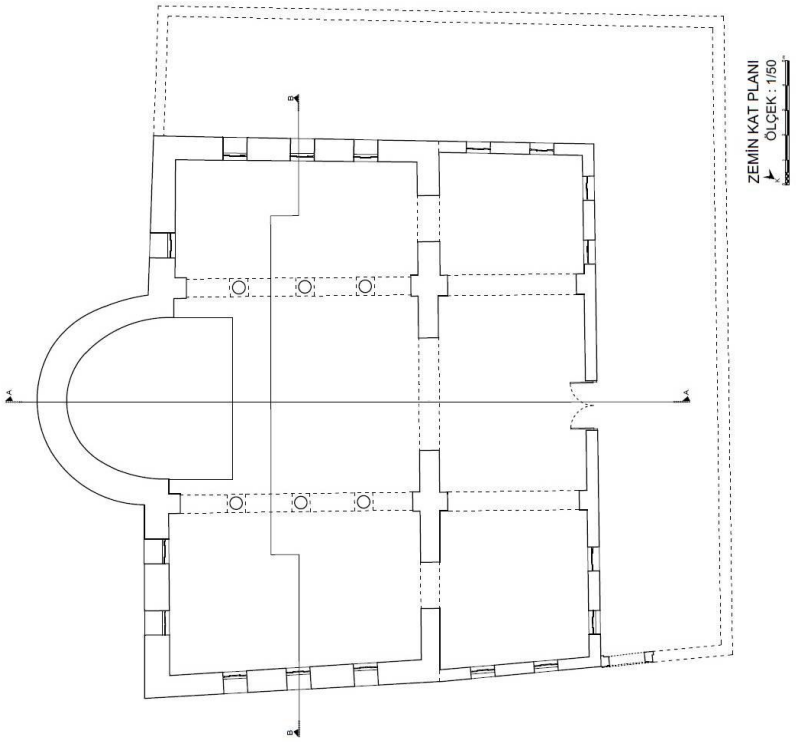
Kilisenin içi ve çevresinde gerçekleştirilecek Arkeojeoradar çalışmaları sonucunda gerçekleştirilecek sondaj incelemeleri, yapının restitüsyon önerileri hakkında yeni düşüncelere sebep olabilir. Uzun uğraşlar, akademik ve bürokratik sorunlar ile yüksek maliyet gerektirmesi sebebiyle yapıda elektromanyetik incelemeler gerçekleştirilememiştir. Yapının restitüsyon önerileri, yerinde günler ve saatler süren incelemeler, kütüphane araştırmaları, malzeme-teknik özellikleri ve analalojik değerlendirmeler sonucunda yapılan değerlendirmeler doğrultusunda sunulmuştur.

Hıristiyanların gelişmiş kentlerde büyük kiliseler inşa ettikleri bilinmektedir. (Eusebius, Historia Ecclesiastica, VIII.11.10; McGiffert, 1890: 237-239). Karadeniz Ereğlisi Erken Bizans döneminde önce Honorias sonrasında ise Paphlagonia temasına bağlanmış büyük bir kenttir. Böyle büyük bir kentte OGC gibi Karadeniz ve farklı açılardan görülen anıtsal bir kilisenin dışında kentin çeşitli yerlerinde de birçok anıtsal ve irili-ufaklı dini yapıların inşa edilmiş olmalıdır. Erken Bizans döneminde inşa edilen dini yapılar, atrium ve nartekse sahip kiliselerdir. Bu kiliseleride orta nefler kuzey, güney neflerden daha geniş ve yüksektir (Mango, 2006: 49-50). Erken Bizans dönemi yapılarının orta neflerinde aydınlık katları bulunur ve pencereler naosa doğal ışık girmesini sağlar.

OGC, orijinalde doğuda içten merkezi dışarıda yarım daire, dıştan yarım daire bir apsis, üç nefli Hellenistik bazilikal planlı ve çift pahlı kırma çatılıdır. OGC, plan, uzunluk ve genişlik özellikleri açısından üç nefli Hellenistik bazilikalarla karşılaştırılmıştır.

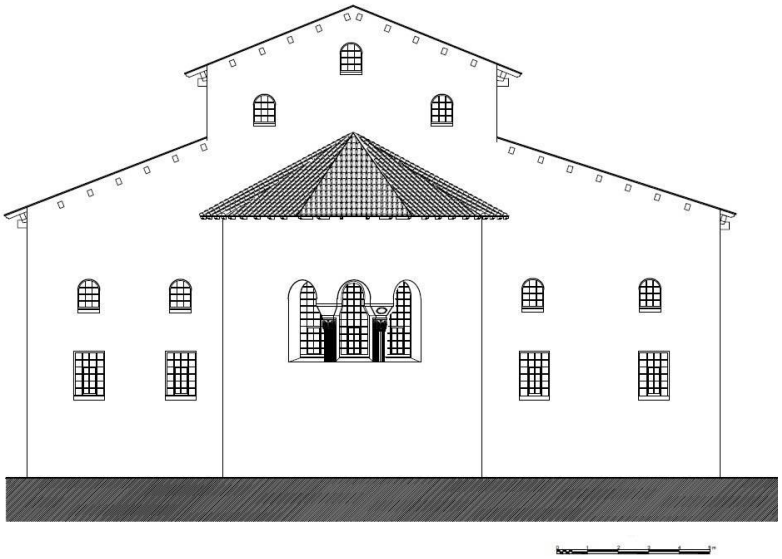
---

[105] OGC'nin rölöve ve restitüsyon çizimleri Kastamonu Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Ayrıca Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü'nün arşivinde yapı ile ilgili daha önceden hazırlanmış çizimler temin edilmiştir. İzinler doğrultusunda Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürü Mustafa Sucu ve Kastamonu Vakıflar Genel Müdürlüğü ile gerçekleştirilen araştırmalarımızda bize devamlı yardımcı olan OGC'nin çizimlerinin sayısal verilerini kullanmamız konusunda tarafımıza ulaştıran Mimar Bige Gögebakan'a çok teşekkür ederim. Çalışmada ise ilk defa KVGM ve KKVKKM tarafından hazırlanan çizimler temel alınmış, bazı bölümleri yeniden düzenlenerek kullanılmıştır. Bu hatırlatma tüm çizimlerin altında çok yer kaplayacağı düşüncesiyle sadece burada sunulmuş ve tekrarlanmamıştır.

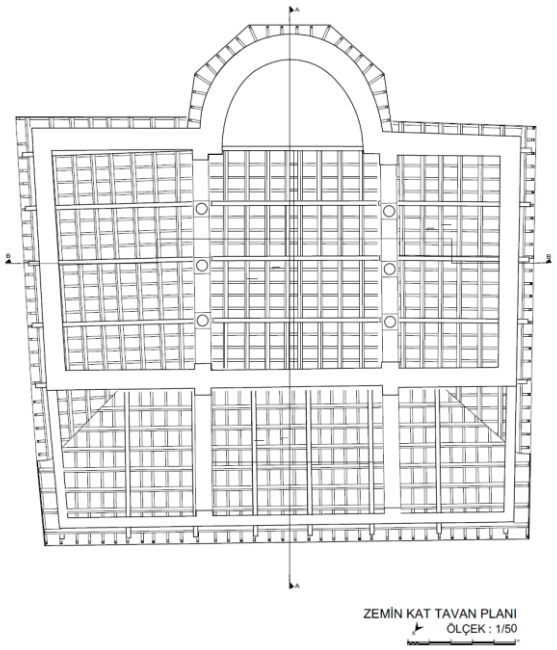
Çizim 32 OGC, Plan, Restitüsyon (Gür, 2018)

Kilisenin apsisinde üçlü pencere yer almaktadır (Çizim 32-33). Pencerelerden güneydeki, apsisin içine inşa edilen mihrap nedeniyle küçülmüştür. Hellenistik bazilikalarda naosun doğusu ve apsisin doğal ışık yardımıyla aydınlatılması için genellikle apsiste üç pencere yer almaktadır. Üçlü pencerenin orijinalde biraz daha aşağıya uzandığı düşünülür. Pencerenin denizliği kalitesiz mermerden inşa edilmiştir. Üçlü pencerenin altında, içte devşirme mimari plastik eserler yer almaktadır. Mihrabın inşası sırasında altı örülerek küçültülen pencerelerin denizliği devşirme mimari plastik eserlerle onarılmıştır

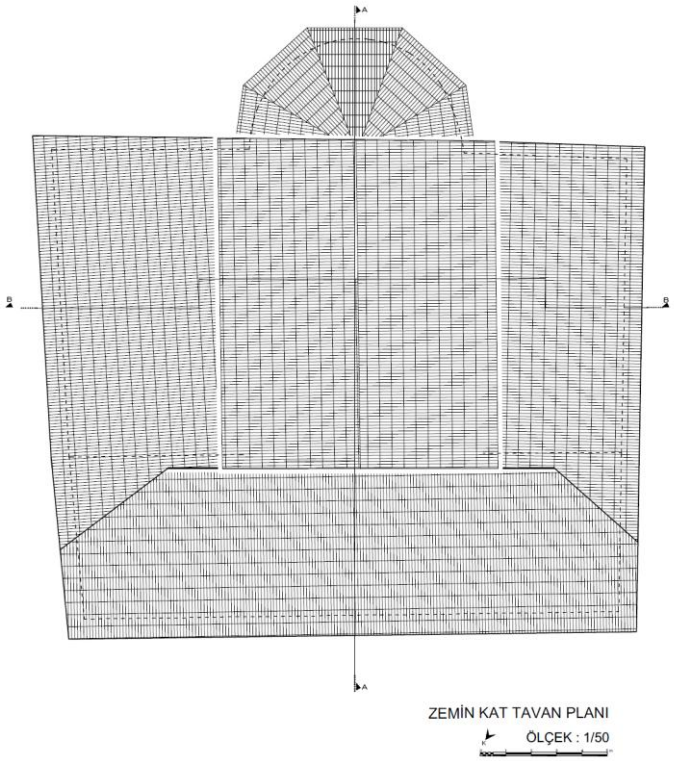

Çizim 33 OGC, Doğu Cephe, Apsis ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

Apsisin üzeri günümüzde içte yarım kubbe, dıştan ise üzeri alaturka kiremit kaplı, kırma çatıyla örtülüdür. Apsisin yarım kubbesi içten, yarısına kadar ahşap tavanla örtülüdür. Bu alan kaldırıldığında kilisenin apsis yarım kubbesinin yukarıya uzandığı görülmektedir. Orijinalde apsisin üzeri içten yarım kubbe dıştan ise ahşap kırma çatılıdır (Çizim 33-35).

Çizim 34 OGC, Tavan, Ahşap Restitüsyon (Gür, 2018)

Çizim 35 OGC, Çatı, Restitüsyon (Gür, 2018)

Kilisenin naos ve narteks bölümler günümüzde büyük değişime uğramıştır. Naosun batısı ve kilisenin narteksine ait veriler, naosun batıya uzandığı alan ve narteks yapısı tartışma konusudur.

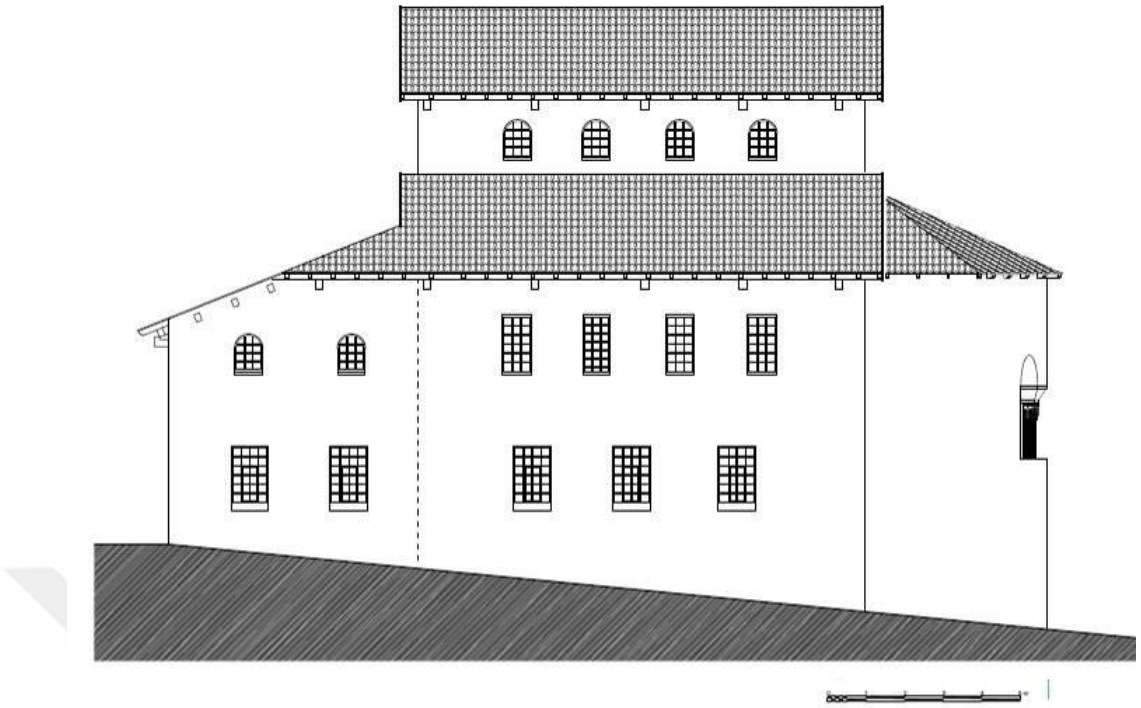
Araştırmacılar kilisenin üç nefli Hellenistik bazilika olduğunu ifade etmiştir. Semavi Eyice ise bu yapının kubbeli bazilika olabileceğini yazar. 4.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikalarla karşılaştırılan kilisenin doğu-batı doğrultulu, üç nefli, kırma çatılı ve tek apsisli Hellenistik bazilika olduğu tespit edilmiştir. Naosun batısı Osmanlı dönemi ile büyük değişime uğramış ve yapının narteksi ile naosun batısı günümüze ulaşmamıştır. Sonradan inşa edilen son cemaat yeri ile naos duvarları arasında dilatasyon görülmektedir[106].

[106] http://www.degisimmedya.com/kiliseden-2-7826-haber.htm 20 03 2018-19:37

Resim 79 OGC, Kuzey Cephe (Sol) ve Güney Cephe (Sağ), Son Cemmat Yeri ile Naos Duvarlarındaki Dilatasyon (03.06.2013)

Osmanlı döneminde yapının naosunun sadece doğusundaki alanın kullanıldığı tahmin edilmektedir. Dilatasyon farklılığı kilisenin naosun doğusu ile batısının birbirinden farklı tarih ve teknikte inşa edildiğini göstermesinin yanında önemli ipuçları sunar. Dilatasyonun belirgin olduğu alanda, naos duvarında büyük mermer ve kesme taş malzemeden inşa edilmiş devşirme malzemeler yapı taşı olarak kullanılmıştır. Malzemeler, dilatasyonun belirginleştiği yerde son bulmaktadır. Parçalar bu alanda kesilip kırılmamış, devşirildiği şekliyle uygulanmıştır. Cephedeki bu düzenleme, kilisenin cami haline dünüştürüldüğü dönemdeki değişimler hakkında bilgi edinmemizi sağlar (Resim 79).

Çizim 36 OGC, Güney Cephe, Restitüsyon (Gür, 2018)

Kilisenin batı cephesi orijinalliğini yitirmiştir. Yapının batısındaki değişim kilisenin narteks ve naostaki düşüncelerimizi örnekler üzerinden sunmamıza inkan tanımıştır (Çizim 36). Buchwald, *"Notes on the Design of Aisled Basilicas in Asia Minor"* adlı çalışmasında Anadolu'daki bazilikaların plangrid ve modüler ölçümlerini sunmuştur (1999: 19-30). Buchwald'ın plangrid ve modüler ölçü sistemleri referans alınarak OGC'nin naos ve narteksi, boyutları, kapı ve pencere ölçümleri hakkında önemli veriler elde edilmiştir.

Anadolu'daki üç nefli Hellenistik bazilikalardan bazılarının plan üzerinde √2 ölçümleri yapılmıştır. Kilikya ve Likya Bölgeleri ile İstanbul'daki bazı üç nefli bazilikalar üzerinde gerçekleştirilen √2 ve plan gridleri değerlendirilmiş, OGC'nin naos uzunlukları ve genişlik ölçülerinde dair restitüsyon önerileri sunulmaya çalışılmıştır. İncelemeler doğrultusunda OGC'nin rölöveleri üzerinde plan grid ölçümleri yapılmış, naos ve narteksin genel hatları hakkında bilgi sahibi olunmuştur.

Diğer yapılar hakkında hazırlanmış yayınlar ve planları, OGC'nin apsis derinlik ve genişlikleri dışında naos ve narteksi karşılaştırılmıştır. Çünkü çalışmada incelenen üç nefli Hellenistik bazilikaların bölgesel farklar sebebiyle içten çoğunlukla yarım daire, dıştan ise üç-beş cephe sayısına sahip oldukları gözlemlenmiştir. Apsis yapılarının farklılığı √2 ve plan grid değerlendirmeleri dışında tutulmasına sebep olmuştur.

İncelemelerin gerçekleştirildiği Erken Bizans dönemi üç nefli Hellenistik bazilikalarda naos, kareye yakın doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Bu yapıların batısında ise çoğunlukla kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen, yapıya bitişik bir narteks yer almaktadır. Batı Sandal Kilisesi (Hellenkemper ve Hild, 1986: 79) en küçük yapı Ayatekla Kilisesi (Herzfeld ve Guyer, 1930: 9) ise en uzunudur. Ayatekla Kilisesi diğer bütün oranlarda da en büyük kilise konumundadır. Toplam genişliği en az olan kilise ise Batı Sandal Kilisesi'dir. Orta nef uzunluğu en az olan kilise Tapureli C (Keil ve Wilhelm, 1931: 96), orta nef genişliği en az olan kiliseler ise Kurşunlu Manastırı ve Tapureli C'dir. Yine kuzey nef ve güney nef uzunluğu, kuzey nef ve güney nef genişliği en az olan kilise Tapureli C'dir. Tespit edilen kiliselerin nef uzunlukları 13.00-30.00 m. arasında değişmektedir.

Araştırma kapsamında değerlendirilen kiliselerin neredeyse 2/3 kadarının plan grid tasarımı göz önünde bulundurularak inşa edilmiştir. √2 ölçümlerine göre kiliselerin narteklerinde çoğunlukla apsisi kuzey güney doğrultusunda ortadan kesen modüler bir hat, modüler alanların kuzey ve güneydeki plan gridleri uyumludur.

Anadolu'daki erken dönem bazilikaları çoğunlukla üç nefli ve bir nartekslidir. Bu yapılar genel itibariyle basit formdadır. Yapıların bazıları birkaç kattan oluşur. Yapıların nefleri sütunlarla ayrılmıştır. Kiliselerin boyutları birbirine yakındır. Bu kiliselerin tasarlanmasında, kuzey ve güney neflerinin toplamının orta nefin uzunluğuna eşit olduğu görülmektedir. Yapılan kiliselerin sütun aralıkları 2.50 m.'dir. İncelenen üç nefli kiliselerin çoğunda orta nefin uzunluğu aynı kilisenin genişliğine 1/3 orantısal uyum gösterirken, orta nef ile diğer nefler 3/5 orantısal uyumuna sahiptir (Buchwald, 1999: 20-26).

Tespit ettiğimiz kiliselere uyguladığımız sistemleri değerlendirdiğimizde bölgesel farklılıklar tespit ettik. Çalışmamızda ele aldığımız üç nefli bazilikalar uzunlukları itibariyle genel olarak 20 ile 30m arasında değişmektedir. Toplam uzunluk narteks dahil ve hariç olmak üzere en büyük kiliseler çoğunlukla Kilikya'da yer alırken, en küçük kiliseler ise Karia'da bulunmaktadır (Tablo 2-4). Bu açıdan Kilikya'da en büyük kilisesi Ayatekla kilisesiyken, Karia Bölgesi'nin en büyük yapı Knidos E Kilisesi'dir. Toplam genişlik söz konusu olduğunda genel itibariyle Kilikya, Likya ve İstanbul oransal olarak birbirine yakın durumdayken Karia kiliseleri en küçük yapı grubudur. Değerlendirilen kiliseler arasında orta nef uzunluğu en büyük olan kiliseler oransal olarak Likya'da aitken, en küçük kiliseler Karia'da bulunmaktadır. İstanbul kiliseleri, orta nef uzunluklarıyla benzerlik gösterir.

İncelenen İstanbul kiliseleri √2 ölçümlerinde simetrik bir uyum sergilemektedir. Kilikya'da Hasanaliler, Korasion Mezarlık, Anamur Nekropolis, Kadirli'deki Alacami, Korykos, Ayatekla,

Tapureli A ve Anamur Kutsal Havariler kilisesinin modüler grid sisteminde bitiş çizgisinin apsis ortasında, Tapureli C Kilisesi, Cambazlı Büyük Kilise, Korykos Kuzey Kilisesi, Çatıören Kilisesi ve Yanıkhan Kuzey Kilisesi'nde apsis dışında kalır. Likya'da ise aynı şekilde Xanthos Doğu Kilisesi, Andriake A Kilisesi, Demre Ala Kilise, Andriake D Kilisesi, Kök Burunu Kilisesi, Andriake C Kilisesi gibi önemli yapılarda apsisin içinde kalırken Kydna Kilisesi, Güceymen Tepesi Kilisesi ve Andriake E Kilisesi'nde apsisin dışında uzanan plan grid düzeni Karia kiliselerde apsisin içinde yer almaktadır. Bu uygulama Karia'daki kiliselerin plan grid düzenlemeleri doğrultusunda inşa edildiğini gösterir. İstanbul'daki üç nefli Hellenistik kiliselerde çoğunlukla sistemli bir plan grid düzeni görülür.

OGC'nin kuzey nefindeki orantısız yapı (doğudan batıya daralan) naosun batısının ve narteksin günümüze ulaşmaması, değerlendirilen kiliselerin çoğunda olduğu gibi orantısal ortak bir düzen olmadığını gösterir. Değerlendirmeler sonucunda OGC'nin plan gridleri yapılmış, narteksinin ise naosun ¼ ya da $_{1/3}$ oranına sahip olması gerektiği kanısına varılmıştır. İncelemeler sonucunda √2 ve modüler grid düzenin bütün kiliselerde uyum içinde olmadığı gibi OGC'de de standart bir düzene sahip olmadığını gösterir.

Kuzeybatı Karadeniz'deki kiliseler, plan, malzeme ve teknik özellikleri açısından benzer özellikler gösterir ve kendi içinde mimari tutarlılığına sahiptir. Bizans döneminde başkente yakın kentlerde ya da büyük şehirlerin kiliselerinde orantısal uyum dikkat çeker. Karadeniz Ereğlisi de başkente çok uzak olmayan Kuzeybatı Karadeniz kentlerinden biridir. Buna bakılarak da başkentten etkilenildiği ya da bölgenin malzeme ve mimarlarını başkent çevresinden ya da özellikle İstanbul'dan temin etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Kuzey duvarın batısındaki devşirme malzemeler ve kapı kalıntısı in-situdur. Güneyde daha net görülebilen kapının söveleri, kuzeyde ise sövelerin üst kısmı ve lento kısmen görülmektedir. Kapının güneyi çimento harcıyla sıvanmış ve boyanmıştır. Bu bölüm dikdörtgen niş şeklindedir. Kilisenin kuzey cephesi zamanla yol seviyesinin altında kalmıştır. Kilisenin kuzeyinde bu oluşum in-situ kapı ve kuzey cephenin alt seviyelerindeki pencerelerin kapanmasına sebep olmuştur. Kilisenin kuzey duvarının batısındaki kapının, narteksin kuzeyine açıldığı düşünülr.

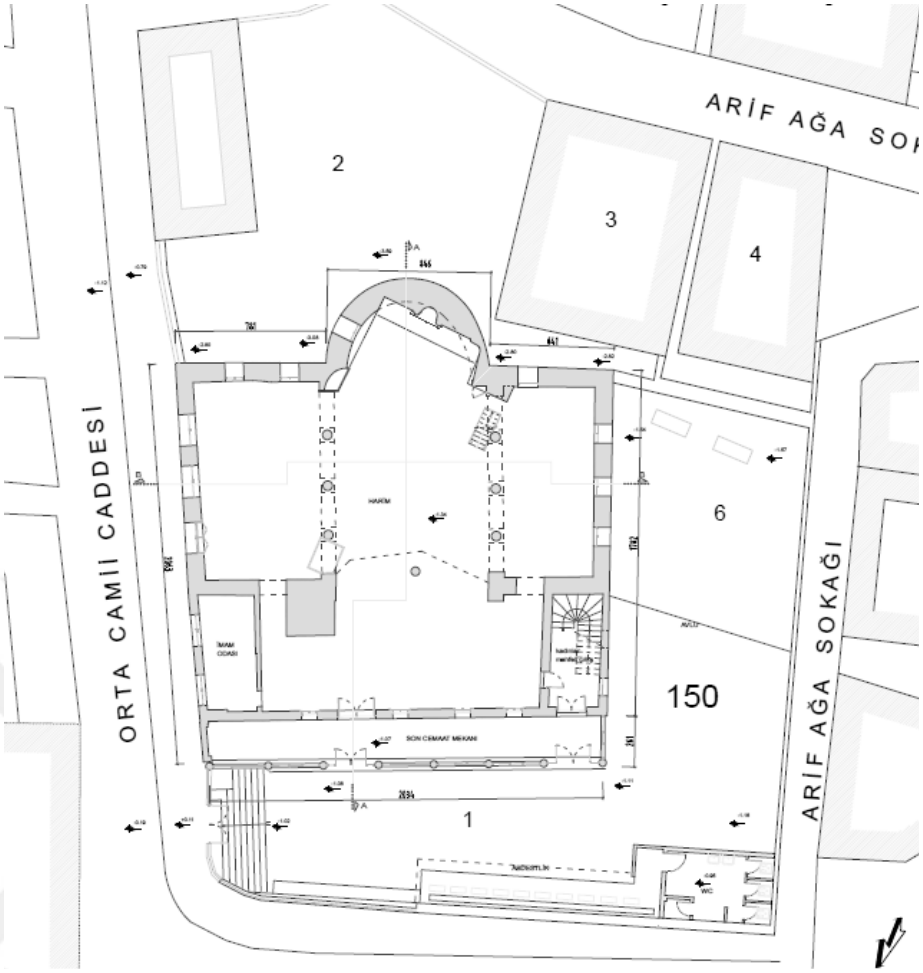
Söveler 0.35 x 0.46 m. ölçülerindedir. 2013 yılındaki restorasyon çalışmalarına kadar kapının batısına bitişik R: 0.19 m. ölçülerindeki sütun, çalışmalar sırasında yerinden taşınmıştır. Kuzeyde kapının ortalama 1.25 m. kadarı görülebilirken güneyde 2.10 m. ölçülerindeki söveleri boyanmıştır.

Narteksin kuzeyine açılan kapı olduğunu kesinleştirmek için öncelikle, kuzey ve güneyinde arkeojeoradar çalışmaları gerçekleştirilmeli, elde edilen veriler ışığında sondaj çalışmaları ile tespitler kesinlentirilmelidir.

İlk başta Anadolu ve Karadeniz çevresideki üç nefli Hellenistik bazilikal sonrasında ise imparatorluk sınırlarında inşa edilen Erken Bizans dönemi bazilikaları incelenmiş ve elde edilen veriler, çalışmanın konusunu oluşturan OGC ile karşılaştırılarak naos ve narteksleri hakkında görüşler sunulmuştur.

Plan grid düzeni kilisenin kuzeybatısındaki kapı ile narteksin kuzeyine açıldığı tahmin edilen kapının aynı aksta olduğunu gösterir. Kilisenin kuzeyideki batı-doğu uzantılı Orta Camii Caddesi, yol seviyesinin yükselmesiyle çalışmalarımızı sınırlandırmıştır.

Tapınaktan dönüştürülen kiliselere çevrelerindeki geniş arazilerin devredildiği ve önemli maddi yardımlar yapıldığı bilinmektedir (Jones, 1966: 323). Günümüzde kilisenin arazisi kuzeyde sokak çizgisini takip eder, güneydoğuda hiç yoktur, batıda sınırlı, güney ve doğuda ise orta ölçekli araziye sahiptir. Kilise olarak kullanılmaya başladığı dönemde yapının günümüzdekinden daha uzun ve geniş araziye sahip olduğu düşünülür.

Çizim 37 OGC, Rölöve (KVGM, 2018)

OGC, kuzeydeki Orta Camii Caddesi ile sınırlandırılmıştır. Yapının naos, orta ve güney nefleri ile doğu ve güneydeki cepheleri simerik düzenlemeye sahiptir. Kuzey nef, doğudan batıya daralacak şekilde inşa edilmiştir. Kilisenin kuzeyinin yol çizgisini takip ederek düzenlendiği düşünüldüğünde, günümüzdeki yapının güney ve doğudaki Arif Ağa Sokak ile arasındaki geniş araziyi atrium olarak kullandığı tahmin edilir (Çizim 37).

Hellenistik dönem ve Roma dönemi tapınaklarının Theodosios II (408-450) döneminde çıkan yasayla kamu hizmetinde kullanılması uygun görülmüştür. 5. yüzyılda birçok tapınağın kiliseye dönüştürüldüğü bilinir. Dönüşün sürecinde bazen tapınakların tamamı ya da bazı bölümleri düzenlenerek kullanılmıştır. OGC'nin çevresinde ve naosunda gerçekleştirilecek Arkeojeoradar çalışmaları kilisenin temelleri altındaki yapının sınırlarını belirlemede doğru sonuçlar elde etmemize yardımcı olacaktır.

Kilisenin batısındaki revakların kaldırılması, batıdaki ilavenin yıkılarak yerinde incelemelerin yapılması gerekmektedir. Kaldırılan bu alanların zemindeki beton dolguların kaldırılması

Arkeojeoradar çalışmalarını kolaylaştıracak ve daha doğru veriler elde edilmesini kolaylaştıracaktır. Yapının içi bütün camilerde olduğu gibi halı kaplıdır. Yapının duvarları 0-1.00 m. ahşap lambri kaplıdır. Özgün dokusunda ahşap lambri ve halılar yoktur. Yapının içindeki kadınlar mahfili beton, korkuluklar ise ahşaptır. Naosun kuzeybatısındaki müezzin mahfili, naosun kuzeydoğusundaki vaaz kürsüsü, güney nefin doğusundaki minber ahşap malzemeden inşa edilmiştir. Özgün dokusunda yer almayan bu mimari yapı elemanlarının kaldırılması gerekmektedir.

Naosun güneybatısı ve kuzeybatısındaki, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mekanlar sonradan oluşturulmuştur. Kuzeybatıdaki alan, din görevlisinin odası olarak kullanılmıştır. Güneybatıdaki mekana içeriden kuzeydeki bir kapı, dışarıdan ise batı cephedeki bir kapı yardımıyla ulaşılmaktadır. Burada kadınlar mahfiline çıkan merdivenler yer alır. Yapının özgün dokusuna aykırı bu alanların kaldırılması ve zeminlerinde Arkeolojeoradar çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bu yapıların zeminlerindeki kalın beton dolguların kaldırılması zemin incelemeleri hakkında daha kapsamlı verilerin elde edilmesini sağlayacaktır[107].

2013-2014 tarihli restorasyon öncesinde naosun kuzeydoğu köşesinde vaaz kürsüsünün yer aldığı alan içbükey niş şeklindedir, minber ise orta nefin güneydoğusuna yerleştirilmiştir. Minberin kuzeyi ile apsisin birleştiği köşede ise ahşap kapaklı, dikdörtgen bir dolap yer almaktadır. Son restorasyon sırasında bu alanlar çimento katkılı harç malzemeyle yeniden düzenlenerek özgün dokusunu kaybetmiştir.

Çalışma alanı sınırlarında incelenen yapılar, Karadeniz çevresindeki kiliseler ve üç nefli Hellenistik bazilikaların zeminlerinde incelemeler gerçekleştirilmiştir. Tespit edilen kiliselerin naos ve narteks zeminleri yapı taşlarıyla kaplanmış, tuğla, çeşitli devşirme, bitkisel ve geometrik kompozisyonlu mozaiklerle döşenmiştir. OGC'nin naos zemininde bordo cami halısının altında, kalın beton döşeme yer alır. Kilisede nefleri ayıran sütunlar, zemindeki betona gömülüdür ve kaideleri olup olmadığı tespit edilememiştir.

Çoğunlukla kiliselerin naos, narteks ve çevrelerindeki alanlarda zemin döşemesi altında mezar yapıları yer almaktadır. Karadeniz Ereğlisi OGC'nin zeminindeki beton, özgün zemin döşemesi hakkında bilgi sahibi olmamızı engeller. FC, KM, AAMK'nın (I. ve II. Evre), ABAMKYHPK ve TAKAY'nın zemininde yoğun iskelet tespit edilmiştir (Avraam, 1872: 48; Hill, 1991: 314; Pekak ve Gür, 2015: 79-95).

[107] https://www.mynet.com/orhangazi-camiinin-restorasyonu-suruyor-180100963314 27.01.2019-16:36

İncelenen yapılardan sadece ABAMKYHPK'nin zemini ile KEKOY I'in zemini özenli bir işçiliğe sahiptir. ABAMKYHPK'nin zemini geometrik opus aleksandrinum, KEKOY I'in zemini ise mozaik döşelidir. OGC'nin konumu, inşa tarihi ve boyutları değerlendirildiğinde naos ve narteks zemininin tuğla, taş ya da mermer levhalarla kaplı olmalıdır. OGC'nin zemini KEKOY I'deki gibi mozaik ya da ABAMKYHPK'deki gibi opus aleksandrinum olduğu düşünülmektedir.

Kilisenin örtü sisteminin çözümlenmesi karşılaşılan temel sorunların başında gelir. Günümüzde dört yönde ahşap kırma çatının üzeri alaturka kiremit kaplıdır. 2013-2014 restorasyon sırasında çatı sökülerek yeniden inşa edilmiştir. En büyük değişimi Osmanlı döneminde yaşayan yapının örtü sistemi defalarca onarılarak yenilenmiştir. Üç nefli Hellenistik bazilikalarda örtü sistemi çeşitlilik göstermektedir. İç Anadolu ve Yunanistan çevresinde örtü sistemi tonoz olan yapılar yer almaktadır. Batı Anadolu, Karadeniz çevresindeki birçok ülkede ise yapıların üzeri çoğunlukla ahşap kırma çatılıdır. Ahşap çatı sistemlerinde bazı farklılık görülen kiliselerin üzerinde çoğunlukla çift pahlı kırma çatı yer alır. Bazı yapılarda ise orta nef hizasında yükselen ve yapının içini aydınlatmak için inşa edilmiş fenerli çatı yer almaktadır. Erken Bizans dönemine tarihlendirilen Hellenistik üç nefli bazilikalardan örtü sistemi günümüzde sağlam gelen yapı sayısı çok azdır[108].

Kilisenin çatı sistemi, uzunluğu ve açısını hesaplamak için Buchwald tarafından Anadolu'daki bazilikalarda uygulanan karekök (√) hesaplamaları referans alınarak (Buchwald, 1999: 19-30) OGC'nin çatı sistemi, açıları ve uzunluğu restitüsyon önerileriyle sunulmuştur.

Kiliseler doğu-batı doğrultusunda inşa edilmektedir. İlk defa inşa edilen yapılarda görülebildiği gibi tarihi yapılardan dönüştürülen kiliseler her zaman doğuya yönelmemektedir. Çeşitli açılarda sapmaların görüldüğü yapılar çoğunlukla kuzeydoğu ya da güneydoğuya yönelmektedir. OGC ise kuzeydoğu-güneybatı doğrultuludur ve ortalama 45°'lik bir açı farkı bulunur. Kilisenin bu şekilde yön tayinine sahip olmasında arazi yapısı başta olmak üzere dönemin mimarları ile ustalarının dışında altındaki yapının konumu etkili olmuştur. Tapınağın temelleri üzerine inşa edilen kilise, tapınak temelleriyle aynı akstadır.

Günümüzde yapının batı, güney ve doğusunda çok geniş olmayan arazileri bulunmaktadır. Bu alanların dışında kilisenin kuzeyini Orhan Gazi Camii Sokak sınırlarken güneydoğusunda üç katlı müstakil sivil yapı yer almaktadır. Erken Bizans döneminde kilisenin çevresinde çok fazla yapının bulunmadığı düşünülür ve aynı zamanda batı ve güneyinde atriumun yer aldığı tahmin

[108] http://www.degisimmedya.com/kiliseden-2-7826-haber.htm 20 03 2018-19:37

edilir. Yapı çevresinde gerçekleştirilecek arkeojeoradar ve sondaj incelemeleri atriumun sınırlarının belirlenmesinde önemli bilgiler sunacaktır.

1.1.5.1.10.Orhan Gazi Camii (OGC), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi:

Kilise üzerinde gerçekleştirilecek restorasyon için daha önceden yapı hakkında yapılmış (doktora tezi bu amaç doğrultusunda başvurulacak temel ve en kapsamlı yayın niteliği taşımaktadır) çalışmalar incelenmelidir.

OGC'nin restorasyon gerçekleştirebilmek için çeşitli meslek grupları ve farklı disiplinlerde görev yapan uzmanlardan yardım alınması gerekmektedir. Disiplinlerarası (Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimarlık, Restorasyon ve Konservasyon, Arkeojeofizik, Strüktür ve Zemin Mühendisliği, Matematik, Kimya, Tarih, Coğrafya, Efigrafi v.b.) gruplarla gerçekleştirilecek ortak çalışmaların neticesinde yukarıda belirtilen restorasyonun profesyonel uygulamalar ışığında tamamlanacağı kanaatindeyiz.

Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde gerçekleştirilen çalışmaların daha derinlemesine yapılması gerekmektedir. Kilisenin Osmanlı döneminde geçirdiği fiziki değişimleri daha iyi öğrenerek müdahalelerde bulunmak doğru olacaktır. Bu zor ve kapsamlı çalışmaların yoğun mesai çalışmaları ve büyük maliyetler gerektirdiği bilinmektedir. Malzeme ve teknik ihtiyaçlarının karşılanması için eserlerin korunmasını hedefleyen disiplinlerarası gönüllü uzmanlardan yardım alınabilir ve mali giderlerin büyük kısmından tasarruf sağlanılabilir. Gönüllü çalışmalar, Kuzeybatı Karadeniz'deki Bizans eserlerinin restorasyonları açısından başlangıç olabilir. Aksi halde duyarsız kalınırsa, Karadeniz Bölgesi'ndeki bu düzende büyük ve ünik bir Bizans kilisesinin tıpkı diğer yapılarda olduğu gibi yok olacağı açıktır.

Yapının sorunlarını belirlemek için yerinde kapsamlı bir şekilde incelemek ve teşhisi yerinde belirlemek gerekmektedir. Yerinde gerçekleştirileştirilen incelemeler sonucunda mimari fonksiyonlarında değişime uğrayan, onarılan ve hasar gören alanlarda restorasyon gerekmektedir. Restorasyon sırasında daha önceki tarihlerde gerçekleştirilen onarım izelerinin korunması ve bu alanlardaki değişimlerin mümkün olduğunca en aza indirgenmesi hedeflenir.

Yapı üzerinde gerçekleştirilecek onarım izlerinin ve yapılacak müdahalelerin yapı üzerinden okunabilmesi amaçlanmaktadır.

Kilise üzerinde gerçekleştirilecek sürdürülebilir restorasyon ve korumayı sağlamak için uluslararası ilkeler ve koruma yasaları göz önünde bulundurulmuştur. Restorasyon gerçekleştirirken aşağıdaki hususlar göz önünde bulundurulmuştur;

Öncelikle kilise arazisi üzerinde statik modelleme yapılmalı, yapının üzerinde bulunduğu arazi ile çevresindeki dokunun gerçekleşebilecek depremlere dayanıklılığının tespit edilmesi gerekmektedir,

Gerçekleştirilecek restorasyon sırasında yapı bazlı uygulamalar yerine çevresel doku ve uyumunun göz önünde bulundurulması hedeflenir,

Bizans ve Osmanlı döneminde geçirdiği değişimlerin korunması,

Son dönemde gerçekleştirilen müdahalelerin ve yapının dokusuna uymayan müdahaleler ile özgün yapı dokusuna zarar veren müdahalelerin kaldırılması,

Osmanlı döneminde yeni işlev kazandırılan OGC, Venedik Tüzüğü'nün (1964 Mayıs) 5. maddesi kapsamında toplumun yararına kullanılması (cami) düşüncesiyle aynı amaca hizmet etmesi için devamlılığının sağlanması,

Son dönemde gerçekleştirilen hatalı uygulamaların gözlemlenebilmesi için kilisenin duvarları ve cephelerindeki sıvaların raspalanması, özgün duvarların sağlamlaştırılarak korunması hedeflenmeli,

Uygulamalar sırasında uluslararası koruma ve restorasyon ilkeleri göz önünde bulundurularak anastylosis hedeflenmeli ve başta KEM olmak üzere çevre yapılarda kullanılan kiliseye ait mimari parçalarının bir arada toplanması,

Sıvaların raspalanması sırasında duvarlar ve cehelerdeki olması muhtemel derin yarıklar ile sismik çatlakların tespit edilmesi,

Çağdaş teknoloji koşulları ve teknolojik cihazlardan faydalanılarak ısı ve ışuk sorunlarının değerlendirilmesi ve yapıda kaliteli fakat portatif sistemlerin kullanılması gerekmektedir. Uygulanacak olan bu projelerde mevcut projenin uygulanan sistemi düşünülmeli ve mümkün olduğunca yapıya kalıcı hasar verilmeden tamamlanmalı,

Tüm bu işlemler sırasında raspalanan duvar ile cephelerden alınan malzeme-harç örnekleri ile ısı-ışık tesisatlarında takip edilecek olan kanallardaki ayrıntılı gözlemlerde elde edilen örnekler, laboratuar ortamında incelenmelidir. Tüm bu uygulamalar yapıda gerçekleştirilecek müdahalelerin doğru bir sonuca ulaştırılması için en ince ayrıntısıyla analiz sonuçlarına göre belgelenmeli,

Restorasyon sırasında yapıya uygulanacak müdahalelerin ve eklenecek yapı elemanlarının, anlam karmaşası yaratmaması için malzemelerin kaliteli, sağlam ve Avrupa standartlarına uygun olmasına dikkat edilmelidir.

İnşaat Mühendisliği'nin uzmanlığı ve Karadeniz Ereğli Belediyesi'nin işbirliğiyle kilisenin kuzey ve batısındaki kaldırımlar ile yol denetlenmeli, yapıya olan baskısı ve sorunları değerlendirilmelidir.

Yapının kuzey, doğu, güney ve batı cephelerine standart koşullara uygun olarak drenaj sistemi yerleştirilmelidir. Jeomorfolog ve Hidrolog uzmanlardan yardım alınabilir ve bu hattaki yeraltı ve yer üstü sularının eğim, akış açısı ve yapının temeli ile duvarlarına olan etkilerinin sistemleri şekilde incelenerek zarar göremesi engellenmelidir.

Zemin suyu kapiler etkiyle yükselerek yapının temeli başta olmak üzere, cepheleri ve duvarlarına ulaşarak yükselmektedir. Yapının duvarlarına ulaşan su zerreleri yapı taşları ve harçların kimyasal bünyelerinde bozulmalara sebep olmakta, ayrışarak çözülmelerini hızlandırmaktadır. Bahar ve kış mevsimlerinde yoğunlaşan bu sorun yazları ise duvarları terk ederek yerlerine deformasyona sebep olabilecek tuzları bırakmaktadır. Kilisenin ceğheleri ile duvarlarının alt seviyelerindeki rutubet, siyah ve nemlenen alanlar bunun göstergesidir. Drenaj sistemi bu alanlardaki sorunların büyük oranda çözüme kavuşacağını gösterir.

Bitki oluşumları tarihi eserlerin zarar görmesine sebep olan doğal etkiler arasında gösterilmektedir. Doğal rüzgar ve canlıların hareketleri sonucunda yapının cepheleri ve çatısına taşınan bitki kökleri, zamanla taşındıkları alanlarda tutunarak gelişmektedir. Tutundukları alanlarda büyümeye başlayan bitki köklerinin silis etkileri çatlakların oluşmasına ve zamanla yarılmasına sebep olur. Kilisenin doğu cephesinde alt seviyelerde bitkisel oluşumlar ve algler görülmektedir. Kilisenin doğu cephesi başta olmak üzere diğer cephelerinde de bitki, alg ve yosun oluşumlarını engellemek için ilk olarak mekanik temizlik işlemler, ardından da kalıcı kimyasal ilaç uygulamaları gerçekleştirilmelidir. Aksi halde duvarlardaki yosun ve bitki oluşumları yapının cephelerine zarar verecek ve büyüyerek çatlakların oluşmasına sebep olacaktır.

Ülkemizde tarihi eserlerin korunma sürecinde yoğun bir tahribat işleminin başladığı sıklıkla karşılaşılan uygulamalar arasındadır. En büyük zararlar bu yapıda kadınlar mahfili, şadırvan, son cemaat yeri gibi olmazsa olmaz alanların inşası sırasında gerçekleşmiştir. Bu zorunlu uygulamalar niteliksiz ekler ve kötü onarımları da beraberinde getirmiştir. Yapının yeniden işlevlendirilmesi sırasında uygulanan alanların günümüzdeki betondan farklı olarak portatif ahşaptan inşa edildiği görülmüştür. Günümüzde ise bu alanlar betondan inşa edilmiş ve hantal

görünümleriyle yapının özgün dokusuna aykırı bir görünüm sergilemektedir. Son cemaat yeri en kısa sürede kaldırılmalı ve yerine ahşap ve yapının özgün dokusuna uyumlu bir malzeme-işçilik sergileyen nitelikte yeniden inşa edilmelidir. Aksi halde yapının batısında zemine uygulanan basınç, zamanla çökmelere ve çatlamalara sebep olacaktır. Ağır ve hantal bu uygulamalar yapının kuzeybatı ve güneybatı duvarlının da basınç uygulayarak genleşmesine sebep olmaktadır.

Yapının pencerelerinin hiçbiri orijinal değildir, tüm pencereler çağdaş dönemde doğu cephedeki pencereler ahşap ve kalitesizdir. Pencereler, duvarlara tam oturmamakta, duvarlar ile birleştikleri alanlara uygulanan alçı ve çimento harç dolguları kısmen dökülmüştür. Pencerelerdeki dip çıtalarının eksikliği de bu durumun ne kadar kalitesiz olduğunu göstermektedir. Pencerelerin karolaj sistemlerinde fitil ve macun uygulaması görülmez. Bu alanlar yağmur sularının içeriye girmesine sebep olmaktadır. En kısa sürede bu kalitesiz pencerelerin yerlerinden sökülerek duvar ile birleşme alanlarının temizlenmesi, yerlerine daha kaliteli ve özgün pencerelerin inşa edilmesi önerilmektedir. Aksi bir uygulama yapının pencere kenarlarından nem ile yağmur sularının içeriye ve duvarların içine işlemesini hızlandırmaktadır.

Yapının güney cephesinde, birinci kat pencerelerinde metal parmaklıklar yer almaktadır. Metal konstrüksiyon önce duvara duvarlara kaynakla yerleştirilmiş ardından ise harçla birleşme alanları sabitlenmiştir. Metal malzemeleri duvara monte ederek kullanmak zamanla tahribata sebep olmaktadır. Isı değişikliği ve yağmur suları metalin genleşmesine sebep olmaktadır. Genleşen metal korkuluklar zamanlar duvar yapısının çatlamasına sebep olur. Bundan dolayı özgün yapısında yer almadığı bilinen metal korkulukların en kısa sürede sökülmesi gerekir.

Restorasyon işlemleri sırasında kilisenin cepheleri ve duvarları sıvanarak boyanmıştır. Yapının sıvanması için kullanılan çimento katkılı sıvalar duvarların dış etkenlere karşı zarar görmesini (beşeri ve doğal etmenler) engellerken dokusundaki zararları tuzların duvarlarda birikmesine sebep olur ve aynı zamanda da içerideki tuz birikimlerinin hava alamayan duvarların içlerine işlemesine sebep olmaktadır. Her geçen gün daha fazla zarar gören bu tuz dolaşımını engellemek ve mümkün olduğunca en aza indirgemek için duvarı önceki dönemlerde çimentolu müdahale görmüş ve bazalt duvarda oluşan tuz birikimi renk değişimine sebep olmuştur. Kilisenin cepheleri ve duvarları yakın dönemde sıvanarak boyanmıştır. Bundan dolayı da cephelerdeki tuz kusan alanlar kısa bir süreliğine ertelenmiştir.

Öncelikle kilisenin cephelerindeki tuz oranını tespit etmek, malzeme ve harç değerlerindeki dayanıklılığı öğrenmek için sıvaların raspalanması gerekmektedir. Sıvaların ağır ve kalın dolgulu yapıları, duvarların içlerindeki tuzların dışarıya atılmalarını engelledikleri gibi, ağır

tonaj uygulamalarıyla da yapıya yük katmaktadır. Kaldırılaracak olan kalın sıva tabakaları, öncelikle yapının hafiflemesine sebep olacak ardından da duvarlardaki malzemelerin analizleriyle içindeki nem, tuz, katkı oranları ile yapıları hakkında bilgi edinmemizi kolaylaştıracaktır. Gerçekleştirilecek malzeme analizleri çürüyen harç ve yapı taşlarının değiştirilmesi konusunda yol gösterecektir.

03.06.2013 tarihli restorasyon fotoğraflarında kilisenin eski sıvaları kazınmış halde cephelerinde kullanılan malzeme ve harçlar görülmektedir. Batıdaki son cemaat yeri ve mahfil ile kilisenin kuzey, güney ve doğu cephelerindeki malzemeler farklıdır. Batıya ilave edilen alanın 0-3.00 m. duvarları moloz taş, tuğla ve harç, yukarıdaki seviyeler ise tuğla ve harçtan inşa edilmiştir. Kilisenin kuzey, doğu ve güney cepheleri 0-5.00 arasındaki devşirmeler, mermer, moloz taş, kesme taş, harç ve az sayıda tuğladan inşa edilmiştir. Yapının cephelerindeki dilatasyon çok belirgindir. Günümüzdeki sıvanan cephelerde bu dilatasyon alanları görülmemektedir. Çağdaş dönemde güney cephenin batı ve kuzey cephenin doğusundaki pencereler tuğlalarla örülerek kapatılmış, diğer pencereler ise Osmanlı dönemindeki müdahaleler başta olmak üzere çağdaş dönem ilaveleriyle örülerek küçültülmüştür. Yapının cephelerini sıvamak, dilatasyonun görülmesini engeller, kilisenin kuzey ve güney cephelerinde, alttaki pencerelerin batı ve doğusuna tuğla ve harç uygulanmış ve pencereler daraltılmıştır. Yakın dönemdeki sözde onarım çalışmalarında ise bu pencerelerin altına tuğlalar (1.90 x 1.90 x 1.35 m.) ve harçlarla (0.01 – 0.17 m.) dolgu yapılmış, pencerelerin üstlerine ise betondan söveler yerleştirilerek pencereler daraltılmıştır. Son dönemdeki yanlış onarımlar sırasında ilave edilen tuğla ve betonlar sökülerek pencereler aslına uygun hale getirilmelidir. Bu uygulamalar pencerelerin genişletilmesini ve aynı zamanda yapıya daha fazla doğal ışık girmesini sağlayacaktır. Tüm bu uygulamalar yapılırken dilatasyonun izlenebildiği alanlardan alınacak malzeme ve harç örnekleri, yapının geçirdiği onarımlar ve tarihlendirilmesi konusunda önemli bilgiler sunacaktır.

Güney cephede alt seviyede 0.12 m. kalınlığında mermer süpürgelik bulunmaktadır. Bu süpürgelik kilisenin özgün dokusuna aykırıdır. Süpürgelik sökülerek güneydeki geniş alanın yüzeyinin, kuzeyden güneye hafif eğimli şekilde tasarlanmasıyla yağmur ve bahçedeki suların yapı duvarlarından uzaklaştırılmasını sağlayacaktır.

Kilisenin güney cephesine vidalarla monte edilmiş üç dekor sokak lambası bulunur. Güney cephenin batısında ahşap kutu içinde yerleştirilmiş doğalgaz tesisatı bulunur. Saat kutusunun solundan saat borusu, üstünden ise kombinin iki bacası dışarıya çıkıntı yapmaktadır. Bu konuda tesisat teknolojisi ve iklimlendirme alanlarından yardım alınarak yeni bir proje hazırlanmalıdır. Yapının içindeki tesisat hatları ile doğalgaz tesisat kutusu yapı duvarından sökülerek kilisenin kuzeyinde, duvar yüzeyine yerleştirilmelidir. Bu uygulamalar kilisenin yeni işlev kazandırılması

sonucunda, temel ısı durumuna sorun oluşturmayacak hem de kalitesiz görünümü ortadan kaldıracaktır. Güney cephenin batısında, ikinci kat pencerenin denizliğine yerleştirilmiş bir minare ezan yassı horn hoparlör yer almaktadır. Hoparlör buradan kaldırılarak minarenin şerefesine yerleştirilmelidir.

Yapının kuzey cephesinde devşirme malzemeler yer almaktadır. Güney cephesinin doğusunda da küçük bir yazıt bulunmaktadır. Kilisenin cepheleri sıvanırken bu yazıt ve devşirme malzemelerin köşeleri harçla kapatılmış daha sonrasında ise boyanaral olduğu yerde korunmuştur. Bu alanlarda ilk olarak mekanik temizlik ardından da kimyasal işlemler vasıtasıyla temizliklerinin tamamlanması gerekir. Bu işlemler sırasında restoratör ve konservatör uzmanların bilgi ve becerilerine başvurmak gerekir.

Avludaki kaplama taşları kaldırılmalı ve zeminde arkeojeoradar ve sondaj çalışmaları yürütülmelidir. Bu uygulamalar kilisenin özgün zemin döşemesi hakkında bilgi edinmemizi sağlayacaktır.

Kilisenin çatısı özgün formunu yitirmiştir. En büyük değişimi Osmanlı döneminde geçiren yapı, takip eden sonraki dönemlerde ise yenilenmiştir. Kilisenin üzeri günümüzde ahşap kırma çatı yer almaktadır. 5-40 ^{o} arasında eğim derecesi değişen orta eğimli çatı örneğidir. Son dönemdeki restorasyonlarda yenilenen çatının mahya aşık, orta aşık, damlalık aşığı, yastık, kuşak, dikme, mertek, göğüsleme, gergi, saçak, yağmur suyu oluğu ve yağmur suyu iniş boruları yenilenmiştir.

Resim 80 OGC, Ahşap Kırma Çatı, Restorasyon (KVGM, 2013)

Bundan dolayı da kilisenin Bizans dönemi çatı sistemi bilinmemesinin yanında onarımlar adı altında yenilenen ve tamamen değiştirilen çatı sistemi Osmanlı dönemi çatı sistemi hakkında bildiklerimizi de sınırlandırmaktadır (Resim 80-81).

Resim 81 OGC, Çatının Restorasyonu (KVGM 13/21.07.2013)

Dört yönde eğimli, kırma çatının üzeri günümüzde çağdaş alaturka kiremit kaplı (kiremit parçalarının her biri tel ile tutturulmuştur) ve birleşme alanlarındaki mahyalar ise harçla birleştirilmiştir. Çatı sistemi sökülerek aslına uygun şekilde yenilenmelidir. Yenilenen çatıda statik ağırlık ve denge ölçümleri yapılmalı ve tüm uygulamaların bu ölçüler kontrolünde sağlanması gerekmektedir. Aksi halde her geçen gün yapının taşıyıcı sistemi ile duvarlarında açılmalar meydana gelebilecek, çatlaklara ve yıkılmalara sebep olacaktır.

Kilisenin naos, apsis ve taşıyıcı sisteminde önemli değişimler görülmektedir. Naosun batısında betondan inşa edilmiş kadınlar mahfili yapının batısına büyük basınç uygulamaktadır. Mahfil, kuzey, güney ve batıdan duvarlara bitişik, doğuda ise mermer sütun üzerine oturmaktadır. Sütun ağır yükve aşırı basınç etkisiyle gücünü kaybetmiş ve sütun yüzeyinde çatlamalar oluşmaya başlamıştır. Son dönemdeki restorasyonlar sırasında sütun ile üzerindeki İon başlık kaba harç tabakasıyla birleştirilmiş ve kırık köşeleri ise harçla doldurularak griye boyanmıştır. Uzman restoratör ve konservatörlerden yardım alınarak bu alanların temizlenmesi gerekmektedir. Bu sütun kısmen eğik, başlık ise kuzeyden güneye meyillidir. Sütun ve sütun başlığının eğik yapısı, üzerindeki ağır beton kitlesinin basıncıyla zarar görmesine sebep olacaktır.

Naosun kuzey ve güneyindeki üçer sütunda da basıncın etkisiyle çatlamalar olmuştur. Çatlıkların ve yoğun rutubetin de etkisiyle kararmaların olduğu alt kısımlarda çatlaklar dikkat çeker. Sütunların yüzeylerindeki küçük kırıklar çimento harcı ile doldurulmuş ve griye boyanmıştır. Bu çalışmalar kötü bir görünümün yanında hatalı ve basit bir uygulamalardır[109] (Resim 82).

[109] (https://fotogaleri.haberler.com/tarihin-ilk-kilisesi-ayasofya-orhangazi-camii/ 27.01.2019-17:54)

Resim 82 OGC, Restorasyon (11.07.2013) (sol) ve Resim 83 OGC, Naosun Güneydoğusu, Sütun Resorasyonu (KVGM 11.07.2013)

Yapının yeniden işlevlendirilmesi beraberinde birçok soruna sebep olmuştur. Bürokratik sorunların aşılması ve sürecin hızlandırılması için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Koruma Kurulları, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Karadeniz Ereğlisi Belediyesi başta olmak üzere Arkeolog, Sanat Tarihçi, Mimar, Restoratör ve Konservatörlerden yardım alınarak gerekli müdahalelerin yapılması gerekmektedir. Aksi halde yukarıda da görüldüğü gibi hatalı restorasyonlar yanlış sonuçlar doğurabilir. Hatalı uygulamalar sebebiyle sütunların çatlak ve kırıklarına uygulanan çimento ve alçı harç dolgular ile bu malzemeleri uygulama sürecinde kullanılan yanlış malzeme tercihleri eserin yüzeyinin çizilerek hasar göresine sebep olmaktadır.

Yapının günümüzdeki durumu ve işlevi göz önünde bulundurularak restore edilmelidir. İşlev değişikliğini koruyarak yapının özgün halini koruma ömrünü uzatmak için son derece önemlidir. Yapının durumu, dönemin koşulları ve işlevi düşünüldüğünde zaman içinde şekillenen dokusu, ihtiyaçlara karşılık verecek şekilde değiştirilmiştir.

2.1.5.2.Kayaya Oyma Yapılar (KEKOY I-V)[110]

KEKOY I-IV gibi çeşitli yapılar tarihte Anadolu, Avrupa, Balkanlar, Ermenistan ve Gürcistan başta olmak üzere birçok coğrafyada dini, sivil ve sosyal amaçlar doğrultusunda; mesken, hayvan barınağı, su deposu, hayvansal ürünlerin depolandığı ve tarım ürünlerinin muhafaza edildiği alanlar ya da dini yapılar olarak kullanılmıştır.

Dini yapı niteliğindeki örnekler daha çok Erken Bizans döneminde görülmektedir. Doğal oluşumları kullanımlarını kolaylaştırmıştır. KEKOY I-IV'teki çözülmeler, birçok galeri ve odaların oluşmasını sağlamıştır. Çözülmeler sonucunda meydana gelen galeriler, suların eriyik halde CaCO3 biriktirmesiyle meydana gelen sarkıt, dikit ve sütunları oluşturmuştur (Karakuzulu, 2002b: 20-25).

Günümüzde bu yapıların bazıları turizm amaçlı kullanılmaktadır. KEKOY I-IV günümüzde turizm açısından son derece önemlidir. Turistik kayaya oyma yapılar Bizans döneminde kilise olarak kullanılmıştır. Antakya Aziz Pierre Mağarası bu yapıların erken örnekleri arasındadır. KEKOY I-IV'ün kuzeyindeki dereye Ayazma (Kutsal Su) adı verilmektedir. Ayazma tanımı, yerleşimin Bizans dönemi hakkında açıklayıcı bilgiler sunmaktadır (Karakuzulu, 2002a: 25).

KEKOY I çoğunlukla Kilise Mağarası olarak adlandırılmaktadır. Bu yapı Bizans döneminde ibadet amaçlı kullanıldmıştır. Batısında geometrik ve figürlü zemin döşeme mozaiği bulunmaktadır. KEKOY II, Karadeniz Ereğlisi'ne adını veren Herakles Mağarası'dır. KEKOY III üç ayrı bölümden oluşur ve bu yapı Cehennemağzı Mağaraları olarak adlandırılmaktadır. Alan çevresinde Hellenistik, Roma ve Bizans dönemine ait kalıntılar tespit edilmiştir (Baysal, 2016: 568-569). Doğal oluşum yapılar işlenerek kullanılmıştır. Bu yapıların Bizans döneminde ibadet amaçlı kullanıldığı öğrenilmiştir. KEKOY III ise uzun yıllar sarnıç olarak kullanılmıştır.

Karadeniz Ereğlisi başta olmak üzere Zonguldak genelinde çok fazla kayaya oyma yapı görülür, bunlardan bazıları günümüzde turizme kazandırılmıştır. 1970'lerden itibaren KEKOY I-IV, kayıt altına alınmış ve tarihte yerleşim alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 124). KEKOY I başta olmak üzere diğer doğal oluşumların Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde ibadet amacıyla kullanıldığı bilinmektedir (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 126). Tarihte Akheron ve Ayazma gibi öenmli isimlerle anılan KEKOY I-IV, yapısı itibariyle

[110] Kayaya oyma yapıların kilise olarak kullanıldığı dönem kesin olarak bilinmemektedir. Dönem kaynakları, Osmanlı arşiv belgeleri ve yerinde gerçekleştirilen incelemeler sonucunda KEKOY I'in zemin döşeme mozaiği, apsisindeki sythranon (?), mimari plastik eserler, yazıtlardan tespit edilen bilgiler ile KEKOY II'de tespit edilen duvar resimleri üzerindeki fragman yazıtlar ile haç kazımaları, KEKOY I-IV'ü çalışma kapsamında incelememizi sağlamıştır.

gizemini her zaman korumuştur. KEKOY I-IV uzun yıllar ktistes, bilici, din adamı, gezgin ve araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Mitolojik ve tarihsel kaynaklarda Akheron Deresi adıyla bilinen Ayazma Deresi, Gavur Deresi, Limanbaşı Deresi sözcükleriyle adlandırılan akarsuyun oluşturduğu vadinin kuzeyindeki KEKOY I-IV, dini amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır (Tokel, 2016: 181-188).

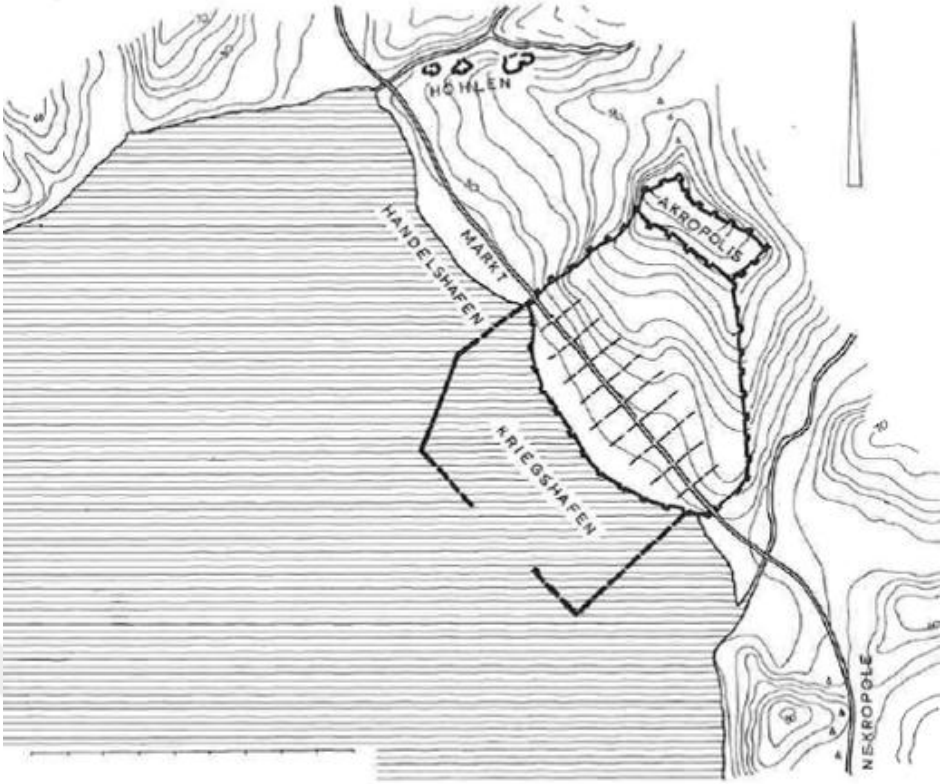
KEKOY II, Herakles Mağarası olarak adlandırılmaktadır (Hoepfner, 1972a: 40-41). Kayalık arazi Üst Kretase yaşlı tüf, aglomera ve kumtaşı oluşumlu volkano-klastik kayalardan oluşmaktadır. Volkano-klastik tüflerin üzerinde kaba oluşumlu ve karbonat çimentolu aglomera tabakaları yer almaktadır. Bu oluşum, KEKOY I-IV'ün tavanını şekillendirmiştir. Aglomera tabakaları yaklaşık 15-20° eğim ile güneybatıya uzanmaktadır. Günümüzde kuzeydoğu-güneybatı uzantılı bu oluşum KEKOY I-IV'te görülmektedir (Özele ve Nazik vd, 1997: 3).

Volkano-klastik tüflerin işlenmesi ve aşınması kolay bir türdür. Başlangıçta doğal (kaynak çıkış noktaları) olarak gelişen KEKOY I-IV daha sonradan insanlar tarafından ibadet amacıyla işlenerek günümüzdeki haline kavuşturulmuştur. Ayazma Deresi zemininden ortalama 4.00-10.00 m. yukarıdaki KEKOY I-IV'te aktif su kanalları ve su akışı bulunmamaktadır. Tavanlardaki çatlaklardan sızan sular yapıya sızar. Mevsimler ve yağışlı günlere göre değişiklik gösterek bu sızıntılar, yapılarda göllenmeye sebep olmuştur (Karakuzulu, 2002a: 25).

M.Ö.3.yüzyılda yaşadığı bilinen Rodoslu Apollonios, İskenderiye Kütüphanesi'nin yöneticisi ve aynı zamanda önemli bir şairdir. Şair Aronautika adlı ünlü yapıtında Argo gemisiyle deniz yolculuğu yapan yiğitlerin serüvenlerini anlatmaktadır. Bu eserde yiğitlerin yolculuk yaptığı alanlar arasında Karadeniz Ereğlisi'nin limanı ve Akheron Burnu'na yer vermiştir (Hoepfner, 1972a: 41). Buraya gelen Argo gemileriyle gelen yiğitlerin Akheron Burnu olarak adlandırılan korunaklı limanda ve KEKOY I-IV'te Bakkhus Ayini yaptıkları ifade edilmektedir[111] (Labus, 1830: 442).

---

[111] Bilge Umar yorucu gemi yolculuğu sırasında Argo gemilerinin yanaştığı ifade edilen Ahheron Vadisi'ni şöyle anlatılmaktadır;
"Anakara kıyılarını biraz açıktan izleyerek, sırasıyla, Sangarios/Sakarya Irmağı ağzını, Mariandyn halkının bereketli topraklarını, Lykos çayını (Xenophon'un dahi çayı bu adla andığını ve kasdedilenin Kalex/Gülüç Çayı olduğunu biraz önce görmüştük; şimdi kullanılan resmi ad, bu akarsuyun kıyısında bulunan Aydınlar Köyü dolayısıyla, Aydınlar Çayı'dır) ve Anthemonos çekmecesini gördüler (bu, Thoukydides IV 75'de, özetle, "Karadeniz'de bulunan Atinalı komutan Lamakhos, gemilerini Kalex Çayı ağzındaki deniz girintisine çekmişken sağanak yağmurun ve sel baskınının birdenbire gelmesi sonucunda tüm gemilerini yitirdi" anlatımı ile söz edilen eski deniz girintisi olmalı). Denizin üzerinde hızla kayıp giderlerken, geminin yelken halatları ve tüm diğer halat, palanga takımları rüzgardan titriyordu; ama geceleyin esinti dindi, gündoğumunda -içlerinden "Şükürler olsun" diyerek- Akherousias Burnu barınağında gemiyi konakladılar.
Bu görkemli burun, dik uçurumlu yamaçlarıyla, Bithynia Denizi'ne doğru uzanır. Bunun altında, tam deniz düzeyinde, üstü pürtüksüz, çıkıntısız kayadan sağlam bir düzlük vardır; dalgalar buraya çarpıp

Çizim 38 Karadeniz Ereğlisi Kent Planı, Liman ve Akropolis (Hoeppfner, 1972: Planabb.3)

Birçok efsane ile ilişkilendirilen Karadeniz Ereğlisi, Herakles ile özdeşleşmiş bir kenttir. Mitolojide yeraltı şehrinin sahibi olan Hades, Kronos ile Rhea'nın oğludur. Herakles, Yunanlar'ın Kolkhisya'da düzenledikleri Arganaut (Argonat) Seferlerine katılmış ve büyük üne sahip kahramandır. Hades'in diyarının güvenliğini/bekçiliğini yapan Herakles, Kerberos'u yakalamak için Mayandinya'ya gelmiş ve burada Heraklesi yeryüzüne çıkartmıştır. Bu konu

---

kükrer durur; burun çıkıntısının tepesinde, en yüksek yerde ise çınar ağaçları dallarını açıp uzatırlar. Burun çıkıntısının karaya bakan yanındaki yamaç, daracık bir dere yatağına iner. Tepesinde duran, öne firlamış kayalar ve ağaçlarla. Hades Mağarası ağzı buradadır. Bunun soğuk derinliklerinden buz gibi bir soluk çıkar gelir, sabahları herşeyi -öğle güneşinde eriyecek- pınltılı bir kırağıyla örter. Burun çıkıntısının ucu, sessizliği hiç bilmez; burada, deniz dalgalarının gümbürtüsü, oldum olası, Hades Mağarası ağzından çıkan rüzgarın salladığı yaprakların hışırtısıyla karışır durur.
İşte, dağ yamacından gelip derin bir vadiden geçerek doğu yanda denize dökülen Akheron Irmağı'nın ağzı da buradadır. Çok daha sonraki bir çağda Nisaia'dan gelme Megara'lı göçmenler, Mariandyn halkının yurdunda yerleşmek için bu yöreden geçtiklerinde, ırmağın ağzına -haklı olarak- Gemiler Kurtarıcısı adını takmışlardı (burada, Akhiron ırmağının ağzı diye, bir gemi sığınma yeri olduğunu biraz önce gördüğümüz Kalex/Gülüç Çayı ağzı anlatılıyor); çünkü ırmak ağzındaki kumsal liman, korkunç bir fırtınaya yakalandıklarında, onları kurtarmıştı. Esintinin durmasından kısa süre sonra, gemiyi Akherousias Burnu ardındaki sığınma yerinde kumsala çektiler. Yörenin beyi Lykos ve onun halkı Mariandyn'ler, çok geçmeden, onların varışını öğrenip geldiler. Bu gelenlerin Amykos'u öldüren kişiler olduğunu duymuşlardı. Böyle olması, onların Argo yolcularına dostluk gösterip birlik önermesine yetti." (Umar, 2004: 41-42).

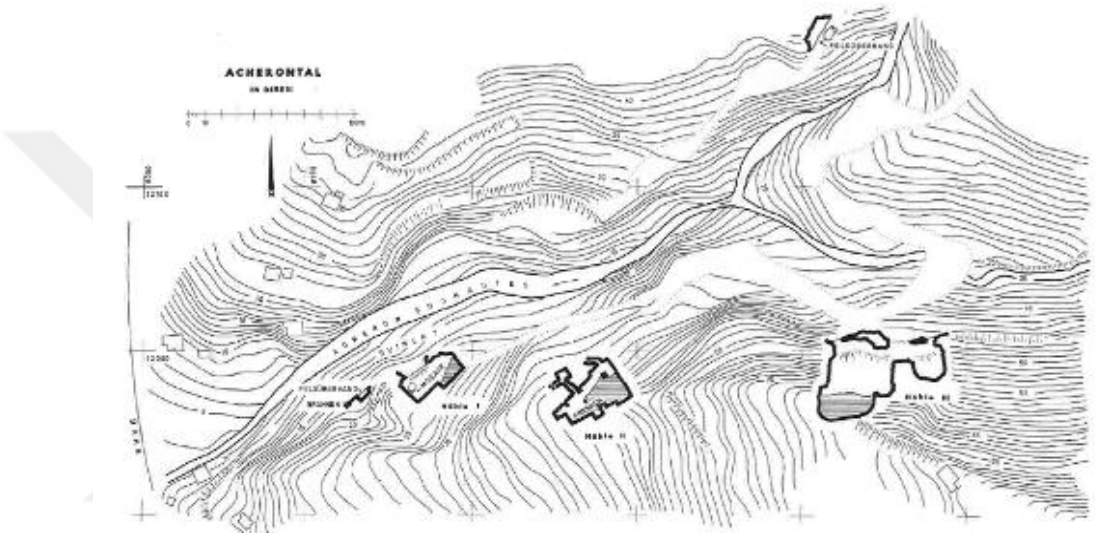
mitolojide çokça anlatılmaktadır. Mitolojide geçen bu olay, KEKOY I-IV ile ilişkilendirilmektedir[112] (Erhat, 1996: 120-121) (Çizim 38).

[112] Erhat, Hades'i şöyle tanımlamaktadır;
"Tanrılar sevmez o küflü puslu yerleri der Hesiodos, Homeros da tanrıların bile tiksindiği çirkef dolu ülke diye tanımlar Hades'i. Tanrı Hades ise gün ışığının sızmadığı karanlık ülkesinden hiç ayrılmaz, Olymposlu tanrılar kuşağından olduğu halde, onların arasına karışmaz, şölenlerine katılmaz. Yalnız kendisini Paian tanrıya baktırmak üzere bir kez Olympos'a çıkmak zorunda kalır"
Yunanca "Hadou domos" yani Hades'in evi, konağı deyiminde, domos sözcüğünün düşmesiyle Hades, tanrı Hades'in yönettiği ölüler ülkesinin de adı olmuştur.
Hades ülkesinde yükselir yankılı konağı Güçlü Hades'le korkunç Persephone'nin, azgın bir köpek bekler kapısını, amansız, sinsilikler ustası bir köpek, girenlere yaltaklanır kuyruğu kulaklarıyla ama gireni bir daha bırakmaz dışarı, pusuda bekleyip paramparça eder çıkmak için kapıya gelenleri. (Erhat, 1996: 120).
"Geçtiğin zaman Okeanos'u geminle, orada alçak kıyı var ve Persephone'nin koruluğu, uzun uzun kavaklar göreceksin, kısır söğütler, derin anaforlu Okeanos'un kıpısında çek karaya gemini, sonra çık yola, Hades bataklarına doğru, orada Akheron, Pyriphlegeton ve Kokytos akar, Styks'ten gelen sular da dökülür oraya." (Erhat, 1996: 121).
Yukarıda anlatılmak istenen Kerberos, köpektir. Persephone'nin Yeraltı Irmağı'nın adı ise Styks'tir (Erhat, 1996: 120-121).

1.1.5.2.1.Kayaya Oyma Yapı I (KEKOY I):

1.1.5.2.1.1.Yeri ve Durumu:

Karadeniz Ereğlisi'nin kuzeyinde, Süleymanlar Mahallesi, İstasyon Caddesi civarında kayalık arazide yer almaktadır. Antik Çağ'da Akheron Vadisi olarak adlandırılan kayalık vadide, KEKOY I, Bizans döneminde dini yapı olarak kullanılmıştır. Vadi hattından doğuya doğru yükselen bir rampa, yapılara ulaşmamızı sağlamaktadır (Çizim 39).

Çizim 39 KEKOY I-IV, Genel Görünüm (Hoepfner, 1972a: Planabb. 4)

Vadinin güneyindeki kayalık arazide dört kayaya oyma yapı bulunmaktadır. KEKOY IV, diğerlerine oranla daha küçük ve daha doğal olması sebebiyle incelenmemiştir. Bu yapı II. ve III. numaralı yapıların ortasında bulunur. Yapılardan en batıdaki doğu-batı doğrultusunda doğal oluşumdur. Doğal kayaçlar sonradan işlenmiş ve Roma ve Bizans döneminde dini yapı olarak kullanılmıştır.

KEKOY I-IV, farklı fiziki özelliklere sahiptir. Yapıların mekan içi sıcaklık dereceleri ve nem oranları farklık göstermektedir. KEKOY I (Kilise Mağara) ve KEKOY III dışa açık, kaya KEKOY II ise kapalıdır. Bundan dolayı dışarıya açık yapılar diğerlerine oranla daha kuru ve sıcaktır (Karakuzulu, 2002a: 416). 1997 yılındaki çalışmalarda KEKOY II'nin, dışındaki sıcaklık 13°C, mutlak nem ise %67, KEKOY II'de ise sıcaklık 15°C, nem ise %71'dir (Özel ve Nazik v.d., 1997: 3; Karakuzulu, 2002a: 416).

Hoepfner, KEKOY I –III'ü, Höhle I, II ve III adlarıyla belgelemiş, yapıları sırasıyla tasvir etmiş ve çizimlerini sunmuştur. Araştırmacı Akheron Vadisi'nin kazı çalışmalarını planlamış, uzun

süre beklemiş fakat gerçekleştirememiştir (Hoepfner, 1972a: 40). Tournefort, Jaubert ve Rottiers tarafından tasvir edilen KEKOY I-IV'ün Karadeniz Ereğlisi'nin Körfezi olması gerektiğini yazan Hoepfner, bu seyyahların geldiği dönemde Akheron Vadisi'nin daha keşfedilememiş olduğunu yazar (Hoepfner, 1972a: 41). Hoepfner'in söylediğinin aksine seyyahlar bölgede konaklamış ve defalarca Akheron Vadisi'ne geziler yapmıştır.

Tournefort, yeraltı dünyasına iniş yeri olarak KEKOY I-IV'ü göstermiştir. Jaubert, kentte uzun yıllar kalmış ve tarihi yapıların korunması için büyük çaba sarfetmiştir. Jaubert'in sık sık konakladığı şehirden Akheron Yarımadası'na yürüyüşler gerçekleştirmiş bu gezilerinin yaklaşık yirmi dakika sürdüğünü öne sürmüştür. Boré, De Hauteroche'den yıllar sonra Akheron Vadisi'nde incelemelerde bulunmuş, KEKOY I-IV hakkında yerli halkın mitolojik bilgilere sahip olduğunu belirtmiştir. E.Bore, seyahatlerini ve Akheron'daki incelemelerini 1840 yılında yayınlamıştır (Bore, 1840: 208-2017; Hoepfner, 1972a: 41). Herakles adına Megara Kolonisi'ne ait kehanetin komutası olarak kabul edilen KEKOY I-IV'ü ilk defa Bore tarafından keşfedildiği belirtmiştir (Cuinet, 1894: 514). Seyahatnamesinde KEKOY I-IV için Acherusia ifadesini kullanmıştır. E.Bore'den birkaç yıl sonra Hommaire de Hell de kente gelerek incelemelerde bulunmuştur (Hoepfner, 1972a: 41). Hommaire de Hell'den sonra kenti ziyaret eden Perrot ve Guillome, Akheron Vadisi'nde incelemelerde bulunmuştur. Araştırmacılar KEKOY I'deki zemin döşeme mozaiğine ait tesseraları tespit etmiş ve yerinde incelemiştir. Bu ilk keşif kent ve bölgedeki yapılar için yeni ilgi alanları doğurmuştur. Araştırmacılar mozaik kompozisyonunda bitkisel süslemelerin bulunduğunu ifade etmiştir. Kısa bir sürenin ardından KEKOY I'deki mozaik unutulmuştur. Prusya Genelkurmay Başkanı Walther von Diest burada çalışırken bazı şeyleri gözden kaçırmıştır (Hoepfner, 1972a: 41).

Akheron Vadisi yaklaşık 60.00 m. genişliğinde verimli topraklara sahiptir. Bu yemyeşil, alçak ovadaki akarsu, Limanbaşı Deresi'nden Karadeniz'e ulaşır (Hoepfner, 1972a: 42). Kent dokusundan uzakta bulunan KEKOY I-IV zamanla şehrin parçası haline gelmiştir. Günümüzde bu yapıların çevresinde yerleşim alanları bulunmaktadır. Bunların yanında gerçekleştirilen araştırmalarda vadiye girişi sağlayan köprü ve çevresinde antik yapılara ait mimari plastik eserler bulunur.

1.1.5.2.1.2.Tarihlendirilmesi:

1992 tarihli çalışmasında Darrouzès, KEKOY I'in Hıristiyanlar tarafından ibadet yeri olarak kullanıldığını yazar. Bizans dini yapısının 30.00 x 13.00 m. ölçülerinde bir naosa sahip olduğunu ve naosun batısında yeşil-beyaz tesseralara sahip zemin döşeme mozaik

kompozisyonuna sahiptir (Darrouzès, 1992: 89). KEKOY I-IV'ün Herakles kültü ile bağlantılı olduğunu yazan araştıırmacılar bu yapıların Paganlar ile Hıristiyanlar tarafından kullanıldığını öne sürmüş ve KEKOY I'de mozaik bulunduğunu belirtmiştir (Yıldız, 2017: 126). KEKOY I-IV'ün Paganlar tarafından kullanıldığını öne süren araştırmacılar yapıların Bizans döneminde de Hıristiyanlar tarafından ibadet amacıyla kullanıldığını yazar (Eyice, 1982: 608). Darrouzès, Bizans döneminde dini yapı olarak kullanılan KEKOY I'in doğusundaki yapıların daha büyük olduğunu gözlemlemiş ve KEKOY II'nin yaklaşık 27.00 x 27.00 m. ölçülerine sahip olduğunu öne sürmüştür. KEKOY I'deki incelemeleri sonucunda bu yapının pronaosa sahip olduğu bir kilise olduğunu ifade etmiştir. Görüşlerini G.Perrot ve P.Makres'in çalışmalarıyla desteklemiştir (Makres, 1903: 16-18, 89; Darrouzès, 1992: 89). Perrot ve Makres'in çalışmalarını destekleyen Darrouzès, burada yeraltı nehrinin Amasra'ya ulaştığına inanan yerli halkın bulunduğunu yazar (Makres, 1903: 16-18, 89; Darrouzès, 1992: 89).

Makres, Erken Bizans döneminde Hıristiyanlar'ın yaşadığı zulümler karşısında katakompları ve KEKOY I-IV'ü dini yapı olarak kullandıklarını ifade etmiştir (Makres, 1903: 17-18, Darrouzès, 1992: 89). Araştırmacılar, yapıların Bizans döneminde Panagia ya da Theotokos'a adanmış olabileceğini öne sürer (Darrouzès, 1992: 89). Makres, çalışmalarında buranın Panagia olarak adlandırıldığını ve Meryem adına (Bakire Meryem) adanan bir yapı olarak Hıristiyanlar tarafından dini yapı olarak kullanıldığını yazar (Makres, 1903: 16). Kayaya oyma yapılar ile bakirelik arasında gizli ve karanlık yönleri açısından benzerlik kurulmaktadır (Darrouzès, 1992: 89). KEKOY I-IV'ün Erken Bizans döneminde Hıristiyanlar tarafından kullanıldığını belirtmiştir (Makres, 1903: 16).

11. yüzyılda Hıristiyan Azize Iaşi Paraskeva'nın KEKOY I-IV'te inzivaya çekildiği bilinir. 1022'de İstanbul yakınında, Marmara Denizi kıyısında Epibata'da doğduğu bilinen Iaşi Parascheva'nın (Paraskeva) zengin Pagan bir ailenin kız çocuğu olarak dünyaya geldiği ifade edilmektedir. Paraskeva'nın daha 10 yaşındayken kilisede Tanrı'nın *"Ardımdan gelmek isteyen kendini inkâr etsin, çarmıhını yüklenip beni izlesin."* (Yeni Ahit-Markos, 8: 34) sözlerinden etkilenerek inzivaya çekildiği bilinmektedir. Kutsal sözlerden etkilenen Paraskeva, ailesinin tüm zenginliği terk edip Epibata'dan İstanbul'a kaçmıştır. Daha sonradan ailesi Paraskeva'yı bulmak için aramaya başlamıştır (Vasiu, 2012: 5). Ailesinden kaçıp rahatça ibadet etmek için İstanbul Kadıköy'den kaçarak Karadeniz Ereğlisi'ne gelen Paraskeva burada Theotokos Kilisesi'ne sığınmıştır (Popov, 2006: 91).

Burada inzivaya çekilen Paraskeva, buradan da kaçarak Bakire Meryem gibi saf ve temiz bir hayat yaşamak için Kudüs ve Ürdün çöllerinde inzivaya çekilmiştir. 25 yaşında rüyasında bir melek kendisine görünmüş ve Paraskeva'ya vatanına dönemesi gerektiğini söylemesi üzerine

İstanbul'a dönerek Katikratia Köyü'ndeki Kutsal Havariler Kilisesi'ne gelmiş ve 1055 yıında hayata veda etmiştir (Popov, 2006: 91; Vasiu, 2012: 5). Paraskeva'nın bu kısa hayatında Karadeniz Ereğlisi'ne gelerek burada Theotokos Kilisesi'nde ibadet ettiği bilinmektedir (Popov, 2006: 90). Theotokos Kilisesi olarak anılan yapının, KEKOY I ya da OGC olduğu düşünülmektedir.

Karadeniz Ereğlisi'nde büyük öneme sahip Paraskeva'nın kutsal emanetleri 1238 yılında İstanbul'daki kiliseden alınarak ikinci Bulgar imparatorluğunun başkenti olan Veliko Trnovo'daki Kırk Şehit Kilisesi'ne götürülmüştür. 1394 yılında Bulgaristan'ın başkentine taşınan kalıntılar 1396 yılında ise Belgrad'daki Runica Kilisesi'ne aktarılmıştır. Bu dönemde Azize Petka Srpska olarak adlandırılmıştır[113] (Popov, 2006: 91).

KEKOY I-IV'ün, Trabzon'daki *Theoskepastos Mağaraları* ile benzerlik gösterdiği ifade edilir. Trabzon'daki *Theoskepastos Mağaraları* ne yazıkki günümüze ulaşmamıştır (Darrouzès, 1992: 90). 1840 yılı sonrasına tarihlendidilen arşiv belgelerinde Karadeniz Ereğlisi'nde Penaya isimli bir mahalleden bahsedilmektedir. Penaya'nın Panaghia olduğu düşünülür (Güven, 2011: 407). Yapıların çevresindeki yerleşime Panaghia denilmektedir. KEKOY I-IV'ün 19. yüzyılda yöre halkı tarafından Kanafomb (Katakomp) olarak adlandırıldığı bilinmektedir. 19. yüzyılda yöre halkı yapıların Hıristiyanlar tarafından ibadet yeri olarak kullanıldığını öne sürmüştür. 1868-1869 tarihli Osmanlı arşiv kayıtlarında KEKOY I-IV, katakomp olarak sunulmuştur (Güven, 2011: 407). Arşiv dışındaki birçok çalışmada da KEKOY I-IV, Katakomp olarak tanımlanarak Hıristiyanlar tarafından kullanıldığını öne sürmüştür (Makres, 1903: 15). Erken Bizans döneminde Hıristiyanlar tarafından mezarlıklar ibadet yeri olarak kullanılmıştır. 19. yüzyıla kadar katakomp ifadesinin kullanılması, KEKOY I-IV'teki yapılarda mezarların bulunduğunu gösterir (Makres, 1903: 15; Güven, 2011: 407). Kısacası KEKOY I'de tespit edilen sarkofag, sütun ve sütun başlıkları, 1860 tarihli arşiv belgelerinde anlatılanlarla örtüşmektedir (Güven, 2011: 407).

M.S.3.-4. yüzyıllarda Hıristiyanlar'ın katakomplar ve mezarlıklarda gizli şekilde toplandıkları ve ibadet ettikleri bilinmektedir (Mitchell, 2016: 392). Çoğunlukla KEKOY I-IV gibi karanlık,

[113] 1521 yılında Sultan Süleyman döneminde azizenin kalıntılarını buradan İstanbul'a getirilmiştir. 1641'de Moldavya Prensi, Osmanlı'dan aldığı azizenin kalıntılarını Romanya Iaşi'deki Trei Ierarhi Manastırı'na getirmiş ve sonunda kalıntılar 1888'de buradaki Metropolitan Katedraline yerleştirilmiştir. Bu yapı Tanrı Annesi Meryem'e ithaf edilmiştir (Popov, 2006: 91).
Paraskeva'nın kültü, özellikle Osmanlı Döneminde Balkanlarda büyük öneme sahiptir. Osmanlılar tarafından Trnovo'nun fethettiği dönemde azize Paraskeva (Petka olarak bilinir) şehrin hamisi haline gemiş ve ikinci adı Trnovska olmuştur. Aynı dönemde Patrik Ephthimie, Ivan Sisman (eski Bulgar yönetici hanedanının bir üyesi), azizlerin hayatını kaleme almış ve Paraskeva'nın özel gününü 14 Ekim olarak kabul ederek bayram gününu kutlanmıştır (Popov, 2006: 91).

sessiz ve katakomp olarak kullanılan alanlar Hıristiyanların dini yapıları olarak kabul edilmiştir. Devlet bunları engellemek için yasa çıkartmıştır (Eusebius, Historia Ecclesiastica, VII.11.10; McGiffert, 1890: 636). KEKOY I-IV'ün 3.-4. yüzyıllarda Hıristiyanlar tarafından ibadet yeri olarak kullanıldığı, sonradan ise Hıritiyanlığın serbest kalmasıyla nitelikli hale getirilerek halkın kullanımına sunulduğu açıktır.

Yapının içinde batıda büyük bir zemin döşeme mozaiği bulunmaktadır. Mozaik, kompozisyon, malzeme-tekniş ve işçilik açısından 3.-4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Marzoll'da benzeri örnekleri bulunmaktadır. Tespit edilen benzer örnekler ve seramik buluntular, zemin döşemesini M.S.170 yıllarına tarihlendirmektedir (Hoepfner, 1972a: 43). Erken Hıristiyan sanatında sarmaşık dalları ve sarmaşık yaprakları yaygındır. 3. yüzyılda Hıristiyanlar tarafından kullanılan yapıda mozaik inşa edilerek zemin uygun hale getirilmiştir. Sikkelerdeki Akheron Vadisi'ni gösteren betimlemeler, yapıların Septius Severus dönemi (193-211) ya da Gordianus III (238-244) döneminde imparatorluk genelinde gerçekleştirilen kapsamlı inşaat faaliyetleri sırasında inşa edilmiş olabileceğini gösterir (Hoepfner, 1972a: 43).

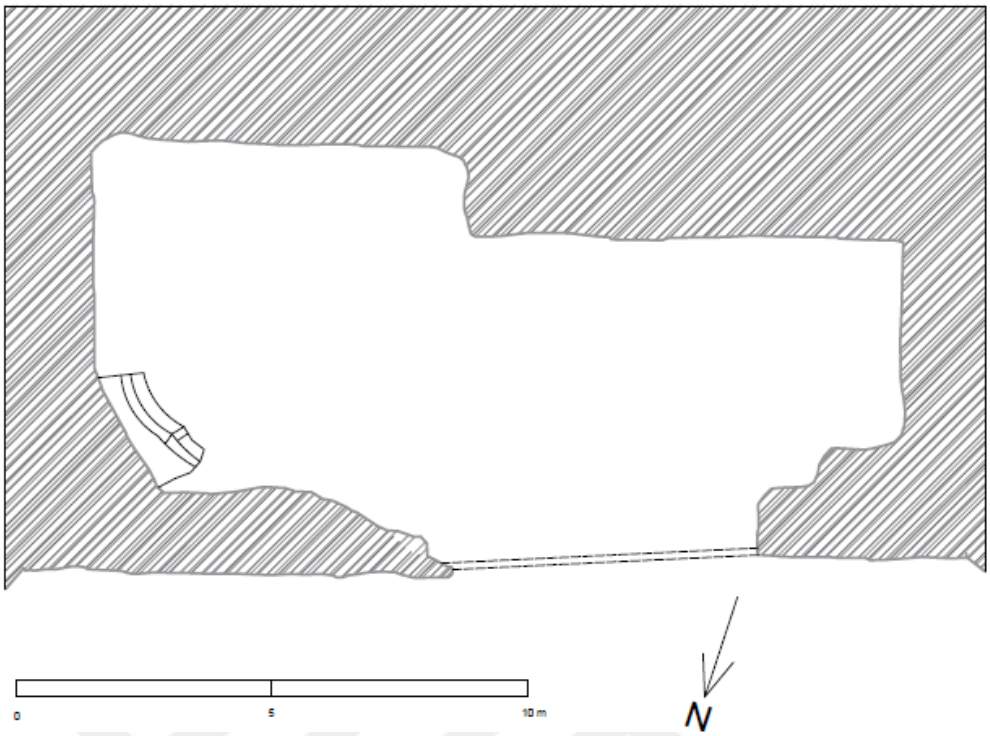
Hıristiyanlar tarafından kullanılan KEKOY I-IV, zamanla önemini yitirerek işlevleri dışında kullanılmıştır. 1960'lı yıllarda yapılar üzerinde incelemelerde bulunan araştırmacılar buranın bir şahsa ait ahır olduğunu ifade etmiştir (Hoepfner, 1972a: 42).

1.1.5.2.1.3.Mimari Tanıtım:

Plan[114]

Yapı doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır. Kuzeyinde, 2.00 x 18.00 m. ölçülerinde geniş açıklıktan yapıya girilmektedir. Günümüzde kuzeydeki bu bölüm demir ferforje parmaklıklarla kapatılmıştır. İçten 32.00 x 15.00 m. ölçülerindedir (Çizim 40).

[114] Kayaya Oyma Yapı I Planı, Karakuzulu, 2002b: Şekil 1'den düzenlenerek sunulmuştur. Ölçülerdeki ve çizimdeki eksiklikler gözden geçirilmiştir.

Çizim 40 KEKOY I, Plan (Gür, 2018)

Dış Tanıtım

Yapıya kuzeydeki 2.00 x 18.00 m. genişliğinde bir açıklıktan girilmektedir. Kuzeydeki bu açıklık moloz taş, tuğla ve harçla örülerek kısmen daraltılmıştır. Girişin batısında 3.-4. yüzyıllara tarihlendirilen İon-impost sütun başlıkları bulunmaktadır[115] (Resim 84-85).

Resim 84 KEKOY I, Kuzeybatıdaki Sütun Başlıkları (Gür, 2018)

Resim 85 KEKOY I, Yapının KuzeybatıDaki Sütun Başlıkları (Gür, 2018)

[115] Paralelleri için bakınız: (Mercangöz, 2000b: Res. 4-5).

Yapının kuzeydoğusunda 1.45 x 0.86 m. ölçülerinden ve 0.95 m. kalınlığında moloz taş ve tuğladan inşa edilmiş duvar bulunur. Yapının kuzeybatısındaki duvar ile çağdaş, malzeme-teknik özellikleri açısından benzer özelliklere sahiptir. Yapının girişi 18.00 m. genişliğinde ve yaklaşık 5.00 m. yüksekliğe sahiptir (Resim 86).

Resim 86 KEKOY I, Kuzey Cephe (Gür, 2018)

KEKOY I'in kuzeybatısında, 8.00 m. uzunluğunda, 1.05 m. genişliğinde ve 0.80 m. yüksekliğindeki duvar, tuğla, moloz taş, devşirme ve harçtan inşa edilmiştir (Resim 87).

Resim 87 KEKOY I, Kuzeybatı Duvar, Malzeme-Teknik (Gür, 2018)

Girişinin doğusunda, batıdakinin dik ekseninde çağdaş başka bir duvar daha bulunmaktadır. Duvar 2.00 m. uzunluğunda, 1.05 m. genişliğinde ve 1.30 m. yüksekliğe sahiptir. Duvarlar, yapının girişine yönelen avluyu sınırlandırmaktadır (Resim 88).

Resim 88 KEKOY I, Kuzeydoğu Duvar Kalıntısı (Gür, 2018)

Araştırmacılar 1960'larda kalıntılar arasında korint sütun başlığı, kaideler, sütun kalıntıları ve lahit parçaları tespit etmiştir. Yapının kuzeyinde, 1960'larda araştırmacılar tarafından incelenen Roma imparatorluk dönemi sütun başlıkları günümüzde KEM'de sergilenmektedir (Hoepfner, 1972a: 44).

İç Tanıtım

KEKOY I, 15.00 x 32.00 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlıdır. Yapıya kuzeydeki büyük açıklıktan girilmektedir. Doğuda doğal oluşum içinde sythranon ve bir apsis görülmektedir (Resim 89-90).

Resim 89 KEKOY I, Kuzeyden Güneydoğuya Bakış ve Apsis (Gür, 2018)

Resim 90 KEKOY I, Apsis ve Sythranon (Gür, 2018)

Doğu ve güneydoğu bölümler, kuzey ve güneybatıya oranla daha yüksektir. Güney ve doğudaki duvarlar ortalama 3.00-4.00 m. yüksekliğe sahiptir. Bu alanlarda duvarlar işlenerek düzleştirilmiştir. Bu duvarlarda hala bazı bölümlerde raspa ve murç izleri görülmektedir. Mekanın üzerindeki kaya kütlesi ise doğal oluşumdur (Hoepfner, 1972a: 42).

Kayaya oyma yapının zemini düzleştirilmiş, doğudaki zemin daha yüksek düz olmayan görünüme sahip olmuştur.

Resim 91 KEKOY I, Doğu Duvar, Nişler (Gür, 2018)

Doğu duvarda simetrik üç niş bulunur. Apsisin güneyindeki bu üç niş zeminden 1.00 m. yükseklikte, 0.60 x 0.90 m. ölçülerinde ve ortalama 0.15 m. derinliğe sahiptir. Nişlerin yaklaşık 1.20 m. yukarısında kuzeyden güneye simetrik ahşap kiriş delikleri bulunmaktadır[116] (Resim 91).

Yapının kuzeydoğusunda ve girişin doğusunda zeminden 1.00 m. yüksekte 0.70 x 0.80 m. ölçülerinde ve 0.40 m. derinliğe sahip büyük bir niş bulunmaktadır. Nişin altındaki köşede ise moloz taş ve harçtan örülmüş bir duvar yer alır. Duvarın kuzeyinde ise derin ve büyük bir niş yer almaktadır (Resim 92).

[116] Araştırmacılar tarafından 1960'larda incelenen bu nişlerin ölçüleri tamamen farklıdır (Hoepfner, 1972a: 42).

Resim 92 KEKOY I, Kuzeydoğu Duvardaki Niş ve Duvar (Gür, 2018)

1960'larda mekanın kuzeydoğu köşesinde daha büyük bir taş yığını bulunduğu ifade edilmiştir. Bu alanda zeminde örülerek inşa edilmiş bir duvar ve zeminde mermer kaplama levhaların bulunduğu ifade edilmiştir. Burada duvar kalıntısının dışında, zemin döşemesi günümüze ulaşmamıştır. Günümüzede yapı zeminini dodoğusu çakıl taşlarıyla kaplıdır. Yapının batısı diğer alanlara oranla daha alçaktır.

Resim 93 KEKOY I, Tavan ve Batı Duvar, (Gür, 2018)

Girişin batısında 3.45 0.86 m. ölçülerinde ve 1.05 m. derinliğinde dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Bu alan araştırmacılar tarafından Aziz Nikholaos'un lahitinin yer aldığı niş olarak ifade edilmiştir (Dörner ve Hoepfner, 1962: 590; Hoepfner, 1972a: 442-42,46; Belke, 1996: 214) (Resim 92).

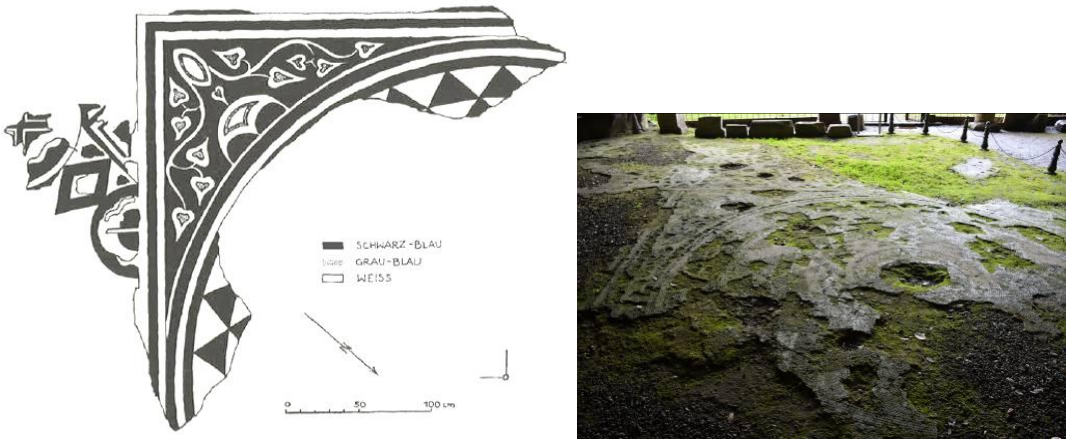
Resim 94 KEKOY I, Kuzeybatı Duvardaki Niş, (Gür, 2018)

Araştırmacıların incelemeleri sırasında 20. yüzyılda yapının sahibi, batıdaki zeminde büyük bir döşeme mozaiğinin bulunduğunu söylemesi üzerine temizlik çalışmaları bu alanda gerçekleştirilmiştir (Hoepfner, 1972a: 42). Hoepfner, incelemeleri doğrultusunda tespit ettiği mozaik zemin döşemesinin bir bölümünün çizimini yapmıştır. Mozaik zeminin güneybatı köşesini çizen araştırmacı bu bölümünde sarmaşık yaprak ve dallarının yer aldığı geometrik kompozisyonun bulunduğunu ifade etmiştir. Sarmaşık dalları ve yaprakların yer aldığı köşedeki üçgen alan dışında mozaik zemin yaklaşık 5.05 m. uzunluğa sahiptir. Mozaik zeminin bazı bölümleri tahrip olmuştur (Resim 92-94).

Mozaik zeminde siyah-mavi, gri-mavi ve beyaz tesseralarla bezenmiş geometrik ve bitkisel süslemeler görülmektedir. Merkezde dairesel kompozisyon, köşelerde ise üçgen alanlar bulunmaktadır. Zemindeki geometrik üçgen bezemeler siyah zemin üzerine beyaz tesseralarla bezenmiştir. Köşedeki üçgen alanlarda siyah zemin üzerinde beyaz tesseralarla şekillendirilmiş sarmaşık dalları ve sarmaşık yaprakları görülmektedir. Dallar ve sarmaşık yaprakları asimetrik bir düzenlemeye sahiptir (Hoepfner, 1972a: 42).

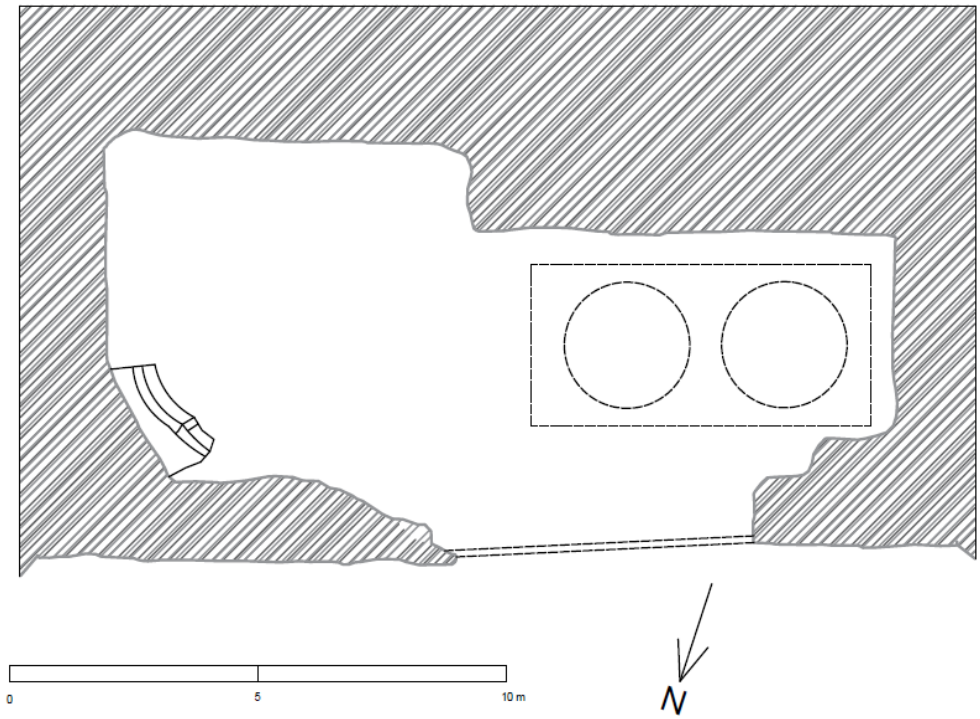
1.1.5.2.1.4.Süsleme:

Hoepfner'in çizimine göre merkezdeki dairesel alanda siyah ve beyaz renkli üçgenlerden oluşan geometrik formlar, köşelerinde bitkisel süslemeler, tahrip olmuş yan kesimlerde ise üçgen, eşkenar dörtgen, yarım daire ve iç içe geçmiş dairesel geometrik kompozisyon görülmektedir (Çizim 41).

Çizim 41 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği (Hoepfner, 1972a: 42,43, Abb.1)

KEKOY I'in zemin döşeme mozaiği özgün bir çizim üzerinde numaralandırılarak tasvir edilmiştir. Bu uygulama kompozisyonun anlaşılmasını kolaylaştırır (Çizim 41-42).

Çizim 42 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği'nin Konumu (Gür, 2018)

Mozaik genel itibariyle siyah, beyaz ve mavi, büyük tesseralarla oluşturulmuştur. Mozaik zeminin batı, güney ve kuzeydoğu bölümler tahrip okmuştur. Merkezde büyük iki kare alan bulunmaktadır. Güneydekinin içinde köşelerde üçgen alanlar, ortasında ise büyük dairesel bezemenin bulunduğu kompozisyon görülmektedir. Kuzeyde ise tekrarlanan bu kompozisyon tahrip olduğu için, günümüze ulaşan alanlar tasvir edilmiştir.

Resim 95 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği, Güneydoğudan Kuzeybatıya Bakış (Gür, 2018)

Mozaik zeminin üzeri devamlı ıslak ve yosun kaplıdır. Bundan dolayı günümüze ulaşan alanlardaki kompozisyonlar kısmen betimlenebilmiştir. Kompozisyonun kuzey, batı, güney ve doğusunda geniş bordür bulunur. Kuzey ve batıdaki bordürlerin neredeyse tamamı tahrip olmuş, güney ve doğudakiler ise kısmen tasvir edilebilmiştir (Resim 95-96).

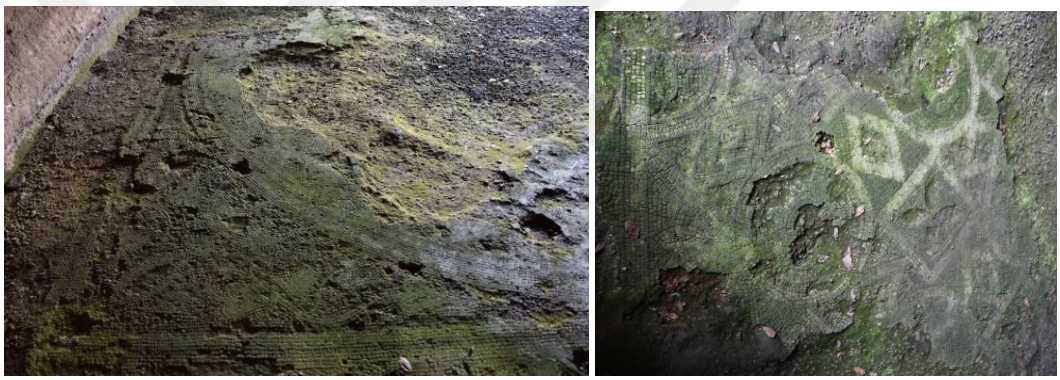
Resim 96 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği, Güney Bordür (Gür, 2018)

Mozaiğin güneyinde kalın bir bordür bulunur. Bordürde siyah üzerine kareler arasında eşkenar dörtgenler ve bunların da altlarında peltaslar şeklinde süslemeler görülmektedir. Mozaik zeminin batısında kalın bir bordür bulunur. Bordür siyah, beyaz ve kırmızı tesseralarla yapılmış antrolaklardan oluşur. İkili sıra antrolaklar kuzey-güney doğrultuludur. Doğudaki bu bordürü güneyde, geometrik kompozisyona sahip bordür sınırlandırmaktadır.

Resim 97 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği, Güney ve Doğu Bordür (Gür, 2018)

Dairesel kompozisyonun güneybatı ve kuzeydoğusundaki köşeleri diğer bölümlere oranla kısmen daha sağlamdır. Güneybatıdaki üçgen alanda siyah zemin üzerine beyaz tesseralarla şekillendirilmiş, sarmaşık dalları ve yapraklarından oluşan bitkisel süslemeler, merkezinde ise bir peltas tasviri bulunmaktadır (Resim 97-98).

Resim 98 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği, Güneybatı Köşe ve Kuzey Bordür (Gür, 2018)

Kuzeydeki bordür, geometrik süslemelere sahiptir. Bordürde daire, eşkenar dörtgen ve karelerle oluşturulmuş geniş bir kompozisyon görülmektedir.

Kalın bordürlerin içindeki karelerle dairesel kompozisyonların oluşturdukları üçgen köşelerde çeşitli geometrik, bitkisel ve zengin hayvan figürlerinin bulunduğu bezemeler görülmektedir. Doğıdaki dairesel kompozisyonun kuzeydoğu köşesinde üçgen alanda üzüm salkımları arasında tavuskuşu tasvir edilmiştir. Tavuskuşu üzüm salkımlarını yerken betimlenmiştir. Zemin beyaz, figür ve bitkisel bezemeler ise kahverengi, kırmızı ve mavinin tonlarıyla oluşturulmuştur.

Resim 99 KEKOY I, Zemin Döşeme Mozaiği, Tavuskuşu ve Fil (Gür, 2018)

Mozaik kompozisyonun batısındaki üçgen alanda küçük bir fil betimlenmiştir. Beyaz zemin üzerine siyah konturlarla şekillendirilen filin ince ve yukarıya kıvrılan kuyruğu, aşağıya uzanan uzun hortumu görülmektedir (Resim 99).

1.1.5.2.2.Kayaya Oyma Yapı II (KEKOY II):

1.1.5.2.2.1.Yeri ve Durumu:

KEKOY II, Akheron Vadisi'nde, KEKOY I'in yaklaşık 100.00 m. doğusunda yer almaktadır.

1.1.5.2.2.2.Tarihlendirilmesi:[117]

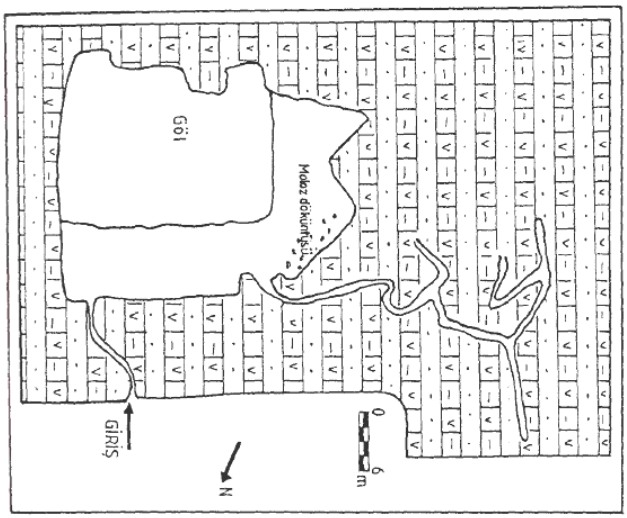
Yapının inşa edildiğini belirten herhangi bir yazıt, kitabe ya da dönem kaynağı tespit edilememiştir. Hellenistik ve Roma dönemine tarihlendirilen yapı, Bizans döneminde dini yapı olarak kullanılmıştır.

1.1.5.2.2.3.Mimari Tanıtım:

Plan

Yapı, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Resim 43). Kuzeybatıda, yoğun bitki örtüsü ve toprak dolgu arasında, yaklaşık 2.15 x 0.95 m. ölçülerindeki bir kapıdan girilmektedir. Müze olarak kullanılması sebebiyle yapının kapısına demir parmaklık yapılarak koruma önlemi alınmaya çalışılmıştır. Girişin üzeri güney-kuzey doğrultusunda tek eğimli çatıyla örtülmüştür.

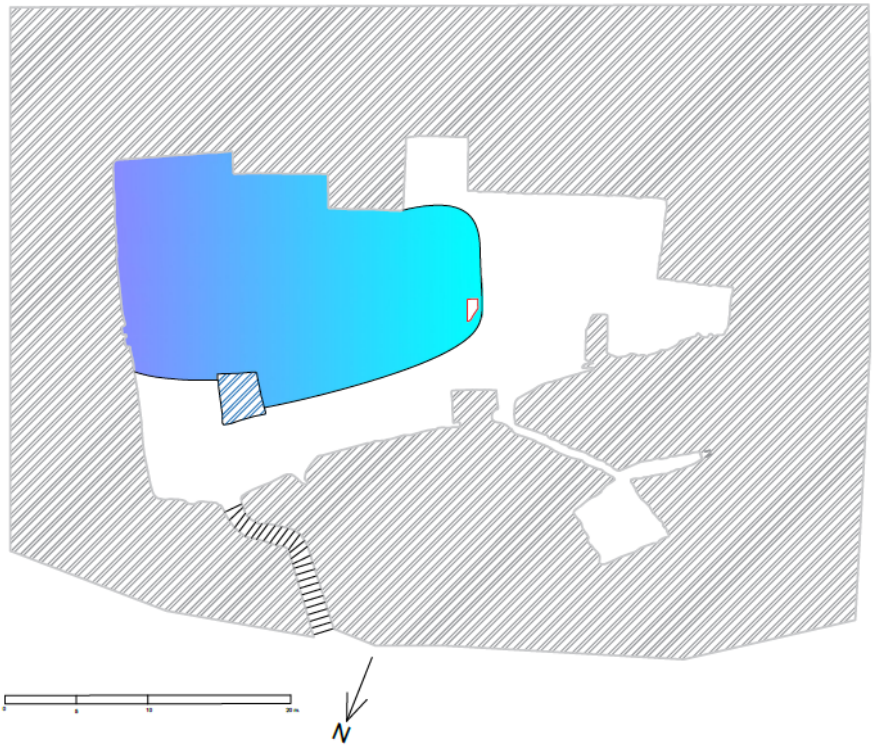
Kayaya Oyma Yapı II.'nin tarihlendirilmesi (Dönem Kaynakları, Modern Çalışmalar ve Arşiv Belgeleri) için Kayaya Oyma Yapı I.'nin Tarihlendirilmesi'ne bakınız.

Çizim 43 KEKOY II, Plan (Karakuzulu, 2002a: Şekil 63)

KEKOY II'nin kuzeybatısında 20.00 x 45.00 m.'lik bir alan, çok dar, karanlık ve yoğun taş parçaları barındırdığı için incelenememiş, çizimlerde de Hoepfner'in planları, referans alınarak kompozisyonun açıları sunulmuştur. Kuzeydoğuda, güçlü görünüme sahip dikdörtgen iki taşıyıcı, tavanı desteklemektedir.

Yapının planı ilk defa Hoepfner (1972a: Planabb.5) tarafından çizilmiş, sonrasında ise Karakuzulu (2002a: Şekil 63) tarafından düzenlenmiştir. Hoepfner tarafından hazırlanan planda, yapının kuzeybatısında ve girişinde bazı ölçüm ve açı hataları tespit edilmiş, Karakuzulu'nun planında ise temel hatalar düzeltilerek yeniden rölövesi hazırlanmıştır (Çizim 44).

Çizim 44 KEKOY II, Plan (Hoepfner, 1972a: Abb.5'den Düzenlenmiştir) (Gür, 2018)

Dış Tanıtım

Kuzeydeki kapı ve dar geçit yardımıyla merdivenlere ulaşılır. Z şeklindeki dar ve alçak merdivenler yapının içine ulaşmaktadır.

Resim 100 KEKOY II, Kuzey, Giriş (Gür, 2018)

1960'larda yapının girişinin fotoğrafını çeken araştırmacılar (Hoepfner, 1972a: Tafel. 2a), girişte orijinalinde taş merdivenler ve moloz taş, tuğla ve harçtan örülmüş bir girişe sahiptir. Günümüzde ferforje kapı ve metal korkuluklara sahip merdivenler yardımıyla aşağıya inilmektedir.

Resim 101 KEKOY II, Giriş (Hoepfner, 1972a: Tafel. 2a) ve Günümüzdeki Merdivenler (Gür, 2018)

Kapıdan aşağıya taşa oyulmuş basamaklar yardımıyla inilmektedir. Günümüzde bu taş basamakların üzerine yerleştirilmiş olan metal spiral merdiven inişi sağlamaktadır (Resim100-101).

Giriş bölümü ve merdivenlerin başladığı alan çok dar ve alçak bir rampa şeklindedir. İnildikçe alan genişlemekte, kuzey-güney doğrultusunda geniş bir yapıya ulaşılmaktadır. Alt kısımda, merdivenin bitimine yakın alanda koridor daha yüksek ve geniştir (Resim 102).

Resim 102 KEKOY II, Güneydoğuya Bakış (Gür, 2018)

İç Tanıtım

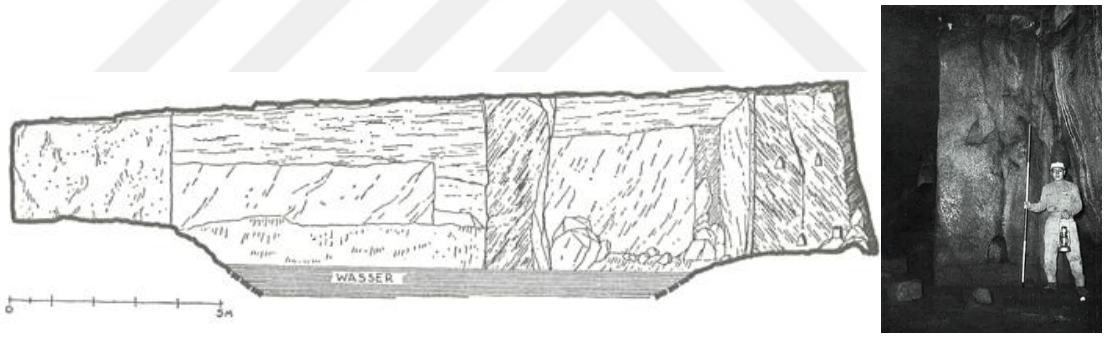
Kayaya oyma yapınınn içi ortalama 50.00 x 20.00 m. ölçülerindedir. İç mekandaki genişlik yer yer 8.00 m. ile 24.00 m. arasında değişmektedir (Karakuzulu, 2002a: 417). Kayaya oyma

yapının doğusu yaklaşık 7.00 m. yüksekliğe sahip ve dikey duvarlarla sınırlıdır. Batıda büyük bir gölet bulunmaktadır. Gölet kristal berraklığa sahiptir ve dibinde kalın bir toz tabakası bulunmaktadır (Hoepfner, 1972a: 44).

Göletin en derin alanı ortalama 4.00 m.'yi bulmaktadır. Göletin güneybatısına düşen damla taşlarıyla kaplı dar galeri, düzgün koridor ve duvar yüzeylerine sahip değildir. Bu koridor, 30.00 m. kadar devam edip daralmakta ve son bulmaktadır.

Tavanı düz değildir ve güneybatıya doğru alçalmaktadır. Batıdaki tavan yüksekliği ortalama 1.00 m.'dir. Mekanın zemininde, sıkıştırılmış zemin ve doğudaki girişte ise kil bir zemin bulunmaktadır. Bu alan koni şeklindedir (Hoepfner, 1972a: 44).

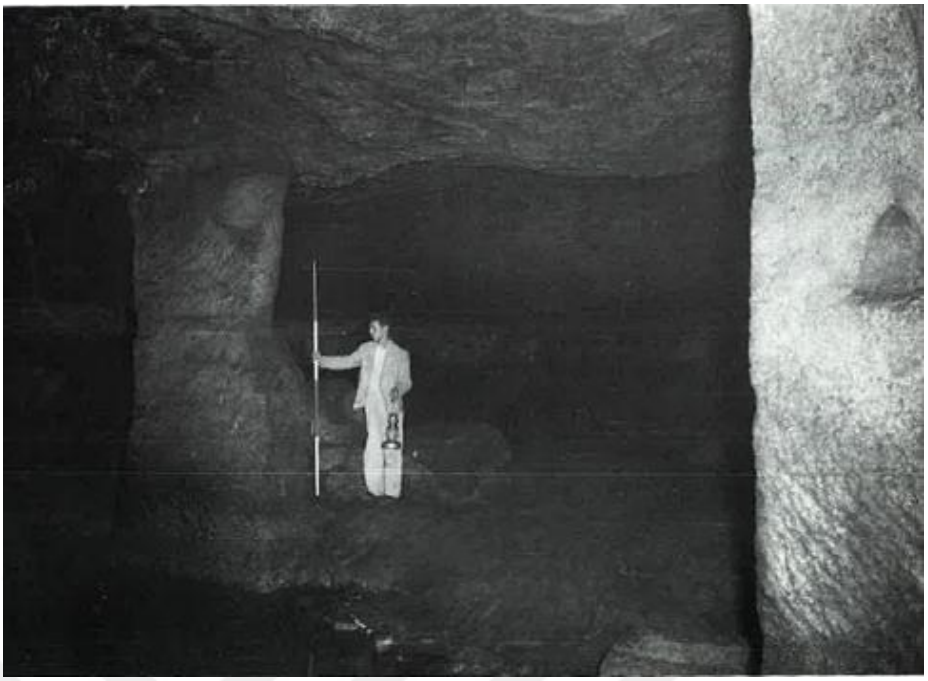
Girişin sağında küçük sivri kemerli nişler, doğu duvarda ise 5.00 x 6.00 m. ölçülerinde dikdörtgen bir bölüm yer alır. Bu mekanın kuzey ve doğu duvarlarında beyaz sıva üzerine yapıldış duvar resimleri bulunur. Günümüzde duvar resimleri tahrip olmuş kısmen görülebilmektedir. Sıva üzerinde okunamayan yazıtlar ve haçlar görülmektedir (Hoepfner, 1972a: 244).

Çizim 45 KEKOY II, A-B Kesiti (Hoepfner, 1972a: Abb.2) ve Kuzeybatı Paye (Hoepfner, 1972a: Tafel 2a)

Yapının kuzeybatısında çok dar bir alan bulunmaktadır. 1960'larda insan kemiklerine ait parçalar ve odacıklar kayıt altına alınmıştır. Tespit edilen kemikler buranın kült alanı olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir (Hoepfner, 1972a: 245).

Güneydoğudaki gölet, derin ve soğuktur. 15.00 x 34.00 m. ölçülerindeki gölet, 1.00-4.00 m. derinliğe sahiptir. Zemininden yaklaşık 1.00 m. aşağıdan başlayan gölet suyunun üst seviyesi kış aylarında ortalama 1.00-1.50 m. kadar yükselerek yapının zeminini doldurmaktadır. Mekanın içindeki gölet suyunun taşkınları duvarlardaki izlerden anlaşılır (Karakuzulu, 2002a: 418). Duvarları raspalanarak düzleştirilmiştir. Taşıyıcı görevi üstlenen bağımsız bir yekpare kaya kütlesi ve beden duvarlarında derin raspa izleri görülmektedir (Resim 103, Çizim 45).

Resim 103 KEKOY II, Duvarlardaki Raspalar (Hoepfner, 1972a: Tafel 2a)

Mekanın güneyinde 5.00 x 6.00 m. ölçülerinde dikdörtgen bir mekan bulunmaktadır. Bu mekanın doğu ve güney duvarlarında hala sıva izleri ve bu sıvaların yüzeyinde boya kalıntıları bulunmaktadır. Duvar resimleriyle kaplı olan bu alanın duvar resimlerinden de anlaşıldığı kadarıyla kült merkezi olarak kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Karakuzulu, 2002a: 418).

Yapının güneyinde 4.00 x 5.00 m. ölçülerinde dikdörtgen bir alan yer almaktadır. Bu nişin doğu ve güney duvarlarında zemini sıvanarak düzleştirilmiş, üzeri ise duvar resimleriyle bezenmiş bir alan bulunmaktadır. Resimlerde beyaz, kahverengi, siyah ve kırmızı tonlar kısmen görülebilmektedir. Duvar resimlerinin döküldüğü alanlarda yazıtlar ve haçlar görülmektedir. Yazıtlar günümüzde okunamamaktadır (Resim 104-105).

Resim 104 KEKOY II,Güneydoğu, Doğu ve Güney Duvar, Duvar Resimleri (Gür, 2018)

Resim 105 KEKOY II,Güneydoğu, Doğu Duvar, Duvar Resimleri (Gür, 2018)

1.1.5.2.2.4.Süsleme:

Yapıda, eksenin güneyindeki nişin doğu ve güney duvarlarındaki resimler dışında başka herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Bu duvar resimleri üzerindeki yazıt ve kazıma teknikli haçlar aşındığı için tasvir edilememiştir.

1.1.5.2.3.Kayaya Oyma Yapı III ve IV (KEKOY III-IV):

1.1.5.2.3.1.Yeri ve Durumu:

KEKOY I'in doğusunda bulunan yapı, Cehennemağzı Mağarası olarak adlandırılmıştır. Hoepfner (1962, 1972) Dörner (1962, 1972) ve Belke (1996) tarafından incelenen yapının doğusunda Ayazma Mağarası olarak adlandırılan KEKOY IV yer almaktadır. KEKOY III, tavanının çökme tehlikesinden dolayı uygun görülmemiş ve kullanılmamıştır. Yapının duvarları doğal oluşum, sadece kuzeydeki girişi yarım daire şeklinde raspalanarak düzleştirilmiştir (Resim 106).

Resim 106 KEKOY IV (Cehennemağzı Mağarası), Kuzey, Giriş (Gür, 2018)

Kayaya oyma yapı III, vadi yamacının güneyinde, II numaralı mekanla aynı aksta ve 150.00 m. kadar doğuda bulunmaktadır. Taşkın bir kayanın altında oluşan yapı, kayaya oyma yapı I ile kısmen benzer özelliklere sahiptir. Geniş giriş burada düşmüş bir blok tarafından iki küçük açıklığa bölünmüştür (Resim 107).

Resim 107 KEKOY III (Ayazma Mağarası), Kuzey Cephe, Giriş (Gür, 2018)

Giriş bölümünden sonra güneyde ve batıda yer yer anakaya çıkıntı yapacak şekilde mekanı üçe bölmektedir. Ana mekan genel hatları itibariyle 50. 00 x 70.00 m. ölçülerindedir. Mekanın doğusu ortalama 4.00 m., batısı ise 2.50 m. yüksekliğe sahiptir. Batıda doğal bir gölet bulunmaktadır. Suyun bulunduğu bu alanda tavan yüksekliği ortalama 1.20 m.'dir (Resim 108).

Resim 108 KEKOY III, Doğu Duvar ve Batıdaki Gölet (Hoepfner, 1972a: Tafeln 3a)

Von Diest, burayı ziyaret etmeye cesaret ettiği sırada yöre halkının gölette deniz yılanları ve tehlikeli hayvanların bulunduğunu belirtmesi üzerine seyyah suyu inceleyememiştir. İlk defa Dörner ve Hoepfner tarafından kapsamlı olarak incelenen ve fotoğraflarla belgelenerek çizimleri yapılan mekanın ortalama yüksekliği 2.00 m.'dir (Hoepfner, 1972a: 45).

Yapının tavanı doğal oluşumdur, sadece güney ve güney doğudaki bazı bölümler raspa ile düzleştirilmiştir. Batı, kuzey ve kuzeydoğu duvarlarda çok derin olmayan raspa izleri bulunmaktadır. Anakayanın kuzeyinde, birkaç metre aşağıda dere yatağı yer alır. Girişin yaklaşık 20.00 m. kuzeyinde iki taraflı yeraltına uzanan çukurun yapıdaki gölet ve nehir arasında bağlantı kurduğu düşünülür.

1.1.5.2.3.2.Tarihlendirilmesi:

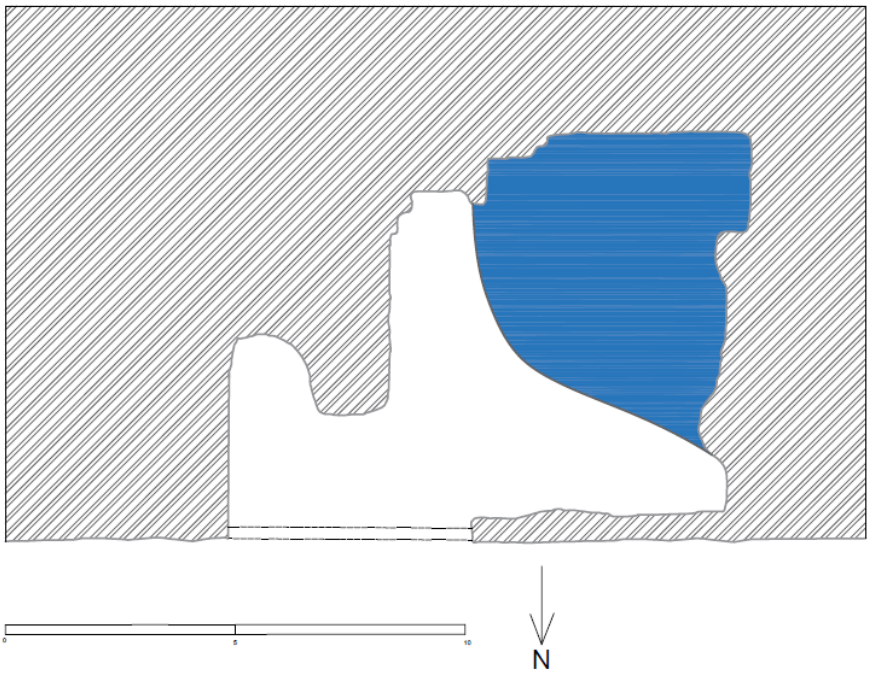
KEKOY III ve IV, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde kullnılmıştır. Bu yapıların Bizans dönemi tarihçesi için değerlendirme bölümüne bakınız.

1.1.5.2.3.3.Mimari Tanıtım:

Plan

KEKOY IV'ün planları ilk defa Karakuzulu tarafından doktora tezi kapsamında çizilmiştir. Araştırmacı hazırladığı planda (2002a: Şekil 64) yapının güneybatısındaki göleti çok küçük

göstermiştir. Ayrıca batı ve güney duvarda ölçüm hataları tespit edilerek Karakuzulu'nun çizimleri revize edilmiştir (Çizim 46).

Çizim 46 KEKOY III, Plan (Karakuzulu 2002'den düzenlenmiştir) (Gür, 2018)

Yapı doğuda, kuzey güney doğrultusunda küçük bir giriş, batıda ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alandan oluşmaktadır. Yapıya, kuzeydoğudaki ortalama 4.86 m. genişliğindeki açıklıktan girilmektedir. Yapının güneybatısında 0.08 x 11.00 m.'lik alanı doğal gölet kaplamaktadır. Anakaya içine oyularak inşa edilen yapının batı ve kuzeybatısındaki duvarlar kaba işlenmiş, diğer duvarlar ise düzleştirilmiştir.

Dış Tanıtım

KEKOY I-II'nin doğusunda üçüncü bir kayaya oyma yapı olan KEKOY III bulunur. Yapı, diğer kayaya oymalara göre daha az işlenmiştir. Doğusunda Antik dönemden itibaren kullanıldığı düşünülen Ayazma Mağarası KEKOY IV ile sınırlandırılmıştır. Yapıya, kuzeydeki ortalama 4.86 x 4.25 m. ölçülerindeki açıklıktan girilir.

İç Tanıtım

Dikdörtgen planlı yapı, iki böümden oluşmaktadır. Batıda, kuzey güney doğrultusundaki alan ortalama 20.00 x 30.00 m., güneydoğudaki doğu-batı doğrultulu yapı 60.00 x 35.00 m. ölçülerine sahiptir.

Kuzeybatıdaki açıklığı ve hemen güneyindeki dikdörtgen mekanın, giriş ve girişe açılan hol olarak kullanıldığı öne sürülmektedir. Batıdaki giriş, güneydoğudakine göre daha yüksektir.

İşlevini yitiren yapı günümüzde festival, kutlama, klasik müzik konserlerinin yapıldığı çok amaçlı salon olarak kullanılmaktadır. Kayaya oyma yapının tavanı, batıya doğru alçalmaktadır. Batıdaki düzensiz mekanın güneybatısında yaklaşık 1.50 m. derinliğe sahip bir gölet bulunmaktadır. Göletin olduğu alanda tavan yüksekliği, zeminden 2.00 m.'yi bulmaktadır.

Doğal gölet ortalama 38.00 x 38.00 m. ölçülerindedir. Kışın debisi ve çapı artan göletin çapı yaz ve kış aylarında 12.00-38.00 m. arasında değişmektedir. Kışları ise derinlik 2.00 m.'ye ulaşmaktadır.

Kayaya oyma yapıda çeşitli dönemlerde sıcaklık ve nem ölçümleri yapılmıştır. Doğudaki alanda geröekleştirilen ölçümlerde, sıcaklık ortalama 14°C, nem %70 olarak ölçülmüştür. Batıdaki göletin yer aldığı alanda ise sıcaklık ortalaması 12°C, nem oranı ise %74 oranında ölçülmüştür (Karakuzulu, 2002a: 420).

1.1.5.2.3.4.Süsleme:

Yemişliçay Formasyonu, anakaya üzerine inşa edilmiştir. KEKOY III ve IV numaralı yapılarda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

1.1.5.2.3.4.Kayaya Oyma Yapılar (Kekoy I-Iv), Mimari Plastik Eserler[118]

Payeler

Bu bölümde günümüzde KEKOY I'de sergilenen beş paye incelenmiştir. Tamamı mermer üzerine işlenen parçaların bazılarının alt kısımları kırık ve eksiktir. Çoğunlukla ön yüzlerinde bilkisel süslemeler ve çeşitli hayvanlara ait tasvirler yer alan payeler, levhaların aralarında kullanıldıkları için yanlarında lehaların yerleşeceği kanallara sahiptir.

KEM Katalog No.: 1 (Resim 109)

Resim 109 KEKOY I, Paye (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, köşelerde ve üstteki kaidede kırık ve eksikler görülür.

[118] Çalışmada KEKOY I'de tespit edilen mimari plastik eserlerden Roma dönemine tarihlendirilenler çalışmaya dahil edilmemiş, Bizans dönemine tarihlendirilen eserler ise kataloğa dahil edilerek incelenmiş, tasvirleri ve tarihlendirmeleri yapılarak fotoğrafları sunulmuştur. Bu eserlerin, Cahit Karakök tarafından doktora tezi, Ali Kıpramaz tarafından ise yüksek lisans tezi kapsamında araştırıldığı ifade edilerek müze yetkilieri tarafından rölövelerinin hazırlanması hususunda izin alınamamıştır. Ayrıca müzelerde tespit edilen yazıtların çizimleri yapılmamış, sadece transkriptleri gerçekleştirilmiştir. Kiliselerin cephelerinde devşirme malzeme olarak kullanılan mimari plastik eserlerden, OGC'dekiler ölçüleri alınabildiği için çizimleri yapılmış, FC ve KM'dekiler ise sadece kapsamında incelenmiş, tasvirleri yapılarak fotoğrafları sunulmuş ve tarihlendirmeleri yapılmıştır. Devşirmelerin çok küçük parçalar oluşu ve yapının belli bir yükseklikteki cephelerinde bulunmaları açısından açı kaybı ve orantısal hataların önüne geçilmesi düşüncesiyle çizimleri yapılamamıştır.

Ölçüler **:** Uz. 1.00 m., Gen.0.27 m., Der. 0.27 m. Soldaki kanal Gen. 0.09 m., Der. 0.05 m. Üst. Kaide Çap. 0.21 m.

Tanım **:** Mermer paye, ön ve arka yüzünde dikdörtgen silme içinde bitkisel süslemeler ve hayvanlarla bezeli süslemeler yer alır. Soffit süslemenin üst ve alt köşeleri sivri, ortaları ise içbükeydir. Soldaki dar kenarda, dikdörtgen levhanın yerleşebilmesi için açılmış yuva bulunur, sağdaki dar kenar ise sade bırakılmıştır. Ön yüzde alttaki kantarostan çıkan üzüm dalı S kıvrımları şeklinde yükselmektedir. S kıvrımlarında asma yaprakları, üzüm salkımları ve üstlerinde onlarla beslenen küçük kuşlar betimlenmiştir. Üstte yekpare ince sütun günümüze gelememiştir. Köşelerindeki deliklerde kurşun bulunur.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[119].

Yayınlar **:** -

KEM Katalog No.: 2 (Resim 110)

Resim 110 KEKOY I, Paye (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

[119] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Orlandos, 1952: 518, Fig. 479-480; Hoddinott, 1963: Fig. 63 f-g; Ötüken, 1996: 65, 70-71, Tafel 4-5, Abb. 5a-b; Speiser, 1999: 132-133, Fig. 1; Arslan, 2014: 62, Levha 55, Resim 168, Kat. No.: 156; Vitto, 2017: 222-231).

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, alt kırık ve eksik, köşeerde ise kırık ve çatlaklar görülür.

Ölçüler **:** Uz. 0.90 m., Gen. 0.28,5 m., Der. 0.27 m. Payenin sağındaki kanal, Gen. 0.09 m., Der. 0.05 m., Üst Kaide Çap. 0.20 m.

Tanım **:** Mermer paye, ön ve arka yüzde dikdörtgen silme içinde bitkisel süslemeler ve hayvanlarla bezeli süslemeler yer alır. Soffit süslemenin üst ve alt köşeleri sivri, ortaları ise içbükeydir. Sol ve sağdaki dar kenarlarında, dikdörtgen levhanın yerleşebilmesi için açılmış yuvalar bulunur. Ön yüzde alttaki akanthus yaprakları ortasından çıkarak S kıvrımları şeklinde yükselen kıvrım dallar arasında yapraklar, kuşlar, geyikler ve tavus kuşları görülür. Üstte yekpare ince sütun yer almaktadır fakat sütun zamanla kırılmıştır. Köşelerine sonradan açılmış kurşun delikleri ve üstte soffit bezemenin son bulduğu içbükey alanın üzerinde küçük bir haçın yer aldığı kurşun delikleri içinde kurşun parçaları görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[120].

Yayınlar **:** -

KEM Katalog No.: 3 (Resim 111)

[120] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Orlandos, 1952: 518, Fig. 479-480; Hoddinott, 1963: Fig. 63 f-g; Ötüken, 1996: 65, 70-71, Tafel 4-5, Abb. 5a-b; Speiser, 1999: 132-133, Fig. 1; Arslan, 2014: 62, Levha 55, Resim 168, Kat. No.: 156; Vitto, 2017: 222-231).

Resim 111 KEKOY I, Paye (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, dar kenarlarda kırık ve eksiklikler görülür.

Ölçüler **:** Uz. 0.90 m., Gen. 0.29 m., Der. 0.27 m. Payenin solunda dıştan içeriye kademeli şekilde daralan dıştaki yuva, Gen. 0.13 m., Der. 0.03 m, içteki kanal Gen. 0.07 m., Der. 0.04 m. Üst. Kaide Çap. 0.20 m.

Tanım **:** Mermer paye, ön ve arka yüzde dikdörtgen silme içinde bitkisel ve hayvanlarla bezeli süslemeler yer alır. Soffitin üst ve alt köşeleri sivri, ortaları ise içbükeydir. Sol ve sağdaki dar kenarlarında, dikdörtgen levhanın yerleşebilmesi için açılmış yuvalar bulunur. Ön yüzde alttaki akanthus yaprakları ortasından çıkarak S kıvrımları şeklinde yükselen kıvrım dallar arasında akanthus yaprakları yer alır. Üstte yekpare ince sütun yer almaktadır fakat sütun zamanla kırılmıştır. Köşelerine sonradan açılmış kurşun delikleri içinde hala kurşun parçaları bulunmaktadır. En üstte soffit bezemenin son bulduğu içbükey alanın üstünde küçük bir haçın tutturulduğu deliklerde kurşun parçaları yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[121].

Yayınlar **:** -

KEM Katalog No.: 4 (Resim 112)

[121] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Orlandos, 1952: 518, Fig. 479-480; Hoddinott, 1963: Fig. 63 f-g; Ötüken, 1996: 65, 70-71, Tafel 4-5, Abb. 5a-b; Speiser, 1999: 132-133, Fig. 1; Arslan, 2014: 62, Levha 55, Resim 168, Kat. No.: 156; Vitto, 2017: 222-231).

Resim 112 KEKOY I, Paye (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, alt kırık ve eksik, dar kenarlarda kırık ve eksikler mevcuttur.

Ölçüler **:** Uz. 0.82 m., Gen. 0.29 m., Der. 0.26 m. Payenin solunda levhanın yerleşeceği kanal, Gen. 0.13 m., Der. 0.02 m. Üst Kaide Çap. 0.20 m.

Tanım **:** Mermer paye, ön yüzünde iç içe geçmiş, iki dikdörtgen silme içinde kabartma tekniğinde bitkisel tasvirler ve kuş figürleri yer alır.

Payenin sol ve sağında levhaların yerleştirilmesi için açılmış U formlu birer kanal bulunmaktadır. Sağdaki kanalın içinde üç kurşun deliği ve içlerinde kurşun parçaları bulunmaktadır. Payenin sağ ön köşesinin tamamı, diğer köşeleri ise kısmen kırık ve eksiktir. Dar kenarlarında, dikdörtgen levhanın yerleşebilmesi için açılmış bir kanal yer alır. Kaidenin altı kırık ve eksiktir. Ön yüzde soffitin içinde alttan yukarıya S kıvrımları şeklinde yükselen üzüm dalının aralarındaki boşluklarda üzüm salkımları ve yapraklar görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[122].

Yayınlar **:** -

[122] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Orlandos, 1952: 518, Fig. 479-480; Hoddinott, 1963: Fig. 63 f-g; Ötüken, 1996: 65, 70-71, Tafel 4-5, Abb. 5a-b; Speiser, 1999: 132-133, Fig. 1; Arslan, 2014: 62, Levha 55, Resim 168, Kat. No.: 156; Vitto, 2017: 222-231).

KEM Katalog No.: 5 (Resim 113)

Resim 113 KEKOY I, Paye (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, yarısından aşağısı kırık ve eksiktir, köşelerde küçük kırklar ve çatlaklar görülür.

Ölçüler **:** Uz. 0.65 m., Gen. 0.27 m., Der. 0.26 m. Payenin solunda 0.07 m. bölümü pahlanmıştır. Sağdaki kanal, Gen. 0.08 m., Der. 0.02 m., Üst Çap. 0.16 m.

Tanım **:** Mermer paye, ön yüzde dikdörtgen soffit yer alır. Soffitin üst ve alt köşeleri sivri, ortaları ise içbükeydir. Soffitin içinde bitkisel ve hayvanlarla bezeli süslemeler yer alır. Sağdaki dar kenarlarında, dikdörtgen levhanın yerleşebilmesi için açılmış bir kanal yer alır. Kaidenin altı kırık ve eksiktir. Ön yüzde soffitin içinde alttan yukarıya S-C kıvrımları şeklinde yükselen üzüm dalının C kıvrımları içinde üzüm salkımları ve asma yaprakları bezenmiştir. Bazı kıvrımlarda ise salkımlardan üzüm yiyen küçük kuşlar bulunur. Üstte yekpare ince sütun kırık ve eksiktir. Sağdaki levhanın yerleşeceği U kesitli kanalda kurşun delikleri ve içlerinde ise kurşun parçaları bulunmaktadır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[123].

Yayınlar **: -**

Sarkofag

KEKOY I'de günümüzde büyük bir sarkofaga ait uzun tek yüz levhası bulunmaktadır. İnceleme kapsamında tespit edilen ve 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen eserin tasvirleri yapılarak benzer kompozisyon örnekleri beirlenmiştir.

KEM Katalog No.: 6 (Resim 114)

Resim 114 KEKOY I, Sarkofag Yan Levha (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer.

Ölçüler **:** Uz. 2.79 m., Yük. 0.32 m., Kal. 0.10 m.

Tanım **:** Levhası, dört parça halinde kırıktır. Birleşme alanlarında küçük parçları eksiktir. Ön yüzde, en dışa kalın bir bordür bulunur. Arka yüzde herhangi bir figür ya da süsleme yoktur. Arka yüz, kaba işçiliğe sahiptir.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[124].

[123] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen kompozisyonun paralelleri için bakınız: (Orlandos, 1952: 518, Fig. 479-480; Hoddinott, 1963: Fig. 63 f-g; Ötüken, 1996: 65, 70-71, Tafel 4-5, Abb. 5a-b; Speiser, 1999: 132-133, Fig. 1; Arslan, 2014: 62, Levha 55, Resim 168, Kat. No.: 156; Vitto, 2017: 222-231).

Yayınlar **: -**

Levhalar

Bu bölümde günümüzde KEKOY I'de sergilenen dokuz lehaya ait bazı parçalar sergilenmektedir. Parçaların hepsi mermer malzemeden inşa edilmiş farklı levhalara aittir. Levhaların tasvirleri ve tarihlendirmeleri yapılmış, benzer kompozisyon özelliklerine sahip levhalar sunularak fotoğrafları belgelenmiştir.

KEM Katalog No.: 7 (Resim 115)

Resim 115 KEKOY I, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, küçük bir kenarı dışında diğer kısımları kırık ve eksikir.

Ölçüler **:** Uz. 0.85 m., Gen. 0.52 m., Kal. 0.10 m.

Tanım **:** Yarısından fazlası kırık ve eksiktir. Ön yüzde, en dışta kalın bir bordür bulunur. Süsleme görülmemektedir.

Yazıt **: -**

[124] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Hoddinott, 1963: Fig. 40 c; Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 8-9).

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[125].

Yayınlar **: -**

KEM Katalog No.: 8 (Resim 116)

Resim 116 KEKOY I, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, merkezi kompozisyon dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.72 m., Yük. 0.77 m., Kal. 0.11,5 m.

Tanım **:** Levhanın alt ve üstü sağlam, iki ucu ise kısmen kırık ve eksiktir. Ön yüzde, en dışta 0.06 m. kalınlığında sade bordür levhayı dolanır. Levhanın ortasında 0.60 x 0.60 m. ölçülerinde kare bir haç, haç kollarını dolanan dalgalı, kabartma, kıvrımlı dallar yer alır. Haç kolları 0.04 m. kalınlığında, kıvrımlar ise 0.02 m. kalınlığındadır. Süslemeler 0.01 m. kabartma tekniğindedir.

Yazıt **: -**

[125] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 8-9).

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[126].

Yayınlar **: -**

KEM Katalog No.: 9 (Resim 117)

Resim 117 KEKOY I, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, yarısı kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.62 m., Yük. 0.74 m., Kal. 0.11 m.

Tanım **:** Levhanın alt ve üst üsağlam, bir kenarındaki bordür ise kısmen kırık ve eksiktir. Levha ortaya yakın kısmından kırılmış ve diğer bölümü günümüze ulaşmamıştır. Ön yüzde, en dıştan içeriyse sırasıyla 0.04 m., 0.05., 0.04 m. ve 0.03 m. kalınlığında dört bordür yer almaktadır. Levhanın merkezinde, kaba yonu taş aletinin izleri görülür.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[127].

[126] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Çaylak-Türker, 2009: 212, Fig. 22).

Yayınlar **: -**

KEM Katalog No.: 10 (Resim 118)

Resim 118 KEKOY I, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, levhanın 1/5'ine ait köşe sağlam diğer kısımlar eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.62 m., Yük. 0.38 m., Kal. 0.10 m.

Tanım **:** Mermer, levha. Levhanın bir köşesi dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir. Sağlam köşede, dıştan içe dört sıra bordür görülür.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[128].

Yayınlar **: -**

KEM Katalog No.: 11 (Resim 119)

[127] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 8-9).
[128] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 8-9).

Resim 119 KEKOY I, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, levhanın küçük bir bölümü dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.45 m., Gen. 0.59 m., Kal. 0.12 m.

Tanım **:** Levhanın merkezinin 1/8'i dışında diğer kısımlar günümüze ulaşmamıştır. Köşelerinde 0.04 m. kalınlığında bordür, merkezinde, dairesel madalyon üzerinde haç yer alır. Haçın dikey ve yatay kollarından biri dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[129].

Yayınlar **:** -

KEM Katalog No.: 12 (Resim 120)

[129] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 8-9).

Resim 120 KEKOY I, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, levhanın köşesine ait küçük bir parça dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.49 m., Gen. 0.40 m., Kal. 0.09,5 m.

Tanım **:** Levhanın köşesine ait küçük bir parça, kenarlarında 0.05 m. kalınlığında bordür yer alır.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[130].

Yayınlar **: -**

KEM Katalog No.: 13 (Resim 121)

[130] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 8-9).

Resim 121 KEKOY I, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, levhanın köşesine ait küçük bir parça dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.42 m., Gen. 0.41 m., Kal. 0.10 m.

Tanım **:** Levha, kenarında kalın bir bordür, merkezde iki bordüre sahip madalyon içinde haçın üç kolu sağlam, bir kolu ise kırık ve eksiktir. Merkezdeki haçın kolları arasında akanthus yaprakları, madalyonun içini doldurur. Akanthus yapraklarının aralarında 0.01 m. çapında ve 0.01 m. derinliğe sahip matkap delikleri bulunur.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[131].

Yayınlar **:** -

KEM Katalog No.: 14 (Resim 122)

[131] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 8-9).

Resim 122 KEKOY I, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, levhanın küçük bir köşesi dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.53 m., Gen. 0.38 m., Kal. 0.13 m.

Tanım **:** Mermer levhanın sol alt köşedir. Levha, dıştan içe daralan üç bordüre sahiptir. Merkezinde içleri boşaltılmış geometrik kompozisyonun küçük bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[132].

Yayınlar **:** -

KEM Katalog No.: 15 (Resim 123)

[132] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024).

Resim 123 KEKOY I, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, levhanın bir köşesi dışında diğer bölümler kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.52 m., Gen. 0.49 m., Kal. 0.11,5 m.

Tanım **:** Levhanın kenarlarında, dıştan içe daralan dört sıra bordür yer alır. Merkezde, iç içe geçmiş bordürlerle oluşturulmuş büyük bir eşkenar dörtgen, köşelerindeki üçgen alanlarda ise üsluplaştırılmış kıvrım dallar görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[133].

Yayınlar **:** -

Yazıt

KEM Katalog No.: 16 (Resim 124)

[133] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Hoddinott, 1963: 192, Fig. 100; Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024).

Resim 124 KEKOY I, Yazıt (Gür, 2018)

Konum **:** KEM, Kayaya Oyma Yapı I.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Haç kabartma, yazılar ise kazıma tekniğindedir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, yazıtın merkezinde büyük haç, yüzeyindeki yazılar kısmen aşınmış, eserin köşeleri kırılmıştır.

Ölçüler **:** Uzunluk 0.43 m., Genişlik 0.18 m., Kalınlık 0.04 m., Haç, Uzunluk 0.15 m., Genişlik 0.14 m.

Tanım **:** Merkezdeki Latin haçının yer aldığı yazıt, mermer. Levhanın kenarları kırık ve eksiktir. Ön yüzde, merkezde 0.14 x 0.15 m. ölçülerinde asimetrik bir Latin haçı üzerinde kazıma tekniğiyle yapılmış yazıt yer alır.

Yazıt **:**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

1.1.5.2.5.Kayaya Oyma Yapılar (KEKOY I-IV), Değerlendirme:

KEKOY I-IV, günümüzde Karadeniz Ereğlisi'nin yaklaşık 4.00 km. doğusunda yer almaktadır. Cehennemağzı Mağaraları olarak adlandırılan kayaya oyma yapılardan sadece biri (KEKOY III) daha özgündür ve girişi doşında diğer duvarları ve tavanı işlenmeden bırakılmıştır.

KEKOY I-IV'ten KEKOY III dışındakilerde yoğun dönem tahribatı ve kullanım izleri görülmektedir. Dönem kaynakları ve tarihsel kayıtlarda bu yapılardan söz edilmektedir. Fakat hiçbir zaman ayrı ayrı gruplar olarak değerlendirilmemiş sadece biri varmış gibi genel ifadelere yer verilmiştir. KEKOY I-IV'ün yer aldığı vadi, *Acherusia, Acheron, Acheros, Acherus, Akheros, Akherosia, Akheron ve Akheroni* gibi çeşitli isimlerle anılmıştır.

Ammianus Marcellinus'ta Akheron Vadisi'nde anlatılan Hades'in Mekanı, Kerberos'un diyarı ya da Herakles'in yeraltı dünyasına indiği kapının Herakles Mağarası olarak adlandırılan KEKOY II ile bağlantı kurulmaktadır. KEKOY II, Akheron Vadisi'ndeki tanınmış yapılar arasında antik yazarların tasvirlerine en uygunudur. Xenophon'un tasvirlerinden yola çıkan Apollonios Rhodios ve Ammianus Marcellinus'ta vadide Herakles'in derin bir giriş ile yeraltı dünyasına indiğini belirten KEKOY II'den bahsedilmektedir (Hoepfner, 1972a: 45).

M.S.4. yüzyılın ikinci yarısında Smyrnaeus, Herakles'in yeraltı dünyasına iniş yeri hakkında bilgiler verir ve KEKOY II'nin sarp kayalık olduğu ve burada Hades'in Kerberos'unun bulunduğu ifade edilmiştir (Quintus Smyrnaeus, 1913: Book VI, 289). Smyrnaeus, kutsal erkeklerin uzun süredir Paphlagonia'nın tepelerindeki kümelenmiş alanlarda ve Karadeniz Ereğlisi'nde yaşadığını yazar. KEKOY I-IV'ün Tanrılar tarafından inşa edilmiş olabileceğini yazan Smyrnaeus, işlenmiş duvarları ve KEKOY II, IV'teki suların soğuk ve berrak olduğunu belirtmiştir. Kristal berrak suyun olduğu kayaya oyma yapının içindeki nişlerde Tanrılar'ın ahşap heykellerinin yer aldığını yazar (Quintus Smyrnaeus, 1913: Book VI, 497). Smyrnaeus'un anlattıkları KEKOY II'nin içindeki berrak su ve nişlerle örtüşmektedir. Yerel tarihçiler, seyyahlar ve birçok çağdaş araştırmacının düştüğü tuzağa düşmeden, bu alanın doğal kaya olmadığını ve tıpkı bir Tanrı tarafından oluşturulmuş gibi oyularak inşa edildiğini belirtmesi, Tanrılara ait heykellerin bulunduğunu yazması açısından son derece önemlidir (Quintus Smyrnaeus, 1913: Book VI).

Quintus Smyrnaeus'un anlattıkları bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Çünkü birçok tarihi kaynakta Herakles'in yeraltına indiği alanın Taenarum'da yer aldığını yazar. Apollodorus (Pseudo-Apollodorus) M.Ö.2.yüzyılda yaşadığı düşünülen Yunan yazarın eseri M.S.2.yüzyılda yeniden düzenlenmiştir. Apollodorus, çalışmasında Herakles'in yeraltına indiği alan olarak

Taenarum'daki mekanlar yerine Karadeniz Ereğlisi'ndeki Akheron Vadisi'ni gösterir (Apollodorus, 1921: Book II). Uzun yıllar birçok araştırmacı tarafından bu konu tartışılmıştır. Al Avram ise gerek adlandırılması gerek konusu kapsamında Kerberos'un yer aldığı yapının Limanu Mağarası olabileceğini öne sürer (Chirica, 1998: 723).

Chirica, yörede Herakles kültünün hakim olduğunu ve bu kültün Mariandylerle ortak efsanevi ve tarihi geleneklerin mirasını yeniden yapılandırdığını öne sürer. Herakles'in komşu barbar nüfusa karşı otoristesini sağlamak ve yerleşim politikasını güçlendirmek için yapılmış kültsel bir politika olduğuna inanılır. Bunlar, Herakles'in, protestocuları ve temsilcileri olan Yunanlılar'ın otokton efsanevi destanları ile güçlü bir nüfuz elde etmeye çalışmaları şeklinde açıklanmıştır (Chirica, 1998: 731). Bu görüşler Karadeniz Ereğlisi'ndeki Herakles kültünün önemini ve devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Aynı adı taşıyan tanrıya hitap eden yurttaşlık ibadetinin yanı sıra, Heracles Pharangeites'inki büyük olasılıkla yeraltı dünyasına inişi eski bir geleneğe dayanır. KEKOY II, bundan dolayı Hellenistik, Roma ve Erken Bizans döneminde büyük öneme sahiptir (Chirica, 1998: 731).

Dönem kaynaklarında da anlatıldığı kadarıya KEKOY II ve IV'teki su birikintisi birçok doğal oluşumdan farklıdır. Yapılarda içinde su akışı olmadığı için sarkıt, dikit, sütun oluşumları görülmemektedir. KEKOY I'de sızan sular oluşum gösterirken KEKOY II ve IV'te göllenme mevcuttur (Tokel, 2016: 183). Quintus Smyrnaeus'un ifade ettiği berrak suyun bulunduğu yer, KEKOY II ve IV olmalıdır (Quintus Smyrnaeus, 1913: Book VI).

Vadi yamacındaki kayalık araziden, 12.00 m. uzunluğundaki küçük ve dar bir geçit yardımıyla KEKOY II'ye ulaşılmaktadır. Merdivenlerin son bulduğu alanda bir kemer yer alır (Hoepfner, 1972a: 45). 1960'larda araştırma yapan Dörner ve Hoepfner, yerleşim kalıntısı tespit edememiştir (Hoepfner, 1972a: 45). Araştırmacılardan 52 yıl sonra aynı vadide yapılan araştırmalarda Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirilen birçok veri tespit edilmiştir (Baysal, 2014: 569).

KEKOY II, Herakles'in görevleri arasında Kerberos'un bulunduğu yapı ile ilişkilendirilir (Hoepfner, 1972a: 46). Pomponius Mela ve Eustathius'un ifadelerinde yer alan Kerberos'un yeryüzüne çıkartıldığı mekan ile kayaya oyma yapının dar bir rampa ve merdivenlerle yukarıya uzanması örtüşmektedir (Baudet, 1843: 64-67). Pomponius Mela *"Herkül Kerberos'u dışarı çıkardı ya da çekti"* ifadesine yer verirken Eustathius *"Herkül Kerberos'u cehennemden çıkarttı ya da kurtardı"* ifadesine yer vermiştir (Baudet, 1843: 64). Araştırmalar KEKOY II'nin Herakles ile ilişkili olabileceği üzerinde durur ve bur yapıda yarı Tanrı Herakles'e ait mezar olabileceğini öne sürmektedir. Yapının içindeki dikdörtgen alanın bu amaç doğrultusunda

oyulmuş olabileceğine değinen araştırmacılar burada duvar resminin bulunduğunu belirtir (Hoepfner, 1972a: 46).

Geç Roma'da da dahil olmak üzere kullanıldığı düşünülen KEKOY I-IV'ün, vadi ve çevresinde tapınaklar, misafirhaneler ve çeşitli yapıların bulunduğu öne sürülmektedir. Gerçekleştirilecek kazı çalışmaları doğru sonuçlar edinmemizi sağlayacaktır. Mimariplastik eserler, burada yapıların varlığına işaret etmektedir. Vadi ve kayaya oyma yapıların Hellenistik dönem ve sonrasında kullanıldığı bilinmektedir fakat daha öncesine ait bilinen bir şey yoktur. Gerçekleştirilebilecek kapsamlı çalışmalar, kayaya oyma yapıların tarihinin Karadeniz Ereğlisi'nin kuruluşuna kadar uzandığı öne sürülmektedir. Yazılı kaynaklar ve sikkeler üzerinde tespit edilen, Kerberos ve Akheron tasvirleri, vadinin Roma İmparatorluk Çağı'nda önemli bir yer olduğunu göstermektedir (Hoepfner, 1972a: 46). Memnon, Cotta ve Triarius tarafından şehrin kuşatıldığı bilinir. Bu dönemde kent surları dışındaki yapıların bazıları yıkılmıştır. Dönem kaynaklarında anlatılmasına rağmen kült alanları hakkındaki bu yıkımlarla ilgili kapsamlı bilgiler bulunmamaktadır. Bu veriler ışığında Akheron Vadisi'ndeki bu alanların Hellenistik dönemden itibaren korunaklı kült alanları olarak kullanıldığı öne sürülür (Jaubert, 1821: 413; Hoepfner, 1972a: 46).

Bizans döneminde bu yapıların dini amaçlar doğrultusunda kullanılarak (inziva alanları) ve KEKOY I'deki mezarın ise Nikholaos'a ait olduğu belirtilir. KEKOY I-IV'ün asıl işlevini kavramak için kentteki yazıtlar ve mimari plastik eserlerin yerinden incelenmesi gerekmektedir. Araştırmacılar kentteki bir sarkofag yazıtı ile yapıdaki mezar nişinin Aziz Nikholaos'a ait olduğunu öne sürmüştür (Hoepfner, 1972a: 46). Sonrasında Jonnes (1994: 33-34) ve Belke'de (1996: 108) yazıtın Nikholaos'la ilgili olduğunu ve burada Aziz adına bir mezar bulunması gerektiğini öne sürmüştür.

Yakın tarihlere kadar kayaya oyma yapıların yöre halkı tarafından hayvan barınağı olarak kullanıldığı dönem ve çevredeki yapıların inşası sırasında tahrip olduğu görülmüştür. Kent genelinde gerçekleştirilecek kapsamlı araştırmalar KEKOY I-IV'ün Bizans dönemi dini işlevleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunacaktır (Hoepfner, 1972a: 46).

1.2.ALAPLI:

1.2.1.Dini Yapılar:

1.2.1.1.Göktepe (Kilisecik) Kilise (AGKMK):

1.2.1.1.1.Yeri ve Durumu:

Kilisecik olarak adlandırılan mevki günümüzde, Karadeniz Ereğlisi'nin 6 km. batısında, Göktepe yerleşim alanının kuzeyinde, sahilde kalmaktadır (Belke, 1996: 231) (Resim 125).

Resim 125 AGKMK, Karadeniz Ereğlisi –Alaplı Yolu, Kilisecik Sokak (Gür, 2018)

Karadeniz Ereğlisi'ndeki Bababurnu'ndan itibaren güneydeki Alaplı'ya doğru Karadeniz sahilinde büyük bir yay oluşumu dikkat çeker. Kuzey-güney uzantılı sahilde Kilisecik bulunmaktadır. Dağların denize dik uzandığı Göztepe-Kilisecik mevkinde, sahil yolu ulaşımı sağlamaktadır (Karakuzulu, 2002a: 24).

Kilisecik olarak adlandırılan bu alana yakın, tarihi bir liman yer almaktadır. Küçük bir koy şeklinde Karadeniz'e uzanan alanın üzerinde aynı zamanda çağdaş akuapark yer alır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundaki mendirek sualtı arkeologları tarafından incelenmiştir. Batıya doğru 140.00 m. uzanan mendirek yaklaşık 13.00 m. genişliğindedir (Okan, 2017: 126).

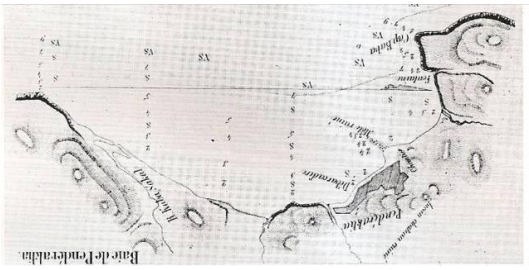
Lykus (Gülüç Irmağı) yakınındaki bu mendirek De Graauw tarafından antik liman olarak tanımlanmaktadır (De Graauw, 2016: 144, Fig. 67). Çoğunlukla yığmataştan inşa edilen mendireğin Kilisecik ile yakın olması ve aynı yerleşim alanında bulunması da gözlerden kaçmamaktadır (De Graauw, 2016: 144, Fig. 67).

3. yüzyılda yaşayan Solin, "*Polyhistor"* adlı eserinde burada Acone Limanı'nın yer aldığını ve yakınında ise Akheron Vadisi ile Hades ile bağlantılı olduğunu belirttiği KEKOY I-IV'ten bahseder (Solin, 1847: 295).

Okan ve ekibi tarafından 2015 yılında gerçekleştirilen sualtı araştırmalarında bölgeye en yakın limanlardan biri olan Bababurnu (Çeştepe) Limanı'ndan 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen seramik ve amphora parçaları tespit etmiştir (Okan, 2017: 127). Buluntular limanların en azından bu tarihlerde aktif olarak kullanıldığını gösterir. Alaplı ve Karadeniz Ereğlisi gibi limanların arasındaki küçük bir koydan oluşan Kilisecik, zamanla önemini yitirmiş ve yapılar tahrip olarak kullanılamaz hale gelmiştir (Tokay, 1952: Levha I). Kilisecik yerleşimi 1960'lı yıllarda ve günümüzde ise küçük bir koydur (Hoepfner, 1972b:50; Belke, 1996: 231) (Harita 9-10).

1960'larda yöre halkı tarafından Kilisecik olarak adlandırılan yerleşim alanı Ereğli Körfezi'nin içinden Akçakoca'ya doğru ilerlenilen sahil kesiminde yer almaktadır[134]. İlk defa kapsamlı olarak Dörner ve Hoepfner tarafından 1962 yılında belgelenmiş, fotoğrafları çekilerek çizimleri yapılmıştır (Hoepfner, 1972b:50).

Akkaya; Dörner ve Hoepfner'in çalışmalarını destekleyerek, kalıntıları 3. yüzyıla ait askeri yapılar olarak tanımlamıştır. Kilisenin bu dönemde sık çalılıkların arasında bulunduğunu yazan araştırmacı, kilise ile antik liman kalıntısı arasında 15.00 m. kadar mesafeden bahseder. Kiliseyi 5.-6. yüzyıllara tarihlendiren araştırmacı, yapının inşa tekniği açısından OGC ile benzerlik gösterdiğini öne sürer (Akkaya, 1994: 172).

Harita 9 Karadeniz Ereğlisi, Kilisecik Mevki (Hoepfner, 1963: 16; Margny, 1845: t. 35)
Harita 10 Kilisecik Mevki ve Lycus Vadisi (Butler, 1838: XIII) (sağ)

Kilisecik koyu, günümüzde Karadeniz Ereğlisi-Alaplı arasında sahilden güneye kademeli şekilde yükselen arazi yapısı dikkat çeker. Sahilden güneyde yaklaşık 150-300 m. arasındaki arazi yapısında platolar geniş yer tutmaktadır (Altın ve Altın, 1998: 429). Araştırmacılar Karadeniz Ereğlisi ve Kilisecik'in jeolojik çalışmalarını sunmuş ve burada Kilisecik Burnu

[134] Karadeniz Ereğlisi-Alaplı arası jeoloik yapı için bakınız: (Tokay, 1952: 37-78).

olarak belirttikleri alanın tarihi kilise ve yapı kalıntılarının olduğu Göktepe'nin sahili bulunur (Karakuzulu, 2002a: 18, Harita 3).

Arthur De Graauw, 2016 tarihli çalışmasında Karadeniz ve Azak Denizi çevresindeki sahil yerleşimlerinde gemilerin yanaşabilmeleri için inşa edilmiş olan 388 barınak ve antik liman tespit etmiştir. Karadeniz Ereğlisi'nin sahilindeki tarihi limanlar üzerinde inceleme gerçekleştiren araştırmacı Karadeniz Ereğlisi'nde üç tarihi limanın yer aldığını yazmaktadır. Bu limanları belgelerken Karadeniz Ereğlisi ve Alaplı Limanı arasında Göktepe Limanı olarak belirttiği yerleşimin tarihi adının Kilisecik olduğunu yazar (De Graauw, 2016: 144).

Kilisecik'in batısında Alaplı Limanı, doğusunda ise önce Gülüç Irmağı'nın denize döküldüğü alandaki liman ve Karadeniz Ereğlisi'nin limanı incelenmiştir (De Graauw, 2016: 144) (Resim 126).

Resim 126 Kilisecik Koyu, Mendirek ve Kilisenin Konumu (Okan ve Bilir ve Duman, 2017: Fig. 8)

2016 yılında üç uzman Karadeniz Ereğlisi ve Alaplı arasındaki tarihi limanda batıkları incelenmiştir. Sualtı arkeolojisi kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarda Göktepe mevkindeki Kilisecik Limanı hakkında bilgi sunulmamıştır (Okan ve Bilir ve Duman, 2017: 48-63).

Karadeniz Ereğlisi'nin merkezindeki ve güneyindeki antik mendireğin sonar ve sub-bottom ölçümlerini yapan araştırmacılar Alaplı ile kuzeydeki Balı mevki arasındaki 32.00 km.'lik sahilde incelemeler gerçekleştirmiştir. Karadeniz Ereğlisi'nin güneybatısındaki Kova Mevki civarında gerçekleştirdikleri araştırmalarda büyük bölümü sualtında kalan iki Geç Bizans dönemi batık saha tespit etmiştir (Okan ve Bilir ve Duman, 2017: 50). Bu araştırmalar bölgenin en azından Geç Roma dönemine kadar aktif olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır.

1.2.1.1.2.Tarihlendirilmesi:

Günümüzde Göktepe Mevki Kilisecik Koyu olarak adlandırılan yerleşim alanının özgün adı bilinmemektedir. Çevresindeki araştırmalarda Arkaik, Klasik ve Hellenistik dönemlere ait kalıntı tespit edilememiştir. Dönem kaynakları ve erken kilise kayıtlarında da kentin adı geçmemektedir.

Araştırmacılar Roma ve Bizans döneminde kentin yerleşim alanı olarak kullanıldığını fakat adının tespit edilemediğini yazar (Belke, 1996: 231; Drakoulis, 2012: 86, Table 4). Araştırmacılar tarafından Kilisecik olarak adlandırılmıştır (Hoepfner, 1967: Belke, 1996: 231; Karakuzulu, 2002a: 2; Drakoulis, 2012: 85-86, Table 4).

Özgün adı ve kime ithaf edildiği tespit edilemeyen kilise, Alaplı Göktepe Kilisecik Mevki, Kilise (AGKMK) adıyla incelenmiştir.

Kilisecik olarak adlandırılan yerleşim alanı ve yakın çevresindeki yapı kalıntıları ilk defa 1962 yılında yöre halkı tarafından Dörner ve Hoepfner'e gösterilmiştir. Araştırmacılar, iki defa kapsamlı araştırma gerçekleştirdikleri yapının 1963 sonbaharında kazı çalışmalarını yapmayı hedefleyerek alandan ayrılmıştır.

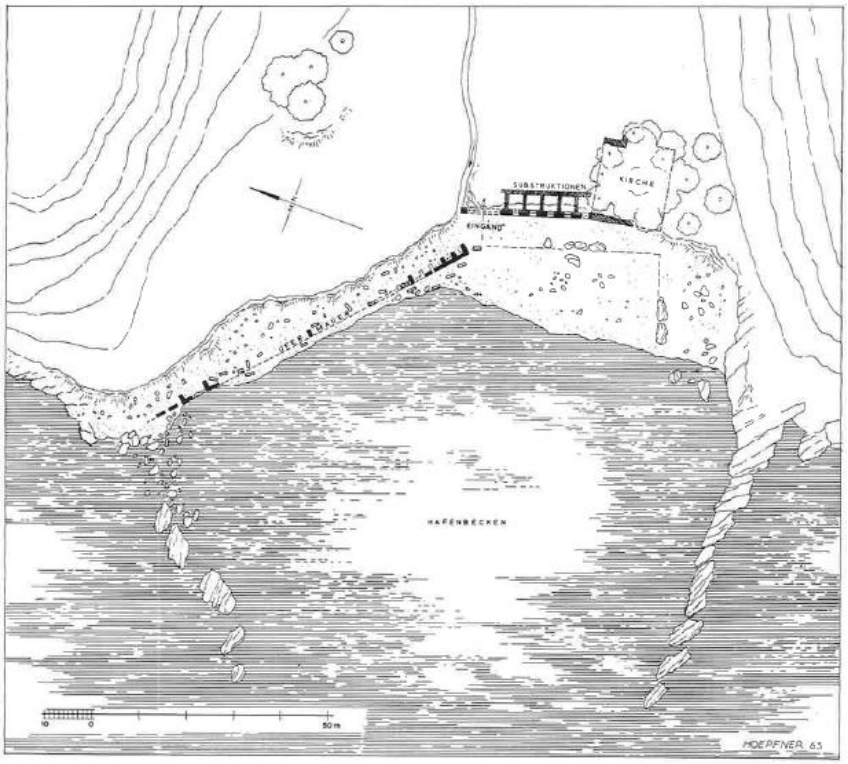
Kilisecik adlı bu yerleşim alanına balıkçıların vasıtasıyla ulaşan araştırmacılar, burada tarihi bir liman kalıntısı ve büyük bir yapıya ait buluntularla karşılaştırklarını ifade etmiştir (Hoepfner, 1972b: 50).

Kardeniz Ereğlisi ile ilgili çalışmalarda ve seyyahların gezi notlarında Kilisecik'teki yerleşim kalıntıları geçmemektedir. Yerleşimin tahrip oması ve çok küçük bir koyda bulunması bunda etkilidir (De Marigny, 1895: 166-167). Karadeniz Ereğlisi'nin güneyindeki arazi yapısı sarp kayalıklar ve dik arazi yapısından oluşmaktadır. Güneydeki bu arazi yapısı yerleşim için uygun değildir. Şehir merkezine sadece 4.00 km. uzaklıktadır. Burada diğer bölgelerin aksine Kilisecik adında doğal, küçük bir köy yerleşimi bulunmaktadır. Yol calışmaları öncesinde balıkçılar tarafından kullanıldığı bilinen küçük bir liman kalıntısına sahiptir. Fırtınalı deniz yolculukları sırasında denizciler burayı korunaklı liman olarak tercih etmektedir. Buraya karadan ulaşmak çok daha zordur. Ana yoldan birkaç kilometre uzakta, Karadeniz Ereğlisi sahil yolunun inşasından önce iç bölgeden geçerek Alaplı'ya ulaşmak mümkündür (Hoepfner, 1972b: 50).

Dörner ve Hoepfner, Kilisecik Koyu'na karadan gelen toprak yol dışında başka bir yolun bulunmadığını yazar. 1960'larda ise burada deniz yoluyla ulaşım sağlanmakta ve bunun dışında ise sadece toprak bir yolun yapıya ulaştığını belirtmektedir (Hoepfner, 1972b: 51).

Kilisecik Koyu'nun 1 km. güneyinde Göktepe bulunur. Göktepe mevki ile Kilisecik arasındaki dağlık araziden körfeze dar bir patika yol inmektedir. Kayalık arazi yapısının oluşturduğu vadi hattı yaklaşık 1.90 m. genişliğinde ve gür ağaçların yer aldığı ormanlı arazi ile kaplıdır (Hoepfner, 1972b: 51).

Tarihi kalıntılar zamanla toprak ve deniz sularının altında kalmıştır. Dalgaların aşındırmasıyla kumsala yakın bölümlerdeki kalıntılar tüm orijinalliğiyle ortaya çıkmıştır. Suya yakın kısımda kemerli yapıların kalıntıları, daha arka plan ve yüksek konumda, Bizans kilisesine ait kalıntılar görülmektedir. Bu yapı zamanla bu koya adını kazandırmış ve Kilisecik olarak adlandırılmasına sebep olmuştur (Hoepfner, 1972b: 51).

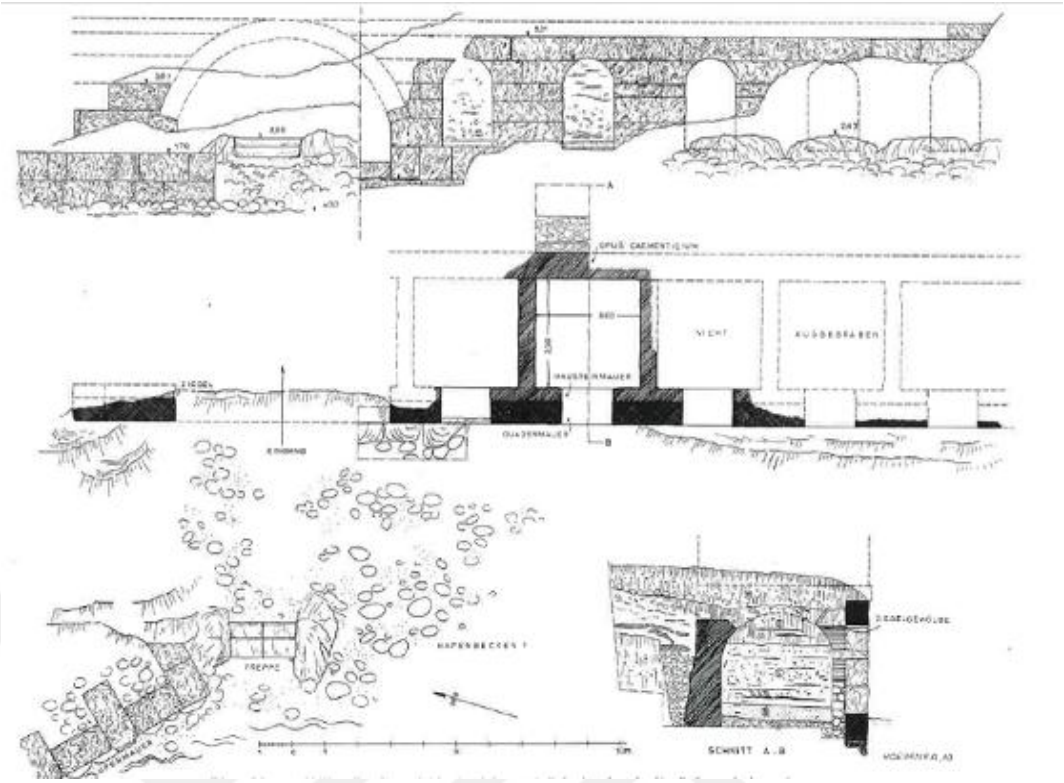
Çizim 47 AGKMK ve Yapı Kalıntıları (Hoepfner, 1972b: Planabb. 6)

Kilisecik koyundaki liman havzası 110.00 m. genişliğinde ve 90.00 m. derinliğe sahiptir. Kuzey ve güneydeki kayalık arazinin batısına yerleştirilen antik surlar, küçük koyu tehlikeli dalgalara karşı korumaktadır (Hoepfner, 1972b: 51) (Çizim 47).

Kilisecik Koyu ile Bizans dönemi kilise yapısı hakkında bilgi edinmek için çevresindeki yapı kalıntılarını incelemek ve kilisenin inşasında kullanılan yapı malzemelerini tespit etmek gerekir. Kilisenin kuzey duvarının batısındaki yapı, kiliseden daha önceye, 2.-3. yüzyıla tarihlendirilen veriler sunmaktadır.

Alaplı ve Karadeniz Ereğlisi gibi önemli liman kentlerinin Roma döneminde önemli amphora merkezleri oldukları bilinmektedir. Sualtı arkeoloji çalışmalarıyla kanıtlanan üretimler Paphlagonia'nın güneyindeki kentlerde üretilen ürünlerin Karadeniz vasıtasıyla diğer kentlere satılmasını kolaylaştırmaktadır (Terpoy, 2018: 235). Alaplı çevresinde tespit edilen amphoraların Geç Roma dönemine tarihlendirildiği bilinmektedir. Bizans dönemine tarihlendirilen amphoraların Karadeniz'in güneyindeki yerleşim alanlarından yola çıkarak 4.-6. yüzyıl arasına tarihlendirmek mümkündür (Terpoy, 2018: 235). Erken Bizans döneminde önemli bir üretim merkezi olan Alaplı'nın bu dönemde küçük bir liman ve inşa edilen kilise vasıtasıyla yerleşim alanı haline gelmiştir. 5. yüzyılda güneydeki yerleşim alanlarından biri olan Eskipazar'da üretilen şarap gibi önemli ticaret ürünlerinin Kuzeybatı Karadeniz'deki sahil kentleri vasıtasıyla Karadeniz'e ulaştığı öne sürülür. Eskipazar'da inşa edilen kiliseler ile Kuzeybatı Karadeniz'deki kiliselerin inşasının görülmeye başlaması dikkat çeker (Terpoy, 2018: 279). Erken Bizans dönemine kadar tapınakların denetimindeki amphora ticaretini kiliselerin devraldığı bilinmektedir. Bu dönemde inşa edilen kiliseler gibi küçük bir liman kenti olan Alaplı Kilisecik Mevki Kilise'nin 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başında bu ticaret bandında küçük bir kilise inşa edilerek ekonomik denetim sağlanmaya çalışılmıştır.

Bölgede gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda KEM'e buradan çeşitli yazıtlar ve mimari plastik eserler götürülmüştür. Tespit edilen yazıtlar çoğunlukla 1.-3. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir (Öztürk, 2016d: 230-231, Tafel 25-26). Belke, bu alanın zengin bir yerleşim alanı olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacı tespit edilen kalıntıların 3. yüzyıl öncesine tarihlendirildiğini yazar ve yapıyı 3. yüzyılın ortalarına tarihlendirerek, Goth saldırıları sırasında tahrip edildiğini öne sürer (Belke, 1996: 231).

Çizim 48 Kilisecik Koyu, AGKMK'nin Kuzeybatısındaki Yapı Kalıntısı (Hoepfner, 1972b: Planabb. 7)

Kilisecik Koyu'na Karadeniz'den gemiler yardımıyla ulaşanlar, ilk olarak buradaki büyük yapı kalıntısının cephesi ile karşılaşmaktadır. Tarihi limanın 6.00 m. doğusundan başlayarak güneye uzanan yapının temelleri 1962 yılında ilk defa Dörner ve Hoepfner yerinde incelenmiş, rölöveleri çizilerek tasvirleri yapılmıştır (Çizim 48).

Araştırmacılar gözlemleri doğrultusunda yapının düzenli aralıklarla inşa edilmiş küçük yapılardan oluştuğunu yazar. Araştırmacılar incelemeleri sırasında kavisli açıklıklar ve daha geniş bir mekana ulaşan merdivenler tespit etmiştir. Kesme taş malzemelerden inşa edilen surlar ve üzerinde tuğla duvar örgüsü görülmektedir.Yapının kuzeydeki kalıntılar büyük oranda toprak altında kaldığı için incelenememiştir (Hoepfner, 1972b: 52).

1962 yılında temizlik-sondaj çalışmaları kapsamında Dörner ve Hoepfner, temel seviyesindeki yapıların kemerlerine ve kilit taşı izlerini tespit ederek çizimlerde belirtmiştir. Araştırmacılar yapıların kemer aralığını 6.50 m. eşikten yukarı olan yüksekliğini ise 3.60 m. olarak belgelemiştir. Bu kemerin tespit edildiği açıklık aynı zamanda yapıya çıkışı sağlayan merdiven ile aynı eksendedir. Kemerli alanın yapıya giriş sağladığı görülmektedir. Kemerin güneyindeki duvar, düzensiz kireçtaşı malzemelidir ve kemerli bu kapının güneyinde yapı 3.70 x 2.65 x 1.51 m. ölçülerindedir (Hoepfner, 1972b: 52).İkinci kemerin güneyindeki sınırlandığını düşündükleri

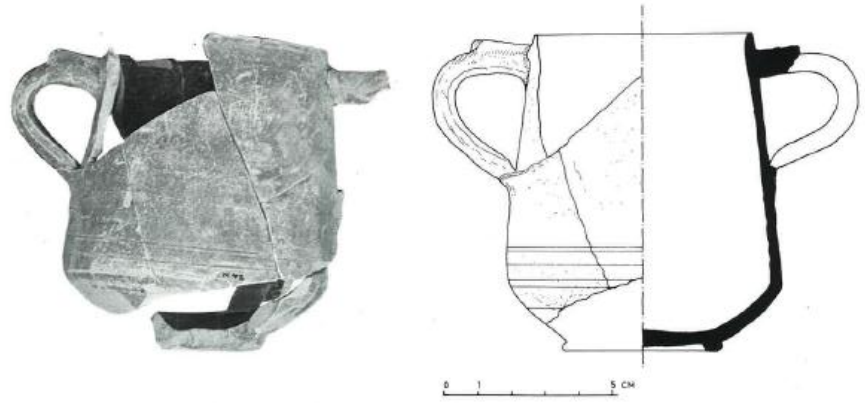
alanı tespit etmek ve odaların boyutlarını belirlemek için çalışmalarını sürdüren araştırmacılar, burada 0.74 m. kalınlığında duvarlar tespit etmiştir. Bu duvara bağlı daha zayıf bir duvar daha tespit eden araştırmacılar, moloz taş ve harç malzeme ile güçlendirilmiş bu duvarın üst kısımlarında tuğla malzemenin yer alıdğını ifade etmektedir. Yapıda kullanılan tuğlalar 0.37 m. kalınlıkta ve 5.3 – 6.2 cm. arasında değişen kalınlık ölçülerine sahiptir. Parlak kırmızı ve yanık tuğlalar ortalama 5 cm. kalınlığındaki harçlarla sağlamlaştırılmıştır (Hoepfner, 1972b: 53).

Yapının kısmen ayakta olan arka duvarları ise moloz taş malzemeden inşa edilmiştir. Tespit edilen yapıların altı araştırmacılar tarafından depo olarak kullanılmış olabileceğini yazar. Stratigrafi çalışmaları kapsamında çeşitli kum ve yanmış tabakaların arasında seramik ve Korinth başlıklarına ait yaprak parçaları tespit eden araştırmacılar buluntuların fotoğraflarını sunmuştur (Hoepfner, 1972b: 53).

Tespit edilen çakıl, toprak, tuğla kalıntıları ve yangın tabakasının bu yapı grubunun güneydoğusuna bitişik kilisenin ilk inşa evresine aittir. Kalıntılar aynı zamanda kilisenin inşası sırasında zemin dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır (Hoepfner, 1972b: 53; Belke, 1996: 231). Zemin dolgusu 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir ve seramik kalıntıları 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Belke, 1996: 231). Bu atıkların yer aldığı katmanlar arasında kilisenin ilk inşa sürecine ait veri tespit edilememesi, tarihlendirmeyi zorlaştırmaktadır (Hoepfner, 1972b: 53). Tespit edilen küçük buluntuların aşınması da çalışmaları zorlaştırmaktadır. Kilisecik koyunda dalga ve deniz akıntılarının aşındırmları dışında Gülüçdere gibi debisi yüksek akarsuyun biriktirdiği materyaller zamanla kıyıların dolmasına sebep olmuştur (Altın ve Altın, 1998: 434). Bundan dolayı da tespit edilen buluntular zaman içinde aşınmış ya da kırılmıştır.

Korint sütun başlıklarının sadece yapraklarının belgelenebilmiş olması bunun göstergesidir. Gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında duvarlar dahil olmak üzere alt yapılar, 5.20 m. derinliğe ve en az 30.00 m. uzunluğundadır. Merdiven eksenindeki geniş kapı ise avluya açılmaktadır. Veriler ikinci katın sütunlu bir salona ait olabileceği ya da bu alanın kara ile bağlantılı bir koridor olduğunu göstermektedir. Binanın güneybatıya yönlendirilmesi aynı zamanda burada denize çıkışı sağlayan bir açıklık olduğunu da göstermektedir. Tamamı değilse bile en azından bir cephesinin denize baktığı tahmin edilmektedir (Hoepfner, 1972b: 53). Akanthus parçaları, yaklaşık 0.55 m. yüksekliğindeki Korinth başlıklarına ait olabileceğini düşündürmektedir. Başlıkları taşıyan sütunların ortalama 5.00 m. yüksekliğinde ve 0.45 m. alt çapa sahip olabileceği ifade edilmektedir. 3.70 m. yüksekliğindeki ölçüleri desteklemektedir. Akanthus yapraklarının hepsi mermerdir (Hoepfner, 1972b: 54).

Tespit edilen yapraklardan bazıları başlıkları üst yaprakları bazıları ise kıvrık alt yapraklarıdır. Alt sıralarda yer aldığı ifade edilen yapraklar büyük akanthus yapraklarından yaklaşık 4.5 cm. daha küçüktür. Tespit edilen akanthus yaprak parçaları M.S.2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yapının alt seviyelerinde gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında seramik parçaları tespit edilmiştir (Hoepfner, 1972b: 54-55). Seramik parçaları arasında kısmen tümlenebilir bir skyphos tespit edilmiştir (Hoepfner, 1972b: 55-56, Tafel 9) (Çizim 49).

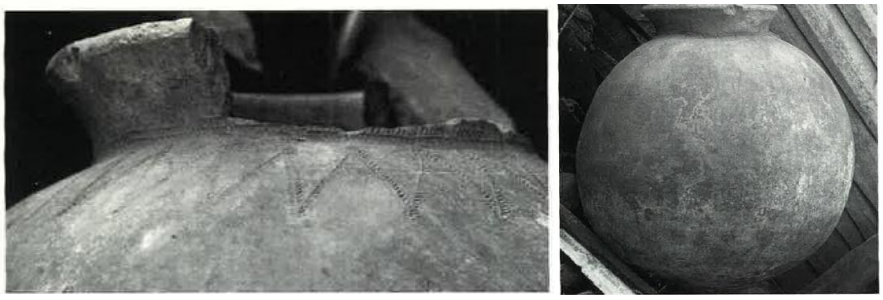

Çizim 49 AGKMK, Skyphos (Hoepfner, 1972b: Tafel 9)

Tespit edilen buluntular ışığında bölgede tespit edilen yapılar 2.-3. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Bölgedeki yapıların daha sonra devşirilerek Erken Bizans döneminde kullanıldığı öğrenilmiştir (Hoepfner, 1972b: 57). Karadeniz'e 2.-3. yüzyıllarda yoğun Got akınları gerçekleşmiştir (Kozan, 2015: 360-362). Kalıntılar, 3. yüzyıldaki bölgeye gerçekleşen Got akınları sırasında tahrip olan Roma yapılarına aittir (Hoepfner, 1972b: 58; Belke, 1996: 231).

Araştırmacılar büyük kemer çevresinde bir sikke tespit etmiştir. Sikke üzerinde; IMP. C. VALERIANUS P.F. AUG. ORIENS AUGGG (?) yazıtını tespit eden araştırmacılar yapıyı Valerianus I (253-260) dönemine tarihlendirmiştir (Hoepfner, 1972b: 58). Dörner ve Hoepfner tarafından okunan sikkenin lejantında bazı yanlışlıklar tespit edilmiştir. "IMP. C. VALERIANUS P.F. AUG. ORIENS AUGGG (?)" şeklinde hatalı okunan lejantın doğrusu "IMP. C. VALERIANVS P.F. AVG. ORIENS AVGG" şeklindedir[135]. 3. yüzyılda bölgeye gerçekleşen Goth akınları sırasında tahrip olduğu düşünülen yapı kalıntıları 5. veya 6. yüzyıllarda kilisesinin inşası sırasında dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır (Hoepfner, 1972b: 58; Belke, 1996: 231).

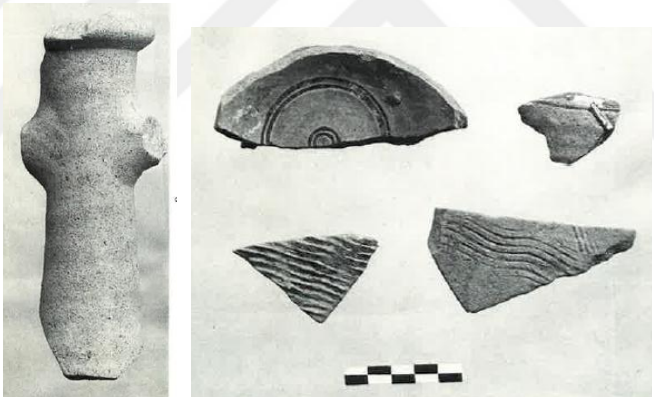
[135] http://www.wildwinds.com/coins/ric/valerian_I/i.html 27.03.2018-14:18

Resim 127 AGKMK, Pithos (Hoepfner, 1972b: Tafel 11, a-b)

Resim 128 KEM, Erken Bizans Dönemi, Pithoslar (Gür, 2018)

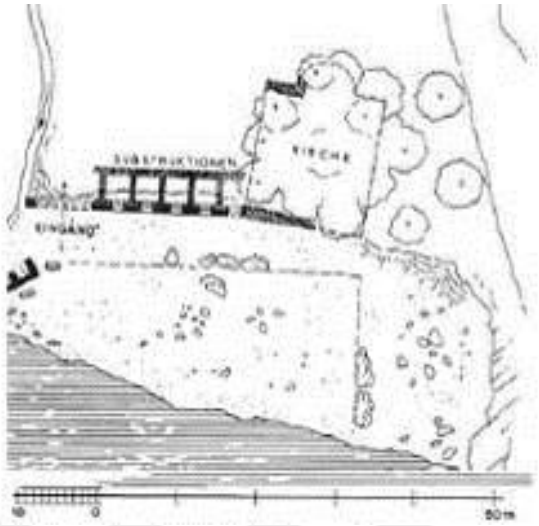
Resim 129 AGKMK, P.T. Parçaları (Hoepfner, 1972b: Tafel 11 b-c)

Tespit edilen buluntular yerleşim alanının Geç Roma döneminde terk edilmiş olabileceğini düşündürür. Bunun sonucunda Erken Bizans dönemi yapılaşmasına açık olan bölgede 5.-6. yüzyıllarda kilisenin inşa edildiği tahmin edilmektedir. Bundan dolayı kiliseyi 5. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başına tarihlendirmek mümkündür (Belke, 1996: 231; Öztürk, 2016d: 230-231, Tafel 25-26) (Resim 129).

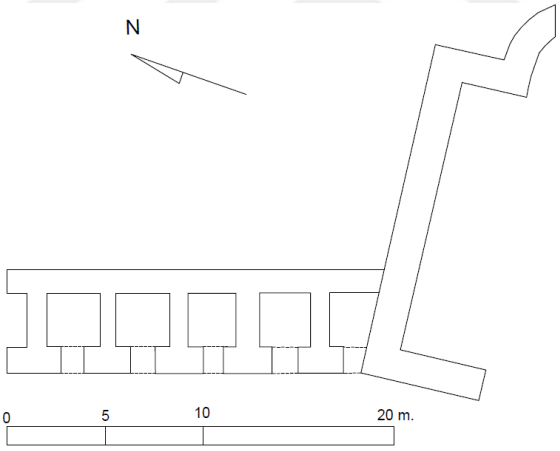
1.2.1.1.3.Mimari Tanıtım:

Plan

Dörner ve Hoepfner tarafından hazırlanan Kilisecik çizimlerinde körfezin kuzeyi ve yapı kalıntıları işlenmiştir. Kilisecik Koyu'nda tespit edilen yapı kalıntıları ve Bizans kilisesi bu planlara işlenmiştir. Ön plandaki yapıya ait alt sıra duvar örgüsü kesme taş malzemeden inşa edilmiş ve hala ayaktadır (Hoepfner, 1972b: 61) (Çizim 50-51).

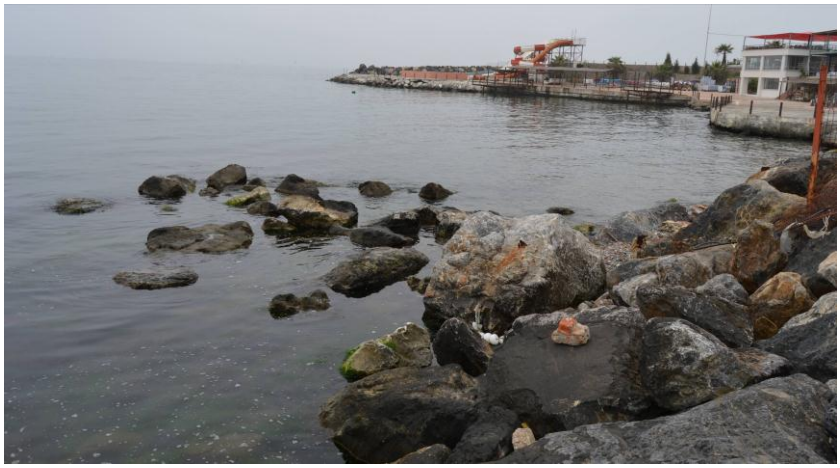
Çizim 50 AGKMK, Plan (Hoepfner, 1972b: Planabb. 6)

Çizim 51 AGKMK, Rölöve (Hoepfner, 1972b: Planabb. 6'den Yeniden) (Gür, 2018)

Dış Tanıtım

Yapı günümüzde yıkılmış, üzerine çağdaş yapı ve Karadeniz Ereğlisi yolu inşa edilmiştir. Yapıdan geriye ise sadece duvarlarında kullanılan az sayıda moloz taş, tuğla ve harç kalmıştır (Resim 130).

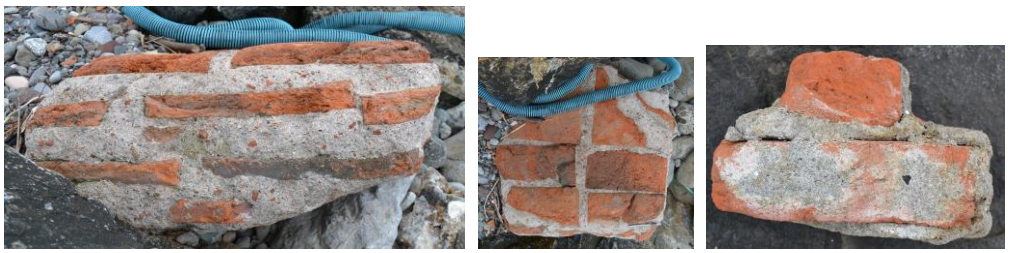
Resim 130 AGKMK,Yapı Kalıntıları ve Limana Ait Kalıntılar (Gür, 2018)

İç Tanıtım

Yapı günümüzde ayakta değildir. Yapıyı Hoepfner tarafından gerçekleştirilen incelemeler kapsamında değerlendirmek daha doğrudur (Hoepfner, 1972b: Planabb. 6). Yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kilisenin narteksi hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Yapı içten 13.00 x 11.00 m., dıştan 21.00 x 15.00 ölçülerindedir.Naosun doğusunda içten 4.90 m. genişliğinde, 3.75 m. derinliğinde merkezi apsis yer alır. Duvar kalınlığı ortalama 1.30 m.'dir.

1.2.1.1.4.Malzeme ve Teknik:

Tespit edilen kalıntılarda 0.22 m. uzunluk, 0.6,5 m. kalınlık, 0.10 m. genişliğe sahip tuğlalar arasında 0.01-0.04 m. kalınlığa sahip harç birleştirici malzeme olarak kullanılmıştır. Harç arasında çok küçük seramik ve p.t. parçaları görülür (Resim 131).

Resim 131 AGKMK,Yapı Kalıntıları, Malzeme ve Teknik Özellikleri (Gür, 2018)

Bu kalıntıların dışında daha ince ve geniş ölçülere sahip tuğlalardan inşa edilmiş duvar kalıntıları da alan üzerinde hala mevcuttur. Bu duvar örgüsünde tuğlalar 0.03-0.04 m. kalınlıkta, 0.33-0.33, 0.34-0.34 m. ölçülerinde kare ya da pişmiş toprak parçalarından inşa edilmiştir.

Bu duvar kalıntısı ilkinden farklı olarak malzeme ve teknik özellikleri açısından ayrılmaktadır. 0.03-0.04 m. kalınlıkta iyi pişmiş, gevrek tuğlalar arasında 0.02-0.07 m. kalınlığa sahip iri katkılı harç kullanılmıştır. Harç tabakası içinde büyük seramik, kiremit, iri çakıltaşı parçaları ve kum yer almaktadır.

Kilisenin bulunduğu arazi çevresinde seramik parçaları (Erken Biznas dönemi 4.-6. yüzyıl) ve mimari plastik eserler bulunmaktadır. Kilisenin kuzeyinde, Karadeniz Ereğlisi-Akçakoca yolunun batısındaki aquapark alanında iki sütun ve bir iskele babasına ait parçalar yer alır (Resim 132).

Resim 132 AGKMK, Sütun ve İskele Babası (Gür, 2018)

Karadeniz Ereğlisi ve Akçakoca yolunun kuzeydoğusundaki İzmirlioğlu Huzurevi'nin güneyinde, Kilisecik Sokak'taki sivil yapıların bahçe duvarlarında kesme taş ve kaba yonu taş parçaları tespit edilmiştir (Resim 133).

Resim 133 AGKMK, İzmirlioğlu Huzurevi'nin Güneyindeki Devşirme Parçalar (Gür, 2018)

1.2.1.1.5.Süsleme:

Günümüzde yapı çeşvresinde bir süsleme tespit edilememiştir. Stratigrafi çalışmaları gerçekleştiren araştırmacılar yapı çevresinde 2. yüzyıla tarihlendirilen Korinth başlıklarına ait akanthus parçaları tespit etmiştir (Hoepfner, 1972b: 53) (Resim 134).

Resim 134 AGKMK, Korint Sütun Başlığı (Hoepfner, 1972b: Tafel 8, a-c, Fragman 1,b-Fragman 2-4)

Tespit edilen akanthus yaprakları ve 2. yüzyıla ait parçalar, sürtünmenin ve deniz tuzunun etkisiyle çok aşınmıştır (Hoepfner, 1972b: 53; Belke, 1996: 231). Çoğu 2.-3. yüzyıla tarihlendirilen aşınmış bu parçalar, kilisenin batısında 5.-6. yüzyılda zemin dolgusu olarak kullanılmıştır (Belke, 1996: 231).

Tespit edilen akanthus parçaları, 0.55 m. yüksekliğe sahip Korinth başlıklarına aittir. Akanthus yapraklarından tespit edilen ortalama 0.55 m. ölçülerindeki Korint sütun başlıklarının da ortalama 5.00 m. yüksekliğinde ve 0.45 m. alt çapa sahip sütunlar üzerinde bulunması gerektiği ifade edilmiştir (Hoepfner, 1972b: 54). Korint sütun başlıklarına ait akanthus yapraklarının 2. yüzyıla tarihlendirilen ve kilisenin kuzeybatısındaki Roma yapılarına ait olduğu öne sürülür (Hoepfner, 1972b: 54-56, Tafel 9).

1.2.1.1.6.Göktepe (Kilisecik) Kilise (AGKMK), Değerlendirme:

Çalışmalar kapsamında her ne kadar kilise günümüze gelmemiş olsa da malzeme, teknik, dönem kaynağı, bilimsel araştırmalar ve Hoepfner tarafından yerinde incelenen yapıya ait veriler, kilisenin 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Tespit edilen buluntular kilisenin inşa evresi ya da plan özellikleri hakkında bilgi sunmamaktadır. Bulunduğu bölgeye adını veren kilise, semtin adının Kilisecik olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Hoepfner tarafından yerinde incelenen yapının günümüze Karadeniz Ereğlisi-Alaplı yolunun altında kalması en büyük sorun olarak karşımıza çıkar. En azından plan tipi hakkında bilgi sahibi olmamız yapıyı tarihlendirmemiz konusunda kısmen

yardımcı olur. Yapı genel özellikleri itibariyle doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir naos, doğuda içten ve dıştan yarım daire apsisten oluşmaktadır.

Naos

AGKMK ile, benzer plan özelliklerine sahip 4.-6. yüzyıllara tarihlendirilen birçok üç nefli Hellenistik bazilika bulunmaktadır. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen OGC, Sinop Çiftlik Köyü Kilisesi (4.-5. yüzyıl) (Hill, 1995: 219-231, 225, Fig. 3), Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. yüzyıl) (Krautheimer, 1965: 82, Fig. 28), Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. yüzyıl) (Ilić, 2010: 120, Fig. 10), Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102), Sırbistan Gamzigrad (Romuliana), Bazilika III (6. yüzyıl) (Ilić, 2006: 230, Fig. 6), Girit, Suya, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(1)), Girit, Itanos, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(2)), Karabük Eskipazar Kilise B (5.-6. yüzyıl) (Cumalıoğlu, 2011: 294, Plan 2), Karabük Eskipazar Kilise A (6. yüzyılın ilk yarısı) (Patacı, 2011: 23; Cumalıoğlu, 2011: 74-75, 293, Plan 1), Sırbistan, Kotor, Rijeka Meryemana Kilisesi (6. yüzyıl) (Ilić, 2006: 235-236, Fig. 13), Arnavutluk / Albania Amantias Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hobdari, 2007: Tab. 2, Fig. 3), Girit, Vizari, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(3)), Girit, Mallia, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(4)), Chersonessos, Bazilika A (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1 (5)), Mesembria Eski Metropolis Kilisesi (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) (Hoddinott, 1975: 321-323, Şekil 101; Sharp, 2010: Figure 3, Viktoria, 2016: 58), Mesembria, Kuzey Liman Bazilikası (5. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 59, Fig. 3), Odessos, Galata Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 325-326, Şekil 103; Viktoria, 2016: 50, 66, Fig. 16), İstanbul Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi I (5. yüzyıl) (Pekak, 2000: 101-121), Selanik Akheiropoitos Bazilikası (5. yüzyıl) (Mango, 2006: 55, Fig. 47), Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 1 (Alt), 2 (Sağ üst) ve 4 (Sol Üst) No.'lu Bazilikalar (4-6. yüzyıl) (Petrova, 2012: 127-128, 131, Fig. 9-10, 16; Petrova ve Petkov, 2015: 388-389, 415, Fig. 26, 45), Bulgaristan Hissar 3 A-B Kiliseler (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 90), Bulgaristan Hissar 4 A-B Kiliseler (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 91), Bulgaristan Hissar 7 No.'lu Kilise (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 307-308, Fig. 93), Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 307, Fig. 92; Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37), Makedonya Bargala Bazilikası (5.-6 yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1), Caričin Grad Güneybatı Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144), Yunanistan Photike Aziz Paraskevi Kilisesi (6. yüzyıl) (Dunn, 2012: 109, Fig. 175), Yunanistan Kastri Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Pantazis ve Lambrou, 2006: 51, Fig. 4), Yunanistan Azoros Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Pantazis ve Lambrou, 2006: 51, Fig. 5), Yunanistan, Elis, Olympia Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 51), Yunanistan, Boeotia, Anthedon Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher,

2003: 422, Plan 52), Yunanistan, Korinthia, Nemea Evangelista Tepesi Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 32), Yunanistan, Argolid, Glyphada Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 410, Plan 4), Yunanistan, Korinthia, Nemea Xenon Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 30), Yunanistan, Attica, Liopessi Aziz Athanasios Kilisesi (6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 414, Plan 2), Yunanistan, Argolid, Evangelistrias Kilisesi (6.-7. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 40), Filistin, Ḥorvat Tinshemet Aziz Bakkhus Kilisesi (6. yüzyıl) (Taxel, 2013a: 170-171, Fig. 7), İsrail, Khirbet Fattir Bizans Kilisesi (6. yüzyıl) (Taxel, 2013b: 381, Fig. 13), Filistin Horvat Beit Loya, Erken Hıristiyan Bazilikası (6.-7. yüzyıl (?)) (Taxel, 2013b: 380, Fig. 12; Zisimou-Tryfonidi, 2014: 269, Fig. 32), Girit, Eleutherna Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 3), Chersonessos, Bazilika B (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(6)), İstanbul Khalkoprateia Bazilikası (6. yüzyıl) (Mathews, 1971: 28-29, Fig. 11-12 a; Viktoria, 2016: 69, Fig. 22), Philippopolis Komatevo Bazilikası (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 292-293, Fig. 82; Viktoria, 2016: 72, Fig. 27), Radinovac yakınlarındaki Kalaja Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 194, Fig. 103), Tărgovište, Krumovo Kale, 2 No.lu Bazilika (Viktoria, 2016: 74, Fig. 32), 6. yüzyılda inşa edilen Beyazit Bazilika A–B–C (Mathews, 1971: 6–76, Fig. 34,35, Müller–Wiener, 1998: 72-73, Fig. 50–53), 3 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 53-55, Fig. 13) ve daha birçok üç nefli Hellenistik bazilika örnek olarak gösterilebilir.

Yukarıda anoloji için ifade edilen kiliselerin çoğunlukla örtü sistemleri yıkılmış, temel seviyesinde yapılardır. Bu yapılar çeşitli dönemlerde onarım geçirmiş olan birkaç evreli kiliselerdir.

Apsis

AGKMK'nin içten ve dıştan yarım daire apsisi, araştırmacılar restitüsyonda sunulmuştur. Anadolu ve imparatorluk sınırları içerisinde 4.-6. yüzyıllara tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikaların doğusunda içten ve dıştan yarım daire merkezi apsise sahip kiliseler bulunmaktadır. Sinop Çiftlik Köyü Kilisesi (4.-5. yüzyıl) (Hill, 1995: 219-231, 225, Fig. 3), Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. yüzyıl) (Krautheimer, 1965: 82, Fig. 28), Caričin Grad Güneybatı Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144), Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. yüzyıl) (Ilić, 2010: 120, Fig. 10), Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102), Arnavutluk/Albania Amantias Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hobdari, 2007: Tab. 2, Fig. 3), Karabük Eskipazar Kilise B (5.-6. yüzyıl) (Cumalıoğlu, 2011: 294, Plan 2), Karabük Eskipazar Kilise A (6. yüzyılın ilk yarısı) (Patacı, 2011: 23; Cumalıoğlu, 2011: 74-75, 293, Plan 1), Mesembria, Kuzey Liman Bazilikası (5. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 59, Fig. 3), üç evreli Byala, Cape Aziz Atanas Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (ilk evre 4.-5. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 44-46, 61, Fig. 6), Kavarna (Bizone), Aziz Kosmas ve Damianus Bazilikası (5.-

6. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 46, 63, Fig. 11), Odessos, Galata Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 325-326, Şekil 103; Viktoria, 2016: 50, 66, Fig. 16), Yunanistan Selanik Akheiropoitos Bazilikası (5. yüzyıl) (Mango, 2006: 55, Fig. 47), Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 1 (Alt), 2 (Sağ üst) ve 4 (Sol Üst) No.'lu Bazilikalar (4.-6. yüzyıl) (Petrova, 2012: 127-128, 131, Fig. 9-10, 16; Petrova ve Petkov, 2015: 388-389, 415, Fig. 26, 45), Bulgaristan Hissar 3 A Kilise (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 90), Bulgaristan Hissar 4 A-B Kiliseler (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 91), Bulgaristan Hissar 7 No.'lu Kilise (5. yüzyılın ikinci yarısı) (Hoddinott, 1975: 307-308, Fig. 93), Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 307, Fig. 92; Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37), Bulgaristan Tsar Krum, Üç Evreli (üst üste inşa edilmiş) Kiliseler, Kilise I ve Kilise II (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 265, Fig. 66), Makedonya Bargala Bazilika (5.-6. yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1), Girit, Eleutherna Bazilikası (5.-7 yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 3), Chersonessos, Bazilika B (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(6)), Yunanistan, Elis, Olympia Kilisesi (5.-7. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 51), Yunanistan, Boeotia, Anthedon Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 422, Plan 52), Yunanistan, Korinthia, Nemea Evangelista Tepesi Kilise (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 32), Yunanistan, Argolid, Glyphada Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 410, Plan 4), Yunanistan, Korinthia, Nemea Xenon Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 30), Yunanistan, Attica, Liopessi Aziz Athanasios Kilisesi (6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 414, Plan 2) ve Philippopolis Komatevo Bazilikası (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 292-293, Fig. 82; Viktoria, 2016: 72, Fig. 27) gibi birçok üç nefli Hellenistik bazilikanın doğusunda içten ve dıştan yarım daire merkezi apsis bulunmaktadır.

Kilisenin apsisi, AGKMK, Orlandos tarafından yapılan bazilikaların apsis tipolojisine göre üçüncü gruptaki yapıların apsisleriyle benzerlik göstermektedir (Orlandos, 1951: 207, Fig. 166/3).

Narteks

Kiliselerin batısında çoğunlukla bir narteks bulunmaktadır. Bu yapının narteksi Karadeniz'in dalgaları ve zamanın yıpratıcı özellikleri sebebiyle günümüze ulaşmamıştır. Yapıyı ilk defa yerinde inceleyen araltırmacılar yapının planına ait restitüsyon önerisi sunmuş fakat narteks yapısı hakkında hernagi bir öneride bulunmamıştır. OGC'nin batısında günümüzde narteks yoktur. 5.-6. yüzyıllara tarihlenen üç nefli Hellenistik bazilikalarda, naosun batısında genellikle bir narteks bulunmaktadır. Kiliselerin batısındaki narteks sayıları çoğunlukla kiliselerin dini yapılarıyla açıklanmaktadır.

4.-7. yüzyıllara tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikalarda çoğunlukla batıda bir narteks bulunur. Narteks, naosa üç kapı yardımıyla bağlanmaktadır. Kapılar merkezi orta nef, kuzey ve

güney neflere açıklmaktadır. Çoğunlukla orta nefe açılan kapılar kuzey ve güneydekilere oranla daha geniş ve bazen de daha yüksektir. Sinop Çiftlik Köyü Kilisesi (4.-5. yüzyıl) (Hill, 1995: 219-231, 225, Fig. 3), Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. yüzyıl) (Krautheimer, 1965: 82, Fig. 28), Yunanistan Arethousa, Paliambela Bazilikası (6. yüzyıl) (Karivieri, 2010: 18), Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. yüzyıl) (Ilić, 2010: 120, Fig. 10), Girit, Suya, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(1)), Girit, Itanos, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(2)), Girit, Vizari, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(3)), Sırbistan Gamzigrad (Romuliana), Bazilika III (6. yüzyıl) (Ilić, 2006: 230, Fig. 6), Chersonessos, Bazilika A (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1 (5)), Mesembria Eski Metropolis Kilisesi (5. yüzyılın sonu ve 6. yüzyılın başı) (Hoddinott, 1975: 321-323, Şekil 101; Sharp, 2010: Figure 3, Viktoria, 2016: 58), üç evreli Byala, Cape Aziz Atanas Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (ilk evre 4.-5. yüzyıl, ikinci evre 5.-6. yüzyıl, üçüncü evre 6.-7. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 44-46, 61, Fig. 6), Bulgaristan Hissar 7 No.'lu Kilise (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 307-308, Fig. 93), Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 307, Fig. 92; Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37), Makedonya Bargala Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1), Caričin Grad Güneybatı Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144), Filistin, Ḥorvat Tinshemet Aziz Bakkhus Kilisesi (6. yüzyıl) (Taxel, 2013a: 170-171, Fig. 7), İsrail, Khirbet Fattir Bizans Kilisesi (6.-7. yüzyıl) (Taxel, 2013b: 381, Fig. 13), Filistin Horvat Beit Loya, Erken Hıristiyan Bazilikası (6.-7. yüzyıl (?)) (Taxel, 2013b: 380, Fig. 12; Zisimou-Tryfonidi, 2014: 269, Fig. 32), Girit, Eleutherna Bazilikası (5.-7 yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 3), Yunanistan, Elis, Olympia Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 51), Yunanistan, Korinthia, Nemea Evangelista Tepesi Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 32), Yunanistan, Korinthia, Nemea Xenon Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 30), Karabük Eskipazar Kilise B (5.-6. yüzyıl) (Cumalıoğlu, 2011: 294, Plan 2), Karabük Eskipazar Kilise A (6. yüzyılın ilk yarısı) (Patacı, 2011: 23; Cumalıoğlu, 2011: 74-75, 293, Plan 1), Radinovac yakınlarındaki Kalaja Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 194, Fig. 103) ve daha birçok üç nefli Hellenistik bazilikada narteksten naosa üç kapıyla girilmektedir.

Bazı üç nefli Hellenistik bazilikalarda, orta nefe üçlü açıklık yardımıyla girilirken kuzey ve güneydeki neflere daha dar ve küçük kapılarla girilir. İstanbul Studios Manastırı Kilisesi (5. yüzyıl) (Mathews, 1971: 20, Fig. 5), Selanik Akheiropoitos Bazilikası (5. yüzyıl) (Mango, 2006: 55, Fig. 47), Yunanistan, Argolid, Glyphada Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 410, Plan 4), Yunanistan, Lavriotic Olympos Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 289, Plan 5; Zisimou-Tryfonidi, 2014: Fig. 16), Chersonessos, Bazilika B (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32,44, Fig. 1(6)), Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102) ve daha birçok

kilisede orta nefe üçlü açıklık yardımıyla girilmektedir. Bu yapılar daha çok sistemli ve geniş kitlelere hitap eden yapılardır.

Örtü Sistemi

Bazilikalar bölgesel özellikleri, işlevleri, yapılış amaçları, yaptıran kişi ve topografik özellikleri açısından bazı farklılıklar gösterir bundan dolayı da örtü istemleri de çeşitli şekillerde inşa edilmiştir.

4.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen üç nefli birçok Hellenistik bazilika bulunmaktadır. AGKMK ile benzer özelliklere sahip kiliseler ise daha çok 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Bu yapıların örtü sistemlerinde bazı değişiklikler görülür. Örneğin İstanbul Hagia Sophia I ve II Numaralı kiliselerin üzerinin ahşap, kırma çatılı olduğu düşünülmektedir fakat bununla ilgili kesin bir bilgi yoktur (Mathews, 1971: 11-19). Erken Bizans dönemine tarihlendirilen bu bazilikalar, plan tipleri gibi örtü sistemleri açısından da yerel özelliklerle zenginleştirilmiştir (Krautheimer, 1967: 119–fig. 4). 6. yüzyıla kadar Hellenistik bazilikalarda plan tipleri kadar örtü sistemlerinde de çok fazla değişiklik olmamıştır. Anadolu genelinde bazilikalarda kırma çatı, beşik çatı ve tonozlar, örtü sistemi olarak kullanılmıştır. Yapıların bulundukları bölgeler, yapıların boyutları, malzeme ve teknik özellikleri gibi birçok etmen yapıların örtü sisteminde çeşitliliğe sebep olmuştur.

Ege, Akdeniz ve Karadeniz çevresindeki yapılarda kırma çatı ya da beşik çatı uygulanmıştır (Eyice, 1983a: 24; Johnson ve Wilkinson, 1991: 265). Karaman çevresinde ve Kıbrıs'ta[136] benzer birçok örnek bulunmaktadır (Eyice, 1983b: 23; Rodley, 1985: 246, Res. 56–57; Rodley, 1994: 23 Stewart, 2010: 162). Bazı küçük bazilikalarda, içten tonoz dıştan ise kırma çatı ya da beşik çatı kullanılmıştır (Eyice, 1983a: 24). Bu yapılar genellikle küçük yapılarda ya da çok büyük olmayan kiliselerde uygulanmıştır. Bazı büyük yapılarda ise daha çok fenerli çatı kullanılmıştır. Tabarka Bazilikası (400) başta, bunun gibi örtü sistemine sahip birçok yapı bulunur (Orlandos, 1951: 358, 380, 390-391, 394, 430, Fig. 322, 346, 356-357, 359, 392; Krautheimer, 1965: 142, Fig. 58). AGKMK, OGC kadar büyük ölçülere sahip değildir. Bundan dolayı bu yapının örtü sisteminde fenerli çatı yerine daha çok kırma çatı kullanılmış olmalıdır. Kırma çatı, kuzey ve güneyde eğimli, çift pahlıdır. Narteksin üzeri kırma çatılı ya da doğudan batıya tek yönde eğimli örtü sistemine sahiptir.

Benzeri örnekler AGKMK'nin çatı sistemi hakkında bilgi edinmemize yardımcı olsa da yapı ve örtü sistemi günümüze ulaşmadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Son

[136] Kıbrıs Panagia Khrysiotissa Kilise, Kıbrıs Asomatos Kilise, Kıbrıs Aziz Varvara Kilise, Kıbrıs Panagia Afentrika Kilise ve Kıbrıs Panagia Kanakariá Kilise (Stewart, 2010: 162).

dönemlerde yapılan yol çalışmaları kilisenin 1990'lara kadar ulaşan son kalıntılarının da kalıcı olarak tahrip edilmesine sebep olmuştur.

Sonuç

Örnekler değerlendirildiğinde AGKMK, 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Benzer örneklerden yola çıkarak kilisenin planını doğu-batı doğrultusunda üç nefli Hellenistik bazilika olduğunu ifade etmek mümkündür. Yapının üzeri, çift pahlı, ahşap kırma çatılıdır. Doğudaki dışa taşkın, içten ve dıştan yarım daire apsis, apsisin üzerinde içten yarım daire kubbe, dıştan ise kırma çatı yer almalıdır.

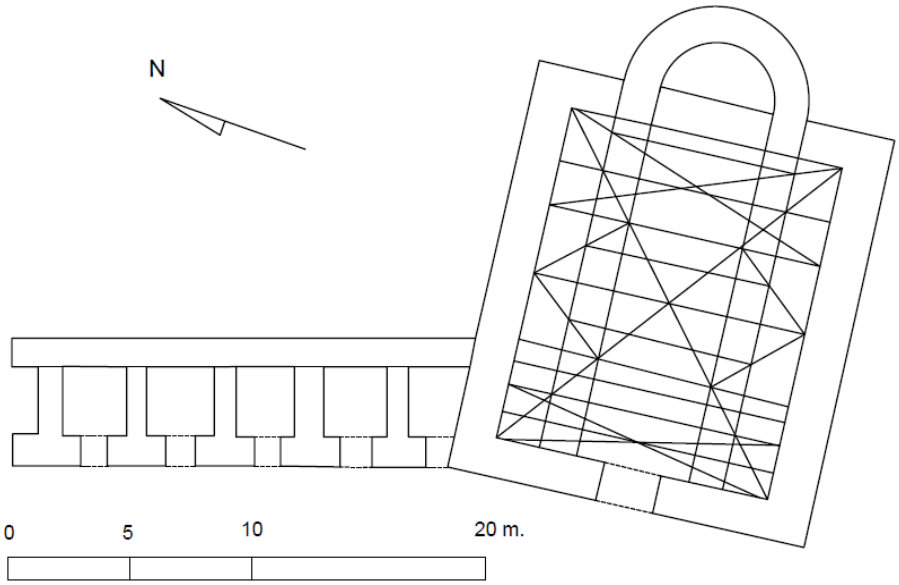
1.2.1.1.7.Göktepe (Kilisecik) Kilise (AGKMK), Restitüsyon Önerileri:

AGKMK günümüzde ayakta olmadığı ve duvarlarının büyük bölümü toprak altında kaldığı için restorasyon önerisi sunulamamıştır. Hoepfner, kilisenin 1972'lerde kilisenin kısmen ayakta olan kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğu duvarlarının çizimlerini yapmıştır, doğu, güney ve batıdaki ayakta olmayan duvarları ince çizgilerle tamamlayarak restitüsyon önerisi sunmuştur. Araştırmacılar bölgede Erken Bizans dönemine tarihlendirilen seramikler, 2. yüzyıla tarihlendirilen Korint sütun başlıklarına ait akanthus yaprak parçaları ve çeşitli mimari plastik eserler tespit etmiştir. Araştırmacılar benzer kilise örneklerden yola çıkarak yapıyı 5.-6. yüzyıla tarihlendirmiştir (Hoepfner, 1972b: 59; Belke, 1996: 231).

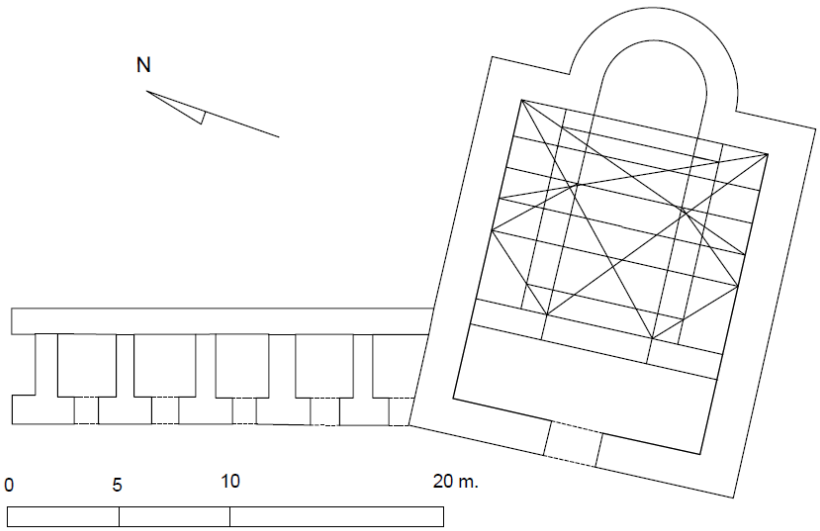
Hoepfner, 5.-6. yüzyıllara tarihlendirdiği yapının OGC ile benzer özelliklere sahip olduğunu öne sürer (Hoepfner, 1972b: 59). Yapıyı yerinde inceleyen araştırmacı moloz atıkları ve çalılıklarla kaplı naosu tasvir edemediğini öne sürmüştür. Araştırmacı yapıdaki incelemelerinde devşirme sütun, yastık/impostlar ve sunak masasına ait bazı parçalar tespit etmiştir. Devşirme sütunlar ve buluntuları referans alarak kiliseyi tarihlendiren araştırmacılar, kilisenin kuzey ya da güneyinde bir kapının bulunması gerektiğini yazar (Hoepfner, 1972b: 59).

Kilisenin bulunduğu arazinin, güneybatısında zemin kotu ani şekilde Karadeniz'e düşüş göstermektedir. Bunu göz önünde bulunduran Hoepfner kilisenin batıdan bir girişinin bulunmaması gerektiğini ifade etmiştir (Hoepfner, 1972b: 59). Aslında Hoepfner'in gözünden kaçırdığı bir şeyi ifade etmek gerekir. Bizans döneminde zemini kazarak ya da doldurarak kiliselerin inşa edildiği bilinmektedir. Nadiren düz ya da az işgücüyle hazırlanan zeminlerin üzerine kiliselerin inşa edilmiştir. Güneybatısı yamaçta bulunan bu kilisenin batısında kapının bulunmamış olması Hoepfner tarafından kabul edilen temel durum olarak kabul edilemez. Arada çok fazla kot farkı yoktur olsa bile ahşap ya da taş basamaklar çözüm oluşturacaktır.

Restitüsyon önerilerinde kilisenin plangrid ölçümleri yapılmış ve kapladığı alan, naos ölçümleri, apsis, narteks, kapı ve pencerelerine ait öneriler ekteki planlarda sunulmuştur (Çizim 52-63).

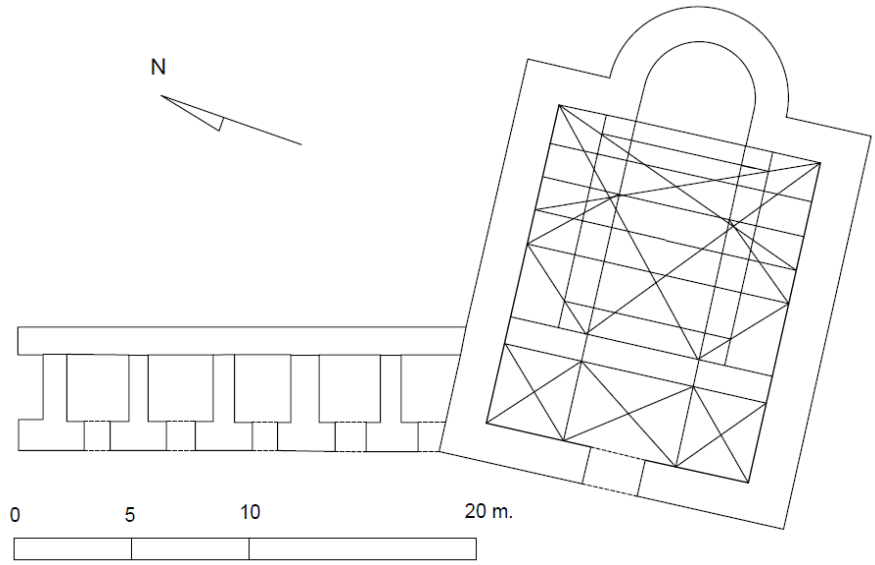

Çizim 52 AGKMK, Plangrid, Restitüsyon (Gür, 2018)

Çizim 53 AGKMK, Plangrid, Naos ve Narteks, Restitüsyon (Gür, 2018)

Günümüze ulaşan üç nefli Hellenistik kiliselerin naos ve narteks ve apsis blümlerinde gerçekleştirilen plangrid ölçümleri, AGKMK'nin naos, narteks ve apsisin restitüsyonu sırasında kolaylık sağlamıştır (Çizim 52-53).

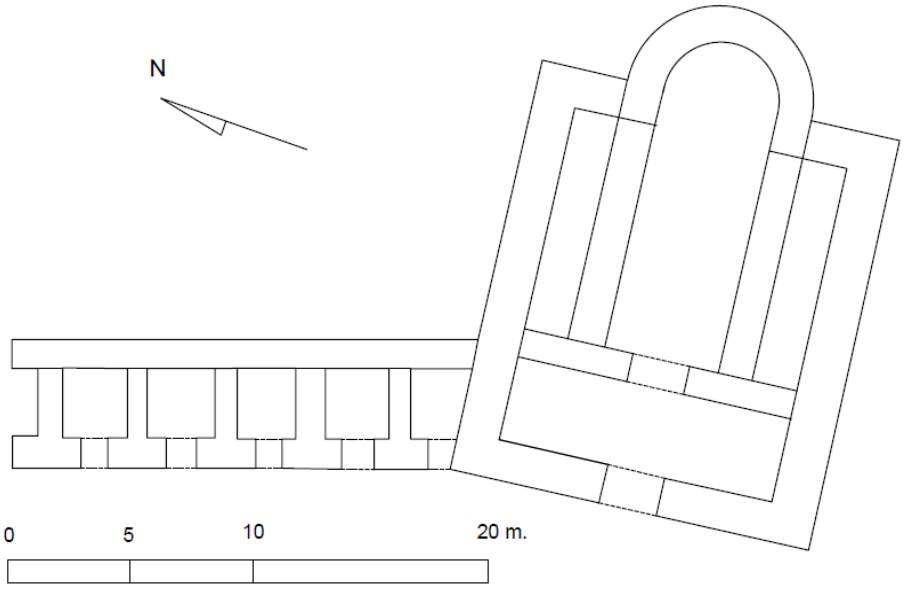

Çizim 54 AGKMK, Plangrid, Naos ve Narteks, Restitüsyon (Gür, 2018)

Üç nefli bazilikada ortadaki nef kuzey ve güneydeki neflere oranla daha geniştir. Orta nef diğer neflerin her birinden 1/3 oranında daha geniştir.

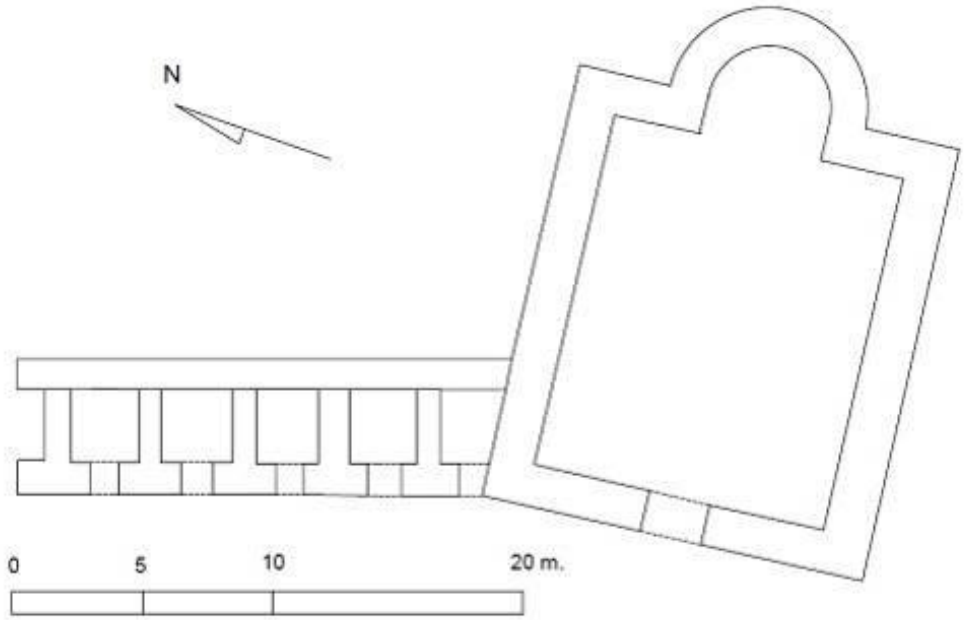
Kilisenin apsisi içten ve dıştan yarım dairedir. 1960'larda kilisenin apsisinin kuzeyi kısmen ayaktadır. Hoepfner tarafından çizilen apsis yayı, günümüzde apsis yarım yuvarlağını tamamlamamıza yardımcı olmuştur.

Kilisenin plangrid ölçüleri ve benzeri örnekler, naosda orta nefi kuzey ve güneyneflerden ayıran taşıyıcıların akslarını belirlemede doğru sonuçlar elde etmemizi kolaylaştırmıştır (Çizim 54-55).

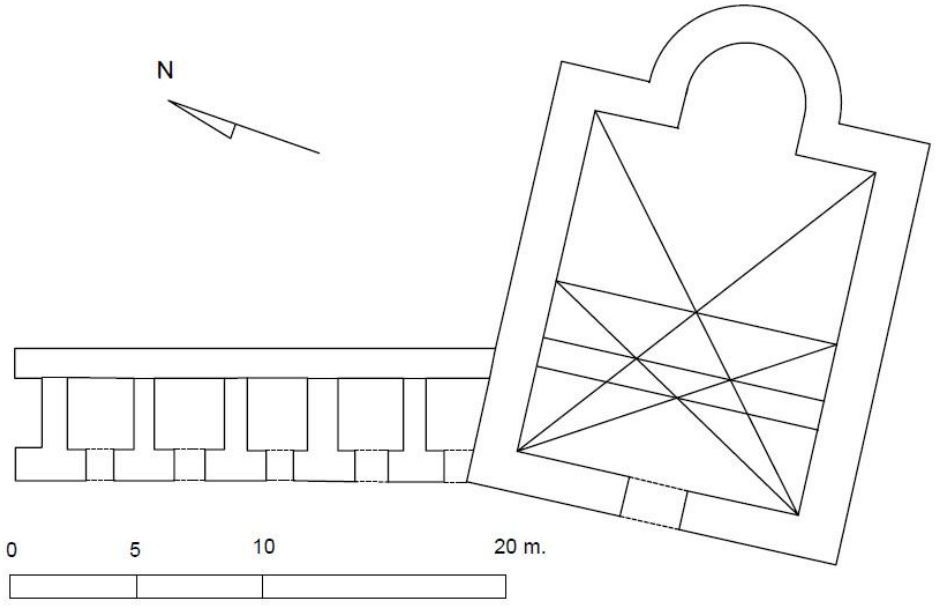

Çizim 55 AGKMK, Apsis, Naos ve Narteks, Restitüsyon (Gür, 2018)

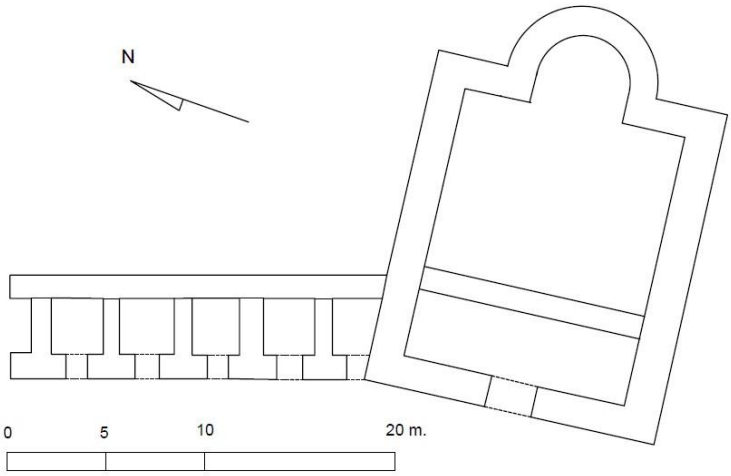
Orta nef ile kuzey ve güney nefleri ayıran desteklerin sütunlar olduğu düşünülmektedir. Günümüzde yer aldığı alan üzerine son dönemde inşa edilen 0.27 m. ve 0.29. m. çapında iki sütun tespit edilmiştir (Çizim 56-57).

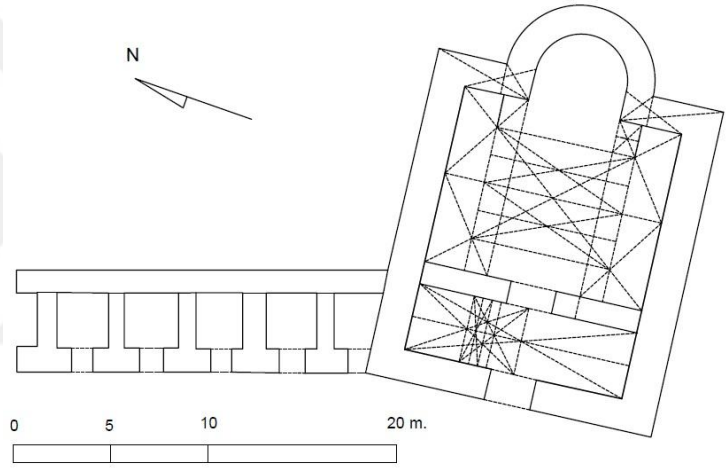
Çizim 56 AGKMK, Naos ve Apsis, Restitüsyon (Gür, 2018)

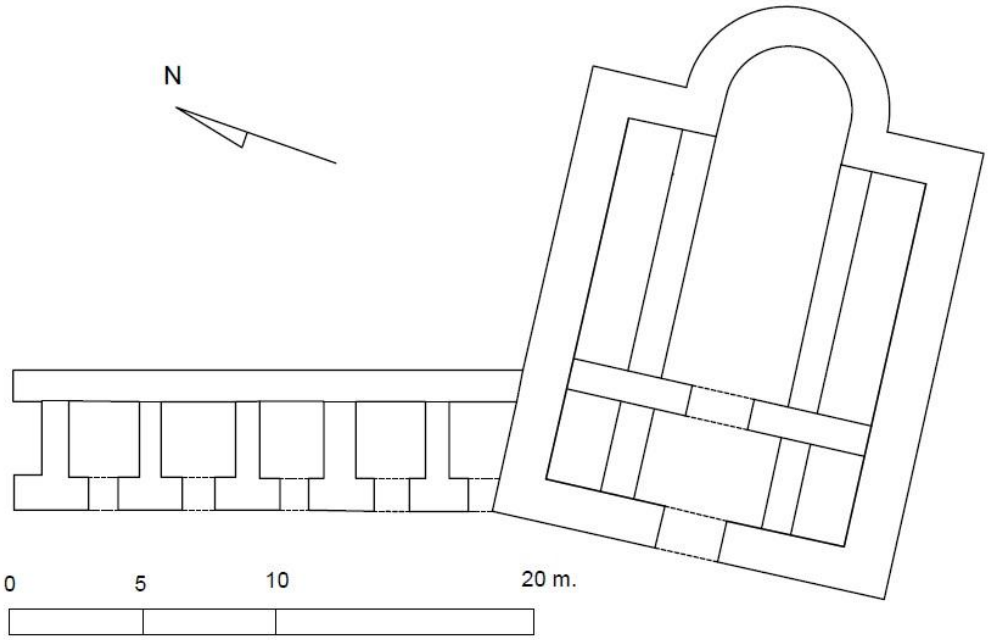
Çizim 57 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Plangrid, Restitüsyon (Gür, 2018)

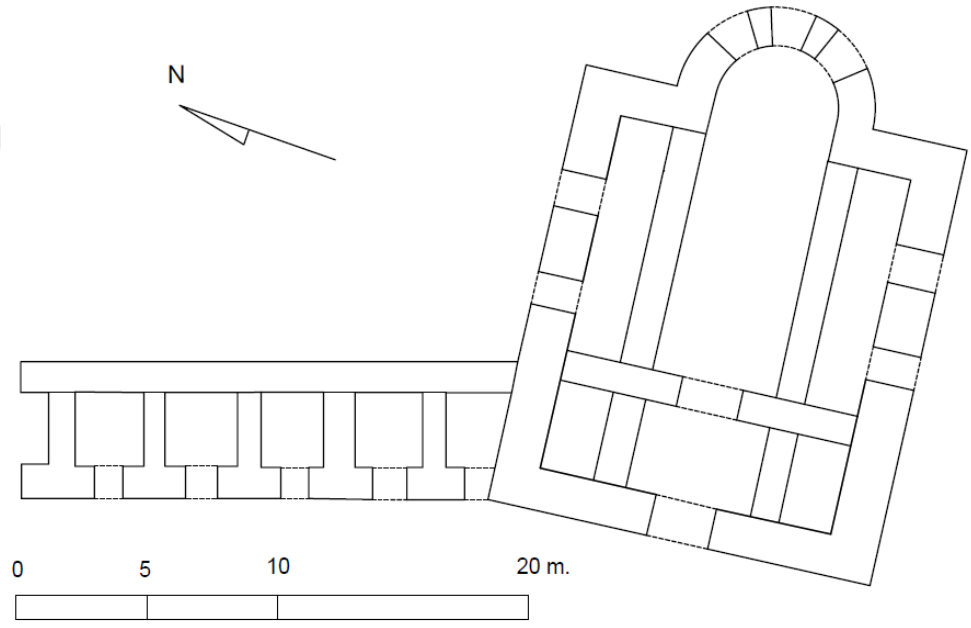
Çizim 58 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsisi, Restitüsyon (Gür, 2018)

Çizim 59 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Naostaki Taşıyıcıların Uzantısı, Restitüsyon (Gür, 2018)

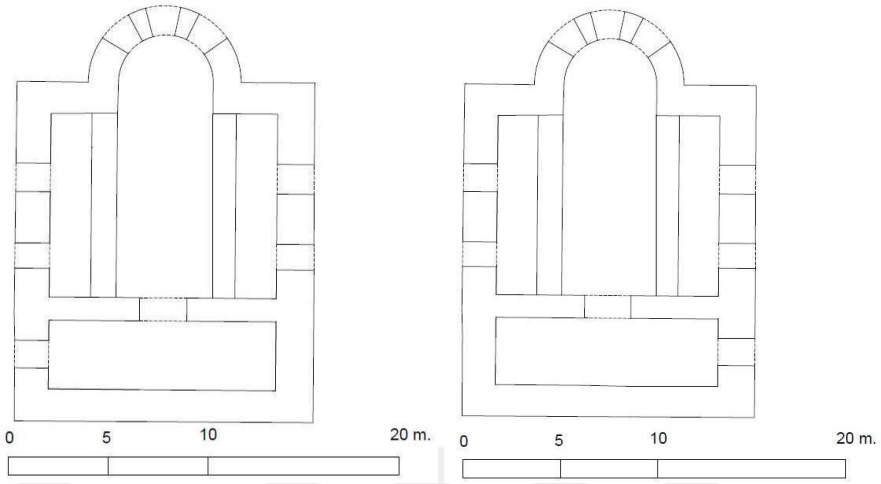
Çizim 60 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Naos ve Narteksteki Taşıyıcıların Uzantısı, Restitüsyon (Gür, 2018)

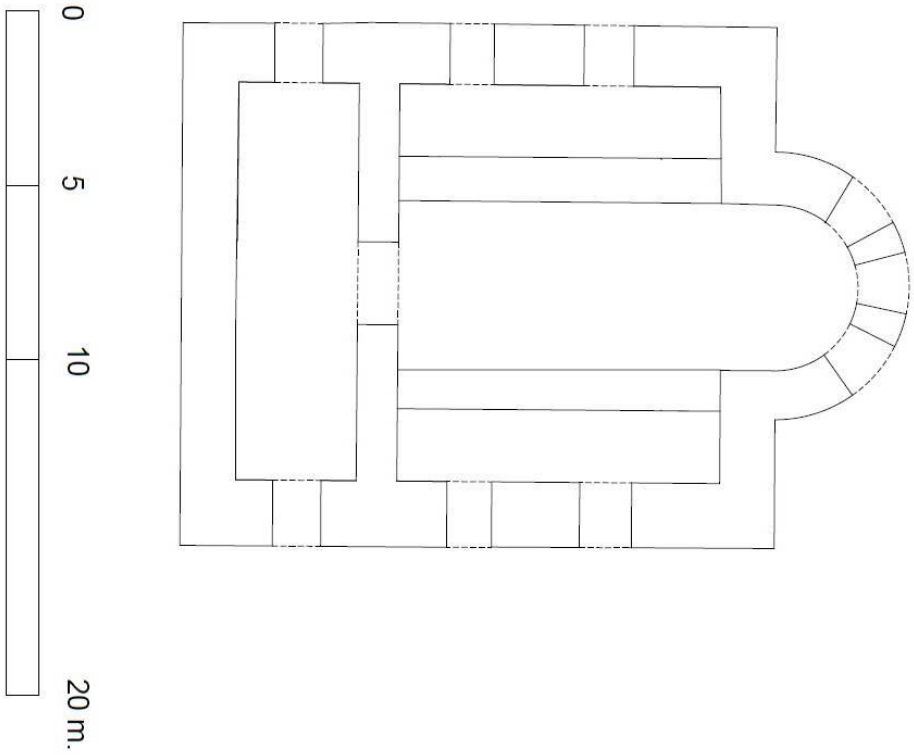
Çizim 61 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Naostaki Taşıyıcılar, Kapı ve Pencereler (Gür, 2018)

Kiliseyi yerinde inceleyen Hoepfner kilisenin kuzey ya da güneyindeki cephelerden birinde kapının bulunması gerektiğini ifade etmiştir (Hoepfner, 1972b: 59). Aslında Hoepfner'in ifadesi kısmen doğru olabilir fakat tam da geçerli değildir. Çünkü kiliselerin nartekslerinin kuzey ve güneyinde birer kapının bulunabildiği gibi kuzey, batı ve güney cephelerinde de kapıların yer

aldığı örnekler mevcuttur. Bundan dolayı hazırlanan restitüsyon önerilerinde araştırmacıların incelemeleri değerlendirilmiştir.

Çizim 62 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Narteksteki Kapılar (Gür, 2018)

Çizim 63 AGKMK, Naos, Narteks ve Apsis, Narteksin Kuzey ve Güneyindeki Kapılar (Gür, 2018)

1.3.ÇAYCUMA, FİLYOS-TIOS:

1.3.1.Kentin Adı:

Kentin adı antik kaynaklarda *Teios, Tianos, Tieion, Tieium, Tion* ve *Tios* gibi çeşitli şekillerde geçmektedir (Boutkowski, 1864: 9; Robert, 1937: 266-267; Atasoy, 2008: 91). Tieium ve Tianos adları diğerlerine oranla daha az kullanılmıştır (Esen, 2003: 196; Atasoy, 2008: 91, Atasoy, 2016: 3).

Bilimsel çalışmaların konu edindiği seyyahların çalışmalarında ise kent çoğunlukla Tieion ve Tios adlarıyla anılmaktadır (Strabon, XII, 3,8; Ruge, 1936: 856-862; Bijişkyan, 1998: 55-56).

Bilimsel çalışmalarda ve kenti gösteren haritalarda daha çok Tios adıyla bilinen tarihi kent, Menippi Periplus başta olmak üzere birçok kayıttan yola çıkılarak *Chaio, Tio, Tios, Thio, Thios, Thium* gibi çeşitli isimlere sahip olduğu ifade edilmektedir (Belke, 1996: 276, Karte 327 vd.; Wüst, 1937: 1411).

Kentin isimleri bilim insanları tarafından karıştırılarak farklı bölgelerde olduğu ifade edilmiştir. Hataya düşen bazı araştırmacılar Tium'u Pontos'un 11 şehrinden sadece biri olarak inceler, farklı bir hataya düşen bazı araştırmacılar ise Tius'u Bithynia'nın 12 şehrinden biri olarak kabul eder. Aslında eyalet ve sınır değişikliklerindeki farklılıklar aynı kentin farklı yerleşim alanları olarak anılmasına sebep olmuştur. *Tius* ve *Tium* şehirleri aslında tek bir şehirdir ve zamanla Bithynia ve Paphlagonia arasında sınır değiştirmiştir (Ramsay, 1960: 497).

Kentin Arkaik ve Klasik dönemine ait özgün adının ne olduğu bilinmemektedir. Hellenistik dönemde çoğunlukla Tios ve Tieion adlarıyla anılmaktadır (Belke, 1996: 68, 276-278; Drakoulis, 2012: 86, Tabl. 4). Roma döneminde çoğunlukla Bithynia sınırlarındaki kent Tios, Tieion ve Tieum isimleriyle anılmaktadır (Bingham, 1834: 329; Boutkowski, 1864: 9; Robert, 1937: 266-267; Marek, 1993: 3, 5, 9, Taf. 5,6,8.1, Dip. 71; Drakoulis, 2012: 86, Tabl. 4; De Graauw, 2016: 144; Gürdal, 2016: 177-178; Öztürk, 2016c: 28; Bora, 2017: 131-132, 134). Erken Bizans dönemi ve sonrasında kent, Tios adıyla anılmıştır (Drakoulis, 2012: 86, Tabl. 4).

Son dönemlerde gerçekleştirilen çalışmalarda ise kentin adı değişime uğrayarak önce Hisarönü daha sonradan ise Filyos halini almıştır (Marek, 1993: 3, 5, 9, Taf. 5,6,8.1, Dip. 71; Belke, 1996: 68, 276-278; Drakoulis, 2012: 86, Tabl. 4).

Kentin doğu sınırını oluşturan nehir günümüzde Filyos Nehri adıyla bilinmektedir. Antik dönem ve sonrasında ise Filyos Nehri ile suyunu Karadeniz'e boşaltmaktadır ve bu nehir aynı zamanda Roma ve Bizans'ın önemli bir ulaşım ağıdır (Wüst, 1937: 1411-1412). Kentin adı gibi bu nehrin adı da zamanla değişime uğrayarak Billaios'tan Filyos'a dönüşmüştür (Robert, 1980: 176-190; Sönmez ve Öztürk, 2008: 134). Zamanla önemini yitiren nehir günümüzde doğal su kaynağı olarak kullanılmaktadır ve Antik dönemdeki önemini yitirmiştir (Fowler, 1902: 351; Bryer ve Winfield, 1985: 4, 5 n.22, 67, 69-70, 89, 92, 95).

1.3.2. Coğrafi Konumu, İklim Özellikleri Ve Fiziki Yapısı:

1.3.2.1.Coğrafi Konumu:

Günümüzde Zonguldak'ın Çaycuma İlçesi'nin 21 km. kuzeyinde Filyos sahil kasabası sınırlarında ve yerleşimin doğusunda yer almaktadır. Kent batıdan Filyos Nehri (Billaios) ile sınırlandırılmıştır (Resim 135).

Resim 135 Filyos Antik Kenti (Tios Kazı Arşivi-2018)

1.3.2.2.İklim Özellikleri:

Filyos sahil beldesi ve vadi hattı tarıma elverişlidir. Mısır ve buğday en yoğun tarım ürünleri arasındadır. Genel tarım ürünleri dışında bölge halkı gündelik ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde sebze yetiştirmektedir (Avcı, 1997: 304-306).

1.3.2.3.Fiziki Yapısı:

Filyos engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Yoğun horst-graben kırılmalarının görüldüğü bölgede İbrahimce Dere kavşağında granit kayaç dokusu belirgindir. Bu hat dışında Balıkısık-Bolkuş arasında da arazi yapısının kıvrılarak kırılma oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bu oluşumlar Filyos'un dağlık arazi yapıları arasında derin bir vadiye yerleşmesini sağlamıştır (Güner, 1975: 88).

Filyos'un doğusunda güneydeki birçok il ve ilçeden geçerek Karadeniz'e sularını boşaltan Filyos Nehri yer almaktadır. Filyos Nehri'ni besleyen çeşitli dere yatakları ve bunları besleyen Filyos Vadisi hattındaki nehir kolları, zamanla taşkınlara sebep olmuştur. Bu oluşumlar Filyos Nehri'nin sık sık yatak değiştirmesine neden olmuştur (Avcı, 1997: 304).

Erezyonun en yoğun olduğu alanlardan biri olan Filyos Nehri, kum ve çakıl tespit edilmesi için en elverişli alanlardandır (Avcı, 1997: 304).

Filyos Nehri'nin sık yatak değiştirmesi nehir hattında menderesl erin oluşmasına ve taşıdığı malzemeleri kıyılarda biriktirmesine sebep olmuştur (Güner, 1975: 88).

Filyos Vadisi'nde metamorfik kayalar ve granitler tarafından oluşturulmuş sarp kayalıklar dikkat çeker. Balıkısık ile Yenice'nin batısında Kayadibi yerleşimi arasında Apsiyen-Albiyen kiltaşları görülmektedir. Bu bölgelerde yoğun heyelan görülmektedir (Güner, 1975: 89).

1.3.3.Tarihçe:

Filyos Nehri'nin batısındaki stratejik öneme sahip Filyos, M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında, Tios isimli bir rahip tarafından Miletos Kolonisi olarak kurulmuştur (Boutkowski, 1864: 10; Robert, 1937: 270). Bithynialı Demotshenes'in görüşlerine başvuran Charles Texier, Tieum olarak ifade ettiği Filyos'un, bu dönemde Potonos tarafından kurulduğunu yazar (Texier, 1997: 46).

M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Rahip Tios adına sikke bastıran kent bu ekonomik ayrıcalığını M.S. 3. yüzyıla kadar aralıksız olarak devam ettirmiştir (Bean, 1976: 4593). M.Ö. 4. yüzyıla kadar Karadeniz sahilinde siyasi açıdan çok parlak bir tarihi geçmişe sahip olmayan Filyos, bu dönemde siyasi açıdan gücünü ispat etmiş önemli bir kent olmuştur (Boutkowski, 1864: 12). M.Ö. 281 yılında Zipoites, Kyroupedion Savaşı'nda Seleukos ile işbirliği yaparak Lysimakhos'a karşı savaşmıştır. Kazanılan zafer sonrasında Zipoites, Karadeniz Ereğlisi ve Filyos'u denetimi altına almıştır (Bora, 2017: 131).

Kent M.Ö.184-183 arasında kısa süreliğine Eumenes II. tarafından kontol altına alınmıştır. Prusias II. (M.Ö.182-149) Eumenes ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bithynia sınırı bu dönemden M.Ö.74 yılına kadar Filyos Nehri'ne kadar genişlemiştir (Bora, 2017: 134, Harita I.-II).

Roma döneminde Pontos ve Bithynia sınırlarında kalan bölge, Bizans döneminde de Paphlagonia ve Bithiynia Bölgeleri arasında zaman zaman yer değiştirmiştir. Filyos'un sınırları içinde bulunduğu Batı Kardeniz'de, Antik Çağ boyunca önemli yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır (Boutkowski, 1864: 4-8, 13-15).

Strabon, Filyos'u küçük ve önemsiz bir kasaba olarak ifade eder. Strabon'un söylediği gibi Filyos, Roma döneminde siyasi açıdan önemsiz bir kent olarak ifade edilir fakat ticaret açısından önemli bir yerleşimdir (Boutkowski, 1864: 7).

Pontoslu Iulius Largus, Traianus (98-117) döneminde genç Vali Plinius'u kendi mirasına vasi tayin etmiş ve bu mirasın 50 bin nummus dışındaki küçük bir kısmını da Filyos'ta Traianus (98-117) adına yapılar inşa etmek için harcamıştır (Plinius, 2001: 87). Gerçekleştirilen araştırmalarda İAM, KEM, KAM ve AAM'de Filyos'a ait çeşitli eserler yer almaktadır. Buluntular arasında tarihlendirmemize büyük katkı sunan yazıtlar ve mezar taşları birçok araştırmacı tarafından okunmuştur. Çoğunlukla 1.-3. yüzyıl arasına tarihlendirilen yazıtlar, kentin Geç Roma'da hala etkin bir kent olduğunu göstermektedir (Marek, 1985: 144, 155-156, Öztürk, 2016d: 229-232).

Filyos'un siyasi açıdan kendini geç ispatlamış olmasını çevresindeki kentlerle açıklamak daha doğru olur. Kentin güney, doğu ve batısında Filyos'tan daha güçlü yerleşimlerin olması, gelişmesini olumsuz etkilemiştir. Karadeniz Ereğlisi, Karadeniz sahilinde bu kentlerden sadece biridir (Boutkowski, 1864: 8). Fakat kentte 2. yüzyıldan itibaren şarap ve zeytinyağı başta olmak üzere birçok ürünün ticaretini yapılmıştır. Batıklardan tespit edilen zeytinyağı ve şarap taşımacılığında kullanılan amphoralar bunun göstergesidir (Yıldırım, Dandrow vd., 2018: 443).

3. yüzyılda Karadeniz Ereğlisi, metropolis konumundadır. Bu döneme kadar Filyos, Karadeniz Ereğlisi'nin himayesi altında kalmıştır. Filyos aynı zamanda Attalu kral ailesinin kurucusu olan Philetairos'un doğduğu kent olarak yorumlanmaktadır (Plinius, 2001: 87). Kentte 2. Yüzyıla tarihlendirilen miltaşları kentin bu dönemde ulaşım ağı güzergahında yer aldığını göstermektedir (Öztürk, 2016e: 83-91).

Roma dönemine önemli bir ulaşım ağı ve ticaret merkezi konumundaki kent, M.S. 395'te Roma'nın ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma sınırlarında kalmıştır (Marek, 1993: 3, 5, 9, 16, 21-24, 29, 33-36, 40, 41, 77, 78, 88, 92, 101, 122, 124, 127). Bithynia ve Paphlagonia arasında sık sık sınır değiştiren kent, Erken Bizans döneminden itibaren çoğunlukla Paphlagonia sınırlarında yer almaktadır. Ammianus Marcellinus, 4. yüzyılda Bithynia'nın doğusundaki yerleşim alanlarını ifade ederken Karadeniz Ereğlisi ve Amasra arasındaki kentlerin (Filyos'un da içinde bulunduğu bölge) Paphlagonia'nın sınırlarında bulunduğunu yazar (Ammianus Marcellinus, XXII: 16).

Diokletianus (284-305) M.S. 4. yüzyılda Küçük Asya'da üç ayrı yönetim bölgesi oluşturmuştur. Bu bölgelerden biri olan Pontica Diocesisi, Filyos'u içine alan önemli bir alanı kapsamaktadır (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 147). Theodosios II (408-450) Kuzeybatı Karadeniz'de, amcası Honorios'tan (395-423) dolayı Honoriade adını verdiği yönetim bölgesi oluşturmuştur[137] (Allen, 2008: 811-835; Lee, 2008: 33–62). Honoriade sınırlarındaki Filyos, bölgenin önemli liman kentlerinden biridir (Feissel, 2006: 139–142).

Erken Bizans dönemle Tios'ta önemli bir dini yapılaşma kendini göstermektedir. Tespit edilen yazıtlar ve mezar taşları kentin Erken Bizans dönemine ışık tutar (Marek, 1985: 144, 155-156). 5. yüzyılda Bizans'ın önemli ulaşım merkezi konumundaki kent piskoposluk merkezi olmuştur (Atasoy, 2008: 91). Bizans döneminde Bosphorus'tan başlayan ulaşım ağı, Batı Karadeniz'de Karadeniz Ereğlisi, Filyos, Amasra ve Sinop'u birbirine bağlamaktadır (Sakaoğlu, 1987: 54; Belke, 1996: 118).

[137] Çeşitli çalışmalarda Honorius, Honarius, Honarias, Honoriade, Pontos Honorii gibi çeşitli şekillerde anılan bölge sadece Honorias olarak ifade edilmiştir.

5. yüzyıl sonrasında dini imtiyaz elde eden Filyos, zamanla ekonomik bağımsızlığıyla öne çıkmış, askeri ve ticari açıdan büyük öneme sahip olmuştur (Atasoy, 2008: 91). Synecdemus'ta 548 sonrasındaki idari bölünmelerin 8. yüzyıla kadar devam ettiğini yazar. 8. yüzyılda askeri tematik düzenin kuruluşuyla kent Boukellarios temasının sınırlarına dahil olmuştur (Belke, 1996: 68; Drakoulis, 2012: 84). Filyos, Batı Karadeniz'deki birçok sahil kentine oranla daha aktif bir ticarete sahiptir ve kısa sürede bağımsızlığını kazanmıştır (Dana, 2014: 135). Kent 6. yüzyılda Paphlagonia'nın sahil kentleri arasında güçlü yerleşimler arasında gösterilir (Prokopius, 1962: 62-63). Iustinianos I (527-565), 535 yılındaki yerleşim alanlarını gösteren çalışmalarda Filyos hala Honorias kentleri arasında gösterilmektedir (Foss, 1991b: 1579). Araştırmacılar Filyos'u, Honorias'ın doğu sınırı olarak kabul eder (Ramsay, 1960: 352).

8. yüzyıla kadar bölgenin metropolitlik merkezi sadece Çankırı'dır (Çankırı) ve bu tarihte Amasra önemli piskoposluk merkezleri arasında yer alır (Belke ve Restle, 1984: 62). 8. yüzyılda Filyos, Opsikion teması sınırlarındadır. Bu dönemde Bizans topraklarında birçok karışıklık yaşanmakta ve savaşlar görülmektedir (Belke ve Restle, 1984: 62). 8. yüzyılda Opsikion teması sınırlarındaki kent, eyalet sınırlarının küçültülerek aynı bölgede kurulan Bukellarion temasına dahil edilmiştir (Baskıcı, 2009: 122). Bukellarion temasının kurulmasıyla temaların boyutlarında küçülmeler olmuş ve kontrolü sağlamak kolaylaşmıştır. 767 yılında gerçekleştirilen bu düzenleme karışıklıkları ve isyanları yavaşlatmayı başarmış fakat tam anlamıyla önlenememiştir (Belke ve Restle, 1984: 62).

8. yüzyılda Filyos'un da içinde yer aldığı bölge, Arap akınlarına maruz kalmıştır (Hill ve Crow, 1992: 86). 7.-8. yüzyıldaki akınlarda Araplar, kalıcı bir güç elde edememiştir (Foss, 1991b: 1579). Bölge kısa süre içerisinde Arap istilalarından kurtulmuş fakat 9. yüzyıl sonrasında Slav saldırılarına maruz kalmıştır (Eyice, 1975: 21–22). 895 yılında gerçekleştiği ifade edilen saldırılarda Karadeniz Ereğlisi ve Amasra arasındaki yerleşim alanlarının tahrip edilerek yakıldığı bilinir (Sakaoğlu, 1987: 56). Slav saldırılarından kısa sürede kurtulan Filyos, hasar gören surlarını onarmış ve eski güvenli yapısına kavuşmuştur. Bu tarihlerde Paphlagonia temasında beş kale yerleşiminin olduğu ifade edilmektedir. Korunaklı yapısıyla önemli bir yerleşim alanına sahip olan Filyos, bu beş kale kentten biridir (Foss, 1991b: 1579).

9. ve 10. yüzyıllarda Viking gemileri ile Karadeniz'in güney sahillerine ve İstanbul'a saldıran Ruslar, Bizanslı yazarların anlatımlarından öğrenildiği kadarıyla çok büyük kıyımlar gerçekleştirmiştir (King, 2008: 98-99). Bu dönemde Paphlagonia temasının sahil kentleri yağmalanmıştır. Filyos da bu dönemde hasar gören kentler arasındadır. Filyos 10. yüzyılda, Ankara (Ankara) merkezi yönetiminin Boukellarios temasına dahildir (Sakaoğlu, 1987: 56). Güneyde azalan Bizans Nüfusu Orta Bizans dönemi ve sonrasında sahile yönelmiştir. Bu

dönemdeki saldırılar ise sahildeki Bizanslıları zor duruma sokmuştur. Nüfus azalmış, yapılar ve kentler tahrip edilmiştir. Azalan kentlerde nüfus saldırılar sonucu kalelere sığınmak zorunda kalmış, yıkılan büyük dini yapılarının yerine daha küçük kilise ve şapeller inşa etmiştir (Sakaoğlu, 1987: 56). Çok fazla geçmeden Rus ve Bizans arasıdaki ilişkiler düzelmiş ve 10. yüzyılda İskandinav paralı askerleri Bizans ordusu ve saray muhafızlığına kadar yükselme fırsatı bulmuştur (King, 2008: 98-99). Batı Karadeniz'e uzanan beylikler, Filyos'u da içine alan Kuzeybatı Karadeniz'de kısa sürede hakimiyet kurmuşur. Malazgirt Zaferi (1071) ile Bizans ağır yenilgiye uğratılmıştır (Foss, 1991b: 1579; Birgören, 2008: 140-141). 10.-11. yüzyıllarda Karadeniz'de Türkler'in ticari faaliyette bulunduğu bilinmektedir (Peacock, 2007: 65-66). 1130-1135 arasında gücünü toparlamayı başaran Bizans, Filyos'un içinde bulunduğu Karadeniz sahilinde güvenliği sağlamıştır (Foss, 1991b: 1579; Birgören, 2008: 140-141).

1205 yılında Sinop, Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Trabzon'un da içinde bulunduğu bölgede Rum İmparatorluğu kurmuştur. Theodoros I Laskaris (1204-1222), 1214 yılında bölgenin batısında kontrolü sağlamıştır (Foss, 1991b: 1579). Aleksios Komnenos, Doğu Karadeniz'de hakimiyet kurarken imparator David Komnenos, Sinop, Amasra, Filyos ve Karadeniz Ereğlisi'ni kapsayan sahil kentlerini kontrolü altına almıştır (Finlay, 1851: 321; Historia, 2004: 226). 13. yüzyılda Filyos, Paphlagonia sınırlarında görülmektedir (Öksüz, 2006: 215). Gerçekleştirilen incelemelerde Filyos'un 13. yüzyılda onarım geçirdiği ve surların sağlamlaştırılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Bu onarımla 13. yüzyılda güvenlik sorunları olduğunu göstermektedir (Laurent, 1984: 47, Anderson, 2009: 272). Çünkü bu dönemde Amasra ve Filyos yoğun mücadelelerin ardından İznik İmparatorluğuna dahil olmuştur. Bu dönemdeki mücadeleler kent surlarında onarım ihtiyacına açıklık kazandırır (Fallmerayer, 2011: 87).

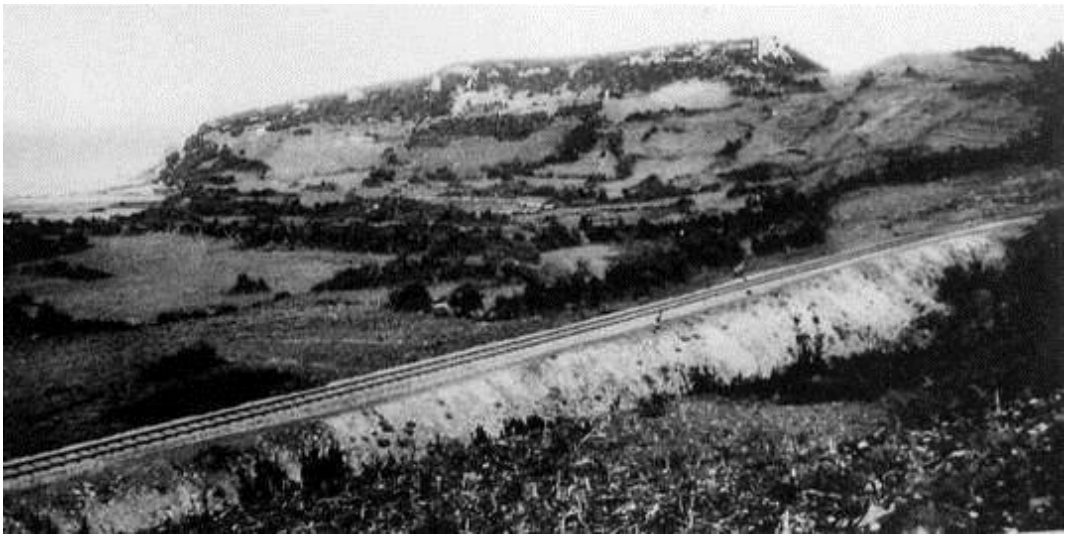
13. yüzyıla kadar kent ekonomik, siyasi, dini ve stratejik açıdan önemini korumuştur (Anderson, 2009: 272). Tespit edilen seramikler kentin 12.-14. yüzyıl arasında yoğun bir üretim ve ticaret merkezi olduğunu kanıtlamıştır (Yıldırım, Dandrow vd., 2018: 439-440). Pachymeres 13. yüzyılda Batı Karadeniz sahil kesimi ile güney yerleşim alanlarının bağlantısının koptuğunu ifade etmiştir. Filyos gibi sahil kentlerinde Bizans hakimiyeti devam ederken güneydeki kentlerde Türk hakimiyeti görülmüştür (Öztürk, 2008: 72; Laurent, 1984: 47). 13. yüzyılda kentte Cenevizler tarafından surların onarıldığıdiği ve yapıların onarılarak kullanıldığı gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla tespit edilmiştir. Kent bu dönemde önemli bir ticaret liman kentidir. Ortaçağ'da Karadeniz sahilindeki birçok kent gibi Filyos da Avrupa ve Doğu-Batı ticaretinin aktif kentleri arasında gösterilmektedir. Ortaçağda Karadeniz sahilindeki birçok kentte Cenevizler tarafından onarım yapılmış ve kentler Cenevizler'in himayesi altına alınmıştır

(Peacock, 2007: 65). Amasra ve Filyos, 13.yüzyıl Cenevizler tarafından onarılan ve kullanılan kentlerdir. Filyos'taki Cenevizler'e ait savunma yapılarındaki onarımlar, 13.-14. yüzyıllardaki onarımlar ile yoğun tahribat izlerini sunması açısından önemlidir (Yıldırım, Dandrow vd., 2018: 440).

14. yüzyıl ile Filyos, Türkler'in hakimiyeti altına girmiştir (Foss, 1991b: 1579; Talbot, 1991: 359). Arkeolojik araştırmalarda Bizans dönemine tarihlendirilen verilerin 14. yüzyılla sınırlı kalması bu görüşü desteklemektedir (Yıldırım, Dandrow vd., 2018: 440-441). 1404 yılında Filyos açıklarında Karadeniz'de demir atan gemiden kenti izleyen Clavijo, bu tarihte kentin kalesi ile sahilinde Türkler'in bulunduğunu yazmaktadır (De Clavijo, 1928: 59). Bölgede 14. yüzyıl ile Tük hakimiyeti kesinlik kazanmıştır (Talbot, 1991: 359). Mehmed II (Fatih) (1451-1481) öncesinde Filyos Nehri'nin batısındaki tüm yerleşimlerin Osmanlı hakimiyetinde olduğu, Bartın ve Amasra sahillerinin ise Cenevizler'in denetiminde bulunduğu bilinmektedir (Cezar, 2010: 506).

16. yüzyılda (1530 civarı) Bolu-Kastamonu vilayetine bağlı Hisarönü (Filyos) kazası, bir süre sonra Zonguldak'ın köyü olmuştur (Sezen, 2006: 183). 15.-16. yüzyıl ile Filyos, küçük bir sahil kasabasına dönüşmüş, halk balıkçılık ve gemi yapımı işleriyle geçimini sağlamaktadır. 18. yüzyıla kadar Filyos limanında birçok savaş gemisi inşa edilmiş ve donanmada kullanılmıştır (BOA.–HAT.–27923–C). 1840 tarihli Osmanlı arşiv kayıtlarında, Hisarönü Kazası adıyla bilinen yerleşimde birçok köy bulunmaktadır (Kasap ve Tosun ve Yılmaz, 2003: 38). Bir yıl sonrasına ait (1841) arşiv kayıtlarında Hisarönü (حصاراونی), Bolu-Kastamonu vilayetinin kazası olarak kayıtlıdır (Sezen, 2006: 236). Zonguldak'ın il olmasıyla Filyos (فلیوس), 1944 yılında Çaycuma'nın nahiyesi olmuştur (Sezen, 2006: 183).

19. ve 20. yüzyıllarda birçok seyyah ve araştırmacı tarafından ziyaret edilen kent Filyos–Hisarönü adlarıyla anılmaktadır. 19. yüzyıl sonrasında kent ziyaret eden araştırmacılar Filyos'u küçük bir balıkçı barınağının bulunduğu sahil kasabası olarak tanımlamaktadır (Robert, 1937: 270, Fig.2).

Resim 136 Filyos, 1930'lar, Güneyden Kuzeye Bakış (Robert, 1937: Planche XI–Fig. 3)

Günümüze kadar Filyos halkı geçimini ormanlardan elde edilen ağaçlar, kendine yetebilecek ölçüde tarım işçiliği, hayvancılık ve gemi yapımından elde ettikleri gelir vasıtasıyla sürdürmüştür (Öztürk, 2012b: 73). Cumhuriyat dönemine kadar durağan bir gelir düzeyine sahip Filyos, Cumhuriyet dönemi ile hızlı bir ekonomik atağa geçmiştir. 1925 yılında yapımına başlanan demiryolu ağı Ankara-Karabük-Zonguldak arasında ulaşımı kolaylaştırmıştır (Resim 136). Bu dönemde Filyos ulaşımın Karadeniz'e açılan önemli bir kapısı konumundadır. 1937 yılında Karabük'te devlet eliyle kuruluşu gerçekleştirilen Demir Çelik Fabrikası'nda üretilen ürünlerin Filyos vasıtasıyla Karadeniz'e ulaştırılması ve Zonguldak'ta elde edilen kömür cevherinin Karabük'e aktarılması sırasında köprü konumu görmektedir. Tüm bu gelişmeler 1945 yılında Filyos Antik Kent sınırlarında Sümerbank Filyos Ateş Tuğla Fabrikası'nın kurulmasını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde kent yapıları büyük tahribata uğramıştır. Beş yıl gibi kısa sürede inşası tamamlanarak 1950 yılında fabrika üretime geçmiş ve Filyos halkının önemli geçim kaynağı olmuştur. Kısa süre sonrasında kentin Roma-Bizans kalıntılarının üzerindeki fabrika özelleştirilmiştir. Fabrikanın da sınırlarında yer aldığı kent 1978 yılında Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından sit alanı ilan edilmiştir.

2006 yılında KEMM denetiminde ve Prof. Dr. Sümer Atasoy'un danışmanlığında Filyos sınırlarındaki antik kentte kurtarma kazıları başlatılmış ve 2012 yılında kadar devam ettirilmiştir. Birçok mimari yapı ve tarihi kalıntı tespit edilmiştir (Atasoy ve Yıldırım, 2010: 1-16).

2012-2019 arkeolojik çalışmalar KEMM denetiminde ve Doç. Dr. Şahin Yıldırım'ın bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiş, günümüzde de devam ettirilmektedir.

1.3.4.Bizans Döneminde Hıristiyanlık:

5. yüzyıla kadar Filyos'un adını dini kayıtlarda bulmak zordur. 5. yüzyılda Bizans'ın önemli bir ulaşım merkezi konumundaki kent piskoposluk merkezi haline gelmiştir (Atasoy, 2008: 91). Kent, 787 İznik Konsil listelerinde, Bolu'nun yardımcı piskoposluğunu yürüten kentler arasında gösterilmektedir (Darrouzes, 1975: 42). 787 yılında İznik Konsili'de kent, Mikhael tarafından temsil edilmiştir (Darrouzes, 1975: 42).

Bolu'ya bağlı piskoposluk merkezi Filyos'un önemli din adamlarından biri olan Piskopos Konstantinos'un, Euphemia'ya ait rölikleri gördüğünü bilinmektedir. Fakat Euphemia'nın rölikleri ve Filyos arasında dini bir bağlantı yoktur (Beck, 1959: 546). 800'lerde Filyos Piskoposu Konstantin tarafından İstanbul'daki Azize Euphemia'nın kemiklerinin denize atıldığını, buradan bir yük gemisi tarafından toplanılan kemiklerin Lemnos Adası'na aktarıldığı ifade edilmiştir (Mango, 1966: 485; Bakirtzis, 2003:189). Bu bilgi Filyoslu Piskopos Konstantin'in İkonoklasmus dönemi (726-842/843) hakkında bilgi sunması ve kentin piskoposluk düzeyinde böyle önemli bir konuyla tarihe geçmesi açısından önemlidir.

8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Bolu'nun yardımcı piskoposluğunu yürüten Filyos'un piskoposlarının isimlerini kurşun mühürlerde görmek mümkündür (Fedalto, 1988: 193; Öztürk, 2012a: 71; Öztürk, 2012b: 116). Kazı çalışmaları sırasında kentte birçok kurşun mühür tespit edilmiştir. Tespit edilen mühürlerde 12. yüzyıl sonuna kadar Filyoslu piskoposların adlarını tespit etmek mümkündür.

431 yılında Efes Konsili'nde Filyos'u, Piskopos Apragmonius temsil etmiştir. 518 tarihli Efes Konsili'nde Piskopos Andreus, Filyos'u temsil etmiştir. 536 tarihli Efes Konsili'nde Piskopos Eugenius, Filyos'u temsil etmiştir. 681 yılında gerçekleşen Altıncı Genel Konsil'de Piskopos Longinus, Filyos'u temsil etmiştir. 787 yılındaki yedinci Genel Konsil'de Piskopos Mikhael, Filyos'u temsil etmiştir. 869 yılında gerçekleşen sekizinci Genel Konsil'de Piskopos Konstantine, Filyos'u temsil etmiştir (Vailhé, 1912: 747).

8. yüzyıla tarihlendirilen kurşun mühür Filyoslu Droungarios Theodoros'a aittir. Droungarios Theodoros'a ait mühür, bu dönemde kentin askeri bir donanma sahibi olduğunu ya da askeri bir liman kenti olarak hizmet ettiğini düşündürmektedir (Öztürk, 2008: 63-78). 8.-11. yüzyıl sonu arasına tarihlendirilen birçok kurşun mühür tespit edilmiştir. Mühürler arasında Kyprianos'a ait 8. yüzyıla tarihlendirilen bir mühür, Antonios'a ait 9-10. yüzyıllara tarihlendirilen bir mühür, Basilios'a ait bir mühür 10. yüzyıla tarihlendirilen kurşun mühür, Mikhael'e ait bir mühür 10.-

11. yüzyıla tarihlendirilir, Anthios'a ait bir mühür ise 11. yüzyıl sonuna tarihlendirilmektedir (McGreer, Nesbit ve Oikonomides, 2001: 23-24).

9. yüzyılda da Konsüllerde temsil edilen kent bu dönem ve sonrasında dini gücünü korumuştur. 13. yüzyıla kadar dini gücünü devam ettiren Filyos, 9. ve 10. yüzyıllarda Metropolis kenti olarak anılmaktadır (Cotsonis, 2003: 11, Chart I). 10. yüzyıla tarihlendirilen bir kurşun mühür, Filyos'un Dioiketes'i Leon'a aittir. Tespit edilen mühür, kentin 10. yüzyılda önemli bir dini ve ekonomik düzeye sahip olduğunu düşündürmektedir. 10. yüzyıla ait bir diğer kurşun mühür, Dioiketes Petros'a aittir. Bunların dışında 10. yüzyıla tarihlendirilen mühürlerde Spatharios ifadesinin yer alması Filyos'un bu dönemde askeri açıdan öneme sahip olduğunu gösterir (Öztürk, 2008: 63-78). 11. yüzyılda da Metropolis kentleri arasında gösterilen Filyos, bu dönemde George tarafından temsil edilmiştir (Cotsonis, 2003: 11, Chart I). Filyos, 13. yüzyıl sonuna kadar Konsillerde piskoposlar tarafından temsil edilmiştir. Kentin stratejik ve dini yapısı bu döneme kadar aktif olarak Bizans'ın elinde kalmasını sağlamıştır (Anderson, 2009: 272).

1.3.5. Dini Yapılar:

2006-2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında kentin akropolünde Bizans dönemine tarihlendirilen bir dini yapı tespit edilmiştir. İlerleyen dönemlerde yeni bir dini yapı daha tespit edilebileceği düşüncesiyle bu yapıya *Tios Akropolü Kilise A Yapısı* adı verilmiştir.

1.3.5.1.Kilise A Yapısı Ve Manastır Yapıları (TAKAY):

1.3.5.1.1.Yeri ve Durumu:

Zonguldak'ın Çaycuma İlçesi'ne bağlı Filyos Sahil Beldesi sınırlarında bulunur. Manastır Yapıları ve Kilise A Yapısı, günümüzde tarihi arkeolojik sit alanı olan Tios kentinin akropolünde ve I. terasta, Roma Tapınağı'nın (2.-3. yüzyıl) hemen batısında bulunmaktadır.

1.3.5.1.2.Tarihlendirilmesi:

Araştırmalar neticesinde Kilise A Yapısı ile ilgili herhangi bir dönem kaynağı, arşiv belgesi ya da inşa edildiği döneme ait herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Araştırmacılar tarafından incelenmiş, kazı çalışmaları ve değerlendirme raporlarında kısa ve öz bilgilerle incelenen kilise ilk defa 2015 yılında Durmuş Gür tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde kapsamlı şekilde belgelenmiştir.

Bilimsel Çalışmalar

Ahmet Gökoğlu, 1952

Kastamonu eski Müze Müdürü, Paphlagonia adlı çalışmasında Tios Akropolü Kilise A Yapısı (TAKAY)[138] hakkında kısa ve öz bilgilere yer vermiştir. Araştırmacı yerinde incelediği yapıyı 8. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Gökoğlu, 1952: 139).

İhsan Fahri Sönmez ve Bülent Öztürk, 2008

İki Epigraf tarafından hazırlanan çalışmada kentin tarihi yapılarının tanıtımı yapılmış, kilise hakkında kısa ve öz bilgilere yer verilerek yapı 10.-12. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir. Kilise ve çevresindeki yapıların kazı çalışmaları hakkında özet bilgiler sunan araştırmacıların

[138] Tios Akropolü Kilise A Yapısı ifadesinin yerine bundan sonra TAKAY kısaltması kullanılacaktır.

çalışmaları, kent yapıları hakkında kapsamlı ve düzenli bilgi sunması açısından son derece önemlidir (Sönmez ve Öztürk, 2008: 133-146).

Bülent Öztürk, 2008

Epigraf, uzun yıllar kentteki arkeolojik çalışmalara dahil olmuş ve tespit edilen yazıtları yerinde değerlendirmiştir. Araştırmacı çalışmasında Bizans Kilisesi olarak ifade ettiği TAKAY'ı 10.-12. yüzyıla tarihlendirmiş, kentin Bizans dönemi tarihçesi, mühürleri ve sınırlı sayıda din adamı hakkında bilgi sunmuştur (Öztürk, 2008: 63-78).

Sümer Atasoy ve Özkan Ertuğrul, 2009

Araştırmacılar 2006-2007 yıllarındaki çalışmaları ve yerinde gerçekleştirdikleri incelemeleri aktarmıştır. Çevrede gerçekleştirdikleri yüzey araştırmaları ve temizlik çalışmalarının ardından akropol, kent merkezi, nekropol ve tiyatro alanlarında incelemelerde bulunulmuştur. TAKAY'ın çevresinde incelemelerde bulunulmuş fakat narteks duvarları ayakta olmasına rağmen kilise hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir (Atasoy ve Ertuğrul, 2009: 1-14).

Sümer Atasoy ve Şahin Yıldırım, 2011

Araştırmacılar, 2009 yılında Yrd. Doç. Dr. Özkan Ertuğrul tarafından TAKAY üzerinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarını değerlendirmiş ve fotoğraflarla belgelemiştir. Kilisenin ilk defa 2007 yılında tespit edildiği belirtilmiştir. Çalışmada Arkeolog A.Sabuncu Toydemir tarafından belgelenen ve çizimleri yapılan seramikler ve Bizans seramikleri sunulmuştur. Araştırmacılar kiliseyi 10.-12. yüzyıl arasına tarihlendirmektedir (Atasoy ve Yıldırım, 2011: 1-16).

Sümer Atasoy ve Şahin Yıldırım, 2012: 451-462

2010 yılında TAKAY ve Filyos Tiyatrosu üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar aktarılmaktadır. TAKAY üzerinde 2010 yılında sürdürülen kazıların anlatıldığı çalışmada, tiyatroda yapılan jeoradar çalışmalarına yer verilmiştir (Atasoy ve Yıldırım, 2012: 451-462).

Bülent Öztürk, 2012b

Bülent Öztürk tarafından 2012 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı'nda tamamlanan doktora tezi kapsamında TAKAY kazı çalışmalarında tespit edilen yazıtlar, mezarlar ve iskelet kalıntıları hakkında bilgiler aktarılmıştır. Öztürk, kiliseyi 10.-12. yüzyıl arasına tarihlendirmektedir (Öztürk, 2012b: 123).

Bülent Öztürk, 2012a

Araştırmacı çalışmasında Tios'u seyahatname ve modern literatür kapsamında incelemiştir. Seyyahların kent hakkındaki gözlemleri ve bilimsel çalışmaları kapsamlı şekilde değerlendiren araştırmacı, çalışmada TAKAY ile ilgili özet bilgiler sunar (Öztürk, 2012a: 161-176).

Asuman Çırak, Mustafa Tolga Çırak ve Yusuf Sümer Atasoy, 2013

Araştırmacılar, 2013 tarihli bildirilerinde TAKAY'ın iskeletleri üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Kilise çevresinden tespit edilen iskeletlerin antropolojik incelemeleri yapılmıştır. İki epigraf ve Arkeolog Atasoy tarafından gerçekleştirilen çalışma, kentteki Antropolojik ilk çalışma olmasının yanında kilisede tespit edilen bireylerin, cinsiyet, yaş ve beslenme durumları gibi önemli bilgileri sunması açısından önemlidir (Çırak ve Çırak ve Atasoy, 2013: 51-58).

Mustafa Tolga Çırak, Asuman Çırak ve Ali Akın Akyol, 2014

Araştırmacılar, 2014 tarihli *"Bizans Tios Toplumu İskeletlerinde Bakır (CU) Birikimi"* adlı makalede, TAKAY'ın naos, narteks ve çevresinde gerçekleştirilen araştırmalarda tespit edilen Bizans gömülerinin iskeletleri üzerinde antropolojik incelemelerde bulunmuştur. 82 bireye ait kalıntılardan sadece 52'si üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Bizans döneminde yaşamış ve TAKAY'ın içine ve çevresine gömülmüş olan bireylerin büyük çoğunluğunun erken ölüm sebeplerinin bakır oranlarındaki yüksek seviye olduğu öğrenilmiştir (Çırak ve Çırak ve Akyol, 2014: 157-166).

Asuman Çırak ve Mustafa Tolga Çırak, 2014

Mustafa Tolga Çırak, Asuman Çırak ve Ali Akın Akyol tarafından hazırlanan 2014 tarihli çalışmanın farklı bir bölümünü kapsayan araştırmada, bilim insanları TAKAY çevresinden tespit edilen bireylere ait kemikler üzerinde Paleodemografik bulgular, paleopatolojik bulgular, dental analizler ve iskeletlerdeki non-metrik karakterler araştırılmıştır. Filyos Bizans halkının sağlıklı bir toplum yapısına sahip oldukları ve çok ağır işlerde çalışmadıkları tespit edilmiştir (Çırak ve Çırak, 2014: 167-174).

Durmuş Gür, 2015a

2013-2015 tarihleri arasında Durmuş Gür tarafından Hacettepe Üniversi Sanat Tarihi Bölümünde Prof. Dr. M.Sacit PEKAK danışmanlığında hazırlanan *Tios Akropolü Kilise A Yapısı* adlı monografik çalışmada, yapı ilk defa tarihçesi, mimarisi, küçük buluntuları ve kentin dini yapısı kapsamlı olarak incelenmiştir (Gür, 2015a: 1-378).

Durmuş Gür, 2015b

21-24 Ekim 2015 tarihleri arasında Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Osmanlı dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda "*Zonguldak, Tios Akropolü Kilise A Yapısı (Duvar Resimleri ve Mezarlar)*"

adlı çalışmada TAKAY bildiri olarak sunulmuş ve yayınlanmıştır. Araştırmacı kilisenin kazı çalışmaları, mimari yapısı, duvar resimleri ve buluntularını değerlendirmiştir (Gür, 2015b).

Durmuş Gür, 2015c

Prof. Dr. Sümer Atasoy ve Yrd. Doç. Dr. Şahin Yıldırım'ın editörlüğünde 2012 yılında derlenilmesine başlanılan ve 2015 yılında basımı gerçekleştirilen Tios-Filyos Arkeolojik Kazı Projesi Zonguldak'ta Bir Antik Kent adlı kitap çalışmasında "Tios Akropolis Kilisesi" başlığı altında TAKAY'ın yapım evreleri ve tarihçe sorunları incelenmiştir (Gür, 2015c: 160-201).

M.Sacit Pekak ve Durmuş Gür, 2015

Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü'nde Prof. Dr. M. Sacit Pekak danışmanlığında Durmuş Gür tarafından 2015 yılında tamamlanan Yüksek Lisans Tezi kapsamında incelenen kazı çalışmalarının 2008-2014 sezonu, makale kapsamında tekrar ele alınmış ve kilise üzerinde yapılan araştırmalar değerlendirilmiştir (Pekak ve Gür, 2015: 79-95).

Şahin Yıldırım, 2017a

2015 yılında Akropol, bazilika ve liman çevresinde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmaların sunulduğu çalışmada Edward Dandrow tarafından kilisenin batısındaki terasta gerçekleştirilen çalışmalar sunulmuştur. Dandrow, kilisenin batısındaki terasın Roma döneminde inşa edildiği ve Bizans döneminde onarılarak kullanıldığını ifade etmiştir. Araştırmacı kilisenin batısındaki terasın Roma devşirme malzemelerinin yanında Bizans döneminde tuğla, kireçtaşı ve kumtaşından inşa edilerek kullanıldığını yazar. Kilisenin batısındaki kalıntılar, din adamları tarafından konaklama, mutfak ürünlerinin hazırlandığı ya da mutfak ürünlerinin depolandığı mekanlar olarak tanımlanmıştır (Yıldırım, 2017a: 465-478).

Şahin Yıldırım, 2017b

Yıldırım, 2016 yılındaki kazı çalışmaları ile restorasyon ve konservasyon çalışmalarını sunduğu araştırmasında Akropol I.-II. terastaki çalışmalar ile kilisedeki restorasyon ve konservasyon çalışmaları hakkında bilgiler sunmaktadır. Kumru Ön ve Ayşe Adıgüzel tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, tarafımdan gerçekleştirilen (Gür, 2015a) yüksek lisans tezi ve bir yıl sonrasında gerçekleştirilen çalışmaları kapsamaktadır (Yıldırım, 2017b: 147-167).

Şahin Yıldırım, 2017c

Araştırmacı kentin yapıları ile tarihi süreci hakkında kısa bilgiler sunmuş ve ardından arkeolojik çalışmaların yürütüldüğü alanların tanıtımını yapmıştır. Kazı çalışmalarının yürütüldüğü alanlar arasında Kilise A Yapısı'nda gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları hakkında bilgilerin sunulduğu çalışmada, kilise 5.-14. yüzyıl gibi çok geniş bir dönem arasına tarihlendirilmiştir. Eldeki sınırlı verilerden hareketle yapının 5. yüzyıla tarihlendirilen ilk evresinde mozik zemin

döşemesine sahp olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kilisenin batısındaki alanlarda gerçekleştirilen çalışmalarda, kilise ile bağlantılı mutfak yapıları tespit edilmiştir (Yıldırım, 2017c: 147-167).

Şahin Yıdırım, Edward Dandrow, Lana Williams, Ali Bora ve Peter Sinelli, 2018

Araştırmacılar 2017 yılında Tios'un akropol I. teras, doğu nekropol alanı ve sualtında arkeolojik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Araştırmacılar tarafından Akropol I. Teras'ta tespit edilen Roma dönemi sarnıç, seramik fırını ve Ceneviz savunma yapısında arkeolojik incelemeler gerçekleştirilmiştir. Roma dönemine tarihlendirilen sarnıçtan yoğun oranda M.S. 2.-3. yüzyıllara tarihlendirilen seramik parçaları, Bizans dönemi seramik fırını ile Ceneviz suru çevresinden ise 12.-14. yüzyıl arasına tarihlendirilen seramik kalıntıları tespit edilmiştir. Araştırmacılar çalışmalarının sonunda, incelemelerde bulundukları akropol, liman, surlar ile seramik fırınlarının çizim ve fotoğraflarına yer vermiştir (Yıldırım, Dandrow vd., 2018: 437-448).

Durmuş Gür, 2019

Araştırmacı çalışmada Kilise A Yapısı'nın duvar resimleri ve mezar buluntularını değerlendirilmiştir. İskeletlerin analizleri ile yaş, cinsiyet ve hastalık tayinleri yapılmış, duvar resimlerinin tanım, kompozisyon ve üslup özellikleri incelenerek tarihlendirme önerileri sunulmuştur (Gür, 2019: 79-95).

Arkeolojik Çalışmalar

Kültür Varlıkları Koruma Kurulu ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden alınan izinler doğrultusunda KEMM denetiminde Prof. Dr. Sümer Atasoy başkanlığında başlatılan Filyos Antik Kenti kurtarma çalışmaları 2012 yılında kadar aralıksız olarak devam ettirilmiştir. Prof. Dr. Sümer atasoyum emekliliği üzerine çalışmalar 2012 yılında Doç. Dr. Şahin Yıldırım'ın bilimsel danışmanlığında sürdürülmüş ve günümüzde de devam ettirilmektedir.

2006 yılında Atasoy ve ekibi tarafından gerçekleştirilen incelemelerde ayakta olan TAKAY'ın narteks duvarları, sur kalıntılar olarak yorumlanmış ve fotoğraflarla kayıt altına alınmıştır. 2006–2008 yılları arasında tiyatro, akropol ve Ateştuğla Fabrikası sınırlarında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş, kilise üzerinde kapsamlı çalışma yapılmamıştır. 2008 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları ile ilk defa kapsamlı olarak incelenen TAKAY; şapel, kilise bazen de anlamsız şekilde pastophorion olarak tanımlanmıştır.

İlk defa Atasoy ve Ertuğrul tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarında TAKAY, beden duvarları genel hatlarıyla 2008 yılında ortaya çıkartılmıştır. 2010-2014 yılları arasında kazı çalışmalarını yürüttüğüm TAKAY'ın mimarisi, küçük buluntuları, mezar yapıları ve iskeletleri üzerinde ayrıntılı incelemeler gerçekleştirilmiş ve çalışmalar rapor sunulmuştur.

2006 yılında KEM denetiminde Sümer Atasoy'un uzmanlığında Filyos Antik Kenti'nde yüzey araştırması yapılmış ve kentin yapıları yerinde incelenmiştir. İlk defa 2006 yılında TAKAY'ın ayakta olan narteks batı duvarları yerinde incelenmiş fakat uzmanlar tarafından sur kalıntısı olarak yorumlanarak fotoğraflarla belgelenmiştir. 2015 yılında TAKAY'da restorasyon çalışmalarına başlanılmıştır. Tüm bu kazı çalışmaları ve restorasyon-konservasyon tarihlerine göre incelemek mümkündür.

Akropol ve çevresinde gerçekleştirilen incelemeler sırasında birçok Bizans dönemi seramik ve mimari kalıntı tespit edilmiştir. 2007 yılında ise bölgede sadece yüzey temizlik çalışmaları yapılmış ve fakat kazı çalışması yapılmamıştır. Coğrafi ve beşeri faaliyetler sebebiyle günden güne tahrip olan yapının narteksinin kuzeybatı duvarları çevrede gezinen ineklerin sürtünmesiyle kısmen yıkılmıştır.

2008 yılı itibariyle TAKAY üzerinde ilk arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. Sümer Atasoy ve Yrd. Doç. Dr. Özkan Ertuğrul'un bilimsel çalışmaları doğrultusunda TAKAY'ın beden duvarları ortaya çıkartılmıştır. Çalışmalar doğrultusunda kilisenin apsis, naos ve narteksi kısmen günyüzüne çıkartılmıştır.

2009-2010 yıllarında kilise üzerinde kazı çalışmaları gerçekleştirilerek yapının ek mekanları ve mimariye ait yapı beden duvarları, kısmen ortaya çıkartılmıştır. Çalışmalar sırasında kilise iç mekan ve çevresinde birçok mezar tespit edilmiş ve kazı çalışmaları bu alanlara yönelmiştir. Yrd. Doç. Dr. Özkan Ertuğrul tarafından yapılan kazı çalışmalarında mezarlarda tespit edilen buluntular kayıt altına alınarak kazı deposuna oradan da sezon sonunda müzeye aktarılmıştır (Atasoy ve Yıldırım, 2011: 1-16; Ayasoy ve Yıldırım, 2012: 451-462). Mezarların içlerinde insitu halde tespit edilen birey kemikleri ise kısmen temizlenerek fotoğraflanmış ve sezon sonunda ise çok yanlış bir uygulama olan naylon brandalar yardımıyla üstleri kapatılmış ya da naylon poşetlerin içlerinde toplanarak bilinçsiz bir şekilde koruma altına alınmıştır.

2011 yılı itibariyle TAKAY üzerindeki kazı çalışmaları tarafımızdan gerçekleştirilmiştir (Atasoy, Sümer Y. ve Yıldırım, Şahin ve Baran, Abdülkadir ve Yıldırım, Yaşar Serkal ve Karaca, Ergün, 2013: 297-312). 2011 yılı itibariyle, daha önceki yıllarda kilisenin narteks ve naosunda yanlış koruma önlemlerinin alındığı mezarlar açılmış ve bireylere ait iskeletler Antropolog Yrd. Doç. Dr. M.Tolga Çırak ve Yrd. Doç. Dr. Asuman Çırak tarafından incelenmek üzere laboratuvara taşınmıştır (Çırak ve Çırak ve Atasoy, 2013: 51-58). 2011 yılı sonrasında kilise çevresinde gerçekleştirilen mezar incelemeleri sırasında çalışmalar, Mustafa Tolga Çırak ve tarafımdan gerçekleştirilmiştir. Daha önceki yıllarda tespitedilen bireylere ait

iskeletlerin dışında yeniden tespit edilen mezarların fotoğrafları çekilmiş ve bireylerin çizimleri yapılmıştır.

2011 yılı itibariyle, kilise çevresinde bu döneme kadar yapılmış olan kazı çalışmaları kapsamında tespit edilen mezar yapıları, devşirme malzemeler ve küçük buluntuları tespit etmeyi kapsamaktadır. Tespit edilen buluntular ayrı kategoriler şeklinde incelenmiştir.

2011-2012 kazı çalışmaları daha çok kilisenin güneyindeki parekklesion üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar doğrultusunda parekklesion apsisinde insitu duvar resimleri, mimari plastik eserler, çatı kiremitleri ve küçük buluntular tespit edilmiştir. Kilise ve batısındaki terasta çalışmalar sürdürülmüş, bu alanda tespit edilen eserlerin çizimleri ve fotoğrafları sunulmuştur (Atasoy ve Yıldırım, 2014: 225-241).

2009-2013 yılları arasında yapının planları çizilmiş ve mezarların yerleri kısmen gösterilmiştir. 2014 yılında ise Filyos Akropolü, doğu sektöründe gerçekleştirilen çalışmalar sırasında birçok küçük buluntu tespit edilmiştir. Burada dağınık halde mezar yapıları arasında tespit edilen buluntulardan biri Bizans dönemine tarihlendirilen (11.-12. yüzyıl) Aziz Petrus tasvirli kemik aplik ünik buluntular arasındadır (Yıldırım, 2016: 19-20) (Resim 137).

Resim 137 Tios Akropolü, Aziz Petrus, Kemik Aplike (Yıldırım, 2016: Resim 8)

2013-2015 yılları arasında yüksek lisans tez kapsamında TAKAY'ın tarafımızdan planları kapsamlı olarak çizilmiş, kesitleri hazırlanmış ve mezarların yerleri ayrıntılı olarak işlenmiştir. 2015 yılı itibariyle kilisenin kesitleri ve aksonometrik çizimleri tamamlanmış, restorasyon ve restitüsyon raporları sunulmuştur. 2015 yılı arkeolojik kazı çalışmaları ile TAKAY'ın batısındaki teras alanı ve çevresinde kazı çalışmaları devam ettirilmiştir. Bu alandaki çalışmalar Edward Dandrow tarafından gerçekleştirilmiştir. Akropol Batı Sektör olarak adlandırılan alanda, kiliseye ait olduğu düşünülen mutfak yapıları tespit edilmiştir (Yıldırım, 2017a: 465-478).

Akropolde Geç Bizans dönemine tarihlendirilen birçok veri tespit edilmiştir. Tespit edilen buluntular 12-14. yüzyıl arasında bu alanın kısmen mezarlık olarak kullanıldığını göstermiştir. Pithos içinde tespit edilen inhumasyon gömüler (Yıldırım, 2016: Resim 3), tespit edilen iskelet kalıntıları, mezar buluntuları (Yıldırım, 2016: Resim 4, 7-10) ve dolgu malzemesi olarak kullanılmış çok sayıdaki moloz atığı bu görüşü desteklemektedir (Yıldırım, 2016: Resim 4, 7-10).

2016 sonrasında ise TAKAY'ın güneyinde daha önce kazısı yapılmamış olan alanlarda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu alanda 13. yüzyıla tarihlendirilen kare planlı ek bir mekan, 20 mezar, 39 iskelet, 12-13. yüzyıl arasına tarihlendirilen küçük buluntular tespit edilmiştir. 2016 yılında TAKAY'da Kumru Ön ve Ayşe Adıgüzel tarafından restorasyon-konservasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 2017b: 147-167).

Çalışmalar her yılın Haziran ve Temmuz aylarında devam etmektedir. 2017-2018 yıllarında küçük çaplı çalışmalar şeklinde devam ettirilen incelemelere 2019 yılında ara verilmiştir. 2015 yılında tarafımdan hazırlanan planlar son dört yılda gerçekleştirilen çalışmalarda yine son olarak Doç. Dr. Şahin Yıldırım, Arş. Gör. Durmuş Gür, Mimar-Restoratör Kumru Ön ve Ayşe Adıgüzel tarafından gerçekeştirilmiştir.

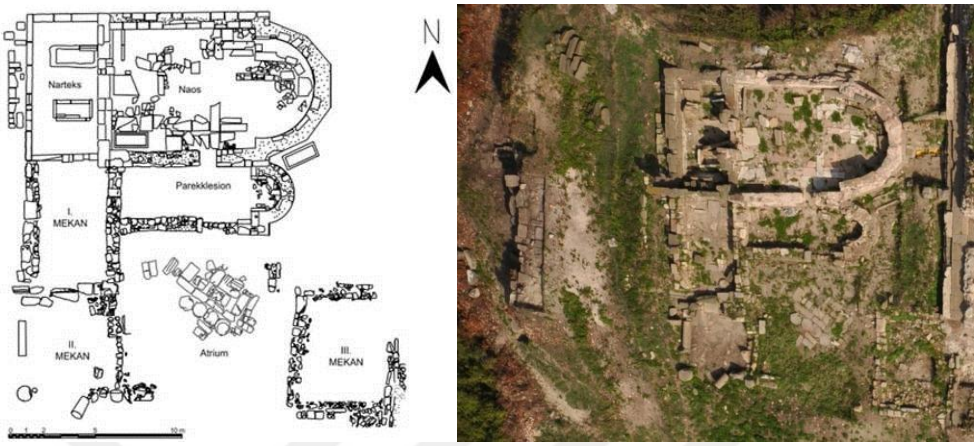
1.3.5.1.3.Mimari Tanıtım:

Plan

Kilise üç evreli bir manastır yapısıdır. Kompleksin kuzeyindeki kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır[139]. Tek nefli kilise, merkezde dikdörtgen naos, doğuda içten yarım daire, dıştan beş cepheli apsis, naosun batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen narteks,

[139] Kilise güneydoğu-kuzeybatı doğrultusundadır. 10°'lik bir sapma söz konusudur. Çalışma genelinde anlam karışıklıklarını önlemek amacıyla kilise doğu–batı doğrultusunda olarak ifade edilecektir.

naosun güneyinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen parekklesion ve buranın güneyinde atrium yer alır. Atriumun batısı ve doğusunda ise dikdörtgen planlı ek mekanlardan oluşmaktadır[140] (Resim 138).

Resim 138 TAKAY, Parekklesion ve Manastır Yapıları (Tios Kazı Arşivi-2015)[141]

Kilise içten (apsis hariç) 6.90 x 8.30 m., dıştan ise 13.25 x 8.60 m. ölçülerindedir. Merkezde doğu-batı doğrultusunda 8.30 x 6.90 m. ölçülerinde dikdörtgen naos, naosun batısında kuzey-güney doğrultulu 7.70 x 3.80 m.ölçülerinde dikdörtgen narteks, naosun doğusunda ise 5.60 m. genişliğinde, 3.60 m. derinliğinde, 1.50 m. yüksekliğinde ve 1.10–1.30 m. duvar kalınlığına sahip içten yarım daire dıştan beş cepheli apsis yer alır. Apsisin içinde ortalama 0.20 m. genişliğinde bir kanal ve batısında apsis yayını takip eden bir seki bulunmaktadır[142].

Merkezi naosun güneyindeki bir, batısında ise üç kapı bulunur. Naosun güneyindeki 0.90 m. ölçülerindeki kapı parekklesiona açılır, naosun batısındaki üç kapı ise narteks ile naos arasında bağlantıyı sağlamaktadır[143].

---

[140] Kilise içten genel ölçüler; 1/50 ölçekli çizimler üzerinden ölçüler belirtilmiştir.

[141] Tios Kazı Arşivi ifadesi sonraki fotoğraflarda kısaltılarak TKA şeklinde ifade edilecektir.Tios Akropolü Kilise A Yapısı yerine ise TAKAY ifadesi kullanılacaktır.

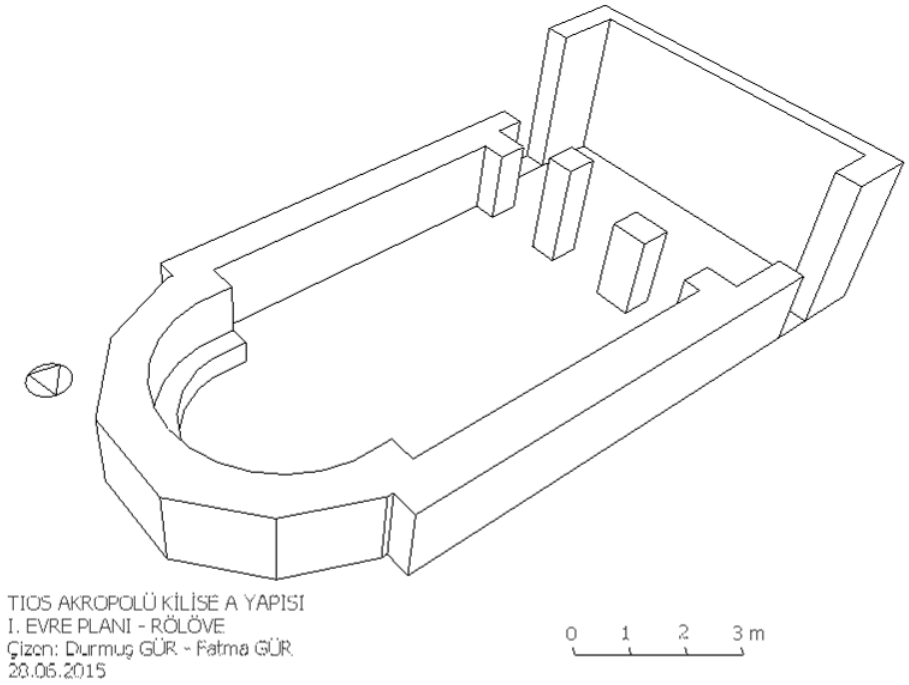
[142] Tanımlanamayan taş dizisinin genişliği; 4.50 m.
Yüksekliği; 0.35 m.
Derinliği; 0.40 m.benzeri bir uygulamayı, Amasra Kilise Mescidi'nde görmek mümkündür.

[143] Kapılardan eksendekinin genişliği; 1.30 m.
Yüksekliği; 1.50 m.
Derinliği; 0.90 m.
Eksenin kuzeyindeki kapının genişliği; 1.00 m.
Yüksekliği; 1.20 m.
Derinliği; 0.40 m.
Eksenin kuzeyindeki kapının genişliği; 1. 12
Yüksekliği; 1. 75 m.
Derinliği; 0. 38 m.

Kilisenin ortalama 1.50 m. kadar duvarları ayaktadır. Yapının duvarlarına ait üst bölümler ve örtü sistemi günümüze ulaşmamıştır. Manastırın plan tipini evrelere göre incelemek mümkündür. Uzun yıllar yapı üzerinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları, manastırın üç evreye tarihlendirildiğini göstermektedir.

Manastır I. Evre

İlk evrede kilise inşa edilmiştir. Kuzeydeki kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır[144]. Tek nefli kilise, merkezde dikdörtgen naos, doğuda içten yarım daire, dıştan beş cepheli apsis, naosun batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen narteks, naosun güneyinde kareye yakın dikdörtgen atriumdan oluşmaktadır[145] (Çizim 64).

Çizim 64 TAKAY, I. Evre (Gür ve Gür–2015)

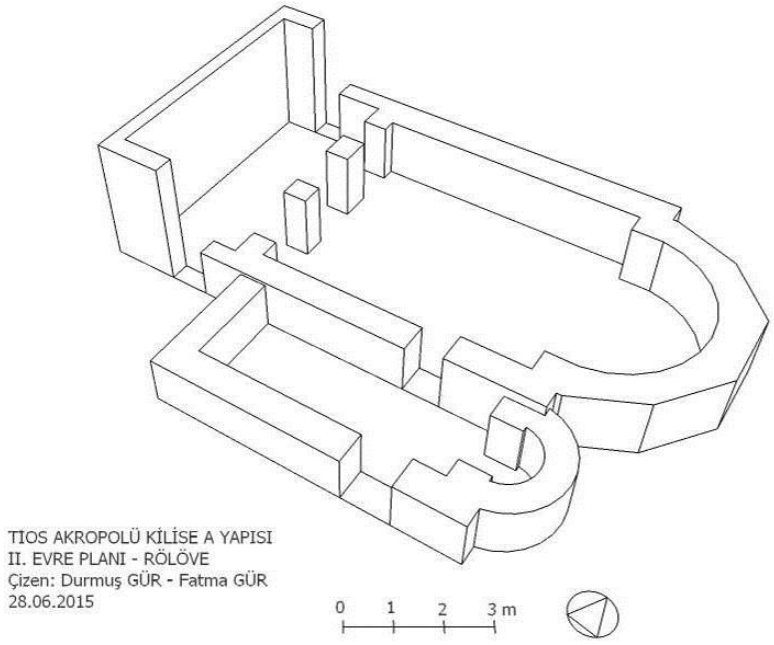
Manastır II. Evre

Kilise II. evrede bazı onarımlar geçirmiş ve güneyine ilave yapı inşa edilmiştir. Naosun batısında üçlü açıklık daraltılarak sağlamlaştırımıştır. Ortadaki kapı daraltılmış ve sağlamlaştırılmıştır. Naosun güney duvarı ortadan kaldırılarak daha ince, moloz taş, tuğla, kayrak taşı ve harç malzemeden güçlü bir duvar inşa edilmiştir.

[144] Kilise güneydoğu-kuzeybatı doğrultusundadır. 10°'lik bir sapma söz konusudur. Çalışma genelinde anlam karışıklıklarını önlemek amacıyla kilise doğu–batı doğrultusunda olarak ifade edilecektir.
[145] Kilise içten genel ölçüler; 1/50 ölçekli çizimler üzerinden ölçüler belirtilmiştir.

Naosun güney duvarına bir kapı açılmış ve naos doğrudan güneydeki (sonradan inşa edilen parekklesion) pareklesiona bağlanmıştır. Parekklesion kilisenin güney duvarına paralel, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Batıda naos duvarıyla sınırlı, doğuda ise dışa taşkın içten ve dıştan yarım daire apsis yer alır.

İkinci evrede kilisenin güney duvarı yeniden inşa edilmiş, naosun batısındaki üçlü kapı onarılmış ve daraltılarak sağlamlaştırılmıştır. Naos güney duvar ve parekklesion duvarlarında devşirme moloz taş, kaba yonu taş, kesme taş, tuğla, çatı kiremiti parçaları birleştirici harç malzemeden inşa edilmiştir. Naos ve narteksi birbirinden ayıran taşıyıcılardaki örgü tekniği diğer duvarlara oranla çeşitlilik gösterir (Çizim 65).

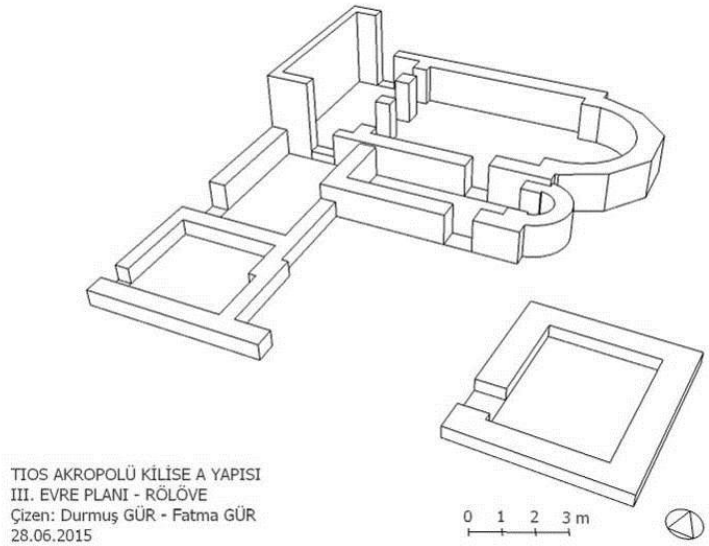

Çizim 65 TAKAY, II. Evre (Gür ve Gür–2015)

Manastır III. Evre

III. evreye tarihlendirilen yapılar, narteksin güneyinde iki, parekklesionun güneydoğusunda bir olmak üzere üç ek mekan inşa edilmiştir. Narteksin güneyinde bir ve onun güneyinde iki, parekklesionun güneydoğusundaki ek mekan ise üç numara ile numaralandırılmıştır. Manastır yapıları olarak inşa edilen bu ek mekanlar, din adamlarının konakladıkları yapı grupları olarak inşa edilmiştir (Çizim 66). Kilisede görevli ya da eğitim alan keşişlerin buralarda konaklayarak kiliselerin hizmetinde bulundukları ya da temel ihtiyaçlarını buralarda karşıladıkları bilinir.

Manastırın üçüncü evresinde inşa tekniği ilk iki evresinden farklıdır. Basit işçiliğe sahip ek mekanların duvarları; devşirme, kaba yonu taş, moloz taş, tuğla, mermer, çatı kiremiti parçaları ve toprak dolguludur.

Çizim 66 TAKAY, III. Evre (Gür ve Gür–2015)

İç Tanıtım

Kilise duvarları tamamen sıvalı ve duvar resimleriyle bezenmiştir. Resimler zamanla tahrip olmuş, dökülmüş, altlarında ise beyaz-krem sıvalar kalmıştır. Apsis, güney duvar ve kuzey duvarda ise fragman insitu duvar resimleri görülmektedir.

Naos doğu–batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Yapının zemini çeşitli devşirme yapı taşlarıyla kaplanmıştır. Naosun batısında üç kapı, güney duvarda ise bir kapı yer almaktadır. Naosun doğusunda içten yarım daire, dıştan beş cepheli apsis bulunur.

Resim 139 TAKAY, Naos, Doğudan Batıya Bakış (TKA-2014)

Apsisin 1.50 m.'den yukarısı yıkılmıştır. Doğu ve kuzey duvarlar, güney, batıdakilere oranla daha sağlamdır. Yaklaşık 1.00 m.den yukarısı yıkılan kuzey duvarda kısmi duvar resimlerine ait kalıntılar mevcuttur (Resim 139).

İkinci evrede yeniden inşa edilen güney duvar, diğerlerine oranla daha kalitesiz işçilik ve yapı malzemesine sahiptir. 0.50 m. kadar bölümü sağlam güney duvarda 0.90 m. genişliğindeki kapı parekklesiona bağlanmaktadır.

Naosun batısında üç kapı bulunur, bunlardan eksendeki kapı, kuzey ve güneydekilere oranla daha geniştir. Kapılar kilisenin ikinci evresinde restore edilerek daha dar hale getirilmiştir.

Naosun batısında kuzey–güney doğrultulu, dikdörtgen bir narteks bulunur. Narteksin batı ve doğu duvarları kuzey ve güneydekilere oranla daha sağlamdır. Narteksin kuzey ve güneyinde birer kapı yer alır. Kuzeydeki kapı doğrudan dışarıya açılır, güneydeki kapı ise güneydeki ek mekana açılmaktadır. Naos ve narteks zemin döşemesinde lahit, pseudo sarkofag, pişmiş toprak ve basit toprak mezarlar bulunmaktadır. Narteksin zemin döşemesi lahitlerin kapaklarından oluşmaktadır (Resim 140).

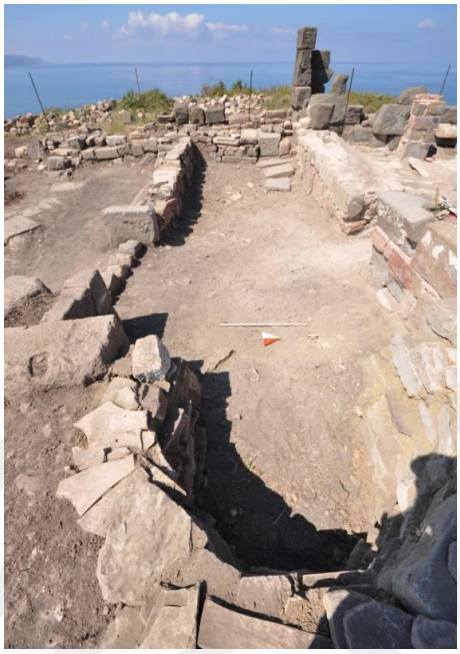

Resim 140 TAKAY, Narteks, Zemin Döşemesi ve Mezarlar (TKA-2010-2012)

Narteks, naostan alçakta bulunur, bir basamak yardımıyla narteksten naosa geçilmektedir. Narteksin kuzey ve güneydeki kapı eşikleri de bir basamak şeklindedir. Nartekste, kuzeydeki kapı eksenin hafif batısında bulunur, güneydeki kapı ise tam tersidir ve eksenin doğusuna yerleştirilmiştir. Güneydeki kapı muhtemelen son evrede (III. Evre) kapatılmıştır[146]. Narteks duvarları sıvanmadan olduğu gibi bırakılmıştır[147].

[146] Narteks duvarları ortalama 1.65 m. yüksekliğe sahiptir.
Narteksin Kuzeyindeki Kapının Genişliği; 1.00 m.
Yüksekliği; 0.70 m.
Derinliği; 0.10 m.
Narteksin Güneyindeki Kapının Genişliği; 1.10 m.
Yüksekliği; 1.30 m.

Naosun güneyinde doğu-batı oğrultusunda dikdörtgen bir parekklesion bulunmaktadır. Parekklesionun batısı, naos duvar ile aynı eksende düz duvar, doğusunda ise apsis ile sınırlıdır. Doğuda içten ve dıştan yarım daire apsis bulunaktadır[148]. Parekklesionun güneyinde, kuzeydeki ile aynı eksende fakat daka geniş bir kapı atriuma açılmaktadır[149] (Resim 141).

Resim 141 TAKAY, Parekklesion, Doğudan Batıya Bakış (TKA-2014)

Parekklesionun 0.80 m. duvarları ayaktadır. Apsiste duvar resimleri ve yoğun sıva kalıntıları, parekklesion duvarlarının tamamının sıvalı ve resimlerle bezeli olduğu düşünülmektedir[150]. Parekklesionun güneyindeki kapıda 0.10 m. yüksekliğe sahip bir eşik yer alır[151]. Parekklesionun

---

Derinliği; 0.15 m.
[147] Narteksin Doğusundaki Duvar Kalınlığı; 0.38 m.
Narteksin Kuzeyindeki Duvar Kalınlığı; 0.76 m.
Narteksin Batısındaki Duvar Kalınlığı; 0.50 m.
Narteksin Güneyindeki Duvar Kalınlığı; 0.50 m.
[148] Parekklesion Genel Ölçüler; 3.20 x 11.30 m.
Parekklesion Duvar Yüksekliği; 0. 80 m.
Parekklesion Duvar Kalınlığı; 0.85 – 0.90 m.
Apsis Derinliği; Eksende; 1.30 m., Eksenin Kuzeyinde; 1.10 m., Eksenin Güneyinde 1.10 m.
Apsis Genişliği; 2.70 m.
Apsis Yüksekliği; 1. 25 m.
[149] Eksendeki kapı genişliği; 1. 30 m.
Eksenin kuzeyindeki kapı genişliği; 1. 00 m.
Eksendeki güneyindeki kapı genişliği; 1.05 m.
[150] Parekklesion genel ölçüler; içten 8.75 x 2.85 m.,güneydeki kapının genişliği; 1. 10 m.
[151] Kiliselere, inşa edildikleri tarihten sonra ilave edilen ve gömü amaçlı kullanılan parekklesionlar özellikle Orta Bizans döneminden sonra daha da yaygınlaşmıştır. Orta Bizans döneminde manastırların, maddi zorluklarla başa çıkabilmek amacıyla haristike sistem kapsamında, manastır ve kiliselere maddi destekte bulunan ayrıcalıklı kişilerin, öldükleri zaman kiliselerin güney ve kuzeyine bitişik olarak inşa

güneyinde atrium[152], doğu ve batısında manastır sivil yapıları bulunmaktadır[153]. Devşirme sütun parçaları, bloktaşlar, kaba yonu taşlar ve moloz taş malzemeden inşa edilen atriumun üzeri açıktır[154]. Atrium, kuzeydeki pareklesion ve doğudaki ek yapya açılmaktadır. Batıdaki iki ek sivil yapıya batıdan birer kapıyla girilmektedir (Resim 142).

Resim 142 TAKAY, Atrium, Güneyden Kuzeye Bakış (Sol) (TKA-2015)

I. ve II. No'lu mekan, narteksin güneyi ile atriumun batısında, II. No'lu mekan ise atriumun doğusu ile parekklesionun güneydoğusunda bulunmaktadır[155]. I. No'lu mekan, 7.15 x 3.95 m. ölçülerinde, duvarları ise 0.75 m. yüksekliğe sahip, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır[156]. Batı duvarın güneyindeki 0.82 m. genişliğindeki kapı ilk yapya girişi sağlar. Yapının kuzeyindeki narteks kapısı kapatılarak mekan ile narteks birbirinden ayrılmış, doğusunda parekklesion duvarı, güneyinde ise iki numaralı ek mekan bulunmaktadır.

I.No'lu mekanın güneyinde, ilk yapıya bitişik II. No'lu mekan yer almaktadır. 3.81 x 3.93 m. ölçülerinde, 0.50 m. duvarları kısmen ayakta, dikdörtgen planlıdır. II. No'lu mekana batı

---

edilen parekklesionlara gömüldükleri ve bu sayede yapılara maddi destek sağadığı bilinmektedir (Çetinkaya, 2003: 245; Gür, 2015a: 83).

[152] Atrium Genel Ölçüler; , 8.60 x 8.60 m.

[153] Yapının evreleme tarihleri ve ayrıntılı bilgi için *"Dönemleme (Yapı Evreleri)"* başlığına bakınız.

[154] Atrium için bakınız: (Delvoye, 1966c: 422-440). Batıdaki Erken Hıristiyan kiliselerinin atriumları için bakınız: (Picard, 1989: 505-553).

[155] I.-II.-III. Numaralı ek mekanlar üçüncü evreye tarihlendirilmektedir. Küçük buluntular ve mimari yapı, bu görüşü desteklemektedir.

[156] I. Numaralı Mekanın genel ölçüleri; 7.15 x 3.95 m.
Duvar yüksekliği; 0. 50 m.
Duvar Kalınlığı; Doğu; 0.50 m., Kuzey; 0. 50 m., Batı; 0.75 m., Güney; 0.55 m.
Kapı genişliği; 0. 82 m.
Kapı derinliği; 0. 70 m.
Kapı yüksekliği; 0. 50 m.

duvarın güneyinde 0.82 m. genişliğindeki kapıdan girilmektedir[157]. I. No'lu ve II. No'lu mekanın duvar kalınlıkları ortalama 0.75 m.'dir (Resim 143).

Resim 143 TAKAY, I. No'lu Ek Mekan, Kuzeyden Güneye Bakış (Sol), II. No'lu Ek Mekan, Güneyden Kuzeye Bakış (Sağ) (TKA-2011)

III.No'lu mekan 4.25 x 4.05 m. ölçülerine sahiptir. 0.75 m. duvar kalınlığına sahip mekanın ortalama 0.50 m. kadar duvarları ayaktadır. Doğu duvarın kuzeyindeki ortalama 0.80 m. genişliğindeki kapı mekana ulaşımı sağlar[158] (Resim 144).

Resim 144 TAKAY, III. No'lu Ek Mekan, Güneyden Kuzeye Bakış ve Narteksin Batısında Yol (TKA-2012)

[157] II. Numaralı Mekanın genel ölçüleri;
Duvar Yüksekliği; 0. 50 m.
Duvar Kalınlığı; 1.00 m. Doğu; 0.82 m., Kuzey; 1.10 m., Batı; 0.50 m., Güney; 0.55 m.
Kapı Genişliği; 0. 80 m.
Kapı Derinliği; 1.00 m.
Kapı Yüksekliği; 0.50 m.
[158] III. Numaralı Mekanın genel ölçüleri; 8.50 x 8.10 m.
Duvar yüksekliği; 0.40 m.
Duvar kalınlığı; Doğu; 1.23 m., Kuzey; 0. 80 m., Batı; 0.70 m., Güney; 1.20 m.
Kapı genişliği; 0.80 m.
Kapı derinliği; 0.90 m.
Kapı yüksekliği; 0.40 m.

Atriumun batısında, bir ve iki numaralı ek mekanlar ile kilisenin batı duvarı önünde, güneyden kuzeye ulaşan dar bir yol bulunmaktadır. Ortalama 1.10 m. genişliğindeki bu yol, atriumun zemin döşemesi ile benzerik gösterir fakat daha kalitesizdir.

Manastırın batısında devşirme malzemelerden inşa edilmiş, 2.50 m. yükeklikte bir teras bulunur. Teras ile manastır arasındaki alan atrium olarak kullanılmış ve yapılar arasında bağlantıyı sağlamıştır (Resim 144).

Resim 145 TAKAY, Kilisenin Batısındaki Teras Duvarı, Güneyden Kuzeye Bakış (TKA-2014)

Dış Tanıtım

Manastır duvarları ortalama 1.50 m. yüksekliktedir. Kilisenin pencereleri ike örtü sistemi günümüze ulaşmamış, parekklesion ve ek mekanlar kısmen ayaktadır[159]. İlk olarak kilisenin cepheleri, sonrasında parekklesion, son olarak da ek mekanlar tasvir edilmiştir.

Doğu cephede merkezi apsis ile güneyinde parekklesion apsisi yer almaktadır. Merkezi apsis dıştan beş cephelidir. Kesme taş ve kaba yonu malzemelerden inşa edilen apsiste, üst seviyede üç–dört sıra yattay tuğlalar ve aralarında ise harç bulunmaktadır[160] (Resim 146).

[159] Kilise Naos Duvar Kalınlıkları;
Doğu Duvar; 1.10 m.
Kuzey Duvar; 0.76 m.
Batı Duvar; 0.40 – 0.90 m.
Güney Duvar; 0.93 m.

[160] Apsis cepheleri güneyden kuzeye 1,2,3,4,5 olarak numaralandırılmış ve ölçüleri verilmiştir;
Güneyden Kuzeye 1. Cephe; 2.30 x 1.50 - Kalınlık; 1.10 m.
Güneyden Kuzeye 2. Cephe; 2.30 x 1.50 - Kalınlık; 1.10 m.
Güneyden Kuzeye 3. Cephe; 2.45 x 1.50 - Kalınlık; 1.30 m.
Güneyden Kuzeye 4. Cephe; 2.13 x 1.50 - Kalınlık; 1.10 m.
Güneyden Kuzeye 5. Cephe; 2.25 x 1.50 - Kalınlık; 1.10 m.

Resim 146 TAKAY, Doğu Cephe (TKA-2014)

Kuzey cephe, kilisenin diğer cepheleri gibi sade bir düzenlemeye sahiptir. Kuzey cephe doğu-batı doğrultusunda, doğuda apsis, batıda ise apsis ile sınırlıdır. Kuzey cephenin batısında narteks ekseninde bir kapı yer almaktadır (Resim 147).

Resim 147 TAKAY, Kuzey Cephe (TKA-2013)

Sade bir düzenlemeye sahip batı cephede zeminden 2.00 m. yüksekte, ahşap kiriş delikleri görülmektedir. Batı cephede narteksin güneyinde iki ek mekan ve bu ek mekanlara girişi sağlayan birer kapı yer almaktadır (Resim 148).

Resim 148 TAKAY, Batı Cephe (Sol-2008, Sağ-2009) (TKA)

Güney cephe, sade bir düzenlemeye sahiptir. Narteksin güneyinde I.ve II Numaralı ek mekanlar, doğusunda ise parekklesionun güney cephesi görülmektedir. Parekklesiona güney duvarın doğusunda 1.10 m. genişliğinde kapı yer alır.

1.3.5.1.4.Malzeme ve Teknik:

Manastırda çoğunlukla devşirme moloz taş, kaba yonu taş, kesme taş ve harç malzeme kullanılmıştır. Mermer, tuğla ve çatı kiremiti paröaları da yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Kilisenin ilk evresinde duvarlarda *Üst Kretase Yaşlı Yemişliçay Formasyonu*[161] kumtaşı ve tuğla malzemeler kullanılmıştır. Yapı taşları arasında az da olsa mermer, kayrak taşı ve andezit kullanılmıştır. Çoğunlukla devşirme malzemelerden inşa edilen kilise ve ek mekanlarda yapı taşları Filyos kentindeki tarihi yapılardan temin edilmiştir[162]. Kilisenin zemininde birçok devşirme mermer, kayrak taşı, tuğla ve taş, kaplama malzemesi olarak kullanılmıştır. Devşirme malzemeler daha sonra tapınak, tiyatro, liman yapıları, cadde, hamam ve mezarlarda onarım malzemesi ya da yeniden inşa malzemesi olarak kullanılmıştır (Yıldırım 2013: 727-750).

Kilisede doğudaki Roma Tapınağı ve Tiyatro'nun sur taşları kullanılmıştır. Kilisenin doğu ve kuzey duvarları diğerlerine oranla daha sağlam ve kalitelidir. Doğu cephede, kesme taş malzemelerin üzerinde içten üç, dıştan ise dört sıra yatay dizisi görülmektedir. Kesme taş ve tuğlaların aralarında kalın harç tabakaları görülmektedir. 0.37 x 0.37 m. ölçülerinde ve 0.04 m. kalınlığa sahip tuğlaların aralarında 0.05 m. kalınlığında harç malzeme birleştirici malzeme olarak kullanılmıştır.

Kilise ikinci evresinde kapsamlı restorasyona tabi tutulmuştur. Bu dönemde doğu cephede ve naosun batısındaki kapılarda yatay ve dikey şekilde tuğlalar kullanılmıştır. Naos, apsis ve nartekste andezit, kumtaşından kesme taş, moloz taş ve harç kullanılmıştır. Narteks kilisenin güneyindeki ek mekanlarda ise daha çok kumtaşı, andezit ve bazalt taş parçaları, mermer kırıkları, tuğla ve çatı kiremitleri harç malzemeyle kullanılmıştır (Resim 149).

---

[161] *Üst Kretase Yaşlı Yemişliçay Formasyonu* için bakınız: (Bacak ve Yılmazer, 2011: 24).

[162] Kumtaşı ve andezit malzemeli taşlar sadece kilise inşasında değil, Tios Antik Kenti'nin Tapınak, Tiyatro, Liman, Cadde, Hamam, Mezar gibi önemli yapılarının inşasında da kullanıldığı tespit edilmiştir (Yıldırım 2013: 727 – 750).

Resim 149 TAKAY, Naos Batı Duvar, Eksendeki Kapı, Onarım İzleri (TKA-2014)

Kilise zemininde çoğunlukla mermer plakalar, yerek kayrak taşı ve kumtaşı malzemeler kaplama malzemesi olarak kullanılmıştır.

Resim 150 TAKAY, Güneydoğu Cephe, Malzeme ve Teknik (TKA-2014)

Kazı çalışmaları sonrasında kilisenin naos ve parekklesion duvarlarında kısmen, stratigrafi katmanları arasında ise yoğun duvar resimleri ve sıva kalıntıları (0.02–0.03 m. kalınlıkta beyaz-krem sıva) tespit edilmiştir. Naos ve parekklesiondaki duvar resimleri ve kalan sıva izleri, kilisenin naos, apsis ve parekklesionun tamamen sıvalı ve duvar resimleriyle bezeli olduğu anlaşılır. Sıvanın altında, yapı taşları arasındaki kalın harç tabakası içinde tuğla ve seramik, çakıl taşı parçaları görülmektedir. Kilisenin kuzey ve doğu cepheleri, malzeme ve teknik

özellikleri açısından diğer cephelerden daha kalitelidir. Doğu cephede yatay dört sıra tuğla ve aralarında bağlayıcı malzeme olarak harç kullanılmıştır[163] (Resim 151).

Resim 151 TAKAY, Apsis, Doğu Duvar Örgüsü (TKA-2015)

doğu cephede ise yatay tuğla dizilerinin altında düzgün kesme blok taş ve kaba yonu taşlar kullanılmıştır. Kuzey cephede ise büyük devşirme bloktaşlar ve kaba yonu taşlar kullanılmıştır[164] (Resim 152-153).

[163] Doğu Cephe, En Büyük Taş Ölçüsü: 1.45 x 0.50 m.
En Küçük Taş Ölçüsü: 0.40 x 0.19 m. – Harç İçinde Kullanılan Taş Ölçüleri 0.20 x 0.10 m.
Ortalama Taş Ölçüsü: 1.00 x 0.20 m.
Kuzey Cephe, En Büyük Taş Ölçüsü: 1.10 x 0.40 m.
En Küçük Taş Ölçüsü: 0.40 x 0.25 m.
Ortalama Taş Ölçüsü: 0.90 x 0.30 m.
Batı Cephe, En Büyük Taş Ölçüsü: 2.10 x 0.60 m.
En Küçük Taş Ölçüsü: 0.20 x 0.12 m.
Ortalama Taş Ölçüsü: 1.20 x 0.35 m.
Güney Cephe, En Büyük Taş Ölçüsü: 0.73 x 0.55 m.
En Küçük Taş Ölçüsü: 0.10 x 0.05 m.
Ortalama Taş Ölçüsü: 0.45 x 0.30 m.
Naos zemininde kullanılan yerel pembe kayrak ve mermerler;
En Büyük Taş Ölçüsü: 1.44 x 1.20 m.
En Küçük Taş Ölçüsü: 0.40 x 0.15 m.
Ortalama Taş Ölçüsü: 0.42 x 0.75 m.
Ortalama Kalınlık: 0.04 – 0.08 m.

[164] *Tios Akropolü Kilise A Yapısı'nın duvar örgüsünde kullanılan tuğlaların her biri 0.04 m. kalınlığında ve 0.37 x 0.37 m. ölçülerindedir. 0.04 m. kalınlığındaki tuğlalar arasında bağlayıcı malzeme olarak 0.05 – 0.06 m. kalınlığında harç uygulanmıştır. Tuğlalar, açık ve koyu kahverengi, kaba işçiliklidir.*
Bizans döneminde İstanbul'da tuğlaların Roma Dönemi tuğlalarından daha büyük oldukları bilinmektedir. Yapılarda kullanılan tuğlalar 14–15 inç ölçülerinde karedir. Aralarında derz kullanılmış olan iki tuğlanın uzunluğu 29–31 inç civarındadır. Özellikle Geç Bizans dönemi yapılarında devşirme malzemenin sıkça kullanıldığı düşünüldüğünde İstanbul'daki belirli yapıların dışında bu dönemde tuğla boyutları esas alınarak kesin bir tarihsel veri elde etmek zordur (Mango, 2006: 10-11; Gür, 2015a: 95).

Resim 152 TAKAY, Naos Kuzey Duvar (TKA-2013)

Resim 153 TAKAY, Naos Batı Duvar (TKA-2013)

Resim 154 TAKAY, Naos, Güney Duvar (TKA-2014)

Parekklesionun duvarları çoğunlukla küçük moloz taş ve harç malzemeden inşa edilmiştir. Taşların aralarında kullanılan kalın harç tabakaları içinde çakıltaşı, kiremit parçaları ve kum kullanılmıştır (Resim 154-155).

Resim 155 TAKAY, Parekklesion, Güney Cephe, Duvar Örgüsü (TKA-2014)

Naos ve narteks zemin döşemesinde büyük kayrak taşı, kireçtaşı ve mermer plakalar kullanılmıştır.

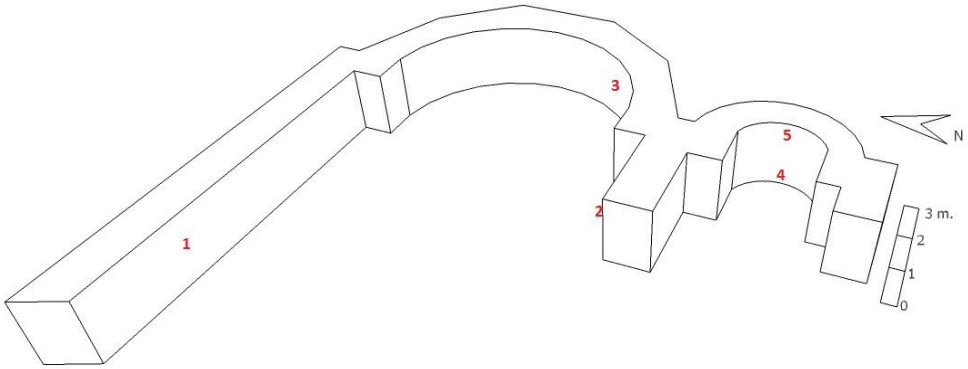
Resim 156 TAKAY, I. No'lu Ek Mekan, Batı Duvar ve Zemin Döşemesi (TKA- 2011)

Manastırın ek yapılarında harç malzeme yerine toprak kullanılmıştır. Kuru duvar örgü tekniğinde inşa edilen yapılarda alt seviyerlerde büyük kesme taş ve kaba yonu taşlar, üst seviyelerde ise moloz taş ve kaba yonu taşlar kullanılmıştır (Resim 155-156).

1.3.5.1.5.Süsleme ve Duvar Resimleri:

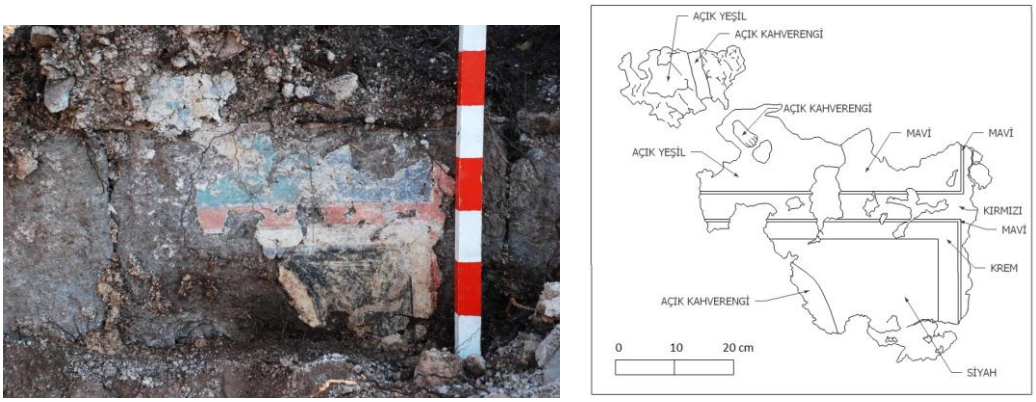
TAKAY'ın duvar resimleri ilk defa 2015 yılında yüksek lisans tezi kapsamında incelenmiştir (Gür, 2015a: 1-378). Sonrasında ise 2015 yılında aynı araştırmacı tarafından Manisa Celal Baya Üniversitesi'nde 21-24 Ekim 2015 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Osmanlı dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda "*Zonguldak, Tios Akropolü Kilise A Yapısı (Duvar Resimleri ve Mezarlar)*" adlı çalışmada bildiri olarak sunulmuş (Gür, 2015b), çalışma 2019 yılında basılmıştır (Gür, 2019: 79-95). TAKAY bildiri olarak sunulmuş ve yayınlanmıştır. Araştırmacı kilisenin kazı çalışmaları, mimari yapısı, duvar resimleri ve buluntularını değerlendirmiştir. Yüksek lisans tezi, bildiri ve tam metin makalede, yapının naos ve parakklesion duvarlarındaki resimler incelenmiştir. Tasvirde ilk olarak naos

incelenmiş, sonrasında parekklesiondaki resimler belgelenmiştir. Naos kuzey duvardan başlanarak saat yönünde bir düzen izlenmiştir (Çizim 67).

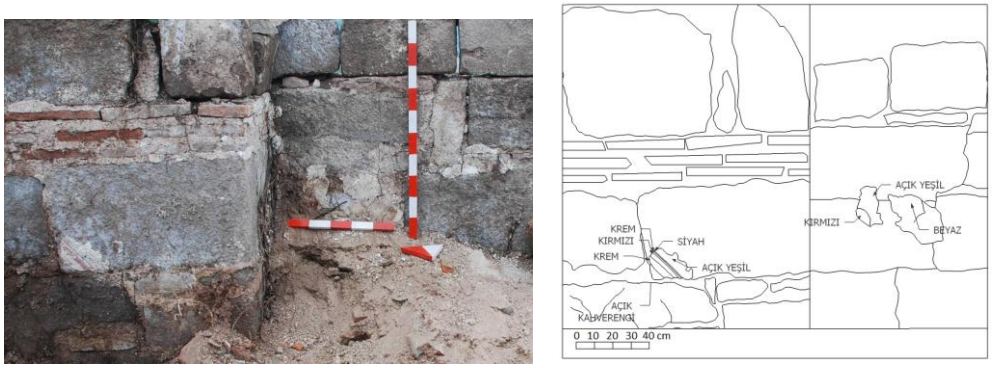

Çizim 67 Duvar Resimlerinin Plan Üzerindeki Konumları (Gür, 2015a: Çizim 27)

Naos kuzeybatı duvarda tanımsız bir sahne ve fragman resim kalıntısı tespit edilmiştir (Gür, 2015a: Resim 81, Çizim 27). Duvar resmi 0.50 x 0.60 m. ölçülerine sahiptir. 0.08 m. kırmızı bordürle sınırlandırılmış yatay panonun köşesine ait resimde kompozisyon tanımlanamamıştır. Naos, güneydoğu duvarda da fragman duvar resmi tespit edilmiştir. Ayrıca apsis güney duvarda ise çok küçük mermer taklidi duvar resimleri görülmektedir (Çizim 68-69).

Çizim 68 TAKAY, Naos, Kuzeybatı Duvar, Duvar Resmi (Gür, 2015a: Resim 82, Çizim 28)

Çizim 69 TAKAY, Apsis Güney ve Naos Güneydoğu Duvar, Duvar Resimleri (Gür, 2015a: Resim 83, Çizim 29)

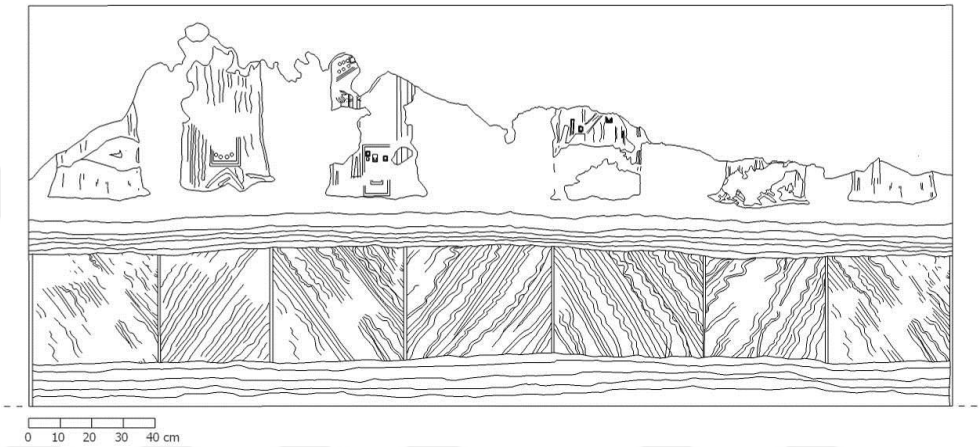
Naos, apsis ve güneydoğu duvardaki resimler fragman şeklindedir. Bu duvar resimlerinden sadece apsisin güney duvarındaki fragman mermer taklidi resimler tanımlanabilmiştir. Kilisenin güneyindeki parekklesionun yarım daire apsisi, altta mermer taklidi duvar resimleri, üstte ise din adamlarının yer aldığı duvar resimlerine sahiptir. Parekklesionun doğu duvarında ortalama 0.40 x 0.50 m. ölçülerine sahip yatay panolar şeklinde düzenlenmiş mermer taklidi duvar resimleri görülür. Panolar alt ve üstte sırasıyla kırmızı, beyaz, siyah, beyaz bordürlerle sınırlandırılmıştır. Yayat dikdörtgen panoların içlerinde krem, sarı, kırmızı, açık yeşil ve siyah mermer damarları şeklinde düzenlenmiş duvar resimleri görülmektedir (Resim 157-158, Çizim 70).

Resim 157 Parekklesion, Doğu, Apsis Duvar Resimleri (Gür, 2015a: Resim 85)

Resim 158 Parekklesion Apsisindeki Duvar Resimleri (Gür, 2015a: Resim 86)

Çizim 70 Parekklesion, Doğu, Apsis Duvar Resimleri (Gür, 2015a: Çizim 31)

Parekklesionun apsisinde mermer taklidi duvar resimlerinin üzerinde tekli figürler yer almaktadır. Apsis yayındaki altı figürün sadece belden aşağısı günümüze ulaşmış, üst kısımları ise yıkılan duvarlarla birlikte tahrip olduğu için tasvir edilememiştir.

1.3.5.1.6.Mimari Plastik:

Yapıda mimari süsleme amacıyla kullanılmış herhangi bir mimari plastik eser tespit edilemiştir. Kilisenin duvarlarında kullanılan devşirme malzemeler arasında çeşitli süslemeler görülmektedir. Kazı çalışmalarında Roma dönemi sütun başlıkları, sütun, sütun kaideleri, akanthus yaprakları, altar, mermer levha ve phallos tasvirli blok (erkek üreme organı) tespit edilmiştir[165].

[165] 2015 yılında tarafımdan hazırlanan Yüksek lisans tezinde tespit edilen mimari plastik eserler ilk defa kapsamlı olarak incelenmiştir. Bakınız: (Gür, 2015a).

1.3.5.1.7.Kilise A Yapısı ve Manastır Yapıları (TAKAY), Değerlendirme:

Filyos Kalesi'nde M.Ö.7. yüzyıla ait yapı kalıntıları ve seramik parçaları tespit edilmiştir. Roma döneminde de dini, askeri ve siyasi açıdan kullanıldığı bilinen kalenin Bizans döneminde Karadeniz hattında önemli bir güce sahip olduğu öğrenilmiştir. 7. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında Arap ve Rus akınlarına maruz kalan bölgede İznik, Karadeniz Ereğlisi, Filyos, Amasra ve Sinop kaleleri ve onarım evreleri benzer özelliklere sahiptir (Hill ve Crow, 1992: 86, Gür, 2015a: 210; Schneider ve Karnapp, 1938: Fig. 36, 42).

Tarihi kaynaklarda Filyos Kalesi'nin Bizans dönemi hakkında yok denecek kazar az bilgi yer alır. Erken Bizans dönemi ile yeniden yapılandırılan kentte dini, sivil ve birçok savunma yapısı inşa edilmiştir. Kent Bizans döneminde birkaç defa onarılmış fakat en kapsamlı restorasyon çalışması 13. yüzyılda gerçekleştirilmiştir (Gür, 2015a: 210).

Strabon tarafından *"hakkında pek bir şey söylenecek kent olmadığı"* ifade edilmekteyse de Bizans döneminde sivil, askeri, siyasi, ekonomik ve dini açılardan büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir. Kent günümüzde Karadeniz'de korunmuş en iyi durumdakiler arasındadır (Bean, 1976: 4593).

Arkeolojik çalışmalarında birçok seramik tespit edilmiştir. Seramikler (11.-13. yüzyıla tarihlendirilen Bizans ve Selçuklu seramikleri-TKA) Karadeniz ticaretinde Selçuklu izlerini barındırması açısından önemlidir. Kent Osmanlı döneminde küçük bir sahil kasabası haline gelmiş ve günümüze kadar araıksız olarak kullanılmıştır (De Clavijo, 1928: 59; Talbot, 1991: 359). Kentte tespit edilen Osmanlı dönemi mezar taşları bunun kanıtıdır (Gür ve Laçin, 2015: 479-552).

Filyos, Bizans döneminde çok parlak bir süreç yaşamamıştır. Kentin batısında önemli bir liman kenti, ticaret merkezi ve dini kent Karadeniz Ereğlisi, doğusunda ise Karadeniz Ereğlisi ile aynı ve daha da nitelikli bir yapıya sahip Amasra, Bizans döneminde Filyos'un gelişmesini yavaşlatmış, geri planda kalmasına neden olmuştur.

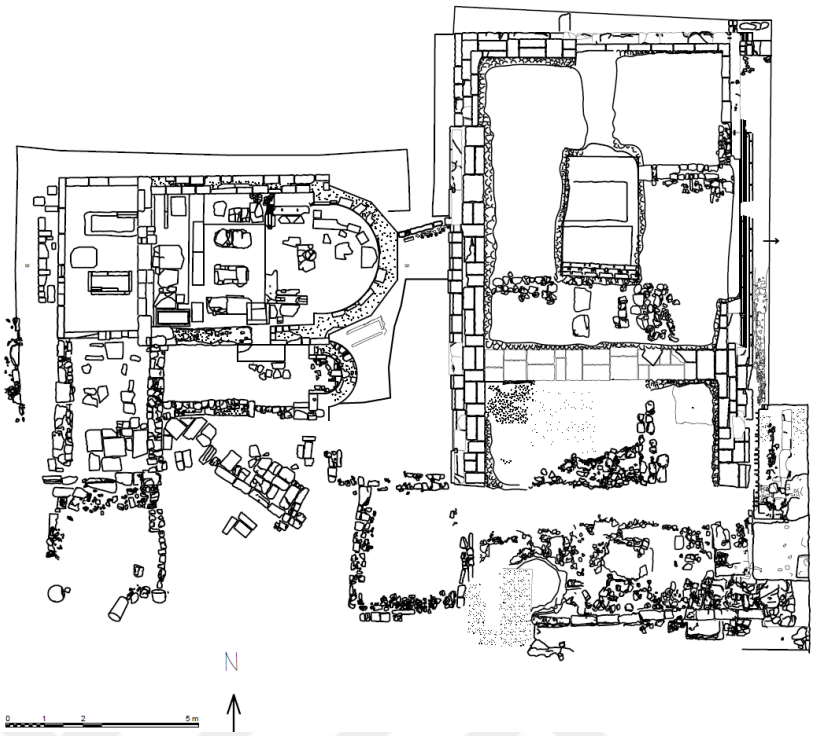
TAKAY, güneydeki manastır yapıları ve kilisenin batısında gerçekleştirilen 2017-2018 kazı çalışmalarında Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlendirilen temenos duvarı, yapı çevresindeki sondajlarda 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen seramik parçaları tespit edilmiştir. Kilisenin naosunda gerçekleştirilen çalışmalarda da 2015 öncesi verilerinden başka daha birçok iskelet bulunmuştur.

Resim 159 Tios Roma Tapınağı (Şahin Yıldırım Arşivi, 2019)

2.-3. yüzyıla tarihlendirilen Roma tapınağının[166] batısındaki TAKAY, kentin devşirme malzemeleri ile inşa edilmiştir. Son dönemdeki çalışmalarda tapınak ve TAKAY'ın planları güncelenmiştir (Yıldırım, 2017b: 149) (Resim 159).

[166] İmparator Traianus (98-117) döneminde Vali Platius tarafından Filyos ve Karadeniz Ereğlisi'nde önemli tapınaklar ve yapıların inşa edildiği bilinir. TAKAY'ın doğusundaki tapınak çevresinden 2.-3. yüzyıla tarihlendirilen birçok veri tespit edilmiştir.
Tios'un bilimsel danışmanlığını yürüten değerli hocamız bu yapının 2.-3. yüzyıllara tarihlendirilen, Zeus'a adanmış 6 x 11 sütunlu peripteros ya da pseudo-peripteros planlı bir tapınak olduğunu ifade etmektedir (Yıldırım, 2017c: 218).

Çizim 71 Tios Roma Tapınağı ve TAKAY, Plan (Yıldırım, Gür, Kumru ve Ayşe, 2019)

2015 sonrasında yapı ve çevresinde gerçekleştirilen incelemelerde kilisenin naos ve batısındaki teras alanından Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlendirilen birçok veri tespit edilmiştir. (Yıldırım, 2017c: 218-2019). Arkeolojik incelemeleri gerçekleştiren araştırmacı 5. yüzyılda yapının yerinde bir kilisenin bulunduğu, sonradan ise Orta Bizans döneminde genişletildiği öne sürülmektedir (Yıldırım, 2017c: 218-219) (Çizim 71). TAKAY çevresinde tespit edilen veriler 5. yüzyılda kentte dini bir yapının yer aldığını göstermektedir. Fakat elde edilen erken Bizans dönemi verilerinin 9.-14. yüzyıla tarihlendirilen TAKAY ile bağlantılı olmadığı kesindir (Resim 160).

Resim 160 TAKAY, Doğu Cephe, Restorasyon Sonrası, 2017 (Yıldırım, 2017b: Resim 11)

Kilisenin naosununda gerçekleştirilen araştırmalarda zemin döşeme mozaiğine ait yoğun tesseralar tespit edilmiştir. Ayrıca zeminde Erken Bizans dönemine tarihlendirilen mermer

levhalar ve tespit edilmiştir. Doç. Dr. Şahin Yıldırım, zemin döşeme mozaiğinin bulunduğunu ve Orta Bizans döneminde onarılarak kullanıldığını öne sürer (Yıldırım, 2017c: 219) (Resim 161).

Resim 161 TAKAY, Genel Görünüm (Şahin Yıldırım Arşivi, 2019)

Araştırmalar sonucunda kentte Erken Bizans döneminde Theotokos Manastırı adında bir kompleksin yer aldığı bilinmektedir. Theotokos Manastırı'ndan 787 İznik Konsili'ne katılan Hygomen Mikhael bu görüşü desteklemektedir (Darrouzès, 1992: 92). TAKAY ile tarihi kayıtlarda ifade edilen Theotokos Manastırı'nın tarihsel veriler ışığında örtüşmediği görülür. Bundan dolayı da Theotokos adının TAKAY'da yaşatıldığı ya da kalıntılarının burada tekrardan kullanıldığı düşünülür.

Kilisenin batısındaki teras Roma dönemine tarihlendirilmektedir. Erken Bizans döneminde onarılarak kullanılan bu alan aynı zamanda payandalarla desteklenmiş ve TAKAY'ın batısındaki alanın düzleştirilmesini sağlamaktadır. 2017 yılında Edward Dandrow tarafından Kilisenin batısındaki terasın batısı, kuzey-güney doğrultusunda araştırılmış ve Roma dönemine tarihlendirilen terasın Erken Bizans döneminde kurulduğunu ve dini yapıya bu dönem sonrasında temel oluşturduğu öne sürülmektedir (Yıldırım, 2017a: 471).

Teras duvarının batısındaki alanda Edward Dandrow ve Şahin Yıldırım tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda yoğun p.t. parçaları tespit edilmiştir. Veriler ışığında yapıların, kilisede görev yapan din adamlarına ait olabileceğini öne süren araştırmacılar, basit bir yapının ahşap örtü sisteminin kiremit kaplı olduğunu yazar (Yıldırım, 2017a: 471). İncelemelerin

genişletilmesi ve araştırmaların derinleştirilmesi gerekmektedir. Aksi halde tüm bu yorumlar öneri ile sınırlı kalacaktır.

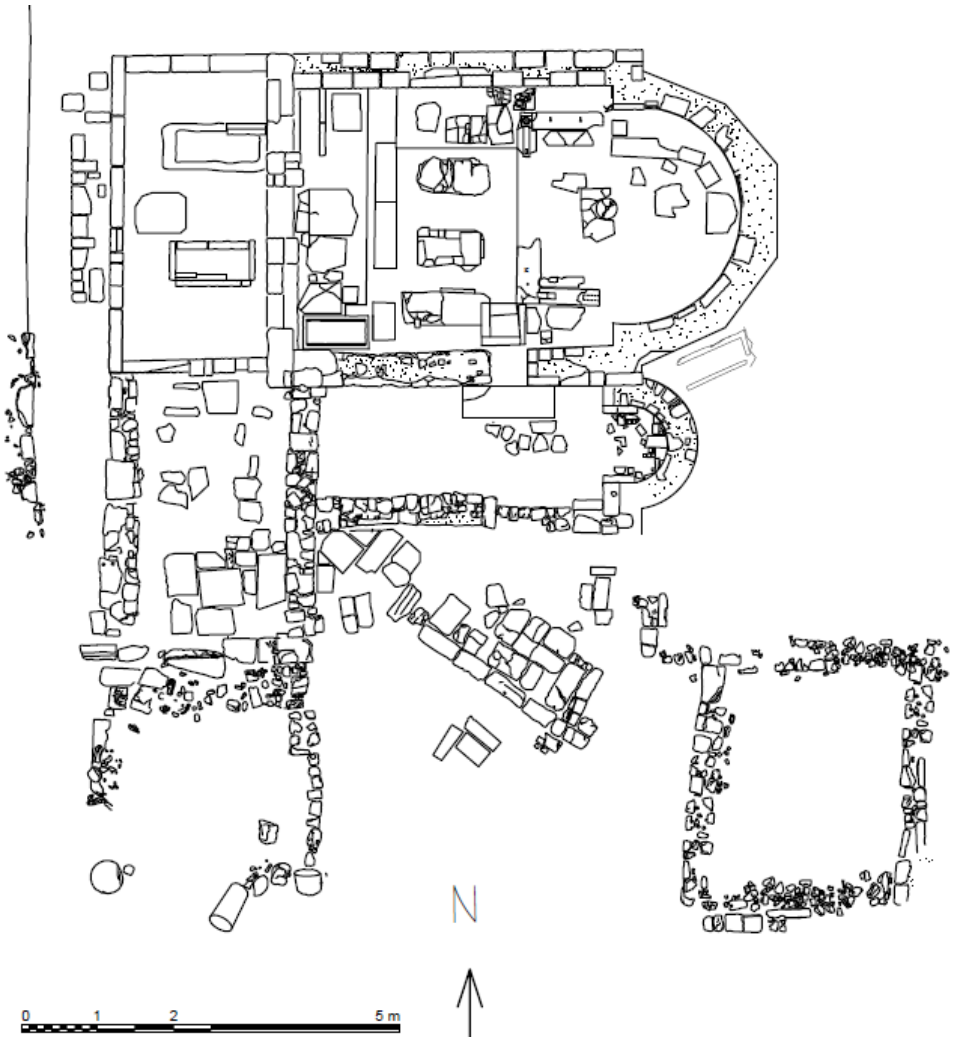
2015 yılına kadar gerçekleştirilen çalışmalarda kilisenin üç evreli bir yapıya sahip olduğu öğrenilmiştir. İlk evre 9.-10. yüzyıl, doğu-batı doğrultusunda tek nefli, tek apsisli kilise, ikinci evrede yapının güneyine parekklesion ilave edilmiş, üçüncü evrede ise narteksin güneyi ve parekklesionun güneyine ek mekanlar inşa edilerek manastır kompleksi haline getirilmiştir.

Kilisenin naosunda Selçuklu ve Candaroğlulları dönemine tarihlendirilen sikkeler tespit edilmiştir. Sikkeleri değerlendiren araştırmacılar yapının sehven Selçuklu ve Candaroğulları döneminde de mescid olarak kullanılmış olabileceğini öne sürmüş olsa da bunu destekleyen veriler yok denecek kadar azdır (Yıldırım, 2017c: 219).

KM, DBK, AAMK (9.-13. yüzyıl) ile plan özellikleri açısından benzer özelliklere sahiptir. Başta Karadeniz çevresindeki yapılar olmak üzere birçok tek nefli kilise ile karşılaştırılan TAKAY, 9.–14. yüzyıl arasında akropolde aralıksız kullanılmıştır.

Anadolu'da TAKAY ile benzer plan özelliklerine sahip birçok kilise bulunmaktadır. Karadeniz ve Kappadokia bölgelerindeki tek nefli kiliseler buna örnektir (Ötüken, 1987: 17–19). TAKAY'ın batısında, kuzey-güney doğrultusundaki dikdörtgen narteks, kuzey ve güneyindeki birer kapı açıklığıyla da Paphlagonia kiliseleriyle benzer özelliklere sahiptir. FC (8.-9. yüzyıl), KM (8.-9. yüzyıl), DBK (9.-14. yüzyıl) bu yapılara örnektir. Bu yapılardan sadece FC, kiborion plan özellikleri açısından diğer yapılardan farklılaşmaktadır.

Trabzon Şapel D (3.75 x 5.05 m.) Geç Bizans dönemi (Ballance, 1960: 174), Trabzon Fetoka Kilisesi (5.83 x 4.30 m.) 10. yüzyıl (Ballance, 1960: 168), Trabzon Kilise A Yapısı (1204–1261), Trabzon Kilise B Yapısı (1204 öncesi), Trabzon Şapel D Yapısı (1204–1261), Trabzon Kilise L Yapısı (1204 öncesi), Trabzon Şapel M Yapısı (1204–1261), Trabzon Kaymaklı Manastırı Kilisesi (1204–1261), Trabzon Manglavita Şapeli (1204 öncesi ve 1261 arası), Trabzon Aiz Akindiynos Kilisesi (1204 öncesi), Trabzon Aziz Anastasia Kilisesi (1461 sonrası), Trabzon Aziz Andreus Kilisesi (1204–1261 arası-?), Trabzon Azize Barbara Kilisesi (1204–1261-?), Trabzon Aziz Konstantine Kilisesi (1461 sonrası), Trabzon Aziz Eleutherios Kilisesi (1204–1261), Trabzon Aziz Philip Kilisesi (1204–1261), Trabzon Aziz Sabbas Manastırı Kilisesi (1204–1261), Trabzon Theotokos Evangelistria Kilisesi (1204–1261) ve Trabzon Theotokos Theoskepastos Manastırı Kilisesi (1204–1261) (Bryer ve Winfield, 1985: 248–250, Section XX) ile plan, boyut ve cephe özellikleri açısından TAKAY ile benzer özelliklere sahiptir.

Çizim 72 TAKAY, Plan (Yıldırım, Gür, Kumru ve Ayşe, 2019)

Bizans döneminde Kuzeybatı Karadeniz başta olmak üzere Karadeniz sahil kentlerinde inşa edilen kiliselerin batısında çoğunlukla kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks bulunmaktadır (Çizim 72). TAKAY'ın yakınındaki Amasra, DBK, FC, KM, ABAMKYHPK, AAMK, Eskipazar Kilise A ve B Yapıları'nın batısında dikdörtgen tek bir narteks bulunmaktadır. Bu bilgiler kapramında, TAKAY'ın dikdörtgen narteksini Kuzeybatı Karadeniz'deki kiliseler başta olmak üzere Pontos, Bithynia, İstanbul, Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Sırbistan ve Kırım çevresindeki tek nefli yapılar arasında değerlendirmek mümündür.

Cepheler

Erken Bizans döneminden itibaren inşa edilen kiliselerin en hareketli cepheleri doğudaki apsis bölümleridir. Kuzeybatı Karadeniz'deki kiliselerin apsisleri içten ve dıştan yarım daire, TAKAY'ın ise içten yarım daire, dıştan ise beş cephelidir. Kilisenin güneyindeki parekklesion apsisi ise içten ve dıştan yarım dairedir.

Yarım daire apsis düzenine sahip kiliselerde, apsislerin üzerleri çoğunlukla apsis yarım kubbesiyle örtülüdür (Delvoye, 1966a: 246). Tunus ve Cezayir'deki kiliselerin apsisleri poligonaldir (Delvoye, 1966a: 248-249). 12.-13. yüzyıllarda tek nefli kiliselerin doğu cephelerinde, içten yarım daire, dıştan beş cepheli apsis düzenlemesi görülür (Delvoye, 1966a: 260). Benzeri örneği TAKAY başta olmak üzere Balkan, Makedonya ve Ruslar'ın tek nefli kiliselerinde yaygın bir uygulamaya sahiptir (Delvoye, 1966a: 264, Abb. 48).

Paphlagonia ve Pontos çevresindeki kiliselerin apsis cephelerinde çoğunlukla farklı bir düzenleme görülmektedir. Pontos'ta çoğunlukla içten yarım daire, dıştan beş ve yedi cepheli apsisleri Paphlagonia'da yerini içten ve dıştan yarım daire apsislere bırakır. KM, DBK ve AAMK içten ve dıştan yarım daire apsis düzenlemesine sahip tek nefli kiliselerdir.

Resim 162 TAKAY, Genel Görünüm (Şahin Yıldırım Arşivi, 2019)

TAKAY'ın doğu cephesinde ise içten yarım daire, dıştan beş cepheli düzenleme Trabzon Ayvasil Kilisesi (13.-14. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 145, 146, Plate XXVa, Fig. 6), Trabzon Aziz Akindinos Kilisesi (10.–15. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 146, 150, Fig. 7) ve Giresun Kiliseyanı Manastırı'nın (12.–14. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 152-154, Fig. 11) apsisleri içten yarım daire dıştan beş cephelidir. Bu düzenlemenin Trabzon'daki kiliselerde sıkça uygulandığını belirten araştırmacılar, bazilikal plan şemasının Yunan ve Balkan kiliselerinin karakteristik özeliği olduğunu öne sürer (Winfield ve Wainwright, 1962: 142, 159). Ballance tarafından incelenen Trabzon'daki 10.-14. yüzyıl kiliselerinin doğu cephelerinde çoğunlukla beş cepheli bir düzenleme görülmektedir (Ballance,

1960: 174). TAKAY, doğu cephe açısından Trabzon, Bithynia ve İstanbul'daki kiliselerin doğu cephe düzenlemesi ile kısmen benzer özelliklere sahiptir. TAKAY ve parekklesionun doğu cephesini Paphlagonia, Pontos ve İstanbul yapıları arasında değerlendirmek mümkündür.

Parekklesion (Resim 162)

Çoğunlukla Orta Bizans dönemi sonrasında kiliselere birişik olarak inşa edilen parekklesionlar ek yapı ve gömü alanı olarak kullanılmıştır. Daha çok ekonomik ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak inşa edilen parekklesionlar, Geç Bizans döneminde çok fazla inşa edilmiştir. Araştırmacılar tarafından mezarlık olarak tanımlanan parekklesionlar ilk geişim evresini 4.–5. yüzyılda tamamlamış ve liturjide yerini almıştır. 4. ve 5. yüzyılda inşa edilen parekklesionlar, yanında yer aldıkları yapılardan farklı yapı ve özelliklere sahiptir. 5. yüzyıl ile birlikte yapılarla bütünlük göstermeye başlamış, İkonoklasmus dönemi (726-842/843) öncesinde parekklesionlar kiliselerin ayrılmaz parçası haline gelmiştir (Ćurčić, 1977: 94). Orta Bizans dönemi ile form özelliklerini kazanan yapılar 10.–12. yüzyıl arasında çoğunlukla şapel olarak kullanılmıştır. 13.–14. yüzyılda inşa edilen parekklesionlar, çoğunukla doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlıdır (Johnson, 1991b: 1587). TAKAY'ın güneyindeki parekklesion, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, doğuda içten ve dıştan yarım daire apsisli küçük bir yapıdır. Parekklesion kilisenin naos, narteks, çevresindeki alanlar gibi mezarlık işlevi görmüştür (Resim 162-163).

Resim 163 TAKAY, Atrium, Parekklesion ve Duvar Resimlerinin Korunması (Şahin Yıldırım Arşivi, 2019)

Geç Bizans döneminde İstanbul yapılarında görmeye alıştığımız uygulamalara Khora Manastırı Kilisesi'nin güneyi ile Pantokrator Manastırı Kilisesi'nin şapeli örnektir (Mathews, 1976: 42,74). Çeşitli form ve özellikte inşa edilen birçok örneği bulunan parekklesionlara İstanbul Pammakaristos Kilisesi'nin güneyindeki kapalı Yunan haçı planlı parekklesion (Johnson, 1991b: 1587-1588), Konstantin Lips Manatırı'nın güneyindeki parekklesion ve İstanbul Kalenderhane Camii'nin güneyindeki parekklesion örnek gösterilebilir (Mathews ve Hawkins, 1985: 129). Parekklesionve çevresindeki yapılar çoğunlukla liturji ile ilgili ek yapılardır (Teteriatnikov, 1996: 1-240). TAKAY'ın güneyindeki parekklesion ve manastıra ait ek yapılardaki liturji günümüze kadar gerçekleştirilen sınırlı arkeolojik çalışmalarla açıklanamamıştır. Devam eden çalışmalarda tespit ediecek veriler, mekanları ve parekklesionların liturjisi hakkında daha özgün bigiler edinmemizi sağlayacaktır. İstanbul kiliselerindeki parekklesionlar 13.-14. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir (Mathews ve Hawkins, 1985: 129). Bu parekklesionlar şapel olarak kullanılmış, duvar resimleri de şapellerle bağlantılı olarak resmedilmiştir (Ousterhout, 1995: 63-76). Bu düzenleme, naos ile sınırlı TAKAY'ın parekklesionunu hatırlatır.

TAKAY'ın güneyindeki parekklesion, çalışma kapsamında incelenen Kuzeybatı Karadeniz yapıları arasında üniktir. İstanbul başta olmak üzere Lykia, Kilikya'da inşa edilen kiliselerin çoğunda parekklesion yer almaktadır. Lykia'da 147 yapının 33'ünde parekklesion bulunması (Alpaslan, 1998: 166–167), Takay'ın Geç Bizans döneminde önemli bir yapı olduğunu gösterir. Doğu Karadeniz'de kiliselerin çevresinde görmeye alıştığımız parekkesionlara Giresun Kiliseyanı Manastırı (12.–14. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 152-154, Fig. 11), Trabzon Geyikli Kilisesi (14. yüzyıl sonu-15. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 142), Trabzon Ayavarvar Aziz Barbara Manastırı (Ballance, 1960: 171–172), Trabzon Kilise B (1204 öncesi), Nakıp Camii (1204 öncesi), Aziz Eugenios Kilisesi (1204-1261), Nyssa Aziz Gregory Kilisesi (1204-1261) (Bryer ve Winfield, 1985: 248–250, Section XX), Panagia Khrysiotissa Kilisesi (Erken Bizans dönemi) (Stewart, 2010: 164, 173, Fig. 5, 7), Selanik Kutsal Arkhangeloi Kilisesi (parekklesion günümüzde mevcut değildir), Selanik Aziz Panteleimon Kilisesi'ndeki (Ćurčić, 2003: 81, Fig. 20, 56) ve Kappadokia Çanlı Kilise'nin (11. yüzyıl) kuzeyindeki (13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başı)[167] (Ousterhout, 2007: 395) parekklesionlar, TAKAY'ın güneyindeki parekklesion gibi sonradan inşa edilmiş ek mekanlardır.

Kısacası TAKAY'ın parekklesionu, Kuzeybatı Karadeniz yapıları arasında üniktir. Geç Bizans döneminin önemli örnekleri arasında gösterilen TAKAY'ın parekklesionu, İstanbul, Pontos, Lykia, Kilikia, Kıbrıs ve Yunanistan'daki örneklerle plan, mimari ve duvar resimleri açısından

[167] Kappadokia'daki parekklesionlar için bakınız: (Restle, 1967: I-II-III).

benzer özelliklere sahiptir. tüm bu karşılaştırmalar doğrultusunda TAKAY'ın parekklesionunu 10-12. yüzyıl ya da 12. yüzyıldan hemen sonra inşa edildiği ve şapel olarak kiliseye dini ve ekonomik açıdan katkı sunduğu ööne sürülmektedir.

Kapılar

TAKAY'da naosun güneyinde, narteksin kuzey ve güneyinde birer kapı bulunmaktadır. Narteksteki kapılardan kuzeydeki dışarı açılırken güneydeki kapı üçüncü evrede yapıların inşası sırasında örülerek kapatılmıştır. Naosun güneyindeki kapı, ikinci evrede kilisenin güneyine inşa edilen parekklesion ile bağlantı kurmak için açılmıştır. Naosun güneyindeki kapı ile parekklesionun güneyinde atriuma açılan kapı aynı eksendedir.

Çalışma kapsamında incelenen OGC, FC, KM ve DBK'ın kuzeyindeki kapılar doğrudan dışarı açılmaktadır. İncelenen bu yapılardan sadece DBK'nın kapısı açık, FC'ninki kapatılmış, KM'ninki ise pencere haline dönüştürülmüştür. Ayrıca Eskipazar Kilise'nin da narteksinin kuzeyinde sonradan kapatılmış bir kapı görülmektedir. bölgedeki kiliselerin narteksinin kuzeyindeki kapıların liturji ile ilişkili olduğu düşünülür.

Trabzon Panaghia Khrysokephalos Kilisesi (12. yüzyıl-?) (Anabolu, 1969: 6, 7, 12), Aziz Eugenios Kilisesi (Anabolu, 1969: 8, 12 - Res. 15-18), Nakip Camii (10–11. yüzyıl) (Anabolu, 1969: 9, 12, Res. 19-20) ve Aziz Philippe Kilisesi'nin (Anabolu, 1969: 9, 7, 12), Trabzon Geyikli Kilisesi (14. yüzyıl ya da 15. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 142). Trabzon Ayvasil Kilisesi (13.-14. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 145, 146, Plate XXVa, Fig. 6), Aziz Akindinos Kilisesi (10.–15. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 146, 150, Fig. 7), Kiliseyanı Kilise (12.–14. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 152-154, Fig. 11) gibi Doğu Karadeniz yapılarında, narteksin kuzeyinde birer kapı bulunmaktadır. Kısacası, Karadeniz sahil kentlerindeki birçok kilisede, narteksin kuzeyinde bir kapı bulunmaktadır.

Malzeme ve Teknik

TAKAY kesme taş, blok taş, kaba yonu taş, moloz taş, mermer, tuğla, çatı kiremiti parçaları ve harç malzemeden inşa edilmiştir. OGC ve AGKMK, tuğla, kesme taş, moloz taş ve harç malzemelerden inşa edilmiştir. Amasra kiliseleri de çoğunlukla kaba yonu, moloz taş, tuğla ve harç malzemelerden inşa edilmiştir. FC ve KM'nin cephelerinde düzenli tuğla ve taş malzeme kullanımı görülmektedir. Bu uygulama TAKAY'un sadece doğu cephesinde yer alır.

TAKAY'ın doğu cephesindeki yatay üç-dört sıra tuğla düzenlemesi Amasra FC, KM ve Eskipazar Kilise A ve B'nin dışında Pontos, Bithynia ve İstanbul yapılarında görülmektedir. TAKAY'ın kuzey ve doğu cepheleri sağlam bir işçiliğe sahiptir. Doğu ve kuzey duvarlarda taş, tuğla malzemelerin aralarında taş, seramik parçaları ile kireç harcı karışımı görülürken doğu

duvarda malzemelerin boyutlarında küçülme, harçlardaki katkılarda ise irileşme görülür. Naosun doğusunda, ikinci evrede daraltılan kapılarda iri taş ve seramik katkılı harç malzeme ile oluşturulmuş tuğla ve moloz taş örgü yer alır. TAKAY'ın duvarlarındaki tuğlalar, 0.04 m. kalınlığında ve 0.37 x 0.37 m. ölçülerindedir. Aynı malzeme, kilisenin doğusunda, 2. yüzyıl Roma tapınağının üzerine inşa edilen sarnıç ile kentin sur duvarlarında görülmektedir.

TAKAY'da tespit edilen tuğlalar ile agrega, Amasra, Kütahya, Trabzon ve Yoros Kalelerindeki malzemelerle benzer özelliktedir (Kurugöl ve Tekin, 2010: Tablo 1, 771). TAKAY'n malzeme ve teknik özellikleri Bithynia, Paphlagonia ve Pontos yapıları ile benzer özelliklere sahiptir. İstanbul, Trabzon, Kütahya ve Amasra'daki malzeme örnekleriyle karşılaştırıldığında 10-12. tuğlalar ile agreganın, kilisenin ikinci evresindeki malzemelerdebenzer özelliklere sahip olduğu görülür.

Duvar Resimleri

TAKAY'ın duvar resimleri ilk defa 2015 yılında yüksek lisans tezi kapsamında incelenmiş (Gür, 2015a: 1-378), 2015 yılında bildiri olarak sunulmuş ve 2019 yılında tam metin yayınlanmıştır (Gür, 2015b, Gür, 2019: 79-95).

TAKAY'ın naos ve parakklesion duvarlarındaki resimler incelenmiştir. Kilisenin apsis duvar resimleri dışında günümüze ulaşan fragman örneklerden kompozisyon tanımlanamamıştır. Sadece apsis güneyindeki fragman örnek, mermer taklidi duvar resimleri hakkında bilgi edinmemizi sağlar.

2008–2012 tarihlerinde naos ve parekklesion doğu duvarındaki resimler tespit edilmiş fakat ilk defa yüksek lisans tezinde (Gür, 2015a: 1-378) kapsamlı olarak sunulmuştur. Ayrıca duvar resimlerinin dökülen kısımlarının altında görülen sıva kalıntıları, yapının naos, parekklesion ve apsisinin tamamen duvar resimleriyle bezendiğini fakat parekklesion apsisi ve naos duvarlarındaki fragman örneklerin dışında diğerlerinin tahrip olduğu görülmüştür. TAKAY ile güneyindeki parekklesion duvarlarının alt seviyelerinde mermer taklidi panoların bulunduğu, duvarlardaki kalıntılardan anlaşılır. Panolar şeklinde düzenlenmiş mermer taklidi panoların benzeri örnekleri Aksaray, Amasra, İstanbul, Kıbrıs, Nevşehir, Selanik ve Trabzon'daki birçok yapıda görülmektedir.

Trabzon Mavlavita Kaya Kilisesi (14. yüzyıl) (Bryer ve Winfield, 1985: 211), Tarsus Şapel (Bryer ve Winfield, 1985: 174-175), İstanbul Khora Manastır Kilisesi'nin Parekklesionu (Ousterhout, 1987: 56, 62, Fig. 85), Panaghia Chalkeon Kilisesi (14. yüzyıl) (Tsitouridou, 1985: Plate 19, 21) ve Geç Bizans dönemine tarihlendirilen parekklesionlardaki mermer taklidi duvar

resimleri (Cutler ve Talbot, 1991: 428–430) TAKAY'ın naos, apsis ve parekklesion bölümlerindeki resimlerle benzer özelliklere sahiptir.

Parekklesion apsisinin mermer taklidi panolarında, belden aşağısı günümüze ulaşmış altı figür tasvir edilmiştir. Piskoposluk kıyafetlerine sahip kıyafetlerine ait dökümler, elbise kıvrımları, tasarımları ve renk skalası 13.-14. yüzyıla tarihlendirilir. Ayrıca benzer kompozisyon örneklerinde piskoposlar (Ousterhout, 1987: 60, Fig. 81, Cutler ve Talbot, 1991: 428–430, Sinkević, 1996: 38, Fig. 5) ya da kilise babaları (Köroğlu, 2011: 68-69) tasvir edilmiştir.

Erken Bizans dönemi ve sonrasında birçok yapıda ve kiliselerde duvarların alt seviyelerinde mermer taklidi duvar resimleri görülmektedir. Doğu Karadeniz ve Kappadokia kiliselerinde görmeye alışık olduğumuz uygulamalarda duvarlar, 0.–1.00 m. arasında mermer taklidi panolarla süslenmiştir (Restle, 1967: 328-329). Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 4 No.'lu Erken Bizans dönemi yapıları arasında, mermer taklidi duvar resimlerine sahip öenmli bir örnektir (Petrova ve Petkov, 2015: 427, Fig. 60)

Kappadokia Çavuşin Kilisesi (963-969) (Restle, 1967: 328-329), Sivas Kırk Martirler Kilisesi (1216–1217) (Restle, 1967: 419, 423, 424), Soğanlı Aziz Barbara Kilisesi (1006–1021?) (Restle, 1967: 433), Ihlara Kokar Kilise (11. yüzyılın ikinci yarısı) (Restle, 1967: 474, 481–482), Ihlara Pürenli Seki Kilisesi (11. yüzyılın ikinci yarısı) (Restle, 1967: 483), Ihlara Yılanlı Kilise (11. yüzyılın ikinci yarısı) (Restle, 1967: 498, 513), Göreme 23 Nolu Şapel (1200–1210) (Restle, 1967: 218, 220), Ihlara Sümbüllü Kilise (10. yüzyıl) (Restle, 1967: 493), Aziz Jean-Karşı Kilise (13. yüzyıl) (Gökcan, 2010: 209, 212, Res.8, 10), Makedonya Nerezi Aziz Panteleimon Kilisesi (12. yüzyıl), TAKAY ve parekklesion duvar resimleri ile benzerlik gösterir (Sinkević, 1996: 38, Fig. 5).

İznik ve Trabzon, 13. yüzyıl ile birlikte imparatorluğun sanat merkezi olmuştur (Restle, 1967: 85). İstanbul kadar güçlü sanata ulaşamayan fakat birbirleriyle yakın sanat özellikleri yansıta Trabzon ve İznik kiliselerinde duvar resimleri görülmektedir. Resimlerde figürler ince ve uzun görünümlü, 12. yüzyılın sonu-13. yüzyılın yarısına tarihlendirilmektedir (Restle, 1967: 85). TAKAY, resimleri açısından bu dönemin sanat özelliklerini takip etmiştir. Ayrıca TAKAY'ın yakınındaki Tios Tiyatrosu'nun kuzey paradosundaki Erken Bizans dönemi duvar resimleri (Yıldırım, 2013: 727–750), kentin çok güçlü olmayan fakat yok sayılmayacak sanat merkezlerini takip ettiğini kanıtlamaktadır. Kısacası Tios, Erken Bizans dönemi ile 12.-14. yüzyıl TAKAY duvar resimleri açısından yerel atölye üretimini yansıtmaktadır.

1.3.5.1.8.Kilise A Yapısı ve Manastır Yapıları (TAKAY), Restitüsyon Önerileri[168]:

Manastır da en az üç evre tespit edilmiştir. Merkezdeki TAKAY başta olmak üzere yapıların I.-II. ve III. evresine ait restitüsyon önerileri sunulmuştur. Çok kapsamlı, uzun uğraş, teknik ve tarihi bilgiler gerektiren bu iş için ilk başta malzeme analizleri yaptırılmıştır. Tarihi ve teknik araştırmaların devamında ise benzr plan şemasına sahip yapılar üzerinde anolojik değerlendirmelerde bulunarak benzer plan, malzeme-teknik ve üslup özelliklerine sahip kiliseler referans alınmıştır. Bu incelemeler kapsamında ilk olarak Karadeniz'deki kiliseler ve manastır başta olmak üzere, Anadolu ve imparatorluk sınırlarındaki dini yapılar tipolojik açıdan incelenmiştir. Uzun yıllar kilise ve ek yapıları üzerinde gerçekleştirilen stratigrafik incelemeler ve tespit edilen mimari, duvar resimleri ve küçük buluntular ışığında manastırın teolojik ve mimari durumu hakkında bilgi edinmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda TAKAY'ın I.-II. ve III. evrelerine ait farklı açılara sahip restitüsyon önerileri sunulmuştur.

Araştırmalar sonucunda TAKAY'ın ilk evrede Doğu-batı doğrultusunda tek nefli, batıda kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks, naosun doğusunda ise içten yarım daire dıştan ise beş cepheli apsise sahip olduğu öğrenilmiştir. Anadolu, Bulgaristan, Kıbrıs, Yunasitan, Hırvatistan ve Sırbistan'daki bazı tek nefli kiliselerin güney ya da kuzey duvarlarındaki birer kapı yardımıyla ulaşılan ek mekanlar ya da vaftizhanelerin burada kilisenin ilk evresinde bulunup bulunmadığı tespit edilememiştir. Çünkü kilisenin güney duvarı çok kapsamlı değişikliklere maruz kalmış, sökülerek yeniden inşa edilmiştir.

Kilisenin ikinci evresinde yapının güney duvarı yıkılarak daha küçük yapıtaşları, moloz taş, tuğla ve iri katkılı harçlarla, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir parekklesion ilave edilmiştir. Parekklesionun kuzeyindeki kapı naosa, güneyindeki kapı ise doğrudan atriuma açılır. Parekklesionun batısında düz duvar (naos güney duvarı ile sınırlı), doğusunda ise içten ve dıştan yarım daire apsis bulunmaktadır. Kilisenin bu dönemde narteksinin kuzey ve güneyinde birer kapı bulunmaktadır. Narteksin batısında bir açıklık bulunmaz fakat bu alanda ortalama 1.20 m. genişliğindeki taş döşeli yol, kuzeydeki narteks kapısına ulaşımı sağlar.

Kilisenin üçüncü evresinde kilisenin güneyindeki atriumun çevresine ek mekanlar ilave edilmiştir. Çeşitli boyut ve ölçülerdeki bu ek mekanlarda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında birçok pişmiş toprak mutfak eşyası tespit edilmiştir. Kilisede görevli din adamları tarafından konaklama amacıyla kullanıldığı düşünülen bu yapıların duvarları, kilisenin I. ve II. evrelerine

[168] TAKAY'ın restitüsyon önerileri ve evre çizimleri 1/50 ölçeklidir.

oranla daha kalitesizdir. Moloz taş, tuğla ve devşirme malzemelerden inşa edilen ek yapıların duvarlarında, toprak dolgu ve harç, birleştirici malzeme olarak kullanılmıştır.

I. EVRE

Plan

Merkezde, doğu–batı doğrultusunda kareye yakın bir naos, doğuda içten yarım daire, dıştan beş cepheli apsis, batıda ise kuzey–güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteksten oluşur. Narteksin güneyinde bir ve kuzeyinde bir olmak üzere iki kapı bulunur.

Narteksten naosa, üç kapıyla geçilir. Kapılardan eksendeki, kuzey ve güneydekilere oranla daha geniştir. Naosun batısında, nartekse geçişi sağlayan üç kapı arasındaki taşıyıcılardan anlaşılacağı kadarıyla yapının örtü sistemi, çift pahlı, ahşap çatılı ve kiremit kaplıdır. KM, Eskipazar Kilise A ve Eskipazar Kilise B, örtü sistemi açısından benzeri örneklerdir.

Doğu Cephe

Doğu cephede dışa taşkın, içten yarım daire dıştan beş cepheli apsis yer alır. Apsisin doğu cephesinde, eksende yapının boyutlarıyla orantılı olarak, KM'de olduğu gibi bir pencere yer almaktadır. Pencereler, uzunlamasına dikdörtgen, dar ya da yapı boyutlarıyla orantılı olarak kareye yakın dikdörtgen formludur. Sivrihisar Aziz Panteleimon Kilisesi, apsis (Delvoye, 1966a: 260, Abb. 38), Trabzon Aziz Philip Kilisesi, apsis (Ballance, 1960: 160, Fig. 13) düzenlemelerinde görüldüğü gibi TAKAY'ın apsis cephesinde de üç pencere yer almalıdır. Apsisin içinde, apsis ile aynı doğrultuda küçük bir seki bulunmaktadır. Dini liturjik işlemler sırasında kullanıldığı düşünülen sekinin benzeri KM'nin apsisinde görüür. Apsisin üstü, içten yarım kubbe, dıştan ise apsis cepheleri ile aynı doğrultuda, yükselerek üst bölümde birleşen yarım konik külah örtülü olmalıdır. Bazilikal planlı Amasra ve Trabzon kiliseleri örnek olarak gösterilebilir.

Kuzey ve Güney Cepheler

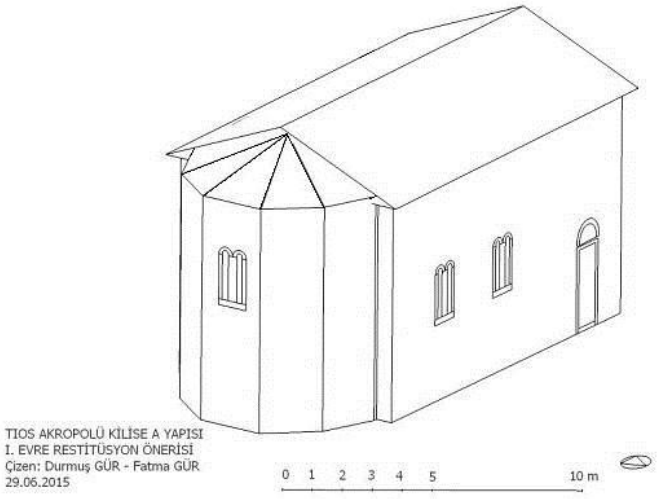
Kuzey cephe, doğu–batı doğrultusunda dikdörtgen, doğuda apsis, batıda ise narteks ile son bulur. Kuzey cephede iki ya da daha fazla pencerenin bulunduğu tahmin edilir. Kuzey cephenin batısında, nartekse açılan bir kapı yer alır. Kuzey cephe, güney cephe ile benzerlik gösterir. Kuzey ve güney cephelerde, eksende belirli aralıklarda yerleştirilmiş iki pencere, cephenin batısındaki narteks cephelerinde ise birer kapı bulunmalıdır. Eskipazar Kilise A, Eskipazar Kilise B, KM, FC alt kat pencere düzeni ve Trabzon kiliselerinin bazıları buna örnektir.

Batı Cephe

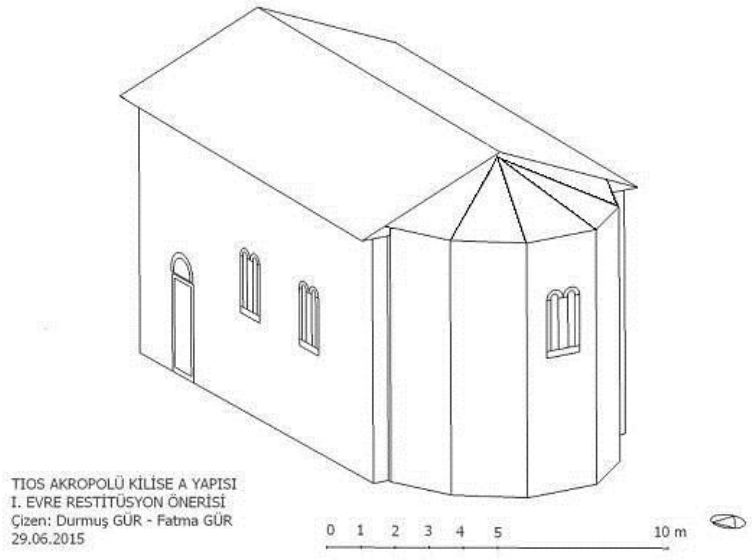
Batı cephe, kuzey–güney doğrultusunda dikdörtgendir. Batı cephede kapı ve pencere yoktur.

Örtü Sistemi

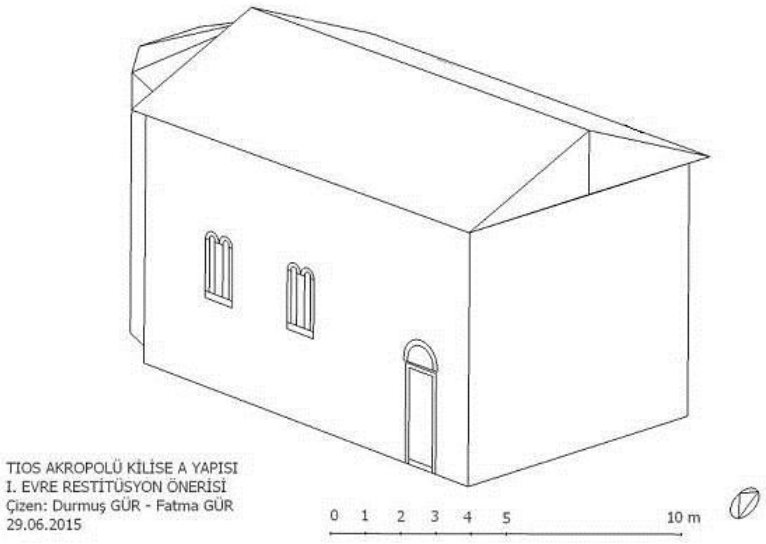
Yapının günümüze ulaşmayan örtü siteminin, doğu–batı doğrultusunda dikdörtgen, çift pahlı, ahşap çatılı ve kiremit kaplıdır. KM, FC, Eskipazar Kilise A ve Eskipazar Kilise B, örtü sistemi açısından benzeri örneklerdir. Narteksin örtü sistemi hakkında kesin bir görüş belirtmek mümkün değildir. Naos ve narteksin çift pahlı kırma çatılı olabileceği gibi narteksin örtü sisteminde tonoz uygulamasınında yer alabileceği düşünülmektedir (Bu uygumalaya KM'nin narteksi örnektir fakat TAKAY'ın narteks duvarları ile doğusundaki iki taşıyıcı, örtü sisteminde tonoz benzeri bir uygulamayı taşıyabilecek sağlamlıkta ve teknikte değildir) (Çizim 73-75).

Çizim 73 TAKAY, I. Evre, Doğu ve Kuzey Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)

Çizim 74 TAKAY, I. Evre, Güney ve Doğu Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)

Çizim 75 TAKAY, I. Evre, Kuzey ve Batı Cepheleri Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)

II. EVRE (Çizim 76-79)

Plan

İlk evre yapısı özgün durumuyla korunmuştur. İkinci evrede ilk evre yapısı genel hatlarıyla korunmuş ve ufak değişimlerle çeşitli onarımlar geçirmiştir. Yapının güney naos duvarı yıkılmış, güney naos duvarının doğusuna bir kapı açılmış ve bu bölüme bitişik (yapının naos ve apsis duvarı ile sınırlı tutulmuş), doğu–batı doğrultusunda dikdörtgen bir parekklesion yer alır. Parekklesion, batıda düz ve kapalı bir duvar, doğuda ise içte ve dıştan yarım daire, dışa taşkın bir apsis yer alır.

Bu dönemde yapının güney duvarı yıkılarak bu bölüme parekklesion inşa edilmiştir. Naosun batısında, nartekse geçişi sağlayan açıklıklarda restorasyon izleri tgörülmektedir (Bu evrede kapılar daraltılarak taşıyıcılar güçlendirilmiştir). Naostan nartekse geçişi sağlayan üç açıklıktan merkezdeki kapının kuzey ve güneyindeki kare taşıyıcılar daraltılmış, restorasyon sonunda taşıyıcılar (L) formuna sahip olmuştur.

Doğu Cephe

Parekklesionun doğusunda, içte ve dıştan yarım daire, dışa taşkın bir apsis yer alır. Apsiste, parekklesionun aydınlatılması için küçük bir pencere yer almalı ya da apsis boyutları düşünüldüğünde bu cephede bir açıklığın yer almadığı düşünülür.

Kuzey Cephe

Parekklesionun kuzey duvarı, naosun güney duvarı ile ortak kullanılmaktadır. Kuzey duvarın doğusunda bir kapı yer alır. Bu kapı parekklesionu, doğrudan TAKAY'a bağlamaktadır.

Batı Cephe

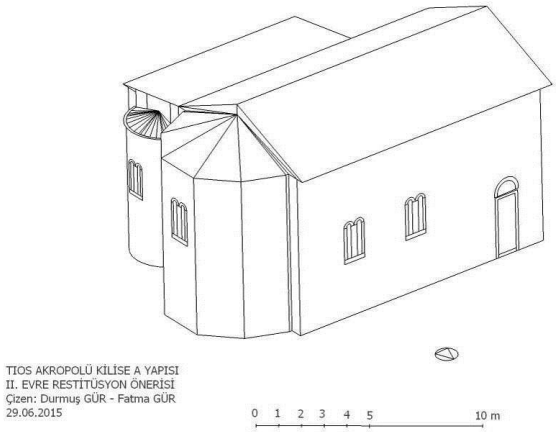
Parekklesionun batısı, sade bir düzenlemeye sahiptir. Herhangi bir kapı ve pencere bulunmamaktadır. Parekklesion batı duvarının, kilisenin naos duvarı ile sınırlı tutulmuştur. Bu uygulama, narteksinin güneyinde kapı ile açıklanmaktadır.

Güney Cephe

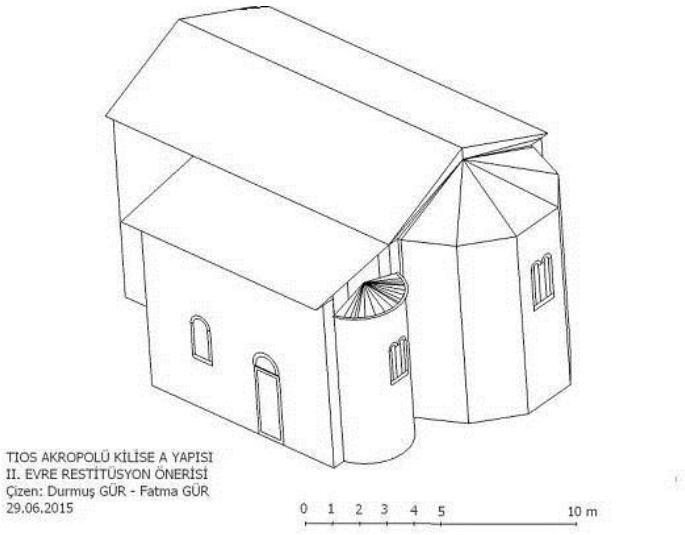
Parekklesionun güney cepehesinin doğusunda, kuzeydeki kapının ekseninden daha doğuda bir kapı bulunmaktadır. Kapı, doğrudan güneydeki atriuma açılmaktadır. Kapının batısında, dikdörtgen bir pencerenin yer almalıdır. Parekklesionun aydınlatılması, güney ve doğu cephelerdeki pencerelerle sağlanmıştır.

Örtü Sistemi

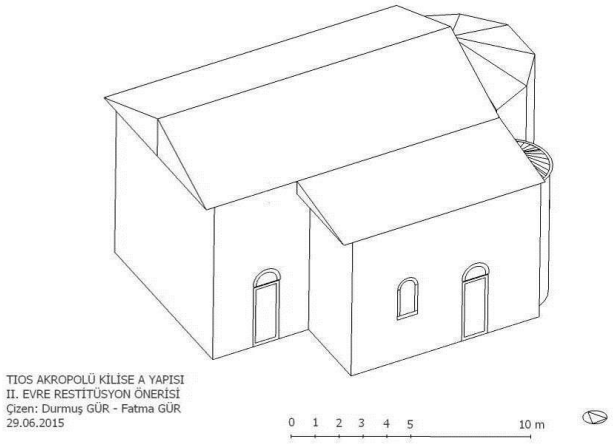
Yapının örtü sistemi günümüze ulaşmamıştır. Kuzeyde, TAKAY'a bitişik parekklesionun örtü sisteminin, kilisenin çift pahlı kırma çatısının altından başladığı düşünüldüğünde, kuzeyden güneye tek pahlı, ahşap çatılı ve kiremit kaplıdır. Dışarıya taşkın apsisin örtü sistemi, içten yarım kubbe dıştan ise ahşap konik çatılı ve kiremit kaplı olmalıdır. Ya da içten ve dıştan konik külah örtülü ve kiremit kaplı olmalıdır.

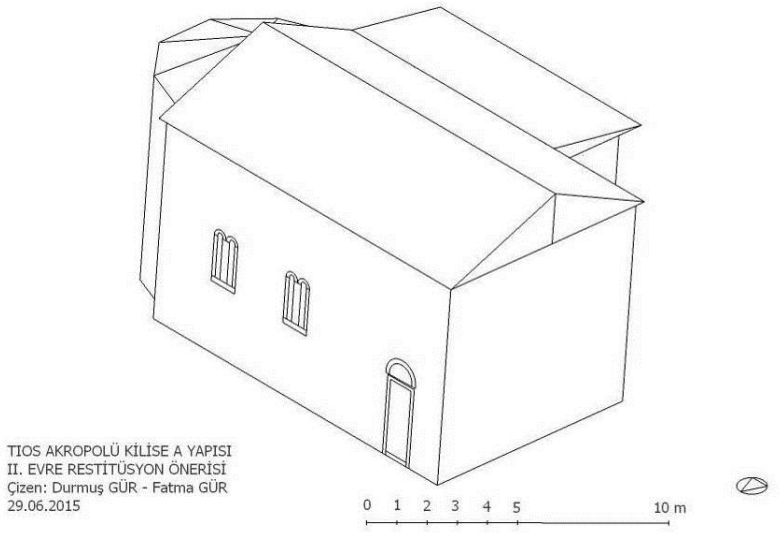
Çizim 76 TAKAY, II. Evre, Doğu ve Kuzey Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)

Çizim 77 TAKAY, II. Evre, Güney ve Doğu Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)

Çizim 78 TAKAY, II. Evre, Batı ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)

Çizim 79 TAKAY, II. Evre, Kuzey ve Batı Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)

III. EVRE (Çizim 80-86)

Plan

I. ve II. evrede TAKAY ve parekklesion planlarında değişiklik olmamıştır. Üçüncü evrede, TAKAY ve parekklesion duvarlarında onarım izleri görülür. Bu dönemde yapının güneyindeki atriumun batısına iki doğusuna bir olmak üzere toplamda üç ek mekan inşa edilmiştir.

Ek Mekanlar

I No.'lu Ek Mekan

Üçüncü evrede yapının narteksinin güneyindeki kapı kapatılarak bu bölüme bitişik I No.'lu ek mekanın inşa edilmiştir. İşlevi kesinlik kazanmayan mekan, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Batı cephenin güneyinde bir kapı, yapıyı aydınlatmak için doğu cephede bir pencere bulunmalıdır.

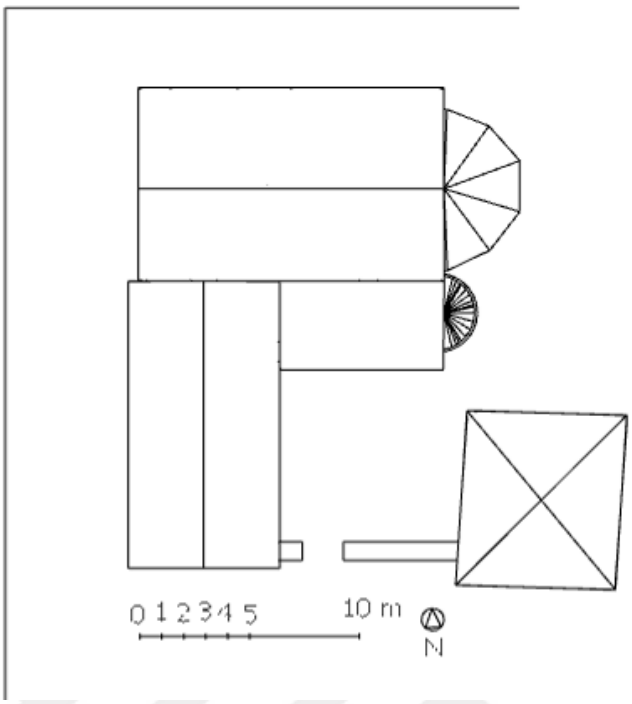
II No.'lu Ek Mekan

I No.'lu mekanın güneyinde, doğu–batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen, II No.'lu ek mekan yer alır. Mekanın batı cephesinin güneyinde bir kapı bulunur. İşlevi belirlenemeyen mekanın aydınlatılması için güney ve doğu duvarlarda birer pencerenin bulunmalıdır.

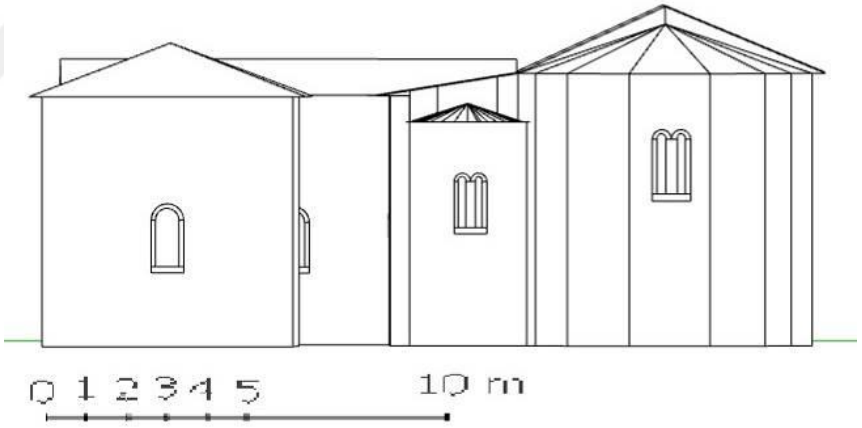
I ve II No.'lu ek mekanların örtü sistemi, (I No.'lu ek mekanın güney duvarı ile II No.'lu duvarın kuzey duvarı ortak) mekanlar birbirine bitişik inşa edildikleri için kuzey–güney doğrultusunda dikdörtgen, çift pahlı kırma çatılı ve kiremit kaplı olduğu tahmin edilmektedir.

III No.'lu Ek Mekan

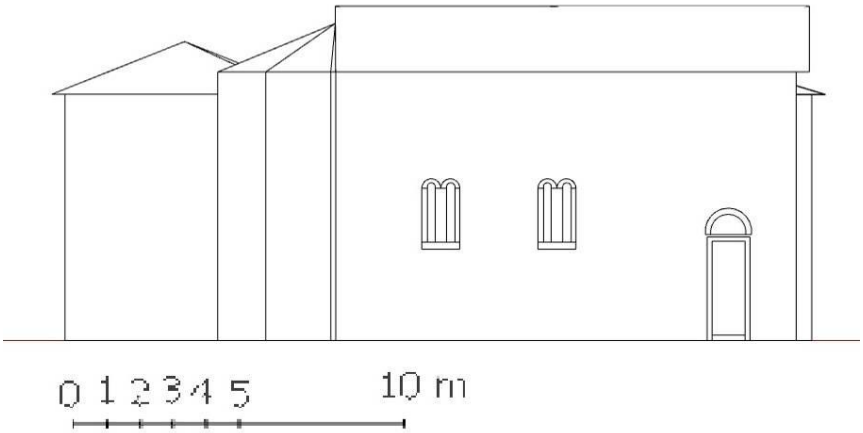
I ve II No.'lu ek mekanlar ile arasında kare bir atrium yer alır. Atriumun doğusundaki bu mekan TAKAY ve parekklesiondan bağımsız olarak inşa edilmiştir. Doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mekanın, batı cephesinin güneyinde bir kapı bulunur. Güney ve doğu cephelerdeki pencereler yapının aydınlatılmasını sağlamıştır. Örtü sistemi muhtemelen, dört yönde pahlı, kırma çatılı ve kiremit kaplıdır.

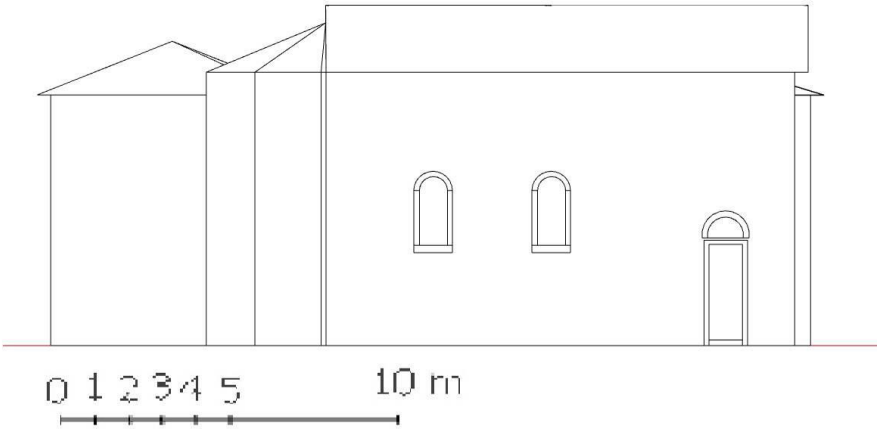
Çizim 80 TAKAY, III. Evre, Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2019)

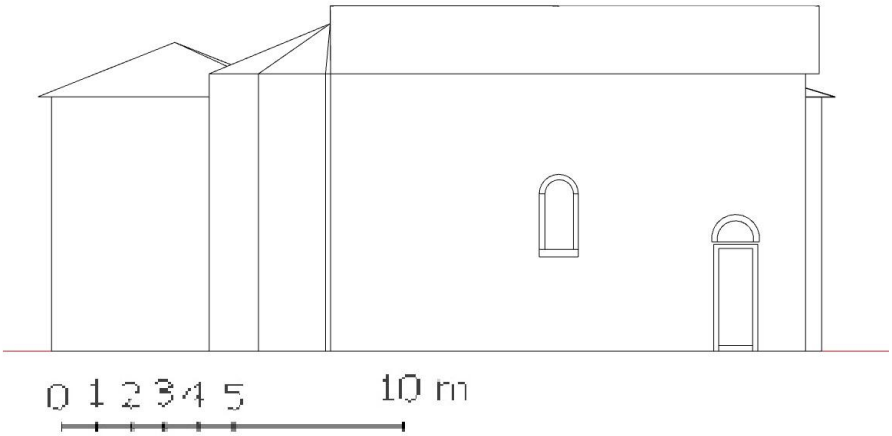
Çizim 81 TAKAY, III. Evre, Doğu Cephe, Restitüsyon (Gür, 2019)

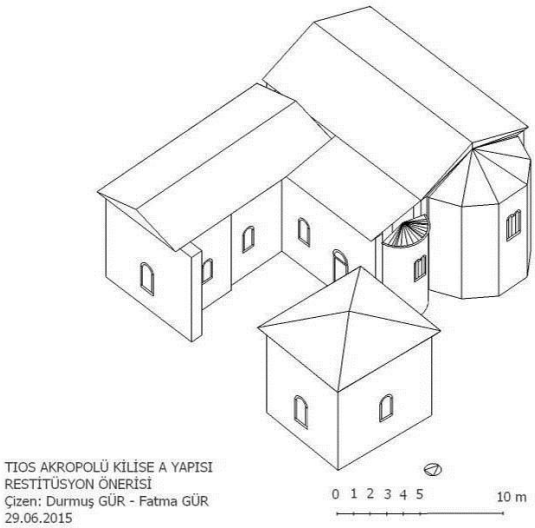
Çizim 82 TAKAY, III. Evre, Kuzey Cephe, Restitüsyon (Gür, 2019)

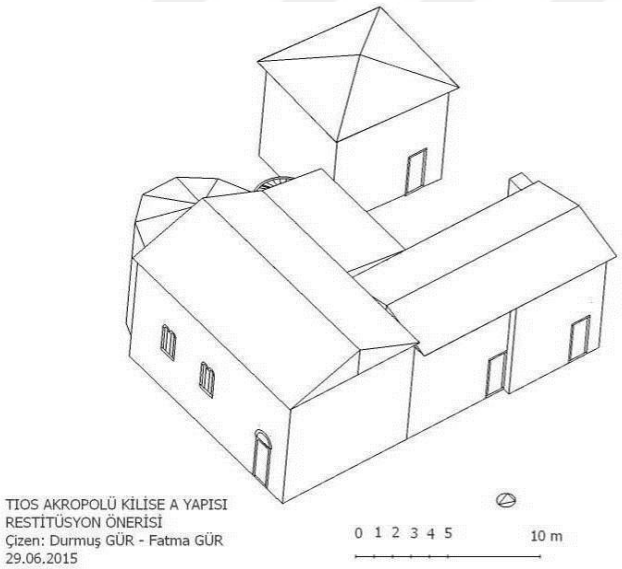
Çizim 83 TAKAY, III. Evre, Kuzey Cephe, Restitüsyon (Gür, 2019)

Çizim 84 TAKAY, III. Evre, Kuzey Cephe, Restitüsyon (Gür, 2019)

Çizim 85 TAKAY, III. Evre, Güney ve Doğu Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)

Çizim 86 TAKAY, III. Evre, Kuzey ve Batı Cepheler, Restitüsyon (Gür ve Gür, 2015)

1.3.5.1.9.Kilise A Yapısı ve Manastır Yapıları (TAKAY), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi:

TAKAY'ın mevcut duvarlarının korunabilmesi için konservasyonla dondurulması gerekir. TAKAY olarak tanımlanan yapı kompleksinin bir manastıra ait olduğu tespit edilmiştir. TAKAY başta olmak üzere çevresindeki ek mekanlara ait yapı kalıntılarının yağmur ve kar suları, aşırı sıcak ve soğuk farklılıkları ve yoğun nem farklılıkları ile daha fazla mekanik çözülmeye maruz kalmaması, kayaçlarla birleştirici malzeme olarak kullanılan harçların ufalanmaması için çelik konstrüksiyon tasarlanarak manastır kompleksinin üzerinin kapatılması gerekmektedir.

Proje kapsamında hazırlanan konstrüksiyonun sağlam (*Karadeniz'in sert ve etkili hava koşulları*) ve estetik olmasına özen gösterilmelidir. Çelik taşıyıcıların yapılara zarar vermeyecek fakat etkili fırtınalarda da zarar görmeyecek şekilde tasarlanmalıdır. Çelik konstrüksiyonun aralarındaki geniş alanlara cam plakalar yerleştirilmelidir bu sayede yapının mekanik çözülmelerden korunması ve izleyicilerin yapıyı dışarıdan rahatlıkla görmeleri kolaylaşacaktır.

Manastırın korunması için hazırlanacak olan zor, uğraştırıcı fakat zorunlu proje için;

1. Yemişliçay Formasyonu malzemelerin sonradan inşa edilecek çelik kontrüksiyonu destekleyecek güce sahip olup olmadığı, bir deprem, heyelan ya da erozyona karşın statik açıdan ne gibi sorunlara sebep olabileceği önceden tespit edilmeli ve uygun zemin koşulları sağlanmalıdır.

2. Kilisenin yüksek narteks duvarlarının statik açıdan incelenmesi gereklidir. Uzun yıllar toprak yüzeyi dışında kalan narteks duvarlarının üst sıralarındaki yapı taşları yoğun mekanik çözülmelere maruz kalması, sismik çatlakların çoğalması, derin çatlaklar ve kırılmaların oluşmasını engellemek için tespit çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

3. Narteks duvarları başta olmak üzere kilisenin naos, apsis ve güneyindeki kısmen ek mekanların yapı yaşları üzerinde gamma ışınları ya da çatlak monitörleri vasıtasıyla ölçümlerin yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalar gelecekte yaşanacak kırılmalar ya da yıkılmaların ön tespit çalışmaları olarak sunulacaktır.

4. Yapı duvarlarından başta narteks olmak üzere desteklenecek alanlarda oluşabilecek korozyonlara karşı önlem almak düşüncesiyle çelik materyale ihtiyaç duyulabilir. Bunlar için öncelikle SAP 90 gibi bilgisayar programları vasıtasıyla basınç, genleşme, çekme ya da su emme oranlarının belirlenmesi gerekmektedir.

5. Gerçekleştirilecek restorasyon çalışmaları sırasında tarafımdan hazırlanan yüksek lisans tezi kapsamında 2015 yılında hazırlanan malzeme analizleri referans alınarak yapıların hasar gören ya da onarıma ihtiyaç duyan alanlarında sağlamlaştırmanın tamamlanması gerekmektedir.

6. Kapı, pencere açıklıkları, parekklesion ve ek mekanları ile mezar yapılarının nasıl korunacakları, hangi malzeme ile korunacaklarının tespit edilmesi gerekir.

7. Çağdaş teknolojinin imkanları kullanılarak ısı, ışık, nem dengeleri sürekli izlenmeli, zemin suyu seviyesindeki değişikliklerin tespit edilerek aktif su seviyesindeki değişim kontrol altına alınmalıdır.

1.4.AMASRA:

2.4.1.Kentin Adı:

Amasra adını, kentin kurucusu olan kadın yönetici Amastris'ten[169] almıştır (Işık, 2001: 10; Bağdatlı-Çam, 2016: 31).

Kentin adı tarihte Amastris, Amaseia, Amisos, Amissos, Mastrum, Samastra, Samastro, Samastri, Samastria, Samastru, Samastrü ve Sesamos gibi çeşitli şekillerde anılmıştır (Lottero, 1732: Tabula Putengeriana, Segmentvm IX-Weber; Eyice, 1965: 12; Umar, 1993: 52, 59; Marek, 1993: 3, 16, 21-26; Belke, 1996: 161, 163). M.Ö. 1200'lerde kentin adı Sesamos olarak geçmektedir (Schultze, 1922: 214; Eyice, 1965: 12, 20-22; Crow ve Hill, 1995: 254). Strabon, Sesamos'un Akropolü'ne verilen bir isim olduğunu yazar (Strabon, XII, III). Hellenistik dönemde kentin adı çoğunlukla Sesamos ve Amastris, Roma döneminde ise çoğunlukla Amisos ve Amastris olarak geçmektedir (Schultze, 1922: 214; Eyice, 1965: 12, 20-22; Crow ve Hill, 1995: 254; Plinius, 2001: 56-57, 89-90; Bağdatlı-Çam, 2016: 31).

Kentin adındaki değişimi sikkeler üzerinde görmek mümkündür. Roma döneminde Metropolis, Bizans döneminde ise Amastris olarak tanımlanmaktadır (Head, 1909: 59; Ramsay, 1960: 95, 211, 352-353, Honorias ve Paphlagonia List. I; Eyice, 1965: 20-22). Roma dönemi kent sikkeleri üzerinde Amisos ve Amastris ifadeleri yer almaktadır (Head, 1909: 59).

Bizans döneminde kentin adı genellikle Amastris olarak geçmektedir. Piskoposluk kayıtları, konsil listeleri ve kilise kayıtlarında kentin adı Amastris olarak ifade edilmiştir (Lottero, 1732: Tabula Putengeriana, Segmentvm IX-Weber; Burckhardt, 1893: 59; Ramsay, 1960: 95, 211, 352-353, Honorias ve Paphlagonia List. I; Belke, 1996: 161-163). Zamanla değişen kenti adı günümüzde de kullanılmakta olan Amasra halini almıştır (Umar, 1993: 52; Sezen, 2006: 25).

[169] Amastris, Karadeniz Ereğlisi'nin Tiranı Dİonysos'un eşi ve aynı zamanda Oksyathros'nun kızıdır (Strabon, XII, III). Kentin kurucusu Amastris, kentteki kültler ve yönetim anlayışı için bakınız: (Bağdatlı-Çam, 2016: 31-41).

2.4.2.Coğrafi Konumu, İklim Özellikleri ve Fiziki Yapısı:

1.4.2.1.Coğrafi Konumu:

Amasra, Kuzeybatı Karadeniz'de, Bartın ilinin 16 km. kuzeydoğusunda küçük bir ilçedir. 28. Ağustos 1991'e kadar Zonguldak'a bağlı kalan Amasra bu tarihten itibaren Bartın'ın bir ilçesi olmuştur (Özdemir, 2006: 35). Amasra'nın sınırlarında yer aldığı Bartın'ın doğusunda Kastamonu, güneyinde Karabük, batısında Zonguldak, kuzeyinde ise Karadeniz yer almaktadır. Doğusundaki Filyos Nehri, Bartın ile Zonguldak arasındaki sınırı oluşturmaktadır. Amasra'nın batısında ise Bartın Nehri bulunmaktadır (Marek, 1993: 88).

Amasra, günümüzde Bartın iline bağlı küçük bir sahil beldesidir. Boztepe'nin konum itibariyle kentte en korunaklı yer olarak kullanıldığı bilinir. Boztepe ile içkale alasındaki alanda küçük bir köprü yer almaktadır ve köprünün doğusunda büyük liman, batısında ise küçük liman bulunmaktadır. Limanlar vasıtasıyla Amasra'nın çevresinde ve sınırları içinde uzun yıllar tekneler ulaşım aracı olarak kullanılmıştır (Crow ve Hill, 1995: 251). Her iki liman ortalama 200 m. uzunluğundadır ve uzun yıllardan beri ulaşımda ile turizmde kullanılmaktadır (Zavagno, 2009: 129). Önemli sahil kenti olmasının yanında, Amasra ile Karadeniz dışında karadan ulaşımı sağlamak için bağlı olduğu Bartın üzerinden geçmek gerekmektedir (Crow ve Hill, 1995: 251).

Amasra doğal bir tombolo görünümündedir ve iki tarafında (doğu ve batısında) da doğal birer liman bulunmaktadır (Strabon, XII, III; Işık, 2001: 10). Günümüzde ulaşım açısından birçok seçenek bulunan kente İstanbul (Batı A3), Sinop (Doğu A3) ve Ankara (Güney B3-B4) üzerinden ulaşmak mümkündür (Belke, 1996: 118, 127-130, 133-134, 161; Özdemir, 2006: 35-36). Bu ulaşım güzergahlarının çoğu Roma döneminden itibaren kullanılmaktadır (Marek, 2003: 58, Karte V).

Amasra'da ortalama 350-400 m. ölçülerinde platoluk bir alan yer almaktadır. Bu plato çeşitli yönlerden akarsular vasıtasıyla yarılarak tepelik arazileri meydana getirmiştir. Kuşkayası Tepesi (443 m.) ve Tavacık Tepe (399 m.) bunlardan öne çıkan yükseltilerdir (Özdemir, 2015: 15). Amasra'nın en yüksek alanları ise rakımları 500-600 m. arasında değişen Nal Tepe ve Tekke Tepe'dir (Marek, 1993: 93). Amasra Boztepe, Zindantepe, Büyükada, Küçükada ve Tekketepe olmak üzere beş adadan oluşur. Büyükada diğerlerinden farklı olarak bağımsız bir yapıya sahiptir ve dört yanı sularla çevrilidir. Bunlar arasındaki Zindantepe ise tombolo oluşumu sebebiyle yarımada haline dönüşmüştür (Özdemir, 2015: 11).

1.4.2.2.İklim Özellikleri:

Kentte nemli ılıman Karadeniz iklimi hakimdir. Amasra'da yıllık ortalama sıcaklık 13.5 ^{O}C'dir (Çelikoğlu ve Atış, 2015: 686). Yıllık en yüksek sıcaklık Temmuz-Ağustos aylarında, en soğuk dönem ise Ocak ayında yaşanmaktadır (Özdemir, 2006: 38). Amasra'da her mevsim yağış görülmektedir. Kasım ve Aralık aylarında yoğun yağış görülürken Nisan ve Mayıs aylarında yağış oranında azalma olur (Özdemir, 2006: 38).

1.4.2.3.Fiziki Yapısı:

Bartın Çayı ile Çakraz'ın doğusuna kadar olan bölümde yoğun falez oluşumları görülmektedir. Amasra'yı da içine alan bu bölümde falezler ve deniz aşınımları sonucunda oluşmuş irili ufaklı birçok koy bulunmaktadır (Eyice, 1951a: Res. 1, Özdemir, 2006: 36).

Amasra civarında yaklaşık 3 km. uzunluğundaki koy, günümüzde de turistlerin yoğun ilgisini çeken tombolo oluşumunu meydana getirmiştir (Demirca, 1999: 26; Özdemir, 2006: 37). Amasra Kuzeybatı Karadeniz'de önemli orman arazilerine sahip kentlerden biridir. Kentin ormanlarından elde edilen keresteler tarihte ticarette büyük gelire sahiptir (Işık, 2001: 11).

Kıyılarında doğal oluşum falezler birçok kayaya oyma yapı oluşturmuştur. Bu kayaya oyma bölümler çoğunlukla mağara olarak tanımlanmakta ve ölçüleri 7.00 x 10.00 m. arasında değişmektedir (Demirca, 1999: 27). Amasra'da kahverengi orman toprakları hakimdir (Özdemir, 2006: 39). Kentin sık dağlık arazilerinin yanında verimli ovaları vardır (Işık, 2001: 11). Amasra Antik Çağ'dan itibaren kereste ve fındık üreten, ürettiği ürünlerin fazlasını dışarıya satan önemli bir ticaret kentidir (Crow ve Hill, 1995: 251).

Yoğun bitki örtüsü arasında çeşitli türlere sahip ağaçlar bulunur. Amasra'nın verimli topraklarında yetişen şimşir ağacının tarihte büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir (Strabon, XII, III). Gürgen ve Ihlamur Ağaçları, Karaçam ve Kızılçam bunlardan sadece bazılarıdır (Özdemir, 2015: 32-33). Amasra'da çeşitli ağaç türleri görülmektedir. Gür ormanlarda adi fındık, akçaağaç, dişbudak, gürgen, ıhlamur, karaağaç, kayacık, kayın, kestane, kızılağaç, kızılcık, meşe ve yabani kiraz gibi çeşitli ağaç türleri görülmektedir (Çelikoğlu ve Atış, 2015: 686).

1.4.3.Tarihçe:

1.4.3.1.Bizans Öncesi:

Antik Amasra'da Geç Tunç Çağ (M.Ö.1750-1200) ile yerleşimin başladığı ifade edilir (Hill ve Crow, 1993: 19). Amasra'da PTT'nin karşısındaki yamaç, Tekke Tepesi'dir. Amasra Müzesi tarafından burada bir höyük tespit edilmiş ve burada Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilen seramikler bulunmuştur (Crow ve Hill, 1995: 252).

M.Ö. 7. yüzyılda Miletos Kolonisi tarafından önemli bir yerleşim alanı olarak kullanılan kent Hellenistik dönemde Kraliçe Amastris zamanında Kromna (Bartın Kurucaşile), Sesamos (Samsun) ve Filyos gibi önemli üç kentin birleşmesiyle yeni bir güç oluşmuştur (Hill ve Crow, 1993: 19; Crow ve Hill, 1995: 252).

M.Ö.2-1. yüzyıllarda Amasra Pontos Krallığı'na bağlı yerleşim alanı olarak ifade edilmektedir (Hill ve Crow, 1993: 19). M.Ö.74-63 arasında kent Bithynia'da sınırlarında yer alır (Marek, 1993: 60). M.Ö.63 sonrasında ise kent Pontos-Bithynia sınırlarında görülmektedir (Marek, 1993: 60, 88). Augustus döneminde (M.Ö.27-M.S.14) kent hala Bithynia'dadır (Marek, 1993: 80). Klaudius döneminde (M.Ö.10-M.S.54) Amasra'da Roma ordusu bulunmaktadır. Kent bu dönemde önemli bir güce sahip Amasra, Paphlagonia'nın önemli sahil kentleri arasında gösterilmektedir. Traianus (98-117) döneminde kentte önemli yapılar ile sütunlu caddelerin bulunduğu, kentin merkezinde üstü kapatılması gereken bir derenin yer aldığı bilinmektedir (Hill ve Crow, 1993: 19; Plinius, 2001: 56-57, 89-90). M.S.110 yılında Traianus (98-117), Plinius'u Bithynia-Pontos valisi olarak görevlendirmiştir. Bu dönemde Amasra önemli bir ticaret kenti ve Doğu'nun ticaret yollarının kontrol altında tutulduğu bir kent olarak ifade edilmiş fakat yolsuzluk ve yönetim sorunlarının yer aldığı bir kent olarak kayıtlara geçmiştir (Crow ve Hill, 1995: 252).

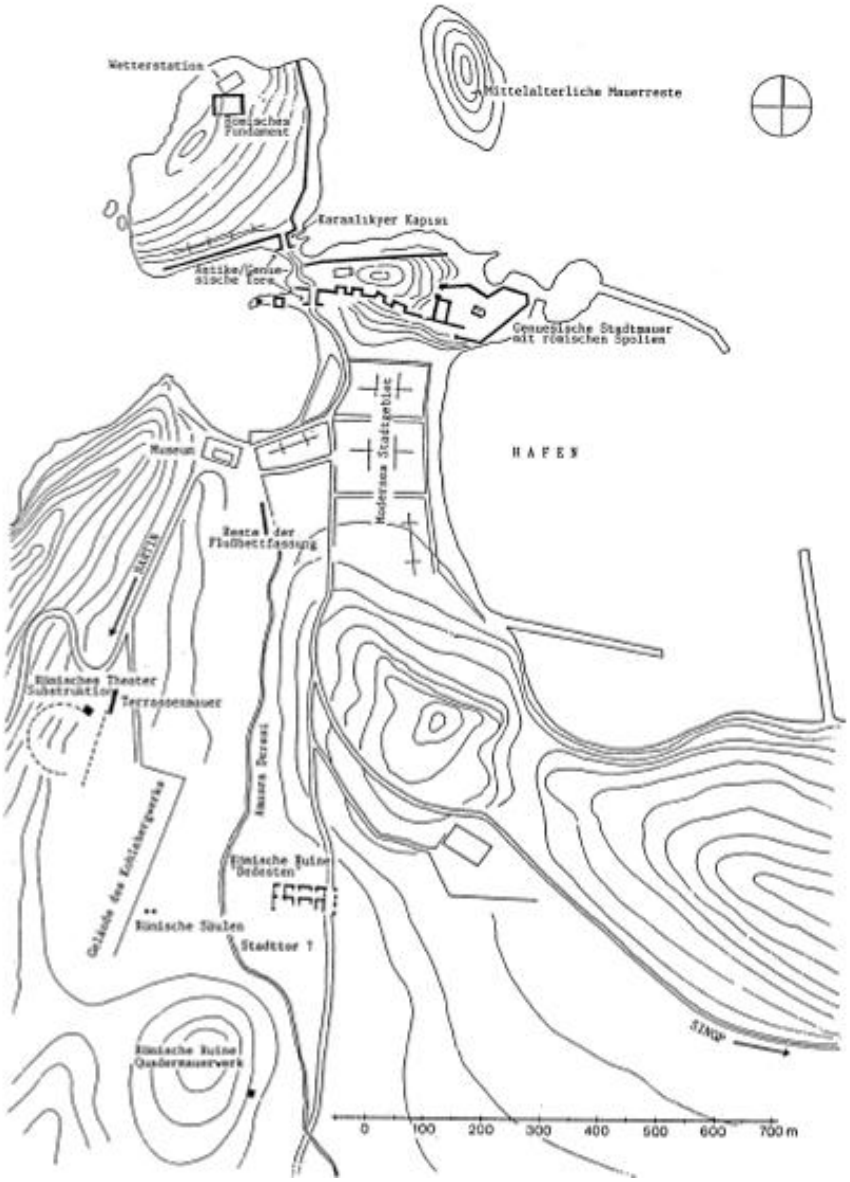
Amasra, İnebolu ve Sinop sahil kentleri Roma döneminde (M.S. 1.-2. yüzyıl) önemli bir ticari liman kentidir (Crow ve Hill, 1995: 252). Bu dönemde bölgenin ticaret ürünleri Kereste, köle ticareti, balık, madenler ve bağcılıktır (Laflı, 2009: 45-46). Amasra, Ptolemy döneminde Paphlagonia sınırlarında yer alır (Ramsay, 1960: Honorias ve Paphlagonia Listeleri). Amasra en güçlü dönemini Roma ile yaşamış ve önemli birçok yapı da bu dönemde inşa edilmiştir. Bu yapıların büyük çoğunluğu günümüze kadar değişime uğrayarak gelebilmiştir (Marek, 1993: 88-100). M.S. 100 yılındaki sivil teşkilat listelerinde ise Pontos VII sınırlarındadır. 3. ve 6. yüzyıl

arasındaki sivil teskilat listelerinde ise kent Paphlagonia sınırlarında kalmaktadır (Ramsay, 1960: Honorias ve Paphlagonia Listeleri).

Hellenistik dönem ile Roma döneminde önemli bir kale yapısı ve korunaklı iskan alanına sahip kent surlarında Erken Bizans döneminde güçlendirme çalışmaları görülmektedir (Hill ve Crow, 1993: 20). 4. yüzyıldan itibaren kent Paphlagonia sınırlarında yer almaktadır (Ammianus Marcellinus, XXII: 16). 6. yüzyılda Prokopius, Karadeniz Ereğlisi ve Amasra arasındaki kentleri, Paphlagonia'nın sahil kentleri olarak ifade etmiştir (Prokopius, 1962: 62-63).

1.4.3.2.Bizans Dönemi:

Erken Bizans döneminde Amasra surlarında güçlendirme çalışmalarının izleri görülmektedir. Erken Bizans surları kentin bu dönemde korunaklı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Crow ve Hill, 1995: 255) (Harita 11). Bizans döneminde kent önemli bir gelişme göstermiştir. Aynı zamanda siyasi ve ekonomik alanların dışında dini açıdan da büyük güce sahip kentte inşa edilen kiliseler ve surlar bunun göstergesidir (Hill ve Crow, 1993: 20). Heraklius dönemi (610-641) ile Karadeniz yerleşimleri üzerine Bizans'ın genişlemeci politikası dikkat çekmektedir. Yoğun deniz faaliyetlerinin görüldüğü kent zamanla önemli bir Bizans yerleşimi halini almıştır (Hill ve Crow, 1993: 20). Hioreklis listeleri ve I.-III.-VIII-IX-X-XIII. numaralı listelerde de kentin adı Amasra olarak geçerek, Paphlagonia kentleri arasında gösterilmektedir (Ramsay, 1960: Honorias ve Paphlagonia Listeleri). Amasra Pontos'un 11 şehrinden biri olarak ifade edilmektedir (Ramsay, 1960: 211).

Harita 11 Amasra'daki Tarihi Yerleşim Alanları (Marek, 1993: 91)

Amasra 600-1025 yılları arasında Paphlagonia'nın sınırlarında yer alır. İstila ve saldırılara maruz kalan kent, sınırları ve bölgedeki konumunu uzun süre korumuştur (Cameron, 2006: 39, Map 2). Konstantinos IV'ün (668-685) ölümü üzerine tahtı Iustinianos II (685-695) devralmıştır. Iustinianos II (685-695) aşırılık ve çılgınlıklarıyla dikkat çeken bir imparatordur ve 695 yılında çıkan bir ayaklanma ile burnu kesilerek Kırım Kerson'a sürgüne gönderilmiştir (Eyice, 1951a: 475).

Iustinianos II (685-695), sürgüne gönderildiği Kırım/Kerson yolculuğu sırasında Amasra Adası'nda, Rahip Kyros ile konuşma fırsatı bulmuştur (Foss, 1991c: 74). Rahip Kyros, geleceği görebilmiş olması ya da imparatora güçlü olması için umud vaad eden bazı ifadelere yer vermiş,

imparatora kaybettiği tahtını ele geçireceğini ifade etmiş ve Iustinianos II (705-711) 705 yılında yeniden tahtı devralmıştır (Eyice, 1951a: 475-476). Iustinianos II (705-711) tekrar tahtı devraldıktan sonra, sürgüne gitmesine sebep olanlardan intikamını almış ve İstanbul Patriği Kallinikus'un gözlerini oydurmuş ve yerine 706 yılında Amasra'da rahiplik görevini sürdüren Kyros'u Patrik olarak atamıştır (Eyice, 1951a: 476; Turtledove, 1982: 72). 1 Eylül 706-31 Ağustos 707 tarihleri arasında gerçekleşen olaylarda, Patrik Kallinikus'u Roma'ya gözleri oyulmuş bir şekilde sürgüne gönderen Iustinianos II (705-711), yerine atadığı Amasra adasının keşişi Kyrus'un dini gücünü de yanına alarak kendisini sürgüne gönderenlere büyük zulümler yapmıştır (Turtledove, 1982: 72; Ruggieri, 1991: 233). Bu dönemde siyasi ve askeri güce sahip olup karşısında olanları çuvallara bağlayıp denize atarak boğdurmuştur (Turtledove, 1982: 72). İstanbul Patriği Kyrus, İstanbul Patrikleri listesinde 47. sırada yer aldığı görülmektedir. 702-712 yılları arasında İstanbul'da Patriklik yapmıştır. Listelerde 46. sırada Iustinianos II (705-711) tarafından sürgüne gönderilen Kalliniqus (693-705), 48. sırada ise Jean VI. (712-715) bulunmaktadır (Viton, 1818: 82-83).

Patrik Kyrus'un İstanbul'da diğer din adamaları tarafından kaba kişiliği ve aşırı alkol kullanımı nedeniyle eleştirildiği bilinmektedir. Bu durum akıllara Kyrus'un keşişlikten piskoposluğa geçişini de hatırlatmaktadır. Bu uygulamalar karşısında keşişlikten piskoposluğa sonrasında ise patrikliğe yükselen din adamlarının, bulundukları makamda yoğun eleştirilere ve tepkilere maruz kaldıkları bilinmektedir (Gregory, 2005: 112-113). Patrik Kyrus adına başkent başta olmak üzere birçok yerde kilise inşa edilmiştir. İstanbul'da (705-712) arasına tarihlendirilen Kyrus Kilisesi'nin (şapel), Kyrus'un Patrik olarak atandığı dönemde inşa edildiği tahmin edilmektedir. 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen bir mühür bu kiliseye bağlı olan bir Gerekomeion'den bahseder. Kilise Synaxarion'a göre küçük bir yapı yada şapel olarak tanımlanmaktadır (Ruggieri, 1991: 192, 233).

Iustinianos II'nin (705-711) 711 yılında öldürülmesi üzerine Patrik Kyros, görevden uzaklaştırılmıştır. Bazı kaynaklarda Kyros, İstanbul'daki Hora Manastırı'na çekilerek hayatını burada devam ettirmiş bazı kaynaklara göre de Amasra'daki manastıra çekilerek yaşamını burada devam ettirdiği ifade edilmiştir. Eyice, Amasra'da en azından 7. yüzyılın sonunda bir manastırın yer aldığı ve burada bir rahibin İstanbul'a Patrik olarak atanmasının önemli görüşler sunduğunu savunmaktadır (Eyice, 1951a: 477). Erken Bizans döneminde Zindan Kalesi olarak adlandırılan Kaleiçi mevkinin (kiliselerin yer aldığı alan) M.S. 7. yüzyıla kadar kullanıldığı bilinmektedir (Hill ve Crow, 1992: 85). 7. yüzyılda Opsikion temasının sınırlarında kalan Amasra, 7. yüzyıl sonrasında Paphlagonia'nın önemli sahil kentleri arasında gösterilmektedir (Gregory, 2005: 179, Map. 7.2, 184, Map. 8.1).

8. yüzyıl ortalarına doğru Amasra çevresine kadar Arap akınları uzanmıştır. Bu dönemde Amasra'da büyük üne sahip olan din adamı George, yöre halkını kent surları içinde toplayarak birlik olmaya davet etmiştir. George'nin bu durumu kentin korunaklı yapısının 8. yüzyıla kadar dayandığı gösterir (Hill, 1990: 85; Sharp, 2010: 56). 9. yüzyılda (833 yılı itibariyle) Amasra Bizans'ın askeri ve korunaklı bir kenti halini almıştır (Hill ve Crow, 1993: 20, 23). Amasra Kalesi üzerindeki Bizans onarımları 8-9. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Kaledeki onarımlar ve plan gelişimi Kütahya, Ankara ve Kastamonu kaleleriyle karşılaştırıldığında 9. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Crow ve Hill, 1995: 269-264). Bu dönemdeki onarımlar ve ticari faaliyetler 9. yüzyılda Amasra'nın, Trabzon gibi aktif deniz ticaretine sahip olduğunu gösterir (Vryonis, 1971: 296).

Amasra'daki kültler 9.-10.yüzyıldaki gelişimi desteklemektedir. Bu dönemde kentte kamu borçları, özel borçlar ve yerel ticaret loncaları tarafından uygulanan para cezaları görülmektedir. Bunların yanında Bizans'ın vergileri ve benzeri ek yaptırımlar baskıcı bir yönetim olarak kendini gösterir. Bütün bu uygulamalar tıpkı kült merkezi uygulamaları gibi farklı bir ekonomik gelir arayışlarına sebep olmuş ve imparator Nikephoros 810 yılında hazırlattığı vergi reformları kendini göstermiştir (Turtledove, 1982: 166-168; Sharp, 2010: 62). Bu dönemde İrene'nin kiliseye ve keşişlere vermiş olduğu vergilendirmedeki bağışıklığı ve özellikle de gemi sahiplerini ilgilendien, gemi sahiplerine verilecek bir hükmü de içermesi dikkat çeker (Sharp, 2010: 62). Amasra'nın önemli askeri birliklerinin farklı bölgelerde inşa edilen Bizans kalelerine güç takviyesi amacıyla gönderildiği bilinir (Hill ve Crow, 1993: 23). Dinyaper kenarında Sarkel'de yeni bir kalenin inşasına Paphlagonia'dan yardım gönderildiğine göre Amasra'da daha önceden bir askeri birliğin bulunduğu anlaşılır (Crow ve Hill, 1995: 260). Bu birliğin 7. ve 8. yüzyıllara göre daha güçlü olduğu düşünülür (Mango, 1984: 300, Chapter VIII). İran'daki Hürremiyye Hareketi'nin öncüsü Babek'in (ölm. 838) komutanlarından Theophobos, Babek'in ordusunun Abbasiler tarafından dağıtılmasıyla İstanbul'a gelmiş ve Theophilos'a (829-842) sığınarak komutasındaki askerleriyle Hıristiyan olduklarını belirtmiştir. Kısa sürede imparatorun güvenini kazanan Theophobos'un adı imparatora karşı düzenlenen bir ayaklanmaya karışması üzerine gemiyle harekete geçip Amasra'ya sığınmış, kısa sürede direndikten sonra Bizans ordusuna teslim olmuştur (Foss, 1991c: 74, Sakaoğlu, 1999: 42).

843 ve 860 yıllarında Karadeniz kentleri ve başkent İstanbul'a saldıran Ruslar, bu dönemde Vikingler'in ganimetleri ve önemli fırtınalara dayanabilen gemilerinden faydalanmıştır (Mango, 1984: 300, Chapter XV). 941 yılında Rus prens İgor'un (941-945) askerleri tarafından Paphlagonia sahillerinde büyük bir yağma politikası uygulanmıştır (Belke, 1996: 209). Khrysopolis (Üsküdar) çevresinde hızlı bir yağma politikası izleyen İgor'un (941-945) askerleri

Karadeniz Ereğlisi (muhtemelen aradaki birçok kent ve Filyos da bu süreçten olumsuz etkilenmiştir) ve Amasra kıyılarına yönelerek büyük tahribata neden olmuştur (Vasiliev, 1946: 87).9. ve 10. yüzyıllarda Viking gemileri ile Karadeniz'in güney sahillerine saldıran Ruslar, Bizanslı yazarların anlatımlarından öğrenildiği kadarıyla Amasra'ya büyük hasar vermiştir (King, 2008: 98-99). George'nin Vitası'ndan öğrenildiği kadarıyla 9. yüzyılda İstanbul'dan Amasra'ya kadar ulaşan Rus saldırılarının kenti olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde kent yapıları kısmen yıkılmış, kiliseler ve kutsal eşyalar tahrip edilmiştir (Jenkins v.d., 2001: 18). Ruslar, kentteki her yaştan insanı da öldürmüştür (King, 2008: 98). Amasra'da ticaret hızla artmış ve 9. yüzyıldaki Rus saldırılarının sarsıntılarını kısa sürede telafi etmiştir (Foss, 1991c: 74). 9. yüzyılda Amasra'da ipekböcekciliği, tekstil, metal işçiliği, cam işçiliği, altın ve gümüş gibi ekonomik gücü yüksek ticaret ürünlerinden büyük gelir elde edilmiştir (Laiou ve Morrisson, 2007: 81-82). 10. yüzyıla Amasra'da bir katepanonun yer almaktadır (Foss, 1991c: 74). Bu dönemde Armenia temasındaki değişiklik Paphlagonia'nın doğu sınırını ve limanlarını etkilemiştir. Yeni temadaki Paphlagonia, Khaldia ve Kharsianum yapılanması Armenia teması sınırındaki Sinop limanına karşın Amasra öne çıkmasına imkan tanımıştır (Belke, 1996: 161; Sharp, 2010: 67). Bu yapılanma Amasra'nın öne çıkması olarak açıklanırken Kuzey Paphlagonia ile güney Paphlagonia'nın bağlantısının zayıfladığını gösterir. Tema ve kent yapılanması beraberinde saldırılarla bu oluşuma sebep olmuştur (Crow ve Hill, 1995: 251).

11. yüzyıl ile kent Komnenoslar'ın ilgi odağı haline gelmiştir. 10. ve 11. yüzyıllarda Amasra Bizans için önemli bir donanma kenti ve yerleşim alanıdır. Tespit edilen kalıntılar ve surlardaki onarımlar bunu göstermektedir (Hill ve Crow, 1993: 25). Orta Bizans döneminde Amasra kent surları ve yapılarında onarımlar gerçekelştirilmiştir. Tüm bu çalışmalar bu dönemde kent üzerine gerçekleştirilen saldırılar ve ya da gerçekleşmesi beklenen saldırıları göstermektedir (Hill ve Crow, 1993: 21).

1204 yılında IV.Haçlı Seferleri ile İstanbul kontrol altına alındığında Amasra, Karadeniz Ereğlisi ve Filyos, David Komnenos'un hakimiyetine girmiştir (Eyice, 1965: 29; Fallmerayer, 2011: 47; Miller, 2018: 308). Komnenoslar Karadeniz sahilini elinde tutarak ekonomik ve stretejik öneme sahip alanlarda söz sahibi olmaya çalışmıştır (Miller, 2018: 308). Theodoros I Laskaris (1204-1222), 1211 yılında Paphlagonia'yı kontrolü altına almıştır (Eyice, 1965: 29). Amasra 13. yüzyılda önemli bir deniz ticaret kentidir (Fallmerayer, 2011: 81). Theodoros I Laskaris (1204-1222), Karadeniz Ereğlisi ve Amasra üzerinde hakimiyet kurduktan sonra 1214 yılında Batı Karadeniz sahilinde ticari-ekonomi-siyasi açıdan büyük güce sahip olmuştur (Ostrogorsky, 2011: 399). 1261 yılı itibariyle İznik İmparatorluğu, Haçlılar'ın elinden İstanbul'u geri almıştır. Bu dönemde Bizans kurulmuş ve Amasra Bizans topraklarında

kalmıştır (Eyice, 1965: 29). Kentin hangi tarihte kesin olarak Cenevizler'in denetimine girdiği bilinmemekte fakat 13. yüzyıldan itibaren Amasra'nın Cenevizli tüccarlar tarafından iskan alanı olarak tercih edildiği kaynaklardan tespit edilmektedir (Eyice, 1951b: 5; Eyice, 1953: 31). Boztepe surlarında "+ *ο Παλαιολόγος /o Palaiologos*" yazıtı görülmektedir. Bu yazıt 13.-14. yüzyıllarda Palaiologos imparatorlarının Amasra'daki hakimiyetini gösterir (Eyice, 1965: 68, 30; Belke, 1996: 167; Sağlam, 2018: 75).

1393 yılında Bayezid I (1389-1402) Amasra'yı çok zor durumda bırakmıştır. Halk bu dönemde göç etmeye mecbur bırakılmıştır. Bizans'a karşılık Cenevizler ile Osmanlı'nın aralarında imtiyaz konusunda anlaştıkları tahmin edilmektedir (Eyice, 1965: 31). Eyice, 1398 yılında Amasra'da Cenevizler'in hakimiyetinin başladığını yazmaktadır (Eyice, 1965: 31-32).

Amasra 14.-15. yüzyıllarda Cenevizler'in denetimine girmiş ve kentte denizden gelebilecek saldırılara karşı önlemler alınmaya çalışılmıştır (Foss, 1991c: 75; Hill ve Crow, 1993: 20). 14. yüzyılda Cenevizler'in Amasra limanı dışında Karadeniz'de Samsun, Sinop gibi önemli kentlerde depolama alanları ve ticari kolonileri mevcuttur (Cezar, 2010: 127). Cenevizler'in kentteki hakimiyeti, tespit edilen levhalar ve yazıtlar ışığında 1424 civarına tarihlendirilmektedir (Eyice, 1953: 31).

Geç Bizans dönemi ile kent planında bazı değişiklikler ve kapsamlı onarımlar görülmektedir (Cuinet, 1894: 518; Hill ve Crow, 1993: 21). 15. yüzyıl başlarında Amasra Cenevizler tarafından onarılmıştır. Kent Cenevizler tarafından bu dönemde önemli bir deniz donanma üssü olarak kullanılmıştır (Hill, 1990: 84-85). Cenevizler tarafından Boztepe'deki kuleler, doğu deniz surları ve İçkale'deki dikdörtgen kuleyi yeniden inşa etmeleri 14-15. yüzyıllarda kentte batıya doğru yönelimin olduğunu göstermektedir. Fakat Cenevizler'in onarımları öncesinde Bizans yapılaşmasını takip ettiği unutulmamalıdır (Crow ve Hill, 1995: 261). Ireland tarafından AAM'deki sikke incelemelerinde 4. ve 15. yüzyıl arasına tarihlendirilen sikkeler tespit edilmiştir. Sikkeler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar Amasra'nın bu tarihler arasında iskan yeri olarak kullanıldığını ve ticarette etkin bir rol aldığını göstermektedir (Ireland, 1993: 26-27).

Amasra'da 1991 yılında gerçekleştirilen araştırmalarda Cenevizler'e ait birçok kitabe ve yazıt tespit edilmiştir. İAM'de tespit edilen bir taş üzerinde 1407 tarihi yer almaktadır. Tespit edilen yazıtlar ile surlardaki Cenevizler'in hakimiyeti ve onarım işleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Yazıtlar 1421-1436 arasındaki Cenevizler tarafından kentteki onarımları işaret etmektedir (Hill ve Crow, 1993: 23). Cenevizler tarafından kontrolün sağlandığı Amasra limanları, Asya ticaretinde bulunan gemiler için Karadeniz'de korunaklı liman kentlerinden biri olmuştur (Eyice, 1995: 241; Cezar, 2010: 127).

1.4.3.3.Bizans Dönemi Sonrası:

Mehmed II (Fatih) (1451-1481) öncesinde Karadeniz'de Osmanlı hakimiyeti sağlanmış fakat güney ile iletişim kesilmiş sahildeki Amasra gibi bazı kentlerin Cenevizler'in hakimiyetinde olduğu bilinmektedir. Bu dönemde Filyos Nehri'nin batısındaki tüm yerleşimlerin Osmanlı hakimiyetinde olduğu, Bartın ve Amasra sahillerinin ise Cenevizler'in denetiminde bulunduğu bilinmektedir (Cezar, 2010: 506). Gökoğlu, 1460 yılında Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından savaş yapılmadan Amasra'da kontrol sağlandığını ifade etmekte, Eyice ise 1461 yılında Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından fethedildiğini yazmaktadır (Eyice, 1951a: 470; Gökoğlu, 1952: 25). Tüm bu tartışmalara rağmen Amasra'nın 1460-1461 tarihleri arasından Osmanlı hakimiyetine girdiği bilinmektedir. Bu karmaşa Türk ve yabancı kaynakların farklı tarih sunmalarından kaynaklanmaktadır. Babinger'in çalışmasından hareketle bu süreci değerlendiren Eyice, çalışmasında bu konuyu kapsamlı olarak ele almış ve Amasra'nın 1461 yılında Osmanlı toprağı haline geldiğini ifade etmiştir (Babinger, 1949: 205-207; Eyice, 1953: 27; Cezar, 2010: 506-507).

1461 yılında Mehmed II (Fatih) (1451-1481) karadan hareket eden Osmanlı ordusunun başında bulunurken denizdeki donanmasının başında Sadrazam Mahmut Paşa görev yapmıştır. Amasra'da buluşan iki orduyu gören Cenevizler'in savaşmadan Osmanlı hakimiyetini kabul ettiği bilinir (Eyice, 1952: 2; Cezar, 2010: 507-508). Aşıkpaşazade, 1461 yılında Amasra'nın Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından savaşılmadan ele geçirildiği dönemde Karadeniz'de Amasra'nın dışında birçok Osmanlı kentinin bulunduğu ifade edilmiştir (Aşık Paşazade, 2003: 233). Mehmed II (Fatih) (1451-1481), Amasra'da kalıcı bir nüfuz için Eflani Kalesi'nden Türkleri alarak Amasra Kalesi'ne ve kent çevresine yerleştirmiştir (Eyice, 1965: 38; Aşık Paşazade, 2003: 233-234). Günümüzde Karabük'ün bir ilçesi olan Eflani ile Amasra arasında sıkı bir bağ kurularak halka eziyet edilmemiş ve esir alınmamıştır (Aşık Paşazade, 2003: 233-234). 1461 yılından itibaren Amasra, Karadeniz'de önemli bir Osmanlı toprağı olarak kalmıştır. Bu dönemden sonra Amasra ticari, ekonomik ve dini özelliklerini kaybetmiş ve küçük bir sahil kasabası haline gelmiştir (Eyice, 1965: 38).

1640'lı yıllarda Amasra limanları hakkında bilgiler sunan Evliya Çelebi, kentte iki yatak limanın yer aldığını yazar. Yatak limanlar kış aylarında gemilerin barınması için büyük öneme sahip olduğunu yazar (Evliya Çelebi, 1998: 41). 1461 sonrasında Amasra, Osmanlı'nın Karadeniz sahil donanması açısından büyük öneme sahip olmuştur. Kent daha sonrasında Sinop üzerine gerçekleştirilecek seferler sırasında Candaroğulları donanmasına karşı serhat şehri

olarak kullanılmıştır (Orhonlu, 1992: 277). 1475 yılında Amasra çevresine Latinler'in yoğun saldırıları olmuştur. Osmanlı hakimiyetindeki kent nüfus yoğunluğu ile kontrol altına alınmıştır (Iorga, 2000: 58).

Osmanlı dönemine kadar etkin dini, siyasi ve ekonomik güce sahip olan Amasra 1841 civarında Kastamonu Eyaletine bağlı Viranşehir'in kazası konumundadır. Bu dönem sonrasında önce Bolu'ya bağlı Bartın'ın Nahiyesi haline gelen kent 1924 yılına kadar bu özelliğini korumuştur. 1991 sonrasında ise Bartın'ın kazası halini alan Amasra bu dönem sonrasından günümüze kadar Bartın'ın ilçesi olmuştur (Umar, 1993: 52; Sezen, 2006: 25, 573).

1.4.4.Bizans Dönemi Hıristiyanlık:

Amasra'daki Bizans dönemi dini yapısını anlayabilmek için öncelikle erken dönemlerdeki kültler ile kentin dini yapısını incelemek gerekir. Amasra'da Roma döneminde Tanrı Zeus Strategos ile Tanrıça Hera başta olmak üzere birçok yerli-yabancı ve Mısır inançları, ayrı öneme sahiptir (Schultze, 1922: 213; Eyice, 1965: 22). Amasra'da Mısır Tanrıları arasında Apis, İsis ve Serapis'in tapınım gördüğü bilinmektedir (Schultze, 1922: 213; Eyice, 1951b: 5). Mısır ve Roma'nın kutsal tanrılarına ait tapınakların bulunduğu Amasra'da bir de Mısır menşeili kutsal Lotus Fidanı (Ağaç) bulunduğu bilinmektedir (Schultze, 1922: 214-215; Eyice, 1965: 22). Denize kıyısı olan kentlerde Roma Tanrısı Neptün'e (Poseidon) genellikle bir tapınak inşa edildiği ve azgın dalgalardan korunmak için Tanrıya dualaların gerçekleştirildiği bilinir. Amasra'da da Neptün'e ait bir tapınağın inşa edildiği tahmin edilmektedir (Eyice, 1965: 21). Roma döneminde birçok Tanrı tapınıma sahip olmuştur. Bunlardan Zeus, Hera, Demeter, Kybele ve Hades kentte önemli tapınıma sahiptir (Schultze, 1922: 213).

Geç Roma döneminde halk arasında Mısır ve Pers Tanrıları çıkış alanı olarak görülmüş ve tapınım görmüştür. İsis ve Mithra bunlar arasında en güçlü tapınıma sahip olanlardır. Bu yeni dini oluşum Roma toparaklarında Hıristiyanlığın hızlı bir şekilde yayılmasını kolaylaştırmıştır (Dürüşken, 2003: 34). Amasra'da zamanla tıpkı diğer Roma kentleri gibi Hıristiyanlığın yaygın olmaya başladığı önemli kentlerden biridir. Amasra, Roma dönemi sikkeleri üzerinde metropolis olarak sunulmaktadır. Amasra bu dönemde Karadeniz'deki Roma'nın baş şehirlerinden biri olarak ifade edilmektedir (Eyice, 1965: 21).

Havariler'in dini faaliyetleri doğrultusunda Anadolu başta olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinde Hıristiyanlığın hızla yayılmaya başladığı bilinmektedir. Havari Andreas'ın Karadeniz'de önemli dini faaliyette olduğu bilinmektedir (Bijişkyan 1998: 55). Havari Andreas'ın Karadeniz genelinde önemli dini faaliyetlerde bulunduğu ifade edilir fakat bu faaliyetin kesin bir dayanağı yoktur. Amasra'da ilk defa Hıristiyanlığın nasıl ortaya çıktığı henüz bilinmemekle birlikte Andreas başta olmak üzere kutsal martirler ve Hıristiyan din adamaları vasıtasıyla yayıldığı ifade edilir (Schultze, 1922: 214-215).

Plinius, 111-112 yıllarında Traianus'a (98-117) yazdığı mektupta kentteki Hıristiyan halk hakkında bilgilere yer verilmiştir. Amasra'da bu dönemde güçlü bir Hıristiyan halkın yer aldığı ifade edilmektedir (Schultze, 1922: 214; Crow ve Hill, 1995: 254). Amasra Piskoposu Palmas'ın anlatımlarından hareketle M.S. 170 civarında Vali Plinius'un hayatının son dönemlerini Amasra zindanlarında geçirdiği ifade edilmektedir (Crow ve Hill, 1995: 254).

Korinthoslu Dionysos yazdığı bir mektupta Amasra Piskoposu Palmas'ın M.S.190 yılında Pontos'taki dini liderler tarafından düzenlenen synoda katıldığı ifade edilmektedir (Schultze, 1922: 214-215; Eyice, 1965: 23).

Ora Pontica'nın dini lideri olarak gösterilen Amasra'nın Roma döneminde Hıristiyanlığın gizlice yayıldığı bir yer olması dikkat çeker. Konstantinus (306-337) tarafından serbest bırakıldığı döneme kadar yaklaşık 150 yıllık bir süreçte Amasra'da Hıristiyanlık gizli olarak gelişme göstermişir (Eyice, 1965: 23). 4. yüzyıla kadar Amasra'da birçok aziz ortaya çıkmış ve tapınım görmüştür (Eyice, 1951b: 5). 4. yüzyılda Amasra'da Novatianlar'ın etkin güce sahip olmuş, azizler ve dini oluşumun şekillenmesinde kendini göstermiştir (Marek, 2003: 121-122). Burada Mısır tanrıları tarafından kutsal kabul edilen mermer bir lotus fidanı olduğu bilinmektedir (Eyice, 1951b: 5). Mermer lotus fidanının bulunduğu alan, Geç Roma-Erken Bizans döneminde Hıristiyanlar ile Paganlar arasında önemli mücadelelelere tanık olmuştur. Bunlardan biri olan Hyakinthos, 4. yüzyılda Amasra'da yer aldığı bilinen Mısır menşeili Lotus'u parçaladığı ifade edilmektedir. Bu olayın gerçekleşmesinin ardından Hıristiyanlık karşıtı Putperest halk, Hyakinthos'u öldürmüştür (Eyice, 1965: 23). Hıristiyanlar tarafından cansız bedeni buradan alınarak mezara yerleştirilen Hyakinthos'un mezarı Hıristiyanlar tarafından ziyaret yeri haline getirilmiş ve birçok mucizenin gerçekleştiği yer olarak kutsal sayılmıştır (Marek, 2003: 123-124; Eyice, 1965: 23). Hıristiyanlığın serbest bırakılmasıyla Amasra, Erken Bizans döneminde önemli bir piskoposluk merkezi haline gelmiştir (Gökoğlu, 1952: 24-25).

Amasra'nın konsillerde 21 Piskopos tarafından temsil edilmiş fakat bunlardan üçünün adı bilinmemektedir. Kentin Piskoposları arasında Palmas, Heraklius, Hesychius, Themistius, Saturnilus, Asterius, Cometas, Zoilus, Ioannes, Gregorius, Georgius, Stephanos, Eudocimus, Nikephoros, Konstantinus, Ioannes II, Nikolaus ve Kallinikus'un adı bilinmektedir (Le Quien, 1740: 561-566). 1351'de kenti temsil eden son piskopos ise Kallinikus'tur (Le Quien, 1740: 566). Amasra 4. yüzyılda Paphlagonia'nın metropoliti olan Çankırı'nın önde gelen piskoposluk merkezlerinden biridir (Beck, 1959: 168). İznik Konsili'nde (325) Düzce, Kastamonu-Taşköprü, Kastamonu-İnebolu ve Amasra gini Paphlagonia kentlerinden piskoposlar katılmıştır[170] (Marek, 2003: 124). İznik Konsili'nde (325) Amasra Piskoposu Eupsykhios, kentini temsil etmiştir (Schultze, 1922: 215; Eyice, 1965: 24; Sakaoğlu, 1999: 38). 4. yüzyılın sonlarına doğru Amasra Piskoposu Iraklidis'in adı bilinirken 325-451 tarihleri arasında yaklaşık 126 yıllık uzun bir sürede kentte hangi tarihlerde kimin piskoposluk yaptığı bilinmemektedir (Sakaoğlu, 1999: 38).

[170] 20 Mayıs 325 yılında İznik'te gerçekleşen İznik Konsili ve konuları için bakınız: (Gregory, 2005: 51-55).

Amasra Piskoposları'nın isimlerini sunan Le Quien, Themistius'a kadar Palmas, Heraklius, Hesychius'un görev yaptığını yazar (Le Quien, 1740: 566). Sakaoğlu tarafından Iraklides olarak belirtilen piskoposun, Heraklius olduğu tahmin edilir ve Heraklius'tan sonra Piskoposun Hesychius görev yapmıştır (Le Quien, 1740: 566; Sakaoğlu, 1999: 38). Kentte 325-451 tarihleri arasında 126 yıllık dönemde 4 piskopos görev yapmıştır. Kadıköy Konsili'ne (451) Amasra'dan Piskopos Themistios'un yerine Rahip Philotimos görevlendirilmiştir (Schultze, 1922: 215; Eyice, 1965: 24). Philotimos bu dönemde aynı zamanda Filyos'un Piskoposu Themis'un yardımcısıdır (Sakaoğlu, 1999: 38).

451 Kadıköy Konsili'nden yaklaşık yedi yıl sonra İstanbul'da düzenlenen Synoda Satornilos katılarak Amasra'yı temsil etmiştir (Schultze, 1922: 215). 458 yılında Amasra Piskoposu Satornilos/Saturlellos'un, Leon I.'e (457-474) hitaben bir mektup yazar ve Paphlagonia Piskoposluğu adına hazırladığı dini bir metinle imparatoru bilgilendirir (Schultze, 1922: 215; Sakaoğlu, 1999: 38). Bu metin Amasra'nın bu dönemde Çankırı piskoposluğuna dahil olmadığını gösterir (Sakaoğlu, 1999: 38). 6. yüzyılda Amasra Doğu Roma'nn önemli sahil kentlerinden biridir. Bu dönemde kentte rahip ve keşişler görev yapmaktadır. 6. yüzyılda din adamlarının inzivaya çekildiği kayaya oyma yapılarla, Amasra adından çokça bahsedilir (Sakaoğlu, 1999: 38). 536 yılına kadar Amasra bağımsız bir piskoposluk merkezidir. 8. yüzyıla kadar kent Çankırı Metropolitliği altında hizmet vermiştir (Sakaoğlu, 1999: 38). 6. yüzyıldan itibaren Amasra'da dini hiyerarşi güçlenmiştir. 6. yüzyıl ile Paphlagonia'nın dini merkezi konumundaki Taşköprü Autokephal (bağımsız) olmuş ve yerini Amasra devralmıştır (Eyice, 1965: 24).

536 yılında İstanbul'da gerçekleşen Synod'a katılan Asterios, Amasra'yı temsil etmiştir (Schultze, 1922: 215; Eyice, 1965: 24). 536-680 yılları arasındaki konsillerde Amasra'dan din adamının katılmaması düşündürücüdür (Sakaoğlu, 1999: 38). İstanbul'da 680-681 yıllarında gerçekleşen konsilde ise Piskopos Komatas'ın yerine Irenarkos katılarak Amasra'yı temsil etmiştir (Eyice, 1965: 24). 691-692 yılında İstanbul'da gerçekleşen Trullo Konsili'nde Zoilos'un yerine Diakos Georgios katılarak Amasra'yı temsil etmiştir[171] (Eyice, 1965: 24; Sakaoğlu, 1999: 38). 787 yılında gerçekleşen II. İznik Konsili'nde Amasra, Gregorios tarafından temsil edilmiştir (Eyice, 1965: 24; Darrezous, 1992: 95). 787 Konsili listelerinde, Amasra'nın dahil olduğu Paphlagonia, 17. sıradaki Armenie II ile 19. sıradaki Honorisin arasında 18. sırada bulunmaktadır (Darrouzès, 1981: 23). Paphlagonia kentleri arasında ise ikinci sırada bulunan İnebolu'dan sonra görülmektedir. Notitia 3 kayıtları, 787 yılında

[171] 691-692 yıllarında İstanbul'da gerçekleşen Trullo Konsili için bakınız: (Gregory, 2005: 162, 176-177).

Amasra'nın Paphlagonia kentleri arasında ilk ve en önemli sırada yer almadığının göstergesidir (Darrouzès, 1981: 237).

8. yüzyılda bölgedeki dini yapılarda kutsal kişiler görev yapmıştır. Iustinianos II'nin (685-695) tahttan indirilip Kırım/Kerson'a sürgün gönderilmesi sırasında imparator, Amasra'da bir ada üzerinde rahip Kyros ile iletişime geçmiştir (Eyice, 1951a: 475-476; Crow ve Hill, 1995: 261). Tahttan indirilen Iustinianos II'ye (685-695) tekrar tahta çıkacağını vaad eden Kyros, kısa sürede iyi dileklerinin karşılığını almıştır (Eyice, 1951a: 476; Sakaoğlu, 1987: 39). Hazarlar'ın desteğini alan Iustinianos II (705-711), 705 yılında tahtı devralmış ve 711 yılına kadar gücünü korumuştur (Gregory, 2005: 177). Bu olayın gerçekleşmesi üzerine Kyrus, İstanbul'a patrik olarak atanmıştır (Viton, v.d. 1818: 83; Turtledove, 1982: 72; Crow ve Hill, 1995: 261). Iustinianos II (705-711), kehanetin gerçekleşmesi üzerine Kyros'u mükafatlandırmasının yanında kentteki dini yapıları da onartmıştır. Rahip Kyros ile ilk defa görüştüğü adadaki kiliseyi onarttığı bilinmektedir (Eyice, 1951a: 478).

8. yüzyıla gelindiğinde Amasra, Autokephal (bağımsız) olmuş ve 10. yüzyıla kadar bu şekilde devam etmiştir (Eyice, 1965: 24). Amasra'nın autokephal olduğu tarih tartışmalıdır. Ama çoğunlukla 8. ve 9. yüzyıllar gösterilmektedir (Beck, 1959: 168; Eyice, 1965: 24). 784 sonrasında Amasra'da göreve Piskopos Georgios getirilmiştir. Kurucaşileli (Tekkeönü Köyü) Georgios, dini görevine rahiplik yaparak başlamıştır (Eyice, 1965: 24). Kurucaşile'de tanınmış bir ailenin oğlu olan Georgios'un dini faaliyetlerini gerçekleştirdiği dönemlerin dışında Amasra'nın doğusundaki Agrioserike Dağı'nda inzivaya çekilerek keşiş hayatı yaşamıştır (Hill ve Crow, 1993: 23; Crow ve Hill, 1995: 260). Georgios, daha sonra buradan ayrılarak Bonyssa Manastırı'na girmiştir (Crow ve Hill, 1995: 261).

787 yılında II. İznik Konsili'ne katılan Grigory'nin halefi olarak görev yapan Georgios bu dönemde Grigory'nin görüşleri doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuştur (Sakaoğlu, 1999: 39). Georgios, belli bir dönem inzivaya çekildikten sonra Patrik Taraisos'un huzuruna gitmiştir. Taraisos tarafından kutsanan Georgios, keşiş kimliğini terk ederek Patriyark olarak anılmıştır (Sakaoğlu, 1999: 40). Georgios Rahiplik görevini Başpiskoposlukla taçlandırmış ve Amasra'da kutsal işler başarmıştır (Eyice, 1965: 24). 788 yılında Başpiskopos seçilmesinin ardından İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında yöredeki Bonyssa Manastırı'nda görevini devam ettirmiştir (Hill ve Crow, 1993: 23; Crow ve Hill, 1995: 261).

790'lı yıllarda Amasra'yı temsil etmeye devam eden Georgios, Konstantinos VI (780-797) ile İmparatoriçe Eirene (797-802) gibi ikona karşıtı görüşü desteklemiştir (Sakaoğlu, 1999: 40). Georgios'un Amasra'nın batısındaki Agrioserica Dağı'nda munzevi bir yaşam sürmesinin etkisi

olmuştur. Piskoposun kesin olarak yaşadığı kayaya oyma yapıyı tespit etmek mümkün değildir fakat kentin batısında, Büyük Tepe'deki kayaya oyma yapı ya da terk edilmiş bir mezarda inzivaya çekildiği bilinir. Araştırmacılar, Georgios'un inzivaya çekildiği bu alanın Aya Yorgi Tepesi/Tekke Tepesi olarak adlandırılan alan olabileceğini öne süre (Eyice, 1965: 25). Fakat bu konuda gözden kaçırılan birçok husus bulunur. Bunlardan ilki, bu alan kentin batısında değil güneyinde, ikincisi ise kent merkezine çok yakındır. Piskopos Georgios'un münzevi bir hayat yaşadığı alanın bu kadar kente yakın bir tepe üzerinde yer alma ihtimali çok zayıftır. Bu kayaya oyma yapının kente yakın bir alan yerine mümkün olduğunca sessiz olarak ifade edilebilecek ve ulaşımı kolay olmayacak bir yerde bulunması gerekir. Bundan dolayı da Büyük Tepe olarak adlandırılan alan daha inandırıcı kabul edilebilir (Resim 164).

Resim 164 Amasra, Tekke Tepe Mevki, Türbe (Gür, 2018)

Piskopos Georgios'un dini vazifesini üstün bir sekilde devam ettirmesinin yanında ikona karşıtlığı ile ilgili birçok açıklaması bulunmaktadır. Kentin batısındaki yamaçta Bonyssa Manastırı'nda görev yaptığı ve birçok vaaz verdiği ifade edilmektedir (Sakaoğlu, 1999: 40). Günümüzde bu manastırın yeri bilinmemektedir. 2016 yılında AAMK (I. ve II. Evre) İçkale'nin kuzeybatısında bulunur. Bonyssa Manastırı'nın burada bulunma ihtimali yüksektir. Bunun dışında kentin önemli yapılarından biri olan FC de kentin batısında bulunmaktadır. Bu kilise aynı zamanda katedral olarak ifade edilen FC'dir. 800 yılı civarında kilise listelerinde piskoposluk merkezi Amasra, 883 yılını gösteren kilise listelerinde Başpiskoposluk konumundadır (Ramsay, 1960: 95, 211). Amasra'nın askeri sistemi ile dini yapısındaki değişimin çağdaş olduğu öne sürülmektedir (Hill ve Crow, 1993: 23). Kentin bu dönemde aynı

zamanda askeri açıdan merkezi bir bölge olması da hem dini hem siyasi gücünü göstermektedir (Sakaoğlu, 1999: 41) 9. yüzyılda kent askeri açıdan büyük bir güç haline gelmiş aynı zamanda da Çankırı Metropolü hakimiyetindeyken bağımsız başpiskoposluk olmuştur (Hill ve Crow, 1993: 23).

8.-9. yüzyılda karadan ve denizden gelebilecek saldırılara karşı kentte askeri yapılanmanın güçlendirildiği bilinir. Kentin surlarının sağlamlaştırılmasının yanında kentte birçok manastır, kilise ve dini toplantılar için büyük bir katedral inşa edilmiştir. Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra askeri-dini toplanma alanları olarak öne çıkmıştır (Sakaoğlu, 1999: 41). Bu inşa faaliyetleri sırasında tarihi çağlara ait birçok yapının taşları sökülerek inşa edilen yapılarda kullanılmıştır. AAMK (I. ve II. Evre), FC, KM, DBK ve ABAMKYHPK gibi dini yapılar başta olmak üzere kent surlarında kullanılan devşirme malzemeler bu görüşü desteklemektedir.

Karadeniz sahil kentleri Arap istilalarının gerçekleştiği dönemde tecrit noktası olarak kullanılmıştır. Amasra, tıpkı diğer sahil kentleri gibi bu dönemde korunaklı ve güçlü yapısını korumuştur (Hill ve Crow, 1993: 23-24). Bizans döneminde kentlere bir saldırı gerçekleştiğinde koruyucu azizlere dualar edilir ve din adamlarından bu süreçte yardım beklenir. Amasra'da Arap saldırılarının gerçekleştiği dönemde (9. yüzyıl) din adamı Georgios'un Amasra ve yakın çevredeki küçük yerleşim alanlarında yaşayan halkı Amasra Kalesi'ne toplayarak onları vaazleriyle güçlü durmaya çağırdığı bilinir (Hill ve Crow, 1993: 23-24; Crow ve Hill, 1995: 260). Son yıllardaki tartışmalar Georgios'un 825 civarında ölmüş olabileceğini gösterir (Crow ve Hill, 1995: 261). Georgios'un yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda bu saldırıların 797 yılında gerçekleştiği bilinen Amorion ya da 811 yılında Euchaita akınlarıyla ilişkili olduğu tahmin edilmektedir (Hill ve Crow, 1993: 24; Crow ve Hill, 1995: 261). Paphlagonia'daki Arap saldırıları en son 727 yılında kaydedilmiştir. Fakat yinde de 727 yılında gerçekleşen bu saldırılar sırasında da Arap akınları Karadeniz sahiline ulaşamamıştır (Crow ve Hill, 1995: 261). 732-733 yıllarında Hişam oğlu Muaviye tarafından da önemli bir akının Anadolu'ya gerçkleştirildiği bilinmektedir. Bu Arap akını dahil olmak üzere Anadolu'ya gerçekleşen akınlardan neredeyse hiçbiri Paphlagonia'ya ulaşamamış, ulaşanlar da kalıcı güce sahip olamamıştır (Hill ve Crow, 1993: 24). Georgios'un 9. yüzyıl başında vefat edene kadar Amasra halkına Hıristiyanlığı aşılamıştır (Beck, 1959: 168; Eyice, 1965: 24). Georgios'un kutsal günü 21 Şubat olarak kabul edilir ve Amasra'nın batısındaki küçük liman olarak adlandırılan alandaki tepeye Georgios Tepesi adı verilerek din adamının kutsallığı günümüze kadar taşınmış ve hala da devam ettirilmektedir (Eyice, 1965: 24). Aya Yorgi Tepesi olarak adlandırılan bu alanda Başpiskopos Georgios'a ait bir mezarın yer aldığı şeklinde görüşler ileri sürülür.

Paphlagonialı Niketas, 9. yüzyılda Amasra'yı Paphlagonia'nın gözbebeği olarak tanımlamaktadır (Eyice, 1965: 23; Kazhdan, 1991c: 837). Buna bakılarak 9. yüzyılda Amasra'da birçok kilise ve önemli yapıların bulunması ekonomik açıdan büyük güce sahip olduğunu gösterir (Crow ve Hill, 1995: 261). 805-806 arasındaki saldırıların ardından Amasra Piskoposu Gregory, idareci olarak bu konuyu görüşmek üzere gönderilmiştir (Crow ve Hill, 1995: 261). Saldırı sonrasında gerekli önlemler almak için imparator Nikephoros, Harum El Reşid ile görüşmek ve anlaşmayı sağlamak amacıyla Synnada Metropolü, Gaulaion'un Başrahibi ve Amasra Piskoposu Gregory'i göndermiştir. Bu dönemde Gregory'nin görevlendirilmiş olması Amasra'nın dini ve siyasi açıdan güçlü olduğunu gösterir[172] (Turtledove, 1982: 163). Amasra Piskoposu George, 9. yüzyılda önem kazanmış din adamıdır. Din adamı hakkında birçok hikaye anlatılır, anlatılanlar çoğunluka 9. yüzyılda Karadeniz sahillerine gerçekleşen Rus akınları ile ilgilidir ve George'nin Rus saldırıları sırasında öldüğü öne sürülür (Crow ve Hill, 1995: 261).

860 civarında Karadeniz sahil kentleri ve İstanbul, Rus saldırılarıyla büyük hasarlar almıştır. Bu dönemde Avarlar'ın ortadan kalkmasıyla Slavlar büyük güce sahip olmuştur (Gregory, 2005: 213-214). İstanbul'dan sonra 860 yılında Amasra'ya baskın düzenleyen Ruslar, Amasra'daki surları ve kiliseleri tahrip etmiştir (Belke, 1996: 163; Jenkins v.d., 2001: 17-19). Bu tarih bazı araştırmacılar tarafından süpheli kabul edilmektedir. Belke, Eyice, Crow ve Hill, kentin 860 yılında yağmalandığını yazarken Sakaoğlu 856 yılında Amasra'nın Ruslar tarafından istila edildiğini yazar (Sakaoğlu, 1999: 42). Avrupa kaynaklarında ise bu tarih 860-861 yılları olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde gerçekleşen Rus akınları Amasra'nın büyük tahribata uğraması olarak açıklanmaktadır. İtalyan Assemani bu tarihi 859 yılına kadar indirirken Ruslar 860-861 olarak ifade eder (Vasiliev, 1946: 96-97). Bu dönemde Amasra yanmış ve surları yıkılmıştır (Eyice, 1965: 28; Crow ve Hill, 1995: 261). Georgius'un hayatı bu dönem hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır (Crow ve Hill, 1995: 261). Bütün bu tahribatlar sonrasında şehrin küçülerek günümüzdeki surların içine çekilmiştir (Eyice, 1965: 28). Ruslar'ın bu büyük istilaları sırasında kent yapıları yakılırken kiliselerin de bu istila ve saldırılardan etkilendiği ifade edilir[173] (Sakaoğlu, 1999: 42; Jenkins v.d., 2001: 17-19).

---

[172] Amasra Piskoposu Gregory'nin bu süreçteki rolü kesin olarak anlaşılamamıştır (Turtledove, 1982: 163; Hill ve Crow, 1993: 24).

[173] George'nin Vitası bu dönem hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır. George'nin Vitası'nda Rus saldırıları hakkında şöyle anlatılmaktadır; *"Azizlerin yerli şehrine kadar geldiler, her iki cinsiyetten ve her nesilden insanı ayırt etmeden kestiler. Yaşlıları acımadılar, gençleri görmediler, daha fazla kana susayan ellerini herkese kaldırdılar ve mümkün olduğu kadar hızlı bir güçle yıkımı hızlandırdılar. Kiliseleri yıktılar, kutsal emanetleri tasfiye ettiler ve yerlerine kendi sunaklarını kurdular"* (Jenkins, v.d., 2001: 18; King, 2008: 98). Dönem kaynağında da anlatıldığı gibi kiliseler gibi birçok dini yapı dahil

George'nin daha önceki bir tarihte öldüğü düşünülürken 9. yüzyılın ilk yarısına kadar yaşamı ve kutsal rivayetlerinin devam ettirilmesi gözden kaçmamıştır. Azizin 750-807 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir. Yaşamı 820'ler ve daha sonrasına tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Bu politika, Arap sadırıları ile Karadeniz kıyılarını kasıp kavuran Rus akınlarına karşı halkı Hagiografik bir önlem alarak bir arada tutmaya çalışıdığını gösterir(Sharp, 2010: 58).

George kültünün Amasra'da 8.-9. yüzyılda bu kadar uzun tutulmaya çalışmasının temel nedenleri arasında Amasra'yı içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtarma düşüncesidir. George'nin hagiografik kültü Karadeniz'de hakim olan dini kültlerden farklı bir kült ortaya çıkartmak düşüncesidir (Foss, 2002: 133-135).

Karadeniz'de Erken Bizans döneminde bu ve bunun gibi birçok külte ev sahipliği yapmış kentleri, bu kültlerle hac merkezi haline getirerek maddi güç elde edilmeye çalışılmıştır. Sinop, Trabzon ve Karadeniz Ereğlisi'nde görülen Fokas (Fokas) kültünün kısa sürede Nikholaus (Nikolas) kültü ile yarışabilecek Karadeniz'de Erken Bizans döneminde etkin tek dini güç haline gelmesinin temel amaçları arasında maddi güç-hac merkezi uygulamasının düşüncesi yatmaktadır (Gür ve Gür, 2016: 1-37). Erken Bizans döneminde Fokas adına İstanbul ve Trabzon başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerleri ve imparatorluk sınırlarında birçok kilisenin inşa edildiği bilinmektedir (Ruggieri, 1991: 194, 241). Bu dönemde Amasra, Paphlagonia'nın metropoliti Çankırı'da 4. yüzyıldan itibaren hakim din adamı Hypatius'un önemli bir külte sahip olduğu bilinmektedir. Hypatius adına kiliseler inşa edilmiş ve dini gücü Paphlagonia kentleri arasında yayılmıştır (Marek, 2003: 121,124). Nikholaus ve Hypatius gibi din adamlarının kültleri ve dini güçlerinin Amasra'daki etkisi yok edilmek istenilmiştir. Bunun önüne geçmek için George kültü hareketlendirilmiş ve Amasra'da George adına inşa edilen kilise başta olmak üzere George'nin vitasında anlatılan kutsallık ve yapının maceraları, bölgede hakim kült oluşturmak için planlanmış dini kurgulardır (Foss, 2002: 133-135).

Amasra'da da tıpkı Fokas kültü gibi Erken Bizans dönemi sonlarında kentin yaşadığı maddi, dini ve siyasi sıkıntılar için George kültü planlı olarak geliştirilmiştir (Ruggieri, 1991: 92; Foss, 2002: 134; Gür ve Gür, 2016: 1-37). Hac sitelerini güçlendirerek kentleri kalkındırmak, dini ve siyasi açılardan kenti güçlü kılma düşüncesi Erken Bizans döneminde ülke topraklarında yaygın bir politikaya sahiptir. 10. yüzyılda, kutsal topraklardan Küçük Asya'ya dönen bir hacının, başkent İstanbul'a giderken beş büyük tapınağa girip saygısını sunduğu bilinmektedir. Bu dönemde Küçük Asya'da ise böyle sekiz bölgenin bu derece önemli olduğu bilinmektedir. Amasra'da Aziz George ile bu kutsal alanlardan biri haline getirilmeye çalışılmıştır (Foss, 2002:

---

olmak üzere bu dönemde tahtip edilmiş ve yağmalanmıştır. 9. yüzyılda gerçekleşen Rus saldırıları sonrasında surlar ve kent yapılarının onarılmıştır.

132-133; Sharp, 2010: 59). Tüm çabalara rağmen azizin yaşam süresini 812'den 820 sonrasına kadar uzatmak da bunlarla ilgilidir. İstanbul'un ulaşım ağında önemli bir hac merkezi ve kült alanı oluşturulmaya çalışılmış fakat 8.-10. yüzyıl arasında çok da başarılı olunamamıştır.

George'nin kült politikası Amasra'ya bu dönemde gelir getirmemesinin yanında çok sönük kalmıştır. Fokas kültü ise bu dönemde Trabzon'dan Karadeniz Ereğlisi'ne kadar etkili olmuştur (Foss, 2002: 134; Gür ve Gür, 2016: 1-37). Rus saldırıları kısa sürede unutulmuş ve 860-861 sonrasında Amasra ile Rusya arasında aktif ticeret görülmüştür. Bu dönemde Amasra'nın Karadeniz ticaretinde kullandığı korunaklı limanlarının yer aldığı ifade edilir (Vasiliev, 1946: 233-234). 810 yılında imparator Nikephoros, vergi reformu hazırlatarak çeşitli önlemler almaya çalışmıştır (Turtledove, 1982: 166-168; Sharp, 2010: 62). Eirene, bu vergilendirmede kiliseye ve keşişlere kolaylık sağlamıştır (Sharp, 2010: 62). Makedonya Hanedanlığı zamanında (867-1081) Anadolu genelinde olduğu gibi Karadeniz sahil kentlerinde de mistik ve içe dönük bir dini yapı görülmeye başlamıştır. Güçlendirilen kale yapıları içinde dini yapılar inşa edilmiş ya da küçük şapeller ve kiliseler onarılarak kullanılmıştır (Sakaoğlu, 1999: 43).

869 yılında Patrik Ignatius başkanlığında İstanbulda gerçekleşen Synoda Amasra'dan Metropolit Stefanos katılmıştır. 879 yılında Patrik Fotios zamanında gerçekleşen Synod'a ise Metropolit Evdokimos katılarak Amasra'yı temsil etmiştir (Sakaoğlu, 1999: 43). 9. yüzyılda metropolitlerin görev yaptığı kent, 10. yüzyılda Metropolis olmuş ve Paphlagonia'da önemli bir tapınım alanı olmuştur (Beck, 1959: 168; Eyice, 1965: 24).

Amasra 11. yüzyıldan itibaren dini merkez olma özelliğini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Fakat bu özelliğini 14. yüzyıla kadar zayıflayarak korumuş ve sonrasında kaybetmemiştir (Crow ve Hill, 1995: 260; Sakaoğlu, 1999: 43). 11. yüzyılın ortalarında Çankırı Metropoliti, Amasra Metropolitin'in yerini almıştır. Bu dönemde Çankırı Metropoliti, İstanbul Patriği ve imparatorun desteğini de alarak güçlenmiştir (Sakaoğlu, 1999: 43). Amasra kentine ait mühürler, 12. yüzyılda bile Amasra'nın merkezi/dini özelliğini sürdürdüğünü kanıtlar (Crow ve Hill, 1995: 260).

1232 ve sonrasında Amasra Metropoliti Nikolaos, 1278'de aynı görevi sürdüren Konstantin kenti temsil etmiştir (Sakaoğlu, 1999: 43). II.Andronikos Papaiologos (1282-1328) dönemindeki bir piskoposluk listesinde Amasra'nın gerilediği görülür. Bu dönem öncesinde 52. sırada görülen Amasra bu listede 64. sırada bulunur (Eyice, 1965: 30). Amasra'nın bu dönemde kilise listelerinde gerilemesi bazı araştırmacılar tarafından yöredeki dini yapının bozulması, kentin terk edilmesi, dini yapıların tahribatı ve maddi açıdan zayıflık gibi birçok etmen ile

açıklanır. Aynı zamanda bu uygulama dini protkol cezalandırma yöntemi olarak kabul edilmiştir (Sakaoğlu, 1999: 43).

1350-1351 yıllarında Amasra Metropoliti Kallinikos, 1387 yılının Temmuz'una tarihlendirilen bir belgede, Anastasios Amasra'da Metropolitlik yapan önemli ve son din adamlarından biri olarak gösterilmektedir (Sakaoğlu, 1999: 43). 1387 yılına tarihlendirilen bir arşiv vesikasında Amasra'daki Ortodoks Kilisesi çok kötü durumda olduğu, dağıldığı ve çok fakirleştiği anlatılmaktadır. Ortodoks Kilisesi o kadar fakirleşmiş ki Başpiskopos burayı idare etmekten aciz hale gelmiştir (Eyice, 1965: 31). Ortodoks din adamları arasında Diacon, Sacerdos ve Prosbyteros gibi birçok rahip kenti terk etmeyerek Büyükada üzerindeki manastırda görevini devam ettirmiştir (Sakaoğlu, 1999: 43). Buna rağmen 1400-1401 yıllarında Amasra kent merkezindeki Hieromoine Manastırı'nda görevli Rahip Kalliste, Osmanlı imparatoru Bayezid I (1389-1402) tarafından abluka altına alınmasına rağmen 1400 yılında Sinoda katılan altıncı din adamından biridir. Bu dönemde Amasra'daki dini yapı hala aktiftir (Darrezous, 1992: 97). Kalliste'nin, 1400'lü yıllarda Amasra yakınlarındaki bu manastırda yaşadığı bilinir. Bundan dolayı suyun içinde kalan kiliselerle bağlantısının olmadığı öne sürülür (Darrezous, 1992: 98).

Mühürler

Amasra'daki din adamlarının isimlerinin yazılı olduğu mühürlerde görmek mümkündür. Mühürler günümüzde Washington D.C.'nin Georgetown kentindeki Dumbarton Oaks Museum'daki mühürler 7.-13. yüzyıl arasına tarihlendirilir[174]. Dönem kaynakları, kilise listeleri ve arkeolojik buluntuların dışında Amasra'ya ait mühürler, Erken ve Orta Bizans dönemde kentin dini, askeri, siyasi ve ekonomik gücü hakkında bilgiler sunar (Resim 165-180).

Resim 165 Amasra Piskoposu Adrianos, 7.Yüzyıl

Resim 166 Theodore, Kurucaşile Tekkeönü, Kouratoru (bölge yöneticisi),

[174] Resim 10-23 arasındaki Amasra kurşun mühürleri için bakınız: (http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals#b_start=0&c2=amastris 04.08.2017-02:53)

Resim 167 Nikephoros, Bartın Kommerkiarios'u

(resmi olarak mühür verme yetkisine sahip kişi, mali yetkili), 8.-9. Yüzyıl

Resim 168 Stephanos (ya da Damianos ?), Amasra ya da Amaseia'nın (Amasya) Başyargıcı ve Hypatos, 9. Yüzyıl[175]

Resim 169 Amasra Bonissa Manastırı (Bonyssa-Yamaç Manastırı), 9.-10. Yüzyıl

Resim 170 Eudokimos, Amasra Başpiskoposu, 9.-10. Yüzyıl

Resim 171 Mikhael, Paphlagonia'nın İmparatorluk Protospathariosu ve Kateoanosu, 10. yüzyıl[176]

Resim 172 Niketas, Paphlagonia'nın İmparatorluk Protospathariosu ve Strategos, 10. Yüzyıl[177]

---

[175] Amasra ya da Amaseia'nın (Amasya) Başyargıcı *(Vali, yetkili, topluluğun güçlü üyesi)* ve Hypatos *(Kentin danışmanı ve 6. yüzyıldan itibaren kullanılan onursal unvan)*

[176] Mikhael, Paphlagonia'nın İmparatorluk Protospathariosu *(senato üyesi ve yüksek onur sahibi)* ve Katepanosu *(9. yüzyıl sonrasında sivil ya da askeri bölgelerin yetkilisi),* 10. Yüzyıl

[177] Niketas, Paphlagonia'nın İmparatorluk Protospathariosu *(senato üyesi ve yüksek onur sahibi)* ve Strategos *(Paphlagonia Bölgesi'nin genel komutanı ya da askeri bir komutan),* 10. Yüzyıl

Resim 173 Amasra, John, Horreiarios, 10. Yüzyıl

Resim 174 Amasra Piskoposu John, 10.-11. Yüzyıl

Resim 175 Amasra Piskoposu John, 10.-11. Yüzyıl

Resim 176 Amasra Piskoposu Mikhael, 11. Yüzyıl

Resim 177 Amasra Piskoposu Mikhael, 11. Yüzyıl

Resim 178 Mikhael Stryphnos, Megas Doux 1195-1203[178]

[178] Mikhael Stryphnos, Megas Doux (Askeri Bölgenin Komutanı ya da Subay), 1195-1203 arasına tarihlendirilen kurşun mühürdür. Stryphnos ilk defa 1192 yılında imparator II. Isakhios Angelos (1185-1195) dönemindetanımlanmış askeri bir yöneticidir. Stryphnos sonradan Andronikos Kamateros'un kızı Theodora ve İmparator III. Aleksios Angelos'un eşi olan İmparatoriçe Euphrosyne Doukaina Kamatera'nın kızkardeşi (1195-1203) ile evlenmiştir. Bu evlilik sayesinde Megas Doux yani askeri

Mikhael Stryphnos ile Martir Hyakinthos arasında sıkı bir ilişki vardır. Mikhael Stryphnos'a ait kurşun mühürlerin arka yüzlerinde ayakta duran iki figür görülmektedir. Bunlardan soldaki elinde mızrak tutan Aziz Theodore, sağdaki ise Martir Hyakinthos'tur. Theodore sağ elinde hafif eğimli açıya sahip bir mızrak, sol elinde ise dik tutarak sol bacağıyla desteklediği kalkanı tutar. İki azizin arasında simetrik dallara sahip büyük bir ağaç yer almaktadır. Sağdaki Martir Hyakinthos ise iki eliyle geriye savurup öndeki ağacı kesmek üzere salladığı baltayı tutar (Oikonomides, 1986: 119-120). 4. yüzyıl civarında yaşadığı bilinen Hyakinthos'un kurşun mühürlerde de gösterildiği gibi kutsal Lotus Ağacı ya da Pagalar'a ait kutsal bir anıtı Amasra meydanında parçaladığı öne sürülerek öldürülmüştür (Schultze, 1922: 214-215; Eyice, 1965: 23; Darrezous, 1992: 94) (Resim 179-180).

Resim 179 Mikhael Stryphnos 1195-1203 (sol) (Oikonomides, 1986: 119) [179]

Resim 180 Mikhael Stryphnos 1195-1203 (sağ) (Oikonomides, 1986: 120) [180]

bölgenin yöneticisi, Bizans donanmasının komutanı ünvanına sahip olmuştur. Bizans ordusunda kötü bir yönetici olarak bilinmektedir. Mikhael Stryphnos'un Megas Doux olduktan sonra imparatorluğun deniz filosuna ait yelkenleri ile demir malzemelerini sattığı hatta Cenevizler'e büyük baskı yaptığı ifade edilmektedir (Brand ve Cutler, 1991: 1968).

[179] Ön yüzdeki lejantta ⊖|⊖|Є|O|Δ|Ⱡ|Ρ|OC – ⊛ – ||A|K|I|N|⊖|., arka yüzdeki lejantta +|ΔϬK.OCMЄ|ΓΑΛϬMIXΑΗΛ|ΓΡΑΦ.ΝΚVΡΟC|ΑVΓΟVϮΑΔЄΛ|ΦΗCCVZV ΓϬ|ΘЄΟΔⱠΡΑC|–:– yazar (Oikonomides, 1986: 119).

[180] Kurşun mühürün ön yüzündeki lejant okunamamaktadır. Arkada altı satırlık lejantta Ὁ ἅ(γιος) Θεόδωρος.
Ὁ ἅ(γιος) Ἰάκινθ[ος].
Δουκὸς μεγάλου Μιχαὴλ γραφῶν κῦρος
αὐγουσταδέλφης συζύγου Θεοδώρας. yazar (Oikonomides, 1986: 120).

1.4.5. Dini Yapılar:

Hill ve Crow tarafından gerçekleştirilen Amasra ili yüzey araştırmaları kapsamında kentteki Bizans dönemi dini yapıları kapsamlı olarak incelenmiştir (Hill ve Crow, 1992: 83). İncelemeler doğrultusunda araştırmacılar Amasra'da 11 kilise tespit etmiştir. Bu kiliselerden sadece ikisinin ayakta olduğunu (FC ve KM) öne sürmüştür (Hill ve Crow, 1992: 83-84; Gür, 2015: 192). Bu iki yapı Osmanlı döneminde camiye dönüştürülerek ibadete açılmıştır (Hill ve Crow, 1992: 84).

Zindan Kalesi'nde dini yapıların dışında önemli askeri yapılar bulunmaktadır (Hill ve Crow, 1993: 20). Boztepe'de kale içerisindeki güneydoğu surlarının dibinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında AAMK (I. ve II. Evre) tespit edilmiştir.

Daha geniş, ikinci kiliseye ait çok belirgin olmayan kalıntılar ise adanın tepe noktasında klasik döneme ait tapınağın temel kalıntılarına yakın alanda tespit edilmiştir. Boz Tepe'deki üç apsisli olduğu tahmin edilen bu ikinci kilise, Aziz George veya Aziz Hyakinthus'un anısına inşa edilmiş olabilir (Hill ve Crow, 1992: 84; Gür, 2015: 193).

Büyükada'nın kuzeyinde bir manastıra ait kilise kalıntısı, bu manastırın da kuzeyinde ise iki küçük kiliseye ait kalıntıların bulunduğu ifade edilmiştir. Klasik dönem yapılarının yer aldığı alanda Erken Bizans dönemine tarihlendirilen üç kiliseden bahsedilmektedir. Bu kiliselerin karşılaştırmalı bilgilere dayanılarak tarihlendirilmeleri mümkündür (Gür, 2015: 193). Kiliselerde gerçekleştirilen incelemelerde gerçekleştirilen çalışmalarda, yerleşimlerin Bizans kalesi ile ilişkili yerleşim birimlerine ait kalıntılar olduğu düşünülmektedir (Hill ve Crow, 1992: 85).

Hill ve Crow'un dışında bölgede 2013 yılında Amasra Arkeoloji Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen incelemelerde, adanın kuzeyinde küçük bir şapelin daha yer aldığı ve bunun tespit edilerek kayıt altına alındığı ifade edilmiştir (Yaylı, Aydın v.d., 2015: 20). Bu incelemelerden iki yıl önce 1990-1991 yıllarında Hill ve Crow tarafından da burada iki dini yapının bulunduğu öne sürülmüştür (Hill ve Crow, 1992: 85).

Amasra'da yaşadığı ifade edilen Pontoslu Rahip Lakintos'un Amasra'da günümüzde Küçüktepe olarak adlandırılan alanda bir mezar yapısının bulunduğu ifade edilmektedir (Hill ve Crow, 1992: 85). Erken Bizans dönemi kiliseleri ve çevresindeki alanlarının M.S. 7. yüzyıla kadar kullanıldığı tahmin edilmektedir (Hill ve Crow, 1992: 85).

Amasra'da Büyüktepe olarak adlandırılan alanın doğusunda ve batısında birer tane olmak üzere iki inziva (keşiş hücresi) alanı bulunduğu ifade edilmektedir. Bu alanlarda Georgios'un inzivaya

çekildiği ifade edilir (Yaylı, Aydın v.d., 2015: 20). Buralarda gerçekleştirilecek araştırmalar, bu bilgilerin doğruluğu hakkında bizlere bilgiler sunacaktır.

Amasra'yı ziyaret eden seyyahlar bölgedeki dini yapıları yerinde incelemiş ve bazıları buradaki ayinlere eşlik ederek gördüklerini kaleme almıştır. 15. yüzyıl başında İspanyol elçi Clavijo, Amasra'da Büyük Kilise'de (FC olduğu tahmin edilir) ayine katıldığını yazar. Seyyah aynı zamanda kentte surların içinde ve dışında, kilise kalıntılarının bulunduğunu yazmıştır (De Clavijo, 1993: 65). Sur dışındaki kilise kalıntıları arasında Boztepe'de kazı çalışmalarında tespit edilen kilise, Büyükada üzerindeki kiliseler ifade edilmiş olmalıdır.

1640 civarında Amasra Kalesi'ni ziyaret eden Evliya Çelebi gözlemlerini aktarırken kalede bir cami ve bir mescitin yer aldığını yazar. Evliya Çelebi tarafından ifade caminin FC, mescidin ise KM olduğu bilinir. Seyyahın bu küçük ifadesinden hareketle, bu dönemde bu iki yapının dini amaçlar doğrultusunda kullanıldığını öğrenmekteyiz (Evliya Çelebil, 1998: 41).

1886 yılında Bartın'dan geçerek gözlemlerine yer veren Von Diest, Küçük Liman'a bakan Susamtepe (Aya Yorki Tepesi olmalıdır) denilen alanda Kilise Çukuru olarak adlandırılan bir yerleşimden bahseder. Belke bu yerleşimin Amasra kent merkezinin yaklaşık 3 km. güneybatısında bulunduğunu yazar. Burada bir kilise kalıntısı, mozaik ve kitabe kalıntılarının bulunduğunu ne süren araştırmacılar (Von Diest, 1889: 70; Eyice, 1965: 51; Belke, 1996: 168), Kilise Çukuru'nun, adını Bizans döneminde bir kiliseden aldığı belirtmektedir (Von Diest, 1889: 70).

Eyice kentin haritası üzerinde tarihi kalıntıların genel görünümlerini çizerek ve isimlerini yazmıştır. ABAMKYHPK, FC ve KM'yi hazırladığı haritada göstermiş fakat Kilise Çukuru'nun konumunu belirtmemiştir (Eyice, 1965: Plan I). Sakaoğlu ise hazırladığı 1: 5000 ölçekli Amasra kent haritasında ABAMKYHPK, KM, FC ve Boztepe'nin güneybatısında bir kilisenin (?) daha yer aldığını göstermektedir (Sakaoğlu, 1999: 142).

Bunlardan farklı olarak kent hakkındaki ansiklopedik bilgilerde Amasra'da Bizans dönemine tarihlendirilen üç dini yapının yer aldığı yazar. İncelemelerini Eyice'nin 1965 tarihli çalışmasıyla destekleyen araştırmacılar, Büyükada üzerindeki 8. yüzyıla tarihlendirilen kilise, Zindan Kalesi sınırlarındaki 9. yüzyılın sonlarına ait FC ve bu yapının yaklaşık 200.00 m. güneydoğusundaki 9. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen KM'nin bulunduğunu yazar (Foss, 1991c: 75).

Schultze, Amasra'nın dini yapısı hakkında bilgi sunarken kent nekropolünün batısındaki koyda Bizans dönemine tarihlendirilen tuğladan inşa edilmiş bir yapıyı (bu dönemde harabe halde)

kilise kalıntısı olarak tanımlamaktadır. Günümüzde burada bir kilise tespit edilememiştir. Bu tarihlerde varsa bile kısa sürede tahrip olmuş ve günümüze ulaşamamıştır (Schultze, 1922: 214).

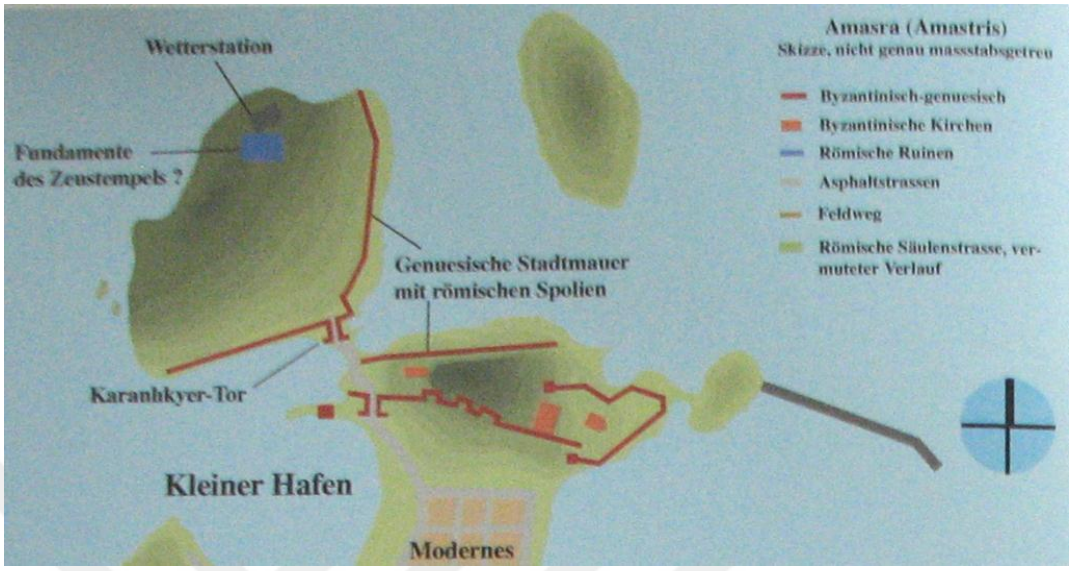
Eyice, 1949 yılında Amasra'da gerçekleştirdiği incelemelerde FC'nin ibadete açık, KM'nin ise harabe halde bulunduğunu yazar. Bunları ayakta ve kısmen orijinal halleriyle günümüze ulaşan Bizans dönemi kiliseleri olarak tanımlayan araştırmacı, bu yapıların dışında kentte eski bir Bizans Kilisesi ve manastırlara ait harabelerin yer aldığını öne sürer. Bu dönemde Büyükada üzerindeki manastırın kısmen daha sağlam olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı da bahsettiği manastır kalıntılarının Büyükada üzerindeki manastır kalıntıları olduğu tahmin edilmektedir. Bunun dışında bahsettiği eski bir Bizans Kilisesi'nin bulunduğunu belirtmesine rağmen konumu ve durumuyla ilgili herhangi bir bilgiye yer vermemesi düşündürücüdür (Eyice, 1951b: 8).

Tüm bunların dışında gerçekleştirilen araştırmalar doğrultusunda kentte birçok dini yapının yer aldığı tespit edilmiştir. Bu yapılardan sadece ikisinin cepheleri ve örtü sistemleri ayaktadır. Bu iki yapı FC ve KM, Osmanlı döneminde cami / mescit olarak kullanılmış olmasaydı günümüzde ulaşmasının pek mümkün olamayacağı tahmin edilmektedir. Kilise kayıtları incelendiğinde kentte beş dini yapının adı ve kayıtları bulunmaktadır (Darrezous, 1992: 94-98).

Uzun yıllar bölgede araştırma gerçekleştiren Hill, Crow ve Eyice'nin çalışmaları üzerinden araştırmalarını tamamlayan Sağlam, kentte Bizans dönemine tarihlendirilen toplam 11 kilisenin bulunduğunu yazar (Eyice, 1965: 68-70; Hill ve Crow, 1991: 88; Sağlam, 2018: 274). Tamamının Orta Bizans dönemine ait *(Sağlam, yaptığı araştırmasında Büyükada üzerindeki kapalı Yunan Haçı planlı kilisenin 8. yüzyılda ayakta olduğunu gözden kaçırmış olmalıdır. Çünkü tüm yapıları Orta Bizans dönemine tarihlendirmektedir)* olduğunu yazan araştırmacı Osmanlı'nın fethi sırasında bu kiliselerden sadece ikisinin ayakta olduğunu, iki kilisenin de cami haline dönüştürülerek günümüze ulaştığını yazar. FC'nin Pammakaristos'a adandığını yazan araştırmacı, bu yapı ve KM'nin dışında Cenevizler tarafından ele geçirilen kalede üç kilisenin daha bulunduğunu öne sürer fakat yerleri hakkında öneride bulunmaz (Sağlam, 2018: 274). Bunların dışında Sormagir Kalesi olarak adlandırdığı Boztepe Kalesi üzerinde üç kilise, çağdaş şehir merkezinin bulunduğu alanda iki kilise, Tavşan Adası olarak adlandırılan Büyükada üzerinde üç kilise ve son olarak da Zindan Kalesi'nin en doğudaki kulesinde bir kilisenin bulunduğunu yazar. Toplamda 11 kilisenin olduğunu yazan Sağlam, bu kiliselerin hiçbirinde Ceneviz dönemine ait bir onarım ya da kullanım izine rastlanmadığını yazar (Sağlam, 2018: 274).

Marek kentin Orta Bizans döneminde piskoposluk merkezi olduğunu ve kentte bu döneme tarihlendirilen kiliselerin bulunduğunu yazar (Marek, 1993: 97). Hazırladığı Amasra kent

haritasında İçkale Mescidi'nin güneybatısında, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alanı kilise olarak tanımlamaktadır (Marek, 2003: Karte X) (Harita 12).

Harita 12 Amasra Kalesi'nde Bizans Dönemi Surlar ve Kiliseler (Marek, 2003: Karte X)

1990 yılında Amasra'nın Kum Mahallesi Horhor Deresi üzerinde gerçekleştirilen ıslah çalışmaları sırasında Antik dönem su kanalını ıslah çalışmaları sırasında yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Devşirme malzemelerden inşa edilen yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Yapının batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı mekanın kilisenin narteksi olduğu tahmin edilmektedir (Yaylı, Ozan ve Boran, 2011: 288) (Resim 181).

Resim 181 Kum Mahallesi, Horhor Deresi, Kilise (?) (Yaylı, Ozan ve Boran, 2011: 288)

Devşirme malzemeden inşa edildiğini gözden kaçıran araştırmacılar yapının Roma dönemine tarihlendirildiğini yazar. Çalışma sahası çevresinde gerçekleştirieln incelemelerde Roma dönemine tarihlendirilen bloktaş, moloz taş ve mermer tespit edilmiştir. Yapının batısında,

eksende yaklaşık 1.00-1.20 m. ölçülerinde nartekse girişi sağlayan bir kapı ve buranın doğusunda ise aynı aksta naosa girişi sağlayan kapı ile bu kapının kuzey ve güneyinde birer olmak üzere toplamda üç kapı daha bulunmaktadır. Çalışmalar sırasında yapının batısında giriş kapısı yakınında Geç Roma dönemine tarihlendirilen devşirme korint sütun başlığı tespit edilmiştir. Yapı günümüzde mevcut değil ve çalışmalar sırasında kaldırıldığı için gerekli incelemeler gerçekleştirilememiştir (Yaylı, Ozan ve Boran, 2011: 288)

Amasra'da sahilden yaklaşık 1.5 km. güneydeki Bedesten, 1.-2. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Bu yapı Osmanlı dönemi ve günümüzde Bedesten olarak anılmaktadır (Ainsworth, 1842: 58). Bazı araştırmacılar ise bu yapıyı Roma İmparatorluk dönemine tarihlendirilen gymnasium ya da hamam olabileceğini yazar. 118.10 x 42.80 m. ölçülerindeki yapının 14 odadan oluşur (Eyice, 1965: 64). 20.10.1993 yılında Kum Mahallesi'nde Bedesten Bedesten Mevki'nde gerçekleştirilen Küçük Sanayi Sitesi inşaat kazı çalışmaları sırasında bazı heykeller tespit edilmiş, işçilerin AAMM'ye başvurarak konu hakkında müze yetkililerini bilgilendirmesi üzerine üç gün sonra sondaj çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Sondaj çalışmalarında doğu-batı uzantılı yan yana ikişer halde sıralanmış mermer heykeller tespit edilmiştir. Tespit edilen heykellerin üzerleri sistemli bir şekilde blok taşlarla kapatılmış ve bu alanda gerçekleştirilen çalışmalarda Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlendirilen seramik parçaları ve 4. yüzyıla tarihlendirilen sikkeler tespit edilmiştir (Ateşoğulları ve Şimşek, 1994: 93-94, 104, Resim 3-4).

Amasra genelinde tespit edilmiş ve İAM'e götürülen bir torso, 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Mendel, 1914: 345; Ateşoğulları ve Şimşek, 1994: 95). Bedesten çevresinden tespit edilen heykeller ise araştırmacılar tarafından 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Tespit edilen heykeller vasıtasıyla yapının 2. yüzyıla tarihlendirilebileceği hakkında öneride bulunan araştırmacılar, yapının Geç Roma-Erken Bizans döneminde tahrip edilmiş olabileceğini yazar (Ateşoğulları ve Şimşek, 1994: 93-95, 98-99). AAM'de sergilenen heykellerin yer aldığı tahmin edilen yapının nişleri günümüze tespit edilememiştir. Yakın dönemde yapıda kapsamlı bir restorasyon çalışması adı altında mimari müdehaleler gerçekleştirilmiş yapının cepheleri yeniden aslına uygun olacağı düşüncesiyle onarılmıştır (Marek, 2003: 92-93, Abb. 134-138, Karte X). Heykellerin tespiti sırasında yapıyı yerinde inceleyen araştırmacılar buranın bir agora ya da gymnasium olabileceğini ifade etmiştir (Ateşoğulları ve Şimşek, 1994: 100). Yapı beş nefli bazilikal plana sahiptir. Roma dönemine ait bazilikaların Bizans döneminde kilise olarak kullanıldığı birçok örnek mevcuttur. Yapıyı yerinde inceleyen Ainsworth, *Badistan* olarak

tanımladığı Agora'nın Manastır görünümüne sahip olduğunu yazar[181] (Ainsworth, 1842: 58) (Resim 182-183).

Resim 182 Amasra Roma Dönemi, Agora (1.-2. Yüzyıl), Bedesten (Gür, 2018)

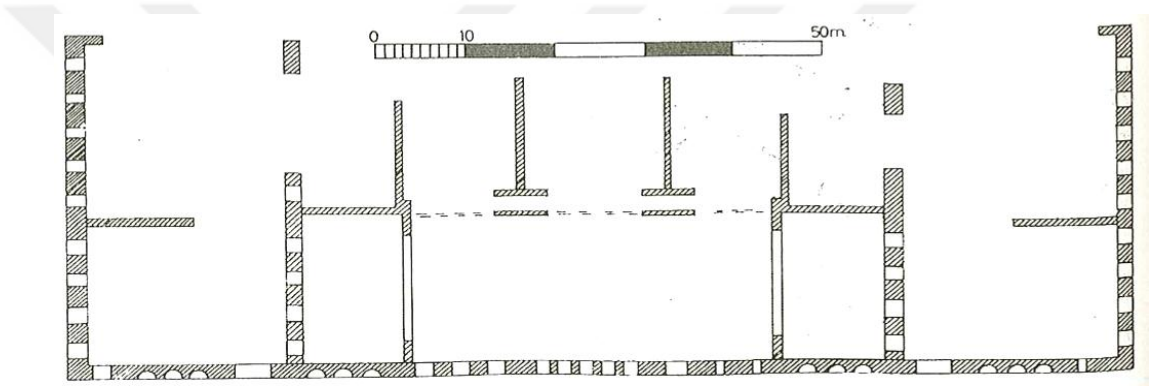

Resim 183 Amasra Roma Dönemi, Agora (1.-2. Yüzyıl), Bedesten, Malzeme ve Teknik (Gür, 2018)

Bu özellikler düşünüldüğünde Agora'nın Erken Bizans dönemi başta olmak üzere tamamı ya da bir bölümünün manastır ya da kilise olarak kullanıldığı düşünülür. Bu yapının kompleks bir manastır olarak kullanıldığı öne sürülür. Amasra, 4. yüzyıldan itibaren konsillerde yerini almış ve Hıristiyanlık açısından gelişmelerin görüldüğü önemli bir kent olmuştur. İlk olarak büyük ve gösterişli bir kilise inşa etmek yerine tapınak ya da bazilikaların kilise haline dönüştürüldüğü bilinir. 4.-5. yüzyılda bu ihtiyacı karşılamak için Bizans genelinde büyük yapıların inşa edildiği

[181] Yapının tuğlaları 4,5-5.0 cm. kalınlığında ve cephelerinde opus reticulatum teknikli taş süslemeler görülmektedir. Çeşitli ölçülerdeki tuğlaların aralarında 5.0-3.0 cm. kalınlığında harç kullanılmıştır. Duvarları harç, moloz taş ve tuğla malzemeden inşa edilmiş yapı, cephe süslemeleri ve kullanılan malzemeler açısından Kaleiçi ve Zindanadası'ndaki Bizans dönemi dini yapıları etkilediği düşünülmektedir.

bilinmektedir. Büyük yapılar inşa edilmelelerinin yanında devşirilmiş olan yapıların kentteki ibadete karşılık verebilecek yapılar oldukları bilinir. Bu yapılar aynı zamanda kentin piskoposları ve yardımcılarının konaklayabildikleri gösterişli yapılardır. Bu yapılar yetim ve dulların yanında hastalara da bakılan sosyal hizmet binaları olarak da hizmet vermektedir. Su ve gıda ihtiyaçlarının bir bütün olarak karşılandığı bu yapılar büyük bir atrium çevresindeki manastırdan oluşmaktadır. Çoğu zamanda agoralarla yarışabilecek ölçüde kompleks nitelikteki bu yapılar arasında Amasra Agora / Bedesten yapısını değerlendirmek mümkündür. Su ihtiyacı ise günümüzde su kuyularından temin edilmektedir (Çizim 87). Günümüzde birçok bölümü yıkılmış olan bu yapı Erken Bizans döneminde Amasra piskoposları, piskopos yardımcıları, kilise din adamları, Hıristiyan halk, yoksullar, dullar ve hastalar dahil olmak üzere bu dönemde Amasralılar'ın ihtiyaçlarını karşıladığı düşünülmektedir (Gregory, 2005: 110-111).

Çizim 87 Amasra, Bedesten/Agora, Plan (Sakaoğlu, 1999: 144)

Kilise kayıtlarından tespit edilen ve Bizans dönemine tarihlendirilen dini yapılar; *Bonisai Manastırı, Georges Kilisesi, Katedral Kilisesi, Martir Hyakinthos Kilisesi, Hiéromoine Kalliste Manastırı* isimleriyle bilinmektedir (Darrezous, 1992: 94-98).

Martir Hyakinthos Kilisesi

Hyakinthos Amasra'da büyük üne sahip önemli bir Hıristiyan'dır. Hıristiyan karşıtı Pagan halk tarafından işkence edilerek öldürüldüğü için martir (Hıristiyan şehit) ilan edilmiştir (Darrezous, 1992: 94). Geç Roma-Erken Bizans döneminde bunun gibi olaylar çoğunluktadır ve Hıristiyanlar üzerine yoğun dini-siyasi-askeri-ekonomik yaptırımlar uygulanmaktadır. Bu dönemde bazı kutsal kişiler Pagan etkili tapınımlara zarar verir ve Hıristiyanlığı yaymaya çalışır, bunlardan biri ise Amasra'da kısa sürede büyük üne sahip olan Hyakinthos'tur (Schultze, 1922: 214-215).

Synaxarionarda Hyakinthos, Amasra'daki kutsal lotus ağacı altında Paganlar tarafından tapılan bir fili yok ettiği ileri sürülerek kent valisinin (ya da yöneticisi) gözleri önünde Paganlar'ın

işkencelerine maruz kalmış ve acı çekerek ölmüştür[182] (Darrezous, 1992: 94). Birçok hikayede Hyakinthos'un Amasra meydanındaki Paganlar'a ait Kutsal Lotus Ağacı'nı öğle saatlerinde kesmesi üzerine kızgın kalabalık tarafından sürüklenerek ve işkence edilerek öldürüldüğü ve çakıltaşlarının altına gömüldüğü ifade edilir (Schultze, 1922: 215). Daha sonraları Hyakinthos'un geceleri kalkarak kentte dolaştığı Hıristiyanlar tarafından anlatılan rivayetler arasındadır (Schultze, 1922: 215; Foss, 2002: 142-143). Azizin mezarı üzerine inşa edilen kilisenin ışıklarının daima yandığı ifade edilmektedir. Mezarın derinliklerinden kükreme şeklinde seslerin geldiğini ifade eden Piskopos çevresine topladığı Hıristiyan kitleye Hyakinthos'un şifa dağıttığını öne sürmüştür (Foss, 2002: 142-143).

Farklı kaynaklarda anlatılan metinlere göre Hıristiyanlar daha sonrasında öldürülen azizin cansız bedenini yerinden kaldırarak hazırladıkları basit bir mezara yerleştirmiş ve dualarla anmış ve kutsal kabul ederek mezarını devamlı ziyaret etmiştir. Hyakinthos'un kutsal günü 18 Temmuz olarak kabul edilir ve aziz adına kutlamalar yapılıp, ilahiler söylenir (Oikonomides, 1986: 120; Foss, 2002: 142). Hyakinthos'un ne zaman yaşadığı ve hangi tarihte öldürüldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Dini baskıların yaygın olduğu 2.-4. yüzyıl arasında öldüğü düşünülmektedir. Piskopos Basileides dönemi ile çağdaş olduğu ifade edilmektedir (Schultze, 1922: 215). Hıristiyanlar, Hyakinthos'un mezarından aldıkları topraklarla Tanrı'dan af dilemekte, hac işlemleri konusunda küçük bir ibadeti yerine getirmiştir. Hyakinthos, aracılığıyla 18 Temmuz'da Tanrı'ya dua edenlerin sayısı oldukça fazladır (Oikonomides, 1986: 120; Darrezous, 1992: 94). Niketas, Paphlagonia'da büyük üne sahip Hyakinthos'tan övgüyle bahseder. Hyakinthos'un mezarı Hıristiyanlar tarafından ziyaret alanı olarak kullanılmış ve sonradan Martir'in adına bir kilise inşa edilerek kalıntıları buraya taşınmıştır (Darrezous, 1992: 95). Hyakinthos'un kutsal kemikleri çeşitli yerlere götürülerek adına kiliseler inşa edilmiştir. Azizin el kemiklerinin üzerine kilise inşa edilerek dualarla anılmıştır. Amasra'da 9. yüzyılın öncesinde inşa edildiği bilinen bu yapının konumu hala belirsizdir (Darrezous, 1992: 95). Synaxarion kayıtlarında Hyakinthos'un kalıntıları üzerine açık alanda bir mezar yapısı inşa edildiği yazılıdır. Niketas, bu mezarın bir lahitten ibaret olduğunu yazar ve bu mezar inşa edildikten sonra çevresinin lambalar yakılarak aydınlatıldığını yazar (Darrezous, 1992: 95).

Katedral Kilisesi

[182] Hyakinthos'un adına dikkat edildiğinde İngilizce, Fransızca, Almanca ve Türkçe birçok kaynakta farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir. Hyakinthus/Hyacinthus/Hyakinthos/Hyacinthos bunlardan sadece birkaçıdır. Hyacinthus aslında Türkçe'de birçok kişi tarafından bilinen Sümbül çiçeğinin Latince adıdır. Bu dönemde kutsal lotus ağacı altındaki Paganlar'ın taptığı fili kırarak yok ettiği ifade edilmektedir. Hyakinthos'un kutsal bir kişi olarak bu eylemi yaptığı ileri sürüldüğü gibi lotus ağacı yerine kutsal sümbül ağacının dikilmeye çalışılması sonucunda da böyle bir olayın gerçekleşmiş olabileceği hipotezi düşünülebilir. Hyacinthus bitkisi için bakınız: (Baytop, 2004: 16).

George, Amasra başpiskoposu ve aynı zamanda aziz olarak kutsal bir külte sahip din adamıdır. Ekim 790 ve Ocak 792 arasında Tarasius tarafından Kurucaşile Piskoposu olarak atanmış ve burada dini eğitim vermiştir. Hayat felsefesi ve münzevi bir yaşam tarzı için Bonyssa Manastırı'na yönelmiştir (Darrezous, 1992: 95). Ünzevi bir yaşam için tercih ettiği kilisede uzun yıllar George'nin görev yaptığı bilinmektedir (Darrezous, 1992: 95-96). Tarasius tarafından George'nin atamasının yapıldığı dönemde bölgeye Arap akınları gerçekleşmiştir. Saldırılar sırasında çevre köylerdeki halk Amasra surlarına ve çevredeki kentlere sığınmıştır. Terk edilen yerleşim alanlarına ise nöbetçi-gözlemci askerler bırakılarak burada önlemler alınmaya çalışılmıştır (Darrezous, 1992: 96). Ölümünden sonra George'nin Amasra'da bir kiliseye gömüldüğü düşünülmektedir. Bu kilisenin Amasra Kathedrali ya da Bonyssa Manastırı olduğu tahmin edilmektedir. Rus işgali sırasında, A.A.Vasilev'e göre 941 yılında Barbarlar azizin mezarını tahrip etmeye hazırlanırken bir Rus askerinin felç olduğu ve azizin mezarına zarar veremedikleri anlatılmaktadır. George'nin vitasında bu konu kapsamlı olarak ele alınmıştır (Darrezous, 1992: 96).

Martir George/Georges Kilisesi

Georgios, Amasra için büyük öneme sahip Hıristiyan din adamıdır[183]. Öğretileri, dini yaşamı ve Rus baskınları sonucunda yaşananlar George'nin kutsal olarak kabul edilmesine imkan tanımış ve daha sonradan ise martir olarak taçlandırılmıştır (Belke, 1996: 157). Aziz George'nin Amasra yakınlarındaki Kromnenon/Kromne kasabasında soylu bir ailenin erkek çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve küçük yaşta kilise yönetimine dahil olmuştur (Kazhdan 1991c: 837). Daha erken dönemlerden itibaren uygulanan Ignatius'un larva şematik yaşamını benimseyen George, genç bir bireyken at sırtında eremitik[184] bir yaşam sürmek için şehirden ayrılmıştır (Ruggieri, 1991: 91). Aziz Georgios'un keşiş hayatı sürdüğü dönemlerde Amasra yakınlarında Agrioserike Dağı olarak bilinen dağlık yerleşimdeki bir kayaya oyma yapıda 8. yüzyılın ikinci yarısında inzivaya çekildiği ifade edilmektedir (Ruggieri, 1991: 92; Kazhdan, 1991c: 837; Belke, 1996: 157).

Tüm araştırmalara rağmen George'nin larva-inziva hücresinde ibadete kapandığı Agrioserike Dağı'nın (Ἀγριοσηρική, Σηρικῆς ὄρος) yeri net olarak belirlenememiştir (Belke, 1996: 157). Vasiljevskij, Ἀγριοσηρική isimli dağın Amasra'nın doğusundaki bir alanda Sagra Dağı

[183] George'nin Vitası 1893 yılında Vasil'evsky tarafından kaleme alınmış ve 1915 yılında tekrar gözden geçirilerek aktarılmıştır (Vasil'evsky, 1893: 1-73). Yunanca metinleri Dumbarton Oaks Hagiography Database yer almaktadır. Buradaki metinler David Jenkins, Stefanos Alexapoulos, David Bachrach, Jonathan Couser, Sarah Davis, Darin Hayton ve Andrea Sterk tarafından 2001 yılında Notre Dame Üniversitesi'nin destekleriyle çevrilmiştir (Jenkins, v.d., 2001: 1-20).

[184] Eremitik; çöl yada dağ gibi bir alanda keşişin yalnız başına yaşam sürdüğü manastır sistemi ve dini yapısına verilen addır (Gregory, 2005: 91, 361).

olduğunu yazar. Fakat bu alandaki kapsamlı araştırmalar doğrultusunda da Agrioserike Dağı ya da Sagra Dağı'nın yeri tespit edilememiştir (Belke, 1996: 157; Şaroğlu, 2010: 43). Günümüz'de Amasra'nın doğusunda Cide-Kastamonu hattında birçok kayaya oyma yapı ve doğal oluşum bulunmaktadır. Bu kayalık mekanlardan birinde inzivaya çekilerek keşişilik çilesini ve ibadetini yerine getirmiştir. Agrioserike Dağı'ndaki ibadetini yerine getiren George sonraları Bonyssa Manastırı'ndaki kenobit[185] topluluğuna dahil olmuştur (Ruggieri, 1991: 92; Kazhdan, 1991c: 837).

Aziz George, Bonyssa Manastırı'nda verdiği vaazleriyle adından sıkça sohbet etirmiş ve halkın desteğini almayı başarmıştır. İmparator farklı birini desteklemesine rağmen 790 yılında Aziz Tarasios, George'yi Amasra Psikoposu ilan etmiştir (Ruggieri, 1991: 92; Kazhdan 1991c: 837). Piskoposluk yaptığı dönemde Manastik bir güce sahip olmadığı ifade edilmesine rağmen George'nin Amasra'yı otokephalia edecek politik güce sahip olduğu bilinmektedir. George bazı vergileri düşürmeye ve halkın sosyal ihtiyaçlarına yanıt vermeyi hedeflemiştir. George yaşadığı dönemde Amasra surları dışında yaşayan halkın Trabzon bölgeleri ile ticaret yapmak isteyenlere hitap edeceğini söylemiştir. Bu sayede Hıristiyan halkın büyük desteğini kazanmıştır (Ruggieri, 1991: 92). Aziz George'nin hayatı gibi mucizeleri de kesin olarak bilinmemektedir. Biyografisi de ilk defa 10. yüzyılda hazırlanan bir el yazmasında anlatılmaktadır. Bu yazmada George'nin Ruslar tarafından yağmalanan mezarı esnasında Ruslar'ın George'nin maceralarından etkilenip mezarına zarar verememeleri ve Hıristiyan oluşları anlatılmaktadır. Vita'nın doğruluğu tartışılmaktadır (Kazhdan, 1991c: 837).

George'nin hayatı ve ölümü üzerine Amasra'nın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizi önlemek için kentte George'nin kültü ortaya çıkartılmıştır. İstanbul'a gidecek olan Hacıları ve bunların para kaynağını Amasra'ya kaydırmak için azizin ölümü üzerine 9.-10. yüzyıl arasında birçok hikaye ortaya atılmıştır. Örneğin George'nin mezarının sular altında kalması ve hiçbir şey olmadan kurtulması, mezarını yağmalamaya çalışan Rus askerlerinin felç kalması, Tanrı ile olan bağlantısı v.b. birçok olay George kültüyle ilgilidir (Jenkins v.d., 2001: 17-18; Foss, 2002: 136, 139-140). George'nin doğum yılı gibi ölüm tarihi de tartışmalıdır. 750 civarında doğduğu ve 807/810 arasındaki bir tarihte öldüğü tahmin edilmektedir (Foss, 2002: 136; Sharp, 2010: 58). Kutsal işler yaptığına inanılan George'nin 802-807 yılları arasında Amasra'da yaşama veda ettiği ifaed edilir. İkona karşıtı görüşleri destekleyen din adamı 21 Şubat kutsal gününde dualar

[185] Kenobitik; Manastır yapılanması içinde keşişlerin bir arada ibadet etmeleridir (Gregory, 2005: 360; Baş, 2015: 113-115).
Manastırlarda keşişlerin yaşam sürdükleri iki kural dikkat çeker. Bunlardan ilki *Ankerotik* sistemdir. Bu yapıda yalnız bir yaşam tercih edilir ve her keşişin özel hücresi bulunur. İkinci sistem ise toplu bir yaşam ama katı kurallara sahip *Kenobitik* sistemdir. Kenobitik manastırlarda keşişler tüm ihtiyaçlarını bir arada yaparlar ve rutin işler önceden planlanmış nizamname çerçevesinde gerçekleşir (Baş, 2015: 113-115).

ve ayinlerle anılmaktadır (Kazhdan, 1991c: 837). Amasra'da verdiği vaazler ve ikona karşıtı görüşleriyle bilinen din adamı George'nin adına birçok kilise inşa edilmiştir. Öldükten sonra Bonyssa Manastırı çevresine gömüldüğü düşünülür (Belke, 1996: 157).

Amasra'da Aziz George adına kilise inşa edilmiştir. Potamos veya Oikiakos adlı yerlerdeki George adına inşa edilen kiliseler bunlardan sadece birkaçıdır. Din adamının görev yaptığı kilisenin küçük bir okula sahip çok büyük olmayan bir kilise olduğu ifade edilmektedir. Tarihte inşa edilen Amasra'daki George Kilisesi'nin günümüzdeki yeri bilinmemektedir (Darrezous, 1992: 96). Bu ve bunun gibi Paphlagonia topraklarında George adına birçok kilisenin inşa edildiği ifade edilir fakat bu yapıların da nerede oldukları henüz tespit edilememiştir (Darrezous, 1992: 97). Hikayeye göre George tarafından esaretten kurtarılan genç Leon'un babası Amasra'da George adına bu kiliseyi inşa ettirmiştir. Amasra George Kilisesi, eski bir el yazması referans alınarak tarihlendirilmekte ve 11. yüzyıldan önceye ait olabileceği ifade edilmektedir. Bu yapının yeri günümüzde bilinmemektedir (Darrezous, 1992: 97).

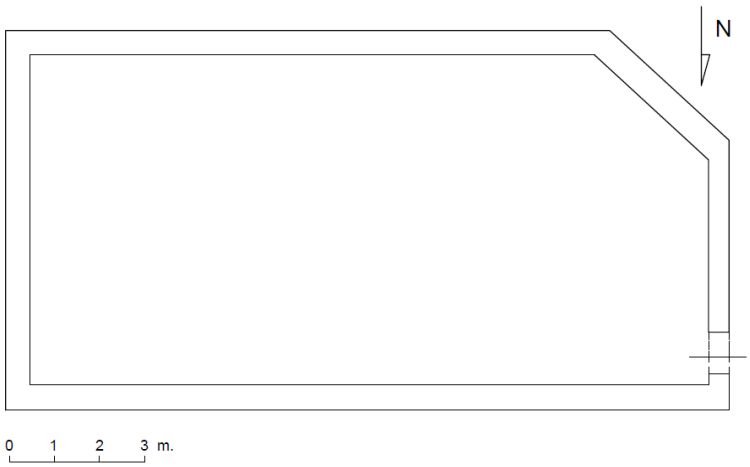
941 yılında Amasra'ya gerçekleşen Rus saldırıları sırasında kentte bir fırtına gerçekleşmiş ve kilise sular altında kalmıştır. Suların çekilmesinin ardından kilisenin hiçbir şekilde zarar görmeden ayakta durduğu anlatılmaktadır. Amasra'da Zindanadası'nın kuzeyinde günümüzde Kuşna Sokak yer almaktadır. Kuşna Sokak basamaklar yardımıyla Karadeniz'de küçük ve sakin bir koya ulaşmaktadır. Amasra halkı ve uzun yıllar burada araştırmalarda bulunan bilim insanları doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı 8.45 x 16.00 m. ölçülerinde ve 0.50 m. ile 1.35 m. arasında değişen yüksekliğe sahip yapıyı kilise olarak tanımlamaktadır. Küçük koy ve bir adacık üzerindeki yapı, [186] kiliseye ait herhangi bir veri sunmamaktadır. Yapı çevresindeki incelemelerde Roma dönemine (2.-3. yüzyıl) tarihlendirilen seramik parçaları ve mimari yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Yapının doğu ve güney duvarlarında devşirme malzemeler çoğunluktadır.

[186] 30.08.2018 tarihinde, 14:00-18:50 arasında Necdet Sakaoğlu ile yapılan görüşmeler.

Resim 184 Amasra Büyükada'nın Güneyindeki Küçük Yarımada, (Kuşna Sokak'taki Yapı Kalıntısı) (Gür, 2018)

Bu küçük yarımada ve üzerindeki yapı kalıntılarının fırtınalı havalarda ve aşırı dalgaların olduğu günlerde kuzeyden çok fazla dalgaların duvarlarına çarptığı ya da çok fazla gel-git olaylarının yaşandığı dönemlerde adalnın sular altında kaldığı anlatılmaktadır. Bu bilgi George'nin yaşamı hakkında önemli bilgiler sunan Vita'da anlatılanlarla kısmen örtüşmektedir. George'nin adına inşa edilen kilisenin Rus saldırıları sırasında sular altında kaldığı, suların çekilmesiyle yapının hiç zarar almadan dimdik ayakta durduğu ifade edilmiştir. Vitada anlatılanlarla halk arasında ifade edilen bu adacık üzerindeki kilise (?) net olmamakla birlikte örtüşmektedir (Resim 184, Çizim 88).

Çizim 88 Kuşna Sokak'taki Yapı Kalıntısı, Plan (Gür, 2018)

Bonyssa/Bonisai Manastırı

Çalışmalarda manastırın adı Bonisa, Bonissa, Bonysa, Bonyysa, Bonyyssa, Bonyyssai ve Bonissai gibi çeşitli şekillerde geçmektedir (Kazhdan 1991c:837; Darrezous, 1992: 97; Crow ve Hill, 1995: 261; Belke, 1996: 157; Sakaoğlu, 1999: 40).

787 yılında İznik'te toplanan konsilde Amasra'daki Bonisai Manastırı'ndan katılan Rahip John ve Kalliste, kenti temsil etmiştiir. Temsilcilerden biri başrahip Stephanos'tur (Etienne). Filyos çevresinde de benzer bir manastır temsilcisi aynı bölgeden gelmektedir. Aynı tarihte, George, Arnastris'in gelecekteki Başpiskoposudur ve aynı zamanda Bonisai Manastırı adına imza atmıştır. Bonisai Manastırı'nda yaşadığı bilinmektedir (Darrezous, 1992: 97).

Hiéromoine Kalliste Manastırı

Kalliste, Osmanlı imparatoru Bayezid I (1389-1402) tarafından abluka altına alınmasına rağmen 1400 yılında Sinoda katılarak metin sunmayı başarmıştır. Kalliste kanonik karşıtı görüşlere engel olmuştur ve synod için altıncı kişiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan dolayı da Kalliste'nin synod'a katılımı bu dönem için önemlidir. Din adamı zor olsa da synoda katılmayı başarmıştır (Darrezous, 1992: 97). Kalliste, 1400'li yıllarda Amasra yakınlarındaki bu manastırda yaşadığı bilinmektedir. Bu durum surların içindeki kiliselerle bağlantısının olmadığı öne sürülürr (Darrezous, 1992: 98).

Mayıs 1401 yılına tarihlendirilen bir yazıt ile ilişkilendirilen din adamının bu tarihte Amasra'da yer alması bu dönemde ekonomik, siyasi sıkıntılara karşı kenti savunduklarını ve terk etmediklerini düşündürür (Darrezous, 1992: 98).

Amasra'daki Bizans Dönemi Dini Yapılar İle İlgili Çalışmalar

Dönem Kaynakları

Araştırmalar doğrultusunda Amasra'daki Bizans dönemi dini yapıları ile ilgili sınırlı sayıda bilgi bulunmaktadır. Bunlara seyyahlar, misyonerler, ordularda görevli kişilerin hatıratları ve görev notları, tarihçiler ve coğrafyacılar başta olmak üzere bunlar gibi birçok dönem kaynağında Amasra'daki Bizans dönemi dini yapılar hakkında sınırlı sayıda bilgiye yer verildiği görülmüştür. Çalışmaları sırasıyla aşağıdaki gibi sunmak mümkündür;

Anonim Yunanca Kronik, 1373-1513 (40-41)

16. yüzyıla tarihlendirilen anonim Yunan Kroniği, 1373-1513 tarihleri rasındaki önemli olaylar ve Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından Amasra'nın alınışı hakkında çok kısa bilgiler sunar (Philippides, 1993: 56-57).

Evliya Çelebi, 1640

Seyyah 1640 yılında Amasra'yı ziyaret etmiş ve kale kent hakkındaki gözemlerini yazıya aktarmıştır. Kentin bu dönemde Bolu Sancağı'na bağlı bir Voyvodalık olduğunu yazan seyyah, iskele civarında mahzenlerin bulunduğunu öne sürer. Bizans kalesi olduğunu yazan seyyan kentteki kale kapısını (Karanlıkyer Kapısı) ziyaret etmiş ve kentin Karadeniz'deki diğer kentlere olan uzaklığını yazmıştır (Çelebi, 1998: 42-43, 72-73).

Atlası İbrahim Hamdi Efendi, 1729 (orijinal sayfa/varak 316)

Coğrafyacı Atlası İbrahim Efendi'nin çalışmasını düzenleyen Zafer Çelebi, seyyahın 1729 yılında Karadeniz Ereğlisi'ne uğramış ve ardından Amasra'yı ziyaret etmiştir. Kentin tarihçesi ve genel durumu hakkında kısa bilgiler sunan seyyah, kentteki kale, camiler (FC ve KM), liman ve Buzhane Hamamı'nın bulunduğunu belirtmiştir. Kentte yetişen gıda türleri ve ağaçlar hakkında bilgi sunan kentin diğer Karadeniz yerleşimlerine olan uzaklığı hakkında bilgi sunmuştur (Çelebi, 2005: 91-95).

Avraam, 1872

Bartınlı Gayrimüslim Mühendis Avraam, "*Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος"*'da 1870-1871 yıllarında sunduğu "*Πραγματεία Περί Αμάστριος και τον Πέριξ Αυτές*", adlı bildirisinde kentin genel yapısı ve tarihi dokusu hakkında bilgiler sunmuştur. Gayrimüslim mühendis kentteki Aziz George kültünün önemini vurguladıktan sonra ayakta olan iki Bizans Kilisesi'nin Osmanlı döneminde camiye çevrildiğini yazar. Avraam bu iki kilisenin zemininde Bizans dönemine tarihlendirilen mezarlar ve iskeletlerin olduğunu yazmıştır (Avraam, 1872: 47-49).

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde gerçekleştirilen araştırmalarda, Amasra'daki iki kilise (FC ve KM) hakkında bilgiler tespit edilmiştir. 1461 yılında Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından Amasra'nın ele geçirilmesiyle iki kilisenin cami haline dönüştürüldüğünü yazan metinlerde FC'nin adının Fatih Camii olarak değiştirilerek ibadete açıldığını gösterir. Bu yapılara önemli alanlardaki gelir getiren yapıları vakıf olarak devretmiş ve böylelikle yapıların ihtiyaçları için gelir kaynakları sağlanmıştır.

FC ve KM'ye yakın bir zamana kadar beş köyün vakfedildiği ve bu vakıflardan faydalanılarak yapıların büyük imkan elde ettiği bilinmektedir. Fatih Camii'nin boyutu ve adını taşıdığı padişahtan dolayı önemli vakıflara sahip olduğu düşünülür (Eyice, 1952: 2). Bölgedeki kiliseler hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA) ve Cumhuriyet dönemi arşivlerinde gerçekleştirilen incelemelerde tespit edilen arşiv belgelerini aşağıdaki gibi sırasıyla sunmak mümkündür;

BOA.Kutu: MAD.d. Gömlek: 5184, Sıra: Sıra Numarası Bilinmiyor, Tarih H-1 -01-1060

"Darüssaade ağası ve vakıflar nazırı Mehmed Ağa zamanında Bülbül Hatun vakfından Ladik kasabasındaki cami ile Amasra'daki mescid, imaret ve mektebden ibaret olan hayratın mütevellisi tahvilinden, icar ve mukataa bedelatından vaki olan mahsulat ile hademesine tediye ve camilerin tamirine sarfedilen meblağın müfredatını ve kalan borç miktarını ve Mehmed Ağa'nın tasdikini ihtiva eden evkaf muhasebe defteri".

1650 tarihli belge

BOA.Kutu: AE.SMMD.IV., Gömlek: 9, Sıra: 937, Tarih 29.S.1093

"Amasra Kalesi'nde Kilise Mescidi'nde Amasra İskelesi Mukataası gelirlerinden maaşını almak üzere imam, müezzin ve çerağı olan Mehmed Halife'nin yerine başkasının geçmesinin engellenerek söz konusu şahsın hizmetlerine devamı ile birikmiş maaşının tahsili. (29.S.1093).

1682 tarihli belge

BOA.Kutu: AE.SAMD.III, Gömlek: 35, Sıra: 3399, Tarih H-01-08-1123

"Amasra kazası mahallesindeki Kilise Mescidi'nde Bartın İskelesi Gümrüğü malından almak üzere imam ve müezzin çırağı olan Mahmud'un vefat etmesi üzerine yerine oğlu Ömer Halife'nin tayin edildiği."

1711 tarihli belge

BOA.Kutu: C..EV.., Gömlek: 226, Sıra: 11297, Tarih H-18-08-1163

"Bartın iskan mukataası malından vazifeli Amasra kasabasındaki Kilise Mescidi imam ve müezzinliğine ait tahsisatın bir seneliğinin alındığı."

1749 tarihli belge

BOA.Kutu: AE.SMST.III, Gömlek: 277, Sıra: 22131, Tarih H-29-12-1174

"Amasra'da vaki Fatih Sultan Mehmed Han Cami-i Şerifi'nden tevcihat hakkında Mütevelli Halil'in arzı. a.g.tt"

1760 tarihli belge

BOA.Kutu: EV.d..., Gömlek: 17736, Sıra: Sıra Numarası Bilinmiyor, Tarih H-21-09-1279

"Viranşehir sancağına bağlı Amasra kazasında Fatih Sultan Mehmed Han Evkafı arazi müstegallatının ferağ, intikal ve buzhane kayıtları."

1862 tarihli belge

BOA. Kutu: 109, Fon: 30-18-1-2, Gömlek: 53, Sıra: 20, Tarih 27.08.1945

"İnebolu ve Amasra mendireklerinin onarılması işi için 1945 mali yılı bütçesinde bu hizmetlere verilen ödeneğin yarısını geçmemek üzere 1946 yılına yükümlülüğe girilebileceği."

1845 tarihli belge

Bilimsel Çalışmalar

Victor Schultze, 1922

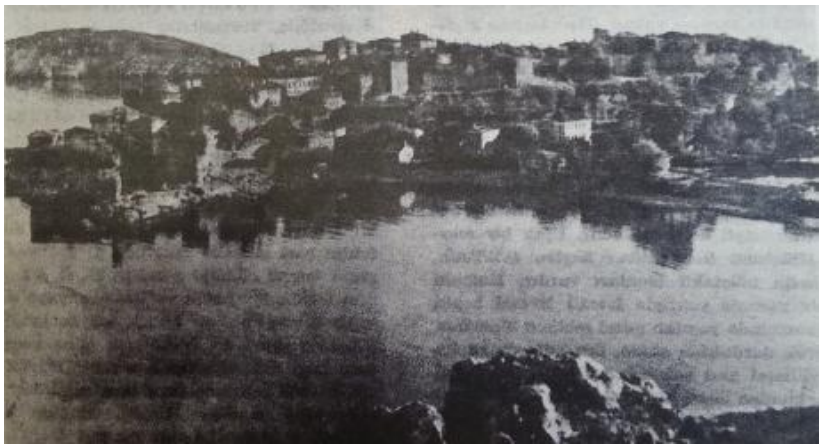
Araştırmacı çalışmasında kentin kutsal din adamı Hyakinthos'un efsanevi yaşamından ve hayatının nasıl son bulduğundan bahsetmektedir. Çalışmasında kentin piskoposları hakkında bilgi sunan bilim insanı, Amasra'da bir ada üzerinde Rahip Kyros'un yaşadığı bir manastırdan bahsetmektedir. İfade ettiği manastırın günümüzde Tavşan Adası olarak bilinen Büyükada üzerindeki kapalı Yunan haçı planlı kilise olduğu tahmin edilmektedir (Schultzei 1922: 215-216).

Semavi Eyice, 1951a

1938 yılında araştırmacı tarafından semtte yerinde incelemelerde bulunulmuştur. nın seyahatlari sırasında Amasra'daki Büyükada/Eşek Adası olarak adlandırılan ve günümüzde de Tavşan Adası adıyla bilinen, Boztepe sahilinden yaklaşık 100.00 m. kuzeydoğusundaki ada üzerinde yer alan Bizans dönemi kilisesi kapsamlı olarak incelenmiştir (Eyice, 1951a: 469-496).

Semavi Eyice, 1951b

Araştırmacı Dedesi Hacı İbrahim Kaptan'ın anısına yaptığı "Amasra" isimli çalışmasında kentin 1949'larda çekilmiş bir fotoğrafını (Resim 185) ve Cenova armaları, kentin surları ve köprüsü, Küçük Liman kapısını kuzey lentosundaki bir yazıt parçasının fotoğraflarını sunmuştur (Eyice, 1951b: 3-8).

Resim 185 Amasra, 1949'lar (Eyice, 1951b: 3)

Kente ulaşımı sağlayan iki yol ağı ve kentin tarihçesi hakkında kısa bilgiler sunmuştur. Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından Amasra'nın Osmanlı topraklarına dahil edildiğini yazan araştırmacı fetih sonrasında kentteki bir kiliseyi kendi adıyla anılan bir camiye çevirdiği ve buraya bir kadı tayin edildiğini yazar. Araştırmacı Kilise Mescidi'nin metruk haldeki yapısı ve çevreden tespit edilen dağınık haldeki eserlerin durumundan hareketle, kilisenin bir müze deposu olarak kullanılmasını önermiştir (Eyice, 1951b: 3-8).

Semavi Eyice, 1952

"Amasra Kalesi'nde Fatih Sultan Mehmed II. tarafından Camiye Çevrilmiş İki Eski Bizans Kilisesi Hakkında Notlar", adlı çalışmasında Semavi Eyice, Zindanadası üzerindeki iki kilise hakkında kısa ve öz bilgiler sunmaktadır. FC'nin 9. yüzyılda inşa edildiğini ifade etmektedir. İncelemelerde bulunduğu 1949 yıllarında Kilise Mescidi'nin harabe halde olduğunu ve kullanılmadığını belirterek yapıların fotoğraflarını sunmuştur (Eyice, 1952: 1-4).

Ahmet Gökoğlu, 1952

1950'li yıllarda Kastamonu Müze Müdürlüğü yapan Gökoğlu, Paphlahonia Bölgesi Kiliseleri başlığı altında Amasra'daki Fatih Camii ve Küçük Cami isimleriyle bu iki yapı hakkında çok kısa ve genel bilgiler sunmaktadır (Gökoğlu, 1952: 139-140).

Semavi Eyice, 1954a

Araştırmacı 1954 yılında *Cahiers Archéologiques Dergisi'*nin 7. sayısında yayınladığı *"Deux anciennes églises Byzantine de la citadelle d'Amasra,"* adlı makale çalışmasında kentteki Bizans dönemi dini yapıları hakkında bilgiler sunmuştur. Bilim insanı çalışmasının sonunda kiliselerin planlarını, tespit ettiği mimari plastik eserlerin fotoğraflarını sunmuştur. Her iki kilisenin de dönüşüm sonrasında hangi evrelerden geçtiğini inceleyen araştırmacı yapılarda tespit ettiği mimari plastik eserlerin çizimlerini yaparak ambon ve levhaların restitüsyon önerisini sunmuştur (Eyice, 1954a: 97-105, Planche 37-38).

Semavi Eyice, 1965

Araştırmacı tarafından yayınlanan "Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu" adlı kitap çalışmasında kentin coğrafyası, tarihçesi ve eski eserlerini kapsamlı olarak incelemiştir. Amasra'daki Hıristiyanlık ve kentin Bizans tarihçesi hakkında bilgiler sunmuş, kentin azizleri ve piskoposları hakkında bilgiler sunmuştur. Araştırmacı, Kilise Cami olarak adlandırdığı KM, FC, ABAMKYHPK hakkında çok kısa bilgiler sunmuştur. Bu yapılardan Kilise Mescidi ve Büyükada üzerindeki kiliselerin planlarını çizerek çalışmasında yer vermiştir (Eyice, 1965: 22-74).

Semavi Eyice, 1982

"Türkiye'de Bizans Sanatı" adlı çalışmasında araştırmacı *Karadeniz Kıyıları* başlığı altında Amasra'daki Bizans dönemi dini yapıları incelemiştir. Amasra'da camiye dönüştürülmüş iki kilisenin yer aldığını yazan araştırmacı, bu yapıların hiçbir özelliği bulunmayan, tek nefli ve kırma çatılı kiliseler olduğunu yazmıştır. Araştırmacı Büyükada üzerinde kapalı Yunan haçı planlı kilise ve Amasra Akeoloji Müzesi'nde birçok eserin bulunduğunu yazar (Eyice, 1982: 608-612).

Pars Tuğlacı, 1985

Yazar, Osmanlı Şehirleri adlı çalışmasında iki sayfayı Amasra başlığına ayırmıştır. İlk olarak kentin tarihçesi hakkında bilgi sunan Tuğlacı, KM ve FC hakkında bilgiler sunmuştur. Bu iki yapının tarihi süreçleri ve restorasyon çalışmaları hakkında bilgi sunan araştırmacı yapıların Bizans dönemi özellikleri hakkında bilgiye yer vermemiştir (Tuğlacı, 1985: 16-17).

Necdet Sakaoğlu, 1987

Sakaoğlu, M.E.B. emekli öğretmendir. Kitabında bölgenin tarihçesi ve yapılarını incelemiştir. Çalışması 1965 yılında tamamlanmasına rağmen 1966 yılında İstanbul'da basılmış ve kısa sürede 10.000 sayı satmıştır. Bu kadar kapsamlı olarak ilk defa 1964 yılında çalışmaları başlatmış ve 1965 yılında bitirmiş olmasına rağmen çalışması basılmamış ve bu dönemde görüşüp bilgi alışverişinde bulunduğu Semavi Eyice'nin Küçük Amasra Tarihi çalışmasının çıktığını ifade etmiştir. Bu çalışmalarını daha sonra 1987 yılında hazırladığı Amasra'nın Üç Bin Yılı adlı çalışmasıyla taçlandırmış ve tarihi kent hakkında hazırlanmış en kapsamlı çalışma olarak dikkat çekmiştir. Son olarak 1999 yılında hazırladığı Çeşm-i Cihan Amasra adlı kitabında şu ana kadar hazırladığı çalışmalarının son ve en düzenli bilgilerini, fotoğraflarını ve araştırmalarını sunmuştur (Sakaoğlu, 1987).

Stephen Hill, 1990

Stephen Hill tarafından 1988-1989 yıllarında Amasra'da gerçekleştirilmiş olan ön araştırma niteliğindeki çalışmada, kentin surlarını inceleyen araştırmacı sadece Büyük Kilise olarak ifade ettiği FC'nin yakınındaki büyük yapıyı, Bizans donanmasının üssü ya da Amiral tarafından kullanıldığını yazar (Hill, 1990: 81-91).

Stephen Hill, 1991

Araştırmacı 1988 yılında ön çalışma niteliğinde başlattığı Amasra ile yüzey araştırmasını 1990 yılında da devam ettirmiştir. Kalede gerçekleştirdiği incelemelerde ölçümler yapan araştırmacı, kale üzerindeki Fatih Cami ve Kilise Mescidi adlı iki kilise hakkında bilgiler sunmuştur. Her iki

yapının da çatılarına kadar olan bölümlerinin küçük değişikliklerle korunduğunu öne süren araştırmacı, yapıları Orta Bizans dönemine tarihlendirmektedir (Hill, 1991: 311-321).

Clive Foss, 1991c

Araştırmacı çalışmalarını Eyice'nin 1965 tarihli çalışmasına dayandırmaktadır. Bu ve bunun gibi birçok ansiklopedik metinlerde, Büyükada üzerindeki 8. yüzyıla tarihlendirilen kilise, Zindan Kalesi sınırlarındaki 9. yüzyılın sonlarına ait FC ve 200.00 m. güneydoğusundaki 9. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen KM'nin bulunduğu anlatılmaktadır. Araştırmacı kentteki FC ve KM'nin tek nefli, tek apsisli kiliseler olduğunu yazar (Foss, 1991c: 75).

Vincenzo Ruggieri, 1991

Ruggieri, "*Byzantine Religious Architecture (582-867): Its History and Structural Elements"* çalışması kapsamında Amasra'daki George ile Kyros'un yaşamları ve kent üzerindeki etkileri hakkında bilgiler sunmuştur. Kentteki Bonyssa Manastırı, Büyükada Kilisesi, manastır kalıntıları, inziva hücreleri, Fatih Cami ve Kilise Mescidi hakkında daha önceden yapılmış çağdaş çalışmalardan yola çıkarak bilgiler sunmaktadır (Ruggieri, 1991: 91-92, 132-134, 236, III 25-27, III 47).

Stephen Hill ve James Crow 1992

1990 yılının Ağustos ayında gerçekleştirdikleri Amasra yüzey araştırmasını Hill ve Crow ortak olarak gerçekleştirmiş ve kale almışlardır. Amasra Kalesi'ni karşılaştırmalı olarak inceleyen araştırmacılar, kentin haritasını hazırlayarak Bizans dönemi ve Cenevizler'e ait yapıları, harita üzerinde göstermiştir. Haritada Geç Roma-Erken Bizans dönemi yapılaşmasını göstermeyen araştırmacılar çalışmalarında tespit ettikleri verileri ayrıntılı olarak sunmaktadır (Hill ve Crow, 1992: 83-92).

Stephen Hill ve James Crow, 1993

1991 yılında gerçekleştirdikleri Amasra ili yüzey araştırması kapsamında tespit ettikleri verileri inceleyen araştırmacılar ilk olarak Amasra'nın tarihçesini genel hatlarıyla incelemiştir. M.Ö.7. yüzyıl ile M.S.15. yüzyıl arasına tarihlendirilen verilerin tarihçesi üzerinde duran araştırmacılar, Amasra'da tespit ettikleri Bizans dönemi eserleri yerinde incelemiştir. Kale ve yerleşim alanlarını inceleyen araştırmacılar bu dönemde Küçük Bizans Kilisesi (Mescidi Cami) olarak adlandırdıkları yapının reskonstrüksiyon çizimlerini yapmayı sürdürmüştür. Hill ve Crow, 1991 tarihli incelemelerinde kentin kiliseleri ve din adamları hakkında çeşitli görüşler öne sürmüş ve tahminlerde bulunmuştur (Hill ve Crow, 1993: 19-25).

Christian Marek, 1993

Araştırmacı 1990'lı yıllardan itibaren bölgede araştırmalarda bulunmuştur. Çalışmaları kapsamında kentin tarihçesi, dini yapısı ve yapı kalıntıları incelenmiştir. Çalışmasının 88-99 sayfaları arasında Amasra'yı inceleyen araştırmacı kentte Orta Bizans dönemine tarihlendirilen bazı kiliselerin yer aldığını yazar. Yapılar hakkında kapsamlı bilgiler sunmayan araştırmacı görüşlerini Eyice'nin (1954, 1965) çalışmalarına dayandırmaktadır (Marek, 1993: 96-97).

Vincenzo Ruggieri, 1995

"*L'Architettura Religiosa Nell'Impero Bizantino (fine VI-IX secolo)"* adlı çalışmasında Le chiese di Amasra alt başlığında Amasra'nın tarihi yapısı ve kentteki dini eserleri incelemiştir. Araştırmacı Eyice (1951, 1953, 1954), Sakaoğlu (1987), Hill ve Crow (1990, 1991, 1992) tarafından gerçekleştirilen araştırmalar doğrultusunda incelemelerini tamamlamış, Eyice ve Sakaoğlu tarafından çizimleri yapılan FC, KM ve ABAMKYHPK'nın çizimleri sunulmuştur. Kentin tarihçesinin incelendiği çalışmada, dini yapıların plan, malzeme-teknik ve süsleme özellikleri incelenmiştir (Ruggieri, 1995: 62-7).

James Crow ve Stephen Hill, 1995

Çalışmada, Amasra'nın Hellenistik dönem ve Klasik dönem tarihçesini kısa tutan araştırmacılar daha çok kentin Bizans dönemi tarihçesi ve yapıları üzerinde ayrıntılı araştırmalarda bulunmuş ve tespit ettikleri verileri kronolojik olarak sunmaya çalışmıştır. Kentin konumu ve haritalar üzerinde yapıları gösteren araştırmacılar, kentin ekonomik, dini ve siyasi durumu hakkında bilgiler sunmaktadır (Crow ve Hill, 1995: 251-265).

Semavi Eyice, 1995

Araştırmacı *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin 12. cildinde hazırladığı iki sayfalık *"Fatih Camii, Amasra'da Fatih Sultan Mehmed Tarafından Kiliseden Çevrilen Cami"* adlı makalesinde kilisenin 10. yüzyılda doğru Bizanslılar tarafından inşa ettirildiği ve Latin Kilisesi olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Ruy Gonzales de Clavijo'nun Karadeniz seyahati sırasında kaledeki bir kilisede gerçekleştirilen bir ibadete katıldığı bilinmektedir. Seyyahın bu büyük yapıda gerçekleştirildiği düşünülen ayine 15. yüzyıl bağında katıldığı tahmin edilmektedir ve aynı zamanda bu yapının 1461 yılında Sultan Mehmed II. (Fatih) (1451-1481) tarafından Amasra'nın ele geçirilmesiyle kendi adını taşıyan bir camiye dönüştürüldüğünü yazar (Eyice, 1995: 241-242).

Necdet Sakaoğlu, 1999

Sakaoğlu, M.E.B. emekli öğretmendir. Amasra hakkında hazırladığı kitabında bölgenin ilk defa bu kadar kapsamlı tarihçesi ve yapılarını ele almıştır. Çalışması 1965 yılında tamamlanmasına

rağmen 1966 yılında İstanbul'da basılmış ve kısa sürede 10.000 sayı satmıştır. Bu kadar kapsamlı olarak ilk defa 1964 yılında çalışmaları başlatmış ve 1965 yılında bitirmiş olmasına rağmen çalışması basılmamış ve bu dönemde görüşüp bilgi alışverişinde bulunduğu Semavi Eyice'nin Küçük Amasra Tarihi çalışmasının çıktığını ifade etmiştir. Bu çalışmalarını daha sonra 1987 yılında hazırladığı Amasra'nın Üç Bin Yılı adlı çalışmasıyla taçlandırmış ve tarihi kent hakkında hazırlanmış en kapsamlı çalışma olarak dikkat çekmiştir. Son olarak 1999 yılında hazırladığı Çeşm-i Cihan Amasra adlı kitabında şu ana kadar hazırladığı çalışmalarının son ve en düzenli bilgilerini, fotoğraflarını ve araştırmalarını sunmuştur. Sakaoğlu bu çalışmasında kentte Bizans dönemine tarihlendirilen birçok kilisenin bulunduğunu öne sürerek yapıların fotoğraflarını sunar (Sakaoğlu, 1999: 38-56, 153-155).

Leslie Brubaker ve John Haldon, 2001

Araştırmacılar Amasra'daki kapalı Yunan haçı planlı kilise, Fatih Cami ve Kilise Mescidi hakkında kısa ve öz bilgiler sunmuş, görüşlerini Eyice (1951a, 1954) ve Ruggieri'nin (1991) çalışmaları ile destekleyen araştırmacı FC (sehven) ve KM'yi tek nefli ve tek apsisli kiliseler olarak tanımlamıştır (Brubaker ve Haldon, 2001: 12, 15)

Ali Boran, 2001

Araştırmacı 1997 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde hazırladığı "*Anadolu`daki İç Kale Cami ve Mescidleri I-II"* adlı doktora tez çalışmasını 2001 yılında kitap haline getirmiştir. Amasra Kilise Mescidi'ni inceleyen araştırmacı çalışmalarını çoğunlukla Eyice (1952, 1954, 1965) ve Sakaoğlu (1966, 1987) gibi araştırmacıların çalışmaları üzerinden gerçekleştirmiştir. Kilisenin planını Eyice'nin planına göre düzenleyen araştırmacı yapının tarihi fotoğraflarını sunarak kilisenin restorasyon öncesini belgelemiştir (Boran, 2001, 115-117, Resim 115-117, 261-268).

Christian Marek, 2003

Araştırmacı *"Pontos et Bithynia: Die römischen Provinzen im Norden Kleinasiens"* adlı çalışmasında Pontos ve Bithynia Bölgeleri hakkında kapsamlı bir araştırma yapmıştır. Çalışmaları kapsamında bölgelerdeki dini yapı ve kültü hakkında bilgiler sunan araştırmacı hazırladığı Amasra haritasında Amasra Kalesi'nde üç dini yapının bulunduğunu göstermektedir. Araştırmacı bölgenin dini yapısı hakkında bilgi vermesinin yanında Amasra'daki Bizans dönemi dini yapılarının malzeme ve teknik özelliklerini incelemiştir (Marek, 2003: 93,117-125,186, Karte X, Abb. 257).

Luca Zavagno, 2009

Araştırmacının 2009 yılında *British Archaeological Reports BAR International Series 2030 sayısında yayınladığı* "Cities in Transition: Urbanism in Byzantium Between Late Antiquity and

the Early Middle Ages (A.D. 500-900)" adlı çalışmasında *Chapter 5*'i Amasra kentine ayırmıştır. Bu bölümde Amasra'nın tarihçesi, Paphlagonia Bölgesi'nin özellikleri, kentin yapısı, kent dokusu ve tarihi yapıları ayrıntılı olarak incelenmiştir (Zavagno, 2009: 129-151).

Levent Toksoy, 2009

Araştırmacı çalışmasında, Amasra'nın M.Ö. 12. yüzyıldan günümüze kadar olan sürecini incelemiştir. Dört bölümden oluşan "Amasra Tarihine Denizden Bakış" adlı kentin tarihsel gelişimi, coğrafyası ve Türk denizciliğindeki önemini incelemiştir. Amastris ve Bizans (5.-13. yüzyıl) başlığı altında kentin Bizans dönemi tarihçesini inceemiş ve kiliseler hakkında özet bilgiler sunmuştur (Toksoy, 2009: 1-254).

Kostas A. Damianidis, 2009

Araştırmacı *"Byzantine Ship Grafiti in the Kilise Mescidi of Amasra"* başlıklı çalışmasında Amasra Kilise Mescidi'nde görülen Bizans dönemi grafitileri hakkında monografik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Ovcharov'un 1977, 2000-2001 tarihi çalışmalarıyla analojik olarak karşılaştıran araştırmacı çalışması kapsamında tespit ettiği örnekleri 13.-14. yüzyıl arasına tarihlendirmektedir (Damianidis, 2009: 135-139).

Roger Stephen Sharp, 2010

Araştırmacı *Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies Institute of Archaeology and Antiquity College of Arts and Law University of Birmingham*'da hazırladığı *The Outside Image: A Comparative Study of External Architectural Display on Middle Byzantine Structures on The Black Sea Littoral* başlıklı *Doctor of Philosophy* çalışmasında Amasra'daki Bizans dönemi yapılar, Vita Basilii, Theophikos'un eserleri, Karadeniz, Karadeniz'in kültürel yapısını alt başlıklar halinde incelenmiştir. Kentin tarihi sürecini, savaşlarını ve surları üzerindeki etkileri kapsamlı olarak inceleyen araştırmacı, Arap Akınları ve Rus Saldırılarının dışında kentteki FC ve KM hakkındaki incelemelerini sunar. Amasra hakkındaki yaptığı çalışmalarını Mesembria ve Cherson'da gerçekleştirdiği incelemeleri ve kapsamlı araştırmaları ile karşılaştırmıştır (Sharp, 2010: 89-117).

Berrin Alper ve Mehmet Alper, 2010

Araştırmacılar kentin tarihçesi ve yapıları hakkında kısaca bilgiler sunmaktadır. Çalışmaları kapsamında Büyükada üzerindeki kilisenin planını sunan araştırmacılar (Semavi Eyice tarafından 1965 yılında ilk defa sunulan plan) kentin surları üzerinde evreleme çalışmaları yapmış ve hazırladıkları planlar üzerinde bunları sunmuştur. Araştırmacılar ansiklopedik bilgi sunarak kentte iki Bizans Kilisesi'nin yer aldığını ifade etmiştir. Çalışmalarında Büyük Kilise adıyla ifade ettikleri FC ve KM'yi Erken Bizans dönemine tarihlendirildiğini yazan

araştırmacılar bu iki kilisenin benzeri plan tipinde, tuğla ve taş malzemeden inşa edildiğini öne sürmüş ve FC ile KM'nin doğu cephe fotoğraflarını sunmuştur (Alper ve Alper, 2010: 129-138).

Ayşegül Yaylı, Yeşim Ozan ve Hüseyin Boran, 2011

Bartın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürülüğü'nün katkılarıyla hazırlanan "Bartın Kültür Envanteri" adlı çalışmada daha önceden gerçekleştirilmiş çalışmalardan yola çıkılarak kentin tarihi ve kültürel değerleri incelenmiş ve kentteki Bizans dönemi dini yapılar hakkında bilgiler sunulmuştur. Araştırmacılar Kum Mahallesi, Horhor Deresi üzerindeki incelemelerde bir kilisenin daha tespit edildiğini ve sonradan kalıntılarının ortadan kaldırıldığını öne sürer (Yaylı ve Ozan ve Boran, 2011: 262, 265-266, 275, 288).

Patrice Pomey, 2013

2013 tarihli çalışmasında Pomey, 2009 yılında Nergis Günsenin'in editörlüğünde hazırlanan çalışmaları incelemiştir. Kostas Damianidis tarafından hazırlanan *"Byzantine Ship Grafiti in the Kilise Mescidi of Amasra"* adlı makalede Amasra'da Kilise Mescidi olarak adlandırılan yapının duvarlarında grafiti gemilerin bulunduğunu yazar. İnceemeleri sonrasında Pomey, KM ile Trabzon Ayasofyası'nın duvarlarındaki grafitileri, Codex 5'te sunulan resimlerle karşılaştırmıştır (Pomey, 2013: 209-211).

Ercan Verim, 2015a

Araştırmacı "Amasrada Bizans Dönemi Üç Eser Tavşan Adası Manastırı Amasra Kilisesi ve Küçük Kilise" başlığı altında hazırladığı yüksek lisans tezinde anlamsız bir şekilde Erken Bizans dönemi, Orta Bizans dönemi ve Geç Bizans dönemlerini incelemiştir. Bizans dönemi tarihçesini kapsamlı şekilde ele almayan araştırmacı, yapının inşa edildiği dönem tarihçesini Türk Devri'nden önce Amasra başlığı altında, ucu açık çok geniş bir süreçte değerlendirmiştir. Verim, çalışmasında yeterli inceleme ve araştırma yapmadan birkaç bilim adamının çalışmasından hareketle Tavşanadası Manastırı (ABAMKYHPK), Amasra Kilisesi (FC) ve Küçük Kilise (KM) başlıkları altında üç Bizans dönemi yapısını olduğu gibi ele almıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan yüksek lisans tezindeki copy-paste (kopyala yapıştır) bölümler mavi, özgün şekilde yazılan bölümler ise beyaz olarak görülmektedir (Verim, 2015a: 1-188).

Ercan Verim, 2015b

2015 yılında Ercan Verim tarafından hazırlanan *"Amasrada Bizans Dönemi Üç Eser: Tavşan Adası Manastırı Amasra Kilisesi ve Küçük Kilise"* adlı yüksek lisans tezi kapsamında incelenen yapılardan sadece biri (Fatih Camii) çalışmada sunulmuştur. Verim, 16 sayfalık makalesinde Fatih Camii'ni Semavi Eyice, Necdet Sakaoğlu, Stephen Hill, James Crow, Ahmet Gökoğlu ve

internet kaynaklarından temin ettiği bilgiler doğrultusunda üstüne birşey katmadan ve yapıyı cami edasıyla sunmuş ve kısa bilgiler sışığında kiliseyi sehven tek nefli kilise olarak incelemiştir. Daha önceden gerçekleştirilen bu çalışmalardaki bilgileri olduğu gibi ve yeni bir çalışma yapıyormuş edasıyla sunan araştırmacı kilisenin planlarını dahi çizmemiş, Amasra'ya gidip yerinde incelemelerde bulunmuş olmasına rağmen kilisede kendi çektiği fotoğrafların yanında 20.10.2015 tarihli internet fotoğraflarına çokça yer vermiştir. Yapının cephelerindeki opus reticulatumu Pompei'deki sivil yapıların cephelerindeki opus reticulatumla karşılaştırması düşündürücüdür (Verim, 2015b: 58-74). Amasra yapılarından sökülerek kopya edilip kilisenin cephelerinde uygulandığı kesindir. Çok farklı coğrafyalar ve erken dönem yapılar ile karşılaştırmak çok da uygun değildir. Tüm bunlar araştırmacı tarafından yapının ne denli tanıtıldığının ve araştırmalarını gerçeşleştirdiğinin göstergesidir.

Ayşegül Yaylı, Baran Aydın, Mustafa Artar, Sevgi Görmüş ve Ahmet Bayrak, 2015

Bartın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından hazırlanan Unesco Dünya Miras Yolunda Amasra Stratejik Eylem Planı adlı proje kapsamında kentteki Bizans dönemi dini yapıları sunulmuştur. Daha önceki çalışmalardan derlenerek hazırlanan Bizans dini yapıları arasında Fatih Cami (Eski Kilise), Şapel / Kapelle (Kültür ve Sanat Evi), Yıkık Kilise (Büyükada Üzerindeki kapalı Yunan haçı planlı kilise), Küçüktepe Martiriumu ve Büyüktepe (inziva) Mağarası başlıkları altında kentteki dini yapılar incelenmiştir (Yaylı, Aydın, Artar, Görmüş ve Bayrak, 2015: 19-20).

Vincenzo Ruggieri ve Alexander Zäh, 2016

"*Visiting The Byzantine Wall Paintings in Turkey",* adlı çalışmada araştırmacılar Amasra'daki duvar resimleri hakkında bilgi sunmuştur.Part I ve Part II şekilde hazılanan çalışmada Part I, Vincenzo Ruggieri tarafından hazırlanmış ve Amasra (Paphlagonia) alt başlığında Amasra'daki duvar resimleri ile ilgili kısa ve öz bilgiler sunulmuştur (Ruggieri ve Zäh, 2016: 57).

Robert Ousterhout, 2016

Araştırmacı *"Bizans'ın Yapı Ustaları"* adlı çalışmasında (2016 tarihli çevirisi) *"Mimari Değişime Yönelik Arkeolojik Bulgular"* başlığı altında bazilikal planlı yapıların haçvari naoslu kiliselere dönüşümü hakkında bilgiler sunmaktadır. Eyice tarafından 8. yüzyıla tarihlendirilen Büyükada üzerindeki kilisenin de bu şekilde inşa edilmiş bir yapı olabileceğini öne sürer (Ousterhout, 2016: 106).

Sevcan Yıldız, 2017

Sakaoğlu, Eyice ve Deniz'in yaptıkları çalışmaları özet niteliğinde sunan araştırmacı, Amasra Kalesi'ndeki kiliselerin Osmanlı döneminde cami olduğunu, mimari özelliği bulunmayan sade

yapılar olarak tanıtmaktadır. Görüşlerini Semavi Eyice tarafından 1982 yılında hazırlanan makale ile destekleyen araştırmacı "Büyükadadaki Kilise Manastır" başlığı altında Bizans döneminden kalma bir tapınak olduğunu öne sürmektedir. Araştırmacının tapınak olarak ifade ettiği yapı, kapalı Yunan haçı planlı kilise ve ek mekanlarıdır. Araştırmacı Oyma Mağaralar başlığı altında sehven Fatih Cami'ni tasvir etmiştir. Araştırmacının çalışmasında yanlışlıkla Fatih Camii'yi Oyma Mağaralar başlığı altında değerlendirmiştir (Yıldız, 2017: 124-125).

Esra Bölükbaşı Ertürk ve Nuray Türker, 2017

Araştırmacılar, *"Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki Kiliseler ve Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi"* adlı çalışmalarında Amasra'daki iki kilise hakkında özet bilgi sunmuştur (Bölükbaşı-Ertürk ve Türker, 2017: 352-353).

James Crow, 2017

Araştırmacı uzun yıllar Stephen Hill ile Amasra'da yüzey araştırması yapmıştır. Yaptıkları çalışmaları kazı ve yüzey araştırmaları sempoyumlarında bazen tek bazen birlikte sunmuşlardır. Crow son olarak *The Archaeology of Byzantine Anatolia from the end of Late Antiquity until the Coming of the Turks* adlı çalışmada yayınladığı "Amastris" isimli çalışmasında kentin tarihçesi ve yapı kalıntıları hakkında bilgiler sunmuştur. Kentte tespit ettikleri dini yapılar hakkında bilgiler sunmuş, Kilise Mescidi ve Fatih Camii'yi 8.-9. yüzyıllara tarihlendirmiştir. Amasra Büyükada üzerindeki kilise ve yapı kalıntıları hakkında çeşitli görüşler sunan araştırmacı kent yapılarındaki devşirme malzemelerle ilgili görüşlerini sunmuştur (Crow, 2017: 389-394).

Kemal Onur Özman, 2018

Özman, Bartın Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı'nda hazırladığı yüksek lisans tezinde kentteki yapı kalıntıları hakkında ansiklopedik bilgiler sunmuştur. Hazırladığı kent haritasında Amasra'daki arkeolojik sit alanlarını numaralandırarak sunmuş ve kiliseleri yerlerini numalarla işaretlemiştir. Büyükada üzerinde manastır, Boztepe Mahallesi'nde 5.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen Kilise, FC, KM ve AAMK (I. ve II. Evreleri belirtmemiş) kalıntısını Bizans dönemi dini yapıları olarak gösterir. Araştırmacı yapıların tespiti için bilimsel kaynak kullanmak yerine doğrudan müze müdürlüğü ile görüşmeyi tercih etmiştir (Özman, 2018: 35-36).

Ercan Verim, 2018

Bildiri metninin, Yüksek Lisans Tezinin küçük bir bölümünü oluşturduğunu ifade eden araştırmacı, Kilise Mescidi'ni incelediği monografik çalışmada yapıyı 9.-10. yüzyıllara tarihlendirmiştir. Araştırmacı yapının 14. 15. yüzyıllarda Cenevizler tarafından kullanıldığını ve 1460-1461 yılları arasında cami haline dönüştürüldüğünü öne sürmüştür (Verim, 2018: 15-16).

H. Sercan Sağlam, 2018

Araştırmacı 2018 yılında *"Politecnico Di Milano Department of Architecture and Urban Studies Preservation of the Architectural Heritage PhD Program 30 th Cycle"* da doktora Tezi olarak hazırladığı *"Urban Palimpsest at Galata & an Architectural Inventory Study for The Genoese Colonial Territories in Asia Minor"* adlı konu kapsamında Amasra'nın tarihçesi ve yapı kalıntılarını incelemiştir. İncelemeleri doğrultusunda kale içindeki iki Bizans kilisesini ile kentin din adamlarını inceleyerek tarihlendirme önerilerinde bulunmuştur (Sağlam, 2018: 26-284).

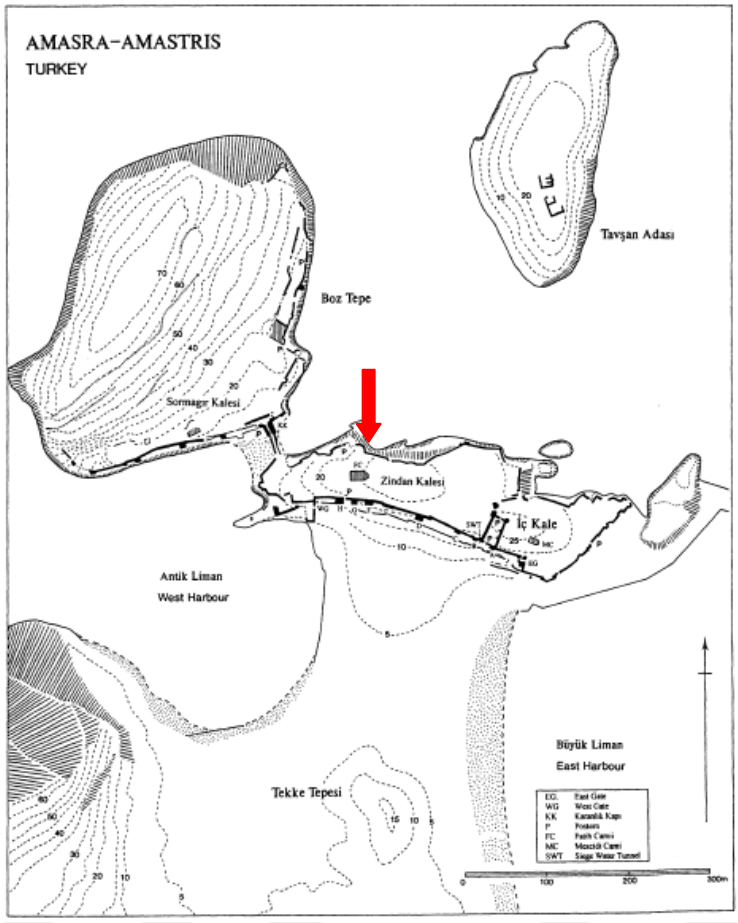
1.4.5.1.Fatih Camii (FC):

1.4.5.1.1.Yeri ve Durumu:

Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerinde kale olarak kullanılan Zindan Kalesi'nin batısında, bulunduğu alana hakim bir konuma inşa edilmiştir. Kuzeyinde Karadeniz, (Amasra'nın Doğu limanı ve Büyükada'ya bakar), doğusunda ise Cenevizler tarafından inşa edildiği ifade edilen ve Cenevizler'e ait armaların yer aldığı Şato Binası ile İçkale, İçkale'ye ulaşan yolun güneydoğusunda KM (FC'nin yaklaşık 220.00 m. güneydoğusunda), güneybatısında Gayrimüslimler'e ait sivil yapı (tarihi kaymakamlık binası), batısında ise İçkale'ye girişi sağlayan ve aynı zamanda Boztepe'ye ulaşan köprü yolu bulunmaktadır (Harita 13).

1989-1992 ve 1994 yıllarında Hill ve Crow tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları kapsamında ayrıntılı olarak incelenen yapının, örtü sistemine kadar beden duvarlarının özgün olduğu ifade edilmiştir (Crow ve Hill, 1995: 259-260).

Genel görünüm itibariyle kilisenin cephelerinde gerçekleştirilen onarımları sırasında yapının batı cephesine büyük bir merdiven ve üzerine ahşap kırma çatılı sundurma bir mekan ilave edilmiştir. Üzeri doğudan batıya meyilli ahşap çatının üzeri Marsilya kiremitleriyle kaplanmıştır. Kuzey, doğu ve güney cephelerinde mimari yapı taşları mümkün olduğunca özgün, aralarına ise koyu pembe, küçük kiremit parçacıklı agregalardan oluşan harç yardımıyla özgün dokusuna çok yakın olmayan onarımlar görülmektedir.

Harita 13 Amasra, Bizans ve Ceneviz Yerleşim Alanları ve Yapıların Konumu (Hill ve Crow, 1992: 91, Fig.1; Crow ve Hill, 1995: Fig. 1)

Restorasyon çalışmaları sırasında özgünlüğünü yitiren yapının içi sıvanarak beyaza boyanmış, güney duvara yarım daire şeklinde bir mihrap nişi, nişin batısına ahşap bir minber, batı ve kuzeyini dolanan ahşap kadınlar mahfili ile kilisenin özgün dokusu iç mekanda değiştirilmiştir. Ahşap çatı yenilenerek özgünlüğünü kaybetmiştir.

1.4.5.1.2.Kilisenin Adı:

Kilisenin inşa kitabesi ve dönem kaynağı tespit edilemediği için orijinal adı ve kime atfedildiği bilinmemiştir. Araştırmacılar tarafından birçok şekilde adlandırılan yapı şöyle tanımlanmaktadır;

Büyük Kilise adıyla anılan yapı, bilimsel çalışmalarda Fatih Cami olarak anılmaktadır (Gür, 2015: 198-199). Arapça telaffuzdan dolayı da bazı çalışmalarda Fatih Camii olarak geçmektedir (Tuğlacı, 1985: 17; Sharp, 2010: 89).

Ioannes Apokaukos tarafından 1222 yılında yazılan mektupta Pammakaristos Kilisesi olarak tanımlanan büyük bir kiliseden bahsedilmektedir. Pammakaristos Kilisesi'nin Fatih Camii olduğu öne sürülmektedir (Hill, 1991: 314). Araştırmacılar bundan hareketle Pammakaristos'a adanmış bir kilise olabileceğini yazar (Sharp, 2010: 90). 15. yüzyıl başında İspanyol elçi Clavijo, Karadeniz seyahati sırasında Amasra'da büyük kilisede ayine katıldığını yazar (De Clavijo, 1993: 65). Clavijo, seyahati sırasında ibadete katıldığı yapıya adıyla hitap etmek yerine Büyük Kilise tanımıyla anlatması bu dönemde kilisede bir kitabenin yer almayışıyla açıklanabilir. 1461 yılında Amasra'nın Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından alınmasıyla kiliseler cami olmuştur. Fetih sonrası yapı artık Fatih Camii adına sahip olmuş ve günümüzde de bu adla anılmaya devam etmektedir[187].

Birçok araştırmacı, yapının orijinal adının bilinmemesi sebebiyle bu yapıyı Fatih Camii adıyla tanımlamaktadır (Eyice, 1965: Plan I; Sakaoğlu, 1999: 142). Çok farklı şekillerde adlandırılan kilise, bazı çağdaş araştırmalarda Eski Kilise gibi tanımlara sahiptir (Yaylı, Aydın v.d., 2015: 20; Bölükbaşı-Ertürk ve Türker, 2017: 352). Yapı çağdaş dönemde yerli ve yabancı turistler tarafından Amasra Kilise, Fatih Camii, Fatih Kilise ya da Amasra Büyük Cami gibi isimlerle anılmaktadır.

1.4.5.1.3.Tarihlendirilmesi:

Sakaoğlu, Hill ve Crow tarafından 9. yüzyıla tarihlendirilen kilise, 19.00 x 11.00 m. ölçülerinde, batısında tek narteks, doğusunda içten ve dıştan yuvarlak bir apsis, kırma çatılı kilise, doğu-batı doğrultusunda üç nefli bazilikal planlıdır (Hill, 1991: 311-322; Gür, 2015: 197). Naosun doğusunda içten ve dıştan yarım daire bir apsis yer almaktadır. Apsiste büyük üç pencer bulunur. Yapının cephelerinde belirgin tuğla ve taşların dönüşümlü kullanımları, Brubaker, Haldon, Eyice, Ruggieri ve Gür, kiliseyi 8.-9. yüzyıla tarihlendirmektedir (Brubaker ve Haldon, 2001: 15; Gür, 2015: 197-198).

Eyice, yapı üzerinde gerçekleştirdiği incelemeler doğrultusunda kiliseyi 9. yüzyıla tarihlendirmektedir. Araştırmacı 9. yüzyılda Bizanslılar tarafından Amasra Kaleiçi'nde inşa edilen iki kilisenin Latin Kilisesi olduğunu öne sürmektedir (Eyice, 1995: 241). Net olmamakla

[187] Padişahın fethini anlatan dönem kaynağı bu konuyu şöyle anlatmaktadır;
"1461 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından Amasra ele geçirildiği zaman buradaki kiliseler camiye çevrilmiştir. Bu yapılardan biri padişaha atfedilerek adı Fatih Camii olarak değiştirilmiş ve burada hutbe okutulmuştur. Büyük yapı olarak ifade edilen bu kilisenin günümüzde Fatih Camii adıyla bilinen kilise olduğu gayet açıktır" (Aşık Paşazade, 2003: 234).

birlikte bazı araştırmacılar bu kiliseyi 9.-10. yüzyıl arasına tarihlendirmektedir (Bölükbaşı-Ertürk ve Türker, 2017: 352).

Ruggieri, FC ve KM'yi 9. yüzyıla tarihlendirmektedir. Görüşlerini daha önce yapılar üzerinde inceleme yapan araştırmacıların görüşleri ile desteklemiştir (Eyice, 1954a: 97-105; Eyice, 1965: 68-69; Ruggieri, 1991: 236). Yapının mevcut durumunu değerlendiren araştırmacı kiliseyi 9. yüzyılın sonlarına tarihlendirmektedir. Araştırmacı FC'nin batı cephesindeki onarım faaliyeleri ve cephelerinin üst seviyesindeki opus reticulatum düzenlemesini göz önünde bulundurarak, kiliseyi 9. yüzyılın sonlarına tarihlendirmiştir (Ruggieri, 1991: 236). Kiliselerin 9. yüzyılın başında inşa edildiğini öne süren araştırmacılar, FC'nin cephelerindeki opus reticulatumların Bedesten olarak adlandırılan yapıdan etkilenilerek uygulandığı öne sürmüştür (Ruggieri, 1991: 236, Marek, 1993: 97; Marek, 2003: 93, Abb. 136).

Yapının batısına, kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen planlı ahşaptan bir son cemaat yeri inşa edilmiştir. 1461 yılında camiye çevrilen kilisenin adı Fatih Camii olarak değiştirilmiş ve yapıya bir vakıf dahil edilmiştir (Aşık Paşazade, 2003: 234; Gür, 2015: 198).

Büyük Kilise olarak tanımlanan FC'nin (Gür, 2015: 198-199), Ioannes Apokaukos tarafından 1222 yılında yazılan mektupta Pammakaristos'a ithaf edilen Pammakaristos Kilise adına sahip olduğu yazar (Hill, 1991: 314). Son dönem araştırmalarda Fatih Camii ısrarla Orta Bizans dönemine tarihlendirilmektedir (Sağlam, 2018: 274). Araştırmacı, Amasra'da 1284'ten önce bir Fransisken Manastırı'nın kurulduğunu yazar. 7 Eylül 1424 tarihli Massaria di Caffa'nın kaydını yorumlayan araştırmacı bu dönemde Cenevizler'e ait bir kilisede Fransisken Papazı'nın görev yaptığını öne sürer. Bu din adamı muhtemelen Pammakarizör'dür ve 1222 tarihli belgede adı geçen Pammakaristos Kilisesi'nde görev yapmaktadır (Quirini-Poplawski, 2017: 124, Sağlam, 2018: 274).

Hill, 1989 yılında kalede gerçekleştirdiği incelemeleri sırasında zamanla değişime uğrayan iki kilisenin de Orta Bizans dönemine tarihlendirildiğini yazar. Bu iki kilisenin cephelerindeki taş ve tuğla işçiliklerinin yanında pencerelerin üstündeki pişmiş toprak keramoplastik süs çömlekleri, Nessebre Bizans kiliseleri ile karşılaştıran araştırmacı, yapıların özgün halde günümüze geldiğini öne sürer (Hill, 1991: 314). Crow, 2017 yılında Amasra'daki kiliselerin genel özelliklerine değinerek kiliseyi 8.-9. yüzyıllara tarihlendirir (Crow, 2017: 390).

15. yüzyıl başında İspanyol elçi Clavijo, Karadeniz seyahati sırasında Amasra'da büyük kilisede ayine katıldığını yazmaktadır. Elçinin ayine katıldığı büyük kilise muhtemelen Fatih Camii'dir (De Clavijo, 1993: 65). Clavijo, iki tepenin bir köprü vasıtasıyla bağlandığı Amasra'da surların içinde önemini yitirmiş yapıların yer aldığını yazar. Surların dışında çeşitli yapılar, saray

kalıntıları ve kilise izlerinden bahseden seyyah bu yapıların bu dönemde harabe halde olduğunu ifade etmiştir (De Clavijo, 1993: 65). 1461 yılında Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından Amasra ele geçirildiğinde kiliseler camiye çevrilmiştir. Bu yapılardan biri padişaha atfedilerek adı Fatih Camii olarak değiştirilmiş ve burada hutbe okutulmuştur. Kilise, 15. yüzyıldan itibaren Fatih Camii adıyla ibadete açılmış, günümüzde de aynı amaca hizmet etmektedir (Aşık Paşazade, 2003: 234)[188].

16.yüzyıla tarihlendirilen anonim bir Yunan kroniği Amasra'nın fethi, Mehmed II (Fatih) (1451-1481) ve Amasra'daki dini yapılar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu dönemde Amasra ve Caffa (Ukrayna Kırım yarımadasının güneydoğusundaki Feodosya-Kefe liman şehri) ve Amasra 15. yüzyılda Cenevizler'in elinde kalan önemli iki kenttir. Kefe'nin çöküşünden kısa bir süre sonra ele geçirildiği bilinmektedir (Philippides, 1991: 57). Mehmed II (Fatih)'in (1451-1481) Amasra'yı fethettiği dönemde İstanbul Patriği Iosaf'ın (1459-1464) Patriklik tahtında yer almaktadır[189] (Philippides, 1990: 59, 158, 173). Mehmed II (Fatih) (1451-1481), çocukları

[188] Fetih sonrasında cami olan yapı, Aşık Paşazade'de şöyle anlatılmaktadır; *"İflakan ilinin ucunda padişahın bir hisarı vardı. Onun halkını bu Amasra'ya getirtti. Büyük bir kiliseyi cami yaptırdı. Onda Sultan Mehmed Gazi adına İslam hutbesi okundu. Ayrıca bir kadı tayin etti"* (Aşık Paşazade, 2003: 234).

[189] İstanbul'un Fethi ve sonrasında Amasra'nın fethinin anlatıldığı anononim Yunan krıniğinde, İstanbul Patrikleri hakkında şu bilgiler anlatılmaktadır;
Fatih Sultan Mehmed kente döndüğünde ilk olarak Patrik'in nerede olduğunu sormuştur. Halka bir Patrik belirlemeleri gerektiğini ve kendi aralarından istedikleri kişileri seçmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bunun çok zekice bir uygulama olduğunu Hıristiyan halk anlamamıştır. Bunu duyan Hıristiyanların şehre geri döneceğini bildiği için bunu yaptığına inanılmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine Hıristiyan halk Filozof Lord George Scholarios'u seçmiştir. George Scholarios, bu dönemde halkın en dindar ve en saygın kişisidir. George Scholarios'u bu dönemde Hıristiyan halk Patrik olarak seçmek istemiş fakat O bu durum karşısında isteksiz kalmıştır. İmparator kendi elleriyle asayı George Scholarios'a vermiş ve O'nu zerafetle anmıştır. Patrik seçilen George Scholarios'a bundan sonra Patrik Gennadios adı verilmiştir (Philippides, 1991: 57). *Patrik için Kutsal Havariler Kilisesi'ni vermiştir. Patrik oradayken kilisenin avlusunda öldürülen bir adam bulunmuştur. Bunun üzerine Patrik ve yardımcıları benzer bir durum ile karşı karşıya kalmaktan korkmuştur. Böylece o ünlü Kutsal Havariler Kilisesi'nden ayrılmışlardır. Günümüzde bu kilisenin güneyinde Fatih Sultan Mehmed'in Camisi (Fethiye Cami) bulunmaktadır. O zamanda kilisenin çevresinde yaşayan halk ve hiçbir yapı bulunmamaktadır. Günümüzde binanın bütün bölümleri bilinmektedir. Bu bölgeden ayrılan Patrik, buranın güneyindeki Pammakaristos Kilisesi'ni Patrikhane olarak kullanmak istemiştir. Pammakaristos Kilisesi çevresindeki mahalle tüm şehirlerden sürgün olarak getirilen Hıristiyanlar için iskan alanı olarak kullanılmıştır* (Philippides, 1991: 57). *Fatih Sultan Mehmed, kilisenin deposu olarak kullanılan ek bir binaya gelerek Patrik Lord Gennadios ile Hıristiyanlıkta kutsal sayılan teslis (baba, oğul ve kutsal ruh) kavramı üzerine konuşmuş ve Patrik'in açıklamalarından memnun kalmıştır* (Philippides, 1991: 59). *Tüm bu olayların sürdüğü dönemde Fatih Sultan Mehmed, Poleponnesos'a yönelmiştir. Burada Demetrios ve Thomas isimli iki despot, imparator ile savaşmayı göze alamamıştır. Ayrıca padişaha her yıl iki bin tutarında haraç ödemeyi kabul etmiştir. Ayrıca haraç ödemeyi kabul eden iki despotu farklı bölgelere yerleştirmiştir* (1457-1460) (Philippides, 1991: 59, 159). *Patrik Lord Gennadios (1453-1456), beş yıl sonra istifa etmiş ve görevi devretmiştir. Bunun üzerine kentteki Lord Isidoros Xanthopoulos (ölümü 1462) Patrik olarak atanmıştır* (Philippides, 1991: 59, 158). *Onun da ölümü üzerine Kokkas adı verilen Lord Iosaf (1465) Patrik olmuştur* (Philippides, 1991: 59, 158). *Patrik Lord Iosaf, çok başarılı olamamış ve bir gün kuyuya düşerek ölmüştür. Bu zamana kadar yaşadığı bilinen Patrik Lord Gennadios, kentte yaşanan olumsuz ve skandal olayları unutmak için kenti terk etmiş (1456), Serres yakınındaki Honorable Forerunner (Prodromos) Manastırı'na gitmiştir Lord Gennadios'un burada öldüğü bilinmektedir* (ölümü

olmayan aileler öldüklerinde geride bıraktıkları mülk ve paraları ile üç köydeki aşarı, kiliseye vakfiye olarak devretmiştir (Eyice, 1995: 242).

1870-1871 yılında Bartınlı Mühendis, Kanonismos Ellinikos Filologikos Syllogos, Konstantinupoli olarak tanımlanan İstanbul Beyoğlu'ndaki Rum Edebiyat Cemiyeti (Syllogos) kapamında bir bildiri sunmuştur. Avraam *"Πραγματεία Περί Αμάστριος και τον Πέριξ Αυτές"* başlıklı bildirisinde, Aya Yorki Tepesi olarak adlandırılan alanda bir kilisenin bulunduğunu ve nekropol olarak kullanılan bu alanda muhteşem mezarların bulunduğunu ifade eder. Avraam, Amasra Kalesi'nde cami olarak kullanılan iki kilisenin, duvarlarında resimler ile döşemelerinin altında mezarların bulunduğunu yazar (Avraam, 1872: 48-49).

Resim 186 FC, Zemin Döşemesi, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (AVGMA, 1948)

AVGMA'da gerçekleştirilen incelemelerde kilisenin zemin döşemesinin tahrip olduğu görülür (Resim 186). 1868 tarihli fotoğrafta Avraam tarafından görülen naos zemin döşemesinin orijinal hali görülmektedir (VGM, 1948; Avraam, 1872: 48-49). Ahşap zemin döşemelerinin altında moloz şeklinde atıkların yer aldığı görülmektedir. Avraam tarafından incelenen yapının döşemesinin moloz atıkları altındaki mezarların incelendiği tahmin edilmektedir. Bu dönem sonrasında zemin döşemesi yenilenerek günümüzdeki haline getirilmiştir.

1876-1882 yılları arasında cami olarak kullanılan yapının içinde üzerleri hat yazılı levhaların yer aldığı ifade edilmektedir (Tuğlacı, 1985: 17). 1887-1888'de FC'de gerçekleştirilen restorasyonlarda içerideki ahşap malzemeler yenilenmiştir (Tuğlacı, 1985: 17; Eyice, 1995: 242). Bu restorasyon sürecinde ahşaplarla birlikte ve kilisenin kapılarında da önemli değişiklikler olmuştur (Eyice, 1995: 242). 1887 ve 1957 yıllarındaki onarımlarda kilise kısmen

---

1472) (Philippides, 1991: 59, 158). Fatih Sultan Mehmed'in Amasra'yı fethettiği dönemde İstanbul Patriği Iosaf'ın (1459-1464) başta olduğu bilinmektedir (Philippides, 1990: 59, 158, 173).
1373-1543 arasındaki İstanbul Patrikleri için bakınız (Runciman, 1968: 98-99; Philippides, 1990: 59, 158, 173).

yenilenmiştir (Sakaoğlu, 1987: 202). 1887 yılında önemli bir restorasyon süreciyle kilisenin çatısı yenilenmiştir[190] (Tuğlacı, 1985: 17).

Tuğlacı, Eyice ve Sakaoğlu tarafından incelenen yapının 1887 yılında yukarıda da ifade edildiği gibi ahşap çatısının yenilendiği ifade edilmiştir. Araştırmacıların incelemeleri sırasında bazı eksiklikler gözlemlenmiştir. 05.06.1984 tarihli AVGMA'da kayıtlı eski eser fişinde yapının narteksinin, 1887 tarihli onarımlarla kaldırıldığı, çökme tehlikesiyle karşı karşıya gelen beşik tonozunun yıkılarak yerine ahşap kırma çatının inşa edildiği yazmaktadır. Bu onarımlar sırasında yapının çatısından düşen Safranbolulu Gayrimüslim bir ustanın öldüğü ifade edilmiştir. 1930'lu yıllara kadar Amasra çevresindeki yapılarda ahşap minareler yapılara dini nitelik kazandıran yapı unsurları arasındadır. FC ve KM'nin birer ahşap minareye sahip olduğu bilinmektedir. Yakın bir dönemde bu ahşap minareler yıkılmış ve KM'ye birdaha minare inşa edilmemiştir, FC'nin apsisinin güneydoğusuna cepheden bağımsız minare inşa edilmiştir (Eyice, 1995: 242).

1949 yılında yapıyı inceleyen Eyice, kilisenin doğu cephesinin fotoğrafını sunmuştur. Fotoğraf, kilisenin bu dönemde restorasyonda olduğubu kanıtlamaktadır. Apsisin doğusunda yerdeki kiliseye ait molozlar görülmektedir. Apsisi gösteren fotoğrafta apsisin en üst seviyesinin onarıldığı, kaba sıva ve onarım izlerinin yanında agrega farklılıklarından anlaşılmaktadır (Eyice, 1952: 4). Eyice 1949'larda FC üzerindeki incelemelerini fotoğraflarla belgelemiştir. Kilisenin doğu ve batı cephelerinin fotoğraflarını sunan araştırmacı kilisenin batı cephesinde çok büyük değişimin olduğunu gözler önüne sermektedir. Batı cephede, eksendeki merkezi kapının üzerinde simetrik iki yuvarlak kemerli pencere ile kapının kuzeyinde yuvarlak kemerli bir açıklık bulunur. Batı cephenin sıva kalıntılarına bakarak daha önceki dönemlerde bu cephede doğu-batı uzantılı, çift pahlı bir çatının izi görülmektedir. Bu izin gözrüldüğü batı cephede ahşap kırma çatılı bir sundurma ya da son cemaat yerinin bulunduğu tahmin edilmektedir (Eyice, 1954a: Planc. XXXVII-4) (Resim 187-188).

[190] Bazı araştırmacılar yapının naosunun içten tonoz örtü sistemine sahip olduğunu bilmeden sehven 1887 yılında önemli bir restorasyon süreciyle kilisenin ahşap tavanının yenilendiğini öne sürmüştür (Tuğlacı, 1985: 17).

Resim 187 FC, Batı Cephe, 1949'lar (Eyice, 1954a: Planc. XXXVII-4),
Resim 188 FC, Doğu Cephe (VGMA 1960)

1948 yılına tarihlendirilen AVGMA fotoğraflarında kilise apsisinin kuzeyine bitişik, kare kaide üzerinde prizmatik pabuç, silindirik gövde ve peteğe sahip, tek şerefeli, konik külahlı bir minare görülür. Bu dönemde kilisenin apsisi dışarıdan sıvalıdır ve üzeri içten yarım daire kubbe, dışarıdan ise ahşap kırma çatıyla örtülüdür. Bu dönemde kilisenin naosu içten tonoz, dıştan ahşap kırma çatılıdır. Yıkılmak üzere olan ahşap çatı alaturka kiremit kaplıdır. Fotoğraflardan tespit edilebildiği kadarıyla (AutoCAD ortamında belirlenen yükseklik ve genişlikler) kilisenin 6.05-6.35 m. arasında ortalama 0.30 m. genişliğinde, güney, doğu ve kuzey cepheleri dolanan yatay süsleme kuşağı görülmektedir. Bu kuşakta üçgen şekillerden oluşan geometrik süslemeler, 8.00-8.30 m. arasında ise yüzeysel nişler görülmektedir.

1960 tarihli AVGMA fotoğraflarında kilisenin içinin Osmanlı döneminde sıvanarak beyaza boyandığını gösterir. Dökülen sıvaların altından duvar resimleri görülmektedir. 29.11.1978 tarihli tapu belgesinde FC arazisinde Osman oğlu Ahmet Gülten'e ait yapı ile arazinin 18.08.1966 tarihli Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olduğu ifade edilmiştir. 10.03.2000 tarihli belgede, kilisenin güneyindeki tescilsiz yapının kaldırılması için Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından alınmış karar belgesi bulunmaktadır.

Resim 189 FC, Güneydeki İki Katlı Tescilsiz Yapı (AVGMA, 1992)

05.06.1984 tarihli AVGMA'da kayıtlı eski eser fişinde 1957 yılında yapının kapsamlı bir onarım geçirdiği ifade edilmiştir. Restorasyonun ardından yapıya kuzeydeki bir kapıdan girilmeye başlanmıştır. 09.09.1993 yılında Abide ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı'na sunulan raporda yapının güneydoğusundaki minarenin 1963 yılında inşa edildiği ifade edilmiştir. Aynı raporda cephelerdeki derzlerin bozulduğu, ahşap tavanın çürüdüğü ve tahrip olduğu, zemindeki ahşap döşemelerle pencelerin doğramalarının yenilenmesi gerektiği bildirilmiştir. Restoratör Abdullah Yiğitoğlu ve Mimar Hüdavendigar Akmaydalı tarafından sunulan raporda yapının duvarlarındaki sıvanın raspalanarak yenilenmesi gerektiği de belirtilmiştir. Bu işlem akıllara kilisenin tahrip olan duvar resimlerinin tahribatın, restorasyonlar sırasında gerçekleştiğini göstermektedir. 04.05.1992 tarihli Amasra Belediye Başkanlığı tarafından sunulan ve 18.05.1992 yılında Abide ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı tarafından onaylanan belge kapsamında yapının Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmesi bildirilmektedir. Bundan bir yıl sonra 23.11.1993 tarihli Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından alınan karar doğrultusunda yapının kuzeyinde, sonradan buraya yerleştirilen tuvaletlerin kaldırılması kararlaştırılmıştır (Resim 189).

AVGMA'da tespit edilen fotoğraflarda 1992 yılında kilise apsisinin kuzeyindeki pencerenin kapı olarak kullanıldığı görülür. Yeşil, metal çift kanatlı kapının yerinde günümüzde pencere ve metal demir parmaklıklar yer almaktadır. Bu dönemde yapının güneyindeki iki katlı binadan bağımsız batı cephede kiliseye bitişik tek katlı bir sivil yapı bulunur. Kilisenin batı cephesi ile sınırlı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapı, bu dönemde ev olarak kullanılmaktadır. Bu dönemde ikinci katta, yapının batısındaki tribelonun, eksendeki penceresi ile alttaki kapı

örülerek kapatılmıştır. 23.02.2005 tarihli AVGMA fotoğrafında, yapının batısındaki sivil yapının yıkılarak kilisenin cephesinin yeniden düzenlendiği görülür. Batı duvar ekseninde çift kanatlı kapı açılmış, ikinci kattaki tribelon ortaya çıkartılmıştır (Resim 190-191).

Resim 190 FC, Batı, Tek Katlı Sivil Yapı, (VGMA, 1992)

Resim 191 FC, Güney, İki Katlı Tescilsiz Yapı, (VGMA, 2005)

23.02.2005 tarihli AVGM Arşivindeki fotoğraflarda kilisenin güneyindeki iki katlı yapı ile kuzeydeki tuvaletlerin kaldırılmadığı görülmektedir. Restorasyon sırasında kilisenin duvarları raspalanmış, sıvanarak beyaza boyanmış, cephelerindeki derzler onarılmıştır.

FC, günümüzde cami olarak kullanılır ve günümüzde ibadete açıktır. Sharp, 2010 yılında yaptığı çalışmada Büyük Kilise (FC) başlığı altında bu yapıyı incelemiştir. Konumu, tarihçesi, geçirdiği evreleri, malzeme-teknik özelliklerini inceleyen araştırmacı yapının 9. yüzyıla tarihlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür (Sharp, 2010: 91). 2015 yılında FC hakkında yazdığı monografik makale çalışmasında yapının tarihçesi hakkında daha önceden yapılmış çalışmalardan hareketle kilisenin 9. yüzyıla tarihlendirilmesi tahmin edilmektedir gibi net olmayan ifadelerde bulunması düşündürücüdür (Verim, 2015b: 58).

Tüm bu incelemeler doğrultusunda yapı, 8.-9. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Ayrıca yapının cephelerinden süslemeler ile duvar resimleri, 12.-13. yüzyılda onarılan yapının cephe ve naosunun süslendiğini gösterir.

1.4.5.1.4.Mimari Tanıtım:

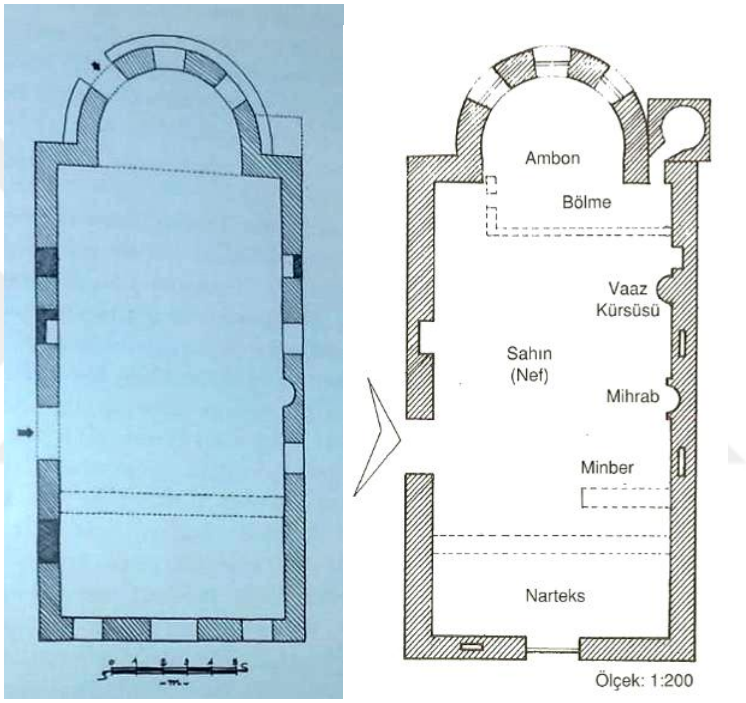
Plan

Semavi Eyice ve Necdet Sakaoğlu tarafından planları çizilen yapı hakkında monografik bir çalışma yapan Verim, yapının planını çizme tenezülünde bulunmamış, daha önceden Sakaoğlu

ve Eyice tarafından hazırlanan rölöveleri ölçeklendirmeden olduğu gibi kullanmıştır (Sakaoğlu, 1999: 153; Verim, 2015b: Çizim 4) (Çizim 89).

Sakaoğlu 1/200 ölçekli çiziminde yapıyı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli ve yuvarlak tek apsisli bir kilise olarak belirtmiştir (Sakaoğlu, 1999: 153).

Sakaoğlu, kilise planı üzerinde ambon, bölme ve narteks gibi günümüzde olmayan bazı bölümlerini de belirtmiştir. Rölöve planı üzerinde günümüzde olmayan yapı elemanlarını belirten Sakaoğlu'nun çalışmalarını olduğu gibi kendi çalışmasına aktaran araştırmacı Verim'de aynı plan ve bilgileri tekrar etmekle yetinmiştir (Sakaoğlu, 1999: 153; Verim, 2015b: Çizim 4).

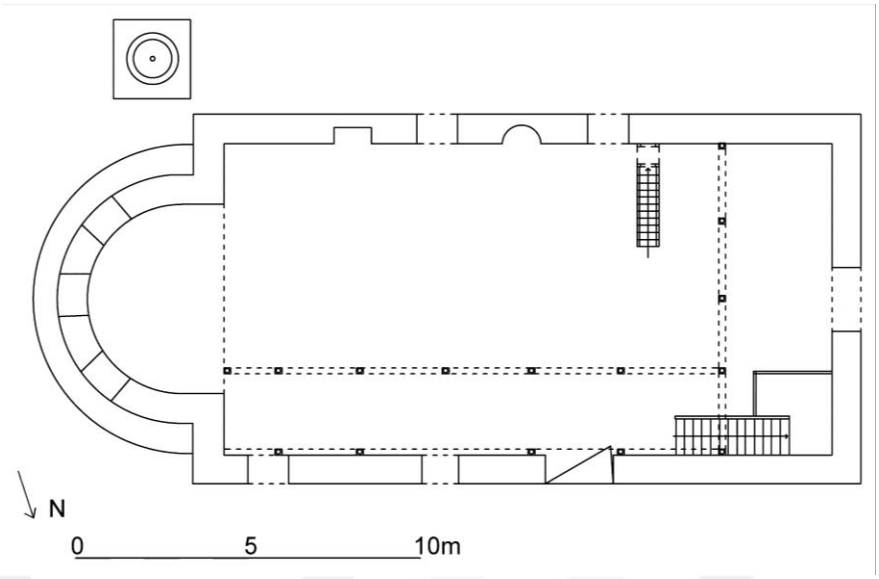
Çizim 89 FC, Plan (Sol) (Eyice, 1954a: Fig. 3), (Sağ) (Sakaoğlu, 1999: 153)

FC, günümüzde doğu-batı doğrultusunda, tek nefli, dikdörtgen planlı, doğusunda içten ve dıştan yarım daire merkezi apsislidir. Doğusundaki KM ise kuzeybatı-güneydoğu doğrultuludur. FC, KM'nin ortalama iki katı büyüklüğündedir. FC, plan özellikleri ve boyutu açısından değerlendirildiğinde, Mesembria'daki Eski Metropol Kilisesi'nin (6. yüzyıl) orta nefi ile aynı ölçülere sahip olduğu öne sürülmektedir. Dokuzuncu yüzyılın başlangıcından sonra inşa edilen merkezi odaklı kilise plan tiplerden farklı olarak naos ölçülerinin büyük olduğunu ifade eden araştırmacılar yapının, kentin katedrali olduğu belirtmiş (Sharp, 2010: 91) fakat FC'nin kiborion planlı olduğunu belirleyememiştir.

Günümüzde FC, doğu-batı doğrultusunda tek nefli, doğuda içten ve dıştan yarım daire merkezi apsisten oluşmaktadır. Merkezi apsiste üç, naos kuzey ve güney duvarlarda ise iki katlı pencere

düzenlemesi görülmektedir. Narteksi günümüze ulaşmayan yapının, narteks duvarları korunmuş, naos ile narteks arasındaki duvarlar son yüzyılda ortadan kaldırılmıştır. Yapının üzeri günümüzde, içten düz örtü sistemine sahip, dıştan ise kırma çatılıdır. Apsis günümüzde içte yarım kubbe, dışta ise kırma çatılıdır. FC, bazı araştırmacılar tarafından tek nefli kilise olarak tanımlanmış ve bu plan tipi doğrultusunda sehven monografik çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca 1950 sonrasında FC'yi kapsayan çalışmalarda da yapı tek nefli ve kırma çatılı olarak ele alınmıştır. Doğuda merkeki apsis, batıda ise narteksin bulunduğunu yazan araştırmacılardan çoğunlukla Gökoğlu ve Eyice'nin çalışmalarını tekrar eder niteliktedir.

FC, kronolojik olarak (Eyice, 1951b: 3-8, Eyice, 1952: 1-4, Gökoğlu, 1952: 139-140, Eyice, 1954a: 97-105, Planche 37-38, Eyice, 1965: 22-74, Eyice, 1982: 608-612, Tuğlacı, 1985: 16-17, Sakaoğlu, 1987, Hill, 1990: 81-91, Hill, 1991: 311-321, Foss, 1991c: 75, Ruggieri, 1991: 91-92, 132-134, 236, III 25-27, III 47, Hill ve Crow, 1992: 83-92, Hill ve Crow, 1993: 19-25, Marek, 1993: 96-97, Crow ve Hill, 1995: 251-265, Ruggieri, 1995: 62-69, Eyice, 1995: 241-242, Sakaoğlu, 1999: 38-56, 153-155, Brubaker ve Haldon, 2001: 15, Zavagno, 2009: 129-151, Sharp, 2010: 89-117, Alper ve Alper, 2010: 129-138, Yaylı ve Ozan ve Boran, 2011: 262, 265-266, 275, 288, Verim, 2015a: 1-188, Yaylı, Aydın, Artar, Görmüş ve Bayrak, 2015: 19-20, Yıldız, 2017: 124-125, Bölükbaşı-Ertürk ve Türker, 2017: 352-353, Crow, 2017: 389-394, Özman, 2018: 35-36, Sağlam, 2018: 26-284) tarafından incelenmiştir. Bu araştırmacıların hepsi de FC'yi tek nefli, tek apsisli, tek narteksli olarak tanımlamış, örtü sistemini ise içten tonoz dıştan kırma çatılı, içten ve dıştan tonoz ya da içten ve dıştan kırma çatı sistemli olarak tanımlamıştır. FC hakkında monografik çalışma yapan araştırmacılar (Eyice, 1995: 241-242, Verim, 2015a: 1-188), çalışmalarında yapının doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli ve tek apsisli büyük bir kilise olarak tanımlamış, hatta tüm bu çalışmaların üzerine hazırlanan tekrar niteliğindeki bilgilerin sunulduğu yüksek lisans tezinden hazırlanan makalede ise (Verim, 2015b: 58-74) aynı bilgiler tekrarlanmıştır. İncelemeler doğrultusunda kilisenin yukarıda da araştırmacılar tarafından ifade edildiği gibi tek nefli bir kilise olmadığı, 8.-9. yüzyıllara tarihlendirilen kiborion planlı bir yapı olduğu görülmüştür (Çizim 90).

Çizim 90 FC, Plan, Rölöve (Gür, 2019)

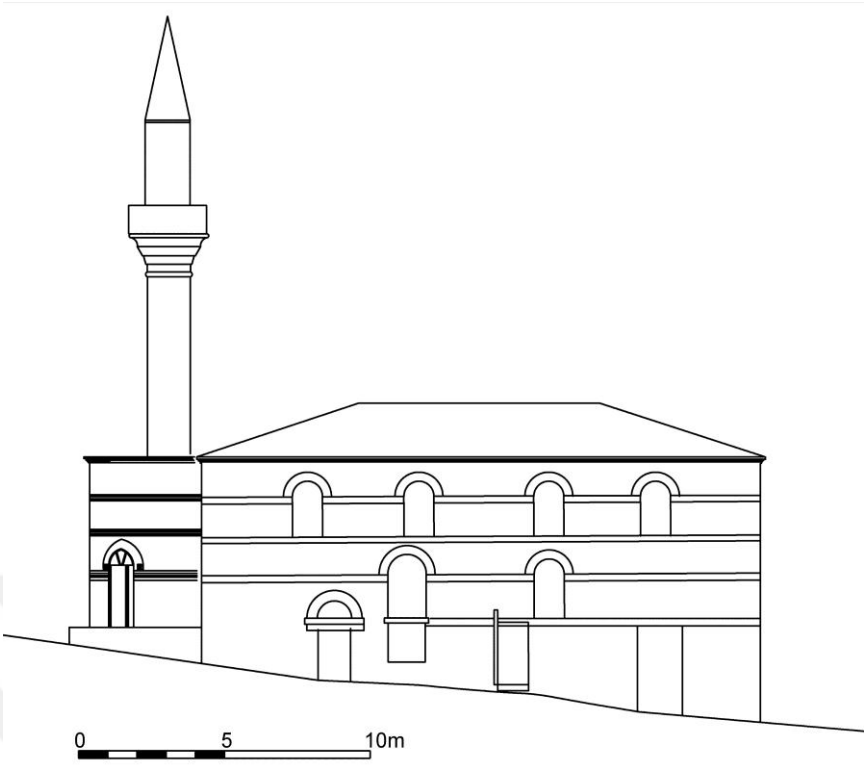
Dış Tanıtım[191]

Araştırmacılar FC ve KM'nin, cephe düzeni, malzeme ve teknik özellikleri açısından benzer olduğunu öne sürmektedir. FC'nin cepheleri, restorasyon çalışmaları sonucu büyük ölçüde değişime uğramıştır (Eyice, 1965: 69).

Kuzey Cephe

Kuzey cephe apsis hariç 19.10 x 8.86 m. ölçülerindedir. Kuzey cephede dört sıra tuğla dizisi görülür. Tuğla dizeleri arasında moloz taş, tuğla ve harç kullanılmıştır. En üstteki yatay tuğla dizelerinin üstünde opus reticulatum tekniğinde duvar yer alır.

[191] FC'nin cephelerindeki ölçülerin belirlenmesinde bazı zorluklarla karşılaşılmıştır. Doğudan batıda alçalan arazi yapısı nedeniye, cephelerdeki ölçüler belirlenirken batı cephe referans alınmıştır.

Çizim 91 FC, Kuzey Cephe, Rölöve, Cephenin Batısında Kapatılan Kapı (Gür, 2018)

Resim 192 FC, Kuzey Cephe (Gür, 2018)

Kuzey cephede üç katlı pencere düzenlemesi görülmektedir. Kilisenin kuzey cephesinin doğusunda 1.76 x 1.10 m. ölçülerinde, 0.85 m. derinliğinde dikdörtgen bir pencere yer alır. Pencerede günümüzde demir parmaklık yer almaktadır. Pencerenin üzerinde devşirme friz, lento olarak kullanılmıştır (Resim 192, Çizim 91). Devşirme frizin üzerinde simetrik girlandların aralarında bukranionlar, girlandların yayları içinde ise madalyonlar şeklinde dairesel çelenkler

görülür. Devşirme lento taşı üzerinde içi moloz taş ve harçla doldurulmuş, tuğla malzemeli yuvarlak kemer yer alır.

Resim 193 FC, Kuzey Cephe, Pencere (Sol), Eksende Sonradan Açılan Kapı (Sağ) (Gür, 2018)

Alt kat pencere hizasında, pencerenin batısında ve cephenin eksenin sonradan açılmış 2.02 x 0.90 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğinde dikdörtgen bir kapı yer alır. Kapının üzerinde güneyden kuzeye eğimli, iki konsol ile desteklenmiş sundurma bir çatı yer almaktadır (Resim 193).

Cephenin batısında sonradan kapatıldığı anlaşılan dikdörtgen bir kapıya ait onarım izleri görülmektedir. Kapı ortalama 1.55 x 2.60 m. uzunluğunda ve 0.85 m. derinliğindedir (Resim 194).

Resim 194 FC, Kuzey Cephe, Eksenin Batısı, Kapatılan Kapı (Gür, 2018)

İkinci kat seviyede ise eksende 2.95 m.'de başlayan yuvarlak kemerli iki pencere bulunmaktadır. Pencereler 1.10 x 2.28 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğe sahip yuvarlak kemerlidir. Pencerelerin yuvarlak kemerleri tuğla ve harç malzemeden inşa edilmiştir.

Üçüncü katta ise eksenin doğusunda iki, batısında iki olmak üzere dört pencere bulunmaktadır. 5.91 m. yüksekte yer alan pencereler 2.30 x 1.00 m. ölçülerinde, 0.85 m. derinliğe sahip yuvarlak kemerlidir. Pencerelerin yuvarlak kemerleri tuğladan inşa edilmiştir. Bu dört pencerenin içi alçı revzen şebekelidir.

Kuzey cephe yerden 8.86 m. yukarıda 0.20.m. genişliğinde içbükey harç saçak ve üzerinde 0.10 m. genişliğinde ahşap korniş ile son bulur.

Doğu Cephe

Doğu cephe 10.73 x 5.70 m. ölçülerindedir. Cephenin merkezinde 4.00 m. dışa taşkın yarım daire bir apsis yer almaktadır. Apsis 4.00 x 6.97 m. ölçülerine sahiptir. Apsiste 3.17 m.de başlayan, 2.99 x 1.20 m. ölçülerinde 0.85 m. derinliğinde yuvarlak kemerli, dikdörtgen üç pencere yer alır (Resim 195).

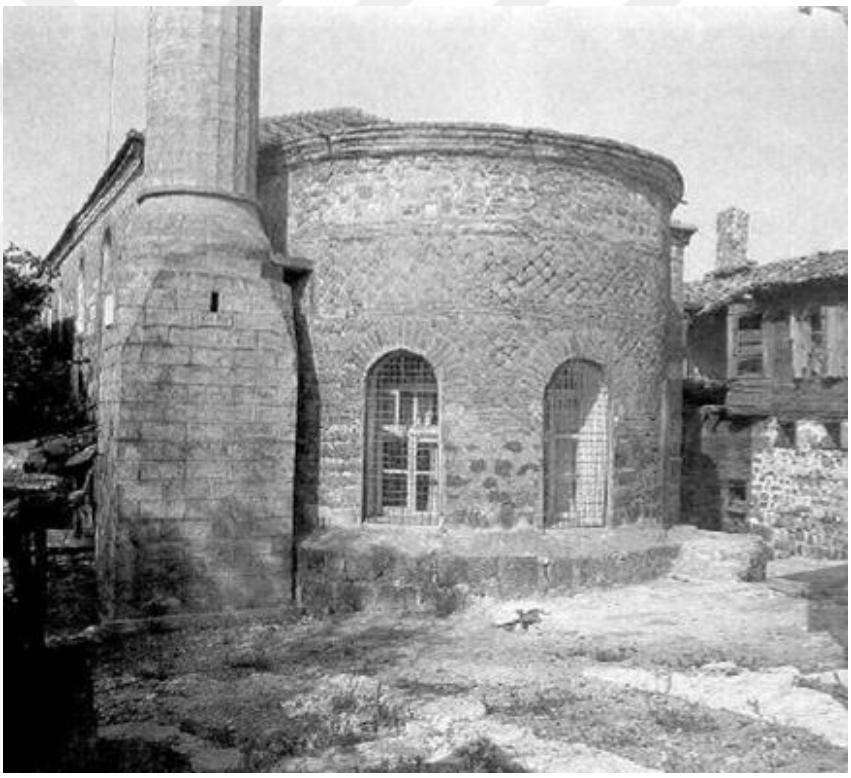
Resim 195 FC, Doğu Cephe (Gür, 2018)

Doğu cephe, yatay üç sıra tuğla dizeleriyle dörde bölünmüştür. En alttaki tuğla altı sıra, ikinci ve üçüncü sıralardaki ise üç sıradır. Pencerelerin yuvarlak kemeleri de tuğla malzemeden inşa edilmiştir.

Doğu cephede apsisin kuzey ve güneyindeki alanlar düz duvar şeklindedir. Bu alanlarda yerden 5.20 m. yukarıda 0.40 x 1.20 m. ölçülerinde 0.85 m. derinliğinde yuvarlak kemerli birer pencere yer alır. Bu pencereler alçı revzen şebekelidir.

Doğude cephe yerden 8.86 m. yukarıda 0.20 m. genişliğinde içbükey harç saçak ve üzerinde 0.10 m. genişliğinde ahşap korniş ile son bulur.

Doğu cephede en alttaki yatay tuğla dizisi ile en üstteki tuğla dizeleri arasında opus reticulatum duvar görülür. Cephenin en üst duvar örgüsü ile saçak arasındaki bölüm ise tuğla, moloz taş ve harç malzemelerden inşa edilmiştir. Restorasyon sırasında doğu cephe büyük değişime uğramıştır. 1990 öncesine ait fotoğraflarda altta apsis yayını dolanan iki sıra taş dizisiyle oluşturulmuş bir set ve apsisin yaklaşık 0.35 m. güneybatısına inşa edilmiş bir minare yer alır (Resim 196).

Resim 196 FC, Doğu Cephe (Ruggieri, 1991: III.25)

Son dönemde yapı geçirdiği restorasyon sırasında değişime uğramıştır. Apsisin dışındaki sekinin üzerindeki günümüzde kesme taşla kaplanmıştır. İlk inşa edilen minare bilinmeyen bir tarihte yıkılarak alanın yaklaşık 0.40 m. güneyine kaydırılmıştır.

Güney Cephe

Güney cephe 19.10 x 8.86 m. ölçülerindedir. Güney cephe malzeme tekniği açısından kuzey cephe ile benzer özelliklere sahiptir. Cephede iki katlı pencere düzenlemesi görülür. İkinci kat seviyede ise eksende 2.95 m.'de başlayan yuvarlak kemerli iki pencere bulunmaktadır. Pencereler 1.10 x 2.28 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğe sahip yuvarlak kemerlidir. Pencerelerin yuvarlak kemerleri tuğladan inşa edilmiştir (Resim 197).

Resim 197 FC, Batı ve Güney Cepheler, Resim 198 FC, Batı Cephe (Gür, 2018)

5.91 m. yüksekte yer alan pencereler 2.30 x 1.00 m. ölçülerinde, 0.85 m. derinliğe sahip yuvarlak kemerlidir. Pencereler günümüzde alçı revzen şebekelidir.

Güney cephe yerden 8.86 m. yukarıda 0.20 m. genişliğinde içbükey harç saçak ve üzerinde 0.10 m. genişliğinde ahşap korniş ile son bulur.

Batı Cephe

Batı cephe 8.86 x 10.73 m. ölçülerine sahiptir. Batıda iki katlı cephe düzenlemesi görülür. Alt katta eksende 2.00 m. genişliğinde ve 0.85 m. derinliğe sahip dikdörtgen bir kapı bulunur. Ahşap kapı çift kanatlıdır.

Batı cephede yerden 4.50 m. seviyede bitilik olarak inşa edilmiş ahşap bir sakıf bulunur. Bu alan doğudan batıya tek yönde eğimli kırma çatılıdır. 10.70 x 3.50 m. ölçülerinde ve ortalama 4.50 m. yüksekliğe sahip bu alanın üzeri Marsilya kiremitleriyle kaplıdır.

Sakıf, doğudan yapıa bitişik olarak inşa edilmiştir. Doğudan altı, batıdan altı olmak üzere kare kesitli ahşap 12 direile desteklenir. Sakıfın kuzey, batı ve güney cepheleri kapatılmadan bırakılmıştır. Sakıf yerden 2.02m. yükseltilerek inşa edilmiştir. Sakıfın batısında eksende, 13 basamaklı merdiven giriş kapısı ile aynı aksta yer alır ve sakıfa ulaşımı sağlar. Bu merdivenin kuzey ve güneyinde demir ferforje korkuluklar bulunur.

Merdiven, kilisenin batı cephesindeki kapıya ulaşır. Eksendeki kapının kuzeyinde 2.10 x 1.16 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğinde (kapatılmış bir kapı) yoğun restorasyon izleri görülmektedir (Resim 199).

Resim 199 FC, Batı Cephe, 1950'lerde Kapatılan Kapı (Eyice, 1954a: Pl. XXXVII-Fig. 4) ve Eksendeki Kapı (Gür, 2018)

Eksendeki kapının üzerinde devşirme frizle oluşturulmuş bir lento bulunur. Mermer frizin batıya bakan yüzeyinde girlandlar arasında bukranion, girlandların içlerinde ise kabaralar şeklinde süslemeler bulunur. Kuzey cephede lento olarak kullanılan frizin yüzeyinde olduğu gibi burada da kabaralar tahrip edilmiştir.

Batı cephede yatay beş sıra tuğla dizisi yer alır. Üçer sıra tuğlalarla oluşturulmuş yatay dizeler arasında kesme taş, moloz taş, tuğla ve harç malzemeler görülür.

İkinci kat seviyede, cephenin merkezinde 3.53 x 4.72 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğinde tribelon yer alır. Tribelon 1.58 m. uzunluğunda ve ortalama 0.27 m. çapında iki mermer sütun yardımıyla üçe ayrılmıştır. Eksendeki açıklık kuzey ve güneydekine oranla daha geniş ve yüksektir. Tribelonun yuvarlak kemerleri tuğla ve harç malzemeden inşa edilmiştir. Tuğlalar 0.04-0.04,5 m. kalınlığında ve ortalama 0.30-0.35 m. ölçülerindedir.

İç Tanıtım[192]

Naos[193]

Naos 17.40 x 9.08 m. ölçülerindedir. Doğuda içten, merkezi içte 5.27 m. genişliğinde merkezi apsis yer alır. Günümüzde kilisenin batısında narteks yoktur, naos ile narteks arasındaki

[192] Cephelerdeki pencereler içeriye olduğu gibi uzanmaktadır. Bundan dolayı içteki pencerelerin ölçüleri, tekrara düşmemek için sunulmayacaktır. Bunun için cephelere bakınız.
[193] Kiborion planlı yapının naosu için restitüsyon önerilerine bakınız.

duvarlar yıkılarak narteks naosa dahil edilmiştir[194]. Batı cephenin eksenindeki 2.69 x 1.93 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğindeki dikdörtgen bir kapı yardımıyla doğrudan naosa girilmektedir.

Günümüzde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapının naosunda, doğuda içten ve dıştan yarım daire merkezi bir apsis yer alır. Naosun üzeri ise günümüzde, içten düz tavan, dıştan ise kırma çatılıdır.

Kuzey

Kuzey duvar 7.18 x 17.40 m. ölçülerindedir. Kuzey ve güney duvarlar simetrik fakat bazı farklılıklar görülmektedir. Kuzey duvarda üç katlı pencere düzenlemesi görülür. Kuzey duvarda alttta, eksende dikdörtgen bir kapı, kapının doğusunda dikdörtgen bir pencere yer alır. İkinci katta, eksende iki yuvarlak kemerli pencere, üçüncü katta ise simetrik düzenlenmiş yuvarlak kemerli dört pencere bulunmaktadır.

Doğu

Doğu duvar 7.18 x 9.08 m. ölçülerindedir. Duvarın merkezinde 5.50 m. genişliğinde, merkezi dışa taşkın, yarım daire bir apsis yer alır. Apsis günümüzde zeminden 0.80 m. yükseltilmiştir. Apsisin üzerinde yarım daire kubbe bulunur. Apsis kemeri tuğla ve harç malzemelerle inşa edilmiş, kemer dışında diğer alanlar çimento harcıyla sıvanarak beyaza boyanmıştır. Apsis kemerindeki tuğlalar 0.36, 0.39 m. uzunluğunda ve 0.04, 0.04,5, 0.05 m. kalınlıklarındadır. İnsitu tuğlaların aralarında harç ise ortalama 0.05-0.05,5 m. kalınlığındadır. Merkezi apsisin kuzey e güneyindeki düz duvarlarda ortalama 0.48 m. genişliğinde, 0.85 m. derinliğinde ve 1.68 m. uzunluğunda birer pencere yer almaktadır. Pencereler günümüzde alçı revzen şebekelidir.

[194] Narteks günümüze ulaşmadığı için apsis hariç uzunluk ve genişlik ölçüleri, naos ölçüleri gibi sunulmuştur.

Resim 200 FC, Doğu Duvar, Apsis (Gür, 2018)

Apsisin merkezinde 0.85 m. derinliğinde yuvarlak kemerli, dikdörtgen üç pencere yer alır. Doğu duvarda, apsisin kuzey ve güneyindeki düz yüzeylerde de yuvarlak kemerli, alçı revzen şebekeli birer pencere, içten ahşap çerçeveli, dıştan ise alçı revzenlidir (Resim 200-201).

Resim 201 FC, Doğu Duvar, Apsis, Malzeme-Teknik (Gür, 2018)

Güney

Güney duvar 7.18 x 17.40 m. ölçülerindedir. Güney duvarda iki katlı pencere düzenlemesi görülür. Alt katta yuvarlak kemerli, üç pencere, üst katta ise yuvarlak kemerli, simetrik dört pencere bulunur.

Batı

Batı duvarda iki katlı düzenleme görülür. Alt katta eksende 2.69 x 1.93 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğinde çift kanatlı, dikdörtgen bir kapı bulunur. Kapının üzerinde, kuzey-güney uzantılı devşirme friz ile kapının doğu ve batısında iki parça halinde lento olarak kullanılmış, (batıdaki 2.69 x 0.70 m. ölçülerinde 0.35 m. derinliğinde, doğudaki 1.93 x 0.38 m. ölçülerinde ve 0.30 m. derinliğinde) iki devşirme friz bulunmaktadır. Üstteki yekpare mermer friz, aynı zamanda ikinci kattaki tribelonu desteklemektedir. Alt kat ile üst katı birbirinden ayıran ahşap kadınlar mahfili, batıdan kuzeye L şeklinde uzanır. Kadınlar mahfilinin kuzeydeki uzun bölümü 17.58 x 3.02 m. ölçülerinde, batıdaki kısa kenar ise ise 3.08 x 9.08 m. ölçülerindedir. Kadınlar mahfiline çıkış, kuzeydeki 3.17 x 1.00 m. ölçülerine sahip dikdörtgen merdiven boşluğundan sağlanmaktadır (Resim 202-203).

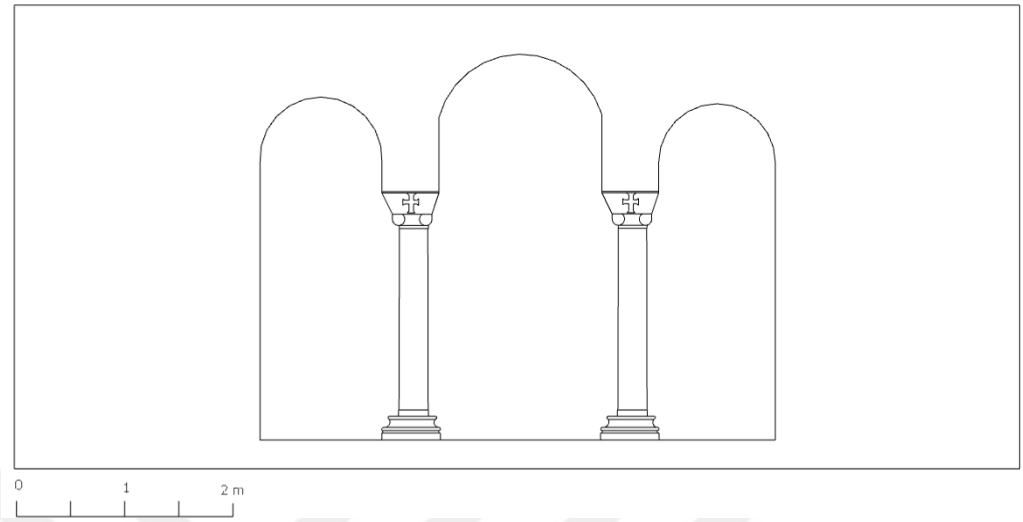
Resim 202 FC, Naos Batı Duvar, Devşirme Arşitrav (Gür, 2018)

Batı duvarda ikinci katta bir tribelon yer alır. Merkezdeki açıklık kuzey ve güneydekine oranla daha geniş ve yüksektir. Yuvarlak kemerli açıklıklar, mermer silindirik sütunlarla ayrılmaktadır.

Resim 203 FC, Naos Batı Duvar (Gür, 2018)

Sütunlar ve altlarındaki kaideler devşirme malzemelidir. Sütunların üzerinde İon-impost başlıklar görülür. İmpostun doğu yüzünde büyük birer Latin haçı yer alır (Çizim 92).

Çizim 92 FC, İkinci Kat, Doğu Duvar, Tribelon (Gür, 2018)

Osmanlı Dönemi Sonrası

1461 yılında Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından Amasra ele geçirildiğinde iki kilise camiye dönüştürülmüş, bu yapılardan birine Mehmed II'nin (Fatih) (1451-1481) adı verilmiştir. Padişahın günümüzde kendi adıyla anılan FC'ye adını verdiği bilinmektedir.

İsim değişikliğinin ardından ilk olarak kiliseye ait izler mümkün olduğunca saklanmıştır. Örneğin İstanbul'daki Ayasofya Kilisesi ve Khora Kilisesi'nin duvar resimlerinin üzerlerinin alçı sıvalarla zarar verilmeden kapatılması buna güzel bir örnektir. Bu yapının da naos duvarlarının resimlerle bezeli olduğu tahmin edilmektedir. Fakat günümüze en ufak duvar resmi ulaşmamıştır. Naos, nateks ve örtü sistemi 1950 sonrasında büyük değişime uğrayan yapının kiborion planından tek nefli yapıya dönüştürüldüğü onarım ve dönüşüm çalışmaları sürecinde naos ve narteks arasındaki duvarlar, haç kolları ve merkezi örtü sistemi yıkılarak naosa dahil edilmiştir. Bu dönüşün sürecinde duvar resimleri tahrip olmuş, günümüze ulaşanları da süreç içinde sıvalar ve boyaların altında kalmıştır.

Kilisenin kiborion planı, örtü sistemi, narteks, kapı, pencere, apsis ve tribelon bölümleri, camiye dönüştürüldüğü dönemde büyük değişime uğramıştır. Tribelon örülmüş, eksendeki pencere, sütun kaideleri, sütunlar ve başlıkları örülerek kapatılmıştır. Batı cephede, eksendeki kapının kuzeyindeki kapı, örülerek kapatılmıştır. Kuzey ve güney cephelerin doğusundaki yuvarlak kemerli pencereler ile diğer açıklıklar büyük değişime uğramıştır. Güneydeki kapı kapatılarak içten sıvanmış, kuzey cephenin doğusundaki kapı ise kapatılarak pencere haline dönüştürülmüştür.

Örtü sistemi yenilenen yapının cephelerinin yukarısı restorasyon işlemleri sırasında yenilenmiş, opus reticulatum, tuğla ve harçlar sıfırdan inşa edilerek aslına uygun olmayan müdahaleler uygulanmıştır.

En büyük değişimin görüldüğü cephelerin başında batı cephe gelmektedir. Osmanlı döneminde batı cephenin ikinci katındaki tirbelonun eksendeki penceresi ile taşıyıcı sistemi örülerek kapatılmış, 2000'li yıllarda kapatılan bölümler açılarak batısına sakıf inşa edilmiştir. Batı cepheye bitişik sakıf, günümüzde doğudan batıya tek pahlı çatıyla örtülüdür. Bu sakıf cephenin ortasına kadar uzanmaktadır. Çatının altında, batı cephe sıvanmış, üstteki tribelonun merkezdeki penceresi ise bu dönemde kapatılmıştır. 1950'lerde çekilen fotoğraflar batı cephedeki değişim hakkında bilgi sunar (Eyice, 1954a: Pl. XXXVII-Fig. 4). Ayrıca cephenin kuzeyinde de 1.25 x 2.50 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğindeki alanda dilatasyon farklılığı dikkat çekmektedir. Bu kısım 1950'lere tarihlendirilen fotoğraflarda yuvarlak kemerli bir pencere şeklinde düzenlenmiş (Eyice, 1954a: Pl. XXXVII-Fig. 4), günümüzde ise örülerek kapatılmıştır. Batı cephenin merkezindeki Roma arşitravı üzerindeki bukranionların göz çevreleri tahrip (kazınmış) edilmiştir.

Kuzey cephede, eksenin batısındaki açıklık günümüzde kadınlar mahfiline girişi sağlayan kapı olarak kullanılmış ve yapının kuzeyinde abdest alması için bir de şadırvan ilave edilmiştir. Fetih sonrasında kilisenin güney cephesindeki Malta haçının yatay kolları kazınmıştır.

Apsis günümüzde form özellikleri açısından olduğu gibi bırakılmış ve birçok kilisede olduğu gibi içine mihrap yerleştirilmemiş sadece zemini ahşap podyum ile yükseltilerek namazların kılındığı sahın alanı dışında tutulmuştur. Sıvanarak beyaza boyanan apsis kemerindeki tuğla ve harç malzemelerden örülmüş kısım dışında diğer alanlarda bazı değişimler olmuştur. 1950 öncesinde apsisteki üçlü pencerelerden kuzeydeki, kapı olarak kullanılmıştır.

Mihrap güney duvarın ortasına harim mekanına çıkıntı yapacak şekilde inşa edilmiştir. Mihrabın batısına ahşap bir minber, mihrabın doğusuna ise ahşap bir vaiz kürsüsü eklenmiştir.

Resim 204 FC, Minber, Kadınlar Mahfili ve Ahşap Tavan (Gür, 2018)

Yapının harim mekanında batıdan doğuya iki duvarı kaplayan alanda 17.58 x 9.08 m. ölçülerinde L şeklindeki kadınlar mahfili, ahşap direklerle desteklenmektedir. Kuzeyde, eksenin biraz batısındaki 3.17 x 1.00 m. ölçülerindeki dikdörtgen merdiven boşluğu yardımıyla kadınlar mahfiline çıkış sağlanmaktadır (Resim 204).

Kuzey duvarın batısındaki ahşap merdiven, doğudan batıya yükselerek kadınlar mahfiline ulaşır. Kadınlar mahfili olarak kullanılan L şeklindeki ahşap bölümün altı erkekler için ayrılmıştır. Bu alanın batısı, harim mekana giriş ve çıkışı sağlayan hazırlık bölümü ve ayakkabılıkların bulunduğu son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Kadınlar mahfilinin alt katı kuzeybatıda müezzin mahfili olarak düzenlenmiştir.

Kuzey ve güney cephelerin en üst seviyelerindeki pencerelerin içleri alçı revzen şebekelidir. Doğu cephede, apsisin kuzey ve güneyindeki düz duvarlardaki pencereler ile alçı revzen şebekeler, Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Yapının çatısı, saçak, ahşap tavan ve güneybatıdaki bağımsız minare, restorasyon çalışmalarıyla yenilenmiştir (Resim 205).

Resim 205 FC, Güneydoğudaki Bağımsız Minare (Gür, 2018)

1.4.5.1.5.Malzeme ve Teknik[195]:

FC'nin geçirdiği evreleri anlayabilmek için Amasra surlarını, kiliseleri, Hellenistik ve Roma dönemi yapılarını ve Bizans dönemi deniz feneri gibi birçok yapıyı kapsamlı olarak değerlendirmek gerekir. Kilisenin cephelerindeki işçilik ile Bizans dönemi deniz feneri malzeme-teknik işçiliği açısından benzerlik gösterir. 500-900 arasındaki Bizans kentlerini

[195] Amasra Kalesi ve kiliselerini inceleyen araştırmacılar, Zindan Kalesi'ndeki kiliselerin malzeme ve teknik özellikleri açısından benzer olduğunu yazar (Sharp, 2010: 89-90). Erken Bizans dönemine tarihlendirilen surlarda kaba seramik parçalarının görüldüğü agregalardan oluşan hidrolik harçlarla bunların üzerine yapılan beyaz kireç dolgu görülür. FC ile KM'nin onarım öncesinde özgün yapısındaki harçla benzerlik gösterir (Crow ve Hill, 1995: 259). Kiliselerin cephelerindeki ahşap hatıllar, yapı taşları, tuğlalar ve harçlar, Bizans surlarındaki onarım izleri çağdaş özellikler gösterir. Tüm bunlara bakılarak kiliselerin inşa-restore süreçleri ile kent surlarının onarım evreleri 9. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Crow ve Hill, 1995: 259). Araştırmacılar FC ve KM'nin basit inşa tekniğine sahip olduğunu yazar. Bu iki kilisenin de batısında basit bir narteks, doğusunda ise dışa taşkın yarım daire bir apsisin bulunduğu, tek nefli naostan oluştuğunu yazar (Crow ve Hill, 1995: 259). Basit inşa teknikleri ve plan özellikleri açısından değerlendirildiğinde bu iki kiliseyi Değle (Binbir Kilise) 36 No'lu Kilise gibi 7.-8. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür. Araştırmacılar bu iki kilisenin, 9. yüzyılda Bizanslılar tarafından Amasra surların onarıldığı dönemde artan malzemelerden inşa edildiğini ya da onarılmış olabileceğini yazar (Crow ve Hill, 1995: 260). KM'nin kuzey cephesinde pencerelerin üstündeki keramoplastik süs çömlekleri, kilisenin restore işlemleri ya da ikinci inşa evreleri hakkında bilgiler sunmaktadır. KM'nin kuzey cephesinde pencerelerin üstündeki keramoplastik süs çömlekleri, Bulgaristan yapılarındaki 13. yüzyıl onarımları ile İstanbul Tekfur Sarayı'nın cephelerindeki işçiliği ile karşılaştırılabilir (Crow ve Hill, 1995: 260). İstanbul Tekfur Sarayı'nın cephelerindeki keramoplastik süs çömleklerinin (Ötüken, 1978: 215) benzerlerini Geç Bizans döneminde Bulgaristan (Misivri), Yunanistan (Sakız Adası) gibi önemli ülkelerdeki Geç Bizans dönemi yapıların cephelerinde sıklıkla görmek mümkündür[195] (Ötüken, 1978: 215, 222; Şentürk ve Urfalıoğlu, 2017: 768).

değişimini inceleyen Zavagno; Atina, Girit, Efes ve Amasra yapıları üzerine yoğunlaşmıştır. Bölgesel bağlamda Anadolu, İtalya ve Suriye-Filistin örneklerinin ayrıntılı analizini yaparak, bölgesel farklılıklarla Bizans şehircilik modelini sunmaya çalışan araştırmacı Amasra deniz fenerindeki *opus mixtumu* 9. yüzyıla tarihlendirmektedir (Zavagno, 2009: 142).

FC'nin batı cephesi haricindeki tüm cephelerde düzenli opus mixtum inşa tekniği görülmektedir. Batı cephede büyük restorasyon ve değişim izleri görülmektedir. Kuzey, doğu ve güney cephelerde yatay tuğla ve taş sıralarından oluşan örgü tekniği cephelere hareketlilik katar. Yatay bantlar arasında 3-5 sıra taş, 3-4 sıra yatay tuğlalar birbirini takip eder (Sharp, 2010: 92).

FC ve KM, malzeme-teknik özellikleri açısından benzer birçok özelliğe sahiptir. İki kilisede de yatay tuğla sıraları arasında taş dizileri, cephelerinin üst seviyelerinde ise opus reticulatum örgü tekniği görülür. Her iki yapının da cephelerine yerleştirilmiş devşirme malzemeler, estetik görünüme sahiptir (Sharp, 2010: 90). Malzeme-teknik özellikleri değerlendirildiğinde iki yapının da tek bir ekip tarafından inşa edildiği ya da onarılmış olduğu konusunda açok az şüphe duyulur. Tüm bu benzer özelliklerin yanında plan boyutları arasında çok büyük farklılık dikkat çeker (Sharp, 2010: 90). Cephelerde kullanılan taşların büyük çoğunluğu devşirme malzemedir. Bundan dolayı da kullanılan taşların boyutlarında bir tutarlılık görülmez. Taşların boyutlarındaki farklılığa rağmen duvarlarda yatay ve sabit bir düzen oluşturulmaya çalışılmıştır. Büyük ve küçük taş sıraları arasında kalın harç tabakaları dikkat çeker. Taşların aralarındaki boşluklarda da yer yer yatay-dikey tuğlalar görülür.

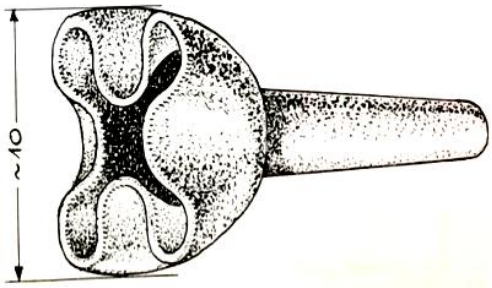

Resim 206 FC, Doğu Cephe, Malzeme-Teknik (Gür, 2018)

Pencerelerin üstlerindeki yuvarlak kemerler, tuğla ve harç malzemelerden inşa edilmiştir. Kilisenin cephelerinde üst seviyelerde opus reticulatum tekniği dikkat çeker. Doğu cepgede pencerelerin arasına kadar inen bu teknik kuzey ve güney cephelerde neredeyse aynı genişliktedir. Opus reticulatumun uygulandığı alanlarda taşlar 0.15-0.17 m. ölçülerinde, aralarındaki harçlar ise 0.04-0.11 m. kalınlığındadır.

Opus reticulatumda kullanılan kare ya da kareye yakın taşlar 8-10 sıra halinde inşa edilmiştir. Üstte ve altta üçer sıra yatay tuğlalarla sınırlandırılan opus reticulatun sırasının tuğlalarla birleşen bölümlerinde üçgen parça taşlar kullanılmıştır. Bunlar (0.12-0.13 m.) eşkenar dörtgenlerin çapraz olarak yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Batı cephede, eksendeki kapının lentosu ile kuzey cephenin doğusundaki pencere kemeri üzerinde kullanılan devşirme malzeme statik olmasının yanında estetik amaçlara sahip Roma dönemi arşitrav parçalarıdır.

Amasra'daki kiliselerden sadece KM'nin cephelerinde keormoplastik süs çömlekleri görülmektedir. Keromoplastik süs çömlekleri son dönem restorasyonlarıyla yenilenmiş ve yerlerine imitasyonları uygulanmıştır. Geç Bizans dönemi onarımları sırasında ilave edilen keromoplastik süs çömleklerinin benzerleri 12.-14. yüzyıl arasına tarihlendirilen İstanbul, Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Sırbistan ve Ukrayna'daki dini yapıların cephelerinde görülmektedir (Çizim 93).

Çizim 93 Keramoplastik Süs Çömlekleri (Şentürk ve Urfalıoğlu, 2017: 769)

1.4.5.1.6.Süsleme ve Duvar Resimleri:

Araştırmacılar, FC'nin duvar resimleriyle bezeli olduğu ifade etmiş fakat resimlerdeki, kompozisyon ve figürler hakkında bilgi sunmamıştır.

İlk defa FC hakkında önemli bilgiler sunan Rum Mühendis Avraam,yapıyı yerinde incelemiş, duvarlarında süslemelerin yer aldığını yazmıştır (Avraam, 1872: 48-49). FC'nin Sonrasında ise Amasra hakkında tarihi bilgilere yer veren araştırmacılar FC'nin duvar resimleri hakkında herhangi bir bilgi sunmamıştır (Eyice, 1951: 3-8). Eyice Amasra'daki yapılar hakkında

hazırladığı birkaç sayfalık makalesinde yapının duvarlarındaki malzeme ve teknik özelliklerinden bahsetmiş, KM'nin duvarlarında resimler görüldüğünü belirtirken bu yapı hakkında herhangi bir bilgi sunmamıştır (Eyice, 1952: 3). Kilisenin süslemeleri hakkında ilk bilgi sunan Gökoğlu, yapının içindeki duvar resimlerinden hiç söz etmemiştir. Aynı zamanda KM hakkında bilgi sunan araştırmacı yapının duvarlarında dört havarinin yer aldığını "dört Havariyun" şeklinde belirtmiştir (Gökoğlu, 1952: 140). Araştırmacı FC ve KM hakkında hazırladığı Fransızca makalesinde yapıların malzeme ve teknik özelliklerinin yanında duvar resimleriyle bezendiğini belirtmiştir. FC'deki duvar resimleri hakkında bilgi sunmayan araştırmacı KM'nin resimleri hakkında kısa ve öz bilgiler sunmuştur (Eyice, 1954a: 101-104). Eyice, FC'deki duvar resimlerinden bahsederken "tezyini husisiyetler" bulunmamaktadır ifadesine yer vermiş ve yapıdaki duvar resimleri hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir (Eyice, 1965: 69). Yapının 1887 yılında çok kapsamlı onarım geçirdiğini yazan araşırmacılar yapının duvarlarına pencereler açıldığını ve yenilendiğini öne sürmüş fakat duvar resimleri hakkında bilgi sunmamıştır (Tuğlacı, 1985: 17). Tuğacının ifade ettiği gibi yapının kuzey ve güney naos duvarlarında duvar resimleri görülmezken (pencere ve kapı açılan bölümler), doğu ve batı duvarlarda resimlere ait fotoğraflar tespit edilmiştir (AVGM, 1948).

Belke, yapının duvarlarında, süslemeler ile resimlerin bulunduğunu öne sürmüş fakat resimlerin kompozisyon özellikleri hakkında bilgi sunmamıştır (Belke, 1996: 168). Sakaoğlu 1987 tarihli çalışmasını güncelleyerek yayınladığı Amasra adlı çalışmasında FC'nin beşik tonozu hakkında ilk bilgi sunması önemlidir. Araştırmacı yapının beşik tonozunun yıkılarak yerine çatı inşa edildiğini belirtmiş fakat tonoz yüzeyi ile duvarlarındaki resimler hakkında bilgi sunmamıştır. Bu gözlemleri sırasında KM'nin duvar resimleriyle bezeli olduğunu belirtmesi, araştırmacının FC'deki resimleri görmediği ya da bilgi sahibi olmadığını düşündürmektedir (Sakaoğlu, 1999: 153). Son olarak 2015 yılında Verim tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi ve monografik Fatih Camii adlı makalede, "naosun aksine cepheler hareketlidir" diyerek yapının duvar resimlerinden haberdar olmadığını öne sürmüştür. Gökoğlu (1952) ve Sakaoğlu'nu (1999) referans gösteren araştırmacı, yapının ambon tonozunda İsa'nın göğe çıkışının tasvir edildiğini belirtir ve aynı zamanda narteks ve naos duvarlarında fresk (?) bulunduğunu belirten araştırmacılara gönderme yapar. Resimlerin tekniği ya da bulunduğu hakkında bilgi sahibi olunmadan hazırlanan monografik çalışmada duvar resimlerinin incelenmemiş olması düşündürücüdür (Verim, 2015b: 62). Çünkü, yakın tarihli bu çalışmadan yaklaşık 71 yıl öncesine tarihlendirilen AVGMA fotoğraflarında yapının duvar resimleri görülmektedir (AVGMA 1948).

FC'nin duvar resimleri günümüze ulaşmamıştır. AVGMA'nın arşivinde gerçekleştirilen incelemelerde 1948 tarihli, yapının naosuna ait iki fotoğraf tespit edilmiştir. Fotoğraflarda naos batı ve doğu duvarlarda resimler görülmektedir. Fetih sonrasında FC'nin duvarlarının da tıpkı KM'nin duvarları gibi resimlerle bezelidir. Cami olarak kullanıldığı dönemlerde resimlerin üzeri ince bir alçı tabakasıyla kapatılmıştır. KM'nin dökülen sıvalarının altından tespit edilen resimlerin küçük bir kısmı günümüzde korunmuştur. FC, duvar resimleri açısından KM kadar iyi korunmamıştır. Uzun yıllar cami olarak kullanılan yapının defalarca onarıma ihtiyaç duyması nedeniyle duvarlarındaki dökülen sıvalar defalarca raspalanmış, sonrasında sıvanarak yüzeyi boyanmıştır. Bu süreçte yapının naosuna hakim, merkezi örtü sistemi ile eksenlerdeki beşik tonozlar yıkılarak duvar resimleri tahrip edilmiştir.

1948 yılına tarihlendirilen AVGMA fotoğraflarında kilisenin apsis, naos ve narteks duvarlarında resimler görülür. Osmanlı döneminde kilisenin duvarlarının 0-100 m. arası mermer taklidi panolar şeklinde düzenlenmiştir (Resim 207).

Resim 207 FC, Naos Batı Duvar, Duvar Resimleri (AVGM, 1948)

1960'larda kilisenin batısındaki narteks ve galeri katına ait kalıntılar görülmektedir. Fakat kilisenin narteksinin batı duvarı ve naosun batı duvarına bitişik galeri katına ait duvardaki onarım izleri dışında narteksin kuzey ve güneyindeki duvar resimleri bilinmemektedir. Naos batı duvar ve tonoz iç yüzeyinde dökülen sıvaların altından Bizans dönemine tarihlendirilen

duvar resimleri yer alır. Duvar resimlerini aşağıdaki gibi sırasıyla naos batı duvardan başlayarak saat yönüne doğru incelemek mümkündür.

Batı duvar özgününde duvar resimleriyle bezelidir. Naosa açılan kapının güney, kuzey, üst ve tonoz alınlığında dikdörtgen panoların içlerinde tekli figürler görülmektedir. 1948 tarihli fotoğraflar incelendiğinde yapının alt seviyesinde, yapıyı boydan boya dolaşan mermer taklidi bezemeler olduğu görülmektedir. Dikdörtgen formlu bezemeler yaklaşık eş boyutludur. Orta seviyede şeritler içinde tam boy, haleli ve profilden tasvir edilmiş, ikisi güneyde ikisi kuzeyde toplam dört figür bulunmaktadır. İlk figürün solundaki yazıda "Antonios", diğer yanında ise "Hagios" yazmakta, ikinci figürün sağında ise sadece da "O Agios" ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadeden hareketle figürlerin aziz olduğu anlaşılmaktadır. İlk figür (Aziz Anthonios) hariç diğer azizlerin kimlikleri belirlenememiştir (Resim 208).

Resim 208 FC, Naos Batı Duvar, Eksenin Güney ve Kuzeyindeki Tekli Figürler (AVGM, 1948)

11.-12. yüzyıl sonrasında duvar resimlerinde Aziz Anthonios'un yanında Aziz Sabbas ve Aziz Euthemius'un tasvir edildiği bilinmektedir.[196] Ayrıca Hıristiyan Martyrler arasında gösterilen bu üç kutsal din adamnın kiliselerdeki dini ayinlerde tasvileri önünde dualaın edildiği bilinmektedir. Ayrıca bu üç Hıristiyan aziz ökaristi ayini için büyük öneme sahip olmuştur (Neale, 2002: 179-191).

[196] 13.06.2019 tarihinde 14:01'de Prof. Dr. Nilay Çorağan ile yapılan sözlü görüşme.

Üst seviyede dikdörtgen panolar içinde büst şeklinde, haleli ve profilden tekli yedi figür tasvir edilmiştir. Dikdörtgen bir çerçeve içinde tasvir edilen figürlerin kim oldukları anlaşılamamaktadır.

Tekli panolar halinde tasvir edilen figürlerin üstlerinde ise figürlerin sadece ayakları görülmektedir. Günümüze gelebilen kısımlardan burada konulu tasvirlerin mi yoksa sadece tekli figürlerin mi bulunduğu anlaşılamamaktadır (Resim 209).

Resim 209 FC, Naos Batı Duvar Kapının Üzerindeki Tekli Figürler (AVGMA, 1948)

1948 tarihli fotoğraflarda FC'nin kuzey ve güney duvarlarının batısında küçük bir alanda duvar resimleri görülür. Fotoğrafların dar açıları ve verilerin yetersizliği incelemeleri zorlaştırmıştır.

Doğu duvarda (apsis nişi ve apsis yarım kubbesi) duvar resimleri görülmektedir. Apsis alt seviyede, kuzeyde, giysilerinden rahip oldukları anlaşılan iki figür ayakta, 4/3 profilden ve haleli tasvir edilmiştir. Yanlarındaki yazıların silinmiş olmasından dolayı adları belirlenememiştir. Apsis üst seviyede ise dikdörtgen panolar halinde, büst şeklinde, haleli, tekli figürler bulunmaktadır. Bu figürlerin de kim oldukları anlaşılamamaktadır (Resim 210-211).

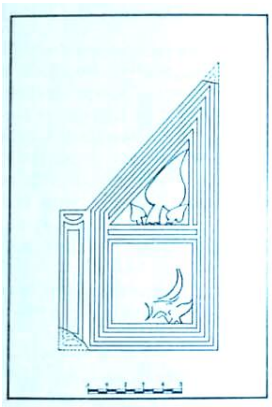
1948 tarihli fotoğraflar günümüze kadar birçok onarım gören yapının duvar resimlerine dair tek belge niteliği taşımaktadır. Bu fotoğrafların da siyah beyaz olmasından dolayı, yapıdaki duvar resimlerinde kullanılan renkler anlaşılamamaktadır.

Resim 210 FC, Naos Doğu, Duvar Resimleri (AVGMA, 1948)
Resim 211 FC, Doğu, Duvar Resimleri (AVGMA, 1948)

Restorasyon sırasında naos ve örtü sistemi yenilenmiş, sıvanarak beyaza boyanmıştır. Bundan dolayı duvar resimleri günümüze ulaşmamıştır. Kilisenin cephelerinde birçok devşirme malzeme kullanılmıştır. Bunların çoğu onarımlar sırasında ilave edilmiş olan süslemelerdir. Eyice, çalışmalarında günümüzde yapıda bulunmayan birçok süslemeden bahseder. Araştırmacı 1954 tarihli çalışmasında tespit ettiği bu mimari plastik eserlerin fotoğraflarını sunmuştur (Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: Planc. XXXVII).

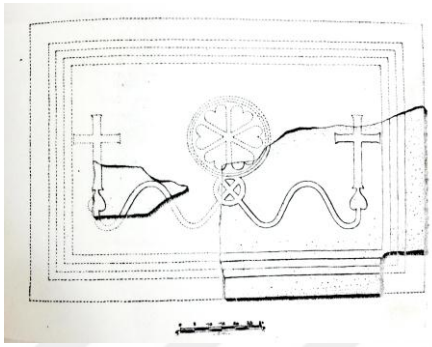
Araştırmacı kilisenin cephelerinde antik bir friz ve kaideden başka taştan oyulmuş garip bir kanape, üzeri kabartmalı mermer bir ambon levhası, ambon kürsüsünün ön cephesine ait olduğu tahmin edilen kavisli mermer, üzerinde haç parçalarının bulunduğu mermer korkuluk levhasına ait iki parçanın bulunduğunu yazar (Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: Planc. XXXVII, 2-3) (Çizim 94-95).

Çizim 94 FC, Ambon Korkuluğu, Restitüsyon (Eyice, 1954a: Fig. 2, Planc. XXXVII-2) (sol),
Resim 212 FC, Ambon, orta (Eyice, 1954a: Fig. 2, Planc. XXXVII-2), sağ (SPA)

Araştırmacı FC'de tespit ettiği parçalardan yola çıkarak ambonun restitüsyonunu sunmuştur. Ambona ait parçalardan biri günümüzde AAM'in bahçesinde yer almaktadır. Plaster ile levhaların benzerlerini araştıran ve restitüsyon önerileri sunan araştırmacılar, örnekleri 6. yüzyıla tarihlendirmektedir. Araştırmacı bu parçaların erken tarihli bir yapıdan sökülerek burada kullanıldığını öne sürmektedir[197] (Eyice, 1954a: 102-103, Fig. 1-2).

Çizim 95 FC, Ambon Levhası, Restitüsyon (Eyice, 1954a: Fig. 1)

Eyice tarafından 1949 yılında FC'nin duvarlarında tespit edilen plaster ve levhalar 6. yüzyıla tarihlendirilen kiliselerden sökülerek kilisenin inşası sırasında kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu parçaların 6.-7. yüzyıla tarihlendirilen benzer örnekleri İstanbul, İzmit, Silivri, Yunanistan çevresindeki Bizans dönemi dini yapılarında görülmektedir (Duyuran, 1951: 214-215, Res.3,5-7; Michaelides, 2001: 43-56).

Eyice tarafından kanape olarak tanımlanan oturma sırası, günümüzde kilisenin 25.00 m. kuzeybatısında evin bahçesinde bağımsız durumdadır. Parçanın orijinalinde tiyatro ya da odeona ait oturma sıralarından biri olduğu düşünülür. Diğer mimari plastik eserler günümüzde AAM'de yer almaktadır.

Batı cephede kiliseye girişi sağlayan kapının üzerindeki Roma dönemi arşitrav parçalarının burada devşirme lento malzemesi olarak kullanılması ve benzeri bir uygulamanın ise kuzey cephenin doğusundaki pencerenin üzerinde yer alması dikkat çeker. Bunların dışında güney cephenin doğusundaki madalyon içinde, birer kolları kazınmış haçlar, batı cephede kapının üzerindeki tribelonun sütun başlıkları dışında yapının içi sıvalı olduğu için süsleme tespit edilememiştir.

Kilisenin duvarlarında ve cephelerinde devşirme malzemeler yer almaktadır. Bunlar daha çok mermer ve kireçtaşıdır. Daha çok Roma dönemine ait mimari plastik eserler yapıda daha çok kapıda ve pencerelerde lento olarak kullanılmıştır.

[197] Amasra Fatih Camii'nde tespit edilen plaster ve levhaların benzerleri için bakınız (Duyuran, 1951: 213-218; Michaelides, 2001: 43-56; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 9-10).

Yapının batısında, naosa açılan kapının üzerinde ise Roma dönemine tarihlendirilen büyük bir arşitrav bulunmaktadır. Bu parça dişleri görülebilecek şekilde duvara yerleştirilmiştir. Altta kapının lentosu üstte ise tribelonu destekleyen statik işleve sahiptir. Yapının duvarları sıvalı olduğu için başka bir parça olup olmadığı tespit edilememiştir. Yapının cephelerinde çeşitli haç ve akanthus yapraklarından oluşan devşirme parçalar bulunmaktadır.

Devşirme friz parçalarının üzerinde simetrik girlandlar, bunların aralarında bukranionlar, içlerinde ise rozetler bulunmaktadır. Bu iki parça farklı yapılardan sökülerek burada kullanılmıştır. Girland, bukranion ve madalyonların yanında malzeme-teknik özellikleri açısından batı ve kuzey cephelerdeki frizlerde farklılıklar görülür.

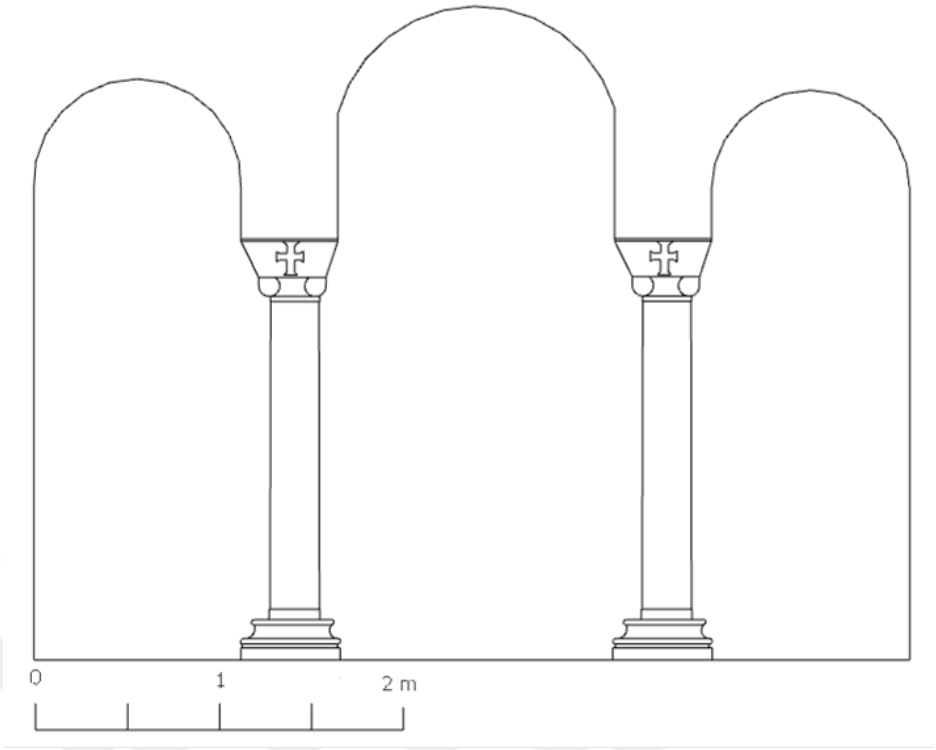
Bunların benzerlerini Amasra sahil suru üzerinde görmek mümkündür. Kilisenin güneybatısındaki burcun batı yüzünde benzer örnekler yer almaktadır. Kilisenin kuzey ve batı cephelerinde lento olarak kullanılan Roma dönemi arşitravlar parçalarının benzerleri, Dor ve Kompozit düzenlerde görülmektedir (Smedley ve Rose ve Rose, 1845b: Chapter VI; Sharp, 2010: 74). Batı cephenin ikinci katında kullanılan üçlü açıklık, iki sütun vasıtasıyla oluşturulmuştur. İon sütun kaidelerinin üzerinde mermer sütun ve impost başlık yer almaktadır. İmpost başlıkların doğu ve batı yüzlerinde ölçülerinde Latin haçı görülür.

1.4.5.1.7.Mimari Plastik (Katalog):[198]

Sütunlar

FC'nin batı duvarında ikinci kat hizasında tribelon yer almaktadır. Tribelonun sütunları insitudur. Kuzey ve güneyde birerden iki sütun bulunmaktadır. Sütunlar mermer, yüzeyleri cilalı ve aşağıdan yukarıya daralacak şekilde inşa edilmiştir. Katalog kapsamında incelenen sütun kaideleri, sütunlar ve İon-impost başlıkların özgün durumları göz önünde bulundurularak tribelonun merkezi çizimi sunulmuş, parçaların metin içinde daha fazla yer kaplamaması düşüncesi ve sabit pencerelerden dolayı parçaların diğer yüzlerinde inceleme gerçekleştirilememesiyle böyle bir yöntem tercih edilmiştir (Çizim 96).

[198] Katalog kapsamında FC'deki mimari plastik eserler incelenmiştir. Kilisenin naos ve cephelerinde tespit edilen devşirme malzemeler, araştırmacılar tarafından tespit edilen ve günümüze ulaşmayan eserler incelenmiştir. Alt başlıklar halinde incelenen eserlerin tasvireri yapılmış, ölçüleri ve fotoğrafları sunulmuştur.

Çizim 96 FC, Tribelon, Doğu Duvar, Kaide, Sütun ve İon-İmpost Başlıklar (Gür, 2018)

FC Katalog No.: 1 (Resim 213, Çizim 94)

Resim 213 FC, Tribelon, Güney, Sütun (Gür, 2018)

Konum **:** FC, tribelon, güney.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, yüzeyinde küçük çatlaklar görülen sütun genel hatlarıyla sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz.: 1.58 m., A. Çap.: 0.28 m., Ü. Çap.: 0.26 m.

Tanım **:** Aşağıdan yukarıya daralan mermer sütun. Altta ve üstte ince bir biezikle son bulur. Yüzeyi cilalanmıştır.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

FC Katalog No.: 2 (Resim 214, Çizim 96)

Resim 214 FC, Tribelon, Kuzey, Sütun (Gür, 2018)

Konum **:** FC, tribelon, kuzey.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, yüzeyinde küçük çatlaklar görülen sütun genel hatlarıyla sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 1.63 m., A. Çap: 0.30 m., Ü. Çap: 0.26 m.

Tanım **:** Aşağıdan yukarıya daralan mermer sütun. Altta ve üstte ince bir biezikle son bulur. Yüzeyi cilalanmıştır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** -

Sütun Başlıkları[199]

FC Katalog No.: 3 (Resim 215, Çizim 96)

Resim 215 FC, Tribelon, Güney, Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** FC, tribelon, güney.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, alttaki bilezikte kırık ve eksik kısımlar bulunur. Kuzeydeki volütün altı kırık ve yüzeyinde çataklar görülür.

[199] Amasra FC'nin batı duvarında ikinci kat hizasında tribelon yer almaktadır. Tribelonun güney ve kuzeyindeki sütunların üzerinde İon-impost başlıklar bulunmaktadır. İnsitu sütunların ikisinin doğu ve batıdaki impost yüzeylerinde büyük birer Latin Haçı yer almaktadır.

Ölçüler **:** Ö.Yüz. Yük. 0.31 m. Ö.Yüz. Ü.Gen.: 0.48 m., Ö.Yüz. A.Gen.: 0.27 m., Y.Yüz, Ü.Der. 0.75 m., Y.Yüz, A.Der.: 0.55 m., Vol. Çap: 0.09 m., Ö.Yüz Haç Y. 0.21 m., Ö.Yüz Haç Gen.: 0.19 m.

Tanım **:** İmpost başlık, doğu ve batı yüzlerinde Latin haçarı bulunur, abakus düz, volütler ise işlenmeden bırakılmıştır.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

FC Katalog No.: 4 (Resim 216, Çizim 96)

Resim 216 FC, Tribelon, Kuzey, Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** FC, tribelon, kuzey.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, alttaki bilezikte kırık ve eksik kısımlar bulunur. Başlığın üstü kırık ve eksik, kuzeydeki volütün altı kırık, yüzeyinde çataklar ve yağlıboya izeleri görülür.

Ölçüler **:** Ö.Yüz. Yük. 0.28 m. Ö.Yüz. Ü.Gen.: 0.47 m., Ö.Yüz. A.Gen.: 0.27 m., Y.Yüz, Ü.Der. 0.74 m., Y.Yüz, A.Der.: 0.55 m., Vol. Çap: 0.10 m., Ö.Yüz Haç Y. 0.20 m., Ö.Yüz Haç Gen.: 0.18 m.

Tanım **:** İmpost başlık, doğu ve batı yüzlerinde Latin haçları bulunur, abakus düz, volütler ise işlenmeden bırakılmıştır.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

Sütun Kaideleri[200]

FC Katalog No.: 5 (Resim 217, Çizim 96)

Resim 217 FC, Tribelon, Güney, Sütun Kaidesi (Gür, 2018)

Konum **:** FC, tribelon, güney.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, üstte ve köşelerde kırıklar ve eksik kısımlar bulunur.

Ölçüler **:** Kare Kaide 0.53 x 0.53 m.A.Çap 0.51, Üst Çap 0.48 m., Yük. 0.21 m.

Tanım **:** Attika İon sütun kaidesi. Altta kare, üstte sırasıyla aşağıdan yukarıya dışbükey, içbükey, dışbükey, üstte düz sonlanan kaidenin köşeleri kırık ve eksiktir.

Yazıt **: -**

[200] FC'nin batı duvarında ikinci kat hizasında tribelon yer almaktadır. Tribelonun güney ve kuzeyindeki sütunların altlarında devşirme sütun kaideleri yer almaktadır.

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

FC Katalog No.: 6 (Resim 218, Çizim 96)

Resim 218 FC, Tribelon, Kuzey, Sütun Kaidesi (Gür, 2018)

Konum **:** FC, tribelon, kuzey.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer.

Ölçüler **:** Kare Kaide 0.53 x 0.53 m.A.Çap 0.51, Üst Çap 0.48 m., Yük. 0.18 m.

Tanım **:** Attika İon sütun kaidesi. Altta kare, üstte sırasıyla aşağıdan yukarıya dışbükey, içbükey, dışbükey, üstte düz sonlanan kaidenin küçük bir köşesi dışında diğer kısımlar sağlamdır.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

FC Katalog No.: 7 (Resim 219)

Resim 219 FC, Batı Duvar, Devşirme Arşitrav (Gür, 2018)

Konum **:** FC, batıdaki kapı, lento.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, iki ucu kırık ve eksik, ön yüz dışında diğer kısımlar duvarın içinde kaldığı tasvir edilememiştir.

Ölçüler **:** Uz. 1.93 m., Yük. 0.38 m., Der. 0.30 m.

Tanım **:** Devşirme arşitrav, kapının üzerinde lento olarak kullanılmıştır. Parçanın doğu yüzü, kilisenin içine bakar, batı yüzü ise duvarın içine yerleştirilmiştir. Doğu yüzede üç sıra yatad bantlar, ararında inci dizisi görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** -

FC Katalog No.: 8 (Resim 220)

Resim 220 FC, Güney Cephe, Malta Haçı (Gür, 2018)

Konum **:** FC, güney cephenin ortası

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve oyma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Andezit, köşelerinde ve yüzeyinde küçük kırıklar dışında diğer kısımlar sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 0.51 m., Yük. 0.40 m.

Tanım **:** Güney cephenin ortasında pencerenin alt seviyesinin doğusuna 0.40 x 0.51 m. ölçülerindeki dikdörtgen bloktaşı üzerinde 0.30 m. çapında dairesel madalyon içinde, Malta haçı bulunmaktadır. Taşın sol üst köşesinin 0.05 m. bölümü dışında diğer kısmları eksiktir. Dairesel madalyon 0.02 m. kabartma tekniğindedir. Madalyonun merkezinde, uçları içbükey haçın kolları merkeze doğru daralır. Her bir haç kolu bağımsız birer üçgeni andırır. Haç kolları arasındaki bölümler kazınmış, kollar ise kabartma tekniğinde işlenmiştir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[201].

Yayınlar **:** -

FC Katalog No.: 9 (Resim 221)

Resim 221 FC, Güney Cephe, Akanthus (Gür, 2018)

Konum **:** Amasra, FC, güney cephenin doğusu.

[201] Kilisenin güney cephesindeki Malta haçının, 5.-10. yüzyıl arasına tarihlendirilen benzer örnekleri, kiliselerin cephelerinde, mimari plastik eserlerin üzerinde, sütun başlıkları ve küçük el sanatlarında görülmektedir (Spitzing, 1989: 198-199). 5.-6 yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Spitzing, 1989: 198-199; Ramsay ve Bell, 1909: Fig. 211f, 244, 321, 362, 378-379; Taş ve Özcan, 2015: 255, 257, 264).

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, akanthus yaprağının küçük bir parçası dışında diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.07 m., Gen. 0.05 m.

Tanım **:** Güney cephede derzler arasında küçük devşirme parçalar yer almaktadır. Çoğunlukla bu parçalar mermer akanthus yapraklarına ait parçalardır. Parçalar arasında 0.10 x 0.07 m. ölçülerinde akanthus ve 0.05 x 0.07 m. ölçülerinde akanthus yaprakları yer almaktadır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** -

FC Katalog No.: 10 (Resim 222)

Resim 222 FC, Batı Cephe, Devşirme Lento, Friz (Gür, 2018)

Konum **:** FC, batı cephe, eksendeki kapı.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, parçanın iki ucu kırık ve eksik, köşelerinde ev altında küçük kırıklar görülür. Fetih sonrasından günümüze kadar geçen süreçte bukranionlar kazınarak tahrip edilmiştir.

Ölçüler **:** Uz. 2.69 m., Gen. 0.39 m., Der. 0.35 m.

Tanım **:** Frizin üzerinde simetrik dört girland, aralarında dört bukranion, içlerinde ise en sağda madalyon diğerlerinde ise dört yapraklı bitkisel süsleler görülür. Süslemer 0.03 m. kabartma tekniğindedir. Girlandlar 0.50 x 0.21 m. ölçülerinde ve 0.08 m. kalınlığındadır. Girlandların içlerindeki madalyon 0.11 m. çapında, dört yapraklı bitkisel süslemeler 0.15 x 0.16 m., bukranionlar 0.22 x 0.17 m. ölçülerindedir. Roma dönemine ait friz devşirilerek burada kullanılmıştır. Girland, bukranion ve madalyonların yanında malzeme-teknik özellikleri açısından farklılık görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. yüzyıl.

Yayınlar **:** Eyice, 1951: 102-105.

FC Katalog No.: 11 (Resim 223)

Resim 223 FC, Kuzey Cephe, Devşirme Lento, Friz (Gür, 2018)

Konum **:** FC, kuzey cephenin doğusu, pencerenin lentosu.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer.

Ölçüler **:** Uz. 1.55 m., Gen. 0.42 m.

Tanım **:** Frizin üzerinde simetrik girlandlar, aralarında bukranionlar, içlerinde ise rozetler yer almaktadır. Süslemeler 0.03 m. kabartma tekniğindedir. Girlandlar 0.33 x 0.10 m. ölçülerinde ve 0.05 m. kalınlıktadır. Roma dönemine ait friz, devşirilerek kullanılmıştır. Girland, bukranion ve madalyonların yanında malzeme-teknik özellikleri açısından farklılık görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 2.-3. yüzyıl.

Yayınlar **:** Eyice, 1951: 102-105.

1.4.5.1.8.Fatih Cami (FC), Restitüsyon Önerileri:

FC, bazı araştırmacılar tarafından tek nefli kilise olarak tanımlanmış ve bu plan tipi doğrultusunda sehven monografik çalışmalar yapılmıştır. 1950 sonrasında FC'yi kapsayan çalışmalarda yapı tek nefli ve kırma çatılı olarak tanımlanmıştır. Doğuda merkeki apsis, batıda ise narteksin bulunduğunu yazan araştırmacılardan çoğunlukla Gökoğlu ve Eyice'nin çalışmalarını tekrar eder niteliktedir.

FC, kronolojik olarak (Eyice, 1951b: 3-8, Eyice, 1952: 1-4, Gökoğlu, 1952: 139-140, Eyice, 1954a: 97-105, Planche 37-38, Eyice, 1965: 22-74, Eyice, 1982: 608-612, Tuğlacı, 1985: 16-17, Sakaoğlu, 1987, Hill, 1990: 81-91, Hill, 1991: 311-321, Foss, 1991c: 75, Ruggieri, 1991: 91-92, 132-134, 236, III 25-27, III 47, Hill ve Crow, 1992: 83-92, Hill ve Crow, 1993: 19-25, Marek, 1993: 96-97, Crow ve Hill, 1995: 251-265, Ruggieri, 1995: 62-69, Eyice, 1995: 241-242, Sakaoğlu, 1999: 38-56, 153-155, Brubaker ve Haldon, 2001: 15, Zavagno, 2009: 129-151, Sharp, 2010: 89-117, Alper ve Alper, 2010: 129-138, Yaylı ve Ozan ve Boran, 2011: 262, 265-266, 275, 288, Verim, 2015a: 1-188, Yaylı, Aydın, Artar, Görmüş ve Bayrak, 2015: 19-20, Yıldız, 2017: 124-125, Bölükbaşı-Ertürk ve Türker, 2017: 352-353, Crow, 2017: 389-394, Özman, 2018: 35-36, Sağlam, 2018: 26-284) tarafından incelenmiştir.

FC hakkında monografik çalışma yapan araştırmacılar (Eyice, 1995: 241-242, Verim, 2015a: 1-188), çalışmalarında yapının doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli ve tek apsisli büyük bir kilise olarak tanımlamış, hatta tüm bu çalışmaların üzerine hazırlanan tekrar niteliğindeki bilgilerin sunulduğu yüksek lisans tezinden hazırlanan makalede ise (Verim, 2015b: 58-74), aynı bilgiler tekrarlanmıştır. İncelemeler doğrultusunda kilisenin yukarıda da araştırmacılar tarafından ifade edildiği gibi tek nefli bir kilise olmadığı, 8.-9. yüzyıllara tarihlendirilen kiborion planlı bir yapı olduğu görülmüştür.

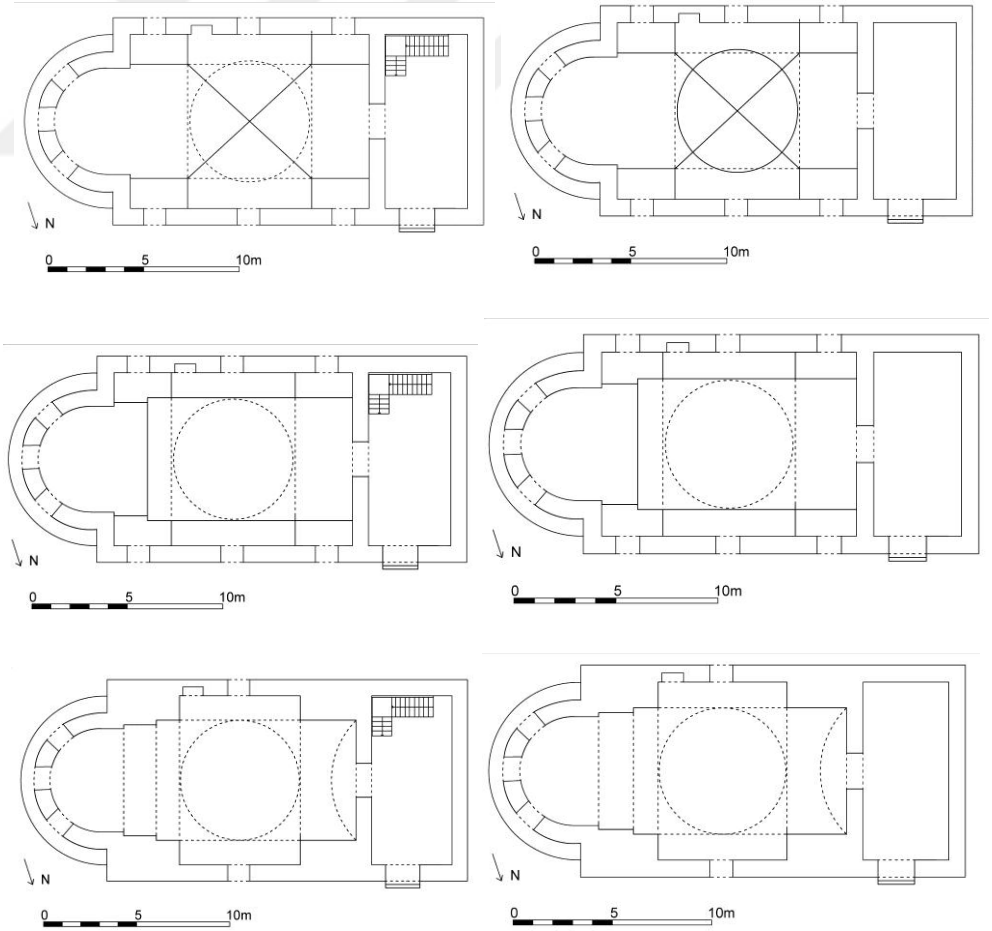
Yapı 1950 sonrasındaki restorasyonlar sırasında büyük değişime uğramıştır. Naos ve narteks arasındaki duvar kaldırılmış, kiborion planlı yapının naos haçkolları, beşik tonozlar ile kemerleri, beması, merkezi örtü sistemi ile köşe duvarları yıkılarak tek bir mekan oluşturulmuştur. Günümüzdeki durumu itibariyle doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, doğuda ise merkezi apsisinin sağlam oluşu ve kırma çatısıyla yapı, araştırmacılar tarafından sehven tek nefli olarak tanımlanmaktadır. Bunun için sunulan restitüsyon önerilerinde, AutoCAD ve SketchUp hesaplamaları göz önünde bulundurulmuş, tam olmamakla birlikte gerçeğe yakın sonuçlar elde edilmiştir.

Fatih Cami (FC), Bizans Dönemi (Kiborion Planlı Yapı) Restitüsyon Önerileri

FC'nin 1948 tarihli fotoğraflarında naos batı ve doğu duvarları ile örtü sisteminin pandantifleri görülmektedir. Doğu ve batı duvarlar, kuzey ve güneydekiler daha küçük beşik tonoz örtülü haçvari bir düzen, merkezde ise pandantif geçişli bir kubbenin yer aldığını gösterir. FC'nin plan tipi, Bithynia ve çevresindeki yapılarla benzer özelliklere sahiptir.

Kiborion plan tipi çok kullanışlı ve ibadet için kalabalık gruplara hitap eden bir yapıya sahip değildir. Bu durum söz konusu olduğunda kiborion planlı kiliseler daha çok şapel ya da manastırlara bağlı dini kuruluşlar olarak gelişme göstermiştir (Özyurt-Özcan, 2002: 162). Anadolu topraklarında Bizans dönemi ve sonrasında Türk dönemi yapılarında da uygulanan bir plan tipi halini almıştır. FC, merkezde kare zemin üzerine, köşelerde duvarlara oturan dört pandantif geçişli kasnak üzerinde kubbe, kuzey ve güneyde dar kemerler, eksenin doğu ve batısında ise beşik tonoz örtülü alanlardan oluşmaktadır.

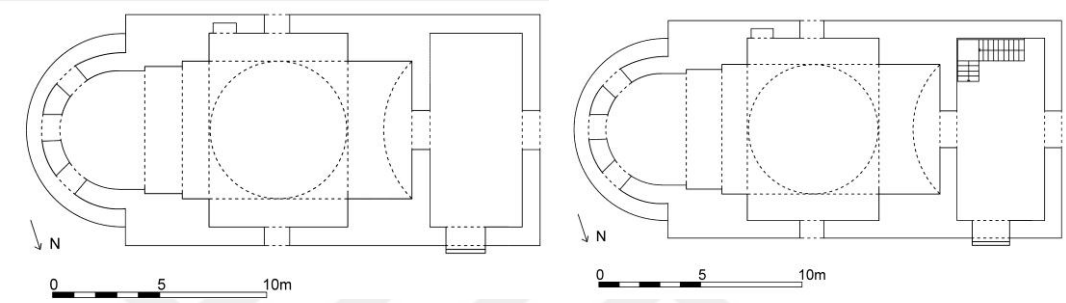
1948 tarihli fotoğraflar incelenen yapının apsis, naos, narteks ve örtü sistemine ait restitüsyon önerileri aşağıda sunulmaktadır (Çizim 114).

Çizim 97 FC, Restitüsyon Plan Denemesi (Gür, 2018)

Yukarıda kiborion plan gelişimi sunulan yapının örtü sistemi başta olmak üzere diğer birimler, 1948 tarihli fotoğraflarında, yapının özgün duvarları referans alınarak AutoCAD ve SketchUp programlarıyla örtü sistemi ve taşıyıcı duvarların açıları belirlenmiştir. Örtü sistemi tamamen değişime uğrayan yapının restitüsyon önerilerinde belirlenen bema, tonoz, narteks ve örtü sistemlerinde yeni öneriler ışığında ölçülerin değişebileceği ve yeni görüşlerin sunulabileceği unutulmamalıdır.

Tüm belirlemeler sonucunda yapının narteksi bir ve iki katlı olacak şekilde belirlenen kiborion planlı FC'nin restitüsyon önerileri aşağıda sunulmuştur (Çizim 115).

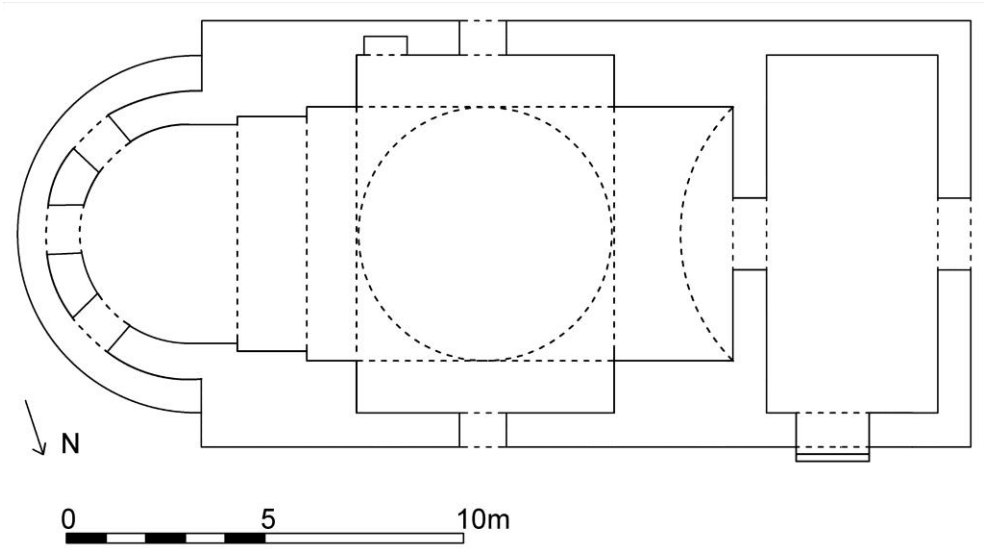

Çizim 98 FC, Plan, Restitüsyon (Gür, 2018)

Narteks

Kiborion planlı kiliselerin çoğunlukla doğusunda derin bir bema, batısında ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer almaktadır. Karakteristik plan şemasına sahip FC, bunun özel örnekleri arasındadır. İstanbul'da bilinen kiborion planlı iki kilisede tek narteks, İstanbul Khora Manastırı Kilisesi'nde ise eksonarteks görülmektedir. Bu yapının 14. yüzyıla tarihlendirilen onarımları sırasında ilave edilen dış narteks, özgününde bulunmamaktadır.

Kiborion planlı kiliselerin batısında yer alan narteksler çok farklı boyut ve şekillerde inşa edilmiştir. AVGM 1948 tarihli fotoğrafta FC'nin naos batı duvarındaki kapıdan, narteksinin küçük bir bölümü fark edilmektedir. Günümüzde yıkılarak naosa dahil dilen narteksin restitüsyon önerileri ile özgün durumu hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Fotoğraftan da anlaşıldığı kadarıyla FC'de, naosun batısında yapı ile aynı genişlikte, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer almaktadır. Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli (5. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138-139), Koşavank, Minas Kilisesi (10. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 139), Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi (10.-12. yüzyıl) (Eyice, 2004: Çizim 4) ve Silifke Boğsak Adası Şapeli'nin (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 109-112) batısında yapı ile aynı genişlikte, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer almaktadır (Çizim 116).

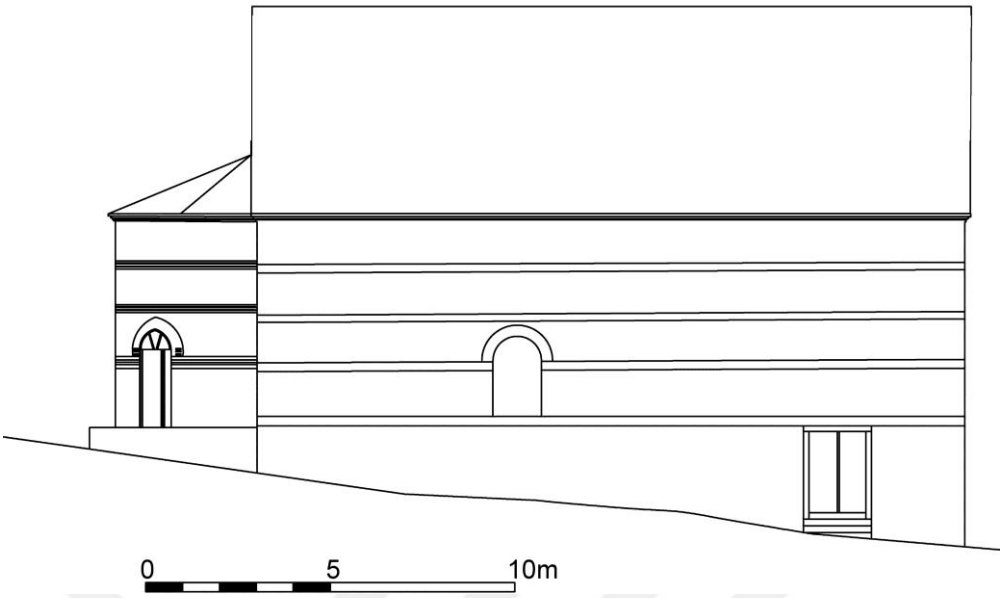

Çizim 99 FC, Plan, Restitüsyon (Gür, 2018)

Naos

Kiborion planlı kiliselerde naos çoğunlukla kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlıdır. FC'nin naosu doğu-batı doğrultusunda, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Kiborion planlı yapılarda naosun köşeleri merkeze uzatılarak örtü sistemini destekleyecek, duvarlara bağımlı kare ya da dikdörtgen taşıyıcılar elde edilmiştir. Bu plan tipine sahip tüm yapılarda naos aynı düzenlemeye sahip değil ve değişik varyasyonların olduğu dini yapılar görülmektedir. FC'de naos köşelerden merkeze çekilmiş dikdörtgen payeler, doğu ve batıda beşik tonoz, kuzey ve güneyde ise dar kemerler üzerine oturan pandantif geçişli merkezi örtü sistemine sahiptir (Çizim 116).

Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli (5. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138-139), Sige Başmelekler Kilisesi (8.-9. yüzyıl) (Soykan, 2015: 112), Priene Agora'nın Doğusundaki Apsisli Yapı (Raeck, 2005: 10, Abb 8), Alanya Arap Evliyası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 101-105), Alanya Cilvarda Burnu Şapeli (12. yüzyıl sonu) (Özyurt-Özcan, 2002: 101-105), Silifke Boğsak Adası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 109-112), Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi (10.-12. yüzyıl) (Eyice, 2004: Çizim 4), Plataniti Soter Kilisesi (12.-13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 130-132), Bojana Şapeli'nin (13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138) naosunda köşelerden merkeze uzanan payeler ile eksendeki alanın kuzey, güney, doğu ve batısında tonoz, eksende ise merkezi örtü sistemi yer almaktadır. Bu yapılar naos düzeni açısından FC ile benzer özelliktedir fakat Sige Başmelekler Kilisesi (8.-9. yüzyıl) (Soykan, 2015: 112), Silifke Boğsak Adası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 109-112), Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi (10.-12. yüzyıl) (Eyice, 2004: Çizim 4) ve Bojana Şapeli'nin (13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138) naosu kuzey ve güneydeki derin kollar, FC'deki dar düzenlemeden farklıdır.

Çizim 100 FC, 19. Yüzyıl, Kuzey Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

19.-20. yüzyıl arasında kilisenin özgün örtü sistemi içten korunmuş, tonoz, pandantif ve kemerlerde oluşan çatlaklar nedeniyle dıştan kırma çatıyla kapatılarak yapıya yağmur ve kar sularının sızması engellenmiştir. Muhtemelen bu dönem sonrasında yapının örtü sisteminde köklü değişikliğe gidilmiş, beden duvarlarının üst seviyelerine pencereler açılarak yapının aydınlatılması sağlanmıştır (Çizim 117).

Apsis

Kiborion planlı kiliselerde, doğuda çoğunlukla tek ve üçlü apsis düzenlemesi görülmektedir. Apsisleri günümüze gelememiş birçok kiborion planlı kilise bulunmaktadır. FC'nin doğusunda merkezi dışta, içten ve dıştan yarım daire bir apsis yer almaktadır. Merkezi apsisler çoğunlukla içten ve dıştan yarım daire olarak düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye örnek gösterilen FC'nin dışında içten yarım daire, dıştan çok cepheli apsisler de bulunur. Alanya Cilvarda Burnu Şapeli (12. yüzyıl sonu) (Özyurt-Özcan, 2002: 101-105), Silifke Boğsak Adası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 109-112) ve Bojana Şapeli'nin (13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138) içten ve dıştan yarım daire apsisi, FC ile benzerlik gösterir. Bithynia çevresindeki kiliselerde ise apsis, içten yarım daire, dıştan poligonaldir.

Bu kiliselerin apsislerinde en az bir ya da iki pencere açıklığı bunmaktadır. Çoğunlukla üç pencerenin görüldüğü apsis düzenlemelerine FC'nin yuvarlak kemerli üçlü pencereleri örnektir. Gemlik Kurşunlu Manastırı (Ousterhout, 199: 223), İstanbul Khora Manastırı Kilisesi (Akyürek, 1996: 25-27) ve Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi'nin (10.-12. yüzyıl) (Eyice, 2004: Çizim 4) doğu cephelerinde üçlü pencere düzenlemesi görülmektedir.

Örtü Sistemi

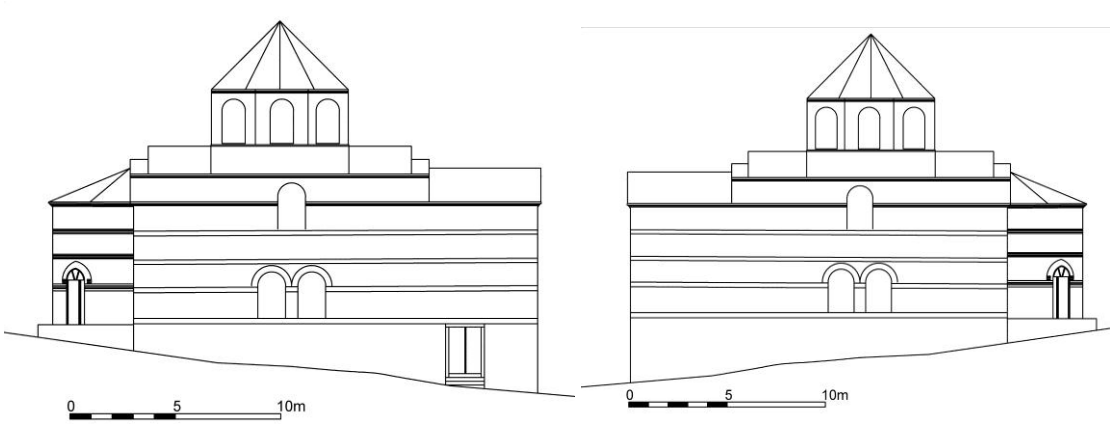
Kiborion planlı kiliselerin çok azının günümüze örtü sistemi kısmen ulaşmış, bazılarının ise hiç gelememiş temel seviyesindeki yapılardır. İstanbul'da Khora Manastırı Kilisesi'nin örtü sistemi onarımlarla günümüze gelebilmiş kiborion planlı yapıların ünik örneklerinden biridir. Yüksek, poligonal kasnak düzenlemesi, yapının ilk inşa evresinden tamamen farklı ve değiştirildiğini gösterir.

FC'nin örtü sistemi günümüze ulaşmamıştır. Araştırmacılar ise bu yapının örtü sisteminin içten tonoz, dıştan ise kırma çatılı olabileceğini öne sürmektedir. Yapının doğu ve batısında üzeri beşik tonoz örtülü kollar, kuzey ve güneyde yerini daha dar kemerlerle desteklenen alanlara bırakır. Merkezdeki kare alan üzerinde ise dört pandantifle desteklenen örtü sistemi yer almaktadır.

Kilisenin kasnak ve örtü sistemi hakkında bilgi edinmek için kiborion planlı yapılarla karşılaştırılmak gerekmektedir. Bazı yapılarda içteki kemer düzenlemesi, kuzey ve güney cephelere, hatta kasnak düzenlemesindeki pandantif geçişli yapı, dışarıdan algılanacak şekilde inşa edilmektedir. FC'nin cephelerinde bu oluşum görülmemektedir, bunda yapının geçirdiği onarımlar etkili olmalıdır. Ayrıca kilisenin kuzey ve güney cephelerinde, eksende yuvarlak kemerli iki pencere bulunmaktadır.

Örtü sistemi günümüze ulaşan Mudanya Başmelekler Kilisesi, eksenin kuzeyinde dar haç kolları örtü sistemine yansıtılmamıştır. Poligonal kasnak üzerine dört pandantif geçişli merkezi kubbe, içte ve dışta aynı düzene sahiptir. Silifke Boğsak Adası Şapeli, İstanbul Khora Manastırı Kilisesi'nin kubbe örtü sistemi, Alanya Arap Evliyası Şapeli'nin kubbesi ve kasnağının bir bölümü günümüze gelmiştir. Bu yapılardan ilk ikisinin örtü sistemi ve poligonal kasnakları çeşitli onarımlarla günümüze gelmiş ve poligonal kasnak orijinalinden daha yüksek olarak yeniden düzenlenmiştir (Çizim 118-120).

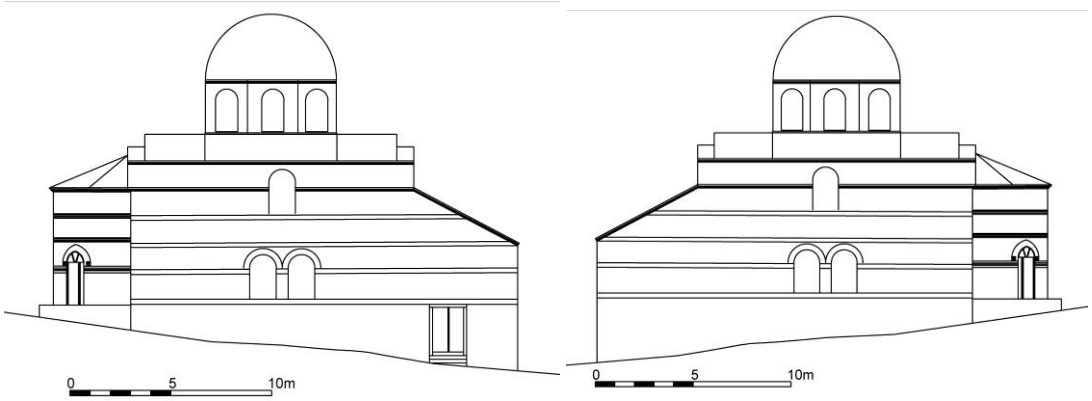
Bunların dışında Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi ile Bursa Aziz Aberkios (Kurşunlu) Kilisesi'nin örtü sistemleri günümüze ulaşmamasına rağmen pandantif geçişler, başlangıç seviyesindedir. Anadolu'daki kiborion planlı kiliselerin örtü sistemlerinde tutarlılık görülmektedir. Yukarıda ifade edilen örneklerin dışında diğer Gürcü yapılarında örtü sistemleri farklılaşmaktadır. Örneğin Kars Koşavank Aziz Minas Kilisesi'nde içten kubbe dıştan piramidal külah dikkat çeker.

Çizim 101 FC, Poligonal Kasnak ve Örtü Sistemi, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018)

Çizim 102 FC, Poligonal Kasnak ve Örtü Sistemi, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018)

Çizim 103 FC, Poligonal Kasnak ve Örtü Sistemi, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018)

Cepheler (Çizim 118-120)

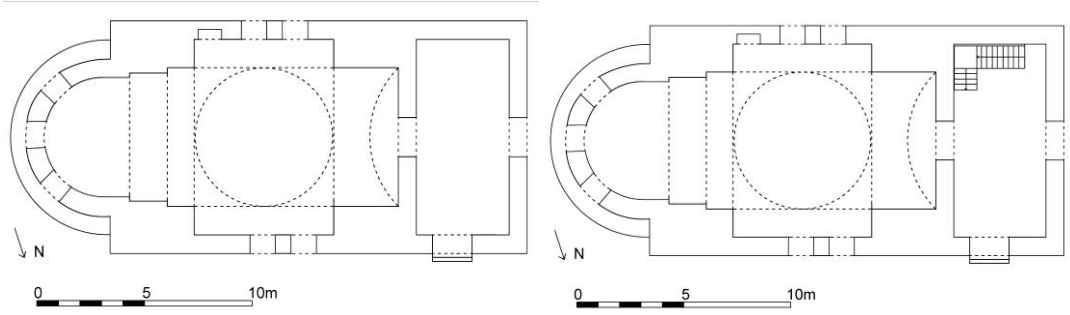
Kiborion planlı yapılarda naosun aydınlatılması çoğunlukla doğu, kuzey ve güney cephelerdeki pencerelerle sağlanmaktadır. Doğu cephelerde herhangi bir pencerenin yer almadığı yapılar

bulunduğu gibi bir ya da üç açıklığa sahip örnekler de bulunmaktadır. Yapıların boyutları ile doğru orantılı olan pencerelerin dışında çoğunlukla poligonal olarak inşa edilen kasnaklarda çok sayıda pencere yer almaktadır. Kasnaktaki cephe ile pencere sayıları çoğunlukla örtüşmektedir (Resim 282, Çizim 121).

Resim 224 FC, Kuzey ve Güney Cepheler, Eksendeki Pencereler (Gür, 2018)

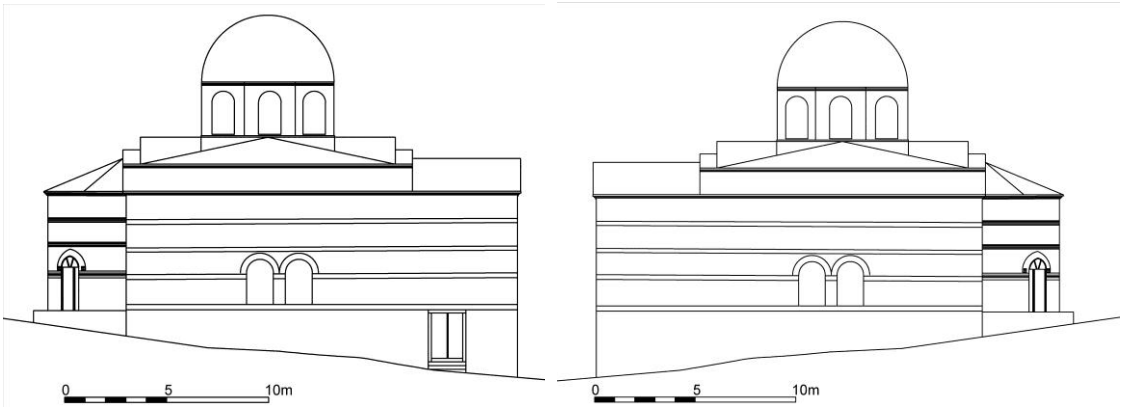
Yapıların kuzey ve güney cephelerinde, eksende pencereler görülmektedir. Eksenin doğu ve batısındaki alanlarda çoğunlukla pencereye yer verilmemiştir. Naosun köşelerindeki kalın payeler, örtü sistemini desteklediği için bu alanlara pencere inşa edilmemiştir. FC'nin kuzey ve güney cephelerinde eksende, karşılıklı düzenlenmiş iki yuvarlak kemerli pencere görülmektedir. Bu pencereler dışında üstte ve altta yer alan pencereler yapının özgününe aykırıdır ve sonradan açılarak yapının aydınlatılması sağlanmıştır. Kuzey ve güney cephelerde birer ya da ikişer, tek ya da iki katlı pencerelerle naosun aydınlatıldığı düşünülmektedir.

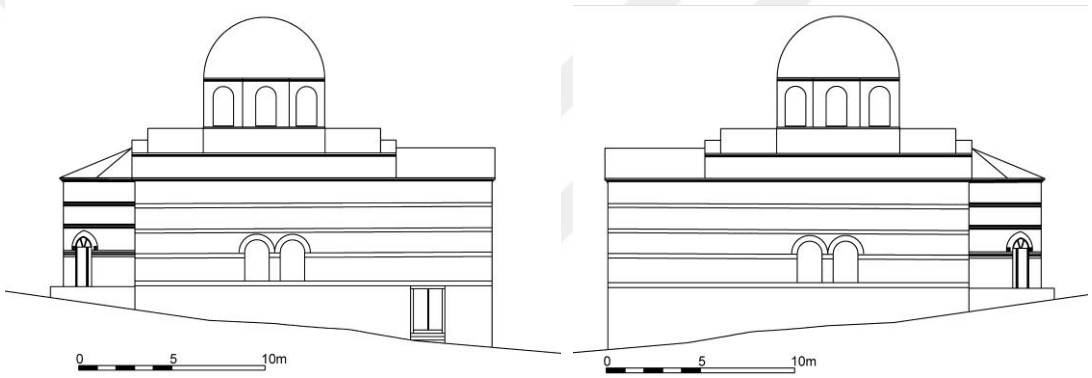
Çizim 104 FC, Plan, Kuzey ve Güney Cephelerdeki Pencere ve Narteks, Restitüsyon (Gür, 2018)

Yapının özgün örtü sisteminin sadece pandantif geçişli olduğu bilinmektedir. Naosun batını gösteren AVGM'ye ait 1950 öncesine tarihlendirilen bir fotoğrafta, kilisenin merkezi kubbesine geçişi sağlayan batıdaki iki pandantif görülmektedir. Naosun doğusunu gösteren fotoğraf ise güneydoğudaki pandantifin başlangıç hizasındadır. Fotoğraflarda ışığın merkezden dağıldığı görülmektedir. Pandantif geçişli merkezi kubbenin aydınlık olması kasnakta pencerelerin bulunduğunun kanıtıdır. Muhtemelen kasnak cephelerindeki pencereler, yapının naosunun

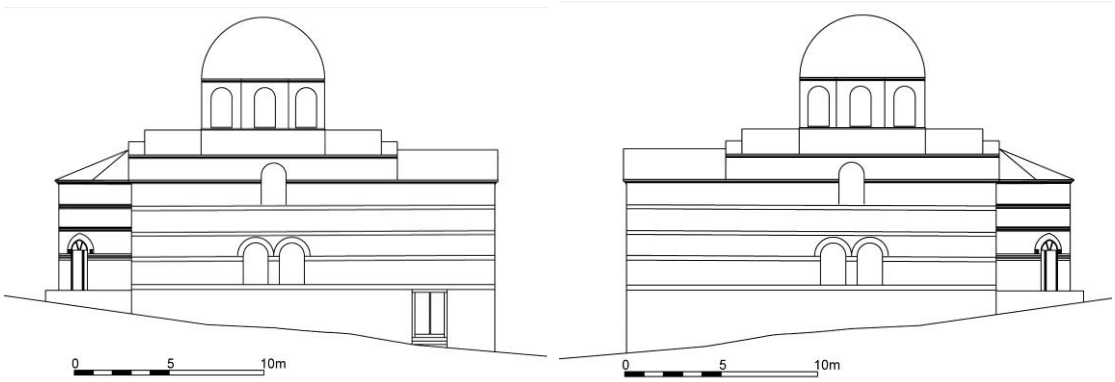
aydınlatılmasını sağlamıştır. Aksi halde kuzey ve güney cephelerdeki ikişer yuvarlak kemerli pencereler naosun merkezinin bu kadar aydınlatılması için yeterli değildir (Çizim 122-124).

Çizim 105 FC, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018)

Çizim 106 FC, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018)

Çizim 107 FC, Kuzey ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018)

Malzeme ve Teknik

Kiborion planlı kiliselerde malzeme ve teknik özellikleri açısından bazı farklılıklar görülmektedir. Paphlagonia ve Bithynia'daki örnekler birbirleriyle malzeme-teknik özellikleri açısından tutarlılık gösterir. FC'nin cephelerinde malzeme-teknik görülebildiği için

karşılaştırma yapmak mümkünken duvarları sıvalı olduğu için inceleme yapılamamıştır. Cephelerdeki malzeme-teknik özelliklerinin duvarlara yansıtıldığı düşünülerek Anadolu ve diğer örneklerle karşılaştırmak mümkündür.

FC'nin cephelerinde köşelerde kesme taş, aralarda ise kesme taş, moloz taş, tuğla ve harç malzeme kullanılmıştır. Kilisenin cephelerinde belli aralıklarla yerleştirilmiş yatay tuğla dizeleri görülmektedir. Bu cephe düzenlemesi Paphlagonia ve Bithynia yapılarında sıkça uygulanmıştır. Kilisenin güneydoğusundaki KM bunun en yakın örneğidir.

AVGMA'nın 1948 tarihli fotoğrafları, FC'nin cephelerinin çok yakın dönemde büyük değişime uğradığını gösterir. Cephelerin üst seviyelerinde yatay şerit halinde düzenlenmiş tuğla süslemelerin yerini günümüzde moloz taş, tuğla ve harç malzemeler almıştır. Ayrıca kuzey cephenin doğusunda günümüzde yuvarlak kemerli küçük bir pencere yer alırken özgününde burada düz lento taşlı küçük bir kapı bulunmaktadır. Araştırmacılar tarafından bu pencere ve üzerindeki devşirme lento olarak kullanılan Roma dönemi friz incelenmiş ve surlardaki devşirmelerle karşılaştırılarak yapının 9. yüzyılda surlarla birlikte onarıldığı öne sürülmüştür. İncelemeler sonucunda araştırmacıların yapıyı günümüz durumlarıyla değerlendirdikleri öğrenilmiştir.

Resim 225 FC, Kuzey Cephe, Malzeme-Teknik (AVGM, 1948)

AVGM 1948 tarihli diğer bir fotoğrafta ise kilisenin doğu cephesi görülmektedir. Doğu cephenin yeniden düzenlendiği, cephedeki malzeme-teknik özelliklerinden anlaşılmaktadır. Cephenin kuzey ve güney üst seviyelerinde, belli seviyelerde duvarların son bulduğu, bu alanlarda merkeze yönelen duvarların üstüne çatının yerleştirildiği görülmektedir (Resim 283).

Resim 226 FC, Doğu Cephe, Malzeme-Teknik (AVGMA, 1948)

Üstteki fotoğraflarda sunulan bu açıların kiborionda, merkezi kare birimi oluşturan eksendeki kuzey ve güney kemerlerin son bulduğu alanlara ait olduğu öne sürülmektedir. Bu bölümler 1970 öncesinde kısmen korunmuş, son dönemde restorasyon çalışmalarıyla tamamen yenilenmiştir.

Doğu cephenin kuzeyindeki kare kaideli minare ile kilisenin cephelerindeki yatay tuğla ve taş dizeleri benzer özelliklere sahip, apsisin üst seviyelerinde ise günümüzde görülen malzeme-teknik özeliklerinden tamamen farklı olarak yatay tuğla, taş ve harç malzemelerden inşa edilmiş bir düzenleme görülmektedir. Ayrıca kilisenin doğu cephesinde sadece apsisin sıvanarak sağlamlaştırıldığı görülmektedir (Resim 284).

Kiborion planlı kiliselerde çoğunlukla tuğla, kesme taş, moloz taş ve harç malzeme kullanılmış, örtü sistemleri, köşeler, kasnak ve pandantiflerde daha sağlam ve nitelikli malzemeler tercih edilmiştir. Cilvarda Burnu Şapeli ve Alanya Arap Evliyası Kilisesi'nde ağırlıklı olarak moloz taş ve harç malzeme kullanılmış, Bithynia'daki yapılarda kesme taş, moloz taş, tuğla ve harç, Üç-Ayak Kilisesi'nde ise tuğla, moloz taş ve harç malzeme kullanılmıştır. Bu yapılar arasında en özenli cephe düzenlemesi Bithynia kiliseleri ile FC'de görülmektedir.

AVGMA'nın 1948 tarihli yapının naosunu gösteren fotoğraflarda doğu ve batıdaki beşik tonozlar ile tonoz başlangıç seviyelerinde impost/yastıklar görülmektedir (Resim 285).

Resim 227 FC, Naos, Doğu ve Batı, Beşik Tonozlar ve İmpost / Yastık (AVGMA, 1948)

Restorasyon çalışmaları sırasında impostlar yerlerinden sökülmüştür. Günümüzde nerede bulundukları bilinmeyen impostların benzerleri, Pelekete Manastırı Kilisesi (Yinsel ve Pekak, 2018: Resim 31) ile Bursa Aziz Aberkios (Kurşunlu) Kilisesi (Ousterhout, 1999: 223), İstanbul Khora Manastırı Kilisesi, İstanbul Konstantin Lips Manastırı Kilisesi ve Tirilye Fatih Camii'de tonoz ve kemer başlangıç seviyelerin görülmektedir.

Duvar Resimleri

Tespit edilen kiborion planlı yapıların bazılarında duvar resimleri bulunmaktadır. Diğer birçok yapının ise dökülen sıvalarına ait kalıntılar, yapıların duvar resimleriyle bezeli olduğunu göstermiştir. FC'nin ise 1950'lere ait fotoğraflarında naos duvarlarında resimlerin bulunduğu görülmektedir. Yapıların çoğunlukla inşa edildikleri dönemlerden farklı olarak Geç Bizans döneminde duvar resimleriyle bezendiği görülmektedir.

Roma dönemine tarihlendirilen birçok heroon ve martyrionun duvarlarında resimlerin yer aldığı bilinmektedir. Side'deki martyrionların duvarlarında resimlerin yer aldığı soluk izlerden anlaşılmakta fakat tahrip olmuştur (Özyurt-Özcan, 2002: 149). Mudanya Kumyaka Başmelekler Kilisesi (8.-9. yüzyıl), Bursa Aziz Aberkios (Kurşunlu) Kilisesi, İznik Koimesis Kilisesi ve İstanbul Khora Manastırı Kilisesi'nin naos ve örtü sistemlerinde Geç Bizans ve Post Bizans dönemine tarihlendirilen resimler yer almaktadır.

Bu yapıların dışında Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi, Bargala Aziz Georgios Kilisesi ve Bojana Kilisesi'nin duvarlarında, Geç Bizans dönemine tarihlendirilen duvar resimlerinin bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca tespit edilen kiborion planlı kiliselerin bazılarının duvarlarında mozaikler yer almaktadır. Khora Manastırı Kilisesi'nin duvarlarındaki 13.-14. yüzyıla tarihlendirilen mozaikler bu yapıların ünik örneklerindendir.

Mimari Plastik

Kiborion planlı yapılarda taşıyıcı malzeme duvarlar olduğu için çok fazla mimari plastik malzemenin yer almadığı bilinmektedir. Sütun, kaide ve başlıkların yer almadığı yapılarda, pencere, kapı ve tonoz başlangıç seviyelerinde yer alan impost/yastıklarda süslemelere yer verilmiştir. Sade bir düzenlemeye sahip bu yapıların içinde süsleme unsuru olarak zemin döşeme mozaikleri dekoratif görünüme sahiptir. Ayrıca kiliselerde görülen üçlü pencere düzenlemelerinde kullanılan sütun ve başlıklarındaki süslemeler ile cephelerindeki devşirme malzemeler, mimari plastik süslemelerdir.

Bu yapıların cephelerinde görülen mimari plastikler çoğunlukla daha önceki yapılara aittir. FC'nin cephelerinde görülen Roma dönemi devşirme friz parçaları ve akanthus yaprakları ile Malta haçı buna örnektir. Yapı genel hatları itibariyle sade bir düzenlemeye sahiptir.

Tarihlendirilmesi

Araştırmacılar tarafından çeşitli yapı grupları altında ve çoğunlukla farklı isimlerle tanımlanan kiborion planlı yapılar, kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin daha sade örnekleri olarak yorumlanır (Krautheimer, 1965: 312). Roma döneminde yaygın olarak mousoleumlarda uygulandığı bilinen kiborion plan tipinin (Strzygowski, 1903: 135-136) Bizans döneminde 5. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında çeşitli varyasyonlarda uygulandığı bilinmektedir. Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli (5. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138-139), Anadolu'da Side Mabetler Bazilikası Güney (5.-6. yüzyıl) ve Side Piskoposluk Bazilikası Güney (5.-6. yüzyıl) yapılarıdır (Eyice, 1960: 53-60). Niş Adası Eğirdir Aziz Stephanos Manastırı Kilisesi (8. yüzyıl) (Rott, 1908: 88, Abb. 97), İstanbul Yuşa Tepesi Aziz Panteleimon Kilisesi (8.-9. yüzyıl) (Eyice, 1954b: 195) gibi yapılar 5.-9. yüzyıl arasına tarihlendirilen prototip örneklerdir.

9. yüzyıl sonrasında bu yapıların yaklaşık 250-300 yıllık bir dönemde uygulanmadığı bilinmektedir. 12. yüzyıl ile birlikte tekrardan canlanma gösteren kiborion planlı yapıların, eskiden uygulanan plan tipinin canlandırılmaya çalışılması olarak yorumlanmaktadır (Ousterhout, 1987: 31-32).

Çok kullanışlı olmayan, naosun köşelerinden fedakarlık edildiği plan tipinde pandantif geçişli merkezi kubbe, naosun büyük bölümün hakimdir. İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerleri, Balkanlar ve Kafkasyadaki yapılarda uygulanan kiborion plan şemasının 8.-9. yüzyılda inşa edilmiş örnekleri ile benzerlik gösteren FC'nin bu tarihlerde inşa edildiği, Geç Bizans döneminde 12.-13. yüzyıllarda duvar resimleriyle bezendiği görülmektedir. Haç kolları, doğu ve katıdakilerin, kuzey ve güneydekilere oranla daha geniş ve derin tutulması, pandantif geçişli kubbe, karanlık naos düzeni, kuzey ve güney cephelerdeki iki küçük pencere düzeni,

doğuda merkezi apsis ve apsisteki üç pencere düzenlemesi, batıdaki kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiş tek katlı dikdörtgen narteks ve genel özellikleri düşünüldüğünde yapıyı 8.-9. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür.

Yapı Mehmed II. (Fatih) (1451-1481) tarafından cami haline dönüştürüldükten sonra çok fazla değişime uğramamıştır. Duvar resimlerinin üzerleri ince alçı ile kapatılmış, kuzey ve güney cephelerde az sayıda pencere açılmıştır. Son yüzyıl içinde ise kuzey ve güney cephelerde malzeme-teknik özellikleri açısından büyük değişimler görülmüş, merkezi kubbe, haç kolları yıkılmış ve sadece dikdörtgen dış duvarlar sınır özellikleri açısından korunmuştur. Yapının narteksi büyük değişime uğramış, ikinci kat düzenlenerek, kuzey ve güney cephelerin üst seviyelerinde alçı revzenli pencereler inşa edilmiştir. Özgününde kuzey ve güney cephelerde, eksende yuvarlak kemerli iki büyük pencere yer alırken bu pencerelerin doğu, batı ve üst seviyelerine pencereler açılarak yapının daha ferah görünüme kazandırılması sağlanmış fakat özgünlüğünü kaybetmesine sebep olunmuştur.

1.4.5.1.9.Fatih Cami (FC), Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi Sonrası (Tek Nefli Yapı), Restitüsyon Önerisi:

1. FC'nin restitüsyon önerileri, AAM kazı çalışmaları sırasında tespit edilen veriler başta olmak üzere, Amasra ile çevresindeki tespitler, Kuzeybatı Karadeniz ve Anadolu genelindeki benzer plan şemasına sahip Bizans dönemi dini yapıları, Yunanistan, Bulgaristan ve Gürcistan gibi yakın coğrafyalar dışında benzeri plan şeması ve aynı döneme tarihlendirilen dini yapılar incelenerek sunulmuştur. Özgününde FC'nin benzeri plan tipi, örtü sistemi, pencere ve kapı düzenlemeleri, apsis yapısı, duvar kalınlıkları ve yükseklikleri, cephe düzeni ve malzeme-teknik özellikleri kiborion planlı 8.-9. yüzyıla tarihlendirilen yapılarla benzerlik gösterir. Yakın çevre ve Anadolu'daki benzeri örneklerin dışında Bizans topraklarında inşa edilen kiliseler karşılaştırılarak 8.-9. yüzyıllara tarihlendirilen FC'nin restitüsyon önerileri yukarıda sunulmuştur. Bu bölümde ise Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi restitüsyon önerileri sunulmuştur.

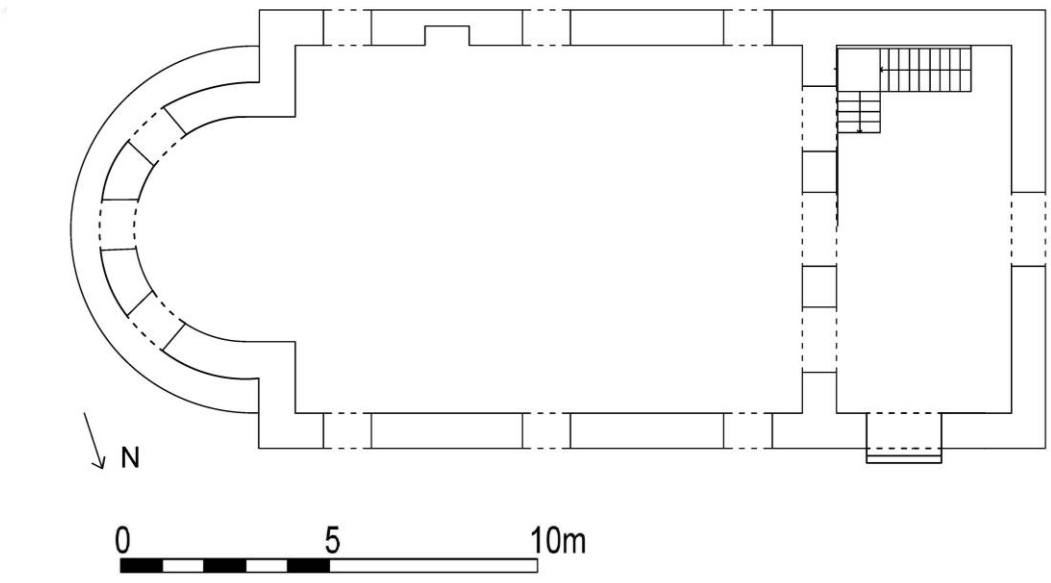
2. Osmanlı döneminde kilisenin planında değişim olmamıştır. Bu dönemde Kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen naos, doğuda merkezi içten ve dıştan yarım daire apsis, batıda, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks, merkezde pandantif geçişli kubbe ile örtülü, kiborion planlıdır. Merkezi apsiste üç, naos kuzey ve güney duvarlarda en az iki pencere bulunur. Naos güney duvarın doğusundaki pencerelerden farklı olarak, dışta yuvarlak kemerli ve sonradan kapatılmış bir alan dikkat çeker. Bu bölümün naosa bakan kısmı günümüzde ahşap çift kanatlı kapılara sahip dolap olarak kullanılmaktadır. Narteks bir katlı düzenlemeye sahiptir. Narteksin batı duvarında, ikinci kattaki tribelon, narteksin katlı olabileceği gibi iki katlı bir düzenlemeye sahip olabileceğini de düşündürmektedir.

3. Nartekse en az bir ya da iki kapı yardımıyla girilmektedir. Narteksin batı duvarında eksende günümüzde de aktif olarak kullanılan 2.69 x 1.93 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğindeki kapı ilk inşa evresinde de kullanılmaktadır. Defalarca onarım geçiren kapının kuzeyinde 2.10 x 1.16 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğinde sonradan kapatılmış bir alan ile narteksin kuzey duvarında 1.55 x 2.60 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğinde sonradan kapatılmış dikdörtgen bir açıklığa ait onarım izleri görülmektedir. Kapatılan bu alanlarda kullanılan tuğlalar Çorum Tuğla Fabrikası'ndan getirilmiş modern tuğlalar ortalama 0.03,5 m. kalınlığında ve 0.26 m. uzunluğunda pembe tondadır. Özgün tuğlalar ise 0.04-0.04,5 m. kalınlığında, 0.28, 0.29, 0.32, 0.34, 0.35 m.

uzunluğundadır. Modern ve özgün tuğlaların arasındaki harç ise ortalama 0.05 m. kalınlığındadır. Yukarıda ifade edilen narteksin kuzeyi ve batı duvarda eksendeki kapının kuzeyinde birer kapı alma ihtimali, onarım izleri, malzeme ve teknik özellikleri ile desteklenmektedir. Ayrıca 1950'lerde batıdaki kapının kuzeyindeki açıklık, yuvarlak kemerli bir pencere olarak görülmektedir.

4. Tek katlı düzenlendiği düşünülen narteksin batı duvarında, ikinci kattaki tribelon, yapının ikinci katında ayrı bir düzenlemenin bulunma ihtimalini güçlendirir. İkinci katın yer aldığı düşünülürse, narteksin içinden bir merdiven üst kata ulaşımı sağlamalıdır. Plan önerilerinde de sunulduğu gibi narteksin güneyinde ikinci kata ulaşımı sağlayan bir merdivenin bulunma ihtimali yüksektir.

5. Yapı duvarlarında sismik ve statik incelemeler gerçekleştirilerek onarıma ihtiyaç duyulan bölümlerde sağlamlaştırma çalışmaları planlamalı ve uygulamalarının yapılması gerekmektedir. Bu sayede yapının geçirdiği evreler sırasında Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet döneminde kapatılan kapı ve pencerelerin orijinal haline dönüştürülmesi, bu işlemler sırasında duvarlarının taşıyıcı gücüne zarar verilmemesi gerekmektedir.

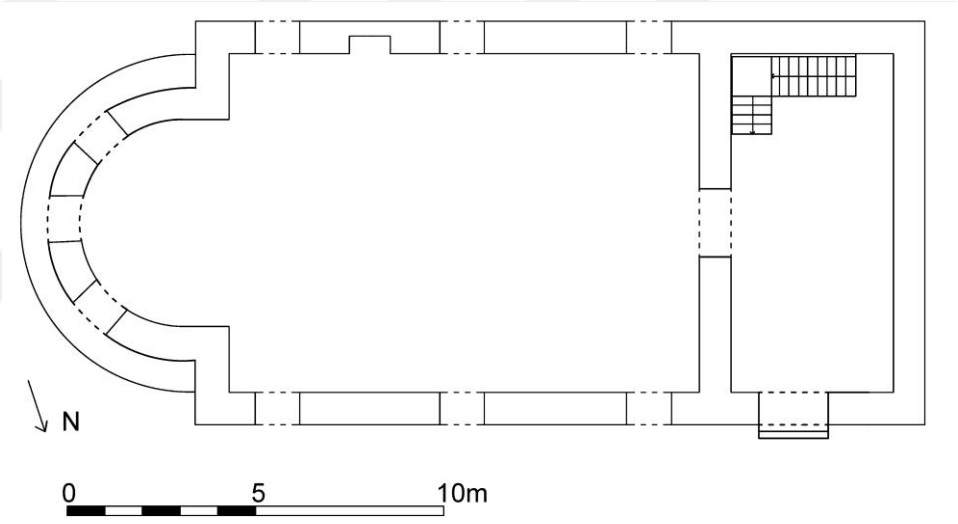

Çizim 108 1950-1970 tarihleri, FC, Plan, Restitüsyon, I (Gür, 2018)

6. Osmanlı döneminde yapının örtü sistemi içten korunmuştur. Sadece yapının haç kolları, beşik tonozar ve merkezi örtü sisteminde görülen çatlamalar nedeniyle dışarıdan kırma çatı ile koruma altına alınmıştır (Çizim 125). Günümüzde çatı üzerinde kullanılan

alaturka kiremitlerin yerine daha sağlam ve saçaklar yardımıyla dört yönde uzanan özgününe uygun bir örtü sistemi tasarlanmalıdır. Çatının üzeri ise Osmanlı dönemindeki gibi tarihi alaturka kiremit kaplı olmalıdır. Doğuda, apsis yarım kubbesinin üzerini örten alaturka kiremit kaplı çatının yerine üç-beş yönde eğimli kırma çatı yer almalıdır. Bu düzenleme Bizans dönemi ile Cumhuriyet dönemi arasında korunmuştur.

7. Kilisenin batı cephesinde, ikinci katta tribelon yer almaktadır. Sakıf kaldırılarak cephenin eksininde, alta bir kapı yerleştirilmelidir. Batıdaki kapı Osmanlı döneminde aktif, Cumhuriyet döneminde ise 1950-1990 arasında kapalıdır. Buradaki kapı son dönem restorasyonlarıyla açılmıştır. 1950 öncesi fotoğraflarda batı cephenin ekseninde ve kuzey cephenin batısındaki kapılar narteksе açılmaktadır (Çizim 126).

Çizim 109 1950-1970 tarihleri, FC, Plan, Restitüsyon, II (Gür, 2018)

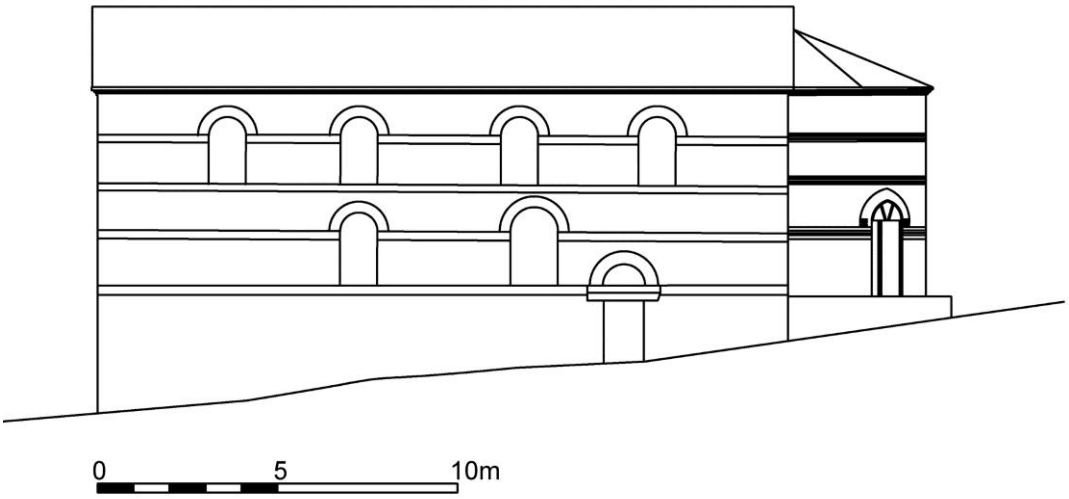
8. Aslına aykırı olarak yerleştirilmiş olan narteks kapısı ve kapı kasası yerinden sökülmelidir. Aslına uygun kapı düzenlemesi ile batı ve kuzey cephenin batısına birer kapı yerleştirilmelidir. Batı cephedeki kapı ile kuzeyindeki pencere düzenlemesi 1950 öncesi fotoğraflarda görülmektedir. Fotoğraflar ve dilatasyonlar değerlendirilmelidir.

9. Osmanlı döneminde narteksin bir yada iki katlı olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı da planlarda narteks iki şekilde ve çoğunlukla yan yana sunulmuştur. İki katlı bir düzenlemeye sahip narteksin güneyindeki kare birim içine yerleştirilecek ahşap (L) formlu merdiven, üst kata çıkış sağlanabilir.

10. Apsis yarım kubbesi ve örtü sistemi zamanla hasar görmüş, örtü sistemi defalarca onarılarak değiştirilmiştir. Gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında tahrip olan

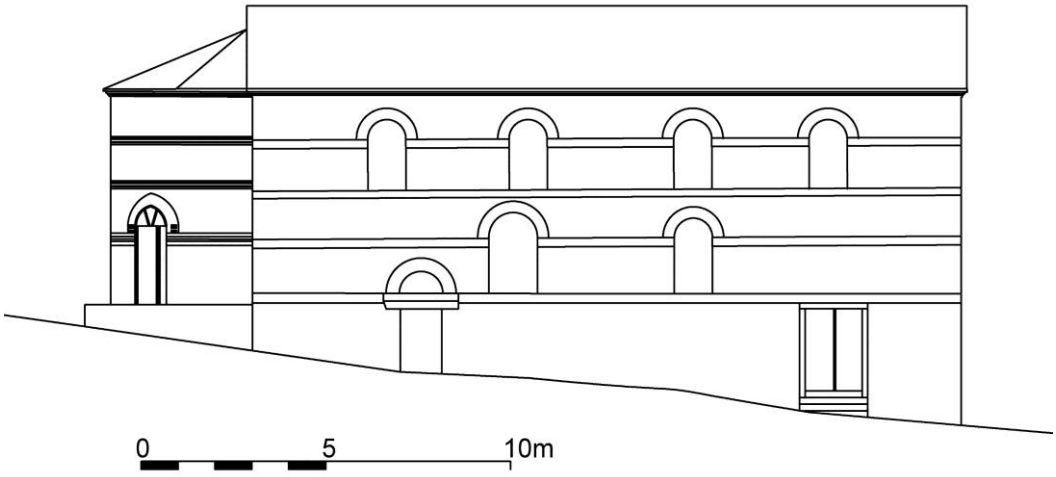
apsis yarım kubbesi ve örtü sistemi yenilenmiştir. Apsisin üzeri günümüzde içten yarım kubbe, dıştan kırma çatılıdır. Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet döneminde de bu düzen korunmuş, günümüzde ise özgün yapısını kısmi değişimlerle yansıtmaktadır.

11. Osmanlı döneminde cephelerde tek katlı pencere düzenlemesi görülmektedir. Bu uygulama yapının özgün pencerelerini yansıtmakta ve Cumhuriyet döneminde de özgünlüğünü korumaktadır. 1950 sonrasındaki restorasyonlarda cepheler büyükdeğişime uğramıştır. Osmanlı döneminde kuzey cephenin doğusunda kapı olarak korunan bölümler günümüzde pencere olarak kullanılmaktadır. Cumhuriyet döneminde de özgün dokusunu koruyan cepheler 1950 sonrasında köklü değişim yaşamıştır. Kuzey cephede üç katlı, güney cephede ise iki katlı pencere düzenlemesi uygulanmıştır. Kuzey cephenin doğusunda, günümüzde pencere olarak kullanılan kısım düz atkı lento taşlı, diğerleri ise yuvarlak kemerlidir (Çizim 127-128).

Çizim 110 1950 sonrası, FC, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

12. Kuzey ve güney cephelerde, cephelerin doğusunda birer açıklık yer almaktadır. Bu alanlardan güneydeki günümüzde kapalı, kuzeydeki ise küçültülerek pencere haline dönüştürülmüştür.

Çizim 111 1950 sonrası, FC, Kuzey Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

13. Kilisenin narteksi onarımlar sırasında değişime uğramış, 1960 sonrasındaki onarımlarda yıkılarak, narteks yapıya dahil edilmiştir. Narteksin duvarları günümüzde sıvalı ve beyaz boyalıdır.

14. Yapının zemini yeniden düzenlenmeli, Bartınlı Gayrimüslim Mühendis Avraam, kilisede gerçekleştirdiği incelemelerde zemin döşemesi altında mezarların bulunduğunu ve kalıntıları yerinde gördüğünü ifade etmiş ve incelediği mezarların ölçülerini sunmuştur. Özgün mezar yapıları ortaya çıkartılmalıdır. Daha sonradan mezarların üzerleri metal konstrüksiyon ve cam plakalarla kapatılarak koruma altına alınmalıdır.

1.4.5.1.9.Fatih Camii (FC), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi:

1. En kısa sürede FC'nin çevre düzenlemesinin yapılması gerekir. Öncelikle kilisenin kuzeyinde moloz atıkları ve doğal bitki örtüsünün bulunduğu alanın temizlenmesi ve özgün zemin dokusunun ortaya çıkartıması gerekmektedir. AVGMA fotoğraflarında görülen kuzey cephededeki zemin ve subasman seviyesinin ortaya çıkartılması gerekmektedir. Bu uygulama, zamanla yolun yükselmesi sonucu altta kalan kuzey cephenin kısmen özgün dokusuna kavuşturulmasına yardımcı olacaktır.

2. FC'nin beden duvarları, apsis yarım kubbesi ve örtü sisteminin statik açıdan incelenmesi gerekmektedir. Gerekli ölçümler sonucunda statik açıdan zayıf olan kısımların güçlendirilmesi gerekmektedir.

3. Kilisenin çatı sistemi yenilenmeli, AVGMA fotoğraflarında görülen 19. yüzyılın özgün örtü sistemi şeklinde alına uygun olarak gerekli yükseklik ve genişlikte inşa edilmelidir.

4. Restorasyonlar sırasında örtü sistemine yerleştirilen alaturka kiremitler kaldırılarak Amasra genelinde tespit edilen ve AAMM denetiminde yapılan sondaj ve arkeolojik incelemelerde ele geçirilen Bizans dönemi çatı kiremitlerinin benzerlerinin (yeniden inşa edilen çatı kiremitlerinin su sızdırmaz olmalarına dikkat edilmeli ve zamanla kırılabilecekleri göz önünde bulundurularak kiremit altı yanmaz ve su geçirmez yalıtım malzemeleriyle kaplanmalıdır) kopyaları yaptırılarak çatıya yerleştirilmelidir.

5. Çatının üzerine yerleştirilecek olan kiremitler için öncelikle bölge ve benzeri kilise plan tiplerinde görülen kırma çatıya ait ahşap iskeletin yeniden hazırlanması gerekmektedir. Örtü sistemini taşıyacak olan ahşap iskeletin zamanla esneme, çatlama, kırılma ve çürüme gibi etmenler karşısında hasar görmemesi için özen gösterilmesi ve kullanılan malzemelerin kaliteli olması hususunda gösterilmelidir.

6. Günümüzdeki çatı sisteminde aslına aykırı şekilde yerleştirilmiş metal su olukları sökülmeli, çatının saçakları gerekli incelemeler doğrultusunda dışarıya uzatılarak yapının hasar görmesi engellenmelidir. En kısa sürede bu uygulamaların yapılmaması durumunda, günümüzde de çıplak gözle rahatlıkla görülebilen çatının uçlarındaki ahşaplardaki şişme, çatlama ve çürümelerin yanında duvarların üst seviyelerinde sıvaların patlaması ve üstten alınan nem, yağmur ve kar sularının zamanla yapının içine taşınacağı unutulmamalıdır.

7. Yapının cephelerindeki derzler, naos ve narteksindeki sıvalar raspalanarak özgün yapı malzemesi ortaya çıkartılmalıdır.

8. Yapının cephelerinde restorasyon işlemleri sırasında kullanılan Çorum tuğla Fabrikası'nda üretilmiş tuğlalar (kuzey ve güney cephe ile kuzey cephenin batısı ve batı cephenin kuzeyinde sonradan kapatılan alanlardaki 0.03,5 m. kalınığındaki pembe tuğlalar, aslına uygun yapı malzemeleriyle (0.04-0.04,5 m. kalınlığında ve 0.28-0.32 m. uzunluğundaki tuğlalar) yeniden düzenlenmelidir. Bu hali ile yapının cepheleri çağdaş mimariyi andırmaktadır.

9. Kilisenin doğusundaki zamanla yükselen sokak ve doğusunda yer alan Yalı Kapı Sokak'taki kaldırım taşları sökülmeli, yükselen zemin kotu özgün sokak dokusuna uygun hale getirilmelidir. Ayrıca doğu ephe ile sokak arasındaki iki kademeli, yerel kesme taş malzemeden inşa edilmiş podyum sökülerek AVGMA fotoğraflarında görülen subasman kotunun özgün moloz taş ve kesme taş malzemelerle düzenlenmesi gerekir. Aksi halde bu haliyle yapının doğu cephesine büyük bir fiziki baskı uygulamaktadır. Önlem alınmadığı ya da her dönem gerçekleşen yok çalışmaları sırasında yapının doğu cephesine olan baskının artacağı ortadadır. Zamanla doğu cephede çatlakların oluşması, sıvaların kabarması ve yapının içine sızan nemin de etkisiyle duvarın hasar göreceği ortadadır.

10. Doğu cephedeki üçlü pencerede günümüzde metal pencere korkulukları bulunmaktadır. Son dönem restorasyonlarında uygulanan korkuluklar, mekanik çözülmelerin de etkisiyle oksitlenmiş ve pas akıtmıştır. Uzun yıllar yağmur ve kar sularına maruz kalan korkuluklar pencerelerin denizliklerine akmış ve bu alanlarda kahverengi oksit kirliliğine sebep olmuştur. Ayrıca korkuluklar, pencerelere matkaplar yardımıyla delinmiş ve bu alanlara yerleştirilen metal çubuklara kaynatılmak suretiyle monte edilmiştir. Genleşen metal çubuklar bulundukları alanlarda çatlamalara sebep olmuştur. En kısa sürede korkulukların sökülerek üçlü pencerenin özgün dokusuna kavuşturulması gerekmektedir. Aksi halde oksitlenmenin etkisiyle kirlenmeler, genleşmenin etkisiyle de çatlamalar hız kazanacaktır.

11. Kilisenin güney cephesi, en yüksek görünüme sahiptir. Diğer cephelere kıyasla daha az tahrip olan ve restorasyon çalışmalarında en az değişime uğrayan güney cepheki LG-BEKO markalı klimalara aitiki kondansör (yoğuşturucu) ve batı cephedeki lavabolara su temin eden metal tank ile plastik su borularının buradan taşınması gerekmektedir.

Aksi halde her geçen gün kondansör ve su tankları güney cepheye ağır basınç uygulamaktadır.

12. Yapının güneybatısında, kare planlı, cepheleri Amerikan Siding tasarımlı kırmızı boyalı, üzerinde otopark görevlisi yazan kabinin kaldırılması gerekmektedir. Zorunluluk arz ediyorsa buradan kaldırılan kabinin, yapı cephelerinin görüş açısını bozmayacak şekilde, yapının basıtındaki geniş alana taşınması önerilmektedir.

13. Yapının batı cephesi, diğer cephelerden daha fazla değişim geçirmiş ve onarımlara tabi olmuştur. Bu ilaveler ile değişimler tespit edilen fotoğraflar ve dilatasyon farklılıklarıyla tespit edilmiştir. 20. yüzyılda batı cepheye, cephe ile sınırlı, doğudan batıya tek pahlı, doğuda altı ve batıda altı olmak üzere 12 ahşap destek ile taşınan sakıf, günümüzde son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bu alanın altında ortalama 2.50 m. yüksekliğe sahip ve yöresel kesme taş malzemeden inşa edilmiş, kilisenin özgün dokusuna aykırı alanın üzeri son cemaat yeri, güneyi kadın ve erkekler için yapılmış WC (Water-Closet), batı cephesinin güneyi ise üç musluklu bir şadırvan olarak kullanılmaktadır. 20. yüzyılda uygulandığı bilinen WC ve şadırvanın kaldırılması gerekmektedir. Aksi halde yapının güneybatı cephesi daima nem ve suya maruz kalacak, zamanla çatlak, çökme ve yıkılmalara uzanan hasarları beraberinde getirecektir.

14. Yapının cephelerinde 21. yüzyılda gerçekleştirilen onarım çalışmaları sırasında yapı taşları ve tuğlaların aralarında özgününden farklı olarak çok kalın ve yapı taşlarının yüzeyine taşan çimento harcı ve derz dolgu uygulanmıştır. Bizans yapılarında yapı taşları ve aralarında uygulanan harçlar, dilatasyon, evre ve yüzyıl açısından önemli veriler sunmaktadır. Yapının cephelerindeki kalın harç ve derzlerin temizlenerek yapı taşlarının yüzeyine taşmayacak şekilde uygulanması gerekmektedir. Çok yoğun ve zaman alacak bu uygulamada hassas ve uzmanlık gerektiren müdahaleler olacağı için restoratör, sanat tarihçisi, mimar, inşaat mühendisliği ve özellikle uzun yıllar Bizans yapıları üzerine çalışmış kişilerden yardım alınması önerilmektedir. Aksi halde yapılacak müdahaleler eskisinden öteye gitmeyen müdahalelerle sınırlı olacaktır.

15. Tüm bu onarım ve çalışmalar sırasında kilisenin vaziyet planlı düzenlenmeli, yapı çevresine herhangi bir aracın yanaşması ya da teması önelenmelidir. Gerekli düzenlemelerin yapıldığı alanlarda ahşap yürüme bantları hazırlanmalı ve ziyaretçilerin yapı çevresindeki yürüyüşleri kolaylaştırılmalıdır.

16. Yapının içi (narteks, naos ve apsisi) günümüzde tamamen çimento harcıyla sıvalı ve beyaz boyalıdır. Restorasyonlar sırasında dökülen sıvaların yerleri dahil olmak üzere tüm yüzey ortalama 0.01-0.03 cm. kalınlıkta değişen çimento harcı ile sıvanmıştır. Zamanla içeriye sızan sular ile nem sıvanın kabarmasına ve boyaların renk değiştirmesine sebep olmuştur. Buna bağlı olarak yapının duvarlarında ve örtü sistemine yakın kısımlarda kararmalar oluşmuştur. Bundan dolayı suyun sızdığı alanlar tek tek tespit edilmeli, gerekli koruma önlemleri alınmalı, gerekli konservasyon yapıldıktan sonra kilise iç mekanı mümkün olduğunca özgün haliyle korunmalıdır.

17. 20. yüzyılda geçirdiği değişimlerle kiborion haç kolları, kemerler, tonoz örtü sistemleri, pandantif geçişler, kasnak, örtü sistemi, bema ve narteks duvarları yıkılmıştır. Değişimler sonucunda bema, naos ve narteks, dikdörtgen bir alandan oluşmaktadır. Dikdörtgen alan günümüzde Fatih Camii'nin harimi olarak kullanılmakta ve tamamen sıvandığı için dilatasyon izlenememektedir. Gerçekleştirilecek restorasyon çalışmalarıyla yapının duvarlarındaki sıvalar kazınarak özgün yapı malzemesi görülür hale getirilmelidir. Bu uygulamalar yapının geçirdiği evreleri ve dilatosyonun izlenilmesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca duvarlardaki dilatasyonun korunması için İstanbul Sergios Bakhos Kilisesi'nin (Küçük Ayasofya Cami) naosunda uygulanan cam panellerin incelenmesi ve benzeri bir yöntemin uygulanması önerilmektedir. Bu uygulamalar yapının duvarlarındaki değişimlerin gözlemlenmesini ve özgün dokusunun uzun yıllar hasar görmeden korunmasını sağlayacaktır.

18. Kilisenin zeminindeki özgün doku ortaya çıkartılmalıdır. Bartınlı Gayrimüslim Mühendis Avraam tarafından yerinde incelenen zemin döşemesi, mezar yapıları (1872: 47-49) ve AVGMA fotoğraflarında görülen zemin döşemesinin ortaya çıkartılması gerekmektedir. Osmanlı döneminde değişime uğrayan zemindeki mezarlar tahrip olmuş, zemin döşemesinin yerini moloz taş ve toprak dolgu almıştır. Üzeri ahşap zemin döşemesiyle kaplanmıştır. 2000'li yıllarda gerçekleştirilen onarımlar sırasında yenilenen ahşap zemin döşemesi ile üzerindeki kırmızı cami halısının kaldırılması gerekmektedir. Tüm bu müdahalelerin ardından naos duvarları için önerilen cam panellerin benzerlerinin özgün zemin döşemesine de uygulanması gerekmektedir. Bu gibi uygulamalar naos ve narteks zeminindeki özgün mezar yapılarının ortaya çıkartılarak görülmesini ve hasar görmeden uzun yıllar gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacaktır.

19. Kilisenin zeminindeki mezar yapıları ortaya çıkartılmalı, havalandırma koşullarının sağlandığı metal iskelet ve cam plakalarla üzerine baskı yapmadan üzerinde yürünebilen zemin paneli oluşturulmalıdır.

20. Naos kuzey, doğu ve güney duvarlarda monte edilmiş sokak lambalarının sökülerek yerlerine duvarlardan bağımsız ve zemin üzerine yerleştirilmiş portatif beyaz ışıklardan oluşan aydınlatma araçları kullanılmalıdır. Bu uygulamalar duvarların daha fazla hasar görmesini engellemesini engeller ve aynı zamanda görüntü kirliliğini ortadan kaldırır.

21. Apsisin içinde günümüzde zeminden 0.80 m. yükseltilmiş 5.50 m. genişliğinde ahşap bir bölüm yer alır. AVGMA fotoğraflarında 1950 öncesinde bu alanda herhangi bir yükselti bulunmamaktadır. Muhtemelen 1960 sonrasında apsisteki üçlü pencereden kuzeydekinin kapı olarak kullanıldığı dönemde bu alan yükseltilerek, yapıya ulaşan kademeli bir merdiven oluşturulmuştur. Yükseltilmiş bu bölümün ortadan kaldırılarak naos ile aynı seviyeye getirilmesi gerekmektedir. Aksi halde bu uygulama apsiste sythranonun yer alabileceğini düşündürecektir.

22. Naosun kuzey ve güney duvarlarının doğusunda sonradan kapatılan bölümler, cephelerdeki dilatasyon yardımıyla açıkça gözlemlenmektedir. Bu alanların naosa bakan bölümleri ahşap kapaklarla kapatılarak dolap haline dönüştürülmüştür. Restorasyon işlemleri sırasında bu müdahalelerin aslına uygun olarak düzenlenmesi önerilmektedir.

23. Günümüzde naosun üzeri içten ahşap düz tavan ile örtülüdür. AVGMA fotoğraflarında örtü sistemi, haç kollarındaki beşik tonozlar ve pandantifler açıkça görülmektedir. 21. yüzyıldaki onarımlar sırasında ilave edilen ahşap tavanın sökülmesi, tahrip edilen örtü sistemine ait ufak da olsa ayrıntıların alde edilmesini sağlayacaktır. Bunun için sökülmesi önerilen ahşap tavanın işlemleri sırasında yapının duvarları ve zemininin mümkün olduğunca az zarar göreceği, hafif ve portatif iskelelerin kullanılması doğru olacaktır.

24. Lambalar kiliseye loş bir salon havası kazandırmanın ötesinde yapıya giren kişinin gözünü yormaktadır. Naos ve narteksteki avizeler kaldırılarak yerlerine alt seviyelerde ve duvarların köşelerine yerleştirilecek portatif aydınlatma araçları konulmalıdır. Bu uygulama yapının duvarlarına zarar vermekten kaçınır ve yapıyı loş bir sivil yapı konumundan kurtarır.

1.4.5.2.Kilise Mescidi (KM):

1.4.5.2.1.Yeri ve Durumu:

Amasra'da İçkale sınırlarında, Ceneviz Şatosu'nun 80.00 m. güneydoğusunda, Kuledibi Caddesi, Kuledibi Sokak'ta yer almaktadır.

1.4.5.2.2.Kilisenin Adı:

Yapının özgün adına ait dönem kaynağı ya da yazıt tespit edilememiştir. Kilise hakkında herhangi bir yazıt ve dönem kaynağı tespit edilemediği için çalışmalarda geçen Kilise Mescidi ifadesi kullanılmıştır. Kilise çalışmalarda günümüzdebilinen adının dışında Şapel ve Küçük Kilise gibi çeşitli isimlerle anılmaktadır (Bölükbaşı-Ertürk ve Türker, 2017: 352). Araştırmacılar, kiliseyi boyutlarına göre adlandırmış ve yapıyı çoğunlukla görünümü itibariyle Küçük Kilise olarak tanımlamıştır (Hill, 1991: 314).

Bartınlı Gayrimüslim Mühendis Avraam, 1871 tarihli İstanbul'da gerçekleştirdiği (Syllogos) bildiride, kale içindeki iki kilisenin döşemeleri altında mezarların bulunduğunu ifade etmiştir (Avraam, 1872: 48). Mezarları değerlendiren bazı araştırmacılar hem yapının boyutunun küçük olması hem de mezarların fazlalığından yola çıkarak yapıyı şapel olarak tanımlanmıştır (Hill, 1991: 314). Zamanla yapının bu adlandırılması halkın tanımı haline gelmiş ve yapı yaygın şekilde şapel olarak tanımlanmaya başlamıştır (Yaylı ve Aydın v.d., 2015: 20).

1461 sonrasında Amasra Kalesi'ndeki yapıların cami haline dönüştürüldüğü bilinir ve bundan dolayı da iki kilise, cami olarak tanımlanır (Aşık Paşazade, 2003: 233-234). Bundan dolayı da FC'ye Büyük Cami, bu KM'ye ise Küçük Cami adı verilmiştir (Eyice, 1951b: 8). Bazı araştırmacılar ise yapının boyutu ve fetih sonrasındaki durumunu göz önünde bulundurarak çalışmalarında Küçük Cami adını taşıdığını yazar (Eyice, 1951b: 8). 1461 yılında kiliselerin cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dönüşüm sonrasında yapı *Mescid / Mescit ve Mescidi Cami / Mescidi Camii* gibi çeşitli isimlerle anılmıştır (Hill, 1991: 314).

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yapı hakkında çeşitli belgeler tespit edilmiştir. Belgelerde yapı, Kilise Mescidi adıyla anılır (BOA, AE.SMMD.IV. Gömlek: 9, Sıra: 937; BOA, AE.SAMD.III Gömlek: 35, Sıra: 3399; BOA, C..EV.. Gömlek: 226, Sıra: 11297). Kilisenin cami haline dönüştürülmesiyle arşiv belgelerinde Kilise Mescidi olarak geçmektedir (Tuğlacı,

1985: 17). Konumu itibariyle İç Kale'deki yapı bazı araştırmacılar tarafından İçkale Mescidi olarak da adlandırılmıştır (Boran, 2001: 115-117).

2002-2003 yılları sonrasında restorasyonu tamamlanan kilise, Amasra Müzesi denetiminde *Kültür ve Sanat Evi* adıyla hizmete açılmıştır. Sadece özel günler ve kutlamalar esnasında toplantı salonu olarak kullanılmakta diğer günlerde ise kapalı tutulmaktadır (Yaylı, Aydın v.d., 2015: 20).

1.4.5.5.3.Tarihlendirilmesi:

KM, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlı, tek narteksli, tek apsisli, tek nefli, kırma çatılıdır.

1991 yılında Stephen Hill ve James Crow tarafından restitüsyon çizimleri gerçekleştirilen yapı ayrıntılı olarak incelenmiş, 2015 yılında Gür tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi kapsamında analojik olarak değerlendirilmiştir (Hill ve Crow, 1993: 22; Gür, 2015: 194).

Brubaker ve Haldon tarafından yüzey araştırması kapsamında incelenen yapı, doğu-batı doğrultusunda 5.00 x 10.00 m. ölçülerinde, tek nefli bazilikal planlı kilise olarak tanımlanmıştır. Batısında üç çapraz tonoz ile örtülü (?) bir narteksin yer aldığını yazan Brubaker ve Haldon, yapının narteksinin güneyindeki kare birimin üst kata çıkışı sağlayan merdivenlerin bulunduğu alan olduğunu gözden kaçırmış olmalıdır (Brubaker ve Haldon, 2001: 15). Eyice, hazırladığı KM'nin planında narteksin örtü sistemi hakkında detaylara yer vermiştir. Araştırmacı narteksin eksen ve eksenin kuzeyindeki bölümlerin örtü sistemini çapraz tonoz, güneydeki kare birimi ise beşik tonoz olarak göstermiştir (Eyice, 1965: 68) Tuğla, taş ve harç kullanımı açısından FC ile benzerlik gösterir ve 8.-9. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Brubaker ve Haldon, 2001: 15).

Hill, 1989 yılında kalede gerçekleştirdiği incelemeleri sırasında KM'yi Orta Bizans dönemine tarihlendirmektedir. Kilise cephelerindeki taş ve tuğla işçiliklerinin yanında pencerelerin üstlerindeki keramoplastik süs çömleklerinin, Nessebre Bizans kiliselerindekilerle benzer özelliklerde olduğunu öne sürer (Hill, 1991: 314). Kilise Mescidi'ni 1989 yılında ayrıntılı olarak inceleyen araştırmacı yağmur suları ve fırtınalarda tahrip olan yapının duvar resimlerine sahip olduğunu yazar. Duvar resimlerinin Orta Bizans dönemine tarihlendirildiğini yazan Hill, zamanla resimlerin tahrip olduğunu öne sürmüştür (Hill, 1991: 314-315).

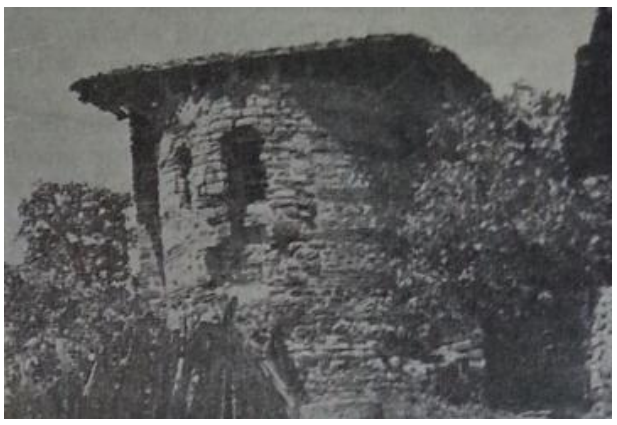
Crow, 2017 yılında Amasra'daki kiliselerin genel özelliklerine değinerek yapıyı 8.-9. yüzyıla tarihlendirmiş (Crow, 2017: 390), Ruggieri ise sadece 9. yüzyıla tarihlendirmektedir. Birçok araştırmacı da kiliseleri iceleyen araştırmacıların çalışmalarından hareket ederk yapıyı 9.

yüzyıla tarihlendirmektedir (Eyice, 1954a: 97-105; Eyice, 1965: 68-69; Ruggieri, 1991: 236). Yapının mevcut durumunu değerlendiren araştırmacı kiliseyi 9. yüzyılın sonlarına tarihlendirmektedir. Kilisenin cephelerindeki onarım ve değişim izlerini inceleyen araştırmacı aynı zamanda yapının cephelerindeki malzeme-teknik özelliklerinden dolayı KM'yi 9. yüzyılın sonlarında tarihlendirir (Ruggieri, 1991: 236). Bizans dönemi kiliselerinde cepheler, 9. yüzyılın başından itibaren bezendiğini yazan araştırmacı, FC'nin plan ve malzeme özelliklerini değerlendirerek 9. yüzyıl sonuna tarihlendirmektedir (Ruggieri, 1991: 236). Burada uygulanan opus reticulatumların Bedesten olarak adlandırılan yapıdan etkilenerek uygulandığı öne sürülür (Marek, 1993: 97).

Sakaoğlu, kilisenin 865 yılındaki Rus saldırıları sonrasında inşa edilmiş olabileceğini yazar. Sakaoğlu'nun yaptığı incelemeler doğrultusunda yapıyı değerlendiren Boran, kilisenin 9. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini yazar (Boran, 2001: 116).

Yapının 9.-10. yüzyıllarda inşa edilmiş olabileceğini yazan araştırmacılar Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından 1461 yılında Amasra'nın fethedilmesiyle küçük bir dini yapı haline getirildiğini ifade eder (Bölükbaşı-Ertürk ve Türker, 2017: 352). 1949 yılında yapıyı yerinde inceleyen Eyice, 1930'lu yıllara kadar cami olarak kullanılan yapının bu tarihte ibadete kapatıldığı ve incelemeler yaptığı dönemde kilisenin harabe halde olduğunu, FC'nin ise ibadete açık olduğunu yazmıştır (Eyice, 1951b: 8; Eyice, 1952: 2; Bölükbaşı-Ertürk ve Türker, 2017: 352).

Harabe haldeki yapıyı yerinde inceleyen Eyice, 1949 yılında yaptığı gözlemleri sonucu bu yapının müze deposu olarak kullanılması çevredeki eserlerin ise bu yapıda belli bir süre muhafaza edilmesi gerektiğini yazmıştır. Fakat bu öneri pek etkili olmamış, uzun süre daha bu halde metruk şekilde bekletilmiştir (Eyice, 1951b: 8) (Resim 224).

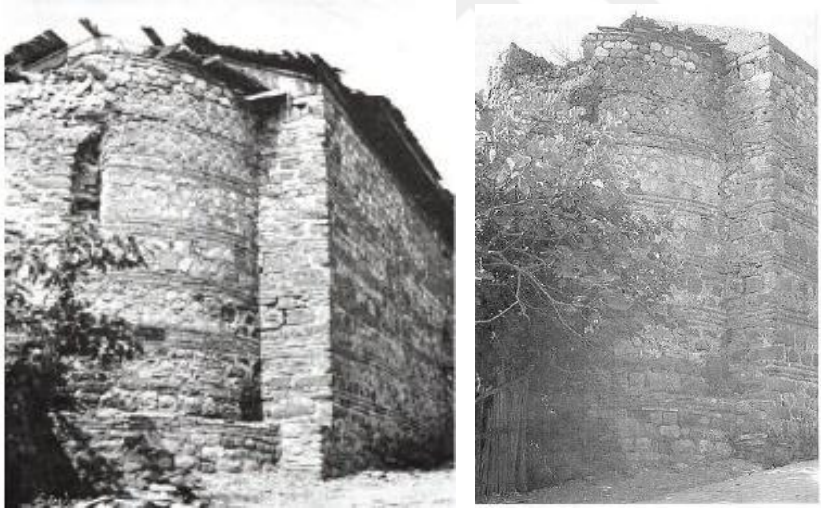

Resim 228 KM, Doğu Cephe, 1949 (Eyice, 1954a: Planc. XXXVIII-2)

Resim 229 KM, Doğu ve Kuzey Cepheler, (AVGM, 1948)

Eyice 1949'da yapının örtü sisteminin tahrip olduğunu ve yapının kullanılmadığını yazar. Bunların yanında kilisenin doğu cephesini gösteren bir fotoğraf sunan araştırmacı, günümüzde kilisenin doğu cephesinin ne oranda değiştiğini öğrenmemize imkan tanımıştır (Eyice, 1952: 3).

Eyice'nin 1949 yılındaki incelemelerinden yaklaşık 11 yıl sonrasına kadar harabe halde kalmıştır (Tuğlacı, 1985: 17). Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1960 ylında büyük bir onarım geçirmiştir (Tuğlacı, 1985: 17; Boran, 1997: 116). 1960 yılında geçirdiği onarımlar sırasında yapının çöken çatısı yeniden inşa edilerek üzeri kapatılmıştır. Üç yıl sonra 1963 yılında Kültür Bakanlığı tarafından onarılmıştır (Tuğlacı, 1985: 17) (Resim 226). Tüm bu onarımların ardından 1968 depreminde yapı hasar görmüştür (Boran, 1997: 116). 1975 tarihli bir fotoğrafta kilisenin naos ve apsis yarım kubbesinin örtü sistemlerinin harabe halde olduğu görülmektedir. AVGM'nin arşivinde gerçekleştirilen incelemelerde KM'nin 1948'lerde çekilmiş fotoğraflarında doğu ve kuzey cepheleri görülmektedir. Bu tarihte gerçekleşen depremden kilisenin apsis, naos ve narteks örtü sistemlerinde hasar olduğu görülmektedir. Bu dönemde kilisenin çevresi harabe haldedir, kuzeyinde dar patika bir yol doğuya uzanır, doğuda ise tek yüzlü bir sokak çeşmesi bulunmaktadır.

Resim 230 KM, Doğu ve Kuzey Cepheler, 1970 (Sakaoğlu, 1999: 154; Ruggieri, 1991: III.26)

1980'li yıllarda yapıyı yerinde inceleyen Eyice, restorasyon çalışmaları sonucunda yapının çatısının düzenlendiğini ve cephelerinde büyük onarım izlerinin olduğunu, yayınladığı fotoğrafıyla bizlere sunmaktadır. Bu dönemde, kilisenin doğu cephesinde (apsis) merkezi pencerenin dışında kuzey ve güneydeki yuvarlak kemerli pencerelerin kapatıldığı görülmektedir (Eyice, 1982: 612) (Resim 226-227).

Resim 231 KM, Güney ve Doğu Cepheler, 1980 (Eyice, 1982: 612)

AVGM arşivinde kilisenin 1992 yılına ait fotoğraflar tespit edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından bu dönemde yapıda incelemelerde bulunulmuştur. Yapının örtü sistemi çökmüş, ahşaplar yöre halkı tarafından yapı malzemesi ve yakılacak odun amacıyla kullanılmıştır. kilisenin apsis, naos ve narteks örtü sistemlerinde hasar olduğu görülmektedir. Bu dönemde kilisenin çevresi harabe haldedir, kuzeyinde dar patika bir yol doğuya uzanır, doğuda ise tek yüzlü bir sokak çeşmesi bulunmaktadır (Resim 228).

Resim 232 KM, Güney ve Doğu Cepheler (AVGMA, 1992)

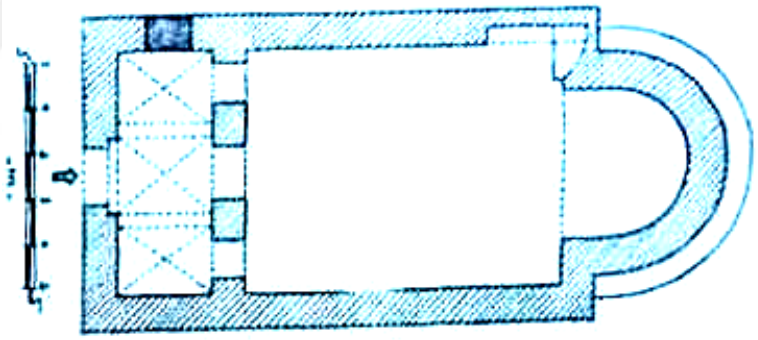
1998-2000'li yıllarda kilise fotoğraflarında yapının doğu cephesinde merkezi apsisin kuzey ve güneyinde restorasyın çalışmaları sırasında kapatılan pencerelerin dolgu malzemelerinin dökülmek üzere olduğu görülür.

2003 yılında Kültür Bakanlığı tarafından ikinci defa restorasyona tabi tutulan yapı Kültür ve Sanat Evi adı altında Amasra Müze Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. 1930'lu yıllarda ibadete kapatılan yapı günümüzde Amasra Müzesi tarafından Kültür ve Sanat Evi olarak kullanılmaktadır (Bölükbaşı-Ertürk ve Türker, 2017: 352). Bu tarihten itibaren toplantılar, sergiler ve kutlama günlerinde kullanılan sanat mekanı haline gelmiştir.

1.4.5.2.4.Mimari Tanıtım:

Plan

Kilise, kuzeybatıdan güneydoğuya eğimli arazi üzerinde yer almaktadır. Bundan dolayı doğu ve güney cepheler, kuzey ve batı cephelere oranla daha yüksektir. Kilisenin örtü sistemi yenilenmiş fakat duvarları kısmen korunmuştur[202] (Çizim 97).

Çizim 112 KM, Plan (Eyice, 1954a: Fig. 3)

Kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen, batıda kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir narteks, doğuda ise dışa taşkın yarım daire merkezi apsis yer almaktadır. Kilise dıştan apsis dahil, 13.33 x 6.93 m. ölçülerinde, apsis hariç ise 10.80 x 6.93 m. ölçülerindedir.

Batıda, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı nartekse giriş, batı duvarın merkezindeki dikdörtgen bir kapı yardımıyla sağlanır. Nartekse günümüzde iki basamaklı merdivenle inilmektedir. Narteksin kuzeyindeki bölümün kuzey duvarında daha önceden kapı olarak

[202] Kilisenin temeli altındaki yapıya dair herhangi bir bilgimiz yoktur. Eyice kilisenin temelleri altındaki yapıya ait bazı kalıntılar tespit ettiğini yazar fakat günümüzde bu pek mümkün değildir. Ayrıca kilisenin naos doğu duvarında prothesis ve diakonikon olduğunu yazan araştırmacının yanıldığını ifade etmek mümkündür. Merkezi apsisin kuzey ve güney duvarlarındaki küçük apsisler şeklindeki nişlerin liturjik amaçlı kullanıldığı tahmin edilmektedir (Eyice, 1954: 101-102).

tasarlanmış, bilinmeyen bir tarihte kapatılarak pencere haline dönüştürümüştür[203]. İki katlı narteks, altta üç birimli, üst katta ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Alt katta üç bölümden oluşan narteksin eksendeki ve kuzeyindeki bölümler çapraz tonozla örtülüdür. Güneydeki bölümde üst kata çıkışı sağlayan spiral bir merdiven yer almaktadır (Resim 229-230).

Resim 233 KM, Narteks, Güney, VGMA, 1992 (Sol), 2018 (Sağ)

Narteksin ikinci katında, alt kat ile aynı eksende (kuzey-güney doğrultulu), dikdörtgen planlı galeri katı yer alır. Kuzey ve güney duvarlarında birer, doğu duvarda ise merkezdeki büyük ve geniş, kuzey ve güneydekiler ise daha dar ve küçük olmak üzere üç pencere bulunmaktadır.

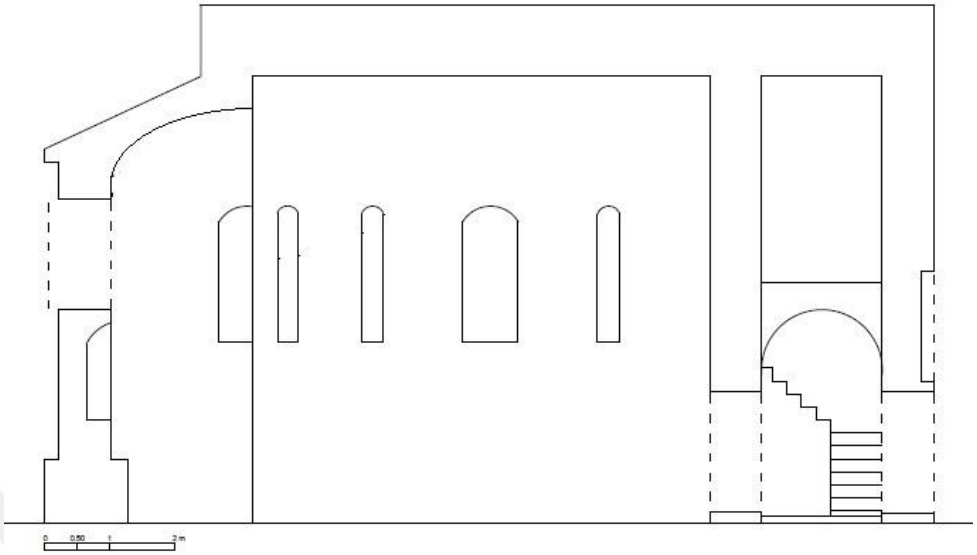

Resim 234 KM, Narteks, İkinci Kat, VGMA, 1992 (Sol), Narteks, İkinci Kat, 2018 (Sağ)

Alta katta narteksin kuzey ve güneyindeki kare birimlere dar birer kapı yardımıyla geçiş sağlanmaktadır. Nartekste, doğu duvardaki üç kapı yardımıyla naosa geçilmektedir. Kapılardan

[203] Pencere 0.75 x 0.94 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğindedir. Kapatılan kapı özgününde 1.90 x 0.95 m. ölçüerinde ve 0.85. derinliğindedir.

eksendeki daha büyük ve geniş, kuzey ve güneydekiler ise eksendekine oranla daha alçak ve dardır.

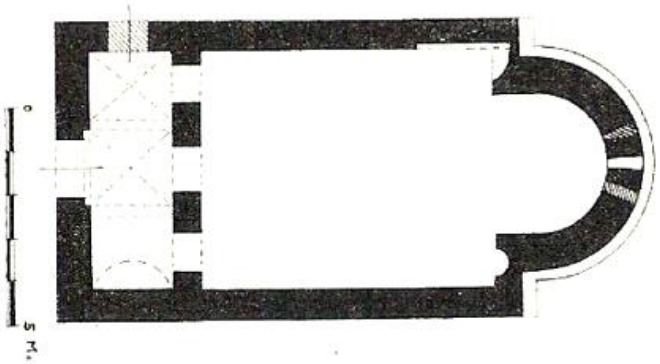
Çizim 113 KM, Doğu-Batı Kesiti (Gür, 2018)

Narteks 5.35 x 1.86 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Narteksten naosa bir basamak yardımıyla iniş sağlanır[204]. Naos, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Naos 6.63 x 5.36 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır (Çizim 98).

Naosun doğusunda içten ve dıştan yarım daire bir apsis yer almaktadır. Apsisin kuzey ve güneyinde çok derin olmayan, küçük birer apsis bulunur. Merkezi apsis, yarım kubbe ile son bulur ve apsis nişinde simetrik düzenlemeli üç pencere yer almaktadır. İnce ve uzun üç pencerenin üzeri yuvarlak kemerlidir. Apsis nişi içinde altta, iki basamak (synthranon), üstte ise dikdörtgen bir niş yer alır. Kilisenin tavanı restorasyon çalışmalarıyla yenilenmiş ve özgünlüğünü kaybetmiştir. Orijinalinde kırma çatılı olduğu düşünülen naos tavanı günümüzde ahşap çift pahlıdır.

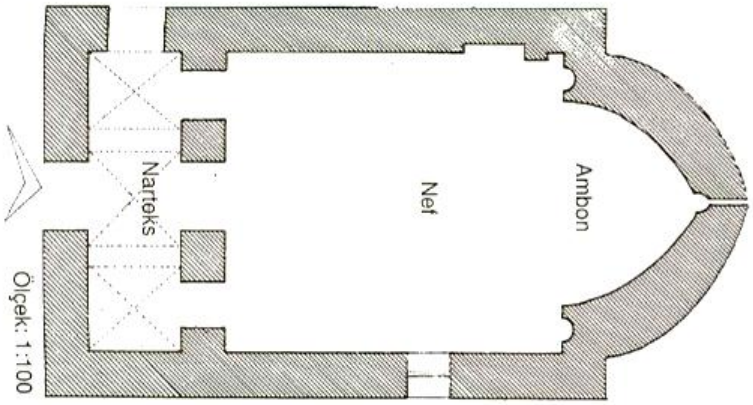
Eyice 1965 tarihli çalışmasında kilisenin planına yer vermiştir (Eyice, 1965: 68). Araştırmacı tarafından çizilen kilise planlı daha sonra gerçekleştirilen birçok araştırmacı tarafından olduğu gibi kullanılmıştır.

[204] Eksendeki kapı 1.00 x 0.73 m. ölçülerinde, kuzeydeki kapı 0.77 x 0.73 m., güneydeki kapı ise 0.80 x 0.78 m. ölçülerindedir.

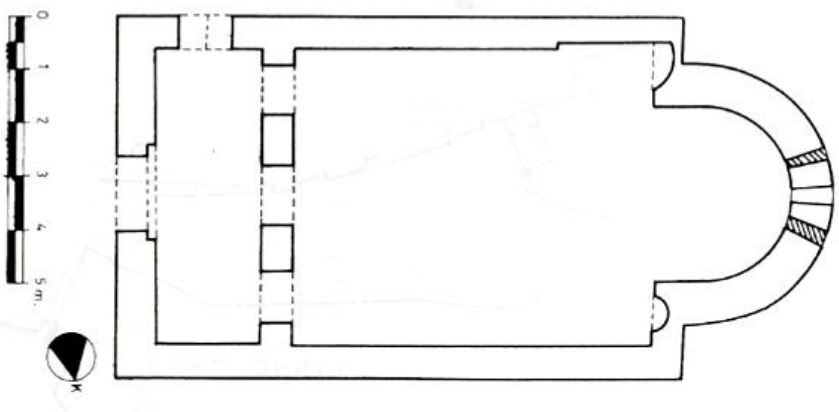
Çizim 114 KM, Plan (Eyice, 1965: 68)

1960'larda yapıyı yerinde inceleyen ve çizimlerini yapan Sakaoğlu, çalışmasında KM'nin planlarına yer vermiştir. 1/100 ölçekli çizimde araştırmacı KM'nin planında apsisi, yarım daire yerine merkezi doğuya yönelen, oval yapılıdır. Apsisin merkezinde küçük bir pencere yer almaktadır. Araştırmacı burada yapının narteksini üç birimli ve her birinin üzerini örten çapraz tonozların yer aldığını gösteren ayrıntılara yer vermiştir (Sakaoğlu, 1999: 153) (Çizim 99-100).

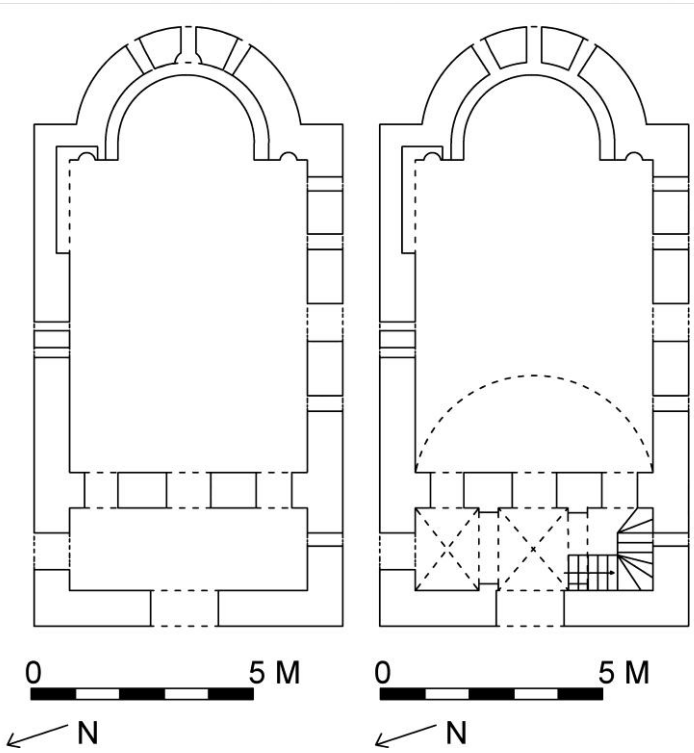

Çizim 115 KM, Plan (Sakaoğlu, 1999: 153)

Ali Boran 1997 yılında hazırladığı doktora tezinde Amasra Kalesi'ndeki KM'yi incelemiştir. 2001 yılında hazırladığı *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri* adlı kitap çalışmasında Kilise Mescidi olarak adlandırdığı yapının planlarını çizmiştir. Araştırmacı yapının planı üzerinde sade yapının duvarlarını göstermiş, örtü sistemini plana aktarmamıştır. Eyice ve Sakaoğlu tarafından hazırlanan planların sadece duvarını gösteren ve ölçeklendirilmiş haliyle sunulan planda apsisin doğusundaki seki ile nartekse inişi sağlayan merdivenler gösterilmemiştir (Boran, 2001: Çizim 32) (Çizim 101). Tüm bu hatalar yapıda gerçekleştirilen incelemeler sırasında kontrol edilerek düzeltilmiş, yapının planları ve kesitleri tekrardan çizilmiştir (Çizim 102).

Çizim 116 KM, Plan (Boran, 2001: Çizim 32)

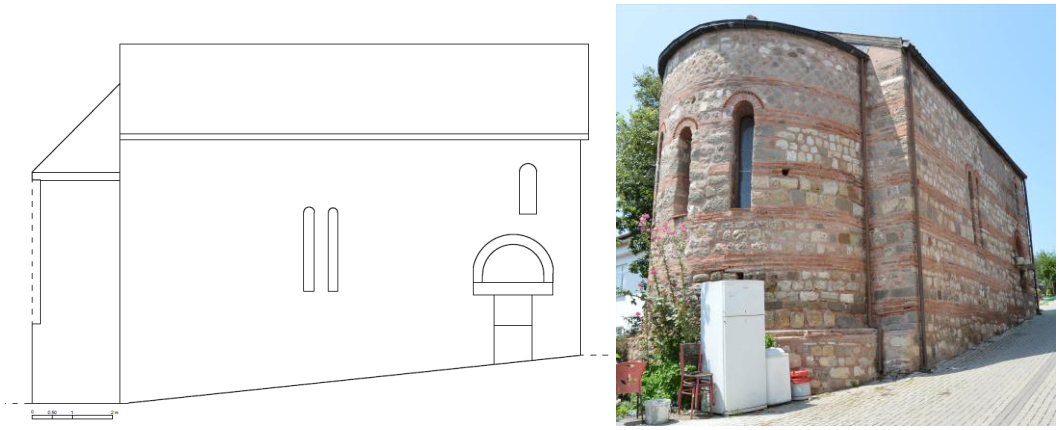

Çizim 117 KM, Birinci ve İkinci Kat Plan (Gür, 2018)

Dış Tanıtım

Kuzey Cephe

10.80 x 6.65 m. ölçülerindedir. Cephenin batısında 0.94 x 0.75 m. ölçülerinde 0.85 m. derinliğinde dikdörtgen bir pencere yer alır (Çizim 103). Kuzey cephe üç sıra yatay tuğla dizileri ve aralarında moloz taş, tuğla ve harç malzemelerle inşa edilmiştir. Altı sıra yatay tuğla dizeleri arasında iki ya da üç sıra taş dizeleri yer almaktadır.

Çizim 118 KM, Kuzey Cephe (Gür, 2018)

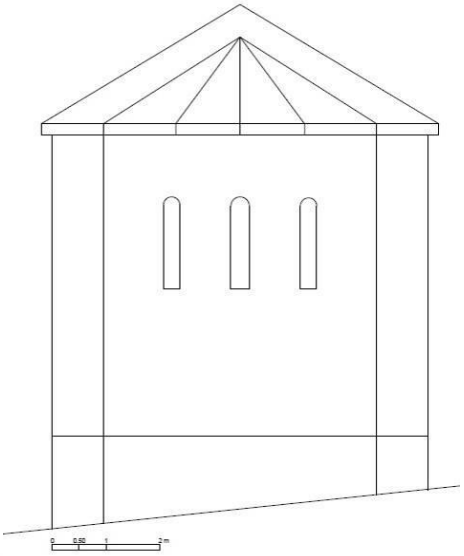
Cephenin merkezinde birbirine çok yakın ince ve uzun, yuvarlak kemerli iki pencere yer almaktadır. Eksenin batısında iki katlı pencere görülür. Narteks eksenindeki iki katlı pencere düzenlemesi ile narteksin birinci ve ikinci katlarına doğal güneş ışığı girmektedir.

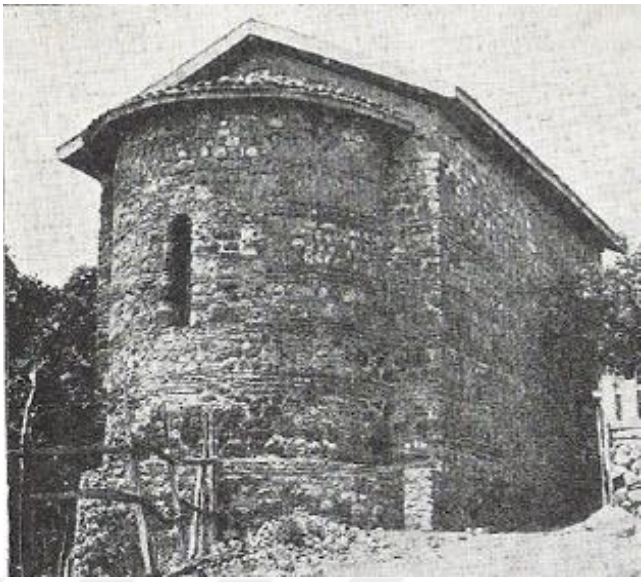
Narteks ekseninde alt katta, dikdörtgen pencerenin üzerinde 2.00 x 1.20 m. ölçülerinde yuvarlak kemerli bir alınlık görülür. Bu bölüm narteksin kuzeyine açılan dar bir kapı iken sonradan pencere haline dönüştürülmüştür. Kuzey cephenin batısında, ikinci kat ekseninde yuvarlak kemerli bir pencere daha bulunmaktadır.

Kuzey cephenin üzerinde 5.10-6.60 m. arası opus reticulatum tekniğinde inşa edilmiştir. Kuzey cephe yerden 6.65 m. yukarıda başlayıp 6.80 m.'de saçakla son bulur.

Doğu Cephe

Doğu cephe 6.93 x 6.65 m. ölçülerindedir. Cephenin merkezinde dışarı çıkıntı yarım daire apsis yer alır. Apsisin altında, arazi eğiminden dolayı, kuzeyde 0.50 m. derinliğinde ve 0.50 m. yüksekliğindeki su basman seviyesi, güneyde 0.50 m. derinlik ve 2.16 m. yüksekliğe sahip olmuştur (Resim 231, Çizim 104).

Çizim 119 KM, Doğu Cephe (Gür, 2018)

Resim 235 KM, Doğu ve Kuzey Cepheler (Eyice, 1965: Resim 15)

Apsisin kuzey ve güneyi düz duvarla son bulur. Apsisin merkezindeki pencerelerin her biri 0.32 m. genişliğinde, 1.21 m.uzunluğunda ve 0.85 m. derinliğine sahiptir. Yuvarlak kemerli üç pencerenin üzerindeki keramoplastik süs çömlekleri, Geç Bizans dönemi uygulamalarıdır[205].

Doğu cephe 6.65 m.'de 0.15 m. yüksekliğe sahip saçakla son bulur. Saçaktan yukarısında ise pramidal konik külah yer alır.

Güney Cephe

Güney cephe 6.93 x 7.65 m. ölçülerindedir. Cephenin batısında, narteks ikinci kat ekseninde 0.30 m. genişiğinde ve 0.40 m. derinliğinde yuvarlak kemerli bir pencere görülür. Güney cephe, üç sıra yatay tuğla dizileri ve aralarında moloz taş, tuğla ve harç malzemelerle inşa edilmiştir. Altı sıra yatay tuğla dizeleri arasında iki ya da üç sıra taşlar bulunur.

Cephenin merkezindeki, dört dar ve uzun pencereden doğusundakiler 0. 18 m. genişliğinde, eksendeki 0.85, batıdaki ise 0.32 m. genişliğinde, 2.13 m. uzunluğunda ve 0.85 m. derinliğindedir. Yuvarlak kemerli pencerelerin üzerilerinde keramoplastik süs çömlekleri görülür. Güney cephede kesme taş ve mermer devşirme malzemeler bulunmaktadır. Cephenin doğusunda 0.90 x 2.00 m. ölçülerinde, içi moloz taş ve harç malzemelerle örülmüş bir alan bulunur.Cephenin yerden 4.65 m. yukarısında başlayıp 7.65 m.'de son bulan (son iki tuğla dizilerinin arası) opus reticulatum tekniğinde dikkat çeker. Cephe 7.65 m.'de 0.15 m. yüksekliğe sahip saçakla son bulur.

[205] Keramoplastik süs çömlekleri için bakınız: (Eyice, 1961: 25-28, Res. 8-11).

Batı Cephe

Batı cephe, mermer, moloz taş, tuğla ve harç malzemelerden inşa edilmiştir. Batı cephe 6.93 m. genişliğindedir. Cephenin merkezinde 2.20 x 1.53 m. ölçülerinde 0.50 m. derinliğinde dikdörtgen bir kapı yer alır. Kapının üzerinde, 1.70 x 2.19 m. ölçülerinde yuvarlak kemerli bir bölüm, kemerin çevresinde ise keramoplastik süs çömlekleri bulunur (Çizim 105).

Çizim 120 KM, Batı Cephe (Gür, 2018)

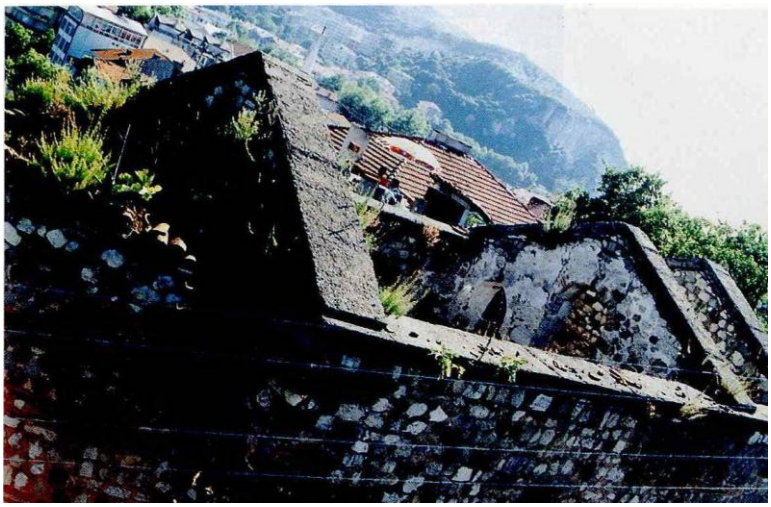
3-5 sıra moloz taş, mermer ve kesme taş malzemelerden oluşan yatay taş dizisi ve aralarında yer alan yatay üç sıra tuğla ve harç dizinlerinin dönüşümlü kullanımıyla cephe inşa edilmiştir. Kapı devşirme mermerden inşa edilmiştir. Lentonun üzerinde kazıma tekniğinde bir haç, üzerinde ise sonradan inşa edilmiş çıkmanın kırma çatısı yer alır.

Kapının üzerindeki yuvarlak kemer, dikey tuğla ve harç, kemerin içi ise yatay tuğla ve harç malzemelerle örülerek kapatılmıştır. Yuvarlak kemerin çevresinde keramoplastik süs çömlekleri görülmektedir.

Kapının yuvarlak kemeri üzerinde, sonradan kapatıldığı anlaşılan bir pencere görülür. Narteksin galeri katı ile aynı akstaki bölüm, galeri katını aydınlatmaktadır. Buranın altında yapıtaşı olarak kullanılan devşirme mermer görülür. Batı cephe en üstte, ahşap saçak ve kırma çatı ile son bulmaktadır.

Örtü Sistemi

Kilisenin özgün örtü sistemi günümüze ulaşmamıştır. Restorasyon sırasında kilisenin saçak, ahşap tavan ve çatı kaplamaları defalarca yenilenmiştir. Günümüzde kilisenin üzeri, doğu-batı uzantılı, çift pahlı ahşap çatı ile örtülü ve üzeri kiremit kaplıdır (Resim 232).

Resim 236 KM, Örtü Sistemi, 2000 Öncesi (Boran, 2001: 265)

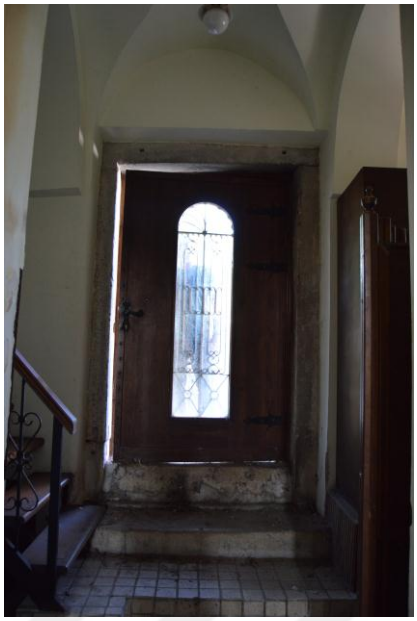
İç Tanıtım

Narteks

1960'da kilise harabe haldedir ve içindeki sıvalar kısmen dökülmüştür. Dökülen sıvaları ve yapıyı kapsamlı olarak yerinde inceleyen araştırmacı yapının duvarlarında çeşitli tasvirlerin bulunduğu duvar resimleri hakkında bilgiler sunmaktadır.

Kilisenin narteks bölümünde, naosa girişi sağlayan kapının yarım daire alınlığında, naos duvarlarında, merkezi apsis yarım kubbesi, merkezi apsisin güneyindeki küçük apsisin yarım kubbesi ve kemerlerin iç yüzeylerinde duvar resimlerinin yer aldığı eski fotoğraflar ve restorasyon çalışmaları öncesinde kiliseyi yerinde inceleyen araştırmacıların çalışmalarından anlaşılmaktadır.

Nartekse batı duvarda eksendeki 2.05 x 1.53 m. ölçülerinde ve 0.50 m. derinliğindeki dikdörtgen bir kapıdan girilir.

Resim 237 KM, Narteks, Batı Duvar (Gür, 2018)

Narteks 5.35 x 1.86 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Narteksten naosa bir basamak yardımıyla iniş sağlanır[206] (Resim 233). Kuzey duvardadaki 1.90 m. ölçülerindeki kapı kapatılarak 0.94 x 0.74 m. ölçülerinde ve 0.85 m. kalınlığında dikdörtgen bir pencere oluşturulmuş, kapatılan yüzeyler sıvanarak beyaza boyanmıştır. Son restorasyonda kapı, pencere haline getirilmiş ve narteksin aydınlatılması sağlanmıştır (Resim 234).

Resim 238 KM, Narteks, Kuzey Duvar, Sol (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018)

[206] Eksendeki kapı 1.00 x 0.73 m. ölçülerinde, kuzeydeki kapı 0.77 x 0.73 m., güneydeki kapı ise 0.80 x 0.78 m. ölçülerindedir.

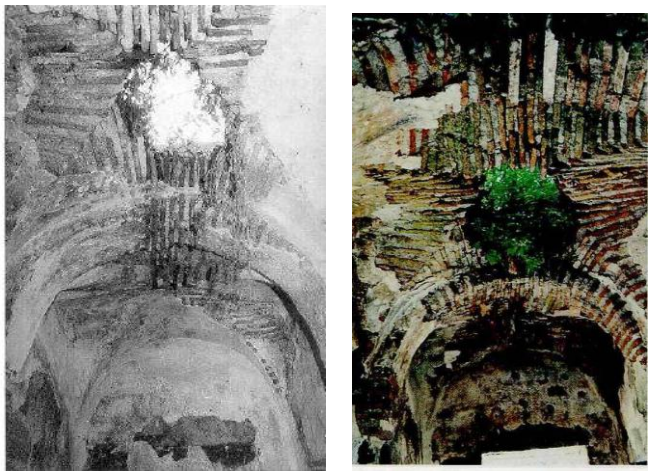
Narteksin doğu duvarında üçlü açıklık bulunmaktadır. Eksende bir, eksenin kuzey ve güneyinde birer olmak üzere üç kapı yardımıyla narteksten naosa geçiş sağlanır. Eksendeki kapının üzerinde Devşirme lento, üzerinde ise yarım daire alınlık bulunur. Kuzey ve güneydeki kapıların üzerlerinde ise düz lento taşı bulunur.

Narteksin güneyinde günümüzde metal spiral merdiven yer alır. Korkulukları ve basamakları metal, üzerleri ise ahşap kaplamadır. Bu merdiven yardımıyla üst kata çıkılmaktadır. AVGMA'da tespit edilen fotoğraflarda narteksin güneyinde merdiven görülmemektedir.

Resim 239 KM, Narteks (Sol) (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018)

Narteksin üzeri, eksende ve eksenin kuzeyinde çapraz tonoz örtülüdür. Tuğla ve harç malzemeden inşa edilen tonozların yüzeyi duvar resimleriyle bezelidir. Son restorasyon öncesine ait fotoğraflarda, narteksin inşasında kullanılan tuğla ve harç malzemeler görülmektedir. Daha sonrasında ise sıvanarak üzeri kapatılmıştır (Boran, 2001: 266) (Resim 236).

Resim 240 KM, Narteks, Çapraz Tonozlar (Sol) (Ruggieri, 1991: III.27), (Sağ)1990 (Boran, 2001: 266)

Tonozlar arasındaki kemerler de tuğla ve harç malzemeden inşa edilmiştir. 1990'lı yıllarda narteksin eksendeki çapraz tonozunun ortasının çöktüğü ve bu alanda yoğun bitki dallarının yetiştiği görülmektedir. Kilisenin narteksi günümüzde sıvanarak beyaza boyanmıştır.

Narteksin üst katı, Osmanlı döneminde kadınlar mahfili, Bizans döneminde ise gynekaion olarak kullanıldığı düşünülür. Narteksin üst katı 5.35 x 1.85 m. ölçülerinde, dikdörtgen planlıdır. 2.72 m. yüksekliğindeki ikinci katın, kuzey duvarında 0.82 x 0.39 m. ölçülerindeki dikdörtgen yuvarlak kemerli pencere ile güney duvardaki 1.44 x 1.02 m. ölçülerindeki dikdörtgen niş içine yerleştirilmiş 0.40 m. derinliğe sahip yuvarlak kemerli pencereler, narteksin ikinci katını aydınlatmaktadır (Resim 237).

Resim 241 KM, Narteks, İkinci Kat Örtü Sistemi, Sol (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018)

İkinci katta batı duvarda pencere yoktur. Doğu duvarda üç pencere yer almaktadır. Bunlardan eksendeki kuzey ve güneydekilerden daha büyük ve geniş, tüm pencereler ise yuvarlak kemerlidir[207].

[207] Eksendeki pencere 1.18 m. genişliğinde, 0.70 m. derinliğinde ve 1.55 m. yüksekliğindedir. Eksenin kuzeyindeki pencere 1.02 m. genişiğinde ve 0.70 m. derinliğinde, eksenin güneyindeki pencere ise 1.03 m. genişiğinde ve 0.70 m. derinliğindedir.

Resim 242 KM, Narteks, İkinci Kat, Kuzey ve Doğu Duvarlar (Gür, 2018)

Güney duvarda ikinci kat hizasında dikdörtgen bir pencere yer almaktadır. Pencere daha sonradan düzenlenerek daha dar ve yuvarlak kemerli bir pencere haline dönüştürülmüştür (Resim 238-239).

Resim 243 KM, Narteks, İkinci Kat, Güney Duvar, Pencere (Gür, 2018)

Naos

Naos 6.63 x 5.64 m. ölçülerindedir. Doğuda içte yarım daire merkezi apsis, batıdan ise kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen narteks ile sınırlıdır. Narteksten naosa üç kapı yardımıyla ulaşılır. Naos, narteksten 0.37 m. alçakta yer alır.

Batı duvar 5.64 x 1.70 m. ölçülerindedir. Batı duvarda iki katlı düzenleme görülür. Altta simetrik üç kapı, üst katta ise altkattaki kapılarla simetrik üç pencere yer alır.

Alt katta merkezde 1.00 m. genişliğindeki kapının kuzeyinde 0.74 m., güneyinde ise 0.80 m. genişiğinde birer kapı yer alır. Eksendeki kapının doğusunda 0.18 ve 0.19 m. ölçülerinde iki basamaklı merdiven, naosa ulaşmaktadır. Kapının üzerinde devşirme mermer friz, lento olarak kullanılmıştır. Lentonun üzerinde yuvarlak kemerli alınlık içinde yer alan duvar resmi günümüzde tanımlanamamaktadır[208] (Resim 240).

Resim 244 KM, Narteksten Naosa Açılan Eksendeki Kapı, Batı (Sol) ve Doğudan Görünüş (Sağ) (Gür, 2018)

Güneydeki kapının üzerinde yuvarlak kemerli alınlık, 0.80 x 0.69 m. ölçülerinde ve 0.05 m. derinliğe sahiptir (Resim 241).

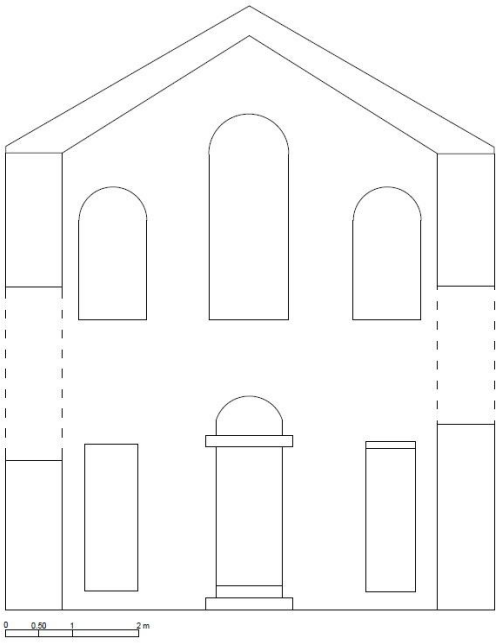

Resim 245 KM, Naos, Batı Duvar, Sol (AVGM, 1992), (Sağ) (Gür, 2018)

[208] Yuvarlak kemer 0.70 m. genişliğinde ve 1.00 m. genişliğindedir.

Batı duvarda, ikinci kat seviyesinde, yuvarlak kemerli, üç dikdörtgen pencere yer alır. Merkezdeki pencere, güney ve kuzeydekinden daha büyük ve geniştir.

Naosta, batı duvarda, alttaki pencereler ile üst kattaki açıklıklar simetriktir. Üstte, galeri katını aydınlatan üç pencere yer almaktadır. Merkezdeki pencere kuzey ve güneydekine oranla daha geniş ve yüksektir. Yuvarlak kemerli dikdörtgen pencerelerin aralarında hala duvar resimlerine ait kalıntılar mevcuttur (Çizim 106).

Çizim 121 KM, Naos, Batı Duvar (Gür, 2018)

Güney duvar 6.63 x 6.91 m. ölçülerindedir. Duvarda beş pencere bulunmaktadır. Bunlardan dördü naos ekseninde biri ise narteks ikinci kat eksenindedir (Resim 242).

Resim 246 KM, Güney Duvar, Sol (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018)

Kuzey duvar 6.63 x 6.91 m. ölçüerindedir. Kuzey duvarda iki katlı pencere düzenlemesi görülür. Duvarın merkezinde, yan yana tasarlanmış yuvarlak kemerli, iki dikdörtgen pencere, diğeri ise galeri katında, narteksin ikinci katın kuzeyinde yuvarlak kemerli bir pencere bulunur[209]. Kuzey cephenin doğusunda yuvarlak kemerli dikdörtgen bir niş yer alır[210] (Resim 243).

Güney duvarda, kuzeydekine oranla daha fazla pencere bulunur. İki katlı pencere düzenlemesi görülen güney duvarda, altta simetrik dört pencere, ikinci kat, narteks galeri katının aydınlatılması için bir pencere inşa edilmiştir. Galeri katı, güney duvardaki pencere, naos güney duvardaki pencerelere oranla daha küçüktür. Naos güney duvardaki pencerelerde doğudaki ikisi ve eksenin batısındaki yuvarlak kemerli ve dar, ikisinin ortasındaki ise daha geniş ve yuvarlak kemerlidir[211].

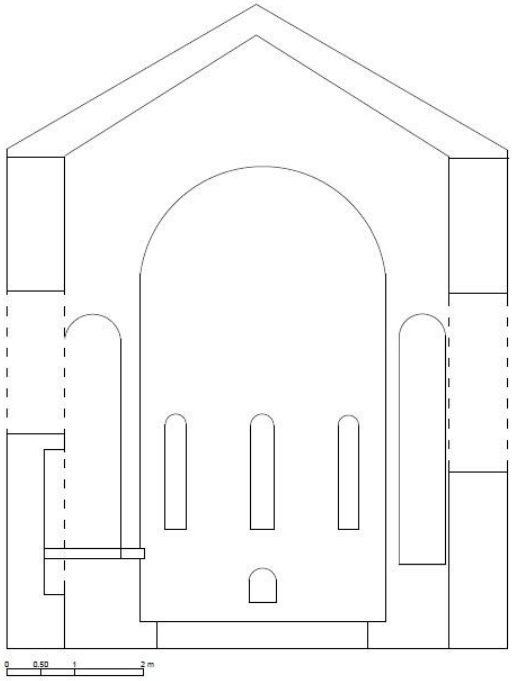

Resim 247 KM, Kuzey Duvar, Kuzeydoğudaki Niş, Sol (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018)

Doğu duvarda içten yarım daire büyük bir apsis yer almaktadır. Merkezi apsis 3.22 x 2.69 m. ölçülerindedir. Apsisin içindeki iki basamaklı sythranon yer alır[212]. Apsisin merkezinde yerden 0.68 m. yukarıda 0.59 x 0.30 m. ölçülerinde ve 0.44 m. derinliğinde yuvarlak kemerli küçük bir niş bulunur. Nişin üzerinde, yerden 1.75 m.'de başlayan yuvarlak kemerli üç pencere yer alır.

[209] Naos kuzey duvar, doğudaki pencere 2.10 x 0.19 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğinde, batıdaki pencere 2.10 x 0.22 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğindedir. Narteksin üst kat eksenindeki yuvarlak kemerli pencere ise 0.82 x 0.39 m. ölçüerinde ve 0.85 m. derinliğindedir.
[210] Niş 3.04 x 1.30 m. ölçülerinde ve 0.30 m. derinliğindedir.
[211] Doğudan batıya pencereler sırasıyla; 2.13 x 0.18 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğindedir. İkinci pencere; 2.13 x 0.18 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğindedir. Üçüncü pencere 2.13 x 0.85 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğindedir. Dördüncü pencere 2.13 x 0.32 m. ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğindedir. Güney duvarda, narteks ikinci kattaki pencere 1.44 x 1.06 m. ölçülerinde 0.85 m. derinliğinde dikdörtgen niş içinde 0.30 m. genişliğinde ve 0.40 m. derinliğinde yuvarlak kemerli bir pencere yer alır.
[212] Basamaklardan alttaki 0.39 m., üstteki 0.28 m. yüksekliğe sahiptir.

pencereler 0.32 m. genişliğinde ve 0.85 m. derinliğindedir. Merkezi apsisin üzerinde yarım daire kubbe bulunur.

Çizim 122 KM, Naos, Doğu Duvar (Gür, 2018)

Merkezi apsisin kuzey ve güneyinde birer küçük niş yer almaktadır. Bu nişler küçük birer apsis şeklindedir. Merkezi apsisin kuzeyindeki niş, 3.44 x 0.82 m. ölçülerinde ve yuvarlak kemeleridir. Merkezi apsisin güneyindeki niş, 3.67 x0.68 m. ölçülerinde ve yuvarlak kemeleridir (Resim 244, Çizim 107).

Kuzeydeki nişin içine 2000'li yıllardaki restorasyonda 0.15 m. kalınlığında mermer yerleştirilmiş ve burası niş olarak kullanılmaya devam etmiştir. Güneydeki nişin apsis yarım kubbesi içinde küçük bir duvar resmi bulunur. Duvar resmi günümüzde tahrip olduğu için tanımlanamamıştır.

Resim 248 KM, Doğu, Apsis, Sol (AVGMA, 1992), Sağ (Gür, 2018)

1970-1980 tarihlerinde kiliseyi inceleyen AVGM uzmanları, Necdet Sakaoğlu, Semavi Eyice ve kilisenin güneydoğusundaki sivil yapının sakinleri, kilisenin güney duvarının doğusunda, merdivenlerle inilen dar bir geçitten bahseder. Amasra halkı, bu geçidin güney cephenin doğusuna uzanan merdivenlerle bağlantılı olduğunu ifade eder. Tüm bu iddialar AVGMA'da gerçekleştirilen incelemelere kadar söylenentilerle sınırlı kalmış, tespit edilen fotoğraflar sonucunda netlik kazanmıştır. Naosun güneydoğusundaki merdivenli galeriyi gösteren fotoğrafta ortalama sekiz-dokuz basamaklı merdiven yardımıyla batıdan doğuya inilerek duvarın güneyinden yuvarlak kemerli dar bir geçite ulaşılmaktadır. Yuvarlak kemerli bu dar geçitin buradan güney cepheye açıldığı görülmektedir (Resim 245).

Resim 249 KM, Naosun Güneydoğusundaki Merdiven (AVGMA, 1992)

1980'lerde kilisenin naosunda köklü değişiklik olmuş ve güneydoğudaki merdivenli bölüm kapatılmıştır. 1980'lerde yapıda gerçekleştirilen incelemelerde harabe haldeki çatının yerine sadece kilisenin bütünlüğünü korumak ve yapının daha fazla zarar görmesini önlemek için üzeri Marsilya kiremitleriyle kaplı ahşap bir çatı inşa edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivinden tespit edilen fotoğraflarda çatıyı destekleyen ahşap iskeletin hasar gördüğü ve çatının çökmek üzere olduğu öğrenilmiştir. 1992'li yıllara kadar çeşitli onarımlar geçiren çatının bu dönemde yıkılmıştır (Resim 246).

Resim 250 KM, Örtü Sistemi, Sol (AVGMA, 1980), Sağ (AVGMA 1992)

Naosun üzeri günümüzde doğu-batı uzantılı, ahşap kırma çatı ile örtülüdür. Tavanın içi ahşap lambri kaplıdır (Resim 247).

Resim 251 KM, Naos, Yenilenen Tavan (Gür, 2018)

1.4.5.2.5.Malzeme ve Teknik:

Cepheler

Cephelerde kesme taş , moloz taş, tuğla, mermer, ahşap ve harç malzeme kullanılmıştır. Cephelerde aşağıdan yukarıya sırasıyla 2-5 sıra moloz taş, dügün kesme taş ve harç duvar örgüsü, üzerinde ise yatay üç sıra tuğla dizisi görülmektedir. Tüm cephelerde yatay üç sıra tuğla ve tuğlalarla aynı kalınlıkta pembe Horasan harcı kullanılmıştır.

FC'nin cephelerindeki 2-3 sıra taş ve harç dizisi, aralarında ise yatay tuğla dizileri kullanılmıştır. Opus mixtum tekniğinde inşa edilen kilisenin cephelerindeki devşirme taşlar FC'dekilere göre daha küçüktür. Kilisenin cephelerinde üstteki iki sıra (yatay tuğla dizileri arasındaki taş dizileri) opus reticulatum örgüdür. Kuzey ve güney cephelerin batısındaki bölümlerde bu alanlar daha net, cephelerin orta ve doğusu çatının onarımları sırasında yenilendiği için opus reticulatum teknikleri yerini taş ve harç malzeme almıştır. Doğu ve batı cephelerin en üst seviyeleri ise bu onarım işlermlerinde en fazla etkilenmiş olan alanlardır.

Kilisenin cepheleri çeşitli tarihlerde geçirdiği restorasyonlarla değişime uğramıştır. Onarımlar sırasında kilisenin doğu cephesinde, apsis yarım kubbesinden yukarısı yenilenmiş, apsisteki üçlü pencere daha dar ve uzun olarak yeniden inşa edilmiştir. Çöken ahşap çatı yapının hasar görmesine neden olmuş, duvarların en üst sırasındaki yatay üç sıra tuğla dizileri ile üstler yenilenmiştir. Tüm bu işlemler sırasında yapının cephelerinde dökülen tuğlalar yerlerinden sökülmüş ve orijinal tuğlalar Çorum tuğla fabrikasında getirtilen tuğlalarla yenilenmiştir. Yapı cephelerindeki özgün tuğlaların bir kısmı, kuzey cephenin batısı ve ortasında, doğu cephede su basman seviyesinde, güney cephenin orta, alt ve batı kesimlerinde, batı cephenin alt seviyelerinde yer almaktadır.

Doğu cephenin batısında gizli hatıl tekniği uygulanmıştır. Tuğlalar, 0.04 x 0.22- 0.05 x 0.28 m. ölçülerindedir. Tuğlaların aralarında ise 0.06 m. kalınlığında iri tuğla parçacıklı Horasan harcı görülmektedir. 0.05 m. kalınlığındaki tuğlaların aralarında 0.06 m. kalınlıktaki harç içinde 0.04 m. kalınlıkta tuğlalar kullanılmıştır. Aralarda kullanılan tuğlalar yüzeyden 0.02-0.04 m. arasında değişiklik gösteren derinliklere yerleştirilmiştir. Bu şekilde yatay üç sıra tuğla dizisinin alt ve üstlerine gelecek çekilde beş sıra kalın sıva tabakası içerisinde yatay tuğla dizileri (gizli hatıl inşa tekniği) uygulanmıştır (Resim 248-249).

Resim 252 KM, Doğu Cephenin Kuzeyi, Malzeme ve Teknik (Gür, 2018)
Resim 253 KM, Kuzey Cephe, Malzeme ve Teknik (Gür, 2018)

Kilisenin kuzey cephesinde kalınlıkları 0.04-0.4,5 m. arasında değişiklik gösteren 0.26-0.36-0.38 m. uzunluklarında yatay tuğla dizileri kullınlmıştır. Yatay tuğla dizileri aralarında 0.05-0.06 m. kalınlığında iri tuğla parçacıklı Horasan harcı kullanılmıştır. Kuzey cephedeki tuğla ve derz işçiliği, güney cephe ile örtüşmektedir.

Batı cephede ise 0.05-0.06 m. kalınlıkta yatay tuğlalar 0.36-0.38 m. uzunlukta oldukları ve aralarında 0.05-0.06 m. kalınlıkta iri tuğla parçacıklı, pembe, Horasan harcı yer almaktadır. Aralarda dökülen bazı harçların altından gizli hatıl tekniğini oluşturan tuğlalar yer yer parça tuğlalar görülebilmektedir.

Tuğlaların aralarındaki derz dolgu içerisinde her zaman tuğla kullanılmamıştır. Kısmen tuğla, taş ve bazen de Horasan harcı dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır.

Yapının cephelerinde çeşitli seviyelerde devşirme malzemeler bulunur. Cephelerde çok az mermer kullanılmıştır. Batı cephede, nartekse girişi sağlayan kapıda söve ve lentolar devşirme mermer, kuzey cephenin batısında sonradan kapatılarak pencere haline dönüştürülen kapının lentosunda ve duvarların çeşitli seviyelerinde devşirme mermer kullanılmıştır.

Yatay tuğla dizileri tüm cephelerde üç sıra, doğu ve güney cephelerde, onarım çalışmaları sonrasında yer yer tuğla dizileri dört sıra olarak uygulanmıştır.

Doğu cephede üstte yatay beşinci yatay tuğla dizilerinin üzerinde, yapının ikinci evresine tarihlendirilen duvar örgüsünde kullanılan malzemeler ve inşa tekniğinde değişim görülmektedir. Opus reticulatum, FC ile aynı fakat buradaki taşlar daha küçüktür. Her iki yapıda da uygulanan Opus reticulatun tekniği ve kullanılan malzemelerin, Bedesten olarak adlandırılan Roma bazilikasından taklit edilerek bu iki yapıda uygulandığını gösterir.

Batı cephede ikinci evre onarım izleri görülememektedir. Zamanla kilisenin örtü sistemi hasar görmüş ve kilise yağmur suları, kar ile fırtınaya maruz kalmıştır. Restorasyon sonrasında

kilisenin çatısı yenilenerek cephelerinin üst seviyeleri yeniden inşa edilmiştir. Kilisenin batı cephesinin en üst seviyeleri bunun net göstergesidir.

1968, 1998-2004 yılları arasında kapsamlı restorasyona tabi tutulan kilisenin cephelerinde ve çatısında ahşap malzeme kullanılmıştır (Boran, 1997: 117). Günümüzde ahşaplar çatı, pencerelerin kasaları ile kanatları, narteksin kuzeyinde ikinci kata çıkan merdivenler ve galeri katı ve naos tavanında yapı malzemesi olarak kullanılmıştır.

Duvarlar

Yapının içi günümüzde 2-3 cm. kalınlığında sıvanarak beyaza boyanmıştır. Bundan dolayı da narteks, ikinci kat galeri ve naos duvarlarında kullanılan malzemeler ve inşa tekniği hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir. Naos ve narteksin duvar resimleriyle bezei olduğu günümüze ulaşan resimlerden anlaşılmaktadır.

Kilisenin naos ve narteks duvarlarında çağdaş dönemde yapılan restorasyon çalışmaları sırasında mermer ilave edilmiştir. Naosun kuzey duvarının doğusunda, dikdörtgen nişin altında mermer kullanılmıştır. Özgününde yer almadığı ortadadır. Bu nişin üzerinde yuvarlak kemerin oturduğu alanlarda insitu yastık/impostlar bulunur.

Narteksten naosa geçişi sağlayan üç kapının üzerindeki lentolarda devşirme mermer kullanılmıştır. Hepsi birbirinden farklı ölçü ve kalınlıklara sahiptir ve eksendeki kapının üzerindeki devşirme mermer, Roma dönemi alınlık parçasıdır (Resim 250).

Resim 254 KM, Naostan Nartekse Açılan Eksendeki Kapı, Devşirme Lento (Gür, 2018)

0.20 x 1.05 x 0.54 m. ölçülerindeki devşirme mermer üzerinde 3.0 - 3.2 cm. kalınlığında dişlerin araları 1.8 cm.'dir. Mimari malzemenin benzerini FC'de, batı duvar eksendeki kapı üzerinde (günümüzde kadınlar mahfili olarak kullanılan ahşap kat hizasını destekleyen alan) görmek mümkündür. FC'de batı duvarda, güneyden kuzeye uzanan mermer plastik eser, burada ise sadece naostan nartekse geçisi sağlayan eksendeki kapı üzerinde lento olarak görmek akıllara çağdaş bir onarım ya da inşa evresi geçirmiş olabileceğini düşündürür.

KM'de eksendeki kapının kuzeyindeki kapının üzerinde devşirme iki mermerin lento olarak kullanıldığı görülür. Doğudaki dikdörtgen parça 0.10 x 0.39 x 0.90 m., batıdaki parça 0.09 x 0.42 x 1.10 m. ölçülerindedir (Resim 251).

Resim 255 KM, Naos Batı Duvar, Nartekse Açılan Kuzeydeki Kapı, Lento (Gür, 2018)

Batı duvarın kuzeyinde kullanılan 0.09-0.10 m. kalınlığında ve 0.90-1.10 m. ölçülerindeki mermer levhaların Büyükada üzerinde tespit edilen malzemeler ve KM'nin güney cephesinde inşa malzemesi olarak kullanılmış devşirme mermer levhalarla benzer ölçü ve formlara sahiptir. Büyük bir merdivenin basamakları, zeminde kullanılan kaplamalar ve mezar kapak taşları olarak karşımıza çıkar. Benzerlerini Amasra Boztepe Kalesi sahil surlarında ve Zindan Kalesi, kuzey ve doğu surlarında üst seviyelerde görmek mümkündür.

Naostan nartekse girişi sağlayan eksendeki kapının güneyindeki dikdörtgen kapının üzerinde günümüzde lento yoktur. Yapının geçirdiği evreler ve kapı üzerinde gerçekleştirilen incelemeler doğrultusunda burada da lentonun bulunduğu fakat günümüze ulaşmadığı görülmektedir. Naostan nartekse geçişi sağlayan eksendeki kapıda, 0.18 x 0.75 x 1.02 m. ölçülerinde mermer bir eşik bulunmaktadır. Eşiğin kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde kapıların oturması için yapılmış 0.04 m. çapında ve 0.02 m. derinlikte çivi yuvaları bulunmaktadır. Çivi yuvalarının batısında ise kuzey güney uzantılı yaklaşık 0.15 m. ölçülerinde bini kızak izleri bulunur (Resim 252)

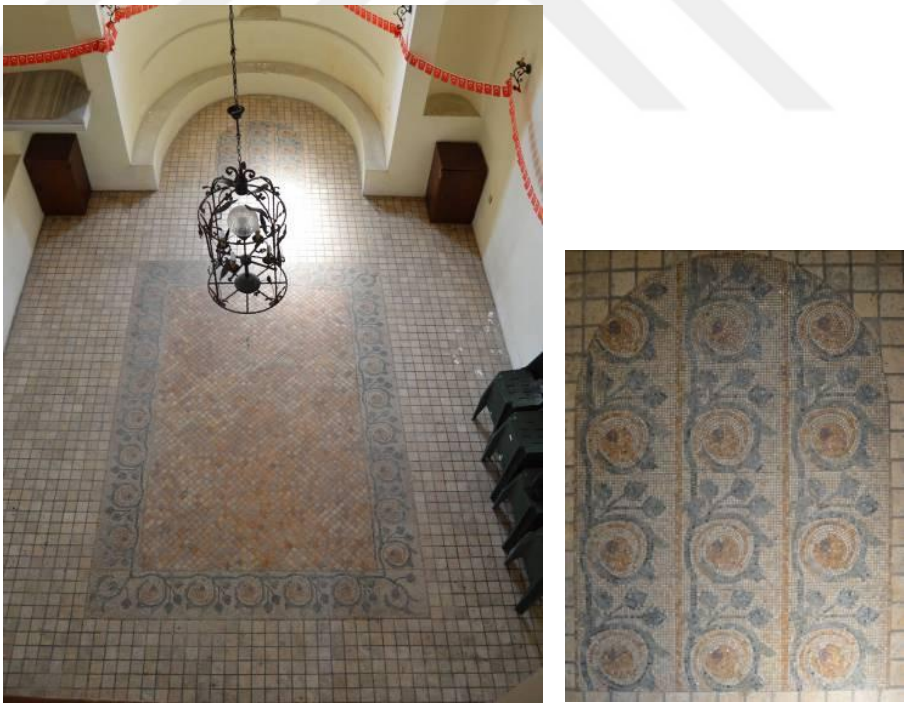
Resim 256 KM, Batı, Eksendeki Kapı, Eşik (Gür, 2018)

Zemin Döşemesi

Yapının zemini restorasyon çalışmaları sırasında yenilenmiştir. Yapının çevresinde yaşayan halk kilisenin 1980'li yıllarda zemininin taş döşeli olduğunu ifade eder. Halk yaklaşık 100-120 yıl öncesinde atalarının bu kilise zemininde iskeletlerin yer aldığını (muhtemelen mezar yapıları) ifade etmektedir. Restorasyon öncesinde kilisenin zemini ile günümüzdeki orijinalinden farklı zemin döşeme mozaiğinin uyumsuz olduğu görülmektedir (Resim 253).

Avraam, 1871 tarihli İstanbul'da gerçekleşen (Syllogos) bildirisinde KM ve FC zemin döşemelerinin altında mezarların bulunduğunu ifade ederek bizzat gördüğünü bildirmiştir (Avraam, 1872: 48). Mezarları değerlendiren bazı araştırmacılar hem yapının boyutunun küçük olması hem de mezarların fazlalığından yola çıkarak yapıyı şapel olarak tanımlanmıştır (Hill, 1991: 314). Tüm bundan hareketle yapının zemini aslına uygun olmayacak şekilde restore edilmiştir.

Restorasyon çalışmaları sırasında kilisenin zemini geometrik ve bilgisel süslemelere sahip mozaiklerle süslenmiştir. Apsis zemini hariç 5.30 x 6.63 m. ölçülerindeki zemin döşeme mozaiği, apsis dahil 5.30 x 8.93 m. ölçülerindedir.

Resim 257 KM, Naos ve Apsis, Zemin Döşeme Mozaiği, Ayrıntı (Gür, 2018)

Dıştan merkeze, çok küçük olmayan tesseralarla oluşturulmuş mozaik bulunur. Apsisin içinde batıda düz, kuzeydoğu, doğu ve güneydoğu köşeleri apsis nişini takip eden yarım daire mozaik kompozisyon bulunur. Bu alan kuzeyden güneye kırmızı üç bordürle ayrı üç panele bölünmüş,

içleri ise bitkisel süslemelerle bezenmiştir. Naos merkezinde yaklaşık 2.68 x 4.20 m. ölçülerinde dikdörtgen mozaik alan çevredeki kalın bordürden farklı olarak bitkisel süslemeyle bezenmiştir. Merkezdeki dikdörtgen panonun içinde 0.40 m. kalınlığında bitkisel bordür kuşağı bu alanı dolanmaktadır. Dikdörtgen alanın merkezinde ise kenarlardaki mozaiklerden farklı olarak daha koyu ve 0.04 x 0.04 m. ölçülerindeki tesseraelerin çapraz yerleştirilmesiyle estetik bir görünüm elde edilmiştir.

Kenar bordüründe kullanılan yaklaşık 0.40 m. ölçülerindeki alanda 0.38 x 0.38 m. ölçülerinde bitkisel bezemeler birbirini tekrar edecek şekilde sıralanmıştır. Bordürün içinde siyah-gri tonlara sahip, uçlarında açmamış bitkilere sahip kıvrım dalların ortalarında simetrik sarı, kahverengi, siyah, kırmızı ve beyaz dairesel bezemeler görülür. Zemindeki mozaikler 2000'li yıllardaki restorasyonda ilave edilmiştir.

1.4.5.2.6.Süsleme ve Duvar Resimleri:

Süsleme

Yapının cephelerinde, tuşla, taş ve mermer süslemeler görülür. Batı cephede, nartekse girişi sağlayan kapının üzerindeki yuvarlak kemer, kuzey cephenin batısında sonradan pencere haline dönüştürülen kapının üzerindeki yuvarlak kemer, kapının üzerindeki pencerenin yuvarlak kemeri, kuzey cephenin merkezindeki ikili küçük pencerenin yuvarlak kemerleri, doğu cephede apsisteki üçlü pencerenin yuvarlak kemerleri, güney cephedeki pencerelerin yuvarlak kemerleri dikey tuğla ve harçla inşa edilmiştir. Cephelerdeki en süslü alanlar pencere ve kapıların üzerindekiler yuvarlak kemerlerdir.

Kuzey cephenin batısında, kapının üzerindeki dikey tuğlalardan inşa edilmiş yuvarlak kemerlerin üzerinde kemer çizgisini takip eden pişmiş toprak süsler çevrelemektedir. Bu düzenlemesi kilise pencerelerinin kemer üstlerinde de görülmektedir. Kuzey cephede küçük parçalar halinde yapı taşı olarak kullanılmış devşirme mermer, bitkisel ve geometrik süslemeler görülür.

Eyice, kilise içinde bazı süslemeli tas eserlerin bulunduğunu yazar. KM'de daha erken devirlere ait kafesli bir korkuluk levhasının bulunduğunu yazan araştırmacının kilisede bulunduğunu

belirttiği bu levha incelemelerde tespit edilememiştir[213] (Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: Planc. XXXVII, 3) (Resim 254).

Resim 258 KM, Korkuluk Levhası (Eyice, 1954a: Planc. XXXVII, 3)[214]

Kilisenin batı, kuzey ve güney cephelerinde yoğun, doğu cephesinde ise birkaç parça devşirme malzeme yer almaktadır. Bu parçalar çoğunlukla yapının cephelerine statik ve estetik amaçlar doğrultusunda rastgele yerleştirilmiştir. Rastgele yerleştirilmiş olsalar da bazı mermer parçalar üzerindeki süslemelerin dikkat çekecek şekildedir.

Kuzey cephede pencere hizasında birçok devşirme malzeme yer alır. Bunlar çoğunlukla andezit malzeme, kayrak taşları, küfeki taşları ya da mermerden inşa edilmiştir. Doğu cephede devşirme malzemeler görülmektedir. Bunlar arasında çok az mermer görülür. Tuğla, taş ve harç malzemeden inşa edilen doğu cephede, apsisin kuzeydoğusunda devşirme bir taşın işlemeli yüzeyi dışa bakacak şekilde yerleştirilmiştir.

Kuzey ve doğu cephelerde, profil vermeyen birçok mermer devşirme malzeme bulunmaktadır. Güney cephede devşirme malzemeler bulunmaktadır. Bunlar çeşitli boyut ve ölçülere sahip taş, tuğla ve mermerdir. Büyük devşirme mermerler, estetik ve statik amaçlar doğrultusunda güney

[213] Levhaların benzerleri Bulgaristan sınırlarındaki Nicopolis ad Nestum kazı çalışmalarında tespit edilmiştir. Tespit edilen benzeri parçalar 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Popova, 2011: 267, 270, 274, Fig. 5,7).

[214] Eyice tarafından tespit edilen bu mimari plastik eserlerin zamanla tahrip olduğu, çalındığı ya da müzeye taşındığı tahmin edilir. AAM'de olduğu düşünülen KM'nin korkuluk levhası bulunamamıştır.

cephenin alt seviyelerinde kullanılmıştır. Alt seviyelerde büyük devşirme mermer bir parça bulunur. Bu parçanın 0.28 x 0.96 m. ölçülerinde, levha ya da blok parçasıdır.

Güney cephede, cephenin doğusunda ve pencerenin altında benzer bir parça daha yer almaktadır. 0.21 x 1.33 m. ölçülerindeki mermerin de devşirme bir blok parçası (?) olduğu düşünülür. Bloğun altında ise 0.23 x 0.74 m. ölçülerinde düz bir levha (?) yer almaktadır.

Yapının cephelerinde keramoplastik süs çömlekleri yer alır fakat bunlar, Çorum tuğla fabrikalarından getirilen taklitleriyle değiştirilmiştir. Batı cephede, nartekse girişi sağlayan kapının üzerinde, kuzey cephenin batısında sonradan kapatılarak pencere haline dönüştürülen dikdörtgen alanın üzerindeki yuvarlak kemerde, kuzey cephedeki dikdörtgen iki pencerenin yuvarlak kemerlerinde, apsisteki üçlü pencerenin yuvarlak kemerleri ile güney cephedeki pencerelerin yuvarlak kemerlerinde keramoplastik süs çömlekleri görülmektedir (Resim 255).

Resim 259 KM, Kuzey Cephedeki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Ayşegül Akalın ve SPA, 2000)

Kilisenin cephelerindeki keramoplastik süs çömlekleri orijinal olmadıkları için katalog kapsamında incelenmemiştir. Kilisenin cephelerindeki devşirme malzemelerden sadece profilli parçalar kataloga dahil edilerek, malzeme, teknik, süsleme özellikleri ve ölçüleri sunulmuştur.

Duvar Resimleri

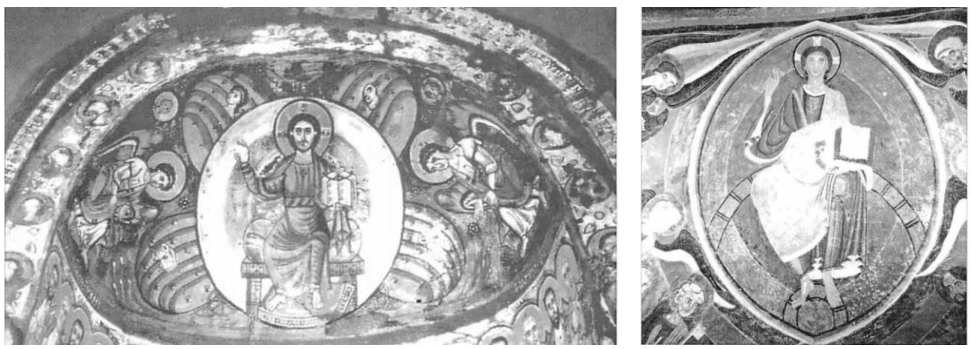
KM'nin naos ve narteksinde kısmen korunmuş duvar resimleri bulunur. Resimlerden bazılarında kısmen tanımlanabilen tekli figürler görülür. Figürlerin başlarında, kenarları kahverengi 0.01-0.02 m. kalınlıkta bordürle çevrili sarı halelerdeki figürlerin hepsi dini konuludur.

Narteksten naosa girişi sağlayan eksendeki kapının yarım daire alınlığındaki arkalıklı taht üzerinde oturan başı haleli figür, aynı kapının doğusundaki yuvarlak kemer alınlığında ise başında haçlı hale bulunan (?) İsa tasviri, kapının güneydeki tekli figür ile naos batı duvarda ikinci kat seviyesinde, İncil yazarlarına ait duvar resimleri kısmen korunmuştur.

Nateksten naosa geçişi sağlayan eksendeki kapının güney lentosu üzerindeki başı haleli figür ise tanımlanamamıştır. Kilise içinde tanımlanan kopozisyonlardan sadece naos batı duvarda, ikinci kat eksendeki pencere ile güneydeki pencerenin arasındaki İncil yazarı tasvirleridir.

Duvar resimleri günümüzde tahrip olmuştur. Kısmen seçilebilen resimler fragman niteliğindedir ve tanımlanması mümkün değildir. Resimlerin yanlarında yazıt tespit edilememiştir. Eyice ve Sakaoğlu, apsiste İsa'nın Göğe Yükselişi'nin tasvir edildiğini gösteren duvar resminin bulunduğunu yazar. Kilisenin duvar resimleri hakkında birçok araştırmacı çalışma yapmış fakat hepsi de özet değerlendirmelerde bulunmuştur (Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153; Mentzos, 2004: 304). Eyice ve Sakaoğlu, apsis iç yüzeyinde *uruc ascension* (?) yazıtının bulunduğunu yazar (Sakaoğlu, 1999: 153). Duvar resimleri tahrip olmadan yerinde incelemelerde bulunan Prof. Dr. Sacit Pekak, kilisenin duvar resimlerini belgelemiş fakat fotoğraflarda yazıt tespit edilememiştir. 1949 yılında kiliseyi yerinde inceleyen Eyice, İsa'nın Göğe Çıkışı'nın tasvir edildiği kompozisyonun altında ise ağaçlar arasında bir sıra halinde betimlenmiş Havariler'in bulunduğunu yazmıştır (Eyice, 1952: 3). Eyice ve Sakaoğlu'nun çalışmalarında bu görüş kabul edilmektedir fakat apsis duvar resimlerini belgeleyen fotoğraf sunulmamıştır. Birçok araştırmacı tarafından da Eyice'nin 1949 yılındaki çalışması referans alınarak apsis yarım kubbesinde İsa'nın Göğe Çıkışı'nın tasvir edildiği kabul edilmiştir (Mentzos, 2004: 304).

Selanik Rotondo Kilisesi'nin apsis yarım kubbesinde iki kompozisyon görülmektedir (Mentzos, 2004: 304). En üstte merkezde iki baş melek tarafından taşınan oval madalyon içinde İsa, tahtta oturur şekilde betimlenmiştir. İsa sağ eliyle takdis eder, sol elinde ise kutsal kitap tutar. Apsis yarım kubbesinin 1/3'ini kapsayan bu alanın altında apsis yarım kubbesinin 2/3'sinde, merkezde Orans Meryem, solunda altı, sağında altı olmak üzere toplamda 12 Havari tasvir edilmiştir. Aralarında ağaçların yer aldığı Havariler, başlarını yukarı kaldırarak İsa'nın göğe çıkışına tanıklık etmektedir.

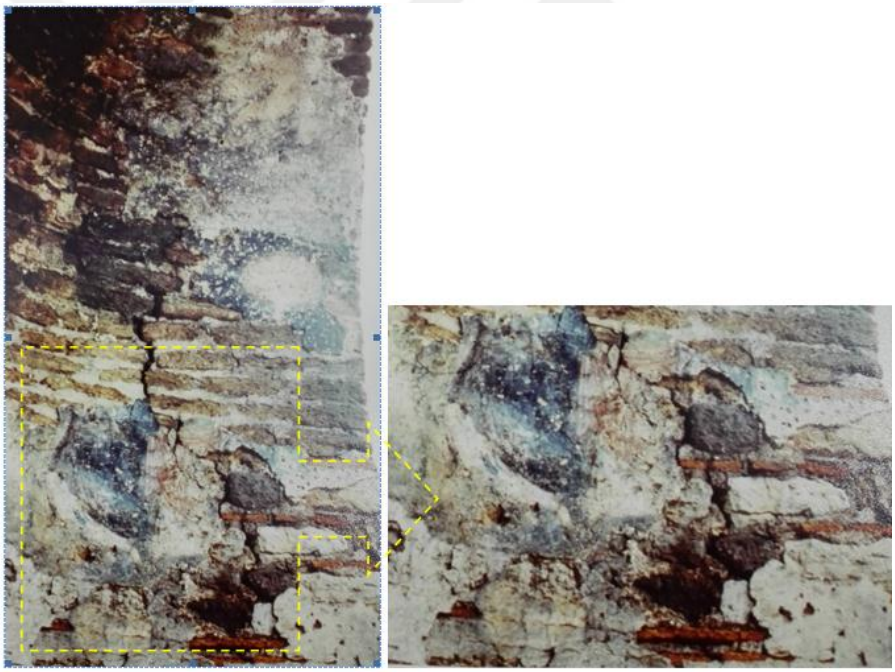

Resim 260 Bawit, Apollon Manastırı, Fresk (Sol), Almanya, Marienberg Kripta, Fresk sağ) (Zah, 2002: 191, 194, Fig. 15-16)

KM'nin apsis yarım kubbesinde görülen ve günümüze ulaşmayan kompozisyonun benzerleri, Bawit Apollon Manastırı ve Almanya Marienberg Kriptası'ndaki freskler örnek gösterilebilir (Zah, 2002: 191-194) (Resim 280).

SP ve AVGM uzmanları tarafından çekilen fotoğraflarda KM'nin apsis yarım kubbesinin 2/3'sinde havariler görülmektedir. Havarilerden en güneydeki görülebilmektedir. Apsis yarım kubbesinin en üstünde de muhtemelen Aziz Georgios Rotondası'nda olduğu gibi İsa'nın göğe çıkışı tasvir edilmiştir (Resim 281).

Apsis yarım kubbesinin altında, apsis nişi içinde dökülen sıvalar fragman şekildedir. Apsis yarım kubbenin en güneyindeki ayakta duran Havari'nin yüzü ve halesinin dışında kıyafetinin alt kısımlarına ait parçalar kısmen seçilebilmektedir. Figürün sağında ise dalları kahverengi, yaprakları ise koyu yeşil bodur bir ağaç görülmektedir. Figürlerin ayaklarını bastıkları zemin yeşil, arka fon ise koyu mavidir. Duvar resimlerini tarihlendirmek için üslup, işçilik, malzeme ve teknik özellikleri bakımından önemli bilgiler sunmaktadır.

Resim 261 KM, Apsis Duvar Resmi, Restorasyon Öncesi (SPA, 2000)

Bizans'ta aziz kültleri önemli yere sahiptir. Bizans toplumunda aziz ve azizelerin kentler üzerinde büyük etkileri bulunmaktadır. Önemli mucizelere sahip bu kutsal kişiler Tanrı ile Hıristiyanlar arasında köprü konumundadır. Bizans'ta Hıristiyanlar doğrudan Tanrı ile iletişim kurmak yerine havariler ya da kutsal kişilerin aracığını tercih etmiştir (Akyürek, 1998: 175). Tanrılar'a ulaşmak için önemli aracı azizlerde Amasra'da Georgios ve Hyakinthos'a adanmış iki kilisenin bulunduğu bilinmektedir. KM'nin duvar resimleri günümüzde geniş bir

kompozisyon elde etmekten çok küçük ve yetersiz veriler sunarak önemli sonuçlar edinmemizi zorlaştırır.

Piskopos Georgios'un Bonyssa Manastırı'nda görev yaptığı bilinmektedir. Adı belli olan yapıya sonradan Georgios'un adını vermek yerine din adamının ölümüyle onarılan ya da yeniden inşa edilen bir kiliseye adını verdikleri tahmin edilmektedir (Hill ve Crow, 1993: 23; Crow ve Hill, 1995: 261). Amasra halkı için büyük öneme sahip Georgios'un adına inşa edilen bir kilisede duvar resminin yer alma ihtimali düşündürücüdür çünkü Georgios, Konstantinos VI (780-797) ile İmparatoriçe Eirene (797-802) gibi ikona karşıtı görüşü desteklemiştir (Sakaoğlu, 1999: 40). George'nin mezarının sular altında kaldığı fakat zarar görmediği anlatılır (Jenkins v.d., 2001: 17-18; Foss, 2002: 136, 139-140). Bu anlatılanlar George'nin mezarının deniz kıyısına yakın bir kotta yer alması gerektiğini düşündürdüğü için İçkale gibi yüksek bir alanda bulunma ihtimalini güçleştirir.

Martir Hyakinthos ile Aziz Theodore, çoğunlukla kurşun mühürlerin arka yüzünde tasvir edilmiştir. Martir Theodore sağ elinde hafif eğimli açıya sahip bir mızrak, sol elinde ise dik tutarak sol bacağıyla desteklediği kalkanı tutmaktadır (Oikonomides, 1986: 119-120). Theodore'nin Pontos sahilindeki kiliselerde tasvirlerinin yer aldığı bilinmektedir. KM'nin narteksten naosa geçişi sağlayan eksendeki kapının güney lentosunda, sağ elinde mızrak (?) tutan tanımsız bir figür yer almaktadır. Bu yapıyı bu azize adamış olabileceği gibi sadece bu azizin bir duvar resminin de burada yer alma ihtimali yüksektir.

Amasra'da Martir Hyakinthos adına inşa edilmiş bir kilisenin bulunduğu bilinmektedir (Darrezous, 1992: 94). Paganlar'ın hakim olduğu Amasra'da 2.-4. yüzyıllar arasında Hykainthos adına bir kilise inşa edilmiştir (Eyice, 1965: 23). Yapının merkezden uzak bir alanda inşa edildiği düşünülür. Bundan dolayı KM'deki duvar resimlerinin Hyakinthos'a ait atfedilmesi çok zayıf bir ihtimaldir. Fakat tespit edilen kilisedeki duvar resimleri dışında günümüe ulaşmayan resimlerde Hyakinthos ile ilgili tasvirlerin bulunma ihtimali yüksektir.

1.4.5.2.7.Mimari Plastik ve Duvar Resimleri (Katalog): (Resim 256-279, Çizim 108-109).

Lentolar ve Eşikler[215]

KM Katalog No.: 1 (Resim 256)

Resim 262 KM, Batı Duvar, Kuzey Kapı, Devşirme Lento (Gür, 2018)

Konum **:** KM, narteksten naosa geçişi sağlayan kuzeydeki kapı.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** -

Malzeme ve Durum **:** Mermer, yüzeyinde çatlaklar görülür.

Ölçüler **:** Batıdaki Uz. 0.90 m., Der. 0.39 m., Kal. 0.10 m., Doğudaki Uz. 1.10 m., Der. 0.42 m., Kal. 0.09 m.

Tanım **:** İki dikdörtgen levha, yan yana yerleştirilerek kapının lentosu olarak kullanılmıştır. Lebhaların köşeleri zamanla aşınmış ve oval bir görünüme kavuşmuştur. Levhalardan doğudakinin yüzeyi daha pürüzsüz ve cilalanmıştır. Doğudaki levha ortadan yatay şekilde çatlaktır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** -

[215] KM'nin içinde lento ve eşik olarak kullanılmış birçok devşirme malzeme bulunur. Çeşitli boyut ve kalınlıktaki devşirme parçalar eşik ve lento taşları olarak kullanılmıştır. Statik açıdan yapıyı destekleyen lentolar aynı zamanda estetik bir görünüme sahiptir.

KM Katalog No.: 2 (Resim 257)

Resim 263 KM, Batı Duvar, Eksendeki Kapı, Devşirme Arşitrav (Gür, 2018)

Konum **:** KM, narteksten naosa geçişi sağlayan eksendeki kapı.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, iki ucu kırık, diğer kısımlar sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 1.60 m., Der. 0.56 m., Kal. 0.17 m.

Tanım **:** Batı cephede, nartekse girişi sağlayan kapı lentosu üzerinde Erken Bizans dönemine tarihlendirilen lento üzerinde devşirme arşitrav yer almaktadır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** -

KM Katalog No.: 3 (Resim 258)

Resim 264 KM, Naos, Batı, Eksendeki Kapı, Eşik (Gür, 2018)

Konum **:** KM, narteksten naosa geçişi sağlayan eksendeki kapı.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** -

Malzeme ve Durum **:** Mermer, ortası aşınmış, diğer kısımlar sağlamdır.

Ölçüler **:** Y. 0.18 m., Uz. 1.02 m., Der. 0.73 m.

Tanım **:** Dikdörtgen eşik taşının ortası aşınmış, diğer kısımları ise sağlamdır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** -

KM Katalog No.: 4 (Resim 259)

Resim 265 KM, Narteks, Batı, Eşik (Gür, 2018)

Konum **:** KM, batı, nartekse girişi sağlayan kapı.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** -

Malzeme ve Durum **:** Mermer, yüzeyinde küçük kırıklar ve çatlaklar görülür. Ortası aşınmıştır.

Ölçüler **:** Y. 0.29 m., Uz. 1.53 m., Der. 0.61 m.

Tanım **:** Dikdörtgen eşik taşının ortası aşınmış, diğer kısımlar ise sağlamdır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme : -

Yayınlar : -

KM Katalog No.: 5 (Resim 260)

Resim 266 KM, Batı Cephe, Lento

Konum : KM, batı cephe, nartekse girişi sağlayan kapı.

İnceleme Tarihi : 28-29. 07. 2018

Teknik : Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum : Mermer, köşelerinde küçük kırık ve eksik kısımlar görülür.

Ölçüler : Uz.1.60 m., Gen. 0.56 m., Kal. 0.17 m.

Tanım : Batı cephede, nartekse girişi sağlayan kapı lentosu üzerinde Erken Bizans dönemine tarihlendirilen lento üzerinde madalyon içinde Christogram yer alır. Devşirme levhanın doğu yüzünde kuzey ve güney köşelere yakın 0.02 x 0.02 m. ölçülerinde kurşun delikleri bulunur.

Yazıt : -

Tarihlendirme : 5.-6. yüzyıl[216].

[216] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Çaylak-Türker, 2009: 211; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 9-10).

Yayınlar **:** Eyice, 1954a: 103.

KM Katalog No.: 6 (Resim 261)

Resim 267 KM, Batı Cephe, Kuzey Söve (Gür, 2018)

Konum **:** KM, batı cephe, nartekse girişi sağlayan kapının kuzeyi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, yüzeyinde kenet deliklerine ait tahribat izleri, küçük kırıklar ve çatlaklar görülür.

Ölçüler **:** Uz. 2.22 m., Der. 0.56 m., Kal. 0.17 m.

Tanım **:** Devşirme arşitravın güneyinde, alt ve üstteki uçlara yakın 0.03 x 0.02 m. ölçülerinde iki kenet deliği bulunmaktadır.Mermer sövenin yüzeyinde, içten dışa üç silme yer alır. Silmeler inceden kalına doğru sıralanmıştır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:-**

Yayınlar **: -**

KM Katalog No.: 7 (Resim 262)

Resim 268 KM, Batı Cephe, Güney Söve (Gür, 2018)

Envanter No **:** Yoktur

Konum **:** KM, batı cephe, nartekse girişi sağlayan kapının güneyi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. İki parça şeklindeki devşirme arşitravın kuzey, batı ve doğusundaki kenetler günümüze ulaşmamıştır. Köşeleri kısmen kırık ve eksik parçanın üste yakın bölümünde 0.17 x 0.12 m. kadar bölümü kırıktır ve bu alan harç malzeme ile kapatılarak sağlamlaştırılmıştır.

Ölçüler **:** Uz. 2.24 m., Der. 0.56 m., Kal. 0.17 m.

Tanım **:** İki mermer parçadan oluşur. Eklerin kuzey ve batısı, kenetlerle sağlamlaştırılmıştır. Mermer sövenin yüzeyinde, içten dışa, inceden kalına doğru sıralanmış üç silme yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** -

Yastık/İmpostlar[217]

KM Katalog No.: 8 (Resim 263, Çizim 108)

Resim 269 KM, Naos, Yastık / İmpost (Gür, 2018)

Konum **:** KM, naos kuzey duvarın doğusu.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

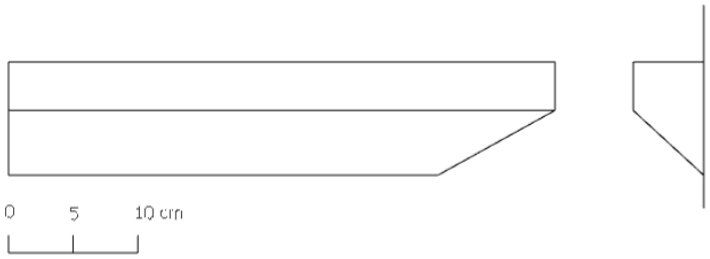
Teknik **:** -

Malzeme ve Durum **:** Mermer.

Ölçüler **:** Uz. 0.17 m., Kal. 0.08 m.

Tanım **:** Köşelerdeki yastık/impostlar, alttan yukarıya 0.05 verev, 0.03 dikey yükselir. Üstte ise 0.04 m. düz şekilde sonlanır.

[217] KM'nin kuzeydoğu duvar ile apsisin kuzeyinde iki yastık/impost bulunmaktadır. Tarihi fotoğraflarda ise kuzey duvarın doğusunda yer alan yastık günümüze ulaşmamıştır. Araştırmacılar yastıkları yanlışlıkla başlık (?) olarak yorumlamış ve tarihlendirme önerisinde bulunmamıştır (Verim, 2015a: 117, Foto. 128).

Çizim 123 KM, Naos, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018)

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

KM Katalog No.: 9 (Resim 264, Çizim 109)

Resim 270 KM, Apsis, Yastık / İmpost (Gür, 2018)

Konum **:** KM, apsis, kuzey duvar.

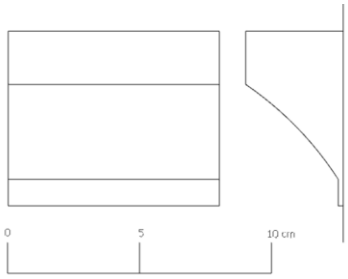
İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **: -**

Malzeme ve Durum **:** Mermer.

Ölçüler **:** Uz. 0.08 m., Gen. 0.06 m.

Tanım **:** Köşelerdeki yastık/impostlar, alttan yukarıya 0.01 dikey, 0.05 yatay, 0.05 içbükey, 0.02 dikey yükselir. Üstte ise 0.05 m. düz şekilde sonlanır.

Çizim 124 KM, Apsis, Yastık / İmpost, Görünüş ve Kesit (Gür, 2018)

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

Kilisenin Cephelerindeki Parçalar[218]

KM Katalog No.: 10 (Resim 265)

Resim 271 KM, Batı Cephe, Mimari Plastik (?) (Gür, 2018)

Konum **:** KM, batı cephe, nartekse girişi sağlayan kapının üzeri.

[218] Kilise defalarca onarıma maruz kalmıştır. Kapsamlı onarım çalışmaları, kilisenin cephelerindeki özgün mimari plastik eserlerin tahrip olmasına sebep olmuştur. Kilisenin cephelerinin üst seviyelerinde, opus reticulatumlardaki onarım ve değişim izleri bunun göstergesidir. Kilisenin batı cephesinde iki *(aslında üç parça bulunur fakat bu parçalardan ikisi aynı esere ait iki parça olması ve birbirine yapışık olarak duvarda bulunmaları, bunları bir olarak ifade etmemize sebep olmuştur),* kuzey cephesinde dört *(aslında dokuz parça bulunur fakat bu parçalardan ikisi cephenin batısındaki lentonun doğu ve batısında cepheye dikine yerleştirilmiş olan parçalardır, lento ile aynı esere ait olmaları ve nitelikli profillere sahip olmamaları sebebiyle katalog kısmına dahil edilmemiştir, ayrıca cephelerde bulunan diğer üç parça ise muhtemelen levha parçalarıdır. Levhalara ait olduğunu düşündüğümüz parçalar da cephelere yatay gömülecek şekilde yerleştirildikleri için ince kenarları dışında yüzeyleri görünmemesi sebebiyle katalog kısmına sahil edilmemiştir),* doğu ve güney cephesindeki devşirme parçalar incelenmiştir. İncelenen parçalar dışındaki daha birçok eser bulunmaktadır. Bunlar profil vermeyen ya da üzerlerinde süsleme barındırmayan parçalar olduğu için sadece yerleri belirtilmiştir.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma, kakma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, parçaların bir kenarı dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Üstteki parça Uz. 0.17 m., Gen. 0.07 m., alttaki parça Uz. 0.12 m., Gen. 0.12 m.

Tanım **:** Restorasyon çalışmaları sonrasında bu girişin üzerine doğudan batıya çıkıntı yapacak şekilde uzantılı olarak yerleştirilmiş, çift yönde kırma çatılı bir çıkma yer alır. Çıkmanın üzerinde devşirme iki mermer parçası bulunmaktadır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** -

KM Katalog No.: 11 (Resim 266)

Resim 272 KM, Mimari Plastik (?) (Gür, 2018)

Konum **:** KM, batı cephenin kuzeyi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, parçanın bir kenarı dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.32 m., Gen. 0.14 m.

Tanım **:** İki ucu kırık, devşirme mermer.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

KM Katalog No.: 12 (Resim 267)

Resim 273 KM, Kuzey Cephenin Batısı, Latin Haçı (Gür, 2018)

Konum **:** KM, kuzey cephenin batısı, yuvarlak kemer alınlığı.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer levhaya ait küçük bir parça dışında diğer kısımları kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.37 m., Gen. 0.20 m.

Tanım **:** Narteksin kuzey cephesinde, daha önceden kapı olarak kullanılmış fakat sonradan kapatılarak pencere haline dönüştürülen alanın yuvarlak kemer alınlığında mermer devşirme parça üzerinde kazıma tekniğinde bir Latin haçı bulunur. Lentonun üzerinde, yuvarlak kemer alınlığının batısında, 0.20 x 0.37 m. ölçülerindeki mermer profilli parça üzerindeki Latin haçı 0.04 x 0.07 m. ölçülerindedir.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

KM Katalog No.: 13 (Resim 268)

Resim 274 KM, Kuzey Cephenin Batısı, Devşirme Lento (Gür, 2018)

Konum **:** KM, kuzey cephenin batısı.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, uçları kırık ve eksik, yüzeyi ise kısmen aşınmıştır.

Ölçüler **:** Uz. 1.45 m., Gen. 0.34 m.

Tanım **:** Devşirme arşitrav, lento olarak kullanılmıştır. Bu alan ilk inşa edildiği dönemde kapı olarak yapılmış ve daha sonradan ise kapatılarak pencere haline dönüştürülmüştür. Devşirme arşitrav parçası da buna bağlı olarak önce kapının daha sonra ise pencerenin lentosu olarak kullanılmıştır. Lentonun doğu ve batısında birer dikdörtgen kesme taşlar bulunmaktadır. Taşların uçları kuzey cepheden dışarı çıkıntı yapacak şekilde lentonun doğu ve batı ucuna bitişik olarak yerleştirilmiştir.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

KM Katalog No.: 14 (Resim 269)

Resim 275 KM, Kuzey Cephe, Bitkisel Süsleme (Gür, 2018)

Konum **:** KM, kuzey cephe.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, küçük bir parça dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.30 m., Gen. 0.15 m.

Tanım **:** Kilisenin kuzey cephesinde yerden yaklaşık 3.40 m. yükseklikte, 0.15 x 0.30 m. ölçülerinde mermer bir levha yer almaktadır. Beyaz mermer üzerine yaklaşık 0.01 m. yüksekliğinde kabartma tekniğinde dairesel bezemeler görülür. Bitkisel bezemenin büyük kısmı eksiktir. Yarım haldeki kompozisyonun merkezinde dört kollu bir çiçek, yaprakları arasında ise daha küçük yapraklar bulunur.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

KM Katalog No.: 15 (Resim 270)

Resim 276 KM, Doğu Cephe, Sütun Kaidesi (Gür, 2018)

Konum **:** KM, doğu cephe.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, köşelerinde ise küçük kırklar görülen parçanın yüzeyi aşınmıştır.

Ölçüler **:** Kare kaide 0.52 x 0.52 m., sütun Çap. 0.48 m.

Tanım **:** Doğu cephede, apsisin alt seviyelerinde yaklaşık 0.50 m. çıkıntı yapan ve ortalama 2.00 m. yüksekliğe sahip sekinin üzerinde sütun kaidesi yer almaktadır. 0.52 x 0.52 mm. kaide ölçülerine sahiptir ve sütunun yerleşeceği dairesel alanın çapı 0.48 x 0.48 m.'dir. Üzerinde sütunun oturtulması için açılmış merkezde 0.06 m. çapında ve 0.04 m. derinliğinde kurşun delik yuvası ve bu yuvaya sütunun kaydırılması için oyulmuş 0.19 x 0.03 m. ölçülerinde kurşun akıtma kanalı bulunur.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

Duvar Resimleri

KM Katalog No.: 18 (Resim 271)

Resim 277 KM, Apsis, Duvar Resmi, Sol (SPA, 2000), Sağ (Gür, 2018)

Konum **:** KM, apsis yarım kubbesinin kuzeyi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Duvar resmi.

Malzeme ve Durum **:** Günümüze ulaşmamıştır.

Ölçüler **:** -

Tanım **:** uruc ascension (?) yazdığı ifade edilmiştir (Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153; Mentzos, 2004: 304). Araştırmacılar tarafından belgelenen yazıt günümüze ulaşmamıştır.

Yazıt **:** Günümüzde kilisenin apsis nişi ve apsis yarım kubbesinde duvar resimlerine ait kalıntı yoktur. 1949-2004 tarihleri arasında kilisenin duvar resimlerini inceleyen araştırmacılardan Sakaoğlu, İsa'nın Göğe Yükselişi'nin tasvir edildiği apsis yarım kubbesinde *uruc ascension* (?) yazıtının yer aldığını öne sürmüştür (Sakaoğlu, 1999: 153).

Tarihlendirme **:** 9. yüzyıl[219].

[219] (Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153; Mentzos, 2004: 304).

Yayınlar **:** Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153; Mentzos, 2004: 304.

KM Katalog No.: 19 (Resim 272)

Resim 278 KM, Narteks, Doğu Duvar, Duvar Resmi (Gür, 2018)

Konum **:** KM, narteks doğu duvar, eksendeki kapının yuvarlak kemer alınlığı.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Duvar resmi.

Malzeme ve Durum **:** Duvar resminin yüzeyinde dökülmüş ve kazınmış kısımlar bulunur.

Ölçüler **:** Gen. 0.98 m., Yük. 0.40 m.

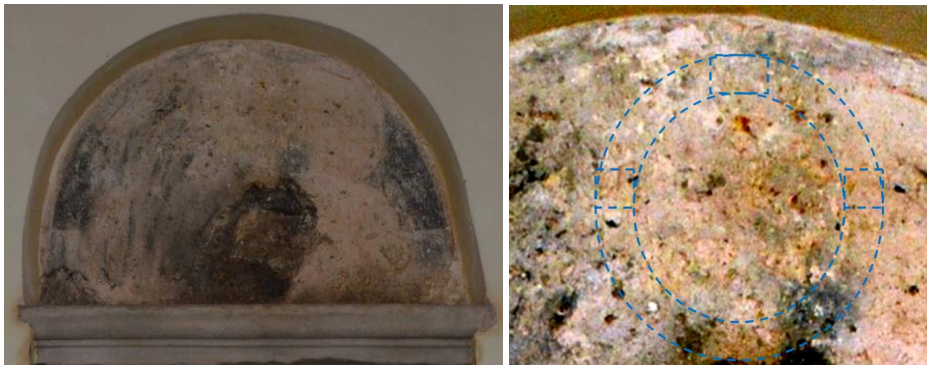
Tanım **:** Yarım daire niş içinde büst şeklinde bir figür tasvir edilmiştir. Figür sağ elinde asa ya da sancak (?), sol elinde ise (?) tutar. İmparatorluk kıyafetleri için tasvir edilen figür, arkalıklı bir taht üzerinde oturmaktadır. Arkalıklı tahtın üzerinde yoğun geometrik süslemelerin bulunduğu minder görülmektedir. Başında sarı hale yer alan figür tanınamamaktadır. Kompozisyon 0.03 m. kalınlığında bordür ile çevrelenmiştir. Zemin koyu mavidir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153.

KM Katalog No.: 20 (Resim 273)

Resim 279 KM, Naos, Batı Duvar, Duvar Resmi (Gür, 2018)

Konum **:** KM, naostan nartekse açılan eksendeki kapının yuvarlak kemer alınlığı.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Duvar resmi.

Malzeme ve Durum **:** Duvar resminin yüzeyinde dökülmüş ve kazınmış kısımlar bulunur.

Ölçüler **:** Gen. 0.98 m., Yük. 0.40 m.

Tanım **:** Duvar resmi günümüzde tanınmaz haldedir. Yarım daire niş içinde büst şeklinde bir figür yer alır. Figür sol elinde kapalı bir kitap (?) tutar. Başında sarı, haçlı (?) hale yer almaktadır. Net olmamakla birlikte haledeki haçlara bakılarak figürün İsa olduğu tahmin edilmektedir. Kompozisyon 0.03 m. kalınlığında bordür ile çevrelenmiştir. Zemin koyu mavidir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153.

KM Katalog No.: 21 (Resim 274)

Resim 280 KM, Narteksten Naosa Açılan Eksendeki Kapı, Duvar Resmi (Gür, 2018)

Konum **:** KM narteksten naosa girişi sağlayan eksendeki kapı, güney söve.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Duvar resmi.

Malzeme ve Durum **:** Tahrip olduğu için tanımlanamamaktadır. Duvar resminin üzerine sonraki dönemlerde kazınmış tanımsız yazılar ve Osmanlıca harfler (ج - cim ve ب - be) görülür.

Ölçüler **:** Yük. 0.79 m., Gen. 0.70 m.

Tanım **:** Duvar resmi günümüzde tanınmaz haldedir. Günümüzde dikdörtgen bir niş içindeki duvar resminin doğu, batı ve kuzeyinde 0.03 m. kalınlığında kahverengi-kırmızı kenar bordürü yer alır. Alta devam ettiği düşünülen resmin 0.0m.'den aşağısı günümüzde sıvalı ve beyaz boyalıdır. Yarım daire niş içinde büst şeklinde bir figür yer alır. Başında sarı hale, sağ elinde sancak (?) tutar. Figürün ağzı ve sağ elinin ucu tahrip olmuştur. Kahverengi saç ve sakalları uzundur. Çatık kaşları, koyu kahverengi, göz hatları ince siyah, tahrip olmuştur. Kompozisyon 0.03 m. kalınlığında bordür ile çevrelenmiş, zemin koyu mavidir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153.

KM Katalog No.: 22 (Resim 275)

Resim 281 KM, Narteksten Naosa Açılan Eksendeki Kapı, Kuzey Söve (AVGMA, 1992)

Konum **:** KM, narteksten naosa girişi sağlayan eksendeki kapı, kuzey söve.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Duvar resmi.

Malzeme ve Durum **:** 1992 yılında VGM uzmanları tarafından gerçekleştirilen incelemelerde duvar resmi, kısmen tahrip olmuş fakat başında sarı haleli tekli figür görülür. Duvar resmi sonradan tahrip olmuş ve dökülmüştür. Günümüzde duvar resminin bulunduğu yüzey sıvanarak beyaza boyanmıştır. Günümüze ulaşmamıştır.

Ölçüler **:** Gen. 0.50 m., Yük. 0.60 m[220].

Tanım **:** Duvar resmi üzerinde tanınmaz halde tekli bir figür yer alır. Figürün başında, dairesel sarı hale bulunur. Figürün omuzları, boynu ve çenesi dışında diğer bölümler döküldüğü için tanımlanamamaktadır. Gri kirli sakallı figürün çevresinde yazıt yoktur. Zemin koyu mavidir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** -

[220] Ölçüler lento üzerinden AutoCAD ile belirlenmiştir.

KM Katalog No.: 23 (Resim 276)

Resim 282 KM, Naos, Batı Duvar, İkinci Kat, Eksendeki Yuvarlak Kemer, Duvar Resmi (Gür, 2018)

Konum **:** KM, naos batı duvar, ikinci kat eksendeki yuvarlak kemerin iç yüzeyi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Duvar resmi.

Malzeme ve Durum **:** Duvar resminin küçük bir kısmı dışında diğer alanlar dökülmüş, kenarları sıvanarak beyaza boyanmıştır.

Ölçüler **:** Uz. 1.14 m., Gen. 0.41 m.

Tanım **:** Duvar resminin altındaki beyaz harç ve bazı koyu mavi zemin dışındaki resimler tahrip olmuştur. Sıvanın üzerinde tanımsız Osmanlıca harfler bulunur.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153.

KM Katalog No.: 24 (Resim 277)

Resim 283 KM, Naos, Batı Duvar, İkinci Kat, Eksenin Güneyindeki Kemer, Duvar Resmi (Gür, 2018)

Konum **:** KM, naos batı duvar, ikinci kat eksendeki yuvarlak kemerin içi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Duvar resmi.

Malzeme ve Durum **:** Küçük bir kısmı dışında diğer alanlar dökülmüş, kenarları sıvanarak beyaza boyanmıştır.

Ölçüler **:** Uz. 0.65 m., Gen. 0.26 m.

Tanım **:** Duvar resmi 0.03 m. kalınlığında kırmızı-kahverengi bordürle sınırlıdır. Koyu mavi zemin üzerinde iki beyaz kuş (?) tasvir edilmiştir. Çok küçük bir parça dışında duvar resmi tahrip olmuş ve geri kalan bölümler döküldüğü için duvar yüzeyi sıvanmıştır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** -

Yayınlar **:** Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153.

KM Katalog No.: 25 (Resim 278)

Resim 284 KM, Naos, Batı Duvar, İkinci Kat, Güneybatı, İncil Yazarı (Gür, 2018)

Konum **:** KM, naos batı duvar ikinci kat, eksen ve güneydeki pencerenin ortası.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Duvar resmi.

Malzeme ve Durum **:** Küçük bir kısım dışında diğer bölümler sıvanarak beyaza boyanmıştır. Duvar resminin yüzeyinde dökülmüş ve kazınmış alanlar bulunur.

Ölçüler **:** Uz. 1.02 m., Gen. 0.90 m.

Tanım **:** Naos batı duvar ikinci kat, eksen ve güneydeki pencerelerin arasında yer almaktadır. 0.03-0.04 m. kalınlığında kırmızı-kahverengi bordürle sınırlı dikdörtgen alanda, zemin koyu mavidir. Duvar resminin merkezinde yüzü izleyiciye dönük, sarı düz saçlı, kirli sakallı, başı haleli bir figür yer almaktadır. Figürün halesinin çevresinde yaşlaşık 0.02 m. kalınlığında koyu kahverengi bordür görülür. Oturur şekilde betimlenen figürün sırtı kuzeye dönüktür. Figürün ayaklarından aşağısı tahrip olup dökülmüş, sonradan ise yüzeyi sıvanarak boyanmıştır. Oturur şekilde betimlenen figürün ayakları altında suppadaneum olduğu tahmin edilen küçük bir sekiye ait iz yer alır. Figürün önünde koyu yeşil tonlara sahip dört ayaklı bir rahle betimlenmiştir. Figürün arkasında net olmamakla birlikte bir mimarinin bulunduğu düşünülmektedir. Rahle, oturur şekilde betimlenen figür, suppadaneum gibi ayrıntılar figürün İncil Yazarları'ndan (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna) birine ait olmalıdır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **:** Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153.

KM Katalog No.: 26 (Resim 279)

Resim 285 KM, Naos, Doğu, Güneydoğu Nişin Yarım Kubbesi, Duvar Resmi (Gür, 2018)

Konum **:** KM, naos doğu duvar, güneydeki apsis yarım kubbesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Duvar resmi.

Malzeme ve Durum **:** Küçük bir kısmı günümüze ulaşan duvar resmi tanımlanamamaktadır.

Ölçüler **:** Uz. 0.25 m., Gen. 0.22 m.

Tanım **:** Duvar resmi tahrip olmuş ve dökülmüştür. Resimde koyu mavi ve krem tonlar hakimdir.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **:** Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153.

1.4.5.2.8.Kilise Mescidi (KM), Restitüsyon Önerileri:

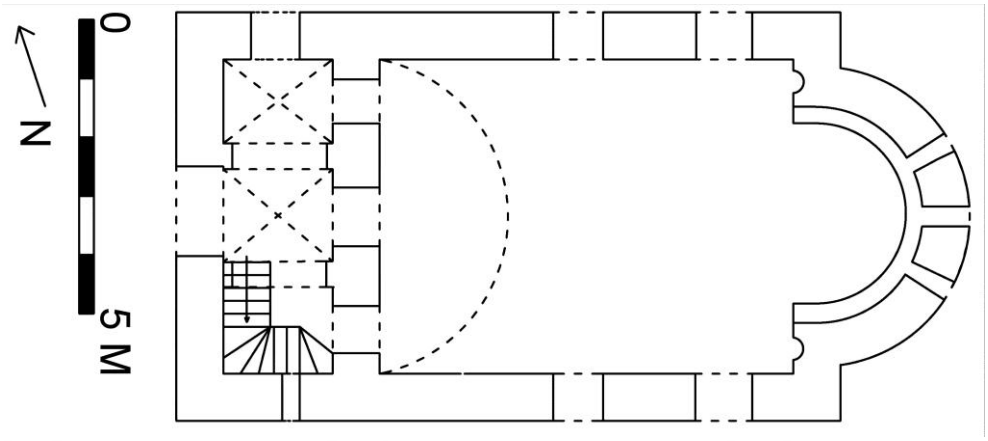
1. KM'nin restitüsyon önerileri, AAM kazı çalışmaları sırasında tespit edilen veriler başta olmak üzere, Amasra ile çevresindeki tespitler, Kuzeybatı Karadeniz ve Anadolu genelindeki benzer plan şemasına sahip Bizans dönemi dini yapıları, Yunanistan, Bulgaristan ve Gürcistan gibi yakın coğrafyalar dışında benzeri plan şeması ve aynı döneme tarihlendirilen dini yapılar incelenerek restitüsyon önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

2. KM'nin benzeri plan tipi, örtü sistemi, pencere ve kapı düzenlemeleri, apsis yapısı, duvar kalınlıkları ve yükseklikleri, cephe düzeni ve malzeme-teknik özellikleri, AAMK (I. ve II. Evre), DBK ve TAKAY başta olmak üzere Trabzon, İstanbul, Giresun, Ordu, Rize, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Sırbistan, Kırım ve Gürcistan çevresindeki Bizans dönemi dini yapılarıyla malzeme-teknik ve plan özelikleri açısından benzerlik gösterir. Yakın çevre ve Anadolu'daki benzeri örneklerin dışında Bizans topraklarında inşa edilen benzeri kiliseler karşılaştırılarak KM'nin restitüsyon önerileri sunulmuştur (Çizim 110).

3. Kilise, doğu-batı doğrultusunda tek neflidir. Batıda kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks, doğuda üç kapı yardımıyla ulaşılan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen naos, naosun doğusunda içten ve dıştan yarım daire merkezi apsis, ile kuzey ve güneyinde küçük apsislerden oluşur. Kuzey ve güneydeki apsisler, içten yarım daire, dıştan düz cephelidir. Merkezi apsiste üç, naos kuzey duvarda iki, güney duvarda eksende ise bir pencere bulunur. Naos güney duvarın doğusundaki kapı, güneye açılır. Narteks iki katlı düzenlemeye sahiptir. Alt katta, batı ve kuzeydeki kapılar dışarı açılır, güneydeki merdiven ise üst kata çıkışı sağlar. Narteksin ikinci katında ise gynekaion bulunur. Narteksin güneyindeki merdivenler yardımıyla ulaşılan gynekaionun kuzey, batı ve güneyinde bir, doğu duvarında ise üç pencere yer alır. Narteksin üzeri içten ve dıştan naos ile aynı örtü sistemine sahiptir. Naosun üzeri içten beşik tonoz ve dıştan ise kırma çatılıdır. Apsis yarım kubbesi ise içten yarım daire dıştan kırma çatıyla örtülmüştür.

4. Yapı duvarlarında sismik ve statik incelemeler gerçekleştirilerek onarıma ihtiyaç duyulan bölümlerde sağlamlaştırma çalışmaları planlamalı ve uygulamalarının yapılması gerekmektedir. Bu sayede yapının geçirdiği evreler sırasında kapatılan kapı

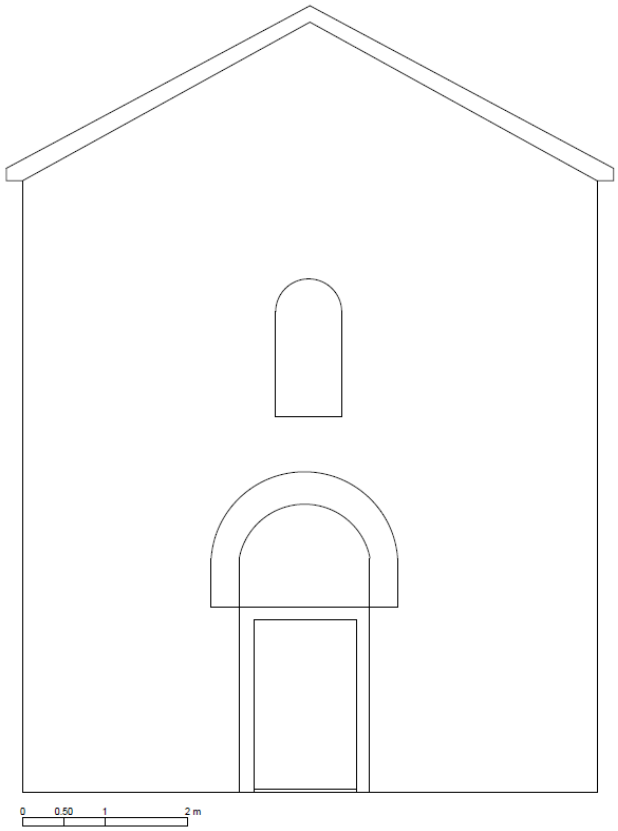
ve pencerelerin orijinal haline dönüştürülmesi, bu işlemler sırasında duvarlarının taşıyıcı gücüne zarar verilmemesi gerekmektedir.

Çizim 125 KM, Plan, Restitüsyon (Gür, 2018)

5. Çatı ve üzerinde kullanılan alaturka kiremitlerin yerine daha sağlam ve saçaklar yardımıyla dört yönde uzanan özgününe uygun bir örtü sistemi tasarlanmalıdır. Amasra çevresindeki sondaj ve kazı çalışmalarında tespit edilen çağdaş Bizans çatı kiremitleri ile kaplanan çatı özgününe daha yakın olacaktır. Doğuda, apsis yarım kubbesinin üzerini örten alaturka kiremit kaplı çatının yerine 3-5 yönde eğimli kırma çatı yerleştirilmelidir.

6. Kilisenin batı cephesinde, cephenin ortasında nartekse girişi sağlayan kapının üzerine bitişik ve aynı zamanda batıya uzanan çift yönde eğimli, kırma çatı kaldırılmalıdır. Bu sayede yapının giriş kapısı rahatlıkla algılanabilecek, balkon korkuluk demirlerini anımsatan ve aynı zamanda estetik görünümden yoksun ferforjelerin gözü yorması da engellenmiş olur.

Çizim 126 KM, Batı Cephe, Restitüsyon (Gür, 2018)

7. Aslına aykırı olarak yerleştirilmiş olan narteks kapısı ve kapı kasası yerinde sökülmelidir. Yıllardır kullanılmış hissi uyandıran ahşap ve üzerinde penceresi bulunmayan bir kapı tercih edilmelidir. Kapıyı destekleyen ahşap iskeletin, mermer eşik, söve ve lentoların doğusuna monte edilmesine özen gösterilmelidir. Lentoların doğusundaki kenet delikleri ve kilit yuvaları, kapının dıştan içeriye ve sağdan sola açılacak şekilde yerleştirildiğini göstermektedir. Bu uygulama aynı zamanda kapının lento iç yüzeyindeki (lentonun aşağıya bakan yüzeyi) haçın görülmesini sağlayacaktır (Çizim 111).

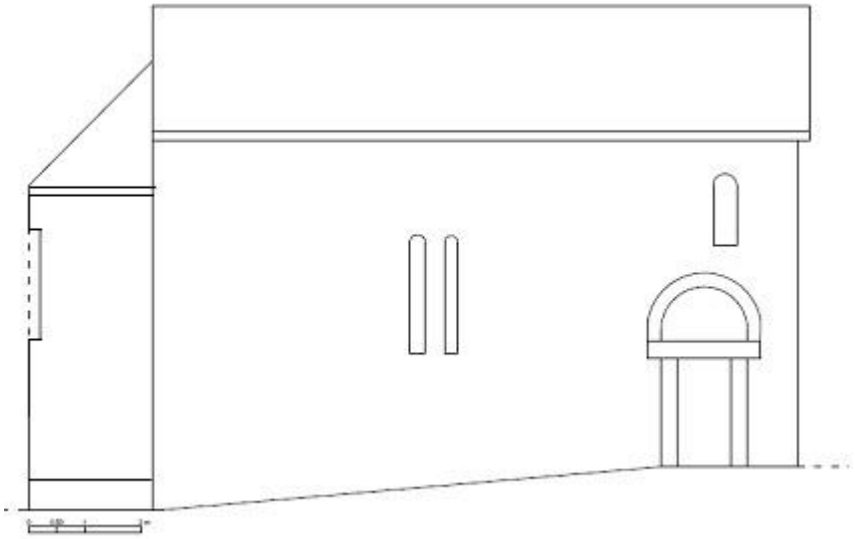
8. Narteksin güneyindeki kare birim içerisine yerleştirilecek ahşap (L) formlu merdiven vasıtasıyla üst kata çıkış sağlanabilir. Ferforje ve ahşap spiral merdiven aslına uygun değildir. Aynı zamanda metal reskonstrüksiyon duvarlara metal çubuklar gömülerek yerleştirilmiştir.

9. Narteksin üst katında, yapıdaki dini ayine eşlik etmeleri için ayrılan bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün üzeri naos ile aynı tavana yüksekliğine sahiptir. Bu sayede ikinci katta rahatlıkla ayakta durarak ibadete eşlik edebilecek birçok insanın bulunacağı

düşünülmektedir. Narteksin ikinci kat seviyesinde birçok kilisenin narteks örtü sisteminde görüldüğü gibi doğudan batıya tek yönde eğimki bir kırma çatının yer almış olması mümkün değildir. Bu uygulama narteks ikinci katının batısında ibadete katılan kiçilerin en fazla 1.20 m. boyutunda olmasını gerektirir. Bunun da mümkün olamayacağı gibi örtü sisteminin şimdikine yakın çift pahlı, kırma çatılı olduğunu gösterir.

10. İkinci kat seviyesinde, kuzey ve güney duvarlarda dikdörtgen planlı yuvarlak kemerli birer pencere yer almaktadır. Bu pencereler birbirlerinden farklı ölçülerde yüksekliklere sahiptir. Kuzey duvardaki 0.39 x 0.81 m. ölçülerinde yaklaşık 0.70 m. duvar kalınlığına sahipken güneydeki pencere 1.12 x 0.44 m. ölçülerinde ve 0.70 m. derinliğindeki dikdörtgen bir niş içerisine yerleştirilmiş 0.91 x 0.26 m. ölçülerinde bir pencereden oluşmaktadır. Kilisenin kuzeybatı ve güneybatı cephelerinde gerçekleştirilen incelemelerde bu pencerelerden güneydekinin dışarıdan daraltılarak küçültüldüğü ve bu onarım sırasında pencerenin batı ve doğusunda, yatay tuğla, taş ve harç malzemeler kullanılmıştır. Pencerenin üzerinde ise tıpkı kuzey cephede olduğu gibi pencerenin üzerinde tuğlalarla örülmüş yuvarlak kemer, bunun üzerinde ise 0.06 m. çapında hafifletme çömlekleri kullanılmıştır. İncelemeler doğrultusunda narteks ikinci kat hizasında, güney duvardaki pencerenin kuzeydeki pencere ile aynı boyut ve ölçülerde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

11. Yerinde yapılan incelemeler kilisenin narteksine iki kapı yardımıyla girildiğini göstermektedir. Bunlardan biri batı duvarın ekseninde diğeri ise narteksin kuzeyinde yer almaktadır. Günümüzde batı duvar eksenindeki kapı kullanılırken narteksin kuzey duvarındaki kapının pencere olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu bölüm içten 0.91 x 0.92 m., dışarıdan 0.93 x 0.80 m. ölçülerindeki pencere 0.70 m. derinliğe sahiptir. Kuzey cephede gerçekleştirilen incelemelerde 1.80 m. yükseklik ve 0.93 m. ölçülerinde bir kapı olduğunu göstermektedir. Kapının yüksekliği net olarak bu alanda gerçekleştirilecek kapsamlı incelemeler ve zamanla yükselerek yapının girişini aşağıda bırakan yolun kazılması ile öğrenilecektir. Batı cephedeki kapı 1.14 x 2.00 m. ölçülerine sahiptir. Muhtemelen narteksin kuzeyine açılan bu kapı da batı cephedeki gibi 1.90-2.00 m. ölçülerindedir. Kapının kuzey ve güneyinde bir merdivenin bulunduğunu öğrenmek için kuzeyde arkeojeoradar ve sondaj çalışmaları gerekir.

Çizim 127 KM, Batı Cephe, Restitüsyon (Gür, 2018)

12. Yöre halkı ile yapılan uzun çaplı görüşmelerde kilisenin kuzey cephesindeki pencerelerin dıştan dar içten ise daha geniş olduğu öğrenilmiştir. Tıpkı kalelerde olduğu gibi mazgal pencere görünümü oluşturulacak şekilde pencerelerin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu uygulama yapının aslına uygun olacağı gibi yapının içine rahat ışık girmesini de kolaylaştıracaktır (Çizim 112).

13. Kilisenin doğu cephesinde günümüzde dar ve uzun üç pencere bulunmaktadır. Pencereler yuvarlak kemerlidir. 1960'lı yıllarda büyük değişime uğrayan doğu cephedeki pencereler statik açıdan dar ve uzun tutulmuştur. Daha öncesine ait pencereleri ise daha geniş ve yuvarlak kemerli üç penceredir. Kilisenin doğu ceohesinin su basman seviyesine kadar yenilendiği bilinmektedir. Gerçekleştirilen araştırmalar dığrultusunda doğu cephedeki pencerelerin yerine yuvarlak kemerli üç geniş pencerenin inşa edilmesi gerekmektedir. Bu uygulama yapının doğu cephesinden daha fazla ışık almasını sağlayacaktır.

14. Apsis yarım kubbesi ve örtü sistemi zamanla hasar görmüş ve yıkılmıştır. Gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında tahrip olan apsis yarım kubbesi ve örtü sistemi yenilenmiştir. Apsisin üzeri günümüzde içten yarım kubbe, dıştan kırma çatılıdır.

15. Güney cephe, 1960'lı yıllardaki restorasyon çalışmalarında büyük değişime uğramıştır. Bu cephede tek sıra pencere düzenlemesi görülmektedir. Narteks ekseninde üst katta bir, naos ekseninde ise dört pencere yer almaktadır. Pencerelerin eksendeki daha geniş ve yuvarlak kemerli, eksenin batısındaki bir ve doğusundaki iki pencere ise daha dardır.

Restorasyonlar sırasında güney cephenin eksenindeki pencere dışında diğerlerinin orijinalinden daha dar yapılmıştır. Kiliselerin güney ve kuzey cephelerindeki pencerelerin genelde simetrik ve benzeri düzenlemeye sahiptir. Bundan dolayı kilisenin güneyindeki pencereler eksendeki gibi daha geniş ve yuvarlak kemerlidir.

16. Güney cephenin batısında, narteks hizasında ikinci kat seviyesinde yuvarlak kemerli dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. Bu pencere 1960'lı yıllardaki restorasyonlarla değişime uğramıştır. Günümüzde içten dikdörtgen pencerenin içinde daha küçük ve dar dikdörtgen bir pencere yer almaktadır. Bu pencere dışta ise yuvarlak kemerli bir alınlık içinde bulunmaktadır. Güney cephede narteks ikinci kattaki bu pencerenin kuzey ekseninde simetrik bir pencere daha yer almaktadır. İlk inşa edildiği dönemde bu pencerenin de tıpkı narteksin kuzey cephesinde olduğu gibi içte ve dışta yuvarlak kemerli dikdörtgen bir pencere olduğu düşünülmektedir. Kilisenin cephelerinin üst seviyeleri, restorasyon sırasında yeniden inşa edilmiş ve bazı pencereler statik açıdan küçültülmüştür. Buradaki pencerenin orijinalinde olduğu gibi içte ve dışta yuvarlak kemerli olarak yeniden düzenlenmesi gerekir.

17. Batı cephede günümüzde bir kapı bulunmaktadır. Eksendeki dikdörtgen kapının üzerinde içi tuğla duvar ile örülü yuvarlak kemer yer almaktadır. Kapı dışında bir pencere bulunmayan batı cephede, kapı ekseninde zeminden yaklaşık 4.20 m. yukarıda yuvarlak kemerli dikdörtgen bir pencerenin bulunduğu onarım izlerinden anlaşılmaktadır. Onarım sırasında kapatıldığı düşünülen pencere ilk inşa edildiği dönemde kilisenin narteksinin ikinci katını aydınlatmak için açılmış olmalıdır. Batı cephede statik açıdan ölçümler yapılmalı ve burada daha önceden bulunduğu düşünülen pencere düzenlenmeli ve narteksin ikinci katının ışık alması sağlanmalıdır.

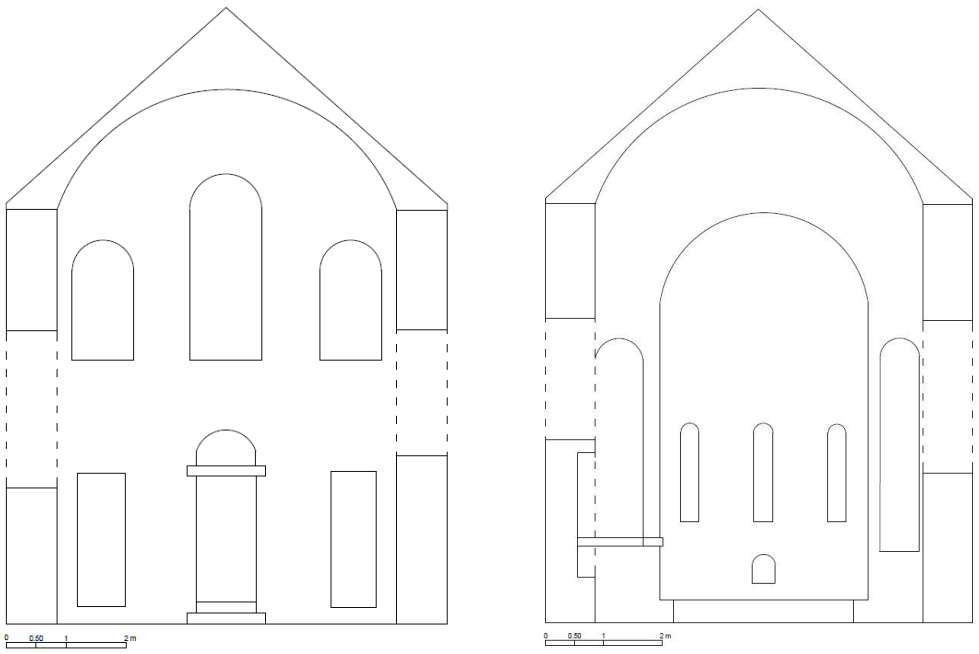
18. Kilisenin narteksi onarımlar sırasında değişime uğramıştır. Narteksin duvarları günümüzde sıvalı ve beyaz boyalıdır. Narteks bölümü günümüzde depo olarak kullanılmakta ve güneyindeki spiral ferforje merdiven narteksin ikinci katına çıkış sağlamaktadır. Orijinalde narteks duvarlarının sıvanmadan olduğu gibi bırakıldığı tarihi fotoğraflardan görülebilmektedir. En kısa sürede sıvalar raspalanmalı ve özgün tuğla ve harç örgüsü ortaya çıkartılmalıdır. Narteksin güneyindeki ferforje merdivenin yerinden sökülerek özgün dokusuna uygun ahşap malzemeli merdiven yapılmalıdır.

19. Narteks birinci ve ikinci katlarındaki duvar resimleri koruma altına alınmalı, sağlamlaştırma yapılarak oldukları yerde korunmalıdır.

20. Narteks zemini günümüzde çağdaş mozaik döşelidir. Orijinalde kilisenin mermer plakalarla kaplı olduğu altlarında mezarların bulunduğu bilinmektedir. Bartınlı Gayrimüslim Mühendis Avraam, kilisede gerçekleştirdiği incelemelerde zemin döşemesi altında mezarların bulunduğunu yerinde görmüş ve bunların ölçülerini sunmuştur. Gerçekleştirilecek çalışmalar doğrultusunda narteks ve naos zeminindeki mozaik ve harç dolgu sökülmeli, alttaki mezar yapıları ortaya çıkartılmalıdır. Daha sonradan mezarların üzerleri metal konstrüksiyon ve cam plakalarla kapatılarak koruma altına alınmalıdır.

21. Yapının geçirdiği restorasyonlarda pencereler, değişime uğramıştır. Geniş ve büyük dikdörtgen pencereler yerini, daha dar ve uzun bir düzene bırakmıştır. Cephelerdeki değişim nedeniyle pencereler ince ve uzun forma sahip olmuştur. Bu uygulamalar yapının içine doğal ışık girişini de zorlaştırmaktadır. Tüm cehelerde yerleri tespit edilen pencerelerin aslına uygun olarak dikdörtgen formlu (daha geniş ve uzun) ve yuvarlak kemerli olarak yeniden düzenlenmesi gerekir. Bu yeni düzenleme sayesinde kilise sabah erken saatten öğlenden sonraya kadar doğal ışık alacaktır.

22. Naos, içten ve dıştan beşik tonoz, ya da içtan beşik tonoz dıştan ise kırma çatılıdır (Çizim 113).

Çizim 128 KM, Naos, Batı Duvar, Doğu Duvar ve Örtü Sistemleri, Restitüsyon (Gür, 2018)

1.4.5.2.9.Kilise Mescidi (KM), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi:

1. En kısa sürede KM'nin çevre düzenlemesinin yapılması gerekir. Öncelikle kilisenin kuzeyindeki yolun kısmen daraltılarak (yaklaşık 1.50 m. kuzeye kaydırılması hem ulaşımı hem de yapının kuzey cephesinin nem oranının azalmasını sağlayacaktır) kuzey cephede, subasman seviyesinin ortaya çıkartılması gerekmektedir. Bu uygulama, zamanla yolun yükselmesi sonucu altta kalan kuzey cephenin ortaya çıkartılmasına imkan tanıyacaktır.

2. KM'nin beden duvarlarının statik açıdan incelenmesi gerekmektedir. Gerekli ölçümler sonucunda statik açıdan zayıf olan duvarların güçlendirilmesi gerekmektedir.

3. Kilisenin çatı sistemi yenilenmeli ve aslına uygun olarak gerekli yükseklik ve genişlikte inşa edilmelidir.

4. Restorasyonlar sırasında yeniden ilave edilen alaturka kiremitler kaldırılarak Amasra genelinde tespit edilen ve AAMM denetiminde yapılan sondaj ve arkeolojik incelemelerde ele geçirilen Bizans dönemi çatı kiremitlerinin benzerlerinin (yeniden inşa edilen çatı kiremitlerinin su sızdırmaz olmalarına dikkat edilmeli ve zamanla kırılabilecekleri göz önünde bulundurularak kiremit altı yanmaz ve su geçirmez yalıtım malzemeleriyle kaplanmalıdır) kopyaları hazırlanarak çatıya yerleştirilmelidir.

5. Çatının üzerine yerleştirilecek olan kiremitler için öncelikle bölge ve benzeri kilise plan tiplerinde görülen kırma çatıya ait ahşap iskeletin yeniden hazırlanması gerekmektedir. Örtü sistemini taşıyacak olan ahşap iskeletin zamanla esneme, çatlama, kırılma ve çürüme gibi etmenler karşısında hasar görmemesi için özen gösterilmesi ve kullanılan malzemelerin kaliteli olması hususunda gösterilmelidir.

6. Günümüzdeki çatı sisteminde aslına aykırı şekilde yerleştirilmiş metal su olukları sökülmeli, çatının saçakları gerekli incelemeler doğrultusunda dışarıya uzatılarak yapının hasar görmesi engellenmelidir. En kısa sürede bu uygulamaların yapılmaması durumunda, günümüzde de çıplak gözle rahatlıkla görülebilen çatının uçlarındaki ahşaplardaki şişme, çatlama ve çürümelerin yanında duvarların üst seviyelerinde sıvaların patlaması ve üstten alınan nem, yağmur ve kar sularının zamanla yapının içine taşınacağı unutulmamalıdır.

7. Yapının cephelerindeki derzler, naos ve narteksindeki sıvalar raspalanarak özgün yapı malzemesi ortaya çıkartılmalıdır.

8. Yapının cephelerinde kullanılan Çorum tuğla fabrikalarında üretilmiş tuğlalar, aslına uygun yapı malzemeleriyle yeniden düzenlenmelidir. Bu hali ile yapının cepheleri çağdaş mimariyi andırmaktadır.

9. Kilisenin doğusundaki atık malzemeler (inşaat atıkları, plastik atıkları, evsel atıklar v.b.) en kısa sürede oradan taşınmalıdır. Bu haliyle yapının doğu cephesine büyük bir fiziki baskı uygulamaktadır. Önlem alınmadığı ya da çöplerin buradan kaldırılmadığı her an yapının içine yağmur, kar suları ve nemin taşınması sağlanmaktadır. Zamanla doğu cephede çatlakların oluşması, sıvaların kabarması ve yapının içine sızan nemin de etkisiyle duvarın yıkılması durumunda olumsuz birçok etkiyi beraberinde getirecektir.

10. Kilisenin güney cephesindeki arazi doğrudan yapı cephesi ile temas halindedir. Güney cephe ile çimlerin, ağaçların ve dağınık halde büyüyen otların teması kesilmelidir. Kilisenin çevresinde su basman kotuna kadar sondaj açılmalı ve drenaj sistemi yapılmalıdır. Bu sayede yapı beden duvarları ile yağmur suları, kar suları, nem etkileri ve temel suları atık su boruları vasıtasıyla cepheler ile teması sağlanmadan dışarıya aktarılmış olacaktır. Bu uygulama yapının cephelerinin ve temelinin kuru kalarak ömrünü uzatmasını kolaylaştıracaktır.

11. Tüm bu onarım ve çalışmalar sırasında kilisenin vaziyet planlı düzenlenmeli ve yapı çevresine herhangi bir aracın yanaşması ya da teması önelenmelidir. Gerekli düzenlemelerin yapıldığı alanlarda ahşap yürüme bantları hazırlanmalı ve ziyaretçilerin yapı çevresindeki yürüyüşleri kolaylaştırılmalıdır. Aksi halde günümüzde de olduğu gibi, doğu cephedeki moloz ve çöp atıkları ile güney cephedeki kapısı kilitli bahçe, ziyaretçiler tarafından yapının seyrini zorlaştırmaya devam edecektir.

12. Yapının narteks birinci ve ikinci katları, naos duvarları ve apsisi sıvalı ve beyaz boyalıdır. Restorasyonlar sırasında dökülen sıvaların yerleri dahil olmak üzere tüm yüzey yaklaşık 0.01-0.02 m. kalınlıkta değişen çimento harcı ve üzeri ince alçı tabakası ile sıvanmıştır. Zamanla dışarıdan sızan sular ile nem sıvanın kabarmasına ve boyaların renk değiştirmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı suyun sızdığı alanlar tek tek tespit edilmeli, gerekli koruma önlemleri alınmalı, gerekli konservasyon yapıldıktan sonra kilise iç mekanı mümkün olduğunca özgün haliyle korunmalıdır.

13. Kilisenin naos ve narteksi sıvanırken köşelerin düzgün görünmesi amacıyla köşebent yerleştirilerek sıvalar yapılmıştır. Bu uygulama köşelerin düz olmasını sağlamış fakat aynı zamanda çelik alaşımlı (daha pahalı) delikli köşebent yerine kullanılan demir (daha ucuz), delikli köşebent kullanılması sebebiyle köşelerin metal pas kusmasına ve buralardaki sıvaların dökülmesine sebep olmuştur. En kısa sürede köşebenlerin yerinde sökülmesi ve sıvaların kazınması gerekmektedir. Aksi halde nemin sızdığı sıvaların alt yüzeri ve köşebentlerin araları, kabararak dökülecek ve yapı duvarlarında büyük hasar ve hoş olmayan görünüm oluşacaktır.

14. Kilisenin zeminindeki özgün doku ortaya çıkartılmalıdır. Günümüzde evlerin banyolarında ya da lavabolarında kullanılan çağdaş mozaik kaplı naos ve apsis zeminindeki aslına uygun olmayan mozaiklerin sökülmesi gerekmektedir. Kilisenin zeminindeki mezar yapıları ortaya çıkartılmalı, havalandırma koşullarının sağlandığı metal iskelet ve cam plakalarla üzerine baskı yapmadan üzerinde yürünebilen zemin paneli oluşturulmalıdır. Avrupa ve Türkiye'de birçok tarihi yapıda görülen bu şeffaf zemin korumasının bir önerisi için İstanbul Sergios Bakhos Kilisesi'nin (Küçük Ayasofya Cami) naosundaki cam panellerde inceleme yapılması önerilir.

15. Duvar resimleri her geçen gün yapının duvarlarındaki yoğun nem nedeniyle tahrip olmaktadır. Günümüzde duvar resimlerinin çevresinde 0.10 m. genişliğindeki alan sapsarı ve nemlidir. Bu ton farklılığı ve nem, sıva oranının en zayıf olduğu duvar resimlerinin çevresinden dışarıya kustuğunu göstermektedir. En kısa sürede yapı duvarlarındaki nemin kurutulması ve yapının içine sızması önlenmelidir. Bunun ardından yapının içindeki sıvalar raspalanarak en küçük duvar resminin ortaya çıkartılması ve konservasyonunun yapılması gerekmektedir.

16. Naos ve apsis duvarlarındaki metal ferforce balkon lambalarının bir an önce yerinden sökülmesi gerekmektedir. Lambalar kiliseye adeta loş bir salon havası kazandırmanın ötesinde yapıya giren kişinin gözünü yormaktadır. Naos ve narteksteki avizeler kaldırılarak yerlerine alt seviyelerde ve duvarların köşelerine yerleştirilecek portatif aydınlatma araçları konulmalıdır.

17. Nartekste güneydeki kare birim içerisindeki aslına uygun olmayan spiral demir merdiven ve duvarlara metal çubukları matkaplar vasıtasıyla deldikten sonra kaynak yaparak sabitleştirilen basamakların bir an önce kaldırılması gerekmektedir.

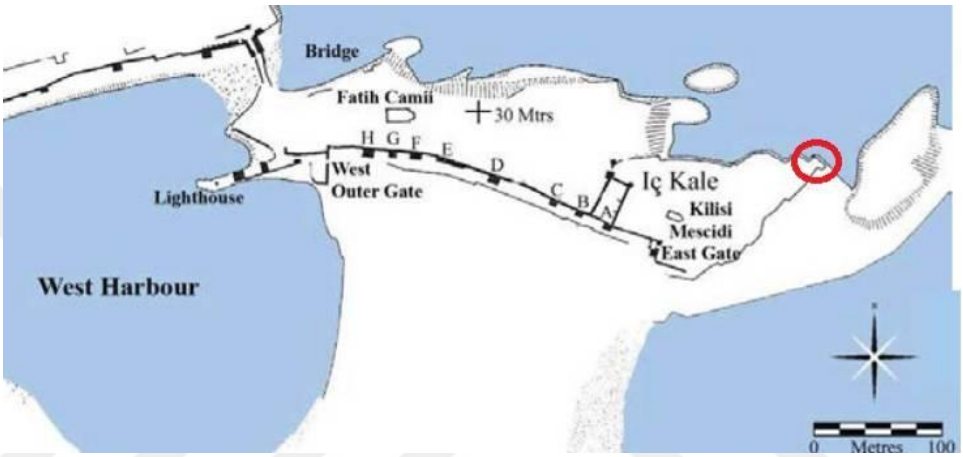
18. Kilisenin narteksinde, kutlama anları için bekletilen ve gelişigüzel yerleştirilmiş ahşap paravanlar, tanıtım panoları ile temizlik aletleri kaldırılmalıdır.

19. Narteks güney duvardaki elektrik anahtarları, prizler ve elektrik sayaçlarının ahşap bir panel ile kapatılarak daha alt seviyelere alınması ya da narteks ikinci katına çıkartılması gerekmektedir.

1.4.5.3. Doğu Burç Kilise (Dbk):

1.4.5.3.1.Yeri ve Durumu:

KM'nin 100.00 m. kuzeydoğusunda, İç Kale'nin yuvarlak burcunun içinde yer almaktadır. İç Kale'nin kuzeydoğusundaki yapının apsisi burcun dairesel yayı içinde, kilisenin kuzey ve batı duvarları ise surların içine inşa edilmiştir (Harita 14).

Harita 14 Doğu Burç Kilisesi'nin (DBK) Konumu (Sharp, 2010: Fig. 4)

1.4.5.3.2.Kilisenin Adı:

Kiliseye ait inşa kitabesi ya da dönem kaynağı tespit edilememiştir. Herhangi bir yazıtta adı ya da tarih bilgisine ulaşılamamıştır. Çalışmada bulunduğu yerden dolayı Doğu Burç Kilisesi olarak adlandırılmıştır.

1.4.5.3.3.Tarihlendirilmesi:

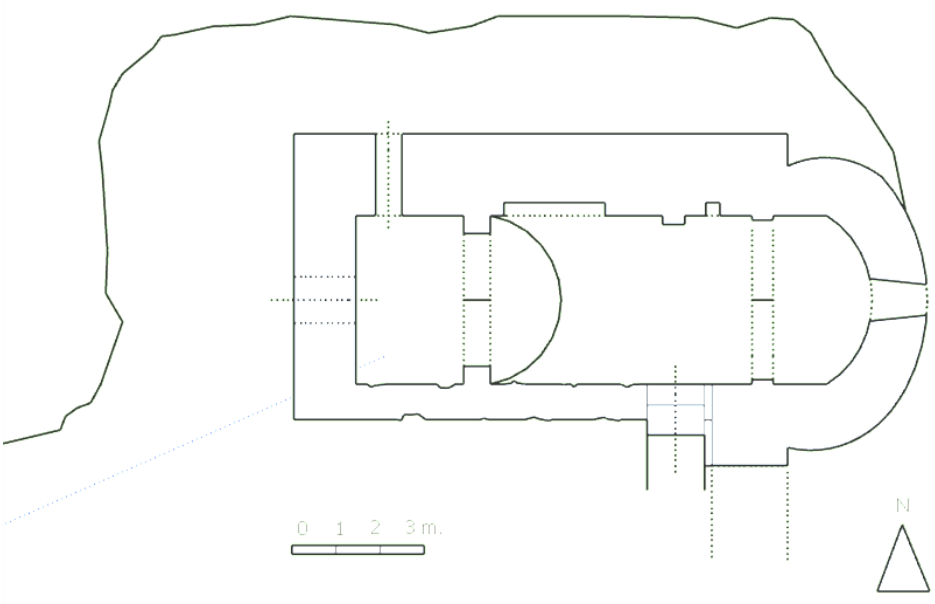
Amasra'daki Bizans dönemi yapıları hakkında incelemelerde bulunan araştırmacılar kentte 11 dini yapının bulunduğunu yazar (Eyice, 1965: 68-70; Hill ve Crow, 1991: 88; Sağlam, 2018: 274). Bunlardan sadece ikisinin ayakta olduğunu yazan araştırmacılar Amasra İç Kale'nin doğu burcu içindeki kilisenin batı, kuzey ve doğu duvarları ile güneydoğu duvarlarının yaklaşık 3.50 m.'sinin ayakta olduğunu belirtmemiştir. Kiliseye ait herhangi bir yazıt ya da dönem kaynağı tespit edilememiştir. Amasra'da ayaktaki iki kilise gibi bu yapının da orijinal adı ve kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Araştırmacılar tespit edilen diğer kiliseleri Orta Bizans dönemine tarihlendirmektedir.

Kilisenin içinde yer aldığı burç ve doğu surları 1967 yılında Amasra Arkeoloji Müze Müdürlüğü'ne gelen 47.000 Türk lirası ödenek karşılığında onarılmak üzere bu işi üstlenen inşaat firması ile anlaşılmıştır. Projeyi denetleyen müze yetkilisi Necdet Sakaoğlu, surlar ve burcun onarımında kullanılan taşları, tarihi tiyatrodan sökerek onarımda kullanmaya çalışan inşaat firmasına büyük tepki göstermiş ve farklı bir taş kaynağı bulmaları gerektiğini öne sürmüştür. Yetkili firma farklı bir taş kaynağından temin ettikleri malzemeleri Amasra İçkale doğu burç ve doğu surlarının onarımı için kullanmıştır. Bu dönemde onarılan burcun yukarıdan aşağı ortasında V şeklinde göçtüğünü öne süren Sakaoğlu, kilisenin apsisinin de 1967 onarımları öncesinde harabe halde olduğunu öne sürmüştür. 1967 yılındaki bu onarım sırasında burç ve kilisenin ortak doğu cephesi yenilenmiştir[221].

1.4.5.3.4.Mimari Tanıtım:

Plan

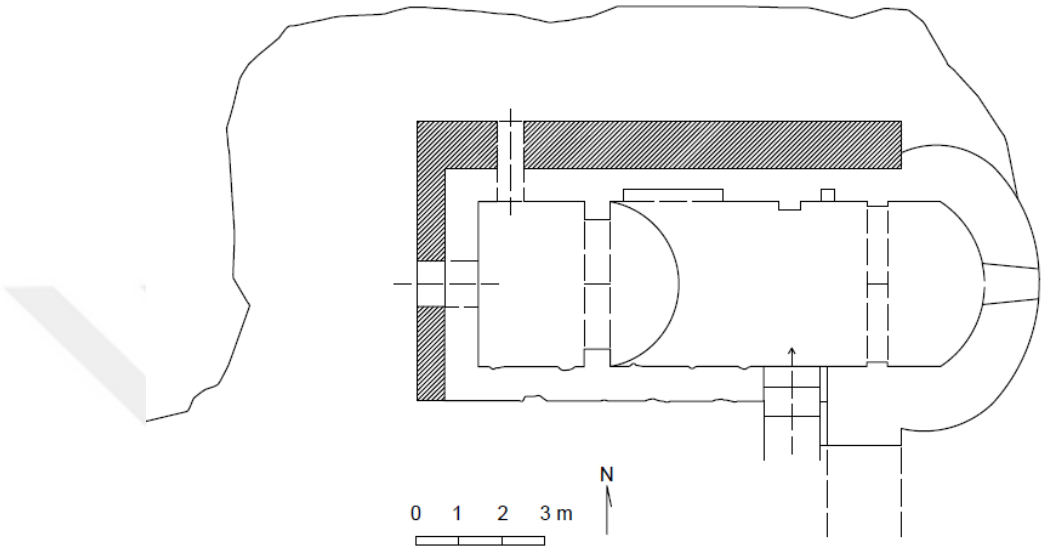
Kilise Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli, tek apsisli ve tek narteksli dir. Kilisenin güney duvarları temel seviyesinde yıkıktır. Batı, kuzey ve doğu duvarları örtü sistemi seviyesine kadar ayaktadır. Kilise içten doğu-batı doğrultusunda 11.10 m., kuzey güney doğrultusunda ise 3.70 m. ölçülerinde, dikdörtgen planlıdır. Naos 3.80 x 7.60 m. ölçülerindedir. Naosun doğusunda içten 1.10 m. derinliğinde ve 3.80 m. genişliğinde bir apsis yer almaktadır (Çizim 129).

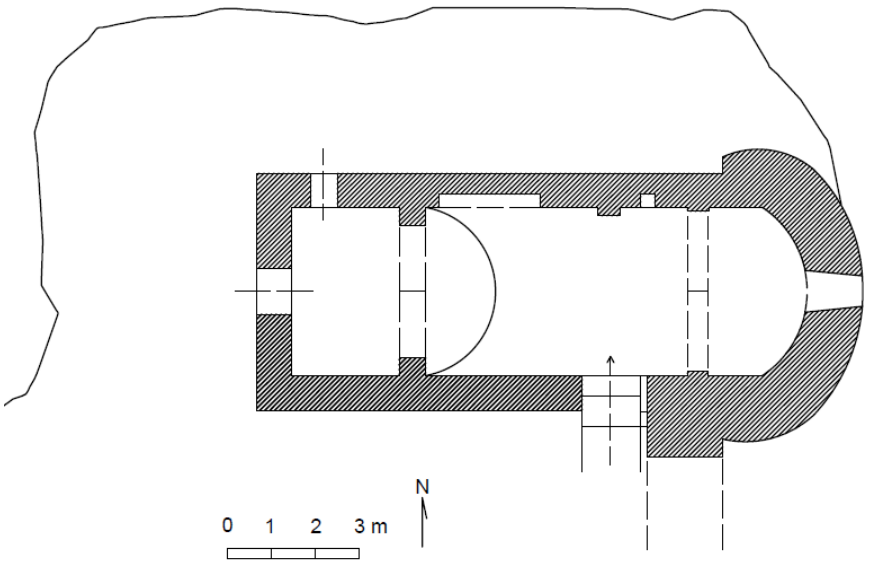
Çizim 129 DBK, Rölöve (Gür, 2019)

[221] 30.08.2018 yılında Amasra İçkale'de Necdet Sakaoğlu ile yapılan sözlü görüşme.

Batıda 3.80 x 2.55 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultulu, dikdörtgen bir narteks yer bulunur. Narteksin güney duvarı günümüzde ayakta değildir, bundan dolayı da güney cephe üzerinden ileriki dönemlerde gerçekleştirilecek çalışmalar doğrultusunda yapının bu alanı hakkında kesin bilgi edinmek mümkün olabilecektir. Batı duvarda kapı ve pencere bulunmamaktadır (Çizim 130-131).

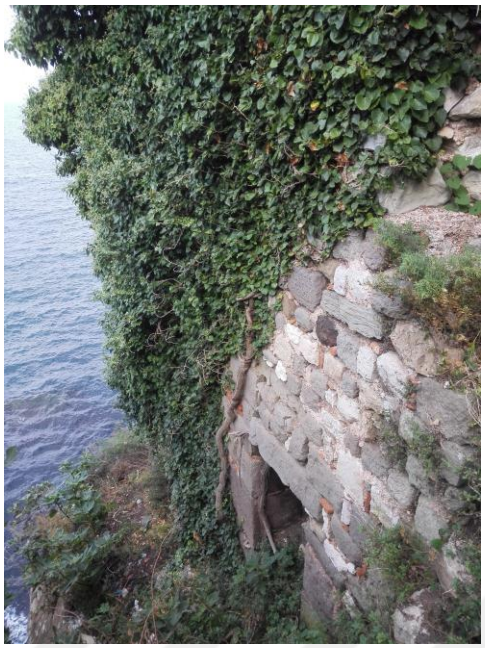
Çizim 130 DBK ve Kuzeydoğu Burç, Rölöve (Gür, 2018)

Çizim 131 DBK, Güney Duvarı Tamamlanmış Rölöve (Gür, 2018)

Dış Tanıtım

Batı cephenin 7.00 x 6.60 m. bölümü ayaktadır. Batı cephede pencere ya da kapı bulunmamaktadır. Cephenin 7.00 m.'den yukarısı zamanla tahrip olmuş ve yıkılmıştır. Batı cephenin kuzeyi sarmaşık dallarıyla kaplı olduğu için tasvir edilememiştir.

Resim 286 DBK, Batı Cephe (Gür, 2018)

Amasra Doğu Burç Kilise'de, naos seviyesinden yaklaşık 2.00 m. aşağıda, cephenin ortasına yerleştirilmiş 1.03 x 1.45 m. ölçülerinde 1.70 m. derinliğinde kapı bulunmaktadır (Resim 286). Kapının eşiği dolgu toprakla kapanmış, söve ile lentoları sağlam ve yerindedir. Kapının lentosundaki bini delikleri ile lentodaki yanaklardan anlaşıldığı kadarıyla kapının güneyden kuzeye açılan tek kanatlı bir yapıya sahiptir. Kapıdan içeri girildiğinde yoğun bir toprak dolgusu, kapı eşiğine kadar doldurulmuştur. Toprak dolgusunun içinde birçok insan bireyine ait kemik parçaları, eramik parçaları, tuğla parçaları, pişmiş toprak künk parçaları, zemin kaplama parçaları, moloz taş parçaları, duvar resmi parçaları ve elenmiş ince toprak dolgu dikkat çeker (Resim 287).

Resim 287 DBK, Batı Cephe, Alt Kat, Kapı (Gür, 2018)

Kapıdan içeriye uzanan 1.03 x 1.45 m. ölçülerindeki dikdörtgen koridorun kilisenin alt katına ulaşmak için yapıldığı düşünülür. Bu dar koridorun üzeri, ortalama 0.80 x 1.40 m. ölçülerinde iki dikdörtgen taşla kapatılmıştır. Taşların ölçüleri tespit edilememiştir çünkü uçları yapının kuzey ve güney duvarları içine uzanmaktadır. İçi dolu olduğu için yapının alt katında inceleme gerçekleştirilememiştir.

Kuzey cephe, denizden yaklaşık 5.00 m. yüksekliğe sahip anakaya üzerine inşa edilmiştir. Anakaya, doğudan batıya kademeli olarak yükselmektedir. Bu alanda anakaya üzerine oyulmuş merdivenler, kilisenin inşa edildiği dönemde yapıya ulaşmak için kullanılmış olmalıdır (Resim 288).

Resim 288 DBK, Kuzey Cephe (Gür, 2018)

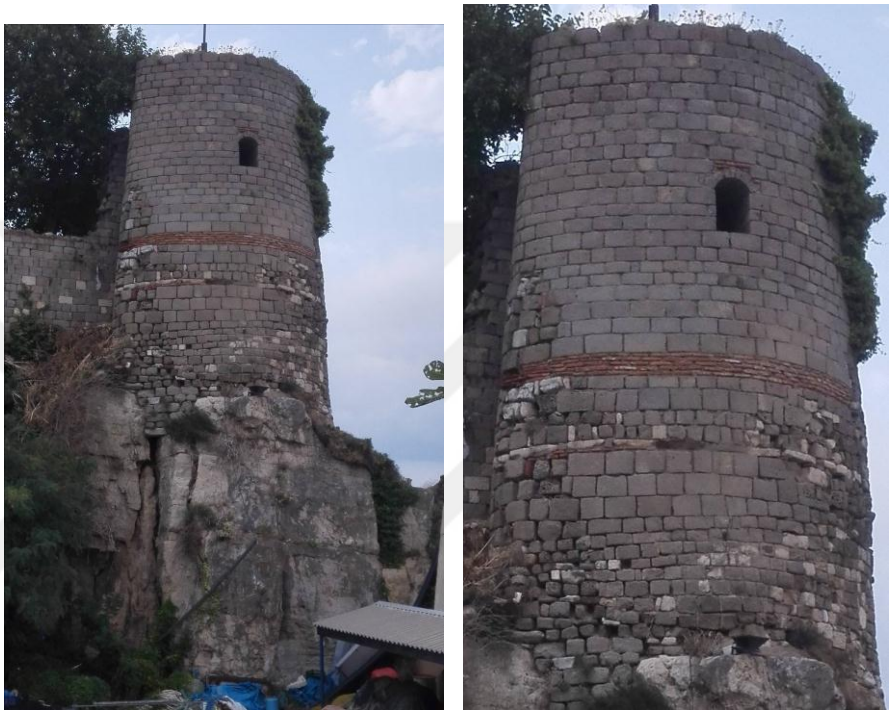
Kuzey cephede, kilisenin narteksine açılan dikdörtgen bir kapı yer almaktadır. Kapıya, anakaya üzerine yerleştirilmiş ahşap merdiven vasıtasıyla ulaşıldığı düşünülmektedir. Kuzey cephedeki anakaya üzerindeki basit merdivenlerin yer aldığı bu alan, dik bir rampa şeklinde kilisenin batısına ve oradan da kilisenin güneybatısına yönelmektedir. Kilisenin batısına yönelen rampa, yapının batı cephesinin altındaki kapıya ulaşan tek yoldur.

Doğu cephe aynı zamanda Amasra'nın doğu burcunu oluşturmaktadır. Ortalama 15.00 x 8.00 m. ölçülerindeki burç, aşağıdan yukarı daralmaktadır. Burç, son restorasyonlarda elips forma sahip olmuştur. Altta kare kesitli, doğal oluşum anakaya üzerine inşa edilen burç, yakın dönemde restore edilmiş ve orijinalliğini yitirmiştir.

Cephenin yarısından aşağısı orijinaldir. Cephenin ortasında yatay tuğla sırası görülmektedir. Dört ve altı sıra uygulanan yatay tuğla dizileri 0.04-0.06 m. kalınlıktadır. 0.26-0.36 m. arasında

genişlikleri değişen tuğlaların uzunlukları 0.35-0.40 m. arasında değişmektedir. Tuğlalar arasında 0.03-0.04 m. harç tabakası görülmektedir. Tuğla, moloz taş ve kesme taşların aralarında kullanılan harç tabakası, açık pembe tonda iri tuğla ve çakıl taşı parçacıklıdır.

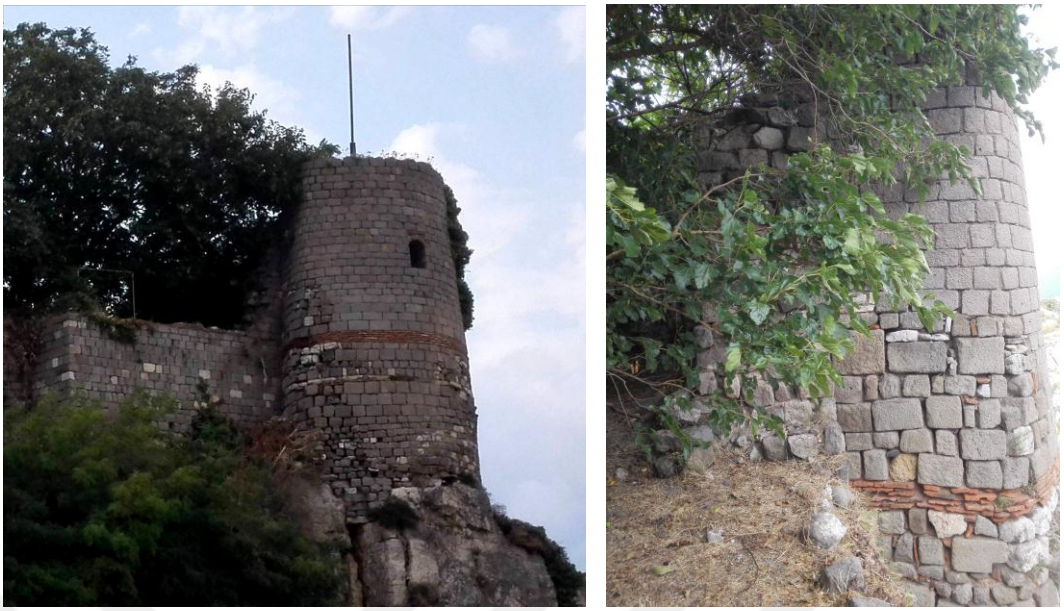
Yatay tuğla dizisinin altında devşirme malzemeler görülür. Devşirme malzemelere ulaşmak ve yerinde incelemek mümkün olamamıştır. İleriki dönemlerde kurulacak bir iskele ya da onarımlar sırasında devşirme malzemeleri yerinde incelemek mümkün olabilir.

Resim 289 DBK, Doğu Cephe (Gür, 2018)

Doğu cephede, kilisenin apsis penceresi olarak kullanılan yuvarlak kemerli, dikdörtgen mazgal bir pencere bulunmaktadır. Pencerenin yuvarlak kemeri üzerinde 0.50 m. genişliğinde 0.15 m. kalınlığındaki alanda yatay iki sıra tuğla dizisi görülür. Tuğlalar ve aralarındaki harç malzeme, kilisenin apsisinde iç yüzeyde kullanılan tuğlalar ile doğu cephedeki tuğla dizeleri aynı özelliklere sahiptir (Resim 289-290).

Kilisenin güney cephesi, günümüzde temel seviyesindedir. Güney cephenin doğusu dışında diğer bölümleri yıkılmış, cephenin doğusu ise kısmen sağlamdır. Burada 1.30 m. ölçülerinde bir kapı bulunmaktadır. Kapının güneyinde, yapıya ulaşan iki basamaklı yer alır.

Resim 290 DBK, Güney ve Güneydoğu Cepheler (Gür, 2018)

İç Tanıtım

Kilise içten doğu-batı doğrultusunda 11.10 m., kuzey güney doğrultusunda ise 3.70 m. ölçülerinde, dikdörtgen planlıdır. Naos 3.80 x 7.60 m. ölçülerindedir. Naosun doğusunda içten 1.10 m. derinliğinde ve 3.80 m. genişliğinde bir apsis yer almaktadır.

Batıda 3.80 x 2.55 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultulu, dikdörtgen bir narteks yer bulunur. Narteksin güney duvarı günümüzde ayakta değildir, bundan dolayı da güney cephe üzerinden ileriki dönemlerde gerçekleştirilecek çalışmalar doğrultusunda yapının bu alanı hakkında kesin bilgi edinmek mümkün olabilecektir. Batı duvarda kapı ve pencere yoktur (Resim 291).

Resim 291 DBK, Narteks Batı Duvar, Resim 292 DBK, Narteks Kuzey Duvar, Kapı (Gür, 2018)

Narteksin batısında 3.80 m. genişliğinde ve 3.90 m. yüksekliğinde duvar yer almaktadır. Narteksin kuzeyinde 0.70 x 2.40 m. ölçülerinde dikdörtgen bir kapı yer almaktadır. Kuzey cephede duvar kalınlığı 1.85 m. olarak ölçülmüştür.

Narteksin kuzeyindeki bu kapı, bahçe sahipleri tarafından birkaç yıl önce canlıların düşmesini engellemek için harçsız, kuru örgü tekniğinde briket duvar örülerek kapatılmıştır. Briket örgünün üzerinde bir açıklık bulunur. Buradan geçilerek yapının kuzey cephesi hakkında bilgi edinilmeye çalışılmış fakat sarmaşık dalları ve yapraklarıyla kaplı olması, kuzey cephedeki çalışmalarımızı kısıtlamıştır. Kapının kuzeyinde yaklaşık 1.50 m. bölümü de anakaya üzerinde toprak dolgu yer alır, sonrasında ise uçurum başlamaktadır.

Narteksin doğusunda, naosa geçişi sağlayan duvar günümüze ulaşmamıştır. Kuzey duvarındaki kalıntılar narteksin doğu sınırı hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Naos ve narteks arasında 0.60 m. kalınlığında bir duvar kalıntısı, kuzey duvarda kısmen görülebilmektedir.

Resim 293 DBK, Narteks ve Naos Arasındaki Duvar, Batı ve Güneyden Görünüm (Gür, 2018)

Kuzey duvar içten (narteks dahil ve apsis hariç) 10.75 x 3.90 m. ölçülerindedir. Kuzey duvarda, narteks duvarının 3.90 m. doğusunda 0.50 m. genişliğinde bir payanda, kuzey duvarı desteklemektedir. Bu iki payanda arasında zeminden yaklaşık 0.50 m. yükseklikte, 2.30 x 2.30 m. ölçülerinde 0.35 m. derinliğinde büyük bir niş yer almaktadır. Niş günümüzde aşırı tahrip olmuş ve taşları yerinden sökülerek alınmış, özgünlüğünü kısmen kaybetmiştir (Resim 293-294).

Resim 294 DBK, Naos Kuzey Duvar, Tahrip Olmuş Niş (Gür, 2018)

Kuzey duvarda, doğudaki payandanın yaklaşık 0.50 m. doğusunda, zeminden yaşlaşık 0.90 m. yükseklikte, 0.30m. genişliğinde, 0.40 m. büyüklüğünde ve 0.25 m. derinliğinde dikdörtgen bir niş yer almaktadır. Nişin yaklaşık 0.80 m. yukarısında 0.25 x 0.30 m. ölçülerinde 0.25 m. derinliğinde başka bir niş daha bulunmaktadır.

Doğuda, 1.10 m. derinliğinde, 3.80 m. genişliğinde ve 4.00 m. yüksekliğindeki apsis İç Kale'nin doğu burcunun içinde bulunur. Apsisin merkezinde, zeminden 1.10 m. yukarıda, içten 0.97 m. genişliğinde 1.05 m. yüksekliğinde, 1.31 m. derinliğinde, yuvarlak kemerli, mazgal bir pencere bulunmaktadır.

Resim 295 DBK, Doğu Duvar, Apsis (Gür, 2018)

Apsisin içinde, yuvarlak kemerli pencerenin üzerinde yatay üç sıra tuğla dizisi görülmektedir. Tuğlalar 0.04-.0.04,5 m. kalınlıklarında aralarındaki harçlar ise 0.03,5-0.04 m. kalınlığındadır (Resim 295).

Resim 296 DBK, Mazgal Pencere ve Yatay Tuğla Dizisi (Gür, 2018)

Apsis yuvarlağının üzeri, yarım kubbe ile örtülüdür. Apsis yarım kubbesi ve kemeri yakın zamanda restore edilerek sağlamlaştırılmış ve yeni malzemelerle aslına uygun olarak inşa edilmiştir. Onarımlar sırasında apsis yarım kubbesi orijinalliğini yitirmiştir (Resim 296).

Güney duvarın doğusunda, 2.80 m. genişliğinde ve 5.00 m. yüksekliğindeki duvar günümüze ulaşmıştır. Güney duvarın batısında 1.30 m. genişliğinde bir kapı bulunmaktadır. Kapının batısındaki duvar günümüzde ayakta değildir. Güneydeki duvar ortalama 0.80 m. kalınlığa sahiptir (Resim 297).

Resim 297 DBK, Güneydoğu Duvar, Merdivenler (Gür, 2018)

Kilisenin güneyindeki kapıya ulaşan iki basamaklı merdiven yer almaktadır. Merdivenin güneyi hafif rampa şeklinde alçalmaktadır. Günümüzde merdivenin güneyi toprak altında kaldığı için betimlenememiştir.

1.4.5.3.5.Malzeme ve Teknik:

Kilise ve bitişil olarak inşa edildiği Amasra İç Kale surları, kesme taş , moloz taş, tuğla ve harç malzemelerden inşa edilmiştir. Yapının inşası sırasında devşirme malzemeler kullanılmıştır. Kuzey ve batı cephelerinde kullanılan devşirme malzemeler in-situ durumdadır.

Kuzey duvarda çoğunlukla moloz taş, tuğla ve harç malzeme kullanılmıştır. Tuğlalar daha çok 2.70 m. de son bulan duvarlar ile bu seviyede başlayan tonozun eğim yaptığı alanda yatay olarak uygulanmıştır (Resim 298).

Resim 298 DBK, Naos Kuzey Duvar, Tonoz Başlangıcı, Malzeme-Teknik (Gür, 2018)

Doğu duvarda, apsiste zeminden 2.60 m.'de yukarıda başlayan üç sıra yatay tuğla dizisi görülür. Tuğlalar 0.04-0.04,5 m. kalınlıkta aralarındaki harçlar ise 0.03,5-0.04 m. kalınlığa sahiptir. Tuğlalar düşük sıcaklıkta pişirilmiştir. Tuğlalar yatay olarak uygulanmalarının yanında harç dolguları arasında da bazen kırık parçalar halinde bazen de agrega katkıları arasında uygulanmıştır. Puzolonik katkı olarak kullanılan tuğla parçacıkları dışında agregada çeşitli boyutlarda çakıltaşı parçacıkları görülmektedir (Resim 299).

Resim 299 DBK, Apsis, Kuzey Duvar (Sol), Naos Kuzey Duvar (Orta), Batı Duvar (Sağ) Agrega (Gür, 2018)

Kesme taş andezit ve kumtaşı dışında moloz taş olarak kullanılmış andezit ve kumtaşı malzemeler görülmektedir. Apsis kemeri ve apsis yarım kubbesi yakın bir dönemde restore edilmiş ve orijinalliğini kaybetmiştir. Apsis kemeri ve apsis yarım kubbede 3.45 m.'den yukarısı kesme taş ve harç malzemeden inşa edilmiştir. Apsis yarım kubbesi üzerinde günümüzde Türk bayrağı/gönder yer almaktadır. Gönderi yerleştirmek için apsis yarım kubbesi onarılarak sağlamlaştırılmıştır (Resim 300).

Resim 300 DBK, Naos ve Apsis Kuzey Duvar, Apsis Kemeri ve Duvar Resimleri (Gür, 2018)

Batı, güney ve kuzey duvarlarda daha çok moloz taş ve harç malzemeler kullanılmıştır. Yoğun harç tabakası arasında küçük parçalardan oluşan moloz taşlar, zamanla tahrip olmuş ve yığınlar halinde çökmüştür. Pembe harç malzeme arasında kullanılan iri tuğla ve çakıltaşı parçacıkları duvarın dayanıklılığını etkileyerek zamanla yıkılmasına sebep olmuştur.

Resim 301 DBK, Naos Kuzey Duvar, Malzeme ve Teknik (Gür, 2018)

Orta ve Geç Bizans döneminde surlarla kiliselerin onarıldığı bilinmektedir. Surlarla kilisenin cephelerinde ortak onarım izlerini görülmektedir. Amasra'daki Geç Bizans dönemi onarımlarında görülen malzeme-teknik özellikleri ile DBK'nın kuzey ve batı duvarlar ile batı cephedeki onarım izleri bütünlük gösterir (Resim 301-302)

Resim 302 DBK, Batı Cephe, Agrega (Gür, 2018)

1.4.5.3.6.Süsleme ve Duvar Resimleri:

Kilisenin duvarlarında ve cephelerinde yalın bir inşa tekniği görülmektedir. Duvarlar süsleme unsuru olarak sadece duvar resimleri görülür. Birçok devşirme malzemenin görüldüğü yapıda kullanılan Roma-Bizans dönemi devşirme mermer, andezit ve kumtaşı malzemeler yapı taşı olarak uygulanmıştır. Devşirme malzemeler ise çoğunlukla kaplama mermer ve friz parçalarıdır.

Kilise duvarlarında gerçekleştirilen incelemelerde yapının naos, narteks ve apsis duvarlarının duvar resimleriyle kaplı olduğu görülmüştür. Kilisenin batı duvarında, yapı taşları arasındaki derzlerde fragman resim kalıntıları görülmektedir. Güney ve doğu duvarlarda da çok küçük kalıntılar ve duvar resimlerine ait sıva kalıntıları mevcuttur (Resim 303).

Kuzey duvar, resimlerin en özgün haliyle günümüze ulaştığı yerdir. Kuzey duvarın doğusu, apsisin kuzeyi ile güney doğu duvarda kısmen duvar resimleri korunmuştur. Apsisin kuzeyi ile güneydoğu duvarda resimler çoğunlukla dökülmüştür. Fragman insitu resimlerin dışında dökülen resimlerin altındaki sıvalar, kilisenin naos, narteks, apsis ve tonoz iç yüzeyinde duvar resimlerinin bulunduğunu göstermektedir.

Resim 303 DBK, Kuzey Duvar, Duvar Resimleri (Gür, 2018)

Kuzey duvardaki resimlerde sarı, kahverengi, siyah, krem-beyaz ve kırmızı tonlar görülmektedir. Resimler kırmızı-kahverengi çerçevelerle sınırlandırılmıştır. Günümüzde naos kuzey duvarın doğusunda 0.04-0.05 m. kalınlığında dikey ve yatay olarak tasarlanmış kırmızı-kahverengi bordürler görülmektedir. Fragman resimler arasında tam halelere ait parçalar görülmektedir. Duvar resimleri tahrip olduğu için kompozisyon ve figürler tanımlanamamıştır.

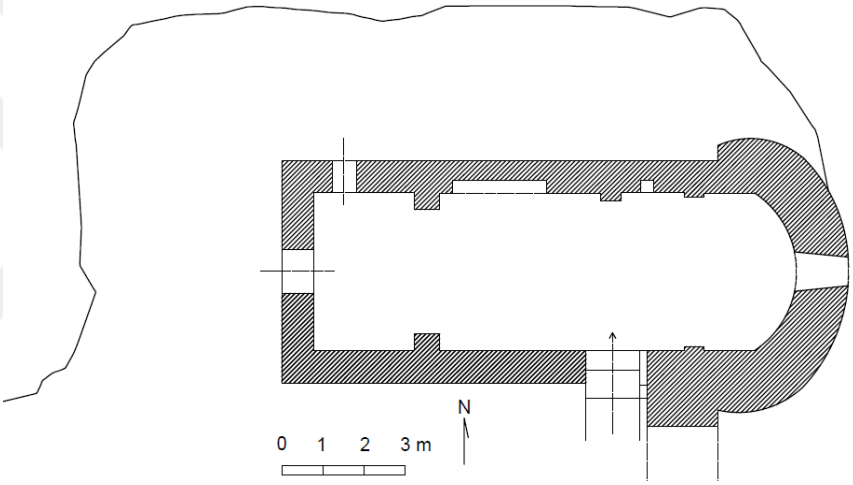

Resim 304 DBK, Kuzey Duvar, Duvar Resimleri ve Sıvalar (Gür, 2018)

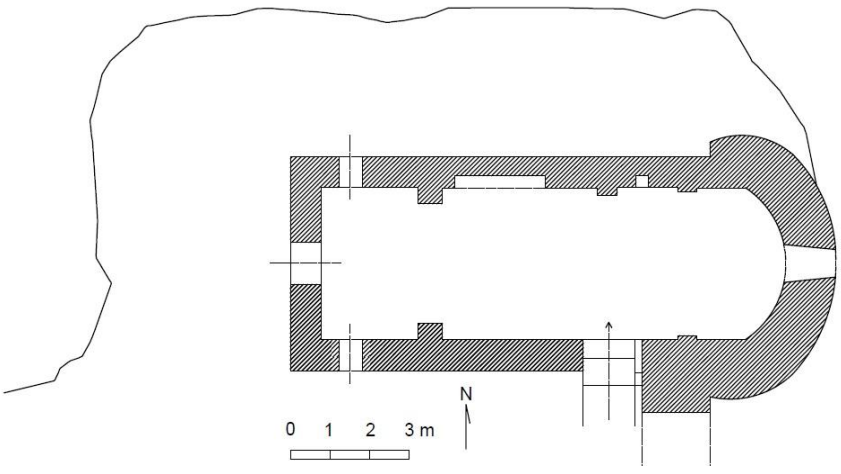
Apsisin kuzeyinde dökülmüş duvar resimlerine ait yoğun sıva kalıntıları mevcuttur. Kısmen kahverengi, sarı ve siyah tonların seçilebildiği fragman resimlerden kompozisyonun anlaşılması ve figürlerin tanımlanması mümkün değildir. Apsis ve naosta gerçekleştirilen incelemelerde dökülen duvar resimlerine ait parçaları yerinde görmek mümkündür. İleriki dönemlerde yapıda gerçekleştirilecek kazı çalışmaları sırasında tespit edilecek duvar resmi parçaları, kilisenin resim kompozisyonu ve figürler hakkında bilgi edinmemizi saylayacaktır (Resim 304).

1.4.5.3.7.Doğu Burç Kilise (DBK), Restitüsyon Önerileri:

1. DBK'nın restitüsyon önerileri, yapı üzerinde gerçekleştirilen incelemelerde tespit edilen kilise, Amasra'da bilim insanları tarafından yapılan çalışmalarda sadece Doğu Burç alanı olarak ifade edilen Amasra İçkale'nin kuzeydoğusunda bir kilisenin yer aldığı ifade edilmiştir. Amasra'da çalışma yapan araştırmacıların incelemeleri sırasında tespit ettikleri veriler başta olmak üzere, Amasra'da tespit edilen örnekler, Kuzeybatı Karadeniz ve Anadolu genelindeki benzer plan şemasına sahip Bizans dönemi dini yapıları, Yunanistan, Bulgaristan ve Gürcistan gibi yakın coğrafyalar dışında benzeri plan şeması ve aynı döneme tarihlendirilen dini yapılar incelenerek restitüsyon önerileri sunulmuştur (Çizim 132-133).

Çizim 132 DBK, Plan, Restitüsyon I (Gür, 2018)

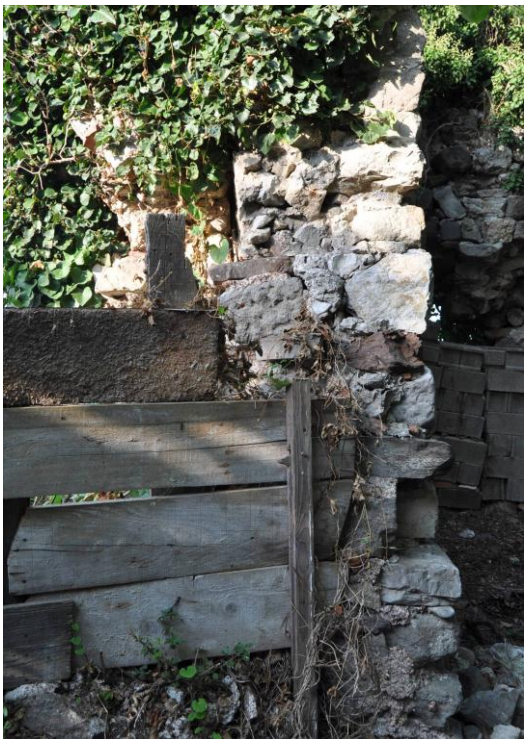

Çizim 133 DBK, Plan, Restitüsyon II (Gür, 2018)

2. DBK'nın kale yapısı içindeki konumu, benzeri planlar, örtü sistemi, pencere ve kapı düzenlemeleri, apsis yapısı, duvar kalınlıkları ve yükseklikleri ile malzeme-teknik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Amasra, Zonguldak Filyos, Karabük'ün Eskipazar ilçesindeki kiliseler, Zonguldak'ın Karadeniz Ereğlisi ve Alaplı mevki, Sinop, Giresun, Ordu ve Trabzon'daki Bizans dönemi dini yapılarla malzeme-teknik, arkeolojik veriler ve plan tipolojisi açısından benzeri özellikler göstermektedir.

3. Araştırmalar doğrultusunda incelenen yapıların çoğu tek nefli, tek narteksli, beşik tonoz örtülü/kırma çatılı, yarım daire apsisli (apsis yuvarlağının merkezi içte-dışta) ve apsis yarım kubbelidir. Yapıların doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı naosunun batısında çoğunlukla kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir narteksi yer alır. Bu yapının naosu içten yaklaşık 1.60 m. yüksekliğinde ve 3.80 m. genişliğinde beşik tonoz örtülüdür. Günümüzde tonoz başlangıçlarının 0.60 m. kadar olan yay, günümüzde ayaktadır. Tespit edilen tonoz açıları, kilisenin naosunun beşik tonoz örtülü olduğunu gösterir. Yüksek beden duvarları içinde yapıyı beden duvarlarına bitişik olarak inşa etmiştir.

4. DBK'nın batısında narteks duvarı üzerinde sismik incelemler gerçekleştirilerek sağlamlaştırılmalı, narteksin kuzey ve güney duvarlarına birer kapı açılmalıdır. Kilisenin kuzey ve batı duvarları, bu yönlerde surlara bitişiktir (Resim 305).

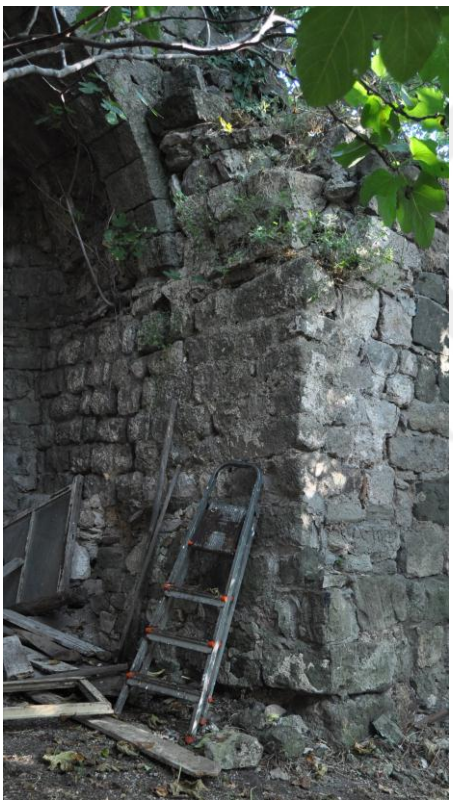
Resim 305 DBK, Batı Narteks Duvarı, Güneyden Kuzeye Bakış (Gür, 2018)

5. Kilisenin batısındaki narteks düzenlemesinin benzeri örnekleri incelendiğinde yapıların batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir narteks yer almalıdır. Yapının boyutlarına göre nartekslerin genişlik, yükseklik ve kat planları değişiklik göstermektedir. Burada yapının küçük boyutları düşünüldüğünde batıda, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tek katlı bir narteks yer almalıdır. Narteksin örtü istemi günümüze ulaşmamıştır. İçten ve dıştan tonoz örtülü ya da içten tonoz dıştan ahşap kırma çatı örtülü olabilir. Kilisenin bulunduğu alan düşünüldüğünde kuzeyden güneye alçalan, tek pahlı kırma çatı ile örtülmüş olabilir. Çünkü kilisenin kuzey ve batıda surlara bitişik yapının kuzey ve batıdaki alanlarda yağmur ile kar sularının yapıya zarar vermemesi ve kilise ile surların arasında birikmemesi için çatı sisteminin kuzeyden güneye tek pahlı tasarlanması gerekmektedir. KM ve FC'nin örtü sistemleri, çift pahlı kırma çatılıdır. Bu iki kilisenin de günümüzde özgün örtü sistemleri bilinmemektedir. Kiliselerin restorasyon ve restitüsyon önerileri belirtilirken KM'nin boyutları değerlendirildiğinde, DBK'da olduğu gibi tonoz örtü sisteminin yer aldığı düşünülür. Üzeri kırma çatı ya da tonoz örtülüdür. DBK'nın tek pahlı çatı sistemi yerine KM ve FCnin örtü sisteminin çift pahlı kırma çatılı olması gerekmektedir.

6. Kilisenin doğusunda yarım daire bir apsis yer almaktadır. 1967 yılına kadar harabe halde gelen kilisenin apsisi ve bitişiğindeki Doğu Burç kısmen yıkılmıştır. 1967 yılında Amasra Arkeoloji Müze yetkilisi Necdet Sakaoğlu, 47.000 TL. karşılığında restorasyon gerçekleştirmiştir. Kilisenin özgün doğu cephesi günümüze ulaşmamıştır. Restorasyon sırasında kilisenin doğu cephesi kesme taş malzeme; içten ise apsis yarım kubbesine kadar kesme taş , moloz taş ve harç malzeme, apsis yarım kubbesine geçiş alanında ise yatay üç sıra tuğla ve harç malzeme uygulanmıştır. Apsis yarım kubesi ve apsis kemeri ise kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. 1967 yılında gerçekleştirilen onarımlar sırasında kilisenin doğu cephesine içten ve dıştan yarım daire, içten dışa daraların mazgal bir pencere yerleştirilmiştir. Kilisenin doğu cephesi hakkında bilgi sahibi olmak için yerinde gerçekleştirilen incelemeler, Amasra başta olmak üzere bölgedeki benzeri yapıların apsisleri üzerinde gerçekleştirilen incelemelerde, apsislerin içten ve dıştan çoğunlukla yarım daire oldukları öğrenilmiştir. Apsis yarım dairesi tam yarım daire değil doğudan batıya hafif basıktır. Yapının boyutları, burç yapısının korunaklılığı ve taşıma sistemi göz önünde bulundurulduğunda apsis yarım yuvarlağı içinde şimdiki pencere yapısına yakın bir ya da en fazla iki pencerenin bulunması gerekir. Burç yapısının korunaklılığı göz önünde bulundurulurken kilisenin doğudan gelecek güneş ışınlarından fazlasıyla faydalanabilmesi için de bu pencerelerin bir olması durumunda yarım daire ve daha geniş bir mazgal yapıda olması gerekmektedir. Pencere sayısının

iki olması durumunda ise boyutları daha dar ve uzun aynı zamanda mazgal olduğu düşünülmektedir.

7. Apsis yapısı dışında apsis yarım yuvarlağının üzeri yarım kubbe ile örtülüdür. 1967 restorasyon sonrasında aslına uygun olarak inşa edildiğini ifade eden Necdet Sakaoğlu, kullanılan malzemelerin farklı bir alandan buraya getirildiğini öne sürmüştür. Yerinde gerçekleştirilen incelemelerde apsis yarım yuvarlağının üzeri yarım kubbe ile örtülmüş ve naosun üzerini örttüğü bilinen tonoz örtünün beden duvarlarına oturduğu alandaki kıvrım yerleri ile aynı aksta olduğu görülmüş ve yarım kubbenin doğru açılara sahip olduğu belirlenmiştir (Resim 306).

Resim 306 DBK, Apsis Yarım Kubbe ve Tonoz (Gür, 2018)

8. Yapının güney duvarının ortalama 0.50 m. kadarı günümüzde sağlamdır. Duvar ekseninin doğusunda yaklaşık 1.00 m. genişliğinde bir kapı ve bu kapıya ulaşan üç basamaklı bir merdiven bulunmaktadır. Merdivenin güneyi topak altında kalmıştır. Bu alanda gerçekleştirilecek kazı çalışmalarında bu alandaki duvar yapıları, kiliseye girişi sağlayan eksendeki kapının merdivenleri ve kilisenin güney cephesindeki pencere ve nartekse açılan kapılar hakkında daha kapsamlı bilgiler edinmek mümkün olacaktır. Günümüzde ise yapının güney cephesindeki restitüsyon önerilerini sunmak için benzeri plan şemasına sahip yapıları değerlendirmek ve karşılaştırma yaparak öneride bulunmak

çok doğru olacaktır. Kilisenin batı, kuzey ve doğu cephelerinde fazla pencere bulunmamaktadır. Kilisenin kuzeyinde, narteks duvarında sadece bir kapı, doğuda ise apsiste pencere bulunmaktadır. Kilisenin batı cephesinde pencere bulunmaması, güney cephede pencerelerin bulunma ihtimalini güçlendirir. Yapının boyutları düşünüldüğünde KM ve FC'nin güney cephelerindeki pencere açıklıkları önemli veriler sunmaktadır. FC'nin güney cephesinde iki katlı pencere, KM'nin güney cephesinde ise tek katlı pencere düzenlemesi görülmektedir. Bu yapılar başta olmak üzere benzeri plan şemasına sahip Anadolu, Trabzon ve İstanbul başta olmak üzere Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya ve Sırbistan çevresindeki Bizans dönemi yapılarıyla karşılaştırılarak DBK'nın güney cephesindeki kapı ve pencere açıklıkları hakkında çeşitli görüşler sunulabilir.

9. Kilisenin güney cephesinde, narteks eksenindeki dikdörtgen bir kapının yer alması gerekir. Nartekste, eksendeki kapı dışında herhangi bir pencere bulunmamaktadır. Kapı tüm alanı kapsamaktadır. Kilisenin güney cephesi/naos duvarında ise tek katlı en az iki pencere yer almalıdır. Güney cephenin doğusundaki kapı ve narteks kapısı arasındaki iki pencerenin yapının naosunun aydınlatılmasına büyük katkı sağlayacaktır. Kilisenin güney cephesindeki pencerelerden giren doğal ışık, naosun tek ışık kaynağıdır. Kilisenin içindeki duvar resimlerinin bu alandaki tek ışık kaynağı olan pencerelerin yuvarlak kemerli ya da düz lentolu oldukları düşünülmektedir.

10. Kilisenin güney cephesinde narteks eksenindeki kapı yerine diködrtgen bir pencere da yer alabilir. Kuzeydeki kapı, nartekse girişi sağlayan tek kapı olabilir ve bundan dolayı da narteksin güneyinde doğan aydınlatma ihtiyacının sadece bir pencere ile sağlanmış olacağı düşünülmektedir.

11. Naos batı ve kuzey duvardaki kalıntılar dışında diğer duvarlar günümüze ulaşmamıştır. Zemindeki toprak dolgu ve güney duvarın günümüze ulaşmamış olması (batıdaki narteks yönünde) bu alandaki çalışmaların sınırlı tutulmasına sebep olmuştur. En özgün ve doğru bilgilere, bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalar doğrultusunda ulaşmak mümkün olacaktır. Gerçekleştirilen incelemeler doğrultusunda benzeri örneklerde ve yakın çevrelerdeki aynı plan tipine sahip yapılarda, naos ve narteks arasında nasıl bir bağlantının sağlanmış olacağını tespit etmek mümkün olacaktır. FC'nin narteksi günümüze ulaşmamıştır. KM'nin narteksi onarımlar sonrasında günümüze ulaşmıştır. DBK'nın boyutları, planı ve malzeme-teknik özellikleri açısından, naos ve narteks arasında iki sütun ya da taşıyıcı vasıtasıyla üçlü kapının yer aldığı düşünülür.

12. Kilisenin narteksinin kuzeyindeki kapı, KM'nin narteksinin kuzey cephesinde sonradan kapatılarak pencere haline dönüştürülen kapı, benzer özelliklere sahiptir. FC'nin kuzey cephesinin batısında (narteks ekseninde) kapatılan bir kapıya ait duvarda onarım izleri görülmektedir (Resim 307).

Resim 307 Narteks Kuzey Cephelerdeki Açıklıklar, Soldan Sağa; DBK, FC, KM (Gür, 2018)

13. DBK'nın güney cephesinin doğusundaki kapı, FC ve KM'nin güney cephelerinin doğusunda kapatılan kapı açıklıkları ile karşılaştırılmaktadır. Bu açıklıklar bölgedeki liturji ile açıklanabilir. Kilisenin naosunun güney duvarındaki kapıdan naosa ve orandan da apsisi dolaşarak naosu izleyip narteksin kuzeyindeki kapıdan dışarı çıktıkları tahmin edilmektedir (Resim 308).

Resim 308 Güney Cephelerin Doğusundaki Kapı Açıklıkları, Soldan Sağa; DBK, FC(Kapatılmış), KM (Kapatılmış) (Gür, 2018)

1.4.5.3.8.Doğu Burç Kilisesi (DBK), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi:

1. Amasra İçkale Doğu Burç ve DBK'nın yer aldığı alanın 3. derece sit alanından 1. derece sit alanına dönüştürülmesi gerekmektedir.

2. Kilisenin bulunduğu alan günümüzde şahıs arazisi sınırlarında yer almaktadır. Alanın kapalı olması tahribatı önlemekte fakat yeterli olmamaktadır. Bu uygulama geçici bir koruma yöntemidir. Kilisenin bulunduğu alanın beşeri ve doğal etmenlerden daha fazla etkilenmemesi için kalıcı koruma yöntemleri almak gerekmektedir.

3. Kilisenin kuzey ve batı cepheleri günümüzde sarmaşık dalları ve yapraklarıyla kaplıdır. Bitki kökleri her geçen gün yapının duvarlarına zarar veren doğal etkenlerden biridir. İklim koşulları kadar bitkilerdeki mikroorganizmalar her geçen gün yapı duvarlarına, sıvalara ve duvar resimlerine zarar vermektedir.

4. Duvar sarmaiığının köklerinde buluna salgıların yapıya daha fazla zarar vermesini önlemek için köklerinden kesilmesi ve yapının duvarlarından uzaklaştırılması gerekmektedir. Sarmaşık dalları ve yapranların yanında yapının naos ve narteks duvarlarındaki, kök uçlarında asidik salgılara sahip ağaçların sökülerek daha fazla büyümesini engellemek gerekmektedir. Köklerinden sökülen bitkilerin duvarlardaki dalları kesilmeli ve duvarların içlerine uzanan uçlarına fiziksel ve kimyasal temizlik işlemi uygulanarak yapının duvarları ve derzlerinin zarar görmesi engellenmiş olur.

5. Kilisenin güney ve batısındaki sivil yapıların atık su kanalları, kilisenin bir metre batısına boşaltılmaktadır. Her an ıslak ve nemli yapıya maruz kalan kilisenin batı cephesi, bu cephedeki derzlerin çürümesi ve birleştirici özelliğini kaybetmesi sebebiyle taşıyıcı özelliğini her geçen gün kaybetmektedir. Bu alanda çok fazla evsel atık yer almaktadır. İlk olarak bu alandaki evsel atıklar temizlenmeli, atık su boruların bu alandan batıya taşınmalıdır. Aksi halde kilisenin batı cephesi günden güne yıpranacak ve çökme durumuyla karşı karşıya gelecektir.

6. Kilisenin güneybatı, güney ve güneydoğusunda su drenaj sistemi hazırlanmalı, yağmur sularının kilise çevresinde birikmesinin önüne geçilmesi gerekmektedir.

7. Kilisenin apsisi üzerindeki bayrak direği (gönder) ve beton ayak yerinden sökülerek kilisenin apsisine daha fazla basınç uygulaması engellenmelidir.

8. Kilisenin mevcut duvarlarında mekanik ve kimyasal temizlik çalışmaları yapılmalı, batı, kuzey ve doğudaki mevcut duvarları statik özellikleri incelenerek korunmalıdır.

9. Mevcut duvarları korunan kilisenin tarihi, dini yapısı ve duvar resimleri hakkında daha kapsamlı bilgi edinmek için geçici örtü sistemi projesi hazırlanarak kazı çalışmalarının tamamlanması gerekmektedir.

10. Kazı çalışmaları tamamlandıktan sonra kilisenin örtü sistemi projesi hazırlanarak koruma altına alınması gerekmektedir. Koruma işlemleri sırasında portatif metal konstrüksiyon kullanılmalı ve alanın dışarıdan rahatlıkla izlenebilmesi sağlanmalıdır.

11. Metal konstrüksiyonun aralarındaki panellerin şeffaf cam plakalarla gerekli havalandırma imkanları sağlandıktan sonra uygun koşullar doğrultusunda kapatılması gerekmektedir. Tüm bu işlemler için kapsamlı bir restorasyon projesi ve arazinin sismik incelemelerinin yapılması gerekmektedir.

12. Kilisenin batı, kuzey ve doğu duvarları statik açıdan incelenmeli, güneydeki temel seviyesindeki duvarları ve kiliseye girişi sağlayan merdivenlerin özgün haliyle belgelenmesi gerekmektedir.

13. Kilisenin kazı çalışmaları ve projeleri tamamlandıktan sonra, narteksin kuzeyindeki kapıya ulaşımı sağlayan batı ve kuzeydeki anakaya üzerinde incelemeler gerçekleştirilerek kiliseye Karadeniz sahilinden nasıl bir ulaşımın kullanıldığını tespit etmek gerekmektedir. Buradaki incelemeler sırasında tespit edilecek merdivenler ve gemilerin ulaşımı için tasarlanan bölümler (anakaya üzerine oyulmuş gemileri bağlamak için kullanılan halkalar ya da babalar) Büyükada ile bu kilise arasındaki din adamların ulaşım güzergahı hakkında bilgi edinmemize katkı sağlayacaktır.

14. Yapı kalıntılarının üzeri metal iskelet konstrüksiyon ve aralarına yerleştirilmiş cam levhalar ile kapatılabilir. Bu sayede yapının bulunduğu alan üzerine ayak basılmadan doğrudan üzerinde gezilerek görülmüş olur.

15. AAMK'nın (I. ve II. Evre) güneyinden başlayarak güneybatıdan Karadeniz'e uzanan anakaya üzerindeki basamaklar gibi DBK'nın kuzeydoğusundan başlayarak batısına ulaşan anakaya rampası düzenlenerek sergilenmelidir.

16. Kilisenin mevcut duvar resimleri üzerinde mekanik ve kimyasal temizlik çalışmalarının gerçekleştirilmesi, duvar resimlerinin kompozisyonları ve figürlerinin tanımlanması açısından büyük katkı sağlayacaktır.

17. Duvar resimlerinin analizi yapılarak malzeme-teknik özellikleri, türü ve dayanıklılık durumlarının incelenmesi gerekmektedir. Tüm bu işlemler, KM başta olmak üzere bölgedeki diğer yapılarla karşılaştırma ve bunların sonucunda ise tarihlendirme imkanı sunacaktır.

18. Restorasyon ve konservasyonların ardından yapılar, çevrelerine yerleştirilmiş tanıtıcı levhalar ve ışıklar vastasıyla her an ziyaretçilerin ilgisine sunulabilir.

19. Amasra merkezden itibaren yerleştirilecek olan tanıtıcı ve yönlendirici tabelalar, yerli ve yabancı turistlerin ziyaretini kolaylaştıracaktır. Bunun ardından yapıya gelen turiztlerin kilise çevresinde dolaşmalarını kolaylaştırmak için ahşap yürüme panelleri hazırlanmalı ve alanın akşam saatlerinde ziyaret edilmesini kolaylaştıracaktır.

20. Tüm bu işlemler kilisenin korunması ve tanıtımını sağlayacak hem de uzun yıllar korunarak sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlayacaktır.

1.4.5.4.Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (AAMK) (I. ve II. Evre):

1.4.5.4.1.Yeri ve Durumu:

Amasra'da Boztepe Kalesi'nde Boztepe Mahallesi, Nöbethane Sokak hattında tarihi kale yerleşiminin doğusunda yer almaktadır. Kilisenin kuzeyinde turistlerin ilgi odağı olan Ağlayan Ağaç olarak tanımlanan Selvi Ağacı bulunur (Resim 309).

Resim 309 Amasra Boztepe Mahallesi, Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (AAMK) (I. ve II. Evre) (Gür, 2018)

Karadeniz ve havanın nemini bünyesinde toplayarak sonbahar ve ilkbahar aylarında damlalar oluşturacak şekilde suyunu dallarından ve gövdesinden aşağı bırakan selvi ağacının yerinde Ağlayan Ağaç Cafe yer almaktadır. Bu kafenin güneybatısında, kafe sahibinin arazisi üzerinde yeniden yapı inşa edilmek üzere başlatılan temel kazısında iskeletler ve iki evreli kilise tespit edilmiştir. Bulunduğu yerdeki selvi ağacı ve kafeden dolayı AAMK olarak anılmaktadır.

İkinci evrede inşa edilen yapının doğusunda Büyükada yer almaktadır. Bulunduğu alanda kilise doğu surlarına bitişiktir. Kuzeydoğu-güneybatı uzantılı kilisenin apsisi ile güneydoğu duvarları, surlara bitişiktir (Resim 310).

Resim 310 AAMK (I. ve II. Evre) ve Doğusunda Büyükada (Gür, 2018)

1.4.5.4.2.Kilisenin Adı:

Kilisenin (I. ve II. Evre) inşa ya da onarım kitabesi tespit edilememiştir. Herhangi bir yazıtta ya da dönem kaynağında kilisenin adı ve kime atfedildiği tespit edilememiştir. Konumu ve inşa evreleri göz önünde bulundurularak yapı AAMK (I. ve II. Evre) olarak adlandırılmıştır.

1.4.5.4.3.Tarihlendirilmesi:

2014 yılında arazi sahibi tarafından 3. derece sit alanı sınırlarındaki Amasra Kalesi'nde Ağlayan Ağaç Cafe'nin güneybatısındaki arazide inşaat yaptırmak için Amasra Müze Müdürlüğü'ne başvuruda bulunmuştur. Başvurular üzerine Amasra Müze Müdürlüğü tarafından inşaatın yapılmasıiçin başvurulan arazide sondaj çalışması gerçekleştirmiş ve 45-50 civarında birey iskeleti tespit etmiştir.

Tespit edilen iskeletler doğrudan Amasra'nın dahil olduğu Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü'ne bildirilmiştir. 2014 çalışmalarında tespit edilen buluntular üzerine Karabük Koruma Kurulu Müdürlüğü, alan üzerinde gerçekleştirilen sondaj çalışmalarının genişletilerek çevresinin açılmasını kararlaştırmıştır. Yaklaşık bir aylık kazı çalışmalarında iki evreleri, her ikisi de tek nefli, doğu-batı doğrultusunda kilise ile mezarlar tespit edilmiştir (Resim 311).

Resim 311 AAMK (I. ve II. Evre), Batıdan Doğuya Bakış[222]

Tespit edilen iskeletler incelenmek üzere Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölüm'üne göndermiştir. Labaratuvarda gerçekleştirilen incelemeler doğrultusunda iskeletlerin cinsiyetleri, yaş grupları, ölüm sebepleri, hayat standartları ve hastalıklarına ait bilgiler ortaya çıkacaktır.

Bir sonraki sezonda devam ettirilen çalışmalarda tespit edilen kilisenin en az iki evreli bir yapı olduğu öğrenilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kilisenin içinde eksenin hafif güneye kaydırılmış (güneydoğu-kuzeybatı eksenli) daha küçük bir yapının yer aldığı tespit edilmiştir.

Mimari plan ve form özellikleri açısından KM (8.-9. yüzyıl), DBK (9-13) ve tek nefli kiliselerle büyük benzer özelliklere sahip kilisenin kazı alanından tespit edilen buluntular çoğunlukla 12-13. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. İki evreli yapının II. Evre'sinin kuzey ve güney duvarlarında çok sayıda devşirme sütun, bloktaş, sütun kaideleri, levha parçaları ve pişmiş toprak parçaları yer almaktadır. Bütün bu özellikler kapsamında 9. yüzyılda inşa edilen yapının çeşitli onarımlarla birlikte 12.-13. yüzyıllarda II. Evrede inşa edilerek kullanıldığı düşünülmektedir. 13. yüzyıl sonrası ya da Fetih dönemi ile birlikte harabe hale gelen yapının sonrasında yıkıldığı öne sürülebilir.

1.4.5.4.4.Mimari Tanıtım:

Plan

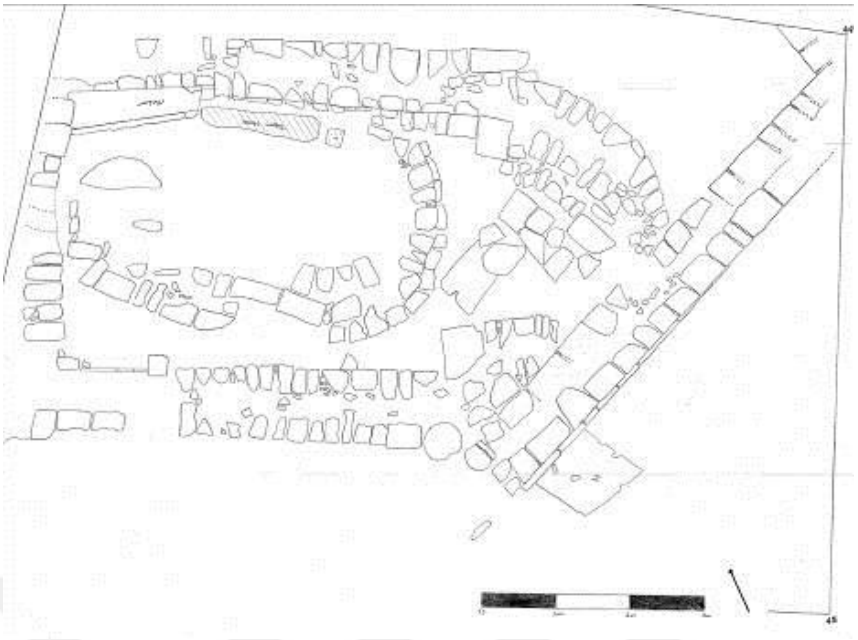
[222] (https://www.yenisafak.com/hayat/tarihi-kazida-insan-iskeletleri-bulundu-2452701 -17.04.2016)

Kilise (I. ve II. Evre) doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli ve tek apsislidir. Günümüzde temel seviyesinde iki kilise yer almaktadır. Kilisenin ilk evresi merkezde, apsis ve narteks hariç 4.00 x 2.80 m. ölçülerinde, apsis dahil, narteks hariç 5.00 x 4.00 m. ölçülerinde güneydoğu-kuzeybatı eksenli dikdörtgen naosa sahip, tek nefli ve tek apsislidir. 0.70 m. duvar kalınlığına sahiptir. Zamanla bu yapı genişletilmiş ve ekseni doğuya kaydırılarak, doğu-batı doğrultulu, daha geniş II. evre kilisesi inşa edilmiştir. II. Evre kilise, apsis ve narteks hariç, 4.20 x 3.50 m. ölçülerinde, narteks hariç, apsis dahil 9.00 x 5.40 m. ölçülerinde, duvar kalınlığı 0.98 m.'dir (Resim 312, Çizim 134)

Resim 312 AAMK (I. ve II. Evre), Amasra Arkeoloji Müzesi Kazı Arşivi (AAMKA, 2015)

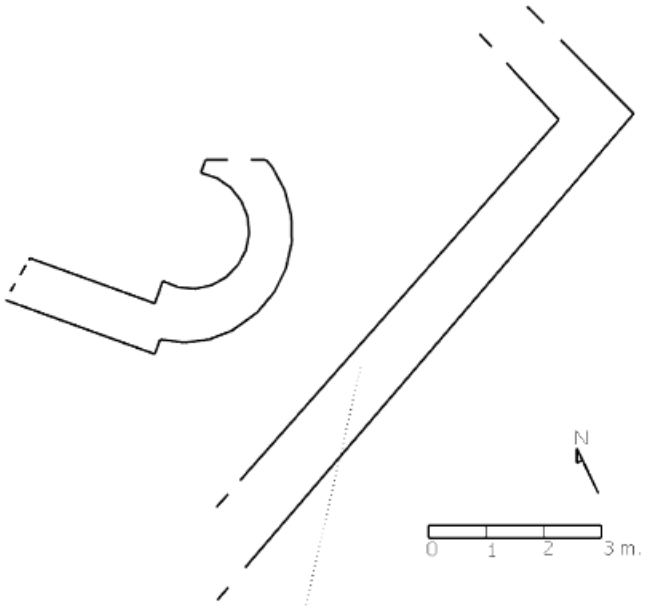
Kiliselerin ayrı incelenmesi ve karıştırılmaması için içteki kilise (I. Evre), sonradan genişletilerek üzerine inşa edilen daha büyük kilise (II. Evre) olmak üzere iki evreli dini yapı olarak tanımlanmıştır.

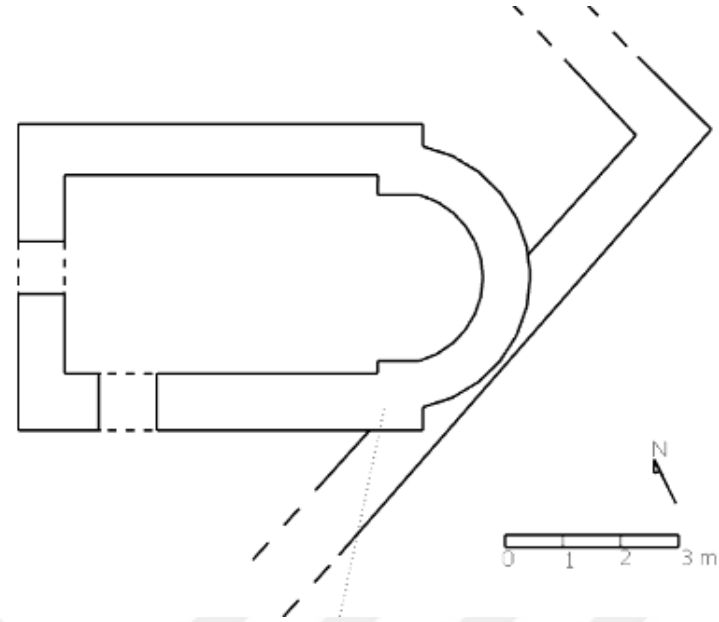
Çizim 134 AAMK (I. ve II. Evre), Rölöve (AAMKA, 2015)

Kilisenin I. ve II. evreleri, ölçü, eksen, apsis, duvar örgüsü ve inşa tekniği açısından benzer özellikler gösterir.

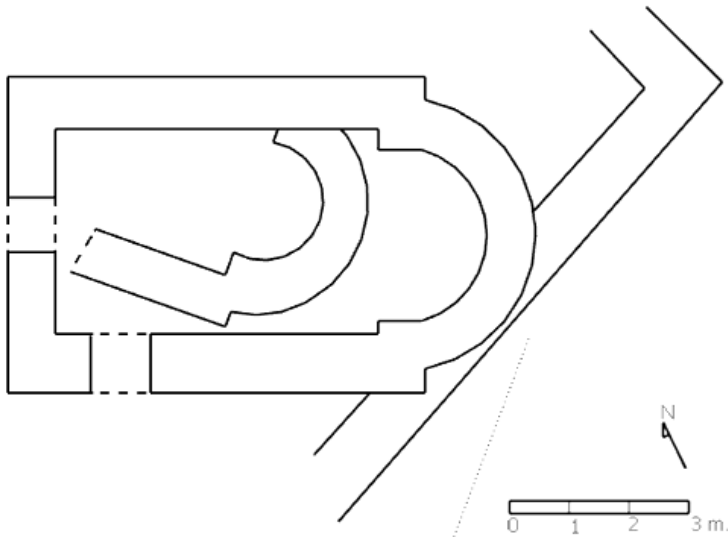
Kilisenin (I. ve II. Evre) doğusunda güneydoğu-kuzeybatı uzantılı 1.00 m. genişliğinde ve yaklaşık 10.00 m. uzunluğunda surlar bulunur. Surlar güneyden kuzeye alçalır. Güneyde yer yer anakaya üzerinde temelleri görülen surların derinliği kuzeyde 1.45 m.'ye ulaşır. Yaklaşık 10.00 m. sonra kuzeye devam eden sur, yaklaşık 90°'lik bir açıyla batıya yönelmektedir (Çizim 135-137).

Çizim 135 AAMK (I. Evre), Rölöve (Gür, 2018)

Çizim 136 AAMK (II. Evre), Rölöve (Gür, 2018)

Çizim 137 AAMK (I. ve II. Evre), Rölöve (Gür, 2018)

Dış Tanıtım

Kilisenin (I. ve II. evre) batısında Nöbethane Sokak yer alır. Yol seviyesinin yükselmesi sonucunda II. evredeki kilisenin, naosun batı ve narteksi Nöbethane Sokak'ın altında yer alır. Bundan dolayı kilisenin narteksi, kapıları ve onarımarı hakkında kesin bilgilere yer vermek mümkün değildir (Resim 313).

Resim 313 AAMK (I. ve II. Evre) (Gür, 2018)

Kilisenin I. ve II. evrelerinde, malzeme ve teknik özellikleri benzerlik gösterir. Devşirme malzemelerden inşa edilen II. evrenin inşasında, I. evrenin yapı taşları kullanılmıştır.

İç Tanıtım

I.Evrede yapı, doğu-batI doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, Doğusunda merkezi içte, içten ve dıştan yarım daire apsisten oluşur. Yapının batısı günümüze ulaşmamıştır. II.Evrede yapı, doğu-batI doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, soğusunda merkezi içte, içten ve dıştan yarım daire apsisten oluşur. Naosun güneybatsında bir kapı dışarıya açılmaktadır. Kilisenin batısından yol geçmektedir. Bu alanda narteks olup olmadığı bilinmemektedir. İleride gerçekleşecek kazı çalışmalarıyla bu bilgi kesinlik kazanacaktır (Resim 314).

Resim 314 AAMK (I. ve II. Evre) Genel Görünüm ve II. Evre Apsis (Gür, 2018)

1.4.5.4.5.Malzeme ve Teknik:

Yapı beden duvarları günümüzde temel seviyesindedir. Yapının inşasında devşirme malzemeler kullanılmıştır. Malzemeler arasında sütun başlığı, sütun ve sütun kaidelerine ait parçalar görülür.

Alt seviyelerde daha çok kesme taş büyük bloktaşlar, daha üst seviyelere doğru ise daha küçük boyutlu bloktaşlar, devşirme mimari plastik eserler ve tuğla parçaları kullanılmıştır. Yapının çevresinde mermer kaplama, çatı kiremiti, duvar tuğlası, sütun başlığı, sütun, sütun kaidesi, moloz taş ve kesme taş ve bunlara ait parçalar tespit edilmiştir. Bu malzemeler iri tuğla ve taş parçacıklı kırmızı Horasan harcı ile harmanlanarak duvar örgüsünde kullanılmıştır (Resim 315).

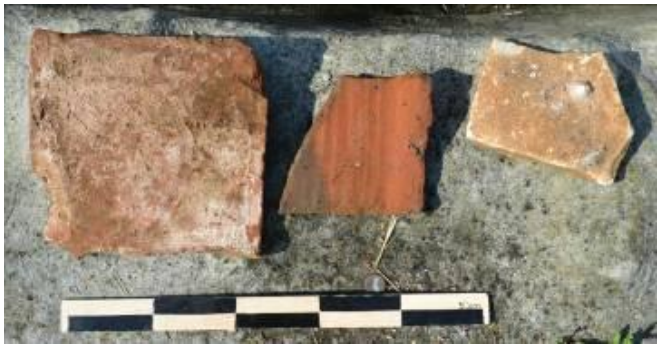

Resim 315 AAMK (II. Evre), Apsis (Gür, 2018)

Kilisenin (II. evre) kuzey ve doğu duvarları kısmen sağlamdır. Günümüze gelebilmiş kuzey duvarlarının batısında devşirme malzeme olarak kullanılan mermer sütun kaideleri, tuğla, kiremit ve zemin kaplama parçaları bulunmaktadır (Resim 316-317).

Resim 316 AAMK (II. Evre), İnşa Malzemesi (Gür, 2018)

Resim 317 AAMK (I. ve II. Evre), Çatı Kiremiti, Tuğla ve Mermer Kaplama (Gür, 2018)

İkinci evrede kilisenin zemini iri parçacıklı kırmızı Horasan harcıyla doldurularak üzeri mermer kaplıdır. Sahada mermer zemin döşeme malzemeleri tespit edilmiştir. Naosun kuzeydoğusunda zemin döşemesine ait insitu Horasan dolgu günümüze ulaşmıştır (Resim 318-319).

Resim 318 AAMK I. Evre), Naos Kuzeydoğusundaki Zemin Döşemesi (Gür, 2018)

Resim 319 AAMK (II. Evre), Naos Kuzeydoğusundaki Zemin Döşemesi (Gür, 2018)

1.4.5.4.6.Süsleme:

Arkeolojik araştırmalar sonucunda tespit edilen veriler müzenin deposunda koruma altına alınmıştır. 2018 yılı kapsamında alınan izinler doğrultusunda kilise alanından tespit edilen eserlerin restorasyon ve konservasyonunun tamamlanmadığı için AAM'nin deposunda çalışma yapılamayacak kadar karışık bir ortamda saklandığı ifade edilmiştir. Uzun süren çalışmalar

sonucunda restorasyon ve konserasyonu tamamlanacak eserlerin envanter fişlerinin çok karışık olduğu tarafımıza bildirilmiş, bu gibi aksilikler nedeniyle eserler ile envanter fişleri üzerinde çalışma gerçekleştirilememiştir. Öğrenildiği kadarıyla p.t. kandil, seramik parçaları ve mimari plastik eserlere ait bazı parçalar tespit edilmiştir.

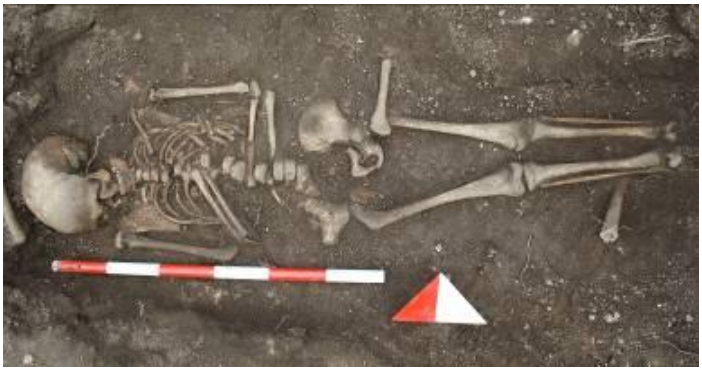
1.4.5.4.7.Mezarlar:

2014 yılı itibariyle ilk defa Amasra Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen sonda çalışmaları sırasında tespit edilen mimari yapı kalıntıları çevresinde birçok basit mezar tespit edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş simetrik mezarların dışında çeşitli yönlerde rastgele yönlendirilmiş birçok mezar tespit edilmiştir (Resim 320).

Resim 320 AAMK (I. ve II. Evre), Mezarlar (AAMKA, 2016)

Kilisenin (II. evre) naosu ve çevresinde mezarlar ve birey iskeletleri tespit edilmiştir. Naostaki mezarlar, 0.80-1.00 m. genişliğinde ve 1.80-2.15 m. uzunluğundaki basit toprak mezarlardır. Bu mezarlar dört yönden moloz taş ve toprak dolgu ile sınırlandırılmış üzerleri ile devşirme pismiş toprak tuğla, çatı kiremiti ve mermer levha parçalarıyla kapatılmıştır. Çoğu mezarın üzerinde sadece toprak dolgu ve çevrelerinde ise moloz taş malzeme bulunmamaktadır (Resim 320-322).

Resim 321 AAMK (II. Evre), Mezar (AAMKA, 2016)

Kilisenin II. evresi, I. evrenin üzerine inşa edilmiştir. I. evre, II. evrenin temelleri altında kalmıştır. I. evrenin mezarları, II. evrenin inşası sırasında naosun ortasına toplanmış ve duvarlar inşa edilmiştir.

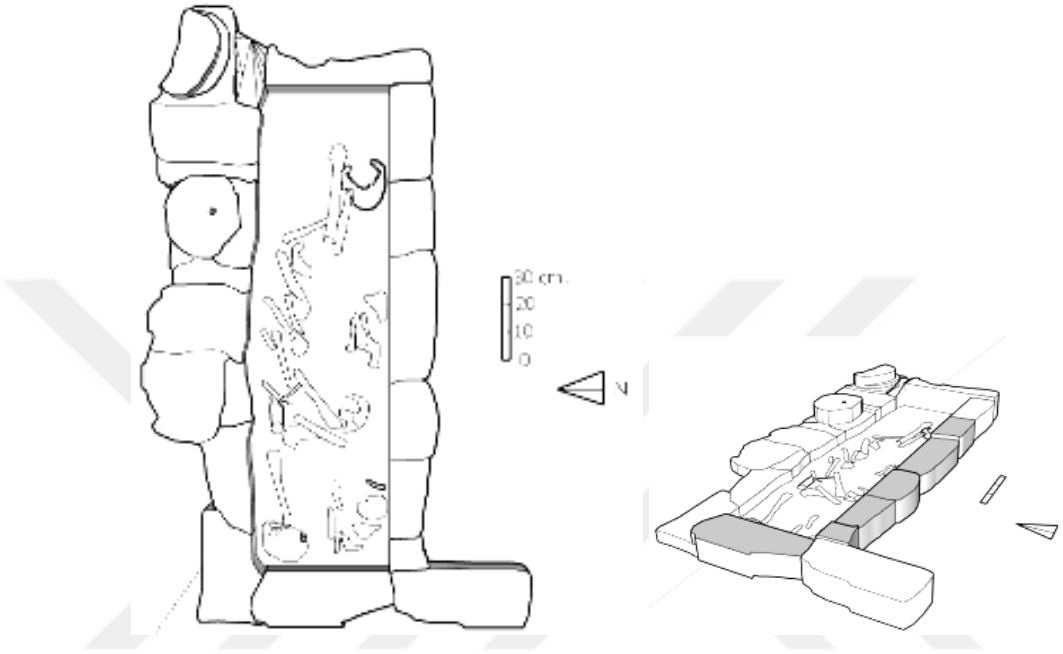
Resim 322 AAMK (I. ve II. Evre), Mezarlar (Gür, 2018)

Kilise (II. evre) çevresindeki mezarlar, üç aşamalıdır. İlk aşamada I. evreli kilisenin çevresine gömüler yapılmış, II. evrenin inşası sırasında mezarlar toplanarak II. evrenin duvarları inşa edilerek mezarlar naosun zeminine toplu şekilde yerleştirilmiştir (Resim 323, Çizim 138).

Resim 323 AAMK (I. ve II. Evre), Toplu Mezarlar (AAMKA, 2016)

İkinci evrede kilisenin zemini ve çevresindeki toprak tabakasının 0.00-0.85 m. arası mezarlık olarak kullanılmıştır. Kilisenin kuzey, batı ve güneydoğusundaki toprak tabakası henüz kazılmamıştır. Tabakaları arasında kemik kalıntıları görülmektedir. Bu alanlarda arkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmeden tüm mezarlar hakkında bilgi sahibi olmak mümkün değildir (Resim 324, Çizim 138).

Çizim 138 AAMK (I. ve II. Evre), Naosun Kuzeydoğusu, Mezar (Gür, 2018)

Naos güney ve kuzeybatı duvar örgüsü içindeki mezarlar diğerlerine oranla daha sağlamdır.

Resim 324 AAMK (I. ve II. Evre), Naos'un Güneybatısı, Mezar (AAMKA, 2016)

Mezarlar zamanla çok büyük hasar görmüştür. İlk büyük tahribat, ikinci evrede kilisenin inşası sırasında gerçekleşmiştir. Kilisenin kuzey duvarı ve apsisi üzerine yerleştirilen atık su borusu için açılan kanallar zamanla mezarların içlerine atık suların girmesine sebep olmuş ve iskeletleri çürütmüştür (Resim 325).

Resim 325 AAMK (II. Evre), Apsisin Doğusu, Mezar (AAMKA, 2016)

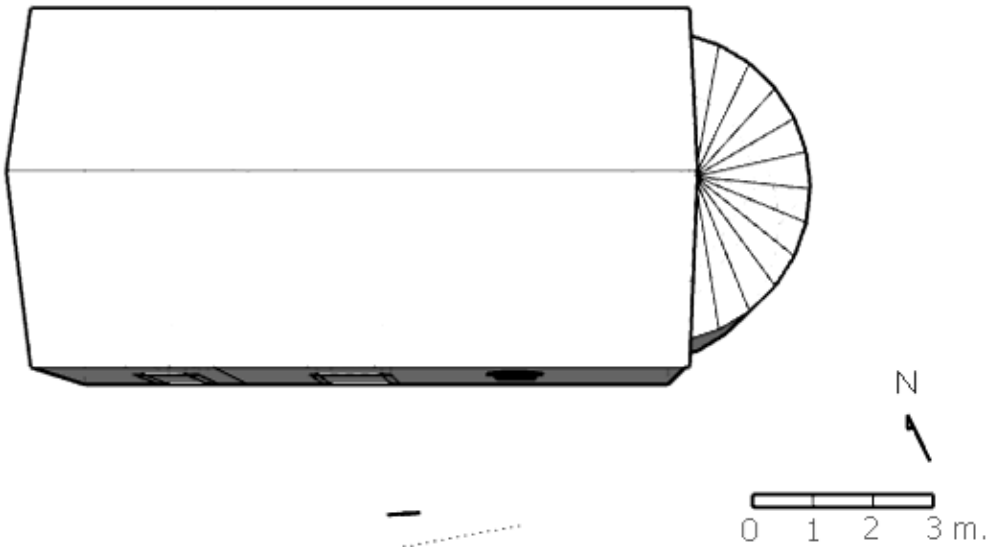
2014 yılında ilk defa AAMM tarafından gerçekleştirilen sondaj çalışmaları ve 2016 yılında devam ettirilen çalışmalarda mezarlar ve çevresinden birçok buluntu tespit edilmiştir. Buluntular arasında p.t. kandiller, sikkeler, haç parçaları, bronz yüzük, kolye uçları, cam parçaları, seramik parçaları ve düğmeler yer alır.

1.4.5.4.8.Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (AAMK), Restitüsyon Önerileri:

1. Kilise'nin (I. ve II. evre) restitüsyon önerileri, AAM kazı çalışmaları sırasında tespit edilen veriler başta olmak üzere, Amasra'da tespit edilen örnekler, Kuzeybatı Karadeniz ve Anadolu genelindeki benzer plan şemasına sahip Bizans dönemi dini yapıları, Yunanistan, Bulgaristan ve Gürcistan gibi yakın coğrafyalar dışında benzeri plan şeması ve aynı döneme tarihlendirilen dini yapılar incelenerek restitüsyon önerileri sunulmuştur.

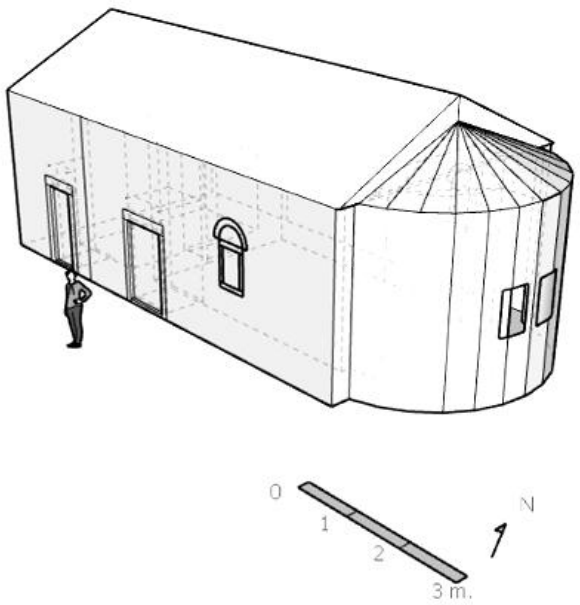
2. Kilise'nin (I. ve II. evre) benzeri örtü sistemi, pencere ve kapı düzenlemeleri, apsis yapısı, duvar kalınlık ve yükseklikleri, malzeme-teknik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Amasra, Ordu, Giresun, Trabzon, Filyos, İstanbul, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya, Kırım ve Gürcistan'daki Bizans dönemi dini yapılarla malzeme-teknik, arkeolojik veriler ve plan tipolojisi açısından benzer özelliklere sahiptir.

3. Araştırmalar doğrultusunda incelenen yapıların çoğu tek nefli, kırma çatılı ve yarım daire apsislidir. Yapıların doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı naosunun batısında, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir narteksi yer alır. Kilisenin (II. evre) batısında, narteksin üzerinden yol geçmektedir. Bundan dolayı da bu alan üzerinde kapsamlı çalışma yapmak mümkün olmamıştır. Fakat benzeri örnekler incelendiğinde yapıların batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir narteks yer almaktadır. Yapının boyutlarına göre narteksler genişlik, yükseklik ve kat planları değişiklik göstermektedir. Burada yapının küçük boyutları düşünüldüğünde batıda, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir narteks yer almalıdır. Narteks tek katlı ise içten ve dıştan ahşap kırma çatılıdır. Narteks, KM'de olduğu gibi iki katlı ise alt kat üç birimli, tonoz örtülü (çapraz tonoz, tekne tonoz ya da aynalı tonoz olabilir), üstkatları ise ahşap kırma çatılı olmalıdır (Çizim 139-140).

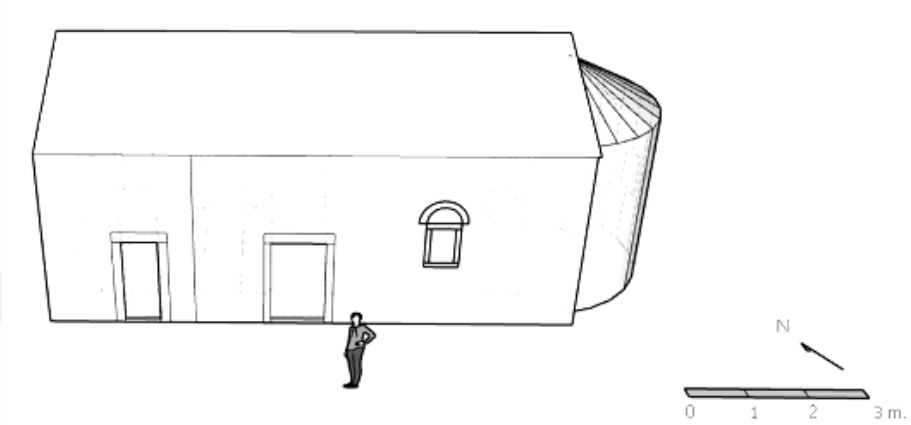
Çizim 139 AAMK (II. Evre), Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

4. Kilisenin doğusunda yarım daire bir apsis bulunur. Doğudan temel seviyesine kadar gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında kilisenin su basman seviyesine ulaşılmıştır. Tüm bu incelemeler ve Amasra başta olmak üzere bölgedeki benzeri yapıların apsisleri üzerinde gerçekleştirilen gözlemlerde, apsislerin içten ve dıştan çoğunlukla yarım daire oldukları öğrenilmiştir. Apsis, içten ve dıştan yarım daire, üzerinin ise içten yarım kubbe, dıştan ise simetrik, eğimli olduğu görülmüştür. Apsislerde çeşitli sayılardaki (bir, iki ya da üç) pencere açıklıkları, yapıların apsisine doğal ışık girişini sağlamaktadır (Çizim 140).

Çizim 140 AAMK (II. Evre), Güney ve Doğu Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018)

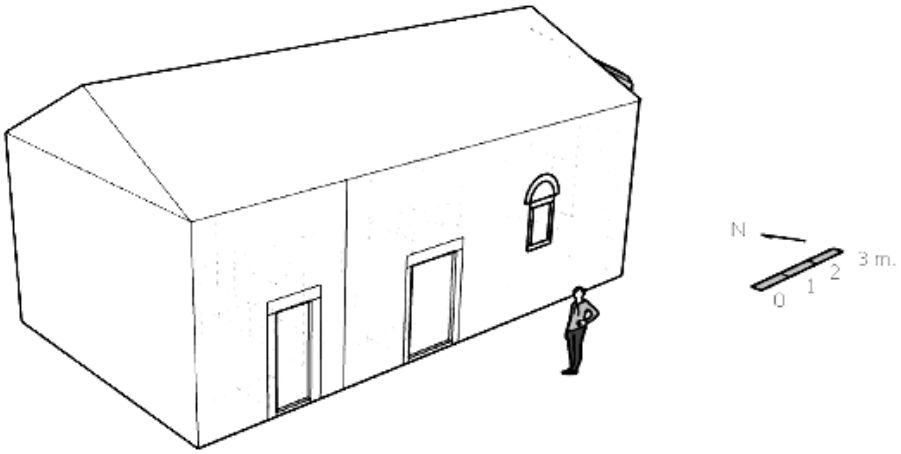
5. Yapının güney duvarının ortalama 0.85 m. bölümü günümüzde sağlamdır. Duvar ekseninin batısında yaklaşık 1.00 m. genişliğinde bir kapı bulunmaktadır. Günümüze ulaşmayan duvarların yukarı seviyelerinde muhtemel bir ya da iki pencerenin yer aldığı düşünülür. Eksenin batısında bir kapının yer aldığı düşünüldüğünde simetrik bir düzenlemeye sahip bir pencere ile güney cephenin naosa açıldığı tahmin edilir. Yapı boyutları göz önünde bulundurulduğunda güney duvarda bir ya da iki pencerenin bulunması muhtemeldir (Çizim 141).

Çizim 141 AAMK (II. Evre), Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

6. Kilisenin batısında (yol sebebiyle) çalışmalar devam ettirilememiştir. Bu alanın üzerinden yolun geçmesi sebebiyle çalışmalar tamamlanmadan bırakılmıştır. En özgün ve doğru bilgilere, bu alan üzerinde gerçekleştirilecek çalışmalar doğrultusunda ulaşmak mümkün olacaktır. Gerçekleştirilen incelemeler doğrultusunda benzeri örneklerde ve yakın çevrelerdeki aynı plan tipine sahip yapılarda, narteksein güney ve kuzeyinden birer kapı vasıtasıyla yapıya girilmektedir. KM'nin kuzey narteks duvarında, sonradan kapatılarak pencere haline dönüştürülmüş, 2.00 m. yüksekliğinde ve 0.80-0.85 m. genişliğindeki kapı, FC'de kuzey cephenin batısında kapatılan kapı ve onarım izleri ile benzerlik gösterir. TAKAY'ın naos güney duvarındaki kapı, narteksin güney duvarında sonradan kapatılan kapı, AAMK (II. Evre) narteks güney duvarında bir kapının bulunması gerektiğini gösterir.

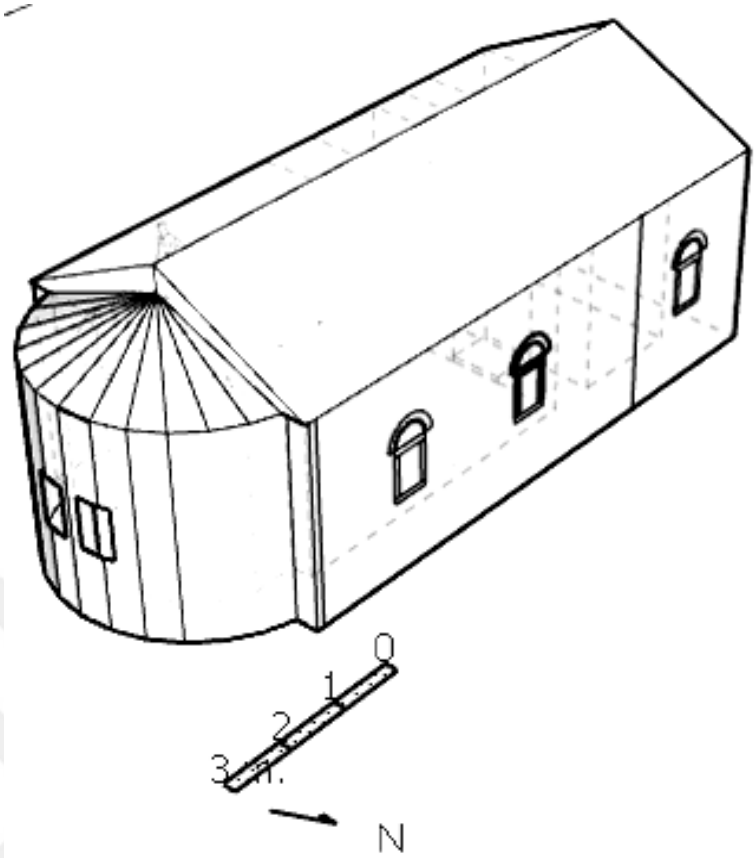
7. Kilisenin (I. evre) güneyinde anakaya üzerine oyulmuş basamaklar, kilisenin güney cephesindeki kapı ve narteksin güney cephesindeki muhtemel kapıy desteklemektedir. Kilisenin bulunduğu alanın batısı sarp kayalıktır. Bundan dolayı da batı cephede kapı ve pencerenin bulunmadığı düşünülür.

Çizim 142 AAMK, Batı ve Güney Cepheler, Restitüsyon (Gür, 2018)

8. Kilisenin (II. evre) naos ve narteksinin üzeri, çift eğimli ahşap kırma çatılıdır. Benzeri örnekler göz önünde bulundurulduğunda yapının naos ve narteksi içten tonoz, dıştan ise kırma çatılıdır. AAMK (II.Evre) çevresinde moloz dolgu ve çatı kiremiti parçaları tespit edilmiştir. Yaının örtü sistemine ait malzemelerin, yapının yıkılması sonucunda çevredeki yapıların inşasında kullanılmak üzere taşındığı düşünülür. Alan üzerinde gerçekleştirilen incelemeler sırasında moloz ve harçların azlığı bu düşünceyi desteklemektedir. Tonoz dışında çift yönde eğimli, kırma çatı ile kapalı olduğu düşünülen kilisenin çatısının kiremit kaplı olduğu tahmin edilir. Alan üzerinde gerçekleştirilen incelemelerde çok az sayıda çatı kiremiti tespit edilmiştir. Tespit edilen çatı kiremitleri ise Roma ve Bizans dönemi yapılarından sökülmüş, devşirilmiş ya da kırık olan tuğlaların basit toprak mezar yapılarında kullanılmasıyla ortaya çıkartılmıştır. Tespit edilen çatı kiremitleri, kısa kenarı hariç 0.03-0.05 m. kalınlıkta, L kenarı ile kalınlıkları 0.07-0.08 m.'ye ulaşmaktadır. Basit toprak mezarların üzerlerinde kapak olarak kullanılmış kiremitlerden hiçbiri tüm halde tespit edilememiştir. Bundan dolayı da kiremitlerin uzunluk ve genişlik ölçüleri tespit edilememiştir (Çizim 142).

9. Kilisenin (II. evre) kuzey ve güney cephelerinin simetrik bir düzenlemeye sahip olduğu düşünülmektedir. Gerçekleştirilen incelemelerde yapıların güney ve kuzey cephelerinde simetrik pencereler görülür. Kilisenin küçük boyutları ve inşa edildiği arazinin topografik yapısı düşünüldüğünde yapının kuzey cephesinde biri narteks duvarında diğer iki ya da üçünün ise naos kuzey cephesinde olmak üzere üç ya da dört pencere bulunmalıdır (Çizim 143).

Çizim 143 AAMK (II. Evre), Restitüsyon, Doğu ve Kuzey Cepheler (Gür, 2018)

1.4.5.4.9.Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (AAMK), Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi:

1. Kazı alanı çevresinde acilen gerçekleştirilecek incelemeler doğrultusunda kilisenin tespit edildiği alanın 3. derece sit alanından 1. derece sit alanına düşürülmesi gerekir.

2. Kilisenin (I. ve II. evre) bulunduğu alanın üzeri günümüzde geotokstil örtülüdür. Bu geçici koruma uygulaması, alanın mekanik, kimyasal ve beşeri tahribatlara karşı korunmasında yetersiz kalacaktır. Geotokstil yerine daha kalıcı bir önlem alınmalıdır (Resim 326).

Resim 326 AAMK (I. ve II. Evre), Geotekstil Örtü (AAMKA, 2016)

3. Alan çevresindeki sivil yapılardan bazılarına ait atık su boruları kilisenin üzerinden geçer. Belirli bir alan sınırlaması ve sızdırmazlık oranları tespit edilmeli, atık su ve temiz su kanallarının bu alan çevresinden taşınması gerekmektedir. Aksi bir durumda alan, su baskınları ve taşkınlara maruz kalacak, yapı aşırı nem sebebiyle hızlı şekilde tahrip olacaktır.

4. Kilise (I. ve II. evre) çevresinde yağmur suları için kanallar hazırlanmalı ve yağmur sularının alan içerisinde birikmesinin önlenmelidir.

5. Kilisenin I. ve II. evrelerinin korunabilmesi için mevcut duvarları, mezar yapıları (kaldırılan iskeletlerin mümkün olduğunca ya da sergilenebilecek nitelikte olanları ve çevrede gerçekleştirilecek çalışmalarda tespit edilecek mezar yapıları ve iskeletlerin olduğu yerde sergilenmesi), doğusundaki surların statik özellikleri göz önünde bulundurularak dondurulmalıdır.

6. Kilise (I. ve II. evre) çevresinde en kısa sürede kazı çalışmaları tamamlanmalı ve alanın üzeri örtülerek korunmalıdır. Koruma işlemleri sırasında portatif metal konstrüksiyon kullanılarak alanın dışarıdan rahatlıkla görünmesi sağlanmalıdır.

7. Metal konstrüksiyonun aralarındaki panellerin şeffaf cam plakalarla gerekli havalandırma imkanları sağlandıktan sonra uygun koşullar doğrultusunda kapatılması gerekmektedir. Tüm bu işlemler için kapsamlı bir restorasyon projesi ve arazinin sismik incelemelerinin yapılması gerekmektedir.

8. Kilisenin (I. ve II. evre) doğusundaki surlar olduğu gibi korunmalı ve kilise de dahil olmak üzere tüm bu alanların üzerine temas etmeyecek şekilde yerleştirilecek portatif ahşap yürüme alanları ile yapıların her alanının temas edilmeden görülebilmesi için hazırlıkların tamamlanması gerekir.

9. Kilisenin (I. ve II. evre) doğusundaki surlar statik açıdan incelenmeli ve kazı çalışmaları tamamlanarak kuzeybatı-güneydoğu uzantılarının ortaya çıkartılmalıdır.

10. Surların mekanik-kimyasal onarımları sontrasında konservasyonu yapılmalıdır.

11. Yapının güneybatısında, kiliseye (I. ve II. evre) ulaşımı sağlayan anakaya üzerine oyularak inşa edilmiş basamakların temizlenerek özgün dokusunda korunması gerekmektedir.

12. Yapı kalıntılarının üzeri metal iskelet konstrüksiyon ve aralarına yerleştirilmiş cam levhalar ile kapatılabilir. Bu sayede yapının bulunduğu alan üzerine ayak basılmadan doğrudan üzerinde gezilerek görülmüş olur.

13. Kilise, surlar ve yapıların güneybatısındaki anakaya üzerine oyulmuş merdivenlerin dışındaki toprak alanlar, çakıltaşları ve çimlerle daha estetik hale getirilebilir.

Resim 327 AAMK (I. ve II. Evre), Güneydeki Basamaklar (AAMKA, 2016)

14. Kilisenin güneyindeki anakaya üzerine oyulmuş merdivenler açığa çıkartılmalı ve incelenmelidir. Gerekli araştırmaların ardından rıhtıma uzandığı düşünülen merdivenlerin Bizans döneminde kiliseye ulaşan merdivenler açığa çıkartılmalıdır (Resim 327).

15. Restorasyon ve konservasyonunun ardından yapılar, çevrelerine yerleştirilmiş tanıtıcı levhalar ve ışıklar vastasıyla gündüz-gece insanların ziyaretine sunulabilir.

2.4.5.5.Fatih Camii (FC), Kilise Mescidi (KM), Doğu Burç Kilise (DBK) ve Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (AAMK), Karşılaştırma ve Değerlendirme[223]

KM (tek nefli), FC (kiborion) ve DBK (tek nefli-iki evreli) yer almaktadır. Bu üç yapıdan FC ile KM çeşitli onarımlarla günümüze gelmiş, DBK'nın apsisi onarılmış, güney duvarı ve örtü sistemi yıkıktır. Bu üç yapının dışında Boztepe'nin kuzeydoğusunda AAMK iki evreli ve her ikisi de tek nefli kiliseler karşılaştırılmış ve Karadeniz örnekleri içerisinde değerlendirilmiştir. Yapılar, Anadolu örnekleri başta olmak üzere Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Hırvatistan çevresindeki yapılarla benzer plan, malzeme-teknik ve süsleme özelliklerine sahiptir. Yukarıda isimlerini belirttiğimiz dört ayrı noktadaki dini yapılarının planları, malzeme ve teknik özellikleri, süsleme ve duvar resimleri incelenmiş, restorasyon ve restitüsyon önerileri sunulmuştur. Bu dört yapı aşağıda alt başlıklar halinde *(Tarihçeleri ve Onarım Faaliyetleri Plan Özellikleri Naos, Apsis, Narteks,Örtü Sistemi, Kapı ve Pencereler, Ek Yapılar, Mezar Yapıları, Şapeller, Vaftizhaneler (?), Atrium Malzeme ve Teknik Özellikleri Süsleme ve Duvar Resimleri)* karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Tarihçeleri ve Onarım Faaliyetleri

705 ve 830 yıllarında Amasra'ya gerçekleşen saldırılarda kentin tahrip edildiği bilinmektedir. Bu dönemde hasar gören kent surları ve mimari yapıların dışında Zindan Kalesi ve İçkale'deki kiliselerin yıkıldığı ya da zarar gördüğü düşünülmektedir. Araştırmacı bu iki yapının 9. yüzyılda ortak restorasyon çalışmalarıyla onarıldığını ifade etmiştir (Bağdatlı-Çam, 2017: 5).

Eyice, FC ve KM'nin 9. yüzyıla tarihlendirilebileceğini öne sürer (Eyice, 1952: 4; Eyice, 1954a: 104). FC ve KM'nin cepheleri Orta Bizans dönemi inşa faaliyetleri, malzeme ve teknik özellikleri konusunda önemli bilgiler sunar (Sharp, 2010: 95). Araştırmacılar FC ve KM'nin malzeme-teknik özellikleri açısından surlardaki onarımlarla ilişkili olduğunu öne sürmüş ve yapılardaki onarımları 9. yüzyıla tarihlendirmiştir (Crow ve Hill, 1995: 259-260).

Bu döneme ışık tutacak en önemli kaynağın George'nin Vitası olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar çelişki ve abartılarla dolu olsa da Bizans topraklarına saldıran Ruslar hakkında önemli

[223] ABAMKYHPK, bu dört yapı ile plan ve mimari özellikleri açısından farklıdır. FC ise diğer üç yapıdan plan özellikleri açısından farklı olmasına rağmen uzun yıllar araştırmacılar tarafından sehven tek nefli kilise olarak ifade edilmiş ve bu karmaşa ortadan kaldırılmak için FC'nin karşılaştırma ve değerlendirme kapsamında incelenme gereği duyulmuştur. Ayrıca FC'nin 12.-14. yüzyıllara tarihlendirilen malzeme, teknik ve süsleme özellikleri, KM ve DBK ile büyük benzer özelliklere sahiptir. Bu genel özellikleri ve planındaki yanlış değerlendirmeler, FC'nin bu bölümde değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

bilgiler sunar (Jenkins, v.d., 2001: 18). Amasra'ya saldıran Ruslar'ın Bizans kiliselerine yaptıklarını;

"Kiliseleri yıktılar, kutsal emanetleri tasfiye ettiler ve yerlerine kendi sunaklarını kurdular" vitadaki şu cümleler çok net özetlemektedir (Jenkins, v.d., 2001: 18). Bundan dolayı kiliselerin 9. yüzyılda tahrip olduğu ve Rus saldırıları sonrasında yeniden onarıldığı ya da inşa edildiği düşünülmektedir.

Vitada anlatılan 9. yüzyılda yıkılan kiliseler akıllara bu tarihte burada kiliselerin olduğu ve bu tarihten önceki bir dönemde inşa edilmiş olabileceğini düşündürür. Araştırmacılar da kiliselerin 9. yüzyılda yeniden inşa edilmiş ya da onarılmış olabileceğini savunurken daha önceki bir tarihte, 8. yüzyıl ya da daha erken bir tarihte 7. yüzyılda bile inşa edilmiş olabileceğini yazar (Crow ve Hill, 1995: 259-260).

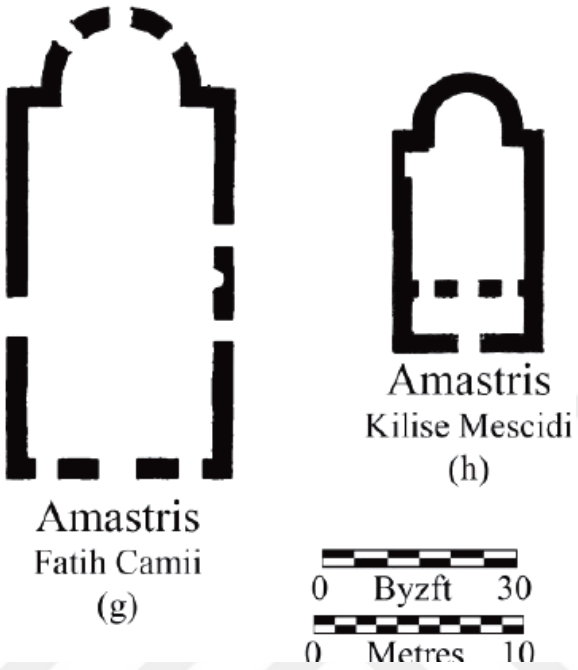
Plan Özellikleri

FC'nin apsisi 7.00-8.00 metre civarında etkileyici bir yüksekliğe sahiptir. Batı ve doğu cepheler arasında kot farkından dolayı yükseklik seviyeleri farklıdır. FC doğudan batıya, KM ise batıdan doğuya eğimli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Bu iki yapı eğimli arazi yapılarının dışında iki yapıda benzer birçok mimari özellik görülmektedir. FC ve KM'nin, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planları, yüksek duvarları, doğuda dışa taşkın, içten ve dıştan yarım daire apsisleri, apsislerindeki üçlü pencereleri, onarım faaliyetleri benzer özelliklere sahiptir (Sharp, 2010: 90).
Amasra kiliselerinin plan özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak için öncelikle Bithynia, Paphlagonia ve Pontos'taki kiliselerin plan özelliklerine bakmak gerekmektedir. Karadeniz sahilindeki bazilikal planlı kiliselerin plan özellikleri bölgedeki dini yapıların Amasra Kiliseleri'ndeki naos, nef sayıları, kapı ve pencere sistemleri, taşıyıcılar (sütunlar), apsis, narteks yapıları, örtü sistemleri, malzeme ve teknik özellikleri, yapı evreleri ya da onarımlar, parekklesion (?) ya da vaftizhane (?) gibi ek yapılarına olan etkileri hakkında önemli bilgiler sunacaktır.

Naos

Plan tipleri açısından değerlendirildiğinde 9. yüzyılda naos ve doğudaki üçlü apsis düzenlemesi ayinlerin düzenlenmesi için önemli liturjik yapıdır. Bu dönem için Yunan haçı planlı kiliseler bu ihtiyaca karşılık verebilecek ünik yapılardır. Üçlü kutsal alan, Krautheimer'in de belirttiği gibi 7. yüzyılın başlarından itibaren yaygın olarak uygulanmıştır. Üçlü apsis düzenlemesi imparatorluk sınırlarında standart bir uygulamaya sahip değildir fakat başkent İstanbul'da bu standart form uygulanmaya çalışılmıştır. Tirilye Fatih Cami ve Side Kilise H Yapısı gibi örneklerde doğudaki mekanların düzeninde görülen açı farklılıklarını form açısından, 8. yüzyılın

hala bir deneme dönemi olduğunu göstermektedir. Kilisenin inşa edildiği yapı evresi göz önünde bulundurulduğunda üçlü apsis düzenlemesinin yokluğu, kilisenin daha erken bir tarihte inşa edilmiş olabileceğini düşündürür (Sharp, 2010: 96).

Çizim 144 FC (g) ve KM (h) Planlarının Karşılaştırılması (Günümüzde Durumları) (Sharp, 2010: 52)

KM ve FC'nin plan tipleri de tarihlendirme konusunda önemli veriler sunmaktadır (Çizim 144). Eyice yaptığı çalışmalarda (1951, 1952, 1954, 1965) bu iki yapının doğu-batı doğrultusunda tek nefli ve tek apsisli kiliseler olarak tanımlamıştır. Araştırmacı Binbirkilise 36 Numaralı Kilise ile karşılaştırmıştır (7.-8. yüzyıl) (Eyice, 1954a: 103-104). Eyice'nin buradaki en büyük hatası FC'nin tek nefli kilise olduğunu belirtmesidir. Aslında FC, kiborion planlı bir kilisedir. Ayrıca Eyice'nin bu değerlendirmesinin çok da doğru olmadığı ortadadır. Çünkü 36 Nolu Kilise ile KM, sadece plan açısından benzerlik göstermektedir. 36 No'lu yapı batıdan doğuya apsis dahil 12.00 m. uzunluğunda, apsisi dıştan yedi cepheli, örtü sistemleri ve galerileri açısından KM'den kısmen farklılık gösterir (Ramsay ve Bell, 1909: Fig. 130, 176-178; Sharp, 2010: 97; Eyice, 1954a: 103-104). 36 No'lu yapıdan daha çok Amasra kiliseleri ile bölgede daha çok benzer özellikler gösteren yapıların olduğu bilinmektedir. 24 No'lu Yapı, 22 No'lu Yapı, Karadağ Asamadi Kilisesi ve Khan Kilisesi apsis cepheleri ve planları değerlendirildiğinde 36 No'lu Yapı'ya kıyasla KM ile daha çok ortak özelliğe sahiptir (Ramsay ve Bell, 1909: Fig. 30, 80, 213, 356).

Khan Manastırı Kilisesi, KM ile benzer özelliklere sahiptir. Manastırın güneydoğu köşesine bitişik olarak inşa edilmiştir. Doğu-Batı doğrultusunda tek nefli kilisenin batısında kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir narteks, doğusunda ise içten ve dıştan merkezi bir apsis, apsisin kuzey ve güneyinde içten yarım daire, dıştan ise düz duvarla son bulan küçük apsis şeklinde nişler bulunur (Ramsay ve Bell, 1909: Fig. 356). Bu düzenlemenin bir benzeri ise KM'de görülmektedir.

Amasra'da üç benzer örneğini gördüğümüz doğu-batı doğrultusunda tek nefli, doğuda genellikle tek apsisli, batıda ise kuzey-güney doğrultulu tek narteksen oluşan birçok kilise bulunmaktadır. Geç Roma-Erken Bizans döneminde yaygın olarak kullanılan bu plan tipine sahip kiliseleri her dönem ve Post-Bizans'ta da Anadolu genelinde görmek mümkündür. Amasra'da KM, AAMK ve DBK bunun en güzel örnekleri arasındadır. Karadeniz sahil kentleri arasında da çok fazla uygulanmış olan plan tipidir. Tirebolu Kilisesi (13.-14. yüzyıl), apsis dahil dıştan 10.00 m. uzunluğunda, batıda kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks, doğuda ise içten ve dıştan yarım daire bir apsis yer alır. Naos üzeri kubbe ile örtülü yapının naos doğu duvarında (apsisin kuzey ve güneyinde) KM'nde olduğu gibi işlevsel nişler yer alır (Bryer ve Winfield, 1985: 141-143, Plan 27-28). Bibat Köyü Kilisesi'de 13.-14. yüzyıla tarihlendirilmesinin yanında benzer formların bu dönemde de Karadeniz sahil kentlerinde kullanıldığını gösterir (Bryer ve Winfield, 1985: 270, Plan 76). Çok geç tarihli olmasının yanında benzeri plan şeması ve boyutlarda işlevsel olarak inşa edilmiş olmaları açısından önemlidir.

Eyice, Amasra kiliselerinin bazilika olarak planlanmadıklarını ve içinde koridorların (?) yer aldığını yazmaktadır (Eyice, 1954a: 101). Araştırmacının görüşlerinin muhtemel bir öngörüden ibaret olduğunu düşünen Sharp, KM'de galerilerin bulunmadığını öne sürmektedir. Sharp, FC için Eyice'nin galeri katı konusunda haklı olabileceğini öne sürer ve yapıyı sehven tek nefli kilise olarak sunar (Sharp, 2010: 99). KM'de galerilerin yer aldığını öne süren araştırmacının, yapının geçirdiği evreleri ve restorasyonları gözden kaçırdığı düşünülür. KM'nin kuzey ve güney cephelerinde 0.10 x 0.10 m. kalınlığında sıralı kare ahşap yuvalarını gözden kaçırmış olmalıdır. Bu boşlukların içerideki ahşap konsolların uzandığı yuvalar olarak düşünmek doğru olabilir. Yuvaların onarımlar sırasında inşa edilen ahşap iskeleye ait olduğu düşünülür.

Eyice'nin KM'nin galeri katı konusundaki görüşleri düşündürücüdür (Eyice, 1954a: 101) çünkü bu ölçüde büyük bir yapıda üst katta ahşap bir galerinin bulunma ihtimali yoktur fakat gynekaionun yer aldığı ortadadır. Yapıda gerçekleştirilebilecek incelemeler doğrultusunda bu sorulara daha doğru cevaplar verilecektir. Yerinde incelenen, AVGMA fotoğraflarında da görülen narteksin çapraz tonoz örtü sistemleri, naosun doğu duvarındaki üçlü açıklık, araştırmacıların gynekaion görüşlerini desteklemektedir.

FC ve KM'nin zemininde onarım çalışmalarının gerçekleştiği esnada birçok mezar ve iskelet tespit edilmiştir. Avraam, Amasra'yı Karadeniz'e uzanan yüksek bir kayalık üzerindeki kent olarak yorumlamaktadır. Avraam'ın 1872 tarihli bildirisinde Amasra'daki kiliselerin camiye çevrildiğini, kiliselerinin zeminindeki mezarları inceleyerek ölçülerini aldığını sunmuştur. Bizans ya da Cenevizler dönemine tarihlendirildiği düşünülen bu mezarların incelenmesi sırasında birçok buluntu, yazıt ya da kitabenin tespit edilmesi muhtemeldir (Avraam, 1872: 48; Eyice, 1952: 3). FC'nin zemini günümüzde beton, üzeri ise halı kaplıdır. KM'nin ise bitkisel ve geometrik süslemelere sahip zemini, özgün dokusuna aykırıdır.

Bulgaristan çevresinde benzer plan şemasına sahip birçok kilise bulunmaktadır. Sharp bu örneklerin Bulgar yapılarında evrensel bir kullanıma sahip olduklarını fakat küçük olmaları açısından (10.00-12.00 m.) Amasra Kiliseleri ile benzer olmadıkları ifade edilmiştir (Sharp, 2010: 97). Sharp'ın gözden kaçırdığı diğer bir özellik ise KM'nin boyutunun küçüklüğüdür. KM'nin Yunanistan, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Romanya ve Sırbistan yapıları ile benzer özelliklere sahip olduğu görülmüştür.

FC'nin kuzey cephesinin doğusundaki kapı (sonradan pencere haline dönüştürülmüştür) ile kiliseye batıdan girişi sağlayan merkezi kapının üzerindeki devşirme malzemeler onarım ve evreleme açısından bütünlük gösterir. İki kilisenin aynı planda yeniden onarıldığını ifade edilmektedir. Malzeme, teknik, süsleme ve plan tipleri göz önünde bulundurulduğunda bu iki yapıda çalışan ustaların aynı ekipten oldukları düşünülmekte ya da birbirlerini kopya ettikleri ifade edilmektedir. Araştırmacıların FC ve KM'yi malzeme, teknik, restorasyon çalışmaları ve ortak ustaların onarımları açısından karşılaştırmaları kabul edilebilirken plan özellikleri açısından kıyaslamaları büyük bir hatadır. Çünkü KM, tıpkı AAMK ve DBK gibi tek nefli, tek apsisli ve tek narteksli bir kilisedir, FC ise kiborion planlı ünik bir yapıdır.

FC, kronolojik olarak (Eyice, 1951b: 3-8, Eyice, 1952: 1-4, Gökoğlu, 1952: 139-140, Eyice, 1954a: 97-105, Planche 37-38, Eyice, 1965: 22-74, Eyice, 1982: 608-612, Tuğlacı, 1985: 16-17, Sakaoğlu, 1987, Hill, 1990: 81-91, Hill, 1991: 311-321, Foss, 1991c: 75, Ruggieri, 1991: 91-92, 132-134, 236, III 25-27, III 47, Hill ve Crow, 1992: 83-92, Hill ve Crow, 1993: 19-25, Marek, 1993: 96-97, Crow ve Hill, 1995: 251-265, Ruggieri, 1995: 62-69, Eyice, 1995: 241-242, Sakaoğlu, 1999: 38-56, 153-155, Brubaker ve Haldon, 2001: 15, Zavagno, 2009: 129-151, Sharp, 2010: 89-117, Alper ve Alper, 2010: 129-138, Yaylı ve Ozan ve Boran, 2011: 262, 265-266, 275, 288, Verim, 2015a: 1-188, Yaylı, Aydın, Artar, Görmüş ve Bayrak, 2015: 19-20, Yıldız, 2017: 124-125, Bölükbaşı-Ertürk ve Türker, 2017: 352-353, Crow, 2017: 389-394, Özman, 2018: 35-36, Sağlam, 2018: 26-284) tarafından incelenmiştir. Bu araştırmacıların hepsi de FC'yi tek nefli, tek apsisli, tek narteksli olarak tanımlamış, örtü sistemini ise içten tonoz

dıştan kırma çatılı, içten ve dıştan tonoz ya da içten ve dıştan kırma çatı sistemli olarak tanımlamıştır. FC hakkında monografik çalışma yapan araştırmacılar (Eyice, 1995: 241-242, Verim, 2015a: 1-188), çalışmalarında yapının doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli ve tek apsisli büyük bir kilise olarak tanımlamış, hatta tüm bu çalışmaların üzerine hazırlanan tekrar niteliğindeki bilgilerin sunulduğu yüksek lisans tezinden hazırlanan makalede ise (Verim, 2015b: 58-74), aynı bilgiler tekrarlanmıştır. İncelemeler doğrultusunda kilisenin yukarıda da araştırmacılar tarafından ifade edildiği gibi tek nefli bir kilise olmadığı, 8.-9. yüzyıllara tarihlendirilen kiborion planlı bir yapı olduğu görülmüştür. FC, inşa tarihi, cephe düzenlemesi, malzeme, teknik ve onarım evreleri açısından 8.-9. yüzyıla tarihlendirilen KM ile benzer özelliklere sahiptir fakat plan özellikleri açısından tamamen farklılık gösterir.

DBK, konumu ve yapısıyla kent için ünik bir örnektir. Bizans dönemi Suriçi olarak adlandırılan çekirden kalenin kuzeydoğusunda yuvarlak burç içerisine inşa edilmiştir. Kilisenin apsisi aynı zamanda kentin kuzeydoğusundaki yuvarlak burçtur. Kiliseler çoğunlukla apsisleri dışa bakacak şekilde doğuya yerleştirilmiştir. Kiliselerin inşa edildikleri yerlere göre kapılar batı ya da güney duvarlarındayer almaktadır. Bu şekilde DBK'da olduğu gibi kalenin burçlarına inşa edilen yapılar dışında genellikle surların içine inşa edilmiş kilise ya da şapeller bulunmaktadır. KM, FC, AAMK (I. ve II. Evre) sur içine inşa edilmiş dini yapılara örnektir.

Amasra Suriçi Kuzeydoğu Burç içindeki DBK gibi kent surları ya da burçları içine inşa edilmiş Erken Bizans dönemine tarihlendirilen birçok kilise bulunmaktadır. Bunlar arasında 6. yüzyıla tarihlendirilen Sırbistan, Saldum Kalesi ve Kuzeydoğu Burç içindeki Şapel (Ilić ve Jeremić, 2018: 222, Fig. 18), 6. yüzyıla tarihlendirilen Sırbistan Donje Butorke Kalesi[224], Doğu Burç Şapel[225]. (Ilić ve Jeremić, 2018: 223, Fig. 21) ve Bulgaristan Sadovets, Golemanovo Kale Kilise, 6. yüzyıl[226] (Hoddinott, 1975: 257, Fig. 62) kent surlarına inşa edilmiş, Erken Bizans dönemine tarihlendirilen yapılar örnek gösterilebilir. Bunların yanında çeşitli ülkelerde kalelerde inşa edilmiş birçok tek nefli kilise bulunmaktadır. Bulgaristan Nikopolis ad Istrum'daki Küçük Bazilika, Erken Bizans dönemi (Dosseva, 2011: 148, Fig. 8), Movoxlitos Bazilikası (Orlandos, 1952: 154, Fig. 117), Bulgaristan Isperihovo Manastır Kilisesi (4. yüzyıl

[224] Sırbistan Donje Butorke Kalesi, Doğu Burç, Şapel 5.50 x 3.20 m. ölçülerindedir (Ilić ve Jeremić, 2018: 221-224, Fig. 21-22).

[225] Sırbistan, Güney Banat, Saldum Kalesi, Kuzeydoğu Burç, Şapel, 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Şapel 5.75 x 4.20 m. ölçülerindedir. Moloz taş ve harç malzemeden inşa edilen kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, doğusunda içten ve dıştan yarım daire apsis yer almaktadır. Şapel olarak tanımlanan yapıya, batı duvarın güneyindeki dar kapıdan girilir (Jeremić, 2009: 15, Fig. 6; Ilić ve Jeremić, 2018: 220-222, Fig. 19-20).

[226] Bulgaristan, Sadovets, Golemanovo Kale'de kalenin kuzey surlarına bitişik tek nefli kilise, 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hoddinott, 1975: 257-259, Fig. 62).

sonu-5. yüzyıl başı)[227] (Hoddinott, 1975: 297, Fig. 84), Bulgaristan, Marcianopolis, Tsar Krum, ikinci kilise (5.-6. yüzyıl)[228] (Hoddinott, 1975: 267, Fig. 67), Lipljan, Tek Nefli Kilise (5.-6. yüzyıl) (13. yüzyılda ilaveler yapılmış) (Hoddinott, 1963: 200, Fig. 125), Sırbistan Prokuplje Hisar'daki Kilise (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı)[229] (Ilić, 2010: 114, Fig. 5), Saricol Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 114), Bulgaristan, Krumovo Kale Kilisesi (6. yüzyıl)[230] (Hoddinott, 1975: 265, Fig. 65), Sveti Ilija Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 112), Trnova Petka Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 116), Zlata Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 118), 17 Nolu Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 144-145, Fig. 110), Değle, 36 Nolu Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 164-171, Fig. 130), Viranşehir, Sarıgül Dağı Kilisesi (Ramsay ve Bell, 1909: 332, Fig. 265), Sırbistan Banjica yakınlarındaki Niševac (Бањица код Нишевца) Kilisesi (10.-11. yüzyıl)[231] (Ilić, 2010: 114, Fig. 4), Muğla Kedreai Antik Kenti, Sedir Adası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 489, Fig. 17) gibi yapılar, mimari ve plan özellikleri açısından Amasra'daki KM, DBK, AAMK ile benzer özelliklere sahiptir.

Narteks

KM, apsis hariç FC'nin naos genişliği ile aynı ölçülere sahiptir. Bu oran her zaman doğru olmamakla birlikte bu iki kilise arasında oran-orantı olduğunu gösterir. Onarımlar sırasında iki kilisenin kuzey cephelerinin batısındaki kapılar kapatılmıştır. FC'nin kuzeyindeki kapı

[227] Isperihovo Manastır Kilise, 4. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Isperihovo'nun yaklaşık 20.00 km. güneyinde Rodop Pazarcık eteklerinde yer almaktadır.Tamamen moloz taş ve harç malzemeden (kırmızı-pembemsi harç) inşa edilen kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek neflidir. Naosun doğusunda içten ve dıştan yarım daire bir apsis, batısında ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer alır. Naosun güneyinde, doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı vaftizhane yer alır. Vaftizhanenin doğusunda içten ve dıştan yarım daire apsis bulunur. Naosun batısındaki dikdörtgen narteksin dört duvarında birer açıklık bulunur. Kuzeydeki kapı sonradan inşa edilen manastır yapıları ile bebekler için inşa edilen vaftizhaneye, güneyindeki kapı ise ek mekanlar ve avluya açılır. Narteksin doğusunda, eksendeki kapı ise doğrudan naosa açılır. Zamanla genişletilerek manastıra dönüştürülen yapılarda keşişlerin konakladıkları ve hatta çevredeki arazilerde tarımla uğraştıkları bilinmektedir (Hoddinott, 1975: 297, Fig. 84).

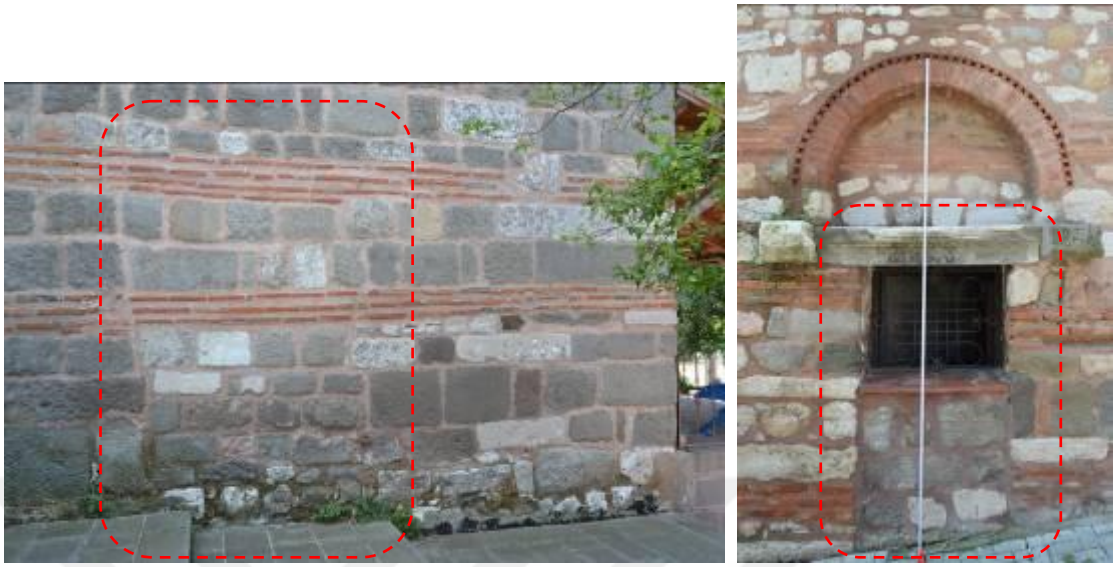
[228] Bulgaristan, Marcianopolis, Tsar Krum, İkinci Kilise, 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hoddinott, 1975: 267-268, Fig. 67).

[229] Sırbistan Prokuplje Hisar'daki Kilise, 5. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir ve Antik dönem yapı kalıntısının üzerine inşa edilmiştir. Antik dönem tapınağının cella ve apsisinin içine inşa edilen kilise, küçük boyutludur. 12.75 x 10.15m. ölçülerindeki kilisenin batısında doğu-batı doğrultulu dikdörtgen bir narteks yer alır. Kilisenin zemini tamamen mozaik döşelidir fakat günümüze bazı kısımları ulaşmıştır. Yapının içi tamamen duvar resimleriyle bezelidir fakat günümüze bazı kısımlar dışında diğer bölümleri ulaşmamıştır (Ilić, 2010: 113-114, Fig. 5).

[230] Bulgaristan, Krumovo Kale, Kilise 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hoddinott, 1975: 264-265, Fig. 65).

[231] Sırbistan Banjica yakınlarındaki (Бањица код Нишевца) Niševac Kilise, 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Tamamen moloz taş ve harç malzemeden inşa edilen yapının naosunda tonozlu bir mezar bulunur (Ilić, 2010: 113-114, Fig. 4).

kapatılarak bu cephenin ortasına yakın alandan bir kapı açılarak kadınlar mahfili olarak kullanılan bölüme ayrı bir giriş sağlanmıştır.

Resim 328 FC Kuzey Cephe (sol), KM Kuzey Cephe (sağ) (Gür, 2018)

FC'nin kuzey cephesindeki bölüm moloz taş, kesme taş, tuğla ve harç malzemeler kapatılmıştır. Fetih sonrasında yapının cami haline dönüştürülmesiyle gerçekleştirildiği öne sürülür. FC'de kuzeydeki kapatılan kapı, yapının aydınlık seviyesini çok fazla etkilememiş, kuzey cephe olması ve önünün Karadeniz'e açık olması sebebiyle kapatmak ısı açısından kolaylık sağlamıştır, KM'de ise Narteksin kuzeyindeki kapatılan kapı, ısıdan çok ışık sorununa sebep olmuştur. FC'de kapatılan kapı gibi KM'nin kapısı kapatılmamış ve aydınlık sorununu çözmek için pencere haline dönüştürülmüştür (Resim 328).

Eyice (1952, 1954, 1965), sonrasında yapılar hakkında kapsamlı incelemelerde bulunan Sharp (2010) ve yüksek lisans tezinde önceki çalışmalardan hareketle tekrar belgeleme ihtiyacı duyan Verim (2015, 2018) gibi birçok araştırmacı bu sorunları göz ardı etmiştir. FC ve KM'nin batı cephelerinde, eksende sadece bir kapı yer almaktadır, dilatasyon, malzeme ve teknik özellikleri açıkça farklılık arz eder. KM'nin küçük boyutları düşünüldüğünde batı cephede eksendeki kapının güneyinde bir kapı daha açılabilecek bölüm yoktur. Bir kapı olduğu düşünülemez aksi takdirde üst kata çıkışı sağlayan alanın merdivenleri ile çakışacaktır. KM'nin genel boyutları göz önünde bulundurulduğunda, batı cephede eksendekinin dışında başka bir kapının daha inşa edileceği yeterli alan yoktur. Batı cephede eksendeki kapının kuzeyinde bir kapının da yer alması pek mümkün değildir çünkü buraya açılacağı düşünülen bir kapı kuzey cephenin batısındaki kapı ile çakışacaktır. Tüm bunlardan dolayı KM'de batı cephede eksende bir kapı bulunurken FC'de bu durum daha farklıdır. Kilisenin boyutları, batı cephedeki onarım izleri, malzeme-teknik özellikleri değerlendirildiğinde batı cephe eksenindeki açıklığın kuzey ve

güneyinde birer kapının daha yer aldığı öne sürülebilir fakat narteksin tek katlı bir düzenlemeye sahip olabileceği de unutulmamalıdır.

FC hakkında daha önceden gerçekleştirilen bir çalışma dışında diğerlerinin hiçbirinde bu değişikliğin değerlendirilmemiş olması düşündürücüdür. Sharp, yaptığı çalışmada FC'nin batı cephesinde üç kapı göstermektedir (Sharp, 2010: 52).

KM'nin narteksine üst katıyla ilgili bazı sorunlar/çelişkiler bulunmaktadır. Eyice 1949 yılında yapıda gerçekleştirdiği araştırmaları sırasında yapının batısında üç (?) çapraz tonoz örtülü bir narteks ve üst katta ise kadınlar mahfilinin (cami haline dönüştürüldükten sonra) bulunduğunu yazar (Eyice, 1952: 2). Fakat araştırmacının gözden kaçırdığı bir husus vardır ki o da yapının narteksinin üç birimli fakat ikisinin (eksendeki ve eksenin kuzeyindeki) üzerinin çapraz tonozla örtülü olduğudur. Narteksin orta aksı ve kuzeydeki birimlerinin üzeri çapraz tonozlu, güneydeki kare birimin ise üzeri açıktır ve üst kata çıkışı sağlamaktadır. Dini amaçlar doğrultusunda kullanılırken narteksin üst katının kadınlar mahfili olarak kullanıldığı, Bizans döneminde ise gynekaionun bulunduğu öne sürülür.

Gynekaion kadınlar için ayrılmış alanlara verilen isimdir (Kazhdan, 1991d: 888-889). Kiliselerde narteksin üst katları ya da yapıların üst katlarında naos ve narteksi kapsayacak şekilde L ve U formlu galerilerdir. KM'nden narteksin ikinci katı Osmanlı döneminde kadınlar mahfili olarak kullanılmıştır. Dönem farklılığı ve isim değişikliklerinin dışında gynekaion aynı amaca hizmet etmiştir. Liturji sırasında kadınların yer aldığı gynekaionun kuzey ve güneyindeki pencereler, yapının aydınlatılmasını sağlamıştır.

Resim 329 KM'nin Kuzey Cephesi (AVGMA, 1992)

Gynekaionun batı duvarında, batı cepheden de görülebilen dilatasyon, burada yuvarlak kemerli, dikdörtgen bir pencerenin bulunduğunu düşündürmektedir. 1990'lara tarihlendirilen AVGMA fotoğraflarında batı cephede yuvarlak kemerin üzerinde, dikdörtgen yuvarlak kemerli bir pencerenin, sonradan kapatıldığı görülmüştür. FC'nin batı cephesinde ikinci katta tribelon yer almaktadır. FC'de tribelon ekseninde KM'de ise yuvarlak kemerli dikdörtgen pencerenin bulunma ihtimali yüksektir (Resim 329).

KM'de gynekaionun doğu duvarındaki yuvarlak kemerli üç pencere, naos ve apsisteki liturjinin takip edilmesi için kolaylık sağlar. Tribelonun doğu duvarının Bizans döneminde de özgün dokusuyla inşa edildiği mevcut duvar resimlerinden anlaşılmaktadır. Kemerlerin içlerinde ve doğu duvardaki fragman resim kalıntıları, Osmanlı dönemi öncesine tarihlendirilmektedir.

Yapı hakkında daha önceden hazırlanan çalışmalarda gynekaionun, dönemi ve işlevi üzerine çok az değinilmştir. Boran tarafından hazırlanan kitapta, bu bölüm sadece kadınlar mahfili olarak tanımlanmış, kuzey ve güney duvarlardaki pencereler ise sehven sivri kemerli olarak belirtilmiştir[232] (Boran, 2001: 117). Boran tarafından çizilen planda, yanlış sunulan kuzey yön

[232] Araştırmacı tarafından yapının güneydoğusuna mihrap eklenmediği ifade edilmiş, kalenin ve yapının yönünü gösteren çizimlerde kilisenin güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda olduğu dikkatlerden kaçırılmıştır (Boran, 2001: 117). Yapının yönü itibariyle apsisinin içine ya da güneydoğu duvarına

oku kuzey yerine güneyi göstermekte, çizimi olduğu gibi çalışmasında kullanan Verim ise bu hatayı fark etmeden çalışmasında kullanmaktadır. Bununla da yetinmeyen Verim'in, yeniden düzenleyerek sunduğu planlarda da yön okunun kuzey yerine güneyi göstermesi düşündürücüdür (Verim, 2015a: 102, 152, Çizim. 11-12). Eyice tarafından hazırlanan *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Klavuzu* adlı çalışmada yapının planında narteks üç birimli olarak çizilmiştir. Nartesksin eksendeki birini ile eksenin kuzeyindeki alanlar çapraz tonoz, eksenin güneyi ise beşik tonoz örtü sistemiyle gösterilmiştir. Sadece birinci kat planı sunulan narteksin ikinci katı hakkında bilgi sunulmamıştır (Eyice, 1965: 13). Aynı araştırmacı daha önce hazırladığı çalışmasında bu yapının narteksinin üç birimli ve üç çapraz tonozlu olarak sunmuştur (Eyice, 1954a: 101, Fig. 4). Bazı araştırmacılar tarafından yapının planı çizilmiş fakat narteks örtü sistemi işlenmeden çizimler sunulmuştur (Boran, 2001: çizim 32). Kilisenin narteksi bazı araştırmacılar tarafından üç gözlü (?) olarak (İslam terminolojisiyle) tanımlanmıştır. Narteksin üzerinin çapraz tonozlu olduğunu yazan araştırmacı hangi birimlerin üzerinin narteks olduğunu da belirtilmemiştir (Verim, 2015a: 95). Araştırmacı narteksin üst katını tanımlamakta zorlanmış ve genel ifadeler üzerinden üst katının galeri şeklinde düzenlenmiş olabileceğini ve bu bölümde seyir için açılmış pencerelerin bulunduğunu (Verim, 2015a: 96), olabilir şeklinde net olmayan ifadelerle belirtmektedir.

Tüm bu çalışmalardaki hatalı ve eksik bilgilerin dışında yapıda gerçekleştirilen incelemelerde Verim, Sakaoğlu ve Boran başta olmak üzere KM'nin narteksinin birinci kat örtü sistemindeki yanlış ve eksik bilgilerin aksine üç birimli narteks alt katının eksen ve kuzeydekinde örtü sisteminin çapraz tonozlu olduğu unutulmamalıdır. Aynı araştırmacıların eksik, hatalı ve tam yorumlanamamış bilgilerin aksine üst katın gynekaion olarak ilk inşa evresinde varlığı kesinlik kazanmış ve duvar resimlerinin Bizans dönemine tarihlendirilmesi önerilmiştir. Bu alan Osmanlı döneminde ise kadınlar mahfili olarak kullanılmıştır. AVGMA'daki 1948 tarihli fotoğraflarda naosun batısında tonozlu bir alan ve alınlığında ise nartesin ikinci katına ait (?) izler görülür. KM'de naosun batı duvarındaki üçlü pencere düzenlemesi, narteksin ikinci katının (gynekaion) doğal ışık almasını sağlamaktadır. Osmanlı döneminde ise KM'nin batı cephesindeki pencere ise FC'nin batı cephesindeki tribelonun eksenindeki pencere, mahremiyet düşüncesiyle kapatılmıştır. Ayrıca KM'de narteksin ikinci katının kadınlar mahfili olarak kullanıldığı, FC'de ise bu görüşün restitüsyon önerilerinde de sunulduğu gibi Osmanlı döneminde tek katlı ya da iki katlı olabileceği unutulmamalıdır.

---

herhangi bir mihrabın eklenmesine gerek duyulmamıştır çünkü kilise güneydoğu-kuzeybatı doğrultuludur.

FC, büyük çaplı onarım geçirmiştir, kilisenin narteksi ile naosu arasındaki duvarlar kaldırılmıştır (Eyice, 1952: 2). KM'nin narteksi düşünüldüğünde günümüze ulaşmayan FC'nin narteksi hakkında bilgi edinmek mümkündür. Günümüze kadar gerçekleştirilen çalışmaların biri dışında diğerlerinin hiçbirinde kilisenin narteksine ait plan ya da restitüsyonu sunulmamıştır. Sakaoğlu kilisenin 1:200 ölçekli rölöve planı üzerinde, naosun batısında naosun yaklaşık 1/5 ölçülerinde bir narteksin bulunması gerektiğini belirtmesi dikkat çeker[233] (Sakaoğlu, 1999: 153). Benzer plan şemasına sahip yapılar ve KM (yaklaşık 1/3) üzerinde gerçekleştirilen incelemeler FC'nin naosunun batısında günümüzdeki plan ölçüleri dahilinde 1/4.5-1/5 oranlarında bir narteksin yer alması gerektiğini gösterir. Kiborion planlı restitüsyon önerilerinde naos ve narteks düzenlemeleri plangrid ölçümleri ile AutoCAD ve SketchUp'la sunulmuştur.

FC'nin batı cephesinde ikinci katta, üçlü pencere (tribelon) düzenlemesi görülmektedir. 05.06.1984 tarihli AVGMA'da kayıtlı eski eser fişinde yapının narteksinin kaldırılarak bazı kapı ve pencerelerinin kapatıldığı yazar. 1887 yılında geçirdiği onarımlar sırasında kapı ve pencerelerin kapatıldığı düşünülmektedir. Aynı eser fişinde tribelonun kuzey ve güneydeki pencerelerinin açık, ortadakinin ise kapalı olduğu yazılıdır.

5. yüzyıldan itibaren inşa edilen tek nefli kiliselerin nartekslerinde çeşitli sayılarda kapılar yer almaktadır. Nartekslerin batı, kuzey ve güneyindeki kapılar çoğunlukla dışarıya açılmakta ya da kiliselerin bu bölümlerindeki yapılarla bağlantı kurmayı sağlamaktadır. KM ve FC dışında DBK'nın narteksi (batı ve kuzey duvarlar) kısmen korunmuş, AAMK'nin ise narteksi günümüze ulaşmamıştır (*günümüzde yapının batısından yol geçmektedir ve bu alanda toprak kayması sebebiyle kazı çalışmaları yapılamamıştır, gerçekleştirilecek kazı çalışmaları bu yapının narteksi hakkında daha kapsamlı bilgiler sunabilir, çalışmada ise sadece tespit edilen benzer plan şemasına sahip yapılar referans alınarak değerlendirilmelerde bulunulmuştur*).

TAKAY'ın narteksinin kuzey ve güneyinde birer kapı bulunur. Bu kapılardan güneydeki sonradan inşa edilen ek mekanlara, kuzeydeki kapı ise doğrudan dışarı açılmaktadır. Narteksin doğusundaki üçlü açıklık ise naosa açılmaktadır (Gür, 2015: 78, Çizim 18).

Parekklesion, Şapel ya da Vaftizhaneler (?)

İncelemeler doğrultusunda Amasra'daki ABAMKYHPK, AAMK (II. Evre), DBK, FC ve KM'nin Bulgaristan, Makedonya, Sırbistan ve Ukrayna çevresindeki kiliselerle benzer özelliklere sahip olduğu görülmüşür. Sharp ise Amasra'daki kiliselerin Bulgaristan çevresindeki yapılardan kısmen farklı olduğunu yazar. Bulgaristan'daki Bizans kiliselerinin genellikle büyük

[233] Ölçeklendirme, Sakaoğlu tarafından hazırlanan rölöve planı üzerinden AutoCAD 2016 yardımıyla yapılmıştır.

ve merkezi bazilikalar olduğunu yazan araştırmacı, bu büyük yapıların çevresinde şapeller ya da vaftizhanelerin bulunduğunu ifade ederek FC ve KM'nin bu yapılardan farklı olduğunu belirtmesi kısmen doğrudur (Sharp, 2010: 97) yukarıda ifade edilen kiliselerin plan, mimari, malzeme-teknik ve süsleme özellikleri açısından benzer birçok özelliğe sahip olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca Amasra'daki ABAMKYHPK, AAMK (II. Evre), DBK, FC ve KM'nin naos duvarlarının güneyindeki açıklıklar özellikle Bulgaristan, Makedonya, Yunanistan ve özellikle de Sırbistan çevresindeki dini yapıların güney açıklıkları ile benzerlik gösterir. Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan çevresindeki yapılarda naos ve nartekse açılan kapılar, parekklesion, şapel ve ya da vaftizhanelerle bağlantı kurulmasını sağlarken Sırbistan çevresindeki kiiselerde bu özelliklerin yanında çoğunlukla vaftizhanelerin yer aldığı dikkat çekmiştir. Bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda ABAMKYHPK, AAMK (II. Evre), DBK, FC ve KM'nin naos güney duvarlarındaki açıklıkları Bulgaristan, Makedonya, Sırbistan, Ukrayna ve Yunanistan çevresindeki dini yapılarla karşılaştırarak değerlendirmek mümkündür.

Resim 330 Amasra DBK, FC, KM, Güney Cephenin Doğusundaki Açıklık (Gür, 2018)

Amasra DBK, FC, KM ve AAMK (I. ve II. Evre) güney naos duvarlarında birer açıklık bulunmaktadır. AAMK'nın ilk evresinde duvarlar tahrip olmuş ve kapılar tespit edilememiştir. İkinci evrede aynı yapının üzerine daha büyük kilisenin ise naos güney duvarının batısında yaklaşık 1.00 m. ölçülerinde bir kapı yer almaktadır. DBK, FC, KM'de ise güney cephenin doğusunda bir açıklık yer almaktadır. FC, KM ve AAMK'nin ikinci evresinde güney naos duvarlarında birer açıklık bulunmaktadır (Resim 330).

DBK'nin güney duvarı günümüzde yıkılmıştır fakat sadece kapı görülmektedir. Fakat KM ve FC'nin güney duvarlarının doğusundaki kapatılan kapılar, bu alanlarda ek bir yapı ile bağlantı kurulmuş olabileceğini gösterir.

Amasra'daki kiliselerin güney naos duvarlarında birer kapı bulunmaktadır. Bu kapılar güneydeki ek mekanlarla bağlantı kurmaktadır. FC ve KM'nin güney duvarlarının doğusundaki bu açıklıklar kapatılmıştır. Her iki yapının içerisinde duvarlar sıvanarak boyandığı için bu alanlar sadece dışarıdan görülebilemektedir.

Dört yapıdaki kapılar, kiliselere narteks girişleri dışında naos güney duvarlarındaki kapıların zorunluluktan açılmış olabileceğini düşündürür. DBK, kent surlarının kuzeydoğusunda bulunur ve yapıya narteksin kuzeyindeki kapıdan girilmektedir. Bu kapının dışında güneyden yapıya girilecek ek bir kapının bulunma ihtimali akıllara gelir fakat naos güney duvara kapı açmak yerine liturjik olarak narteks güney duvarda kapının bulunması daha doğru olacaktır. Çünkü narteksler naostaki ibadete katılamayan, çeşitli kefaretlerle cezalandırılmış kişiler, doğum sonrası kadınlar, vaftiz olmamış kişiler ya da bazı özel durumlara sahip halklar için planlanmıştır (Mathews, 1971: 152; Viktoria, 2016: 19)[234].

Malzeme ve Teknik

FC ve KM'nin cephelerinde yatay tuğla dizileri yer almaktadır. İki kilisenin de üzeri günümüzde kırma çatı örtülü, beden duvarları genellikle dönüşümlü olarak uygulanmış iki-beş sıra taş dizileri aralarında üç sıra yatay tuğlaların dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur. İki kilisenin cephelerinde opus reticulatum uygulamaları işçilik, malzeme-teknik ve onarım geçirdiği evreler açısından benzerlik gösterir. FC'nin duvarlarındaki devşirme blok ve kesme taşlar, KM'nin cephelerinde yerini daha küçüklere bırakmıştır. KM'nin cephelerinde üst iki sıra opus reticulatum, FC'de ise daha çok en üstte tek sıra halinde görülmektedir. FC'nin doğu cephesinde üstten üç sıra opus reticulatum, restorasyonlar sırasında yenilenmiş ve yerine taş ve harç malzemelerden duvar örülmüştür.

Opus reticulatum kapalamaları dışında iki kilisenin cephelerinde çeşitli devşirme blok taş ve kazıma ve kabartma tekniğinde devşirme süslemeler görülür (Sharp, 2010: 90).

[234] Yapılardaki vaftizhaneler konusundaki öneriler için değerlendirme ve sonuç bölümünde parekkleion ve vaftizhaneler başlığına bakınız.

Resim 331 FC, Doğu Cephe, Tuğla Süslemeler (AVGMA, 1948)

FC'nin doğu cephesinde 1948'lere tarihlendirilen fotoğraflarda (AutoCAD ortamında belirlenen yükseklik ve genişlikler) kilisenin cephelerinin üst kısımlarında ortalama 0.30 m. genişliğinde, güney, doğu ve kuzey cepheleri dolanan yatay süsleme kuşağı görülmektedir. Bu kuşakta üçgen şekillerden oluşan geometrik süslemeler, 8.00-8.30 m. arasında ise yüzeysel tuğla bezemeler İstanbul'daki Geç Bizans dönemi kiliselerinde görülmektedir[235] (Resim 331-332).

Resim 332 FC, Kuzey Cephe, Tuğla Süslemeler (AVGMA, 1948)

Kilisenin doğu cephesinde, 0.30 m. genişlikteki yatay zikzak tuğla süslemeler, aynı seviyede kilisenin kuzey cephesini dolanmaktadır. Kuzey cephedekiler daha belirgindir ve zikzakların aralarında dikey tuğlalar kullanılmıştır. Tuğla süslemelerin benzeri örnekleri İstanbul'da İsa Kapı Mescidi (13. yüzyıl) güney cephesi ile Misivri Nesebar (Bulgaristan) Aziz Ivan Aleiturgetos Kilisesi'nin (13.-14. yüzyıl) doğu cephesinde görülmektedir (Ötüken, 1978: 216, 224, 233, Foto. 13, 36). Cephelerdeki süslemeler İstanbul Geç Bizans dönemi yapılarındaki kalın harç tabakaları arasındaki süsmeleler ile benzer özelliklere sahiptir (Ötüken, 1978: 213). Araştırmacılar Geç Bizans döneminde yapıların cephelerindeki süslemeleri, sanatsal canlanma olarak yorumlar (Şentürk ve Urfalıoğlu, 2017: 763). FC'nin cephelerinde üst seviyelerde yer alan ve 2000'li yıllardaki restorasyonda değiştirilen süslemelerin, Geç Bizans dönemine

[235] İstanbul'daki Geç Bizans dönemi yapılarındaki cephe süslemeleri için bakınız: (Ötüken, 1978: 213-233; Şentürk ve Urfalıoğlu, 2017: 770).

tarihlendirilmesi mümkündür. Benzeri tuğla süslemeler Palaiologoslar dönemi (1261-1453) 13.-15. yüzyılda inşa edilen ya da yeniden düzenlenen yapıların cephelerinde uygulanmıştır. Buna en güzel örnek ise İstanbul Marmara Surları (Ćirić, 2014a: 235, 238, Fig. 4, 7a), Ohrid Ayasofya Kilisesi (Ćirić, 2014b: fig. 2), İstanbul Vefa Kilisesi (Ćirić, 2014b: fig. 4), İstanbul Eski İmaret Cami (Ćirić, 2014b: fig. 5a), Lesnovo Manastırı (Ćirić, 2014b: fig. 8), Makedonya Staro Nagoričino Kilisesi (Ćirić, 2015b: 209, 211, fig. 1, 4), Selanik Aziz Elias Kilisesi (Ćirić, 2015b: 209, fig. 3), Makdeonya Gračanica Kilisesi (Ćirić, 2015b: 212, fig. 5), Makedonya Prilep Aziz Nikolas Kilisesi'dir (13. yüzyıl) (Ćirić, 2017b: 148-156, Fig. 1-4, 6). FC'nin de cephelerinin 13. yüzyılda Palaiologoslar döneminde (1261-1453) tuğla ve harç malzemeler dışında opus reticulatum süslemeleriyle zenginleştirildiği görülmektedir.

2000'li yıllarda gerçekleştirilen restorasyonda kilisenin cephelerindeki derzler ve tuğlalar yenilenmiş, yukarıda ifade edilen süslemelerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. 1960'larda yukarıda ifade edilen süslemeler, saçaklarındaki tuğlaların yerini opus reticulatum ve devşirme malzemeler almıştır.

İstanbul Lips Manastırı, güneydeki kilisenin (1282-1310) kuzey apsisinde, doğu cephedeki tuğla bezemeler ile FC, doğu cephede 8.00-8.30 m. arasındaki tuğla bezemeler benzer özelliklere sahipir. İstanbul Lips Manastırı, güneydeki kilisenin cephe süslemelerinde ince tuğla ve ince harç tabakaları ile oluşturulan geometrik süslemeler, FC'de yerini kalın harç ve tuğlalara bırakmıştır (Ötüken, 1978: 213, 215, Foto. 3). Bafa Gölü Kahve Asar Adası'ndaki Büyük Kilise'de (13. yüzyılın ikinci yarısı) ikili pencerelerin üstlerindeki tuğla süslemelerle FC'nin doğu cephesinde 8.00-8.30 m. arasındaki tuğla bezemeler benzer özelliklere sahiptir (Ötüken, 1978: 220, 225, Foto. 24). Tuğla-harç işçilikleri, FC'nin Geç Bizans döneminde 13. yüzyılda restore edilmiş olabileceğini gösterir.

Kiliselerde duvar resimlerinde sahnelerin rahat resmedilmesi ve tasvirlerin bölünmemesi için cephelerin üst seviyelerinde çok fazla pencere açılmamıştır. Amasra FC'nin doğu ve kuzey cephelerinde, 1960'larda ikinci katta pencere bulunmaz. Güney ve kuzey cepheler aynı pencere düzenine sahiptir.

FC ve KM'nin cepheleri ile restorasyonları çağdaştır. Kiliselerin cephelerinde en üst seviyelerde uygulanan taş ve harçlar, benzer yapıdadır. Cephelerindeki devşirme malzemeler kompozisyon bütünlüğünü göstermektedir (Sharp, 2010: 90). Kiliselerin cepheleri ve malzeme-teknik özellikleri, yapıların inşa tarihleri hakkında önemli bilgiler sunar. Bizans mimarisinde 9.-10.

yüzyıldan itibaren kiliselerin cephelerinde görülen süslemeler, KM ve FC'nin cephelerindeki opus reticulatum uygulamalarını gösterir[236] (Eyice, 1952: 3).

Bizans dönemi dini mimarisinde cephelerde ve duvarlarda tuğla ve taş dizileri kullanılmaktadır. Malzeme ve teknik özellikleri, yapıların tarihleri hakkında bilgiler sunar. Tuğlalar çeşitli boyut ve kalınlığa sahiptir. Cepheler, restorasyonlarda kısmen yenilenmiştir. Orijinal tuğlalar, yapı taşları ve harçlar ise yapının tarihlendirilmesi konusunda önemli veriler sunar. FC ve KM'nin cepheleri ile naos duvarlarında kullanılan tuğla ve harçlar restorasyonlardan dolayı incelenememiştir. Kiliselerin cephelerinde kullanılan tuğların orijinal yatay hatılları arasında orijinal tuğlalar üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Resim 333).

Resim 333 FC, Güney Cephe (Sol), KM, Kuzey Cephenin Batısı (Gür, 2018)

Kiliselerdeki orijinal tuğlaların incelenmesiyle elde edilen veriler kiliselerin inşası sırasında kullanılan tuğlaların hepsinin aynı ısı derecesinde pişmedikleri tespit edilmiştir. FC ve KM'nin cephelerindeki aynı kemer ya da yatay tuğla dizilerinde kullanılan orijinal tuğlaların bazıları yanmış ve çok kurutularak grimsi-kahverengi tona sahip olmuştur. Tuğlaların çoğunun ise kahverengiden kırmızıya dönüştüğü görülmektedir. Tuğlaların içlerinde siyah, gri, kahverengi, kırmızı, beyaz taş parçaları ve tuğla parçacıkları görülmektedir.

Erken dönem tuğlaların içinde birçok ince ve kaba katkılı malzemeler görülür. Bunlar sert, yanmış ve kırmızıdan daha çok grimsi-kahverengidir. Daha sonraki tuğlalar ise daha yumuşaktır ve yanmış değildir. Aynı zamanda bu tuğlaların kırmızılaştıkları görülür (Ruggieri, 1991: 154). Bu özellik göz önünde bulundurulduğunda yapıların cephelerinde birçok inşa ve dönem özellikleri gösteren tuğlaların kullanılmıştır.

[236] Amasra'da sahilden yaklaşık 1.5 km. güneyde yer alan yapı günümüzde Bedesten olarak adlandırılmaktadır. Ortalama 118.10 x 42.80 m. ölçülerindeki yapı Roma Dönemine (M.S. 1.-2. Yüzyıl) tarihlendirilmektedir. 14 odadan oluştuğu düşünülen yapının nişlerinde heykellerin yer aldığı bilinmektedir. 2000 yılı öncesinde Agora (bedesten olarak tanımlanan yapı) çevresinde gerçekleştirilen çalışmalarda bu yapıda sergilendiği düşünülen üç heykel tespit edilmiştir. Agoranın nişlerinde yer aldığı düşünülen heykeller günümüzde AAM'de sergilenmektedir (Marek, 2003: 92-93, Abb. 134-138, Karte X).

İki kilisenin de cephelerinde yatay tuğla dizileri arasında kırık tuğla parçaları görülmektedir. Aralarda kullanılan kırık parçalar tarihlendirme ya da dönemleme konularında sorun olarak karşımıza çıkar. Yapılar incelendiğinde kiliselerin cephelerinde kullanılan tuğlaların farklı alanlardan alınmış olabileceği de düşünülmektedir. Bu koşulda ise tuğlaların aralarında kullanılan harçlar tarihlendirmede konusunda büyük katkı sağlamaktadır (Ruggieri, 1991: 154). İki kilisede de yatay tuğla ve taş dizilerinin aralarında, moloz taş ve opus reticulatum kaplamalarının altları ve aralarındaki agregalar, kısmen iri taş ve tuğla parçacıklı, gri tonlara sahiptir. Restorasyon sonrasında uygulanan agregalar ise kısmen koyu pembe tonlarda ve ince taş parçacıklıdır.

KM'de doğu cephenin kuzeyi ve güney alt seviyeleri, kuzey cephenin batısı, batı cephenin kuzey ve güney orta seviyelerinde dökülen sıvaların altlarında orijinal agregalar görülmektedir. Duvarların içlerine doğru uzanan seviyelerde agregaların içlerinde iri tuğla ve çakıltaşı parçacıkları görülmektedir. Benzeri uygulamaları FC'nin doğu cephesinde alt seviyelerde, kuzey ve güney cephelerin doğusunda, batı cephenin ise alt ve orta seviyelerinde görmek mümkündür. Bu agrega uygulamalarının daha çok Erken Bizans döneminde uygulandığı bilinmektedir.

Amasra ve Filyos'taki Bizans dönemi kiliseleri başta olmak üzere birçok yapıda cephelerde tuğla, örtü sistemi ve mezarlarda çatı kiremiti kullanılmıştır. Pontos'un Bizans dönemi yapılarındaki kiremit ve tuğlalar, J. Crow'un ekibi tarafından incelenmiştir. 2015 yılında tarafımdan hazırlanan yüksek lisans tezinde Filyos'taki yapıların tuğla ve kiremit ölçüleri sunulmuştur. Doktora tezinde Amasra'daki yapılara ait tuğla ve kiremit ölçüleri de dahil edilerek Paphlagonia'daki Bizans dönemi yapılarında kullanılan tuğla ve kiremitlerin ortak özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Amasra yapılarına ait kısmi parçalar ve Büyükada üzerindeki manastır çevresinde tespit edilen çatı kiremitleri dışında çok fazla çatı kiremiti tespit edilememiştir. Bölgede tespit edilen yapılara ait çatı kiremitleri ve tuğlaların ölçümleri aşağıdaki gibi batıdan doğuya sıralanmıştır[237] (Bryer ve Winfield, 1985: 356) (Tablo 6-7).

PAPHLAGONIA ve PONTOS BÖLGELERİ'NDEKİ BİZANS DÖNEMİ YAPILARINDAKİ TUĞLALARIN KALINLIK, UZUNLUK VE GENİŞLİK ÖLÇÜLERİ[238]				
Sıra	**Yapı Adı**	**Kalınlık**	**Uzunluk**	**Genişlik**
1	Filyos TAKAY	4 cm.	37 cm.	37 cm.
2	Filyos Tapınak	4 cm.	37 cm.	37 cm.

[237] Tios yapıları Bryer ve Winfield'in çalışmalarında ele alınmamış, tarafımızdan ilave edilmiştir. Tablo içerisinde taralı olarak belirtilen yapılardaki tuğla ve kiremitler, Kilise A Yapısı'nın kiremit ve tuğlaları ile aynı ölçü ya da yakın ölçüde olanlardır.
[238] Tabloda ölçüler cm. olarak verilmiştir.

3	Filyos Sahil Suru	4 cm.	37 cm.	37 cm.
4	Filyos Akuadukt	4-5 cm.	37 cm.	37 cm.
5	Filyos Tonozlu Galeri	4-5 cm.	37 cm.	37 cm.
6	Amasra Bedesten, Roma dönemi	4.5 cm.	33 cm.	26 cm.
7	Amasra Fatih Cami	4 cm.	56 cm.	33 cm.
8	Amasra Kilise Mescidi	3 cm.	35 cm.	26 cm.
9	Amasra Doğu Burç Kilisesi	4 cm.	37 cm.	37 cm.
10	Amasra Büyükada Kapalı Yunan haçı planlı kilise	4 cm.	37 cm.	37 cm.
11	Amasra Büyükada Manastır kalıntıları	3.2 cm.	34 cm.	34 cm.
12	Amasra Büyükada'nın Kuzeyindeki kalıntılar	3.2 cm.	34 cm.	34 cm.
13	Amasra Ceneviz Limanı (?)	3 cm.	26 cm.	26 cm.
14	Fakas (Karambis), Bizans Duvarındaki Tuğla Bantlar	3 cm.	49 cm.	33 cm.
15	Taşköprü, Kızlar Kalesi (Pompeiopolis), Erken Bizans	3.5 cm.	- cm.	30 cm.
16	Osmancık	4 cm.	45 cm.	- cm.
17	Sinop (Sinope), Balat Kilise, Roma Hamamı (?) –Erken Bizans	4 cm.	43 cm.	21 cm.
18	Alaqam (Zalekon-Leontopolis), Bizans Duvarındaki Tuğla Bantlar	3 cm.	39 cm.	39 cm.
19	Yasun Burunu, Kiliseyanı (Cape Jason)	3 – 4 cm.	- cm.	- cm.

20	Giresun, Gedik Kaya (Kerasous)	4 cm.	- cm.	- cm.
21	Şebinkarahisar (Koloneia), Aşağı Kale Kapısı, Orta Bizans	5 - 6 cm.	- cm.	- cm.
22	Şebinkarahisar (Koloneia), Sarnıç, Erken Bizans (?)	4 – 4.5 cm.	- cm.	- cm.
23	Uluşiran (Cheriana), Tepe – Toprak Yığını	2.8 – 3 cm.	- cm.	- cm.
24	Saraycık, Aşağı Hayduruk	4 cm.	- cm.	- cm.
25	İkisu (Dipotamos), Kilise	4 cm.	35 cm.	- cm.
26	Trabzon (Trebizond), Mavlavita (Manglabita)	3.6 cm.	- cm.	- cm.
27	Trabzon (Trebizond), Bedesten, Geç Ortaçağ	4.2 cm.	28 cm.	28 cm.
28	Rize (Rhizaion), Kale	3.5 – 4.5cm.	32 – 40 cm.	- cm.
29	Eski Trabzon, Sapo	2 cm.	- cm.	- cm.
30	Ardeşen, Parlak Kırmızı	2.5 - 3 cm.	- cm.	- cm.

Tablo 6 Paphlagonia ve Pontos Bölgeleri'ndeki Bizans Dönemi Yapılarındaki Kiremit Ölçüleri (Bryer ve Winfield, 1985: 356-357; Gür, 2015a: Tablo 4)

PAPHLAGONIA ve PONTOS BÖLGELERİ, BİZANS DÖNEMİ YAPILARINDAKİ KİREMİT ÖLÇÜLERİ				
Sıra	**Yapı Adı**	**Baz Kalınlığı**	**Sırt Kalınlığı**	**Toplam Kalınlık**
1	Filyos TAKAY	3 cm.	2 cm.	5 cm.
2	Filyos Tapınak	3 cm.	2 cm.	5 cm.
3	Filyos Sahil Suru	- cm.	- cm.	- cm.
4	Filyos Akuadukt	- cm.	- cm.	- cm.
5	Filyos Tonozlu Galeri	- cm.	- cm.	- cm.

6	Amasra Büyükada Manastır Kilise	2.3 cm.	- cm.	4.3 cm
7	Amasra Büyükada Manastırı (Güney)	3.5 cm.	1.8-2 cm.	5.3-5.5 cm.
8	Amasra Büyükada Manastır Kilisenin Kuzeyindeki Yüzey Buluntuları	3.6 cm.	1,7-2m.	5.3-5.6 cm.
9	Taşköprü, Zımballı (Pompeiopolis), Roma Dönemi, Genişlik 24 (?)	3.3 cm.	- cm.	5.5 cm.
10	Avhat (Euchaita), Erken Ortaçağ, Bizans, Genişlik 25 x 37.5	2 cm.	- cm.	3.5 cm.
11	Alaçam (Zalekon – Leontopolis)	2.5 cm.	- cm.	2.5 cm.
12	Yasun Burunu, Boyadı Köyü (Cape Jason), Kırmızı, 47 uzun	3 cm.	- cm.	4.5 cm.
13	Yasun Burunu, Kilise Yanı (Cape Jason),	2 – 2.5 cm.	- cm.	- cm.
14	Giresun (Gedik Kaya), Kerasous	2 cm.	- cm.	- cm.
15	Şebinkarahisar (Kolonoia), Bizans Kalesi	2.5 cm.	- cm.	- cm.
16	Şebinkarahisar (Kolonoia), Bizans Kalesi	2.5 cm.	2 cm.	4.2 cm.
17	Şebinkarahisar, (Kolonoia), Bizans Kalesi	2.1 cm.	2.5 cm.	4.2 cm.
18	Şebinkarahisar, (Kolonoia), Bizans Kalesi	2.2 cm.	2.3 cm.	4.7 cm.
19	Şebinkarahisar, (Kolonoia), Bizans Kalesi	1.8 cm.	1.5 – 2.5 cm.	4.1 cm.
20	Şebinkarahisar, Birogul (Koloneia), Mezarlık	2.2 – 2.3 cm.	1.7 – 2.7 cm.	4.5 cm.
21	Şebinkarahisar, Birogul (Koloneia), Mezarlık Alanının Yıkık Kenarından Alınmış Ölçü	2.5 cm.	2.6 cm.	2 cm.
22	Şebinkarahisar, Birogul (Koloneia), Cemetery Ridge Broken, Thickness	1.7 cm.	2.2 cm.	5.2 cm.

	Measured At Base			
23	Armelit, Cape Zephyrion,	2.1 – 2.3cm.	2.5 cm.	4.7 cm.
24	Saraycık, Aşağı Hayduruk, Kırmızlar Çok Kaliteli, Siyahlar ise fragmandır	2.3 cm.	2.3 cm.	4.7 cm.
25	Saraycık, Aşağı Hayduruk, Batı Kalur (Kelora)	2.5 cm.	3 cm.	4.8 cm.
26	Saraycık, Aşağı Hayduruk, Batı Kalur (Kelora)	- cm.	2.7 cm.	5 cm.
27	Saraycık, Aşağı Hayduruk, Batı Kalur (Kelora)	2.8 cm.	1.7 cm.	5.2 cm.
28	Saraycık, Aşağı Hayduruk, Batı Kalur (Kelora)	2.5 cm.	2.5 cm.	4.9 cm.
29	Saraycık, Aşağı Hayduruk, Batı Kalur (Kelora)	2.2 cm.	2.1 cm.	4 cm.
30	Saraycık, Aşağı Hayduruk, Batı Kalur (Kelora)	2.8 cm.	3.5 cm.	5.3 cm.
31	Kalur (Kelora) Kalesi, Kelkit - Gümüşhane. Bütün kiremitler Kaba İşçilikli ve Kırmızıdır, Bazıları deliklidir.	2.2 cm.	3 – 3.5 cm.	4.7 cm.
32	Kalur (Kelora) Kalesi, Kelkit - Gümüşhane. Fragman Kiremitler	2.7 cm.	- cm.	- cm.
33	Kalur (Kelora) Kalesi, Kelkit - Gümüşhane. Fragman Kiremitler	2.1 cm.	2.5 – 3.1 cm.	5.5 cm.
34	Kalur (Kelora) Kalesi, Kelkit - Gümüşhane. Fragman Kiremitler	1.8 cm.	2.4 cm.	5.5 cm.
35	Kalur (Kelora) Kalesi, Kelkit - Gümüşhane. Fragman Kiremitler	2.5 cm.	2.5 cm.	4.8 cm.
36	Kalur (Kelora) Kalesi, Kelkit - Gümüşhane. Maksimum Ölçüleri	2.4 cm.	3.2 cm.	5.3 cm.
37	Kalur Kale (Kelora) On North Bank Of The Kelkıt	2.1 – 2.2 cm.	1.5 – 3 cm.	4 cm.

38	Fol Maden, Yuvarlak Kilise	1.8 cm.	2 – 3.7 cm.	3.8 cm.
39	Fol Maden, Yuvarlak Kilise	1.9 cm.	1.7 cm.	2.5 cm.
40	Fol Maden, Yuvarlak Kilise	1.6 cm.	1.5 – 2.2 cm.	3.6 cm.
41	Uluşiran (Cheriana), Tepe – Toprak Yığını	1.9 cm.	2 – 2.5 cm.	4.3 cm.
42	Uluşiran (Cheriana), Tepe – Toprak Yığınındaki Kiremitler	1.5 – 1.7 cm.	- cm.	- cm.
43	Uluşiran (Cheriana), Tepe – Toprak Yığınındaki Kiremitler	1.7 cm.	- cm.	- cm.
44	Uluşiran (Cheriana), Tepe – Toprak Yığınının Altındaki Kiremitler	2.1–2.4 cm.	2.5 cm.	3 cm.
45	Uluşiran (Cheriana), Tepe – Toprak Yığınının Altındaki Kiremitler	1.9–2 cm.	1.5 cm.	3 cm.
46	Uluşiran (Cheriana), Tepe – Toprak Yığınının Altındaki Kiremitler	2 cm.	1.5 – 3 cm.	4.7 cm.
47	Uluşiran (Cheriana), Tepe – Toprak Yığınının Altındaki Kiremitler	2 cm.	1.3 – 2 cm.	3.3 cm.
48	Uluşiran (Cheriana), Tepe – Toprak Yığınının Altındaki Kiremitler	1.5–2 cm.	2 – 2.5 cm.	3.7 cm.
49	Trabzon (Trebizond), Mavlavita (Manglavita)	1.5 cm.	1.9 – 2.4 cm.	5.1 cm.
50	Trabzon (Trebizond), Mavlavita (Manglavita)	1.9 cm.	1.9 – 2.4 cm.	4.3 cm.
51	Trabzon (Trebizond), Mavlavita (Manglavita)	1.7–2 cm.	1.2 – 1.8 cm.	4 cm.
52	Trabzon (Trebizond), Mavlavita (Manglavita)	cm.	2.2 cm.	3.5 cm.
53	Trabzon (Trebizond), Mavlavita (Manglavita)	2 cm.	2.5 – 2.7 cm.	5.5 cm.
54	Trabzon (Trebizond), Mavlavita (Manglavita), Muhtemelen Geç Dönem Tuğlası	1.4 cm.	0.9 – 1.3 cm.	2.1 cm.
55	Trabzon (Trebizond), Hagia Sophia, 1260'lar	1.5 cm.	1.8 cm.	3.5 cm.

56	Trabzon (Trebizond), Hagia Sophia, 1260'lar	2.5 cm.	2.6 cm.	4.5 cm.
57	Trabzon (Trebizond), Hagia Sophia, Genişlik 2 - 2.3 x Uzunluk 30.2	1.5–1.7 cm.	2 – 3 cm.	4.2 cm.
58	Trabzon (Trebizond), Hagia Sophia, Genişlik 21.5 x Uzunluk 28	1.5–1.7 cm.	2.5 cm.	3.5 cm.
59	Trabzon (Trebizond), Hagia Sophia, Genişlik 19.5 x Uzunluk 34.5	1.8–2.5 cm.	- cm.	- cm.
60	Trabzon (Trebizond), Hagia Sophia, Merkezi Kemerdeki Kiremit	5 cm.	- cm.	- cm.
61	Trabzon (Trebizond), Hagia Sophia, Kuzeydeki Küçük Kilise	1.8 cm.	2 – 2.5 cm.	3.3 cm.
62	Trabzon (Trebizond), Hagia Sophia, Kuzeydeki Küçük Kilise	1.9 cm.	1.5 cm.	4 cm.
63	Hortokop	1.7 cm.	2.3 cm.	4.1 cm.
64	Kog Kale	3 cm.	3.7 cm.	5.8 cm.
65	Kog Kale	2 cm.	- cm.	- cm.
66	Zindanlar Arazı	2.2–3 cm.	2.5 – 3 cm.	4.5 – 5 cm.
67	Kovans Kale, Keçi Kale Köyü. Sarımsı-Yeşil Kil Katkılı Kiremitler	2.5 cm.	2.2 – 3 cm.	5.2 cm.
68	Kovans Kale, Keçi Kale Köyü. Sarımsı-Yeşil Kil Katkılı Kiremitler	2.5 cm.	2.2 – 3 cm.	6.2 cm.
69	Eski Andaval, Aktaş	2.4 cm.	2.5 – 2.8 cm.	4 cm.
70	Bibat, Oteki Suyu	2–2.5 cm.	- cm.	4.2 cm.
71	Cihar, Kise Kale. Yumuşak Kırmızı Kiremit	1.5 cm.	- cm.	4 cm.
72	Eski Trabzon, Sapo. Soluk Sarımsı – Kırmızı Kiremit	1.2–1.5 cm.	- cm.	3.2 – 5 cm.
73	Eski Trabzon, Sapo. Soluk Sarımsı – Kırmızı Kiremit	2–2.5 cm.	- cm.	4 – 4.5 cm.
74	Ardeşen. Soluk Sarımsı – Kırmızı Kiremit	1.5–2 cm.	- cm.	- cm.

Tablo 7 Paphlagonia ve Pontos Bölgeleri'ndeki Yapıların Tuğla ve Kiremit Ölçüleri (Bryer ve Winfield, 1985: 356-357; Gür, 2015a: Tablo 4)

TAKAY'ın doğu cephesinde 0.04 m. kalınlık, 0.37 x 0.37 m. ölçülere sahip tuğlalar kullanılmıştır. 0.04 m. kalınlıktaki tuğlalar arasında 0.05–0.06 m. kalınlığa sahip tuğlalar kullanılır. Tuğlalar ile kilisenin doğusundaki tapınak üzerine inşa edilen sarnıçta kullanılan inşa malzeme ve teknik özellikleri de çağdaştır. Amasra'daki tuğlalar ise 0.03 ile 0.04 m. arasında kalınlığa sahip, 0.34-0.34 ya da 0.35-0.35 m. ölçülerinde kare tuğlalardır. Filyos yapılarında kullanılan tuğlalardan daha kırmızı, iyi pişmiş, az gözenekli tuğlalardır. Tuğlaların aralarında kullanılan harçlar ise çoğunlukla 0.04-0.06 m. arasında değişmektedir. KM'nin kuzeybatı ve kuzeydoğu cephesi, DBK'nın tonoz başlangıcındaki agregalar ile ABAMKYHPK'nın harç tabakalarındaki iri agregalar birbirine benzer. ABAMKYHPK, ABAMY ile TAKAY'ın apsisi, Filyos sahil suru ile malzeme ve teknik özellikleri açısından benzer özelliklere sahiptir.

TAKAY'ın naos, parekklesion ve ek mekanlardan tespit edilen çatı kiremitleri 0.35–0.50 m. ölçülerinde ve genişlikleri ortalama 0.28–0.30 m. kalınlıkları ise 0.02-0.03 m. olarak kaydedilmiştir. Kazı çalışmaları sırasında çok farklı boyut ve özelliklere sahip erken dönemlere tarihlendirilen buluntular da tespit edilmiştir. Bunlar daha çok Geç Roma dönemi kiremitleri gibi gevrek pişmiş ve içleri çoğunlukla yanmış örneklerdir[239]. Amasra'daki çatı kiremitleri ise çoğunlukla küçük katkı parçacıklı, kırmızı ya da kırmızıya yakın tonlarda iyi pişmiş örneklerdir. Baz kalınlıkları ortalama 0.02,3 ile 0.03,6 arasında değişen, kalınlıkları ortalama 0.03-0.03,5 arasında değişen ve sırt kalınlıkları 0.5,3-0.5,6 m. ölçülerinde kaliteli tuğlalardır (Tablo 6-7).

Süsleme ve Duvar Resimleri

Amasra kiliseleri bölgede sık görülen plan tipi, anıtsal boyutları, mimari ve yapısal özellikleri ile günümüze gelmemiş duvar resimleri hakkında bazı ipuçları sunar. Amasra kiliselerinden sadece KM ile DBK'nın duvarlarında fragman resim kalıntıları yer almaktadır. KM, geçirdiği restorasyon çalışmaları mevcut resimlerin korunmasını sağlamıştır. KM'nin 1960'larda çekilmiş fotoğraflarında apsis, naos ve nartekste, duvar resimleri görülmektedir. Sacit Pekak (fotoğraf arşivi), Semavi Eyice (2008 yılındaki görüşmelerimizde) ve Necdet Sakaoğlu (2018-2019 tarihlerindeki görüşmeler ve yerinde gerçekleştirilen incelemelerde) yapının 2000'li yıllara kadar naos, narteks ve apsis duvarlarında duvar resimlerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Araştırmacıların çektikleri fotoğraflar (Eyice'den fotoğraf arşivi istenilmiş fakat temin edilememiştir)

[239] Kiremitlerin, uzun kenarlardan biri hafifçe yuvarlatılmış ve bu yuvarlatılan kenarı da ortalama 0.05 – 0.08 m. kalınlıktadır. Tüm kiremit parçalarının tek bir üretim sonucu oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Üretilen kiremitlerin parçalarının hamuru kırmızı killi, kaba işçilikli, yoğun mika parçacıklıdır. Kırmızımsı hamur yapısı, kahverengi tona yakın ve içlerinde üretim ve fırınlamadan kaynaklanan boşluklar görülmektedir. Üretim tekniği açısından birkaç seferde farklı atölyelerde üretildiği tespit edilen kiremitlerin bu yörenin hammaddesinden şekillendirildiği düşünülmektedir.

FC, KM, DBK, TAKAY'da duvar resimleri bulunmaktadır. Bu yapılardan FC'nin duvar resimleri diğer yapılardan daha özgün bir görünüme sahipken son 50 yı içinde geçirdiği onarımlar sonucunda tahrip olmuştur. AVGMA'da tespit edilen fotoğraflarda, FC'nin naos doğu ve batı duvarlarındaki resimler referans alınarak değerlendirme yapılmıştır.

Yeşilöz'deki (Tağar) üç yapraklı yonca planlı (trikonchios) kilise bölgede sık görülmeyen plan tipi, anısal boyutları, mimari özelliklerine bağlı olarak anıtsal boyutlardaki duvar resimleri, resimlerin ikonografik, üslupsal özellikleri ile dikkat çekici bir Bizans dönemi kayaya oyma kilisesidir. Kilisenin bulunduğu yerleşimin adının etimolojik kökeni gibi, yapının tarihi, banisi ve kime ithaf edildiği, geçirdiği değişim ve onarımlar kesin olarak bilinememektedir.

Günümüzde Amasra'daki bu yapıların duvar resimlerinden sadece KM'nin naos batı, ikinci kat duvarındaki inci yazarı dışında diğereri tanımlanamamaktadır.Ayrıca Günümüze gelmeyen duvar resimlerinden FC'nin naos batı duvarındaki aziz tasvirleri ile apsisteki kilise babaları, kentteki kiliselerin resim programları hakkında önemli veriler sunar.

FC'nin batı duvarında, yanında Hagios Anthonios yazan figür, aynı eksendeki dikdörtgen panolarda aziz rtasvirlerinin yer aldığını görsterir. Batı duvarın orrta seviyesinde şeritler içinde tam boy, haleli ve profilden tasvir edilmiş güneyde iki, kuzeyde dört figür aziz, kentin din adamları ve kutsal kişisleri açısından son derece önemlidir. Aziz Anthonios hariç diğer azizlerin kimlikleri belirlenememiştir.

Aziz Anthonios (Ἅγιος Αντώνιος) 12 Ocak 251-17 Ocak 356 yılları arasında yaşamış Mısırlı Hıristiyan keşiş, tüm azizlerin babası olarak bilinmektedir (Artemi, 2015: 79-92). Münzevi bir yaşamı benimseyen Anthony'nin Karadeniz'de ve hatta Amasra'daki Hıristiyanlar arasında kutsal kabul edildiği bilinmektedir.

1.4.5.6.Büyükada Manastırı, Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise (ABAMKYHPK):

1.4.5.6.1.Yeri ve Durumu:

Günümüzde Bartın ilinin 16.00 km. kuzeydoğusundaki Amasra İlçesi'nde, büyük bir tombola yerleşimi olan Boztepe'nin 100.00 m. kuzeydoğusundaki Büyükada'nın üzerinde yer almaktadır (Resim 334-335).

Ada yaklaşık 331.00 m. genişliğinde ve yaklaşık 16.00-25.00 m. derinliğindedir (Eyice, 1951a: 471). Adanın batısındaki Kemer Köprüsü (Boztepe ile İçkale arasındaki bağlantıyı sağlayan köprü) hizasında, Büyükada'nın batısında, küçük bir sandalın sığınabileceği koy yer almaktadır (Eyice, 1951a: 472).

Resim 334 ABAMKYHPK ,Adaya Çıkışı Sağlayan Merdivenler (Gür, 2018)

1938 yılında Eyice tarafından yerinde incelenen yapı, manastır kompleksi olarak tanımlanmıştır. Batıda, alt seviyelerde görülebilen merdivenlerin alt kesimlerinden yukarısının yok olduğu öne sürülmüştür (Eyice, 1965: 69-70)

Resim 335 ABAMKYHPK, Adaya Çıkışı Sağlayan Güneybatı Merdivenler (Gür, 2018)

Yöre halkı ada üzerindeki gözlemlerini dile getirirken adanın zaman zaman sular altında kaldığı ifade edilmiştir. Eyice incelemeleri sırasında adanın 1931 yılında sular altında kaldığını öne sürmüştür (Eyice, 1951a: 471). Ada üzerindeki incelemelerde, aralarında devşirme malzemelerin görüldüğü birçok mimari plastik eser tespit edilmiştir.

1.4.5.6.2.Kilisenin Adı:

Günümüzde Tavşanadası olarak bilinen ada, Boztepe isimli tombola yerleşiminin 100.00 m. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yöre halkı, Anadolu genelinde, yerleşim alanlarından uzak ve işe yaramayan adalar için Eşekadası adını kullanmaktadır (Eyice, 1951a: 469). Bundan dolayı da uzun yıllar ağaçlık ve fundalık bir kesimde, yerleşimden uzak olan Tavşanadası, geçmişte Eşekadası ismiyle anılmıştır.

İçkale olarak adlandırılan yerleşimin doğusunda küçük bir adanın yer almış olması, buranın Küçükada; Eşekadası'nın ise Büyükada olarak adlandırılmasına sebep olmuştur (Eyice, 1951a: 471). Araştırmacılar tarafından *Yıkık Kilise* olarak adlandırılan yapı, plan tipi itibariyle kapalı Yunan haçı pana sahip olmasından dolayı *Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise* olarak da tanımlanmaktadır (Yaylı, Aydın v.d., 2015: 20). 2013 yılında AAMM tarafından Büyükada üzerinde gerçekleştirilen incelemelerde, adanın kuzeyinde küçük bir şapelin daha bulunduğu ifade edilmiş fakat yapıların kime ithaf edildiği belirtilmemiştir (Yaylı, Aydın v.d., 2015: 20). İncelemelerimiz sırasında adanın kuzeyinde herhangi bir şapel ya da yapı kalıntısı tespit edilememiştir. Günümüzde temel seviyesindeki yapıyı yerinde inceleyen araştırmacılar harabe haldeki kiliseye *Yıkık Kilise* adını vermiştir (Yaylı, Aydın v.d., 2015: 20).

Iustinianos II'nin (685-695) Amasra'da bir manastıra uğrayarak Rahip Kyros ile görüştüğü bilinmektedir. Bundan dolayı da bazı araştırmacılar Amasra Büyükada'sının üzerindeki kiliseye ve yapı kalıntılarına Patrik Kyros Manastırı adını vermiş ve bununla da kalmamış kent haritaları üzerine Patrik Kyros Manastırı olarak tanımlamıştır (Sharp, 2010: Figure 4).

Gerçekleştirilen araştırmalarda kiliseye ait özgün bir kitabe ya da yazıtın tespit edilememiş olması yapının adının öğrenilmesini zorlaştırmıştır. Din adamı Kyros'un görev yaptığı bilinen adanın üzerinde daha önceden de dini bir yapı yer aldığını düşünüldüğünde yapının Kyros'a atfedilmiş bir manastır yapısı olamayacağı açıktır. Fakat Kyros'un İstanbul'a Patrik olarak atandığı düşünüldüğünde sonradan adının değiştirilerek din adamının yüceltilmeye çalışıldığı öne sürülür. Manastır yapısı olduğu belirlenen kilisenin adı çalışma kapsamında ABAMKYHPK (Amasra Büyükada Manastırı Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise) şeklinde kısaltılarak kullanılmıştır.

1.4.5.6.3.Tarihlendirilmesi:

1951 yılında Semavi Eyice tarafından yazılan monografik yayın kapsamında ilk defa incelenen yapıyı yerinde daha önce herhangi bir araştırmacı incelememiş ya da bilgi sahibi olmamıştır.

Daha önceden gerçekleştirilen araştırmalarda ise Büyükada üzerinde herhangi bir araştırmada bulunmadan sadece tarihi kaynaklar ve verilerden hareketle burada bir manastırın yer aldığını belirten araştırmacılar, soyut ve ezber bilgiler sunmuştur.

1920'li yıllarda Schultze, Büyükada üzerinde bir manastırın yer aldığını ifade etmiştir (Schultze, 1922: 215). Anakaraya uzak bir ada olması, tarihte burada incelemelerin yapılmasını zorlaştırmanın yanında kaçak kazıcılar ve hayalperest definecilerin işini kolaylaştırmıştır. 1936 yılında define avcıları tarafından burada bir kilise kalıntısı tespit edilmiş ve tahribatları günden güne devam etmiştir (Eyice, 1965: 69).

Ankara Milli Kütüphane arşivi ve gazetelerin sanal arşiv veritabanlarında gerçekleştirilen incelemelerde, 31 Mayıs 1937 yılına tarihlendrilen bir gazete haberinde *"Eski Eserler"* başlığı altında Büyükada üzerindeki kilise ile ilgili çok da doğru olmayan bir haber yayınlanmıştır;

> *"Amasra limanı dışındaki adada bir ayazma bulundu. Amasra limanı dışındaki Büyükadada eski eserler aranıyor. Burada bir ayazmanın zemini bulunmuştur. Zemin mozayik döşelidir. Duvarlar harap bir haldedir. Ayazmanm zemini temizlenince üç büyük kapak bulunmuştur. Bunlarm altında derin boşluklar vardır. Temizleme işi bitince*

> *mahzenlerin tedkikine başlanacaktır. Burada bir hazine bulunduğu da söyleniyor. Maamafih mevcud malûmata göre, ayazma, Milâddan evvel vukubulan İran ordularının istilasında tahrib edilmiştir. Hazinenin o zaman bulunmuş ve soyulmuş olması ihtimali vardır. Kozcuğaz'daki kazıya devam olunmaktadır. Henüz ümid verici bir şey yoktur"* (Akşam Gazetesi, 1937: 31 Mayıs Sayısı).

Bu haberden bilgi sahibi olan Eyice, haber hakkındaki yanlış bilgileri ilk defa 1951 yılında yorumlamış ve burada bir ayazmadan ziyade manastırın bulunduğunu ifade etmiştir (Eyice, 1951a: 473-474).

31 Mayıs 1937'de yayımlanan ve çok da doğru olmayan Akşam Gazetesi'nin haberi sonrasında *23 Ağustos 1937 yılında yayınlanan Zonguldak Gazetesi*'nin haberine göre burada define arayıcıları tarafından uygulanan büyük tahribat ifade edilmektedir. Bu olaylardan bir yıl sonra Eyice, 1938 yılının Ağustos'unda adada incelemelerde bulunmuş ve gözlemlerini monografik çalışmasında kaleme almıştır (Eyice, 1951a: 474). Manastır ve kilise hakkında dönem kaynağı ya da yazıt tespit edilememiştir. Gerçekleştirilecek kazı çalışmaları ve araştırmalar doğrultusunda tespit edilebilecek yazıt ya da kitabeler, kilisenin ilk inşa evresi ya da onarımları hakkında kesin bilgiler sunacaktır.

Rahip Kyros'un mucizevi ifadeleri Iustinianos II (705-711) için şükran borcu olarak kabul edilmiş olmalıdır (Sakaoğlu, 1987: 51). Iustinianos II (527-565) gibi torunu Iustinianos II (685-695, 705-711) da birçok inşa faaliyetinde bulunduğu bilinmektedir. Iustinianos II'nin (705-711) rahip Kyros'tan mucizevi ve ümitlendirici bilgiyi aldığı Amasra'da bir adadaki manastırı şükran borcu olarak 705-711 tarihleri arasında onartıp Kyros'u şereflendirdiği düşünülmektedir (Eyice, 1951a: 478).

Eyice'nin çalışmalarından faydalanarak manastırı tarihlendiren araştırmacı yapıların 705-712 (?) yılları arasında İstanbul'da patriklik yapan Kyrus ile ilişkili olduğunu yazar. Kiliseye ait kalıntılar daha çok adanın yüksek alanı üzerinde kısmen temel seviyesinde korunmaktadır. Araştırmacılar bu manastır kalıntılarını 8. yüzyılda Patrik Kyros tarafından inşa edilmiş olabileceğini ifade edilmektedir (Eyice, 1951a: 469-496; Eyice, 1965: 69-70; Ruggieri, 1991: 233). Ruggieri, Eyice ve Crow ve Hill'in çalışmalarını kabul eden araştırmacılar manastırı 7.-8. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Belke, 1996: 168).

685-695 yılları arasında imparatorluk yapan Iustinianos II'nin (685-695) tahttan indirildiği ve 705 yılında tahta çıkacağı zamana kadar en azından Amasra'da ada üzerinde bir manastırın yer aldığı ve büyük üne sahip rahip Kyros'un da burada çalıştığı düşünüldüğünde, manastırın en

erken 685-695 yılları arasında ayakta olduğu, inşa tarihi hakkında bilgi sunacağı düşünülmektedir.

15. yüzyılda Cenevizler'in hakimiyeti ile Büyükada üzerindeki dini faaliyetler kısmen de olsa yavaşlamıştır. 1461 yılında Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından ele geçirilen kentte Hıristiyanların dini faaliyetlerinin durduğu ya da en azından yok olmaya yüz tuttuğu ifade edilmiştir (Sakaoğlu, 1999: 63-68).

Büyükada günümüzde yerleşim alanında uzak doğal bir yaşam alanı sunar. Ada üzerinde tarafımdan gerçekleştirilen incelemeler doğrultusunda adanın güneyine yakın ve en yüksek konumunda kapalı Yunan haçı planlı kilisenin yer aldığı görülmüştür. Kilisenin güneyinde ise moloz taş, harç, tuğla ve tarş parçalarından inşa edilmiş, düzgün duvarlar meydana getiren iki mekan tepit edilmiş ve ölçüleri alınarak fotoğraflanmıştır. Manastıra ait yapı kalıntıları olduğu düşünülmektedir.

Kilisenin kuzeyindeki daha düz ve alçak iki terasta ise çok yoğun devşirme mermer ve taş parçaları, zemin kaplama parçaları, çatı kiremiti ve tuğla parçaları dışında bir yapıya ait temel ya da duvar kalıntıları tespit edilememiştir.

Hill, Crow ve Sağlam yaptıkları çalışmalarında Tavşan Adası olarak bilinen bu Büyükada üzerinde kapalı Yunan haçı planlı kilisenin dışında iki şapel ve manastır kalıntılarının daha olduğunu ifade etmiştir (Hill ve Crow, 1991: 88; Crow, 2017: 390; Sağlam, 2018: 274). Gerçekleştirilen araştırmalarda kilisenin güneyindeki alanda iki odalı manastır kalıntıları tespit edilmiştir.

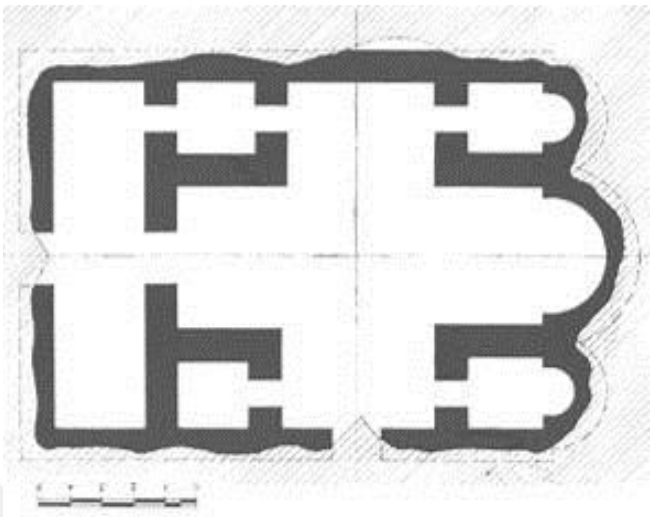
1.4.5.6.4.Mimari Tanıtım:

Kilisenin yer aldığı alan Bizans dönemi ve sonrasında terk edilmiş ve herhangi bir amaç doğrultusunda kullanılmamıştır. Zamanla tahrip olan bu alan günümüzde çalılıklar ve moloz atıklarıyla doludur. Alan üzerinde herhangi bir sondaj ve kazı çalışması yapmadan gerçekleştirilen incelemeler kilisenin planı, malzeme ve teknik özellikleri, süslemesi ve tasvir özellikleri açısından bilgiler sunar.

Plan

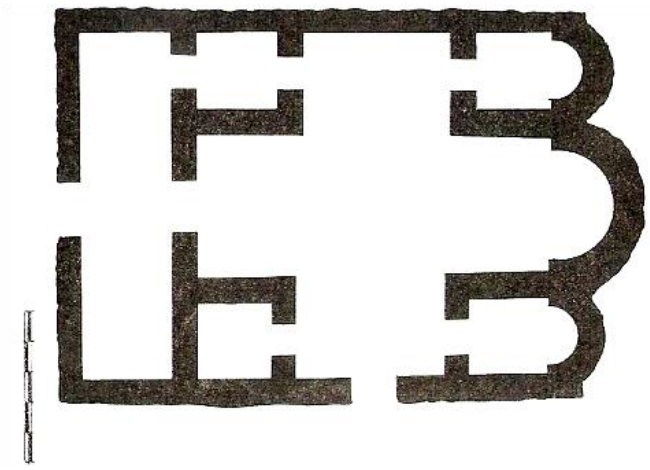
ABAMKYHPK, köşe duvarlı, kapalı Yunan haçı plan şemsına sahiptir. Batıda kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks, merkezde doğu ve batıdakiler az daha uzun olmak üzere dört haç kolu, haç kolunun köşelerinde ise dikdörtgen köşe odaları, doğuda ise üçlü apsis

düzenlemesine sahiptir. Doğu haç kolundaki merkezi apsis, kuzey ve güneydekilere kıyasla daha geniş ve dışa taşkındır. Apsisler, içten ve dıştan yarım yuvarlaktır. Batı cephede, eksendeki bir kapı ile naosun güneyinde, güney haç koluna açılan bir kapı, yapıya girişi sağlamaktadır.

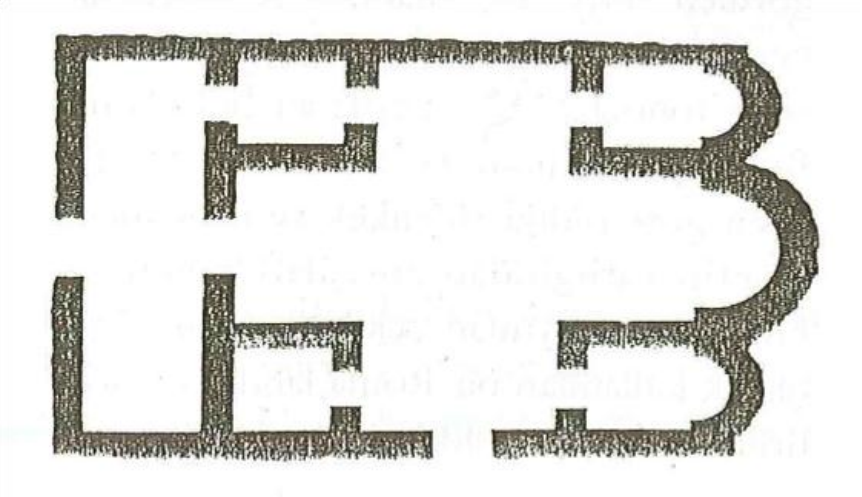

Çizim 145 ABAMKYHPK, Plan (Eyice, 1951a: Res. 7)

ABAMKYHPK planı ilk defa Semavi Eyice tarafından çizilmiştir (Çizim 145). Araştırmacı planda moloz taş, kesme taş, tuğla ve harç malzemeden inşa edilen kilisenin içteki duvarlarını pürüzsüz, cephelerini ise kısmen tahrip olmuş şekilde çizmiştir (Eyice, 1951a: Res. 7). Araştırmacı 1965 tarihli çalışmasında kilisenin planını revize ederek sunmuştur. Bu çalışmasında 1951 tarihli plandan farklı olarak yapının cephelerini, duvarlar gibi düz şekilde sunmuştur (Eyice, 1965: 70) (Çizim 146). ABAMKYHPK hakkında bilgi sunan Sakaoğlu Eyice'nin planlarından faydalanmış ve planları olduğu gibi kullanarak Eyice'den faydalandığını ifade etmiştir (Sakaoğlu, 1999: 155) (Çizim 147).

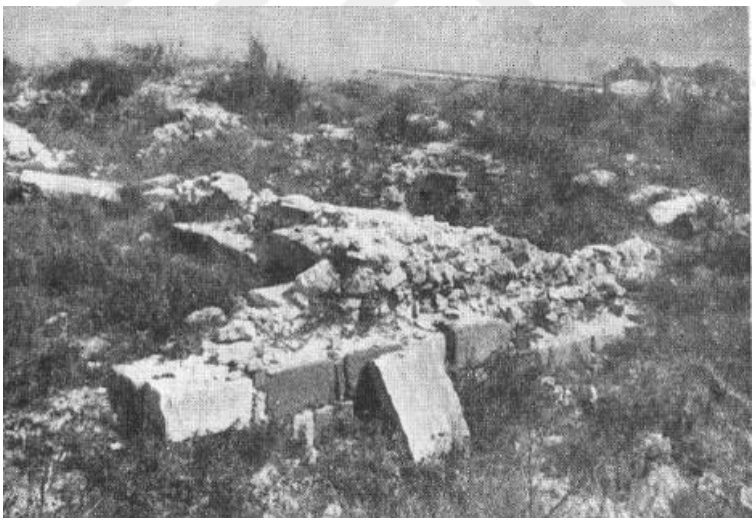

Çizim 146 ABAMKYHPK, Plan (Eyice, 1965: 70)

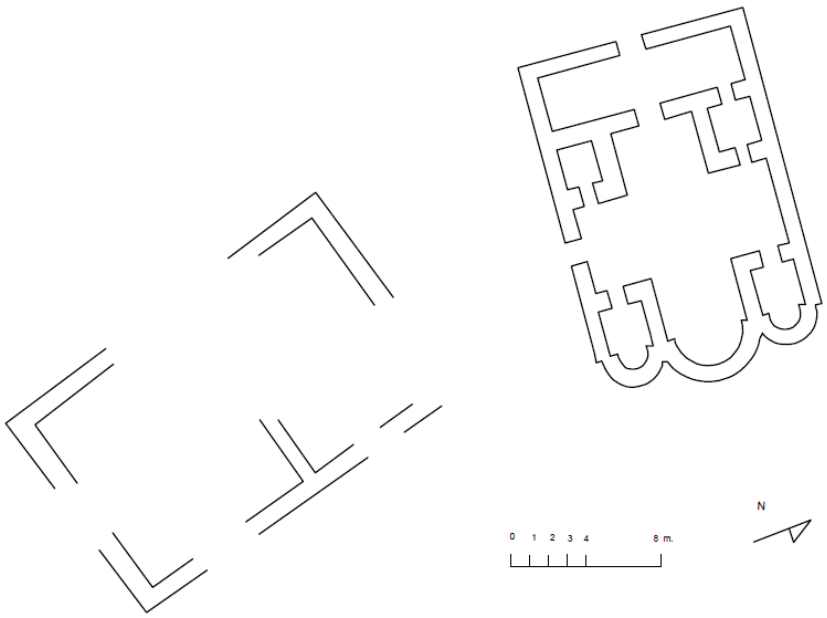
Çizim 147 ABAMKYHPK, Plan (Sakaoğlu, 1999: 155)

Batıda, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks bulunmaktadır. Nartekse giriş, batı cephenin ortasındaki kapı yardımıyla sağlanmaktadır. Nartekse girişi sağlayan kapı ekseninde doğu duvarda kiliseye girişi sağlayan daha dar bir kapı, eksendeki kapının kuzeyinde simetrik birer kapı yardımıyla iç mekana giriş sağlanmaktadır (Resim 336). İç mekanda doğu ve batı haç kolları kuzey ve güneydeki haç kollarına oranla çok az daha uzundur.

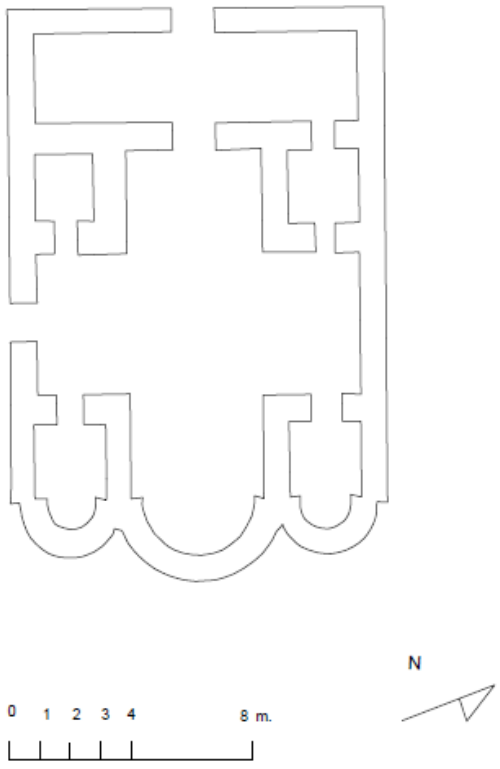

Resim 336 ABAMKYHPK, Narteks Doğu Duvar, 1949 (Eyice, 1951a: Resim 8)

Kilise yerinde ölçülmüş ve planındaki bazı eksiklikler ve hatalı ölçümler güncellenmiştir. Eyice tarafından yerinde çizimi yapılan yapının planında çok ufak ölçüm hataları bulunmaktadır.

Çizim 148 ABAMKYHPK ve Güneyindeki Yapıların Planı (Gür, 2018)

Çizim 149 ABAMKYHPK, Plan (Gür, 2018)

Narteksin doğu duvarında eksendeki kapı doğrudan batı haç koluna, kuzeydeki kapı kuzeybatı köşe odasına açılmaktadır. Kuzeybatı ve güneybatı köşe odaları doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Batıdaki bu iki köşe odasının, doğu duvarlarının eksinindeki birer dar kapı

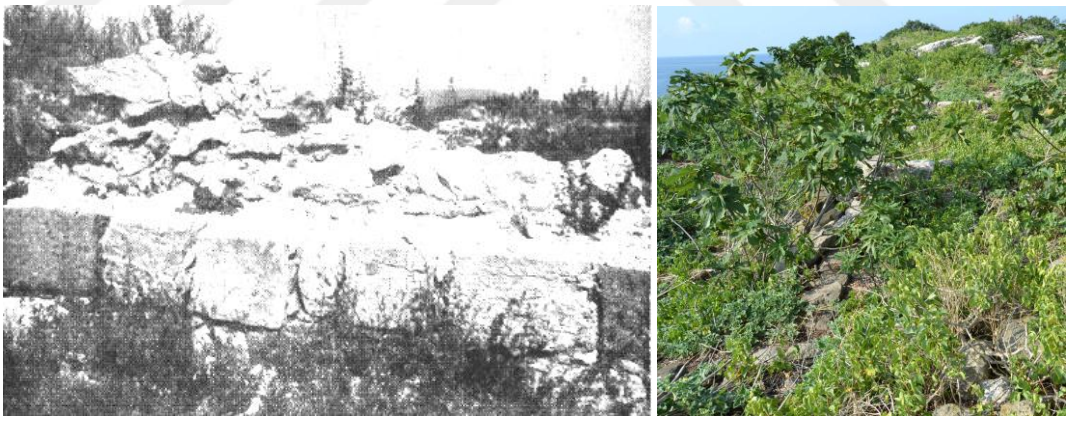
yer almaktadır. Kuzeybatıdaki köşe odası, kuzey haç koluna, güneybatıdaki köşe odası ise güney haç koluna açılır.

Güneybatıdaki haç koluna narteksten giriş yoktur, kuzeybatı haç kolunun batısındaki kapı nartekse bağlanmaktadır. Kuzey ve güneydeki haç kolarının doğusunda batıdakilerile aynı ölçülere sahip iki köşe odası daha yer almaktadır. Kuzeydoğu ve güneydoğudaki köşe odaları, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Bu köşe odalarına batı duvarların eksenindeki dar kapılardan girilmektedir. Simetrik düzenlemeye sahip kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odalarının doğusunda içten ve dıştan yarım daire birer apsis bulunur (Çizim 148-149).

Doğu haç kolunda kuzey ve güneydeki apsislerden daha büyük, daha geniş ve dışa taşkın merkezi apsis yer almaktadır. Merkezi apsis içten ve dıştan yarım dairedir. Doğu haç kolu, kuzey ve güneyindeki köşe odalarına kapalıdır.

Dış Tanıtım

Günümüzde kilisenin yaklaşık 0.50 m. kadar duvarları ayaktadır. Kilisenin batı, kuzey, güney ve doğu cepheleri temel seviyesinde görülebilmektedir. Kilise doğu batı doğrultusunda apsis hariç, 12.50 x 16.80 m. ölçülerine sahiptir. Apsis dahil, doğu-batı doğrultusunda 19.50 m. uzunluğundadır. Kilisenin duvar kalınlığı 0.95-1.00 m. arasında değişmektedir (Resim 337).

Resim 337 ABAMKYHPK, Narteks, Batı (Eyice, 1951a: Resim 6) ve Güneyden Kuzeye Bakış (Gür, 2018)

Kilisenin batı cephesinde kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir narteks bulunmaktadır. 2.75 x 10.45 m. ölçülerindeki nartekse eksendeki 1.50 m. ölçülerindeki dikdörtgen bir kapıdan girilir. Batı cephe kesme taş ve kaba yonu taşlardan inşa edilmiştir.

Kilisenin kuzey cephesi, apsis hariç, 16.80 m. ölçülerinde, apsis dahil, 19.50 m. uzunluğunda ve 0.45 m. yüksekliğindedir. Kuzey cephe batıda narteks, doğuda ise prothesis ile son bulur (Resim 338).

Resim 338 ABAMKYHPK, Kuzey Cephe, Kuzeyden Güneye Bakış (Gür, 2018)

Güney cephe apsis hariç, 16.80 m. ölçülerinde, apsis dahil, 19.50 m. uzunluğunda ve 0.54 m. yüksekliğe sahiptir. Güney cephe batıda narteks, doğuda ise diakonikon ile son bulur. Kilisenin kuzey ve güney cephelerinin alt seviyelerde, devşirme kesme taş ve moloz taş malzemeden inşa edilmiştir. Duvarların geri kalan bölümleri yıkıldığı için tasvir edilememiştir. Güney cephede, eksende 1.20 m. genişliğinde bir kapı bulunur (Resim 339).

Resim 339 ABAMKYHPK, Güney Cephe (Gür, 2018)

Doğu cephede dışa taşkın merkezi yarım daire apsis, kuzeyde prothesis hücresinin apsisi, güneyde ise diakonikon hücresinin apsisi yer almaktadır. Pastoforium hüclerinin apsisleri dışa taşkın ve yarım dairedir (Resim 340).

Resim 340 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Merkezi Apsis ve Pastoforium Hücreleri (Gür, 2018)

İç Tanıtım

Kilisenin batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer alır[240]. 2.75 x 10.45 m. ölçülerindeki nartekse, batı duvar eksenindeki 1.50 m. ölçüleerindeki bir kapıdan girilir (Resim 341).

Resim 341 ABAMKYHPK, Narteks ve Güneybatı Köşe Odası (Gür, 2018)

Narteksin kuzey ve güney duvarlarında bir açıklık bulunmamaktadır. Narteksin doğu duvarında eksende 1.45 m. genişliğindeki kapı, doğrudan batı haç koluna açılır, eksenin kuzeyindeki 0.80 m. ölçülerindeki kapı ise kuzeybatı köşe odasına açılmaktadır.

Batı haç kolu 4.20 x 3.30 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Batı haç kolunun kuzey ve güneyinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen köşe odaları bulunmaktadır.

Kuzeybatı köşe odası 2.40 x 2.30 m. ölçülerine sahiptir. Odanın batısında 0.80 m. ölçülerinde kapı nartekse, doğu duvarındaki 0.78 m. ölçülerindeki kapı ise kuzey haç koluna açılmaktadır[241] (Resim 342).

[240] Narteksin zemini geniş mermer levhalarla kaplıdır. Birçok kilisede olduğu gibi burada narteks bölümünün sökülen levhalarının mezar parçaları dağıtılmış haldedir. 1937 yılında gerçekleştirilen tahribat sırasında sökülerek buradaki levhaların çevreye umarsız şekilde dağıtıldığı düşünülmektedir.

Resim 342 ABAMKYHPK, Kuzeybatı Köşe Odası ve Batı Haç Kolu (Gür, 2018)

Batı haç kolunun güneyinde 2.25 x 2.05 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir köşe odası bulunmaktadır. Güneybatı köşe odasının doğusunda 0.77 m. ölçülerindeki kapı güney haç koluna açılmaktadır.

Kuzey haç kolu 3.05 x 4.40 m., güney haç kolu ise 3.00 x 4.50 ölçülerindedir. Kuzey haç kolu batı ve doğuda köşe odalarıyla sınırlandırılmaktadır. Güney haç kolu doğu ve batıda köşe odalarıyla sınırlandırılmaktadır. Güney haç kolunun güneyindeki 1.20 m. ölçülerindeki kapı, güneydeki manastır yapılarına açılmaktadır (Resim 343).

Resim 343 ABAMKYHPK, Kuzey Haç Kolundan Güney Haç Koluna Bakış (Gür, 2018)

[241] Eyice'nin 1938 yılında incelemeleri, kilisenin iç mekanına ait önemli bilgiler sunmaktadır. Araştırmacı incelemeleri sırasında haç kolları ve köşe odalarının zemininde renkli mozaik parçaları ve küçük cam parçaları tespit etmiştir (Eyice, 1951a: 481). Kuzeybatı köşe odasının zemininde insitu döşeme mozaiği tespit eden araştırmacı mozaik kompozisyonunun çizimini yapmıştır (Eyice, 1951a: 482).

Doğuda eksende 4.03 x 3.23 m. ölçülerinde doğu haç kolu, kuzeydoğu ve güneydoğuda ise dikdörtgen köşe odaları yer almaktadır. Kuzeydoğu köşe odası 2.25 x 2.15 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Köşe odasının batısındaki 0.76 m. ölçülerindeki kapı kuzey haç koluna açılmaktadır. Dikdörtgen planlı köşe odasının doğusunda içten ve dıştan yarım daire, dışa taşkın 1.50 m. genişliğinde ve 0.98 m. derinliğinde prothessis apsisi bulunur.

Doğudaki haç kolunun güneyinde, güneydoğu köşe odası bulunmaktadır. Güneydoğu köşe odası 2.16 x 2.40 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Köşe odasının batısındaki 0.70 m. ölçülerindeki kapı, güney haç koluna açılmaktadır. Köşe odasının doğusunda içten ve dıştan yarım daire, dışa taşkın 1.44 m. genişliğinde ve 1.00 m. derinliğinde diakonikon apsisi bulunur (Resim 344).

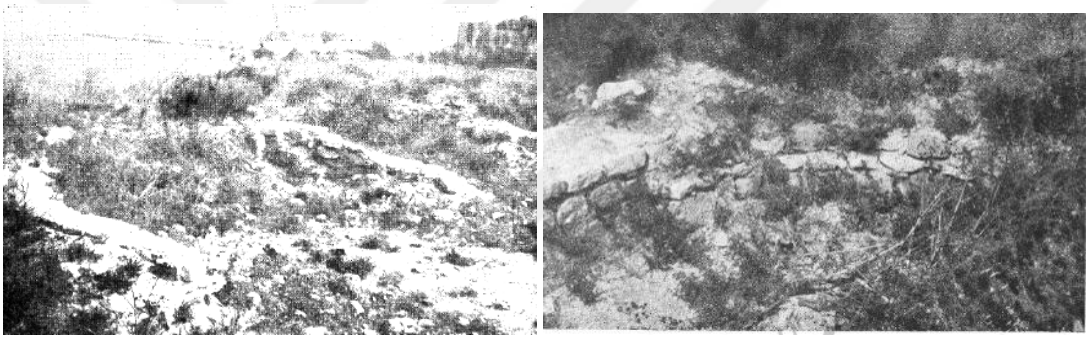

Resim 344 ABAMKYHPK, Doğu Haç Kolu ile Kuzeydoğu ve Güneydoğu Köşe Odaları, Batıdan Doğuya Bakış (Gür, 2018)

Doğu haç kolu, batı haç kolu ile aynı eksende yer alır. 4.03 x 3.23 m. ölçülerinde doğu haç kolu doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Haç kolunun doğusunda 3.45 x 1.95 m. ölçülerinde dışa taşkın, içten ve dıştan yarım daire merkezi apsis bulunmaktadır.

Resim 345 ABAMKYHPK, Merkezi Apsis ve Pastoforium Hücreleri, Kuzeyden Güneye Bakış (Gür, 2018)

Resim 346 ABAMKYHPK, Apsis ve Diakonikon, 1949 (Eyice, 1951a: Resim 9-10)

Zemini tuğla parçacıklı horasan harcıyla kaplanmış ve üzeri çeşitli boyut ve ölçülerideki geometrik kompozisyonlu mozaik döşenmiştir.

Günümüzde kilisenin doğusunda merkezi apsis, apsisin kuzey ve güneyinde ise iki küçük apsis bulunmaktadır. Merkezi apsis, kuzey ve güneydekilere oranla daha büyük ve geniştir (Resim 345-346).

1.4.5.6.5.Malzeme ve Teknik:

Kilisenin cepheleri alt seviyelerde devşirme kesme taş ve kaba yonu taşlardan inşa edilmiştir. 71 yıl öncesine oranla daha kötü durumda olan yapının cephelerinde Eyice üç sıra tuğla dizisinin yer aldığını ifade etmiştir (Eyice, 1951a: 478). Günümüzde ise sadece altta bazı bölümlerde tek sıra bazı bölümlerde ise iki sıra taş dizisi görülür. Yerinde gerçekleştirilen incelemelerde insitu tuğla dizileri tespit edilememiş fakat çevredeki harabeler arasında tuğla

parçaları bulunmuştur. Çevredeki molozların arasında üstleri kısmen kapanmış moloz taş ve harç malzemelerden inşa edilmiş duvarlar görülür.

Kilise çevresinde örtü sistemine ait birçok buluntu tespit edilmiştir. Çatı kiremiti parçaları kilisenin kuzey, batı ve güneyindeki arazilerde yoğunlaşmaktadır. Kilisenin doğusu yamaç olduğu için parçaların Karadeniz'e yuvarlandığı düşünülür. Yoğun çatı kiremiti parçaları, kilisenin üzerinin çatı kiremitleriyle kaplı olduğunu düşündürmektedir. Günümüzde örtü sistemi yıkılmıştır. 1938 ve 1949 yıllarında Semavi Eyice tarafından ziyaret edilen ada üzerinde kiliseye ait malzemelerin tahrip edildiğini öne sürmüştür. 1938 yılında araştırmacı kilisenin dügün kesme taş ve tuğla malzemelerden inşa edildiğini öne sürmektedir (Eyice, 1951a: 478).

Devşirme kesme taş , moloz taş, tuğla ve harç malzemeden inşa edilen kilisenin sadece alt iki sıra taş örgüsü günümüze ulaşmıştır. Kalın harç tabakaları arasında tuğla, çatı kiremiti, pithos, su künkleri ve taş parçaları görülmektedir. Duvar örgüsü dışında çevreye dagılmış birçok kalıntı hala mevcuttur.

1.4.5.6.6.Süsleme:

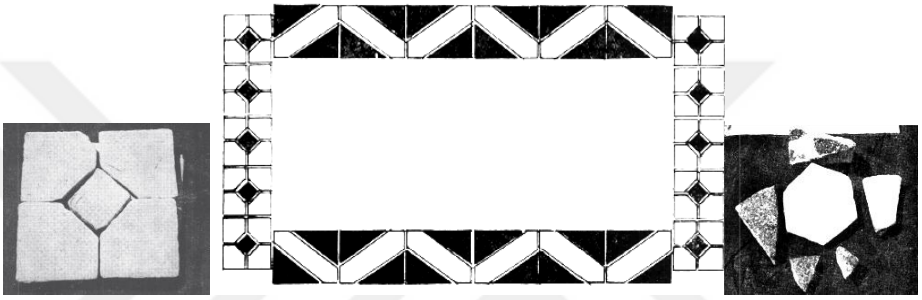
Ada üzerinde gerçekleştirilen incelemelerde kiliseye ait birçok süsleme unsuru tespit edilmiştir. Tespitedilen buluntuların çoğu ilk inşa edildiği alanın dışında olması gereken alandan çok farklı yerde görülmüştür.

Kaçak kazıcılar tarafından tahrip edilen kilisenin süslemeleri hakkında ilk ve kesin bilgiler, 31 Mayıs 1937 tarihli Akşam Gazetesi'nin haberinden öğrenmek mümkündür. Haberde kilise zemininin tamamen mozaik döşeli olduğu yazmaktadır (Akşam Gazetesi, 1937: 31 Mayıs Sayısı). Zeminde tespit edilen mozaiklerin ilk defa Eyice tarafından çizimleri gerçekleştirilmiştir. 1937 yılında define avcıları tarafından tahrip edilen zemin döşeme mozaikleri arasındaki zemin kaplaması olan büyük mermer levhaların bulunduğu ifade edilmiştir (Eyice, 1951a: 481). Kilisenin naosunda gerçekleştirilen incelemelerde batı haç kolunda 1.35 x 1.00, 1.23 x 0.75, 1.10 x 0.80 m. ölçülerinde üç mermer levha tespit edilmiştir. Levhaların kalınlıkları ortalama 0.10 m. ile 0.12 m. arasında değişmektedir.

Kilisenin kuzeybatı köşeodası ve narteksteküçük mozaik parçaları tespit edilmiştir. Tespit edilen parçalar kilisenin zeminin mermer plakalar ve geometrik mozaiklerle kaplı olduğunu gösterir. Mozaik parçaları siyah, beyaz ve kırmızı mermer parçalardan oluşmaktadır.

Kilisenin zeminindeki opus aleksandrinum parçaları, kompozisyonun tamamı hakkında bilgi edinmemizi zorlaştırmaktadır. Geometrik kompozisyonda; dikdörtgen, kare, altıgen, üçgen ve yuvarlak kesilmiş mermer kullanılmıştır. Ortadaki kompozisyon çerçeveler şeklinde birbirlerinden ayrılır. Çerçevede dikdörtgen, renkli büyük mozaik parçaları yer almaktadır. Kompozisyonda kısmen büyük yekpare ve sade mermer levhalar kullanılmıştır.

Eyice 1937 yılındaki incelemelerinde opus aleksandrinum kompozisyonunun bordürlerinde S kıvrımlı mozaik parçaları bazen de kompozisyonun çevresinde levhalarla komposizyonda kullanılan süslemeleri tekrarlayan küçük mozaik parçalarının yer aldığını ifade etmiştir (Eyice, 1951a: 483).

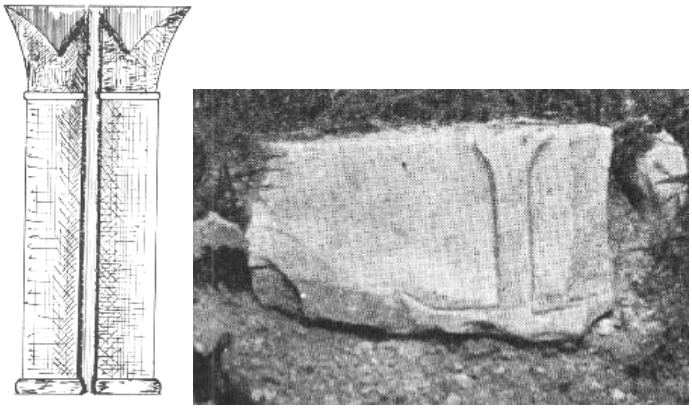
Resim 347 Çizim . ABAMKYHPK, Mozaik Döşeme Kompozisyonu (Eyice, 1951a: Res. 13-15)

Kilisenin zemini açık pembe Horosan harcıyla kaplıdır. Kaplama taşları sökülen ve tahrip edilmeyen kısımlarda Horosan harcı doğal haliyle görülmektedir (Resim 347-348).

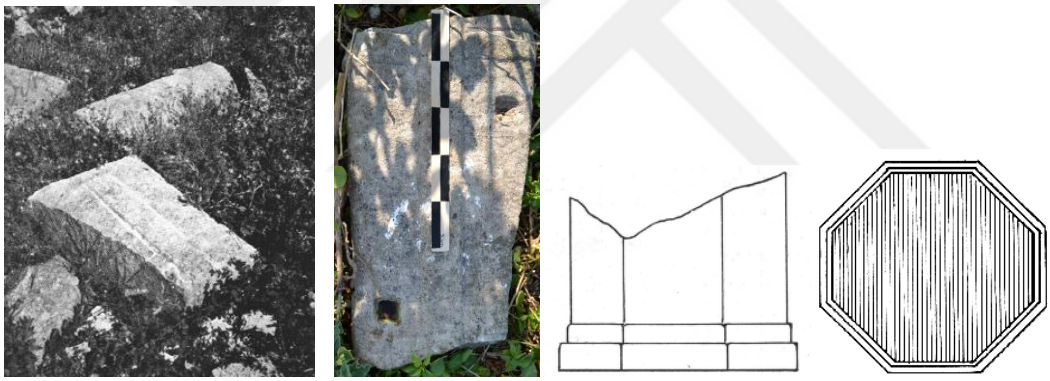
Resim 348 ABAMKYHPK, Zemin Döşemesinde Kullanılan Mermer Levhalar ve Horasan Harcı (Gür, 2018)

Ada üzerindeki incelemelerde fragman mimari plastik süslemeler bulunmuştur. Eserler arasında mermer levha parçaları ve kilisenin pencerelerine ait olduğu düşünülen lotus başlıklı iki pencere sütunu tespit edilmiştir. Eyice tarafndan ilk defa belgelenen bu sütunların benzerlerinin, Boztepe'nin Büyükada'ya bakan tarafında kapının lentosu olarak kullanılmıştır (Eyice, 1951a: 483).

Resim 349 ABAMKYHPK, Lotus Başlıklı Pencere Sütunu ve Latin Haçı (Eyice, 1951a: Res. 12)

Harabeler arasında küçük bir taş üzerine işlenmiş sade, ince ve kabartma tekniğindeki Latin haçı, 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilen örneklerle benzerlik göstermektedir (Eyice, 1951a: 483). Kilise içinde tespit edilmiş olan diğer bir mimari plastik eser ise ince, kırık ve noksan bir sütuna aittir. Sütunun bu boyuttaki bir kilisenin kiboriumuna ait olabileceği düşünülmektedir (Eyice, 1951a: 483-484) (Resim 349-350).

Resim 350 ABAMKYHPK, Çifte Sütun ve Oktagon Pedestal[242] (Eyice, 1951a: Res. 11, 16-17)

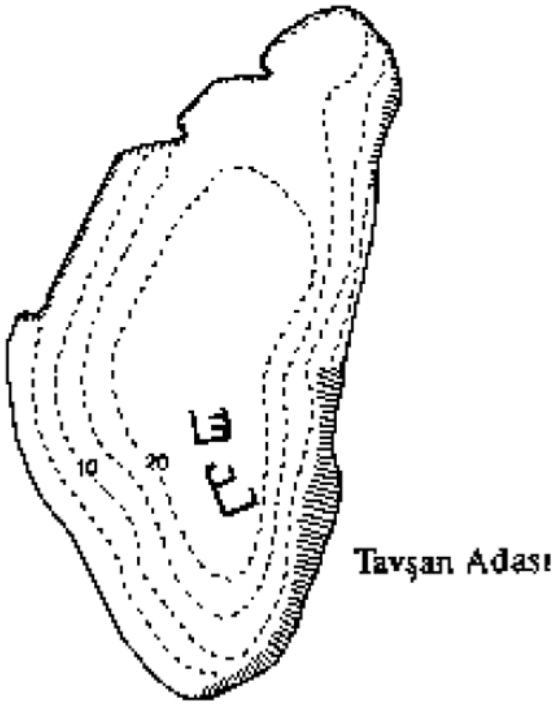
1936-1937 yılları arasında tahrip edilen kilise alanında gerçekleştirilen incelemelerde mermer levha (çoğunlukla silmelerin görüldüğü köşeler), sütun ve zemine ait çeşitli kalınlıkta mermer levhalara ait parçalar görülmektedir.

[242] Eyice tarafından sütun kaidesi olarak yorumlanan oktagon pedestalın benzerleri çeşitli bölgelerdeki arkeolojik çalışmada tespit edilmiştir. Side'de tespit edilen oktagon pedestal Eyice tarafından tespit edilen parça ile form ve ölçü açısından benzer, Geç Roma-Erken Bizans döneminde altar olarak kullanılmış örnekleri bulunmaktadır. Pedastalın 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen benzeri örnekleri için bakınız: (Buchwald, 2015: 20, 136, 300, Fig. 361).

1.4.5.7.Büyükada Abamkyhpk'nın Güneyindeki Manastırı Yapıları (Abamy):

1.4.5.7.1.Yeri ve Durumu:

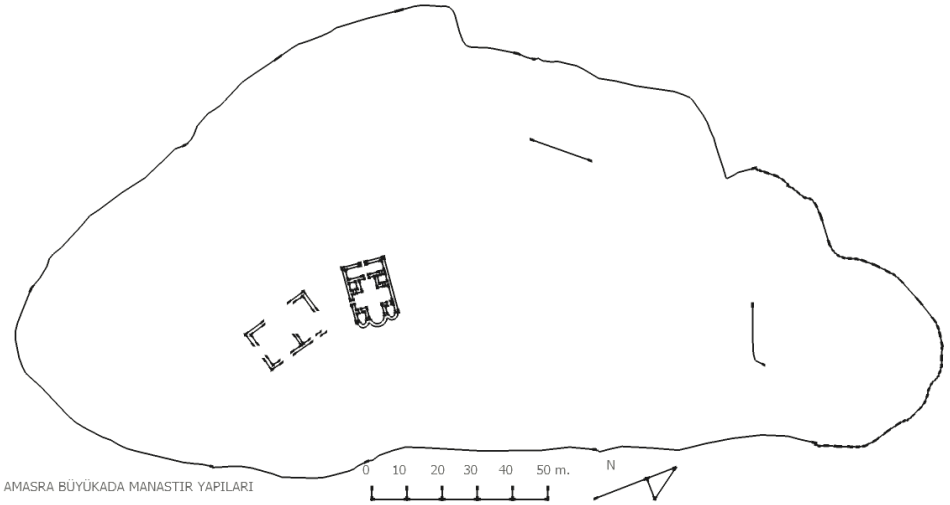
Amasra'da Büyükada'nın güneyindeki kapalı Yunan Haçı planlı kilisenin güneyinde, birbirine bitişik, kareye yakın dikdörtgen iki yapı kalıntısı bulunmaktadır. Moloz taş, tuğla, çatı kiremidi parçaları ve iri katkılı harç malzemeden inşa edilmiş olan mekanlar günümüzde kısmen görülebilemektedir (Çizim 150).

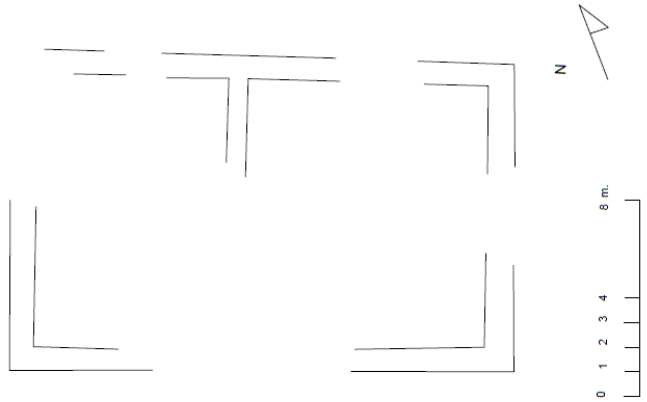
Çizim 150 Büyükada'nın Merkezindeki Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise ve Güneyindeki Yapı Kalıntıları (Hill ve Crow, 1992: 91, Fig. 1)

Yapı kalıntıları Eyice (1965) ve Sakaoğlu'nun (1987) çalışmaları sonrasında ilk defa Hill ve Crow tarafından kapsamlı olarak incelenmiş, yapılar planlara işlenmiştir (Hill ve Crow, 1992: 91, Fig. 1). Yerinde gerçekleştirilen incelemelerde, daha önceden Hill ve Crow tarafından hazırlanan haritalar ve yapıları gösteren planlar güncellenmiştir. Tespit edilen çalışmalarda kuzeydeki yapının kuzeybatı ve güneybatı köşeleri günümüzde ayaktadır. Kuzeybatı ve güneybatı köşelerin aralarındaki duvarlar ise kısmen tahrip olmuş günümüzde görülememektedir. Yapıların kuzeydoğu köşesi günümüzde tepsi edilememiş ve bu doğudaki kuzey-güney doğrultulu, duvarın sadece 14.80 m. kadarı tespit edilmiştir. Doğu duvarın bazı bölümleri ve güneydoğu köşesi dışındaki diğer kalıntılar günümüze ulaşmamıştır. Son

görünümleriyle yeniden çizimleri yapılan mekanlar, Hill ve Crow tarafından hazırlanan çizimler referans alınarak hazırlanmıştır (Çizim 151-152).

Çizim 151 ABAMKYHPK ve ABAMY, Plan (Gür, 2018)[243]

Çizim 152 ABAMY, Plan (Gür, 2018)

Yerinde gerçekleştirilen incelemelerde Hill ve Crow (1992: 91, Fig. 1) tarafından haritaya işlenen yapılarda bazı hatalar tespit edilmiş, çizimler güncellenerek sunulmuştur.

1.4.5.7.2.Adı:

Yapıya ait herhangi bir yazıt, kitabe ya da dönem kaynağı tespit edilememiştir. ABAMKYHPK'nın güneyinde yer alan yapıların bu dini yapı ve ada üzerindeki dini oluşumlarla ilişkili olduğu düşünülerek, çalışma kapsamında Amasra Büyükada Manastır Yapıları (ABAMY) adı altında incelenmiştir.

[243]ABAMKYHPK ve güneyindeki yapı kalıntıları (Hill ve Crow, 1992: 91, Fig. 1'den düzenlenmiştir).

1.4.5.7.3.Tarihlendirilmesi:

Manastır uzun yıllar tahribata maruz kalmış, duvarları yıkılmış, zeminindeki levhalar sökülmüş, yapı taşları ise denize atılmıştır. Hayalperet define avcıları tarafından talan edilmiş yapılarda bazı duvarların dışında diğer bölümler günümüze ulaşmamıştır.

Eyice, manastırın kuzeyindeki kilisenin planını çizmiş, fotoğraflarını sunarak belgelemiş fakat güneydeki yapı kalıntılarını planını çizmemiştir. Birçok araştırmacı ada üzerinde bir manastırın bulunduğunu belirtmiş fakat yapı kalıntıları hakkında bilgi sunmamıştır (Schultze, 1922: 215). Anakaraya uzak bir ada olması, tarihte burada incelemelerin yapılmasını zorlaştırmanın yanında kaçak kazıcılar ve hayalperest definecilerin işini kolaylaştırmıştır. En büyük tahribat 1936 yılında define avcıları tarafından gerçekleştirilmiştir (Eyice, 1965: 69).

Büyükada'daki kapalı Yunan haçı planlı kilisenin kuzeyinde tek nefli bir dini yapının yer aldığı ifade edilmektedir[244]. Ada üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarda kuzeyde bir yapı kalıntısı tespit edilememiştir. AAMM çalışanları denetiminde, askeri yetkililerde alınan izinler doğrultusunda uzun uğraşlar sonucunda adaya çıkılmış, yetkililerin zaman sorunu sebebiyle çok kısa bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Kısa süre içerisinde adanın çevresi ve yüzeyindeki tüm alanlar gezilmiş fakat kuzeyde tek nefli bir yapı tespit edilememiştir. Hill ve Crow ise ada üzerinde üç Bizans kilisesinin bulunduğunu yazar (Hill ve Crow, 1992: 85). Hill ve Crow'un dışında bölgede 2013 yılında AAMM tarafından gerçekleştirilen incelemelerde, adanın kuzeyinde küçük bir şapelin tespit edilerek kayıt altına alındığı belirtilmiştir (Yaylı, Aydın v.d., 2015: 20). Fakat burada bir değil iki küçük kilisenin daha bulunduğu 1990-1991 yıllarında Hill ve Crow tarafından öne sürülmüştür (Hill ve Crow, 1992: 85). İlk defa ada üzerinde kapsamlı incelemelerde bulunan araştırmacılar bu yapıyı harabe halde tek nefli kilise olarak tanımlamıştır (Hill ve Crow, 1992: 85).

[244] Arazi üzerinde gerçekleştirilen incelemeler için Ankara Kültür Bakanlığı ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar Daire Başkanlığı ve Müzeler Daire Başkanlığı, Amasra Akeoloji Müzeleri, Bartın İli ve İlçelerinde Roma-Bizans dönemi yüzey araştırması gerçekleştiren Doç. Dr. Fatma Bağdatlı Çam ve Amasra İlçe Jandarma Komutanlığı'ndan izin alınmıştır.

Resim 351 ABAMY, Malzeme-Teknik (Gür, 2018)

Define avcıları tespit ettikleri mimari kalıntıları yapıların batısınadki ağacın dibine toplamış ya da Karadeniz'e atmıştır (Resim 351-352). Adanın kuzey ve batısındaki eteklerinde yoğun moloz taş ve tuğla parçaları görülmektedir. Kilise ve manastıra zarar veren kaçak kazı tahribatlarını şu cümlelerle özetleyebiliriz;

> *"Hazinenin o zaman bulunmuş ve soyulmuş olması ihtimali vardır. Kozcuğaz'daki kazıya devam olunmaktadır. Henüz ümid verici bir şey yoktur"* (Akşam Gazetesi, 1937: 31 Mayıs Sayısı).

Daha önceden burada bir ayazma ya da sadece kilisenin bulunduğunu ifade eden birçok araştırmacının aksine 1951 yılındaki araştırmalarda burada manastır kompleksine ait yapıların bulunduğu ifade edilmiştir (Eyice, 1951a: 473-474). Manastır ve kiliseler hakkında günümüze ulaşmış herhangi bir yazıt ya da dönem kaynağı yoktur. İleriki dönemlerde gerçekleştirilecek kazı çalışmaları ve araştırmalar doğrultusunda tespit edilebilecek yazıt ya da kitabeler, kilisenin ilk inşa evresi ya da onarımları hakkında kesin bilgiler sunacaktır. Ada üzerinde tespit edilen yapı kalıntıları, duvarlar ve inşa faaliyetlerinde kullanılan malzemeler manastırı tarihlendirmemize yardımcı olur. Ada hakkında tarihi kaynaklarda bazı bilgiler yer alır. Bilgiler ışığında Rahip Kyros'un bir ada üzerindeki manastırda Iustinianos II (685-695)tarafından ziyaret edildiği bilinmektedir (Sakaoğlu, 1987: 51). Rahip Kyros ile Iustinianos II'nin (685-695) aralarındaki diyalog sonucunda imparatorun tahta geçmesi ve mucizevi olaylar, 705-711 tarihleri arasında imparator tarafından manastırın onarbakımının yapılarak Amasra ve Kyros'u onurlandırdığı öne sürülür (Eyice, 1951a: 478). Araştırmacılar bunları göz önünde bulundurarak manastırın Rahip Kyros'a adanmış olabileceğini ifade eder. Bundan dolayı da manastırın 8.

yüzyılda onarıldığı ya da yeniden inşa edildiği düşünülmektedir (Eyice, 1951a: 469-496; Eyice, 1965: 69-70; Ruggieri, 1991: 233).

Bu dönemde kilisenin içinde duvar resminin bulunmadığı düşünülür çünkü piskopos George ikona karşıtı görüşü desteklemektedir. İkonoklasmus dönemiyle (726-842/843) yapıların duvar resimlerinin tahrip edildiği de unutulmamalıdır. İkonoklasmus dönemi (726-842/843) sonrasında bölgeye Rus Akınları gerçekleşmiş ve yapılar tahrip edilmiştir (Gregory, 2005: 213-214). İstanbul'dan sonra 860 yılında Amasra'ya baskın düzenleyen Ruslar, Amasra'daki dini yapıları tahrip etmiştir (Vasiliev, 1946: 96-97; Belke, 1996: 163; Jenkins v.d., 2001: 17-19; Vasiliev, 1946: 96-97). Georgius'un hayatı bu dönem hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır (Crow ve Hill, 1995: 261; Jenkins v.d., 2001: 17-19; King, 2008: 98). Vitada geçen şu ifadeler, 9. yüzyılda Büyükada üzerindeki manastır tahribatı hakkında önemli bilgiler sunar;

> "*Kiliseleri yıktılar, kutsal emanetleri tasfiye ettiler ve yerlerine kendi sunaklarını kurdular"* (Jenkins, v.d., 2001: 18; King, 2008: 98).

9. yüzyıl sonrasında yeniden onarılarak kullanıldığı düşünülmektedir. Çeşitli savaşlar ve saldırılar sonrasında yeniden onarılarak 15. yüzyıla kadar kullanıldığı düşünülen manastırın 15. yüzyılda Cenevizler'in hakimiyetiyle terk edildiği ya da bu dönemde tahrip olduğu düşünülmektedir. 1461 yılında Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından ele geçirilen kentte Hıristiyanların dini faaliyetlerinin durduğu ya da en azından yok olmaya yüz tuttuğu öne sürülür (Sakaoğlu, 1999: 63-68).

Hill, Crow ve Sağlam yaptıkları çalışmalarında Büyükada üzerinde kapalı Yunan haçı planlı kilisenin dışında iki şapel ve manastır kalıntılarının daha olduğunu ifade etmiştir (Hill ve Crow, 1991: 88; Crow, 2017: 390; Sağlam, 2018: 274). Gerçekleştirilen araştırmalarda kilisenin güneyindeki alanda iki odalı manastır kalıntıları tespit edilmiştir.

Dönem kaynağı ya da yazıt tespit ediemeyen yapıları, malzeme-teknik, kapalı yunan haçı planlı kilise tipolojisi, seramik, çatı kiremiti ve tuğla parçaları göz önünde bulundurularak tarihlendirilmiştir. Ada üzerinde Orta Bizans dönemine tarihlendirilen çok fazla tuğla ve seramik parçaları tespit edilmiştir (Resim 351-352).

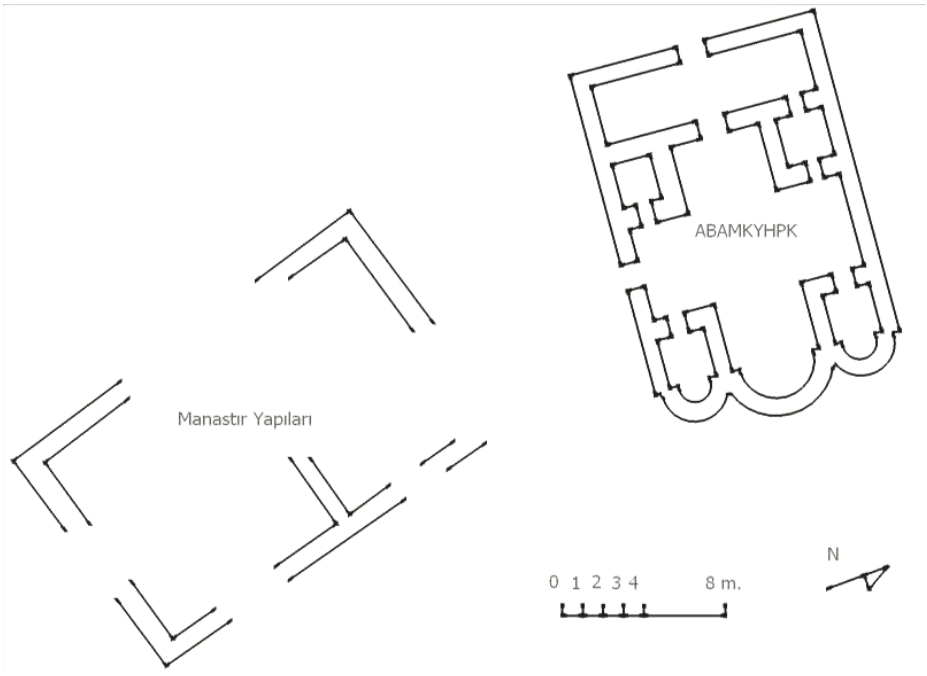

Resim 352 ABAMY, Tuğla, Çatı Kiremiti ve Seramik Parçaları (Gür, 2018)

1.4.5.7.4.Mimari Tanıtım:

Plan

Yapılar, ada üzerindeki manastır kompleksine aittir. Kuzeybatı-güneydoğu uzantılı iki dikdörtgen yapıdan oluşmaktadır (Çizim 153). Güneydeki yapı, kuzeydekinden daha büyük ve geniştir. Buradaki yapıların planları ilk defa araştırmacılar tarafından çizilmiş fakat 28 yıllık kısa zaman sürecinde yapılar büyük oranda tahrip olmuştur (Hill ve Crow, 1992: 91, Fig. 1).

Çizim 153 ABAMKYHPK ve ABAMY, Plan (Gür, 2018)

Günümüzde yapıların doğu duvarları, kuzeydeki duvarların bazıları, kuzey ve güneydeki yapının birleşme bölümleri ile güneydeki yapının güneydoğu ve güneybatı köşeleri temel seviyesindedir.

Kuzeydeki yapı ortalama 10.00 x 7.00 m. ölçülerinde ve duvarları 0.33 m. yüksekliğindedir. Doğudaki duvar 0.78 m., güneydeki duvar ise 0.70 m. kalınlığındadır (Resim 353-354).

Resim 353 ABAMY,Güneydoğuya Bakış (Gür, 2018)

Duvarlarda moloz taş, tuğla, pithos parçaları, seramik parçaları ve harç malzemeden inşa edilmiştir. Doğu ve güneydeki duvarlar kuzey ve batıdakilerden daha sağlamdır. Kilisenin güney haç kolundaki kapının yaklaşık 10.25 m. güneyinden başlayarak güneydoğuya uzanan eden duvar 0.78 m. kalınlığındadır.

Resim 354 ABAMY, Kuzeyden Güneye Bakış (Gür, 2018)

Doğu duvar moloz taş, kaba yonu taş ve kısmen kesme taş ve harç malzemelerden inşa edilmiştir. Birleştirici malzeme olarak kullanılan pembe harç iri katkı malzemelerden

oluşmaktadır. Duvarın işaasında pishos ve seramik parçaları harç içine kullanılmıştır (Resim 355-356).

Resim 355 ABAMY, Doğu Duvar (Gür, 2018)

Kuzey ve güneydeki yapılar ortalama 0.50 m. kalınlığa sahip duvarla birbirinden ayrılır.

Resim 356 ABAMY, Güney ve Kuzeydeki Yapıların Ortak Duvarı (Gür, 2018)

Güneydeki büyük dikdörtgen planlı yapının kuzeybatı köşesi kısmen görülebilmektedir. Bu alanda kullanılan malzemeler doğu ve güney duvarlar ile malzeme-teknik özellikleri açısından aynıdır. Güneydeki yapının güneybatı ve kuzeybatı köşeleri, alanı sınırlandıran duvarlar hakkında bilgi sunmaktadır (Resim 356-357).

Resim 357 ABAMY, Kuzeybatı ve Güneybatı Köşe (Gür, 2018)

1.4.5.7.5.Malzeme ve Teknik:

1938 ve 1949 yıllarında 11 yıl arayla ada üzerindeki kalıntıları inceleyen Eyice, son gittiğinde yapı kalıntılarının daha fazla zarar gördüğünü öne sürmüştür (Eyice, 1951: 470). 28.07.2018 tarihinde öğle saatlerinde üç kişilik ekiple ziyaret ettiğimiz adada yapı kalıntılarını inceleme fırsatımız olmuştur. Eyice'den 69 yıl sonra yerinde incelenen kalıntıların neredeyse tamamının tahrip olduğu görülmüştür. İncelemelerimizde yapıya ait malzemelerin duvar uzantıları dışında parçaların büyük bölümünün, adanın eteklerine dağıldığı görülmüştür.

İncelemelerde iri katkılı pembe harç tabakası içinde seramik parçaları, pithos parçaları, çakıltaşları ve kum ktkılı kalıntılar tespit edilmiştir. Çevreye dağılmış parçalarda ve hala temelleri ortada olan duvarlarda bu kalıntılar görülmektedir (Resim 358).

Resim 358 ABAMY, İri Katkılı Harç ve İçindeki Pithos Parçaları (Gür, 2018)

Alan çevresinde dağılmış birçok devşirme yapı taşı, harç kalıntıları, moloz taş parçaları ve zemin kaplama parçalarıbulunmaktadır. Ortalama 0.10 m. kalınlığındaki zemin kaplama parçaları mermer ve taştan inşa edilmiştir. Bütün halde tespit edilemeyen parçaların genişlikleri 0.35-0.55 m. arasında değişmektedir (Resim 359).

Resim 359 ABAMKYHPK'nin Güneyi, Zemin Kaplama Taşları (Gür, 2018)

Yapıların çevresinde pişmiş toprak tuğla ve çatı kiremiti parçaları bulunmaktadır. Tespit edilen tuğlalar 0.37 x 0.37 x 0.04 m. ölçülerindedir. Bunlarında dışında 0.4,3 m. baz kalınlığına sahip pişmiş toprak çatı kiremiti parçalarının 0.01,8-0.02 m. arasında değiştiği ve toplamda sırt baz kalınlığının 0.5,3-0.5,5 m. ölçülerinde olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen çatı kiremiti parçaları arasında kilisenin içinde tespit edilen 0.2,3 baz kalınlığında ve 0.4,3 m. kalınlığında toplamda sırt ve baz kalınlığına sahip çatı kiremiti parçaları tespit edilmiştir (Resim 360).

Resim 360 ABAMY, Malzeme-Teknik (Gür, 2018)

Yapıların çevresine dağılmış kalıntılar, alanın yüzeyini kaplamıştır. Özenle kırılmış ve daha sonra bir araya getirilmiş hissi uyandıran kalıntılar, 1937 yılındaki define arayıcılarının yoğun tahribatlarını hatırlatır (Akşam Gazetesi, 1937: 31 Mayıs Sayısı).

Manastırın merkezinde çoğunlukla kilise, kilisenin çevresinde ise din adamları tarafından eğitim, konaklama, yeme-içme ya da temel ihtiyaçlarını karşıladıkları yapılar bulunur. Bu

yapılar dikdörtgen planlıdır. Bu yapıların arasında bazen vaftizhanelerinde yer aldığı bilinmektedir. Bu yapıların işlevlerini doğru yorumlamak için kapsamlı arkeolojik çalışmalara gerek duyulmaktadır.

Burada plan tipleri tespit edilen iki yapı muhtemelen din adamlarının konaklamaları için inşa edilmiştir. Yapılar muhtemelen mutfak ya da temel ihtiyaçların karşılandığı sivil ek yapılar olmalıdır. Bu alanda gerçekleştirilecek jeoradar ve kazı çalışmaları, yapıların asıl işlevleri hakkında kapsamlı bilgi edinmemizi sağlayacaktır.

1.4.5.7.6.Amasra Büyükada Manastırı (ABAMKYHPK ve ABAMY), Değerlendirme:

Bu bölümde ABAMYHK ve ABAMY, tarihçe, plan, mimari, süsleme, malzeme ve teknik özellikleri açısından incelenmiştir.

Tarihçe

Kapalı Yunan haçı plan tipinin erken örneklerinden biri olan ABAMKYHPK'nin 8. yüzyılda ayakta olduğu öne sürülür. Rahip Kyros'un 705-711 yılları arasında ikinci defa imparatoratorluk tahtına geçecek olan Iustinianos II (685-695) tarafından ada üzerindeki bir manastırda ziyaret edildiği bilinmektedir. Burada bir manastırda görev yaptığı bilinen Kyros'un ada üzerindeki büyük bir manastırda hizmet ettiği ifade edilmektedir. Ada üzerinde bilinen büyük Yunan haçı planlı kilisenin Kyros'un görev yaptığı manastır kilisesi olduğu ifade edilmektedir.

Araştırmacılar yapının Georgios ya da Hyakinthos'a adanmış olabileceğini savunmaktadır (Belke, 1996: 167-168). Belke buradaki yapının tricocnhos planlı olabileceğini ifade ederek yanılmıştır (Belke, 1996: 167). Kapalı Yunan haçı plan tipinin erken örneğini yansıtan ABAMKYHPK'nin merkezinde pandantif destekli bir kubbenin bulunduğu düşünülür. Merkezde, doğu ve batıdaki haç kolları ile kuzey ve güneydeki haç kollarının kesiştiği alanda poligonal kasanak üzerine pandantif geçişli bir kubbenin yer aldığı öne sürülmektedir.

Yapının Rahip Kyros tarafından inşa ettirilmiş ya da Iustinianos II (705-711) tarafından onartılmış olabileceği düşünülmektedir (Eyice, 1951a: 490). Kazı çalışması gerçekleştirmeden bu ifadelerin kesinlik kazanması mümkün değildir. Bu plan tipi Rahip Kyros'un görev yaptığı 8. yüzyıldan daha erken tarihlerde de inşa edilerek kullanılmıştır. Kazı çalışmaları ile elde edilecek kapsamlı veriler yapının tarihlendirilmesi ve özgün plan tipi konusunda nitelikli bilgiler sunacaktır.

Orlandos, Pekak ve Eyice'nin tipolojileri kapsamında Amasra Büyükada üzerindeki kapalı Yunan haçı planlı kilise yarı kompleks tip olarak adlandırılan ve doğu haç kolu doğrudan apsise bağlanan basit veya taşra tipi içerisinde değerlendirilmelidir. Ada üzerinde gerçekleştirilen incelemelerde kilisenin İstanbul Atik Mustafa Paşa Cami dahil olmak üzere geçiş evresi kiliseleri ile benzer özellikler gösterdiği tespit edilmiştir. Haç kollarında dört kare oda ile merkezde çekirdek haç kolları kısmen korunmuştur. Güneyindeki yapı kalıntılarının manastıra ait kalıntılar olduğu düşünülmektedir. Yapıda çok fazla devşirme malzeme kullanılmıştır (Crow,

2017: 390). Manastır çevresinde tespit edilen çifte sütun parçaları, levha parçaları ve çeşitli mimari yapı kalıntıları bu görüşü desteklemektedir.

Gürcü ve Ermeni coğrafyalarında çok fazla kapalı Yunan haçı planlı kilise bulunmaktadır (Krautheimer, 1964: 246; Tosco, 2014: 489). Bizans döneminde yaygın olarak inşa edilen bu yapılar malzeme-teknik, süsleme ve plan özellikleri açısından farklılaşmaktadır (Mango, 2006: 145-155). Bazı araştırmacılar da bu görüşe şüpheyle yaklaşmaktadır (Brounoff, 1927; 257-258).

ABAMKYHPK'yi yerinde inceleyen araştırmacılar yapının plan tipi üzerine çeşitli görüşler ilerisürmüştür. Bazı araştırmacılar bu yapıyı benzer plan özelliklerine sahip kiliselerle karşılaştırarak martirium olabileceğini ileri sürmüş bazıları ise bu görüşe karşı çıkmış ve bu yapının manastır kilisesi olabileceğini ifade etmiştir. İncelemeler sonucunda ABAMKYHPK gibi köşe duvarlı kapalı Yunan haçı planlı birçok yapı tespit edilmiştir. Plan tipolojisi açısından bu yapılarla ABAMKYHPK benzer özelliklere sahiptir.

Gerasa Havarium Kilisesi (5. yüzyıl) (Orlandos, 1952: 188, Fig. 153; (Eyice, 1951a: 486, Resim 18), Caričin Grad, 3 Nolu Kilise (6. yüzyıl) (Eyice, 1951a: 486; Hoddinott, 1963: 204-205, Fig. 130), Selanik Suluca Camii (Aziz David Kilisesi) (5.-6. yüzyıl) (Millet, 1916: 70), İtalya Aziz Salvatore a Rometta Messinese Kilisesi (7. yüzyıl (?)) (Eyice, 1951a: 486), İtalya Rimini Aziz Andreas Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Eyice, 1951a: 487), Suriye Ezraa'da İlyas Kilisesi (542) (Eyice, 1951a: 487), Suriye Şekra Martiriumu (6. yüzyıl) (Eyice, 1951a: 487), Kaş yakınlarındaki Alacayayla Kilisesi (5. yüzyıl) (Eyice, 1951a: 487-488), İstanbul Akataleptos ton Diakonissa/Kalenderhane Camii (Eyice, 1951a: 488-489) ve İstanbul Atik Mustafa Paşa Camii (7.-8. yüzyıl) (Eyice, 1951a: 489) gibi birçok kapalı Yunan haçı planlı kiliseyle benzer özelliklere sahiptir.

Araştırmacılar 6. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar olan süreçte inşa edilen kapalı Yunan haçı planlı kiliseleri deneme süreci ve dönüşüm evresi olarak kabul etmektedir (Ousterhout, 2016: 50). Anadolu başta olmak üzere, Gürcistan, Ermenistan, Kıbrıs, Girit, Yunanistan, Bulgaristan başta olmak üzere birçok ülkede inşa edilen kapalı Yunan haçı (Millet, 1916: 55-94), 8. yüzyılda inşa edildiği düşünülen ABAMKYHPK'nın da geçiş dönemi yapıları arasında değerlendirmek doğru olacaktır. Bu süreçte inşa edilen yapılardan biri olan İstanbul Atik Mustafa Paşa Cami'nin köşe odalarını köşe şapeli olarak değerlendiren araştırmacıların (Ousterhout, 2016: 50) gözlemlerine, ABAMKYHPK'da benzer örnek teşkil etmektedir.

İkonoklasmus dönemi (726-842/843) sonrasında Makedonya Hanedanları (867-1057) ile bu hanedanlığın ardından Komnenos Hanedanları (1081-1185) tahtta hüküm sürmüştür. Orta Bizans dönemi olarak adlandırılan ve 1204 IV. Haçlı Seferleri'ne kadar devam eden süreçte

birçok kapalı Yunan haçı planlı kilise inşa edilmiştir (Pekak, 2009: 165). Bu dönemde inşa edilen kapalı Yunan haçı planlı kiliseler daha çok iki ya da dört destekli örneklerdir ve ABAMKYHPK'dan farklı özelliklere sahiptir.

Naos

ABAMKYHPK hakkında daha önceden yapılan çalışmalarda yapı, kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin erken örnekleri arasında gösterilmektedir. Eyice kilisenin merkezinde dört kolu eşit Yunan haçı, haç kolları arasında ise köşe odalarının yer aldığını ifade etmiştir. Araştırmacının ifadesi çok da doğru değildir çünkü kilisenin kuzey ve güney haç kolları eşit, doğu ve batı kolları eşittir. Araştırmacı ise tüm haç kollarının eşit olduğunu yazar (Eyice, 1951: 484).

ABAMKYHPK'nın köşe odalarının kalın duvarları, odaların naos ile ilişkisini sınırlandırmıştır. Bu plan tipinde haç kollarının üzerini örten tonozlar ve kubbeyi taşıyan kasnak duvarlara oturmaktadır. Taşıyıcı özelliğe sahip bu duvarlar aynı zamanda köşe odaları ve naos ilişkisinin sınırlı olmasına sebep olmuştur. Kuzeybatıdaki köşe odasının batı ve doğudaki kapı açıklıkları dışında diğer köşe odalarına sadece bir kapı yer alır. Bu uygulama doğudaki odaların doğu haç koluna olan ilişkisini, batıdaki köşe odalarının ise batıdaki köşe odalarına olan ikişlisini zorlaştırmaktadır.

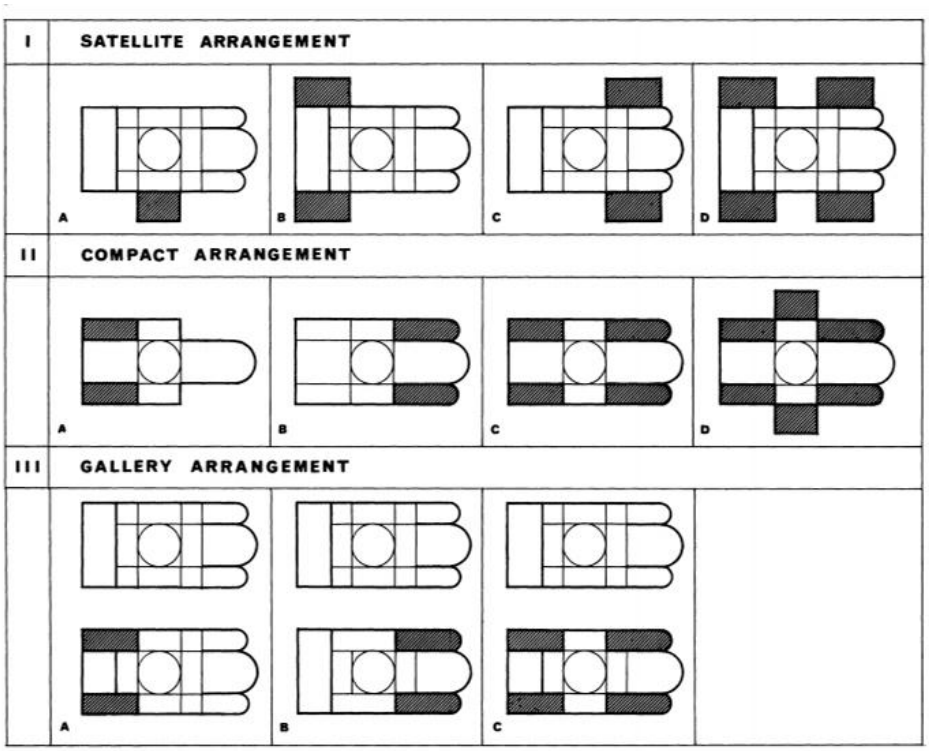
Köşe duvarlı kapalı Yunan haçı planlı örneklerde bu sorun köşe odalarının kapı açıklıkları dışında diğer haç kolları ile bağlantılarının sağlandığı açıklıklar yardımıyla kısmen bu sorun çözüme kavuşturulmuştur. Köşe duvarlı kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde naos ve köşe odaları arasındaki ilişki, duvarların parçalanmasıyla sağlanmıştır. Köşe duvarlarının haç kollarına bakan bölümlerinde yer aldığı düşünülen kapı ve pencereler, köşe odalarının aydınlatılmasını sağlamıştır. Bu uygulamalar Erken Bizans dönemi yapılarından Geç Bizans dönemine kadar inşa edilen köşe duvarlı kapalı Yunan haçı planlarda belirli bir gelişim çizgisi içerisinde görülmemektedir. Aulis Aziz Nikholas Kilisesi (11. yüzyıl) (Ćurčić, 1977: 101, Fig. 13) ile Nerezi Aziz Panteleimon Kilisesi'nin (1164) batıdaki köşe odalarına sadece narteksten ulaşılırken (Ćurčić, 1977: 102, Fig. 14; Sinkević, 2000: Plates 1), Karia, Gerbe Kilisesi (5. ve 6. yüzyıl) (Zah, 2002: 182, Fig. 9) ve Cherson Beş Apsisli Kilise'de (10. yüzyılın ilk yarısı) (Ćurčić, 1977: 120, Fig. 5; Sharp, 2010: 263, Fig. 82 e) batıdaki köşe odalarının, naos ve narteks ile bağlantısı vardır.

5.-12. yüzyıl arasına tarihlendirilen köşe duvarlı kapalı Yunan haçı planlı kiliseler arasında ABAMKYHPK'nin naosu ile benzer özelliklere sahip kiliseleri benzer özellikleri açısından kronolojik olarak sıramalak mümkündür; Yunanistan Selanik Aziz David Kilisesi'nin (5. yüzyılın sonu) batıdaki köşe odalarına doğudan girilmektedir. Doğudaki köşe odaları ise doğu

haç koluna ve aynı zamanda batılarındaki kapı açıklıklarıyla batı haç koluna bağlanmaktadır (Hoddinott, 1963: 174, Fig. 74-75; Kostenec, 2006: 31, Fig. 2). Karia, Gerbe Kilisesi'nin (5.-6. yüzyıl) orijinal narteksi günümüze ulaşmamıştır. Batı haç kolu ve batıdaki köşe odalarına birer kapı yardımıyla ulaşılmaktadır. Doğudaki köşe odalarına batıdaki kapılardan girilmektedir. Aynı zamanda doğudaki köşe odaları doğu haç koluna birer açıklıkla bağlanır. Kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odalarının doğusunda birer pencere bulunur (Zah, 2002: 182, Fig. 9). Bursa Aziz Konstantinos Kilisesi'nin (8. yüzyıl) batıdaki köşe odalarına narteksten girilmemektedirBatıdaki köşe odaları batıdaki haç kolu ve doğularındaki haç kollarına birer kapıyla bağlanmaktadır. Doğudaki köşe odaları ise doğu haç kolu ve batılarındaki haç kollarına birer kapı yardımıyla bağlanmaktadır (Zah, 2002: 183, Fig. 10). Cherson Beş Apsisli Kilise'nin (10. yüzyılın ilk yarısı) güneybatıdaki köşe odası dışında diğer köşe odaları ABAMKYHPK ile benzerlik gösterir. İki kilise arasındaki tek farklılık ise yapının güneybatı köşe odasına da kuzeybatıdaki gibi narteksten ulaşılıyor olmasıdır (Ćurčić, 1977: 120, Fig. 5; Sharp, 2010: 263, Fig. 82 e). Yunanistan Karyes'teki Protaton Kilisesi'nin (10. yüzyıl) batıdaki köşe odalarında üç, doğudakilerde ise iki açıklık bulunur (Tantsis, 2010: 5, Fig. 4). Aulis Aziz Nikholas Kilise'nin (11. yüzyıl) batıdaki köşe odalarına sadece narteksten ulaşılırken doğudaki köşe odalarının batısında ve doğu haç koluna bakan bölümlerinde birer açıklık bulunur (Ćurčić, 1977: 101, Fig. 13). Enez Fatih Camii'nin (11.yüzyıl) köşe odaları iki kapıylaa haç kollarına açılır (Zah, 2002: 184, Fig. 11). Nerezi Aziz Panteleimon Kilisesi'nin (1164) köşe odalarına sadece narteksten ulaşılmaktadır (Ćurčić, 1977: 102, Fig. 14; Sinkević, 2000: Plates 1)

Çalışmalarımız doğrultusunda ABAMKYHPK'nin tek başına inşa edilmiş bir yapıdan daha çok büyük bir manastır olduğu öğrenilmiştir. Kilisenin orijinal adı konusunda görüş ayrılıkları söz konusudur. Sharp ABAMKYHPK'nin adının Rahip Kyros ile ilişkilendirildiğini ifade etmiştir (Sharp, 2010: 101). Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin erken evresi olarak yorumladığı bu yapının köşe odalarının ortadaki mekan ile bir bağının bulunmadığını yazan Sharp, köşe odalarının birer şapel olabileceğini ve yapının 9. yüzyıldan öncesine tarihlendirilmesi gerektiğini yazar. Dikdörtgen köşe odaları aynı zamanda örtü sistemini desteklemektedir. Devşirme tuğla, blok taş, sütunlar, mozaik parçaları ve zemin kaplama parçaları, 9. yüzyılın öncesine tarihlendirilmektedir (Sharp, 2010: 101). Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde şapeller büyük öneme sahiptir. Yapıdan yapıya farklılık gösteren şapeller ve cenaze törenleri için kullanılan gömü alanları aynı zamanda kilisenin kurucuları için büyük öneme sahiptir. Kilisedeki köşe odalarını bu amaçlar doğrultusunda şapel olarak değerlendirmek mümkündür (Ousterhout, 2016: 31).

Sharp, Amasra ve Likya gibi merkezden uzak olan bazı bölgelerde erken evrelerde bazilikal düzenlemenin görüldüğü yapılardan bahseder. Araştırmacının kilise hakkında söyledikleriv bazilikal bir oluşum içerdiğini belirtmesi kısmen doğrudur. Köşe odalarının, merkezi örtü sistemini desteklemiş olabileceğini belirtmesi de doğrudur. Fakat bu kilisenin kapalı Yunan haçı plan evresinin erken düzenlemelerinden biri olduğu ifade etmek yerine köşe odalarının şapel olduğundan hareketle plan tipolojisini değerlendirmeye çalışması dikkat çekmiştir (Sharp, 2010: 101-102).

Çizim 154 Orta Bizans Kiliselerindeki Şapellerin Konumları (Ćurčić, 1977: 96, Fig. 1)

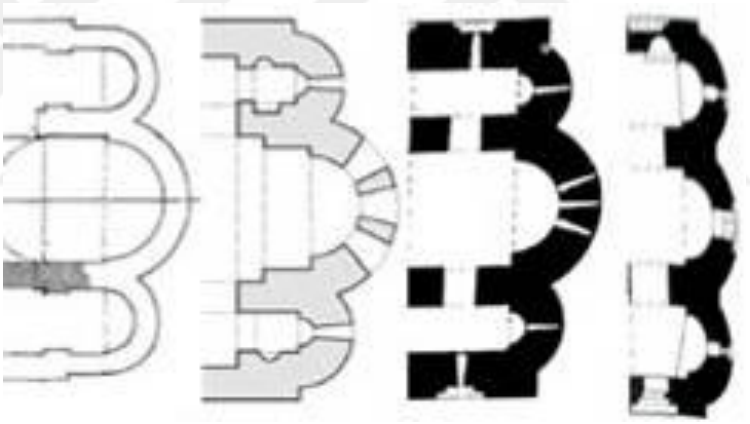
Önemli bir örneği ABAMKYHPK'de görülen şapeller, Orta Bizans dönemine tarihlendirilen kiliselerde çok fazla uygulanmıştır. İlk defa Ćurčić tarafından yapılan bu çalışmada şapellerin yönleri ve gelişim evrelerine göre planlar üzerindeki gelişim evrelerini değerlendirmiştir (Ćurčić, 1977: 102) (Çizim 154).

Apsis

ABAMKYHPK'nın doğusunda merkezde 4.03 x 3.23 m. ölçülerinde doğu haç kolu doğrudan 3.45 x 1.95 m. ölçülerinde dışa taşkın, içten ve dıştan yarım daire merkezi apsise bağlanmaktadır. Merkezi apsis içten ve dıştan yarım dairedir. Doğu haç kolunun kuzeyinde ve güneyinde haç kolundan bağımsız köşe odaları yer alır. Köşe odalarının doğusunda merkezi apsis gibi içten ve dıştan yarım daire birer apsis bulunmaktadır. Erken Dönemde inşa edilen

benzer örneklerde pastoforium hücreleri içte yarım daire dışta ise düz duvarla son bulur. Selanik Suluca Camii (Aziz David Kilisesi) (5.-6. yüzyıl) (Millet, 1916: 70; Hoddinott, 1963: 174, Fig. 74-75; Kostenec, 2006: 31, Fig. 2), Karia, Gerbe Kilisesi'nde (5.-6. yüzyıl) (Zah, 2002: 182, Fig. 9) ve Bursa Aziz Konstantinos Kilisesi'nde (8. yüzyıl) (Zah, 2002: 183, Fig. 10) kuzey ve güneydeki apsisler doğuda düz duvarla son bulmaktadır.

Üçlü apsis düzenlemesi 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyılın başlarından itibaren yapılarda uygulanmaya başlanmıştır (Pekak, 2009: 154). 6. yüzyılda Iustinianos I (527-565) döneminde inşa edilen Sırbistan Caričin Grad'daki Piskoposluk Kilisesi'nin kuzey ve güney neflerinin doğusunda küçük apsisler bu dönemde kullanıldığını göstermektedir (Hoddinott, 1963: 206-209; Hoddinott, 1975: 256; Varalis, 2006: 286). Erken Bizans döneminde uygulanan bu apsisler liturji ile açıklanamamaktadır (Caraher ve Moore ve Olson ve Papalexandrou, 2013: 79-92). Kalat Seman'da (476-490) en erken üçlü apsis düzenlemesi görülmektedir (Delvoye, 1966a: 252). Apsisler kiliselerin yönlendirilmesi kadar tarihlendirilmesi açısından büyük öneme sahiptir (Delvoye, 1966a: 246) (Çizim 155-156).

Çizim 155 Soldan Sağa İstanbul Şeyh Murat Mescidi (9. Yüzyıl) (Eyice, 1967: Res. 7), İstanbul Hirami Ahmet Paşa Mescidi (Sunay, 2012: Çizim 2), Bulgaristan Kolusa Aziz Georgios Kilisesi, Zemen Manastırı Teolog Aziz Ioannes Kilisesi (Ousterhout, 2016: 35, Resim 11 c-d)

Çizim 156 Yunanistan Pentele Frangokklesia Kilise (13. Yüzyılın İkinci Yarısı) (Gkioles ve Pallis, 2014: 190, Fig. 240)

ABAMKYHPK'nin doğu cephesindeki üçlü apsis düzenlemesinin benzerini Girit yapılarında görmek mümkündür. Girit'te günümüze kadar tespit edilen Orta Bizans dönemi kiliselerinin apsisleri içten ve dıştan yarım dairedir (Gallas, 1983: 284). Girit'teki kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin birkaçı dışında diğerlerinin merkezi apsisleri kuzey ve güneydekilere oranla daha büyük ve geniştir. Yapıların merkezi apsislerinde çoğunlukla iki ya da üç, kuzey ve güney apsislerinde ise birer pencere yer almaktadır (Чилингиров, 2013: 66).

Orta Bizans dönemine tarihlendirilen birçok kilisenin üçlü apsis düzenlemesi ABAMKYHPK'nin doğu cephesiyle benzer özelliktedir. İstanbul Şeyh Murat Mescidi (9. yüzyıl) (Eyice, 1967: Res. 7), Yunanistan Skripu Panagia Kilisesi (873/874) (Krautheimer, 1965: 223, Fig. 90; Delvoye, 1966a: 262, Abb. 40), Cherson Beş Apsisli Kilise (10. yüzyılın ilk yarısı) (Ćurčić, 1977: 120, Fig. 5; Sharp, 2010: 263, Fig. 82 e), Yunanistan Karyes'teki Protaton Kilisesi (10. yüzyıl) (Tantsis, 2010: 5, Fig. 4), Yunanistan Gavrolimni Panaxiotissa Kilisesi (10. yüzyıl) (Frantz, 1971: 19-21), Trakya Porto Lagos kapalı Yunan haçı planlı kilise (10. yüzyıl) ve Yunanistan Atina Petrakis Manastırı Katholikonu (10. yüzyıl) (Gkioles ve Pallis, 2014: 92, 197, Fig. 22, 257) bunlardan sadece birkaçıdır.

Anadolu, Yunanistan ve Balkanlar'da ABAMKYHPK'nın apsis düzenlemesinin benzerini görmek mümkündür. Kilisenin doğu cephesindeki içten ve dıştan yarım daire apsis düzenlemesi kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde çok fazla uygulanmıştır. Karadeniz çevresindeki Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin doğu cephelerinde çok farklı uygulamalar görülmektedir. Trabzon çevresindeki yapılarda çoğunlukla merkezi apsis içten yarım daire dıştan ise çokgendir. Bu yapılarda kuzey ve güneydeki küçük apsisler ise çoğunlukla içten ve dıştan yarım dairedir.

Trabzon Nakıp Camii bunlardan biridir (Ballance, 1960: 141-170, Fig. 6). Trabzon'da üçlü apsis düzenlemesine sahip bazı kiliselerde içten ve dıştan yarım daire apsislerin yer aldığı yapılar da bulunmaktadır. 884-885 yıllarında İmparator Basil I. tarafından restore edilen Azize Anne Kilisesi ve Trabzon Zeytinlik Camii bu yapılar arasındadır[245] (Ballance, 1960: Fig. 8; Anabolu, 1969: 5, 10, Resim 4, 24). İstanbul yapılarında ise daha çok beş ya da yedi cepheli apsislerin bulunduğu dikkat çeker (Delvoye, 1966a: 264). İstanbul Hirami Ahmet Paşa Camii'de (9. yüzyıl) merkezi apsisin alt seviyelerinde içten yarım daire dıştan ise çokgen, kuzey ve güneydeki küçük apsisler ise içten ve dıştan yarım daire olarak ifade edilmiştir (Pekak, 2009: 155). Kilisenin çizimlerinde de gösterildiği gibi doğu cephedeki apsis düzenlemesi içten ve dıştan yarım dairedir (Millingen, 1912: 206; Sunay, 2012: 177, 182, Çizim 2).

Bithynia'da kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde ise daha çok merkezdeki apsis diğerlerinden daha büyük, içten yarım daire dıştan ise çok cephelidir. Kuzey ve güneydeki apsisler ise içten ve dıştan yarım dairedir (Pekak, 2009: 155). 9.-12. yüzyıl arasına tarihlendirilen bu apsis düzenlemesine, Tirilye Zeytinbağı Fatih Camii (9. yüzyıl) ve Kurşunlu Manastır Kilisesi (8. yüzyıl) örnek olarak gösterilebilir (Pekak, 2009: 155). Bithynia'daki yapılarda içten yarım daire dıştan üç cepheli düzenlemeler yaygındır (Buchwald, 1969: 63). ABAMKYHPK'nın apsis düzenlemesi İstanbul, Karadeniz, Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Kırım ve Gürcistan yapıları ile benzer özelliktedir.

Narteks

ABAMKYHPK'nin batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks bulunmaktadır. Narteksin doğu duvarında eksende ve eksenin kuzeyinde birer kapı yer almaktadır. Eksendeki kapı, batı haç koluna, eksenin kuzeyindeki kapı ise kuzeybatı haç koluna açılmaktadır.

Kapalı Yunan haçı plan şemasına sahip kiliselerin nartekslerinden bazıları günümüze gelmiş bazıları ise tahrip olmuştur. İstanbul Atik Mustafa Paşa Camii'nin (9. yüzyıl) narteksi günümüze ulaşmamıştır. Kilisenin narteksinin yerinde günümüzde son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapının batı cephesinde üç açıklık bulunmaktadır. Bu kapılardan eksendeki, batı haç koluna, kuzey ve güneydekiler ise köşe odalarına açılmaktadır (Mathews ve Hawkins, 1985: Fig. 1). Yunanistan Karyes'teki Protaton Kilisesi'nin (10. yüzyıl) batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer alır. Narteksin kuzey, batı ve güneyinde birer kapı yer almaktadır. Narteksin doğu duvarında üç kapı bulunur, eksendeki batı haç koluna, kuzey ve

[245] Araştırmacılar tarafından üç nefli bazilika olarak tanımlanan kilise aslında iki destekli kapalı Yunan haçı plan tipindedir (Ballance, 1960: Fig. 8; Anabolu, 1969: 5-6, Resim 4-5). Trabzon çevresindeki kapalı Yunan haçı planlı kiliseler plan tipolojisi açısından çoğunlukla yanlış değerlendirilmiş ya da bazilika olarak kabul edilmiştir (Anabolu, 1969: 3-13; Tuluk ve Düzenli ve Düzenli, 2010: 93-118).

güneydekiler ise köşe odalarına açılır. Doğu duvarın kuzeyindeki kapı zamanla kapatılarak niş haline dönüştürülmüştür (Tsokas ve Stampolidis v.d., 2007: 75; Tantsis, 2010: 5, Fig. 4). Cherson Beş Apsisli Kilise'nin (10. yüzyılın ilk yarısı) batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer alır. Narteksin kuzey, batı ve güneyinde birer kapı yer almaktadır. Narteksin doğu duvarında üç kapı bulunur, eksendeki batı haç koluna, kuzey ve güneydekiler ise köşe odalarına açılır (Ćurčić, 1977: 120, Fig. 5; Sharp, 2010: 263, Fig. 82 e). Yunanistan Gavrolimni Panaxiotissa Kilisesi'nin (10. yüzyıl) batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks bulunur. Narteksin kuzey, batı ve güneyinde birer kapı yer almaktadır. Narteksin doğu duvarında üç kapı bulunur, eksendeki batı haç koluna, kuzey ve güneydekiler ise köşe odalarına açılır (Frantz, 1971: 19-21). Aulis Aziz Nikholas Kilisesi'nin (11. yüzyılın ortaları) batısında kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir narteks, narteksin batısında eksende bir kapı, kuzey ve güneyinde ise ikiz pencereler yer alır. Narteksin doğu duvarında üç kapı bulunur, kapılardan eksendeki batı haç koluna, kuzey ve güneydekiler ise köşe odalarına açılır (Ćurčić, 1977: 101, Fig. 13; Sinkević, 2000: 13). Nerezi Aziz Panteleimon Kilisesi'nin 1164 batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer almaktadır. Narteksin kuzey, batı ve güneyinde birer kapı yer almaktadır. Narteksin doğu duvarında üç kapı bulunur, eksendeki batı haç koluna, kuzey ve güneydekiler ise köşe odalarına açılır (Ćurčić, 1977: 102, Fig. 14; Sinkević, 2000: 16, Plates 1). Enez Hagia Sophia Kilisesi'nin (12. yüzyıl) batısında narteks ve eksonarteks yer almaktadır. Kilisenin narteksinin barı ve doğusunda üç kapı bulunur. Kuzey ve güney duvarlarında ise birer pencere yer alır. Narteksin doğu duvarında eksendeki kapı batı haç koluna, kuzey ve güneydeki kapılar ise köşe odalarına açılmaktadır (Zah, 2002: 184-186, Fig. 11; Başaran ve Başaran, 2012: 90).

Kasnak, Haç Kolları ile Merkezi Kare Birimin Örtü Sistemi

Eyice haç kollarının beşik tonozla örtüldüğünü ifade etmiştir ve haç kolları arasındaki köşe odalarının duvarlarla ayrıldığını yazmıştır. Merkezdeki kare alanın üzerinde kubbenin yer aldığını yazan araştırmacı bu örneği kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin arkaik örneği olarak yorumlamaktadır (Eyice, 1951: 485).

Anodolu'da kapalı Yunan haçı plan şemasında inşa edilmiş erken örnekler bulunmaktadır. Bunlardan biri Bithynia'da Bursa Tirilye (Zeytinbağı) Fatih Camii'dir (9. yüzyıl). Bu plan tipinde yapıların Karadeniz'de inşa edildiği bilinmektedir. Bazı araştırmacılar haç kolları arasındaki köşe odalarındaki şapelleri göz önünde bulundurarak yapıyı 8. yüzyıla tarihlendirmekte ve bu tarihlendirmeye şüpheyle yaklaşmaktadır (Ćurčić, 1977: 102-104, Fig. 19). Sharp, Ćurčić'in görüşlerini desteklemektedir ve aynı zamanda kiliseyi 9. yüzyıl öncesine tarihlendirmektedir (Sharp, 2010: 263, Fig. 82 e). bu kilisenin kapalı Yunan haçı plan evresinin

erken düzenlemelerinden biri olduğunu ifade etmek yerine köşe odalarının şapel olduğundan hareketle plan tipolojisini değerlendirmeye çalışması dikkat çekmiştir (Sharp, 2010: 101-102).

Kapalı Yunan haçı plan şemasının köşe duvarlı grubu altında değerlendirilen ABAMKYHPK'nin orijinal adı, kesin inşa tarihi ve banisinin adı bilinmemektedir. İlk defa 1951 yılında yayınlanan Eyice'nin çalışması başta olmak üzere (Eyice, 1951a: Res. 7) (Eyice, 1965: 70), Sakaoğlu ve Ćurčić (Sakaoğlu, 1999: 155), (Ćurčić, 1977: 102-104, Fig. 19) tarafından çizimleri yapılmış sonraki çalışmalarda ise kopyalanarak kullanılmıştır. Daha önce yapının bu kadar kapsamlı rölöve ve restitüsyon çizimleri yapılmamıştır. Yapılan rölöveler yetersiz ve yapının tanımlanmasında çok fazla açıklayıcı değildir. Bundan dolayı rölöve ve restitüsyon çizimleri yapılarak yapı tanıtılmış ve restitüsyon çizimleriyle örtü sistemi hakkında çeşitli görüşler sunulmuştur.

Araştırmacının görüşüne katıldığımı ve köşe odalarından sadece kuzey ve güneydekilerle bağlantılı olduğunu vurgulayarak kilisenin 8. yüzyılda geçiş yapısı olarak inşa edildiği öne sürülür. Çalışmalarımız yapıya ilişkin soru ve sorunları ortaya koymakla başlamıştır. Tespit edilen benzer örnekler ve yayınlardan yola çıkarak yapının tarihlendirilmesi ve plan özellikleri için çözüm önerileri getirilmiştir.

Kilisenin bölgedeki manastır ya da adı bilinen yapılardan birine ait olup olmadığını tespit etmek amacıyla Bizans dönem kaynakları incelenmiş fakat kentteki birkaç dini yapının sadece adı ve görevli din adamları dışında yeri ve inşa tarihleri tespit edilememiştir. Kentteki dini yapılar ve konsillerde görev yaptıkları bilinen din adamlarının isimleri ve katıldıkları konsillere ait bilgiler tespit edilmesine rağmen bu yapıların günümüzde hangileri olduğu belirlenememiştir. Tüm bu çalışmaların yetersizliği kilisenin banisi ve kesin inşa tarihinin çözümünü olanaksızlaştırmıştır.

Yapıda yerinde gerçekleştirilen incelemeler, kilise plan tipi, manastırın malzeme ve teknik özellikleri, tuğla ve kiremit parçaları, seramik parçaları yapıları 8. yüzyıla tarihlendirmemize imkan tanımıştır. Amasra'da ada üzerindeki bir kilisenin imparator Iustinianos II (705-711) tarafından onarıldığı düşünülmektedir. Köşe duvarlı kapalı Yunan haçı plan tipi Bizanslı ustalar tarafından bilinen uygulanan bir plan tipidir. 5. yüzyıldan itibaren uygulanan dini yapılardaki benzer plan şemasının bir örneğini yansıtan ABAMKYHPK'nın eldeki verileri doğrultusunda 8. yüzyıla tarihlendirilmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz. Tespit edilen tuğla ve çatı kiremitleri başta olmak üzere ABAMKYHPK'nın Yunanistan çevresindeki birçok dini yapıyla benzer plan şemasına sahip olduğu öğrenilmiştir.

Öncelikle bölgedeki manastır ve kilise örnekleri incelenmiştir. Başta kilise olmak üzere yapının güneyindeki manastırın işlevlerini günümüzdeki çalışmalarla belirlemek tam anlamıyla

mümkün olmamıştır. İleriki dönemlerde gerçekleştirilecek kapsamlı arkeolojik çalışmalar yapıların işlevleri, tarihçeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmemize yardımcı olacaktır. Arkeolojik çalışmalar yapılmadan kilise ve manastırın geçirdiği evreler hakkında kesin bilgi edinmek mümkün değildir. Tespit edilen verilerden hareketle kilisenin rölöveleri tamamlanarak restitüsyon önerileri sunulmuştur.

1.4.5.7.7.Büyükada Manastırı Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise (ABAMKYHPK), Restitüsyon Önerileri[246]:

Kilisenin doğu cephesinde çoğunlukla üç pencere yer almaktadır. Kuzey ve güneydeki küçük apsislerde ise genellikle bir pencere bulunmaktadır. Kilisenin merkezi apsisi doğu cephede, içten yarım daire kubbe, dıştan ise piramidal külahla örtülüdür. Kuzey ve güneydeki küçük apsislerde de merkezi apsisin küçük yansımaları görülmektedir.

Amasra Büyükada'daki kilise kapalı Yunan haçı plan şemasında inşa edilmiştir**.** Araştırmacılar yapıların üstünü tonozla örtmek için desteklerin güçlendirilmeye çalışıldığını yazar. Bu uygulamalar sırasında birçok bazilikanın haçvari naoslu kiliseye dönüştürüldüğü bilinmektedir **(**Ousterhout, 2016: 106).

Bu yapılarda ahşap çatıların yerine taş, tuğla ve harç malzemelerden inşa edilmiş tonozlar devralmıştır. 9.-10. yüzyılda inşa edilen kiliselerde naosun köşelerindeki tonozları desteklemek için payeler kullanılmıştır (Ousterhout, 2016: 107, Resim 55). Araştırmacılar bu yapının bazilikal düzene sahip olduğu üzerinde durmuştur. Büyükada'daki kapalı Yunan haçı planlı kilisenin de köşeodalı, haçvari naoslu kilise planının da bu şekilde bir dönüşümle değişime uğramış olmalıdır

Kapalı Yunan haçı plan kiliseler dikdörtgen bir zemin üzerinde yer almaktadır ve Erken Bizans dönemi dini yapılarına kıyasla daha küçüktür (Murray ve Murray, 2013: 137-138; Pekak, 2009: 147). İstanbul'daki yapılar kapalı Yunan haçı planının ideal şemaya kavuştuğunu göstermektedir (Strzygowsky, 1903: Mathews, 1976: 71-103; 346-365; Millingen, 1912: 138-163; Bosselmann, 1994: 61-82, 146-150; Pekak, 2009: 147).

ABAMKYHPK, başkent İstanbul ve Yunanistan'daki ideal kapalı Yunan haçı plan şemasına sahip yapılardan daha çok 5.-8. yüzyıl arasına tarihlendirilen köşe duvarlı kapalı Yunan haçı planlı kiliselerle benzer özelliklere sahiptir. Naos dikdörtgen, doğuda ise bağımsız köşe odaları ile merkezi haç kolu düzenlemesi görülmektedir.

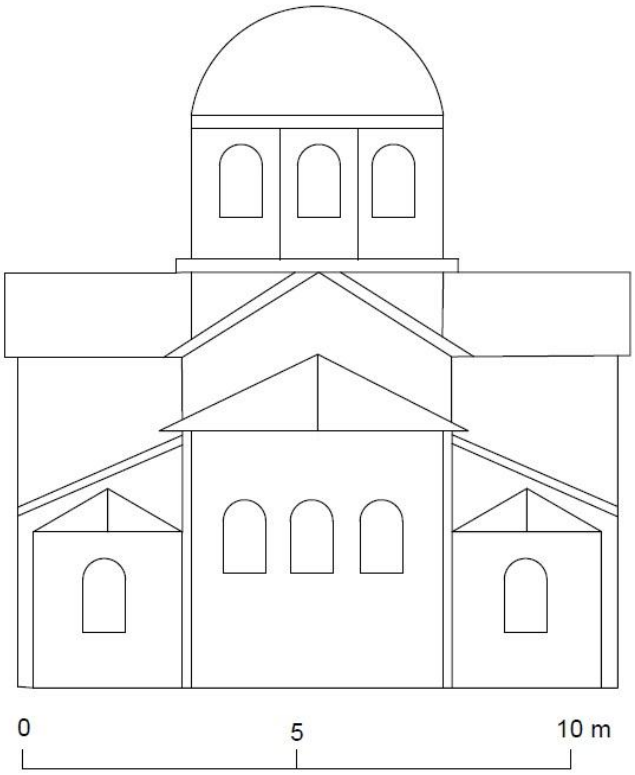
ABAMKYHPK ile aynı plan tipini yansıtan birçok kilise bulunur. Bunlar arasında Yunanistan Selanik Aziz David Kilisesi (5. yüzyılın sonu (?)) (Hoddinott, 1963: 174, Fig. 74-75; Kostenec, 2006: 31, Fig. 2) Gerasa Havarium Kilisesi (5. yüzyıl) (Orlandos, 1952: 188, Fig. 153; Eyice, 1951a: 486, Resim 18), Kafkasya Dadahen Kilisesi (Eyice, 1951a: 490, Resim 33), İstanbul Atik Mustafa Paşa Camii (9. yüzyıl) (Mathews Hawkins, 1985: Fig. 1), Cherson Beş Apsisli

[246] Restitüsyon önerilerinde 1/100 ölçek kullanılmıştır.

Kilise (10. yüzyılın ilk yarısı) (Ćurčić, 1977: 120, Fig. 5; Sharp, 2010: 263, Fig. 82 e) ve birçok yapı ilen benzer özelliklere sahiptir. ABAMKYHPK'nin doğudaki köşe odaları doğu haç koluna kapalı, batı köşe odaları ise sadece birer haç koluna açılmaktadır. Bu özelliği kilise kasnağının L şeklindeki köşe odalarıyla desteklenmesini sağlar.

Erken Bizans dönemine tarihlendirilen bazı yapılarda benzer özellikler görülmektedir ve köşe odaları sadece bir haç koluna açılmaktadır. Erken Bizans ve Orta Bizans dönemi arasında geçiş evresi olarak adlandırılan bazı yapılarda bile köşe odaları iki haç koluna açılmakta ya da doğudaki köşe odaları ile doğu haç kolu arasında bir bağlantı sağlanmaktadır. İstanbul Atik Mustafa Paşa Camii bunun güzel örneklerinden biridir (Millingen, 1912: 191-195; Mathews Hawkins, 1985: 125-134).

Merkezi apsis eksenindeki doğu haç kolu, içten beşik tonoz dıştan çift pahlı kırma çatılıdır. Doğu haç kolu, kuzey ve güneydekilerle aynı eksendedir. Güney ve kuzeydeki haç kollarının örtü sistemleri de doğu haç kolunun örtü sistemiyle aynıdır (Çizim 157).

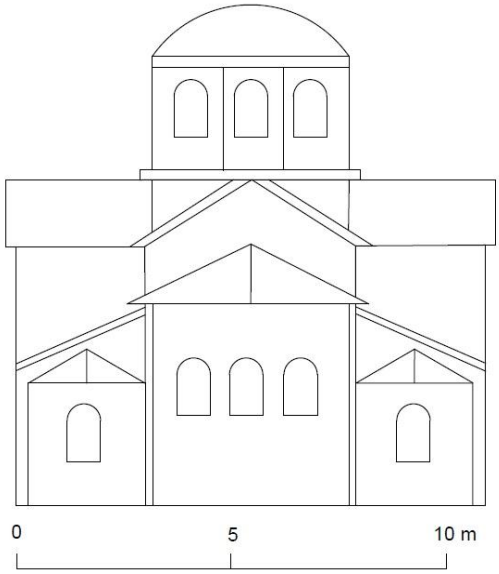

Çizim 157 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis ve Pastoforiumlar, Restitüsyon (Gür, 2018)

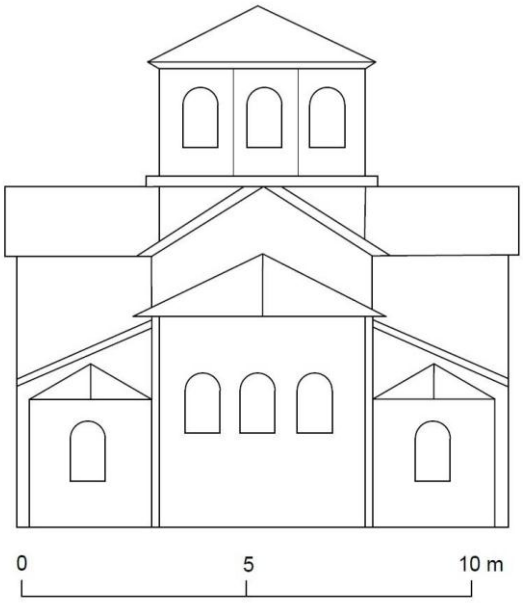
Kilisenin haç kolları merkezindeki kare alanda yükselen poligonal ya da dairesel kasnaktaki pencereler kilisenin naosunu aydınlatmada büyük öneme sahiptir. Kasnak üzerindeki örtü

sistemleri ise çoğunlukla kubbe olarak karşımıza çıkar. Kubbe başta olmak üzere konik külah, piramidal külah ve kubbemsi külah restitüsyon önerilerinde sunulmuştur.

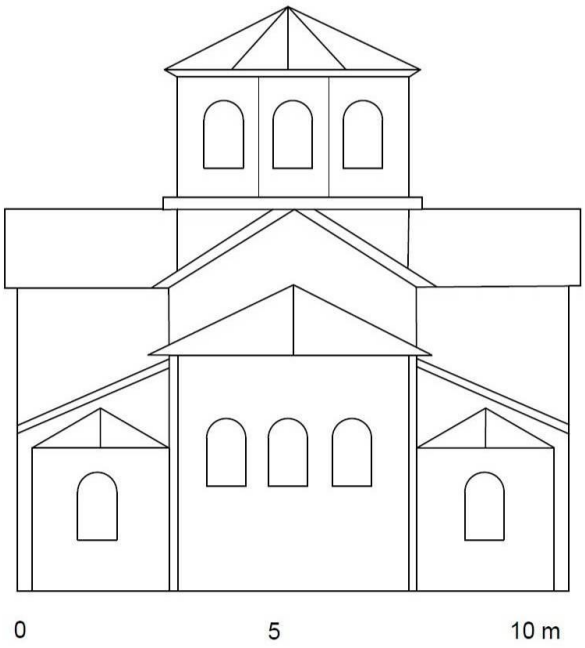
Kilisenin içten ve dıştan kubbe örtülü haç kollarının kesiştiği merkezi kare birimde çeşitli (basık, orta ve yüksek) formlara sahip kubbeler bulunmaktadır. Basık kubbe bu çapta kasnak için dayanıksız olduğu gözlemlenmiştir. Merkezdeki kare alan külah, piramidal külah ya da kubbeyle örtülüdür (Çizim 158-161).

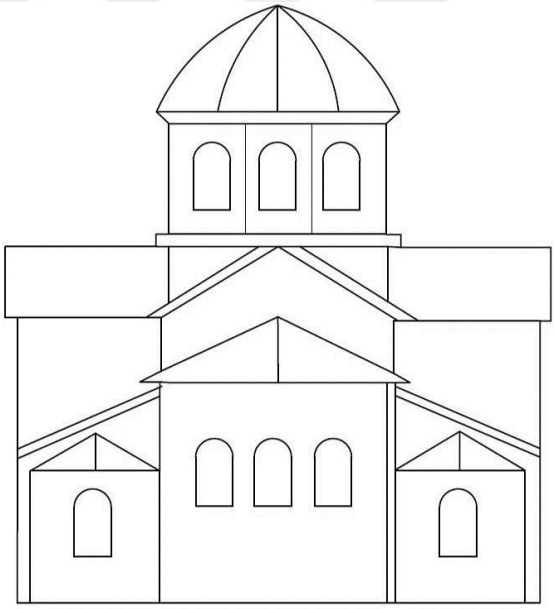
Çizim 158 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis ve Pastoforiumlar, Restitüsyon (Gür, 2018)

Çizim 159 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis ve Pastoforiumlar, Restitüsyon

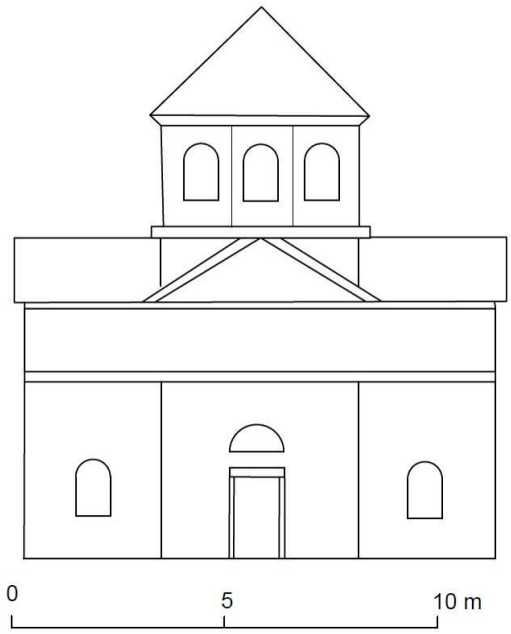
Çizim 160 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis ve Pastoforiumlar, Restitüsyon (Gür, 2018)

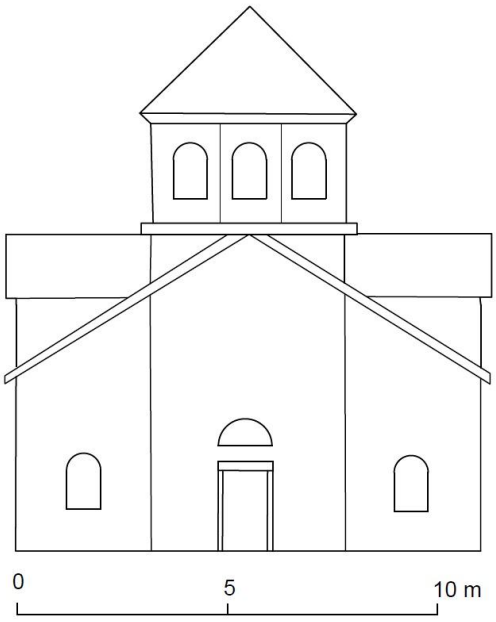
Çizim 161 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis, Pastoforiumlar ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

Kilisenin batı cephesi günümüzde temel seviyesindedir. Nartekse açılan batı duvarın eksenindeki merkezi kapı dışında örtü sistemi, pencereler ve kapıları hakkında bilgi sahibi değiliz. ABAMKYHPK ile aynı dönemde inşa edilen kiliselerin batı cephe ve narteksleri, ABAMKYHPK'nın batı cephede sade bir düzenlemeye sahip olduğunu gösterir.

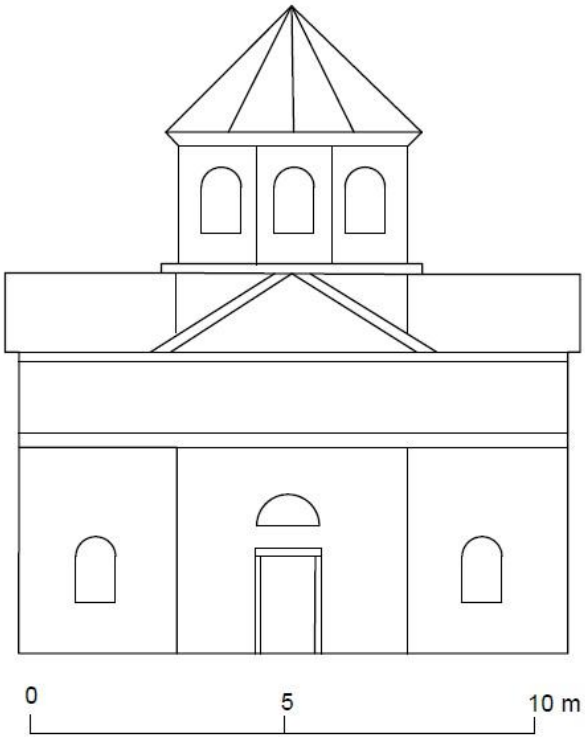
ABAMKYHPK'nın batı cephede merkezde dikdörtgen bir kapı, kuzey ve güneyinde ise dikdörtgen birer penceresi bulunmaktadır. Kilisenin boyutları göz önünde bulundurulduğunda narteksin tek katlı olduğu ve üzerinin doğudan batıya alçalan tek pahlı ya da batı haç kolu ile aynı doğrultuda kırma çatı ile son bulmaktadır (Çizim 162-165).

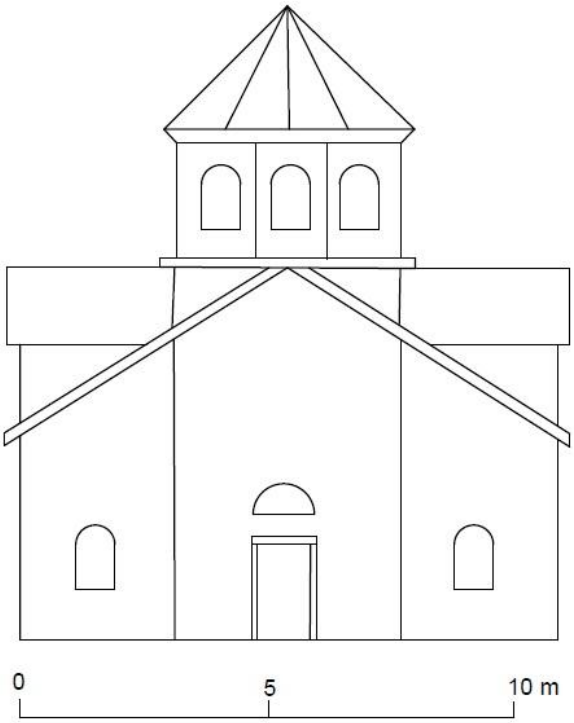
Çizim 162 ABAMKYHPK, Batı Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

Çizim 163 ABAMKYHPK, Batı Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

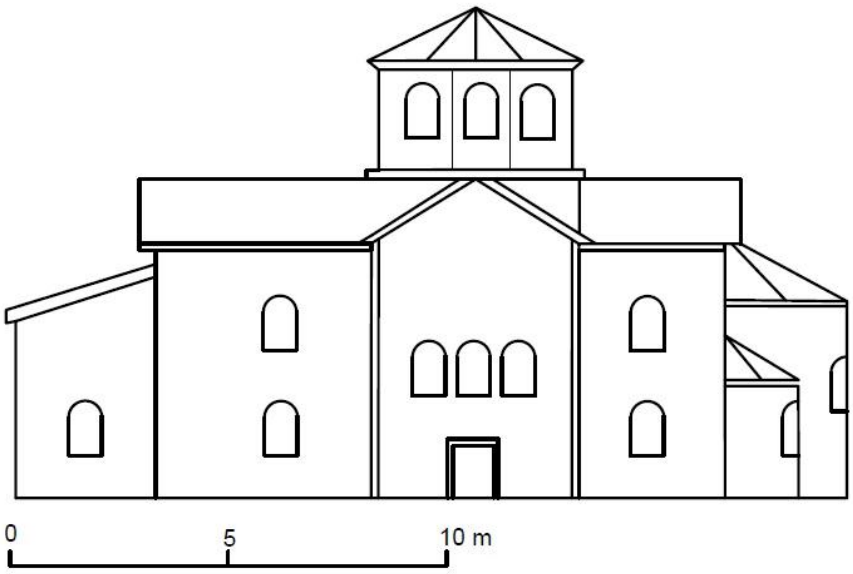

Çizim 164 ABAMKYHPK, Batı Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

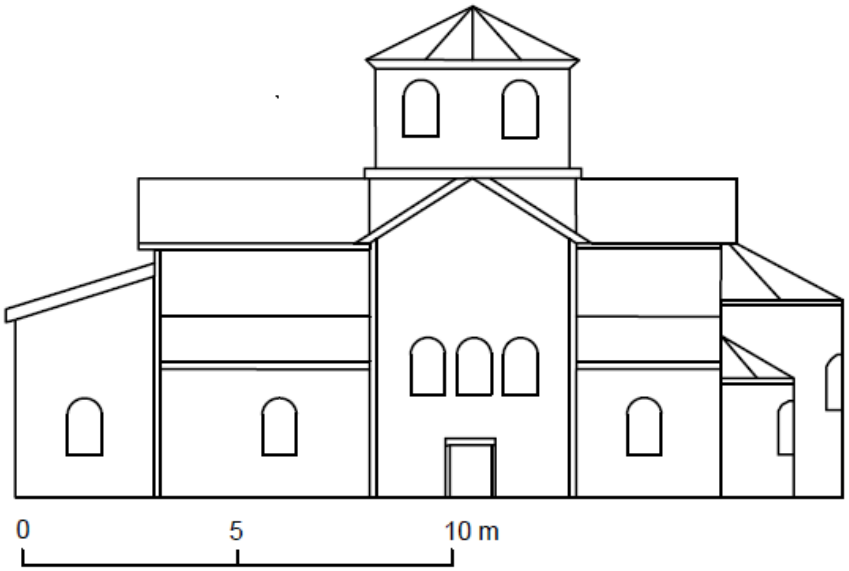

Çizim 165 ABAMKYHPK, Batı Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

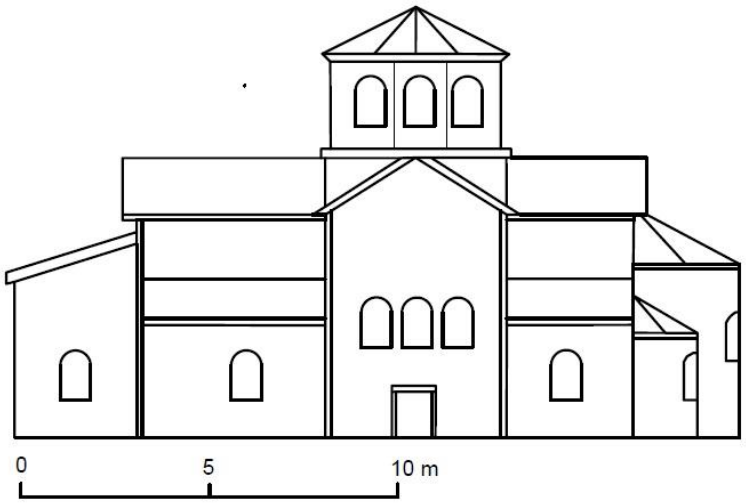
Kilisenin güney cephesinde haç kolu ekseninde bir kapı yer almaktadır. Güneydoğu ve güneybatıdaki köşe odalarının üzeri merkezdeki doğu-batı haç kolunun üzerini örten çift pahlı kırma çatının uzantısıyla örtülü olabilir. Benzer örneklerde köşe odalarının üzerleri çoğunlukla tek pahlı çatı ile örtülüdür. Örneğin güneydeki ve güneybatıdaki köşe odaları, kuzeyden güneye tek pahlıdır ve genellikle örtü sistemleri merkezdeki haç kolundan daha alçaktır. Kuzeybatı ve kuzeydoğudaki köşe odaları da güneydekiler gibi aynı eksende yer alır (Çizim 166-176).

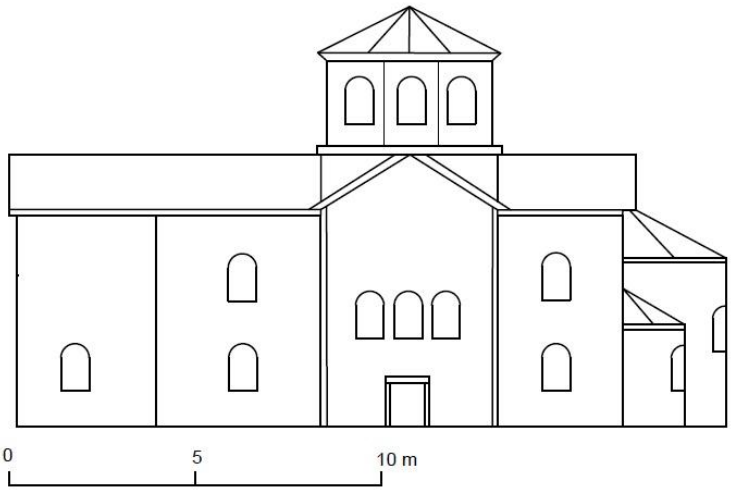
Çizim 166 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

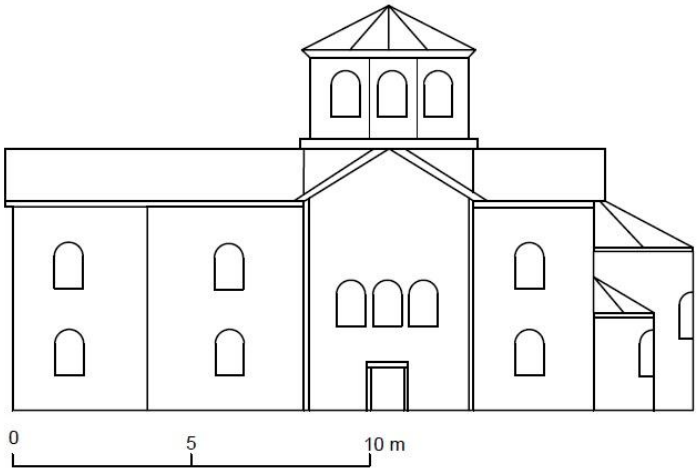
Çizim 167 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

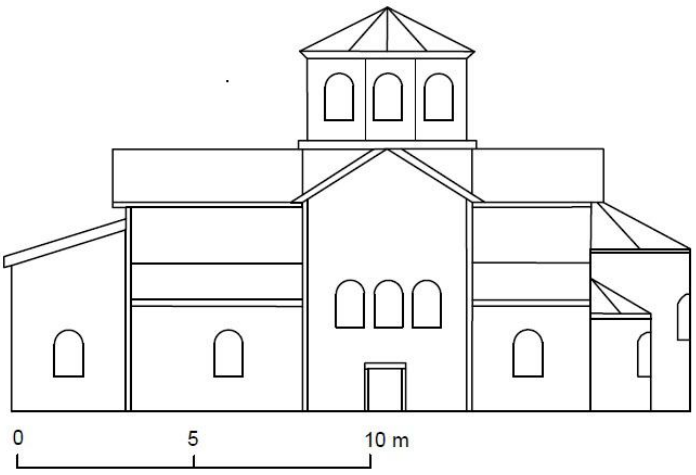
Çizim 168 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

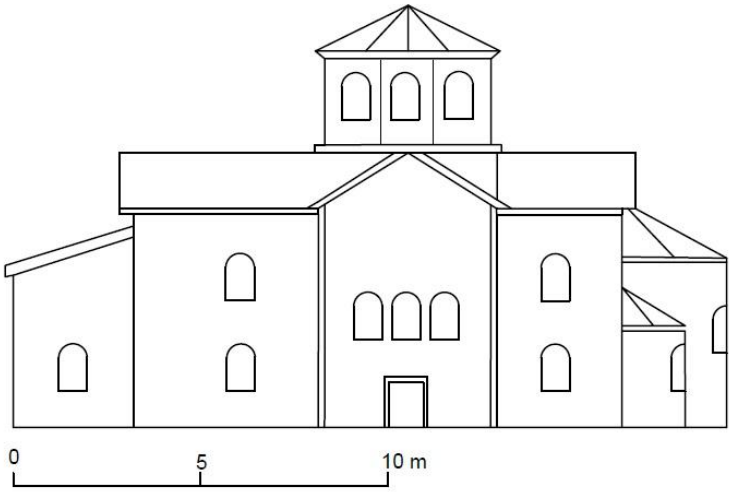
Çizim 169 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

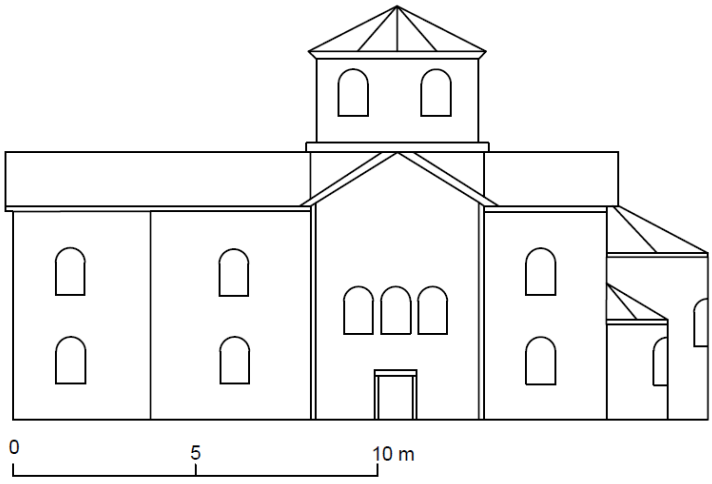
Çizim 170 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

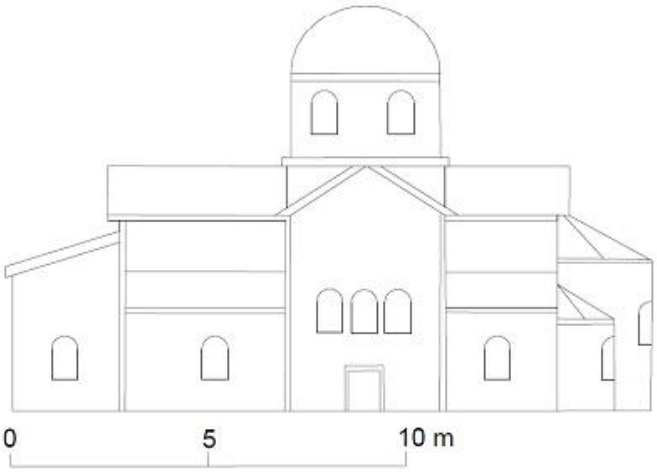
Çizim 171 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

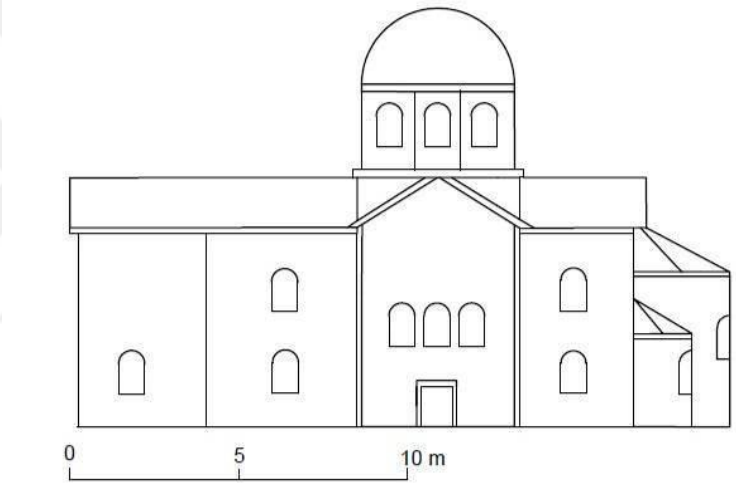
Çizim 172 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

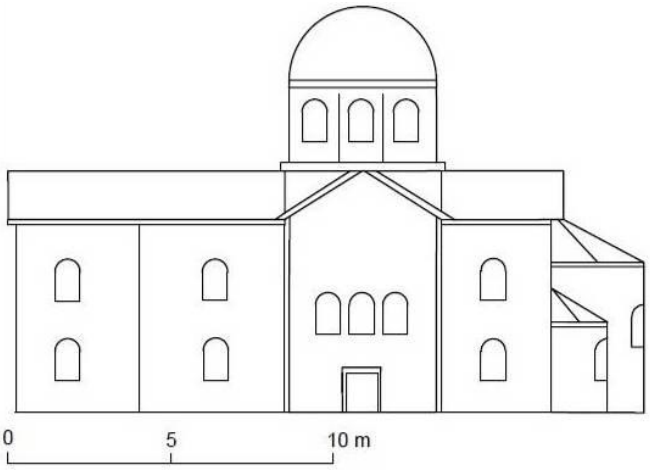
Çizim 173 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

Çizim 174 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

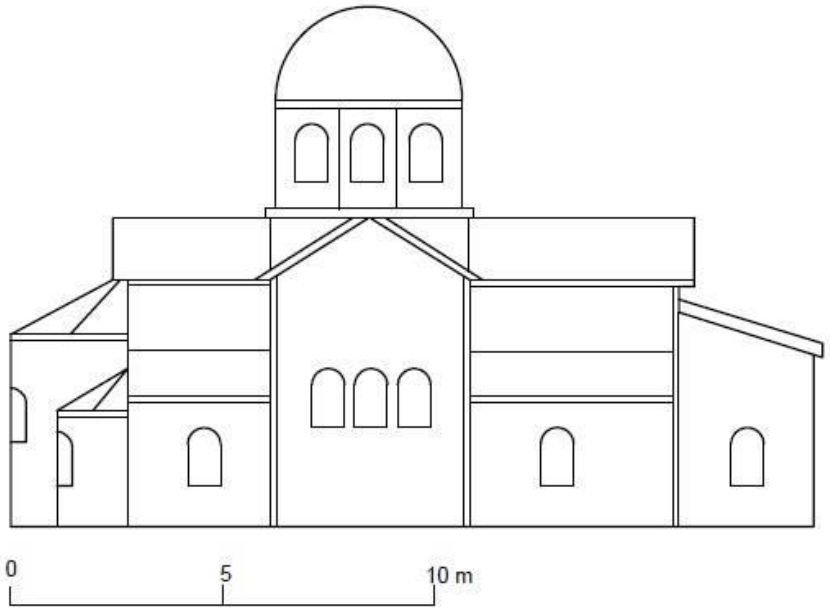

Çizim 175 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

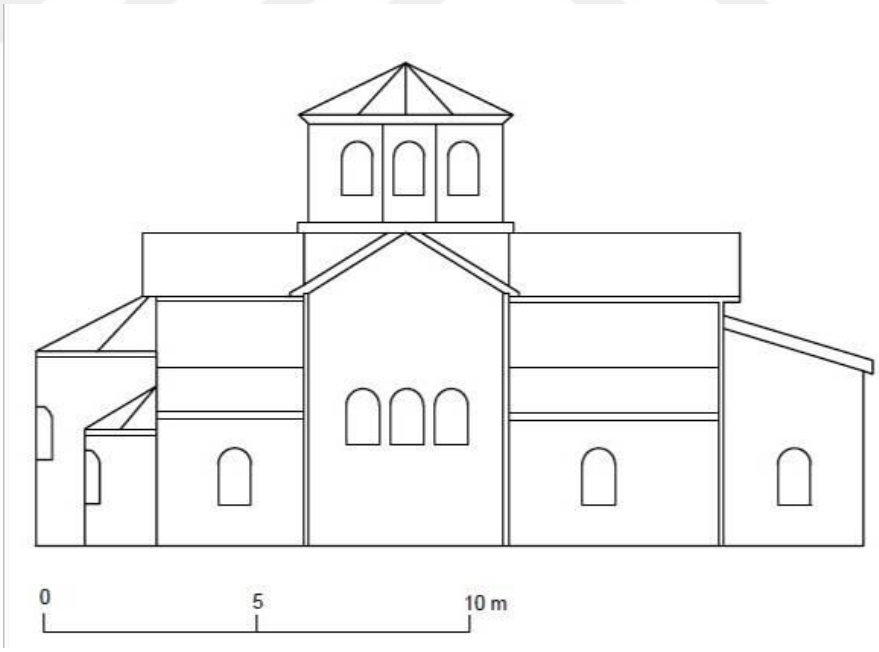

Çizim 176 ABAMKYHPK, Güney Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

Kuzey cephe, güney cephe ile simetriktir. Güney cephede eksendeki haç kolunda dikdörtgen bir kapı yer alır, kuzeydeki haç kolu ise kapalıdır (Çizim 177-178).

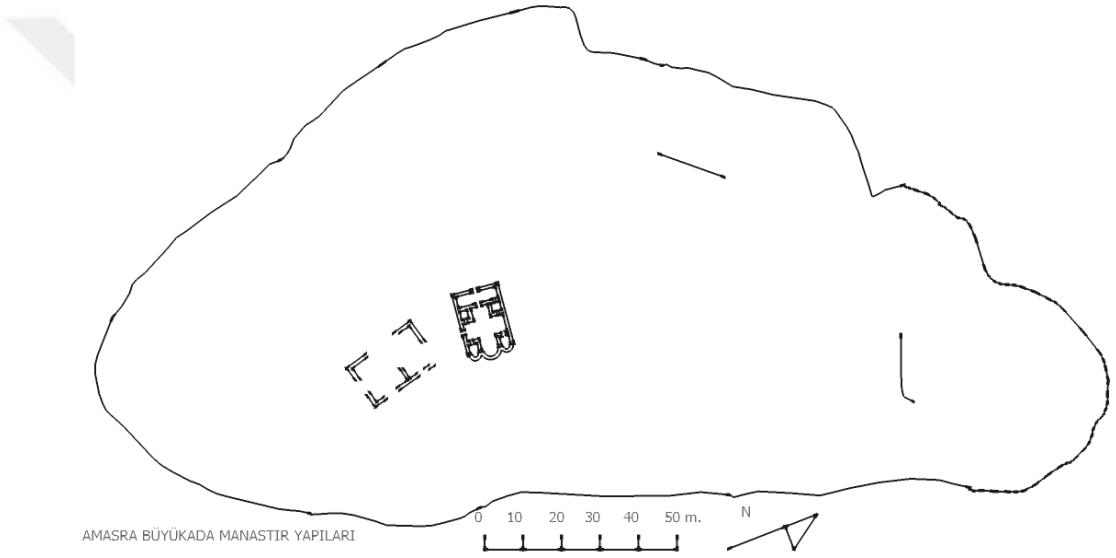
Çizim 177 ABAMKYHPK, Kuzey Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

Çizim 178 ABAMKYHPK, Kuzey Cephe ve Örtü Sistemi, Restitüsyon (Gür, 2018)

2.4.5.7.8.Büyükada Manastır Yapıları ve Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise (ABAMKYHPK ve ABAMY) Günümüzdeki Durumu ve Restorasyon Önerisi[247]:

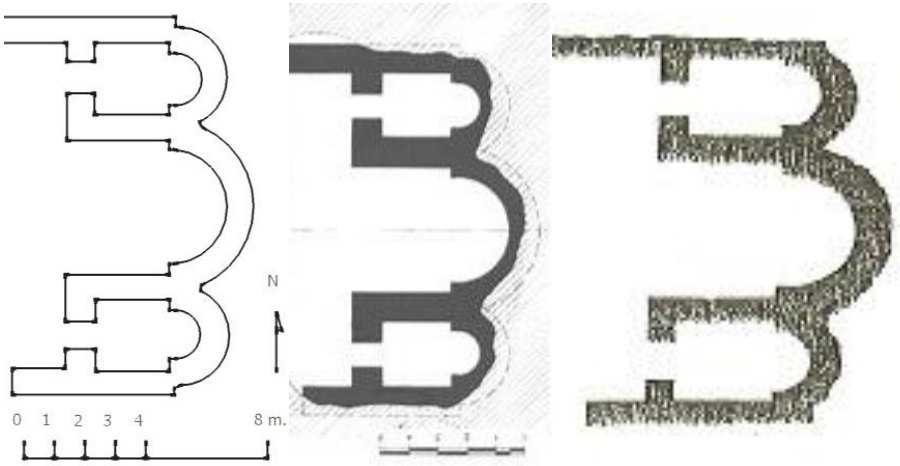
ABAMKYHPK, doğuda içte ve dışta yarım daire apsis, kuzeyinde patoforium güneyinde ise diakonikon apsisi yer alır. Merkezde doğu ve batı haç kolları birbirine eşit, kuzey ve güney haç kolları da birbirine eşit (küçük cm. farkları görülür, duvarları temel seviyesinde olduğu için eşit kabul edilmiştir) olacak şekilde büyük bir Latin haçı, haç kollarının birleştiği merkezde büyük bir kare mekan, kuzeybatı ve güneybatı ile kuzeydoğu ve güneydoğuda köşe odaları, batıda ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen narteksten oluşmaktadır (Çizim 179).

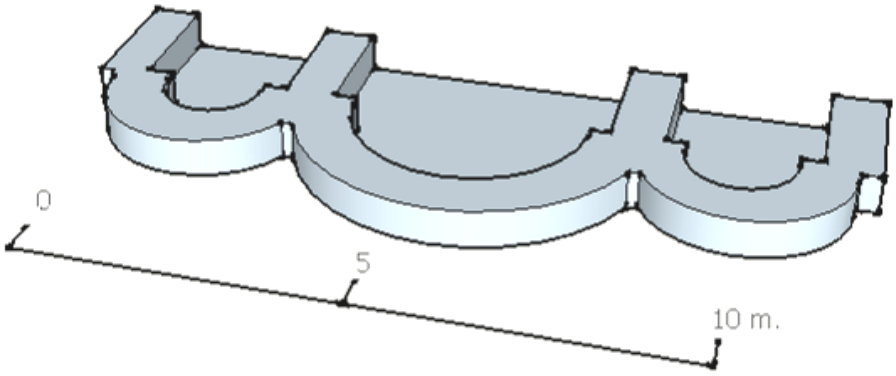
Çizim 179 ABAMKYHPK ve Güneyindeki ABAMY (Gür, 2018)

Daha önceden kilisenin çizimlerini yapan Eyice ve Sakaoğlu ile bu araştırmacıların çizimleri üzerinden oluğu gibi renklendirme yaparak kullanan Verim, kilisenin kuzey, batı ve doğu cephelerindeki gerçeğinden fazla duvar kalınlıklarını olduğu gibi korumuş ve son incelemeler sırasında bunlar ilk defa tarafımızdan tespit edilerek sunulmuştur (Çizim 179-181).

[247] Planlarda 1/100 ölçek kullanılmıştır.

Çizim 180 ABAMKYHPK, Apsis ve Pastoforiumlar, Plan (sol)
(orta: Eyice, 1951a: Res. 7), (sağ: Sakaoğlu, 1999: 155)

Çizim 181 ABAMKYHPK, Doğu Cephe Apsis ve Pastoforiumlar, Rölöve (Gür, 2018)

Sonuç olarak köşe duvarlı kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin taşra olarak adlandırılabilecek örneğini yansıtan ABAMKYHPK'nin özgün adı ve kesin inşa tarihi belirlenememiştir. Bildiklerimiz ise sadece Rahip Kyros isimli bir din adamı ile imparator Iustinianos II (685-695) arasında geçen diyalog sonrası imparatorun din adamını onurlandırmak için Amasra'daki bir manastırı onarttığı bilgisidir. Manastırın adı ya da kesin olarak bulunduğu yer bilinmemektedir. Büyükada'daki yapılar bu ifadeden yola çıkılarak Rahip Kyros Manastırı olarak tanımlanmıştır. Kilise aynı zamanda Alaplı-Amasra arasındaki yerleşimlerde kapalı Yunan haçı plan şemasına sahip tek yapıdır.

ABAMKYHPK'nın mevcut duvarlarının korunabilmesi için konservasyonunun yapılması gerekmektedir. ABAMKYHPK olarak tanımlanan yapı kompleksinin bir manastıra ait olduğu tespit edilmiştir. Kilise başta olmak üzere çevresindeki ek mekanlara ait yapı kalıntılarının daha fazla yağmur ve kar suları, aşırı sıcak ve soğuk farklılıkları ve yoğun nem farklılıkları ile daha

fazla mekanik çözülmeye maruz kalmaması, kayaçlarla birleştirici malzeme olarak kullanılan harçların ufalanmaması için çelik konstrüksiyonla manastırın üstünün kapatılması gerekir.

Proje kapsamında hazırlanan konstrüksiyonun sağlam (*Karadeniz'in sert ve etkili hava koşulları*) ve estetik olmasına özen gösterilmelidir. Çelik taşıyıcıların manastıra zarar vermeyecek fakat etkili fırtınalarda da zarar görmeyecek şekilde tasarlanması gerekir. Çelik konstrüksiyonun aralarındaki geniş alanlara cam plakalar yerleştirilmelidir bu sayede yapının mekanik çözülmelerden korunması ve izleyicilerin yapıyı dışarıdan rahatlıkla görmeleri kolaylaşacaktır.

Manastırın korunması için hazırlanacak olan zor, uğraştırıcı fakat zorunlu proje için;

1. Kilise ve güneyindeki manastır yapılarına ait tüm duvarların dondurulması gerekmektedir. Daha sonradan üzerine inşa edilecek çelik kontrüksiyonun yapı zeminine ve duvarların açısına olan etkisi statik açıdan incelenmeli deprem, heyelan ya da erozyona karşın statik açıdan incelenmelidir.

2. Bunlar için ilk önce kazı çalışmaları tamamlanmalı ve kilise ve ek mekanların tüm alanı stratigrafik açıdan belgelenmelidir. Bu çalışma yanlış bir uygulamanın önüne geçecek ve aynı zamanda kilisenin tarihlendirilmesi başta olmak üzere daha ayrıntılı bilgi edinilmesini sağlayacaktır.

3. Kilise ve güneyindeki yapıların duvarlarında daha fazla mekanik çözülmenin olması, sismik ve derin çatlakların çoğalması ya da kırılmaların oluşmasını engellemek için tespit çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

4. Gerçekleştirilecek restorasyon çalışmaları sırasında yapıdaki uygun ve sağlam alanlarda malzeme analiz örnekleri referans alınmalı, yapıların hasar gören ya da onarıma ihtiyaç duyan alanlarında sağlamlaştırmanın tamamlanması gerekir.

5. Kilise ve manastır ek yapıları çevresinde tespit edilen taş, mermer ve pişmiş toprak ürünlerin en kısa sürede müzeye aktarılarak kapalı, kuru ve nemden uzak bir ortamda muhafaza edilmesi gerekmektedir. Aksi halde her geçen gün mekanik çözülmeye maruz kalacaktır.

6. Çağdaş teknolojinin imkanları kullanılarak ısı, ışık, nem dengeleri sürekli izlenmeli, zemin suyu seviyesindeki değişikliklerin tespit edilerek aktif su seviyesindeki değişim kontrol altına alınmalıdır.

Kilise ve güneyindeki manastır günümüzde kullanılmamakta ve her geçen gün tahrip olmaktadır. En kısa sürede kapsamlı bir restorasyon projesi hazırlanmalı daha sonrasında ise ada üzerinde yüzey araştırması ve kazı çalışmaları gerçekleştirilmelidir. Aksi halde kilise ve güneyindeki manastırın günümüze ulaşan temelleri son yüzyıl içinde yok olacaktır.

2. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Antik Yunan ve Roma'nın hakim kültürlerine ev sahipliği yapan Kuzeybatı Karadeniz sahili Erken Bizans dönemiyle yeni bir kimlik kazanmış ve Hıristiyanlar tarafından yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Bölgedeki kültürel, dini, askeri ve sivil mirasın üstüne çeşitli değişimlerle yenileri oluşturulmuştur.

Çoğunlukla bölgede daha önceden inşa edilmiş olan yapılar kullanılmış ya da bazı değişimlerle yeniden düzenlenmiştir. Bizans dönemiyle yeniden inşa edilen kiliselerin mimarisinde çoğunlukla Hellenistik dönem ya da Roma dönemine ait yapıların devşirme taşları kullanılmıştır.

2.1.BİZANS DÖNEMİ İBADET ALANLARI VE DİNİ YAPILAR:

Plinius ile Traianus'un (98-117) yazışmaları 1.-2. yüzyıllarda Hıristiyanlığın halk arasında yaygın olduğu ve bunların bir arada bulundukları bazı mekanlarda ibadetlerini gerçekleştirdikleri bilinmektedir (Plinius, 2001: 66-67, 89-90). Paphlagonia ve Honorias bölgelerinde çalışmanın konusunu oluşturan kentler ve daha adı bilinen fakat yeri tespit edilemeyen yerleşim alanlarında Hıristiyanlığın ne zaman ve kim tarafından duyurulduğu ve ilk olarak hangi apostolik ortamda hitap ettiği bilinmemektedir (Belke, 1996: 103). Tüm bunlara rağmen Paphlagonia ve Pontos arasındaki yerleşim alanlarında Petrus'un kardeşi Andreas'ın ilk öğretilerde bulunduğu ifade edilmektedir. Apokrif Apostolik metinlerde Andreas'ın ardılları ve bazı keşişlerin Paphlagoia sahil kentlerinde Hıristiyanlığın yayılması için mücadele gösterdikleri anlatılır (Belke, 1996: 103). İmparatorlar ve yöneticiler başta olmak üzere birçok Pagan halk Hıristiyanlarla mücadele etmiş fakat sonunda kazanan yine Hıristiyanlık olmuştur. Hıristiyanlar 1.-4. yüzyıl arasında yasak olmasına rağmen her türlü baskı ve zulümlere göğüs gerip gizli yerlerde ibadetlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu mekanlar genellikle şehir merkezlerinden uzak ve kırsal alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu oluşum Hıristiyanların bedenlerinden daha çok ruhlarını arındırmak ve huzura ermek için yaptıkları bir uygulama halini almıştır (Mumford, 2007: 309). İnziva düşüncesi dünyanın farklı alanlarında farklı noktalarda kendini göstermiştir. İskenderiye'deki kayalık ve çöl alanları, Monte Casino ve Athos Dağı gibi birçok alan inziva noktası olarak kullanılmıştır (Mumford, 2007: 309). Karadeniz Ereğlisi'ndeki kayaya oyma yapıların da Erken Bizans dönemi öncesinde bu amaçla kullanıldığı bilinir.

Karadeniz Ereğlisi'ndeki KEKOY I-IV, Amasra'daki kayaya oyma yapılar gibi güneydeki yerleşimlerde benzeri birçok örnek bulunmaktadır. Bu yapıların 1.-4. yüzyıl arasında Hıristiyanlar tarafından gizli ibadet yerleri olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bunlar gibi kentlere yakın alanlar ve yerleşim alanlarına uzak kayaya oyma yapılar ibadet alanları olarak kullanılmıştır. Bu oluşumlar Hıristiyanlığın bölgede Roma dönemiyle kendini göstermeye başladığını gösterir. Erken tarihli bu oluşum için bölgedeki Pagan ve Geç Roma yazarlarının ifadeleri önemli bilgiler sunmaktadır (Kaçar, 2008: 198). Amasra çevresinde birçok kaya mezarı bulunmaktadır. Bu yapıların Erken Bizans döneminde inziva anları olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Paphlagonia sınırlarında Bartın, Kastamonu, Karabük, Sinop çevresinde Roma dönemine tarihlendirilen birçok kaya mezarı bulunmaktadır. Anadolu genelinde birçok alanda kaya mezarları bulunmaktadır. Bunlar bölgeden bölgeye plan tipleri dahil olmak üzere bazı farklılıklar göstermektedir. Paphlagonia'daki kaya mezarları birçok seyyah ve araştırmacı tarafından yerinde incelenmiştir (Leonhard, 1915: 240). Amasra'daki bu kayaya oyma yapıyı da tarihsel süreç içerisinde değerlendirmek için Paphlagonia kaya mezarları arasında ele almak gerekir. Paphlagonia kaya mezarları bölgenin sivil mimarisi ile benzer plan ve cephe özelliklerine sahiptir[248] (Leonhard, 1915: 243). Büyük yapılarda bunun gibi girişler görülürken Amasra'daki yapılarda alınlık ve çeşitli sayılardaki sütunlarla desteklenen girişler bulunmaktadır. Uzaktan görülen kayaya oyma yapılarda çoğunlukla mezar odaları yer almaktadır (Leonhard, 1915: 243). Bunların dışında ulaşımı zor ve rahatlıkla gidilip ulaşılamayacak olan kaya mezarları da mevcuttur. Amasra Büyüktepe'nin doğu ve batısındaki kayaya oyma yapılar buna örnektir. Yapıların en geniş mezar odalarında çift kişilik klineler bulunmaktadır. Ana kayalara inşa edilmiş olan kaya mezarlarının çoğunlukla girişleri açıktır (Leonhard, 1915: 243). Amasra'daki bu kayaya oyma yapılarda sütunlu giriş ya da süsleme yoktur. Yapının 1.50 m. çapında oval giriş, zeminden yaklaşık 2.00 m. yukarıda olması, küçük boyutları ve tek klineli bir kaya mezarı Erken Bizans döneminde keşişler tarafından ibadet yeri olarak kullanılmış olabileceğini düşündürür (Sakaoğlu, 1999: 154). Araştırmacılar doğudaki kayaya oyma yapının 8. yüzyılda Aziz Georgios tarafından inziva hücresi olarak kullanıldığını öne sürer (Sakaoğlu, 1999: 154). Günümüzde kayaya oyma yapının bu amaçlar doğrultusunda kullanıldığına dair bir veri yoktur fakat Amasra'da Erken Bizans döneminde Piskopos olmadan önce inzivaya çekilerek çilelerini tamamlayan keşişlerin varlığı bilinmektedir. Bu yapının da Bizans döneminde bu amaçla keşişler tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Batıdaki kayaya oyma yapı doğudakine oranla daha geniş ve çift sedirli olarak kullanılmıştır. Amasra sınırlarında Büyüktepe'nin doğu ve batısındaki bu kayaya oyma yapıların benzeri birçok yapı bulunmaktadır Tarlaağzı ile Gömü arasında Kadırga Burnu olarak adlandırılan alanda ve

[248] Paphlagonia kaya mezarları için bakınız: (Jacopi, 1936: 3-26; Leonhard, 1915; Dökü, 2008: 16-127).

Bostanköyü civarında da benzeri yapılar bulunmaktadır (Sakaoğlu, 1999: 154). Tarlaağzı olarak adlandırılan yerleşim civarında anakayaya oyulmuş merdivenler burada yerleşim kalıntıları hakkında bilgiler sunar (Eyice, 1965: 73).

Paphlagonia ve Pontos'ta 1. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlık faaliyetleri görülmektedir. Havarilerin ziyaretleri ile Karadeniz'de dini faaliyetler hız kazanmıştır. Fakat arkeolojik araştırmalar Karadeniz'in güneyindeki yerleşim alanlarından daha çok kuzey kentlerde Hıristiyanlığın hızla yayıldığını göstermiştir (Kaçar, 2008: 198-199). Kuzeydeki dini oluşum kendini zamanla Karadeniz'in güneyindeki kentlerde göstermeye başlamıştır. Havari Petrus'un kardeşi Andreas'ın da bölgenin Hıristiyanlaşmasında büyük güce sahiptir. Çünkü erken dönemde Havari Andreas, Phrygia, Mysia ve Bithynia'yı kapsayan Batı Anadolu'nun dini yapılaşması öncesinde Sinop, Samsun ve Trabzon'daki halkın Hıristiyanlaşmasında büyük öeneme sahiptir (Kaçar, 2008: 198-199). 2. yüzyılın son ceyreğinde yaşadığı bilinen Samosatalı Lucian, Hıristiyanlar'ın hakim olduğu Kastamonu İnebolu'da önemli bir güce sahip olduğunu yazar. Bu dönemde Paphlagonia'nın önemli sahil kentleri arasındaki İnebolu'da, sahte Peygamber Aleksander/Aleksandros tarafından oluşturulmuş Asklepius kültü etkin bir güze sahiptir (Vailhé, 1910: S.N.Y.; Marek, 1993: 10, 12, 24; Kaçar, 2008: 199). Sahte peygamber olduğu bilinen Aleksander ve bu dönemde inşa edilen Asklepios Tapınağı ile kent büyük gelirler elde etmiştir (Vailhé, 1910: S.N.Y.; Marek, 1993: 10, 12, 24). Aleksander blgede oluşturduğu Yılan Tanrısı Glykon'a tapınımların artması için heykeller, adaklar ve steller inşa ettirmiştir (Öztürk ve Öztürk, 2016: 235-236). Günümüzde Kastamonu Arkeoloji Müzesi ve AAM'nin teşhirinde Yılan Tanrı Glykon'a ait heykel parçaları yer almaktadır. Bu kadar yoğun heykel, stel ve adakların inşa edildiği yılan Tanrı Glykon uygulamasının, yayılmakta olan Hıristiyanlık inancının Paphlagonia'daki gücüne büyük zarar vermiş olmalıdır. Bu dönem Pagan inanışların baskın olduğu İnebolu'da Hıristiyanlığın geç ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Belke, 1996: 104). Çünkü 150-170 tarihleri arasında büyük güce sahip olduğu bilinen sahte peygamber Aleksander'in etkisiyle bölgede büyük tapınıma sahip olan Glykon kültünün 4. yüzyıla kadar gücünün yok olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde kilise kayıtlarında İnebolu yer almaya başlamıştır[249] (Le Quien, 1740: 555-556). Bu dönemden itibaren Paphlagonia temasında Çankırı Metropolitliği'ne bağlanan İnebolu, bölgede 9. yüzyıla kadar Hıristiyanlık ve kilise tarihi açısından büyük öneme sahip olmuştur (Louis Vivien de Saint-Martin, 1845: 437).

[249]Notitiae Episcopatuum kayıtları kentin piskoposları hakkında önemli bilgiler sunar (Belke, 1996: 20; Price ve Gaddis, 2005: 8, 88, 103, 123). İnebolu'da 325-878 tarihleri arasında Petronius, Diogenes, Rhenus, Hyperius, Georgius, Heraclius, Anthes ve Gregorius adlarındaki piskoposlar görev yapmıştır (Le Quien, 1740: 555-556; Belke, 1996: 220; Nesbitt, 2003: 58; Price ve Gaddis, 2005: 8, 88, 103, 123). Kentte tespit edilen kurşun mühürler, kentin din adamları hakkında önemli bilgiler sunar (McGreer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 50-51, 83).

Bölgesel araştırmalar yçalışmanın konusunu oluşturan yerleşim alanlarında 2. yüzyılın son çeyreğinde Paphlagonia'da episkoposluk çalışmaları belirginleşmeye başlamıştır (Belke, 1996: 104). Geçiş evresi olarak adlandırılan Geç Roma-Erken Bizans döneminde Pagan'lara ait kutsal günlerin ve din adamlarının isim değişikliği ile Hıristiyanlar'ın kutsal günleri ve Pagan Tanrı özelliklerinin aziz ve azizelere devredildiği bilinmektedir (Ceylan, 2000: 26-27).

Paphlagonia'da Geç Roma-Erken Bizans dönemiyle Pagan tapınımlar yerini hızla Hıristiyan kültlere bırakmıştır. İsim değişikliği, tapınım ve kentsel farklılıklarla kendini gösteren bu kültler Erken Bizans dönemindeki dini ve sosyal değişimleri gözler önüne serer. Paphlagonia, bu dönemde güneydeki Galatia'daki dini yapılaşmadan farklı bir oluşum göstermektedir. Amasra'da diğer kentlere oranla daha erken pikoposluk görülmektedir. 2. yüzyılda Amasra Piskoposu Palmas, Korint Piskoposu Dionysius tarafından konsile davet edilmiştir. Bu dönemde Amasra'nın önemli görevlerde bulunduğu ifade edilir fakat aynı zamanda bölgede Metropolit olarak düşünmek pek de doğru değildir (Belke, 1996: 104).

Batı Karadeniz'de Hıristiyanlığın genişlemesi için grupların ortaya çıktığı süreçte (Kaçar, 2008: 205) Kybele ile bağlarını koparamayan Montanistler'in Papglagonia'da etkileşimi ve varlığı tartışılmaktadır (Lequenne, 1991: 165-166; Belke, 1996: 104). Bazı araştırmacılar Novatianların, bölgedeki Montanistlerle anlaşmak için özel bir yapılaşmanın sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu oluşum sonrasında 4. yüzyılda Paphlagonia topraklarında yoğun Novatian halkın (Novatus'u takip edenler) yaşadığı bilinmektedir (Chapman, 1911: SNY). Bu grup özellikle Karadeniz'de ve Paphlagonia'da görülmüştür (Marek, 2003: 121-122; Kaçar, 2008: 205). Pahpagonia'da Novatianlar'ın bulundukları ve kiliselerinin yer aldığı bilinmektedir[250] (Harnack, 1894: 1672). Konstantinos II (337-361) döneminde Novatianlar'ın zulme maruz kaldıkları ve bu dönemde Paphlagonia köyleinde yaşayan Novatianlar'ın imparatorluk askerlerine karşı mücadele verdikleri bilinmektedir (Chapman, 1911: SNY; Belke, 1996: 105). Konstantinos II (337-361) döneminde Paphlagonia'ya gönderilen askerlerin Arian Piskopos Makedonios I.'in (342-346, 351-360) etkisiyle yerel Novatian halkı Arius yapmaya zorladıkları bilinmektedir. Bu süreçte imparator Konstantinos II (337-361) tarafından gönderilen askerlerin tamamına yakını bu dönemde Paphlagonia'daki Novatianlar tarafından öldürülmüştür (Belke, 1996: 105). Konstantinos II'nin (337-361) ardından tahtı devralan Julian'ın desteğini alan Novatianlar daha sonradan başa geçen Arian imparator Valens'in zulümleri karşısında zarar görmüştür (Chapman, 1911: SNY). 5. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Novatianlar'ın bölgedeki Erken Hıristiyan yapıları üzerinde büyük yaptırıma sahip olduğu düşünülmektedir (Lequenne, 1991: 166; Belke, 1996: 104-105).

[250] Novatius ve Novatianlar için bakınız: (Harnack, 1894: 1669-1672).

4. yüzyılın ikinci yarısında Amasra Paphlagonia'nın piskoposluk kentleri arasında yer almaktadır. Çankırı Piskoposu Hypatios'un[251] bölgede önemli görevler üstlendiği de bilinmektedir (Belke, 1996: 104). Konstantinos II (337-361) Çankırı Piskoposu olan Hypatius, sapkın Ariuslar'a karşı önemli mücadeleler vermiştir (Froehlich ve Schulz, 2015: 1806). Hypatius'un piskoposluk yaptığı dönemde Paphlagonia'da kiliseler inşa edilerek din adamları yetiştirilmiştir. Aziz Hypatius'un çoğunlukla Çankırı'da bir mağarada inzivaya çekilerek ibadetini yalnız başına gerçekleştirdiği bilinmektedir (Farley, 2011: 80). 325 yılında gerçekleşen İznik Konsili'nde Paphlagonia ve Bithynia'nın ayrı metropolitlikler olduğu ve temsil ettikleri piskoposluk şehirlerinin bulunmaktadır. Kastamonu Taşköprü, Amasra ve İnebolu gibi önemli dini kentler Paphlagonia'nın piskoposluk kentleridir (Belke, 1996: 105-106). Filyos ve Karadeniz Ereğlisi bu dönemde Honorias teması sınırlarındadır ve 431 yılında İzmir'de gerçekleşen Efes Konsili'nde Bolu Metropolitliği'ne bağlıdır (Belke, 1996: 106). 340 yılında Çankırı'da toplanan yerel Synod'dun Armenia (Ermenistan) Piskoposlarına yönelik 20 kanondan oluşan Synodal mektup yazılmış ve[252] aile düzeni, evlilik ve dini konuları içermektedir (Hefele, 1876: 261-262).

451 yılında İstanbul'da toplanan Kadıköy Konsili'nde, Çankırı Konsili'ndeki kararlar değerlendirilmiştir (Belke, 1996: 106). Bu konsilde Paphlagonia ve Honorias Bölgeleri farklı metropolitlere sahiptir. Paphlagonia'nın metropolitliği Çankırı, Piskoposluk merkezleri ise Amasra, Devrek, Kastamonu Taşköprü, İnebolu ve Karabük Akören/Zopran olarak kayıtlıdır. 451 Kadıköy Konsili'nde Honorias temasının metropolitlik merkezi Bolu, piskoposluk kentleri ise Karabük Eskipazar, Karadeniz Ereğlisi, Gerede, Konuralp-Üskübü ve Filyos'tur (Belke, 1996: 107).

Iustinianos I (527-565), 535 yılında eyaletlerde düzenleme yaparak ayrılıklara son vermeye çalışmıştır. Düzenlemenin ardından 8.yüzyıla kadar olan dönemde eyalet sistemi düzene girmiştir. Bu dönemlerde 9. yüzyıl sonu ve 10. yüzyıl başına kadar Çankırı Paphlagonia'nın metropolitlik merkezi olarak önemini korumuştur (Belke, 1996: 107). Bu süreçte dini açıdan köklü değişimler görülmüştür. Kentlerin merkezinde ve taşralarda yeniden inşa edilen ya da Pagan tapınaklarından dönüştürülerek kullanılan kilise, şapel ve manastır gibi dini yapılar bunun göstergesidir.

Geç Roma-Erken Bizans döneminde kuzeybatı Karadeniz sahil kentlerinde inşa edilen bazilikal kiliseler, kutsal din adamları ve piskoposlar hızlı değişimin sürecinin yapılarıdır. Sadece

[251] Durmuş Gür ve Cahit Karakök tarafından basım aşamasında olan çalışma; *(Çankırı'nın (Çankırı) Koruyucu Azizi Hypatıus (Din Adamı, Aziz, Piskopos ve Martir))*, Hypatius hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

[252] Yerel Çankırı Konsili, kanon ve mektup içerikleri için bakınız: (Hefele, 1876: 261-272).

Kuzeybatı Karadeniz sahil kentleri değil güney Paphlagonia'daki birçok kentte de kutsal din adamları, azizler / azizeler ve piskoposlar adına birçok yapı inşa edilmiştir.

Karabük'ün ilçesi Eskipazar'da Hadrianoupolis kenti bulunmaktadır. Roma ve Bizans döneminde dini, sivil ve askeri yapıların yer aldığı kentte günümüze kadar Bizans dönemine tarihlendirilen üç kilise tespit edilmiştir (Matthews ve Pollard ve Ramage, 1998: 203). Erken Bizans döneminde kent piskoposluk merkezi haline gelmiştir (Laflı ve Zah: 682-684; Laflı, 2010: 285). Kent 8. yüzyıl sonuna kadar dini merkez olarak önemini korumuş ve khora yerleşimleri arasında bölgede yoğun buluntuların tespit edildiği yerleşimlerden biri olmuştur (Laflı, 2010: 287). Alypius kentin önemli din adamlarından biri haline gelmiştir (Darrouzès, 1992: 92-93). Kentte 6. yüzyılın ikinci yarısında Stylit Alypius tarafından bir martirion inşa ettirilmiştir (Ruggieri, 1991: 235).

Erken Bizans dönemi sonrasında önce Honorias'ında sonradan ise Paphlagonia'nın parçası haline gelen kent, kuzeydeki yerleşim alanlarına amphora ticareti gerçekleştirmiş ve kuzeydeki Bizans yerleşimleriyle dini, ekonomik ve sosyal açılardan bağlantılıdır (Laflı, 2010: 285; Filimon, 2015: 16). Erken Bizans dönemiyle öne çıkan kentte, piskoposlar himayesinde birçok kişinin yetiştirildiği ve Hıristiyanlık uğruna önemli mücadeleler verdiği bilinmektedir. Alypius bunlardan biridir (Darrouzès, 1992: 93). Üç yaşında babasının ölümü üzerine annesi, Alypius'u yetiştirmesi ve Tanrı'ya adanması için kentin piskoposu Theodore'ye bırakmıştır. Theodore'nin ölümüyle görevi devralan piskopos da Alypius'u yetiştirmeye devam etmiştir. Sonunda halk tarafından sevilen Alypius, kilisenin Diaconu olmuştur (Filimon, 2015: 19; Kuper, 2018: 1). Erken Bizans döneminde birçok din adamı yetiştirilmiştir. Din adamları tarafından son derece önemli işler için yetiştirilen Alypius, zamanla annesinin yanında dönmüştür. Kent halkı Alypius'un kentten uzaklaşması üzerine cesaretlerini kaybetmeye başlamıştır (Filimon, 2015: 19). Alypius annesi ile birlikte Doğu'daki topraklara ibadet için yola çıkmış fakat sonrasında Theodore'nin ve bazı kutsal güçlerin de etkisiyle Eskipazar çevresine geri dönerek ibadetlerini bu alanlarda sürdürmeye karar vermiştir (Darrouzès, 1992: 93; Kuper, 2018: 1-2). Alypius'un vitasındak, bilgiler din adamının 7. yüzyılın ortalarında yaşadığını gösterir (Kuper, 2018: 1). İnzivai bir yaşam için suyun akmadığı bir dağ yerleşimini tercih eden Alypius daha sonra bu dağ yerleşiminden ayrılarak mezarlıklarda kendine yerleşebileceği alanlar aramaya başlamıştır. Daha sonradan mezarlıktaki bir sütun üzerinde yaşamını sürdürmeye devam eden Alypius, yaptığı mucizeleri ve iyilikleriyle Hıristiyan'lara hitap etmeyi başarmış, kısa sürede halkın sütunu çevresinde toplanmasına imkan tanımıştır (Filimon, 2015: 22, 28). Alypius'un hayatını devam ettirdiği sütunun yanına erkekler ve kadınlar için birer manastır inşa edilmiştir (Darrouzès, 1992: 93). Bu manastırlar Stylit Alypius Manastırları adıyla bilinmektedir

(Darrouzès, 1992: 92-93). Her iki manastırdaki karşı cinslerin birbirini göremeyecek şekilde yapılar inşa edilmiştir (Filimon, 2015: 28; Kuper, 2018: 19-20). Manastırlar kısa sürede inşa edilerek dualar ve ilahiler söylenmeye başlanmış, manastırlardan yükselen ilahi ve duaları duyan halk sokaklarda çok etkilenmiştir (Kuper, 2018: 2). Alypius Hadrianoupolis kiliselerinde Diakon olarak görev yaparken İstanbul'da önemli bir Martirion'a sahip Euphemia'nın adına küçük bir kilise inşa ettirmiştir (Darrouzès, 1992: 94). Bu kilisenin narteksine kutsal emanetleri yerleştiren Alypius'un kentteki kötü ruhları kovduğu düşünülmektedir (Darrouzès, 1992: 94). İmparator Heraklius döneminde (610-641) ölen Alypius'un hayatını anlatan üç el yazması bulunmaktadır (Filimon, 2015: 74; Kuper, 2018: 3). Bunlar sırasıyla *11. yüzyıl, Fransa National Library, Yunanca 1059, 188v-206, 10. yüzyıl, Vatican Library, Yunanca 807, 269v-278v ve 11. yüzyıla tarihlendirilen Vatican Library, Yunanca 808, 421v-439* metinlerden anlaşılacağı kadarıyla Aziz Alypius, Kuzeybatı Paphlagonia'nın güney yerleşimlerinde Hıristiyan halkı bir arada tutmuş ve dini açıdan kutsal işlerin gerçekleşmesini sağlamıştır (Kuper, 2018: 3). Kentte Stylit Alypius ve Aziz Euphemia adına inşa edilen dini yapılar, bölgedeki dini yapıyı somutlaştırmak ve tanınan Martir Euphemia'nın kutsallığıyla yüceltilmeye çalışıldığını gösterir (Darrouzès, 1992: 92-94).

Bunların dışında bölgeye yakın Örenşehir'de önemli Roma-Bizans dönemi yerleşim kalıntıları ile birçok kayaya oyma bulunmaktadır. Bu yapılar Roma döneminde mezar, Bizans döneminde ise daha çok şapel olarak kullanılmıştır (Matthews ve Pollard ve Ramage, 1998: 203). Bölgede Erken Hıristiyan döneminde halkın genellikle mezarlıklarda toplandıkları göz önünde bulundurulduğunda bu alanlar son derece önemlidir.

Kastamonu'ya 54 km. mesafedeki İnköy, günümüzde Devrez Çayı hattında ve Kastamonu-İnköy yolu üzerindedir. İnköy'de de birçok kayaya oyma yapı ve şapel yer almaktadır (Belke, 1996: 219; Matthews ve Pollard ve Ramage, 1998: 203-205). İnköy'ün yukarısında vadi hattında iki katlı kayaya oyma yapı bulunmaktadır. Bodrum katı iki odadan oluşan kayaya oyma yapının sağında koridorun açıldığı alanda duvarları simetrik bir oda bulunmaktadır. 25.00 x 3.00 m. ölçülerindeki kubbeli odanın doğusundaki apsis zamanla tahrip olmuştur (Belke, 1996: 219). Eskipazar ve İnköy arasındaki, Papalagonia'nın güney yerleşimlerinde bunun gibi yapılar bulunmaktadır. Bu alanlar aynı zamanda Erken Bizans döneminde gizli ibadet alanları ve inziva hücreleridir.

Safranbolu çevresinde çok sayıda kaya mezarı ve üzerlerine kazınmış haçlar, Erken Bizans döneminde kullanıldıklarını göstermektedir (Leonhard, 1915: 137-145). Bu dönemde Hıristiyanlar, yeni yapılar inşa etmek yerine daha çok doğal mağaralarda ufak düzenlemeler yaparak yeni ibadet mekanları elde etmiştir. Safranbolu'daki Mencilis Mağarası bunun

göstergesidir (Mordtmann, 1925: 249-258). Filyos'un 109 km. güneydoğusunda Safranbolu sınırlarında Mencilis Mağarası'nın içinde küçük bir alanın duvarlarla örülerek küçük bir kapı dışında diğer bölümleri kapatılmıştır. Burası günümüzde turizme açık doğal bir mağaranın içinde küçük bir inziva alanıdır. İçeriye basamaklarla ulaşılmakta, içeri girdikten 100.00 m. sonra kuzeydoğuda moloz taş, horasan harcı ve küçük taş parcacıkları kullanılarak örülmüş, küçük bir alan dikkat çeker (Özdemir, 2005: 145).

Karadeniz Ereğlisi'nin yaklaşık 200 km. kuzeydoğusunda Kastamonu'nun Cide ilçesinde Kalafat Köyü civarında doğal oluşum bir mağara yer almaktadır. Burada Bizans dönemine tarihlendirilen kilise bulunmaktadır. Erken Bizans döneminde kullanıldığı düşünülen doğal kayaç oluşumunun daha sonradan Hıristiyanlığın serbest kalmasıyla çevresinde kiliselerin inşa edildiği düşünülmektedir. Bölgede gerçekleştirilen araştırmalarda tespit edilen seramik kalıntıları, Erken Bizans döneminde burada yerleşimin olduğunu kanıtlamaktadır (Belke, 1996: 219; During ve Glatz, 2010: 209-211; Glatz ve Düring ve Marica, 2015: 409-414, 423, 432).

4. yüzyıla kadar buralardaki gibi birçok gizli ibadet alanları ortaya çıkmıştır. 4. yüzyılda ise işler tersine dönmüş ve Hıristiyanlık bu defa Paganizm'e karşı etkin hale gelmiştir. Bu dönemde Paganlar, büyük kitleler halinde tapınım yapmaktadır. 4. yüzyıldaki yazılı kaynakların çoğu Hıristiyanlar'a ait olduğu için Paganlar'ın ibadet mekanları ve ritüeller önemsiz kabul edilmiş ya da kaleme alınmamıştır. Bundan dolayı da Paganlar'a ait 4. yüzyıla tarihlendirilen bilgilerimiz sınırlıdır (MacMullen, 1997: 4-5). Karadeniz Ereğlisi'nde tespit edilen yazıtlar çoğunlukla 1.-3. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir ve 4. yüzyıla ait sınırlı yazıt bulunur. Bu durumu MacMullen gibi araştırmacıların görüşleriyle açıklamak mümkündür (MacMullen, 1997: 4-5).

250-350 tarihleri arasında yoğun dinsel dönüşüm görülmektedir. Bu dönem önemli ve köklü değişimin sürecidir. Bu dönemde büyük tapınaklar ya da kiliselerin inşa edilmediği görülmekte ya da arkeolojik çalışmalarda bu döneme ait anıtsal yapılar sınırlı kalmaktadır (Mitchell, 2016: 328). 3.-4. yüzyıllarda Paganlar'ın sıkıntı yaşamaya başladığı dönemlerde Hıristiyanlar'ın özgürlüğe kavuştukları süreç olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlar ibadetlerini daha çok katakomplar ve mezarlıklarda gerçekleştirmiştir. Bu dönemde *Eusebius* tarafından yazılan *Historia Ecclesiastica*'da Hıristiyanlar'ın mezarlıklarda toplanmalarının yasaklandığı anlatılmaktadır. Hıristiyanlar için Libya civarında Cephro diye bilinen bir yere aktarılacakları ifade edilmektedir (Eusebius, Historia Ecclesiastica VII.11.10; McGiffert, 1890: 636). Anadolu başta olmak üzere imparatorluk sınırlarında Hıristiyanlar hala büyük mezarlıklarda düzenli olarak bir araya geliyor ve aynı zamanda da imparatorluk ve yetkililer tarafından özenle denetlenmiştir. Yetkilerin artması ve denetlemelerin sıklaşması Hıristiyanların sembolik

önlemlerini arttırmasına sebep olmuştur. Hıristiyanlar sembolik önlemleri doğrultusunda mezarlıklar etrafında kült alanlarının doğmasına zemin hazırlamıştır (Mitchell, 2016: 392).

Diokletianus (284-305) döneminde Roma devlet sisteminde yeni bir düzenleme yapılmıştır. Diokletianus (284-305), Iupiter kültünü desteklemekte ve imparatorluk ideolojisinin başında Herakles/Herkül kültünü benimsemektedir (Mitchell, 2016: 353). Kültlerin oluşmasında Havari Andreas'ın etkin güce sahip olduğu düşünülmektedir. Dini aşılamak için Kadıköy'den gemi yolculuğuna başlayan Andreas'ın Karadeniz Ereğlisi'nin limanına gelerek halka Hıristiyanlık hakkında genel bilgiler vermiş ve İsa'nın öğretilerini sunmuştur (Chotzakoglou, 2013: 94).

Havari Andreas ile başlayan dini öğretilerin Kuzeybatı Karadeniz'deki sahil kentlerinde etkili olduğu bilinmektedir. İlk olarak ibadetlerini gizlilik içinde yürüten Hıristiyanlar belli başlı kültler çevresinde toplanmış ve Hıristiyanlığa yeni bir güç kazandırmayı hedeflemiştir. 1. yüzyıl sonrasında Karadeniz Ereğlisi ve Amasra gibi önemli sahil kentlerinde birçok kült ortaya çıkmıştır (Mitchell, 2016: 392). 2. yüzyılda Aziz Hyakinthos ve Aziz Fokas'ın Karadeniz'deki Hıristiyanlar'a dini aşıladıkları bilinir. Azizler bu amaçları doğrultusunda canlarından olmuştur (Marek, 2003: 123; Chotzakoglou, 2013: 94; Albrecht, 2013: 111). Fokas ve Hyakinthos kültleri kısa sürede büyük güce sahip olmuştur. Birçok din adamı ve aziz gibi Fokas, imparatorların Tanrı olmadıklarını halka aşılamaya çalışmış bir yandan ise Hıristiyanlığın dini gücünü sunmaya devam etmiştir. 2. yüzyılda Vali Afrikanos ve Fokas arasında yaşanan diyalogta Traianus'un (98-117) Tanrı olarak değil sadece imparator olarak anılması gerektiği öne sürmüştür (Price, 2004: 216).

Aziz kültleri 2. yüzyılda önemli yere sahip olmuş ve Erken Bizans dönemiyle kilise teşkilatlanmasının altyapısını oluşturmuştur. İnşa edilen bu yapılar Erken Bizans döneminde Karadeniz sahil kentlerini, dini-ticari merkezi haline getirmeyi hedeflemiştir. Kentlere ait yeni kült dogmaları Karadeniz sahilindeki kentlerin Doğu-Batı ticaret yolları üzerinde zengin ve sözü geçen kentler olmalarını hedeflemekten geçer. Bu uygulamalar doğrultusunda bu kentler maddi güç elde etmenin yanında Hac merkezleri yapılarak para kaynağı elde edilmeye ve kilise yapılaşmasının hız kazanmasını kolaylaştırmayı hedeflemiştir (Gür ve Gür, 2016: 1-37).

Erken Bizans döneminde etkin güce sahip Nikolaos, Hyakinthos ve Fokas kültleri kentlerin isimlerini duyurmakla kalmamış önemli kült merkezleri haline gelmesini sağlamıştır. Erken Bizans döneminde Nikolaos'un Anadolu ve Avrupa sahil kentlerinde gemicilerin ve denizcilerin koruyucusu azizi olarak bilinmektedir. Nikolaus'un Karadeniz sahil kentlerine olan ilginin daha çok Antalya'nın Demre İlçesi'ndeki Aziz Nikolaos Kilisesi'ne yönelmesine sebep olmuştur. 6. yüzyılda inşa edilen Aziz Nikolaos Kilisesi, Erken Bizans dönemi ile Karadeniz'deki Hıristiyan

ilgisinin Antalya'nın Demre ilçesine ve bölgedeki sahil kentlerine yönelmesine neden olmuştur (Alpaslan, 1998: 159-173; Gür ve Gür, 2016: 1-37). Erken Bizans döneminde Fokas adına İstanbul ve Trabzon başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerleri ve imparatorluk sınırlarında birçok kilisenin inşa edilmiştir (Ruggieri, 1991: 194, 241). Bu dönemde Paphlagonia'nın metropoliti Çankırı'da 4. yüzyıl gelişen Hypatius kültüne de ev sahipliği yapmaktadır. Hypatius adına inşa edilen kiliseler ve diğer birçok kült 4.-6. yüzyıl arasında dini ilginin İstanbul'dan Pontos'a kadar olan sahil kentlerine yayılmasını sağlamıştır (Marek, 2003: 121,124). Amasra'da da tıpkı Fokas kültü gibi Erken Bizans dönemi sonrasında kentin yaşadığı maddi, dini ve siyasi sıkıntılar için George kültü planlı olarak geliştirilmiştir (Ruggieri, 1991: 92; Foss, 2002: 134; Gür ve Gür, 2016: 1-37). Nikholaos ve Hypatius gibi din adamlarının kültlerini Kuzeybatı Karadeniz sahil kentlerinden uzaklaştırmak için Sinop ve Karadeniz Ereğlisi'nde Fokas kültü, Amasra çevresinde ise George kültü güçlendirilmiştir.

Amasra'da Hyakinthos'un 4. yüzyılda Paganlar'a ait Mısır menşeili Lotus'u parçalaması kentte Hıristiyanlık açısından hazırlanan altyapının göstergesidir (Eyice, 1965: 23). Hyakinthos ve George kültlerinin gücü inşa edilen kiliselerle açıklanmaktadır (Foss, 2002: 133-135). 4.-5. yüzyıllar aynı zamanda yeni kült arayışları hem de Paganlar'a ait tapınım alanlarının tahripedildiği süreçtir. 5. yüzyıl ile birlikte Hıristiyanlar'ın sayısı artmış, Paganlar'a ait tapınaklar kiliselere dönüştürülmeye başlanmıştır (Mirchell, 2016: 371). Kentlerdeki tapınakların çoğu tahrip edilmiş ve başka hizmetler doğrultusunda kullanılmıştır. Örneğin Filyos'taki sikkelerden tespit edilen ve 3. yüzyıla tarihlendirilen Zeus Tapınağı işlevini yitirmiş ve Bizans döneminde sarnıç olarak kullanılmış, taşları ise diğer yapıların inşasında sökülerek taşınmıştır (Anabolu, 1983: 4; Baran ve Dirlik ve Kendirci, 2015: 137). Dini açıdan rahatlayan Hıristiyanlar devlet idarelerinde çalışmaya başlamış ve üst düzey görevlerde hizmet almıştır (Mitchell, 2016: 371-372).

4.-6. yüzyıl aynı zamanda Hıristiyanlar'ın aralarında büyük ayrılıkların görülmeye başladığı dönemler olarak yorumlanır. 325 yılında İznik Konsili ile 553 yılında İstanbul'da düzenlenen büyük konsiller arasındaki konsillerde hep bu ayrılıklar görüşülmüş ve de büyük kırılmalar doğmuştur (Mitchell, 2016: 340). 4.-5. yüzyıllarda Hıristiyanlar'ın etkin güce sahip olmaları Paganlar'ın önünü kesmiş ve üst düzey görevlerden el çektirilmiştir. Theodosios II (408-450) tarafından hazırlatılan kanunlarda bunlar belirtilmiş ve Paganlar'ın yönetici ya da hakim olarak atanmaları engellenmiştir (Imperatoris Theodosii Codex, XVI.10.21). Theodosios II (408-450) 5. yüzyılda Hıristiyanlar, Yahudiler ve Paganlar'ın aralarında sorun çıkmaması için uzlaşmacı bir politika izlemiştir. Yaşanabilecek sorunlara karşın önlem almaya çalışan imparator, Hıristiyanlar'ın haksız yere sorun çıkartmayan Pagan ve Yahudiler'e zarar vermemeleri

gerektiğini öne sürmüştür. Toplumun huzurunu sağlamak amacıyla sorun çıkartanların da cezalandırılmaları için önemli kararlar alınmıştır (Imperatoris Theodosii Codex, XVI.10.21). Theodosios II (408-450) dönemindeki uzlaşmacı politika, Iustinianos I (527-565) kadar kadar devam etmiştir. Iustinianos I (527-565) döneminde düzenlenen kanunlarda Paganlar'a karşı baskıcı yaptırımların uygulanmıştır. Vaftiz olmayan ya da reddeden Paganlar'ın Bizans devlet dairelerinde çalışmaları engellenmiştir (Codex Iustinianus, I.1.1-12). Iustinianus dönemi, Hıristiyan olmayanlara karşı uygulanan önemli yaptırımların bulunduğu hoşgörüsüzlük dönemi olarak tanımlanmaktadır (Mitchell, 2016: 372).

2.2.MANASTIRLAR VE KİLİSELER

Kuzeybatı Karadeniz'de Bizans dönemine tarihlendirilen birçok yerleşim alanı bulunmaktadır. Bu kentler arasında Erken Bizans dönemine tarihlendirilen yerleşim alanlarında az sayıda arkeolojik çalışmalar bulunmaktadır. Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra kentleri arasında sadece Filyos'ta uzun yıllar kapsamlı kazı çalışmaları devam etmektedir.

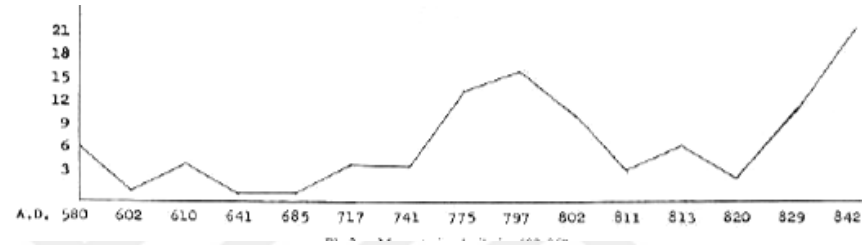
Hıristiyanlığın serbest kalmasıyla Anadolu genelinde olduğu gibi Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki dini yapılar ile dini hayat, kısmen dönem kaynaklarından ve arkeolojik çalışmalardan takip edilmektedir. Hıristiyanlığın serbest kaldığı dönemde Hıristiyanlar kendi yapılarını inşa etmiş ve özgür olarak ibadetlerini gerçekleştirmiştir. 4. yüzyıl öncesinde Hıristiyanlar baskı altında ibadetlerini gerçekleştirmek için doğal mağara yerleşimleri, katakomplar, kayaya oyma yapılar ya da sivil yapılarda ibadetlerini gerçekleştirdiklerini bilinir. Karadeniz Ereğlisi'nde Cehennemağzı Mağaraları olarak bilinen kayaya oyma yapılarda ve Amasra'da Büyük Tepe'nin doğu ve batısındaki kayaya oyma yapıların Hıristiyanlar tarafından bu süreçte ibadet alanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Origen'den öğrenildiği kadarıyla Havari Andreas, Karadeniz'de Hıristiyanlığı müjdelemek için bölgeye seyahat etmiştir. Bu dönemlerde Hıristiyanlığın gizli olarak katakomplar, sivil yapılar ve kayaya oyma yapılarda gerçekleştirildiği baskı altında yayılan bir dindir. Günümüzde Karadeniz Ereğlisi'nde Akheron Vadisi olarak adlandırılan alandaki kayaya oyma yapı I'in bu süreçte kullanıldığı tahmin edilmektedir. Kayaya oyma kilisenin içindeki sütun parçaları, paye ve levhalar, 3. yüzyıla tarihlendirilen zemin döşeme mozaiği, doğu duvarda simetrik bir apsis ve sythranon, aydınlatma için kullanılan kandillerin yerleştirildiği küçük nişler ve lahitlerin yerleştirildiği nişler Hıristiyanlığın baskı altında yayıldığı 3. ve 4. yüzyıllarda ibadet alanı olarak kullanıldığını düşündürür (Madrigal, 2014: 19).

3. yüzyılda ibadet alanı olarak kullanıldığı düşünülen kayaya oyma yapının daha öncesinde 1. ve 3. yüzyıl arasında da aynı amaca hizmet ettiği düşünülmektedir (Madrigal, 2014: 19). Diokletianus (284-305) dönemine kadar Hıristiyanlık büyük güce sahip olmuştur. Askerler, yöneticiler ve halk arasında hızlıca yayılarak büyük güç elde etmiştir. Diokletianus (284-305), Hıristiyanlığın gücünü kırmak için askerleri ve polislerini görevlendirmiştir. Başta İzmit olmak üzere sınır içindeki kiliseler ve kutsal mekanlar yok edilmiştir. İlk olarak İzmitteki dini yapıların yok edildiği düşünüldüğünde bölgeye en yakın yerleşim alanlarından biri olan Karadeniz Ereğlisi'ndeki dini yapıların tahrip edilmiş olacağı düşünülmektedir (Lequenne, 1991: 170). Çok geçmeden Hıristiyanlık resmi din haline gelmiş ve 392 yılında Theodosios I'in (379-395) fermanıyla Pagan tapınımlar, bayramlar ve kutsal mekanlar yok edilmiş ya da Pagan tapınakları kiliselere dönüştürülür (Lequenne, 1991: 177; Mumford, 2007: 307-308). Bu dönem sonrasından 6.-7. yüzyıla kadar Hıristiyanlık büyük güce ve yayılım alanına sahip olmuştur. Bu değişim beraberinde yeni bir polis anlayışı olan manastırların oluşmasını hızlandırmıştır. Hıristiyan halkı bir arada tutarak ortak bir kardeşlik hareketi oluşturmayı hedefleyen bu hareket 4. yüzıl öncesinde Hippo Piskoposu Augustinus tarafından uygulanmış, 6. yüzyılda ise Nursialı Benedictus tarafından yeni şekline kavuşturulmuştur (Mumford, 2007: 309). Bu yapılaşma Bizans döneminde dini yapılar ve erken kent oluşumları hakkında önemli dğişimlere sebep olmuştur. Genellikle dış dünyanın karmaşası ve günah ortamında uzak manastırlar, düzen ve huzurun bir arada bulunduğu sessiz ada yaşamı sunmaktadır. Amasra ABAMKYHPK ve çevresindeki yapılar bunun somut göstergesidir (Mumford, 2007: 309-310).

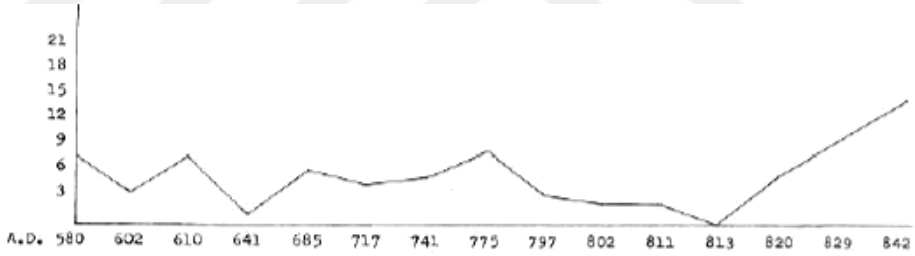
Montanistler daha çok çifçilikle uğraşmış yerel halk olarak ifade edilir. 6. yüzyılda Prokopius bu çiftçi inançlı Montanislerle Iustinianos I'in (527-565) çok fazla uğraştığını onları öldürmek için büyük çabalar verdiğini anlatmaktadır. İnançlı Montanist gruplar imparatorun baskısından kaçmak yerine kendilerini ateşe vererek ölmeyi tercih etmiş ve bölgelerini terk etmemiştir (Ergin, 2008: 193). Karadeniz sahilinde kent yaşam düzeninin 7. yüzyıl sonrasında kesintiye uğradığı düşünülmektedir. Bu dönemde Paphlagonia ve Honorias sahil kentlerinde Hıristiyanlığın güçlü dini yapıya sahip olduğu bilinir (Kan-Şahin ve Laflı, 2016: 35). Erken Bizans dönemiyle İstanbul'da dinsel yaşamın ve Patriklik düzeyinin aralıksız olarak devam ettiği bilinmektedir. Hieroclis Synecdemus, Notitiae Episcopatuum'dan dinsel düzen ve kronoloji hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür (Parthey, 1866: 1-329; Darrouzès, 1992: 87-102).

Bizans döneminde doğudaki bölgelerde eyalet sayısında artış görüldüğü dönemde yeni bir düzenleme ile hiyerarşik yeni bir uygulama görülmüştür. Bu dönemde eyaletler, piskoposluk sistemi altında toplanmıştır. Bizans döneminde Kuzeybatı sahilinde piskoposluk merkezleri

ortaya çıkmıştır. Dini yapı beraberinde birçok kilise ve manastır inşa edilmiştir (Kan-Şahin ve Laflı, 2016: 35). 582-867 arasında inşa edilen kilise ve manastırların listeleri kısmen de olsa Paphlagonia'daki dini yapılar hakkında bilgi sunmaktadır. Büyükada'daki kapalı Yunan haçı planlı kilisenin 8. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. Adanın boyutları göz önünde bulundurulduğunda kilise ve güneyindeki manastır, büyük bir komplekstir. Tüm bunların inşa ve ekonomik faaliyetleri düşünüldüğünde Bizans genelinde manastırların 685 yılında itibaren yoğun olarak inşa edilmeye başlandıkları, 717-741 yılları arasında her yıl ortalama altışar manastırın inşa edildiği bilinmektedir. 741 yılında 797 yılına kadar neredeyse düzenli olarak kiliselerin inşa edilmeye başlandığı ve her yıl ortalama 10-15 arasında manastırın inşa edildiği bilinmektedir (Ruggieri, 1991: PL.2).

Tablo 8 582-867 Arasında İnşa Edilen Kilise ve Manastırların Listesi I (Ruggieri, 1991: PL.2)

Tablo 9 582-867 Arasında İnşa Edilen Kilise ve Manastırların Listesi II (Ruggieri, 1991: PL.2)

Bölgede inşa edilen kilise ve manastırlarda kutsal din adamları/piskoposlar görev yapmıştır. Bu manastırlarda görev yapan din adamları konsillere katılarak kendi kentlerini temsil etmiştir. Bolu bu dönemde Honorias temasının metropolitlik merkezidir. Karadeniz Ereğlisi dini açıdan bu dönemde Bolu'nun denetimindedir. Karadeniz Ereğlisi'nin 79.00 km. kuzeydoğusundaki Filyos, 8. ve 13. yüzyıl arasında Bolu'nun yardımcı piskoposluğunu yürütmüştür (Fedalto, 1988: 93; Öztürk, 2008: 69-72; Kan-Şahin ve Laflı, 2016: 35). Bolu'nun denetimindeki Karadeniz Ereğlisi, Gerede, Karabük-Eskipazar ve Düzce-Konuralp gibi kentler Bizans'ın önemli piskoposluk merkezleridir (Kan-Şahin ve Laflı, 2016: 35).

Günümüzde Kastamonu, Sinop, Çankırı, Karabük'ün tamamı ile Çorum, Bolu ve Zonguldak'ın bazı kesimlerini kapsayan alan Bizans döneminde Paphlagonia sınırlarında yer alır (Gür ve Karakök, 2017: 69-70). Çankırı, Erken Bizans döneminde Paphlagonia'nın metropolitlik

merkezidir. Bu dönemde İnebolu, Devrek-?, Karabük-Zopran/Akören, Kastamonu-Taşköprü ve Amasra, metropolitlik merkezi Çankırı'nın denetimindedir (Neale, 1850: 78; Gür ve Yıldırım, 2017: 758-759). Dini merkez konumundaki bu kentler aynı zamanda önemli birer ekonomi ve ticaret merkezleridir. Kuzeybatı Karadeniz sahilindeki kentler Geç Roma'dan itibaren önemli sahil kentleri arasında yer almaktadır. Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra gibi önemli sahil kentleri aynı zamanda güneydeki kentlerde üretilen ürünlerin başkent İstanbul ve diğer ülkelere satılmak üzere depolandığı önemli liman kentleridir. Sahil kentleri aynı zamanda güneydeki kent merkezleri ya da tali yollar vasıtasıyla Anadolu'daki birçok kent ile ticaret ve ulaşım açısından birbirine bağlanmaktadır. Güney Paphlagonia'da önemli üretim merkezlerinin bulunduğu khoralar görülmektedir. Bu kentler birbirine uzak fakat önemli tarım ürünleri ve üzümlerin üretildiği merkezlerdir. Buralarda üretilen ürünler ulaşım güzergahları vasıtasıyla Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra gibi önemli liman kentlerine aktarılır ve buralardan ticareti yapılır ya da gemilere yüklenirdi. Şarap ve ticaretin aktif olduğu bölgede Erken Bizans döneminde aktif bir dini yaşam ve buna bağlı olarak kilise yapılanması görülmektedir. Roma döneminde tapınakların denetimindeki üretimler sonradan kilise teşkilatının kontrolüne alınmıştır (Laflı, 2007: 48).

Ticari, askeri ve dini birçok ulaşım ağı Erken Bizans dönemiyle Kuzeybatı Paphlagonia sahilindeki Bizans kentlerini birçok yerleşim alanına bağlamaktadır. İstanbul'dan başlayan yol ağı Kuzeybatı Karadeniz sahil kentlerini birbirine bağlamaktadır. Erken Bizans döneminde İzmit'ten başlayan yol ağı Gerede ve Çankırı üzerinden geçerek Niksar'a ulaşmaktadır. Bu yol ağı aynı zamanda askeri ve ticari ulaşım ağıdır. Bu ulaşım ağı Çankırı'yı kuzeybatı ve doğudaki kentlere bağlamaktadır. Köprü konumundaki Çankırı aynı zamanda Paphlagonia'nın dini merkez konumundadır. Bu durum kentin ticari ve dini açıdan öne çıkmasına imkan tanımıştır. Erken Bizans dönemi ile kullanılan diğer önemli bir ulaşım ağı ise İstanbul'dan başlayarak İzmit, Gerede ve Bolu hattını takip edip Paphlagonia'ya ulaşmaktadır. Paphlagonia kentleri ile İstanbul arasında ulaşımı kolaylaştıran bu hat aynı zamanda Paphlagonia kentleri ile doğudaki Amasya ve Niksar'ı birbirine bağlar (Drakoulis, 2012: 80,90, Fig. 1). Bu kentler Kuzeybatı Paphlagonia'nın liman kentleri sayesinde Karadeniz'e bağlanmakta aynı zamanda bu sahil kentleri güneydeki yerleşim alanlarının ticaret limanları durumundadır. Erken Bizans döneminde Karadeniz Ereğlisi'nde olduğu gibi askeri, ekonomik ve dini açılardan gücü elinde bulunduran kentler bölgenin aktif hale gelmesinde büyük etkiye sahiptir (Kan-Şahin ve Laflı, 2016: 36). Bu oluşum manastırın canlanmasını hızlandırmış, ekonomi ve dini yaşam hareketlilik kazanmıştır. Batı Anadolu Bölgesi'nde olduğu gibi Paphlagonia ve Pontos yerleşimleri Hıristiyanlığın erken tarihlerden itibaren görüldüğü birçok dini yapıya sahiptir. Erken Bizans döneminden itibaren önemli ticaret ve deniz ulaşım ağı güzergahındaki Papahlagonia sahil

kentleri, havariler, din adamları, azizler ve imparatorlar tarafından ziyaret edilmiştir. Önemli günlerin ve yatırımların dışında bu kentler ve manastırlar sığınmacılar ve öldürülmekten kaçan imparatorluk varislerinin de korunma alanlarıdır (Mumford, 2007: 317).

Iustinianos I (585-595) tahttan indirildikten sonra sürgüne gönderildiği Kırım/Kerson yolculuğu sırasında Amasra Adası'nda Rahip Kyros'un görev yaptığı manastıra uğrayarak görüşlerini almıştır (Eyice, 1951a: 475-476; Foss, 1991c: 74). Bu durum kentin sürgün yolu güzergahında bulunduğunu göstermesive manastır ile güçlü din adamlarının yer aldığını sunması açısından önemlidir. İncelenen kiliselerinde görev yapan din adamlarının konsillere katılarak kentleri temsil etmişlerdir. Din adamları yaşamları kadar öldükleri zaman da görev yaptıkları manastırlara yeni bir güç katmış ve kültleri ile halkın bu yapılara yönelmelerini sağlamıştır. Uzun yıllar bu oluşum manastırlara ve kiliselere gelir kaynağı olarak görülmüş ve farklı ülkelerden Hıristiyanlar'ın bu kentlere dini ziyaretlerde bulunmalarını sağlamıştır. Yerel kiliselerde zamanında görev yapmış, bunlar arasında kutsal güçlere sahip olduğuna inanılan din adamlarının mezarları, kutsal eşyaları, kemikleri ya da emanetleri bulunmaktadır (Mumford, 2007: 332-333).Amasra başta olmak üzere Filyos, Karadeniz Ereğlisi ve Alaplı arasındaki birçok yerleşimde bu kentlerde de dini yapıların bulunduğu ve içlerinde kutsal emanetlerin yer aldığı düşünülmektedir. Bu alanlar aynı zamanda kiliselere bağışta bulunan halk, zengin ve soylu kişiler, manastır görevlilerinin de gömüldükleri alanlardır. Arkeolojik çalışmalar sırasında ABAMKYHPK, AAMK, FC, KM ve TAKAY zemini ve çevresinden tespit edilen iskeletler ile çeşitli mezar yapıları içindeki gömüler bu görüşü desteklemektedir.

Çalışmalar sonucunda Kuzeybatı Karadeniz'deki kentlerin 13. yüzyıla kadar Bizans'ın son kalaleri olduğunu kanıtlanmıştır. 13. yüzyıla kadar önemini koruyan Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra gibi sahil kentlerinin 13. yüzyılda güney Paphlagonia ile bağlantısı kesilmesine rağmen dini, siyasi ve ekonomik yapısını koruduğu görülmüştür (Nicol, 2016: 107).

2.2.1.Dini Yapıların Özgün İsimleri ve Kime İthaf Edildiği:

AGKMK, OGC, ABAMKYHPK, KEKOY I-IV, TAKAY, FC, KM, DBK ve AAMK'nın özgün isimleri ve kime ithaf edildikleri belirlenememiştir. Kitabe ya da yazıtın tespit edilemediği bu yapıların isimlerine dair bazı görüşler ileri sürülebilir.

OGC, Karadeniz Ereğlisi'nde bilinen en büyük kilisedir (Çizim 4). Bizans döneminde kentin en büyük kiliseleri çoğunlukla Hagia Sophia (Aya Sofya) adıyla anılmaktadır. Kentte araştırma yapan birçok bilim insanı gerekçesini sunmadan bu yapıya Hagia Sophia adını vermiş ve

çalışmalarında bu adı kullanmıştır (Μακπησ, 1903: 14-16, Dörner ve Hoepfner, 1961-1963: 564-594). Sonradan gerçekleştirilen çalışmalarda da aynı adlandırma sorgulanmadan kabul edilmiştir (Eyice, 1971: 319, Fig. 3, Ruggieri, 1991: 235-236, Aydın, Ayyıldız ve Ünlütepe, 2006: 107-108, 118, 127, 129, 130-133, Koch, 2007: 252, Öztürk, 2016a: 94). Ayrıca bazı araştırmacılar tarafından kilise Katedral ve Katedral Kilisesi olarak adlandırılmıştır (Ruggieri, 1991: 235-236). W.Hoepfner, R.Janin, V.Laurent ve P.Makres'in çalışmalarına dayandırmaktadır. Kiliseyi çok kısa inceleyen araştırmacı, kentte iki dini yapıdan daha bahseder. Bu yapıları Anonim Manastır ve Theotokos Kilisesi başlıklarıyla incelemiştir (Darrouzès, 1992: 89-90). Kilise kayıtlarında kentte iki dini yapının yer aldığı ve bunlardan birinin manastır yapısı olduğu yazmaktadır. Bu yapılardan manastırın adı bilinmezken diğer yapı Theotokos'a atfedilmiştir (Darrouzès, 1992: 89-90). Theotokos, Ortadoks ve Doğu Katolik kiliselerinde Tanrı Annesi Meryem için kullanılan bir ifadedir. Theos (Tanrı) ve Tikko'nun (doğuran) birleşiminden oluşan Theotokos'a adanan kilisenin hangi yapıya ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar, OGC'nin adı bilinmeyen bir manastır olduğunu ifade eder ve OGC'nin de adının Panagia ya da Theotokos olması gerektiğini öne sürer (Darrouzès, 1992: 89). Penaya yerli bir kelime olduğu için Panaghia olması gerektiği düşünülür. Ayrıca Panaghia, Theotokos gibi Meryem'in adlarından biridir. Ayakta orans duruşa sahip meryemin göğüs ekseninde madalyon içinde büst şeklinde betimlenmiş İsa görülür. Bu tasvir Doğu Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlar tarafından Panaghia olarak kabul edilmiştir (Makres, 1903: 16). Kayaya oyma yapılar ile bakirelik arasında gizli ve karanlık yönleri açısından benzerlik kurulur (Darrouzès, 1992: 89). KEKOY I-IV'ün Erken Bizans döneminde Hıristiyanlar tarafından kullanıldığı unutulmamalıdır (Makres, 1903: 16). Ayrıca KEKOY I-IV'teki yapılardan birinde 11. yüzyılda Hıristiyan Azize Iaşi Paraskeva'nın KEKOY I-IV'te (Vasiu, 2012: 5) ya da Theotokos Kilisesi adında bir yapıda inzivaya çekildiği bilinmektedir. OGC'yi günümüz koşulları ve konumuyla değerlendirdiğimizde inzivaya çekilmeye uygun bir yapı olmadığı görülmektedir (Popov, 2006: 91). Ancak OGC'nin bir manastır kompleksine ait kilise olabileceği de unutulmamalıdır (Çizim 39). Bundan daha güçlü bir diğer görüş ise Paraskeva'nın inzivaya çekildiği yapının KEKOY I-IV kompleksi olabileceğidir. Çünkü bu yapılar karanlık durumları ve sakin ortamları değerlendirildiğinde inziva için uygun yapıdadır. Bütün bu bilgiler ışığında OGC'nin özgün adının Hagia Sophia, KEKOY I-IV'ün ise Theotokos Kilisesi ya da Panaghia Kilisesi olabileceği görüşü öne sürülebilir. Bu sav zamanda güçlü kanıtlar ve kazı çalışmalarında tespit edilecek bir yazıt ya da kitabe ile desteklenebileceği gibi her an çürütülebilecek bir sav olduğu da unutulmamalıdır. Bundan dolayı yapıyı, günümüzde bilinen OGC adıyla anmak daha doğrudur.

TAKAY'ın özgün adı ve kime ithaf edildiği bilinmemektedir (Çizim 72). 787 İznik Konsili'ne Filyos'taki Theotokos Manastırı'ndan Hygomen Mikhael katılarak kenti temsil etmiştir (Darrouzès, 1992: 92). TAKAY, Mikhael'in 8. yüzyılda görev yaptığı Theotokos Kilisesi olmadığı düşünümektedir. Gerek boyutları, mimari özellikleri ve buluntular bu kadar erken tarihli olmadığını göstermektedir.

Araştırmacılar, günümüzde Filyos Ateştuğla Fabrikası'nın yakınında bir kilisenin yer aldığını öne sürmektedir (Darrouzès, 1992: 92). Kesin olmamakla birlikte 8. yüzyıla ait olabileceğini savunan araştırmacıların (Gökoğlu, 1952: 139), inceleme yaptıkları alanda çok büyük bir Roma hamamı ve Aquadukt yer almaktadır. Theotokos Manastırı'nın TAKAY olarak adlandırılan manastır olmadığı düşünülebileceği gibi 9. yüzyıl sonrasında yıkıldığı düşünülen Theotokos Manastırı'nın adının Rus saldırıları sonrasında inşa edildiği düşünülen TAKAY'a verilerek Theotokos kutsallığının yaşatılmaya çalışıldığı öne sürülebilir.

Amasra'da yer alan ABAMKYHPK, FC, KM, DBK ve AAMK'nın özgün isimleri ve kime ithaf edildikleri bilinmemektedir. Bu yapılar ya da başka yapılar olabileceği düşünülen beş kilisenin özgün isimleri tespit edilmiştir. Bu yapılar; *Bonisai Manastırı, Georges Kilisesi, Katedral Kilisesi, Martir Hyakinthos Kilisesi, Hiéromoine Kalliste Manastırı* isimlerine sahiptir (Darrezous, 1992: 94-98). Bu kiliselerin, günümüzdeki dini yapılarla bağlantısı olup olmadığı tespit edilememiştir. Bu yapılardan biri *Martir Hyakinthos'a* atfedilen yapı, Erken Bizans dönemi'ne tarihlendirilmektedir (Schultze, 1922: 214-215, Darrezous, 1992: 94). Martyr'in mezarı ve üzeribe inşa edilen yapının tespit edilebilmesi için kentteki kiliselerin naos ve çevresinde kapsamlı arkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Dini baskıların yaygın olduğu 2.-4. yüzyıl arasında öldüğü düşünülen ve hemen mezarı üzerine yapılan kilisenin tespit edilmesi mümkün olabilir (Schultze, 1922: 215, Darrezous, 1992: 95). Adı bilinen diğer yapı ise *Katedral Kilisesi*'dir. Bu yapı, Amasra başpiskoposu ve aynı zamanda aziz olarak kutsal bir külte sahip din adamı Georgeye atfedilmiştir. Ekim 790 ve Ocak 792 arasında Tarasius tarafından Kurucaşile Piskoposu olarak atanan Azizin kentteki Bonyssa Manastırı'nda görev yaptığı bilinir (Darrezous, 1992: 95). Ölümünden sonra George'nin Amasra'da bir kiliseye gömüldüğü, bu yapının ise Katedral Kilisesi olduğu düşünülmektedir (Darrezous, 1992: 96). Katedral Kilisesi'nin, günümüzde kentteki büyük FC (Çizim 90) ya da ABAMKYHPK (Çizim 151) olduğu düşünülmektedir. Bu yapının dışında Aziz'e adanan diğer yapı ise *Martir George/Georges Kilisesi'*dir. Öğretileri, dini yaşamı ve Rus baskınları sonucunda yaşananlar George'nin kutsal olarak kabul edilmesine imkan tanımış ve daha sonradan ise martir olarak taçlandırılmıştır (Belke, 1996: 157). Daha erken dönemlerden itibaren uygulanan Ignatius'un

larva şematik yaşamını benimseyen George, genç bir bireyken at sırtında eremitik[253] bir yaşam sürmek için şehirden ayrılmıştır (Ruggieri, 1991: 91). Aziz Georgios'un keşiş hayatı sürdüğü dönemlerde Amasra yakınlarında Agrioserike Dağı olarak bilinen dağlık yerleşimdeki bir kayaya oyma yapıda 8. yüzyılın ikinci yarısında inzivaya çekildiği ifade edilmektedir (Ruggieri, 1991: 92; Kazhdan, 1991c: 837; Belke, 1996: 157). Tüm araştırmalara rağmen George'nin larva-inziva hücresinde ibadete kapandığı Agrioserike Dağı'nın (Ἀγριοσηρική, Σηρικῆς ὄρος) yeri belirlenememiştir (Belke, 1996: 157). Vasiljevskij, Ἀγριοσηρική isimli dağın Amasra'nın doğusundaki bir alanda Sagra Dağı olduğunu yazar. Fakat araştırmalar doğrultusunda da Agrioserike Dağı ya da Sagra Dağı'nın yeri tespit edilememiştir (Belke, 1996: 157; Şaroğlu, 2010: 43). Günümüz'de Amasra'nın doğusunda Cide-Kastamonu hattında birçok kayaya oyma yapı ve doğal oluşum bulunmaktadır. Bu kayalık mekanlardan birinde inzivaya çekilerek keşişilik çilesini ve ibadetini yerine getirmiştir. Agrioserike Dağı'ndaki ibadetini yerine getiren George sonraları Bonyssa Manastırı'ndaki kenobit[254] topluluğuna dahil olmuştur (Ruggieri, 1991: 92; Kazhdan, 1991c: 837). Amasra'da verdiği vaazler ve ikona karşıtı görüşleriyle bilinen din adamı George'nin adına birçok kilise inşa edilmiştir. Öldükten sonra Bonyssa Manastırı çevresine gömüldüğü düşünülür (Belke, 1996: 157). Ayrıca George'nin ikona karşıtı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, adına inşa edilen kilisede aynı dönem ve sonrasında duvar resimlerinin yer alma ihtimali çok zayıftır. Bundan dolayı bu yapıların FC, KM ya da DBK olmadığı, kiliselerin duvar resimleriyle açıklanmaktadır. Paphlagonia topraklarında George adına birçok kilise inşa edilmiştir (Darrezous, 1992: 97). Hikayeye göre George tarafından esaretten kurtarılan genç Leon'un babası Amasra'da George adına bu kiliseyi inşa ettirmiştir. Amasra George Kilisesi, eski bir el yazması referans alınarak 11. yüzyıldan önceye tarihlendirilmektedir (Darrezous, 1992: 97). 941 yılında Amasra'ya gerçekleşen Rus saldırıları sırasında kentte bir fırtına gerçekleşmiş ve kilise sular altında kalmıştır. Suların çekilmesinin ardından kilisenin hiçbir şekilde zarar görmeden ayakta durduğu öne sürülmüştür. Amasra'nın kuzeyinde, Kuşna Sokak adında küçük bir sokak, ucunda ise küçük bir koy yer almaktadır. Fırtınalı günlerde ve yoğun dalgaların görüldüğü dönemlerde koy, zaman zaman sular altında kalmaktadır. Kuşna Sokak ile İçkale arasında yer alan merdivenler, bu küçük koy ile kent arasındaki karadan tek ulaşım noktasıdır. Bu koyda yer alan Kuşna Çıkmazı içimli tepede 8.45 x 16.00 m. ölçülerinde, doğu-batı dığrultusunda dikdörtgen planlı bir yapı kalıntısı bulunmaktadır.

[253] Eremitik; çöl yada dağ gibi bir alanda keşişin yalnız başına yaşam sürdüğü manastır sistemi ve dini yapısına verilen addır (Gregory, 2005: 91, 361).

[254] Kenobitik; Manastır yapılanması içinde keşişlerin bir arada ibadet etmeleridir (Gregory, 2005: 360; Baş, 2015: 113-115).
Manastırlarda keşişlerin yaşam sürdükleri iki kural dikkat çeker. Bunlardan ilki *Ankerotik* sistemdir. Bu yapıda yalnız bir yaşam tercih edilir ve her keşişin özel hücresi bulunur. İkinci sistem ise toplu bir yaşam ama katı kurallara sahip *Kenobitik* sistemdir. Kenobitik manastırlarda keşişler tüm ihtiyaçlarını bir arada yaparlar ve rutin işler önceden planlanmış nizamname çerçevesinde gerçekleşir (Baş, 2015: 113-115).

Yöre halkı bu koyu kilisecik koyu, üzerindeki devşirme malzemelerin görüldüğü yapıyı ise kilise olarak tanımlamaktadır. İncelemelerde bu tapı çevresinde çok sayıda Roma ve Bizans dönemi devşirme mimari plastik eser ve 2.-3. yüzyıla tarihlendirilen seramik parçaları tespit edilmiştir. Bu yapıyı, George'nin Vitası'nda anlatılan ada üzerindeki kilise ile ilişkilendirmek henüz mümkün değildir. Bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalar, bu düşüncelerin doğruluğu hakkında daha kesin veriler elde etmemizi sağlayacaktır. Kentte *Bonyssa/Bonisai Manastırı* adında kompleks bir yapının yer aldığı bilinmektedir Bonisa, Bonissa, Bonysa, Bonyysa, Bonyyssa, Bonyyssai ve Bonissai gibi çeşitli şekillerde anılan manastırda göre yapan din adamlarının isimleri bilinmektedir (Kazhdan 1991c:837; Darrezous, 1992: 97; Crow ve Hill, 1995: 261; Belke, 1996: 157; Sakaoğlu, 1999: 40), 787 İznik Konsili'ne Bonisai Manastırı'ndan Rahip John ve Kalliste katılarak kenti temsil etmiştir. Temsilcilerden biri ise başrahip Stephanos'tur (Etienne). Filyos çevresinde de benzer bir manastır temsilcisi aynı bölgeden gelmektedir. Aynı tarihte, George, Arnastris'in gelecekteki Başpiskoposudur ve aynı zamanda Bonisai Manastırı adına imza atmıştır. Bonisai Manastırı'nda yaşadığı bilinen George'nin yeri belirlenememiştir (Darrezous, 1992: 97). Ayrıca kentte bilinen en kapsamlı manastır yapısı ABAMKYHPK'dır. Bunun dışında FC ve KM, kent yapıları arasında manastırın birer parçası olabilecek kiliselerdir. Bonysa Manastırı'nın ABAMKYHPK, FC ve KM olabileceği düşünülmektedir. Kette adı bilinen bir diğer kompleks ise *Hiéromoine Kalliste Manastırı'*dır. 1400 yılında Kalliste, Osmanlı imparatoru Bayezid I'in (1389-1402) baskısı altında kent adına synoda belge sunmuştur (Darrezous, 1992: 97-98). Yeri ve günümüzdeki durumu hakkında herhangi bir bilginin yer almadığı manastırın yukarıda Bonysa Manastırı için öneriler yapılar olabileceği düşünülmektedir. Kentte Bedesten olarak adlandırılan yapı, manastır kompleksi için uygun mimari ve form özelliklerine sahiptir. 1.-2. yüzyıllara tarihlendirilen ve Agora ya da Gymnasium olabileceği düşünülen yapıda 20.10.1993 tarihli Küçük Sanayi Sitesi inşaat kazısı çalışmaları sırasında Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlendirilen seramik parçaları ve 4. yüzyıla tarihlendirilen sikkeler tespit edilmiştir (Ateşoğulları ve Şimşek, 1994: 93-94, 104, Resim 3-4). Araştırmacılar yan yana özenle yerleştirilerek toprağa gömülen heykellerin, 4. yüzyıla tarihlendirilmesi gerektiğini yazar (Marek, 2003: 92-93, Abb. 134-138, Karte X, Ateşoğulları ve Şimşek, 1994: 100). Yapı genel hatları itibariyle beş nefli bazilika planına sahiptir. Roma dönemine ait bazilikaların Bizans döneminde kilise olarak kullanıldığı birçok örnek bulunmaktadır, Kuzeybatı Karadeniz'de yer alan OGC bunlardan sadece biridir. 19. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden seyyahlar bu yapının bir manastır görünümüne sahip olduğunu öne sürmesi, ortak bazı görüşlerin yaklaşık 177 yıl öncesinde dile getirildiği görülmektedir (Ainsworth, 1842: 58). Tüm bu öneriler ışığında yukarıda isimleri belirlenen fakat yerleri bilinmeyen kiliselerin, günümüze ulaşan yapı kalıntıları üzerinde gerçekleştirilecek kazı

çalışmaları sırasında elde edilecek veriler, bu yapılar arasındaki bağlantıyı kurmamıza yardımcı olacaktır.

FC, bazı araştırmacılar tarafından Pammakaristos Kilisesi olarak adlandırılmaktadır Marek, 1993: 97, Quirini-Poplawski, 2017: 124). Ioannes Apokaukos tarafından 1222 yılında yazılan mektupta kilisenin Pammakaristos'a ithaf edildi yazar (Hill, 1991: 314). Bu bilgiden yola çıkan araştırmacılar kentin en büyük yapılarından biri olan FC'yi ısrarla Orta Bizans dönemine tarihlendirmekte ve adının Pammakaristos olduğunu savunmaktadır (Sağlam, 2018: 274). Ayrıca kentte 1284'ten önce bir Fransisken Manastırı kurulmuştur. 7 Eylül 1424 tarihli Massaria di Caffa'nın kaydını yorumlayan araştırmacılar bu dönemde Amasra'da Cenevizler'e ait bir kilisede Fransisken Papazı'nın bulunduğu ifade edilmektedir. Bu din adamı muhtemelen 1222 tarihli belgede adı geçen Pammakaristos Kilisesi'nde görevli Pammakarizör'dür (Quirini-Poplawski, 2017: 124, Sağlam, 2018: 274). Bunun dışında KM.nin güneybatısında, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı sur kalınıları, bazı araştırmacılar tarafından kilise olarak tanımlanmıştır (Marek, 2003: Karte X). Kiliseye ait herhangi bir veri sunmayan yapı, sadece doğu-batı doğrultusundaki dikdörtgen yapısından hareketle, kilise olarak yorumlanmaktadır. Kiliseyi tanımlamak için sadece yön tayininin kullanılması çok doğru olmayan bir yöntemdir.

2.2.2.Dini Yapıların Mimari Özellikleri:

Kuzeybatı Karadeniz'deki (Alaplı ve Amasra arasındaki sahil kentleri) 5. ve 15. yüzyıl arasında kullanıldığı tespit edilen dini yapılar çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Doktora tezinde Karadeniz Ereğlisi'nde günümüze gelmiş ve Alaplı sahilde yakın dönemde yıkılmış birer üç nefli Hellenistik bazilika, Karadeniz Ereğlisi'ndeki kayaya oyma yapılar (I-IV), Filyos'ta bir, Amasra'da dört olmak üzere tek nefli beş kilise, Büyükada'daki kapalı Yunan haçı planlı kilise ile kente dini amaçlar doğrultusunda kullanılan manastır yapıları incelenmiştir.

Bölgede ilk defa inşa edilmiş yapılar ve aynı zamanda devşirilerek kullanılmış kiliselerin varlığı bilinmektedir. İncelenen yapılar arasındaki en büyük kilise OGC'dir (Çizim 4). Tüm yapılar doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Sadece KM'nin narteksi kısmi değişimlerle günümüze gelmiş, aynı zamanda DBK (Çizim 129)ile ABAMKYHPK'nın narteksleri temel seviyededir (Çizim 151). Diğer yapıların hiçbirinin narteksi günümüze ulaşmamıştır. Kapalı Yunan haçı planlı kilisenin doğu cephesinde dışarıdan görülen üçlü apsis düzenlemesi görülürken diğer tüm kiliselerde doğu cephede birer apsis bulunur. Bölgedeki kiliselerin apsisleri içten merkezi içerde, dıştan ise TAKAY beş cepheli (Çizim 72), diğer yapıların hepsi ise yarım dairedir.

Üç nefli kiliselerde nefler sütunlarla ayrılmaktadır. OGC'de orta nef, kuzey ve güney neflerden üçer sütunla ayrılırken AKMK günümüze gelmediği için sadece sütunlarla ayrıldığı belirtilirken sütun sayıları hakkında bilgi sunulamamaktadır. Üç nefli kiliselerden sadece OGC'nin tapınaktan dönüştürüldüğü bilinirken diğer yapıların ise yeniden inşa edildiği tespit edilmiştir. Yeniden inşa edilen Filyos ve Amasra'daki kiliselerin inşasında çok fazla devşirme malzeme kullanılmıştır.

TAKAY'ın güneyindeki kareye yakın dikdörtgen atrium dışında diğer kiliselerin atriumları günümüze ulaşmamıştır. Dikdörtgen naosa sahip yapılardan OGC, FC, KM'nin örtü sistemleri defalarca onarılarak yenilenmiştir. FC'nin kiborion naos, haç kolları üzerindeki beşik tonozlar ve merkezi örtü sistemi 1950'lere kadar sağlamdır. Son restorasyon işlemleri sırasında yıkılarak yerine özgün yapısından tamamen farklı olarak düz ahşap tavan ve kırma çatı inşa edilmiştir. DBK'nın naosunu beşik tonozla örtülüdür. Kuzey ve güneydoğu duvarlarda DBK'nın tonoz başlangıç seviyesi, günümüzde kısmen ayaktadır. Diğer kısımları yıkılan DBK'nın naos örtü sistemi Makedonya, Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Romana çevresindeki tek nefli kiliselerin içten ve dıştan beşik tonoz örtülü naos sistemleriyle büyük benzerlik gösterir.

OGC ve AGKMK'nin naos ve narteks döşemelerine ait bilgi sahibi olunamamıştır. Çünkü AGKMK günümüze gelmemiş, OGC'nin zemini ise beton malzemeyle kaplanmıştır. Cami olarak kullanılan FC ve KM'nin zemin döşemeleri hakkında Bartınlı Gayrimüslim Mühendis Avraam, 1871 tarihinde (Syllogos) kapamında bildiri sunmuş ve bu iki yapının zeminindeki kaplama taşlarının altındaki mezarları ve iskelet buluntularını yerinde incelediğini öne sürmüştür (Avraam, 1872: 48, Hill, 1991: 314). Amasra'daki diğer kiliselerin naos ve narteksleri gömü alanı olarak kullanılmıştır. ABAMKYHPK'de kaçak kazı çalışmaları sırasında mimari plastik eserler, mozaik parçaları (Akşam Gazetesi, 1937: 31 Mayıs Sayısı) ve iskelet kalıntıları tespit edilmiştir. AAMK'nın (I. ve II. Evre) kazı çalışmaları sırasında tespit edilen toplu birey kemikleri bu görüşü destekler. DBK'de gerçekleştirilen incelemelerde insan ve hayvan kemikleri tespit edilmiştir. Bu alanda gerçekleştirilecek temizlik araştırmaları ve sondaj çalışmaları daha fazla bilgi sunacaktır. TAKAY'ın ise naos ve narteks başta olmak üzere çevresinde mezar yapıları tespit edilerek kayıt altına alınmıştır.

İncelenen yapılardan sadece ABAMKYHPK'nın zemini ile KEKOY I.'in zemin döşemesi özenli ve kalitelidir. Kapalı Yunan haçı planlı kilisenin zemini geometrik opus aleksandrinum, kayaya oyma yapı I'in zemini ise mozaik döşelidir. Alaplı-Amasra arasındaki kiliselerin inşasında malzeme ve ekonomik koşullar göz önünde bulundurularak Antik dönem yapılarına ait devşirme malzemeler uygulanmıştır. Bundan dolayı birçok yapıda devşirme malzeme bulunmaktadır. Kiliseler sırasıyla Alaplı Kilisecik Mevki Kilisesi (5.-6. yüzyıl), Orhan Gazi

Camii (5.-6. yüzyıl), Karadeniz Ereğlisi, Kayaya Oyma Yapı I-II (3.-14. yüzyıl (?), Amasra Büyükada Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise (8.yüzyıl), Filyos Kilise A Yapısı (9.-14. yüzyıl arası), Amasra Fatih Camii (Birinci Evre 8-9, İkinci Evre 9.-13 yüzyıl), Amasra Kilise Mescidi (Birinci Evre 8-9, İkinci Evre 9.-13 yüzyıl), Amasra Doğu Burç Kilisesi (9.-13. yüzyıl) ve Amasra Ağlayan Ağaç Mevki Kilise (9.-13. yüzyıl) kronolojik olarak tarihlendirilmiştir.

Çalışma kapsamındaki kiliseleri, plan, cepheler, parekklesion, kapılar, örtü sistemleri, malzeme ve teknik, duvar resimleri, Osmanlı dönemi, sonrası ve günümüz durumları karşılaştırılarak değerlendirilmiş ve ortak veriler tespit edilmiştir.

2.2.2.1.Plan:

İncelenen en erken tarihli yapılar (5.-6. yüzyıl) OGC (Resim 11) ve AGKMK'dir (Çizim 47, 51). Bu kiliseler 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen, doğu-batı doğrultusunda üç nefli Hellenistik bazilikalardır. İncelemeler dığrultusunda OGC ve AGKMK, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir naos, naosun batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks, doğuda içten ve dıştan yarım yuvarlek merkezi apsise sahip Hellenistik bazilikal planlı kiliseler olduğu öğrenilmiştir.

OGC ve AGKMK, plan özellikleri açısından; Tekirdağ, Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası (5.yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) (Öztürk, 2009: 40, Resim 15; Yeşil-Erdek, 2014: 61, Çizim 1-2, Resim 1-6), Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. yüzyıl) (Ilić, 2010: 120, Fig. 10), Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102), Sırbistan Gamzigrad (Romuliana), Bazilika III (6. yüzyıl) (Ilić, 2006: 230, Fig. 6), Girit, Suya, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(1)), Girit, Itanos, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(2)), Yunanistan Arethousa, Paliambela Bazilikası (6. yüzyıl) (Karivieri, 2010: 18), Karabük Eskipazar Kilise B (5.-6. yüzyıl) (Cumalıoğlu, 2011: 294, Plan 2), Karabük Eskipazar Kilise A (6. yüzyılın ilk yarısı) (Patacı, 2011: 23; Cumalıoğlu, 2011: 74-75, 293, Plan 1), Sırbistan, Kotor, Rijeka Meryemana Kilisesi (6. yüzyıl) (Ilić, 2006: 235-236, Fig. 13), Arnavutluk/Albania Amantias Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hobdari, 2007: Tab. 2, Fig. 3), Girit, Vizari, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(3)), Girit, Mallia, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(4)), Chersonessos, Bazilika A (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1 (5)), Mesembria Eski Metropolis Kilisesi (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) (Hoddinott, 1975: 321-323, Şekil 101; Sharp, 2010: Figure 3, Viktoria, 2016: 58), Mesembria, Kuzey Liman Bazilikası (5. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 59, Fig. 3), Byala, üç evreli Cape Aziz Atanas Bazilikası (ilk evre 4.-5.

yüzyıl, ikinci evre 5.-6. yüzyıl, üçüncü evre 6.-7. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 44-46, 61, Fig. 6), Bulgaristan Tsar Krum, Üç Evreli (Üst Üste İnşa Edilmiş) Kiliseler, Kilise I ve Kilise II (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 265, Fig. 66), Kavarna (Bizone), Aziz Kosmas ve Damianus Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 46, 63, Fig. 11), Varna (Odessos), 1 ve 2 Numaralı Bazilikalar (ilk evre 5. yüzyıl, ikinci ve üçüncü evreler 5.-6. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 48-49, 65, Fig. 13), Odessos, Galata Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 325-326, Şekil 103; Viktoria, 2016: 50, 66, Fig. 16), İstanbul Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi I (5. yüzyıl) (Pekak, 2000: 101-121), Selanik Akheiropoitos Bazilikası (5. yüzyıl) (Mango, 2006: 55, Fig. 47), Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 1 (Alt), 2 (Sağ üst) ve 4 (Sol Üst) No.'lu Bazilikalar (4.-6. yüzyıl) (Petrova, 2012: 127-128, 131, Fig. 9-10, 16; Petrova ve Petkov, 2015: 388-389, 415, Fig. 26, 45), Bulgaristan Hissar 3 A-B Kiliseler (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 90), Bulgaristan Hissar 4 A-B Kiliseler (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 91), Bulgaristan Hissar 7 No.'lu Kilise (5. yüzyılın ikinci yarısı) (Hoddinott, 1975: 307-308, Fig. 93), Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 307, Fig. 92; Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37), Topkapı Sarayı Bazilikası (5. yüzyıl) (Mathews, 1971: 34-36, Fig. 16-17), Makedonya Bargala Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1), Caričin Grad Güneybatı Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144), Yunanistan Photike Aziz Paraskevi Kilisesi (6. yüzyıl) (Dunn, 2012: 109, Fig. 175), Yunanistan Kastri Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Pantazis ve Lambrou, 2006: 51, Fig. 4), Yunanistan Azoros Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Pantazis ve Lambrou, 2006: 51, Fig. 5), Yunanistan, Elis, Olympia Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 51), Yunanistan, Boeotia, Anthedon Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 422, Plan 52), Yunanistan, Korinthia, Nemea Evangelista Tepesi Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 32), Yunanistan, Argolid, Glyphada Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 410, Plan 4), Yunanistan, Korinthia, Nemea Xenon Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 30), Yunanistan, Attica, Liopessi Aziz Athanasios Kilisesi (6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 414, Plan 2), Yunanistan, Argolid, Evangelistrias Kilisesi (6.-7. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 40), Filistin, Ḥorvat Tinshemet Aziz Bakkhus Kilisesi (6. yüzyıl) (Taxel, 2013a: 170-171, Fig. 7) ile benzer özelliklere sahiptir. Plan özellikleri açısından deperlendirildiğinde AGKM ve OGC, 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

İncelenen yapılar arasında en erken tarihli üçüncü kilise ise ABAMKYHPK'dir. ABAMKYHPK gibi Anadolu başta olmak üzere birçok ülkede köşe duvarlı kapalı Yunan haçı plan şemasına sahip, Erken Bizans döneminden itibaren inşa edilmeye başlanmış birçok kilise bulunmaktadır. Gerasa Havarium Kilisesi (5. yüzyıl) (Orlandos, 1952: 188, Fig. 153, Eyice, 1951a: 486, Resim 18), Caričin Grad, 3 Nolu Kilise (6. yüzyıl) (Eyice, 1951a: 486, Hoddinott, 1963: 204-205, Fig. 130), Selanik Suluca Camii (Aziz David Kilisesi) (5.-6. yüzyıl) (Millet,

1916: 70), İtalya Aziz Salvatore a Rometta Messinese Kilisesi (7. yüzyıl (?)) (Eyice, 1951a: 486), İtalya Rimini Aziz Andreas Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Eyice, 1951a: 487), Suriye Ezra, İlyas Kilisesi (542) (Eyice, 1951a: 487), Suriye Şekra Martiriumu (6. yüzyıl) (Eyice, 1951a: 487), Kaş yakınlarındaki Alacayayla Kilise (5. yüzyıl) (Eyice, 1951a: 487-488), İstanbul Akataleptos ton Diakonissa / Kalenderhane Camii (Eyice, 1951a: 488-489) ve İstanbul Atik Mustafa Paşa Camii (7.-8. yüzyıl) (Eyice, 1951a: 489) gibi birçok kapalı Yunan haçı planlı kilise, ABAMKYHPK ile benzer özelliklere sahiptir.

Araştırmacılar 6. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar olan süreçte inşa edilen kapalı Yunan haçı planlı kiliseleri deneme süreci ve dönüşüm evresi yapıları olarak kabul etmektedir (Ousterhout, 2016: 50). 8. yüzyılda inşa edildiği düşünülen ABAMKYHPK'yı da geçiş dönemi yapıları arasında değerlendirmek doğrudur (Çizim 148). Bu süreçte inşa edilen yapılardan İstanbul Atik Mustafa Paşa Camii'nin (Çizim 322)köşe odalarını köşe şapeli olarak değerlendiren araştırmacıların (Ousterhout, 2016: 50) gözlemlerine katıldığımı belirterek, ABAMKYHPK'nın da benzer plan özelliklerine sahip olduğu öne sürülür.

Kiborion planlı kiliselerde naos çoğunlukla kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlıdır. FC'nin naosu doğu-batı doğrultusunda, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Kiborion planlı yapılarda naosun köşeleri merkeze uzatılarak örtü sistemini destekleyecek, duvarlara bağımlı kare ya da dikdörtgen taşıyıcılar elde edilmiştir. Bu plan tipine sahip tüm yapılarda naos aynı düzenlemeye sahip değil ve değişik varyasyonların olduğu dini yapılar görülmektedir. FC'de naos köşelerden merkeze çekilmiş dikdörtgen payeler, doğu ve batıda beşik tonoz, kuzey ve güneyde ise dar kemerler üzerine oturan pandantif geçişli merkezi örtü sistemine sahiptir (Resim 186).

Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli (5. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138-139), Sige Başmelekler Kilisesi (8.-9. yüzyıl) (Soykan, 2015: 112), Priene Agora'nın Doğusundaki Apsisli Yapı (Raeck, 2005: 10, Abb 8), Alanya Arap Evliyası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 101-105), Alanya Cilvarda Burnu Şapeli (12. yüzyıl sonu) (Özyurt-Özcan, 2002: 101-105), Silifke Boğsak Adası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 109-112), Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi (10.-12. yüzyıl) (Eyice, 2004: Çizim 4), Plataniti Soter Kilisesi (12.-13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 130-132), Bojana Şapeli'nin (13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138) naosunda köşelerden merkeze uzanan payeler ile eksendeki alanın kuzey, güney, doğu ve batısında tonoz, eksende ise merkezi örtü sistemi yer almaktadır. Bu yapılar naos düzeni açısından FC ile benzer özelliktedir fakat Sige Başmelekler Kilisesi (8.-9. yüzyıl) (Soykan, 2015: 112), Silifke Boğsak Adası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 109-112), Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi (10.-12. yüzyıl) (Eyice, 2004: Çizim 4) ve Bojana Şapeli'nin (13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138) naosu kuzey ve güneydeki derin kollar, FC'deki dar

düzenlemeden farklıdır. Tüm bu özellikler ve karşılaştırmalar kapsamında kiborion planlı FC,8.-9. yüzyıllara tarihlendirilmektedir.

TAKAY (Resim 163), KM, AAMK, DBK, 9.-14. yüzyıl arasına tarihlendirilen, doğu-batı doğrultusunda tek nefli, tek apsisli kiliselerdir. Birkaç evrede onarılarak kulanıldığı bilinen kiliselerden, DBK, KM ve TAKAY'ın 10.-12. yüzyıl arasındaki onarımlarını takip etmek mümkündür. Örneğin bu dönemde TAKAY'ın ikinci evresinde yapının güneyine parekklesion ilave edilmiş, üçüncü evrede ise narteksin güneyi ve parekklesionun güneyine ek mekanlar inşa edilerek manastır kompleksi haline getirilmiştir. KM, DBK (9.-13. yüzyıl) ile plan özellikleri açısından benzer özelliklere sahiptir. Bu kiliseler plan özellikleri çok benzer özelliklere sahiptir. Tek nefli, kiliselerin 9.–14. yüzyıl arasında aralıksız kullanıldığı, FC ve KM dışında diğerlerinin tahrip olduğu bilinir. Anadolu'da da KM, DBK ve AAMK ile benzer plan özelliklerine sahip birçok kilise bulunmaktadır. Karadeniz ve Kappadokia bölgelerindeki tek nefli kiliseler buna örnektir (Ötüken, 1987: 17–19). TAKAY, KM, AAMK, DBK'nın batısında, kuzey-güney doğrultusundaki dikdörtgen narteks, kuzeydeki kapı açıklıkları Paphlagonia kiliseleriyle benzer özelliklere sahiptir. Trabzon Şapel D (3.75 x 5.05 m.) Geç Bizans dönemi (Ballance, 1960: 174), Trabzon Fetoka Kilisesi (5.83 x 4.30 m.) 10. yüzyıl (Ballance, 1960: 168), Trabzon Kilise A (1204–1261), Trabzon Kilise B (1204 öncesi), Trabzon Şapel D (1204–1261), Trabzon Kilise L (1204 öncesi), Trabzon Şapel M (1204–1261), Trabzon Kaymaklı Manastırı Kilisesi (1204–1261), Trabzon Manglavita Şapeli (1204 öncesi ve 1261 arası), Trabzon Aziz Akindiynos Kilisesi (1204 öncesi), Trabzon Aziz Anastasia Kilisesi (1461 sonrası), Trabzon Aziz Andreus Kilisesi (1204–1261 arası-?), Trabzon Azize Barbara Kilisesi (1204–1261-?), Trabzon Aziz Konstantine Kilisesi (1461 sonrası), Trabzon Aziz Eleutherios Kilisesi (1204–1261), Trabzon Aziz Philip Kilisesi (1204–1261), Trabzon Aziz Sabbas Manastırı Kilisesi (1204–1261), Trabzon Theotokos Evangelistria Kilisesi (1204–1261) ve Trabzon Theotokos Theoskepastos Manastırı Kilisesi (1204–1261) (Bryer ve Winfield, 1985: 248–250, Section XX) ile plan, boyut ve cephe özellikleri açısından TAKAY, KM, AAMK ve DBK ile benzer özelliklere sahiptir.

DBK, inşa edildiği yer ve plan özellikleri açısından ünik bir yapıdır. Amasra surlarının kuzeydoğusunda, doğu burç içinde yer almaktadır. Kiliseler çoğunlukla apsisleri dışa bakacak şekilde inşa edilmiş, konumlarına göre kapıları batı ya da güney duvarlarına yerleştirilmiştir. Bu şekilde kalenin burçlarına inşa edilen yapılar dışında genellikle surların içine inşa edilmiş kilise ya da şapelleri birçok kentte görmek mümkündür. Amasra KM, FC, AAMK (I. ve II. Evre) sur içine inşa edilmiş dini yapılara örnektir. Amasra Suriçi Kuzeydoğu Burç içindeki DBK gibi kent surları ya da burçları içine inşa edilmiş Bizans dönemine tarihlendirilen birçok kilise

bulunmaktadır. Bunlar arasında Sırbistan, Saldum Kalesi ile Kuzeydoğu Burç içindeki Şapel (6. yüzyıl) (Ilić ve Jeremić, 2018: 222, Fig. 18), Sırbistan Donje Butorke Kalesi[255], Doğu Burç Şapel (6. yüzyıl)[256] (Ilić ve Jeremić, 2018: 223, Fig. 21) ve Bulgaristan Sadovets, Golemanovo Kale Kilisesi (6. yüzyıl)[257] (Hoddinott, 1975: 257, Fig. 62) kent surlarına inşa edilmiş, Erken Bizans dönemine tarihlendirilen yapılardır. Uygulama ve özellikleri göz önünde bulundurulan bu yapılar, plan ve mimari özellikleri açısından Erken Bizans dönemi kiliseleri ile benzer özelliklere sahiptir.

Bunların yanında çeşitli ülkelerde kalelerde inşa edilmiş birçok tek nefli kilise bulunmaktadır. Bulgaristan Nikopolis ad Istrum'daki Küçük Bazilika (Erken Bizans dönemi) (Dosseva, 2011: 148, Fig. 8), Movoxlitos Bazilikası (Orlandos, 1952: 154, Fig. 117), Bulgaristan Isperihovo Manastır Kilisesi (4. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başı)[258] (Hoddinott, 1975: 297, Fig. 84), Bulgaristan, Marcianopolis, Tsar Krum, ikinci kilise (5.-6. yüzyıl)[259] (Hoddinott, 1975: 267, Fig. 67), Lipljan, tek nefli kilise (5.-6. yüzyıl) (13. yüzyılda ilaveler yapılmış) (Hoddinott, 1963: 200, Fig. 125), Sırbistan Prokuplje Hisar'daki Kilise (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı)[260] (Ilić, 2010: 114, Fig. 5), Saricol Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 114), Bulgaristan,

[255] Sırbistan Donje Butorke Kalesi, Doğu Burç, Şapel 5.50 x 3.20 m. ölçülerindedir (Ilić ve Jeremić, 2018: 221-224, Fig. 21-22).

[256] Sırbistan, Güney Banat, Saldum Kalesi, Kuzeydoğu Burç, Şapel, 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Şapel 5.75 x 4.20 m. ölçülerindedir. Moloz taş ve harç malzemeden inşa edilen kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, doğusunda içten ve dıştan yarım daire apsis yer almaktadır. Şapel olarak tanımlanan yapıya, batı duvarın güneyindeki dar kapıdan girilir (Jeremić, 2009: 15, Fig. 6; Ilić ve Jeremić, 2018: 220-222, Fig. 19-20).

[257] Bulgaristan, Sadovets, Golemanovo Kale'de kalenin kuzey surlarına bitişik tek nefli kilise, 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hoddinott, 1975: 257-259, Fig. 62).

[258] Isperihovo Manastır Kilise, 4. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Isperihovo'nun yaklaşık 20.00 km. güneyinde Rodop Pazarcık eteklerinde yer almaktadır.Tamamen moloz taş ve harç malzemeden (kırmızı-pembemsi harç) inşa edilen kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek neflidir. Naosun doğusunda içten ve dıştan yarım daire bir apsis, batısında ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer alır. Naosun güneyinde, doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı vaftizhane yer alır. Vaftizhanenin doğusunda içten ve dıştan yarım daire apsis bulunur. Naosun batısındaki dikdörtgen narteksin dört duvarında birer açıklık bulunur. Kuzeydeki kapı sonradan inşa edilen manastır yapıları ile bebekler için inşa edilen vaftizhaneye, güneyindeki kapı ise ek mekanlar ve avluya açılır. Narteksin doğusunda, eksendeki kapı ise doğrudan naosa açılır. Zamanla genişletilerek manastıra dönüştürülen yapılarda keşişlerin konakladıkları ve hatta çevredeki arazilerde tarımla uğraştıkları bilinmektedir (Hoddinott, 1975: 297, Fig. 84).

[259] Bulgaristan, Marcianopolis, Tsar Krum, İkinci Kilise, 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hoddinott, 1975: 267-268, Fig. 67).

[260] Sırbistan Prokuplje Hisar'daki Kilise, 5. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir ve Antik dönem yapı kalıntısının üzerine inşa edilmiştir. Antik dönem tapınağının cella ve apsisinin içine inşa edilen kilise, küçük boyutludur. 12.75 x 10.15m. ölçülerindeki kilisenin batısında doğu-batı doğrultulu dikdörtgen bir narteks yer alır. Kilisenin zemini tamamen mozaik döşelidir fakat günümüze bazı kısımları ulaşmıştır. Yapının içi tamamen duvar resimleriyle bezelidir fakat günümüze bazı kısımlar dışında diğer bölümleri ulaşmamıştır (Ilić, 2010: 113-114, Fig. 5).

Krumovo Kale Kilisesi (6. yüzyıl)[261] (Hoddinott, 1975: 265, Fig. 65), Sveti Ilija Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 112), Trnova Petka Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 116), Zlata Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 118), 17 Nolu (Ramsay ve Bell, 1909: 144-145, Fig. 110), Değle, 36 Nolu Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 164-171, Fig. 130), Viranşehir, Sarıgül Dağı Kilisesi (Ramsay ve Bell, 1909: 332, Fig. 265), Sırbistan Banjica yakınlarındaki Niševac (Бањица код Нишевца) Kilisesi (10.-11. yüzyıl)[262] (Ilić, 2010: 114, Fig. 4), Muğla Kedreai Antik Kenti, Sedir Adası Şapel (11.-12. yüzyıl) (Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 489, Fig. 17) gibi yapılarla plan tasarımı açısından Amasra'daki KM, DBK, AAMK ve TAKAY ile benzer özelliklere sahiptir.

Çalışma kapsamında incelenen OGC, FC ve KM'nin apsislerinde üçlü pencere (tribelon), ayrıca FC'nin ikinci kat batı cephesinde de üçlü pencere (tribelon) düzenlemesi görülmektedir. Anadolu genelinde apsislerde üçlü pencere kullanımı çok yaygındır. Bursa Gemlik Kurşunlu Manastırı, İstanbul Khora Manastırı gibi yapıların apsislerinde üçlü pencere kullanılmıştır (Ousterhout, 1999: 223, Ousterhout, 2012: 243). OGC ile FC'nin apsislerindeki pencereler kısmi değişimlerle günümüze ulaşmış, KM'nin üçlü penceresi ve apsisi kısmen yenilenmiştir. Fakat KM'nin de tıpkı OGC ve FC'de olduğu gibi özgününde üçlü pencere düzenlemesine sahiptir. 2000'li yıllarda çekilmiş AVGMA 1948 fotoğraflarında doğu cephede üçlü pencere düzenlemesinin bulunduğu, içleri doldurulan pencerelerin içeriden yüzeylerinin dıvandığı görülmüştür. Dökülen sıvaların altından özgün pencereler ve duvar resimleri görülmektedir. Apsisteki üçlü pencere düzenlemesi günümüze temel seviyesinde ulaşan ABAMKYHPK, AAMK, TAKAY sadece çalışmalardan planı tespit edilen AGKMK'nin doğu cephelerinde benzer bir düzenlemenin bulunduğu bilinir, buna en güzel örnek İstanbul, Doğu Karadeniz, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'daki yapılardır.

Geç Bizans dönemine tarihlendirilen kiliselerde doğu cephede çoğunlukla ikili pencere ya da üçlü pencere düzenlemesi görülmektedir (Şentürk ve Urfalıoğlu, 2017: 766). Trabzon Azize Anne Kilisesi (Anabolu, 1969: 18, Res. 4-5), Trabzon Panaghia Khrysokephalos Kilisesi (Anabolu, 1969: 21, Res. 9-10), Trabzon Aziz Basil Kilisesi (Anabolu, 1969: 23, Res. 13-14), Trabzon Aziz Eugenios Kilisesi (Anabolu, 1969: 24, Res. 15-18), Trabzon Nakıp Camii (Anabolu, 1969: 26, Res. 19-20), Trabzon Aziz Philippe Kilisesi (Anabolu, 1969: 27, Res. 21-22), Trabzon Zeytinlik Camii (Anabolu, 1969: 28, Res. 24), Trabzon Ayasofya Kilisesi

[261] Bulgaristan, Krumovo Kale, Kilise 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hoddinott, 1975: 264-265, Fig. 65).

[262] Sırbistan Banjica yakınlarındaki (Бањица код Нишевца) Niševac Kilise, 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Tamamen moloz taş ve harç malzemeden inşa edilen yapının naosunda tonozlu bir mezar bulunur (Ilić, 2010: 113-114, Fig. 4).

(Anabolu, 1969: 29-30, Res. 25, 28) apsislerindeki üçlü pencere düzenlemesi buna örnektir. FC'nin batı cephesindeki tribelon, Bithynia ve Anadolu yapıları arasında çok sık uygulanır. Tribelonların bağımsız olabileceği gibi başka yapılarla da bağlantı kurulmak için inşa edildikleri bilinir. FC'deki tribelon başka bir yapı ile bağlantılı değildir, sadece narteksin daha fazla doğal ışık almasını sağlamak için inşa edilmiştir. Bursa Başmelekler Kilisesi'nin naos kuzey duvarı, Trilye Fatih Camii güney duvarı ve İstanbul Konstantin Lips Manastırı kuzey duvarında tribelon yer almaktadır (Megaw, 1964: Fig. A, 1-2, Pekak, 2009). FC'deki tribelon, İstanbul yapılarındaki zemin kotu seviyesindeki tribelonlardan tamamen farklıdır. Tespit edilen tribelon örnekleri, 5. yüzyıl-15. yüzyıl arasında Kuzeybatı Karadeniz yapılarında tribelonun kullanıldığını gösterir. FC'deki tribelon ise 8.-9. yüzyıl örnekleri arasında gösterilmektedir.

Bizans döneminde Kuzeybatı Karadeniz başta olmak üzere Karadeniz sahil kentlerinde inşa edilen kiliselerin batısında çoğunlukla kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer almaktadır. TAKAY, DBK, FC, KM, ABAMKYHPK, AAMK, Eskipazar Kilise A ve B yapılarının batısında dikdörtgen tek bir narteks bulunmaktadır. Bu bilgiler kapramında, bu kiliseleri, Kuzeybatı Karadeniz'deki kiliseler arasında değerlendirmek mümündür.

2.2.2.2.Narteks:

Kiliselerin batısında çoğunlukla bir narteks bulunmaktadır. Yapılara ve liturjik özelliklere göre narteks sayıları ve mimari yapılarında farklılık görülmektedir. Atriumdan naosa geçiş aşamasında koridor olarak kullanılan narteksler çoğunlukla kiliseye girilmesine izin verilmeyen kişiler tarafından kullanılmaktadır. Yeni doğum yapan kadınların nartekste beklediği ve lohusalık döneminin sonuna kadar sadece nartekste bekleyerek ibadeti dinleyebildiği bilinmektedir (Mathews, 1971: 152).

İncelenen yapılardan OGC, AGKMK, FC, AAMK (I. ve II. Evre) ve DBK'nın batısında Günümüzde narteks bulunmamaktadır. Araştırmalarımız bu yapıların hepsinde, batısına bitişik, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir nartekse sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca FC'nin kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteksi, 1948 tarihli bir fotoğrafta görülmektedir. Son restorasyon işlemleri sırasında yenilenen yapının naos ve narteksinin arasındaki duvarların kaldırıldığı ne narteksin naosa dahil edildiği bilinmektedir.

5.-6. yüzyıllara tarihlenen üç nefli Hellenistik bazilikalarda, naosun batısında genellikle bir narteks bulunmaktadır. Narteksler sadece yeni doğum yapan kadınlar için değil aynı zamanda

çeşitli kefaretlerle cezalandırılmış kişiler ve bazı durumlara sahip halklar için tasarlanması açısından son derece önemlidir (Viktoria, 2016: 19).

5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikalarda narteks, naosa üç kapı yardımıyla (merkezi orta nef, kuzey ve güney neflere) açılmaktadır. Çoğunlukla orta nefe açılan kapılar kuzey ve güneydekilere oranla daha geniş ve bazen de daha yüksektir. Sinop Çiftlik Köyü Kilisesi (4.-5. yüzyıl) (Hill, 1995: 219-231, 225, Fig. 3), Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. yüzyıl) (Krautheimer, 1965: 82, Fig. 28), Yunanistan Arethousa, Paliambela Bazilikası (6. yüzyıl) (Karivieri, 2010: 18), Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. yüzyıl) (Ilić, 2010: 120, Fig. 10), Girit, Suya, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(1)), Girit, Itanos, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(2)), Girit, Vizari, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(3)), Sırbistan Gamzigrad (Romuliana), Bazilika III (6. yüzyıl) (Ilić, 2006: 230, Fig. 6), Chersonessos, Bazilika A (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1 (5)), Mesembria Eski Metropolis Kilisesi (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı) (Hoddinott, 1975: 321-323, Şekil 101; Sharp, 2010: Figure 3, Viktoria, 2016: 58), Byala, üç evreli Cape Aziz Atanas Bazilikası (ilk evre 4.-5. yüzyıl, ikinci evre 5.-6. yüzyıl, üçüncü evre 6.-7. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 44-46, 61, Fig. 6), Bulgaristan Hissar 7 No.'lu Kilise (5 yüzyılın ikinci yarısı) (Hoddinott, 1975: 307-308, Fig. 93), Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 307, Fig. 92; Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37), Makedonya Bargala Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1), Caričin Grad Güneybatı Kilise (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144), Filistin, Ḥorvat Tinshemet Aziz Bakkhus Kilisesi (6. yüzyıl) (Taxel, 2013a: 170-171, Fig. 7), Filistin Horvat Beit Loya, Erken Hıristiyan Bazilikası (6.-7. yüzyıl (?)) (Taxel, 2013b: 380, Fig. 12; Zisimou-Tryfonidi, 2014: 269, Fig. 32), İsrail, Khirbet Fattir Bizans Kilisesi (6.-7. yüzyıl) (Taxel, 2013b: 381, Fig. 13), Girit, Eleutherna Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 3), Yunanistan, Elis, Olympia Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 51), Yunanistan, Korinthia, Nemea Evangelista Tepesi Kilisesi (5. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 32), Yunanistan, Korinthia, Nemea Xenon Kilisesi (5.-6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 30), Karabük Eskipazar Kilise B (5.-6. yüzyıl) (Cumalıoğlu, 2011: 294, Plan 2), Karabük Eskipazar Kilise A (6. yüzyılın ilk yarısı) (Patacı, 2011: 23; Cumalıoğlu, 2011: 74-75, 293, Plan 1), Radinovac yakınlarındaki Kalaja Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 194, Fig. 103) ve daha birçok üç nefli Hellenistik bazilikada narteksten naosa üç kapıyla girilir. Bu yapılar OGC ve AGKMK'nin günümüze ulaşmayan narteksleri hakkında bilgi sunması açısından önemlidir.

Bazı üç nefli Hellenistik bazilikalarda, orta nefe üçlü açıklık yardımıyla girilirken kuzey ve güneydeki neflere daha dar ve küçük dikdörtgen kapılarla girilir. İstanbul Studios Manastırı

Kilisesi (5. yüzyıl) (Mathews, 1971: 20, Fig. 5), Selanik Akheiropoitos Bazilikası (5. yüzyıl) (Mango, 2006: 55, Fig. 47), Yunanistan, Argolid, Glyphada Kilisesi (5. ve 6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 410, Plan 4), Yunanistan, Lavriotic Olympos Kilisesi (5. ve 6. yüzyıl) (Caraher, 2003: 289, Plan 5; Zisimou-Tryfonidi, 2014: Fig. 16), Chersonessos, Bazilika B (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32,44, Fig. 1(6)), Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102) ve daha birçok kilisede orta nefe üçlü açıklık yardımıyla girilmektedir. Bu yapılar daha çok sistemli ve geniş kitlelere hitap etmektedir. Bütün bu veriler ışığında 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikalar gibi, OGC ve AGKMK'nin batısında, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir narteksin yer alması gerekir. Günümüze ulaşmayan narteks bölümlerine kuzey ve batıdaki geniş kapılardan girilmekte, buradan ise naosa ulaşılmaktadır. Bu yapılardan OGC, narteksten naosa üç, AGKMK ise en az bir kapı yardımıyla naosa bağlanmaktadır.

ABAMKYHPK'nin batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks bulunmaktadır. Narteksin doğu duvarında eksende ve eksenin kuzeyinde birer kapı yer almaktadır. Eksendeki kapı, batı haç koluna, eksenin kuzeyindeki kapı ise kuzeybatı haç koluna açılmaktadır. Kapalı Yunan haçı plan şemasına sahip kiliselerin nartekslerinden bazıları günümüze gelmiş bazıları ise tahrip olmuştur. İstanbul Atik Mustafa Paşa Camii'nin (9. yüzyıl) narteksi günümüze ulaşmamıştır. Kilisenin narteksinin yerinde günümüzde son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapının batı cephesinde üç açıklık bulunmaktadır. Bu kapılardan eksendeki, batı haç koluna, kuzey ve güneydekiler ise köşe odalarına açılmaktadır (Mathews ve Hawkins, 1985: Fig. 1). Yunanistan Karyes'teki Protaton Kilisesi'nin (10. yüzyıl) batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer alır. Narteksin kuzey, batı ve güneyinde birer kapı yer almaktadır. Narteksin doğu duvarında üç kapı bulunur, eksendeki batı haç koluna, kuzey ve güneydekiler ise köşe odalarına açılır. Doğu duvarın kuzeyindeki kapı zamanla kapatılarak niş haline dönüştürülmüştür (Tsokas ve Stampolidis v.d., 2007: 75; Tantsis, 2010: 5, Fig. 4). Cherson Beş Apsisli Kilise'nin (10. yüzyılın ilk yarısı) batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer alır. Narteksin kuzey, batı ve güneyinde birer kapı yer almaktadır. Narteksin doğu duvarında üç kapı bulunur, eksendeki batı haç koluna, kuzey ve güneydekiler ise köşe odalarına açılır (Ćurčić, 1977: 120, Fig. 5; Sharp, 2010: 263, Fig. 82 e). Yunanistan Gavrolimni Panaxiotissa Kilisesi'nin (10. yüzyıl) batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks bulunur. Narteksin kuzey, batı ve güneyinde birer kapı yer almaktadır. Narteksin doğu duvarında üç kapı bulunur, eksendeki batı haç koluna, kuzey ve güneydekiler ise köşe odalarına açılır (Frantz, 1971: 19-21). Aulis Aziz Nikholas Kilisesi (11. yüzyıl), batısında kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir narteks yer alır. Narteksin batısında eksende bir kapı, kuzey ve güneyinde ise ikiz pencereler bulunur. Narteksin doğu duvarında üç kapı

bulunur, eksendeki batı haç koluna, kuzey ve güneydekiler ise köşe odalarına açılır (Ćurčić, 1977: 101, Fig. 13; Sinkević, 2000: 13). Nerezi Aziz Panteleimon Kilisesi'nin (1164) batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer almaktadır. Narteksin kuzey, batı ve güneyinde birer kapı yer almaktadır. Narteksin doğu duvarında üç kapı bulunur, eksendeki batı haç koluna, kuzey ve güneydekiler ise köşe odalarına açılır (Ćurčić, 1977: 102, Fig. 14; Sinkević, 2000: 16, Plates 1). Enez Hagia Sophia Kilisesi'nin (12. yüzyıl) batısında narteks ve eksonarteks yer almaktadır. Kilisenin narteksinin barı ve doğusunda üç kapı bulunur. Kuzey ve güney duvarlarında ise birer pencere yer alır. Narteksin doğu duvarında eksendeki kapı batı haç koluna, kuzey ve güneydeki kapılar ise köşe odalarına açılmaktadır (Zah, 2002: 184-186, Fig. 11; Başaran ve Başaran, 2012: 90). Bu veriler ışığında ABAMKYHPK'nin (8. yüzyıl) narteksinin 8.-12. yüzyıl arasında bazı değişimlerle Anadolu ve çevresindeki ülkelerde inşa edildiği bilinmektedir.

KM, apsis hariç FC'nin naos genişliği ile aynı ölçülere sahiptir. KM, tek nefli, FC ile kiborion planlıdır. Bu karşılaştırmaların tek nefli kiliselerde karşılaştırıldığında her zaman olumlu sonuçlar vermediği bilinmektedir. KM, FC, AAMK ve DBK çok geçerli olmasa da tutarlı bir naos-narteks orantısı söz konusudur. Onarımlar sırasında iki kilisenin kuzey cephelerinin batısındaki kapılar kapatılmıştır. FC'nin kuzeyindeki kapı kapatılarak bu cephenin ortasına yakın alandan bir kapı açılarak kadınlar mahfili olarak kullanılan bölüme ayrı bir giriş sağlanmıştır. FC'nin kuzey cephesindeki bölüm moloz taş, kesme taş, tuğla ve harç malzemeler kapatılmıştır. Fetih sonrasında yapının camii haline dönüştürülmesiyle gerçekleştirildiği öne sürülür. FC'de kuzeydeki kapatılan kapı, yapının aydınlık düzeyini çok etkilememiş, kuzey cephe olması ve önünün Karadeniz'e açık olması sebebiyle kapatmak ısı açısından kolaylık sağlamıştır, KM'de ise Narteksin kuzeyindeki kapatılan kapı, ısıdan çok ışık sorununa sebep olmuştur. FC'de kapatılan kapı gibi KM'de bu kapı kapatılmamış ve aydınlık sorununu çözmek için kare bir pencere haline dönüştürülmüştür.

Eyice (1952, 1954, 1965), sonrasında yapılar hakkında kapsamlı incelemelerde bulunan Sharp (2010) ve yüksek lisans tezinde önceki çalışmalardan hareketle tekrar belgeleme ihtiyacı duyan Verim (2015, 2018) gibi birçok araştırmacı bu sorunları göz ardı etmiştir. FC ve KM'nin batı cephelerinde, eksende sadece bir kapı yer almaktadır. KM'nin küçük boyutları düşünüldüğünde batı cephede eksendeki kapının güneyinde bir kapı daha açılabilecek alan yoktur. Bir kapı olduğu düşünülemez çünkü aksi takdirde üst kata çıkışı sağlayan alanın merdivenleri ile çakışacaktır. KM'nin genel boyutları göz önünde bulundurulduğunda, batı cephede eksendekinin dışında başka bir kapının daha inşa edileceği yeterli alan yoktur. Batı cephede eksendeki kapının kuzeyinde bir kapının da yer alması pek mümkün değildir çünkü buraya

açılacağı düşünülen bir kapı kuzey cephenin batısındaki kapı ile çakışacaktır. Tüm bunlardan dolayı KM'de batı cephede eksende bir kapı bulunurken FC'de bu durum daha farklıdır. Kilisenin boyutları, batı cephedeki onarım izleri, malzeme-teknik özellikleri değerlendirildiğinde batı cephe eksenindeki açıklığın kuzey ve güneyinde birer kapının daha yer aldığı öne sürülür. Yapı hakkında daha önceden gerçekleştirilen bir çalışma dışında diğerlerinin hiçbirinde bu değişikliğin değerlendirilmemiş olması düşündürücüdür. Sharp, yaptığı çalışmada FC'nin batı cephesinde üç kapı gösterilmektedir (Sharp, 2010: 52). KM'nin narteksine üst katıyla ilgili bazı sorunlar / çelişkiler bulunmaktadır. Eyice 1949 tarihli araştırmaları sırasında yapının batısında üç (?) çapraz tonoz örtülü bir narteks ve üst katta ise kadınlar mahfilinin (cami haline dönüştürüldükten sonra) bulunduğunu yazar (Eyice, 1952: 2). Fakat araştırmacının gözden kaçırdığı bir husus vardır ki o da yapının narteksinin üç birimli fakat ikisinin (eksendeki ve eksenin kuzeyindeki) üzerinin çapraz tonozla örtülü olduğudur. Narteksin orta aksı ve kuzeydeki birimlerinin üzeri çapraz tonozlu, güneydeki kare birimin ise üzeri açıktır ve üst kata çıkışı sağlamaktadır. Dini amaçlar doğrultusunda kullanılırken narteksin üst katının kadınlar mahfili olarak kullanıldığı, Bizans döneminde ise gynekaionun bulunduğu öne sürülür.

Gynekaion kadınlar için ayrılmış alanlara verilen isimdir (Kazhdan, 1991d: 888-889). Kiliselerde narteksin üst katları ya da yapıların üst katlarında naos ve narteksi kapsayacak şekilde L ve U formlu galerilerdir. KM'nden narteksin ikinci katı Osmanlı döneminde kadınlar mahfili olarak kullanılmıştır. Dönem farklılığı ve isim değişikliklerinin dışında gynekaion aynı amaca hizmet etmiştir. Liturji sırasında kadınların yer aldığı gynekaionun kuzey ve güneyindeki pencereler, yapının aydınlatılmasını sağlar. Gynekaionun batı duvarında, batı cepheden de görülebilen dilatasyon, burada yuvarlak kemerli, dikdörtgen bir pencerenin bulunduğunu düşündürmektedir. 1990'lara tarihlendirilen AVGMA fotoğraflarında batı cephede yuvarlak kemerin üzerinde, dikdörtgen yuvarlak kemerli bir pencerenin, sonradan kapatıldığı görülmüştür. FC'nin batı cephesinde ikinci katta tribelon yer almaktadır. FC'de tribelon ekseninde KM'de ise yuvarlak kemerli dikdörtgen pencerenin bulunma ihtimali yüksektir.

KM'de gynekaionun doğu duvarındaki yuvarlak kemerli üç pencere, naos ve apsisteki liturjinin takip edilmesi için kolaylık sağlar. Tribelonun doğu duvarının Bizans döneminde de özgün dokusuyla inşa edildiği mevcut duvar resimlerinden anlaşılmaktadır. Kemerlerin içlerinde ve doğu duvardaki fragman resim kalıntıları, Osmanlı dönemi öncesine tarihlendirilmektedir.

Yapı hakkında daha önceden hazırlanan çalışmalarda gynekaionun, dönemi ve işlevi üzerine çok az değinilmştir. Boran tarafından hazırlanan kitapta, bu bölüm kadınlar mahfili olarak tanımlanmış, kuzey ve güney duvarlardaki pencereler ise sivri kemerli olarak yanlış

tanımlanmıştır[263] (Boran, 2001: 117). Boran tarafından çizilen planda, yanlış yatin edilen yön oku kuzey yerine güneyi göstermekte, çizimi olduğu gibi çalışmasında kullanan Verim bu hatayı fark etmemiştir. Bununla da yetinmeyerek yeniden düzenleyerek sunduğu planlarda da yön okunun kuzey yerine güneyi göstermesi düşündürücüdür (Verim, 2015a: 102, 152, Çizim. 11-12). Eyice tarafından hazırlanan *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Klavuzu* adlı çalışmada yapının planında narteks üç birimli olarak çizilmiştir. Nartesksin eksendeki birini ile eksenin kuzeyindeki alanlar çapraz tonoz, eksenin güneyi ise beşik tonoz örtü sistemiyle gösterilmiştir. Sadece birinci kat planı sunulan narteksin ikinci katı hakkında bilgi sunulmamıştır (Eyice, 1965: 13). Aynı araştırmacı daha önce hazırladığı çalışmasında bu yapının narteksinin üç birimli ve üç çapraz tonozlu olarak sunmuştur (Eyice, 1954a: 101, Fig. 4). Bazı araştırmacılar tarafından yapının planı çizilmiş fakat narteks örtü sistemi işlenmeden çizimler sunulmuştur (Boran, 2001: çizim 32). Kilisenin narteksi bazı araştırmacılar tarafından üç gözlü (?) olarak (İslam terminolojisiyle) tanımlanmıştır. Narteksin üzerinin çapraz tonozlu olduğunu yazan araştırmacı hangi birimlerin üzerinin narteks olduğunu da belirtilmemiştir (Verim, 2015a: 95). Araştırmacı narteksin üst katını tanımlamakta zorlanmış ve genel ifadeler üzerinden üst katının galeri şeklinde düzenlenmiş olabileceğini ve bu bölümde seyir için açılmış pencerelerin bulunduğunu (Verim, 2015a: 96), olabilir şeklinde net olmayan ifadelerle belirtmiştir.

Tüm bu çalışmalardaki hatalı ve eksik bilgilerin dışında yapıda gerçekleştirilen incelemelerde Verim, Sakaoğlu ve Boran başta olmak üzere narteksin birinci kat örtü sistemindeki yanlış ve eksik bilgilerin aksine üç birimli narteks alt katının eksen ve kuzeydekinde örtü sistemi çapraz tonozdur. Aynı araştırmacıların eksik, hatalı ve tam yorumlanamamış bilgilerin aksine üst katın gynekaion olarak ilk inşa evresinde varlığı kesinlik kazanmış ve duvar resimlerinin Bizans dönemine tarihlendirilmesi önerilmiştir. Bu alan Osmanlı döneminde ise kadınlar mahfili olarak kullanılmıştır. AVGMA'daki 1948 tarihli fotoğraflarda naosun batısında tonozlu bir alan ve alınlığında ise nartesin ikinci katına ait izler görülür. Tribelon, narteksin ikinci katının doğal ışık almasını sağlamaktadır. Osmanlı dönemi ile tribelonun eksenindeki pencerenin mahremiyet düşüncesiyle kapatılmıştır. İlk dönemlerde narteksin ikinci katının kadınlar mahfili olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

[263] Araştırmacı tarafından yapının güneydoğusuna mihrap eklenmediği ifade edilmiş, kalenin ve yapının yönünü gösteren çizimlerde kilisenin güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda olduğu dikkatlerden kaçırılmıştır (Boran, 2001: 117). Yapının yönü itibariyle apsisinin içine ya da güneydoğu duvarına herhangi bir mihrabın eklenmesine gerek duyulmamıştır çünkü kilise güneydoğu-kuzeybatı doğrultuludur.

FC, büyük çaplı onarım geçirmiştir ve kilisenin narteksi kaldırılmıştır (Eyice, 1952: 2). KM'nin narteksi düşünüldüğünde günümüze ulaşmayan FC'nin narteksi hakkında bilgi edinmek mümkündür. Günümüze kadar gerçekleştirilen çalışmaların biri dışında diğerlerinin hiçbirinde kilisenin narteksine ait plan ya da restitüsyonu sunulmamıştır. Sakaoğlu kilisenin 1:200 ölçekli rölöve planı üzerinde, naosun batısında naosun yaklaşık 1/5 ölçülerinde bir narteksin bulunması gerektiğini belirtmesi dikkat çeker[264] (Sakaoğlu, 1999: 153). Benzer plan şemasına sahip yapılar ve KM (yaklaşık 1/3) üzerinde gerçekleştirilen incelemeler FC'nin naosunun batısında günümüzdeki plan ölçüleri dahilinde 1/4.5-1/5 oranlarında bir narteksin yer alması gerektiğini gösterir. FC'nin batı cephesinde ikinci katta, üçlü pencere (tribelon) görülmektedir. 05.06.1984 tarihli AVGMA'daki kayıtlı eski eser fişinde yapının narteksinin kaldırılarak bazı kapı ve pencerelerinin kapatıldığı yazmaktadır. 1887 yılında geçirdiği onarımlar sırasında kapı ve pencerelerin kapatıldığı düşünülmektedir. 5. yüzyıldan itibaren inşa edilen tek nefli kiliselerin narteklerinde çeşitli sayılarda kapılar yer almaktadır. Narteklerin batı, kuzey ve güneyindeki kapılar çoğunlukla dışarıya açılmakta ya da kiliselerin bu bölümlerindeki yapılarla bağlantı kurmayı sağlamaktadır. KM ve FC dışında DBK'nın narteksi (batı ve kuzey duvarlar) kısmen korunmuş, AAMK'nin ise narteksi günümüze ulaşmamıştır. TAKAY'ın narteksinin kuzey ve güneyinde birer kapı bulunur. Bu kapılardan güneydeki sonradan inşa edilen ek mekanlara, kuzeydeki kapı ise doğrudan dışarı açılmaktadır. Narteksin doğusundaki üçlü açıklık ise naosa açılmaktadır (Gür, 2015: 78, Çizim 18).

Kiborion planlı FC'nin batısındaki dikdörtgen narteks düzenlemesi benzer plan özelliklerine sahip bazı yapıların narteksleriyle ortak özelliklere sahiptir. Kiborion planlı kiliselerin batısında yer alan narteksler çok farklı boyut ve şekillerde inşa edilmiştir. AVGM 1948 tarihli fotoğrafta FC'nin naos batı duvarındaki kapıdan, narteksinin küçük bir bölümü fark edilmektedir. Günümüzde yıkılarak naosa dahil dilen narteksin restitüsyon önerileri ile özgün durumu hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Fotoğraftan da anlaşıldığı kadarıyla FC'de, naosun batısında yapı ile aynı genişlikte, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer almaktadır. Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli (5. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138-139), Koşavank, Minas Kilisesi (10. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 139), Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi (10.-12. yüzyıl) (Eyice, 2004: Çizim 4) ve Silifke Boğsak Adası Şapeli'nin (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 109-112) batısında yapı ile aynı genişlikte, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer almaktadır.

[264] Ölçeklendirme, Sakaoğlu tarafından hazırlanan rölöve planı üzerinden AutoCAD 2016 yardımıyla yapılmıştır.

2.2.2.3.Cepheler:

Erken Bizans döneminden itibaren inşa edilen kiliselerin en hareketli cepheleri doğudaki apsis cepheleridir. Kuzeybatı Karadeniz'deki kiliselerin apsisleri içten ve dıştan yarım daire, TAKAY'ın ise içten yarım daire, dıştan beş cephelidir. Kilisenin güneyindeki parekklesion apsisi ise içten ve dıştan yarım dairedir.

Apsisler dini yapılarda en kutsal alan olarak kabul edilmektedir. Apsisler dini yapılarda yönü göstermesinin yanında liturjinin gerçekleştiği kutsal alandır. OGC'nin apsisi içten ve dıştan yarım dairedir. Karadeniz sahil kentlerindeki tek ve üç nefli kiliselerin apsislerinde farklılık görülmektedir. Kiliselerin apsisleri OGC'de olduğu gibi içten ve dıştan yarım daire KM, FC, DBK, AAMK (I. ve II. Evre), içten yarım daire dıştan ise beş cepheli TAKAY, Sırbistan Gamzigrad (Romuliana), Bazilika III (6. yüzyıl) (Ilić, 2006: 230, Fig. 6) ya da içten yarım daire dıştan ise üç cepheli apsis düzenine sahip birçok dini yapı bulunmaktadır (Hoddinott, 1975: 305-306, 321, Taf. 190, Fig. 43, 91; Viktoria, 2016: 15).

Yarım daire apsis düzenine sahip kiliselerde, apsislerin üzerleri çoğunlukla içten yarım kubbe, dıştan kırma çatılıdır (Delvoye, 1966a: 246). Tunus ve Cezayir'deki kiliselerin apsisleri poligonaldir (Delvoye, 1966a: 248-249). 12.-13. yüzyıllarda tek nefli kiliselerin doğu cephelerinde, içten yarım daire, dıştan beş cepheli apsis düzenlemesi görülmektedir (Delvoye, 1966a: 260). Benzeri örneği TAKAY başta olmak üzere Balkan, Makedonya ve Ruslar'ın tek nefli kiliselerinde yaygın bir uygulamaya sahiptir (Delvoye, 1966a: 264, Abb. 48).

OGC ve AGKMK'nin apsisi cephelerini; Tekirdağ, Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası (5.yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başı) (Öztürk, 2009: 40, Resim 15; Yeşil-Erdek, 2014: 61, Çizim 1-2, Resim 1-6), Yunanistan Arethousa, Paliambela Bazilikası (6. yüzyıl) (Karivieri, 2010: 18), Caričin Grad Güneybatı Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144), Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. yüzyıl) (Ilić, 2010: 120, Fig. 10), Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102), Arnavutluk/Albania Amantias Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hobdari, 2007: Tab. 2, Fig. 3), Girit, Suya, Erken Bizans Bazilikası (4.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(1)), Girit, Itanos, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(2)), Girit, Mallia, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(4)), Karabük Eskipazar Kilise B (5.-6. yüzyıl) (Cumalıoğlu, 2011: 294, Plan 2), Karabük Eskipazar Kilise A (6. yüzyılın ilk yarısı) (Patacı, 2011: 23; Cumalıoğlu, 2011: 74-75, 293, Plan 1), Mesembria, Kuzey Liman Bazilikası (5. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 59, Fig. 3), Byala, üç evreli Cape Aziz Atanas, Bazilikası (ilk evre 4.-5. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 44-46, 61,

Fig. 6), Kavarna (Bizone), Aziz Kosmas ve Damianus Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Viktoria, 2016: 46, 63, Fig. 11), Odessos, Galata Bazilikası (5.-6. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 325-326, Şekil 103; Viktoria, 2016: 50, 66, Fig. 16), Yunanistan Selanik Akheiropoitos Bazilikası (5. yüzyıl) (Mango, 2006: 55, Fig. 47), Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 1 (Alt), 2 (Sağ üst) ve 4 (Sol Üst) No.'lu Bazilikalar (4.-6. yüzyıl) (Petrova, 2012: 127-128, 131, Fig. 9-10, 16; Petrova ve Petkov, 2015: 388-389, 415, Fig. 26, 45), Bulgaristan Hissar 3 A Kilise (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 90), Bulgaristan Hissar 4 A-B Kiliseler (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 91), Bulgaristan Hissar 7 No.'lu Kilise (5. yüzyılın ikinci yarısı) (Hoddinott, 1975: 307-308, Fig. 93), Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (5. yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 307, Fig. 92; Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37), Bulgaristan Tsar Krum, Üç Evreli (Üst Üste İnşa Edilmiş) Kiliseler, Kilise I ve Kilise II (Hoddinott, 1975: 265, Fig. 66), 5.- Makedonya Bargala Bazilikası (6. yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1) ile karşılaştırmak ve cephe düzeni açısından AGKMK ve OGC'yi 5.-6. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Amasra yapıları arasında en büyük doğu cephe ve apsis düzenlemesine sahip FC, diğer birçok yapıdan bu özelliği doğrultusunda ayrılmaktadır. Kiborion planlı kiliselerde, doğuda çoğunlukla tek ve üçlü apsis düzenlemesi görülmektedir. Apsisleri günümüze gelememiş birçok kiborion planlı kilise bulunmaktadır. FC'nin doğusunda merkezi dışta, içten ve dıştan yarım daire bir apsis yer almaktadır. Merkezi apsisler çoğunlukla içten ve dıştan yarım daire olarak düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye örnek gösterilen FC'nin dışında içten yarım daire, dıştan çok cepheli apsisler de bulunur. Alanya Cilvarda Burnu Şapeli (12. yüzyıl sonu) (Özyurt-Özcan, 2002: 101-105), Silifke Boğsak Adası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 109-112) ve Bojana Şapeli'nin (13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138) içten ve dıştan yarım daire apsisi, FC ile benzerlik gösterir. Bithynia çevresindeki kiliselerde ise apsis, içten yarım daire, dıştan poligonaldir. Bu kiliselerin apsislerinde en az bir ya da iki pencere açıklığı bunmaktadır. Çoğunlukla üç pencerenin görüldüğü apsis düzenlemelerine FC'nin yuvarlak kemerli üçlü pencereleri örnektir. Gemlik Kurşunlu Manastırı (Ousterhout, 199: 223), İstanbul Khora Manastırı Kilisesi (Akyürek, 1996: 25-27) ve Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi'nin (10.-12. yüzyıl) (Eyice, 2004: Çizim 4) doğu cephelerinde üçlü pencere düzenlemesi görülmektedir.

Amasradaki yapılardan sadece ABAMKYHPK'nın doğu cephesinde üçlü apsis düzenlemesi görülmektedir. Üçlü apsis düzenlemesi 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyılın başlarından itibaren yapılarda uygulanmaya başlanmıştır (Pekak, 2009: 154). 6. yüzyılda Iustinianos I (527-565) döneminde inşa edilen Sırbistan Caričin Grad'daki Piskoposluk Kilisesi'nin kuzey ve güney neflerinin doğusunda küçük apsisler bu dönemde kullanıldığını göstermektedir (Hoddinott, 1963: 206-209; Hoddinott, 1975: 256; Varalis, 2006: 286). Erken Bizans döneminde uygulanan

bu apsisler liturji ile açıklanamamaktadır (Caraher ve Moore ve Olson ve Papalexandrou, 2013: 79-92). Kalat Seman'da (476-490) en erken üçlü apsis düzenlemesi görülmektedir (Delvoye, 1966a: 252). Apsisler kiliselerin yönlendirilmesi kadar tarihlendirilmesi açısından büyük öneme sahiptir (Delvoye, 1966a: 246). ABAMKYHPK'nin doğu cephesindeki üçlü apsis düzenlemesinin benzerini Girit yapılarında görmek mümkündür. Girit'te günümüze kadar tespit edilen Orta Bizans dönemi kiliselerinin apsisleri içten ve dıştan yarım dairedir (Gallas, 1983: 284). Girit'teki kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin birkaçı dışında diğerlerinin merkezi apsisleri kuzey ve güneydekilere oranla daha büyük ve geniştir. Yapıların merkezi apsislerinde çoğunlukla iki ya da üç, kuzey ve güney apsislerinde ise birer pencere yer almaktadır (Чилингиров, 2013: 66).

Orta Bizans dönemine tarihlendirilen birçok kilisenin üçlü apsis düzenlemesi ABAMKYHPK'nin doğu cephesiyle benzer özelliktedir. İstanbul Şeyh Murat Mescidi (9. yüzyıl) (Eyice, 1967: Res. 7), Yunanistan Skripu Panagia Kilisesi (873/874) (Krautheimer, 1965: 223, Fig. 90; Delvoye, 1966a: 262, Abb. 40), Cherson Beş Apsisli Kilise (10. yüzyılın ilk yarısı) (Ćurčić, 1977: 120, Fig. 5; Sharp, 2010: 263, Fig. 82 e), Yunanistan Karyes'teki Protaton Kilisesi (10. yüzyıl) (Tantsis, 2010: 5, Fig. 4), Yunanistan Gavrolimni Panaxiotissa Kilisesi (10. yüzyıl) (Frantz, 1971: 19-21), Trakya Porto Lagos kapalı Yunan haçı planlı kilise (10. yüzyıl) ve Yunanistan Atina Petrakis Manastırı Katholikonu (10. yüzyıl) (Gkioles ve Pallis, 2014: 92, 197, Fig. 22, 257) bunlardan sadece birkaçıdır.

Anadolu, Yunanistan ve Balkanlar'da ABAMKYHPK'nın apsis düzenlemesinin benzerini görmek mümkündür. Kilisenin doğu cephesindeki içten ve dıştan yarım daire apsis düzenlemesi kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde çok fazla uygulanmıştır. Karadeniz çevresindeki Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin doğu cephelerinde çok farklı uygulamalar görülmektedir. Trabzon çevresindeki yapılarda çoğunlukla merkezi apsis içten yarım daire dıştan ise çokgendir. Bu yapılarda kuzey ve güneydeki küçük apsisler ise çoğunlukla içten ve dıştan yarım dairedir. Trabzon Nakıp Camii bunlardan biridir (Ballance, 1960: 141-170, Fig. 6). Trabzon'da üçlü apsis düzenlemesine sahip bazı kiliselerde içten ve dıştan yarım daire apsislerin yer aldığı yapılar da bulunmaktadır. 884-885 yıllarında İmparator Basil I. tarafından restore edilen Azize Anne Kilisesi ve Trabzon Zeytinlik Camii bu yapılar arasındadır[265] (Ballance, 1960: Fig. 8; Anabolu, 1969: 5, 10, Resim 4, 24). İstanbul yapılarında ise daha çok beş ya da yedi cepheli apsislerin bulunduğu dikkat çeker (Delvoye, 1966a: 264). İstanbul Hirami Ahmet Paşa Camii'de

[265] Araştırmacılar tarafından üç nefli bazilika olarak tanımlanan kilise aslında iki destekli kapalı Yunan haçı plan tipindedir (Ballance, 1960: Fig. 8; Anabolu, 1969: 5-6, Resim 4-5). Trabzon çevresindeki kapalı Yunan haçı planlı kiliseler plan tipolojisi açısından çoğunlukla yanlış değerlendirilmiş ya da bazilika olarak kabul edilmiştir (Anabolu, 1969: 3-13; Tuluk ve Düzenli ve Düzenli, 2010: 93-118).

(9. yüzyıl) merkezi apsisin alt seviyelerinde içten yarım daire dıştan ise çokgen, kuzey ve güneydeki küçük apsisler ise içten ve dıştan yarım daire olarak ifade edilmiştir (Pekak, 2009: 155). Bithynia'da kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde ise daha çok merkezdeki apsis diğerlerinden daha büyük, içten yarım daire dıştan ise çok cephelidir. Kuzey ve güneydeki apsisler ise içten ve dıştan yarım dairedir (Pekak, 2009: 155). 9.-12. yüzyıl arasına tarihlendirilen bu apsis düzenlemesine, Tirilye Zeytinbağı Fatih Camii (9. yüzyıl) ve Kurşunlu Manastır Kilisesi (8. yüzyıl) örnek olarak gösterilebilir (Pekak, 2009: 155). Bithynia'daki yapılarda içten yarım daire dıştan üç cepheli düzenlemeler yaygındır (Buchwald, 1969: 63). ABAMKYHPK'nın apsis düzenlemesi çoğunlukla Bithynia ve Pontos yapılarının çok cepheli apsislerinden farklı bir düzenlemeye sahiptir. Paphlagonia'daki farklı plan özelliklerine sahip dini yapılarda karşımıza çıkan içten ve dıştan yarım daire apsis düzeninin benzeri uygulamasına sahip ABAMKYHPK'nın doğu cephesi İstanbul, Karadeniz, Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Kırım ve Gürcistan yapılarının doğu cepheleri ile benzer özelliklere sahiptir.

Paphlagonia ve Pontos çevresindeki kiliselerin apsis cephelerinde çoğunlukla farklı bir düzenleme görülmektedir. Pontos'ta çoğunlukla içten yarım daire, dıştan beş ve yedi cepheli apsisleri Paphlagonia'da içten ve dıştan yarım daire apsislere bırakır. Amasra KM, DBK, FC, içten ve dıştan yarım daire apsis düzenlemesine sahip tek nefli kiliselerdir. KM, doğu cephe ve naos doğu duvardaki üçlü apsisi düzenlemesiyle diğer yapılardan ayrılır. Kilisenin doğu cephesinde merkezde doşa taşkın, içten ve dıştan yarım daire merkezi apsisi, kuzey ve güneyinde ise düz duvar görülür. Naos doğu duvarda ise merkezi apsisi, kuzey (yerden yükseklik 1.32 m, genişlik 0.82 m., yükseklik 3.44 m., derinlik 0.15 m.) ve güneyinde (yerden yükseklik 1.23 m, genişlik 0.68 m., yükseklik 3.67 m., derinlik 0.14 m.) apsis şeklinde küçük nişler görülmektedir. Yerden yükseklik, derinlik ve genişlikleri farklı bu nişlerden güneydekinin yarım dairesinde fragman duvar resmi yer alır. Ölçü farklılıkları ve duvar resmi değerlendirildiğinde bu nişlerin zemine kadar uzandığı ve 5.-6. yüzyılda görmeye başladığımız üçlü apsis düzenlemesi ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. İlk inşa evresinde 5. yüzyıl yapılarında içte niş şeklinde düzenlenen bu apsidoller, 6. yüzyıl ile birlikte cephelere yansıtılmıştır (Pekak, 2009: 154). Iustinianos I (527-565) döneminde inşa edilen Sırbistan Caričin Grad'daki Piskoposluk Kilisesi'nde, kuzey ve güney neflerinin doğusunda yer alan küçük apsisler bu düzenlemeye örnektir (Hoddinott, 1963: 206-209; Hoddinott, 1975: 256; Varalis, 2006: 286). Liturji ile bağlantısının kesinlik kazanmadığı bu apsis, KM'nin doğu cephesindeki düzenleme ile benzer özelliktedir (Caraher ve Moore ve Olson ve Papalexandrou, 2013: 79-92).

KM'nin pencere ve kemerlerinin çevresinde keramoplastik süs çömlekleri, FC'nin ise tuğla ve harçlarla oluşturulmuş geometrik süslemeler yer almaktadır. İstanbul'da 13.-14. yüzyıl yapılarında gördüğümüz bu düzenleme, FC ve KM'nin Palaiologoslar döneminde (1261-1453) restore edildiğini gösterir. Geç Bizans dönemi yapılarında cepheler hareketlilik kazanır, bu dönem yapılarında birçok süseme unsuru görülmeye başlar (Eyice, 1961: 25-28, Res. 9-11, Ötüken, 1978: 214). İstanbul başta olmak üzere Bulgaristan çevresindeki 13.-14. yüzyıllara tarihlendirilen birçok kilisenin cephelerinde keramoplastik süs çömlekleri uygulanmıştır (Eyice, 1961: 28-28, Ötüken, 1978: 222). TAKAY'ın doğu cephesinde ise içten yarım daire, dıştan beş cepheli düzenleme Trabzon Ayvasil Kilisesi (13.-14. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 145, 146, Plate XXVa, Fig. 6), Trabzon Aziz Akindinos Kilisesi (10.–15. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 146, 150, Fig. 7) ve Giresun Kiliseyanı Manastırı'nın (12.–14. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 152-154, Fig. 11) apsisleri içten yarım daire dıştan beş cephelidir. Bu düzenlemenin Trabzon'daki kiliselerde sıkça uygulandığını belirten araştırmacılar, bazilikal plan şemasının Yunan ve Balkan kiliselerinin karakteristik özeliği olduğunu öne sürer (Winfield ve Wainwright, 1962: 142, 159). Ballance tarafından incelenen Trabzon'daki 10.-14. yüzyıl kiliselerinin doğu cephelerinde çoğunlukla beş cepheli bir düzenleme görülmektedir (Ballance, 1960: 174). Doğu cephe düzenlemesi açısından TAKAY, Trabzon, Bithynia ve İstanbul'daki kiliselerin doğu cepheleri ile kısmen benzer özelliklere sahiptir. TAKAY ve parekklesionun doğu cephesini Paphlagonia, Pontos, İstanbul, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Kırım yapıları arasında değerlendirmek mümkündür.

2.2.2.4.Parekklesion, Mezar Yapıları (Şapel) ve Vaftizhaneler (?):

Erken Bizans dönemi ile dini yapıların çevresinde görmeye alıştığımız parekklesionlar Orta Bizans dönemi sonrasında kiliselere birişik olarak inşa edilen parekklesionlar ek yapı ve gömü alanı olarak kullanılmıştır.

Kiliselerin yanında ya da bitişik olarak inşa edilen yapılar, özel şapel yapıları ve gömü alanları olarak tanımlanmıştır (Teteriatnikov, 1988: 65). İstanbul ve özellikle Anadolu başta diğer birçok ülkede yapıların yanına inşa edilmiş ek yapılar bulunmaktadır. Bunlar araştırmacılar tarafından özellikle şapel olarak tanımlanmıştır. İstanbul Konstantin Lips Manastırı Kilisesi, Kaş Dereağzı Kilisesi, Erzurum Penek (Bana) Katedrali, Ani Öşvank Katedrali, Ani Katedrali, İsrail Shivta Kuzey Kilisesi, Ereruk Bazilikası, Gürcistan Akura Aziz David Kilisesi, Gürcistan Gurjaani Kvelatsminda Kilisesi, Mısır Deir el-Abiad Manastırı (Beyaz Manastır) ve Irak Rusafa

Tetrakonkhos Planlı Kilise gibi birçok yapının yanındaki ek yapılar özel mezar yapıları ile şapel olarak tanımlanmıştır (Teteriatnikov, 1988: Fig. 1-20).

Araştırmacılar tarafından kiliselerin çevresi, alt ve üst katlarında inşa edilen parekklesion ve şapeller, mezar yapıları ve gömü alanları olarak ifade edilmiştir (Alpaslan, 1998: 167). Anadolu çevresinde birçok yapıda görmeye alıştığımız bu yapılar, İstanbul ve çevresindeki yerleşim alanlarında çoğunlukla yapıların çevresinde ve alt katlarında karşımıza çıkmaktadır (Alpaslan, 1998: 167). TAKAY bu yapılara örnektir. Bu yapıların dışında Amasra'daki yapıların güneylerine açılan kapılar ve KM'nin naos güneyinden alt kata ulaşan (günümüzde kapalı) merdivenler bu görüşü destekleyen örneklerdir. Kafkasya, Filistin, Mısır ve Suriye'de ise Anadolu'daki ek yapılardan farklı olarak yapıların üst katlarında da benzeri uygulamalar görülmektedir (Alpaslan, 1998: 167).

Kiliselerde konomik ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak inşa edilen parekklesionlar, Geç Bizans döneminde çok fazla inşa edilmiştir. Araştırmacılar tarafından mezarlık olarak tanımlanan parekklesionlar ilk geişim evresini 4.–5. yüzyılda tamamlamış ve liturjide yerini almıştır. 4. ve 5. yüzyılda inşa edilen parekklesionlar, yanında yer aldıkları yapılardan farklı yapı ve özelliklere sahiptir. 5. yüzyıl ile birlikte yapılarla bütünlük göstermeye başlamış, İkonoklasmus dönemi (726-842/843) öncesinde parekklesionlar kiliselerin ayrılmaz parçasıdır (Ćurčić, 1977: 94). Orta Bizans dönemi ile form özelliklerini kazanan yapılar 10.–12. yüzyıl arasında çoğunlukla şapel olarak kullanılmıştır. 13.–14. yüzyılda inşa edilen parekklesionlar, çoğunukla doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlıdır (Johnson, 1991b: 1587). TAKAY'ın güneyinde yer alan parekklesion, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, doğuda içten ve dıştan yarım daire apsisli küçük bir yapıdır. Parekklesion kilisenin naos, narteks, çevresindeki alanlar gibi mezarlık işlevi görmüştür.

Parekklesion, şapel ve mezar yapıları olarak inşa edilen yapıların doğu bölümlerinde apsislerin yer aldığı dini yapılar bulunmaktadır. Erzurum, Penek (Bana) Katedrali, Gürcistan Gurjaani Kvelatsminda Kilisesi, İstanbul Konstantin Lips Manastırı Kilisesi ve Kaş Dereağzı Kilisesi gibi daha birçok yapının şapelleri apsislidir. Ayrıca İstanbul Konstantin Lips Manastırı Kilisesi, Kaş Dereağzı Kilisesi ve Antalya H.Nikolaos Kilisesi'ndeki şapeller ikinci katta bulunur ve buradaki şapellerin doğusunda birer apsis yer alır (Teteriatnikov, 1988: Fig. 1-20, Alpaslan, 1998: 168). İstanbul ve Kaş örnekleri Kafkasya, Filistin, Mısır ve Suriye'deki yapıların çoğunlukla üst katlarında görülen şapeller ile benzer özelliktedir (Alpaslan, 1998: 167). İncelemenin konusunu oluşturan TAKAY'ın güneyindeki parekkesion yapı ile aynı yüksekliktedir ve doğusunda bir apsis bulunur, Amasra'daki kiliselerin de Kafkasya, Filistin, Mısır ve Suriye'deki yapılardan farklı olarak TAKAY örneği ile benzer özelliklere sahip olmalıdır. Filyos ve Amasra'daki dini

yapıların güneylerindeki açıklıklar Bulgaristan, Gürcistan, Makedonya, Sırbistan, Suriye gibi birçok ülkedeki yapılarda güneyde ve diğer birçok açılarında karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Gürcistan Gurjaani Kvelatsminda Kilisesi'nde (8. yüzyıl) güney ve kuzeyde şapeller bulunmaktadır (Teteriatnikov, 1988: 66-67, Fig. 7). İncelenen yapılarda üst katlarda şapel ya da mezar yapısının bulunmadığı açıktır. Bu yönüyle özellikle Kafkasya ve Suriye'deki farklılaşmaktadır (Teteriatnikov, 1988: 67).

Geç Bizans döneminde İstanbul yapılarında görmeye alıştığımız mezar yapılarına Khora Manastırı Kilisesi'nin güneyi ile Pantokrator Manastırı Kilisesi'nin şapeli örnektir (Mathews, 1976: 42,74). Çeşitli form ve özellikte inşa edilen birçok örneği bulunan parekklesionlara ise İstanbul Pammakaristos Kilisesi'nin, güneyindeki kapalı Yunan haçı planlı parekklesion (Johnson, 1991b: 1587-1588), Konstantin Lips Manatırı, güneydeki parekklesion ve İstanbul Kalenderhane Camii'nin güneyindeki parekklesion örnektir (Mathews ve Hawkins, 1985: 129). Parekklesionve çevresindeki yapılar çoğunlukla liturji ile ilgili ek yapılardır (Teteriatnikov, 1996: 1-240). TAKAY'ın güneyindeki parekklesion ve manastıra ait ek yapılardaki liturji günümüze kadar gerçekleştirilen sınırlı arkeolojik çalışmalarla açıklanamamıştır. Devam eden çalışmalarda tespit ediecek veriler, mekanları ve parekklesionların liturjisi hakkında daha özgün bigiler edinmemizi sağlayacaktır. İstanbul kiliselerindeki parekklesionlar 13.-14. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir (Mathews ve Hawkins, 1985: 129). Bu parekklesionlar şapel olarak kullanılmış, duvar resimleri de şapellerle bağlantılı olarak resmedilmiştir (Ousterhout, 1995: 63-76). Bu düzenleme, naos ile sınırlı TAKAY'ın parekklesionunu hatırlatır.

TAKAY'ın güneyindeki parekklesion, çalışma kapsamında incelenen Kuzeybatı Karadeniz yapıları arasında üniktir. İstanbul başta olmak üzere Lykia, Kilikya'da inşa edilen kiliselerin çoğunda parekklesion yer almaktadır. Lykia'da 147 yapının 33'ünde parekklesion bulunması (Alpaslan, 1998: 166–167), Takay'ın Geç Bizans döneminde önemli bir yapı olduğunu gösterir. Doğu Karadeniz'de kiliselerin çevresinde görmeye alıştığımız parekkesionlara Giresun Kiliseyanı Manastırı (12.–14. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 152-154, Fig. 11), Trabzon Geyikli Kilisesi (14. yüzyıl sonu-15. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 142), Trabzon Ayavarvar Azize Barbara Manastırı (Ballance, 1960: 171–172), Trabzon Kilise B (1204 öncesi), Nakıp Camii (1204 öncesi), Aziz Eugenios Kilisesi (1204-1261), Nyssa Aziz Gregory Kilisesi (1204-1261) (Bryer ve Winfield, 1985: 248–250, Section XX), Panagia Khrysiotissa Kilisesi (Erken Bizans dönem) (Stewart, 2010: 164, 173, Fig. 5, 7), Selanik Kutsal Arkhangeloi Kilisesi (parekklesion günümüzde mevcut değildir), Selanik Aziz Panteleimon Kilisesi'ndeki (Ćurčić, 2003: 81, Fig. 20, 56) ve Kappadokia Çanlı Kilise'nin (11. yüzyıl)

kuzeyindeki (13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başı)[266] (Ousterhout, 2007: 395) parekklesionlar, TAKAY'ın güneyindeki parekklesion gibi sonradan inşa edilmiş ek mekanlardır. Kısacası TAKAY'ın parekklesionu, Kuzeybatı Karadeniz yapıları arasında üniktir. Geç Bizans döneminin önemli örnekleri arasında gösterilen TAKAY'ın parekklesionu, İstanbul, Pontos, Lykia, Kilikia, Kıbrıs ve Yunanistan'daki örneklerle plan, mimari ve duvar resimleri açısından benzer özelliklere sahiptir. tüm bu karşılaştırmalar doğrultusunda TAKAY'ın parekklesionunu 10-12. yüzyıl ya da 12. yüzyıldan hemen sonra inşa edildiği ve şapel olarak kiliseye dini ve ekonomik açıdan katkı sunduğu öne sürülür.

Araştırmanın konusunu oluşturan kiliselerde vaftizhane bulunmamaktadır. FC, KM ve DBK'nın güneyindeki açıklıkların bir vaftizhane ya da dini işlevli bir alana açıldığı düşünülmektedir. Karşılaştırmalar sonucunda elde edilen verilerden hareket edilen sunulan bu sav sunulurken, günümüzde kent müzeleri dahil olmak üzere bu yapıların çevresinde herhangi bir vaftizhane ya da piscina kalıntısına rastlanmamış olması düşündürücüdür. Ayrıca vaftizhanelerin çok büyük örneklerinin yanında küçük ve basit yapılara sahip örneklerinin inşa edildiği de unutulmamalıdır. Sharp'ın kent yapılarını Bulgaris'tan çevresindeki yapılardan kısmen farklı olduğunu yazar. Bulgaristan'daki Bizans kiliselerinin genellikle büyük ve merkezi bazilikalar olduğunu yazan araştırmacı, bu büyük yapıların çevresinde şapeller ya da vaftizhanelerin bulunduğunu ifade ederek FC ve KM'nin bu yapılardan farklı olduğunu belirtmesi kısmen doğrudur fakat vaftizhaneler konusu düşündürücüdür (Sharp, 2010: 97).

Amasra DBK, FC, KM ve AAMK (I. ve II. Evre) güney naos duvarlarında birer açıklık bulunmaktadır. AAMK'nın ilk evresinde duvarlar tahrip olmuş ve kapılar tespit edilememiştir. İkinci evrede aynı yapının üzerine daha büyük kilisenin ise naos güney duvarının batısında yaklaşık 1.00 m. ölçülerinde bir kapı yer almaktadır. DBK, FC, KM'de ise güney cephenin doğusunda bir açıklık yer almaktadır. FC, KM ve AAMK'nin ikinci evresinde güney naos duvarlarında birer açıklık bulunmaktadır.

DBK'nin güney duvarı günümüzde yıkılmıştır fakat sadece kapı görülmektedir. Fakat KM ve FC'nin güney duvarlarının doğsundaki kapatılan kapılar, bu alanlarda ek bir yapı ile bağlantı kurulduğunu gösterir. Amasra'daki kiliselerin güney naos duvarlarında birer kapı bulunmaktadır. Bu kapılar güneydeki ek mekanlarla bağlantı kurmaktadır. FC ve KM'nin güney duvarlarının doğusundaki bu açıklıklar kapatılmıştır. Her iki yapının içerisinde duvarlar sıvanarak boyandığı için bu alanlar sadece dışarıdan görülebilemektedir.

[266] Kappadokia'daki parekklesionlar için bakınız: (Restle, 1967: I-II-III).

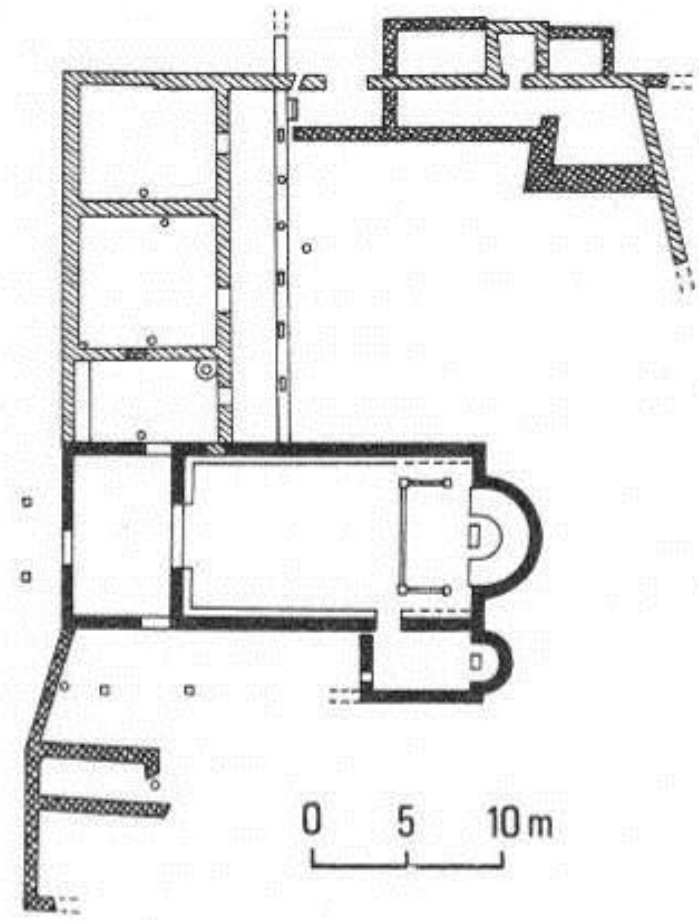
Dört yapıdaki kapılar, kiliselere narteks girişleri dışında naos güney duvarlarındaki kapıların zorunluluktan açılmış olabileceğini düşündürür. DBK, kent surlarının kuzeydoğusunda bulunur ve yapıya narteksin kuzeyindeki kapıdan girilmektedir. Bu kapının dışında güneyden yapıya girilecek ek bir kapının bulunma ihtimali akıllara gelir fakat naos güney duvara kapı açmak yerine liturjik olarak narteks güney duvarda kapının bulunması daha doğru olacaktır. Çünkü narteksler naostaki ibadete katılamayan, çeşitli kefaretlerle cezalandırılmış kişiler, doğum sonrası kadınlar, vaftiz olmamış kişiler ya da bazı özel durumlara sahip halklar için planlanmıştır (Mathews, 1971: 152; Viktoria, 2016: 19). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Amasra yapılarında güneydeki açıklık iki şekilde yorumlanabilir, bunlardan ilki ek yapı, ikincisi ise vaftizhane olduğudur. FC dışında diğer yapılar çok küçüktür ve bundan dolayı da FC dışında diğer yapılara sonradan ek yapıların yapılma ihtimali çok güçlüdür. Din adamları ya da kilisede ana ibadet için gerekli liturjik eşyaların bulundurulduğu ek bir yapı tahmin edilmektedir. Diğer önemi bir husus ise güneydeki bu kapıların vaftizhanelere açılmalarıdır.

Erken Bizans dönemine tarihlendirilen birçok kilisede, yapıya bitişik inşa edilmiş vaftizhaneler ve içlerinde piscinaların yer aldığı bilinmektedir (Özyurt-Özcan, 2004: 86). Bu durumdan hareketle Amasra kiliselerinin güneyinde ve çevresinde vaftizhane, piscina ya da mezar yapısının yer aldığı düşünülmektedir.

Hıristiyanlar, kirli geçmişten kurtulmak ve günahlardan arınmak için kutsal suyla ayin yapmakta (sakrament) ve bunu dinin en önemli hususları arasında kabul etmektedir (Erdem, 1995: 133). Erken Bizans döneminde kiliselerin güney duvarlarındaki kapılar buralara ilave edilen vaftizhanelere açılmaktadır. Bu yapılara 5. ve 6. yüzyıllara tarihlendirilen birçok örnek bulunmaktadır. Amasra çevresi ve AAM'de gerçekleştirilen incelemelerde vaftizhaneye ait herhangi bir veri tespit edilememiştir. Verilerin yetersizliği, Amasra kiliselerinde vaftizhanenin varlığı sorusunu düşündürür. Bu durum ileriki dönemlerde yapılar üzerinde gerçekleştirilecek GPR Jeoradar gibi arkeojeofizik yöntemler vasıtasıyla kiliselerin naos, narteks ve çevrelerindeki arazilerde gerçekleştirilecek çalışmalar bu yapıların çevrelerinde bulunmuş olabileceği tahmin edilen vaftizhaneler ve birçok yapı kalıntısı hakkında önemli veriler elde etmemize yardımcı olacaktır. Son yıllarda GPR Jeoradar incelemeleri toprak altında kalmış arkeolojik yapıların tespit edilmesinde çok fazla tercih edilen yöntemler arasındadır. Arkeojeofizik uygulamalar gelişmiş projelerde sıkça uygulanan bir yöntemdir. GPR Jeoradar incelemeleri, kiliselerin hasar görmeden çevrelerindeki kalıntıların tespit edilmesinde yardımcı olacaktır.

Bulgaristan, Hırvatistan ve Sırbistan sınırlarında 5.-6. yüzyıl arasına tarihlendirilen bazı tek nefli kiliselerin güney duvarında naostan doğrudan bir kapı yardımıyla girilen vaftizhaneler ve

mezar yapılarının yer aldığı kiliseler bulunur (Hoddinott, 1975: 297, Fig. 84; Ilić, 2006: 226-227, Fig. 1-2; Ilić ve Jeremić, 2018: 215, 218, Fig. 10-11, 14). Bulgaristan Isperihovo sınırlarında, kentin yaklaşık 20 km. güneyinde Rodop Pazarcık eteklerinde 4. yüzyıl sonu ve 5. yüzyıl başına Isperihovo Manastır Kilisesi ile güney ducarındaki vaftizhane bu yapılar arasında en erken örneklerdir[267] (Hoddinott, 1975: 297, Fig. 84). Kıbrıs'ın güney sahillerinde 5. ve 7. yüzyıl arasına tarihlendirilen kiliselerin yanına inşa edilmiş küçük boyutlu birçok vaftizhane bulunmaktadır (Georgiou, 2013: 117-126).

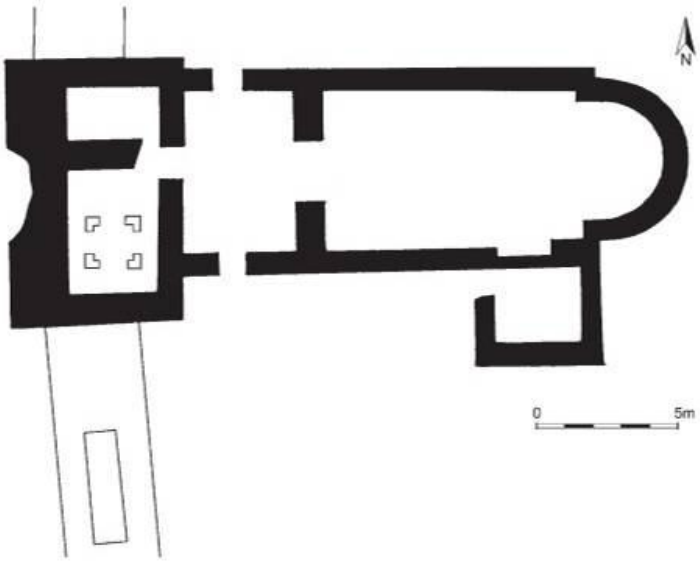

Çizim 182 Bulgaristan Isperihovo Manastır Kilisesi (4. Yüzyıl Sonu-5. Yüzyıl Başı)

[267] 4. yüzyıl sonu ve 5. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Kilisenin kuzey ve güney batısına farklı iki evrelerde yapılar inşa edilerek kilise büyük bir manastır haline dönüştürülmüştür. Kilise doğu-batı doğrultusunda tek nefli, batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks, doğuda ise içten ve dıştan yarım daire bir apsis yer almaktadır. Narteksin batı, kuzey ve güneyinde birer açıklık bulunmaktadır. Narteksten naosa merkezdeki bir kapı yardımıyla girilmektedir. Kilise moloz taş ve kırmızı-pembemsi harç malzemeyle inşa edilmiştir. Naosun güney duvarında eksenin doğusunda bulunan kapı, kilise ile aynı anda inşa edildiği tespit edilen vaftizhaneye açılmaktadır. Sonraki dönemlerde ise kilisenin narteksinin kuzeyine bebekler için ek bir vaftizhane daha ilave edilmiştir. Manastırın diğer yapıları daha çok moloz taş, harç ve çamurdan inşa edilmiştir. Ek yapılar arasında manastıra ait mutfak bölümleri ve din adamları (keşişler) tarafından konaklama amacıyla kullanılmış odalar yer almaktadır. Çevrelerindeki arazilerin ise buradaki keşişler tarafından ekilerek tarım arazisi için kullanıldığı ifade edilmiştir (Hoddinott, 1975: 297, Fig. 84)

(Hoddinott, 1975: 297, Fig. 84)

Hırvatistan Veliki Gradac (Taliata) mevkindeki kilise ve vaftizhane yapıları (6. yüzyıl) benzer bir diğer yapıdır[268] (Ilić, 2006: 227, Fig. 2; Ilić ve Jeremić, 2018: 215, Fig. 10-11).

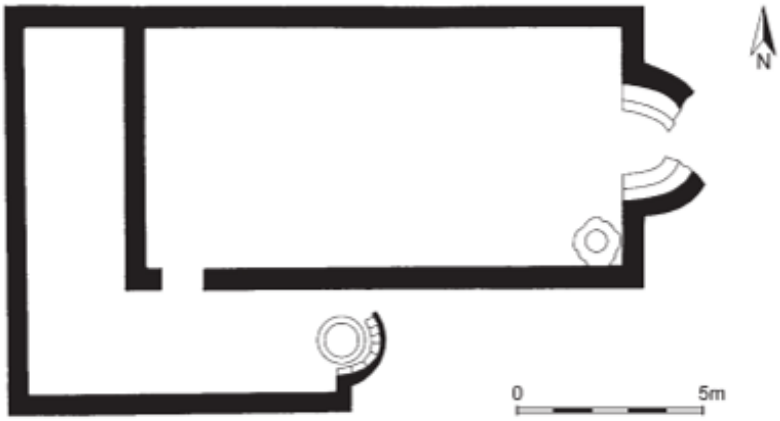

Çizim 183 Hırvatistan Veliki Gradac (Taliata) Kilisesi ve Vaftizhane (6. Yüzyıl)
(Ilić, 2006: 227, Fig. 2; Ilić ve Jeremić, 2018: 215, Fig. 10-11)

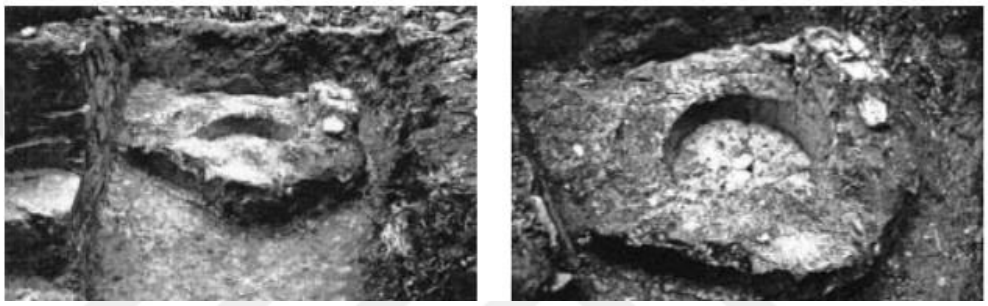
Sırbistan Babotinac'ın Prokuplje Kilisesi'nin (6. yüzyılın ilk yarısı) batısından güneyinde L şeklinde bir koridor ve bu alanın doğusunda vaftizhane yer almaktadır[269] (Ilić, 2006: 229-231, Fig. 7).

[268] Hırvatistan Veliki Gradac'ta tarihi kale yerleşiminin içinde tek nefli bir kilise ve güneyinde bir vaftizhane bulunmaktadır (Taliata) (Ilić, 2006: 226-227, Fig. 2; Ilić ve Jeremić, 2018: 215, Fig. 10-11). Geç Roma-Erken Bizans döneminde Moeeia ve Dacia Ripensis yerleşimlerinin sınırında yer almaktadır. Kilisenin duvarları kısmen temel seviyesinde korunmuştur. Kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks, doğusunda ise üçten ve dıştan yarım daire bir apsis bulunmaktadır. Kilisenin güney duvarının doğusunda derin bir niş, güney cephede ise bu nişle simetrik olarak tasarlnamış vaftizhaner yer almaktadır. Kilisenin batısındaki narteksin dört cephesinde de birer açıklık bulunur. Narteksin doğusunda eksende bulunan kapı, naosa girişi sağlar, kuzey ve güneyde ise simetrik birer açıklık bulunmaktadır. Narteks batıdan kalenin burcuna bitişiktir. Kilise kalenin batı kapısının yakınındaki kulenin bitişiğine inşa edilmiştir. Kapılar 6. yüzyılda kilisenin inşa edildiği dönemde örülerek kapatılmıştır. Kuzey ve güneyde iki mekandan oluşan kulenin kuzeydeki kare, güneydeki geniş olan dikdörtgen planlı ise dikdörtgendir. Güneydeki kule daha sonradan vaftizhane olarak kullanılmıştır. Araştırmacılar ilk olarak burada vaftiz olan insanların ya da kaledeki askerlerin buradan sonra nartekse oradan da naostaki ibadete dahil olduklarını yazar (Ilić, 2006: 227, Fig. 2). Kilisenin güneyindeki ek mekanın ise naos ile organik bir bağlantısı yoktur. Bir önceki örnekte olduğu gibi bu yapının da ilk olarak vaftizhane olarak planlandığı sonradan da vaftizhanenin narteksin güneybatısına alındığı düşünülmektedir.

[269] Sırbistan Babotinac, Prokuplje sınırlarındaki kilise, 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Erken Bizans dönemi için önemli liturjik değişikliklere sahip yapının güneyindeki bu uygulama diakonikon uygulamasını düşündürmektedir.1950'lerdeki kazı çalışmaları yerleşimin önemli piskoposluk alanı olduğunu gösterir fakat çalışmalar ve eldeki veriler yetersizdir. Kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır, batıda kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks, doğuda ise içten ve dıştan yarım

Çizim 184 Sırbistan, Babotinac, Prokuplje Kilisesi (6. Yüzyıl) (Ilić, 2006: 231, Fig. 7)

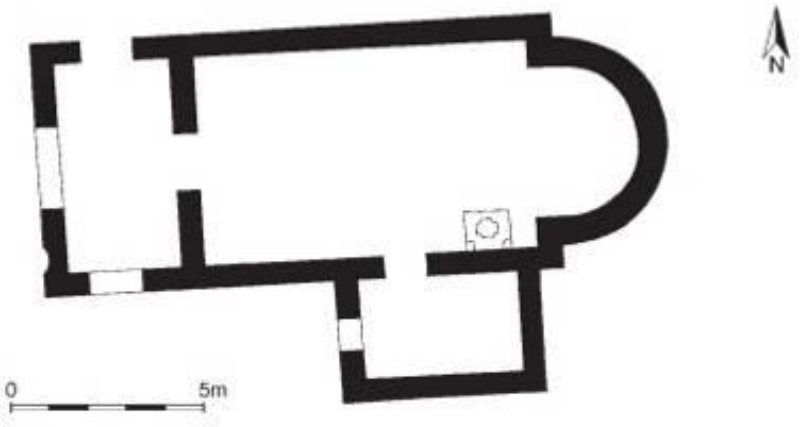

Resim 361 Sırbistan, Babotinac, Prokuplje Kilisenin Güneyindeki Vaftizhane ve Vaftiz Havuzu (6. Yüzyıl) (Ilić, 2006: 231, Fig. 8)

Sırbistan Boljetin'deki (Smorna) Kilise (6. yüzyılın sonu) ve güneyindeki vaftizhane benzer plan özelliklerine sahiptir[270] (Ilić, 2006: 226, Fig. 1; Ilić ve Jeremić, 2018: 218, Fig. 14).

daire bir apsis yer alır. Kilisenin batısında, narteksin güneyine bitişik L şeklinde ek bir yapı görülür. Güneydeki bu alanın doğusunda içten ve dıştan yarım daire apsis, içinde ise haçvari planlı vaftiz havuzu bulunur (Ilić, 2006: 229-231, Fig. 7-8). İlk olarak burada vaftiz olan Hıristiyan halkın kilisenin narteksine oradan da naostaki ibadete dahil olduğu düşünülmektedir. Araştırmacılar tarafından çizilen kilise ve vaftizhane planında narteks ile naos arasındaki kapı belirtilmemiştir.

[270] Tuna sınırında Sırbistan'ın Boljetin (Smorna) mevkinde yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda tek nefli kilisenin batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks, naosun doğusunda ise içten ve dıştan yarım daire bir apsis yer almaktadır. Narteksin kuzey, güney ve batısında birer açıklık bulunmaktadır. Narteksin doğusundaki kapı doğrudan naosa açılmaktadır. Naos, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve güney duvarda eksenin doğusunda bir kapı bulunmaktadır. Bu kapı güneydeki doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı vaftizhaneye giriş sağlar. Naosun güneydoğusunda ve bu kapının yakınında bir sunak yer almaktadır. Güneydeki bu alan içinde taş ve harç malzemeli, haçvari planlı vaftiz havuzu görülmektedir. Vaftiz havuzu iki kat kireç sıvayla kaplanmıştır. Vaftizhanenin batısında dikdörtgen bir kapı bulunmaktadır. İncelikle dışarıdan giren halkın burada vaftiz olduktan sonra naostaki ayine dahil olabildikleri bilinmektedir (Ilić, 2006: 226, Fig. 1). Kalede yer alan bu kilisede askerlerle Hıristiyan halkın vaftiz edildikleri düşünülmektedir. Bu kiliseye benzer örnekler, yerleşimin güneyinde, Tsébélda civarında yer alır (Ilić, 2006: 226, Fig. 1).

Çizim 185 Sırbistan Boljetin (Smorna) Kilise ve Güneyindeki Vaftizhane (6. Yüzyıl Sonu)
(Ilić, 2006: 226, Fig. 1; Ilić ve Jeremić, 2018: 218, Fig. 14)

5. ve 6. yüzyıl arasına tarihlendirilen Bulgaristan, Sırbistan ve Hırvatistan'daki bu kiliselerin güneylerindeki vaftizhaneler ile Amasra kiliselerindeki açıklıklar örtüşmektedir. Her ne kadar bu alanlar günümüzde kapatılmış olsalar da kapatılan bölümlerin onarım izleri görülebilmektedir. Yukarıda incelediğimiz örnelerde vaftiz havuzları, çoğunlukla haçvari planlı, küçük ölçekli ve kiliselerin boyutları ile orantılıdır. Kısacası Erken Bizans dönemine tarihlendirilen bu kiliseler gibi Amasra'daki FC, KM, DBK'nın da güneyindeki alanlarda vaftizhane ve mezar yapılarının yer alma ihtimali güçlüdür[271]. Bu alanlarda gerçekleştirilecek arkeolojik çalışmalar, sondaj incelemeleri ya da bunlardan da önce jeoradar araştırmaları, bu görüşlerin doğruluğu ya da reddedilebilir olduğunu açıkça ortaya çıkartacaktır.

2.2.2.5.Kapılar:

TAKAY'da naosun güneyinde, narteksin kuzey ve güneyinde birer kapı bulunmaktadır. Narteksteki kapılardan kuzeydeki dışarı açılırken güneydeki kapı üçüncü evrede yapıların inşası sırasında örülerek kapatılmıştır. Naosun güneyindeki kapı, ikinci evrede kilisenin güneyine inşa

[271] Dışarıdan doğrudan giriş sağlanann yapıların içlerindeki vaftiz havuzları Vaftizci Yahya'nın şu arınma çağrısı ile örtüşmektedir; *"Yeruşalim, bütün Yahudiye ve Şeria yöresinin halkı ona geliyor, günahlarını itiraf ediyor, onun tarafından Şeria Irmağı'nda vaftiz ediliyordu. Ne var ki, birçok Ferisi'yle Saduki'nin vaftiz olmak için kendisine geldiğini gören Yahya O'nlara şöyle seslendi: "Gerçi ben sizi tövbe için suyla vaftiz ediyorum, ama benden sonra gelen benden daha güçlüdür. Ben O'nun çarıklarını çıkarmaya bile layık değilim. O sizi Kutsal Ruh'la ve ateşle vaftiz edecek"* (Yeni Ahit/İncil, Matta 3). Kutsal Kitap'ta geçen bu ifadeler Erken Bizans dönemi dini yapılarında vaftizhanelerin arınmak amacıyla neden inşa edilmiş olduklarını açıklar. Quinisextum Konsil, Kanon 31 metinlerinde vaftiz olmanın Hıristiyanlar için çok büyük öneme sahip olduğu anlatılır. Vaftiz her ayin için önemli bir hazırlık olarak ifade edilmektedir. Hıristiyanlar'ın ayin uygulaması için kiliseler, şapeller ve din adamına ait yapılarda vaftizler yapılmaktadır (Mathews, 1995: 136).

edilen parekklesion ile bağlantı kurmak için açılmıştır. Naosun güneyindeki kapı ile parekklesionun güneyinde atriuma açılan kapı aynı eksendedir.

Çalışma kapsamında incelenen OGC, FC, KM ve DBK'ın kuzeyindeki kapılar doğrudan dışarı açılmaktadır. İncelenen bu yapılardan sadece DBK'nın kapısı açık, FC'nin kapatılmış, KM'nin ise pencere haline dönüştürülmüştür. Ayrıca Eskipazar Kilise B'nin de narteksinin uzeyinde sonradan kapatılmış bir kapı görülmektedir. bölgedeki kiliselerin narteksinin kuzeyindeki kapıların liturji ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Trabzon Panaghia Khrysokephalos Kilisesi (12. yüzyıl-?) (Anabolu, 1969: 6, 7, 12), Aziz Eugenios Kilisesi (Anabolu, 1969: 8, 12 - Res. 15-18), Nakip Camii (10–11. yüzyıl) (Anabolu, 1969: 9, 12, Res. 19-20) ve Aziz Philippe Kilisesi'nin (Anabolu, 1969: 9, 7, 12), Trabzon Geyikli Kilisesi (14. yüzyıl ya da 15. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 142). Trabzon - Ayvasil Kilisesi (13.-14. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 145, 146, Plate XXVa, Fig. 6), Aziz Akindinos Kilisesi (10.–15. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 146, 150, Fig. 7), Kiliseyanı Kilisesi (12.–14. yüzyıl) (Winfield ve Wainwright, 1962: 152-154, Fig. 11) gibi Doğu Karadeniz yapılarında, narteksin kuzeyinde birer kapı bulunmaktadır. Kısacası, Karadeniz sahil kentlerindeki birçok kilisede, narteksin kuzeyinde bir kapı bulunmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen OGC, TAKAY, FC, KM , DBK bunun göstergesidir.

2.2.2.6.Naos, Narteks ve Atrium Zemin Döşemeleri:

Kiliselerin zemin döşemelerinin altı ve çevresindeki alanlar mezarık olarak kullanılmıştır. AGKMK, OGC, KM ve FC'nin zemin döşemeleri ve çevresindeki arazi yapıları çok fazla değişime uğradığı için bu alanlarda inceleme gerçekleştirilememiştir. AGKMK, günümüze ulaşmamış ve tamamen yıkılmıştır. OGC'nin zemini günümüzde halı kaplıdır. Restorasyon sırasında kilisenin içindeki halılar kaldırılmış ve zemin döşemesi beton malzemeyle yeniden düzenlenmiş, özgün zemin döşemesi günümüze ulaşmamıştır. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikaların naos ve narteks zeminleri çoğunlukla mozaik, mermer, taş plakalar ya da tuğladan yapılmış zemin döşemesine sahiptir. İstanbul başta olmak üzere Karadeniz çevresindeki benzer plan şemasına sahip bazı kiliselerin zemin döşemeleri günümüze ulaşmıştır. Bunların zemini mezarlık olarak kullanılmıştır. Sinop Balatlar Kilisesi, Amasra ve Filyos kiliseleri bunun göstergesidir[272].

[272] Sinop Balatlar Kilisesi, 12.-13. yüzyıl mezar yapıları için bakınız: (Duyar, Atamtürk, Abufaur ve Özener, 2016: 119-132), Filyos TAKAY 9.-13. yüzyıl mezar yapıları için bakınız: (Gür, 2019: 633-664).

Kiliselerin zeminlerinde kullanılan malzeme, yapıyı inşa ettiren banı, dönemin koşulları ve ekonomik şartlar doğrultusunda değişiklik göstermektedir. Karadeniz çevresindeki kiliselerin zeminlerinde çoğunlukla mermer plakalar kullanılmıştır. Bulgaristan çevresindeki birkaç kilisenin zemin döşemesi günümüze ulaşmıştır. Kutsal Havarilerin 1. Evresi, Mesembria Kuzey Liman yakınındaki bazilika, Odessos'taki Khan Krum Bazilikası ve Djanavara Kilisesi'nin naosu mermer levhalarla kaplıdır (Viktoria, 2016: 18).

Byala Cape Bazilikası'nın zemini ise pişmiş topraktan yapılmış levhalarla kaplıdır. Callatis'teki Bazilika'nın zemini tuğla ve mermer kaplıdır (Viktoria, 2016: 18). Mesembria Eski Metropolis Kilisesi, Khan Krum Bazilikası ve Djanavara Kilisesi gibi bazı yapıların zemin döşemelerinde mozaik kullanılmıştır (Viktoria, 2016: 18). Eskipazar Hadrianoupolis Kenti'ndeki dini yapıların zemininde 5.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen mozaik kompozisyon bölgenin en özel işçilikleri arasında yer almaktadır (Laflı, 2009: 3-5, Resim 3-4, 8). Kentte tespit edilen birçok kamu, sivil ve sosyal yapıların zeminlerinde de Erken Bizans dönemine tarihlendirilen mozaikler bulunmaktadır (Cumalıoğlu, 2011: 4, 70-77). İstanbul Studios Manastırı Kilisesi ve İstanbul Khalkoprateia Bazilikaları'nın zemin döeşemeleri günümüze insitu olarak gelmiş ünik başkent örnekleridir. Studios Manastırı Kilisesi'nin zemininde geometrik ve figürlü kompozisyonların yer aldığı opus sectile mozaik kompozisyonu görülmektedir. 5. yüzyıla tarihlendirilen bu örnekler, Erken Bizans dönemine tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikalar başkentteki kiliselerin zemin döşemeleri hakkında bilgi edinmemize yardımcı olur (Von Salzenberg, 1854: Pla. IV). Tekirdağ'ın yaklaşık 37 km. güneyindeki Marmara /Perinthos Ereğlisi'nin Kalekapı mevkindeki üç nefli Hellenistik bazilikanın naos zeminindeki mozaik kompozisyonu 5. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başına tarihlenmektedir (Yeşil-Erdek, 2014: 61, Çizim 1-2, Resim 1-6). Kilise plan ve form özellikleri açısından İstanbul Studios Manastırı Kilisesi (Öztürk, 2009: 31, 40, Resim 15) ve OGC ile benzer özelliklere sahiptir. KEKOY I, Çelikel Camii'nin bodrumu ve Kız Sanat Okulu civarında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında tespit edilen apsis içindeki zemin döşeme mozaiği[273] kentteki Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlendirilen yapılardaki mozaik işçiliği hakkında bilgi edinmemize yardımcı olur (Hoepfner, 1967; Akkaya,

[273] Karadeniz Ereğlisi, Orhanlar Mahallesi, 36 Pafta, 64 Ada ve 32 Parselde, Kız Sanat Okulu yakınında gerçekleştirilen kazı çalışması sırasında apsis olduğu ifade edilen yarım daire bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Kiliseye ait bir apsis olduğu müze çalışanları ve Koruma kurulu raporlarında belgelenmiş ve yapı sonraki birçok raporda kilisenin apsisi olarak ifade edilmiştir. Yarım yuvarlağım iç açısı 7.70 m., derinliği ise 3.70 m. olarak ölçülmüştür (Karabük Koruma Kurulu Arşivi, 6019 numaralı belge). 18.02.1991, 23.05.1991, 29-30.05.1991, 23.07.1991, 26,07.1991, 13.08.1991, 08.09.1991, 18.10.1991, 08.11.1991, 29.11.1991, 26-27.12.1991, 15.01.1992, 01.03.1996, 20.05.1996, 31.07.1996, 15.11.1996, 10.04.1997, 09.03.2004, 26.03.2004, 05.04.2004, 20.10.2004, 15.12.2004, 04.02.2005, 08.02.2005, 17-18.02.2005, 21.02.2005, 01.03.2005, 11.03.2005, 29.04.2005, 22.06.2005, 29.06.2005 ve daha sonrasında bölge ile ilgili birçok yazışma gerçekleştirilmiştir. 23.05.1191 tarihli çalışma sırasında mozaiğin tespit edilmesiyle birlikte çalışmalara ara verilmiş ve ilgili kurumlar alan üzerinde çalışmalarını sürdürmüştür.

1994: 50; Belke, 1996: 213-214). Bu örnekler OGC'nin naos ve narteks zeminlerinin mozaik döşemeye sahip olabileceğini düşündürmekten ileriye götürmez. İleriki dönemlerde gerçekleştirilecek GPR Jeoradar gibi arkeojeofizik yöntemler vasıtasıyla kiliselerin naos ve narteksindeki özgün zemin döşemesi hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmemize yardımcı olacaktır.

TAKAY, güneyindeki ğarekklesion, manastır yapıları ve ayrium çevresi mezarlık olarak kullanılmıştır. 9.-13. yüzyıl arasına tarihlendirilen birçok iskeletin yer aldığı yapı çevresinde çok sayıda mezar tespit edilmiştir. 2015 yılında Doç. Dr. Şahin Yıldırım'ın bilimsel danışmanlığında Edward Dandrow tarafından 3. terasta gerçekleştirilen çalışmalar yapının batısının teras olduğunu tamamen kesinleştirmiştir (Yıldırım, 2017a: 470-471). Kilisenin batısındaki teras dışındaki mezarlar çoğunlukla basit toprak mezarlardır. Kilisenin naos ve narteksinde devşirme taş plakalardan inşa edilmiş sarkofagların kapak taşları kilisenin naos ve narteks döşemelerini oluşturmaktadır. Bu alanlarda çok fazla devşirme malzeme kullanılmıştır. Kilisenin güneyindeki parekklesionda ise p.t. zemin döşemesi, altında mezar yapıları görülmektedir. Amasra AAMK'nın kazı çalışmaları sırasında tespit edilen iki evreli kilisenin ilk evresinin zemin döşemesi ve batı duvarları günümüze ulaşmamıştır. İkinci evrenin inşası sırasında ilk evreli yapının zeminindeki mezarlar ve içlerindeki iskeletler ikinci evrede naosa topanmıştır. İlk evreli kilisenin üzerine inşa edilen yapının zemini Horasan harcı ile düzleştirilmiş ve devşirme p.t., kesme taş ve mermer levhalarla kaplanmıştır. Bu kompozisyonun küçük bir bölümü tespit edilmiş diğer kısımlar ise tamamen tahrip olmuştur. ABAMKYHPK'nın zemini ve çevresinde çok sayıda mezar yapısı tespit edilmiş fakat bunlar son yüzyıl içinde tahrip edilmiştir. Zemini tuğla parçacıklı horasan harcıyla kaplanmış ve üzeri çeşitli boyut ve ölçülerideki geometrik kompozisyonlu mozaik döşenmiştir. Eyice 1937 yılındaki incelemelerinde opus aleksandrinum kompozisyonunun bordürlerinde S kıvrımlı mozaik parçaları bazen de kompozisyonun çevresinde levhalarla komposizyonda kullanılan süslemeleri tekrarlayan küçük mozaik parçalarının yer aldığını ifade etmiş (Eyice, 1951a: 483), incelemelerimizde bu döşemeye ait çok küçük parçalar bulunabilmiştir. ABAMKYHPK'nin zemini ile KEKOY I'in zemini özenli bir işçiliğe sahiptir. ABAMKYHPK'nin zemini geometrik opus aleksandrinum, KEKOY I'in zemini ise mozaik döşelidir. OGC'nin konumu, inşa tarihi ve boyutları değerlendirildiğinde naos ve narteks zemininin tuğla, taş ya da mermer levhalarla kaplı olmalıdır. OGC'nin zemini KEKOY I'deki gibi mozaik ya da ABAMKYHPK'deki gibi opus aleksandrinum olduğu düşünülmektedir. İncelemeler arasında en erken tarihli zemin döşemesi ise KEKOY I'de bulunur ve 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

DBK'nın zemini toprak altında kaldığı için inceleme gerçekleştirilememiştir. Batıda alt kat olarak düzenlenen alanda yoğun iskelet kemikleri ve 10-13. yüzyıla ait seramik parçaları tespit edilmiştir. İncelemeler sonucunda kilisenin zemininde çok sayıda mezar yapısının bulunduğu, mezarların ise zemin döşemesinin altında yer aldığı düşünülmektedir.

FC ve KM'nin zemini restorasyonlar sırasında beton dökülerek yenilenmiş, FC'de betonun üzeri halı kaplanmış, KM'de ise bitkisel ve geometrik mozaik kompozisyonuyla bezenmiştir. Bu iki yapının özgün zemin döşemeleri altında mezarlar bulunmaktadır. Bartınlı Rum usta tarafından yerinde incelenen mezarların üzeri betonla örtülmüştür (Avraam, 1872: 48). KM ve FC'nin de özgün zemin döşemelerinin mermer plakalar şeklinde inşa edildiği düşünülmektedir. Plakaların restorasyon çalışmaları sırasında yerlerinden söküldüğü düşünülmektedir.

2.2.2.7.Örtü Sistemleri:

Kiliseler bölgesel özellikleri, işlevleri, yapılış amaçları, yaptıran kişi ve topografik özellikleri açısından, örtü sistemleri konusunda çeşitli özelliklere sahiptir. Bundan dolayı örtü istemleri farklı ölçü ve formda inşa edilmiş birçok tek nefli ve üç hefli kilise yer almaktadır. Genel özellikleri ve bölgesel farklılıkları düşünüldüğünde Kuzeybatı Karadeniz yapılarının örtü sistemleri hakkında ortak bir ifadeye yer vermek mümkün değildir.

Günümüzde AGKMK'nin örtü sistemi yıkıldığı için çatısı hakkında kesin bir ifadeye yer vermek mümkün değildir. Ayrıca OGC'nin örtü sistemi de defalarca onarılmış ve yenilenmiştir. Bu iki yapının örtü sistemlerini, üç nefli Hellenistik bazilikalarla karşılaştırarak değerlendirmek mümkündür. 5.-6. yüzyıl arasına tarihlendirilen üç nefli Hellenistik bazilikal planlı birçok kilise bulunmaktadır. İstanbul Ayasofya I ve II numaralı kiliselerin üzeri, ahşap, kırma çatılıdır (Mathews, 1971: 11-19). Erken Bizans dönemine tarihlendirilen bu bazilikalar, plan tipleri gibi örtü sistemleri açısından da yerel özelliklerle zenginleştirilmiştir (Krautheimer, 1967: 119–fig. 4).

6.yüzyıla kadar Hellenistik bazilikalarda plan ve örtü sistemlerinde köklü değişim olmamıştır. Anadolu genelinde bazilikalarda kırma çatı, beşik çatı ve tonozlar örtü sistemi olarak kullanılmıştır. Yapıların bulundukları bölgeler, boyutları, malzeme ve teknik özellikleri gibi birçok etmen yapıların örtü sisteminde çeşitlilik göstermesine sebep olmuştur. İç Anadolu Yunasitan ve Kıbrıs çevresindeki yapılarda kiliselerin örtü sistemlerinde daha çok beşik tonoz kullanılmış Ege, Akdeniz ve Karadeniz çevresindeki yapılarda kırma çatı ya da beşik çatı uygulanmıştır (Eyice, 1983a: 24; Johnson ve Wilkinson, 1991: 265). Çalışmanın konusunu

oluşturan TAKAY, KM, DBK'nın örtü sistemleri içten tonoz, dıştan ise kırma çatılıdır. Günümüzde bu yapılardan FC ve KM'nin örtü sistemi son yüzyıl içinde büyük değişime uğramış, örtü sistemleri yıkılmış ve Osmanlı döneminde inşa edilen kırma çatılar yenilenmiştir.

1948 tarihli AVGMA fotoğraflarında FC'nin naos örtü sistemi görülmektedir. Kiborion planlı kiliselerin çok azının günümüze örtü sistemi kısmen ulaşmış, bazılarının ise hiç gelememiş temel seviyesindeki yapılardır. FC'nin örtü sistemi ise ortalama 70 yıl öncesine kadar sağlamken son yüzyıl içinde tahrip edilmiştir. İstanbul'da ise kiborion planlı Khora Manastırı Kilisesi'nin örtü sistemi onarımlarla günümüze gelebilmiş kiborion planlı yapıların ünik örneklerinden biridir. Yüksek, poligonal kasnak düzenlemesi, yapının ilk inşa evresinden tamamen farklı ve değiştirildiğini gösterir.

FC'nin örtü sistemi günümüze ulaşmadığı için arşiv araştırmaları konusunda çok fazla zaman harcamayan araştırmacılar ise bu yapının örtü sisteminin içten tonoz, dıştan ise kırma çatılı olabileceğini hatta planının da tek nefli olduğunu ısrarla belirtmiştir. Tüm araştırmalar, günümüze kadar ulaşan çalışmaların sehven hatalı sonuçlara ulaştığını, aslında FC'nin örtü sisteminin tek nefli kiliselerden farklı bir düzenlemeye sahip olduğunu ortaya çıkartmıştır. FC'nin doğu ve batısında üzeri beşik tonoz örtülü kollar, kuzey ve güneyde yerini daha dar kemerlerle desteklenen alanlara bırakır. Merkezdeki kare alan üzerinde ise dört pandantifle desteklenen örtü sistemi yer almaktadır.

FC'nin kasnak ve örtü sistemi hakkında bilgi edinmek için kiborion planlı yapılarla karşılaştırılmak gerekmektedir. Bazı yapılarda içteki kemer düzenlemesi, kuzey ve güney cephelere, hatta kasnak düzenlemesindeki pandantif geçişli yapı, dışarıdan algılanacak şekilde inşa edilmektedir. FC'nin cephelerinde bu oluşum görülmemektedir, bunda yapının geçirdiği onarımlar etkili olmalıdır. Ayrıca kilisenin kuzey ve güney cephelerinde, eksende yuvarlak kemerli iki pencere bulunmaktadır. Örtü sistemi günümüze ulaşan Mudanya Başmelekler Kilisesi, eksenin kuzeyinde dar haç kolları örtü sistemine yansıtılmamıştır. Poligonal kasnak üzerine dört pandantif geçişli merkezi kubbe, içte ve dışta aynı düzene sahiptir. Silifke Boğsak Adası Şapeli, İstanbul Khora Manastırı Kilisesi'nin kubbe örtü sistemi, Alanya Arap Evliyası Şapeli'nin kubbesi ve kasnağının bir bölümü günümüze gelmiştir. Bu yapılardan ilk ikisinin örtü sistemi ve poligonal kasnakları çeşitli onarımlarla günümüze gelmiş ve poligonal kasnak orijinalinden daha yüksek olarak yeniden düzenlenmiştir. Bunların dışında Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi ile Bursa Aziz Aberkios (Kurşunlu) Kilisesi'nin örtü sistemleri günümüze ulaşmamasına rağmen pandantif geçişler, başlangıç seviyesindedir. Anadolu'daki kiborion planlı kiliselerin örtü sistemlerinde tutarlılık görülmektedir. Yukarıda ifade edilen örneklerin

dışında diğer Gürcü yapılarında örtü sistemleri farklılaşmaktadır. Örneğin Kars Koşavank Aziz Minas Kilisesi'nde içten kubbe dıştan piramidal külah dikkat çeker.

Amasra kiliselerinden DBK, KM ve AAMK'nın örtü sisteminin içten ve dıştan tonoz olabileceği unutulmamalıdır. Bu yapılar arasından DBKnın örtü sisteminin kuzey ve güneydoğusundaki beşik tonoza ait bazı kısımlar günümüzde de görülmektedir. Yunanistan'da görmeye alıştığımız tonoz örtü sistemine sahip yapıların benzerleri, Karaman çevresi ve Kıbrıs'ta[274] çok fazla inşa edilmiştir (Eyice, 1983b: 23; Rodley, 1985: 246, Res. 56–57; Rodley, 1994: 23 Stewart, 2010: 162). Bazı küçük bazilikalarda, içten tonoz dıştan ise kırma çatı ya da beşik çatı kullanılmıştır (Eyice, 1983a: 24). OGC'nin günümüzde örtü sistemi beşik çatıdır. Orijinalinde ise beşik çatı ya da kırma çatılıdır. Kilisede nefleri ayıran sütunlar, beden duvarlarının yapısı, kilisenin örtü sisteminin tonoz olmayacağını göstermektedir.

DBK'nın örtü sistemi günümüzde tamamen harabe haldedir. Apsis yarım kubbesi ve naos kuzey duvarda, tonoz başlangıç seviyesi kısmen sağlamdır. Bu bilgiler ışığında TAKAY, KM, DBK, AAMK gibi tek nefli kiliselerin örtü sistemleri, içten beşik tonoz, dıştan ise kırma çatılı olabileceği gibi içten ve dıştan beşik tonoz örtü sistemine sahip olabileceği unutulmamalıdır.

2.2.2.8.Malzeme ve Teknik:

İncelenen yapıların inşasında, malzeme-teknik özellikleri açısından kendi içinde tutarlılık görülürken tümü arasında özgün birlikteliğin olmadığı görülmektedir. Bunda kentlerin siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları, bölgelerden temin edilen malzemeler, usta ve baniler gibi birçok etmen söz konusudur. İncelenen yapılardan AGKMK günümüze ulaşmadığı için arazi yüzeyinde görülen bağımsız kesme taş, duvar parçaları üzerindeki tuğla ve harç kalıntıları incelenmiştir. Bu yapılardan ayakta olan FC ve KM'nin cepheleri kısmen değişime uğramış, özgün kısımlar incelenmiş, duvarları sıvalı olduğu için AVGMA ve tespit edilen fotoğraflardan duvar örgüsünün malzeme ve teknik özellikleri hakkında bilgi sahibi olunmuştur.

DBK'nın batı, kuzey ve güneydoğu duvarlar kısmen sağlam, TAKAY, AAMK, ABAMKYHPK'nın duvarları ise temel seviyesindedir. OGC'nin ise doğu, kuzey ve güney cepheleri kısmen korunmuş, belli seviyeden yukarısı ise Osmanlı döneminde değişime uğramıştır. Yapının özgün duvarları değerlendirilmiş, malzeme ve teknik özellikleri özgün duvarları üzerinden incelenmiştir.

[274] Kıbrıs Panagia Khrysiotissa Kilisesi, Kıbrıs Asomatos Kilisesi, Kıbrıs Aziz Varvara Kilisesi, Kıbrıs Panagia Afentrika Kilisesi ve Kıbrıs Panagia Kanakariá Kilisesi bunlara örnektir (Stewart, 2010: 162).

TAKAY kesme taş, blok taş, kaba yonu taş, moloz taş, mermer, tuğla, çatı kiremiti parçaları ve harç malzemeden inşa edilmiştir. OGC ve AGKMK, tuğla, kesme taş, moloz taş ve harç malzemelerden inşa edilmiştir. Amasra kiliseleri de çoğunlukla kaba yonu, moloz taş, tuğla ve harç malzemelerden inşa edilmiştir. FC ve KM'nin cephelerinde düzenli tuğla ve taş malzeme kullanımı görülürken bu uygulama TAKAY'ın sadece doğu cephesinde yer alır.

TAKAY'ın doğu cephesi, FC ve KM'nin ise cephelerinde görülen tuğla düzenlemesi, Eskipazar Kilise A ve B'nin dışında Pontos, Bithynia ve İstanbul yapılarında sıkça uygulanmıştır. FC, KM, DBK ve TAKAY'ın tuğla işçiliği, duvarlarda taş, tuğla malzemelerin aralarında taş ve seramik parçaları ile kireç harcının karışımı Filyos, Amasra ve Karadeniz Ereğlisi'nin savunma yapılarında görülen malzemelerle benzer özelliklere sahiptir. Karadeniz Ereğlisi'nin akropolündeki askeri yapı, Çeştepe Feneri, Filyos Sahil suru ile Amasra surlarında görülen Geç Bizans dönemi onarımları (13.-14. yüzyıl), malzeme ve teknik özellikleri açısından birbirine benzemektedir. Son dönem onarımlarında, bu yapıların malzeme boyutlarında küçülme görülürken harç malzeme içinde iri taş, seramik ve tuğla parçaları dikkat çeker.

TAKAY'ın naos doğu duvarında görülen son onarım izleri, KM'nin kuzey cephesinin batısı ile doğu cephenin kuzeyindeki onarımlarla çağdaştır. 12.-13. yüzyılda Kuzeybatı Karadeniz'deki onarımlar ve surları güçlendirme çabaları olarak gösterilmektedir (Laurent, 1984: 47, Anderson, 2009: 272). TAKAY'ın naos doğu duvarında, ikinci evrede daraltılan üçlü kapın, iri taş ve seramik katkılı harç malzesi, DBK'nın kuzey ve batı duvarlarındaki onarımlarla çok benzer özelliktedir. Ayrıca FC'nin doğu cephesinin kuzeyi, cephelerin üst seviyeleri ile batı cephede çok fazla değişim olduğu için bu alanlarda malzeme-teknik takibi çok zordur. Fakat kilisenin güney cephesinin batısında, son 15 yıla kadar ayakta olan sivil yapı, FC'nin güney cephesinin zarar görmesini kısmen engellemiştir (AVGMA, 1992 ve 2005). Bu durum, kilisenin bu cephesinde 12-13. yüzyıl onarımları hakkında güçlü veriler sunmaktadır.

FC ve KM'nin cephelerinde yatay tuğla dizileri yer almaktadır. İki kilisenin de üzeri kırma çatı ile örtülü, beden duvarları genellikle dönüşümlü olarak uygulanmış iki-beş sıra taş dizileri aralarında üç sıra yatay tuğlalardan inşa edilmiştir. İki kilisenin cephelerinde opus reticulatum uygulamaları işçilik, malzeme-teknik ve onarım geçirdiği evreler açısından benzerlik gösterir. FC'nin duvarlarındaki devşirme blok ve kesme taşlar, KM'nin cephelerinde yerini daha küçüklere bırakmıştır. KM'nin cephelerinde üst iki sıra opus reticulatum, FC'de ise daha çok en üstte tek sıra halinde görülmektedir. FC'nin doğu cephesinde üstten üç sıra opus reticulatum, restorasyonlar sırasında yenilenmiş ve yerine taş ve harç malzemelerden duvar örülmüştür.

Opus reticulatum kapalamaları dışında iki kilisenin cephelerinde çeşitli devşirme blok taş ve kazıma ve kabartma tekniğinde devşirme süslemeler görülür (Sharp, 2010: 90). FC'nin doğu cephesinde 1948'lere tarihlendirilen fotoğraflarda (AutoCAD ortamında belirlenen yükseklik ve genişlikler) kilisenin 6.05-6.35 m. arasında ortalama 0.30 m. genişliğinde, güney, doğu ve kuzey cepheleri dolanan yatay süsleme kuşağı görülmektedir. Bu kuşakta üçgen şekillerden oluşan geometrik süslemeler, 8.00-8.30 m. arasında ise yüzeysel tuğla bezemeler İstanbul'daki Geç Bizans dönemi kiliselerinde görülmektedir[275].

Kilisenin doğu cephesinde, 0.30 m. genişlikteki yatay zikzak tuğla süslemeler, aynı seviyede kilisenin kuzey cephesini dolanmaktadır. Kuzey cephedekiler daha belirgindir ve zikzakların aralarında dikey tuğlalar kullanılmıştır. Tuğla süslemelerin benzeri örnekleri İstanbul'da 13. yüzyıla tarihlendirilen İsa Kapı Mescidi güney cephede ve 13.-14. yüzyıllara tarihlendirilen Misivri Nesebar (Bulgaristan) Aziz Ivan Aleiturgetos Kilisesi'nin doğu cephesinde görülmektedir (Ötüken, 1978: 216, 224, 233, Foto. 13, 36). Cephelerdeki süslemeler İstanbul Geç Bizans dönemi yapılarındaki kalın harç tabakaları arasındaki süsmeleler ile benzer özelliklere sahiptir (Ötüken, 1978: 213). Araştırmacılar Geç Bizans döneminde yapıların cephelerindeki süslemeleri, sanatsal canlanma olarak yorumlamaktadır (Şentürk ve Urfalıoğlu, 2017: 763). KM ve FC'nin cephelerinde üst seviyelerde yer alan ve 2000'li yıllardaki restorasyonda değiştirilen süslemelerin, 12.-13. yüzyıllara tarihlendirilmesi mümkündür. 2000'li yıllarda gerçekleştirilen restorasyonda kilisenin cephelerindeki derzler ve tuğlalar yenilenmiş, yukarıda ifade edilen süslemelerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. 1960'larda yukarıda ifade edilen süslemeler, saçaklarındaki tuğlaların yerini opus reticulatum ve devşirme malzemeler almıştır.

İstanbul Lips Manastırı, güneydeki kilisenin (1282-1310) kuzey apsisinde, doğu cephedeki tuğla bezemeler ile FC, doğu cephede 8.00-8.30 m. arasındaki tuğla bezemeler benzer özelliklere sahipir. İstanbul Lips Manastırı, güneydeki kilisenin cephe süslemelerinde ince tuğla ve ince harç tabakaları ile oluşturulan geometrik süslemeler, FC'de yerini kalın harç ve tuğlalara bırakmıştır (Ötüken, 1978: 213, 215, Foto. 3). 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Bafa Gölü Kahve Asar Adası'ndaki Büyük Kilisesi'nde ikiz pencerelerin üstlerindeki tuğla süslemelerle FC'nin doğu cephesinde 8.00-8.30 m. arasındaki tuğla bezemeler benzer özelliklere sahiptir (Ötüken, 1978: 220, 225, Foto. 24). Tuğla-harç işçilikleri, FC'nin Geç Bizans döneminde 13-14. yüzyılda restore edildiğini gösterir.

[275] İstanbul'daki Geç Bizans dönemi yapılarındaki cephe süslemeleri için bakınız: (Ötüken, 1978: 213-233; Şentürk ve Urfalıoğlu, 2017: 770).

FC ve KM'nin cepheleri ile restorasyonları çağdaş uygulamalara sahiptir. Kiliselerin cephelerinde en üst seviyelerde uygulanan taş ve harçlar, benzer yapıdadır. Cephelerindeki devşirme malzemeler kompozisyon bütünlüğünü göstermektedir (Sharp, 2010: 90). Kiliselerin cepheleri ve malzeme-teknik özellikleri, yapıların inşa tarihleri hakkında önemli bilgiler sunar. Bizans mimarisinde 9.-10. yüzyıldan itibaren kiliselerin cephelerinde görülen süslemeler, FC'nin cephelerindeki opus reticulatumları hatırlatır[276] (Eyice, 1952: 3).

Amasra'da günümüzde Bedesten olarak tanımlanan yapının cephelerindeki opus reticulatum uygulamalarının (Marek, 2003: 92-93, Abb. 134-138, Karte X), FC'nin tüm cephelerini ve özellikle cephelerin en üst bölümlerini etkilediği ifade edilmektedir. Bu kabul edilebilir bir görüş olmasının yanında sadece dayanak oluşturabilecek bir ifade değildir. Opus reticulatum Roma döneminde sivil, askeri, sosyal ve dini yapıarda sıkça uygulanan bir teknik olmuştur (Adam, 2010: 129). Roma döneminde imparatorluk sınırlarında birçok ülkede görülen bu teknik, İtalya çeresinde yaygın olarak uygulanmıştır. Pompei'deki örnekler bunun ön özel göstergesidir (Adam, 2010: 129-134). Opus reticulatum, Geç Bizans döneminde sıkça uygulanan bir süsleme çeşididir. Geç Bizans dönemi mimarisi, Klasik döneme öykünme ve Klasik dönemin mimari ve süsleme özelliklerini çağdaş uygulamalarla tasarlama dönemi olarak yorumlanır (Ćirić, 2017a: 322, Ćirić, 2019: 271-284). 5. yüzyıldan itibaren uygulanan bu teknik daha çok Palaiologoslar döneminin süslemesi olarak kendini kanıtlamıştır (Ćirić, 2017a: 322). Makedonya çevresinde Geç Bizans döneminde tarihlendirilen birçok yapının cephelerinde, FC'nin cephelerinde görülen opus reticulatun süslemelerinin çok özenli şekilde işlendiği görülür. Makedonya Ohrid'deki Aziz John Kaneo Kilisesi (13. yüzyıl), Ohrid Kutsal Meryem Peribleptos Manastırı Kilisesi (1294-1295) (Ćirić, 2015a: 162-173) ve Makedonya Veles Aziz Demetrios Kilisesi'nin (13. yüzyıl) doğu, kuzey ve güney cephelerinin üst seviyelerindeki uygulamalar bunun en özel örnekleridir (Ćirić, 2019: 271-284).

İtalya yapılarında sıkça uygulanan bu teknik, daha çok Klasik dönem yapılarında kendini kanıtlamıştır. Kudüs, İtalya Ostia, Roma ve Pompei yapılarında görülen opus reticulatumlar bunun göstergesidir (Netzer ve Ben-Arieh, 1983: 163-175, Van Dalen, 1991: 236-280, Wilson, 2003: 369-379, Adam, 2010: 129-134, Ćirić, 2019: 273, Fig. 6). Opus reticulatum bezemeleri sadece mimaride değil el yazmalarında da görülen dekoratif uygulamalardır. 9. yüzyıla

[276] Amasra'da sahilden yaklaşık 1.5 km. güneyde yer alan yapı günümüzde Bedesten olarak adlandırılmaktadır. Ortalama 118.10 x 42.80 m. ölçülerindeki yapı Roma dönemine (M.S. 1.-2. yüzyıl) tarihlendirilmektedir. 14 odadan oluştuğu düşünülen yapının nişlerinde heykellerin yer aldığı bilinmektedir. 2000 yılı öncesinde Agora (bedesten olarak tanımlanan yapı) çevresinde gerçekleştirilen çalışmalarda bu yapıda sergilendiği düşünülen üç heykel tespit edilmiştir. Agoranın nişlerinde yer aldığı düşünülen heykeller günümüzde AAM'de sergilenmektedir (Marek, 2003: 92-93, Abb. 134-138, Karte X).

tarihlendirilen Cosmas Indicopleustes, Vat. Gr.699, Biblioteca Apostolica Vaticana'da bordürlerin içinde ve figürlerin çevrelerinde opus reticulatumlar görülmektedir (Ćirić, 2019: 273, Fig. 7, 9). Roma'da uygulanan opus reticulatumlarda polikrom ve monokrom uygulamalar dikkat çekerken benzeri teknikleri Geç Bizans dönemi yapılarında görmek mümkündür (Adam, 2010: 129-134, Ćirić, 2019: 271-284). FC'nin cephelerinde görülen opus reticulatumlar ise monokromdur. Makedonya'da Palaiologoslar döneminde 13.-14. yüzyıl inşa edilen kiliselerinde ise polikrom ve monokrom opus reticulatumları bir arada ya da ayrı ayrı uygulanmıştır. Bu örneklerde gri, kırmızı, krem ya da beyaz gibi birçok tonun bir arada ya da ikili tonlarda uygulandığı bilinmektedir (Ćirić, 2015a: 164-165, Ćirić, 2019: 271-284).

Opus retuculatumlar Geç Bizans döneminin özellikle de Palaiologoslar döneminin (1261-1453) süslemesi olarak kendini göstermektedir. Makedonya Ohrid'deki kapalı Yunan haçı planlı Aziz John Kaneo Kilisesi'nin cephelerindeki (13. yüzyıl) opus reticulatumlar (Ćirić, 2019: 271-284). Nişlerin içlerinde uygulanan örneklerin yanında bordürlerle sınırlandırılmış opus reticulatumlar ya da serbest işçilikler dikkat çeker. FC'nin özgün doğu cephesi dışında diğer cephelerin üst bölümlerindeki opus reticulatumlar son dönemde restorasyon çalışmalarıyla çok fazla değişime uğramıştır. Geç Bizans döneminin ve özellikle Palaiologoslar'ın (1261-1453) mimaride uyguladıkları süsleme çeşidi olan opus retuculatum, FC'nin özgün doğu cephesi ve diğer cephelerinin üst seviyelerinde bu dönemin restorasyon uygulamaları olarak kendini göstermektedir.

Bizans dönemi dini mimarisinde cephelerde ve duvarlarda tuğla ve taş dizileri kullanılmaktadır. Malzeme ve teknik özellikleri, yapıların tarihleri hakkında bilgiler sunar. Tuğlalar çeşitli boyut ve kalınlığa sahiptir. Cepheler, restorasyon çalışmalarında büyük oranda yenilenmiştir. Orijinal tuğlalar, yapı taşları ve harçlar ise yapının tarihlendirilmesi konusunda önemli veriler sunar. FC ve KM'nin cepheleri ile naos duvarlarında kullanılan tuğla ve harçlar restorasyonlardan dolayı incelenememiştir. Kiliselerin cephelerinde kullanılan tuğların orijinal yatay hatılları arasında orijinal tuğlalar üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Kiliselerdeki orijinal tuğlaların incelenmesiyle elde edilen veriler kiliselerin inşası sırasında kullanılan tuğlaların hepsinin aynı ısı derecesinde pişmedikleri tespit edilmiştir. FC ve KM'nin cephelerindeki aynı kemer ya da yatay tuğla dizilerinde kullanılan orijinal tuğlaların bazıları yanmış ve çok kurutularak grimsi-kahverengi tona sahip olmuştur. Tuğlaların çoğunun ise kahverengiden kırmızıya dönüştüğü görülmektedir. Tuğlaların içlerinde siyah, gri, kahverengi, kırmızı, beyaz taş ve tuğla parçacıkları görülmektedir.

Erken dönem tuğlaların içinde birçok ince ve kaba katkılı malzemeler görülür. Bunlar sert, yanmış ve kırmızıdan daha çok grimsi-kahverengidir. Daha sonraki tuğlalar ise daha yumuşaktır ve yanmış değildir. Aynı zamanda bu tuğlaların kırmızılaştıkları görülür (Ruggieri, 1991: 154). Bu özellik göz önünde bulundurulduğunda yapıların cephelerinde birçok inşa ve dönem özellikleri gösteren tuğlaların kullanılmıştır. İki kilisenin de cephelerinde yatay tuğla dizileri arasında kırık tuğla parçaları görülmektedir. Aralarda kullanılan kırık parçalar tarihlendirme ya da dönemleme konularında sorun olarak karşımıza çıkar. Yapılar incelendiğinde kiliselerin cephelerinde kullanılan tuğlaların farklı alanlardan alınmış olabileceği de düşünülmektedir. Bu koşulda ise tuğlaların aralarında kullanılan harçlar tarihlendirmede konusunda büyük katkı sağlamaktadır (Ruggieri, 1991: 154). İki kilisede de yatay tuğla ve taş dizilerinin aralarında, moloz taş ve opus reticulatum kaplamalarının altları ve aralarındaki agregalar, kısmen iri taş ve tuğla parçacıklı, gri tonlara sahiptir. Restorasyon sonrasında uygulanan agregalar ise kısmen koyu pembe ve ince taş parçacıklıdır.

KM'de doğu cephenin kuzeyi ve güney alt seviyeleri, kuzey cephenin batısı, batı cephenin kuzey ve güney orta seviyelerinde dökülen sıvaların altlarında orijinal agregalar görülmektedir. Duvarların içlerine doğru uzanan seviyelerde agregaların içlerinde iri tuğla ve çakıltaşı parçacıkları görülmektedir. Benzeri uygulamaları FC'nin doğu cephesinde alt seviyelerde, kuzey ve güney cephelerin doğusunda, batı cephenin ise alt ve orta seviyelerinde görmek mümkündür. Bu agrega uygulamaları daha çok Erken Bizans döneminde uygulanmıştır.

Amasra ve Filyos'taki Bizans dönemi kiliseleri başta olmak üzere birçok yapıda cephelerde tuğla, örtü sistemi ve mezarlarda çatı kiremiti kullanılmıştır. Pontos'un Bizans dönemi yapılarındaki kiremit ve tuğlalar, J. Crow'un ekibi tarafından incelenmiş, 2015 yılında tarafımdan hazırlanan yüksek lisans tezinde Amasra ve Filyos'taki yapıların tuğla ve kiremit ölçüleri sunulmuştur. Çalışma kapsamında Alaplı, Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasradaki yapıların tuğla ve aralarındaki harç dolduları incelenmiştir. Tespit edilen buluntular Alaplı'daki tuğlaların çoğunlukla 2.-3. yüzyıl ve kısmen 5.-6. yüzyıla tarihlendirildiğini göstermiştir. Ayrıca Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra yapıları ile surları üzerindeki incelemeler ise çoğunlukla 10.-12. yüzyıl onarımları ile dini yapılardaki tuğlalar 12.-14. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir. Çalışmalarımız neticesinde Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra surları ile dini yapılardaki tuğla ve harç işçiliği ortak özellikler göstermekte ve Palaiologoslar dönemi (1261-1453) ortak tuğla işçiliğini yansıtmaktadır. İncelenen yapılardan farklı olarak çalışmanın sonunda ekler bölümünde ele alınan Karadeniz Ereğlisi'nin akropolündeki askeri yapı kalıntısı tamamen tuğla ve harç malzemeden inşa edilmiştir. Yapının duvarlarında 0.31 x 0.03,3 m. ölçülerinde açık kırmızı tuğlalar, kısmen duvarlarda ve kapılarda 0.24 x 0.4,5 m. ölçülerinde kahverengimsi-

kırmızı tuğlalar, yerleşim katlarında ise 0.35 x 0.04,8 m. ölçülerinde kahverengi-kırmızı tuğlalar kullanılmıştır (Hoepfner, 1966: 48). Tuğaların boyut ve kalınlıklarında yer yer değişim görülmektedir. Tuğlaların aralarında ise çoğunlukla 0.07-0.08 m. kalınlığında derz kullanılmıştır. Filyos ve Amasra yapılarında ise çoğunlukla tuğlaların arasında 0.05-0.06 m. kalınlığında iri katkılı, agregaya sahip harç dolgu görülmektedir. Derzlerde çakıl agregaları ve bazı yerlerde ise kaba kireç harcı ile p.t. parçacıkları dikkat çeker. Tuğlaların dışında aralarındaki harç dolgu Filyos ve Amasra yapılarında tuturlılık gösterirken Karadeniz Ereğlisi'ndeki yapılarda tuğlaların aralarındaki kalın harç tabakası daha çok 13.-14. yüzyıl özellikleri göstermektedir. Bu izler 1211'de yılında kent surlarını onartan Theodoros I Laskaris (1204-1222) dönemindeki inşaat faaliyetlerini hatırlatmaktadır (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 58).

Günümüze ulaşmayan AGKMK, temel seviyesindeki AAMK ve ABAMKYHPK'nın cepheleri hakkında kesin ifadeye yer vermek mümkün değildir. TAKAY, DBK, FC ve KM'nin duvarlarında çok farklı malzemeler yer almaktadır. TAKAY'da ikinci evre (10.-12. yüzyıl) ve hemen sonrasında uygulanan teknik, kilisenin doğusundaki 2.-3. yüzyıl Roma tapınağının içine sonradan inşa edilen sarnıç ve DBK'nın kuzey ve batı duvarları çok yakın özellikler gösterir. Tüm bu veriler ışığında Amasra, Filyos ve Karadeniz Ereğlisi'ndeki dini ve sivil yapıların, malzeme-teknik özellikleri ile agrega oluşumları açısından Kütahya, Trabzon ve Yoros Kaleleri'ndeki 10.-12. yüzyıl onarımlarını hatırlatmaktadır (Kurugöl ve Tekin, 2010: Tablo 1, 771).

İncelenen yapılardan sadece KM'nin tüm cephelerinde pencere ve kapıların üst bölümlerindeki kemerleri dolanan keramoplastik süs çömlekleri görülmektedir. Amasra'daki diğer kiliselerde uygulanmayan keramoplastik süs çömleklerinin, incelenen Kuzeybatı Karadeniz yapıları arasında sadece KM'de görülmesi ünik bir süsleme çeşidi olarak dikkat çeker. Yüzey araştırmaları kapsamında araştırmacılar tarafından gözlemlenen keramoplastik süs çömlekleri Nessebre Bizans kiliselerinin cephelerindekilerle karşılaştırılmış fakat tarihlendirme önerilerinde bulunulmamıştır (Hill, 1991: 314).

İstanbul, Çorum, Tokat ve Anadolu'nun birçok bölgesinde görülen keramoplastik süs çömlekleri başta olmak üzere Bulgaristan, Makedonya, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya yapılarında sıkça uygulanmıştır (Millet, 1916: 283, Eyice, 1961: 25-27). Anadolu'da tuğla ve taş işçiliğinin en yaygın görüldüğü yapıları Batı Anadolu Beylikleri'dir. Bu alanda uzun yıllar çalışma yapan Prof. Dr. Zeynep Mercangöz, tuğla ve taş tekniğinin bir arada kullanıldığı almaşık tekniğin 4.-14. yüzyıl arasında başkent yapılarında uygulandığını ifade etmiştir (Mercangöz, 1995: 485). FC'nin cephelerinde alt sıralarda özgün taş ve yatay tuğla dizeleri

korunmuşken cephelerin üst sıralarındaki dikey ve yatay tuğla şeritleri büyük değişime uğramış ve özellikle dikey tuğlaların görüldüğü üst seviyelerdeki tuğlaların yerine son restorasyon çalışmaları sırasında opus reticulatumlar ilave edilmiştir. 11. yüzyıldan itibaren Makedonya ve Yunanistan yapılarında sıkça görmeye alışılan çerçeveli tuğla ve taş tekniği (cloisonne) 15. yüzyıl sonrasında da kullnımını sürdürmüştür (Mercangöz, 1995: 486). Özellikle İstanbul yapılarında sıkça görmeye alıştığımız yapıların cephelerinde, taş dizelerinin aralarındaki dikey tuğlalara, İstanbul Ayakapı Kilisesi (11.-12. yüzyıl), İstanbul Blakharnae Sarayı ve Pantepoptes Kilisesi'nin duvarlarında görülmektedir (Mercangöz, 1995: 486). Batı Anadolu yapılarında görmeye alıştığımız bu teknik özellikle Yunanistan, Mistra, Güney Macaristan ve Bulgaristan'daki yapılarda sıkça uygulanmıştır. 15. yüzyıldan itibaren de Batı Anadolu Beylikleri'ne ait yapıların cephelerinde karşımıza çıkmaktadır (Mercangöz, 1995: 486-487).

Anadolu geneli düşünüldüğünde başkent yapılarında uygulanan keramoplastik süs çömleklerinin Kuzeybatı Karadeniz Bölgesi'nde Kocaeli'nin Kefken yerleşkesi ve ardından Amasra'daki KM'de uygulanmış olması, bu yerleşimlerde ünik süslemelere yer verildiğini kanıtlamaktadır. İstanbul'da Tekfur Sarayı'nın (12. yüzyıl) pencere kemerini iki sıra halinde dolanan keramoplastik süs çömlekleri (Ötüken, 1978: 214), Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan yapılarında sıkça görülür (Millet, 1916: 283-288, Eyice, 1961: 26-27). Geç Bizans dönemine tarihlendirilen Bulgaristan yapılarında görülen keramoplastik süs çömlekleri başta birçok seyyah ve araştırmacıların dikkatini çekmiştir (De Hell, 1854: 160, Ötüken, 1978: 222). Bulgaristan Misivri yapılarında sıkça karşımıza çıkmaktadır (Millet, 1916: 287-288, fig. 136, Hill, 1991: 314). Bulgaristan'dan sonra en yoğun Sırbistan ve Yunanistan çevresinde görülen keramopilastik süs çömleklerine Sırbistan Kruševac Kilisesi (14. yüzyıl) (Millet, 1916: 237, Fig. 110), Sırbistan Kalinic Kilisesi (Millet, 1916: 284-285, Fig. 133), Makedonya Üsküp Kuceviste Azizler ve Başmelekler Kilisesi (12. yüzyıl) (Millet, 1916: 287, Fig. 135), Yunanistan Mistra Pantanassa Manastırı (15. yüzyıl) (Millet, 1910: Levha 29-30), Yunanistan Mistra Peribleptos Kilisesi (Millet, 1916: 283), Yunanistan Mistra Aziz Theodoros Kilisesi (Millet, 1916: 283), Yunanistan Veria Kyriotissa Kilisesi'ndekiler (Millet, 1916: 264-265, Fig. 125) örnek olarak gösterilebilir (Millet, 1916: 287-288, fig. 136, Hill, 1991: 314).

Geç Bizans döneminde yapıların cephelerinde, özellikle revak, pencere ve kapı gibi dikkat çeken alanlarda uygulanan keramoplastik süs çömlekleri, Tokat Bibi Hatun Türbesi'nin (16. yüzyıl) cephelerindeki yuvarlak kemerlerin iç ve dış yüzeylerinde uygulanmıştır (Eyice, 1961: 25). Kökeni ve ilk defa hangi yapılarda uygulandığı bilinmeyen çömleklerin Anadolu'daki 12-16. yüzyıl örneklerinde uygulanmış olması, Geç Bizans döneminde hareketlilik kazanan cephe süslemelerinin Osmanlı döneminde etki uyandırarak uygulandığını gösterir. KM'nin

cephelerinde görülen keramoplastik süs çömleklerinin ise 12.-13. yüzyıl onarımları sırasında ilave edildiği düşünülmektedir. Tipolojik açıdan özellikle Pantanassa ve Mistra'daki keramoplastik süs çömlekleri ile (Millet, 1916: 283) benzerlik gösteren KM örnekleri, son dönemlerde gerçekleşen onarımlar sırasında keramoplastik süs çömlekleri Çorum Tuğla Fabrikası'nda imal edilen imitasyonlarıyla yenilenmiştir.

ACGMA 1948 fotoğraflarında FC'nin doğu ve kuzey cephelerinde yatay tuğla dizeleri arasında yatay zikzaklar şeklinde düzenlenmiş süsleme kuşağı görülmektedir. 1980 sonrasında gerçekleştirilen restorasyon işlemleri sırasında tahrip edilmiş ve yerlerine opus reticulatumlar uygulanmıştır. İki fotoğraftan elde edilen bilgiler ışığında tuğla ve harç malzemelerle inşa edilen süsleme kuşağının benzerlerinin Geç Bizans dönemi ve özellikle Palaiologos dönemi (1261-1453) yapılarında cephe süslemesi olarak uygulanmıştır. Dikey ve yatay olarak uygulanan zikzak ve tuğla malzemelerden oluşturulmuş süslemeler, 13.-15. yüzyılda inşa edilen ya da yeniden düzenlenen yapıların cephelerinde yer almaktadır. Buna en güzel örnek ise İstanbul Marmara Surları (Ćirić, 2014a: 235, 238, Fig. 4, 7a), Ohrid Ayasofya Kilisesi (Ćirić, 2014b: fig. 2), İstanbul Vefa Kilisesi (Ćirić, 2014b: fig. 4), İstanbul Eski İmaret Cami (Ćirić, 2014b: fig. 5a), Lesnovo Manastırı (Ćirić, 2014b: fig. 8), Makedonya Staro Nagoričino Kilisesi (Ćirić, 2015b: 209, 211, fig. 1, 4), Selanik Aziz Elias Kilisesi (Ćirić, 2015b: 209, fig. 3), Makdeonya Gračanica Kilisesi (Ćirić, 2015b: 212, fig. 5), Makedonya Prilep Aziz Nikolas Kilisesi'dir (13. yüzyıl) (Ćirić, 2017b: 148-156, Fig. 1-4, 6). FC'nin de cephelerinin 13. yüzyılda Palaiologoslar döneminde (1261-1453) tuğla ve harç malzemeler dışında opus reticulatum süslemeleriyle zenginleştirildiği görülmektedir[277].

FC'nin cephelerindeki tuğla süslemeleri, Sırbistan, Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan, İstanbul, Amasra ve Tokat gibi Karadeniz bölgesindeki yapılarda karşımıza çıkar. Bu veriler, Palaiologoslar dönemi ile birlikte ticaret ve seyahatlerin sonucunda Karadeniz'e kıyısı olan İstanbul, Amasra ve Tokat'taki yapılarda 12-14. yüzyıl arasında uygulandığı görülür. Bu yerleşimlerden farklı olarak Tokat'taki uygulamalar, Karadeniz'e gerçekleşen seyahatler sırasında Giresun, Ordu ve Trabzon gibi liman şehirleri vasıtasıyla Tokat'a gelen ustaların keromoplastik süs çömlekleri ile tuğla süslemeleri Geç Bizans dönemindeki onarımlarda uyguladığı düşünülmektedir.

OGC, AGKMK, TAKAY, FC, KM, DBK, ABAMKYHPK'ın malzeme ve teknik özellikleri Paphlagonia başta olmak üzere Bithynia, Pontos, İstanbul, Kırım, Yunanistan, Bulgaristan,

[277] Palaiologoslar dönemi, tuğla cephe süslemeleri ve opus reticulatum uygulamalrı için bakınız: (Ćirić, 2014a: 231-244; Ćirić, 2014b: 156-165; Ćirić, 2015a: 162-172; Ćirić, 2015b: 206-214; Ćirić, 2017a: 319-329; Ćirić, 2017b: 148-156; Ćirić, 2018: 665-696; Ćirić, 2019: 271-284).

Makedonya, Ukrayna, Gürcistan ve Sırbistan çevresindeki çağdaş yapılarla benzer özelliklere sahiptir. İstanbul, Trabzon, Kütahya ve Amasra'daki malzeme örnekleriyle karşılaştırıldığında 10-12. tuğlalar ile agreganın, kilisenin ikinci evresindeki malzemelerle benzer özelliklere sahip olduğu görülür. Ayrıca bu yapılardan FC'nin fotoğraflardan tespit edilen doğu ve kuzey cephelerindeki tuğla süslemelerin en erken 11. yüzyıldan sonra inşa edildiği önerilmektedir. Bu durum yapıların bu tarihten sonra cephelerinde bazı düzenlemelerin yapıldığını göstermektedir.

2.2.2.9.Duvar Resimleri:

Çalışma kapsamında incelenen TAKAY, FC, KM ve DBK'da özgün duvar resimleri tespit edilmiştir. Bu yapılardan FC'nin duvar resimleri son yüzyılda tahrip edilmiştir. günümüzde TAKAY'ın parekklesion apsisi, KM'nin narteks ve naos duvarları ile DBK'nın naos kuzey duvarında fragman duvar resimleri bulunmaktadır. Bu dört yapının bilinen duvar resimleri, naoslarının duvar resimleriyle bezeli olduğunu göstermektedir. Ayrıca KM ve DBK'nın narteksinde de fragman resimlere ait izler görülmektedir. Bu yapılar sışında OGC, AGKMK, AAMK ve ABAMKYHPK'nın duvarları orijinalliğini kaybettiği için bu yapıların duvar resimleri hakkında önerilerde bulunmak mümkün değildir.

Amasra kiliselerinden sadece KM ile DBK'nın duvarlarında fragman resim kalıntıları yer almaktadır. KM'nin, geçirdiği restorasyon çalışmaları mevcut duvar resimlerinin kısmen de olsa günümüze ulaşmasını sağlamıştır. KM'nin 1960'larda çekilmiş fotoğraflarında apsis, naos ve nartekste, duvar resimleri görülmektedir. Sacit Pekak (fotoğraf arşivi), Semavi Eyice (2008 yılındaki görüşmelerimizde) ve Necdet Sakaoğlu (2018-2019 tarihlerindeki görüşmeler ve yerinde gerçekleştirilen incelemelerde) yapının 2000'li yıllara kadar naos, narteks ve apsis duvarlarında duvar resimlerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Araştırmacıların çektikleri fotoğraflar (Eyice'den fotoğraf arşivi istenilmiş fakat temin edilememiştir). FC, KM, DBK, TAKAY'da duvar resimleri bulunmaktadır. Bu yapılardan FC'nin duvar resimleri diğer yapılardan daha özgün bir görünüme sahipken son 50 yıl içinde geçirdiği onarımlar sonucunda tahrip olmuş ve yenilenmiştir. VGMA'da tespit edilen fotoğraflarda, FC'nin naos doğu ve batı duvarlarındaki resimler referans alınarak değerlendirme yapılmıştır.

Yeşilöz'deki (Tağar) üç yapraklı yonca planlı (trikonchios) kilise bölgede sık görülmeyen plan tipi, anıtsal boyutları, mimari özelliklerine bağlı olarak anıtsal boyutlardaki duvar resimleri, resimlerin ikonografik, üslupsal özellikleri ile dikkat çekici bir Bizans dönemi kayaya oyma kilisesidir. Kilisenin bulunduğu yerleşimin adının etimolojik kökeni gibi, yapının tarihi, banisi ve kime ithaf edildiği, geçirdiği değişim ve onarımlar kesin olarak bilinememektedir

Günümüzde Amasra'daki bu yapıların duvar resimlerinden sadece KM'nin naos batı, ikinci kat duvarındaki inci yazarı dışında diğereri tanımlanamamaktadır.Ayrıca Günümüze gelmeyen duvar resimlerinden FC'nin naos batı duvarındaki aziz tasvirleri ile apsisiteki kilise babaları, kentteki kiliselerin resim programları hakkında önemli veriler sunar. FC'nin batı duvarında, yanında Hagios Anthonios yazan figür, aynı eksendeki dikdörtgen panolarda aziz rtasvirlerinin yer aldığını görsterir. Batı duvarın orrta seviyesinde şeritler içinde tam boy, haleli ve profilden tasvir edilmiş güneyde iki, kuzeyde dört figür aziz, kentin din adamları ve kutsal kişisleri açısından son derece önemlidir. Aziz Anthonios hariç diğer azizlerin kimlikleri belirlenememiştir.

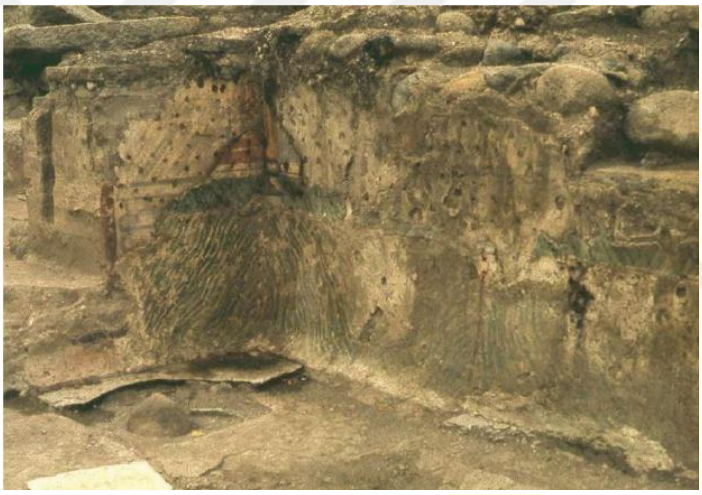
Aziz Anthonios (Άγιος Αντώνιος) 12 Ocak 251-17 Ocak 356 yılları arasında yaşamış Mısırlı Hıristiyan keşiş, tüm azizlerin babası olarak bilinmektedir (Artemi, 2015: 79-92). Münzevi bir yaşamı benimseyen Anthony'nin Karadeniz'de ve hatta Amasra'daki Hıristiyanlar arasında kutsal kabul edildiği bilinmektedir. Aziz Anthonios'un çevresindeki figürlerin isimleri okunamadığı için tanımlanamamıştır. Fakat 11.-12. yüzyıl sonrasında duvar resimlerinde Aziz Anthonios'un yanında Aziz Sabbas ve Aziz Euthemius'un tasvir edildiği bilinmektedir. Ayrıca Hıristiyan Martyrler arasında gösterilen bu üç kutsal din adamnın kiliselerdeki dini ayinlerde tasvileri önünde dualaın edildiği bilinmektedir. Ayrıca bu üç Hıristiyan aziz ökaristi ayini için büyük öneme sahip olmuştur (Neale, 2002: 179-191). Bu açıdan değerlendirildiğinde yanındaki firüerlerden en az ikisinin da tanımlanmış olması güçlü bir ihtimaldir.

TAKAY'ın duvar resimleri ilk defa 2008–2012 tarihlerinde naos ve parekklesion doğu duvarındaki resimler tespit edilmiş fakat ilk defa yüksek lisans tezinde (Gür, 2015a: 1-378) kapsamlı olarak sunulmuştur. Ayrıca duvar resimlerinin dökülen kısımlarının altında görülen sıva kalıntıları, yapının naos, parekklesion ve apsisinin tamamen duvar resimleriyle bezendiğini fakat parekklesion apsisi ve naos duvarlarındaki fragman örneklerin dışında diğerlerinin tahrip olduğu görülmüştür. TAKAY ile güneyindeki parekklesion duvarlarının alt seviyelerinde mermer taklidi panoların bulunduğu, duvarlardaki kalıntılardan anlaşılır. Panolar şeklinde düzenlenmiş mermer taklidi panoların benzeri Aksaray, Amasra, İstanbul, Kıbrıs, Nevşehir, Selanik ve Trabzon'daki birçok yapıda görülmektedir.

Trabzon Mavlavita Kaya Kilisesi (14. yüzyıl) (Bryer ve Winfield, 1985: 211), Tarsus Şapel (Bryer ve Winfield, 1985: 174-175), İstanbul Khora Manastır Kilisesi'nin Parekklesionu (Ousterhout, 1987: 56, 62, Fig. 85), Panaghia Chalkeon Kilisesi (14. yüzyıl) (Tsitouridou, 1985: Plate 19, 21) ve Geç Bizans dönemine tarihlendirilen parekklesionlardaki mermer taklidi duvar resimleri (Cutler ve Talbot, 1991: 428–430) TAKAY ile benzer özelliklere sahiptir.

Parekklesion apsisinin mermer taklidi panoları üzerindeki resimlerde belden aşağısı günümüze ulaşmış altı figür tasvir edilmiştir. Piskoposluk kıyafetlerine sahip kıyafetlerine ait dökümler, elbise kıvrımları, tasarımları ve renk skalası 13.-14. yüzyıla tarihlendirilir. Ayrıca benzer kompozisyon örneklerinde piskoposlar (Ousterhout, 1987: 60, Fig. 81, Cutler ve Talbot, 1991: 428–430, Sinkević, 1996: 38, Fig. 5) ya da kilise babaları (Köroğlu, 2011: 68-69) tasvir edilmiştir.

Erken Bizans dönemi ve sonrasında birçok yapıda ve kiliselerde duvarların alt seviyelerinde mermer taklidi duvar resimleri görülmektedir. Doğu Karadeniz ve Kappadokia kiliselerinde görmeye alışık olduğumuz uygulamalarda duvarlar, 0.–1.00 m. arasında mermer taklidi panolarla süslenmiştir (Restle, 1967: 328-329). Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 4 No.'lu Erken Bizans dönemi yapıları arasında, mermer taklidi duvar resimlerine sahip öenmli bir örnektir (Petrova ve Petkov, 2015: 427, Fig. 60).

Resim 362 Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 4 No.'lu Erken Bizans Dönemi Bazilikası Duvar Resimleri (Petrova vePetkov, 2015: 427, Fig. 60)

Kappadokia Çavuşin Kilisesi (963-969) (Restle, 1967: 328-329), Sivas Kırk Martirler Kilisesi (1216–1217) (Restle, 1967: 419, 423, 424), Soğanlı Azize Barbara Kilisesi (1006–1021-?) (Restle, 1967: 433), Ihlara Kokar Kilisesi (11. yüzyılın ikinci yarısı) (Restle, 1967: 474, 481–482), Ihlara Pürenli Seki Kilisesi (11. yüzyılın ikinci yarısı) (Restle, 1967: 483), Ihlara Yılanlı Kilise (11. yüzyılın ikinci yarısı) (Restle, 1967: 498, 513), Göreme 23 Nolu Şapel (1200–1210) (Restle, 1967: 218, 220), Ihlara Sümbüllü Kilise (10. yüzyıl) (Restle, 1967: 493), Aziz Jean-Karşı Kilise (13. yüzyıl) (Gökcan, 2010: 209, 212, Res.8, 10), Makedonya Nerezi Aziz Panteleimon Kilisesi (12. yüzyıl), TAKAY ve parekklesion duvar resimleri ile benzerlik gösterir (Sinkević, 1996: 38, Fig. 5).

Kilisenin duvar resimleri zamanla tahrip olmuş, kısmen sıvanmış ve boyanarak kapatılmıştır. Cami haline dönüştürüldüğü sırada yapıdaki duvar resimlerinin zarar görmeyecek şekilde kapatıldığı ya da kireç yardımıyla üzerlerinin örtüldüğü düşünülmektedir. Çeşitli dönemlerde yapıda incelemlerde bulunan araştırmacılar kilisenin dökülen sıvalarının altında duvar resimlerinin yer aldığını yazar (Eyice, 1965: 69; Tuğlacı, 1985: 17). 1949 yılında kiliseyi yerinde inceleyen Eyice, yapının dökülen sıvalarının altında bazı duvar resimlerinin bulunduğunu görmüş ve tespit ettiği resimlerin kısmen tanımlarını yapmıştır. Araştırmacı kilisenin apsis yarım kubbesinde İsa'nın melekler tarafından göğe çıkartılması ya da Meryem'in melekler tarafından göğe çıkartılması sahnelerinden birinin tasvir edilmiş olabileceğini yazar. Araştırmacı bu kompozisyonun altında ağaçlar arasında tek sıra Havariler'in bulunduğunu öne sürer (Eyice, 1952: 3). Eyice, 1960'lı yıllarda kilisede gerçekleştirdiği incelemelerinde apsis yarım kubbesinde yukarıya bakan havarilerin tasvir edildiğini öne sürmüştür. Bundan hareketle araştırmacı kilisenin apsis yarım kubbesinde *İsa'nın Göğe Çıkışı (Analepsis)* tasvirinin yer alması gerektiğini yazar (Eyice, 1965: 69). Aristotelis Mentzos, "*Apostle Andrew and the Church of Thessalonikē*" başlıklı çalışmasında kilisenin apsis yarım kubbesi üzerindeki İsa'nın göğe yükselişini betimlemiştir (Mentzos, 2004: 304). Eyice'nin yaptığı araştırmaları destekleyen Mentzos, KM'nin apsis yarım kubbesinde İsa'nın göğe yükselişinin tasvir edildiğini öne sürer (Eyice, 1954a: 103; Mentzos, 2004: 304).

AVGM uzamanları tarafından 1948, 1970 ve 1992 tarihlerinde yapıda incelemelerde bulunulmuştur. Üç ayrı dönemde yerinde gerçekleştirilen incelemelerde yapının duvar resimleriyle bezeli olduğu görülmüştür. Narteksin kuzey duvarları, sonradan kapatılan kapının yarım daire alınlığı, kemer içleri, çapraz tonozların yüzeyi, narteksten naosa geçişi sağlayan eksendeki kapının batı ve doğusundaki yarım daire alınlıklar, narteksten naosa geçişi sağlayan eksendeki kapının kuzey ve güney söveleri, naos batı duvar ikinci kat kemer iç yüzeyleri ve kemerleri aralarındaki alınlıklar, apsis yarım kubbesi ile apsisin güneyi ve naos duvarlarındaki bazı bölümlerde fragman duvar resimlerine ait kalıntılar tespit edilmiştir. Tespit edilen resimlerde duvar yüzeylerini pürüzsüzleştirmek için kahverengi-krem kalın bir sıva üzerine duvar resimleri yapılmıştır. Fetih, istila ya da göç olayları sonrasında sınır ve toprak değişimlerinde genellikle dini yapıların dönüştürülerek kullanıldıkları bilinmektedir. Osmanlı döneminde kiliselerin cami haline dönüştürülmesiyle duvar resimlerinin yüzeylerinin örtü, perde ya da ince kireçle sıvanarak kapatılmıştır. KM'nin duvar resimleri ve kalın sıva tabakalarının yüzeyine çekiçlerle çentikler açılarak sıvalar yapılmıştır. Bu süreçte duvar resimleri hasar görmüştür. Sonradan yüzeye uygulanan sıvaların tutunması için sıva tabakalarının çekiç ve keser gibi darbe uygulayıcı taraçalama işlemleri sırasında resimler hasar görmüştür. AVGMA fotoğraflarında kilisenin apsis, naos ve narteks duvarlarının resimlerle

bezelidir. Kilisede gerçekleştirilecek restorasyonlarda duvar resimleri hakkında daha özgün bilgiler edinmek mümkündür. 1990'lı yıllarda yapıyı ziyaret eden Prof. Dr. Sacit Pekak, yapının içindeki duvar resimlerini fotoğraflayarak belgelemiştir. Tuğlacı, 1985 tarihli çalışmasında kilisenin naos duvarlarında resimlerinin bulunduğunu yazar. Araştırmacı apsiste İsa'nın göğe çıkışının tasvir edildiğini yazar. Tuğlacı, apsis ifadesiyle apsis yarım kubbesini kastetmiş olmalıdır (Tuğlacı, 1985: 17). Günümüzde narteks ve naos duvarları sıvanarak boyanmış, kısmen görülen duvar resimleri ise özgün haliyle korunmaya çalışılmıştır. Kilisenin günümüzde mevcut resimlerine bakılarak naos ve narteks duvarlarının resimlerle bezendiği anlaşılır. Apsis yarım kubbesinde, İsa'nın göğe çıkışının tasvir edildiği sahnede (*uruc ascensİon*) yazıtının yer aldığını yazar. Apsiste olduğu gibi narteksteki nişlerin içinde de duvar resimlerinin bulunduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır (Sakaoğlu, 1999: 153). Belke, 1996 tarihli çalışmasında, KM'nin duvar resimleri üzerine çeşitli görüşler sunmaktadır. Kilisenin genel yapısı hakkında bilgiler sunan araştırmacı, kilisenin apsisinde varsayımlarla ağaçların arasında havariler ve ortalarında iki meleğin ellerinde madalyon tutarken tasvir ettiklerini gösteren duvar resimlerinin bulunduğunu yazar (Belke, 1996: 168).

2009-2015 tarihleri arasında Bizans dönemi grafiti incelemeleri, bildiriler, makale ve kitap çalışmalarında KM'nin duvar resimlerinin üzerinde grafitilerin yer aldığını göstermektedir. Ovcharov tarafından 1977 yılında hazırlanan *"Ship Graffti from Medieval Bulgaria",* 2000-2001 yıllarında hazırladığı *"Unknown RepresentatİIons of 14th and 15th Century Ships From Churches in Bulgaria and Skopje"* adlı çalışmaları kapsamlı olarak inceleyen Kostic, KM'nin duvar resimleri üzerindeki grafitilerin benzerlerinin, Batı Karadeniz'e kıyısı oan kentlerdeki dini yapılarda sıkça uygulandığını öne sürer (Pomey, 2013: 209-211; Kostic, 2015: 41-42). Ayrıca Karadeniz'in güney ve batı kıyılarındaki Bizans ve Post-Bizans freskleri ile grafitileri üzerinde tasvir edilen gemi türlerini araştıran Kostic, KM'de grafitilerin bulunduğunu yazar (Kostic, 2015: 41). Trabzon Ayasofya Kilisesi, Trabzon Panagia Khrysokephalos Kilisesi, Panagia Theoskepastos Kilisesi dahil olmak üzere Karadeniz sahilindeki dini yapılar üzerinde de birçok gemi tasviri (duvar resmi ya da graffiti) tespit etmiştir. Trabzon Maçka'daki Panagia Sümela Manastırı'nda olduğu gibi KM'nin cepheleri ve naos duvarlarında, duvar resimleri üzerinde grafitilerin yer aldığını yazar. KM'deki graffitilerin benzerlerinin İstanbul Ayasofya Kilisesi ve Bulgaristan yapılarında uygulandığını yazar (Kostic, 2015: 42). Damianidis'de KM'deki grafitiler üzerinde incelemelerde bulunmuştur (Damianidis, 2009: 135-139). Araştırmacılar, KM ve Trabzon Ayasofyası'ndaki grafitilerin, Codex 5'te sunulan Bizans grafitilerle benzer özelliklere sahip olması ve ikonografik çözümlemelere katkı sağladığı düşüncesiyle önemli olduklarını öne sürer[1] (Pomey, 2013: 209-211). Naostaki duvar resimlerinde tanımsız figürler görülmektedir. Bu figürlerin hepsi siyah-kahverengi saçlıdır. Başlarında sarı haleler bulunan

figürlerin çevresindeki yazıtlar günümüze ulaşmamıştır. Hill, yapının duvar resimlerinin Orta Bizans döneminetarihlendirildiğini öne sürmektedir (Gür, 2015: 196). 1950'lerde harabe haldeki yapı 1960'larda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. 1948 depreminde büyük hasar gören yapı harabe halde uzun yıllar terk edilmiştir (Sakaoğlu, 1987: 153). 1998-2004 yılları arasında restore edilen yapı günümüzde Kültür ve Sanat Evi olarak hizmet vermektedir. Kilise, geçirdiği birkaç restorasyon çalışmasının ardından orijinalliğini yitirmiş, duvar resimleri tahrip olmuştur. Kilisenin narteksinde, eksendeki naosa girişi sağlayan kapının yarım daire alınlığında, kapının güney sövesinde, batı duvarda ikinci kat kemer alınlıklarında, batı duvarda ikinci kat seviyesinde güney ve ortadaki pencerelerin arasında, doğu duvarda güneydeki nişin yarım daire üst bölümünde duvar resmi kalıntıları bulunmaktadır. Tespit edilen duvar resimleri katalog kapsamında incelenmiş, değerlendirilerek tarihlendirme önerileri sunulmuştur.

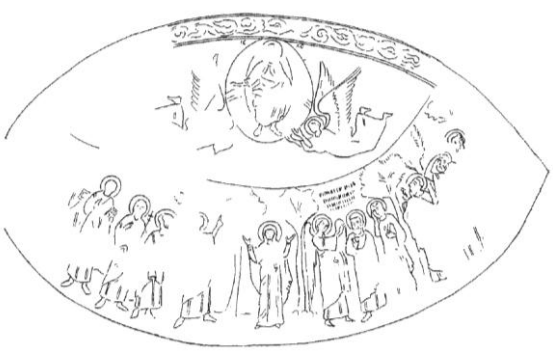
KM'nin naos ve narteksinde kısmen korunmuş duvar resimleri bulunur. Resimlerden bazılarında kısmen tanımlanabilen tekli figürler görülür. Figürlerin başlarında, kenarları kahverengi 0.01-0.02 m. kalınlıkta bordürle çevrili sarı halelerdeki figürlerin hepsi dini konuludur.

Narteksten naosa girişi sağlayan eksendeki kapının yarım daire alınlığındaki arkalıklı taht üzerinde oturan başı haleli figür, aynı kapının doğusundaki yuvarlak kemer alınlığında ise başında haçlı hale bulunan (?) İsa tasviri, kapının güneydeki tekli figür ile naos batı duvarda ikinci kat seviyesinde, İncil yazarlarına ait duvar resimleri kısmen korunmuştur. Nateksten naosa geçişi sağlayan eksendeki kapının güney lentosu üzerindeki başı haleli figür ise tanımlanamamıştır. Kilise içinde tanımlanan kopozisyonlardan sadece naos batı duvarda, ikinci kat eksendeki pencere ile güneydeki pencerenin arasındaki İncil yazarı tasvirleridir.

Duvar resimleri günümüzde tahrip olmuştur. Kısmen seçilebilen resimler fragman niteliğindedir ve tanımlanması mümkün değildir. Resimlerin yanlarında yazıt tespit edilememiştir. Eyice ve Sakaoğlu, apsiste İsa'nın Göğe Yükselişi'nin tasvir edildiğini gösteren duvar resminin bulunduğunu yazar. Kilisenin duvar resimleri hakkında birçok araştırmacı çalışma yapmış fakat hepsi de özet değerlendirmelerde bulunmuştur (Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: 103-104; Eyice, 1965: 69; Belke, 1996: 168; Sakaoğlu, 1999: 153; Mentzos, 2004: 304). Eyice ve Sakaoğlu, apsis iç yüzeyinde *uruc ascension* (?) yazıtının bulunduğunu yazar (Sakaoğlu, 1999: 153). Duvar resimleri tahrip olmadan yerinde incelemelerde bulunan Prof. Dr. Sacit Pekak, kilisenin duvar resimlerini belgelemiş fakat fotoğraflarda yazıt tespit edilememiştir. 1949 yılında kiliseyi yerinde inceleyen Eyice, İsa'nın Göğe Çıkışı'nın tasvir edildiği kompozisyonun altında ise ağaçlar arasında bir sıra halinde betimlenmiş Havariler'in bulunduğunu yazmıştır (Eyice, 1952:

3). Eyice ve Sakaoğlu'nun çalışmalarında bu görüş kabul edilmektedir fakat apsis duvar resimlerini belgeleyen fotoğraf sunulmamıştır. Birçok araştırmacı tarafından da Eyice'nin 1949 yılındaki çalışması referans alınarak apsis yarım kubbesinde İsa'nın Göğe Çıkışı'nın tasvir edildiği kabul edilmiştir (Mentzos, 2004: 304).

Mentzos tespit edilen resim kalıntıları doğrultusunda Killise Mescidi'nin apsis yarım kubbesinde Selanik Aziz Georgios Rotonda'sının apsis yarım kubbesinde olduğu gibi benzer bir kompozisyonun bulunduğunu öne sürer (Eyice, 1954a: 103; Mentzos, 2004: 304).

Çizim 186 Selanik Rotondo Kilisesi, Apsis Yarım Kubbesi (Mentzos, 2004: 304)
Resim 363 Selanik Rotondo Kilisesi, Apsis Yarım Kubbesi (CKA)

Selanik Rotondo Kilise'nin apsis yarım kubbesinde iki kompozisyon görülmektedir (Mentzos, 2004: 304). En üstte merkezde iki baş melek tarafından taşınan oval madalyon içinde İsa, tahtta oturur şekilde betimlenmiştir. İsa sağ eliyle takdis eder, sol elinde ise kutsal kitap tutar. Apsis yarım kubbesinin 1/3'ini kapsayan bu alanın altında apsis yarım kubbesinin 2/3'sinde, merkezde Orans Meryem, solunda altı, sağında altı olmak üzere toplamda 12 Havari tasvir edilmiştir. Aralarında ağaçların yer aldığı Havariler, başlarını yukarı kaldırarak İsa'nın göğe çıkışına tanıklık etmektedir.

Resim 364 Yunanistan Selanik Aziz David Kilisesi (5.-6. Yüzyıl), Mozaik
(Zah, 2002: 186-197, Fig. 13; Μάστορα, 2014: 37, Fig. 1)

5. yüzyılın sonları ya da 6. yüzyılın başlarına tarihlendirilen Aziz David Kilisesi'nin apsis yarım kubbesinde mozaik kompozisyon yer almaktadır. Yazıtıyla orijinal olarak günümüze ulaşan mozaik kompozisyonda, merkezde İsa'nın iki melek ve iki İncil yazarı tarafından göğe çıkışı tasvir edilmiştir (Zah, 2002: 186-197, Fig. 13; Μάστορα, 2014: 37, Fig. 1).

Resim 365 Muğla, Latmos Gebrige (Beşparmak Dağları) İsa Mağarası, Fresk (Zah, 2002: 190, Fig. 14)

Sacit Pekak ve AVGM uzmanları tarafından çekilen fotoğraflarda KM'nin apsis yarım kubbesinin 2/3'sinde havariler görülür. Havarilerden en güneydeki görülebilmektedir. Apsis yarım kubbesinin en üstünde de muhtemelen Aziz Georgios Rotondası'nda olduğu gibi İsa'nın göğe çıkışı tasvir edilmiştir. Apsis yarım kubbesinin altında, apsis nişi içinde dökülen sıvalar fragman şekildedir. Apsis yarım kubbenin en güneyindeki ayakta duran Havari'nin yüzü ve halesinin dışında kıyafetinin alt kısımlarına ait parçalar kısmen seçilebilmektedir.

Figürün sağında ise dalları kahverengi, yaprakları ise koyu yeşil bodur bir ağaç görülmektedir. Figürlerin ayaklarını bastıkları zemin yeşil, arka fon ise koyu mavidir. Duvar resimlerini tarihlendirmek için üslup, işçilik, malzeme ve teknik özellikleri bakımından önemli bilgiler sunmaktadır.

Bizans'ta aziz kültleri önemli yere sahiptir. Bizans toplumunda aziz ve azizelerin kentler üzerinde büyük etkileri bulunmaktadır. Önemli mucizelere sahip bu kutsal kişiler Tanrı ile Hıristiyanlar arasında köprü konumundadır. Bizans'ta Hıristiyanlar doğrudan Tanrı ile iletişim kurmak yerine havariler ya da kutsal kişilerin aracığını tercih etmiştir (Akyürek, 1998: 175). Tanrılar'a ulaşmak için önemli aracı azizlerde Amasra'da Georgios ve Hyakinthos'a adanmış

iki kilisenin bulunduğu bilinmektedir. KM'nin duvar resimleri günümüzde geniş bir kompozisyon elde etmekten çok küçük ve yetersiz veriler sunarak önemli sonuçlar edinmemizi zorlaştırır. Piskopos Georgios'un Bonyssa Manastırı'nda görev yaptığı bilinmektedir. Adı belli olan yapıya sonradan Georgios'un adını vermek yerine din adamının ölümüyle onarılan ya da yeniden inşa edilen bir kiliseye adını verdikleri tahmin edilmektedir (Hill ve Crow, 1993: 23; Crow ve Hill, 1995: 261). Amasra halkı için büyük öneme sahip Georgios'un adına inşa edilen bir kilisede duvar resminin yer alma ihtimali düşündürücüdür çünkü Georgios, Konstantinos VI (780-797) ile İmparatoriçe Eirene (797-802) gibi ikona karşıtı görüşü desteklemiştir (Sakaoğlu, 1999: 40). George'nin mezarının sular altında kaldığı fakat zarar görmediği anlatılır (Jenkins v.d., 2001: 17-18; Foss, 2002: 136, 139-140). Bu anlatılanlar George'nin mezarının deniz kıyısına yakın bir kotta yer alması gerektiğini düşündürdüğü için İçkale gibi yüksek bir alanda bulunma ihtimalini güçleştirir.

Martir Hyakinthos ile Aziz Theodore, çoğunlukla kurşun mühürlerin arka yüzünde tasvir edilmiştir. Martir Theodore sağ elinde hafif eğimli açıya sahip bir mızrak, sol elinde ise dik tutarak sol bacağıyla desteklediği kalkanı tutmaktadır (Oikonomides, 1986: 119-120). Theodore'nin Pontos sahilindeki kiliselerde tasvirlerinin yer aldığı bilinmektedir. KM'nin narteksten naosa geçişi sağlayan eksendeki kapının güney lentosunda, sağ elinde mızrak (?) tutan tanımsız bir figür yer almaktadır. Yapının bu azize atfedilebileceği gibi sadece bu azizin bir duvar resminin de burada yer alma ihtimali yüksektir.

Amasra'da Martir Hyakinthos adına inşa edilmiş bir kilisenin bulunduğu bilinmektedir (Darrezous, 1992: 94). Paganlar'ın hakim olduğu Amasra'da 2.-4. yüzyıllar arasında Hykainthos adına bir kilise inşa edilmiştir (Eyice, 1965: 23). Yapının merkezden uzak bir alanda inşa edildiği düşünülür. Bundan dolayı KM'deki duvar resimlerinin Hyakinthos'a ait atfedilmesi çok zayıf bir ihtimaldir. Fakat tespit edilen kilisedeki duvar resimleri dışında günümüe ulaşmayan resimlerde Hyakinthos ile ilgili tasvirlerin bulunma ihtimali yüksektir.

İznik ve Trabzon, 13. yüzyıl ile birlikte imparatorluğun sanat merkezi olmuştur (Restle, 1967: 85). İstanbu kadar güçlü sanata ulaşamayan fakat birbirleriyle yakın sanat özellikleri yansıta Trabzon ve İznik kiliselerinde duvar resimleri görülmektedir. Resimlerde figürler ince ve uzun görünümlü, 12. yüzyılın sonu- 13. yüzyılın yarısına tarihlendirilmektedir (Restle, 1967: 85). TAKAY, resimleri açısından bu dönemin sanat özelliklerini takip etmiştir. Ayrıca TAKAY'ın yakınındaki Tios Tiyatrosu'nun kuzey paradosundaki Erken Bizans dönemi duvar resimleri (Yıldırım, 2013: 727–750), kentin çok güçlü olmayan fakat yok sayılmayacak sanat merkezlerini takip ettiğini kanıtlamaktadır.

Amasra'da kiliselerin dışında Karanlıkyer Kapısı olarak adlandırılan Kemere Köprüsü'nün Uçpalamar Sokak'a açılan kapsının dığusunda küçük bir niş içinde duvar resmi bulunmaktadır. Çalışma kapsamında özgün adı tespit edilemeyen Karanlıkyer Kapısı'ndaki Niş'in (AKYKN) yer aldığı surlar 9. ve 13. yüzyıllarda onarılarak güçlendirilmiştir. Ayrıca 8. yüzyılda Aziz George'nin Amasra halkı ve çevrede yaşayan Hıristiyanları surların içinde toplayarak dua ettiği ve kaleyi ruhani olarak koruma altına aldığı bilinmektedir (Hill, 1990: 90-91). George'nin yaşadığı dönemde ikona karşıtı olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı duvar resimlerinin 9. yüzyıl ve sonrası tarihlendirilmesi gerekir. Ayrıca 1211'de Karadeniz Ereğlisi'nin surlarını onartan Theodoros I Laskaris (1204-1222) (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 58), Amasra üzerine yönelmiştir (Fallmerayer, 2011: 81). Theodoros I Laskaris (1204-1222) kısa sürede hakimiyeti altına aldığı Amasra'nın kalesini onartmıştır (Eyice, 1951: 5; Keçiş, 2009: 101-102). Duvar resimlerinin bu dönemde, Tanrı ve imparatoru onore etmek için yaptırıldığı düşünülmektedir. Ayrıca nişteki duvar resimlerinde sarı hale ve fragman kalıntıların dışında diğer bölümler günümüze ulaşmamıştır. Kentlerin surlarına ya da kapılarında çeşitli aziz, din adamı, İsa ya da Meryem gibi koruyucu gücü olduğuna inanılanların tasvirlerinin yapılarak kentlerin koruma altına alındığı bilinmektedir. Bundan dolayı niş içindeki duvar resimlerinde görülen haleli tasvir, surları koruduğuna inanılan Aziz/Azize, Meryem ya da İsa'ya ait olmalıdır.

Kısacası Tios Tiyatrosu'kun kuzeydoğu paradosunda 4.-5. yüzyıla tarihlendirilen Erken Bizans dönemi duvar resimleri, TAKAY'ın naos, apsis ve parekklesion bölümlerindeki 12.-13. yüzyıla tarihlendirilen resimler, KM'nin 9. yüzyıla tarihlendirilen duvar resimleri ile DBK, FC ve ABKYK'nın 12.-13. yüzyıla tarihlendirilen duvar resimleri, Paphlagonia'da yerel atölye üretimini göstermesi açısından son derece önemlidir. Ayrıca kentte Palaiologoslar dönemine (1261-1452) tarihlendirilen DBK, FC ve AKYKN'nin (12.-13. yüzyıl) duvar resimleri, Amasra'nın özellikle Geç Bizans döneminde önemli bir sanat merkezi olduğunu göstermektedir.

2.3.Karadeniz Ereğli Müzesi ile Amasra Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bizans Dönemi Dini Mimari Plastik Eserler ile Diğer Bağımsız Örnekler:

Karadeniz Ereğli Müzesi, OGC ve Kayaya Oyma Yapılardaki Dini Mimari Plastik Eserler

KEM, OGC, KEKOY I, surlar ve sivil yapıların duvarlarında çok sayıda mimari plastik eser ve yazıtlar tespit edilmiştir. En yoğun eser grubu KEM'de bulunur ve eserlerin çoğu Erken Bizans dönemine (5.-6. yüzyıl) tarihlendirilmektedir. Müzedeki eserlerin kent ve çevresindeki dini

yapılarla bağlantılı olacağını düşündüğümüz bazı eserler incelenmiştir. Eserler arasında templon payeleri ile monolit templon sütunu, levha, sütunlar, sütun başlıkları, çifte sütunlar, yazıt ve mezar taşları ile ambon basamaklı bölüm incelenmiş, eserlerin tarihlendirme önerileri yapılarak tipoloji, üslup, teknik, süsleme ve malzeme-teknik özellikleri hakkında bilgiler sunulmuştur.

İncelenen eserlerin hepsi mermer malzemeden inşa edilmiştir. KEM'in teşhirinde ve müze bahçesinde incelenen eserlerde İon-İmpost ve kesik piramit sütun başlıkları, templon payeleri, kiborium kemeri, sütun, lahitler ve yazıtların çoğu Erken Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. İncelenen eserler yakın bölgeler başta olmak üzere Anadolu ve imparatorluk sınırları içindeki ülkelerin eserleriyle karşılaştırılmış anolojik değerlendirmeleri yapılarak kentteki dini yapılar ile günümüze ulaşmayan yapılar hakkında veriler toplanmıştır Tespit edilen eserlerin çoğu Marmara'daki taş ocaklarında üretilen eserlerle büyük ölçüde benzerlik gösterir. Kısmi parçaşar ise yerel mermer malzemelerden üretilmiştir. İon-İmpost büyük sütun başlıkları doğrudan İstanbul atölye üretimlerini hatırlatmaktadır.

Amasra'da tespit edilen liturjik eserler çoğunlukla 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Müzenin teşhirindeki Orta Bizans dönemine tarihlendirilen levhalardan ikisi Zonguldak'ın Çaycuma ilçesine ait diğerleri ise kent çevresinden tespit edilmiştir. Çaycuma'da KEM'e taşınan levhalar kentte bir dini yapının bulunduğunu kanıtlamaktadır. Çaycuma'daki araştırmalarımız sırasında tespit edilen yapı kalıntıları ve günümüzde KEM'de sergilenen levhalar 9.-10. yüzyıllara tarihlendirilen bir kilise hakkında önemli veriler sunar[278]. KEM'in arşivindeki Bizans dönemi mimari plastik eserler, Karadeniz Ereğlisi'nde kentte günümüze ulaşmış ve sadece adları bilinen ve yerleri tespit edilemeyen kiliseler hakkında liturjik ve tarihsel veriler edinmemizi sağlamıştır.

Tespit edilen payeler, levhalar, kiborium kemeri, figürlü korint sütun başlığı, kesik piramit sütun başlıkları, İon-İmpost sütun başlıkları, devşirme sütunlar, lahitler ve yazıtlar kentteki 5.-6.

[278] Çaycuma'daki levhanın benzeri örnekleri Frigya'da tespit edilen mimari plastik eserler arasında görülmektedir. Kompozisyon açısından kısmen değişiklik gösteren levhalarda kullanılan haç, geometrik ve bitkisel süslemeler ortaktır (Parman, 2002: 166-167, 171-172, 114b, 115, 125-126). Levhanın yüzeyinde kullanılan köşeleri düğümlü eşkenar dörtgen bezemesinin benzerlerinin yaygın olarak payeler ve arşitravların üzerine işlendiği görülmektedir. Tespit edilen örnekler çoğunlukla Orta Bizans dönemine (9-11. yüzyıl) tarihlendirilmektedir **(**Parman, 2002: 106-Foto. 14a, 107-Foto.15a-16, 107-Foto.17, Foto. 24, 113-115, Foto. 26a-e, 123-125-Foto.49-51; Ermiş, 2004: 93-94, Resim 11,14-15). Karauğuz, Akış ve Kunt eseri 2010 yılı öncesinde Zonguldak'ın Gökçebey/Tefen Halk Eğitim Merkezi'nin önünde görüp belgelemiştir. Cumalıoğlu ise aynı eserin 2011 ylındaki çalışmasındaÇaycuma ilçesinde bulunduğunu yazmıştır. Mermer levhayı 9.-10. yüzyıllara tarihlendirmektedir (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 194, Levha CLIV: Resim 2; Cumalıoğlu, 2011: 285, Kat. No: 208; Laflı ve Christof, 2012: Abb. 50). Yunanistan Vatopedi Manastırı Katholikonu'nun 10. yüzyıla tarihlendirilen levhalar ve arşitravların üzerindeki eşkenar dörtgen ile düğüm kompozisyonlarının benzerleri görülmektedir (Παζαρασ, 1995: 17-18, 20-22, 32, Fig. 3-5,9-14). 9-11. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Παζαρασ, 1995: 15-32, Fig. 3-5, 9-14; Saradi, 1997: 408, Fig. 7; Parman, 2002: 106-Foto. 14a, 107-Foto.15a-16, 107-Foto.17, Foto. 24, 113-115, Foto. 26a-e, 123-125-Foto.49-51; Ivinson, 2010: 332, Abb. 25 a-b).

güçlü bir dini yapılaşma olduğu ve Erken Bizans dönemde Kuzeybatı Karadeniz kentleri arasında güçlendiğini gösterir. Liturjik örneklerde genellikle sade bir haç, bitkisel ve geometrik bezemelerin yer aldığı eserler, yerel atölyelerde üretildiğini gösterir. Tespit edilen sütun başlıkları ve levhalar üzerinde Latin haçı ve Malta haçı bezenmiştir. Malta haçlarından sadece ikisinin Kazıma ve kabartma teknikli haçlardan ikisinde (kesik piramit) sütun başlığının ön yüzündeki Malta haçlarının kollarında yarım daire rozetler bulunur. Süsleme komposizyonu açısından farklılık gösteren kesik piramit sütun başlıkları, yerel atölyelerde üretildiğini ve Karadeniz Ereğlisi'nin merkezindeki dini yapılardan farklı süsleme, malzeme ve teknik özelliklerine sahip olduğunu gösterir. Bu özellikleri doğrultusunda bu iki başlığın merkezdeki dini yapılardan farklı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Karadeniz Ereğlisi'nde araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında 5.-6. yüzyıl ve Orta Bizans döneminde tarihlendirilen bazı levha parçaları tespit edilmiştir (Hoepfner, 1966: 96, Taf. 26 b-c, 27 d-e,). Kentin çeşitli bölgelerinde tespit edilen devşirme levhaların dışında KEM'in arşivinde yer alan levhalar, tesmplon payelerinin aralarında kullanılmış templon levhalarıdır.

5.-6. yüzyıla tarihlendirilen tahmini iki dini yapı ile 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilen en az bir dini yapının bulunması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca kalınlıkları ve boyutları açısından farklılık gösteren levhalar, farkı alanlarda ve çeşitli ölçülere sahip payelerin aralarında yer aldığını gösterir. Ayrıca OGC'nin kuzey cephesindeki Otra Bizans dönemi levhaları da KEM'in arşivindekilerden farklı dönem ve yapı özelliklerine sahiptir.

Tespit edilen levha, paye ve arşitravların naos ile bema arasındaki liturjik mekanlarla ilişkilidir. Eserlerin çoğu 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. OGC ve AGKMK 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen dini yapılardır. Ayrıca kentte Erken Bizans dönemine tarihlendirilen diğer bir yapı ise KEKOY I'dir. Araştırmalar KEM'de tespit edilen eserlerin bu iki yapı ile ilişkili olabileceğini ve hatta kentte sadece adı bilinen Anonim Manastır ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. OGC'nin zemin döşemesi çok fazla değişime uğradığı için paye ve levhaların oturduğu stylobat alanları tespit edilememiştir. Ayrıca OGC'nin sütunlarının alt bölümleri ile kaideleri (varsa) günümüzde çimento harcıyla kaplandığı için görülememiştir. AGKMK ise tamamen yolun altında kalmıştır. Bu yapıların dışında Çelikel Camii'nin bodrumunda yer alan mozaik döşeme (3.-4. yüzyıl) ile Kız Sanat Okulu civarında tespit edilen apsis yapı oluşumuna sahip yapı ile içindeki mozaik çevresinde stylobat kalıntıları tespit edilememiştir (Belke, 1996: 208-216). KEKOY I'in zemini 19.-20. yüzyılda depo ve ahır olarak kullanıldığı dönemlerde yoğun tahribata maruz kalmıştır. Günümüzde ise büyük kısmı çakıltaşı ve çamur kaplı KEKOY I'in zeminin batısında mozaik görülmektedir. Mozaiğin kuzeyinden başlayarak güneydoğusuna yönelen ve sadece ortalama

2.00 m.'lik bölümü günümüze ulaşan bir stylobat bulunmaktadır. Erken Bizans döneminde inziva alanı ve ibadet merkezi olarak kullanılan yapının zeminindeki stylobat ile KEM'de sergilenen 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen templon payelerinin bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Payeler genellikle stylobatların üzerlerindeki kare ya da dikdörtgen yuvalara oturmaktadır (Bouras, 1991: 2023; Çavdar, 2014: 25). 5. yüzyıl sonrasında büyük gelişme gösteren templonların bema ekseninden doğuya doğru ortadan bir giriş yolu (solea) bulunmaktadır. Pi sayısı (Π- π) gibi görünen alanda küçük bariyer şeklinde küçük levha ve payelerden oluşan templonlar liturjinin parçası olmuştur (Orlandos, 1951: 535-538, Fig. 501-502; Chatzidakis, 1978: 327; Bouras, 1991: 2023; Taft, 1991: 1923). KEKOY I'de tespit edilen stylobatı temizlik çalışmaları sonucunda tamamen ortaya çıkartılacaktır. Bu araştırmalar sonucunda solae ya da templon hattıyla bağlantısının olup olmadığı kesinlik kazanacaktır.

KEM'deki 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen mimari plastik eserler Paphlagonia'daki buluntular arasında AAM ve SAM'daki örnekler kadar kaliteli işçilik ve malzemeye sahiptir. Çoğunlukla yerel atölyelerde üretilen bu eserler, Karadeniz'de liman kenti olması, İstanbul, Kuzey Karadeniz sahil kentleri, Doğu Karadeniz ulaşım hattında bulunmuş olması gibi koşullar da değerlendirildiğinde malzemelerin İstanbul, İzmit ya da önemli üretim merkezlerinde hazırlanarak kentteki yapılarda kullanılmak üzere getirildiğini gösterir.

KEM ve OGC'nin kuzey cephesinde tespit edilen Orta Bizans dönemi mimari plastik eserler, kentteki yapıların Orta Bizans döneminde onarım gördüğünü ya da günümüze ulaşmamış ve Orta Bizans döneminde inşa edilmiş yapılar hakkında önemli görüşler edinmemizi sağlamıştır. Çalışmalar sırasında liturjik mekanlara ait levha, paye ve arşitrav, sütun parçaları tespit etmeyi hedeflenmiş fakat tahrip olan kalıntılar arasında umut edilen parçalar bulunamamıştır. KEM'in arşivindeki 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen eserler kent yapıları ile doğrudan ilişkilendirilmektedir. Bu eserler arasındaki en ünik parça ise kiborium kemerine ait ön yüz parçasıdır. Paphlagonia kiliselerinin 5.-6. yüzyıllarda kiborium kemerli hakkında bilgi sunması açısından son derece önemli olan bu eserin OGC, KEKOY I ya da AGKMK gibi yapılardan en az biriyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

KEM, KEKOY I ve OGC'de yer alan mimari plastik eserler ile kentin çevresi tespit edilen parçalar, Paphlagonia'da yerel üretim alanların üretilmiş olabileceği ya da önemli üretim merkezlerinden kente ithal edildiğini göstermektedir. Kentte taş ocakları ve Osmanlı döneminde bilinen kil yatakları, bu üretim alanlarını açıklamada yetersizdir. Hatta kent yakınlarındaki pembe kayaçların temin edildiği ocaklar günümüzde hala ortadadır. Bunun dışında eserlerin üretiminin yapıldığı mermer ocaklarının araştırılması ve kentteki eserlerin ilk aşamalarının

belirlenmesi zorunlu bir çalışma gerektirmektedir. Günümüz koşulları ve araştırmalar sonucunda yeterli veriler edinilememiştir.

KEM'in arşiindeki İon-impost sütun başlıkları, 5.-6. yüzyıllarda kentte çok büyük bir dini yapının yer aldığını göstermektedir. 5. yüzyılın ilk yarısı ile 6. yüzyılın başına tarihlendirilen başlıklar, devşirme mermer malzemeden inşa edilmiştir. Roma dönemine tarihlendirilen büyük bir yapının parçalarından devşirilerek inşa edilen sütun başlıkları muhtemelen kentteki Hagia Sophia Kilisesi, Kathedral ya da büyük bir manastır yapısına aittir. Bu kadar büyük yapı taşlarının imparator Traianus döneminde (98-117), Vali Plinius tarafından imparator adına inşa edilmiş dini yapılar ya da sosyal yapılardan temin edildiği düşünülmektedir. Bunların dışında daha küçük çaptaki sütunların üzerinde taşınan kesik piramit ve İon-İmpost başlıklar, kentte en az orta ölçekli üç dini yapının daha bulunması gerektiğini gösterir. Bu yapılardan ikisi 5.-6. yüzyıl, diğeri ise Orta Bizans dönemine ait olmalıdır.

Müze dışında OGC ve KEKOY I çeresinde Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlendirilen birçok dini mimari plastik eser yer almaktadır. OGC'deki naos ve nefleri birbirinden ayıran altı sütun ve üzerindeki ion sütun başlıkları 2.-3. yüzyıl kaliteli atölye üretimleridir. Ayrıca OGC'nin kuzey cephesinin batısındaki İmprator Traianus'a (98-117) ait kapının söve ve lentoları, kapının üzerindeki Erken Bizans dönemine tarihlendirilen sarkofag yan levhası, apsisteki pencere sütunları ile sütun başlıkları, apsisin içindeki arşitrav parçaları ile kuzey cepheye yerleştirilmiş templon levhaları Geç Roma dönemine tarihlendirilen en az bir yapı, 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen Bizans dönemi dini yapısı ile Orta Bizans dönemine tarihlendirilen bir dini yapı hakkında önemli görüşler sunması açısından son derece önemlidir.

KEKOY I'in girişinde ve içinde sergilenen sütun başlıkları Geç Roma dönemi İon-İmpost, mermer örneklerdir. Envanter fişlerinden nereden geldiği tespit edilemeyen başlıklar kentte 2.3. yüzyıllarda büyük bir yapının yer aldığını kanıtlamaktadır. Ayrıca KEKOY I'in teşhirindeki templon payeleri, sarkofag yan yüz ve templon levhalarına ait çeşitli parçalar sergilenmektedir. Levhaların büyük kısmı köşe ya da levhaların çeşitli kısımlarına ait parçalardan oluşmaktadır. Elde edilen veriler 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen en az iki dini yapıya ait parçaların olduğunu göstermektedir. Bunların dışında KEKOY I'in kuzeyinde sivil yapıların çevresinde ve avlu duvarlarında Geç Roma dönemine tarihlendirilen fragman yazıt kalıntıları tespit edilmiş fakat çok küçük parçalar olması sebebiyle okunamamıştır. Yazıtların okunması hususunda Epigraf Doç. Dr. Bülent Öztürk ile irtibata geçilmiş fakat süreç alacak bir çalışmanın ürünü olacağı düşüncesiyle gelecek yayınlarda okunması tamamlanabilecektir. Bütün bu bilgiler ışığında Karadeniz Ereğlisi'nde Pontoslu Iulius Largus'un, yöneticiliğini Traianus'a (98-117) duyduğu saygı ve güven doğrultusunda Plinius'a devrettiği bilinmektedir. Plinius'u kendi mirasına vasi

tayin eden Iulius Largus, mirasından 50 bin nummus dışındakileri Traianus (98-117) adına Karadeniz Ereğlisi ve Filyos'ta imar faaliyetleri yapılmasını vasiyet etmiştir. Bunun üzerine Karadeniz Ereğlisi'nde Traianus (98-117) adına büyük bir tapınak ve imparator adına oyunlar düzenlemek için yapılar inşa edilmiştir (Plinius, 2001: 75-76, 87). Elde edilen mimari plastik eserlerin büyük kısmının 2.-3. yüzyılda Traianus (98-117) adına inşa edilen dini ve sosyal yapılara ait olduğu düşünülmektedir.

Bu incelemeler kenteki dini yapılar hakkında çeşitli görüşler edinmemizi kolaylaştırmış fakat kesin sonuçlar elde etmemizi sağlayamamıştır. KEM arşivi ve envanter fişlerindeki araştırmalar eserlerin müzeye geldikleri yerler ve süreçleri hakkında bilgi içermemektedir.

Karadeniz Ereğisi'nde OGC, KEKOY I, KEM arşivindeki eserlerin dışında kent surları ve diğer yapıların duvarlarında birçok eser tespit edilmiştir. Tespit edilen Bizans dönemi dini mimari plastik eserler ve yazıtların kentte ya da uygun bir alanda inşa edilecek olan modern bir müzede toplanması ve koruma altına alınması önerilmektedir. KEM ve KEKOY I'in teşhir alanı kentteki eserlerin korunması ve sergilenmesi için yeterli değildir. Ayrıca kentte Karadeniz Ereğlisi Belediyesi'nin deposunda da birçok eserin yer aldığı bilinmektedir. Yukarıda eserlerin yer aldığı alanların teşhirindeki mimari plastik eserlerin bir arada korunacağı ve teşhir edileceği geniş bir müze oluşturulmalıdır. İl genelindeki eserlerin sergileceği gibi çalışmanın konusunu oluşturan Kuzeybatı Karadeniz'deki eserlerin bir arada sergilenebileceği çok geniş bir yapı da önerilebilir. Bu düzenleme Paphlagonia'nın Bizans dönemi eserlerinin bir arada görülmesini ve kavranmasını sağlayacaktır. Ayrıca bu öneri doğrultusunda kent çevresinde ve müzede yer alan liturjik eserlerin korunması sağlanacak ve restitüsyonu hazırlanarak templon, kiborium, lahit ve sütun başlıkları gibi mimari plastik eserlerin özgün durumları hakkında bilgi edinilmesini kolaylaştıracaktır.

Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Dönemi, Dini Mimari Plastik Eserler

Amasra Arkeoloji Müzesi'nde çok fazla Bizans dönemine tarihlendirilen eser bulunmaktadır. Çalışmada ise sadece dini mimari ile bağlantılı olacağını düşündüğümüz eserler incelenmiştir. İncelenen eserler arasında templon payeleri ile monolit templon sütunu, levha, sütunlar, sütun başlıkları, çifte sütunlar, yazıt ve mezar taşları ile ambon basamaklı bölüm incelenmiş, eserlerin tarihlendirme önerileri yapılarak tipoloji, üslup, teknik, süsleme ve malzeme-teknik özellikleri hakkında bilgiler sunulmuştur.

İncelenen eserlerin hepsi mermerdir. AAM'nin teşhirinde ve müze bahçesinde incelenen eserlerde kesik piramit sütun başlıkları, arşitrav parçaları ve birkaç templon payesi dışında diğer eserler Erken Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. İncelenen eserler bölgelerdeki eserlerle

karşılaştırılmış anolojik değerlendirmeleri yapılarak kentteki dini yapılar ile günümüze ulaşmayan yapılar hakkında verilere ulaşmaya çalışılmıştır. Tespit edilen eserlerin çoğu Marmara'daki taş ocaklarından üretilen eserlerle benzer özelliklere sahiptir. Amasra'daki eserlerin malzemeleri kadar kaliteli olmasa da onların kalitesine çok yakın bir malzeme ve işçilik türü gözlemlenmiştir. Sütun başlıklarından bazıları ve yazıtlar dışındaki eserler başkent örnekleri kadar kaliteli olmasa da yerel işçilikler karşısında fazlasıyla kalitelidir.

Amasra'da tespit edilen liturjik eserler çoğunlukla 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Müzenin teşhirindeki 9.-11. yüzyıllara tarihlendirilen eserler; sütun başlığı, levha ve arşitrav parçalarıdır. Erken Bizans ve Orta Bizans dönemine tarihlendirilen eserler yoğunluktadır. Daha sonrasında ise 14.-15. yüzyıllara tarihlendirilen Cenevizler'e ait buluntuları çoğunluktadır. Cenevizler'e ait buluntular liturjik örnekler değil daha çok kitabe ve armalardan oluşmaktadır, bundan dolayı çalışmaya dahil edilmemiştir. Müze arşivindeki Bizans dönemi mimari plastik eserler, kentte günümüze ulaşmış ve sadece adları bilinen ve yerleri tespit edilemeyen kiliseler hakkında liturjik bilgiler sunmuştur.

Tespit edilen payeler, levhalar, ambon parçaları ve sütun başlıklarının çoğu Amasra'nın güçlü olduğu ve Piskoposluk kentleri arasında parlamaya başladığı Erken Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. Liturjik örneklerde genellikle sade bir haç, bitkisel ve geometrik bezemelerin yer aldığı eserlerdir. Tespit edilen sütun başlıkları ve levhalar üzerindeki haçlar çoğunlukla Latin haçı ve Malta haçı bezemeleridir. Kazıma ve kabartma teknikli haçlardan sadece birinin kollarının kesiştiği alanda eşkenar dörtgen kullanılmıştır. Diğer haçlar ise çoğunlukla sade olarak tasarlanmıştır. Sütun başlıkları üzerindeki haçlar, sadece impost kısa bölümlerinde görülür.

Levhalar üzerinde sembolik sarmaşık yaprakları ile yapılmış Khristogramlar ya da radyal ışınlarla vurgulanmış çelenk içinde Khristogram altlarında ise sarmaşık dallarıyla iki yana uzanan bezemelerin uçları kırık ve eksiktir. Karşılaştırmalı değerlendirmelerde bu dalların uçları boş bırakılmış ya da haçlarla sonlandırılmıştır. Bunlar Erken Bizans dönemine tarihlendirilen buluntulardır. Levhaların merkezlerindeki haçlar ya da khristogramlar genellikle iç içe geçmiş ikili madalyonlarla sınırlandırılmıştır.

Tespit edilen levha, paye ve arşitravların naos ile bema arasındaki liturjik mekanlarla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Amasra'da tespit edilen örneklerin Erken Bizans dönemine tarihlendirilmiş olması kentte günümüze ulaşmamış yapılarda kullanılmış olabileceğini düşündürür. Amasra'da Erken Bizans dönemine tarihlendirilen ABAMKYHPK (8. yüzyıl) dışında kentte günümüze ulaşmış 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen herhangi bir dini yapı yoktur.

Tespit edilen levha ve payeler Paphlagonia'daki buluntular arasında en kalitelileridir. Sinop dışında Kastamonu, Bartın, Karabük, Zonguldak yakın çevresindeki yapılarda çoğunlukla kaba işçiliğe sahip yerel malzemeler kullanılmıştır. Amasra'nın Karadeniz'de liman kenti olması, İstanbul, Kuzey Karadeniz sahil kentleri ve Doğu Karadeniz ulaşım hattında bulunmuş olması, üretim merkezlerinde kaliteli malzemelerin getirilmiş ya da önemli üretim merkezlerinde işlendiğini gösterir.

Amasra'da dini yapılardan ikisi çeşitli onarımlarla günümüze ulaşmış, doğu burçtaki ise Amasra Büyükada kapalı Yunan haçı planlı kilise ve AAMK'ye (I. ve II. Evre) oranla daha sağlamdır. Bu yapılardan Amasra Büyükada üzerindeki kapalı Yunan haçı planlı kilisenin zemin döşemesi diğer yapılara oranla daha iyi incelenmiştir. 1937 yılında kilisenin zeminindeki mozaikler ve levhaların sağlam olduğu bilinir. Tespit edilen mimari plastik eserler arasında 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen parçalar (Eyice, 1951: 481-484, Resim 13), AAM'nin bahçesindeki eserlerin çoğu gibi Erken Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. Ada üzerindeki kilisenin zemini kaçak kazı çalışmaları ve son dönem tahribatlarıyla iyice hasar görmüştür. Ada üzerinde Amasra Müze Müdürlüğü ve askeri makamlardan alınan izinler doğrultusunda 2018 yılında inceleme gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sırasında liturjik mekanlara ait levha, paye ve arşitrav, sütun parçaları tespit etmeyi hedeflenmiş fakat tahrip olan kalıntılar arasında umut edilen parçalar bulunamamıştır. AAM'nin teşhirindeki eserlerin birçoğunun kentte tespit edilen yapılara aittir. Çünkü kentteki dini yapılar Orta Bizans dönemine tarihlendirilmektedir.

AAM'nin bahçesinde bir ambon basamaklı bölüm ve ambona ait olduğu tahmin edilen levha ve paye parçaları bulunmaktadır. Eyice, FC'deki incelemelerinde üzeri kabartmalı mermer ambon levha, ambon kürsüsünün ön cephesine ait olduğu tahmin edilen kavisli mermer ve üzerinde haçların görüldüğü iki mermer levha tespit edilmiştir (Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954a: Planc. XXXVII, 2-3). Bu parçalar Erken Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. Basit tanımıyla kule, yükseltilmiş alan ve balkon ifadeleriyle tanımlanan ambonun kilise içindeki yeri zamanla değişiklik göstermektedir. Bazilikalarda orta nefte bulunan ambon, kiliselerin naoslarında liturjinin önemli yapı taşlarından biri olarak yerini alır (Mercangöz, 2000a: 259).

Erken Bizans döneminde piskoposlar vaazlarını kathedrada vermiştir. Ioannes Khrysosthomos da kendi döneminde ambona çıkarak vaazlerini vermiştir (Bouras ve Taft, 1991: 76; Mercangöz, 2000a: 259). Ambon ilk defa 4. yüzyılın ikinci yarısında (Laodekia Konsili, 371) kullanılmıştır (Bouras ve Taft, 1991: 75). Günümüzde tespit edilen ya da bilinen ambon örnekleri çoğunlukla Erken Bizans dönemine (5.-6. yüzyıl) tarihlendirilmektedir (Bouras ve Taft, 1991: 75; Mercangöz, 2000a: 259). İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Priene tipindeki ambon (6. yüzyıl) bunlara örnektir (Mercangöz, 1999: 7).

Ambon mimari dört farklı şekilde görülmektedir (Parman, 1998: 133; Mercangöz, 2000a: 259). Birinci grupra ambon tek taraflı merdivene sahiptir, ikinci gruptaki örneklerde ise ambon yelpaze formlu olarak tanımlanır ve iki yanından merdivenler yarıdımıyla merkezdeki alana çıkılmaktadır. Üçüncü ambon grubu en yaygın ve sık uygulanmış formdur. Çift kollu ambonlar olarak tanımlanan örnekler 5. yüzyıldan sonra kiliselerde vaaz verilen alanlar olarak inşa edilmiştir. Ortadaki kürsüye iki kanattaki (doğu ve batı) merdivenlerle çıkılmaktadır. Ortadaki alan bazı örneklerde kapalıdır ve merdiven merkezdeki alana ulaşmaz. Çoğu örnekte ise ortadaki alan açıktı ve en üste kadar ulaşmak mümkündür. Ortalarında haç ya da khristogramlar yer alır (Bouras ve Taft, 1991: 75; Parman, 2002: 132-133). Dördüncü ambon uygulaması ise synthronon ve ambonu tek bir uygulamada birleştirmektedir. Bu yöntemle üretilen ambonlar Suriye tipi olarak kabul edilmektedir (Orlandos, 1952: 544-563; Bouras ve Taft, 1991: 75; Çavdar, 2014: 37). Orta Bizans ve Geç Bizans dönemine tarihlendirilen ambon örnekleri Erken Bizans dönemi kadar yaygın değildir (Bouras ve Taft, 1991: 75). Günümüzde müze bahçesindeki ambon basamaklı bölüm ile Eyice tarafından FC'nin cephesinde tespit edilen ambon levhaları farklı yapılara aittir. Günümüzde AAM'nin bahçe duvarları dışında sergilenen ambon kaidesi ambonların ilk grubuna ait olmalıdır. Basamaklarından en alttaki kırıktır ve günümüze ulaşmamıştır. Ambonun üstündeki izlere bakılarak iki tarafının da levhalarla kapalı olduğu anlaşılır. Ambonun korkuluk levhalarına ait olduğu düşünülen küçük bir parça da ambonun yanında çimenlerin arasında sergilenmektedir.

Peschlov, ambonların yanlarındaki korkuluk levhalarını üç şekilde (*yanlardaki süsleme kompozisyonuna göre*) sınıflandırmıştır (Parman, 2002: 134). Amasra'da tespit edilen ambon levhası çok küçük bir parça olduğu için dönem, süsleme ve tarih özellikleri hakkında fikir üretmemiz mümkün olmamıştır. Malzeme ve teknik özellikleri düşünüldüğünde ise Ambon basamaklı bölüm ile aynı yapıda yer almadıkları taspit edilmiştir. Amasra'da tespit edilen buluntular, tarihlendirme, tipoloji ve süsleme özellikleri açısından birçok bölge, arkeolojik kazı buluntuları ve müze arşivlerindeki eserlerle karşılaştırılmıştır. Tespit edilen birçok örnek ile benzer özelliklere sahip olsada süsleme, kompozisyon ve üslup özellikleri açısından özgündür. KEM, KAM ve SAM'daki eserlerle benzer özellikler taşıdıkları görülmüştür. KEM'in teşhirindeki birçok eser ile üslup, malzeme ve teşnik özellikleri açısından benzerdir. Bu gözlemler sonucunda Paphlagonia'da yerel üretim alanlarının olduğu ve bu işçilikler doğrultusunda atölyelerin bulunmuş olması gerekmektedir.

Tüm bu incelemelerden yola çıkarak Amasra'da ve müzedeki teşhirdeki eserlerin kentte birden fazla dini yapının bulunduğunu göstermiştir. Kilise kayıtlarından Bizans dönemine tarihlendirilen beş dini yapının adı (*Bonisai Manastırı, Georges Kilisesi, Katedral Kilisesi,*

Martir inthos Kilisesi, Hiéromoine Kalliste Manastırı) bilinmektedir (Darrezous, 1992: 94-98). Bu yapılardan FC'nin Katedral Kilisesi olduğu düşünüldüğünde diğer yapıların yerleri günümüzde kesin olarak bilinmemektedir. Tespit edilen parçaların çoğu Erken Bizans dönemine (5.-6. yüzyıl) tarihlendirilmektedir. Tespit edilen örneklerin günümüze ulaşmayan fakat isimleri bilinen kiliselere ait olduğu düşünülmektedir.

Müze arşivindeki parçalar kentte Erken Bizans döneminde önemli dini yapıların olduğunu gösterir. Tespit edilen sütun başlıkları kentte en az beş kilisenin bulunması gerektiğini göstermektedir. Buluntular eserlerin Erken Bizans dönemine tarihlendirildiğini gösterir. Sütun başlıkları her zaman bir yapıda aynı üslup ve karakterde olmayabilir. Bunun birçok örneği mevcuttur amakesinlikle şunu da unutmamak gerekir. Kiliseler çeşitli dönemlerde onarımlara maruz kalmış ve ilavelerle günümüze ulaşmıştır. Bu yapıların naos, narteks, kapı ve pencerelerinde onarıma tabi tutulduğu dönemlerde ilave edilmiş çeşitli başlıkları bir arada görmek mümkündür. Bundan dolayı da sütun başlıklarından yola çıkarak her bir başlık tipinin tek bir yapıya ait olması gerektiği görüşünün çok da doğru olmadığı görülür.

Sütun başlıklarının dışında birçok liturjik parça tespit edilmiştir. Eserler arasında üç farklı ambona ait parça tespit edilmiştir (Eyice, 1954a: 97-105). AAM'nin bahçesinde bir ambona ait basamaklı bölüm ve levhalar bulunmaktadır. Parçaların kentte tespit edilen kiliselerden birine ait olduğu düşünülmektedir. Ambon dışında arşitrav, levha ve payelerin en az üç kiliseye ait olduğu düşünülmektedir. 5.-11. yüzyıl arasına tarihlendirilen parçalar payelerin ortak süsleme özellikleri arasında soffit bezemesi bulunur. Tespit edilen levhalar, en az iki farklı dini yapıya aittir. Payeler, dini mimariye ait en yoğun parçalardır. Çoğunlukla 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen payelerin kiliselerdeki templon ya da solealara ait olduğu düşünülmektedir. Orta Bizans dönemine tarihlendirilen dört farklı templona ait monolit sütun/sütun başlıkları, müzedeki önemli buluntular arasındadır. Monolit sütun/başlık parçalarından biri kare diğer ikisi ise silindiriktir. Erken Bizans dönemine tarihlendirilen payeler ise dört farklı form ve kaide özelliklerine sahiptir. Amasra'da Erken Bizans dönemi ve Orta Bizans dönemine ait en az dört farklı templon düzeni olduğu tahmin edilmektedir. Günümüzde Amasra'daki kiliselerin inşa ve onarım tarihleri değerlendirildiğinde Orta Bizans dönemine tarihlendirilen mimari parçalar, kentteki dini yapılar ya da günümüze ulaşmamış farklı dini yapılara ait olmalıdır. Tespit edilen parçaların ABAMKYHPK, FC, KM ya da Erken Bizans döneminde inşa edilen kiliselere ait olduğu düşünülmektedir. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen parçalar, Erken Bizans dönemine ait en az üç kilisenin daha kentte yer aldığını gösterir.

Tespit edilen templon, ambon, sütun ve başlıklara ait parçalar mermer malzemelidir. Mermer, kolayca başka yere taşınamayan ağır ve pahalı bir malzemedir. Bundan dolayı yapıların

yıkılması sonucunda başka yapılarda kullanılmış ya da çağdaş yapıların inşası sırasında sivil yapıların bahçe ve yapı duvarlarında kullanılmıştır. Kentte birçok mimari plastik eser tespit edilmiştir. Bunların çoğu günümüzde AAM'nin bahçesinde ya da müzenin arka bahçesinde üst üste atılmış şekilde koruma altındadır. İncelenen eserlerin, kentteki dini yapılarının mimari özellikleri ve tahmini inşa tarihleri açısından bilgi sunması durumunda son derece önemlidir.

Müze dışında Antik Tiyatro, Bedesten/Agora ve son olarak Bizans ve Cenevizler tarafından kullanılmış olan ve hala yerleşim alanı olarak iskana açık Amasra Kalesi'nin çevresinde atıl haldeki Bizans dönemi mimari plastik eserlerinin en kısa sürede toplanması ve koruma altına alınması gerekmektedir çünkü; AAM bu açıdan yeterli alan ve imkana sahip değildir. Bedesten olarak adlandırılan tarihi agoranın yeniden düzenlenerek burada açıkhava ve ören yeri şeklinde müze gibi bir teşhir alanı oluşturulmalı ve eserler burada sergilenmelidir. Bu öneri doğrultusunda kent çevresinde ve müzede yer alan liturjik eserlerin korunması sağlanacak ve restitüsyonu hazırlanarak templon ve ambona ait mimari parçaların özgün durumları hakkında bilgi edinilmesini kolaylaştıracaktır.

2.4.Osmanlı Dönemi İle Sonrası Yapıların Değişimi ve Genel Durumları:

Kentte tespit edilen Erken Bizans dönemi mimari plastik eserlerin bazıları Orta Bizans döneminde yeniden kullanılmıştır. Birçok malzemede olduğu gibi dini mimari plastik eserlerde ikinci defa kullanım durumu, dönemin ekonomik koşulları ve malzeme ihtiyacıyla açıklanmaktadır. İkinci defa kullanımlarında form, liturjik ve estetik özellikleri de göz önünde bulundurulmuş, tespit edilen yapılar ile eserlerden kullanılmayanlar son dönemde hızla tahrip olmuştur. Bu dönemde bazı yapılar terk edilmiş ve yıkılmış, bazıları ise dini yapılara dönüştürülerek değişime uğramış, günümüze harabe halde gelmiştir. OGC, FC ve KM, Osmanlı dönemi ile birlikte cami haline dönüştürülmüş diğer yapılar ise zamanla tahrip olmuş ve dönemin koşulları ve diğer etmenler nedeniyle dönüştürülmemiş özgün Bizans dönemi kiliseleridir.

Karadeniz Ereğlisi ve Amasra arasındaki sahil kentlerinin fethedildikleri tarihler hala tartışma konusudur. Karadeniz Ereğlisi ve Alaplı'yı içine alan bölgenin 1327 yılında Orhan Gazi (1326-1362) tarafından kısa süreliğine kontrolü sağlanmıştır (Müstakil Bolu Livası Salnamesi, 1334: 179-180). Bu dönemde Bolu sınırlarındaki Göynük, Karadeniz Ereğlisi, Yenice ve Safranbolu, Orhan Gazi'nin (1326-1362) denetimine girmiştir (Karakuzulu, 2002a: 134-135). Bölgeye 1402 yılı itibariyle Türk aileler yerleştirilerek kalıcı bir nüfuz edinilmiştir (Aygün, 1960: 37-39).

Doğusundaki Filyos'un fethi kesin olarak bilinmemektedir. Filyos'taki Türk hakimiyetine dair bilinen en erken tarihli dönem kaynağı Ruy de Clavijo'nun 1402 tarihli kent kalesindeki Türkler'in bulunduğuna dair gözlemleridir (De Clavijo, 1928: 59). Amasra, önceki iki kentten daha geç bir tarihte Osmanı hakimiyetine girmiştir. 1461 yılında Mehmed II (Fatih) (1451-1481) tarafından savaşılmadan Cenevizler'den devralınan Amasra'nın dini yapıları son ana kadar ibadet için kullanılmıştır (Cezar, 2010: 507-508). Fetih sonrasında kentlerde önemli değişimler görülmüştür. Tüm fethedilen topraklarda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin, fetih sırasında teslim olmayan ya da antlaşmayı kabul etmeyen kentlerdeki her yapıyı yıkma ve tüm halkı öldürme gücüne sahip olduğu bilinir (Oikonomidis, 1997: 175). Oikonomidis'in aktardığının aksine Karadeniz Ereğlisi ve Amasra'daki bazı dini yapıların yıkılmadan kısmi değişimlerle kullanıldığı görülmüştür. Karadeniz Ereğlisi'ndeki OGC, FC ve KM'nin isim değişikliği sonrasında cami ve mescit olarak kullanılmaları bunun göstergesidir.

Karadeniz Ereğlisi'nde Orhan Gazi'ye (1326-1362) atfedilen kilise ile Amasra'da ise Mehmed II'ye (Fatih) (1451-1481) atfedilen kiliseler, Osmanlı'da 14.-16. yüzyıl arasındaki fethedilen kentlerdeki dini yapılarda görülen uygulamalar hakkında önemli bilgiler sunar. Balivet ve Öztürk, 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin fethettiği kentlerdeki dini yapıları yıkmadan değiştirerek kullanmalarını İbn Arabi'nin şu sözleriyle açıklar;

> *"Yüreğim bütün biçimlere açıktır: Putlar tapınağı, Hıristiyan papazın manastırı, Musa'nın on emri, Müminlerin Kur'an-ı, dinim sevgi dinidir"* (Öztürk, 2005: 211; Balivet, 1997: 5).

Araştırmacıların da katıldığı bu görüş, Karadeniz Ereğlisi ve Amasra'daki dini yapıların yıkılmadan isim değişikliğiyle kullanılmalarını desteklemektedir. Osmanlı'nın erken dönemlerinde desteklenen Kolonizatör Dervişler, kentlerin fetihlerini ve yerleşim alanlarındaki nüfuzu kalıcı hale getirmiştir (Algül, 1999: 63).

2.5.Sualtı Araştırmaları:

Uzun yıllar Karadeniz'de sualtı çalışmalarının gerçekleştirildiği bilinmektedir. Anadolu'da Ege ve Akdeniz çevresindeki tarihi kentlerde gerçekleştirilen incelemeler kapsamında sualtı araştırmaları yürütülmüş ve tarihi birçok veri elde edilmiştir. Karadeniz çevresinde ise bu çalışmalar oldukça geri kalmıştır. Bulgaristan, Romanya, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan tarafından Karadeniz'de sualtı araştırmalarının gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bulgaristan ve Romanya, Batı Karadenizde uzun yıllar sualtı araştırmalarını yürüten önemli iki ülkedir. Son yıllarda da Türkiye, bu araştırmalara dahil olmuştur. 2015 yılı ile birlikte Kuzeybatı Karadeniz

çevresinde sualtı araştırmaları hız kazanmıştır. Bu alanda çalışanların başında Emre Okan, Ahmet Bilir, Güzin Bilir, Muhammet Duman, Cenker Atila, Mustafa Şahin, Şahin Yıldırım, Edward Dandrow ve bu gibi uzmanların denetiminde bilgili kalabalık sualtı kadrosuyla, İznik-Filyos arasındaki sahil kentlerinde sualtı araştırmaları gerçekleştirilmiş ve hala da devam etmektedir (Okan ve Bilir ve Bilir, 2017: 64-71, Okan ve Bilir ve Duman, 2017: 48-63, Okan, 2017: 123-134, Şahin ve Bilir, 2017: 75-84, Yıldırım ve Dandrov v.d., 2018: 437-448).

Araştırmaların gerçekleştirildiği dini yapılar, Kuzeybatı Karadeniz'de Honorias ve Paphlagonia'nın kuzeyindeki sahil kentlerinde yer almaktadır. Bu kentler Anadolu'da Bizans'ın elinde en son teslim olmuş kentlerdir. 14.-15. yüzyıl arasında Osmanlı'nın hakimiyetine geçen kentlerin aktif deniz ticaretine sahip olduğu, sırasıyla önem durumlarına göre belirtildiğinde Karadeniz Ereğlisi, Amasra, Filyos ve Alaplı gibi sahil kentlerine ait limanların, güneydeki kentlere ürün temin ettikleri, güney Honorias ve Paphlagonia'da üretilen değerli ürünleri, diğer kent ve ülkelere bu limanlardan yükledikleri gemilerle ulaştırdıkları belirlenmiştir. 2015 sonrasında yukarıda ifade edilen kentlerin, liman ve sahil şeritlerinde sualtı çalışmaları başlamış ve son yıllarda araştırmalar hız kazanmıştır.

Sualtı çalışmalarında tespit edilen seramik parçaları, mimari plastik eserler bu kentlerin Hellenistik dönem ve Roma dönemi hakkında öenmli veriler sunar. Ayrıca Alaplı ve Karadeniz Ereğlisi'nde sualtı araştırmaları kentlerin Erken Bizans dönemi ile aktif kullanıma sahip olduklarını kanıtlamıştır.

2015 yılında Dr. Öğretim Üyesi Emre Okan tarafından başlatılan sualtı araştırmalarında ilk incelemeler, Karadeniz Ereğisi'ndeki tarihi liman kalıntısı üzerinde sürdürülmüştür. Araştırmalar doğrultusunda Hellenistik dönemde inşa edildiği tespit edilen mendireğim Roma dönemi ve Bizans döneminde kullanıldığı kanıtlanmıştır. Ayrıca mendireğin içinde ortalama 5.00 m. derinliğinde dalış gerçekleştiren ekip, tarihlendirmede zorluk çektiği seramik parçalarına ait bazı kalıntılar elde etmiştir (Okan, 2017: 124). 2015 sezonunda Kilisecik mevkii olarak adlandırılan ve çalışmada AGKMK olarak incelenen yapının civarındaki mendirek üzerinde serbest dalış gerçekleştiren uzmanlar, buradaki mendireğin Karadeniz Ereğlisi'ndekinden daha sağlam olarak günümüze ulaştığını gözlemlemiştir. Karadeniz Ereğlisi'ndekinden daha kalitediz inşa edildiği gözlemlenen mendirek çevresindeki çalışmalar, 2016 yılında sürdürülmek üzere sonlandırılmıştır (Okan, 2017: 126-127). 2016 yılındaki çalışmalarda Karadeniz Ereğlisi'nin güneyindeki sualtı araştırmalarında Geç Bizans dönemine tarihlendirilen batıklar tespit edilmiştir (Okan ve Bilir ve Duman, 2017: 50).

Doç. Dr. Şahin Yıldırım ve bilimsel danışmanlığındaki uzmanlar tarafından 2015-2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen sualtı araştırmalarında; Helenistik, Roma ve Bizans surları, mendirek ve 2.-13. yüzyıl arasına tarihlendirilen kalıntılar incelenmiştir. Aralıksız devam eden çalışmalar kentin sualtı kalıntıları arasında Roma ve Bizans dönemine tarihlendirilen batık gemileri ile bu gemiler vasıtasıyla ticareti yapılan ürünlerin büyük kısmı hakkında bilgi sunmuştur. Kentin doğusundaki Fiyos Nehri'nin alüvyonları, batıkları uzun yıllar gizlemiş ve aynı zamanda koruyucu örtü görevi üstlenerek kalıntıların günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

2015 yılında 2017 yılında antik limanın batimetri haritasının oluşturulması Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Fethi Yüksel'in uzmanlığında çalışmalar başlatılmıştır. Mendirek ve limanın hidrografik saha araştırmaları yapılmış, batimetri ölçümlerinde CORS sistemine bağlı iki frekanslı Echosounder, eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Çalışmalar neticesinde üç boyutlu batimetri haritası oluşturulan liman ve mendireğin 2016 yılında sualtı araştırmaları için hazırlanması sağlanmıştır (Yıldırım, 2017a: 473-474, Çizim 1-2). 2016 yılında tüm izinlerin alınmasına rağmen sualtı araştırmaları gerçekleştirilememiştir. 2016 yılında bakanlık kapsamında kazı çalışmaları için gönderilen ödeneğin sınırlı olması ve yabancı heyet üyelerine ait resmi işlemlerin tamamlanamaması nedeniyle çalışmalar 2017 yılında gerçekleştirilmek üzere ertelenmiştir (Yıldırım, 2017b: 160).

Devam eden çalışmalar kapsamında 2017 yılında yedi batık geminin tespit edildiği Filyos sualtı araştırmaları; kent limanı, mendirek, surlar, tiyatro ve aşağı kent yapılarının büyük kısmının 2. yüzyılda planlanarak inşa edildiği, 5.-6. yüzyıllarda ise Bizans'ın yapılaşmasında kalıntıların kullanıldığı görüşlerini desteklemiştir (Yıldırım, Dandrow vd., 2018: 442-443). Tespit edilen gemilerden sadece biri dışında diğerlerinin ahşap iskeletleri çok kötü durumdadır. Gemilere ait demir çıpalar ve amphoralar, batıkların tespit edilmesini sağlamıştır. Amphoralar, form ve dönem özellikleri açısından kentin zeytin ve şarap ticaretinde aktif olduğunu göstermektedir. Batıkların Roma ve özellikle Bizans döneminde amphora ticaretinde aktif kargo ticaret gemileri olduğu öğrenilmiştir (Yıldırım, Dandrow vd., 2018: 443). 2018 yılında devam ettirilen çalışmalarda batıklar üzerinde incelemelerde bulunan Doç. Dr. Şahin Yıldırım ve uzman sualtı uzmanları, çok sayıda buluntunun tespit edildiğini ve verilerin çoğunun ticaret gemilerine ait olduğunu ifade etmiştir. Araştırmalar kapsamında tespit edilen verilerin çalışmalar tamamlanmadan sunulmaması gerektiğini belirten proje danışmanı Doç. Dr. Şahin Yıldırım'ın görüşleri doğrultusunda bu kadarını ifade etmeyi doğru bulmaktayız. Devam eden çalışmalar neticesinde kazı çalışmaları tamamlanan batıklar ve sualtı buluntuları, kent ve ticaret ağı hakkında daha kapsamlı veriler sunacaktır.

Kuzeybatı Karadeniz'deki 2015-2018 sualtı araştırmaları ile Karadeniz'e kıyısı oan diğer kentlerde gerçekleştirilen çalışmalar, Karadeniz'e kıyısı olan birçok kent gibi çalışma kapsamında incelenen Alaplı, Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra gibi önemli sahil kentlerinde deniz ticaretinin 4.-5. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında aktif olduğunu göstermiştir. Özellikle Filyos'taki 12.-14. yüzyıl seramik parçaları İstanbul ve Kırım'daki sualtı araştırmalarında tespit edilen buluntuları ile karşılaştırıldığında Kuzeybatı Karadeniz sahil kentleri, Batı Karadeniz ve Karadeniz'in kuzeyindeki kentler arasında gıda ve seramik gibi mutfak eşyalarının ticaretinin yapıldığını göstermektedir (Morozova ve Zelenko ve Tymoshenko, 2010: 127-128). Tüm bu incelemelerin dışında hala arkeoojik incelemelerin devam ettirildiği Filyos'ta tespit edilen Roma ve Bizans dönemi seramik fırınları, kentlere ithal ürünlerin getirilmelerinin yanında bu kentlerdeki seramik fırınlarında da üretimlerin yapılarak ihtiyaçların karşılandığı öğrenilmiştir. Tespit edilen seramik fırınları 12.-14. yüzyıllarda kentte seramik üretiminin yapıldığnı göstermesi açısından önemlidir (Yıldırım, Dandrow vd., 2018: 437-448).

Honorias ve Paphlagonia'nın kuzeyindeki sahil kentlerinin Geç Bizans dönemine kadar Batı Karadeniz ve Kuzey Karadeniz ülkeleri ile deniz ticareti yaptıkları gerçekleştirilen sualtı araştırmaları netlik kazanmaktadır. Ayrıca çalışmanın konusunu oluşturan kentlerde ve özellikler arkeolojik araştırmaların yürütüldüğü Filyos'ta tespit edilen 12.-14. yüzyıl seramikleri ile Novy Svyet batıklarında tespit edilen seramiklerin benzer form ve dekor özellikleri ticari faaliyetlerin 14. yüzyıla kadar devam ettiğini kanıtlamaktadır (Morozova ve Zelenko ve Tymoshenko, 2010: 129, Gür, 2015: 137, Çizim 42, Okan ve Bilir ve Duman, 2017: 50). Ayrıca ticaret alanları incelemenin konusunu oluşturan Alaplı-Amasra arasındaki kuzey sahil kentleri ile sınırlı olmadığı öğrenilmiştir. Amasra'nın doğusundaki sualtı ve amphora araştırmalarının dışında Alaplı'nın güneybatısındaki yerleşimlerde tespit edilen 9.-11. yüzyıl batıkları, Kuzeybatı Karadeniz kentlerinin Erken Bizans ve Geç Bizans dönemleri arasında aktif deniz ticaretine sahip olduğunu kanıtlamıştır (Okan ve Bilir ve Bilir, 2015: 64-71, Okan ve Bilir ve Duman, 2017: 58).

Araştırmaların gerçekleştirildiği kentlerdeki sualtı çalışmalarının aralıksız devam ettirilmesi gerekmektedir. Sürdürülen çalışmalar ışığında kentlerin ithalat ve ihracat yaptıkları ülkeler ile alım-satım yaptıkları ürünler hakkında yeni bilgiler tespit edileceği muhakkaktır. Aksi halde Karadeniz'in tuzlu yapısı, dalgaların aşındırmaları her geçen gün son hızıyla devam edecek, kalıntıların tahrip olmasını hızlandıracaktır. Ayrıca araştırmalar kapsamında kazı çalışmaları yapılan ve yapılması planlanan batıklardan temin edilen kalıntıların uygun koşullar altında yeniden inşa edilecek sualtı müzesinde sergilenmesi önerilmektedir. Sadece arkeolojik

çalışmalar yapılarak batıklar uzun yıllar doğal tahribatlar altında korunmasız bırakılacaksa, çalışmalara uygun koşular oluşturuluncaya kadar ara verilmesi ve incelemelerin sadece yüzeysel araştırmalar şeklinde sürdürülmesi gerekmektedir.

2.6.Sonsöz:

Kuzeybatı Karadeniz'de gerçekleştirilen çalışmalar, son 50 yıl içerisinde gerçekleşen tahribatın boyutunu göstermektedir. Tarihi eserler kapsamında turizm ve kültürel bakış açısından beklentilerle çevresel faktörlerin zıt özellikler sergilediği görülür. Çağın tahribatları, yerleşim alanlarına açılarak eserlerin tahribatının hızlanması ve kültürel mirasa olan saygının göstergesi olarak AGKMK'nin yıkılarak yol altında kalmasıdır. Bu kentler arasındaki en kolay ulaşım yolu Karadeniz'in gemi taşımacılığıdır. Turizmi geliştirmek, yeni yerleşim alanları açmak ve ulaşımı kolaylaştırmak için bu kentlere birçok yatırım yapılmış ve beraberinde birçok tahribata sebep olmuştur. Tarihi yapıların bazıları bu yol ve inşaat çalışmalarının altında kalmıştır (AAMK ve AGKMK).

Kısacası yapılan tüm bu müdehaleler iyimser görünmesinin yanında tahribatı hızlandıran uygulamalardır. İleride af gelir düşüncesiyle hareket edip gerçek planlamaların yapılmadığı yaptırımlar, dini yapıların tahribatını hızlandırmıştır. Bu süreçte cami olan yapıların kısmen değişerek günümüze geldiği, kullanılmayan kiliselerin ise tahrip olarak yıkıldığı görülmüştür. Bu durum yapıların terk edilmesinin aksine kısmen değiştirilerek kullanılmasının ya da yeniden işlevlendirilmesinin kısmen de olsa doğru bir uygulama olduğunu gösterir. Bu durumu kabul edilen Uluslarası tüzükler kapsamında, Carta Del Restauro (1931) madde 3'teki gibi *"Artık kullanılmayan ve geçmiş uygarlıklara ait anıtlarda, her türlü bütünlemeden kaçınılmalıdır. Böyle yapılarda anastylosisi uygulamak ya da yapının korunmasını sağlamak amacıyla mümkün olan en az ek ve nötr malzeme ile dağılmış parçaların birleştirilmesi işlemi söz konusu olabilir"* ifade edilebilir (Ahunbay, 1998: 148). OGC, FC ve KM gibi cami olarak kullanılan yapıların uygulamalarını 1964 Mayıs'ta kabul edilen Venedik Tüzüğü'nün[279] Koruma uygulamaları arasındaki 5. maddesi *"Anıtların korunması her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir"* ile açıklamak mümkündür (Erder, 1977: 172-173; Ahunbay, 1998: 150).

30 Kasım 1976, Nairobi, UNESCO, tarihi alanların korunması ve çağdaş rolleri konusunda tavsiyelerin genel ilkeleri madde 2'de *"tarihi alanlar ve çevreleri, yerine konulamaz evrensel mirası oluşturan değerler olarak ele alınmalıdır. Topraklarında yer aldıkları devletin, hükümet*

[279] Venedik Tüzüğü, 1964 için bakınız: (Erder, 1977: 167-188).

ve vatandaşları bu mirası korumayı ve günümüz sosyal yaşamı ile bütünleştirmeyi görev saymalıdır" sunulmuştur (Ahunbay, 1998: 158). 30 Kasım 1976, Nairobi, UNESCO'nun 2. maddesinin, Kuzeybatı Karadeniz sahil kenleri ve bu alanlardaki dini yapılarda uygulanmadığı ya da yanlış uygulandığı düşünülür. AGKMK, AAMK, DBK ve ABAMKYHPK'nın tahribatı bunun göstergesidir. Bu müdahalelere rağmen incelenen Tios, Karadeniz sahilindeki günümüze ulaşmış en sağlam kenttir. Bu kent bile her geçen gün tahribata maruz kalmış, Filyos Liman Projesi ve Filyos Ateştuğla Fabrikası gibi ekonomik gelirleri yüksek yatırımlar, her geçen gün kentin zarar görmesine sebep olmuştur. Bir kentin bir bölümünü korumak ya da kurtarmak çok da doğru değildir çünkü UNESCO'nun temel koruma ilkeleri kapsamında bir kenti tüm yapıları ve çevresiyle korunmak gerektiği belirtilmektedir.

Tüm çalışmalarımı son olarak şu sözlerimle bitirmek istiyorum; bırakın, daha fazla tahrip etmeyin ya da tahrip edilmesine seyirci kalmayın, müdahele edin, uyarın ve insanları bilgilendirin. Sessiz kalmayın, yaptırımlardan ve özkeli yatırımcılardan korkmayın, taşın altına elinizi koyun, eserlerin tahrip olmasına göz yummayın, göz açın ve kulak verin vijdanınızın sesine… O zaman göreceksiniz iç hurunuzun ve kalbinizin rahatlığını, yaşayın ve yaşatın. Yaşatın ki gelecek nesiller kültürel birikimden haberdar olsun, bilgi sahibi olsun, anlasın ve anlamlandırsın, öğrenmeden koruyamayacığını, anlamadan sahiplenemeyeceğini bilsin. Kentlere yapılan yatırımlarla büyümeyi hedeflerken kentlerin kültürel ve tarihi miraslarının yaşamlarına son verdiğimizi unutmamalıyız. Bırakalım Kuzeybatı Karadeniz sahilindeki kentler, el değmemiş ve koruma altına alınmış çağdaş ulusların yaklaşımları gibi eserleri korunsun ve gelecek nesillere aktarılsın. Büyürken daha fazla tahrip edilecekse bırakalım bu kentler büyümesin, yeterki yaşasın ve kültürel miraslarını yaşatmayı başarsın. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk'ün de ifade ettiği gibi;

> "*Bir vatanın sahibi olmanın yolu, o topraklarda yaşanmış tarihi olayları bilmek, doğmuş uygarlıkları tanıma ve sahip olmaktan geçer*".

Umarım biz bunun için yeterli seviyede bilgiyi sunarak Kuzeybatı Karadeniz'deki Bizans dönemi dini yapıları konusunda bilgilendirmeyi başarabilmişizdir.

KAYNAKÇA

Adam, Jean-Pierre. (2010). *Roman Buildıng Materials and Techniques* (Translated by Anthony Mathews). London and New York: Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group.

Ahunbay, Zeynep. (1999). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon.* İstanbul: Yem Yayınları.

Ainsworth, William Francis. (1842). *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia,* Vol. I. London: John W. Parker, West Strand.

Akkaya, Tayfun. (1994). *Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi)'nin Tarihi Gelişimi ve Eski Eserler.* İstanbul: Troya Yayıncılık.

Aksöyek, Serdar. (2009). *Zeytinbağı (Tirilye); Kemerli (Panagia Pantobasilissa) Kilise,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Akşam Gazetesi. (1937). *Pazartesi 31 Mayıs 1937-Eski Eserler-Amasra Limanı Dışındaki Adada Bir Ayazma Bulundu.* İstanbul.

Akyürek-Şahin, N. Eda. (2010). "Zwei Neue Inschriften Für Hosios Kai Dikaios", *OLBA,* XVIII, 267-280.

Akyürek, Engin. (1998). "Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedon'lu (Kadıköy) Azize Euphemia", *Sanat Dünyamız 69-70, Bizans Özel Sayısı*, (Editör: Ahu Antmen). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık. 175-189.

Albrecht, St. (2013). *A Die Krini der Byzantiner* (Edit.: Albrecht. St.. Daim. F.. Herdick. M.). Mainz. 101-123.

Algül, Hüseyin. (1999). "Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin Şahsiyetleri", *T.C. Uludag Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı: 8, Cilt: 8. Bursa. 59-73.

Allen, Pauline. (2008). "The Definition and Enforcement of Orthodoxy", *The Cambridge Ancient History Volume XIV (Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600).* Cambridge University Press. 811-835.

Alpaslan, Sema. (1996). *Antalya'nın Demre İlçesi'ndeki H. Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayinle İlgili Plastik Eserler*, Ankara Hacettepe Üniversitesi, Soyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Alpaslan, Sema. (1998). "Demre'deki H. Nikolaos Kilisesi Liturjik Mekanları", *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 15, Sayı: 1. 159-173.

Alpaslan, Sema. (2001a). "Architectural Sculpture in Constantinople and the Influence of the Capital in Anatolia", *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life* (Edit.: Nevra Necipoğlu), Leiden. 187-201.

Alpaslan, Sema. (2001b). "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı 2000.* Ankara. 265-299.

Alpaslan-Doğan, Sema. (2008). "La Sculpture Byzantine en Lycie et â Antalya", La Sculpture Byzantine Vll e - Xll e siecles (Edit.: C. Pennas ve C. Vanderheyde), BCH 49, Athens. 123- 138.

Alper, Berrin ve Alper, Mehmet. (2010). "Amasra Castle: A Small Fortified City on the Black Sea", *Scientific Bulletin,* 64, (Edit.: Gianni Perbellini). Printed By Cierre Grafica. 129-138.

Altın, Bekir ve Altın, Türkan. (1998). "Karadeniz Ereğlisi-Alaplı Arasında Jeomorfolojik Gözlemler/Geomorphological Observations Between Ereğli-Alaplı of Western Black Sea", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 33, İstanbul. 429-436.

Ammianus Marcellinus. (Tarihi Bilinmiyor). *Rerum Gestarum Libri XXII.* http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0325-0378__Ammianus_Marcellinus__Rerum_Gestarum_Libri_XXXI__LT.pdf.html 11.12.2018-15:02.

Anabolu, Mükerrem Usman. (1969). "Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıları", *İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları*. İstanbul: Teknik Üniversite Matbaası. 3-35.

Anabolu, Mükerrem Usman. (1983). "Küçük Asya Sikkeleri Üzerindeki Mimarlık Yapıtları İle İlişkili Olan Resimler II", *Ege Üniversitesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi,* Sayı: II. 1-4, Lev. I-II.

Anabolu, Mükerrem Usman. (1988). "Batı Anadolu'da Bulunan Demeter ve Khitonien Tanrılar Tapınakları", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı. 121-140.

Anderson, William. (2009). "Late Byzantine Occupation of the Castle at Tios", *Anatolia Antiqua,* XVII. 265-277

Andrews, William Eusebius. (1824). *Critical and Historical Review of For's Book of Martirs, Shewing the Inaccuracies, Falsehoods, and Misrepresentations in That Work of Deception,* London. 1824.

Angold, M. (1975). *A Byzantine Government in Exile. Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261).* Oxford.

Anton, Gordieiev. (2015). *Place Names of the Black Sea and Sea of Azov Coasts From Portolan Charts of XIV-XVII centuries.* Ukraine: Sciences R.I. Sossa.

Apollodorus. (1921). *Apollodorus: The Library, Volume I: Books 1-3.9 (Loeb Classical Library no. 121)* (Translated: Sir James George Frazer). Cambridge: Harvard University Press.

Arı, Meltem. (2004). *The Inscribed-Cross Churches in Göreme,* A Thesis Submitted to The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University (Master of Arts). Ankara: Middle East Technical University.

Arsen'eva, T. ve Kassab-Tezgör, Dominique ve Naumenko, Svetlana A. (1997). "Un Dépotoir D'Atelier D'Amphores à Pâte Claire. Commerce Entre Héraclée du Pont et Tanaïs à L'époque Romaine", *Anatolia Antiqua,* Tome 5. 187-198.

Arseven, Celal Esad. (1983). *Sanat Ansiklopedisi,* Cilt 5. İstanbul: MEB Yayınevi.

Arslan, Aytuğ. (2014). *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastiği,* Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Arslan, Murat. (2005). *Arrianus'un Karadeniz Seyahati-(Arriani Periplus Ponti Euxini).* İstanbul: Odin Yayıncılık.

Arslan, Murat. (2007). *Memnon Herakleia Pontike Tarihi.* İstanbul: Odin Yayıncılık.

Arslan, Murat. (2010). *İstanbul'un Antikçağ Tarihi Klasik ve Hellenistik Dönemler.* İstanbul: Odin Yayıncılık.

Arslan, Burak. (2015). *Metropolis'deki İon Tipi Sütun Başlıklarının Biçimsel Gelişimi,* T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi.

Artemi, Eirini. (2015). "Athanasius of Alexandria and "The Kingdom of The Desert" in Hıs Works", *Vox Patrum* 35. 79-92.

Asheri, David. (1972). "Uber die Frühgeschichte von Herakleia Pontike", *Herakleia Pontike: Forchungen an der Nordküste Kleinasiens, Band I. Herakleia Pontike Forchungen zur Geschichte und Topographia* (Edit.: Friedrich Karl Dörner), Wien. 9-34.

Ασλανίδης, Κλήμης ve Πινάτση, Χριστίνα. (2003). "Το Τεμπλο Του Ναου Μεταμορφωσεωσ Στην Αμφισσα", *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας,* Τόμος ΚΔ', Αθηνα. 163-170.

Aşık Paşazade. (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi* (Hazırlayanlar: Kemal Yavuz ve Yekta Saraç). İstanbul: MAS Matbaacılık.

Atasoy, Y. Sümer. (2008). "Zonguldak-Filyos (Tios/Tieion/Tion/Tianos/Tieium) Kurtarma Kazısı", *Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı, Euergetes* (Edit.: İ.Delemen, S., Çokay Kepçe, A., Özdizbay ve Ö.Türak). İstanbul. 91-97.

Atasoy, Y. Sümer ve Ertuğrul, Özkan. (2009). "Filyos-Tios Kazısı 2007", *30. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 4. 1-14.

Atasoy, Y. Sümer ve Yıldırım, Şahin. (2011). "Filyos-Tios Kazısı 2009 Yılı Kazısı", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı,* (24-28 Mayıs 2010, İstanbul), C.:4. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1-16.

Atasoy, Y. Sümer ve Yıldırım, Şahin. (2012). "Filyos-Tios Kazısı 2010 Yılı Kazısı", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı,* (23-28 Mayıs 2011, Malatya), C.:2. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 451-462.

Atasoy, Y. Sümer ve Yıldırım, Şahin ve Baran, Abdülkadir ve Yıldırım, Yaşar Serkal ve Karaca, Ergün. (2013). "Filyos-Tios Kazısı 2011 Yılı Kazısı", *34. Kazı Sonuçları Toplantısı,* (28 Mayıs – 1 Haziran 2012, Çorum), C.:4. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 297-312.

Atasoy, Sümer Y. ve Yıldırım, Şahin. (2014). "Filyos-Tios Kazı Çalışmaları 2012", *35. Kazı Sonuçları Toplantısı,* (27-31 Mayıs 2013, Muğla), C.:2. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 225-241.

Atasoy, Sümer Y. (2016). "Filyos-Tios: Batı Karadeniz'de Antik Bir Kent", *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri 16-18 Ekim 2014.* Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 11. 3-7.

Ateşoğulları, Soner ve Şimşek, Özcan. (1994). "Bartın, Amasra İlçesi Küçüksanayi Sitesi İnşaasında Bulunan Roma Dönemi Heykellerini Kurtarma Kazısı", *V. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Didim (25 - 28 Nisan).* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 93-111.

Avcı, Sedat. (1997). "Aşağı Filyos Havzasında Planlama Sorunlarına Coğrafi Bir Yaklaşım", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 32. İstanbul. 301-316.

Avraam. (1872). "Πραγματεία Περί Αμάστριος και τον Πέριξ Αυτές", *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος,* Tom. 5 (1870-1871), İstanbul. 47-49. (http://digital.lib.auth.gr/record/124140 10.08.2017).

Avramea, Anna. (2002). "Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century* (Editör: Angeliki E. Laiou). Washington,D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collectİon. 57-90.

Aydal, Sabri ve Mitchell, Stephen ve Robinson, Thurstan ve Vandeput, Lutgarde. (1997). "The Pisidian Survey 1995: Panemoteichos and Ören Tepe", *Anatolian Studies,* Vol.: 47, 141-172.

Aydın, Mustafa ve Ayyıldız, Mesut ve Ünlütepe, Mücella. (2006). *Zonguldak İl Çevre Durum Raporu.* Zonguldak: Zonguldak Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü Yayınları.

Aydın, Ayşe. (2000). "Kilikia ve Isauria Kiliselerinde Görülen Yüksek Tipteki Templon Kuruluşları", *OLBA, III.* (Edit.: S. Durugönül ve M Durukan). Mersin: Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisi Araştırma Merkezi Yayınları.

Aydın, Ayşe. (2013). "Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi Mimari Elemanlarının/Süslemelerinin Kataloğu ve Değerlendirilmesi", *Silifke Müzesi Taş Eserler*

Kataloğu. Heykeltraşlık ve Mimari Plastik Eserleri, (Edit.: Serra Durugönül). İstanbul: Pitura Yayın Evi. 183-315.

Aydın, Ayşe. (2014). "Adana ve Mersin Müzeleri'ndeki Figürlü Başlıklar", *OLBA*, XXII. 369-391.

Aygün, Tahsin. (1960). *Karadeniz Ereğlisi Tarihi.* Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Ayverdi, Ekrem Hakkı ve Yüksel İ.Aydın. (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi.* İstanbul: Baha Matbaası.

Babinger, Franz. (1949). "La date de la prise de Trébizonde par les Turcs (1461)", *Revue Des Études Byzantines,* Tome 7. 205-207.

Bacak, G. ve Yılmazer, S. A. (2011). "Karadeniz Ereğli (Zonguldak) Andezitlerinin Petrografik-Jeokimyasal Özellikleri ve Endüstriyel Kullanılabilirliği", *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi / Karaelmas Science and Engineering Journal,* Sayı: 1, Cilt: 1. 23 - 36.

Bağdatlı-Çam, Fatma. (2016). "Paphlagonia'da Bir Pers Prensesi ve Onun Kenti: Amastris", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 2.Bartın: Bartın Üniversitesi. 31-46.

Bağdatlı-Çam, Fatma. (2017). "Paphlagonia'da Antik Bir Yerleşim: Güzelcehisar", *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi,* Cilt:4, Yaz, Sayı:1. 2-15.

Baldini, Isabella. (2013). "Early Byzantine Churches in Crete and Cyprus, Between Local Identity and Homologation", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes,* Volume: 43. 31-49.

Balivet, Michel. (1997). Açık Kültür ve 14. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler", *Osmanli Beyliği 1300-1389* (Edit.: Elizabeth A. Zachariadou) (Çevirenler: Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz ve Tülin Altınova). İstanbul.

Ballance, M.H. (1955). "Cumanin Cami'i at Antalya: A Byzantine Church", *Papers of the British School at Rome,* Vol.: 23. 99-114.

Baran, Abdülkadir ve Dirlik, Nil ve Kendirci, Recep. (2015). "Tios Akropol Tapınağı 2011-2012 Yılı Çalışmaları/Excavations on the Acropolis Temple in 2011-2012", *Zonguldak'ta*

Bir Antik Kent: Tios - An Ancient City in Zonguldak: Tios (Edit.: S. Atasoy ve Ş. Yıldırım). Zonguldak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 124-159.

Barnes, Timothy D. (2001). *"Athanasius and Constantıus Theology and Politics in the Constantinian Empire",* England: Harvard University Press.

Baskıcı, M. M. (2009). *Bizans Döneminde Anadolu (İktisadi ve Sosyal Yapı (900 - 1261)).* Ankara: Phoenix Yayınevi.

Baş, Bilal. (2015). *Çölü Fethetmek Geç Antikçağ'da Mısır Manastırları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Başaran, Sait ve Başaran, Burcu. (2012). "Enez-Fatih Camii", *Vakıf Restorasyon Yıllığı,* Sayı: 4. 90-98.

Başaran, Cevat. (1999). *Anadolu Kompozit Başlıkları.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Baudet, Louis. (1843). *Géographie Pomponius Mela.* Paris: C. L. F. Panckoucke.

Bauer, Franz Alto ve Klein, Holger A. (2007). "The Church of Hagia Sophia in Bizye (Vize): Results of the Fieldwork Seasons 2003 and 2004", *Dumbarton Oaks Papers*, Number Sixty. Harvard University Press. 249-270.

Baysal, Adnan. (2016). *"Zonguldak Ereğlisi Prehistorik Yüzey Araştırması: 2014 Yılı Araştırma Raporu",* 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı (11-15 Mayıs 2015 Erzurum), Cilt 2, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 563-580.

Baytop, Asuman. (2004). *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları.* Ankara: Yenigün Matbaası.

Beck, Hans Georg. (1959). *Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich.* München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Belke, Klaus. (1984). "Überblick Über Die Geschischtliche und Administrative Entwicklung", *Galatien Und Lykaonien, Tabula İmperii Byzantini* (Edit.: Klaus Belke ve Marcell Restle), Band 4. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.

Belke, Klaus and Restle, Marcell. (1984). "Galatien und Lykaonien", *Tabula Imperii Byzantini,* Band 4. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Belke, Klaus. (1996). "Paphlagonien und Honorias", *Tabula Imperii Byzantini*, Band 9. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Bijişkyan, Paul Minas. (1998). *Pontos Tarihi (Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası)* (Çev. Hrand D. Andreasyan). İstanbul: Çivi Yayınları.

Bingham, Joseph. (1834). *Origines Ecclesiasticæ; or, The Antiquities The Christian Church, and Other Works,* Vol. II. London: Printed For William Straker.

Bingham, Joseph. (1840). *Origines Ecclesiasticæ; or, The Antiquities The Christian Church, and Other Works,* Vol. III. London: Printed For William Straker.

Bingöl, Orhan. (1980). *Das İonische Normalkapitell in Hellenistischer und Römischer Zeit in Kleinasien.* Germany: Verlag Ernst Wasmuth Tübingen.

Birgören, H. (2008). *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi.* Bolu.

Bittner, Angela. (1998). Gesellschaft und Wirtschaft in Herakleia Pontike, Eine Polis Zwischen Tyrannis und Selbstverwaltung", *Asia Minor Studien,* Band 30. DR. Rudolf Habelt Gmbh Bonn.

BOA. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. Hatt-ı Hümayun. 27923-C.*

BOA. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.* AE.SMMD.IV. Gömlek: 9, Sıra: 937.

BOA. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.* AE.SAMD.III Gömlek: 35, Sıra: 3399.

BOA. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.* C..EV.. Gömlek: 226, Sıra: 11297.

BOA. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.* Kutu: MAD.d. Gömlek: 5184, Sıra: Sıra Numarası Bilinmiyor, Tarih H-1 -01-1060

BOA. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.* Kutu: AE.SMMD.IV., Gömlek: 9, Sıra: 937, Tarih 29.S.1093

BOA. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.* Kutu: AE.SAMD.III, Gömlek: 35, Sıra: 3399, Tarih H-01-08-1123

BOA. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.* Kutu: C..EV.., Gömlek: 226, Sıra: 11297, Tarih H-18-08-1163

BOA. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.* Kutu: AE.SMST.III, Gömlek: 277, Sıra: 22131, Tarih H-29-12-1174

BOA. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.* Kutu: EV.d..., Gömlek: 17736, Sıra: Sıra Numarası Bilinmiyor, Tarih H-21-09-1279

BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. Kutu: 109, Fon: 30-18-1-2, Gömlek: 53, Sıra: 20, Tarih 27.08.1945

Bogdanovic, Jelena. (2011). "Regional Developments in Late Byzantine Architecture and the Question of Building Schools: An Overlooked Case of the Fourteenth-Century Churches from the Region of Skopje", *Byzantinoslavica* (Edit.: Lubomira Havlikova).Volume: 69/1-2. Prague. 219-266.

Booth, Ian. (2004). "The Sangarios Frontier: The History and Strategic Role of Paphlagonia in Byzantine Defence in the 13th Century", *Byzantinische Forschungen*, Band 28. Amsterdam. 45-86.

Booth, Ian. (2012). "Kuzeybatı Anadolu'da Gaziler, Yollar ve Ticaret 1179-1291", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (Çeviren Murat Keçiş ve Şahin Çeler), Cilt XXVII, Sayı 1, Temmuz. 243-266.

Boran, Ali. (1997). *Anadolu`daki İç Kale Cami ve Mescidleri I-II*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Van.

Boran, Ali. (2001). *Anadolu`daki İç Kale Cami ve Mescidleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Bore, Par Eugene. (1840). *Correspondance et Memories D'un Voyageur en Orient,* Tome Premier. Paris: Olivier-Fulgence, Libraire.

Bosch, E. (1946). "Bitinya Tetkikleri" (Çeviren: Sabahat Atlan), *Belleten*, Cilt: X, Sayı: 37. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 29-53.

Bosselmann, Antje. (1994). *Stilistische und technische Kriterien zur Beurteilung Byzantinischer Kirchen der Komnenenzeit* (ungedruckte Magisterarbeit). Bonn.

Bostan, İdris. (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*. Ankara:

Bostan, İdris. (2009). "Osmanlı Tersaneleri ve Gemi İnşa Tezgahları", *Başlangıçtan XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi I.* (Editör: İdris Bostan ve Salih Özbaran). İstanbul: Boyut Yayıncılık. 269-280.

Μπουρας, Χαράλαμπος. (1981). "Το τέμπλο της Παναγίας Κρίνας και η χρονολόγησή της", *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας,* (Δελτίον ΧΑΕ 10 (1980-1981), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Ανδρέα Γρηγ. Ξυγγόπουλου (1891-1979)). Αθηνα. 165-179, Εικ. 1-2, Πίν. 31-34.

Bora, Ali. (2017). "Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bithynia Kırallığı'nın Sınırları ve Gelişimi", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III,* Cilt: 1, (Editörler: Haluk Selvi, M.Bilal Çelik, İbrahim Şirin ve Ali Yeşildal). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, No:38. 129-148.

Bouras, Laskarina. (1991). "Templon", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Aleksander Kazhdan). New York: Oxford University Press. 2023-2024.

Bouras, Laskarina ve Taft, Robert F. (1991). "Ambo", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Alexander Kazhdan). New York: Oxford University Press. 75-76.

Boutkowski, Alexandre. (1864). *Recherches Historiques Sur La Ville De Tium (En Bithynie).* Paris: Imprimerie De Pillet Fils Aine.

Bölükbaşı-Ertürk, Esra ve Türker, Nuray. (2017). "Chiese Nella Regione Occidentale del Mar Nero e Valutazione Del loro Potenziale Turistico/Churches in the Western Black Sea Region and Evaluation of Their Tourism Potential", *Ricerche e progetti per il territorio, la città e l'architettura*, Numero 11. 346-357.

Brand, Charles M. ve Cutler, Anthony. (1991). "Stryphnos, Michael". *The Oxford Dictionary of Byzantium I.-II.-III.* (Edit.: Alexander Kazhdan). New York: Oxford University Press. 1968.

Brounoff, Nicolas. (1927). "L'Église à Croix İnscrite à Cinq Nefs Dans L'Architecture Byzantine", *Échos d'Orient.*Vol.: 147. 257-286.

Brubaker, Leslie. (1991). "Interlace-Gullioche", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Aleksander Kazhdan). New York: Oxford University Press. 1003.

Brubaker, Leslie ve Haldon, John. (2001). *Byzantium in the Iconoclast Era (ca 680-850): The Sources. An Annotated Survey.* Ashgate.

Bryer, Anthony ve Winfield, David. (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos (Dumbarton Oaks Studies 20).* Washington D C.: Dumbarton Oaks Papers.

Bryer, A., Winfield, D., Ballance, S., Isaac, J. (2002). *The Post-Byzantine Monuments of the Pontos, A Source Book*. Great Britain: Ashgate.

Buchwald, Hans. (1969). "The Church of the Archangels in Sige Near Mudania". *Byzantina Vindobonensia*, Band. 4. Köln: Verlag Hermann Böhlaus Nachf.

Buchwald, Hans. (1999). "Notes on the Design of Aisled Basilicas in Asia Minor", *Form, Style and Meaning in Byzantine Church Architecture* (Edit: Hans Buchwald). Variorum Collected Studies. 19-30.

Buchwald, Hans. (2015). "Churches EA and E at Sardis", *Archaeological Exploration of Sardis, Report 6,* (Edit.: Katherine Kiefer Andrew Ramage). England: Distributed by Harvard University Press.

Bulgurlu, Vera. (2007). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Kurşun Mühürleri.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Burckhardt, Augustus. (1893). *Hieroclis Synecdemus.* Lipsiae.

Burstein, Stanley Mayer. (1974). *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea*. London: University of California Press.

Bury, John Bagnell. (1911). *The Imperial Administrative System of the Ninth Century - With a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*. London: Published for the British Academy, Oxford University Press.

Butler, Samuel. (1838). *Atlas of Antient Geography.* Philadelphia: Carey, Lea & Blanchard.

Buzoianu, Livia. (2013). "Tomis-Ville Commerciale au Pont Euxin (Documents Épigraphiques et Archéologiques)", *European Centre for Byzantine and Post-Byzantine Monuments Mediexal Ports in North Aegean and the Black Sea Links to the Mantime Routes of the East International Symposium* (4-6.12.2013), Thessalonike. 113-122.

Büyükkolancı, (2010). "Seçuk-Efes Müzesi'nde Sergilenen St. Jean Kilisesi'ne Ait Korkuluk Levhaları ve Templon Arşitravları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (Edit.: Ceyhun Vedat Uygur), Ağustos, Sayı: 7, Denizli: Dijital Baskı Merkezi. 39-49.

Cameron, Averil. (2006). *The Byzantines.* USA: Blackwell Publishing.

Capitanu, Viorel ve Alexianu, Marius. (1985). "Amfore Cu Inscriptii Descoperite in Dava De La Racatau (Jud. Bacau)", *CARPICA,* XVII. Bacäu: Complexul Muzeal Judetean Bacäu, 75-80.

Caraher, William R. (2003). *Church, Society, and The Sacred in Early Christian Greece,* Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for The Degree Doctor of Philosophy in the Graduate School of The Ohio State University. Ohio State University.

Caraher, William ve Moore, R. Scott ve Olson, Brandon R. ve Papalexandrou, Amy. (2013). "The South Basilica at Arsinoe (Polis-tesChrysochou): Change and Innovation in an Early Christian Basilica on Cyprus", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes,* Volume: 43. 79-92.

Castagnino-Berlinghieri, Elena Flavia ve Paribeni, Andrea. (2011). "Byzantine Merchant Ships and Marble Trade: New Data From The Central Mediterranean", *Skyllis-Byzantine Merchant Ships*, 11/1. 64-75.

Ceylan, Burcu. (2000). *Batı Anadolu Bölgesi'nde Bulunan Antik dönem Anıtsal Yapılarından Dönüştürülmüş Bazilika Planlı Kiliseler,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi

Ceylan, Burcu. (2001). "Geç Antik dönem Batı Anadolu Bazilikaları", *Olba,* IV. 189-202, Levhalar 44-53.

Cezar, Mustafa. (2010). *Musfassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı,* Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Chapman, J. (1911). "Novatian and Novatianism" *Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. http://www.newadvent.org/cathen/11138a.htm 08.01.2019-14:25.

Chatzidakis, Monolis. (1978). "Ikonostasis", *RBK,* III. Germany: Stuttgart. 326-353.

Chirica, Edouard. (1998). "Chirica Edouard. Le culte d'Héraclès Pharangeitès à Héraclée du Pont", *Revue des Études Grecques,* Tome 111, Juillet-Décembre. 722-731.

Chotzakoglou, Charalampos G. (2013). "Harbors and Sea-Routes of the Black Sea According to Greek Hagiographical Texts", *European Centre for Byzantine and Post-Byzantine*

Monuments Mediexal Ports in North Aegean and the Black Sea Links to the Mantime Routes of the East International Symposium (4-6.12.2013), Thessalonike. 94-100.

Christos, Eva ve Koiner, Gabriele ve Puhm, Alexandra. (2004). "The Roman and Late Antique Architectural Remains of Tavium (Galatia)", *Anatolia Antiqua,* XII. 187-189.

Ćirić, Jasmina S. (2014a). "Εν τούτῳ νίκα: brickwork narrative in Constantinopolitan Architecture during the period of Palaiologoi", *Nis and Byzantium,* Vol.: 12. 231-244.

Ćirić, Jasmina S. (2014b). "Constantinopolitan Concepts. Old Symbols and New Interpretations: Façade Ornaments at St. Sophia Church in Ohrid, Zaum and Lesnovo", *Macedonia and the Balkans in the Byzantine Commonwealth 2013,* (Edit: Mitko B. Panov). Skopje. 156-165.

Ćirić, Jasmina S. (2015). "Beyond the Wall: Structure and meaning of East Façade of Perivleptos Church in Ohrid", *Samuel's State and Byzantium: History, Legend, Tradition, Heritage Proceedings of the International Symposium "Days of Justinian I," Skopje, 17-18 October, 2014* (Edited Mitko B. Panov). Makedonia: Skopje. 162-172.

Ćirić, Jasmina S. (2015b). "Brick by brick: Textuality and Texturality in the Architecture during the Age of King Milutin", *Cyril and Methodius-Byzantium and the world of the Slavs,* Thessaloniki. 206-214.

Ćirić, Jasmina S. (2017a). "Medieval Architecture in Ohrid and Paradigms of Creation of the Sacred Spaces. a Few Observations", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Balkan ve Ege Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 6-8 Ekim 2016, Çanakkale Bildiriler, Cilt I, (Edit.: Aşkın Koyuncu),* Çanakkale: Çanakkale OnSekiz Mart Üniversitesi. 319-329.

Ćirić, Jasmina S. (2017b). "Brickwork of St. Nicolas church in Prilep: Reading the texture of the rhomb", 4th International Scientific Symposium Days of Justinian I, (11-12.11.2016). Skopje. 148-156.

Ćirić, Jasmina S. (2018). "So The Sun Stood Still, and The Moon Stopped": Representations of Solar Discs in Byzantine and Late Medieval Architecture in Serbia", *Зборник радова конференције " Развој астрономије код Срба IX",* Belgrade. 665-696.

Ćirić, Jasmina S. (2019). "On The Imitation (Μιμησισ) of Antiquity: Opus Reticulatum at the East Facade of St. John Kaneo Church in Ohrıd", *Niš and Byzantium,* XVII. 271-284.

Codex Iustinianus, Corpus Iuris Civilis, Vol. II, (Düzenleyen: Paulus Krueger) https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/codjust.htm (22 10 2018-12:27)

Cosmas Indicopleustes, Vat. Gr.699, Biblioteca Apostolica Vaticana

Crnčević, Dejan. (2013). "The Architecture of Cathedral Churches on the Eastern Adriatic Coast at the Time of the First Pricipalities of South Slavs (9th-11th Centuries)", *The World of the Slavs : Studies of the East, West and South Slavs* (Edit: Sırdan Rudić), Monographs Vol: 64. Belgrade. 37-136.

Crow, James ve Hill, Stephen. (1995). "Rhe Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia", *Anatolian Studies,* Vol. 45, 251-265.

Crow, James. (2017). "Amastris", *The Archaeology of Byzantine Anatolia From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* (Edited Philipp Niewöhner). Oxford: Oxford University Press. 389-394.

Cuinet, Vital. (1894). *La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'Asie-Mineure,* Tome Quatrieme, IV. Paris: Ernest Leroux.

Cumalıoğlu, Aslı. (2011). *Hadrianoupolis ve Çevresi Geç Antik-Erken Bizans Mimari Plastik Örnekleri,* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Ćurčić, Slobodan. (1977). "Architectural Significance of Subsidiary Chapels in Middle Byzantine Churches", *Journal of the Society of Architectural Historians,* Vol.: 36, No.: 2 (May). 94-110.

Ćurčić, Slobodan. (1991). "Late Byzantine Loca Sancta? Some Questions Regarding the Form and Functionof Epitaphioi", *The Twilight of Byzantium : aspects of cultural and religious history in the late Byzantine empire: papers from the colloquium held at Princeton University 8-9 May 1989* (Edit.: Ćurčić, Slobodan and Mouriki, Doula). Princeton, N.J. : Dept. of Art and Archaeology, Program in Hellenic Studies, Princeton University.

Çavdar, Meltem. (2014). *Kırklareli Vize'den Geç Antik-Bizans Dönemi Mimari Plastik Taş Eserler,* İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Çaylak-Türker, Ayşe. (2009). "Byzantine Arxhitectural Sculpture from Akköy on the Middle Scamender Valley in Hellespontus", *Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 26, Sayı: 1, Ankara: Hacettepe Üniversitesi. 201-218.

Çaylak-Türker, Ayşe. (2014a). "Çanakkale'den İon-Impost Sütun Başlıkları", *OLBA,* XXII. 337-368.

Çaylak-Türker, Ayşe. (2014b). "Byzantine Architectural Sculpture From Rhodius Valley in The Hellespontus", *Turkish Studies,* Volume 9/10. Ankara. 287-299.

Çaylak-Türker, Ayşe. (2014c). "Adana ve Mersin Müzeleri'ndeki Figürlü Başlıklar", *OLBA,* XXII. 369-391.

Çaylak-Türker, Ayşe. (2018). *Byzantine Architectural Sculpture in Çanakkale*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Çelebi, Zafer. (2005). *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Coğrafya Yazarı Uluslu İbrahim Hamdi Efendi ve Bilinmeyen Yönleriyle Tarihsel Coğrafyamız.* İzmit: Altın Kalem Yayınları.

Çelikoğlu, Şaban ve Atış, Evren. (2015). "Gürcüoluk Mağarası ve Turizm Potansiyeli", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research,* Cilt: 8, Sayı: 41. 682-691.

Çetinkaya, Haluk. (2003). İstanbul'da Bizans Dini Mimarisi (843-1204). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.

Çıladır, Sina. (1993). *Karadeniz Ereğlisi'nin Tarihi.* Zonguldak.

Çırak, Asuman ve Çırak, Mustafa Tolga ve Atasoy, Yusuf Sümer. (2013). "İnsan İskelet Kalıntılarında Vertebral Ankylosis: Tios İskeletleri Üzerinde Bir Çalışma", *28. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, (28 Mayıs-1Haziran 2012, Çorum).* Ankara: T.C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları. 51-58.

Çırak, Mustafa Tolga ve Çırak, Asuman ve Akyol, Ali Akın. (2014). "Bizans Tios Toplumu İskeletlerinde Bakır (Cu) Birikimi", *30. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, (02-06 Haziran 2014, Gaziantep).* Ankara: T.C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları. 157-166.

Çırak, Asuman ve Çırak, Mustafa Tolga. (2014). "Tios/Filyos İskelet Kalıntılarının Paleoantropolojik Analizi", *30. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, (02-06 Haziran 2014,*

Gaziantep). Ankara: T.C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları. 167-174.

Чилингиров, Асен. (2013). *Охридската "Света София" и нейната датировка.* Херон Прес, София. http://macedonia.kroraina.com/tschilingirov/oss/ohridskata_sveta_sofija_datirovka.pdf 20.11.2018-11:58

Damianidis, Kostas A. 2009. "Byzantine Ship Grafiti in the Kilise Mescidi of Amasra". *Between Continents, Proceedings of the Twelth Symposium on Boat and Ship Archaeology* (Edited Nergis Günsenin). Istanbul: Ege Yayınları. 135-139.

Dana, Mädälina. (2014). "D'Héraclée à Trapézonte: Cités Pontiques ou Micrasiatiques?", *Pontica Et Mediterranea (Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World During the Hellenistic and Roman Periods)* Vol.III. (Edit.: Victor Cojocaru). Cluj-Napoca: Mega Publishing House. 133-153.

Darrouzès, Jean. (1960). "Inventaire Des Epistoliers Byzantins Du Xe Siècle'', *Revue Des Etudes Byzantines,* Tome 18. 1960. s. 109-135.

Darrouzès, Jean. (1981). *Gographie Ecclesiastique de L'Empire Byzantin, Notitiae Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte Critique et Notes.* Tome I. Paris: Institut Français D'études Byzantines.

Darrouzès, Jean. (1975). "Listes Épiscopales du Concile de Nicée (787)", *Revue Des Etudes Byzantines,* Tome 33. s. 5-76.

Darrouzès, Jean. (1992). "Notes de Littérature et de Géographie Ecclésiastiques", Revue Des Études Byzantines, Tome 50. 87-112.

Davaze, Virginie. (2013). *Memnon, Historien d'Héraclée du Pont: Commentaire Historique Archaeology and Prehistory (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Université du Maine.

De Clavijo, Ruy Gonzales. (1993). *Anadolu Orta Asya ve Timur, Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri* (Çeviren Ömer Rıza Doğrul). İstanbul: Ses Yayınları.

De Graauw. (2016). "Catalogue of potential ancient ports in the Black Sea Catalogue des abris et ports antiques potentiels en mer Noire", *Mediterranee,* No: 126. 129-144.

De Hell, Xavier Hommaire. (1854). *Voyage en Turquie et en Perse,* 4. Paris: P.Bertrand, Libraire Editeur.

De Lavergne, Léonce. (1858). "Phocas (Saint)", *Dictionnaire Encyclopédique Usuel (4e édition) Publié Sous La Direction De Charles Saint-Laurent,* Tome II (L-Z). Lacroix-Comon. Paris. 1076-1077.

Delvoye, Charles. (1966a). "Apsis", *RBK,* I. Germany. 246-268.

Delvoye, Charles. (1966b). "Ambo", *RBK,* I. Germany. 126-134.

Delvoye, Charles. (1966c). "Atrium", *RBK,* I. Germany. 422-440.

De Marigny, Taitbout. (1895). *Pilote de la Mer Noire et de la Mer d'Azov (1850)* Constantinople: A. Coromila et P. Paspalll (New Press: Harvard, The Slavic Collection). *(Orijinal: Pilote de la Mer Noire et de la Mer d'Azov par Chevalier Taitbout de Marigny, Consul-Général des Pays-Bas, membre de plusieurs sociétes Savantes, etc. etc. etc. – İmprimérie A. Coromila et P. Paspalll. A. Coromila ve P. Paspalll Basımevi]- Constantinople, 1850)*

Demirca, Aslıhan. (1999). *Bartın Çayı Ağzı-Amasra-Çakraz Koyu Arasının Kıyı Jeomorfolojisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

Demirel-Gökalp, Zeliha. (2009). *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Dennert, Martin. (1997). "Mittelbyzantinische Kapitelle Studien zu Typologie und Chronologie", *Asia Minor Studien,* Band 25. Bonn: Dr. Rudolf Habelt Gmbh.

De Tournefort, Joseph Pitton. (M.DCCXVII-1717). *Relation d'un Voyage du Levant, fait par ordre du Roy.* Tome II, Paris: Imprimerie Royale.

Diehl, Charles. (1925). *Manuel d'Art Byzantin.* Paris: E. A. Picard.

Diler, Adnan ve Özyurt-Özcan, Hatice. (2012). "Byzantine Period in Kedreai (Sedir Island): Churches", *Olba,* Vol.: XX. 453-492.

Doğan, Sema. (2005a). "Bizans Mimarlığında Liturjik İşlevli Taş Yapıtlarda Terminoloji Sorunu", *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I (Mimari ve Mimari Süsleme).* Ankara: Filiz Matbaacılık. 31-41.

Doğan, Sema. (2005b). "Alanya Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri", *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 2 (24-28 Mayıs 2004, Konya).* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 71-76.

Doğan, Sema. (2005c). "Lykia'da Bizans Dönemi Araştırmaları-2003, *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 2 (24-28 Mayıs 2004, Konya).* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 77-86.

Dosseva, Iva. (2011). "Early Byzantine Ambos on the Territory of Contemporary Bulgaria: Samples and Adaptations", *Studies in Honour of Stefan Boyadzhiev* (Edit.: Stanislav Stanev, Valeri Grigorov, Vladimir Dimitrov). СОФИЯ. 139-160.

Dökü, F.Eray. (2008). *Paphlagonia Bölgesi Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları,* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

Dörner, Friedrich Karl ve Hoepfner, Wolfram. (1963). "Vorläufiger Bericht Über Eine Reise in Bithynien 1961, Mit 12, Abbildungen", *Jahrbuch des Deutschen Archaologischen 1nstituts, Band 77-1962.* Berlin: Walter de Gruyter & Co. 564-594.

Drakoulis, Dimitris P. (2012). "Regional Transformations and Settlement Network of the Coastal Pontic Provinces in the Early Byzantine Period", *The Black Sea, Paphlagonia, Pontos and Phrygia in Antiquity Aspects of Archaeology and Ancient History* (Edit.: Gocha R. Tsetskhladze). England: BAR International Series 2432. 79-95.

Dumankaya, Oktay ve Ekmekçi, Mustafa Uğur. (2018). "Kahramanmaraş İli Afşin İlçesi Arıtaş Mahallesi Erken Doğu Roma Dönemi Mimari İşlevli Taş Eserler", *Cedrus,* VI. 377-393.

Dunn, Archie. (2012). "Byzantine Greece", *Archaeological Reports,* Volume: 58, November. Cambridge University Press. 107- 115.

Duran, Sadun. (2015). *1869-1916 Kastamonu ve Bolu Salnamelerinde Ereğli.* Ankara: Post ve Post Yayıncılık.

During, B. ve Glatz, C. (2010). "The Cide Archaeological Project 2009: First Results", *Anatolia Antiqua*, Sayı: XVIII. 203-213.

Duyar, İzzet ve Atamtürk, Derya ve ABUFAUR, Belkıs ve ÖZENER, Barış. (2016). "Sinop Balatlar Kilisesi Kazısından Çıkartılan İskelet ve Mezarlar (MS 12-13'üncü Yüzyıllar), *32. Arkeometri Sonuçları Toplantısı 23 -27 Mayıs 2016.* Edirne. 119-132.

Duyuran, Rüstem. (1951). "İzmit ve Silivri'de Yapılan Arkeolojik Araştırmalar: 1947-1948", *Belleten,* Cilt: 15, Sayı: 58. 213-218.

Dürüşken, Çiğdem. (2003). *Roma Dini.* İstanbul: Ege Yayınları.

Dvornik, Francis. (1961). *The Ecumenical Councils.* New York: Hawthorn Books Publishers.

Efe, Turan ve Mercan, Ahmet. (2002). "Yassıkaya: Karadeniz Ereğli (Heraclea Pontica) Yakınlarında Bir İlk Tunç Çağı Yerleşmesi", *Kazı Sonuçlan Toplantısı*, Sayı 23, Cilt 1, (28 Mayıs-1 Haziran 2001, Ankara). Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi. 361-374.

Ekinci, İlhan. (2013). "Karadeniz'de Âyanlar ve Denizcilik", *Karadeniz Araştırmaları,* Bahar, Sayı, 37, 15-49.

Emiroğlu, Mecdi. (1962). "Demir-Çelik Endüstrimiz ve Ereğli", *İller Ve Belediyeler Dergisi.* S. 205. Ankara.

Epstein, A.W. (1981). "The Middle Byzantine Sanctuary Barrier: Templon or Iconostasis?", *Journal Journal of the British Archaeological Association,* Volume 134, Issue 1. 1-28, Plate I-VI.

Erdem, Mustafa. (1995). "Hıristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 34, Sayı: 1. Ankara: Ankara Üniversitesi. 133-154.

Erder, Cevat. (1977). "Venedik Tüzüğü Tarihi Bir Anıt Gibi Korunmalıdır", O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, Güz. 167-190.

Ergin, Gürkan. (2008). *Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Erhat, Azra. (1996). *Mitoloji Sözlüğü.* 6. Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Erichsen, Adolphine. (1972). "Ein Hekate-Relief in Herakleia Pontike", *Forschungen an der Nordküste Kleinasiens,* Band I. Wien: Kommissionsverlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften. 47-49.

Ermiş, Ümmühan Melda. (2004). "İzmir ve Manisa Çevresindeki Orta Bizans Dönemi Templon Arşitravları", *Bilim Eşiği 1, Sanat Tarihinde Gençler Semineri 2003.* 76-98.

Ermiş, Ümmühan Melda. (2016). "The Reuse of Byzantine Spolia in the Green Mosque of Bursa", *ART-SANAT,* Sayı: 6. 99-108.

Esen, İzzet. (2003). "Antik Tios / Tieion / Villaios (Filyos) Kenti", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002 Yıllığı,* S. XVII. 196 - 224.

Εύαγγελίδης ,Δ. (1930-1931). ", Πρωτοβυζαντινή βασιλική Μυτιλήνης", ΑΔ. 13. 1-40.

Evans, Helen C. (2004). *Byzantium Faith and Power (1261-1557)* (Edit.: Helen C. Evans). New Haven and London: Yale Universy Press. 1-658.

Evans, James Allan. (2005). *The Emperor Justinian and The Byzantine Empire*. London: Greenwood Press.

Evliya Çelebi. (1998). *Evliya Çelebi B. Derviş Mehemmed Zilli Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi II. Kitap* (Çeviren Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, Semavi. (1951a). "Amasra Büyükadasında Bir Bizans Kilisesi", *Belleten,* Cilt XV, Sayı: 60. 469-496.

Eyice, Semavi. (1951b). "Amasra", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu,* Sayı: 111 (Ayrı Basım). İstanbul. 3-8.

Eyice, Semavi. (1952). "Amasra Kalesi'nde Fatih Sultan Mehmed II. Tarafından Camiye Çevrilmiş İki Eski Bizans Kilisesi Hakkında Notlar", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Dergisi,* Sayı: 131 (Ayrı Basım), İstanbul. 1-4.

Eyice, Semavi. (1953). "Amasra'da Cenova Hakimiyeti Devrine Ait Armalı Bir Levha", *Türk Tarih Kurumu Belleten,* C.XVII, S.67 (Ocak). 27-35.

Eyice, Semavi. (1954a). "Deux Anciennes Églises Byzantine de la Citadelle d'Amasra," *CahArch,* 7. 97-105.

Eyice, Semavi. (1954b). "Remarques Sur Deux Anciennes Eglises Byzantines d'istanbul: Koca Mustafa Paşa Camii et L'Eglise du Yuşa Tepesi", *Actes du IXe Congres International des Etudes Byzantine* ,C. I, 184-195.

Eyice, Semavi. (1960). "Side'nin Bizans Devrine ait Binalarının Sanat Tarihi Bakımından Değerleri" , *V. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 53-60.

Eyice, Semavi. (1961). "Bizans Mimarisinde Dış Cephelerde Kullanılan Bazı Keramoplastik Süsler", *Ayasofya Müzesi Yıllığı,* No: 3 (Edit.: Feridun Dirimtekin). İstanbul: Ayasofya Müzesi Yayınları. 25-28, Res. 8-11.

Eyice, Semavi. (1965). *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Eyice, Semavi. (1967). "Kaybolan Bir Tarihi Eser, Şeyh Murad Mescidi", *Tarih Dergisi,* Cilt: 17, Sayı: 22. 111-130, Res. 1-18.

Eyice, Semavi. (1969). "Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler", *Belleten,* Sayı: 33. 325-358.

Eyice, Semavi. (1971). "Monuments Byzantins Anatoliens Inédits ou Peu-Connus", *Corsi di Cultura Sull'Arte Ravennate e Bizantina.* 18. 309-332.

Eyice, Semavi. (1975). *Tarihte Bolu. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni. S: 47 - 326 (Mayıs - Haziran).* İstanbul. 2 - 14.

Eyice, Semavi. (1980). *Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul'da Palailogoslar Devri Anıtları,* İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.

Eyice, Semavi. (1982). "Türkiye'de Bizans Sanatı", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi,* C. 3, İstanbul: Görsel Yayınlar. 568-618.

Eyice, Semavi. (1983a). "Binbirkilise, Madenşehir", *İlgi,* Yıl: 17, Sayı: 36 (Mayıs). 22-26.

Eyice, Semavi. (1983b). "Binbirkilise 2- Karaman Yakınında Karadağ'da Değle Öreni", *İlgi,* Sayı:37 (Eylül). 22-25.

Eyice, Semavi. (1988). "Bizans Mimarisi", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri,* C.1. 45-61.

Eyice, Semavi. (1995). "Fatih Camii, Amasra'da Fatih Sultan Mehmed Tarafından Kiliseden Çevrilen Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.:12, 241-242.

Eyice, Semavi. (2004). "Kırşehir'de Üç ayak Adındaki Yapı Kalıntısında Araştırmalar", *Anadolu Araştırmaları*. İstanbul. 125-167.

Fallmerayer, Jacob Philip. (2011). *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi* (Çeviren: Ahmet Cevat Eren). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Farley, L. R. (2011). *A Daily Calendar of Saints a Synaxarion for Today's North American Church Greatly Revised and Expanded.* Baskı Yeri ve Matbaa Belirtilmemiş.

Faroqhi, Suraiya. (1993). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fedalto, G. (1988). *Hierarchic Ecclesiastica Orientals. I; Patriarchates Constantiriopolitamis, II:Patriarchates Alexandrines, Antiochenes, Hierosolymitanes.* Padua.

Feissel, Denis. (2006). "Chroniques d'Épigraphie Byzantine 1987-2004", *Collège De France - Cnrs Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance Monographies 20.* Fransa-Paris.

Feld, O. (1968). "Herakleia Pontike, Ereğli", *Eine Baugeschichtliche Untersuchung. Byzantinische Zeitschrift,* 61, 99-102.

Fıratlı, Nezih. (1990) *La Sculpture Byzantine Figurée au Musée Archéologique d'Istanbul.* Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Jean Maisonneuve Successeur.

Filimon, Florin. (2015). Pillar of the Communities: The Lives of Alypius the Stylite, Central European Universty (MA Thesis in Medieval Studies). Budapest.

Finlay, George. (1851). *The History of Greece and the Empire of Trebizond (1204-1461).* Edinburgh: William Blackwood.

Foss, Clive F. W. (1991a). "Herakleia Pontike (Modern Ereğli)", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Alexander P. Kazhdan). New York: Oxford University Press, 915-916.

Foss, Clive, F. W. (1991b). "Paphlagonia", *The Oxford Dictionary of Byzantium.* Volume III. (Edit. A. P. Kazhdan – A.-M. Talbot). New York: Oxford University Press. 1579.

Foss, Clive, F. W. (1991c). "Amastris", *The Oxford Dictionary of Byzantium.* Volume I.-II.-III. (Edit. A. P. Kazhdan). New York: Oxford University Press. 74-75.

Foss, Clive. (2002). "Pilgrimage in Medieval Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers,* Volume: 56, 129-151.

Fowler, Harold N. (1902). "Archaeological News (Notes on Recent Excavations and Discoveries; Other News)", *American Journal of Archaeology,* Vol. 6. No. 3 (Jul. - Sep.). America: Archaeological Institute. 343-385.

Frantz, Alison. (1971). *The Athenian Agora, Results of Excavations Conducted By The Ameiıcan School of Classical Studies at Athens Volume XX The Church of The Holy Apostles.* New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens Princeton.

French, David. H., (1996a). "Amasian Notes 5: The Temenos of Zeus Stratios at Yassıçal", *Epigraphica Anatolica*, Vol.: 27. 75-92.

French, David. H., (1996b). "Amasian Notes 4. Cults and Divinities: The Epigraphic Evidence", *Epigraphica Anatolica*, Vol. 26. 87–98.

French, David. H. (2014). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor, Vol. 3 The Roads Fasc. 3.5.Asia.* Ankara: British Institute.

French, David. H. (2016). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor, Vol. 4 The Roads Fasc. 4.1 Notes on The Itineraria.* Ankara: British Institute.

Froehlich, G. ve Schulz, J. (2015). "Sant'lppazio (St. Hypatius von Çankırı) Ein süditalienischer Kult um Potenz und Pastinaken", *Geschichte der Urologie*, 12, Berlin. 1806-1810.

Gallas, Klaus. (1983). *Mittel-und spätbyzantinische Sakralarchitektur der Insel Kreta: Versuch einer Typologie der kretischen Kirchen des 10. bis 17. Jahrhunderts I-II.* Germany: Hofbauer.

Georgios Akropolites. (2008). *Vakayiname* (Çeviren: Bilge Umar). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Georgiou, Giorgos. (2013). "An Early Christian baptistery on the south coast of Cyprus", *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes,* Vol.: 43. 117-126.

Girgin, Onur. (2016). "Kandıra Örnekleri Işığında Batı Karadeniz Bizans Dönemi Mimari Eserlerinin Genel Bir Değerlendirmesi", *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri (16-18 Ekim 2014)* (Edit.: Ahmet Efiloğlu, Nurettin Hatunoğlu, Hasan Özer, Tayyar Gürdal, Hasan Sankır). Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları. 155-165.

Gkioles, Nikolaos ve Pallis, Giorgos. (2014). *Atlas of the Christian Monuments of the Aegean From the Early Christian Years to the Fall of Constantinople* (Edit.: Nikolaos Gkioles ve Giorgos Pallis). Athens: General Secretariat of the Aegean & Island Policy.

Glatz, Claudia ve Düring, Bleda S. ve Marica, Cassis. (2015). "14 A Tale of Three Landscapes: Okçular, Abdulkadir, and Çamdibi in Long-Term Perspective", *Kinetic Landscapes: The Cide Archaeological Project 2009-2011 - Surveying the Western Turkish Black Sea Region* (Edit.: B. S. During and C. Glatz). Warsaw. 392-433.

Gounaridis, Paris. (2008). "La Canonisation du Patriarche Joseph". *Byzantina Symmeikta 2000-2007, Vol.*: 17. Athena: 239-253. doi:http://dx.doi.org/10.12681/byzsym.925

Grabar, André. (1946). *Martyrium, Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, Vol.: 2. Paris: Collége de France.

Gregory, Timothy E. (2005). *A History of Byzantium*. USA: Blackwell History of the Ancient World.

Grossmann, Peter ve Severin, Hans-Georg. (1981). "Forschungen im Südöstlichen Lykien, 1977", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı:25/2. Ankara: DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası.

Grossmann, Peter. (1993). "Eine Survey Aufnahme Der Kirche Von Alakilise", *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Gültekin-Özmen, İlknur ve Avcı, Oğulcan. (2015). "Tokat Gök Medrese ve Devşirme Sütun Başlıkları", Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 40. 403-412.

Güner, Yılmaz. (1975). "Filyos Vadisinin ve Dolayının Jeomorfolojisi", *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, Cilt 18, Sayı 1. 87-90.

Güney, E. (2000). *Antik Çağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri.* İstanbul: Bilgili Yayın-Yapım.

Güngördü, Ersin. (2010). *Türkiyenin Coğrafyası, Türkiye Fiziki ve Coğrafi Bölgeler* (Geliştirilmiş 3. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Gür, Durmuş. (2015a). *Zonguldak İli, Filyos Beldesi, Tios Akropolü Kilise A Yapısı,* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Gür, Durmuş. (2015b). "Zonguldak, Tios Akropolü Kilise A Yapısı (Duvar Resimleri ve Mezarlar)", *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (21-24 Ekim 2015).* Manisa: Celal Bayar Üniversitesi .

Gür, Durmuş. (2015c). "Tios Akropolis Kilisesi", *Tios-Filyos Arkeolojik Kazı Projesi Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios (2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme)* (Edit.:Sümer Atasoy ve Şahin Yıldırım), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 160-201.

Gür, Durmuş. (2019). "Zonguldak, Tios Akropolü Kilise A Yapısı (Duvar Resimleri ve Mezarlar)", *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (21-24 Ekim 2015).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 633-664.

Gür, Durmuş ve Laçin, Gürcan. (2015). "Filyos Sefercik ve Cumayanı Mezarlıklarındaki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *Tios-Filyos Arkeolojik Kazı Projesi Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios (2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme)* (Edit.:Sümer Atasoy ve Şahin Yıldırım), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss.479-552.

Gür, Durmuş ve Gür, Fatma. (2016). "Hagios Fokas", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 14. Sayı 3. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi. 1-37.

Gür, Durmuş ve Yılmaz, Sinan. (2016). "Batı Karadeniz'de Saygı Gören Bazı Azizler-Karadeniz Ereğlisi, Filyos, Safranbolu, Amasra, Bartın, Sinop-", *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 2 – 5 Kasım 2016*. Sakarya.

Gür, Durmuş ve Karakök, Cahit. (2017). "Paphlagonia Bölgesindeki Psikoposluk Merkezleri (Sora, Dadybra, Pompeiopolis, Amastris, İonopolis)", *21 International Symposium on Medieval and Turkish Period Archaeology and Art History Studies Proceedings, (25-27 Ekim 2017).* Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları. 69-70.

Gür, Durmuş ve Yıldırım, Yaşar Serkal. (2017). "Paphlagonia Bölgesi'nde Geç Antik ve Erken Bizans Yerleşimi: Sora / Late Antique and Early Byzantine Settlement in Paphlagonia Region: Sora", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi / Revue des Recherches en Histoire Culture et Art,* Vol. 6, No. 3, June, Karabük: Karabük Üniversitesi, 757-780.

Gürdal, Tayyar. (2016). "Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğli) ve Tieion/Tios(Filyos): Koruma, Korunamama ve Gelecek", *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri 16-18 Ekim 2014.* Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 11. 177-180.

Güven, Cemal. (2011). "Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası: Zonguldak Sancağı", *Yerel Tarih Bakış Açısı İle Osmanlı Döneminde Devrek ve Çevresi (Zonguldak, Krd. Ereğli, Çaycuma, Safranbolu, Bartın) Tarihi* (Editör: Güngör Karauğuz). Konya: Çizgi Kitabevi. 379-421.

Hakan, Günay. (2009). *Kocaeli Müzesi'ndeki Bizans Devri Mimari Plastik Eserleri,* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Hakman, Meral. (2013). "Bir Anadolu Tanrısı Olarak Zeus'un Tabiat İle İlişkisi Üzerine Bir Gözlem", *Acta Turcica,* Yıl: 5, Sayı: 1. 1-18.

Haldon, John. (2007). *Bizans Tarih Atlası* (Çeviri: Ali Özdamar). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hamilton, J. Arnot. (1956). *Byzantine Architecture and Decoration.* London: B. Y. Bats Ford LTD.

Hammond, N. G. L. (1967). *A History of Greece to 322 B.C.* (Second Edition). Oxford: Clarendon Press.

Harnack, Adolf. (1894). "Novatian", *A Religious Encyclopaedia or Dictionary of Biblical, Historical, Doctrinal, and Practical Theology* (Edit.: Philip Schaff), Vol. 3. Toronto, New York & London: Funk & Wagnalls Company. 1669-1672.

Harris, Cyril M. (2006). *Dictionary of Architecture & Construction,* (Fourth Edition). New York: McGraw-Hill.

Harrison, R. (1963). "Churches and Chapels of Central Lycia", *Anatolian Studies,* 13, Ankara: The British Institute of Archaeology. 117-152.

Hasol, Doğan. (2002). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü.* İstanbul: Yem Yayınevi.

Hatipoğlu, Süleyman. (1990). "Fransızlar'ın Zonguldak ve Ereğlisi'ni İşgal Etmeleri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri.* Samsun 1-3 Haziran.

Head, Barclay Vincent. (1909). *A Guide to The Principal Gold and Sılver Coıns of The Ancients, From Circ. B.C. 700 to A.D. 1.* London: Printed By Order of The Trustees.

Head, Barclay Vincent. (1911). *Historia Numorum, a Manual of Greek Numismatics*, 2 Edition. Oxford: At The Clarendon Press.

Hefele, Charles. (1876). *A History of The Councils of The Church, From The Original Documents. By The Right Rev. Charles Joseph Hefele, D.D., Bishop Of Rottenburg, Formerly Professor of Theology in The University of Tubingen.* Volume 2. Edinburgh: T. & T. Clark, 38 George Street.

De Hell, X. Hommaire. (1854). *Voyage en Turquie et en Perse*. Paris: P. Bertrand.

Hellenkemper, Hansgerd und Hild, Friedrich. (1986). *Veröffentlichungen Der Kommission Für Die Tabula İmperii Byzantini Band 4 Neue Forschungen in Kılikien.* Werlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.

Herzfeld, E. ve Guyer. S. (1930). *Monumenta Asiae Minoris Antiqua. Meriamlik und Korykos, zwei christliche Ruinenstätten des rauhen Kilikiens,*Vol.: II. England: Manchester University Press.

Heyd, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (Çeviren: Enver Ziya Karal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hill, Stephen J. (1990). "Preliminary Survey at Amasra, Zonguldak-Zonguldak Amasra'da Ön Araştırma", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, (18-23 Mayıs 1989, Antalya).* Ankara: Ankara Üniveritesi Basımevi. 81-91.

Hill, Stephen J. (1991). "Survey Work at Amasra", *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, (28 Mayıs–1Haziran 1990, Ankara).* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 311-321.

Hill, Stephen J. ve Crow, James. (1992). "Amasra Yüzey Araştırması Ağustos 1990-Survey at Amasra", I*X. Araştırma Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs 1991, Çanakkale).* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 83-92.

Hill, Stephen J. ve Crow, James. (1993). "1991 Yılı Amasra Yüzey Araştırması", *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı (25-29 Mayıs 1992, Ankara).* Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 19-25.

Hill, Stephen J. (1995). "The Firest Season of Rescue Excavations at Çiftlik (Sinop)", *Anatolian Studies*, Vol.: 45. 219-231.

Historia (2004). *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması,* (Çev.: Işın Demirkent). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hobdari, Elio. (2007). "Ambonët e kishave të Shqipërisë / The Ambos of Albania", *Iliria,* Vol.: 33. 325-350.

Hoddinott, Ralph F. (1963). *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia A Study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art.* New York: St. Martin's Press Inc.

https://books.google.com.tr/books?id=WoSuCwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false

Hoddinott, Ralph F. (1975). *Bulgaria in Antiquity: An Archaeological Introduction.* London &. Tonbridge: Ernest Benn Ltd.

http://macedonia.kroraina.com/en/rhba/rhba_3.htm

Hoepfner, Wolfram. (1962). "Vorläufiger Bericht Uber Eine Reise in Bithynien 1961", *Archäologischer Anzeiger* (Berlin 1962), süt. 574, 575, 580, 58 - 592.

Hoepfner, Wolfram. (1966). "Herakleia Pontike-Ereğli Eine Baugeschichtliche Untersuchung", *Forschungen an der Nordküste Kleinasiens Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris,* Band II, Teil I. Wien: Graz. Hermann Böhlaus Nachf.

Hoepfner, Wolfram. (1972a). "Topographische Forschungen von Herakleia Pontike", *Forschungen an der Nordküste Kleinasiens,* Band I. Wien: Kommissionsverlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften. 37-46, Mit 9, Tafeln, 6 Plänen und 3 Abbildungen.

Hoepfner, Wolfram. (1972b). "Kilisecik-Eine Unbekannte Hafenanlage Bei Herakleia Pontike", *Forschungen an der Nordküste Kleinasiens,* Band I. Wien: Kommissionsverlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften. 50-61, Planabb 6-7, Mit 9, Tafeln, 6 Plänen und 3 Abbildungen.

Hoffman, Adolf. (1989). "Zum Bedesten in Amastris. Ein römischer Marktbau*?", Istanbuler Mitteilungen*, 39. 197-210, plate 21.

Horvath, Bela. (1996). *Anadolu 1913* (Çeviren: Tarık Demirkan). İstanbul: TarihVakfı Yurt Yayınları.

Hörandner, Wolfram ve Rhoby, Andreas ve Paul, Anneliese. (2014). "Byzantinische Epigramme in Inschriftlicher Überlieferung ", *Veröffentlichungen Zur Byzanzforschung Herausgegeben Von Claudia Rapp und Christian Gastgeber,* Band 35, Nebst Addenda Zu Den Bänden 1 und 2. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Humann, Carl ve Köhte, Julius ve Watzinger, Carl. (1904). *Magnesia am Maeander*. Berlin: Georg Reimer.

Iean Thioly. (1669). Les Novvelles Flews Des Vies Des Saints, Et Fetes De Lannee Recueillies Cy-Deuant Par Le R. P. Ribandeneira, De La Compagnie De Iesvs. Nowellement Avgmente'es De Plvsievrs Reflexions Morales & Chrétiennes, Fur Les Principales Actions & Vernis De Chaque Saint, Qui Peuvent Fervir De Médiations Pour Cous Les Jours, De L'annee, Par vn Solitaire, Tome Premier, M. DC. LXIX. Rue Merciere.

Ilić, Olivera. (2006). "Early Christian Baptistries in Northern Illyricum", *CTAPHNAP,* Vol.: LVI. 223-244.

Ilić, Olivera. (2010). "Early Christian Ecclesiastical Monuments in Settlements and Forts in The Area of Niš", *Ниш и Византија,* Vol.: VIII. Ниш. 111-125.

Imperatoris Theodosii Codex, Liber Sextus Decimus (Çev.: Alexandr Koptev). https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Constitutiones/CTh16.html#10 22.10.2018-11:36.

Ioannes Kinnamos. (2001). *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı 1118-1176 (Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Iorga, Nicolae. (2000). *Byzantium After Byzantium.* Romania: Center for Romanian Studies.

Işık, Adem. (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Iustiniani Novellae, Recognovit Rudolfus Schoell Opus Schoellii morte interceptum absolvit Guilelmus Kroll (Corpus Iuris Civilis, Vol. III), Nov. XXIX~De Praetore Paphlagoniae. (AD 535). https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/Nov29.htm

Ivison, Eric A. (2010). "Kirche und Religiöses Leben im Byzantinischen Amorium", *Byzanz-das Römerreich im Mittelalter*, Teil 2, 1. (Hrsg.: Falko Daim, Jörg Drauschke). Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. 309-343.

İnandık, Hamit. (1959). "Ereğli-Akçakoca Kıyı Bölümünün Morfolojisi", *İst. Üniv. Coğ. Enst. Dergisi,* Cilt 5, Sayı 10, İstanbul. 92-115.

Jacopi, Giulio. (1936). *Dalla Paphlagonia Alla Commagene*. Roma: R.Istituto D'Archleologia e Storia Dell' Arte.

Janin, Raymond. (1975). *Les Églises Et Les Monastères Des Grands Centres Byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galesios, Trebizonde, Athènes, Thessalonique).* Paris: Institut Français D'Etudes Byzantines.

Jaubert, P.Amedee. (1821). *Voyage en Arménie et en Perse Fait Dans Les Annees 1805 et 1806*, Paris.

Jenkins, David ve Alexapoulos, Stefanos ve Bachrach, David ve Couser, Jonathan ve Davis, Sarah ve Hayton Darin ve Sterk, Andrea. (2001). *The Life of St. George of Amastris (Eng. Translations).*U.S.: University of Notre Dame. 1-20.

Jeremić, Gordana. (2009). *Saldvm, Roman and Early Byzantine Fortification* (Edit.:Slavica Peric). Belgrade: İnstitute Archaeology of Belgrade.

Jeremić, Gordana ve Ilić, Olivera. (2018). "Evidence of Early Christianity on the Danube Limes, From Singidunum to Aquae", *Vivere Militaree Est From Populus to Emperors-Living on the Frontier,* Volume I (Edit.: Miomir Korać). Belgrade: Institute of Archaeology Studies No. 68/1. 197-247.

Jones, Arnold Hugh Martin. (1966). A General History of Europe The Decline of The Ancient World. London: Longman Paperback.

Jones, Arnold Hugh Martin. (1971). *The Cities of the Eastern Rowan Provinces.* Second Edition. Oxford: Clarendon Press.

Johnson Mark J. ve Wilkinson, John. (1991). "Basilica", *The Dictionary of Byzantium*, Volume I. (Edit. A. P. Kazhdan ve A. M. Talbot). New York: Oxford University Press. 264-265.

Johnson, Mark J. (1991a). "Apse", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume I. (Edit. A. P. Kazhdan ve A. M. Talbot). New York: Oxford University Press.144.

Johnson, Mark J. (1991b). "Parekklesion", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume III. (Edit. A. P. Kazhdan ve A. M. Talbot). New York: Oxford University Press. 1587–1588.

Jonnes, Lloyd. (1994). "The Inscriptions of Heraclea Pontica, With a Prosopographia Heracleotica", *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien,* (Edit.: Lloyd Jonnes), Band: 47. Bonn: Dr. Rudolf Habelt Gmbh.

Jukić, Vendi. (2010). "Kameni Namještaj Crkve Sv. Lucije u Puli / Stone Furniture From The Church of St. Lucia at Pula", *Archaeological Museum of Istria*, Carrarina 3, 52. 79-114.

Kaçar, Turhan. (2008). "Early Christianity in the Black Sea: An Examination of the Literary Evidence", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü-Colloquium Anatolicum Anadolu Sohbetleri*, VII. (Edit.: Meltem Doğan-Alparslan, Metin Alparslan, Hasan Peker ve Y.Gürkan Ergin), İstanbul. 197-215.

Kaldellis, Anthony. (2009). *The Christian Parthenon: Classicism and Pilgrimage in Byzantine Athens.* Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Kalinka, E. (1933). "Aus Bithynien und Umgegend", *JOAI*, 28. Beiblatt. 45-112.

Kan-Şahin, Gülseren ve Laflı, Ergün. (2016). "Geç Antik Çağda Honorias", *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri (16-18 Ekim 2014)* (Edit.: Ahmet Efiloğlu, Nurettin Hatunoğlu, Hasan Özer, Tayyar Gürdal, Hasan Sankır). Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 11. 31-41.

Karadoğan, Umut C. (2012). "Milli Mücad ele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.* 603-649.

Karakuzulu, Zerrin. (2002a). *Karadeniz Ereğli İlçesinin Coğrafyası,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erezurum: Atatürk Üniversitesi.

Karakuzulu, Zerrin. (2002b). "Cehennemağzı (Kdz. Ereğli) Mağaraları'nın Turizm Coğrafyası Açısından Önemi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2,Sayı 28-29, 227-243.

Karaoğuz, Doğu. (2017). *Bir Zamanlar Zonguldak.* Ankara: Sinerji Matbaa.

Karauğuz, Güngör ve Akış, Ayhan ve Kunt, Halil İbrahim. (2010). *Zonguldak Bölgesi Arkeoloji Eskiçağ Tarihi ve Coğrafya Araştırmaları-Arkeolojik Yerleşmeler, Kalıntılar, Buluntular İle Kdz. Ereğli ve Amasra Arkeoloji Müzesi'nden Bazı Eserler-*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Karauğuz, Güngör ve Özcan, Ali. (2010). *Eskiçağda Zonguldak Bölgesi ve Çevresi-En Eski Devirlerden İ.S. 395'e Kadar-*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Karauğuz, Güngör. (2016). "Northwest Anatolia From the Perspective of Travellers: Social, Cultural Life and Archaeological Remains", *SOMA 2014 Proceedings of the 18th Symposium on Mediterranean Archaeology Wroctaw-Poland, 24-26 April 2014* (Edit.: Blazej Stanislawski ve Hakan Öniz). Oxford: Archaeopress Publishing Ltd. 57-64.

Karivieri, Arja. (2010). "Creating Contacts: Trade and Exchange along the Via Egnatia from the Roman to the Early Byzantine Period", *Bollettino di Archeologia I,* Volume speciale C / C11 / 3. Roma. 15-22.

Kasap, Zekai ve Tosun, Hikmet ve Yılmaz, Erhan. (2003). *Zonguldak.* Zonguldak: Kültür Bakanlığı Yayınevi.

Katip Çelebi. (2010). *Cihannüma.* İstanbul:

Kautzsch, Rudolf. (1936). *Kapitellstudien.* Berlin: Verlag von Walter de Gruyter & Co.

Kazhdan, Aleksander. (1991a). "Koubikoularios", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Aleksander Kazhdan). New York: Oxford University Press. 1154.

Kazhdan, Aleksander. (1991b). "Spatharios", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Aleksander Kazhdan). New York: Oxford University Press. 1935-1936.

Kazhdan, Aleksander. (1991c). "George of Amastris", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Aleksander Kazhdan). New York: Oxford University Press. 837.

Kazhdan, Aleksander. (1991d). "GynaikeÏon", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Aleksander Kazhdan). New York: Oxford University Press. 888-889.

Kazhdan, Aleksander. (1991e). "Maurex", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Aleksander Kazhdan). New York: Oxford University Press. 1317-1318.

Keçiş, Murat. (2009). *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404*, Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Keçiş, Murat. (2009). "Georgios Akropolites ve Tarih Adlı Eseri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 28, Sayı:45, Ankara. 191-205.

Keil, Josef ve Wilhelm, Adolf. (1931). *Monumenta Asiae Minoris Antiqua Denkmaler Aus Dem Rauhen Kilikien, V.:* 3. England: Manchester University Press.

Keskin, Esra. (2010). *Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Kessiakova, Eleni. (2011). "Mosaics From The Episcopal Basilica of Philippopolis", *Studies in Honour of Stefan Boyadzhiev* (Edit.: Stanislav Stanev, Valeri Grigorov, Vladimir Dimitrov). СОФИЯ. 173-209.

Kılcı, Ali. (2005). "Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeleri", *Vakıflar Dergisi,* 29. Ankara. 255-286.

Kılıç, Şahin. (2001). "15.Yüzyıl Bursa ve Çevresi Bizans Dönemi Depremleri", *Bursa Yöresi'nin Depremselliği ve Deprem Tarihi* (Editör Dr. Nurcan Abacı). Bursa: Uludağ Üniversitesi. 67-70.

Kıpramaz, Ali ve Yıldırım, Şahin. (2018). "Herakleia Pontika (Kdz. Ereğli) Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları", Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E Dergisi, Cilt: 5, Sayı:1. Bartın: Bartın Üniversitesi. 177-193.

Kıray, Mübeccel. (2000). *Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası.* 3. Baskı. İstanbul.

King, Charles. (2008). *Karadeniz* (Çeviren: Zülal Kılıç). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kinneir, John Macdonalds. (1818). *Journey Through Asia Minor, Armenia Koordistan, in The Years 1813 and 1814.* London: John Murray.

Koch, Guntram. (2007). *Erken Hıristiyan Sanatı* (Çeviren: Ayşe Aydın). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Koçyiğit, Fazilet. (2009). "Tağar (St.Theodore) Kilisesi Duvar Resimleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 26/1. 141-164.

Konukçu, Enver. (1988). "Komnenoslardan Osmanlılara Karadeniz Ereğlisi", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986,* (Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Sağlam, Bayram Kodaman, Ahmet Nişancı, Celal Tarakçı). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi. 211-222.

Kostenec, Jan. (2006). "Observations on the Great Palace at Constantinople: The Sanctuaries of the Archangel Michael, the Daphne Palace, and the Magnaura", Reading Medieval Studies, Sayı: 31. 27-55.

Kostic, Elena. (2015). "Presentations of Medieval Ships in the Art of the Black Sea Region", *Proceedings of the Symposium on City Ports from the Aegean to the Black Sea. Medieval - Modern Networks 22nd -29th August 2015,* (Edit.: Flora Karagianni ve Ufuk Kocabaş). İstanbul: Ege Yayınları. 41-51.

Kozan, Mert. (2015). "Tarihi Kaynaklar Işığında III. Yüzyılda Gotların Akdeniz'de Gerçekleştirdiği Korsanlık ve Yağma Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt: 8, Sayı: 36, 357-363.

Köprülü, Fuad. (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kramer, Norbert. (2002). "Aspekte Zur Anbindung Des Schwarzen Meeres an den Mittelmeerhandel in Spätklassisch-Hellenistischer Zeit" *Pont-Euxin et Commerce,* 77-93.

Krautheimer, Richard. (1965). *Early Christian and Byzantine Architecture.* Harmondsworth and Baltimore: Published by Penguin Books.

Ksenophon. (2011). *Anabasis Onbinlerin Dönüşü* (Yunancadan Çeviren Oğuz Yarlıgaş). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Kuper, Charles N. (2018). "The Life of Alypius the Stylite (BHG 65): Translation with notes and an introduction", *The Cult of Saints: A Research project on the Cult of Saints from its origins to Circa AD 700, Across the Entire Christian world, 2018.* 1-25. https://www.academia.edu/26469269/The_Life_of_Alypius_the_Stylite_BHG_65_translation_with_notes z06.01.2019- 14:40.

Kutsal Kitap/İncil. (2009). *İncil, Müjde, İncil'in Çağdaş Türkçe Çevirisi.* İstanbul: Kutsal Kitap Yayınları.

Labus, Giovanni. (1830). *Opere Varie İtaliane e Francesi di Ennio Quirino Visconti,* Vol. III. Milano: Presso Antonio Fortunato Stella e Figli.

Laflı, Ergün. (2007). "A Roman Rock-Cut Cult Niche At Paphlagonian Hadrianoupolis", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* 2. Cilt. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 43-66.

Laflı, Ergün ve Zah, Alexander. (2008). "Archäologische Forschungen im byzantinischen Hadrianoúpolis in Paphlagonien", *Byzantinische Zeitschrift*, 101, Heft 2. 681-714, Lev. 13-26.

Laflı, Ergün. (2009). "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Arkeolojik Kazıları ve Onarım Çalışmaları 2008 Yılı Çalışma Raporu", Arkeoloji ve Sanat, Sayı: 131. 39-62.

Laflı, Ergün. (2010). "Paphlagonia Hadrianoupolisi'nde Roma ve Erken Bizans Dönemlerinde Taş Kullanımı", *2. Uluslararası Mermer ve Doğal Taşlar Kongresi 2-4 Şubat* 2010 (Edit.: M Eran Nakoman). İzmir. 283-297.

Laflı, Ergün ve Christof, Eva. (2012). "Hadrianopolis I, Inschriften aus Paphlagonia", *BAR International Series 2366.* England: Publishers of British Archaeological Reports. 1-142.

Laflı, Ergün. (2018). "Kula Tabduk Emre Türbesi'nde Yer Alan Devşirme Öğeler Kula Tabduk Emre Türbesi'nde Yer Alan Devşirme Öğeler", *Geçmişten Günümüze Manisa, Cilt III,* (Edit.: İlker M. Çağlar, Ferdi Çiftçioğlu ve Züleyha Ustaoğlu). Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi. 1753-1775.

Laiou, Angeliki. E. (1993). "On Political Geography: The Black Sea of Pachymeres", *The Making of Byzantine History: Studies Dedicated to D. M. Nicol,* London. 94-121.

Laiou, Angeliki. E. ve Morrisson, Cecile. (2007). *The Byzantine Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lange, Dorothea. (1986). "Theorien zur Entstehung der Byzantinischen Kreuzkuppelkirche", *Architectura,* 16. 93-113.

Lasareff, Victor. (1966). "Trois Fragments d' Épistyles Peintes et le Templon Byzantin", *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, (Δελτίον ΧΑΕ 4 (1964-1965), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Γεωργίου Α. Σωτηρίου (1881-1965)). Αθηνα. 117-143, Pl. 31-37.

Laurent, Vitalien. (1932). "Héradée du Pont: La Métropole et Ses Titulaires (1232/50-1387)", *Échos d'Orient,* Tome 31, No: 167, 316-326.

Laurent, Vitalien. (1934). La vie de Jean, Métropolite d'Héraclée du Pont par Nicéphore Gregoras. 'Αρχεîον I lôvrou 6 (1934) 4-66.

Laurent, Vitalien. (1935). “La vie de Jean, Métropolite d’ Heraclée du Pont,” ArchPont 6 (1935): 29-63.

Laurent, Vitalien. (1939). “La vie de Jean metropolite d Heraclee du Pont, Par Nicephore Gregoras”, *Institut d’Histoire Universelle Revue Historique du Sud-Est Européen*, Vol. XVI, Nos. 4-6. 166-167.

Laurent, Vitalien. (1963a). *Le Corpus des Sceaux de L’Empire Byzantin,* Tome V. Paris: Publications De L’Institut Français D’Etudes Byzantines.

Laurent, Vitalien. (1963b). “Les Faux de la Diplomatique Patriarcale: un Prétendu Acte Synodal en Faveur de la Métropole de Monemvasie”, *Revue Des Études Byzantines,* Tome 21. 142-158.

Laurent, V. (1984). *Georges Pachymeres Relations Historiques* (Ed. A. Failler, Çev. V. Laurent). 4. Paris.

Lee, A. D. (2008). “The Eastern Empire: Theodosius to Anastasius”, *The Cambridge Ancient History Volume XIV (Late Antiquity: Empire and Successors, (A.D. 425 - 600),* Cambridge University Press. 33-62.

Lequenne, Fernard. (1991). Galat’lar (Çeviren: Suzan Albek). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Le Quien, Michaelis. (1740). *Oriens Christianus in Quatuor Patriarchatus Digestus*, Tomus Primus. Parisiis: Ex Typographia Regia.

Leonhard, Richard. (1915). *Paphlagonia.* Berlin: Dietrich Reimer (Ernst Vohsen).

Loerke, William. (1991). “Impost Capital”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Aleksander Kazhdan). New York: Oxford University Press.

Lottero, I. G. (1732). *De Tabula Putengeriana,* Segmentvm IX. Weber IX., Segmentvm VI.(https://www.tabula-peutingeriana.de/index.html 26.04.2018-13:30)

Louıs Vivien De Saint-Martin, L. (1845). *Histoire Des Découvertes Géographiques Des Nations Européennes Dans Les Diverses Parties Du Mond.* Paris: Arthus-Bertrand.

Love, Iris Cornelia. (1973). “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1972” *American Journal of Archaelogy,* Vol.: 77, No.: 4. 413-424.

Love, Iris Cornelia. (1974a). "Excavations at Knidos 1971", *Türk Arkeoloji Dergisi,* Sayı: 20/2, Ankara. 97-142.

Love, Iris Cornelia. (1974b). "Excavations at Knidos 1972", *Türk Arkeoloji Dergisi,* Sayı: 21/2. Ankara. 85-129.

MacMullen, Ramsay. (1997). *Christianity and Paganism in the Fourth to Eighth Centuries.* New Haven: Yale University Press.

Madrigal, Marc. (2014). *Birinci Yüzyıl Anadolu Kiliseleri*. Kutsal Kitap ve Arkeoloji.

Majeska, George P. (1984). *Russian Travelers to Constantinople in The Fourteenth and Fifteenth Centuries.* Washington: Dumbarton Oaks Studies Nineteen.

Mango, Cyril. (1966). Euphémie de Chalcédoine: Legendes byzantines. Edited by François Halkin. Appendix by PAUL CANART. Pp. xix+206. (Subsidia hagiographica, 41.) Brussels: Société des Bollandistes, 1965. Reviews", *The Journal of Theological Studies,* Volume: XVII, Issue 2. 485-488. https://doi.org/10.1093/jts/XVII.2.485

Mango, Cyril. (1984). *Byzantium and its Images.* London: Variorum Reprints.

Mango, Cyril. (2006). *Bizans Mimarisi* (Çev. Mine Kadiroğlu). İstanbul: Yem Yayınları.

Maniatakis, C. ve Spyrakos C. ve Kiriakopoulos, P.D. ve Tsellos, K.P. (2018). "Pounding Phenomena Affecting Seismic Response of a Historic Byzantine Church", *16 th. European Conference on Earthquake Engineering (18-21 June).* Thessaloniki. 1-12.

Mansel, Arif Müfid. (1995). *Ege ve Yunan Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Marano, Yuri A. (2016). "La Circolazione Del Marmo Nell'Adriatico Durante La Tarda Antichitˆ, *Hortus Artium Medievalium,* Vol.: 22. 166-177.

Marek, Christian. (1985). "Katalog der Inschriften im Museum vom Amasra. Mit Anhang: Die Inschriften von Amastris und die Angebliche Pompeianische Ära der Stadt", *Epigraphica Anatolica. Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens,* Heft 6. Germany: DR. Rudolf Habelt GMBH.Bonn. 132-156, Tafeln 1-20.

Marek, Christian. (1993). "Stadt, Ära und Territorium in Pontos-Bithynia und Nord-Galatia", *Istanbuler Forchungen.* Band 39. Emst Wasmuth Verlag Tübingen. 1-258.

Marek, Christian. (2003). *Pontos et Bithynia: Die römischen Provinzen im Norden Kleinasiens.* Mainz: Verlag Philip von Zbern.

Μακπησ, Π. (1903). *Ηρακλεια Τοσ Ποντοσ.* Εν Αθηναισ

Μάστορα, Πέλλη. (2014). "ΤΟ ΨΗΦΙΔΩΤΟ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΛΑΤΟΜΟΥ ΚΑΙ Η ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΙΓΝΑΤΙΟΥ", *ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ*, ΔΕΥΧΟΣ: 5, ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ. 36-72.

Marinis, Vasileios. (2012). "Structure, Agency, Ritual, and The Byzantine Church", *Architecture of the Sacred Space, Rituat and Experierrce from Classical Greece to Byzantium* (Edit.: Bonna D. Wescoat ve Robert G. Ousterhout). Cambridge: Cambridge Uniyersity Press. 338-364.

Mathews, Thomas. F. (1971). *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy.* The Pennsylvania State University Press.

Mathews, Thomas. F. (1976). *The Byzantine Churches of Istanbul-A Photographic Survey.* London: Pennsylvania.

Mathews, Thomas F. ve Hawkins, Ernest J. W. (1985). "Notes on the Atik Mustafa Paşa Camii in Istanbul and Its Frescoes", *Dumbarton Oaks Papers,* Vol.: 39. Harvard University. 125-134.

Mathews, Thomas. F. (1995). "Private, Liturgy in Byzantine Architecture: Toward a Re-Appraisal", *Art and architecture in Byzantium and Armenia: Liturgical And Exegetical Approaches-Variorum Collected Studies Series,* 510, 125-138.

Matthews, Roger ve Pollard, Tom ve Ramage, Michael. (1998). Project Paphlagonia: Regional Survey in Northern Anatolia", *Ancient Anatolia Fifty Years Work by the British Institute of Archaeology at Ankara* (Edit.: Roger Matthews). Ankara: British Instıtute ıf Archaeology. 195-206.

McGreer, Eric ve John, Nesbitt ve Nicolas, Oikonomides. (2001). *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 4: The East.* Washington D. C.: Dumbarton Oaks Papers.

Megaw, Arthur. (1964). "The Original Form of the Theotokos Church of Constantine Lips", *Dumbarton Oaks Papers,* Vol: 18. 279-298.

Mendel, Gustave. (1901). "Inscriptions de Bithynia", *Bulletin de Correspondance Hellénique.* Volume 25. 5-92.

Mendel, Gustave. (1914). *Catalogue Des Sculptures Grecques, Romaines Et Byzantines,* Tome III. Constantinople: En Vente Au Musee Imperial.

McGiffert, Arthur Cushman. (1890). *Eusebius Caesariensis-Historia Ecclesiastica, Prolegomena, The Life and Writings of Eusebius of Caesarea, Chapter I (The Life of Eusebius).*

Mentzos, Aristotelis. (2004). "Ο άγιος Ανδρέας και η εκκλησία της Θεσσαλονίκης / Apostle Andrew and the Church of Thessalonikē", *Egnatia*, 8. Selanik. 303-321.

Mercangöz, Zeynep. (1994). "Ödemiş Çevresi Bizans Araştırmaları", *Arkeoloji ve Sanat*, 62/63. İstanbul. 21-28.

Mercangöz, Zeynep. (1995). "Batı Anadolu'daki Türk Yapılarının Duvar Tekniği ve Tuğla Süslemelerinin Kaynağı Üzerine Düşünceler", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi,* Cilt: 3, (Ayrı Basım). Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığı. 485-495.

Mercangöz, Zeynep. (1999). *Batı Anadoluda İzmir ve Manisa Çevresi Bizans Taş Eserleri.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Mercangöz, Zeynep. (2000b). "Kuşadası'nda Park'tâki Bizans Tas Eserleri", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası (23-26 Şubat 2000)* (Edit. Ayşe G. Şerifoğlu). İzmir. 157-165.

Mercangöz, Zeynep. (2000a). "İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Priene Tipi Ambon Parçaları", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri, 7-10 Mart 1994*, (Yayına Hazırlayan: Banu Mahir). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi. 259-265, Şekil 1-6, Resim 1-8.

Mercangöz, Zeynep. (2008). "Réflexions sur le décor sculpté byzantin d'Anatolie occidentale", *La sculpture byzantine VIIe - XIIe siécles, Actes du colloque international organisé par la 2e Éphorie des antiquités byzantines et l'École française d'Athénes (6-8 septembre 2000), Bulletin de correspondance hellénique,* (Edit.: Charalambos Pennas and Catherine Vanderheyde), BCH Supplément 49. Paris. 81-104.

Metzger, Henry. (1977). "Campagne De 1975 AU Letoon ET A Xanthos", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 24/2. Ankara: Varol Matbaası, 61-68. Fig. 1-10.

Meyer, Franz Sales. (2016). *A Handbook of Ornament.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Michaelides, Demetrios. (2001). "The Ambo of Basilica A at Cape Drapenon", *British School at Athens Studies,* Vol. 8, 43-56.

Millet, Gabriel. (1910). *Monuments Byzantins de Mistra: Matériaux pour l'étude de l'architecture et de la peinture en Grèce aux XIVème et XVème siècles, recueillis et publiés*. Paris: E. Leroux.

Millet, Gabriel. (1916). *L'École Grecque Dans L'Architecture Byzantine*. Paris: E. Leroux.

Miller, Manfred. (2018). *Byzanz-Die Münzen des Oströmischen Reiches*. Konstanz, im Mai.

Millingen, Alexander Van (1912). *Byzantine Churches in Constantinople their History and Architecture.* London: Macmillan and Co.

Mitchell, Stephen. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S.284-641* (Çeviren: Turhan Kaçar). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Mordtmann, A. D. (1925). *Anatolien / Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasie (1850-1859)* (Edit.: F. Babinger.) Hannover: Orienbuchhandlung Heinz Lafaire.

Morozova, Iana ve Zelenko, Sergii ve Tymoshenko, Mariia. (2010). "Green and Brown White Wares from the Collection of the Archaeological Museum", *National University of Kiev (Ukraine). Proceedings of 14th Symposium onMediterranean ArchaeologyTaras Shevchenko National University of Kiev* (Edit. Yana Morozova ve Hakan Oniz). Ukraine: Kiev, 23–25 April. 127-132.

Μητσανη, Αγγελική. (2006). "Το παλαιοχριστιανικό τέμπλο της Καταπολιανής Πάρου", *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας,* Τόμος ΚΖ΄, Αθηνα. 75-90.

Mumford, Lewis. (2007). *Tarih Boyunca Kent Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Murray, Peter ve Murray, Linda. (2013). *The Oxford Dictionary of Christian Art and Architecture.* (Edit.: Tom Devonshire Jones), Second Edition. Oxford: Oxford University Press.

Müller–Wiener, W. (1998). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* (Çev. Ülker Sayın). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Müstakil Bolu Livası Salnamesi, 1334. (1918).

Nakracas, Georgios. (2003). *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni* (Yunanca'dan Çeviren: İbram Onsunoğlu). İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık.

Neale, John Mason (1850). *A History of the Holy Eastern Church,* Part I (MDCCCL). London: Joseph Masters, Aldersgate-Street.

Neale, J. M. (2002). *The Liturgies of SS. Mark, James, Clement, Chrysostom, and Basil, and the Church of Malabar*. New Jersey.

Nesbitt, John ve Oikonomides, Nicolas. (1996). *Catalogue of Byzantine Seals At Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art Volume 3 West, Northwest, and Central Asia Minor and The Orient*, (Edit.: John Nesbitt and Nicolas Oikonomides). Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection. 181-182.

Nesbitt, John W. (2003). "The Orphanotrophos: Some Observations on the History of the Office in Light of Seals", *Studies in Byzantine Sigillography*, Volume: 8 (Founded: Nicolas Oikonomides, Edited: Jean-Claude Cheynet ve Claudia Sode). K.G.Saur München-Leipzig. 51-62.

Netzer, Ehud ve Ben-Arieh, Sara. (1983). "Remains of an Opus Reticulatum Building in Jerusalem", *Israel Exploration Journal,* Vol. 33, No. ¾. İsrael. 163-175.

Nicklies, Charles E. (1994). "The Church of the Cuba near Castiglione di Sicilia and Its Cultural Context", *An Annual on Islamic Art and Architecture* (Edit.: Gülru Necipoglu). Leiden: E.J. Brill. 12-30.

Nicol, Donald M. (2016). *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453* (Çeviren Bilge Umar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nicolaou, Doria. (2013). "Liturgical Furnishings from Early Christian Basilicas of Cyprus (4th-7th Century)", *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes,* Vol.: 43. 155-174.

Niketas Khoniates (2004). *Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, (Çeviren Işın Demirkent). İstanbul: Türk Tarih Kurumu.

Nowack, Ernest. (1931). "Journeys in Northern Anatolia", *Geographical Review*, Vol. 21, No. 1, January. America: American Geographical Society. 70-92

Ovcharov, Dimitar. (1977). "Ship Graffti From Medieval Bulgaria", *The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Explaration*, Volume 6, Issue1: 59-61.

Ovcharov, Dimitar. 2000-2001. "Unknown Representations of 14th and 15th Century Ships From Churches in Bulgaria and Skopje", *Enalia Annual*, 9-27.

Ogden D. (2013). Dragons, Serpents, & Slayers in the Classical and Early Christian Worlds: A Sourcebook. Oxford: Oxford University Press.

Oğuzoğlu, Yusuf. (2012). *Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları.* Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.

Oikonomides, Nicolas. (1986). *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals.* Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Oikonomidis, Nikolas. (1997). "Avrupa'da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya'da Sırplar (1313), *Osmanlı Beylliği 1300-1389* (Edit.: Elizabeth A. Zachariadou) (Çevirenler: Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz ve Tülin Altınova). İstanbul.

Okan, Emre ve Bilir, Ahmet ve Bilir, Güzin. (2017). "Batı Karadeniz Kıyıları Sualtı Yüzey Araştırması (Underwater Survey of The Western Black Sea Shores)", *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, 64-71.

Okan, Emre ve Bilir, Ahmet ve Duman, Muhammet. (2017). "Batı Karadeniz Kıyıları Arkeolojik Sualtı Araştırması: 2016 Yılı Çalışmaları/Archaeological Underwater Survey of The Western Black Sea Shores: The 2016 Campaign", *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, 48-63.

Okan, Emre. (2017). "2015 Yılı Batı Karadeniz Kıyıları Arkeolojik Sualtı Araştırması", *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* C.1. (Yayına Hazırlayan: Candaş Keskin). Edirne: T.C. kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 123-134.

Orhonlu, Cengiz. (1992). "Bolu, Karadeniz Bölgesinin Batı Bölümünde Şehir ve Bu Şehrin Merkez Olduğu İl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6. İstanbul. 276-278.

Orlandos, Anastasios K. (1952). *Hē Xylostegos Palaioxhristianikē Basilikē tēs Mesogeiakēs Lekanēs.* Athens: Hē en Athēnais Archaiologikē Hetaireia.

Ostrogorsky, Georg. (1991). *Bizans Devleti Tarihi* (Çeviren: Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ostrogorsky, Georg. (2011). *Bizans Devleti Tarihi* (Çeviren: Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ousterhout, Robert G. (1987). *The Architecture of the Kariye Camii in Istanbul.* Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Ousterhout, Robert, Akyürek, Engin. (2001). "The Church of the Transfiguration on Burgazada", *Chaiers Archeologiques,* Vol.: 49, Picard. 5-14.

Ousterhout, Robert. (1999). *Master Builders of Byzantium.* New Jersey: Princeton University Press.

Ousterhout, Robert. (2012). Two Byzantine Churches of Silivri/Selymbria", *Approaches to Byzantine Architecture and Its Decoration: Studies in Honor of Slobodan Curcic* (Edit.: Mark Joseph Johnson and Robert G. Ousterhout and Amy Papalexandrou). Great Britain: Ashgate. 239-258.

Ousterhout, Robert. (2016). *Bizans'ın Yapı Ustaları* (Çeviren: Fügen Yavuz). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Öksüz, M. (2006). *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon; Toplum - Kültür - Ekonomi.* Trabzon: Serander Yayınları.

Ötüken, S. Yıldız. (1978). "İstanbul Son Devir Bizans Mimarisinde Cephe Süslemeleri" *Vakıflar Dergisi,* Sayı: 12. 213-233.

Ötüken, S. Yıldız. (1984). "Kappadokia Bölgesinde Kapalı Yunan Haçı Planlı Kaya Kiliselerde Resim Programı" *Arkeloji ve Sanat Dergisi,* Sayı: 3, 143-159.

Ötüken, S. Yıldız, Durukan, Aynur, Acun, Hakkı ve Pekak, M. Sacit. (1986). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler* IV. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Ötüken, S. Yıldız. (1996). "Forchungen im Nortwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmaler in Der Provinz Bursa", *Istanbuler Mitteilungen,* Beiheft 41, İstanbul: Deutsches Archaologisches Institut. 1-300,Tafel 1-48.

Özdemir, Ünal. (2005). "Mencilis Mağarası", *Doğu Coğrafya Dergisi,* Sayı: 13. 135-150.

Özdemir, Ünal. (2015). *Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Açısından Amasra.* Ankara: Pegem Akademi.

Özel, E. ve Nazik, L. ve Mengi, H. ve Kutlay, H. ve Derici, Ş. ve Törk, K. ve Aksoy, B. (1997). "Ereğli Mağaraları Araştırma Raporu", *Maden Tetkik Arama, Mağara Araştırmaları.* Ankara: MTA.

Özman, Kemal Onur. (2018). *Amasra Kenti Örneğinde Tarihi Peyzaj Karakteri Değerlendirmesi,* Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyza Mimarlığı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın: Bartın Üniversitesi.

Özdemir, Ünal. (2006). "Amasra'da Turizm ve Çevresel Etkileri", Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 15, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi. 33-52.

Öztaşkın, Gökçen Kurtuluş. (2015). "Stratinikeia Kenti Bizans Dönemi Liturjik Eserleri", *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratnikeia Çalışmaları I,* (Editör: Bilal Söğüt). İstanbul: Ege Yayınları. 159-173.

Öztürk, Bülent. (2008). "Kuruluşundan Bizans Devri Sonuna Kadar Tios Antik Kenti", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi,* Sayı: 128. 63-78.

Öztürk, Levent. (2005). "İlk Osmanlı Fetihlerinde Kiliselerle İlgili Uygulamalar, *Uluslararası İznik Sempozyumu (5-7 Eylül 2005).* İstanbul: İznik Belediyesi Kültür Yayınları. 205-223.

Öztürk, Önder N. (2009). "Perintos Bazilikası 2007 Yılı Kazısı", *17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 28 Nisan-1 Mayıs 2008 Side,* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları. 29-40.

Öztürk, Bülent ve Sönmez, İhsan Fahri. (2009). "New Inscriptions from the Karadeniz Ereğli Museum I", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi.* 132. 129-138.

Öztürk, Bülent ve Sönmez, İhsan Fahri. (2011). New Inscriptions from the Karadeniz Ereğli Museum II, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi,* Sayı: 137. İstanbul: 155-166.

Öztürk, Bülent. (2012a). "Seyahatnamelerde ve Modern Literatürde Tios / Tieion ve Territoryumu", *Mediterranean Journal of Humanities,* mjh. akdeniz. edu. tr II / 1. 161 - 176.

Öztürk, Bülent. (2012b). *Küçükasya'nın Batı Karadeniz Kıyısında Bir Antik Kent: Tios (Tieion),* T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Öztürk, Bülent. (2013). "Herakleia Pontica (Zonguldak - Karadeniz Ereğli) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları", *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi International Conference on The Black Sea Regional Culture 06-09 Ekim 2011 Sinop* (Edit. Nuray Türker, Gülgün Köroğlu, Önder Deniz). Karabük: Karabük Üniversitesi, 505-528.

Öztürk, Bülent. (2016a). "Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğli) Antik Kentinde Dinsel İnanışlar", *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri 16-18 Ekim 2014*. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 11. 81-110.

Öztürk, Bülent. (2016b). "Karadeniz Ereğli Müzesi'nden Herakles Aleksikakos'a Sunulan Bir Adağın Düşündürdükleri", *Vir Doctus Anatolicus (Studies in Memory of Sencer Şahin),* (Editörs: Burak Takmer, Ebru N. Akdoğu Arca, Nuray Gökalp Ozdil). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık. 682-698.

Öztürk, Bülent. (2016c). "Karadeniz Ereğli Müzesi (Herakleia Pontike ve Tios/Tieion) Epigrafik Araştırmaları-2015", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler,* Sayı:41, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü. 28-31.

Öztürk, Bülent. (2016d). "New Inscriptions From Karadeniz Ereğli Museum III (Herakleia Pontike and Tieion/Tios)", *TYCHE - Contributions to Ancient History, Papyrology and Epigraphy,* Vol.: 31. 227-233, Tafeln: 24-27.

Öztürk, Bülent. (2016e). "Two New Milestones from Tios/Tieion in the Karadeniz Ereğli Museum", *Philia International Journal of Ancient Mediterranean Studies,* Volume 2, (Editors: Mustafa Adak, Thomas Corsten, Koray Konuk, Konrad Stauner, Burak Takmer ve Peter Thonemann). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 83–91.

Öztürk, Hüseyin Sami ve Öztürk, Bülent. (2016). "Amasra Arkeoloji Müzesi'nden Yeni Yazıtlar-I", *TÜBA-AR / Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* (Edit.: Musa Kadıoğlu, Harun Ürer, Haydar Yalçın ve Gocha R. Tsetskhladze), Sayı: 19. Ankara. 231-242.

Öztürk, Bülent. (2018). "Bithynia-Paphlagonia Sınırından (Tios veya Hadrianopolis) Bir Yazıt Üzerine Düşünceler, Zeus Syrgastes/Syrgastios Kültü ve Agon'u", *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 717-740.

Özyurt-Özcan, Hatice. (2002). *Bizans Dini Mimarisinde Kiborion Tipinin İstanbul ve Anadolu'daki Örnekler Işığında Değerlendirilmesi I.-II.,* T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.

Özyurt-Özcan, Hatice. (2004). "Ortaya Çıkışı ile Birlikte Bizans Sanatında Kiborion", *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı/Number:XIII/1 Nisan/April. 83-94.

Panagiotopoulos, Loannis Ant. (1996) *The Patriarchal Institution in the Early Church: (The Pentarchy of the Patriarchs. The presuppositions, the Evolution and the Function of the Institution),* Durham Theses, Durham University. Available at Durham E-Theses Online: http://etheses.dur.ac.uk/5385/

Pantazis, George ve Lambrou, Evangelia. (2006). "On the Date of Early Christian Basilicas (central Greece)", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry,* Vol. 6, No 3. 49-56.

Pargoire, Jules. (1898). "Inscriptions d'Héraclée du Pont", *Bulletin de Correspondance Hellénique.* Volume 22. 492-496.

Parman, Ebru. (2002). *Ortaçağda Bizans Döneminde Firigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri.* Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Parthey, Gustavi. (1866). *Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae Episcopatuum.* Berolini.

Παζαρας, Θεοχάρης. (1995). "Το μαρμάρινο τέμπλο του καθολικού της μονής Βατοπεδίου", *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* (Δελτίον ΧΑΕ 18, 1995, Περίοδος Δ'). Αθηνα. 15-32.

Patacı, Sami. (2011). "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Hamam A ve A Kilisesi Mozaikleri", *Journal of Mosaic Research,* Vol. 4. 27-50.

Peacock, Andrew C.S. (2007). "Black Sea Interconnections From Medieval to Modern Times". *The Black Sea: Past, Present and Future* (Edit.: Gülden Erkut ve Stephen Mitchell). Ankara: British Institute of Archaeology. 65-72.

Peirano, Diego. (2012). "Some Observations about the Form and Settings of the Basilica of Bargala", *Macedonian Historical Review,* Vol. 3. Macedonia: Faculty of Philosophy, University of Ss. Cyril and Methodios, Skopje. 65-84.

Pekak, Mustafa Sacit. (2000). "İstanbul'da Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi I", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı: 10. 100-121.

Pekak, Mustafa Sacit. (2008). "Kappadokia'da Bizans Dönemine Ait Haç Planlı İki Kilise", *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı: XVII, Numara: 2, Ekim. 85-113.

Pekak, Mustafa Sacit. (2009). Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camisi (Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Pekak, Mustafa Sacit ve Gür, Durmuş. (2015). "Zonguldak İli, Filyos Beldesi, Tios Akropolü Kilise A Yapısı (2008-2014 Kazı Çalışmaları) Zonguldak, Filyos Village, Tios Acropolis, Structure of Church A (Axcavations of 2008-2014)", *Journal of Archeology & Art - Arkeoloji ve Sanat Yayınları,* Sayı: 150. (Eylül-Aralık 2015). 79-95.

Perrot, Georges. (1868). *Souvenirs D'un Voyage en Asie Mineure*. Paris: Michel Levy Freres.

Peschlow, Urs. (1975). "Byzantinische Plastik in Didyma" *Istanbuler Mitteilungen*, 25. İstanbul: İstanbul ArchaoloGisches Institut. 211-357.

Peschlow, Urs. (2004). "Kapitelle", *RAC*, XX. 65.

Petrova, Svetla. (2012). "On Early Christianity and Early Christian Basilicas of Parthicopolis", *Studisull'Oriente Cristiano Estratto*, Vol.: 16/1. Roma. 93-139.

Petrova, Svetla ve Petkov, Vladimir. (2015). "ΠΑΡΟΙΚΟΠΟΛΙΣ/ΠΑΡΘΙΚΟΠΟΛΙΣ", *Thracian, Greek, Roman and Medieval Cities, Residences and Fortresses in Bulgaria* (Editor: Rumen Ivanov). Sofia. 341-492.

Philippides, Marios. (1990). *Emperors, Patriarchs and Sultans of Constantinople: Short Chronicle of the Sixteenth Century.* Brookline: Hellenic College Press.

Picard, Jean-Charles. (1989). L'atrium dans les Églises Paléochrétiennes d'Occident. *Actes du XIe Congrès International d'Archéologie Chrétienne. Lyon, Vienne, Grenoble, Genève, Aoste. 21-28 Septembre 1986.* Rome: École Française de Rome. Publications de l'École Française de Rome.123. 505-553.

Pitte, Jean Robert. (2006). *Şarap ve Din* (Çeviren: Esra Özdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Plinius. (2001). *Epistulae, 10. (Genç Plinius'un Anadolu Mektupları), (*Latinceden Çeviren: Çiğdem Dürüşken ve Erendiz Özbayoğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Polsberw H. L. (1833). *De Rebus Heracleae Pont Libri VI. Specimen Primum.* Brandenburgi.

Pomey, Patrice. (2013). "Between Continents: Proceedings of Thetwelfth Symposium on Boat and Shiparchaeology, Istanbul 2009", *The International Journal of Nautical Archaeology* (Edit.: Nergis Günsenin), Volume: 42, Issue: 1. 209–211.

Popov, Raĉko. (2006). "Paraskeva and Her "Sisters": Saintly Personification of Women's Rest Days and Other Themes", *Saints of the Balkans* (Edit.: Mirjana Detelić ve Graham Jones). University of Kragujevac. 90-98.

Popova, Vania. (2011). "Two Early Christian Basilicas in the Vicinity of Nicopolis ad Nestum", *Studies in Honour of Stefan Boyadzhiev* (Edit.: Stanislav Stanev, Valeri Grigorov, Vladimir Dimitrov). СОФИЯ. 263-294.

Preiser-Kapeller, Johannes. (2008). "The Episcopacy of Late Byzantium. A Register of all the metropolitans and bishops of the Patriarchate of Constantinople for the period between 1204 and 1453", *Der Episkopat im späten Byzanz. Ein Verzeichnis der Metropoliten und Bischöfe des Patriarchats von Konstantinopel in der Zeit von 1204 bis 1453.* Saarbrücken.

Preiser-Kapeller, Johannes. (2010). "Calculating the Synod? A network analysis of the synod and the episcopacy in the Register of the Patriarchate of Constantinople in the years 1379–1390", *Historical Dynamics of Byzantium,* 2, August. 1-31.

Prokopius. (1962). *History of the Wars, Books VII and VIII With* (English Translation: H. B. Dewing). Cambridge: Massachusetts Harvard University Press.

Prokopius. (2001). *Bizans'ın Gizli Tarihi* (Çeviren: Orhan Duru). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Price, S. R. F. (2004). *Ritüel ve İktidar. Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü,* (Çeviren: Taylan Esin). İstanbul: İmge Kitabevi.

Price, Richard ve Gaddis, Michael, (2005), *The Acts of the Council of Chalcedon*, Volume: 1 (Trans.-Edit.: Richard Price ve Michael Gaddis). Liverpool: Liverpool University Press.

Quintus Smyrnaeus. (1913). *Quintus Smyrnaeus: The Fall of Troy (Loeb Classical Library No. 19)* (Translated A.S.Way). London: William Heinemann.

Quirini-Poplawski, Rafal. (2017). *Sztuka Kolonii Genuenskich w Basenie Morza Czarnego (1261-1475).* Krakow: Jagiellonian University.

Raeck, Wulf. (2005). "2003 Yılı Priene Çalışmaları", *26. Kazı Sonuçları Toplantısı 24-28 Mayıs 2004 Konya*, Cilt I. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi. 4-10.

Ramsay, William. M. (1904). *The Letters to the Seven Churches of Asia.* Grand Rapids, Ml: Christian Classics Ethereal Library.

Ramsay, William. M. ve Bell, Gertrude. L. (1909). *The Thousand and One Churches.* London: Hotter and Stoughton.

Ramsay, William. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (Çeviren Mihri Pektaş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Restle, Marcell. (1979). *Studien Zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens,* I.-II. Wien: Verlag d. Österr. Akad. d. Wiss.

Robert, Louis. (1937). "Recherches Sur Les Inscriptions Grecques de l'Asie Mineure", *Études Anatoliennes*, Paris. 266 - 300.

Robert, Louis. (1980). "A Travers l'Asie Mineure, Poètes et Prosateurs Monnaies Grecques", *Voyaguers et Géographie,* Athens. 176-190.

Rodley, Lyn. (1985). *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia.* New York: Cambridge University Press.

Rodley, Lyn. (1994). *Byzantine Art and Architecture*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rott, Hans. (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappodokien und Lykien.* Leipzig: DVTW.

Rottiers, Colonel. (1829). *Itieraire de Tiflis a Constantinopie.* Brüksel.

Roueché, Charlotte. (2004). *Aphrodisias in Late Antiquity: The Late Roman and Byzantine Inscriptions*, Revised Second Edition. http://insaph.kcl.ac.uk/ala2004 31.01.2019, 12:15

Ruge, W. (1936). "Tieion", *RE*, 2, XI, Band 6. A - 1. 856–862.

Ruggieri, Vincenzo. (1991). *Byzantine Religious Architecture (582-867): Its History and Structural Elements*. Roma: Piazza S. Maria Maggiore.

Ruggieri, Vincenzo. (1995). *L'Architettura Religiosa Nell'Impero Bizantino (fine VI-IX secolo).* Rubbettino.

Ruggieri, Vincenzo ve Zäh, Alexander. (2016). *Visiting The Byzantine Wall Paintings in Turkey.* Valore Italiano: Edizioni Orientalia Christiana

Runciman, Steven. (1968). *Great church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ruscu, Dan. (2016). "Scythians and Places of Exile: The Black Sea in Early Christian Literature", *Mobility in Research on the Black Sea Region, Pontica et Mediterranea Vol. VI.*,(Edit.: Victor Cojocaru, David Braund, Thibaut Castelli, Altay Coşkun, Mădălina Dana, Lavinia Grumeza, Joachim Hupe, Alexander Rubel, and Diana Stah). Cluj‑Napoca: Mega Publishing House. 367-383.

Russel, James. (1980). "Excavations at Anemurium (Eski Anamur) 1976", *Türk Arkeoloji Dergisi,* Sayı: 25/1. Ankara: DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası. 263-290.

Sach, Hannelore ve Badstübner, Ernst ve Neumann, Helha. (1975). *Christliche Ikonographie in Stichworten.* German: Kösel-Verlag München.

Sağlam, H. Sercan. (2018). *Urban Palimpsest at Galata & an Architectural Inventory Study for The Genoese Colonial Territories in Asia Minor,* Politecnico Di Milano Department of Architecture and Urban Studies Preservation of the Architectural Heritage PhD Program (PhD Thesis). Italy: Politecnico Di Milano University.

Sakaoğlu, Necdet. (1987). *Amasra'nın Üç Bin Yılı.* İstanbul: Zonguldak Valiliği Yayınları. No: 2.

Sakaoğlu, Necdet. (1999). *Çeşm-i Cihan Amasra.* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Saltuk, Secda. (1997). *Arkeoloji Sözlüğü.* İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Saradi, Helen. (1997). "The Use of Ancient Spolia in Byzantine Monuments: The Archaeological and Literary Evidence", *International Journal of the Classical Tradition,* Vol. 3, No. 4, Spring. 395-423.

Sayger, C. & Desarnod, A. (1834). Album d'un voyage en Turquie fait par ordre de sa majesté l'empereur Nicolas 1er en 1829 et 1830, par C. Sayger & A. Desarnod, Paris, Imprimérie de Firmin Didot Frères, 1834.

http://eng.travelogues.gr/item.php?view=44110 (Accessed: 01.12.2016)

Schneider, A.M. ve Karnapp, W. (1938). *Die Stadtmaauer von İznik (Nicaea).* Berlin.

Schneiderwirth, H. (1882). *Heraclea and Pontos.* Heiligenstadt.

Schultze, Victor. (1922). *Altchristliche Städte und Landschaften, II. Kleinasien,* Vol.: 2. Güterloh. Bertelsmann.

Serdaroğlu, Ümit . (2000). *Behramkale Assos.* İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.

Sezen, Tahir. (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*. *Ankara:* T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Sharp, Roger Stephen. (2010). *The Outside Image: A Comparative Study of External Architectural Display on Middle Byzantine Structures on The Black Sea Littoral*. Doctor of Philosophy Thesis. University of Birmingham.

Shelley, Joseph M. (1943). "The Christian Basilica Near The Cenchrean Gate at Corinth", *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol.: 12, No.: 2. 166-189.

Sherk, Robert K. (1991). "The Eponymous Officials of Greek Cities III" *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 88* (Edit.: Rudolf Habelt). Bonn. 225–260.

Simeonov, Grigori. (2013). "Harbours on the Western Black Sea Coast and The Byzantine Campaigns Against The Avars and Bulgarians From The 6th Until The 8th Century", *European Centre for Byzantine and Post-Byzantine Monuments Mediexal Ports in North Aegean and the Black Sea Links to the Mantime Routes of the East International Symposium* (4-6.12.2013), Thessalonike. 49-56.

Smedley, Edward ve Rose, Hugh James ve Rose, Henry John (Edit.), (1845a), "Natolia", *Encyclopaedia Metropolitana or, Universal Dictionary of Knowledge, on an Original Plan: Comprising The Twofold Advantage of a Philosophical and an Alphabetical Arrangement, With Appropriate Engravings* (Edit.: Edward Smedley, Hugh James Rose, Henry John Rose),Volume XXII. London: Printed By William Clowes and Sons, Stamford Street. 479-480.

Smedley, Edward ve Rose, Hugh James ve Rose, Henry John (Edit.), (1845b), "Natolia", *Encyclopaedia Metropolitana or, Universal Dictionary of Knowledge, on an Original Plan: Comprising The Twofold Advantage of a Philosophical and an Alphabetical*

Arrangement, With Appropriate Engravings (Edit.: Edward Smedley, Hugh James Rose, Henry John Rose),Volume V. London: Printed By William Clowes and Sons, Stamford Street. Chapter VI, 305-311.

Sinkević, Ida. (1996). "Alexios Angelos Komnenos, A Patron Without History?", *GESTA*, Sayı: XXXV/1. 34-42.

Sinkević, Ida. (2000). *The Church of St. Panteleimon at Nerezi: Architecture, Programme, Patronage.* Reichert Verlag Weisbaden.

https://issuu.com/sonjcemarceva/docs/the_church_of_st._panteleimon_at_ne 13.11.2018-17:13.

Solin, Caius Julius. (1847). *Caius Julius Solin: Polyhistor* (Edit.: C.L.F.Panckoucke). Paris.

Soustal, Peter. (2000). "Überlegungen zur Holle der Toponynie in der Historischen Geographie", *Veröffentlichungen Der Kommission Für Die Tabula Imperii Byzantini Band 7 Byzanz Als Raum Zu Methoden und Inhalten Der Historischen Geographie Des Östlichen Mittelmeerraumes,* (Edit.: Klaus Belke, Friedrich Hild, Johannes Koder ve Peter Soustal). Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften. 209-221.

Soykan, A. Nazlı. (2018). *Bursa Kumyaka "Sige" Başmelekler (Archangeloi) Kilisesi*, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

Sozomen. *Salaminius Hermias Sozomen, The Ecclesiastical History of Sozomen, Comprising a History of the Church. From A.D. 323 to A.D. 425.* Part I. (The Life), (Çeviren: Chester, D. Hartranft).

Sönmez, İhsan Fahri ve Öztürk, Bülent. (2008). "Batı Karadeniz'de Bir Antik Kent Kazısı: Tios (Filyos)", *Arkeoloji ve Sanat,* Sayı: 127, İstanbul. 133-146.

Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur. (1999). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Speiser, Jean Michel. (1999). "Le Developpement du Templon et les Images des Douze Fetes", *Les Images Dans les Societes Medievales: Pour Une Histoire Comparee , 19-20 Jıin 1998,* (Edit.: Jean Marie Sansterre ve Jean Claude Schmitt). Rome: Brussel.

Spitzing, Günter. (1989). *Lexikon Byzantinisch-Christlicher Symbole. Die Bilderwelt Griechenlands und Kleinasiens*. Verlag: München: Diederichs.

Stephan-Kaisis, Christine. (2012). "Zwei byzantinische Damen und das Gottesbild des Klosters Latomou in Thessaloniki: Neues zum Mosaik von Hosios David und der Ikone von Poganovo", Η γυναίκα στο Βυζάντιο. Λατρεία και τέχνη. Ειδικό θέμα του 26ου Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα, 12-14 Μαΐου 2006, Μαρία Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου (Hrsg.). Athen. 87-105, 288-291.

Stewart, Charles Anthony. (2010). "The First Vaulted Churches in Cyprus", *Journal of the Society of Architectural Historians,* Vol.: 69, No.: 2 (June). 162-189.

Strabon. (2009). *Antik Anadolu Coğrafyası* (Çev. A. Pekman), Kitap XII. 6. Baskı. İstanbul.

Συθιακακη-Κριτσιμαλλη, Βασιλική. (2006). "Νεότερες παρατηρήσεις για το μαρμάρινο τέμπλο του Ταξιάρχη Λοκρίδας", *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας,* Τομ, 27. Αθηνα. 125-136.

Striker, Cecil L. (1981). *The Myrelaion (Bodrum Camii) in Istanbul.* New Jersey: Princeton University Press.

Stryzygovsky, Josef. (1903). *Kleinasien, Ein Neuland der Kunsfgeschichte.* Leipzig: J.C. Heinrichische Buchhandlung.

Sunay, Serkan. (2012). "İstanbul Hirâmi Ahmet Paşa Camisi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),* (Sayı: 30/Güz: 2011). Ankara. 173-188.

Şahin, Nuran. (2001). *Zeus'un Anadolu Kültleri.* İstanbul: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Şahin, Mustafa ve Bilir, Ahmet. (2017). "Underwater Survey in Lake Iznık-2015", *North Meets East 3 – Aktuelle Forschungen zu antiken Häfen: Ein Workshop veranstaltet von Julia Daum und Martina Seifert an der Universität Hamburg*. Gateways. 75-84.

Şaroğlu, Gülcan. (2010). *Kappadokia, Pontos, Paphlagonia ve Kilikia Bölgeleri'nin Dağları,* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensititüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

Şentürk, Hazal ve Urfalıoğlu, Nur. (2017). "İstanbul'da Bulunan Son Dönem Bizans Yapılarında Cephe Bezemeleri", *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2. 763-772.

Taft, Robert F. (1991). "Solea", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Aleksander Kazhdan). New York: Oxford University Press. 1923.

Taft, Robert F. ve Bouras, Laskarina. (1991). "Altar", *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume I. (Edit. A. P. Kazhdan-A.-M. Talbot). New York: Oxford University Press. 71.

Talbot, Alice-Mary. (1991). "Byzantium, History of", *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume I. (Edit. A. P. Kazhdan-A.-M. Talbot). New York: Oxford University Press. 345-362.

Tantsis, Anastasios. (2010). "The so-called "Athonite" Type of Church and Two Shrines of the Theotokos in Constantinople", *ZOGRAF*,Sayı: 34. 3-11.

Taş, Kenan Ziya. (1993). *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

Taş, Tuğba ve Özcan, Fikret. (2015). "MS 4.-7. Yüzyıllar Arasında Haç Motiflerinin Gelişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, Sayı:21-1, Isparta. 247-275.

Tavernier, J. Baptiste. (2009). *Tavernier Seyahatnamesi.* (Çev. T. Tunçdoğan). İstanbul.

Taxel, Itamar. (2013a). "Rural Settlement Processes in Central Palestine, ca. 640–800 c.e.: The Ramla-Yavneh Region as a Case Study", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research,* No. 369. 157-199.

Taxel, Itamar. (2013b). "The Olive Oil Economy of Byzantine and Early Islamic Palestine: Some Critical Notes", *Liber Annuus,* 63. 361-394.

Tekin, Ergün ve Çıladır, Sina ve Öztürk, Mehmet. (1998). Karadeniz Ereğlisi. Ankara.

Tekinalp, V. Macit. (2000). *Geç Antik dönem Sonrasında ve Ortaçağ'da (M.S. 4.-14. Yüzyıl) Andriake Kenti,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Temple, Çiğdem. (2011). "Nevşehir Müzesi'nde Bulunan Bizans Dönemi Mimari ve Liturjik Taş Eserleri", *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim, Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan* (Edit.: C. Erel ve diğerleri). Ankara. 537-552.

Temple, Çiğdem. (2013). *Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Temple, Çiğdem. (2014). "Taş Eserler Eşliğinde Sille'nin Bizans Dönemi Mimarisine İlişkin Görüşler", *Art-Sanat,* 2. 81-100.

Teteriatnikov, Natalia. (1988). "Upper-Story Chapels Near the Sanctuary in Churches of the Christian East", Dumbarton Oaks Papers, Vol.: 42. 65-72.

Terpoy, Kristina. (2018). *Mountain and Sea: Settlement and Economy in Late Antique Lycia, Isauria and North Central Anatolia,* Lincoln College (DPhil History).

Texier, Charles. (1997). *"Küçük Asya" Bithynia* (Hazırlayan Raif Kaplanoğlu). İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.

Texier, Charles. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III.* (Çev. A. Suat). İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Tezcan, Hülya (1989). *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi.* İstanbul: Turing Yayınları.

Tiefenbach, Hanspeter. (2012). *Anadolu'nun Azizleri.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Tokay, Melih. (1952). "Contribution à l'étude Géologique de la Région Comprise Entre Ereğli, Alaplı, Kızıltepe et Alacaağzı", *Géologue à l'Institut M. T. A. (Rapor),* No: 42-43. Ankara. 37-78, Levha I-II.

Tokel, Raif. (2016). "Dünden Bugüne Kdz. Ereğli Cehennemağzı Mağaraları", *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri 16-18 Ekim 2014.* (Editörler Ahmet Efiloğlu, Nurettin Hatunoğlu, Hasan Özer, Tayyar Gürdal, Hasan Sankır). Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları. 181-193.

Toksoy, Levent. (2009). *Amasra Tarihine Denizden Bakış.* Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.

Topalilov, Ivo. (2016). "The Importance of the So-Called "Eastern Gate" Complex For The Christians and Christianity in La Philippopolis", *Thrace, Nish & Byzantium,* 14. 265-274.

Tosco, Carlo. (2014). "The Cross-in-Square Plan in Carolingian Architecture", *Hortus Artium Mediev.* Vol.: 20/2. 489-497.

Totev, Totio. (2011). "Notes and Observations on the Cross-Domed Churches in Veliki Preslav", *Studies in Honour of Stefan Boyadzhiev* (Edit.: Stanislav Stanev, Valeri Grigorov, Vladimir Dimitrov). СОФИЯ. 347-357.

Tournefort, Joseph. (2005). *Tournefort Seyahatnamesi.* (Çev. T. Tunçdoğan), C. 2. İstanbul.

Tsetskhladze, G.R. (2005). "Karadeniz'in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine: Arkaik ve Klasik Dönemlerde Karadeniz'deki Ticaret, Bazı Gözlemler", *Karadeniz'in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine* (Hazırlayan: Y.Sümer Atasoy). İstanbul: 9-36.

Tsokas, G.N. ve Stampolidis, A. ve v.d. (2007). "Geophysical Explorationinthe Church of Protaton at Karyes of Mount Athos (Holy Mountain) in Northern Greece", *Archaeological Prospection,* Vol.: 14. 75-86.

Tudorie, İonut Alexandru. (2011). "Le Schisme Arsenite (1265–1310): Entre Akribeia Et Oikonomia", *Recueil Des Travaux De l'Institut D'etudes Byzantines* XLVIII, 133-175.

Tuğlacı, Pars. (1985). *Osmanlı Şehirleri.* İstanbul: Milliyet.

Tuluk, Ömer İskender ve Düzenli, Halil İbrahim ve Düzenli, Evrim. (2010). "Osmanlı'da Fetih Sonrası Dinsel Mekanı Camileştirme Anlayışı: Trabzon Örneği (1461-1665)", *Trabzon Kent Mirası* (Edit.: Ömer İskender Tuluk ve Halil İbrahim Düzenli). İstanbul: Klasik Yayınları. 93-118.

Tuncel, Metin. (1981). "Tarih Boyunca Türkiye'de Kent Kuruluşları", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan.* İstanbul.

Tuncel, Metin. (1995). "Ereğli Türkiye'deki Bazı Yerleşim Yerlerinin Adı", *TDV. İslam Ansiklopedisi,* Cilt 11, 289-290.

Tuncel, Metin. (2016). "Türkiye'de Ereğli Adlı Yerleşmeler ve Karamürsel Ereğlisi", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II* (Edit.: H.Selvi, M.B.Çelik ve A.Yeşildal), Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi. 181-188.

Turtledove, Harry. (1982). *The Chronicle of Theophanes (A.D. 602-813), English Translation.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Umar, Bilge. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Umar, Bilge. (1998). *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi, Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması.* İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Umar, Bilge. (2007). *Paphlagonia.* İstanbul: İnkılap Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. (1995). "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel-1324 Mart", *Belleten,* Cilt:5, Sayı: 19 İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 277-288.

Üreten, Hüseyin. (2012). "Amasya Müzesi'nde Sergilenen İki Buluntu Işığında Roma Dönemi'nde Amaseia: Neyi Biliyoruz? Neyi Bilmiyoruz?", *Karadeniz Araştırmaları,* Sayı: 35. 191-206.

Vailhé, S. (1910). "Ionopolis", *Catholic Encyclopedia,* Robert Appleton Company, New York. http://www.newadvent.org/cathen/08093a.htm

Vaissete, Joseph. (1755). *Géographie Historique, Ecclesiastique et Civile,* Tome III. Paris.

Van Dalen, J. H. (1991). "The Late Use of Opus Reticulatum in Ostia", *MededRom,* Vol.: 50, 236-280.

Vandeput, Lutgarte ve Köse, Veli. (2002). "Pisidia Survey Project: Melli 2000", *Anatolian Studies,* Vol.: 52. Ankara: The British Institute of Archaeology. 145-152.

Varalis, Yannis D. (2006). "Prothesis and Diakonikon: Searching the Original Concept of the Subsidiary Spaces of the Byzantine Sanctuary", *Hierotopy, Material from the International Symposium 2004, (Moscow, 92–94).* (Edit. A. Lidov). 282-298.

Vasil'evsky, V. (1893). *Russko-Vizantijskie Issledovanija, 2,* Rusya: St.Petersburg. 1- 73.

Vasiliev, Alexander A., (1946). *The Russian Attack on Constantinople in 860.* Cambridge, Massachusetts: The Mediaeval Academy of America.

Vasiu, Mircea. (2012). *St. Mary Romanian Orthodox Church.*

Verim, Ercan. (2015a). Amasra'da Bizans Dönemi Üç Eser: Tavşanadası Manastırı, Amasra Kilisesi ve Küçük Kilise, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Verim, Ercan. (2015b). "Amasra'da Osmanlı Döneminde Kiliseden Çevrilmiş Bir Mabet: Fatih Cami", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi,* Cilt 2, Sayı 4, Kasım. 58-74.

Verim, Ercan. (2018). "Amasra'da Bizans, Ceneviz ve Osmanlılara Ev Sahipliği Yapmış Bir Mabet: Kilise Mescidi", *International Symposium on Strategic and Social Research,* 15-16.

Vikan, Gary. (1982). "Byzantine Pilgrimage Art" *Dumbarton Oaks Byzantine Collection* (Edit.: Gary Vikan). Washington: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies.1-53.

Viktoria, Gazgazi. (2016). *Early Christian Church Architecture at the Thracian Coast of Bulgaria of the Black Sea Region*, International Hellenic University, Black Sea Cultural Studies (A thesis submitted for the degree of Master of Arts). Greece: Thessaloniki.

Ville, G. (1967). "W. Hoepfner, Herakleia Pontice-Eregli, eine Baugeschichtliche Untersu-Chung; Band II." *Syria*, Tome 44, Fascicule 1-2, 218-219.

Von Diest, W. (1889). *Von Pergamon über den Didymos Zum Pontos.* Gotha.

Von Salzenberg, Wilhelm. (1854). *Altchristliche Baudenkmale von Constantinopel, von V bis XII Jahrhundert. Im Anhange des Silentiarius Paulus Beschreibung der Heiligen Sophia und des Ambon, metrisch übersetzt und mit Anmerkungen versehen von Dr. C. W.* Kortüm. Berlin: Ernst und Korn.

Viryonis, Speros. (1971). *Byzantium: Its Internal History and Relations With The Muslim World Collected Studies* (Preface by Milton V Anastos). London: Variorum Reprints.

Viton, Nicolas (Par. M. de Saint-Allais), v.d. (1818). *L'Art De Verifier Les Dates. Suite De La Chronologie Historique Des Patriarches De L'Église D'Orient. Tome Quatrieme.* Paris: Rue De La Vrilliere, No: 10, Pres La Banque.

Vitrivius. (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap.* İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.

Vitto, Fanny. (2017). "The Origin of the Iconostasis in Early Christian Churches in The Holy Land", *Actual Problems of Theory and History of Art: Collection of Articles.* Vol. 7. (Edit.: S. V. Mal'tseva, E. Iu. Staniukovich-Denisova, A. V. Zakharova) St. Petersburg: St. Petersburg University Press. 222-231.

Xydis, Stephen G. (1947). "The Chancel Barrier, Solea, and Ambo of Hagia Sophia", *The Art Bulletin*, Vol.: 29/1. 1-24.

Wessel, K. (1966). "Ciborium", *RBK*, I. Germany. 1055-1056.

Wilson, Andrew. (2003). "Opus reticulatum panels in the Severan Basilica at Lepcis Magna", *Quaderni Di Archeologia Della Libya*, Vol.: 18. L'Erma Di Bretschneider. 369-379.

Winfield, David. C. (1968). "Middle and Later Byzantine Wall Painting Methods a Comparative Study", *Dumbarton Oaks Papers*, Number: 22, Germany: Augustin Glückstatd. 61-140.

Winkler, E. (1961). *Die Wirtschaft von Zonguldak*. Vien.

Wroth, Warwick. (1889). *A Catologue of Greek Coins, Pontos, Paphlagonia, Bithynia and the Kingtom of Bosporus*. London.

Wulff, Oscar. (1903). *Die Koimesiskirche in Nicäa und Ihre Mosaiken*. Strasbourg: Heinz und Heinz.

Wüst, E. (1937). "Tios (Tius) Tion", *Realencyclopadie Der Classischen Altertumswissenschaft,* R.12, Bd. VI. A.2 (Timon-Tribus). J.B.Metzlersche Verlagsbuchhandlung Stuttgart. 1411-1412.

Yaylı, Ayşegül ve Ozan, Yeşim ve Boran, Hüseyin. (2011). *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bartın İli Kültür ve Turizm Envanteri.* Bartın: Bartın Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Yaylı, Ayşegül ve Aydın, Baran ve Artar, Mustafa ve Görmüş, Sevgi ve Bayrak, Ahmet. (2015). *Unesco Dünya Miras Yolunda Amasra Stratejik Eylem Planı*. Bartın: Bartın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Yegül, Fikret K. (1974). "Early Byzantine Capitals from Sardis. A Study on the İonic Impost Type", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 28. 265-274.

Yeşil-Erdek, Şehrigül. (2014). "Perinthos-Herakleia Bazilikası Taban Döşemelerinin Konservasyonu Conservation of Floor Pavements of the Basilica in Perinthos-Herakleia", *Uludag University Journal of Mosaic Research*, Volume: 7 (Edit.: Mustafa Şahin). Bursa. 61-75.

Yıldırım, Şahin. (2013). "Tios Tiyatrosu", *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı / A Festschrift for Orhan Bingöl on Occasion of His 67th Birthday* (Edit. Görkem Kökdemir). Ankara. 727–750.

Yıldırım, Şahin. (2016). "Tios-Tieion 2014 Yılı Çalışmaları", *37. Kazı Sonuçları Toplantısı (11-15 Mayıs 2015 Erzurum),* Cilt: 2. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 13-32.

Yıldırım, Şahin. (2017a). "Tios-Tieion 2015 Yılı Kazı Çalışmaları", *38. Kazı Sonuçları Toplantısı (23-27 Mayıs 2017, Edirne),* Cilt: 1. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 465-478.

Yıldırım, Şahin. (2017b). "Tios-Tieion 2016 Yılı Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı (22-26 Mayıs 2017, Bursa),* Cilt: 3. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 147-167.

Yıldırım, Şahin. (2017c). "Tios-Tieion: Söylenecek Çok Önemli Birşeyi Olmayan Kent", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 14. (Edit.: İlker Alp). Edirne: Trakya Üniversitesi. 206-242.

Yıldırım, Şahin ve Dandrow, Edward ve Williams, Lana ve Bora, Ali ve Sinelli, Peter. (2018). "Tios-Tieion 2017 Yılı Kazı Çalışmaları", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı,* Cilt. 3. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 437-448.

Yıldırım, Şener. (2013). *Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi,* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir.

Yıldız, Sevcan. (2017). "Karadeniz Bölgesindeki Bizans Eserleri", *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar, Sayı 53, 123-135.

Yinsel, Serap. (2017). *Trilye (Zeytinbağı), Ioannes Theologos (Aya Yani) Pelekete Manastırı Kilisesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Yinsel, Serap ve Pekak, M. Sacit. (2018). Trilye (Zeytinbağı) Ioannes Theologos (Aya Yani) Pelekete Manastırı Kilisesi", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları,* Sayı: 158. İstanbul. 77-98.

Yücel, Talip. (1988). "Batı Karadeniz Bölgesinin Başlıca Topoğrafik Elemanları", *Ankara Üniversitesi DTCF Cog. Arş. Dergisi*, Sayı: 11, Ankara. 1-7.

Zah, Alexander. (2002). "Zur Bauchronologie Von Hosios David in Thessaloniki", *Quaderni Friulani di Archeologia*, Vol.: XII. 167-203.

Zavagno, Luca. (2009). "Cities in Transition: Urbanism in Byzantium Between Late Antiquity and the Early Middle Ages (A.D. 500-900)", *British Archaeological Reports BAR International Series 2030*. 142. Oxford: Archaeopress.

Zisimou-Tryfonidi, Eirini. (2014). *The Church's Involvement in The Economic Life of Early Christian Greek Towns,* Ph.D. Thesis, University of Birmingham. University of Birmingham.

Zollt, Thomas. (1994). "Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr. Mit einem Beitrag zur Untersuchung des İonischen Kämpferkapitells", *Asia Minor Studien,* Band 14. Bonn: Dr. Rudolf Habelt Gmbh.

Zollt, Thomas. (1998). "Das İonische Kampferkapitell. Definitionsprobleme", (Edit.: Urs Peschlow ve Sabine Möllers), *Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie,* Mit 216 Abbildungen Auf 43 Tafeln. (1994). German: Franz Steiner Verlag Stuttgart. 59-66.

EKLER

Ekler, dokuz bölümden oluşmaktadır. Birinci Orijinallik Raporu, İkinci bölümde Etik Kurul / Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu, Üçüncü bölümde *Sözlük*, Dördüncü bölümde *Karadeniz Ereğli Müzesi ve Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki Dini Mimari Plastik Eserler,* Beşinci bölümde *Karadeniz Ereğlisi'nde Bizans Dönemi, Diğer Eserler*, Altıncı bölümde çalışma kapsamındaki *Tek Nefli ve Üç Nefli Kiliseler* ile benzer plan özelliklerine sahip yapı örnekleri, Yedinci bölümde *Kapalı Yunan Haçı Planı ve ABAMKYHPK'ya Benzer Yapılar*, Sekizinci bölümde *Kiborion Planı ve FC'ye Benzer Yapılar*, Dokuzuncu ve son bölümde ise *Amasra Boztepe Kalesi, Karanlıkyer Kapısı, Kutsal Niş* bulunmaktadır.

Birinci bölümde; orijinallik raporu bulunmaktadır. Orijinallik raporunda, doktora tezinin intihal, çalıntı ve orijinallik durumlarını gösteren yüzdelik oranlar sunulmuş, tez çalışmasının tamamen tarafımdan hazırlandığını bildiren rapor sonucu çıktısı sunulmuştur.

İkinci bölümde etik kurul ya da muafiyet izni belgesi yer almaktadır. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez çalışması etik kurul izin muafiyeti formunun Türkçe ve İngilizce çıktılarına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde; Sözlük başlığı kapsamında, metin içinde yer alan yabancı terim ve sözcükler, alfabetik sırayla sunularak Türkçe anlamları yazılmıştır.

Dördüncü bölümde; Karadeniz Ereğli Müzesi ve Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Dini Mimari Plastik Eserler başlığı kapsamında her iki müzenin teşhirinde yer alan mimari plastik eserler katalog şeklinde tasnif edilmiş ve incelenmiştir.

Beşinci bölümde; Karadeniz Ereğlisi'nde Bizans dönemi diğer eserler başlığı kapsamında, kentteki sur yapıları, akropoldeki yapı kalıntıları, surların evreleri, Çelikel Camii altındaki mozaik ve araştırmacılar tarafından okunan ve günümüze ulaşmayan yazıtlar ele alınmıştır. Kataloğa dahil edilmeyen ve katalogtan ayrı düşünülmeyen, dini yapıların dışındaki örnekler, bu bölümde değerlendirilmiştir.

Altıncı bölümde; çalışma kapsamında incelenen tek nefli ve üç nefli kiliseler ile benzer plan özelliklerine sahip kiliselerden bazılarının planları kronolojik olarak sunulmuştur.

Yedinci bölümde kapalı Yunan haçı planı ve ABAMKYHPK'ya benzer yapılardan bazılarının planları kronolojik olarak incelenmiştir.

Sekizinci bölümde; kiborion planı ve FC'ye benzer yapıların planları kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

Dokuzuncu bölümde ise Amasra Boztepe Kalesi, Karanlıkyer Kapısı, Kutsal Niş olarak adlandırılan Kemere Köprüsü'nün kuzeydoğusundaki niş ve yüzeyindeki duvar resimleri incelenmiştir.

EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU:

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih 17/07/2019

Tez Başlığı : Kuzeybatı Karadeniz'de Bizans Dönemi Dini Eserler

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ..544.. sayfalık kısmına ilişkin, 15.../05.../2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 'tür. %4+3=7

Uygulanan filtrelemeler:

1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
2- ☒ Kaynakça hariç
3- ☐ Alıntılar hariç
4- ☐ Alıntılar dâhil
5- ☐ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

17.07.2019
Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Durmuş GÜR
Öğrenci No:	N15241195
Anabilim Dalı:	SANAT TARİHİ
Programı:	SANAT TARİHİ
Statüsü:	☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Mustafa Sacit PEKAK
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY OF ART DEPARTMENT

Date: 17/07/2019

Thesis Title : Religious Works of Art in the Byzantine Era in Northwest Black Sea

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 15/07/2019 for the total of 541 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 7 %. %403=7

Filtering options applied:

1. ☒ Approval and Decleration sections excluded
2. ☒ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. ☐ Quotes included
5. ☐ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

17.07.2019
Date and Signature

Name Surname:	DURMUŞ GÜR
Student No:	N15241195
Department:	HISTORY OF ART
Program:	HISTORY OF ART
Status:	☒ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Mustafa Sacit PEKAK
(Title, Name Surname, Signature)

EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU:

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../..../2019

Tez Başlığı: Kuzeybatı Karadeniz'de Bizans Dönemi Dini Eserler

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir,
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: DURMUŞ GÖR
Öğrenci No: N15241195
Anabilim Dalı: SANAT TARİHİ
Programı: SANAT TARİHİ
Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. M. Sacit PEKAK
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Telefon: 0-312-2976860 **Detaylı Bilgi:** http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr
Faks: 0-3122992147 **E-posta:** sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY OF ART DEPARTMENT

Date: .../.../2019

Thesis Title: Religious Works of Art in the Byzantine Era in Northwest Black Sea

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: DURMUŞ GÖR
Student No: N15241195
Department: HISTORY OF ART
Program: HISTORY OF ART
Status: ☐ MA ☒ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. M. Sacit PEKAK
(Title, Name Surname, Signature)

EK 3. SÖZLÜK[280]

Akropol: Acropol ya da acropolis gibi çeşitli şekillerde kullanılan akropol, Yunan, Roma ve Bizans'ta, kentteki yerleşim alanlarının en yüksek alanında kurulan, genellikler içinde tapınak, kilise, kutsal alan ve askeri yapıların yer aldığı kale gibi korunaklı bölmlerdir.

Akuadukt: Roma ve Bizans döneminde, üstünde çeşitli araçlar ve su künkleri yardımıyla kentlere suların taşındığı köğrülerdir. Uzunluk, genişlik ve yükseklikleri, geçtikleri vadiler ve dağların konumlarına göre çeşitlilik göstermekte, kemerlerle güçlendirilmektedir.

Altar: Hıristiyanlık öncesinde çeşitli örnekleri mevcuttur. Dini ayinler sırasında üzerlerinde hayvanların kurban edildikleri çeşitli boyut ve ölçülerdeki masalardır. Çoğunlukla mermer ve taş malzemeden şekillendirilen atlarların sabit ve taşınabilir örnekleri de bulunur. Kiliselerde ise çoğunlukla dini törenlerin merkezini oluşturan atlarların üzerlerinde ibadet esnasında lüturjik eşyalar ve ekmek-şarap yer alır.

Amastrist: Amasra'nın Roma ve Bizans dönemindeki adı.

Ambon: Kiliselerde kutsal kitaptan bapların okunduğu, dualaın edildiği ve kutsal seslerin yükseldiği, yerden yüksek alan. Ambonlar, bemanın dışında Diakon tarafından kullanılmaktadır. Kiliselerde inşa edildikleri alanlar, mimari formları, merdivem şekilleri ve yapıları çeşitlilik gösterebilir. Kürsü ile benzer özelliklere sahip yapının ahşap, taş ve mermerden örnekleri bilinmektedir. Erken Bizans döneminden itibaren kiliselerin naosundaki ambonlar başta İstanbul olmak üzere kiliselerin ayinlerinde kullanılmış ve daha sonrasında imparatorluk sınırlarındaki birçok kentte inşa edilen kiliselerde uygulanmaya başlanmıştır.

Apostolik: Hıristiyanlığı yaymak amacıyla bölgede Havariler tarafından kurulmuş kiliselere verilen addır.

Apsis: Tapınak ve kiliselerde kutsal yönü göstermek için yapılmış bölümdür. Kiliselerde naosun doğusunda, bemanın arkasındaki yarım daire (çeşitli formlara sahip) bölümdür. İçten ve dıştan yarım daire olmalarının yanında üç, beş, yedi ve daha fazla cepheye sahip örnekler de mevcuttur.

[280] Sözlük maddeleri için bakınız: (Xydis, 1947: 1-24), (Orlandos, 1951: 535-538), (Delvoye, 1966a: 246-268), (Delvoye, 1966b: 126-134), (Delvoye, 1966c: 422-440), (Arseven, 1983), (Dictİonary of Byzantium Vol I.-III, 1991), (Bouras, 1991: 2023), (Taft, 1991: 1923), (Taft ve Bouras, 1991: 71), (Saltuk, 1997), (Sözen ve Tanyeli, 1999), (Ahunbay, 1999: 1-147), (Hasol, 2002), (Evans, 2004: 641-645), (Harris, 2006: 1089), (Demirel-Gökalp, 2009), (Gkioles ve Pallis, 2014: 417-419) ve (Gür, 2015a: Sözlük).

Aseton: Uçucu ve kolay alev alan alkollü sıvı maddedir. Duvar resimlerinin restorasyon çalışmalarında, paraloidi sıvı hale getirmek için kullanılmıştır.

Atrium: Kilise ve tapınaklarında, yapıların çeşitli yerlerine konumlandırılmış avlulardır. Üstü kapalı olabildiği gibi açık avlular da mevcuttur.

Bazilika: Antik dönemde kral sarayı olarak ifade edilen yapılar ve toplantıların yapıldığı meclis binalarına bazilika adı verilir. Bizans döneminde ilk defa bir kiliseyi ifade etmek için kullanılan Bazilika terimi bu dönem ve sonrasında Kilise plan tipleri için kullanılmıştır. İki sütunla üç nefe ayrılmış olan mekanın ortadaki nefi yanlardakine oranla daha yüksek ve geniş, yanlardakiler ise daha dar ve alçaktır. Bazilikalar kendi içlerinde birkaç grupran oluşmaktadır. Örtü sistemleri ve nef sayılarına göre tanımlamaları yapılmaktadır.

Bema: Kiliselerin doğusunda, apsisin batısında yer alır. Dini üstünlüğe sahip kişilerin ve din adamların girebildiği, bunların dışında halktan kişilerin giremediği mekandır. Yunanca'da basamak anlamına gelen bemaya Rahip ve Diakonlar girer ve lituriyi gerçekleştirirler. Kiliselerde sunağın veya ambonun bulunduğu, koro olarak da tanımlanan bölümlere verilen addır. Naostan ile aynı seviyede olabileceği gibi naostan yüksek inşa edilmiş örnekleri de mevcuttur.

Billaios: Zonguldak'ın Filyos kasabası sınırlarından Karadeniz'e dökülen Filyos Nehri'nin Antik dönemdeki adıdır.

Bithynia: Yunanca'da Bithinis olarak adlandırılan Bithynia, Küçük Asya'nın kuzeybatısında yer alır. Kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Phrygia ve Galatia, batısında Propontis, Doğusunda Paphlagonia ve Galatia gibi çeşitli bölgelerin yer aldığı coğrafyadır.

Bukellarion: Bizans döneminde Küçük Asya'nın kuzeybatısındaki yönetim bölgesidir.

Dehliz: Üstü kapalı, dar ve uzun geçitlerdir. Merdivenli olmalarının yanında düz alanlarda inşa edilmiş dehlizler de mevcuttur.

Dioiketes: Hellenistik dönemde mali işleri yöneten kişilerdir.

Dor: Yunanca'da Δωριεῖς, Dōrieis olarak tanımlanan Dorlar, Antik Yunan kökenli, Hint-Avrupa asıllı kabilelerdir. Bunlara ait mimari düzen de aynı adla anılmaktadır. Tapınak, sütun, kaide ve sütun başlıkları v.b.

Euprates: Frat Nehri'nin Antik dönemdeki adı.

Fragman: Küçük parça.

Fresk: Duvar resimlerinde uygulanan tekniktir. Islak kireç sıva üstüne, ezildikten sonra sadece su ya da su-kireç bileşimi bir bağlayıcı ile oluşturulan pigmentler ve bu karışımla yapılan duvar resimleridir. Çeşitli teknikleri bulunan fresklerin ıslak sıva üzerine yapılan örnekleri kalıcı ve uzun ömürlüdür.

Fetus: Doğum öncesinde, ilk üç aylık ana rahmindeki doğmamış canlıya verilen addır.

Fotogrametri: X-Y ışınları yardımıyla sayısal ortamda gerçekleştirilen çizim yöntemidir.

Geon: Cennetin kutsal dört ırmağından biri.

Geotex: Jeotekstil, bir tekstil malzemesidir. Çeşitli alanlarda yalıtım amaçlı kullanıldığı gibi tarihi sit alanlarında koruyucu madde olarak kullanılmaktadır. Jeotekstiller sentetik elyaflardan üretilmektedir. Jeotekstiller, restore ve konservasyon işlemleri sırasında mimari yapıları, duvar resimleri ve yapı malzemelerini güçlendirme kullanılmaktadır.

Globus: İktidar sembolü, dünyayı simgeleyen küre. Üzerinde çeşitli haçlar ya da yalnız bir küre şeklinde tasvir edilmiştir. Duvar resimlerinde ve küçük el sanatlarında yaygın kullanıma sahip küre, sikkeler üzerinde imparatorların elinde karşımıza çıkar.

Gymnasion: Yunan ve Roma'da spor etkinlikleri ile çeşitli antrenmanların yapıldığı yapılardır.

Hale (Nimbus): Hıristiyanlıkta kutsallığı sembolize etmektedir. Figürlerin başlarının arkasında genellikle sarı uygulamalarının yanında çeşitli renklerde de olabilmektedir. Başta Tanrı ve İsa olmak üzere Meryem, Havariler, Kilise Babaları, Tevrat Peygamberleri. dini ve siyasi üstünlüğe sahip figürleri vurgulanmak için kullanılır.

Havari: Yunanca'da Απόστολος ve *Apostolos* gibi şekillerde kullanılan Havari terimi Elçi anlamına gelmektedir. İsa'nın öğreti ve inançlarını yaydıkları bilinen mürid ve öğrencilerinden oluşan on iki kişiye verilen addır. Pavlos ve Petrus bilinen en önemli iki havaridir.

Herakleia Pontike: Zonguldak'ın ilçesi Karadeniz Ereğlisi'nin Antik dönemdeki adı.

Himation/Hymation: Manto olarak da tanımlanan kalın ve uzun Himationlar genellikle Khiton üzerine giyilmektedir.

Hodegetria Meryem: Kollarında (kucağında) çocuk İsa tutan şefkatli Meryem.

Honoria: Iustinianus döneminde (6. yüzyıl) Paphlagonia Bölgesi'nde (Kuzeybatı Karadeniz) düzenlenen yönetim bölgesidir.

Inhumasyon: Ölülerin yakılmadan gömülmesidir. Yakılma işlemlerine cremation adı verilir.

In-Situ: Orijinal, özgün ve bulunduğu yerde korunan gibi çeşitli anlamlara gelen in-situ, bir şeyin yerinde incelendiğini anlatmak için kullanılır.

İon: Iyon Uygarlığı olarak bilinmektedir. Yunanca'da Ἴωνες *íōnes* tarafından M.Ö. 1200'de Batı Anadolu'da hakim olan bir medeniyettir. Batı Anadolu da kabaca Gediz Nehri'nden, Küçük Menderes Nehirleri'ne kadarki kıyı bölgesine Iyonya adını vermiştir. Şehir devletleridi. 12 şehir devletinden oluşan bir birlik oluşturmuşlardır. Bu şehirler sırasıyla Miletos, Myos, Priene, Efes, Kolophon, Lebedos, Teos, Erythria, Klazomenia, Phokia Samos ve Khios'dur. Smyra aslında Aiol birliğinde iken daha sonradan iyonlaşmıştır. Halikarnos ise Dor birliğinden atılınca, İyon birliğine girmiştir. Aynı adla anılan mimarilerinde sütun kaidesi, sütun ve sütun başlıkları bulunmaktadır.

Kappadokia: Kapadokia ya da Kapadokya gibi yaygın kullanım şekillerine sahip olan Kappadokia, günümüzde Nevşehir, Kırşehir, Niğde, Aksaray ve Kayseri gibi çeşitli illeri kapsayan geniş bir bölgedir.

Konstantinopolis: Konstantin'in Şehri anlamına gelen Konstantinopolis, Bizans döneminde ülkenin başkenti İstanbul'dur.

Kesit: Mimari yapı ya da herhangi bir objenin, dikey-yatay yönlerde kesildiği varsayılarak, görünmeyen iç-dış kısımlarının ya da dikey-yatay akslarının bir arada gösterilmesini sağlayan çizim yöntemidir.

Kiborium: Çeşitli şekillerde inşa edilen kiboriumlar, kiliselerde atlarların üzerlerinde yer almaktadır. Çoğunlukla dört sütun ya da sütuncelerle desteklenen kiboriumlar baldaken kuruluşa sahiptir.

Konsil: Hıristiyanlıkta, kilise doktrinleri ve dini konularda kararlar veren din adamları ya da piskoposların yer aldığı toplantılardır.

Labarum: Üzerine kristogram işlenmiş sancak. I. Konstantinus'un Maxentius'a karşı yaptığı savaştan önce, askerlerin sancak, kalkan ve göğüslerine çizdikleri (İsa'nın adının kısaltılması IC-XC) monograma verilen addır.

Lahit: Antik Çağ, Roma ve Bizans Dönemleri'nde içlerine ölülerini konularak uzun yıllar muhafaza edildikleri, taş, mermer ve çeşitli malzemelerden inşa edilmiş dikdörtgen (sandık şeklindeki kapaklı) mezar yapılarıdır. İçlerine, ölülerle birlikte değerli mezar hediyeleri de konulan lahitlerin olduğu gibi sadece ölen bireylerin yer aldığı lahitler de mevcuttur.

Lejand: Sikke üzerindeki yazı kuşağı.

Liturji: Özellikle Hıristiyanlıkta halka açık dini ibadetlerin (ayinlerin) nasıl yapılacağını belirleyen esaslardır(yöntem ve prosedürler). Ortodoks Kiliseleri'nde *Ekmek ve Şarap Ayini* anlamına gelir.

Manastır: Din adamları ve uhrevi kişilerin bir arada yaşadıkları dini yapılar topluluğudur. Hıristiyanlık, Budizm ve Hinduizm'de önemli bir yere sahip manastırlar genelde şehirlerden uzakta, ulaşılması zor alanlarda kurulmuştur.

Martyr: Martir olarak okunmaktadır ve Hıristiyanlık uğruna canını veren ve şehit olan kişi demektedir.

Mendirek: Sahil ya da akarsu kenarlarında kurulmuş dalgakıran (liman) yapılarıdır.

Monogram: İsim, unvan, sıfat ya da bir duanın kısaltılmasıdır.

Mühür: Bizans döneminde yaygın bir kullanım sahip mühürler genellikle kurşun malzemelidir. İmparator, devlet adamı ya da din adamlarına ait mühürler olabileceği gibi özel bir kişiye ait mühürler de görülmektedir. Ait olduğu kişi ya da kuruluşa ait damga ve kaşe gibi görevlerde kullanılmaktadır.

Naos: Kiliselerde halkın ibadet ettikleri mekan. Kilisenin merkezini oluşturur.

Narteks: Çoğunlukla kiliselerin batısında bulunur ve naosa açılan giriş mekanıdır. Eksonarteks (dış) ve endonarteks (iç) olarak ikiye ayrılır.

Nekropol-Nekropolis: Arkeolojik şehirlerde mezarlıkların ve toplu mezarların yer aldığı bölgelerdir. Yunanca'da ölüler şehri demektir.

Nicomedia/Nikomedia: Kuzeybatı Anadolu'da Marmara Denizi'ne açılan İzmit Körfezi'nin ucundaki İzmit ilinin Antik dönemdeki adıdır.

Opsikion Theması: Bizans döneminde Anadolu'nun Kuzeybatısında, Paphlagonia Eyalet sınırlarındaki yönetim bölgelerinden biridir.

Paphlagonia: Anadolu'nun kuzeybatısında, Galatia'nın kuzeyinde, Karadeniz'in güneyinde, Pontos ve Bithynia arasındaki bölgedir.

Paraloid B72: B-72 ya da Paraloid B-72 olarak adlandırılan (etil-metakrilat kopolimeri) kimyasal maddedir. Duvar resimlerinin yüzeylerine, aseton, etanol, toluen ve ksilenler gibi çeşitli çözücü maddelerle sıvı hale getirilerek, pompa ya da spreyler yardımıyla uygulanmaktadır. Bu sayede duvar resimlerinin sağlamlaştırılması ve konservasyonu sağlanmış olur.

Parekklesion: Bizans döneminde kiliseye bitişik ya da kiliselerden ayrı inşa edilen pareklesionlar çeşitli dini işlevlere sahiptir. Çoğunlukla şapel olarak kullanılır.

Pastophoria/Pastophorium: Kilisenin doğusunda bulunmaktadır. Prothesis ve diakonikon bölümlerinden oluşur.

Phallos: Antik dönemde erkek üreme organı tasvirlerine verilen addır.

Piskopos: Hıristiyan kiliselerinde, bağlı oldukları bölgenin (dini vaaz veren, üst kademeden) din adamlarına Piskopos denilmektedir.

Phison: Cennetin kutsal dört ırmağından biri.

Piscina: Kiliselerde ya da vaftizhanelerde, Hıristiyanların dini açıdan temizlenmeleri ve ruhen arınmaları amacıyla vaftizde kullanılan, içinde kutsal suyun yer aldığı kap.

Pontos/Pontos: Anadolu'nun kuzeydoğusunda Karadeniz kıyısındaki dağlık bölgedir.

Prothesis: Kilisenin doğusunda bulunmaktadır. Pastophoriumun kuzeyinde ve aynı zamanda merkezi apsisin kuzeyindeki hücreye verilen isimdir.

Restitüsyon: Günümüzde sadece bir bölümü ayakta olan yapıların belgeler ve eldeki verilere dayanarak özgün şekline yakın bir görünüme kavuşturulması işlemidir. Ayakta olmayan yapıların çizim işlemleri üzerinde gösterilmesi işlemidir.

Rekonstrüksiyon (Hayali Çizimler): Yeniden kurma, canlandırma, ayağa kaldırma gibi çeşitli adlandırmalara sahiptir. Bir eserin yeniden kurulması, çizim işlemlerinin yapılması ya da maketinin yapılması işlemidir.

Restorasyon: Tarihsel belge niteliğindeki kültürel eserlerin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için yapılan işlemlerin tümüdür.

Rölöve: Bir sanat yapıtının, mimari yapının, tablonun, yazıtın çizilerek ya da boyanarak içinde bulunduğu özgün durumunun çizilmesi işlemidir.

Sarnıç: Yağmur sularının biriktirilerek çeşitli alanlara aktarılması için kullanılan yeraltı su depolarıdır. Çeşitli boyut ve ölçülerdeki sarnıçlar yerleşim alanlarının su ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmıştır.

Sgraffito: Seramik süsleme tekniğidir. Seramik kap, formuna kavuşturulduktan sonra, yüzeyine astar sürülür. Çizilmesi belirlenen figür ve kompozisyonlar sivri ya da keskin bir alet yardımıyla kabın yüzeyine işlenir. Bu işlem sonucunda, kazınan bölümlere renkli sırlar sürülür ve şeffaf bir sır ile kaplandıktan sonra pişirilme işlemlerine tabi tutulur.

Sinope: Sinop'un Antik dönem adı.

Slip: Seramiği bezemede kullanılan, sıraltı süsleme tekniğidir. İslam ülkelerinde 9. yüzyıldan başlayarak yaygın biçimde uygulanmıştır. Seramiğe form kazandırıldıktan sonra yüzeyi, boya ile desenlendirilir, bu işlemler sonrasında renkli ya da saydam sırla kaplanarak fırınlama işlemi gerçekleştirilir. Slip, suluca bir seramik hamurudur. Bezeme bununla yapıldığından, desenler hafif kabartma tekniğinde görünmektedir.

Solea: Templon ile bema arasında uzanan yola verilen addır. İki tarafından alçak paye ve levhalarla sınırlandırılmıştır. 5. yüzyıl sonrasında büyük gelişme gösteren tamplonların bema ekseninden doğuya doğru ortadan bir giriş yolu (solea) bulunmaktadır. Pi sayısı (Π- π) gibi görünen alanda küçük bariyer şeklinde küçük levha ve payelerden oluşan templonlar liturjinin parçası olmuştur.

Stylit/Stylite/Stylites: Türkçe'de Sitilit olarak tanımlanan sütun azizleridir. Hristiyanlığın yayılmaya başladığı erken dönemlerden itibaren sütun azizleri, tüm yaşamlarını sütun üzerinde gerçekleştirmektedir. Dualarını sütun üzerinde gerçekleştirir, vaazlarını buradan yapar, oruç tutar ve beslenmeleri dahil her türlü ihtiyaçlarını sütun üzerinde gerçekleştirir. Ruhlarının bu şekilde kötülükten kurtulacağına inanan münzevi sütun azizlerinin ilkinin 423 yılında Suriye'de yaşadığı bilinen ve bu tarihte sütun üzerine çıkarak yaşamını sürdüren kişinin Yaşlı Symeon olduğu bilinmektedir.

Şapel: Bağımsız örneklerinin olduğu gibi herhangi bir kilisenin yanında inşa edilmiş örnekleri de bulunmaktadır. Kiliselerin içinde bir Aziz ya da Azize'ye adanmış, özellikle kırsal alanlarda, küçük yerlerde veya yol kenarlarında dinsel ihtiyaçları karşılamak için yapılmış çeşitli boyut ve ölçülerdeki kutsal yapılardır.

Takdis: Hıristiyanlıkta kutsamak, kutsal saymak ve arındırmak gibi çeşitli anlamlara gelen takdis, el parmaklarında, işaret parmağı ve orta parmağın birbirine bitişik ve dik konumda, başparmağın ve yüzük parmağının ise yatay konumda birleştirilmesiyle oluşrturulmuş el hareketidir. İsa, Havariler, Meryem ve dini nitelikli kişiler tarafından kullanılan takdis, Hıristiyan halkı kutsamak için kullanılmıştır.

Thema/Tema: Roma ve Bizans'ta yönetim bölgeleri (eyalet).

Tigris: Cennetin kutsal dört ırmağından biri.

Tonoz: Mimarlıkta, kemerlerin bir araya getirilmesiyle tuğla, taş ve harç malzemelerden inşa edilmiş örtü sistemidir. Yıldız tonoz, beşik tonoz, tekne tonoz, çapraz tonoz v.b. gibi birçok çeşiti bulunmaktadır.

Total Station: Uzunluk, açı ve yükseklik ölçen ve sayısal ortama aktarılarak çizim işlemlerinin gerçekleştirilmesini sağlayan elektronik alettir. Total Station'dan gönderilen lazer-infrared ışınları reflektöre yansıtılır ve reflektörden dönüşü sağlanan noktasal verilerin çihaz içinde toplanarak aradaki X–Y–Z değerleri sayısal ortama aktarılarak mimari yapıların ve topografik alanların çizimleri tamamlanır. Yatay-düşey ölçümlerin yapıldığı çihaz aynı zamanda otomatik kayıt da yapabilmektedir.

Tunik: Antik dönem, Roma ve Bizans'ta gündelik yaşamda kullanılan gömlek şeklindeki kısa elbiselerdir.

EK 4. KARADENİZ EREĞLİ MÜZESİ VE AMASRA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEKİ BİZANS DÖNEMİ DİNİ MİMARİ PLASTİK ESERLER

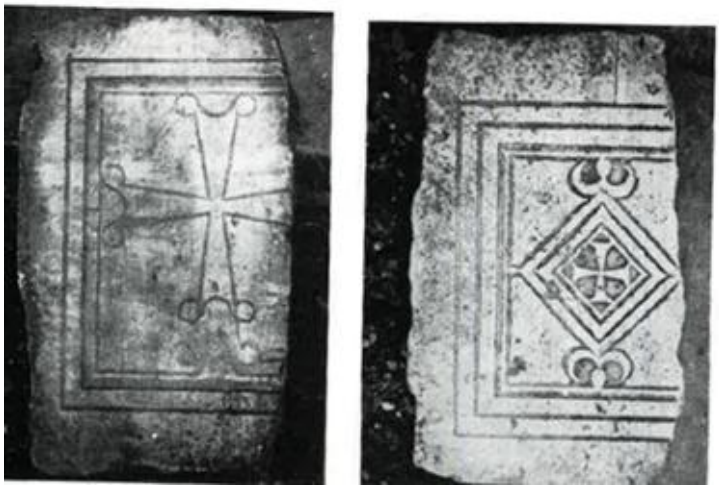
Karadeniz Ereğli Müzesi, Bizans Dönemi, Dini Mimari Plastik Eserler

1840 sonrasına tarihlendirilen arşiv belgelerinde ve seyyahların araştırmalarında kentte Bizans dönemine tarihlendirilen birçok mimari plastik eserden söz edilmektedir. Tespit edilen bu eserlerin bazıları insitu, bazıları devşirme bazıları ise KEM'in teşhirinde sergilenmektedir. Bazı araştırmacılar kentteki mimari plastik eserler üzerine çalışmışlar ve tarihlendirme sorunları üzerinden eserleri yorumlamışlardır. İlk olarak 1800 sonrasına tarihlendirilen arşiv belgelerini düzanleyerek aktaran Güven, Karadeniz Ereğlisi'nin çeşitli yerlerinde mermeden mimari plastik eserlerin bulunduğunu öne sürmüştür. Araştırmacı mezar taşları, heykeller, Dionysos tasvirli sütun başlıkları, Artemis Tapınağı ile Kebe Kilisesi (?) diye bir yapıdan bahsetmektedir (Güven, 2011: 406).

Arşiv belgelerinde KEKOY I-IV'ün çevresinde dağınık, sütun ve sütun başlıkları, mezar taşları ve sikkelerin bulunduğu yazar (Güven, 2011: 406). Umar tarafından 2000'li yıllarda incelenen kent müzesinin küçük olduğu ve burada yeterince eserin bulunmadığı ifade edilmiştir. Buna karşın kentte çok fazla ve döneme ışık tutacak nitelikte sikkelerin yer aldığı ifade edilmiştir (Umar, 2004: 47). Umar'ın da ifade ettiği gibi müzede Bizans dönemine tarihlendirilebilecek yeterli sayıca özgün malzeme yoktur. Tespit edilen eserlerin çoğu da devşirme malzeme olarak Bizans döneminde kullanılmıştır.

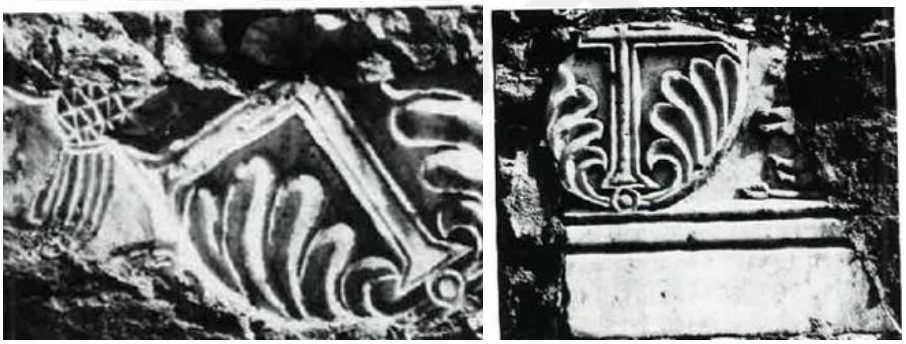
Kentte Bizans dönemine tarihlendirilen birçok mimari plastik eserler bulunmaktadır. Bu eserler arasında şu an müzede sergilenen Meryem ve Çocuk İsa tasvirli sütun başlığı ünik örnekler arasındadır (Koch, 2007: 252). Kentte tespit edilen adaklar, Karadeniz Ereğlisi'ndeki Hıristiyanlık ve dini gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Sütun başlığı üzerindeki yazıt "Yüce Kurtarıcı/Kurtarıcı Azize" ifadesi bunun göstergesidir. Bu sütun başlığı dışında müzede sergilenen sütun üzerinde adı bilinmeyen bir Hıristiyanın Tanrı'dan yardım dilemesi kayda değer önemli verilerdir (Öztürk, 2013: 512; Öztürk, 2016a: 94).

KEM'in teşhirindeki eserler dışında kentte çeşitli yapıların duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılmış birçok eser bulunmaktadır. Bunlar arasında Bizans dönemine tarihlendirilen levha, sütun, sütun başlıkları, Roma dönemine tarihlendirilen arşitrav, friz ve heykel parçaları tespit edilmiştir. Bunların çoğu yetkililer tarafından KEB ve KEM'nin deposuna taşınmıştır. Kentte araştırmacılar tarafından tespit edilmiş eserler, araştırmamızı desteklemektedir.

Resim 366 Bizans Dönemi, Mermer Levhalar (Hoepfner, 1966: Tafel 26 b-c)

5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen beyaz mermer levhalar, kentteki Erken Bizans dönemi, dini yapıları hakkında bilgi sunar (Hoepfner, 1966: Taf. 26 b-c). Bunlar gibi kentin çeşitli yapılarında birçok devşirme malzeme görülmektedir (Resim 366-367).

Resim 367 Karadeniz Ereğlisi, Kız Kapısı Yakınındaki Duvar, Sarkofag (Hoepfner, 1966: 96, Tafel 27 d - e)

Kız Kapı'nın yakınındaki bir bahçe duvarında Orta Bizans dönemine tarihlendirilen sarkofagın merkezinde büyük bir Latin haçı, alttaki haç kolunda dairesel kabartma yer alır. Altta haç kolunun iki yanında akanthus yaprakları bulunur. Aynı sarkofaga ait parçalardan birinin üzerinde, haç kolunun solunda bir hayvan tasvir edilmiştir. Bacakları görünen hayvanın uzun kuyruğu ve tasvir anlayışı doğrultusunda domuz olabileceği ifade edilmiştir (Hoepfner, 1966: 93, Tafel 27 d - e).

Resim 368 Karadeniz Ereğlisi, Aslan Tasvirli Levha (Aygün, 1960: 57)

Levhanın yüzeyinde, sadece bacakları görünen bu hayvanın domuzdan daha çok aslan olabileceği düşünülür. Araştırmalarda üzerinde bir aslanın tasvir edildiği ve kuyruğu ile ayakları bu sarkofagın üzerindekine çok benzeyen bir parça daha tespit edilmiştir. Her iki levha 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Hoepfner, 1966: 93, Tafel 27 d - e ; Aygün, 1960: 57) (Resim 368).

Yazıtlar [281]

Araştırma kapsamında beş yazıt incelenmiştir. Müze arşivinde birçok yazıt bulunmaktadır, bunlardan sadece Bizans dönemi ile ilişkili olduğu düşünülen beş eser çalışmaya dahil edilmiştir (KEM Katalog No: 1-5).

KEM Katalog No.: 1 (Resim 369)

[281] KEM'in bahçesinde kent alanı ve yakın çevresindeki Alaplı, Çaycuma, Devrek ve Kilimli gibi ilçelerden müzeye taşınarak koruma altına alınan birçok yazıt bulunmaktadır. Buradaki yazıtlar araştırmacılar tarafından toplanarak kategorize edilmiştir. Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenen Filyos'a ait 73 yazıttan 28'i 2015 yılına kadar araştırmacılar tarafından incelenmiştir (Hell, 1854: 339-341, Pl.VIII-IX; Pargoire, 1898: 492-496; Jonnes, 1994: 1-61, 64, 85; Öztürk ve Sönmez, 2009: 129-138; Öztürk ve Sönmez, 2011: 155-166; Öztürk, 2013: 505-508). Yakın döneme kadar müzedeki yazıtlardan daha önce incelenmeyen 45'i ise Bülent Öztürk okunmuş ve belgelenmiştir (Öztürk, 2016c: 29). Tespit edilen bu yazıtlardan sadece Bizans dönemine tarihlendirilenler incelenerek araştırmaya dahil edilmiştir. Bizans dönemine dahil olan ve incelenen yazıtlar arasında sarkofaglar ya da çeşitli eserler üzerindeki mezar yazıtları, Tanrılar ya da kutsal kişilere sunulmuş adak yazıtları[281], monogramlar ve fragmanlar yer almaktadır. *Sütun başlığı üzerinde kucağında İsa ile betimlenmiş Meryem tasvirinin iki yanındaki Soter Hagia yazıtı. Env. No.: A.99.1.56, Yapıtaşı üzerindeki monogramda yazan O ve P harfleri. Env. No.:A .99.11.4, Aur(elius) Zeuksios tarafından adı belirlenemeyen Tanrı'ya sunulan adak. Env. No.: 2011.13. Bir Hıristiyan tarafından yaşadığı kent uğruna Kyrios'a adağını içeren yazıt. Env. No.:A.99.1.19 6.* (Öztürk, 2016c: 30). Tüm bunlaın yanında müzede tespit edilemeyen birçok fragman yazıt bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Bizans dönemine tarihlendirilmektedir (Öztürk, 2016c: 31).

Bizans Dönemi dini mimari plastik eserlerin envanter numaraları bilinenler ilk dipnotta sunulmuştur.

Resim 369 KEM, Tapınak İnşaasına Ait Kitabe (Gür, 2018)

Konum **:** KEM'in bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Bordür kabartma, yazılar kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, köşeerinde küçük kırıklar bulunan yazıt sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 0.84 m., Yük. 0.53 m., Kal. 0.07 m.

Tanım **:** Yatay dikdörtgen mermer kitabe, Kitabenin iki yanında dıştan merkeze kıvrıarak birleşen volütlerin aralarında bitkisel süslemeler bulunur. Bunlardan sonra yazıt dıştan içe, düz ve içbükey bordürle sınırlandırılmıştır. Merkezde yedi satırlık Latince kitabe yer almaktadır.

Yazıt **:** "Ouintus Vetina Palleteinos Roufeinianos Onesimos 75 yaşındayken bu Hereonu (Tapınak) kendisi, eşi Antylle ve çocukları için masum bir şekilde dikti. Selam Sana Yolcu" (KEMA-2018).

Tarihlendirme **:** 3.-4. yüzyıl (KEMM ve Bülent Öztürk).

Yayınlar **:** -

KEM Katalog No.: 2 (Resim 370)

Resim 370 KEM, Roma Dönemi Arşitrav, Bizans Dönemi Devşirme Lahit (Gür, 2018)

Envanter No **:** 2002 / 46 (A)

Konum **:** KEM'in bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Yazılar kazıma tekniğiyle oluşturulmuştur.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, arşitravın iki ucu kırık ve eksiktir. Yüzeyine yazıt ilave edilen arşitrav sonradan lahit ve yalak olarak kullanılmıştır. Yüzeyinde derin çatlaklar ve aşınmış kısımlar bulunan arşitrav genel itibariyle sağlamdır[282].

Ölçüler **:** Uz. 2.51 m., Gen. 0.86 m., Der. 0.50 m.

Tanım **:** Roma dönemine tarihlendirilen arşitrav, Bizans döneminde lahit olarak kullanılmıştır. Ön yüzünde üç sıra (ters yazılmış) yazıt bulunur. Yazıtın ters oluşu, parçanın lahit kapağı olarak kullanılmış olabileceğini gösterir.

Yazıt **:**

ΜΑΡΧΙΚΗΣΕΞΟΥΣΙΑΣ-ΤΟ-$\overline{\text{ΚΑ}}$-ΥΠΑΤΩΙ-ΤΟ-$\overline{\Gamma}$-
ΛΟΥΗΔΙΟΥΛΕΠΙΔΟΥΤΑΝΕΞΕΔΡΑΝΣΥΝΠΑ

[Αὐτοκράτορι Καίσαρι Μ. Αὐρηλίῳ
Ἀντωνείνῳ Σεβαστῷ κτλ. . . . . δη]-
μαρχικῆς ἐξουσίας τὸ κα′, ὑπάτῳ τῷ γ′, ...
Λ. Οὐηδίου Λεπίδου τὰν ἐξέδραν σὺν πᾶ[σι τοῖς . . .]
[ἀνέθηκε].

Roma Dönemi Yazıt, Bizans Dönemi Lahit, Yazıt, KEM (Mendel, 1901: 47)

Tarihlendirme **:** 4.-6. yüzyıl (KEMM).

[282] 15.07.2002 yılında Kültür Bakanlığı ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün emriyle teslim alınarak müzeye getirilmiştir.

Yayınlar **:** Mendel, 1901: 47, Hoepfner, 1966: 93, Tafel 10e, Koch, 2007: 252

KEM Katalog No.: 3 (Resim 371)

Resim 371 KEM, Lahit (Gür, 2018)

Konum **:** KEM'in bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Yazılar kazıma tekniğinde yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, lahitin dar kenarlarında derin çatlaklar, yüzeyinde ise mekanik çözülme etkileri görülmektedir.

Ölçüler **:** Uz. 2.35 m., Gen. 1.16 m., Yük. 1.34 m. Der. Kal. 0.15 m.

Tanım **:** Ön yüzünde, sekiz satırlık yazıt ve büyük bir haç yer almaktadır.

Yazıt **:** Yazıt okunabildiği kadarıyla, Herakleides'in Oğlu, kent valisi Genç Herakleides'in oğlu Medianos'a aittir (Akkaya, 1994: 106).

ΑΥΡΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ ΠΑΣΑΙ
ΠΟΛΕΙΤΑΝ ΠΟΛΕΙΤΕΥΣΑΜΕΝ ΟΣ ΕΝΑΩΟΣ ΖΙΗΣΑΣΡΟΣΝΙΩΣΕΗΞΕ
ΑΥΡΛΙΟΝΥΣΙΑΝΗΤΡΥΨΩΣΑΓΥΝΑΔΑΙ ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΖΗΣΑΣΑ ΚΟΣ
.....MRΩΣΕΤΗΚΕ...Α.Ε.....
ΑΥΡΘΡΑΣΥ ΜΗΔΙΑΝΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ ΥΙΟΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ
ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ ΠΟΛΕΙΤΕΥΣΑΜΕΝΟΣ ΕΝΑΟΖΩΣ ΖΗΣΑΣ ΚΟΖΜΙΩΣ ΕΤΗ. ΧΑΙΡΕ
ΑΥΡΧΑΡΙΑΑΜΑΙΑΝΜ ΟΔΥΜΠΑΣ ΓΥΝΑΔΕΟΡΑΣΥ ΜΗΑΔΙΑΝΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΑΟ
ΗΞΙΔΑΝΑΡΟΣ ΚΑΙ ΣΩΞΡΩΝΠΞΙΑΟΣ ΟΞΟΣΖΗΣΑΣΑΚΟΣΝΙΩΣΕΤΗΧΡΙΡΕ

Tarihlendirme **:** 6. yüzyıl[283].

Yayınlar **:** Kalinka, 1933: 102, Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 34, Akkaya, 1994: 106, Belke, 1996: 204, Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 589,

KEM Katalog No.: 4 (Resim 372)

[283] Hommaire de Hell, 1850'lerde kenti ziyaret etmiş ve burada bir sarkofag üzerindeki Bizans dönemine ait bir yazıt okumuştur (De Hell, 1854: 341).

Σόφος τις. . . . λ [ύ]χνων ἀνατεθέντα
φώτ[ω]ν θει[ό]φρονα. . . . . ἀνεγ[εί]ραντα
πράξας τὰ ὅσ[ι]α, οὔνομα Γρηγ[ό]ριος. KEM, Yazıt (De Hell, 1854: 341).

Kısmen korunan eser, aslında bir bakıma su haznesini de andırmaktadır. Ön yüzde haç ile başlayıp haç ile sonlanan yazıt yer alır. Altı satırlık yazıtın bazı bölümleri okunamamaktadır. Genel özellikleri itibariyle yazıttan aksanı anlaşılamamaktadır (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 589). Daha önceden Kalinka tarafından incelenmiş fakat 2. ve 3. satırların sonunda iki hecenin kaybolduğu ifade edilmiştir (Kalinka, 1933: 102). Jonnes tarafından da okunan yazıtta bazı bölümler çıkartılamadığı için [— — —] olarak belirtilmiştir (Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 34).

"☩ σοφός τις πᾶς νέον έορα-
κὼς λύχνῳ / ἀνατεθέντα [— — —]
φῶ<ς> τὸν θείφρωνα / κηρύξει [— — —]
ἀνεγήραντα τοῦτον· /
ὁ δὲ σπάθαρον πράξας τὰ ὅσα [— — —] /
οὔνομα Γρηγώριος." (Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 34).

Kısmen tamamlanan metin bazı sonuçlar çıkartmamıza yardımcı olur (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 589). Metindeki eksikliklerin dışında tarihlendirme sorunlarıyla da karşılaşılmaktadır. Klaus Belke, bu eseri Erken Bizans dönemine tarihlendirmektedir (Belke, 1996: 204). Araştırmacılar paleografik bakış açısıyla yazıtı 600 yıllarına tarihlendirmektedir. Yazıtın okunuşu şöyledir;

Σοφός τις πᾶς νε[ὼν τοῦτ(ον)] ἑορακώς
λύχνῳ ἀνατεθέντα φωτῶν τὸν θεήφρονα
κηρύξοι ἀνεγείραντα τοῦτον [……]·
ὁ δὲ σπάθαριος πράξας τὰ ὅσα ὄνομα Γρηγόριος.

Sarkophag ?, KEM (Envanter Numarası 17), Yazıt (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 589). Metnin çevirisinde *"Bu kiliseyi gören herkes, ışıkların ışığı tarafından (Tanrı tarafından) kutsanmış olsun, tanrısal olanın bunu yaptığını söyleyelim …..Bunu yapana Spatharios Gregorios denir"* yazar (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 590). Yazıt üzerinde tespit edilen *Spatharios Gregorias* ifadesi, tarihlendirme konusunda önemli bilgiler sunmakta ve kilise hakkında bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. Yazıtın yer aldığı eser, su haznesi ya da küvet şeklindedir. Müze envanter kayıtlarında lahit olarak kayıtlıdır. Yazıtın son satırında kurucusu olarak tanımlanan Gregorios ve ifadelerden anlaşılacağı kadarıyla metin bir vakıf yazıtıtır. Yazıtın sonu okunamamaktadır. Bu yazıtta Gregorios'un bir λύχνος kilise inşa ettiği anlaşılmaktadır. İsa ve Theotokos'a bazen λύχνος denilmektedir. Bundan dolayı da İsa ve Theotokos'a adanmış bir kilise olarak inşa edildiği tahmin edilmektedir. Yazının sonuna doğru öğrenilebileceği gibi Gregorios Spatharios olmuştur. Bu terimin Geç Roma döneminden itibaren onursal anlamda kullanılmıştır. 8 yüzyılın başından itibaren önemi azalmış ve 9. yüzyılda ise kısmen kaybolmuştur. Bu ifadeden hareketle yazıtı 6. yüzyıl ile 8.-9. yüzyıl arasına tarihlendirmek mümkündür. Benzer yazıtlardan yola çıkarak Kurucu/Kurucusu gibi anlamlar çıkartmak daha doğru olacaktır (κηρύξοι) (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 590). Bazı müdahalelerle metinden anlamlı ifadeler çıkartmaya çalışılmıştır (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 590). Metin tamamlandığında, yazıtı kaideye aktaran kişinin heceler konusunda yeterli bilgiye sahip omadığı görülür (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 591).

Resim 372 KEM, Postamentli Kaide (Öztürk, 2013: Resim 10)

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Yazılar kazıma tekniğiyle oluşturulmuştur.

Konum **:** KEM'in bahçesi.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, postamentli kaidenin alt köşesinde büyük parça eksiktir. Yüzeyinde ve köşelerinde küçük kırık ve derin olmayan çatlakları görülür.

Ölçüler **:** Uz. 1.45 m., Gen. 0.76 m., Der. 0.76 m.

Tanım **:** Postamentli kaide,alt ve üstten merkeze, kademeli olarak daralır. Üstte, yazıtın yer aldığı ön yüzde, dikdörtgen bir alınlık, köşelerde üsluplaştırılmış dallar, merkezde ise çelenk bulunur.

Yazıt **:** Kaide üzerinde altı satırlık yazıt bulunur;

"ἀγαθῇ τύχῃ
ddd(ominorum) nnn(ostrorum)
Valentiniani
et Theodosi
et Arcadi Auggg(ustorum)
semper victoribus(!)" (Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 6).

Kentteki yazıtları inceleyen araştırmacı Jonnes, aynı imparatorlara ait başka bir yazıt daha tespit etmiştir (Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 59). Daha sonra yazıtı inceleyen Akkaya,

çalışmasında beş satırlık yazıtı sehven hatalı okumuştur (Akkaya, 1994: 153). KEM'in bahçesinde 4. yüzyıla tarihlendirilen bir heykel kaidesi bulunmaktadır. Heykel kaidesi, 383-392 arası tarihlendirilmektedir. Valens (364-378), Theodosios I (379-395) ve oğlu Arkadios (395-408) için yapılmış Latince yazıtlı heykel kaidesi Karadeniz Ereğlisi'nin Erken Bizans dönemi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Koch, 2007: 252; Öztürk, 2013: 511, Resim 10). 383-392 arasına tarihlendirilen yazıt, Valens (364-378), Theodosios I (379-395) ve oğlu Arkadios'un (395-408) kent halkı ve yönetimi tarafından onurlandırıldığını göstermektedir.

Tarihlendirme **:** 4.-5. yüzyıl.

Yayınlar **:** Akkaya, 1994: 153, Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 6, Öztürk, 2013: Resim 10.

KEM Katalog No.: 5 (Resim 373)

Resim 373 KEM, Kiborium Kemeri ve Yazıt (Gür, 2018)

Envanter No **:** A. 991.74

Konum **:** KEM'in bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, yazılar kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, kiborium kemerinin yarısı kırık ve eksiktir. Eserin yüzeyinde yoğun kristallenmeler görülür.

Ölçüler **:** Uz. 1.45 m., Gen. 0.68 m., Yük. 0.47 m., Kal. 0.08 m., Yazıt Uz. 0.13 m, Gen. 0.02 m.

Tanım **:** Mermer kiborium kemeri kırık ve eksiktir. Kare kesitli levhanın sadece ön yüzü kısmen sağlam, yan yüzlerin ise yarısı kırık ve eksiktir. Kiborium kemerinin taşıyıcıları ve diğer yarısı günümüze ulaşmamıştır. Kiborium kemeri, kare planlıdır. Kemer köşelerde kare, silindirik ya da poligonal taşıyıcılarla desteklenmektedir.

Yazıt **:** Sol üst köşesinde *"Bu yapıyı - - - - - yaptırdı"* yazar[284].

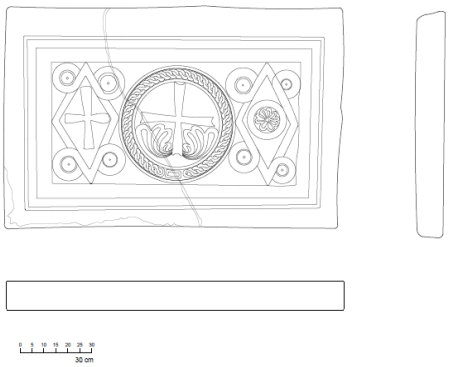
Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl.

Yayınlar **:** Öztürk, 2016a: 94.

Levhalar[285]

KEM'de birçok levha bulunmaktadır. Bunlar hibe, arkeolojik çalışmalar ve çeşitli uygulamalar sonucunda müzeye taşınmıştır. Birkaç levha dışında diğerlerinin müzeye geliş yerleri bilinmemektedir.

KEM Katalog No.: 6 (Resim 374, Çizim 187)

Çizim 187 KEM, Levha (Gür, 2018)

Resim 374 KEM, Levha (Gür, 2018)

[284] 27.10.2018 tarihinde Dr. Öğretim Üyesi Bülent Öztürk tarafından okunmuştur.

[285] KEM'in bahçesi ve KEKOY I'de Bizans dönemine tarihlendirilen birçok levha yer almaktadır. Koch ve Öztürk bu levhaları Orta Bizans dönemine tarihlendirmektedir (Koch, 2007: 252; Öztürk, 2016a: 94). Levhalara ait birçok fragman ve diğer mimari plastik parçaların üzerlerinde çeşitli üslup ve kompozisyonlarda kabartma tekniğiyle oluşturulmuş haçlar, geometrik ve bitkisel süslemeler bulunmaktadır. KEM'deki eserlerin dışında Karadeniz Ereğlisi Belediyesi'nin deposunda da Bizans dönemine tarihlendirilen çeşitli mimari plastik eserler bulunmaktadır. Müze deposundaki eserler arasında üzerinde Khristogram kabartmalı levha parçası (iki yüzü süslü) ve üzerinde haç kabartmalı levhaların Erken Bizans dönemine tarihlendirilmesi gerektiğini yazan araştırmacılar levhaların kesin inşa tarihleri hakkında öneride bulunmamıştır (Akkaya, 1994: 132, 134, Resim 53, 53a, 59).

Envanter No **:** A.99.1.26

Konum **:** KEM'in bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Kireçtaşı.

Ölçüler **:** Gen. 1.41 m., Yük. 0.92 m., Der. 0.11 m.

Tanım **:** Dikdörtgen, levha ortadan dikey kırıktır. Dıştaki bordür, içtekilerden daha kalın, ortadaki ise ince şekilde tasarlanmıştır. Ön yüzde kalın bir çelenk şeklinde dairesel madalyon, madalyonun çevresi guillosh (guilloche) merkezinde ise yaprakların ortasında Malta haçı bulunur[286]. Merkezdeki madalyonun iki yanında, uçlarında dairesel asimetrik düğümler görülen eşkenar dörtgenler yer alır. Eşkenar dörtgenlerin köşelerindeki düğümlerin ortalarında yüzeysel matkap delikleri bulunur. Soldaki eşkenar dörtgenin merkezinde, büyük bir Malta haçı bulunur. Sağdaki eşkenar dörtgenin merkezinde ise kabartma madalyonun merkezinde dokuz yapraklı rozet bulunur. Levhanın yüzeyindeki kompozisyonlar alçak kabartma tekniğine sahiptir. Levhanın dar kenarları ve arka yüz, kaba işçiliğe sahiptir[287].

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 9.-10. yüzyıl[288].

---

[286] Guilloş (Guilloche) bezemesi için bakınız (Brubaker, 1991: 1003).

[287] Gökçebey'den getirilen levhaların bezemeleri Sasani etkilidir, levhalar 9.-10. yüzyıla tarihlendirilir (Cumalıoğlu, 2011: 284, Kat. No: 284; Laflı ve Christof, 2012: Abb. 50).

[288] Levhanın benzerleri Frigya'da tespit edilen mimari plastik eserler arasında görülmektedir. Kompozisyon açısından kısmen değişiklik gösteren levhalarda kullanılan haç, geometrik ve bitkisel süslemeler ortaktır (Parman, 2002: 166-167, 171-172, 114b, 115, 125-126).Levhanın yüzeyinde kullanılan köşeleri düğümlü eşkenar dörtgen bezemesinin benzerlerinin yaygın olarak payeler ve arşitravların üzerine işlendiği görülmektedir. Tespit edilen örnekler çoğunlukla Orta Bizans dönemine (9.-11. yüzyıl) tarihlendirilmektedir **(**Parman, 2002: 106-Foto. 14a, 107-Foto.15a-16, 107-Foto.17, Foto. 24, 113-115, Foto. 26 a-e, 123-125-Foto.49-51; Ermiş, 2004: 93-94, Resim 11,14-15; Hakan, 2009: Fig. 41). Zonguldak Gökçebey'de 9.-10. yüzyıllara tarihlendirilen levha, benzeri bu örnekler boyut, kompozisyon ve üslup özellikleri açısından aynıdır (Cumalıoğlu, 2011: 284, Kat. No: 207).Haçın alt kolunun iki yanındaki yaprak bezemelerinin benzeri, Karadeniz Ereğlisi'nde yüzey araştırması sürecinde Kız Kapısı yakınında tespit edilen insitu parçada görülmektedir (Hoepfner, 1966: Tafel 27 d-e).Yunanistan Vatopedi Manastırı Katholikonu'nun 10. yüzyıla tarihlendirilen levhalar ve arşitravların üzerindeki eşkenar dörtgen ile düğüm kompozisyonlarının benzerleri görülmektedir (Παζαρασ, 1995: 17-18, 20-22, 32, Fig. 3-5,9-14). 9.-10. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Παζαρασ, 1995: 17-18, 20-22, 32, Fig. 3-5,9-14; Saradi, 1997: 408, Fig. 7; Parman, 2002: 106-Foto. 14a, 107-Foto.15a-16, 107-Foto.17, Foto. 24, 113-115, Foto. 26a-e, 123-125-Foto. 49-51; Ermiş, 2004: 93-94, Resim 11, 14-15; Hakan, 2009: Fig. 41; Ivinson, 2010: 332, Abb. 25 a-b; Cumalıoğlu, 2011: 284, Kat. No: 207; Laflı, ve Christof, 2012: Abb. 50).

Yayınlar **:** Cumalıoğlu, 2011: 284, Kat. No: 207; Laflı ve Christof, 2012: Abb. 50.

KEM Katalog No.: 7 (Resim 188, Çizim 375)

Çizim 188 KEM, Levha (Gür, 2018)
Resim 375 KEM, Levha (Gür, 2018)

Envanter No **:**

Konum **:** KEM'nin bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Kireçtaşı, sağ üst köşesi kırık ve eksiktir. Far kenarlarından kırık, aşınmış ve eksik kısımlar görülür.

Ölçüler **:** Uz. 1.35 m., Yük. 0.47 m., Kal. 0.13 m.

Tanım **:** Dikdörtgen, levhanın ön yüzünde, dıştan içe üç sıra bordür uygulanmıştır. En dıştaki bordür 0.08 m., ortadaki 0.03 m ve içteki ise 0.03 m. kalınlığında kabartma tekniğindedir. Levhanın ön yüzünde, merkezde kabartma madalyon içinde karelerin iç içe geçmesiyle oluşturulmuş sekiz kollu yıldızın ortasında merkezinde haç kabartması yer alır. Haç kollarının ucu tören haçı şeklinde sivridir. Merkezdeki madalyonun iki yanında, uçlarında dairesel asimetrik düğümlerin bulunduğu eşkenar dörtgenler yer alır. Eşkenar dörtgenlerin köşelerindeki düğümlerin ortalarında birer matkap delikleri bulunur. Soldaki eşkenar dörtgenin merkezinde, dört yapraklı yonca, yapraklarının ortaları ve göbeğinde birer matkap deliği bulunmaktadır. Sağdaki eşkenar dörtgenin ortasındaki madalyonun merkezinde sekiz yapraklı rozet bulunur. Kompozisyonlar alçak kabartma tekniğiyle bezenmiştir. Levhanın dar kenarları düzeltilmiş, kısa kenarları ve arka yüzü kaba şekilde işlenmiştir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 9.-10. yüzyıl[289].

Yayınlar **:** Cumalıoğlu, 2011: 285, Kat. No: 208.

KEM Katalog No.: 8 (Resim 376, Çizim 189)

Çizim 189 KEM, Levha (Gür, 2018)

Resim 376 KEM, Levha (Gür, 2018)

Envanter No **:** A.99.1.26

Konum **:** KEM'in bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Kireçtaşı, ön yüzde, sol üst ve sağ alt köşelerde kırık ve eksik kısımlar görülür.

---

[289] Levhanın benzeri örnekleri Frigya'da tespit edilen mimari plastik eserler arasında görülmektedir. Kompozisyon açısından kısmen değişiklik gösteren levhalarda kullanılan haç, geometrik ve bitkisel süslemeler ortaktır (Parman, 2002: 166-167, 171-172, 114b, 115, 125-126). Levhanın yüzeyinde kullanılan köşeleri düğümlü eşkenar dörtgen bezemesinin benzerlerinin yaygın olarak payeler ve arşitravların üzerine işlendiği görülmektedir. Tespit edilen örnekler çoğunlukla Orta Bizans dönemine (9-11. yüzyıl) tarihlendirilmektedir **(**Parman, 2002: 106-Foto. 14a, 107-Foto.15a-16, 107-Foto.17, Foto. 24, 113-115, Foto. 26a-e, 123-125-Foto.49-51; Ermiş, 2004: 93-94, Resim 11,14-15). Karauğuz, Akış ve Kunt eseri 2010 yılı öncesinde Zonguldak'ın Gökçebey/Tefen Halk Eğitim Merkezi'nin önünde görüp belgelemiştir. Cumalıoğlu ise aynı eserin 2011 ylındaki çalışmasındaÇaycuma ilçesinde bulunduğunu yazmıştır. Mermer levhayı 9.-10. yüzyıllara tarihlendirmektedir (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 194, Levha CLIV: Resim 2; Cumalıoğlu, 2011: 285, Kat. No: 208; Laflı ve Christof, 2012: Abb. 50). Yunanistan Vatopedi Manastırı Katholikonu'nun 10. yüzyıla tarihlendirilen levhalar ve arşitravların üzerindeki eşkenar dörtgen ile düğüm kompozisyonlarının benzerleri görülmektedir (Παζαρασ, 1995: 17-18, 20-22, 32, Fig. 3-5,9-14). 9-11. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Παζαρασ, 1995: 15-32, Fig. 3-5, 9-14; Saradi, 1997: 408, Fig. 7; Parman, 2002: 106-Foto. 14a, 107-Foto.15a-16, 107-Foto.17, Foto. 24, 113-115, Foto. 26a-e, 123-125-Foto.49-51; Ivinson, 2010: 332, Abb. 25 a-b).

Ölçüler **:** Uz. 1.16 m., Yük. 0.89 m., Kal. 0.12 m.

Tanım **:** Yatay dikdörtgen levha, altta ve üstte yatay iki bordür, merkezde ise dikdörtgen bir bordür ile sınırlandırılmıştır. Merkezde üç bordür ile sınırlandırımış madalyon merkezinde büyük bir Latin haçı yer alır. Madalyonun altında, tam dairenin ½ çapında, yukarı uzanan bordürlerin uçlarında üslupaştırılmış sarmaşık yaprakları görülür. Dar kenarlar ve arka yüz kaba şekilde işlenmiştir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[290].

Kaynaklar **:** -

KEM Katalog No.: 9 (Resim 377, Çizim 190)

Çizim 190 KEM, Levha (Gür, 2018)
Resim 377 KEM, Levha (Gür, 2018)

Envanter No **:** A.99.6.1.

Konum **:** KEM'in bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Kireçtaşı, köşelerindeki küçük kırıklar dışında levha sağlamdır.

[290] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024).

Ölçüler **:** Yük. 0.77 m., Gen. 0.66 m., Kal. 0.12 m.

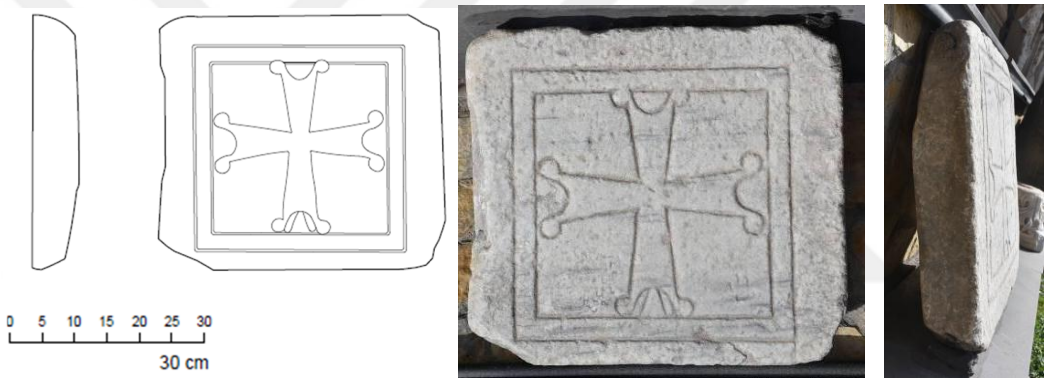
Tanım **:** Dikey, dikdörtgen levhası. Dıştan merkeze, kalından inceye düzenlenmiş üç bordür bulunur. evhanın merkezinde kabartma tekniğiyle bezenmiş büyük bir Latin haçı yer alır. Haçın alt kou dışında diğer kolarının üzerinde kabartma tekniğine sahip üç haç kolu daha görülmektedir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[291].

Yayınlar **:** -

KEM Katalog No.: 10 (Resim 378, Çizim 191)

Çizim 191 KEM, Levha (Gür, 2018)

Resim 378 KEM, Levha (Gür, 2018)

Envanter No **:** Yoktur.

Konum **:** KEM'in bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kazıma ve kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer. Köşeler kırık ve eksiktir, diğer kısımlar sağlamdır.

Ölçüler **:** Yük. 0.60 m., Gen. 0.66 m., Kal. 0.13 m.

[291] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Buchwald, 2015: Fig. 301-305; Vitto, 2017: 224, Fig. 2).

Tanım **:** Mermer levha. Ters olarak teşhir edilen levha, iki sıra bordürle sınırlandırımıştır. Merkezinde büyük bir haç, kollarının uçları yuvarlatılarak süslenmiştir. Haçın alt kolunun ucunda, üçgen şeklinde yapılmış bezeme (Golgotha) görülür. Kazıma ve kabartma tekniğiyle süslenmiş levhanın dar kenararı ve arkası kaba şekilde işlenmiştir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 10.-11. yüzyıl[292].

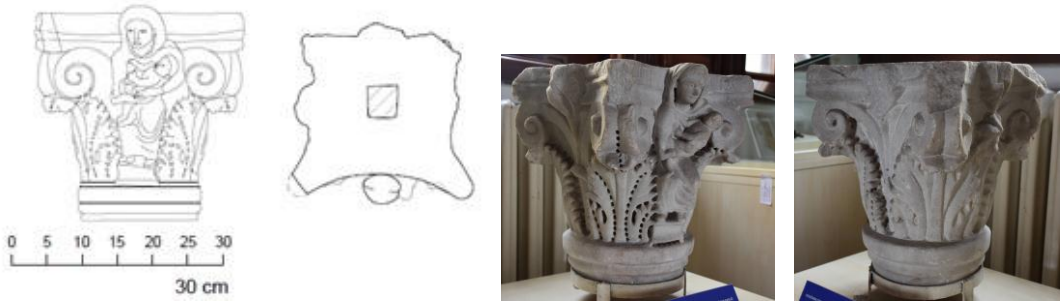
Yayınlar **:** Hoepfner, 1966: Tafel 26 b-c.

Sütun Başlıkları[293]

KEM Katalog No.: 11 (Resim 379, Çizim 192)

[292] 10-11. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024). Eserin bir benzeri 1960'lı yıllarda Çelikel Camii'nin yakınında tespit edilmiştir (Hoepfner, 1966: Tafel 26 b-c).

[293] KEM'in teşhirinde ve bahçesinde Roma ve Bizans dönemine tarihlendirilen birçok sütun başlığı bulunmaktadır. Bunlar ağırlıklı olarak Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. Çalışmada ise bunlardan sadece dini yapılarda kullanıldığı tespit edilenler incelenmiştir. Sütun başlıklarının boyutları yer aldıkları yapı hakkında çeşitli görüşler sunmaktadır. Başlıkların çoğunlukla iki yüzeyinde haç tasvirleri yer almaktadır. Bu başlıkları müze kayıtlarında 4.-6. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir. Gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda, sütun başlıklarının dönemleri, işçilikleri, ölçüleri ve tipolojisi hakkında birçok bilgi edinilmiştir. 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen KEM'deki sütun başlığı dışında müzenin bahçesindeki sütun başlıkları kentin dini yapıları hakkında önemli veriler sunmaktadır. Tespit edilen İon impost başlıklar İstanbul atölyelerinde üretilen başlıklarla benzer özelliklere sahiptir. Müzede sergilenen sütun başlıkları işçilikleri açısından yerel özellikler göstermektedir. Sütun başlıklarına ait veriler kentte birkaç dini yapının bulunması gerektiğini ifade eder. Müzedeki başlıkların yetersizliği ve kentteki yapılarda tespit edilen insitu başlıkların yetersizliği dini yapıların genel bilgileri hakkında bildiklerimizi sınırlı kılar. Sütun başlıklarının birkaçı dışında İon impostlar bezeme, işçilik ve komposizyon açısından niteliklidir. KEM'in teşhiri dışında KEB'in deposunda Bizans dönemine tarihlendirilen sütun başlıkları bulunmaktadır. Akkaya tarafından tespit edilen ve fotoğrafları çekilen sütun başlığının yüksekliği 0.09 m., genişliği: 0.10,5 m., alt çapı 0.14,5 m. (?) olarak ölçülmüştür. Sütun başlığı hakkında tarihlendirme önerisinde bulunmayan araştırmacı başlığın genel hatları itibariyle küçük ve beyaz mermerden inşa edilmiş ön yüzünde ise haç bezemesinin bulunduğunu yazar (Akkaya, 1994: 137, Resim 68). Araştırmacının gözünden kaçırdığı husus ise sütun başlığının her yüzünde Latin haçı bulunmaktadır. Sütun başlığı Akkaya tarafından belirtildiği gibi küçük bir kilisede kullanılmış olamaz fakat Orta Bizans dönemine (10.-11. yüzyıl) tarihlendirilen bir templon ya da kiboriuma ait olabilir. Ankara Kültür Bakanlığı ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde alınan izinler doğrultusunda incelemeler gerçekleştirilen KEM'in bahçesinde, Akkaya tarafından tespit edilen sütun başlıkları görülememiştir (Akkaya, 1994: 138-144). Müze Müdürlüğü tarafından depoda korunduğunu düşündüğümüz için yetkililere sorduğumuzda depoda Bizans dönemine tarihlendirilen mimari plastik eser yer almadığı ifade edilmiştir. Akkaya tarafından fotoğraflanarak belgelenen küçük boyutlu sütun başlıklarının Orta Bizans dönemine (10.-11. yüzyıl) tarihlendirilen templonun sütun başlıklarıdır. Tespit edilen başlıkların çoğunun boyutları dini yapıların büyük ve geniş nefleri ile örtü sistemlerinin boyutları hakkında fikirler sunmaktadır. 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen yapılar için inşa edilmiş olabileceğilerini düşündüren başlıklar, Karadeniz Ereğlisi'nde günümüze kısmen ulaşabilmiş OGC adıyla bilinen kilise dışında başka dini yapıların daha olması gerektiğini göstermektedir. Tespit edilen verilerden yola çıkarak başlıkların bulunduğu alanlarda gerçekleştirilecek arkeolojik çalışmalar kentte olması muhtemel kiliselerin tespitini kolaylaştıracaktır.

Çizim 192 KEM, Meryem ve Çocuk İsa Tasvirli Korint Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Resim 379 KEM, Meryem ve Çocuk İsa Tasvirli Korint Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** 2007.64[294]

Konum **:** KEM, teşhir salonu.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma, kazıma ve ajour.

Malzeme ve Durum **:** Mermer.

Ölçüler **:** Gen. 0.27 m., Der. 0.27 m., Yük. 0.35 m., Alt Çap. 0.35 m.

Tanım **:** Meryem ve Çocuk İsa tasvirli Korint sütun başlığı. Başlığın kalathosunda bir sıra akanthus yaprağı yer alır. Dört akanthus, kalathosta volütlerinde altındaki köşelere yerleştirilmiştir. Ön yüzdeki akanthus yapraklarının damarlarında matkap delikleri görülür. Öndeki akanthusların uçları ince dişlidir. Kalathosun altında; üstte 0.03, altında ise 0.01 m. kalınlığında bilezik bulunur. Önde kalathos merkezinde, ayakları altında suppadaneum bulunan ve arkalıklı tahtta oturan Meryem, kucağında ise sol omzuna yaşladığı Çocuk İsa yer alır. Meryem'in başı hafif sağa eğik ve abakustan yukarı birkaç 0.01 m. taşar. Köşelerdeki küçük volüter sağlamdır. Başlığın üstünde 0.05 x 0.05 m. ölçülerinde ve 0.04 m. derinliğinde yuvanın içinde kurşun görülür.

Yazıt **:** Sütun başlığının abakusunda "WTHP AΓIA" yazar. WTHP AΓIA, Soter Hagia olarak okunur ve Yüce Kurtarıcı anlamına gelir (Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 36; Öztürk, 2016a: 94; Öztürk, 2016c: 30).

Tarihlendirme **:** 5. yüzyıl[295].

[294] Eserin eski envanter kodu *A.99.1.56.*

[295] KEM'in kayıtlarında ve araştırmacılar tarafından 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 187-188, Resim 17). Bazı araştırmacılar ise bu başlığı Meryem tasvirli sütun başlığı

Yayınlar **:** Akkaya, 1994: 151, Resim 89; Koch, 2007: 252; Öztürk, 2016a: 94; Öztürk, 2016c: 30; Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 187, Resim 17.

KEM Katalog No.: 12 (Resim 380)

Resim 380 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** Yoktur.

Konum **:** KEM'in bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, köşelerindeki küçük kırık ve çatlaklar dışında sağlamdır.

Ölçüler **:** Alt Uz. 0.50 m., Gen. 0.48 m., Üst Uz. 0.85 m., Gen. 0.57 m., Yük. 0.57 m. Alt Sütun Çap. 0.48 m., Vol. Çap. 0.14 m.

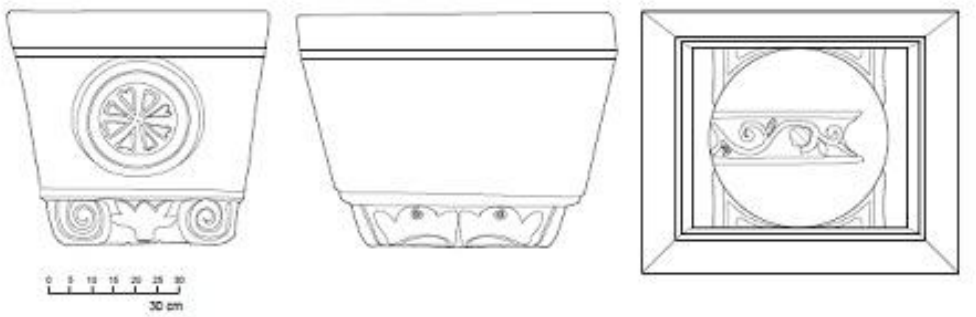
---

olarak tanımlamış ve sadece Erken Bizans dönemine tarihlendirmiştir (Koch, 2007: 252; Öztürk, 2016a: 94). Bazı araştırmacılar konuyu daha da farklı açılara taşıyarak başlığın abakusundaki *"WTHP ΑΓΙΑ"* yazıtının sonradan kazındığını ve aslında bu başlığın kentte Tanrıça Artemis'e ait bir tapınaktan devşirilmiş olabileceğini öne sürer (Akkaya, 1994: 151). Tasvir özellikleri, Korint sütun başlığının form ve tipolojik özellikleri araştırmacı tarafından sunulan yanlış verileri çürütmektedir. Kalathosunda insan başı ya da büstünün betimlendiği kompozisyon M.Ö. 1500 sonrasında sütun başlıklarında uygulanmıştır. Hellenistik dönemle İon ve Korint düzenindeki başlıkların abakus sıralarında ortada ya da abakus çiçeğinin yerinde ya da akanthus aralarında figürler uygulanmıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nda da yaygın olarak uygulanmıştır (Aydın, 2014: 371-372). Erken Bizans döneminde sütun başlıklarında insan figürleri çok yaygın olarak kullanılmamıştır. 5. yüzyıla tarihlendirilen İstanbul *Saray Sütunu* ve *Markianus Sütunu*'nda abakus sırasında insan büstleri görülür. Isauria'da Hıristiyanlar tarafından kutsal azize olarak kabul edilen Thekla'nın büstünün yer aldığı benzer özellikler gösteren sütun başlığı dikkat çeker. 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen örnekler KEM'deki sütun başlıklarını tarihlendirilmesini kolaylaştırır (Aydın, 2014: 372, Katalog 1, Fig. 1-3). Sütun başlığını 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmek mümkündür. Kalathostaki ince dişli akanthus yaprakları, abakus ve kalathus arasında Meryem ve Çocuk İsa tasviri ile Akanthus yaprakları üzerindeki matkap delikleri Theodosian tipi başlıkları hatırlatmaktadır (Peschlow, 2004: 65; Aydın, 2013: 259). Erken Bizans döneminde 5. yüzyılın ikinci yarısı ve 6. yüzyılın ikinci yarısı arasında yaygın olarak ince dişli akanthus yapraklarının sütun başlıklarını süslediği bilinmektedir[295]. Theodosios II (408-450) döneminde yaygın olarak kullanılan ince dişli akanthus yaprakları ve Abakus ve kalathosu kapsayan Meryem ve Çocuk İsa tasviri ve matkap delikleri başlığı 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmemize yardımcı olur. Başlık, ince işçilik ve form özellikleri bakımından İsatanbul'daki başlıklarla benzer özellikler gösterir (Fıratlı, 1990: 361-362). 5. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Shelley, 1943: 172, 182, Fig. 4, 15; Aydın, 2014c: 369-391).

Tanım **:** İon impost (İonik-kesik piramit) sütun başlığı, mermer. Başlığın üç yüzü sade, ön yüzünde ise rozet içinde altı yapraklı yürek yer alır. Başlığın en üstünde 0.10 m. yüksekliğinde, 0.57 x 0.85 m. ölçülerinde dik kenar (abakus) yer alır. Ön ve arka yüzde, 0.14 x 0.14 m. ölçülerinde volütler bulunur. Volütlerin arasında ön ve arka yüzde, tek sıra, dışbükey yumurta dizisi görülür. Baltheus ve pulvinuslar, kaba işçiliğe sahiptir[296]. Pulviuslarda dört şeritli baltheus yer alır. Ön yüzdeki impost farklı, ön ve arka yüzler aynıdır. Baltheus ve pulvinuslar simetriktir.

Yazıt **:** -

Çizim **:**

Çizim 193 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5. yüzyılın ikinci yarısı ve 6. yüzyıl başı[297].

Yayınlar **:** Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 184, Resim 6.

KEM Katalog No.: 13 (Resim 381, Çizim 194)

[296] İonik İmpost sütun başlığında, pulvinus üzerindeki süslemeler için bakınız (Çaylak-Türker, 2014a: 364).

[297] KEM kayıtlarında 4.-5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Benzeri örnekler incelendiğinde bu sütun başlığının tarihlendirilmesinin daha doğru olacağı görülmüştür (Tezcan, 1989: 323; Çaylak-Türker, 2014a: 349, 354). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Kautzsch, 1936: Tafel 433 (536), Shelley, 1943: 169-170, Fig. 2; Yegül, 1974: 265-274; Tezcan, 1989: 323; Loerke, 1991: 990; Mercangöz, 2000b: Res. 4-5; Mercangöz, 2008: 88, Fig. 26; Yıldırım, 2013: 176-177, Resim 132-137; Çaylak-Türker, 2014a: 337-368).

Resim 381 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** 2007.157

Konum **:** KEM'in bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, uzun kenararında ve köşelerinde kırık ve eksiker bulunan başlık sağlamdır.

Ölçüler **:** Alt Uz. 0.53 m., Gen. 0.46 m., Üst Uz. 0.85 m., Gen. 0.55 m. Yük. 0.52 m., Alt Sütun Çap. 0.42 m., Vol. Çap. 0.13 m.

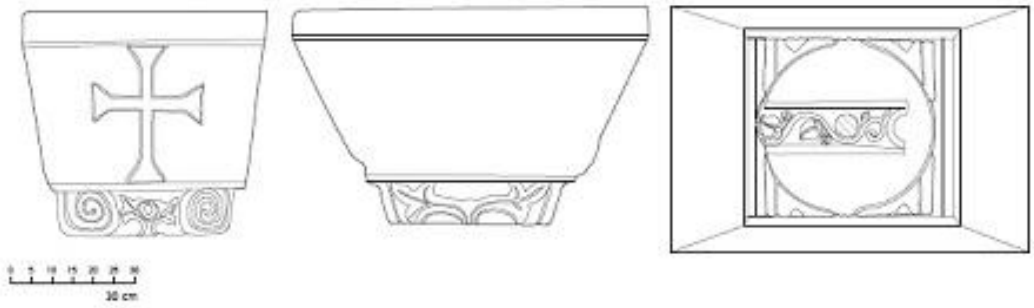
Tanım **:** İon impost (İonik-kesik piramit) sütun başlığı, mermer. Başlığın üç yüzü sade, ön yüzünde ise rozet içinde kabartma tekniğinde, imposta hakim büyük bir Latin haçı yer alır. Başlığın en üstünde 0.09 m. yüksekliğinde, 0.55 x 0.85 m. ölçülerinde dik kenar (abakus) yer alır. Ön ve arka yüzde, 0.13 x 0.13 m. ölçülerinde volütler bulunur. Volütlerin arasında ön ve arka yüzde, tek sıra, dışbükey bir yumurta, üzerindeki kanalda ise akanthus yaprakları yer alır. Kareden yuvarlağa dönen volütler, baltheus ve pulvinuslarla arkaya bağlanır. Ön ve arka yüzler birbirlerinin aynısıdır[298]. Pilviusların ortasında iki şeritli baltheus görülür. Ön ve arka yüzler birbirinin aynı, arkada farklı olarak üç yumurta dizisi bulunur Baltheus ve pulvinuslar simetriktir. Başlığının altında 0.09 x 0.53 m. ölçülerindeki alanda, 0.01 m. kabartma tekniğinde işlenmiş yaprak ve bitki dalları bulunur[299].

[298] İonik İmpost sütun başlığında, pulvinus üzerindeki süslemeler için bakınız (Çaylak-Türker, 2014a: 364).

[299] Bu kompozisyon 2007.58 ve 2007.63 envanter numaralarında kayıtlı İon-impost başlıkların altlarındaki kompozisyonlarla ölçü ve form açısından benzerlik göstermesi, aynı yapı taşından devşirilerek kullanıldığını gösterir.

Yazıt **:** -

Çizim **:**

Çizim 194 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5. yüzyılın ikinci yarısı ve 6. yüzyılın başı[300].

Yayınlar **:** Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 181-182, Resim 7.

KEM Katalog No.: 14 (Resim 382, Çizim 195)

Resim 382 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** 2007.58

Konum **:** KEM'in bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, sağlamdır.

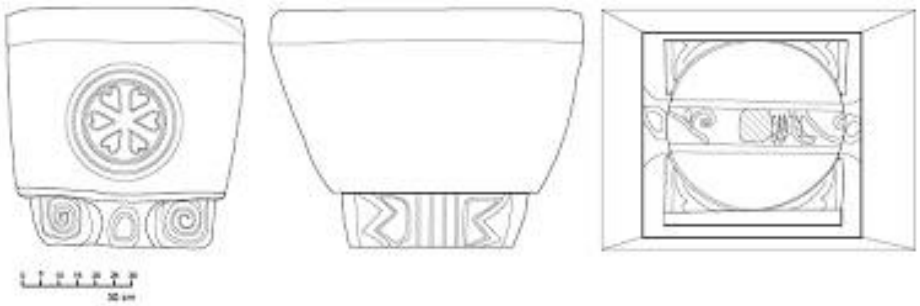
[300] Sütun başlığı, KEM tarafından 4.-5. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Araştırmacılar sütun başlığını 5.-6. yüzyıllara tarihlendirmiştir (Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 181-182, Resim 7). Benzeri örnekler incelendiğinde bu sütun başlığının 5. yüzyılın ikinci yarısı ve 6. yüzyıla tarihlendirilmesi daha doğrudur (Kautzsch, 1936: Tafel 36 (566g), Tezcan, 1989: 323; Çaylak-Türker, 2014a: 349, 354). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Kautzsch, 1936: Tafel 433 (536), Shelley, 1943: 169-170, Fig. 2; Yegül, 1974: 265-274; Tezcan, 1989: 323; Mercangöz, 2008: 88, Fig. 26; Yıldırım, 2013: 176-177, Resim 132-137; Çaylak-Türker, 2014a: 337-368).

Ölçüler **:** Alt Uz. 0.38 m., Gen. 0.38 m., Üst Uz. 0.80 m., Gen 0.50 m. Yük. 0.50 m., Alt Sütun Çap. 0.38 m., Vol. Çap. 0.10 m.

Tanım **:** İon impost (İonik-kesik piramit) sütun başlığı, mermer. Başlığın üç yüzü sade, ön yüzünde ise rozet içinde kabartma tekniğinde, impostun merkezinde madalyon içinde sekiz dilimli yürek yer alır. Başlığın en üstünde 0.08 m. yüksekliğinde, 0.50 x 0.80 m. ölçülerinde dik kenar (abakus) yer alır. Ön ve arka yüzde, 0.10 x 0.10 m. ölçülerinde volütler bulunur. Volütlerin arasında ön yüzde yaprak, arka yüzde ise bir sıra yumurta dizisi görülür. Yaprakların bulunduğu kanal dışbükeydir. Volütler kareden yuvarlağa dönecek şekilde işlenmiştir. Volütler, pulvinuslarla arkaya bağlanır. İşlenmeden bırakılan baltheus yüzeyinde yaprakar görülür. Arka yüzde tek sıra yumurta dizisi bulunur. Sütun başlığının altında 0.09 x 0.36 m. ölçülerindeki alanda 0.01 m. derinliğinde kabartma tekniğinde, yaprak ve bitki dalları bulunmaktadır. Bu alandaki bitkisel süslemeler başlığın devşirilmiş yapı taşlarından inşa edildiğini göstermektedir. Başlığın altındaki bu kompozisyon 2007.157 ve 2007.63 envanter numaralarında kayıtlı İon-impost başlıkların altlarındaki kompozisyonlarla ölçü ve form açısından benzerlik gösterir. Bu üç başlığın aynı yapı taşından devşirilerek kullanıldığı öne sürülür.

Yazıt **:** -

Çizim **:**

Çizim 195 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyılın başı[301].

[301] Sütun başlığı, KEM tarafından 4.-5. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Araştırmacılar sütun başlığını 5.-6. yüzyıllara tarihlendirmektedir (Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 186, Resim 10). Benzeri örnekler incelendiğinde bu sütun başlığı 5. yüzyılın sonu ve 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir (Tezcan, 1989: 323; Çaylak-Türker, 2014a: 339, 349, 354). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Shelley, 1943: 169-170, Fig. 2; Yegül, 1974: 265-274; Tezcan, 1989: 323; Loerke, 1991: 990; Mercangöz, 2008: 88, Fig. 26; Yıldırım, 2013: 176-177, Resim 132-137; Çaylak-Türker, 2014a: 337-368). Bitkisel süslemeler Çanakkale çevresindeki sütun başlıklarının bezemeleriyle benzer özelliktedir (Çaylak-Türker, 2014a: 364, Fig. 1m).

Yayınlar **:** Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 186, Resim 10.

KEM Katalog No.: 15 (Resim 383)

Resim 383 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** 2007.63

Konum **:** KEM'in bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer.

Ölçüler **:** Alt Uz. 0.50 m., Gen. 0.48 m., Üst Uz. 0.85 m., Gen. 0.56 m. Yük. 0.52 m. Alt Çap. 0.47 m., Vol. Çap: 0.12 m.

Tanım **:** İon impost (İonik-kesik piramit) sütun başlığı, mermer. Başlığın üç yüzü sade, ön yüzünde kabartma tekniğinde, büyük bir Latin haçı yer alır. Başlığın en üstünde 0.09 m. yüksekliğinde, 0.56 x 0.85 m. ölçülerinde dik kenar (abakus) yer alır. Ön ve arka yüzde, 0.12 x 0.12 m. ölçülerinde volütler bulunur. Volütlerin arasında ön yüzde yaprak, arka yüzde ise tek sıra yumurta dizisi yer alır. Yaprak bezemesinin bulunduğu kanal dışbükeydir. Volütler pulvinuslarla arkaya bağlanır. Baltheus yüzeyinde yaprak bezemeleri görülür. Başlığının altında 0.09 x 0.36 m. ölçülerinde, 0.01 m. kabartma tekniğine sahip sarmaşık dalları ve yapraklar görülür. Bu alandaki bitkisel süslemeler 2007.157 ve 2007.58 envanter numaralarında kayıtlı İon-impost başlıkları ile aynıdır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyılın başı[302].

Yayınlar **:** Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 181,185, Resim 8.

KEM Katalog No.: 16 (Resim 384, Çizim 196)

Çizim 196 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Resim 384 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** KEM'in bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermeri köşelerde küçük kırıkların görüldüğü başlık sağlamdır.

Ölçüler **:** Alt Uz. 0.50 m., Gen. 0.48 m., Üst Uz. 0.85 m., Gen 0.56 m. Yük. 0.52 m. Alt Çap. 0.47 m., Vol. Çap. 0.12 m.

Tanım **:** İon impost (İonik-kesik piramit) sütun başlığı, mermer. Başlığın iki yüzü sade, ön ve arka yüzünde, kabartma tekniğinde madalyon içinde Malta haçı yer alır. Başlığın en üstünde 0.06 m. yüksekliğinde, 0.56 x 0.85 m. ölçülerinde dik kenar (abakus) yer alır. Ön ve arka yüzde, 0.10 x 0.10 m. ölçülerinde volütler bulunur. Volütlerin arasında ön yüzde yaprak, arka yüzde tek sıra yumurta dizisi görülür. Ön yüzde yaprak bezemesinin bulunduğu kanal, dışbükeydir. Kanalın üzerinde Malta haçı görülür. Volütler kareden yuvarlağa dönecek şekilde işlenmiştir. Volütler, pulvinus ve baltheuslarla arkaya bağlanır. Pulvinusta, baltheus iki sıra işlenmiştir. Pulvinusta simetrik yaprak bezemeleri görülür. Arka yüzde tek sıra yumurta dizisi, impostta madalyon içinde Malta haçı bulunur. Başlığının altında 0.25 m.

[302] Sütun başlığı, KEM tarafından 4.-5. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Aştırmacılar sütun başlığını 5.-6. yüzyıllara tarihlendirmektedir (Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 181,185, Resim 8). Benzeri örnekler incelendiğinde bu sütun başlığı 5. yüzyılın sonu ve 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir (Tezcan, 1989: 323; Çaylak-Türker, 2014a: 339, 349, 354). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Shelley, 1943: 169-170, Fig. 2; Yegül, 1974: 265-274; Tezcan, 1989: 323; Loerke, 1991: 990; Mercangöz, 2008: 88, Fig. 26; Yıldırım, 2013: 176-177, Resim 132-137; Çaylak-Türker, 2014a: 337-368).

çapında sütunun oturacağı yuvar, ortasında 0.04 m. çap ve 0.03 m. derinliğinde sahip kurşun yuvası yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[303].

Yayınlar **:** Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 181,185, Resim 9.

KEM Katalog No.: 17 (Resim 385, Çizim 197)

Resim 385 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** Yoktur.

Konum **:** KEM'in bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, köşelerinde kırık ve eksik kısımlar görülür. Başlığın iki yüzünde kırmızı yağlı boya tahribatı mevcuttur.

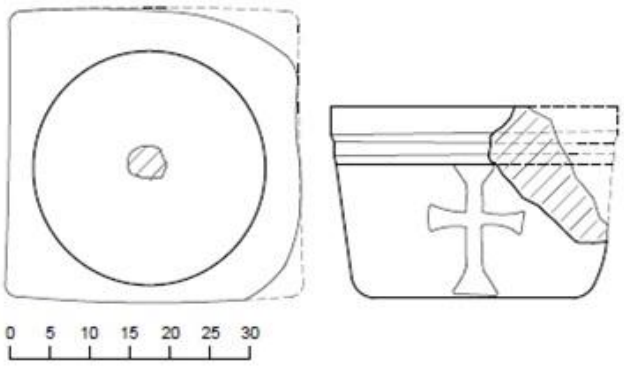
Ölçüler **:** Uz. 0.39 m., Gen. 0.39 m., Yük. 0.24 m., Alt Çap. 0.29 m.

[303] Sütun başlığı, KEM tarafından 4.-5. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Araştırmacılar sütun başlığını 5.-6. yüzyıllara tarihlendirmektedir (Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 181,185, Resim 9). Benzeri örnekler incelendiğinde bu sütun başlığı 5. yüzyılın sonu ve 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Kautzsch, 1936: Tafel 36 (566g), Hoddinott, 1963: Fig. 39; Yegül, 1974: 265-274; Tezcan, 1989: 323; Loerke, 1991: 990; Mercangöz, 2000b: Res. 4-5; Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 492, Fig. 23 c; Çaylak-Türker, 2014a: 339, 349, 354; Marano, 2016: 168, Fig. 3). Pulvinustaki bezemeler Çanakkale çevresindeki sütun başlıkları ile benzerlik gösterir (Çaylak-Türker, 2014a: 364, Fig. 1 ı).

Tanım **:** Kesik piramit sütun başlığı, dört yüzünde Latin haçı bulunur. Ön yüzdeki haçın alt kolundan, iki yana ve yukarıya akanthus yapranları uzanır. Üstte dar bir abakıs yer alır.

Yazıt **:** -

Çizim **:**

Çizim 197 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 10.-11. yüzyıl.

Yayınlar **:** -

KEM Katalog No.: 18 (Resim 386, Çizim 198)

Resim 386 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** 2005 / 5 (A)

Konum **:** KEM'in bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Kireçtaşı, yüzeyi aşınmış, köşelerinde küçük kırık ve çatlaklar görülür.

Ölçüler **:** Alt Çap. 0.34 m., Yük. 0.40 m.

Tanım **:** Kesik piramit sütun başlığı. Sütun bağlığının üç yüzeyi, kabartma tekniğinde, yivlere sahiptir. Başlığın ön yüzünde tüm alanı kaplayan dairesel bezeme merkezinde büyük bir Malta haçı bulunur. Haç kollarında, kabartma tekniğiyle yapılmış yarım daire rozetler yer alır. Bunlardan üst ve soldakiler kısmen sağlam diğerlerinin ise sadece izleri görülür. Sol üstteki kuş kısmen sağlam, sağ üstteki kuş ise aşınmıştır. Başlığın diğer üç yüzeyinde aralıksız olarak dolanan yivler bulunmaktadır. Başlığın en üstünde 0.40 x 0.40 m., ölçülerinde ve 0.04,5 m. ölçülerinde dik kenar (abakus) yer alır. Başlığın üstünde ise 0.04 x 0.04 m. ölçülerinde 0.03 m. derinliğinde kurşun yuvası, altta ise bir bilezik bulunur. Sütun kaba işçiliğe sahiptir[304].

Yazıt **:** -

Çizim **:**

Çizim 198 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[305].

Yayınlar **:** Cumalıoğlu, 2011: 266-267, Kat. No.: 189-190.

KEM Katalog No.: 19 (Resim 387, Çizim 199)

[304] Zonguldak Devrek, Özbağı İlköğretim Okulu'nun bahçesinden KEM'e taşınmıştır (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 195, Levha CLVI: Resim 2).

[305] İstanbul, İzmir, Tokat ve Çorum'daki yapılarda görülmektedir (Temple, 2013: 283-285, 275-276; Gültekin-Özmen ve Avcı, 2015: 408, Fotoğraf 11-12). Haç kolları üzerindeki dairesel kabartmalar (dairesel incili bezemeler) Konya çevresindeki levhaların üzerindeki Malta haçlarındaki kompozisyonlarla benzer özelliktedir (Temple, 2013: 191, 219-220, 351-352, Resim 411, 504). Amasra Müzesi'ndeki 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilen bir başlık ile malzeme ve dil bezemeleri açısından benzerlik gösterir (Cumalıoğlu, 2011: 266-267, Kat. No.: 189-190). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Temple, 2013: 219-220, 275-276, 283-285, 351-352, Resim 411, 504; Gültekin-Özmen ve Avcı, 2015: 408, Fotoğraf 11-12).

Resim 387 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** 2005 / 4 (A)

Konum **:** KEM'in bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Kireçtaşı, yüzeyi aşınmış, köşelerindeki kırık ve eksikler dışında diğer kısımlar sağlamdır.

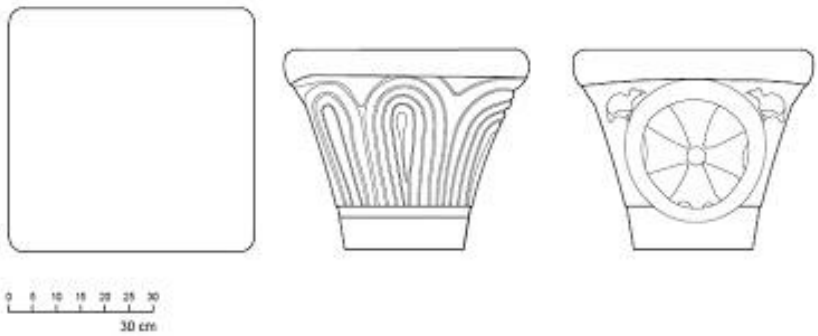
Ölçüler **:** Alt Çap. 0.38 m., Yük. 0.48 m.

Tanım **:** Kesik piramit sütun başlığı. Sütun bağlığının üç yüzeyi kabartma tekniğinde, yivlerle bezenmiştir. Başlığın ön yüzünde, büyük madalyon içinde Malta haçı bulunur. Haç kollarındaki rozetler, kabartma tekniğindedir (dairesel incili bezemeler). Üstteki rozet kazınmış, diğerleri sağlamdır. İçinde Malta haçı bulunan madalyonun sol ve sağ üst köşelerinde karşılıklı, simetrik birer kuş bulunur. Başlığın diğer üç yüzeyinde aralıksız olarak dolanan yivler bulunmaktadır. Başlığın en üstünde 0.40 x 0.40 m. ölçülerinde ve 0.04,5 m. ölçülerinde dik kenar yer alır. Başlığın üstünde ise 0.04 x 0.03 m. ölçülerinde 0.03 m. derinliğinde kurşun yuvası bulunur. En altta ince bir bilezik bulunur[306].

Yazıt **:** -

Çizim **:**

[306] Zonguldak Devrek, Özbağı İlköğretim Okulu'nun bahçesinden KEM'e taşınmıştır (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 195, Levha CLVI: Resim 2).

Çizim 199 KEM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5.-6. Yüzyıl[307].

Yayınlar **:** Cumalıoğlu, 2011: 266-267, Kat. No.: 189-190.

KEM Katalog No.: 20 (Resim 388, Çizim 200)

Resim 388 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** Yoktur.

Konum **:** KEM'in bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Kireçtaşı, köşelerinde ve volütlerin kenarlarında küçük kırıklar bulunur.

[307] Benzer başlıklar İstanbul, İzmir, Tokat ve Çorum'daki yapıların cephelerinde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır (Temple, 2013: 219-220, 275-276, 283-285, 351-352; Gültekin-Özmen ve Avcı, 2015: 408, Fotoğraf 11-12). Haç kolları üzerindeki dairesel kabartmalar (dairesel incili bezemeler) Konya çevresindeki levhalardaki Malta haçları, benzer özelliktedir (Temple, 2013: 219-220, 191, 351-352, Resim 411, 504). Amasra Müzesi'ndeki 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilen bir başlık ile malzeme ve dil süslemeleri açısından benzerlik gösterir (Cumalıoğlu, 2011: 266-267, Kat. No.: 189-190). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Temple, 2013: 219-220, 275-276, 283-285, 351-352, Resim 411, 504; Gültekin-Özmen ve Avcı, 2015: 408, Fotoğraf 11-12).

Ölçüler **:** Alt Uz. 0.46 m., Gen. 0.36 m., Üst Uz. 0.58 m., Gen. 0.42 m. Yük. 0.22 m. Alt Sütun Çap. 0.29 m., Vol. Çap. 0.10 m.

Tanım **:** İon-impost sütun başlığı, mermer. Başlığın üç yüzü sade, ön yüzde kabartma tekniğindeki dışbükey kanalda, iki madalyon içinde Latin haçı bulunur. Başlığın en üstünde 0.06 m. yüksekliğinde, 0.36 x 0.46 m. ölçülerinde dik kenar (abakus) yer alır. Ön ve arka yüzde, 0.10 x 0.10 m. ölçülerinde volütler bulunur. Volütlerin arasında ön yüzde iki niş içinde Latin haçları görülür. Ön ve arka yüzlerdeki volütler yuvarlaktır. Volütler pulvinus ve baltheuslarla arkaya bağlanır. Baltheus iki sıra işlenmiştir. Pulvinusta simetrik yaprak bezemeleri görülür[308].

Yazıt **:** -

Çizim **:**

Çizim 200 KEM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[309].

Yayınlar **:** Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 181,186, Resim 11.

Sütunlar ve Çifte Sütunlar

KEM Katalog No.: 21 (Resim 389, Çizim 201)

[308] Pulvinustaki bezemeler Çanakkale çevresindeki sütun başlıkları ile benzer özelliktedir (Çaylak-Türker, 2014a: 364, Fig. 1 ı).

[309] Sütun başlığı, KEM tarafından 4.-5. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Araştırmacılar sütun başlığını 5.-6. yüzyıllara tarihlendirmektedir (Kıpramaz ve Yıldırım, 2018: 181,185, Resim 11). Benzeri örnekler incelendiğinde bu sütun başlığı 5. yüzyılın sonu ve 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir (Çaylak-Türker, 2014a: 339, 349, 354). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Hoddinott, 1963: Fig. 39; Yegül, 1974: 265-274; Loerke, 1991: 990; Mercangöz, 2008: 88, Fig. 26; Çaylak-Türker, 2014a: 337-368).

Çizim 201 KEM, Sütun, Ön Yüz, Haç (Gür, 2018)

Resim 389 KEM, Sütun, Ön Yüz, Haç (Gür, 2018)

Konum **:** KEM'in bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, üstü kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 1.20 m., A.Çap. 0.29 m., Ü.Çap. 0.29 m.,

Tanım **:** Mermer sütun 0.29 m. çapındadır. 1.20 m.den yukarısı kırık olan sütunun ön yüzünde 0.13 x 0.10 m. ölçülerinde kazıma tekniğinde yapılmış bir Latin haçı bulunur.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

KEM Katalog No.: 22 (Resim 390, Çizim 202)

Çizim 202 KEM, Çifte Sütun (Gür, 2018)

Resim 390 KEM, Çifte Sütun (Gür, 2018)

Envanter No **:** 2002 / 27 (A)

Konum **:** KEM'in bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Kireçtaşı, silindirik kısımlarda ve altta yoğun çatlaklar görülür.

Ölçüler **:** Uz. 1.80 m., Der. 0.50 m., Gen. 0.25 m. Üstteki Bilezik Kal. 0.09 m., Alt Bilezik Kal. 0.10 m.

Tanım **:** Çifte sütun. Ön ve arka yüzler yuvarlatılmış, iki yandan geniş dikdörtgen silme ile birleştirilmiştir. Sütunlar üstte ve altta basit birer bilezik ile sun bulur. Ön yüzde, üstte büyük bir Latin haçı yer alır. Diğer cepheler sade ve yalındır. Sütunun yüzeyinde kaba murç izleri görülmektedir. Sütunun alt ve üst köşelerinde kısmen kırık yerler bulunmaktadır. Ön yüzde, haçın altında beyaz ve gri boya izleri bulunur.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[310].

Yayınlar **: -**

Payeler[311]

KEM Katalog No.: 23 (Resim 391, Çizim 203)

Çizim 203 KEM, Paye (Gür, 2018)

Resim 391 KEM, Paye (Gür, 2018)

Envanter No **:** A00141

Konum **:** KEM'in bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, dar kenarlarında kırık ve eksikler görülür. Ön ve arkadaki geniş yüzeylerde derin çatlaklar mevcuttur.

Ölçüler **:** Yük. 1.08 m., Gen. 0.22 m., Der. 0.17m., Üst Kaide Çap. 0.16,8 m., Üst Kaide Yük. 0.20 m.

[310] Karabük sınırları içerisinde kireçtaşından yapılmış benzeri çifte sütun örnekleri bulunur (Cumalıoğlu, 2011: 258, Kat. No.: 181). Benzer örnekler için bakınız: (Parman, 2002: 200, Levha 134, Foto. 184). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Parman, 2002: Levha 134, Foto. 184; Çaylak-Türker, 2009: 209, Fig. 1,3-4; Keskin, 2010: 90-97, Resim 58-65, Cumalıoğlu, 2011: 133).

[311] KEM'in arka bahçesinde templon payeleri ve payelere ait sütun parçaları yer alır.

Tanım **:** Mermer paye, payenin ön yüzünde dikdörtgen silme içinde kabartma tekniğinde soffit yer alır. Sol dar kenar ve arka yüzü sade işçilidir. Payenin sağ dar kenarında levhanın yerleşebileceği dikdörtgen yuva bulunur. Payenin ön yüzünde sol üst köşe kırık, arka ve yan yüzlerde kırık ve eksikler bulunur.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[312].

Yayınlar **: -**

KEM Katalog No.: 24 (Resim 392, Çizim 204)

Çizim 204 KEM, Paye (Gür, 2018)

Resim 392 KEM, Paye (Gür, 2018)

Konum **:** KEM'in bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

[312] Zonguldak'ın Gökçebey/Tefen ilçesinden müzeye taşınmıştır. Araştırmacılar bu eseri yanlışlıkla sütun olarak değerlendirmiştir (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 194, Levha CLV). Benzer form, malzeme ve teknik özelliklerine sahip payeleri Anadolu ve çevre yerleşimlerin kiliselerinde görmek mümkündür (Alpaslan, 1996: 79, Çiz. 6, 51, Resim 22-23; Ötüken, 1996: 65, 70-71, Abb. 5a-b; Parman, 2002: Levha 51, Foto 56). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Hoddinott, 1963: 129, Fig. 204; Alpaslan, 1996: 79, Çiz. 6, 51, Resim 22-23;Ötüken, 1996: 65, 70-71, Abb. 5a-b; Speiser, 1999: 132-133, Fig. 1; Parman, 2002: Levha 51, Foto 56; Jukić, 2010: 102-103, Kat. No. 11-12; Cumalıoğlu, 2011: 133; Vitto, 2017: 222-231).

Malzeme ve Durum **:** Mermer, paye ortadan yatay şekide kırıktır. Köşelerinde kırık ve eksik kısımlar görülür.

Ölçüler **:** Yük. 1.10 m., Gen. 0.19 m., Der. 0.15m., Üst Kaide Çap. 0.15 m., Üst Kaide Yük. 0.11 m.

Tanım **:** Mermer paye, ön ve arka yüz simetriktir. Her iki yüzde dikdörtgen çerçeve içinde soffit bezeme bulunur. Dar kenarlarında ise levhaların yerleştirilmesi için açılmış kanallar bulunur. Ön ve arka yüzler kaliteli, kısa kenarlar ise kaba işçiliğe sahiptir. Ortadan yatay olarak kırılmıştır. Kırığın olduğu alanda işçilik hatası görülmektedir. Bu bölüm içbükey işlenmiş ve zamanla kırılmıştır. Yüzeyi kararmış ve zamanla aşınmıştır[313].

Yazıt **: -**

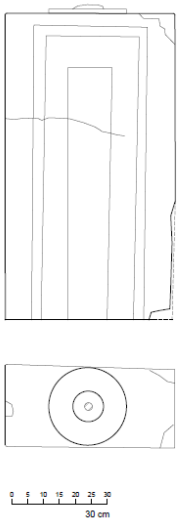
Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[314].

Yayınlar **: -**

KEM Katalog No.: 25 (Resim 393, Çizim 205)

[313] Zonguldak'ın Gökçebey/Tefen ilçesi sınırlarından müzeye taşınmıştır. Araştırmacılar bu eseri yanlışlıkla sütun olarak değerlendirmiştir (Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 194, Levha CLV).

[314] Benzer form, malzeme ve teknik özelliklerine sahip payeleri Anadolu ve çevre yerleşimlerin kiliselerinde görmek mümkündür (Alpaslan, 1996: 79, Çiz. 6, 51, Resim 22-23). İzmit'teki benzeri templon payeleri için bakınız (Duyuran, 1951: Res. 5-6). Erken Bizans dönemine tarihlendirilen templon düzenlemelerindeki payelerin benzerleri Yunanistan Paros'ta bulunmaktadır (Μητσανη, 2006: 88, Fig. 25). Afyon Müzesi'ndeki ve İzmit'teki benzeri templon payeleri için bakınız (Duyuran, 1951: Res. 5-6; Dumankaya ve Ekmekçi, 2018: 381, 385, Res. 8-9). Paye, üzerindeki kaide formu 5.-6. yüzyıl arasına tarihlendirilen Güzelyalı Köksal Motel önündeki payelerle benzerlik gösterir (Ötüken, 1996: 65, 70-71, Abb. 5a-b). AAM'de de 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen benzer örnekleri yer alır. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Duyuran, 1951: 214, Resim 3, Resim 6; Hoddinott, 1963: 129, Fig. 204; Alpaslan, 1996: 79, Çiz. 6, 51, Resim 22-23;Ötüken, 1996: 65, 70-71, Abb. 5a-b; Speiser, 1999: 132-133, Fig. 1; Parman, 2002: 126, Foto. 52; Μητσανη, 2006: 88, Fig. 25; Jukić, 2010: 102-103, Kat. No. 11-12; Karauğuz ve Akış ve Kunt, 2010: 194, Levha CLV; Keskin, 2010: 153-155, Resim 130-132; Cumalıoğlu, 2011: 133; Vitto, 2017: 222-231; Dumankaya ve Ekmekçi, 2018: 381, 385, Res. 8-9).

Çizim 205 KEM, Paye (Gür, 2018)

Resim 393 KEM, Paye (Gür, 2018)

Konum **:** KEM'in Bahçesi

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, üstte kaide kırık ve eksik, köşelerde ise kırık ve çatlaklar görülür.

Ölçüler **:** Yük. 1.01 m., Gen. 0.55 m., Der. 0.25 m., Üst Kaide Çap. 0.24 m., Üst Kaide Yük. 0.02 m.

Tanım **:** Mermer paye, ön ve arka yüzde iç içe geçmiş dikdörtgen çerçevelerin merkezinde, kabartma tekniğinde soffit yer alır. Dar iki kenarda ise levhaların yerleştirilmesi için dikdörtgen yuvalar açılmıştır. Yuvaların en üst seviyelerinde iki yanda birer kurşun deliği bulunur. Payenin üstü kırık ve eksiktir. Ön yüzünde, soldan sağa büyük bir çatlak, köşelerde ise kırıklar görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[315].

[315] Benzer form, malzeme ve teknik özelliklerine sahip payeleri Anadolu ve çevre yerleşimlerin kiliselerinde görmek mümkündür (Alpaslan, 1996: 79, Çiz. 6, 51, Resim 22-23; Ötüken, 1996: 65, 70-71, Abb. 5a-b; Parman, 2002: Levha 51, Foto 56). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Alpaslan, 1996: 79, Çiz. 6, 51, Resim 22-23; Ötüken, 1996: 65, 70-71, Tafel 4-5, Abb. 5a-b; Parman, 2002: Levha 51, Foto 56; Keskin, 2010: 153-155, Resim 130-132; Arslan, 2014: Levha 154, Resim 161).

Yayınlar **: -**

Kiborium Kemeri[316]

KEM Katalog No.: 26 (Resim 394-396, Çizim 206-207)

Resim 394 KEM, Kiborium Kemeri (Gür, 2018)

Envanter No **:** A. 991.74

Konum **:** KEM'in bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 17-18.03.2018, 29.04.2018

Teknik **:** Süslemeler kabartma ve kazıma, yazılar ise kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, yarısı kırık ve eksiktir. Parçanın ün yüzü, ortadaki ince kısımda dikey olarak kırımlı, alçı ile birleştirilerek sağlamlaştırılmıştır. Köşelerde kırık ve eksiker bulunan parçanın yüzeyi aşınmıştır.

Ölçüler **:** Uz. 1.45 m., Gen. 0.68 m., Yük. 0.47 m., Kal. 0.08 m.

Tanım **:** Mermer, kiborium kemerinin yarısı kırık ve eksiktir. Kare kesitli levhanın sadece ön yüzü kısmen sağlam, yan yüzlerin ise yarısı kırık ve eksiktir. Kiborium

[316] KEM'in bahçesinde, bir kiborium kemerinini ön yüzüne ait mermer iki parça bulunmaktadır. KEMM tarafından restore edilerek birleştirilen ve içerisine ahşap bir destek ile altına 0.50 m. yüksekliğinde taştan kaide yerleştirilerek sağlamlaştırılmıştır.

kemeri, kare planlı, dört köşede kare, silindirik ya da poligonal taşıyıcılara oturur. Ön yüzde dikdörtgen form içinde altta altta yuvarlak kemer yer alır. Kemer üstte kabartma dairesel madalyon içinde kabartma tekniğinde Malta haçı görülür. Madalyonun iki yanında simetrik birer ağaç bulunur. Yuvarlak kemer köşelerde üçgen alanlar oluşturmuştur. Köşelerdeki üçgen alanlarda kabartma tekniğinde tavuskuşları, merkezde madalyon içindeki Malta haçına yönelerek haçın kenarındaki ağaçlara gagalarıyla temas eder.

Resim 395 KEM, Kiborium Kemeri, Tavuskuşları ve Malta Haçı (Gür, 2018)

Kemerin ön yüzü ortadan dikey kırık, iki ise sağlamdır. Yarım bölümlerde de ön yüzde olduğu gibi yuvarlak kemerin köşelerindeki tavuskuşları merkeze yönelmiştir. Tavuskuşlarının başları ile kemerin yan ve arkaları kırık ve eksiktir.

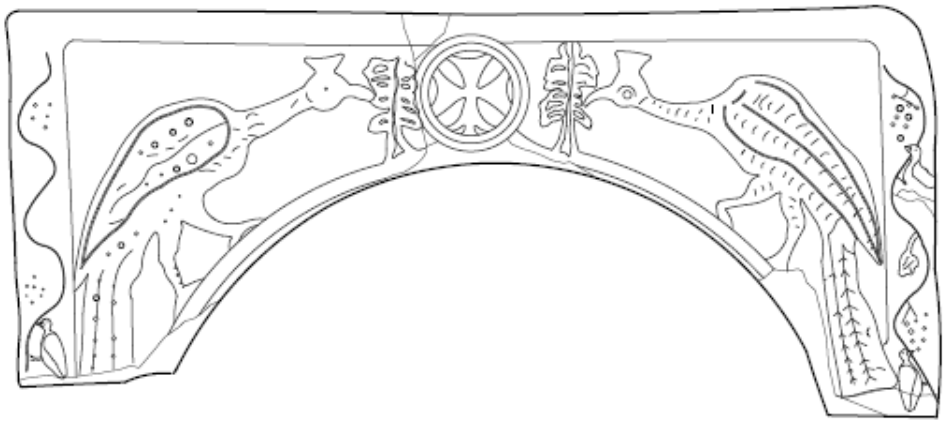

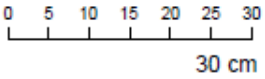
Resim 396 KEM, Kiborium Kemeri, İçteki Yüz, Haç Türleri (Gür, 2018)

Yazıt **:** Eserin bir kenarında *"Bu yapıyı - - - - - yaptırdı"* yazar. Yazıt aşırı tahrip olduğu için yaptıranın adı okunamamıştır[317].

Çizim **:**

[317] 27.10.2018 tarihinde Dr. Öğretim Üyesi Bülent Öztürk tarafından okunmuştur. Refrigerium kompozisyonu Hıristiyan sanatında çok fazla tasvir edilmiştir. Küçük el sanatlarında mimari plastik eserlerde ya da duvar resimleri başta olmak üzere birçok yerde ölümsüzlüğü, yeniden doğuşu ya da ruhsal arınmayı temsil etmek için tasvir edilmiştir (Öztürk, 2016a: 94).

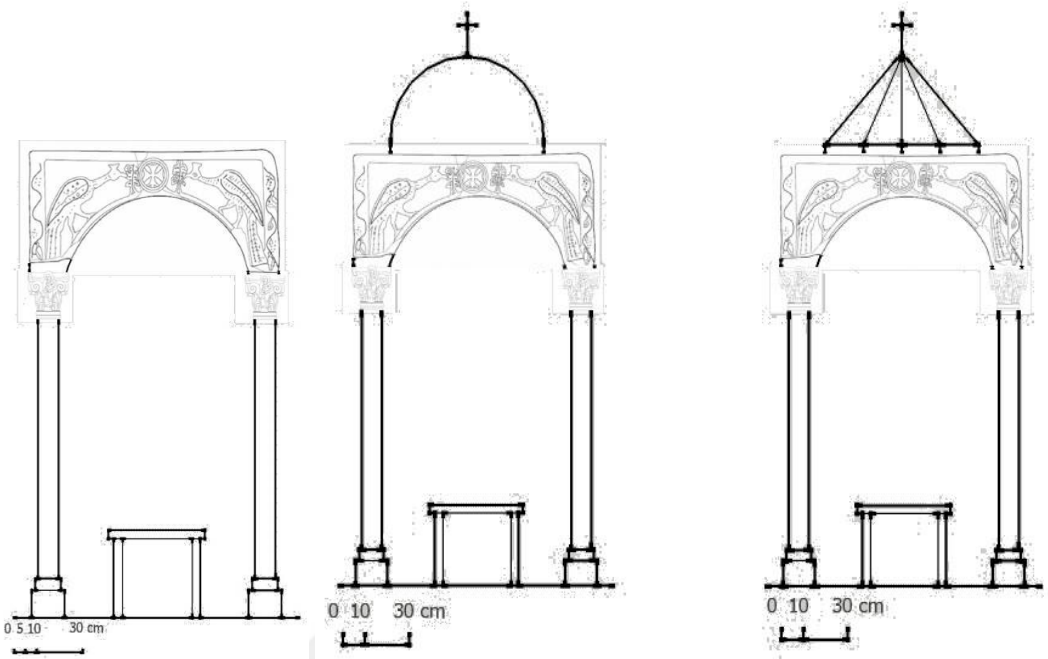
Çizim 206 KEM, Kiborium Kemeri, Ön Yüz (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[318].

Yayınlar **:** Öztürk, 2016a: 94.

Restitüsyon **:** KEM'ndeki parça hakkında aşağıdaki gibi restitüsyon önerileri sunulmuştur.

[318] Kiborium kemeri, dört cepheli, dört serbest sütun üzerinde durmaktadır. Sütun ve kiborium kemerlerinin arasında sütun başlıkları geçişi sağlamaktadır. KEM'deki figürlü sütun başlığı ve müze bahçesindeki kırık, küçük sütun parçaları bu kiboriuma ait olabilir. Kiborium kemeri Kuzeybatı Karadeniz'deki dini yapılar için ünik bir örnektir. Bir yüzü ve iki yan kenarına ait yarım parçalarla tespit edilen kiborium örnekleri, parçalardan restitüsyon önerisi sunmamıza yardımcı olmuştur. Orlandos tarafından sunulan kiboriumlar referans olarak kabul edilmiştir (Orlandos, 1952: 473, 476, 478, Fig. 434, 437). Liturjik mimari parçayı müzenin arşivindeki liturjik sütun başlıklarıyla tamamlamanın doğru olacağını düşündük bundan dolayı da kiboriumun başlıklarını müzedeki başlıklardan belirledir. Restitüsyonda tamamlanan bölümler koyu çizgilerle ifade edilmiş, sütun başlıkları ve özgün kiborium ve sütun başlığının çizimleri ile birleştirilerek sunulmuştur. Kiboriumarnlar çoğunlukla buradaki örnekte de olduğu gibi dört destek üzerinde yer almaktadır. Bunun dışında dörtten fazla taşıyıcılara sahip örnekler de bulunmaktadır. Çoğunlukla çevreleri açık, mermer, taş ahşap ya da metal örnekleri bulunmaktadır. Kiboriumların örtüleri düz, kubbe, piramit ya da koni şeklindedir (Özyurt-Özcan, 2004: 83). Kiboriumun üzerinde muhtemelen bir kubbe ya da konik bir külah yer almaktadır. Liturjik parçanın her ne kadar yarısı kırık olsa da üzerinden bakıldığında parçanın ortasında dairesel bir yay görülmektedir. Bu bölümde çoğunlukla kubbe ya da külah yer almaktadır. Orlandos, Hoddinott ve Özyurt-Özcan tarafından çizimleri sunulan kiboriumlarda her iki örnekteki örtü sistemleri görülmektedir (Orlandos, 1952: 473, 476, 478, Fig. 434, 437; Hoddinott, 1963: 165, Fig. 76; Özyurt-Özcan, 2004: 90-94).

Çizim 207 KEM, Kiborium Kemeri, Restitüsyon (Gür, 2018)

Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Dönemi, Dini Mimari Plastik Eserler

Amasra ve çevresindeki alanlarda gerçekleştirilen çalışmalarda birçok mimari plastik eser tespit edilmiştir. Tespit edilen eserler arasında Bizans dönemine tarihlendirilen paye ve sütunlar, levha, sütunlar, çifte sütunlar, sütun kaideleri, yazıt[319] ve mezar taşları, ambon parçaları (kaide, paye ve levha) ve diğer mimari plastik eserler kentteki dini yapılar hakkında bilgiler sunar. Bunların dışında Cenevizler'e ait birçok kabartma ve arma bulunmkatadır. Cenevizler'e ait armalar ve Bizans dönemi dışındaki eserler incelenmemiştir.

Zamanın olumsuz koşulları ve beşeri faktörler sebebiyle Bizans dönemine tarihlendirilen mimari plastik eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Osmanlı döneminde bu kalıntıların bazıları, yapıların inşası sırasında ya da mezartaşları olark kullanılmıştır. Yakın tarihte yok edilen Amasra'daki Osmanlı mezarlığı sınırlarında birçok mezar taşı tespit edilmiştir. 1970'lere kadar kısmen tespit edilen mezar taşlarının çoğunlukla sütunlar, bloktaşlar, levhalar ya da plastırlardan inşa edildiği görülmüştür[320].

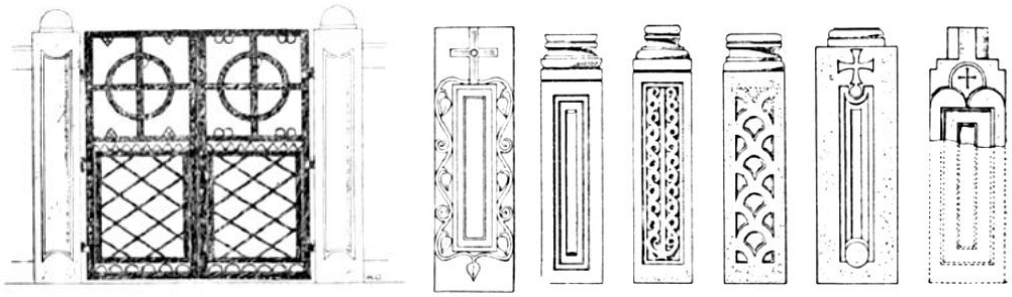
AAM'in bahçesinde sergilenen mimari plastik eserlerin tamamına yakını toprağa gömülü olarak teşhir edilmektedir. Bundan dolayı eserlerin toprak altında kalan bölümlerini incelemek ve ölçülerini almak mümkün olmamıştır. Eserlerin toprak yüzeyindeki kısımları ölçülmüş, toprak altındaki bölümleri ise incelenememiştir.

Paye ve Monolit Sütunlar

AAM'in bahçesinde sergilenen payeler, kentteki dini yapılar hakkında bilgi sunar. Tespit edilen örnekler templon ve ambonlarda kullanılmış liturjik eserlerdir. Levhaların aralarında kullanılan ve onların dik durmalarını sağlayan payelerin genellikle öne ve arkaya bakan yüzeylerinde süslemeler bulunmaktadır. Bulundukları alanlara göre süslemeli yüzeylerinin sayıları değişir. Köşelere gelen payelerin üç yüzü bezenmiş ya da sadece soffit bezemeler işlenmiştir. AAM'in bahçesindeki payelerin çoğunlukla iki yüzleri süslü ve soffit süslemeleriyle belirtilmiştir. Birkaç payenin ise ön ve arka yüzlerinde yoğun bitkisel ve haç süslemeleri görülmektedir.

İlk olarak naos ile kutsal bema alanını birbirinden ayırmak amacıyla kiliselerde kullanılan templonlar 5. yüzyılın ortalarından itibaren daha uzun bir görünüme sahip olmuştur (Orlandos, 1952: 524-525, Fig. 489, Fig. 479-480; Bouras, 1991: 2023). 6. yüzyıldan itibaren kiliselerde yaygın olarak kullanılan templonlar Geç Bizans dönemine kadar kiliselerde liturjinin parçası olmuştur (Bouras, 1991: 2023-2024; Alpaslan, 1996: 54) (Çizim 208).

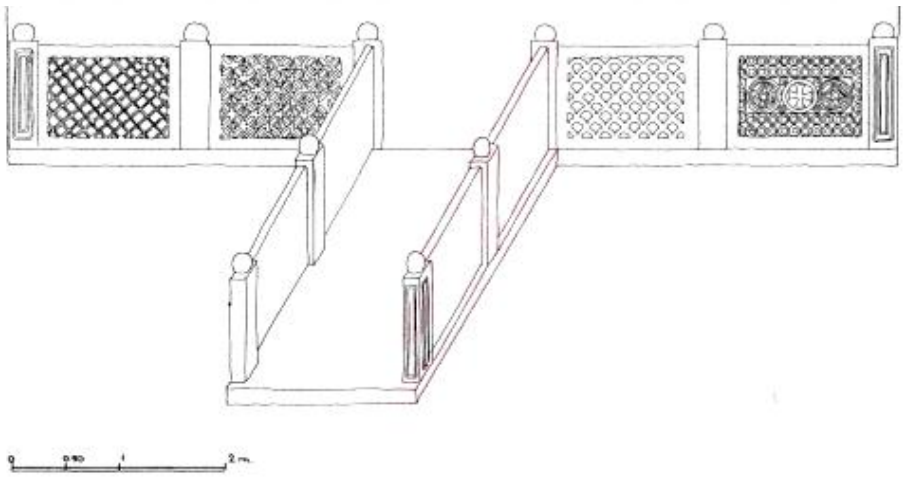
[319] Amasra'da tespit edilen yazıtlar için bakınız: (Mendel, 1901: 32-36; Marek, 1993: 157-178).
[320] Amasra'daki mezarlıkta, 1712 tarihli Osmanlı dönemi mezar taşı olarak kullanılan devşirme paye için bakınız: (Eyice, 1965: 78).

Çizim 208 Templon Kapısı ve Templon Payeleri (Orlandos, 1952: 513, 518, Fig. 474, 479)

Erken Bizans dönemine tarihlendirilen payelerin üzerlerinde çoğunlukla dikdörtgen bordürler ya da soffit bezemeleri görülür. Orta Bizans dönemine tarihlendirilen payelerin üzerinde iç içe geçmiş kareler, dairesel düğümler ve eşkenar dörtgenlerden oluşan süslemeler görülmektedir. Payeler genellikle stylobatların üzerlerindeki kare ya da dikdörtgen yuvalara oturmaktadır (Bouras, 1991: 2023; Çavdar, 2014: 25).

5. yüzyıl sonrasında büyük gelişme gösteren tamplonların bema ekseninden doğuya doğru ortadan bir giriş yolu (solea) bulunmaktadır. Pi sayısı (Π- π) gibi görünen alanda küçük bariyer şeklinde küçük levha ve payelerden oluşan templonlar liturjinin parçası olmuştur (Orlandos, 1951: 535-538, Fig. 501-502; Chatzidakis, 1978: 327; Bouras, 1991: 2023; Taft, 1991: 1923) (Çizim 209).

Çizim 209 Templon ve Solea (Alpaslan, 1996: Çizim 45)

İkonoklasmus dönemine (726-842/843) kadar gelişim göstererek kullanılan solealar, İkonoklasmus sonrasında önemini yitirmiştir (Taft, 1991: 1923). Eken Bizans döneminde yaygın olarak kullanılan alçak templonlar, halkın templonların arkasında gerçekleşen seramoniyi seyretmelerini sağlamaktadır (Ermiş, 2004: 77). Alçak templonların yanında yüksek templonlar da görülmeye başlamıştır. Bu templonlara sütunlu templonlar da adı verilmektedir

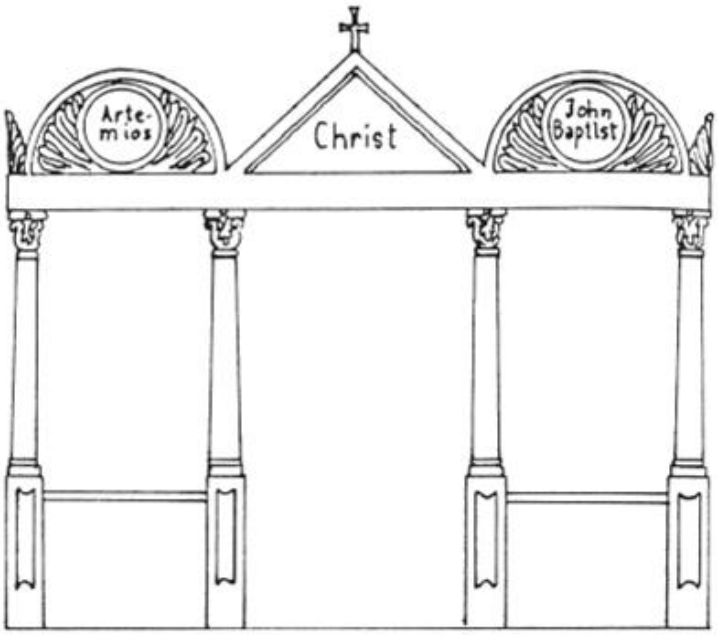
(Doğan, 2005a: 33). Templonların yükselmesi, halkın bemada gerçekleşen seramoniyi izleyemeden sadece sesler, dualar ve ilahilere görmeden eşlik etmelerine neden olmuştur (Ermiş, 2004: 77). templonlarda sütunlar ve payelerin aralarında yer alan levhalar taş ya da mermer malzemelerden inşa edilmiştir (Bouras, 1991: 2023). Halk ile din adamları arasındaki yüksek templonların çoğunlukla naosa bakan yüzeyleri bezemelerle yalın bir durumdan kurtarılmış, halkın ilgisi doğuya yöneltilmiştir (Ermiş, 2004: 77).

Amasra Arkeoloji Müzesi'nde gerçekleştirilen incelemelerde payelerin ve levhaların üzerine yerleştirildikleri stylobatlara ait in situ buluntu tespit edilememiştir. Mevcut ya da tespit edilebilecek kiliseler üzerin zemininde gerçekleştirilecek çalışmalar doğrultusunda yeni verilerin ve templonlara ait stylobat izlerinin tespit edilebileceği tahmin edilmektedir.

Bezemelerin görüldüğü payeler, sayıca azdır. Kapılar ve ambonların yanlarındaki korkulukların uccılarında yer aldığı düşünülen küçük payelerden biri, günümüzde müze bahçesinde bulunur.

Ambonların dışında levhaların ortasındaki kapıların yanında, bu zarif payelerin kullanılmıştır (Alpaslan, 1996: 54; Koch, 2007: 72).

Kiliselerde iki tipte templon kullanılmaktadır. Bunlardan ilk gruptakiler stylobat üzerine yerleştirilen bir paye, payenin üzerine de paye/monolit paye-sütun yer almaktadır. Bunların üzerinde ise sütun başlıkları yerleştirilir ve başlıkların üzerlerinde ise templon arşitravlarının yerleştirildiği yüksek templonlardır (Chatzidakis, 1978: 328; Aydın, 2000: 217). İkinci grubu oluşturan templonlar ise ilk gruptan farklı olarak üzerlerinde küresel bir topuzun bulunduğu zarif payeler arasında kısa ve dar levhaların yerleştirildiği alçak templonlardır (Chatzidakis, 1978: 327; Aydın, 2000: 217). Monolit templon payeleri kiliselerde kullanılan liturjik mimari elemanlardır. Kare, dikdörtgen, poligonal ve silindirik monolit templon payeleri bulunmaktadır. Orta Bizans dönemine tarihlendirilen kiliselerin templonlarında monolit sütun ve kiliselerinin templonlarında yoğun kullanılmıştır (Temple, 2013: 319).

Çizim 210 Aziz Artemios Templonunun Konstrüksiyonu (Speiser, 1999: Fig. 1; Vitto, 2017: 225, Fig. 4)

Erken Bizans döneminde templonlarda sütunların kullanıldığı örnekler bilinmektedir. Bu sütunların üzerlerinde kompozit ve korint sütun başlıkları kullanılmıştır (Temple, 2013: 321). Büyük sütunların görüldüğü templonlar 5.-6. yüzyılda yaygındır. İstanbul ve Atina çevresindeki yapılarda yaygın olarak uygulanmıştır (Alpaslan, 1996: 54). Kare, dikdörtgen, poligonal ya da silindirik sütunların üzerlerinde kullanılan monolit başlıklı payeler ise daha çok Orta Bizans dönemine tarihlendirilen dini yapılarda tercih edilmiştir. Monolit başlıklar yukarıda arşitravı desteklemektedir (Alpaslan, 1996: 54, 207; Temple, 2013: 321) (Çizim 210).

İznik Hagia Sophia, İstanbul Pantokrator Kilisesi, Uşak Sebastia Kilisesi, Atina Ilisos Bazilikası, Lokres Taxiarkhes Kilisesi ve Atina Oniki Havariler Kilisesi'nin templonları Orta Bizans dönemine tarihlendirilmektedir (Alpaslan, 1996: 55; Συθιακακη-Κριτσιμαλλη, 2006: 125-136).

Amasra Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde her iki templon grubuna ait paye ve monolit paye-sütunlara ait parçalar bulunmaktadır. Müze bahçesinde bu templonlara ait levhalar bulunmaktadır. Templonlarda çeşitli mermer ve taş malzemlerden inşa edilmiş levhalar bulunur. Genellikle dini yapılarda kullanılan paye ve levhalarda, yöresel malzemeler kullanılmıştır. Ana malzeme mermer ve taştır. Mermer daha çok önemli yapılarda ve maddi gücün elverdiği ölçüde kullanılmaktadır. Daha da önermlisi ise renkli mermerden inşa edilmiş levha ve payelerdir. Amasra Arkeoloji Müzesi'nin teşhirindeki levhalar ve payelerin hepsi kaliteli mermerden inşa

edilmiştir. Bizans dönemine tarihlendirilen levhaların üzerlerinde ajour, kazıma, kabartma ve oyma tekniğinde süslemeler görülür (Aydın, 2000: 73).

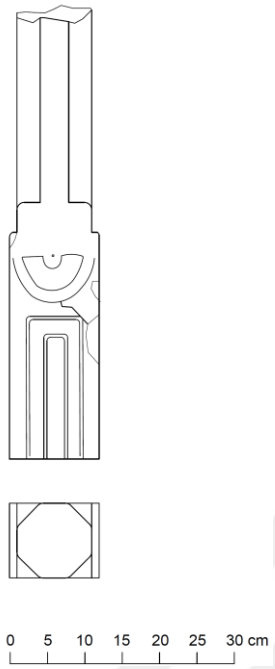
Tespit edilen levhaların ve payelerin büyük kısmı Erken Bizans (5.-6. yüzyıl) dönemine tarihlendirilmktedir. Bölgede gerçekleştirilen incelemelerde KEM'in bahçesinde ve müze denetimindeki Kayaya Oyma Yapı I.'de tespit edilen levhalar çoğunlukla Orta Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. Amasra Arkeoloji Müzesi'nde tespit edilen levhaların yüzeylerinde çoğunlukla yürek ve haç görülürken KEM'deki eserlerin ön yüzlerinde haç, sarmaşık dal ve yaprakları, Orta Bizans döneminin hakim kompozisyonu eşkenar dörtgenler görülür.

Levhanın benzeri örnekleri Frigya'da tespit edilen mimari plastik eserler arasında görülmektedir. Kompozisyon açısından kısmen değişiklik gösteren levhalarda kullanılan haç, geometrik ve bitkisel süslemeler ortaktır (Parman, 2002: 166-167, 171-172, 114b, 115, 125-126).

Levhanın yüzeyinde kullanılan köşeleri düğümlü eşkenar dörtgen bezemesinin benzerlerinin yaygın olarak payeler ve arşitravların üzerine işlendiği görülmektedir. Tespit edilen örnekler çoğunlukla Orta Bizans dönemine (10.-11. yüzyıl) tarihlendirilmektedir **(**Parman, 2002: 106-Foto. 14a, 107-Foto.15a-16, 107-Foto.17, Foto. 24, 113-115, Foto. 26a-e, 123-125-Foto.49-51; Ermiş, 2004: 93-94, Resim 11,14-15).

Müzenin bahçesinde yer alan mimari plastik eserlerin üzerindeki eser numaları günümüzde okunamamaktadır. Eserlerin birçoğunun katalog ve envanter numaralarında değişiklik olduğu öğrenilmiş bundan dolayı katalogta eserlerin sadece tespit edilenlerinin envanter numaraları sunulmuş diğerleri belirtilmemiştir.

AAM Katalog No.: 1 (Resim 397, Çizim 211)

Çizim 211 AAM, Paye (Gür, 2018)

Resim 397 AAM, Paye (Gür, 2018)

Konum : AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi : 28-29. 07. 2018

Teknik : Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum : Mermer, payenin üstu kırık ve eksiktir. Köşelerinde küçük kırık ve aşınmış kısımlar görülür.

Ölçüler : Uz. 0.60 m., Alt Kaide Gen. 0.33 m., Der. 0.33 m., Üst Çap. 0.27 m.

Tanım : Monolit payenin altındaki dikdörtgen, üstteki sekizgendir. Mermer payenin altında küçük bir bölüm ile mololit sekizgen üst bölüm kırık ve eksiktir. Ön yüzünde soffit yer alır. Alttaki dikdörtgen payenin arka yüzünde kenet deliği bulunur.

Yazıt : -

Tarihlendirme **:** 9.-12. yüzyıl[321].

Yayınlar **: -**

AAM Katalog No.: 2 (Resim 398, Çizim 212)

Çizim 212 AAM, Paye (Gür, 2018)

Resim 398 AAM, Paye (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, köşelerdeki küçük kırıklar dışında diğer kısımlar sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 1.10 m., Gen. 0.28 m., Der. 0.20 m., Kaide Çap. 0.20 m.

[321] Allta kare ve üstte sekizgen mololit paye, 8.-9. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Orta Bizans dönemine tarihlendirilen birçok monolit paye ile benzerlik göstermektedir. Uşak'ın Banaz İlçesi, Şabanköy mevkinden satın alınarak Uşak Müzesi'ne getirilen mololit yaye (8.-9. yüzyıl), benzerlik göstermektedir (Parman, 2002: 131, Levha 41-Foto. 36). Lokros Taxiarkhes Kilise'nin 12. yüzyıla tarihlendirilen templonundaki monolit payeleri ile benzer formdadır (Συθιακακη-Κριτσιμαλλη, 2006: 127-128, Fig. 1-2). Daha önce bu parça ile ilgili monografik ya da analojik bir çalışma yapılmamıştır. 9.-12. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Bouras, 1991: 2023-2024; Parman, 2002: Foto. 36; Συθιακακη-Κριτσιμαλλη, 2006: 127-128, Fig. 1-2; Keskin, 2010: 158-161, Resim 139-142).

Tanım **:** Payenin ön ve arka yüzünde soffit motofi yer almaktadır. Dikdörtgen payenin ön ve arka yüzlerindeki soffit yüksek kabartma tekniğindedir. Levhanın yerleşeceği kısa kenar, içbükeydir. Payenin ön yüzünde sonradan açılmış bir kenet deliği bulunur.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[322].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 3 (Resim 399, Çizim 213)

Çizim 213 AAM, Paye (Gür, 2018)

Resim 399 AAM, Paye (Gür, 2018)

Envanter No **:** 245

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

[322] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Duyuran, 1951: 214, Resim 3, 5, 6; Parman, 2002: 126, Foto. 52; Dumankaya ve Ekmekçi, 2018: 381, 385, Res. 8-9).

Malzeme ve Durum **:** Mermer, keskin köeşerde ve üstte kırık, eksik ve aşınmış kısımlar görülür.

Ölçüler **:** Uz. 0.93 m., Gen. 0.24 m., Der. 0.20 m., Kaide Çap. 0.20 m., Yük. 0.09 m., Üstteki haç, Gen. 0.09 m., Uz. 0.10 m., Der. 0.03 m. soldaki yuva Gen. 0.10 m., Uz. 0.72 m., Der. 0.02 m.

Tanım **:** Mermer paye, üstteki topuz kırık, ön yüzde dikdörtgen soffit yer alır. Ön yüzde sonradan açılmış üç kenet deliği izi bulunur. Payenin üstündeki topuz kırılmış, yerine oyma tekniğinde Malta haçı yapılmıştır. Payenin bir yüzüne levhanın yerleştirilmesi için dikdörtgen bir yuvar yer almaktadır. Payenin ön ve arka yüzlerinde dikdörtgen soffit, yan yüzlerde ise üstleri içbükey dikdörtgen soffit bezelidir. Yan yüzdeki içbükey soffitin olduğu alana levhanın yerleştirilmesi için kanal açılmış, içbükey soffitnin kenarı görülmektedir. Ön yüzdekilerden farklı olarak önde üç, arkada üç, üstte ise ise bir olmak üzere toplamda yedi kenet deliği görülür.

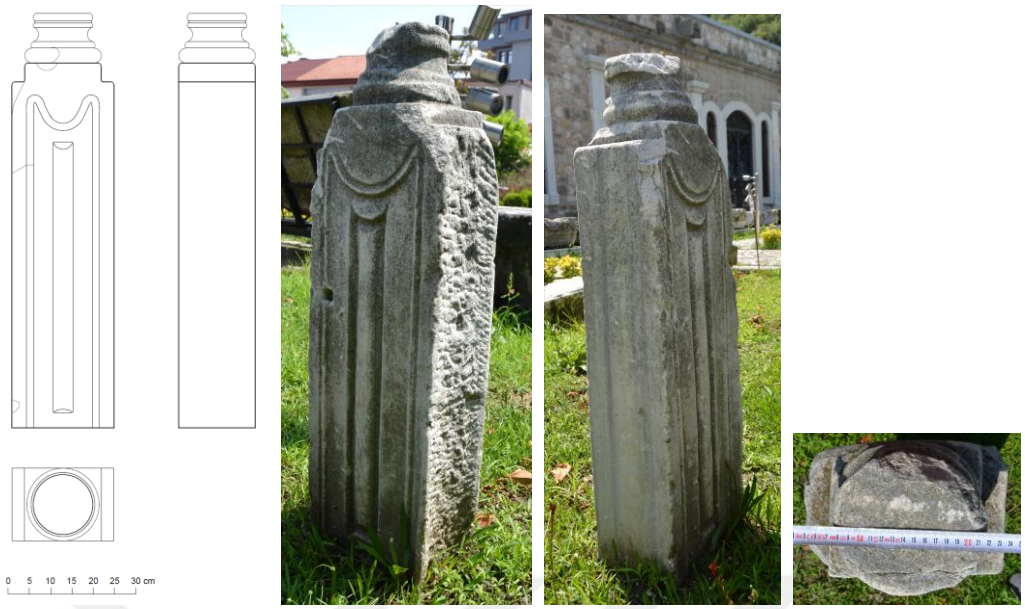
Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[323].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 4 (Resim 400, Çizim 214)

[323] Erken Bizans dönemine tarihlendirilen parçanın Orta Bizans döneminde de küçük işlev değişiklikleriyle paye olarak kullanıldığı düşünülür. Seyitgazi Müzesi'ndeki benzer payeler için bakınız (Parman, 2002: 127, Foto. 56). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Hoddinott, 1963: 129, Fig. 204; Parman, 2002: 127, Foto. 56; Jukić, 2010: 103, Kat. No. 11-12).

Çizim 214 AAM, Paye (Gür, 2018)

Resim 400 AAM, Paye (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, üstte ve keskin köşelerde kırık ve eksik kısımlar görülür.

Ölçüler **:** Uz. 1.07 m. Gen. 0.29 m., Der. 0.18 m. Üst sütun kaide Çap. 0.14 m., Soldaki kanal Gen. 0.17 m. Der. 0.02 m.

Tanım **:** Üç tarafı ve üstü işlenmiş, bir kenarı kaba ve içe oval olarak bırakılmış paye. Kısmen köşeleri aşınmış ve kırılmıştır. Payenin üstünde 0.14 x 0.13 m. çapında oval kaide, 0.17 m. yüksekliğinde ve 0.16 x 0.20 m. ölçülerindedir. Payenin ön ve arka yüzlerinde dikdörtgen soffit bezemeleri yer alır. Soffit bezemelerinin üst ve altları üçbükeydir. Ön ve arka yüzde, köşeler kırık ve eksiktir. Arka yüzde bir kenet deliği bulunmaktadır. Payenin bir kenarı sade ve düz, bir kenarı ise içbükeydir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[324].

Yayınlar **: -**

AAM Katalog No.: 5 (Resim 401, Çizim 215)

Çizim 215 AAM, Paye (Gür, 2018)

Resim 401 AAM, Paye (Gür, 2018)

Envanter No **:** 246

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, dar kenarlarda ve kaidenin köşelerinde küçük kırık ve eksikler görülür. Payenin köşeleri aşınmış, diğer kısımlar ise sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 1.01 m., Gen. 0.23 m., Der. 0.20 m. Üst Kaide Çap. 0.15 m., üstteki kenet deliği Çap. 0.03 m., Der. 0.03 m. Soldaki kanal Gen. 0.08 m.

[324] Orta Bizans döneminde işlenerek, bir kenarına levhanın yerleştirileceği yeni bir kanal açılmış, küçük değişikliklerle paye olarak kullanılmıştır. İzmit'teki benzeri payeleri için bakınız (Duyuran, 1951: Res. 5-6, Μητσανη, 2006: 88, Fig. 25).

Tanım **:** Payenin üç tarafı ve üstü işlenmiştir. Levhanın yerleşeceği sağdaki kısa kenarda bir yuva yer alır. Payenin üzerinde büyük bir kenet deliği, ön ve arka yüzde, üst ve altı içbükey soffit görülür. Sağdaki kısa kenar düzdür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[325].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 6 (Resim 402, Çizim 216)

Çizim 216 AAM, Paye (Gür, 2018)

Resim 402 AAM, Paye (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, payenin dar kenarlarının köşeleri ile ön yüzün altında küçük kırıklar bulunur.

[325] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Duyuran, 1951: 214, Resim 3, Resim 5-6; Keskin, 2010: 153-155, Resim 130-132).

Ölçüler **:** Uz. 1.11 m., Gen. 0.30 m., Der. 0.19 m., Üst Kaide Çap. 0.17 m.

Tanım **:** Ön ve arka yüzler işenmiş, bir kenarı düz, diğer kenarı ise kaba vırakılmış paye, ön ve arka yüzde soffit, ön yüzde bir kenet deliği görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[326].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 7 (Resim 403, Çizim 217)

Çizim 217 AAM, Paye (Gür, 2018)

Resim 403 AAM, Paye (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

[326] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Duyuran, 1951: 214, Resim 3, Resim 5- 6).

Malzeme ve Durum **:** Mermer, keskin köşelerde kırık ve eksik kısımlar bulunur. Yüzeyinde aşınmış ve derin kazıma izlerine ait tahribatlar görülür.

Ölçüler **:** Uz. 1.02 m., Gen. 0.17 m., Der. 0.16 m., Üst topuz Çap. 0.16 m., Soldaki kanal Gen. 0.04 m., Der. 0.02 m.

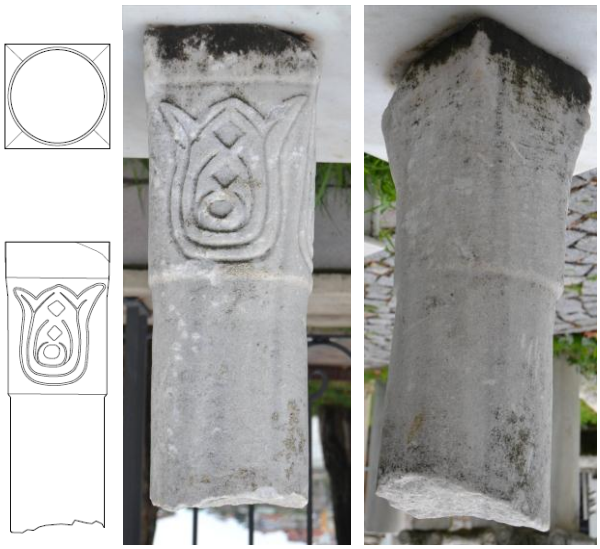
Tanım **:** Mermer paye, ön yüzde üstten ve alttan içbükey soffit yer alır. Arka yüzü sade ve düz olarak tasarlanan paye, üstte yuvarlak (yukarıya uzanan) bir topuzla sonlanır. Payenin iki yanında levhaların yerleştirilmesi için açılmış yuvalar yer almaktadır. Yuvalardan daha dar ve küçük olanı, payenin ilk evresine, daha geniş ve derin olan ise sonraki dönemde işlenmiştir. Payenin yan yüzünde, sonradan açıldığı düşünülen alanda, kanalın içinde iki, payenin ön yüzünde ise bir olmak üzere toplamda beş kenet deliği bulunur.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[327] .

Yayınlar **:** Eyice, 1954a: 101, Fig. 2; Michaelides, 2001: 43-56.

AAM Katalog No.: 8 (Resim 404, Çizim 218)

Çizim 218 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018)

Resim 404 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018)

[327] Orta Bizans döneminde işlenerek, bir kenarına levhanın yerleştirileceği yeni bir kanal açılmış, küçük değişikliklerle paye olarak kullanılmıştır.5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Eyice, 1954: 101, Fig. 2; Mathews, 1971: 32, Fig. 14; Michaelides, 2001: 43-56, Fig. 5.2; Dosseva, 2011: 153, Fig. 14).

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, silindirik payenin aşağısı kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Sütun Uz. 0.22 m., Başlık Uz. 0.24 m., Sütun Çap. 0.08 m., Başlık Gen. 0.10 m., Der. 0.10 m.

Tanım **:** Silindirik templon sütununun alt bölümü kırık ve noksandır. Başlığı çanak başlık tipinde ve iki yüzünde üsluplaştırılmış palmet, içinde stilize içiçe yerleştirilmiş balık motifi yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 10.-11. yüzyıl[328].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 9 (Resim 405, Çizim 219)

[328] 10. yüzyıla tarihlendirilen Afyon Müzesi templon arşitravında, Orta Bizans dönemine tarihlendirilen Nevşehir'deki arşitrav parçası ve Bursa Mudanya H. Arkhangeloi Kilisesi'nin apsisindeki parça örnek olarak gösterilebilir (Ötüken, 1996: 66, Taf.3, M 65 f; Temple, 2011: 545, Resim 11). Orta Bizans dönemine tarihlendirilen birçok kiliseye ait templon örnekleri bulunmaktadır. Örneklerde ikonastasis duvarında kullanılmış olan örnekler daha çok 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Epstein, 1981: 11-13, Fig. 2-3). 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981: 1-28; Ötüken, 1996: 66, Taf.3, M 65 f; Dennert, 1997: 196-197, Çaylak-Türker, 2009: 211, Fig. 19; Temple, 2011: 545, Resim 11, Temple, 2013: 171-172, Resim 364-365).

Çizim 219 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018)

Resim 405 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** 254

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, sütunun aşağısı kırık ve eksiktir. Köşelerinde küçük kırık ve aşınmış kısımlar görülür.

Ölçüler **:** Sütun Uz. 0.32 m., Başlık Uz. 0.20 m., Sütun Çap. 0.07 m., Başlık Gen. 0.10 m., Der. 0.12 m.

Tanım **:** Sütun başlığı ve gövdesi bitişiktir. Başlık aşağıda bir bilezik ile sütuna bağlanır, yuvarlaktan kareye dönüşecek şekilde ve her yüzünde stilize bitkisel süslemeler bulunmaktadır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 10.-11. yüzyıl[329].

Yayınlar **:** -

[329] 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Epstein, 1981: 11-13, Fig. 2-3). 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981: 1-28, Plate I-VI; Çaylak-Türker, 2009: 211, Fig. 19; Temple, 2013: 171-172, Resim 364-365).

AAM Katalog No.: 10 (Resim 406, Çizim 220)

Çizim 220 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018)

Resim 406 AAM, Templon Sütunu ve Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** 996

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, küçük bir parça dışında kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.22 m., Başlık Uz. 0.24 m., Sütun Çap. 0.08 m., Başlık Gen. 0.10 m., Der. 0.10 m.

Tanım **:** Kare kesitli sütunun aşağısı kırık ve eksiktir. Üzerinde monolit bir başlık, başlığın her yüzünde üsluplaştırılmış süslemeler bulunur. Merkezde, kalın bir köke sahip bezeme, iki volüt şeklinde yanlara kıvrılır, üstlerinde küçük birer yaprak iki yana uzanır. Yaprakların üzerinde, merkezde üstte sivri bir hançer yaprağı yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 10.-11. yüzyıl[330].

[330] Kare kesitli ve sekizgen monolit payeler, monolit olarak başlıklarıyla birlikte yapılmaktadır. Orta Bizans dönemi, kiliselerin templonlarında görülmektedir (Temple, 2013: 319-320). Kompozisyon, Konya

Yayınlar **: -**

AAM Katalog No.: 11 (Resim 407)

Resim 407 AAM, Paye (Gür, 2018)

Envanter No **:** 13

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, payenin uçları kırık ve eksiktir. Keskin köşelerde kırık ve aşınmış bölümler görülür.

Ölçüler **:** Uz. 0.72 m., Gen. 0.12 m., Der. 0.12 m.

Tanım **:** Payenin ön yüzünde 0.10 m.'lik alanda süslemeler görülmektedir. Merkezde artarda devam eden belli kısımlarda birbirine yaklaşıp uzaklaşarak oluşturulmuş

Doğanhisar Zafer Camii'nin cepheleri, Beykonak Köyü Sultan Mescidi'nin cepheleri, Strotonikeia'da tespit edilen Orta Bizans dönemi mimari plastik eserlerin üzerindeki bezemelerle benzerlik gösterir (Dennert, 1997: 72-73, Kat. No.: 156, 297; Speiser, 1999: 161, Fig. 2; Alpaslan-Doğan, 2008: 127, Arslan, 2014: 54-55, 139-140, 115, Kat. No. 125-126, Resim 135-136 Öztaşkın, 2015: 164, Lev. 3). Orta Bizans dönemine tarihlendirilen birçok kiliseye ait templon örnekleri bulunmaktadır. Örneklerde ikonastasis duvarında kullanılmış olan örnekler daha çok 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Epstein, 1981: 11-13, Fig. 2-3). 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981: 1-28, Plate I-VI; Speiser, 1999: 161, Fig. 2; Alpaslan, 2001a: 197; Temple, 2013: 319-320; Arslan, 2014: 54-55, 139-140, 115, Kat. No. 125-126, Resim 135-136, Öztaşkın, 2015: 164, Lev. 3).

kıvrımların ortalarında üzüm ?, kenarlardaki küçük alanlarda ise karşılıklı üsluplaştırılmış yapraklar görülmektedir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 10-11. yüzyıl.

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 12 (Resim 408, Çizim 221)

Çizim 221 AAM, Paye (Gür, 2018)

Resim 408 AAM, Paye (Gür, 2018)

Envanter No **:** 59

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve Kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, uçları kırık ve eksik, diğer kısımlar sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 0.64 m., Gen. 0.18 m., Der. 0.17 m. Kanal Gen. 0.05 m., Der. 0.02 m.

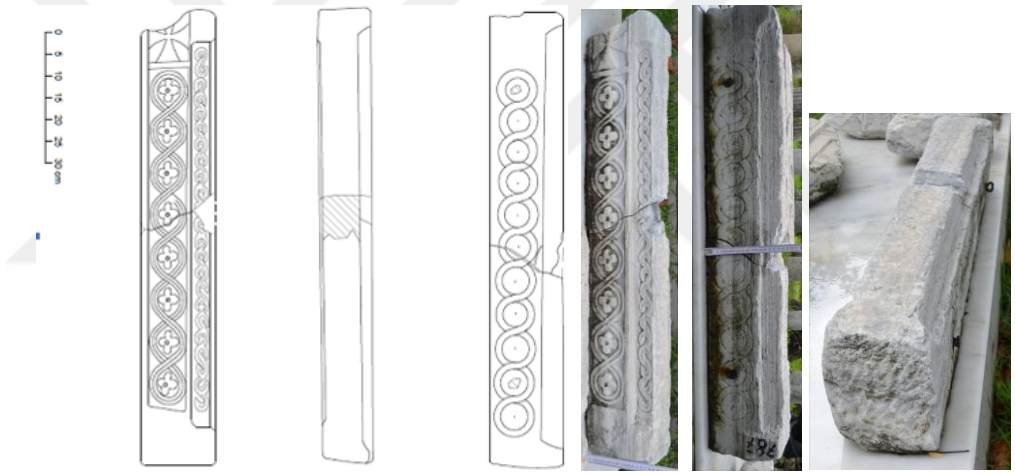
Tanım **:** Mermer paye, alt ile üstü, kırık ve eksiktir. Payenin ön yüzeyinde dikdörtgen bir soffit, içinde ise S kıvrımlı simetrik üzüm dalının kenarlarında üzüm salkımları görülÜr[331]. Yukarıdan aşağıya üzüm salkımlarının taneleri 16,21,19,21 olarak işlenmiştir. Payenin kısa kenarında 0.08 m. genişliğinde ve 0.02 m. derinliğinde levhanın yerleştirileceği bir yuva açılmıştır. Diğer kısa kenarda, kazıma tekniğinde küçük bir soffit yer alır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 10.-11. yüzyıl.

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 13 (Resim 409, Çizim 222)

Çizim 222 AAM, Arşitrav (Gür, 2018)

Resim 409 AAM, Arşitrav (Gür, 2018)

Envanter No **:** 787

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, bir ucu kırık ve eksik, diğer kısımlar sağlamdır.

Ölçüler **:** Uz. 1.04 m., Gen. 0.17 m., Der. 0.14 m.

[331] Müze yetkilileri payenin arkasını çevirmemize izin vermediği için payenin arka yüzeyi incelenememiştir.

Tanım **:** Mermer arşitrav ortadan verev şekilde kırıktır ve küçük bir parçası eksiktir. Alt kısmı daha sağlamdır. Üstteki Malta haçının üst kolundan itibaren küçük bir bölümü kırık ve eksik payenin, ön ve arka yüzlerinde süslemeler yer alır. Öndeki geniş yüzeyde, en üstte kare bölümün içinde Malta haçı bulunur. Haçın üst kolundan yukarısı kırık ve eksiktir. Geniş ön yüzde çift saç örgüsünün oluşturduğu sekiz sarmalın içinde dört yapraklı yoncalar yer alır. Önde geniş yüzeyin iki yanındaki dar yüzeylerden biri altta kaldığı için incelenememiştir. Ön yüze bakan diğer dar kenarda ise S kıvrımlı bitkisel süslemeler yer almaktadır. Üste bakan dar kısmı daha sonradan kaba olarak işlenmiş, arka yüzünde, ikili şeritler şeklinde birbirine geçme, içleri boş 11 halka görülür. Arka yüzünde sonradan yerleştirildiği bilinen iki kenet (en alttaki daire ve üstten aşağı ikinci dairenin ortaları) bulunmaktadır. Kenetlerin içlerinde hala kurşun ve metal parçaları bulunmaktadır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 10.-12. yüzyıl[332].

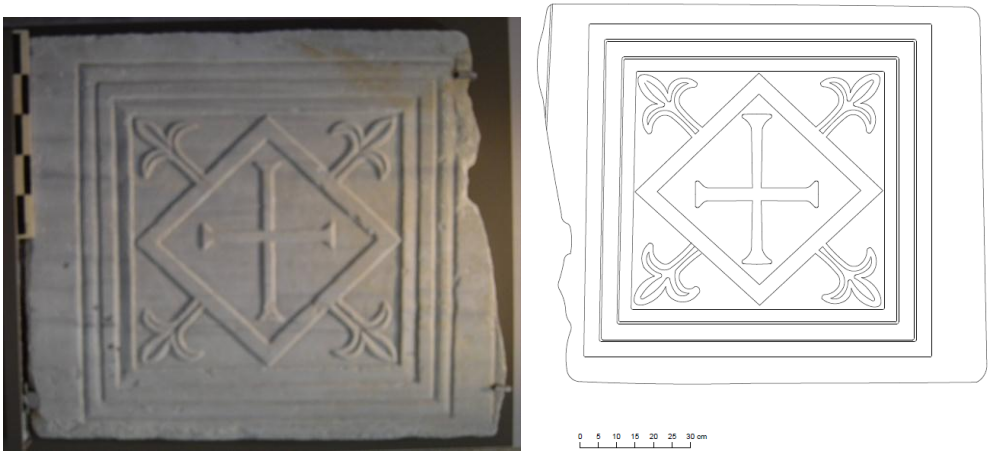
Yayınlar **:** -

Levha [333]

AAM Katalog No.: 14 (Resim 410)

[332] Orta Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. Sekiz köşeli payenin liturjik amaçla kullanıldığı düşünülür. Orta Bizans dönemine tarihlendirilen templon payesinin benzerleri Edirne-Enez, Antalya, Myra-Xanthos, Meryemlik, Pergamon, Konya, İznik ve Bursa çevresinde görmek mümkündür (Ötüken, 1996: 60, 73-74, Tafel 1: 4; Alpaslan, 2001b: 22-23; Temple, 2013: 167-169, Resim 349, 355-356). Esenköy Merkez Mahallesi'nde Arif Akay'a ait evin duvarındaki templon payesi üzerindeki dairesel süslemelerle benzerlik gösterir (Ötüken, 1996: 60, 73-74, Tafel 1: 4; Temple, 2013: 164-167, 167-169, 316, Resim 333-344, 349, 355-356). Antalya Myra/Demre'de H.Nikolaos Kilise'nin avlusundaki templon arşitravı ile benzer özellikler gösterir (Alpaslan, 1996: 211-212, Resim 71-72, 93). Yunanistan'ın Amphissa kentinden gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilen Orta Bizans dönemi templon parçaları üzerindeki geometrik süslemeler, süsleme ve kompozisyon özellikleri açısından benzer özelliklere sahiptir (Ασλανίδης ve Πινάτση, 2003: 163-165, Fig. 1-3). 10.-12. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Alpaslan, 1996: 211-212, Resim 71-72, 93; Ötüken, 1996: 60, 73-74, Tafel 1: 4; Ασλανίδης ve Πινάτση, 2003: 163-170, Fig. 1-3; Temple, 2013: 164-167, 167-169, 316, Resim 333-344, 349, 355-356; Gkioles ve Pallis, 2014: 371, Fig. 589).

[333] Amasra Arkeoloji Müzesi'nin teşhirinde beş levha parçası yer almaktadır. Bunlardan ikisi müzeinin içinde biri ise bahçede olmak üzere üçü kısmen sağlamdır. Müzenin bahçesinde ise iki levha parçası daha yer almaktadır. Bunlar çok küçük parçalardır. Mermer levhaların ön yüzleri dışında arkaları ve dar kenarları bezenmeden bırakılmıştır.

Resim 410 AAM, Levha, Ön Yüz (Gür, 2018)

Envanter No **:** AAM 024

Konum **:** AAM'nin teşhir salonu.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, bir bölümü sağlam, yandaki levha ise kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Yük. 0.96 m., Gen. 1.11 m., Kal. 0.07 m.

Tanım **:** Mermer levha, sağı kırık ve eksiktir. Köşeleri aşınmış ve tahrip olmuştur. Levhanın kenarlarında dört bordür yer alır. Bordürler dıştan içe; düz, dışbükey, düz ve verevdir. Bordürlerden dıştaki diğerlerine oranla daha geniştir. İki yana uzatılan kenarlarla levha dikdörtgen boyutludur. Levhanın merkezinde kabartma tekniğinde eşkenar dörtgen, içinde kabartma tekniğinde Latin haçı görülür. Eşkenar dörtgenin kenarlarında simetrik olarak tasarlanmış üç yapraklı palmet bezemeleri bulunur. Levhanın sağındaki kırık parçadan yola çıkarak, bu parçaya bitişik simetrik bir levhanında daha yer aldığı düşünülmektedir.

Levha günümüzde Amasra Arkeoloji Müzesi'nin teşhirinde duvara yan şekilde sergilenmektedir. Levhanın dar kenarları ve arkası kaba işçiliğe sahiptir.

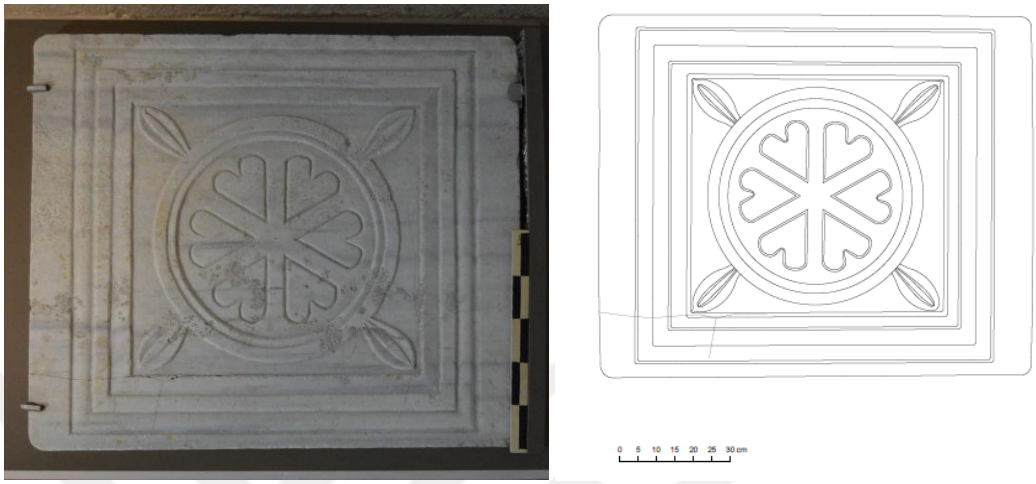
Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[334].

[334] Levhanın merkez kompozisyonunda, eşkenar dörtgenin köşelerine yerleştirilmiş üç yapraklı palmet bezemeleri, kompozisyon, işçilik ve süsleme özellikleri Erken Bizans döneminden Orta Bizans dönemine

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 15 (Resim 411)

Resim 411 AAM, Levha, Ön Yüz (Gür, 2018)

Envanter No **:** AAM 026

Konum **:** AAM'nin teşhir salonu.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, köşelerdeki küçük kırıklar dışında levha sağlamdır.

Ölçüler **:** Yük. 0.98 m., Gen. 1.12 m., Kal. 0.07 m.

Tanım **:** Araştırmacılar tarafından bir kiliseye ait zemin mermeri olarak tanımlanmıştır (Sakaoğlu, 1999: 160). Levhanın kenarlarında dıştan içe; düz, dışbükey, düz ve verev bordürler görülür. Dıştaki diğerlerine oranla daha geniştir. İki yana uzatılan kenarlarla levha dikdörtgen boyutludur. Levhanın merkezinde, iki sıra kabartma dairesel bordürün merkezinde alçak kabartma konsantrik dairesel bezeme ve içinde altı sarmaşık yapraklı Christogram bulunur. Dairenin köşelerinde levhanın köşelerine bağlanan simetrik yaprak

---

kadar levhalar üzerinde yoğun olarak uygulandığı görülmektedir (Μητσανη, 2006: Fig. 16-17; Büyükkolancı ve Öztaşkın, 2010: 41-42, Kat. No. 3-4, Resim 3-4). (9.-10. yüzyıl levhalarının üç yapraklı palmet bezemeleriyle benzer özellikler göstermektedir. Şelçuk Efes Müzesi'ndeki levhalar bunlara örnektir (Büyükkolancı ve Öztaşkın, 2010: 41-42, Kat. No. 3-4, Resim 3-4). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Μητσανη, 2006: 75-90, Fig. 16-17).

bezemeleri, merkezdeki kompozisyonu köşelere bağlar. Levha günümüzde Amasra Arkeoloji Müzesi'nin teşhirinde duvara yan olarak asılarak sergilenmektedir. Levhanın dar kenarları ve arkası kaba işçilikliğe sahiptir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[335].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 16 (Resim 412)

Resim 412 AAM, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, levhanın merkezi kompozisyonuna ait küçük parça dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Yük. 0.24 m., Gen. 0.27 m., Kal. 0.05 m., Süsleme Der. 0.01,5 m.

Tanım **:** Mermer levha, merkezindeki dairenin küçük bölümü dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir. Levhanın merkezinde üç sıra kabartma dairesel bezeme ve içinde altı

[335] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Eyice, 1954: 100-104, Fig. 1; Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Michaelides, 2001: 44-46, Fig. 5.1.-1d, Fig. 5.4; Çaylak-Türker, 2009: 211; Jukić, 2010: 98, Kat. No. 3; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 9-10; Temple, 2013: 184, 418, 399, 446, 448, Resim 399, 184 Levha 1).

sarmaşık yaprağıyla oluşturulmuş Christogram bulunur. Dairenin altında ise sarmaşık dallarının çıktığı alanı belirtmek için yapılmış bir düğüm görülür.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[336].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 17 (Resim 413)

Resim 413 AAM, Levha (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, levhanın merkeziçelenk kompozisyonu dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Yük. 0.95 m., Gen. 0.75 m., Kal. 0.10 m., Çelenk Kal. 0.05 m., Der. 0.02 m.

[336] Daha önce bu parçayla ilgili monografik ya da analojik bir çalışma yapılmamıştır. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Eyice, 1954: 100-104, Fig. 1; Hoddinott, 1963: Fig. 40e, 99; Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Michaelides, 2001: 44-46, Fig. 5.1.-1d, Fig. 5.4; Jukić, 2010: 98, Kat. No. 3; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 9-10; Temple, 2013: 184, 418, 399, 446, 448, Resim 399, 184 Levha 1).

Tanım **:** Mermer levha, alttaki küçük bir parça dışında diğer bölümler kırık ve eksiktir. Levhanın merkezinde 0.05 m. genişliğinde ve 0.02 m. kalınlığında dairesel çelenk yer alır. Çelengin merkezinde kabartma tekniğinde Christogram bulunur. Çelengin üst birleşme noktasındaki dairesel alanda bulunan haç (kısmen kazınmış ve yok edilmiştir), çelengin altında ise dört yapraklı bir çiçek bulunur. Çelenk merkezinde büyük bir haç, haç kollarında ise simetrik radyal ışınlar bulunur. Çelengin altından çapraz yönlere uzanan iki sarmaşık dalının uçları kırık olduğu için tasvir edilememiştir. Levhanın arka yüzü sade bir işçiliğe sahiptir. Ön yüzdeki çelenk ve içindeki kristogram zamanla aşınmıştır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[337].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 18 (Resim 414)

Resim 414 AAM, Templon Levhası (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

[337] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Hoddinott, 1963: Fig. 40c; Epstein, 1981:1-28; Bouras, 1991: 2023-2024; Michaelides, 2001: 50, Fig. 5.1b, 5.7; Castagnino-Berlinghieri ve Paribeni, 2011: 70, Fig. 9-10; Nicolaou, 2013: 164-165, Fig. 5, Çavdar, 2014: 39-40, Vitto, 2017: 224, Fig. 1).

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, arşitravın bir kenarına ait parça dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Gen. 0.22 m., Yük. 0.72 m., Kal. 0.06 m.

Tanım **:** Mermer arşitrav, bir kenarı dışında diğer bölümler kırık ve eksiktir. 0.13 m. kalınlığındaki bordürde yukarıdan aşağıya madalyon içinde kabartma madalyon içinde Malta haçı, altta ise kare içinde dört yapraklı yonca yer alır. Takip eden madalyon süslemenin altında kare içinde simurg tasvir edilmiştir. Aşağısında ise sırasıyla madalyon içinde beş yapraklı çiçek, kare içinde dört yapraklı yonca, altta içi boş madalyon ve takip eden kare panoda dört yapraklı çiçek yer alır. Ortadaki küçük figür eksik olduğu için tanımlanamamıştır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 9.-10. yüzyıl[338].

Yayınlar **:** -

Arşitravlar

Arşitravlar Orta Bizans dönemine (10.-12. yüzyıl) tarihlendirilmektedir. Birinin iki, diğer ikisinin ise üç cephesi bitkisel ve geometrik bezemelere sahiptir.

AAM Katalog No.: 19 (Resim 415)

Resim 415 AAM, Templon Arşitravı (Gür, 2018)

[338] 9.-10. yüzyıllara tarihlendirilen kompozisyonların benzerleri için bakınız: (Ivinson, 2010: Abb. 19 a-b).

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, arşitravın küçük bir parçası dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.49 m., Gen. 0.29 m., Der. 0.15 m. Levhanın merkezindeki kare panolar 0.16 x 0.16 m.

Tanım **:** Arşitravın iki ucu kırık ve eksiktir. Arşitravın altta bakan geniş yüzeyinde, simetrik kare bölmelerin içlerinde süslemeler yer almaktadır. Yukarıda kare birimin içinde üçlü şeritlerle oluşturulmuş saç örgüsü görülmektedir. Ortadaki karenin içinde 10 yapraklı çiçek morifi, en alttaki kare birimin içinde ise yıldızvari çiçek bulunmaktadır. Alttaki dairenin yarısı kırık olduğu için bezemenin yarısı tespit edilememiş, parça zamanla aşınmış ve kırılmıştır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 10.-11. yüzyıl[339].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 20 (Resim 417)

Resim 416 AAM, Arşitrav (Gür, 2018)

[339] 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: Afyon Müzesi'nde bazı örnekler üzerinde benzerikompozisyon uygulamaları görülmektedir. (Parman, 2002: Foto. 2a,2c,2e). Yunanistan, Amphissa Transfigüration Kilisesi'nde, 12. yüzyıla tarihlendirilen arşitrav parçası üzerinde benzeri geometrik üçlü örgü görülür (Ασλανίδης ve Πινάτση, 2003: 166, Fig. 4c). Nevşehir Müzesi'ndeki 10.-11. yüzyıllara tarihlendirilen arşitravlardaki kompozisyonlarla benzerlik gösterir (Temple, 2011: 542-543, 545-546, 552, Resim 13-14).

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, arşitravın küçük bir parçası dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.18 m., Gen. 0.17 m. Der. 0.13 m.

Tanım **:** Arşitravın iki ucu kırık ve eksiktir. Ön yüzde dıştaki daha geniş ve kalın yatay iki bordür bulunur. Dıştaki bordürün içinde üçlü dalga, aralarında ise stilize yapraklar görülmektedir. Simetrik ve karşılıklı yapraklar, üçlü ve S kıvrımlı bölümlerin aralarında görülür. İçteki daha dar bordürde ise simetrik olarak tasarlanmış kesişen dairelerin içlerinde köşeleri içbükey olarak tasarlanmış kare bezemeler görülür. Arşitravın ince kenarının içe bakan yüzünde meander görülür. Meanderler, birleşme yerlerinde swastika oluşturur ve simetrik olarak birbirini takip eder. Mimari parça zamanla aşınmış, kırılmış ve iki ucuna ait parçalar eksiktir.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 10.-12. yüzyıl[340].

Yayınlar **:**

[340] Bizans dönemi dini yapılarında ambon, templon, solea, sütunlar arasında, nefler arasındaki alanlarda, galerilerde ve levhaların aralarında kullanıldıkları bilinmektedir (Alpaslan, 1996: 96; Temple, 2013: 165, Resim 342; Temple, 2014: 91). Tespit edilen veriler doğrultusunda arşitrav 10.-12. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Liturjik paye ve arşitravların benzerleri; Sille Aya Eleni Kilisesi'nin duvarlarında (Orta Bizans dönemi) yer almaktadır (Temple, 2014: 91-92). Arşitravın yüzeyindeki dört yapraklı sivri yoncalar, 6.-12. yüzyıl arasında sıkça uygulanmıştır (Alpaslan-Doğan, 2008: 125-126, Temple, 2014: 92). Demre H. Nikholaos Kilisesi 9.-10. yüzyıla tarihlendirilen mimari plastik eserler (Alpaslan, 1996: 81-89), Afyon Müzesi'ndeki 10. yüzyıla tarihlendirilen arşitrav ve Afyon Kayahan Köyü'nden müzeye götürülen 11. yüzyıla tarihlendirilen arşitrav parçası (Parman, 2002: 99-100, 109-110), Konya'daki bazı devşirme mimari plastik payelerdeki bezemelerin üslubu (Temple, 2013: 1968, Resim 351-352) ve Didyma'da 10.-12. yüzyıl arasına tarihlendirilen parçalar ile kısmen benzerlik göstermektedir (Peschlow, 1975: 221). Yunanistan'ın Amphissa kentinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen Orta Bizans dönemine tarihlendirilen paye üzerinde benzeri kompozisyon yer alır (Ασλανίδης ve Πινάτση, 2003: 167, Fig. 5). 10.-12. yüzyıl arasına tarihlendirilen Chios Panaghia Krina Kilise'deki mimari plastik eserler üzerindeki süslemelerle benzerlik gösterir (Μπουρασ, 1981: Pl. 32b-d, Pl. 34c). Yunanistan Vatopedi Manastırı Katholikonu'nun 10. yüzyıla tarihlendirilen arşitravların üzerinde benzer, bitkisel kompozisyon görülmektedir (Παζαρασ, 1995: 27, Fig. 18). 10.-12. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Μπουρασ, 1981: 165-179, Pl. 32b-d, Pl. 34c; Παζαρασ, 1995: 27, Fig. 18; Temple, 2013: 165, 196, Resim 342, 351-352; Temple, 2014: 91-92).

AAM Katalog No.: 21 (Resim 417)

Resim 417 AAM, Arşitrav (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, arşitravın küçük bir parçası dışında diğer kısımlar kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.42 m., Gen. 0.32 m., Der. 0.11 m.

Tanım **:** Mermer arşitravın alta bakan geniş yüzeyi, kare panolarla eşit parçalara ayrılmıştır. Kare panoların içlerinde kabartma tekniğinde Malta haçı ve eşkenar dörtgenler yer alır. Arşitravın 45 derecelik açı ile düzenlenen kısa kenarlarının arkaya bakan yüzeyi sade, öne yüzü ise kabartma tekniğinde süslenmiştir. Kısa kenarda, merkezde Malta haçı, yanlarında ise yuvarlak nişlerle birbirinden ayrılmış üç yapraklı yoncalar yer almaktadır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 11.-12. yüzyıl[341].

Yayınlar **:** -

[341] Benzer örnekleri İmralı'da, Karacabey Kümbetli Camii ve Kıranışıklar Şahan Baba Türbesi'nde bulunmaktadır (Ötüken, 1996: 81-83, Tafel 8:1,2,4). Mimari parça, form ve stil açısından Kıranışıklar Şahan Baba Türbesi'ndeki arşitrav ile benzerlik gösterir (Ötüken, 1996: 81-83, Tafel 8:1,2,4). Lokris Taxiarches Kilise'nin 12. yüzyıla tarihlen mermer templonundaki arşitravın kompozisyon ve bezeme özellikleriyle benzerlik gösterir (Συθιακακη-Κριτσιμαλλη, 2006: 132, Fig. 4). 11.-12. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Ötüken, 1996: 81-83, Tafel 8: 1, 2, 4; Συθιακακη-Κριτσιμαλλη, 2006: 132, Fig. 4). Kompozisyonun paralelleri için bakınız: (Laflı, 2018: Resim 21-22).

Sütun Başlıkları[342]

AAM Katalog No.: 22 (Resim 418, Çizim 223)

Resim 418 Amasra Arkeoloji Müzesi, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, impostun köşelerinde küçük kırık ve eksik kısımlar görülür. Diğer bölümler sağlamdır.

Ölçüler **:** Üst Uz. 0.90 m., Gen. 0.52 m., Alt Uz. 0.60 m., Gen. 0.37 m., Alt Çap. 0.40 m.

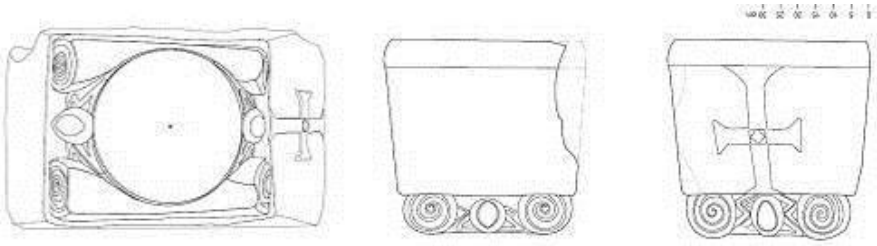
Tanım **:** İon impost (İonik-kesik piramit) sütun başlığı, mermer. Başlığın üç yüzü sade, ön yüzünde ise kabartma tekniğinde büyük bir Latin haçı yer alır. Latin haçının kollarınınkesiştiği alanda kare bir alan içinde eşkenar dörtgen bulunur. İmpostun kısa kenarları ve köşeleri kırıktır. Başlığın üstünde 0.90 x 0.52 m. ölçülerinde 0.07 m. yüksekliğinde abakus yer alır.

Ön ve arka yüzdeki volütler, 0.15 m. çapındadır. Volütlerin arasında ön ve arka yüzde birer yumurta dizisi görülür. Yumurta dizisi ve yaprakarın bulunduğu kanar dışbükeydir. Volütler pulvinuslarla arkaya bağlanır. Baltheus işlenmeden bırakılmıştır.

Yazıt **:** -

[342] Amasra Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde Bizans dönemine tarihlendirilen ve dini mimaride kullanıldığı tespit edilen 9 sütun bağlığu katalog kapsamında incelenmiştir. İncelenen başlıklar arasında İon-impost ve kesik piramit sütun başlığı bulunmaktadır. İon-impost başlıkların ikisinin neredeyse yarısı kırık ve eksiktir diğer ikisi ise kısmen daha sağlamdır. İon-impost başlıkların hepsi mermerdir. Kesik piramit sütun başlıklarından biri kireçtaşı diğerleri ise mermerden inşa edilmiştir. 9 sütun başlığından biri dışında diğerlerinde ise en az bir yüzeylerinde haç haç tasvir edilmiştir.

Çizim :

Çizim 223 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme : 5.-6. yüzyıl[343].

Yayınlar : -

AAM Katalog No.: 23 (Resim 419, Çizim 224)

Resim 419 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum : AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi : 28-29. 07. 2018

Teknik : Kabartma.

Malzeme ve Durum : Mermer, başlık dikey ortadan ikiye kırktır ve yarısı eksiktir.

Ölçüler : Üst Gen. 0.30 m., Alt Gen. 0.25 m., Vol. Çap. 0.07 m.

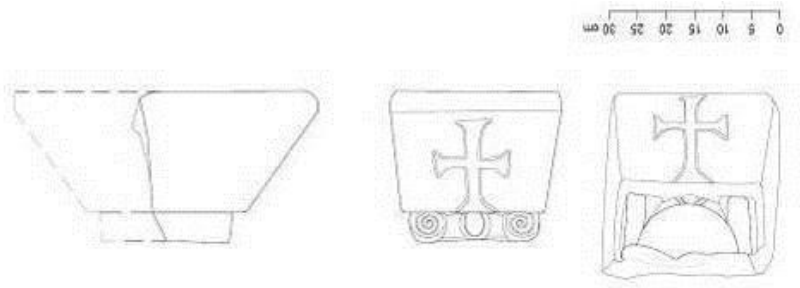
Tanım : İon impost (İonik-kesik piramit) sütun başlığı, mermer. İmpost başlık ortadan kırık, arka yüz eksiktir. Günümüze ulaşmayan arka yüz tasvir edilememiştir. Başlığın

[343] 5.-6. yüzyıl paralelleri için bakınız: (Kautzsch, 1936: Tafel 36 (566g), Orlandos, 1952: 323, Fig. 281; Hoddinott, 1963: Fig. 39a; Yegül, 1974: 265-274; Tezcan, 1989: 323; Loerke, 1991: 990; Zolt, 1998: 60, Tafel 16, 2; Zolt, 1994: Tafel 50a; Mercangöz, 2008: 88, Fig. 26; Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 485, Fig. 4c-d; Çaylak-Türker, 2014a: 337-339, 353-355, 364, Fig. 1,6; Marano, 2016: 168, Fig. 3).

yanlardaki geniş yüzeyleri sade, ön yüzünde kazıma ve kabartma tekniğinde büyük bir Latin haçı yer alır. İmpostun kısa kenarları ile köşeleri kırıktır. Başlığın üstünde 0.04 m. yüksekliğinde abakus yer alır. Ön yüzdeki volütler 0.07 m. çağındadır. Volütler, kareden yuvarlağa dönüşür, ararındaki kanalda bir yumurta dizisi görülür. Pulvinuslarda baltheus işlenmeden bırakılmıştır.

Yazıt **:** -

Çizim **:**

Çizim 224 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[344].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 24 (Resim 420)

Resim 420 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter **:** 759

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

[344] Daha önce bu parça ile ilgili monografik ya da analojik bir çalışma yapılmamıştır. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Kautzsch, 1936: Tafel 36 (566g), Orlandos, 1952: 323, Fig. 281; Hoddinott, 1963: Fig. 39a; Hoddinott, 1975: 334, Şekil 201; Yegül, 1974: 265-274; Tezcan, 1989: 323; Loerke, 1991: 990; Zolt, 1998: 60, Tafel 16, 2, Zolt, 1994: Tafel 50a; Mercangöz, 2008: 88, Fig. 26; Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 485, Fig. 4c; Çaylak-Türker, 2014a: 337-339, 353-355, 364, Fig. 1,6).

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, imppostun köşeleri ve bir yanı kırık ve eksik, diğer kısımlar sağlamdır.

Ölçüler **:** Üst Uz. 0.60 m., Gen. 0.43 m. Alt Uz. 0.33 m., Gen. 0.23 m., Yük. 0.26 m., Alt Çap. 0.21 m., Abakus Yük. 0.04 m.

Tanım **:** İon impost (İonik-kesik piramit) sütun başlığı, mermer. Başlığın üç yüzü sade, ön yüzünde kabartma tekniğinde büyük bir Latin haçı görülür. Latin haçının kollarınınkesiştiği alanda kare bir alan içinde eşkenar dörtgen bulunur. İmpostun kısa kenarları ve köşeleri kırıktır. İmpost kaba işçiliğe sahiptir. Başlığın üstünde 0.04 m.dik kenar (abakus) yer alır. Ön ve arka yüzde, 0.07 m. çapında volütler bulunur. Volütlerin arasında ön ve arka yüzde birer yumurta dizisi, iki yanda zikzak bezemeler görülür. Ön ve arka yüzde volütler yanlarda pulvinuslarla arkaya ulaşır. Baltheus işlenmeden bırakılmıştır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[345].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 25 (Resim 421, Çizim 225)

Resim 421 AAM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** 267

[345] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Orlandos, 1952: 323, Fig. 281; Hoddinott, 1963: Fig. 39a; Yegül, 1974: 265-274; Tezcan, 1989: 323; Loerke, 1991: 990; Zolt, 1998: 60, Tafel 16, 2; Zolt, 1994: Tafel 50a; Mercangöz, 2008: 88, Fig. 26; Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 485, Fig. 4c-d; Çaylak-Türker, 2014a: 337-339, 353-355, 364, Fig. 1,6).

Konum **:** AAM'nin bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma.

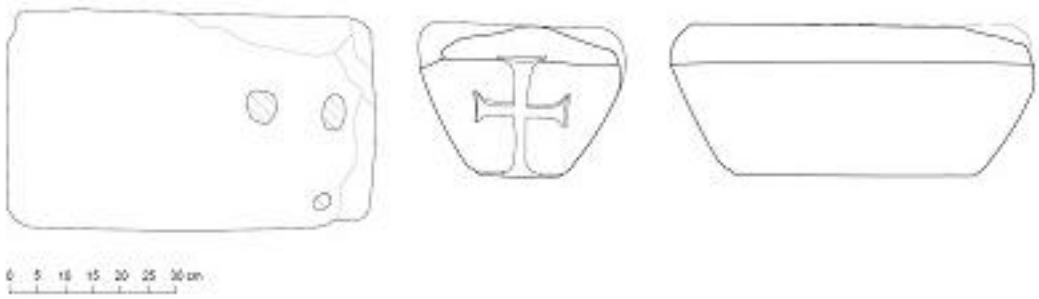
Malzeme ve Durum **:** Mermer, köşelerinde küçük kırıkların görüldüğü sütun başlığının diğer kısımları sağlamdır.

Ölçüler **:**

Tanım **:** Mermer, kesik piramit sütun başlık.

Yazıt **:** -

Çizim **:** Üst Uz. 0.65 m., Gen. 0.40 m. Alt Uz. 0.42 m., Gen. 0.14 m., Yük. 0.26 m., Abakus Yük. 0.07 m.

Çizim 225 AAM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[346].

Yayınlar **:**

AAM Katalog No.: 26 (Resim 422, Çizim 226)

[346] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Kautzsch, 1936: Tafel 36 (566g), Orlandos, 1952: 302, Fig. 254; Mercangöz, 1999: 2; Çaylak-Türker, 2009: 209, Fig. 1,3-4; Çaylak-Türker, 2014b: 290, 298, Fig. 4).

Resim 422 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

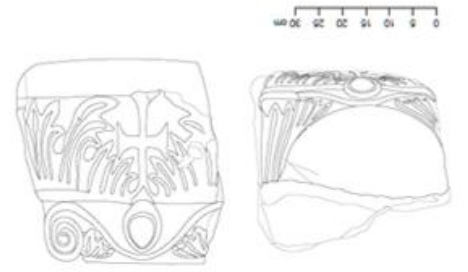
Malzeme ve Durum **:** Mermer.

Ölçüler **:** Alt Uz. 0.40 m., Gen. 0.37 m., Üst Uz. 0.50 m., Üst Gen. 0.45 m., Yük. 0.43 m., Alt Çap. 0.35 m., Vol. Çap. 0.08 m.

Tanım **:** İon impost (İonik-kesik piramit) sütun başlığı, mermer. İmpost başlık ortadan kırık, arka yüz ise kırık ve eksiktir. Başlığın yanlardaki geniş yüzeyleri sade, ön yüzünde merkezde akanthus yaprakları arasında büyük bir Latin haçı görülür. İmpostun kısa kenarları ile köşeleri kırık ve eksiktir. Başlığın üstünde 0.08 m. yüksekliğinde abakus yer alır. Volütlerin kıyılarında, merkeze yönelen akanthus yaprakları görülür. Ön yüzde bir sıra yumurta dizisi görülür. Ön yüzdeki volütler yanlarda, arkaya doğru pulvinuslarla ulaşır. Pulvinus ve baltheuslar simetriktir.

Yazıt **:** -

Çizim **:**

Çizim 226 AAM, İon-İmpost Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[347].

Yayınlar **: -**

AAM Katalog No.: 27 (Resim 423)

Resim 423 AAM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, abakusta küçük kırıkların bulunduğu başlık, genel hatları itibariyle sağlamdır.

Ölçüler **:** Üst 0.42 x 0.42 m., Yük. 0.21 m., Abakus Yük. 0.03 m., Alt Çap. 0.22 m.

[347] Sütun başlığının İstanbul'daki Studios Bazilikası ve Aziz Polyeuktos Kilisesi benzer örnekleri için bakınız (Hoddinott, 1975: 334, Şekil 201; Zolt, 1994: 248,Tafel 1, 1a-b, Tafel 1, 2a-b, Tafel 2, 3a-c). Pulvinus ve Baltheus bezemelerinin benzerleri için bakınız (Kautzsch, 1936: Tafel 36 (566g), Çaylak-Türker, 2014a: 364, Fig.2 O). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Yegül, 1974: 265-274; Loerke, 1991: 990; Zolt, 1994: 248,Tafel 1, 1a-b, Tafel 1, 2a-b, Tafel 2, 3a-c).

Tanım **:** Kesik piramit sütun başlığı, Köşelerde yapraklar, ortalarda, iki yana yükselen üsluplaştırılmış yaprakların ortasında Latin haçları görülür. Başlık üstte dik kenarla sonlanır.

Yazıt **:** -

Tarihlendirme **:** 9. yüzyıl[348].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 28 (Resim 424, Çizim 227)

Resim 424 AAM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Envanter No **:** 81

Konum **:** AAM'nin bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle süslenmiştir.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, ortadan dikey kırık, arkası eksiktir.

Ölçüler **:** Üst Uz. 0.58, Gen. 0.28 m. Alt Uz. 0.35 m., Gen. 0.20 m., Yük. 0.25 m., Abakus Yük. 0.07 m.

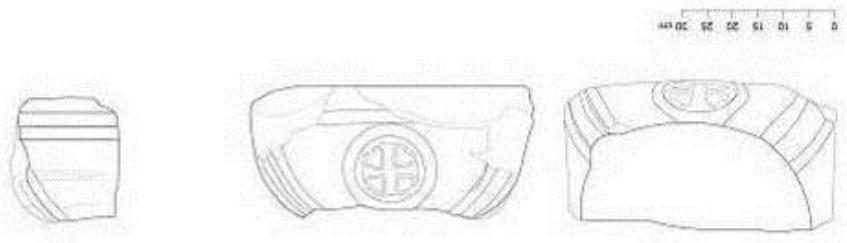
Tanım **:** Mermer, kesik piramit sütun başlığı. Başlık dikey ve ortadan olmak üzere iki şekilde kırılmış, yarısı günümüze ulaşmamıştır. İmpost başlığın bir yüzünde kabartma tekniğindeki madalyonun ortasında dörtlü yürek bulunur. Diğer iki yüzeyi boş bırakılan başlığın

[348] Paralelleri için bakınız: (Millingen, 1912: 174, Fig. 76).

günümüze ulaşmayan yüzü tasvir edilememiştir. Dip kısmı kırık olan sütun başlığının alt çapı ve bilezik ölçüleri tespit edilememiştir.

Yazıt **: -**

Çizim **:**

Çizim 227 AAM, Kesik Piramit Sütun Başlığı (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 9.-10. yüzyıl[349].

Yayınlar **: -**

Sütunlar ve Çifte Sütunlar[350]

AAM Katalog No.: 29 (Resim 425)

Resim 425 AAM, Devşirme Sütun Üzerinde Latin Haçı (Gür, 2018)

[349] Paralelleri için bakınız: (Parman, 2002: 180, Foto. 135).

[350] AAM'de çeşitli çap ve boyutlarda birçok sütun bulunmaktadır. Bunların çoğu çeşitli dönemlerde kesilmiş ya da bazı değişikliklere uğratılarak kullanılmıştır. Çalışmada ise bunların üzerlerinde haç tasviri olanlar incelenmiştir. Çifte sütunlardan ise sadece birinin dar kenarında kazıma tekniğinde haç kolu betimlenmiş, diğer bölümler kırık ve eksiktir.

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, sağlamdır.

Ölçüler **:** Haç Yük. 0.19 m., Gen. 0.13 m.

Tanım **:** Roma dönemi sütunun üzerine sonradan kazıma tekniğiyle Latin haçı yapılmıştır.

Yazıt **: -**

Tarihlendirme **: -**

Yayınlar **: -**

AAM Katalog No.: 30 (Resim 426, Çizim 228)

Resim 426 AAM, Çifte Sütun (Gür, 2018)

Envanter No **:** 211

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29.07.2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

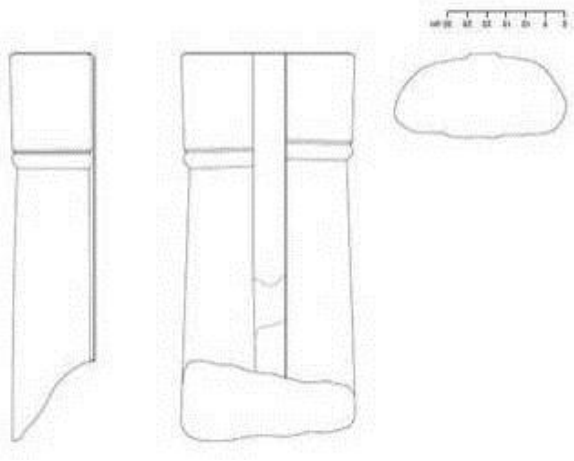
Malzeme ve Durum **:** Mermer, çifte sütunun yarısından aşağısı kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Uz. 0.96 m., Gen. 0.46 m., Der. 0.21 m.

Tanım **:** Mermer çifte sütun, yarısından yukarısı kırık ve eksiktir. Monolit sütun parçasında ortak kaide, basit ayak düzeni, ön ve arkadaki sütunların farklı yükseklikte olduklarını gösteren bilezikler yer bulunur. Sütun aşağıdan ortaya doğru genişlemekte, merkezden yukarı ise daralmaktadır. Yukarısı günümüze ulaşmadığı için betimlenememiştir. Çifte sütunun arka yüzeyi düz, ön yüzeyi ise hafif bombelidir. Çifte sütunun ortasında 0.01 m. kabartma tekniğinde ve 0.14 m. genişliğinde dikey bordür bulunur. Öndeki diker bordür 0.07 m. geniliğinde ve 0.02 m. kabartma tekniğindedir.

Yazıt **:** -

Çizim **:**

Çizim 228 AAM, Çifte Sütun (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 6. yüzyıl[351].

Yayınlar **:** -

AAM Katalog No.: 31 (Resim 427, Çizim 229)

[351] Gölyazı Camii, Ürünlü Camii ve Akhisar'daki çifte sütunlarla benzerlik göstermektedir (Ötüken, 1996: 141-143, Tafel 21: 2-3). Çankırı, İznik, İstanbul, Konya ve çevresindeki birçok yapıda görülmektedir (Ramsay, 1909: 216, Fig. 174; Tezcan, 1989: Fig. 113; Belke, 1996: Taf. 11, 77, 83, 106; Ötüken, 1996: 141-143, Tafel 21: 2-3; Çaylak-Türker, 2009: 209, Fig. 1,3-4).Cumalıoğlu, 2011: 258, Katalog No: 158). Çifte sütunun benzerine ait bir çifte sütun gövdesi günümüzde Amasra Büyükada üzerindeki kapalı Yunan haçı planlı kilisenin harabeleri arasında yer almaktadır (Eyice, 1951a: Res. 11).

Resim 427 AAM, Pencere Çifte Sütun (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

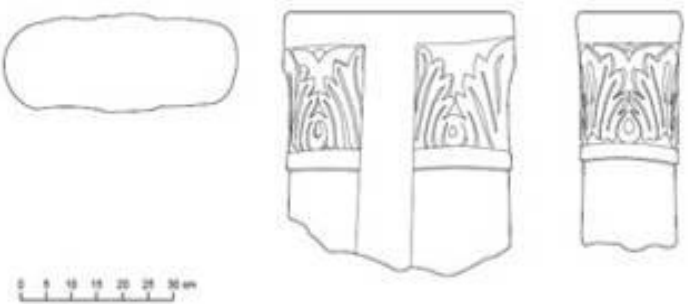
Malzeme ve Durum **:** Mermer, pencere sütununun başlıktan aşağısı kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Gen. 0.50 m., Yük. 0.53 m. ve Der. 0.19 m.

Tanım **:** Mermer çifte sütun, yarısından aşağısı kırık ve eksiktir. Monolit sütunda ortak, basit başlık düzeni ve monolit sütun başlıklarından oluşmaktadır. Sütunlar ile başlıkların birleştikleri alanlarda birer sütun halkaları bulunmaktadır. Sütunun dar kenarında kazıma tekniğinde, haç kolu görülür. Haçın bir kolundan aşağısı kırık ve eksiktir. Sütunun yüzeyi zamanla aşınmış ve tahrip olmuştur. Monolit başlıkt simetrik akanthus yaprakları bulunur. Başlıkların arasında, 0.10 m. genişliğinde ve 0.01 m. kabartma tekniğinde silmeler yer alır.

Yazıt **:** -

Çizim **:**

Çizim 229 AAM, Pencere Çifte Sütun (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:**

Yayınlar **: -**

Ambon Parçaları[352]

AAM Katalog No.: 32 (Resim 429, Çizim 230)

Resim 428 AAM, Ambon Basamaklı Bölüm (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

[352] Kiliselerde liturjinin önemli parçası olan ambonların ilk olarak 4. yüzyıldan itibaren kiliselerde kullanılmıştır. Günümüze gelebilen en erken örnekler ise genellikle 5. ve 7. yüzyıla tarihlendirilen ambonlardır (Delvoye, 1966b: 127-123). 5.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen birçok ambon örneğini İstanbul ve Selanik yapıları başta olmak üzere Anadolu ve çevresindeki birçok yerleşimde görmek mümkündür (Delvoye, 1966b: 129-130). Erken Bizans döneminden itibaren kiliselerin naossundaki ambonlar, başta İstanbul olmak üzere kiliselerin ayinlerinde kullanılmış ve daha sonrasında imparatorluk sınırlarındaki birçok kentte inşa edilen kiliselerde uygulanmaya başlanmıştır. İstanbul kiliselerinde inşa edilen ambonların çağdaşlarını Bulgaristan, Yunanistan Trakya ve Balkanlarda'ki birçok kilisede görmek mümkündür. Karadeniz'in batısındaki kentlerde de görülmektedir (Dosseva, 2011: 160). İstanbul Hagia Sopphia Kilise'deki ambon erken tarihli ambonlardan biridir (Xydis, 1947: 1-24). AAM'nin bahçesinde dini yapıda kullanıldığı düşünülen ambon kaidesi ve levhalara ait parçalar tespit edilmiştir. Araştırmacılar 1950'lerde FC'nin cephelerinde yapı malzemesi olarak kullanılmış ambon parçaları tespit etmiş ve çizimlerini yaparak restitüsyon önerilerini sunmuştur. Ambon parçasının üzerinde kabartma tektekniğinde süslemenin bulunduğunu yazan araştırmacı, ambonun restitüsyonunu sunmuştur (Eyice, 1952: 3; Eyice, 1954: Planc. XXXVII, 2-3). AAM denetiminde gerçekleştirilen inşaat yapım çalışmaları sırasında Amasra merkezde 1.20 x 0.92 m. ölçülerinde ve 0.66 m. yüksekliğinde mermer bir ambon kaidesi tespit edilmiştir. Ambonun dışında müzedeki ambon levhaları, payeler ve arşitravlar dini yapılara ait önemli eserlerdir.

Teknik **:** Kabartma ve kazıma.

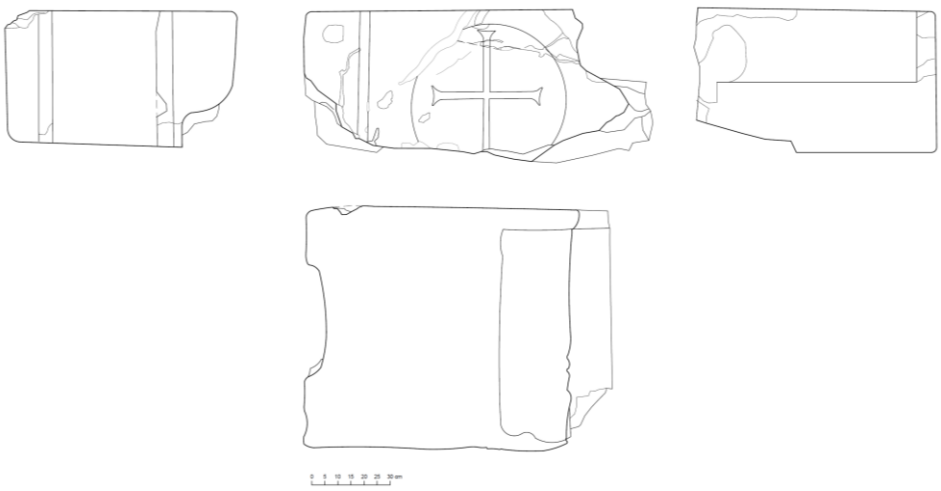
Malzeme ve Durum **:** Mermer, ambon basamaklı bölümünköşelerinde ve arkasında yoğun iş makinasının tahribatı söz konusudur.

Ölçüler **:** Uz. 1.20 m., Gen. 0.92 m., Yük. 0.66 m. Birinci Basamak Gen. 0.63 m. Birinci Basamak Yük. 0.30 m. İkinci Basamak Der. 0.27 m. İkinci Basamak Gen. 0.78 m. İkinci Basamak Yük. 0.02 m.. Ambonun arkasında yuva, Gen. 0.43 m., Der. 0.10 m.

Tanım **:** Ambon basamaklı bölüm, derin yuva kısmı arkada 0.43 m. genişliğinde bir alana yerleştirildiği gösterir. İki basamaklı, mermer ambon kaidesi. Ambon kaidesinin köşeleri kısmen kırık ve eksiktir. Yyan yüzünde merkezde kabartma tekniğindeki dairenin ortasında büyük bir Latin haçı görülür. Bu yüzeyin arkaya gelen kısmında 0.08 x 0.05 m. ölçülerinde ve 0.02 m. derinliğinde dikdörtgen bir kenet deliği bulunmaktadır. Latin haçının kolları simetrik fakat uçları ölçüsüzdür. Ambon kaidesi işlevini yitirdikten sonra üzerine beton dökülerek başka işlevlerde kullanılmış daha sonrasında ise toprak altında kalmıştır. Büyük iş makinaları ile gerçekleştirilen çalışmalar doğrultusunda tespit edilen mimari parça üzerinde iş makinalarına ait tahribat izleri görülür. Ambon kaidesi günümüzde müze bahçe duvarlarının dışında, açık alanda sergilenmektedir. Bir yüzü bahçe duvarına bitişik olduğu ve müze yetkilileri tarafından hafif yerinden oynatılarak inceleme yapmak için izin alınamadığı için tasvir edilememiştir.

Yazıt **: -**

Çizim **:**

Çizim 230 AAM, Ambon Basamaklı Bölüm (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[353].

Yayınlar **: -**

AAM Katalog No.: 33 (Resim 429, Çizim 231)

Resim 429 AAM, Ambon Levhası (Gür, 2018)

Konum **:** AAM'nin bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Kabartma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır.

Malzeme ve Durum **:** Mermer, ön yüzde sol üstte küçük kırık ve eksik kısım vardır.

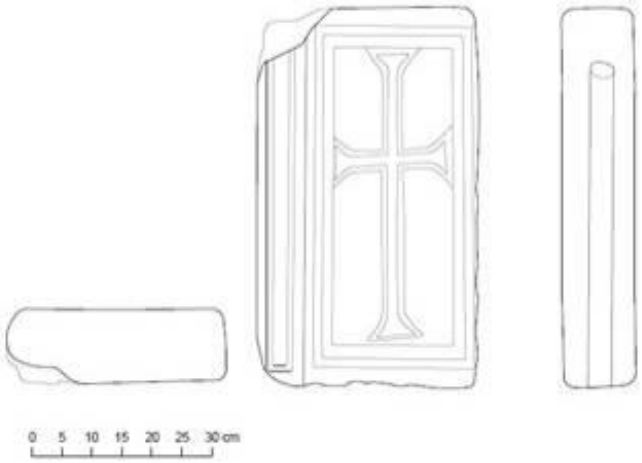
Ölçüler **:** Uz. 0.65 m., Gen. 0.39 m., Kal. 0.14 m.

Tanım **:** Ambon korkuluk levhası. 0.65 x 0.39 x 0.14 m. ölçülerindedir. Levhanın solunda 0.02 m. kabartma tekniğinde inşa edilmiş monolit bir paye bulunur. Payenin iki dar kenarlarında 0.05 m. genişliğinde ve 0.03 m. yüksekliğinde payeye yerleşmesi için yapılmış üçgen bir diş yer almaktadır. Levhanın merkezindeki büyük Latin haçı, tabartma tekniğine sahiptir. Levhanın sağı kırık ve eksiktir. Levhanın arka yüzeyi düzgün olarak işlenmiş fakat sade olarak bırakılmıştır. Levhanın üstteki dar kenarında bir kenet deliği ve kenet yuvasına ait bir iz bulunmaktadır. Levhanın köşeleri kısmen kırık ve eksiktir.

Yazıt **: -**

[353] 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Delvoye, 1966b: 126-133; Girgin, 2014: 159, 164, Fotoğraf 6).

Çizim :

Çizim 231 AAM, Ambon Levhası (Gür, 2018)

Tarihlendirme : 5.-6. yüzyıl[354].

Yayınlar : -

Yazıtlar ve Mezar Taşları[355]

[354] İznik Hagia Sophia Kilisesi'nde (Ötüken, 1996: 60-61, Tafel 2: 1-3), Kemaliye Kilise mevkinde (Ötüken, 1996: 113, Tafel 17: 1), Gemlik'te Manastır mevki civarında (Ötüken, 1996: 130, Tafel 20: 4), Kemaliye'deki ambon parçası (Ötüken, 1996: 113, Abb. 22), Kurşunlu Aberkios Kilise ve Kıbrıs Cape Drapenon Bazilika A'da (Ötüken, 1996: 110, Tafel 16: 1) benzer mimari plastik eserler bulunmaktadır (Michaelides, 2001: 44-46, Fig. 5.1.-1d, Fig. 5.5, 5.6). Yunanistan Atina *"Byzantine and Christian Museum"*'daki Parthenon'un ambonuna ait levha 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Ambon un üzerindeki Latin haçı, bordürler ve kabartma özellikleri açısından Amasra Arkeoloji Müzesi'nin bahçeşindeki bu levha ile benzerlik gösterir (Kaldellis, 2009: 30, Fig. 8). 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilen paralelleri için bakınız: (Delvoye, 1966b: 126-133; Ötüken, 1996: 60-61, 10, 116-117, 130, Tafel 2: 1-3; Michaelides, 2001: 44-46, Fig. 5.1.-1d, Fig. 5.5, 5.6; Kaldellis, 2009: 30, Fig. 8; Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 492, Fig. 23 a).

[355] Amasra Arkeoloji Müzesi'ndeki yazıtlar Karadeniz Ereğlisi, Filyos ve Amasra ile yakın çevredeki yerleşimlerden tespit edilerek müzeye aktarılmış parçalardan oluşmaktadır. Tespit edilen ve daha önceden yayınlanmış olan parçalar çoğunlukla Roma İmparatorluk dönemine tarihlendirilmektedir (Marek, 1985: 132-156; Marek, 1993: 1-116; Laflı ve Christof, 2012: 113-119; Öztürk ve Öztürk, 2016: 231-232). Tespit edilen yazıtların çoğu yöre halkı tarafından yaptırılmış mezarlar ya da adaklara ait buluntulardır. Yazıtlar şahıs isimleri, kült özellikleri ve 2.-3. yüzyıl hakkında bilgiler sunmaktadır (Marek, 1985: 155-156). Araştırmacılar kent genelinde tespit edileren Amasra Arkeoloji Müzesi'n aktarılan yazıtlar üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarda Yeni Ahit (İncil) bilgilerinin yer aldığı bazı eserler tespit etmiştir (Marek, 1985: 143).

Çalışmada ise Bizans dönemine tarihlendirilen yazıtlar ve mezartaşları incelenmiştir (Marek, 1993: 81-85). Amasra Müzesi'nde 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen bronz ayakkabı tabanı üzerinde *ISIDVR* yazar (Laflı ve Christof, 2012: 113-119). Amasra Arkeoloji Müzesi dışında kentte birçok yazıt tespit edilmiştir.

AAM Katalog No.: 34 (Resim 430, Çizim 232)

Resim 430 AAM, Mezar Taşı-Yazıt (Gür, 2018)

Envanter No **:** 39

Konum **:** AAM'nin Bahçesi.

İnceleme Tarihi **:** 28-29. 07. 2018

Teknik **:** Latin haçı kabartma, yazı kazıma.

Bunların neredeyse tamamına yakını Roma İmparatorluk dönemine tarihlendirilmektedir (Marek, 1993: 1-116). Bizans dönemine tarihlendirilen yazıtlar incelenmiş ve çalışmaya dahil edilmiştir. Yazıtların çoğu tanımlanamamış ya da kesin tarihleri belirlenememiştir (Marek, 1993: 176-178). Epigraflar ve araştırmacılar tarafından Amasra ve çevresinde Bizans dönemine tarihlendirilen birçok yazıt tespit edilmiştir. Amasra Arkeoloji Müzesi'nde 14, 89 ve 171 numaralı envanterlerde kayıtlı yazıtlar tespit edilmiştir (Marek, 1993: 176-178); 89 numaralı envanterde kayıtlı arşitrav bloğu üzerindeki yazıt;

Τὸν ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου + οὐ προσελεύσετε πρὸς σὲ κακά
καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ τῷ σκηνώματί σου, ὅτι αὐτὸς ἐστίν σου βοηθός.
θ(ε)έ, [β]οήθει τῇ δούλῃ σου 'Αρσίν(ῃ) + τῇ δούλῃ σου 'Ακ[υλί]ν(ῃ) καὶ 'Ακυλίν(ῳ ?) […]ου (Marek, 1985: 146; Marek, 1993: 176).

Tanımlanamayan Yazıt;
" ☩ ὑπὲρ ψυχῆς
καὶ ἀναπαύ-
σεος Θεοδώ-
ρου καὶ ἀφέ<σε>-
5 ος τῶν ἁμαρ-
τιῶν αὐτοῦ. ☩" (Marek, 1993: 177).
Tanımlanamayan Yazıt:
" ☩ ὑπὲρ εὐχῆ {εὐχῆς} Φωκᾶ. ☩" (Marek, 1993: 177).
Tanımlanamayan Yazıt:
" ☩ EYTP(—) ΓAYTA" (Marek, 1993: 177).
Tanımlanamayan Yazıt:
" ☩ Θεοπόμ[που(?)]." (Marek, 1993: 178).
Konstantin İle İlgili Tanımlanamayan Yazıt:
"Κωνσταντίνου πρεσ(βυτέρου)
φῶς, ζ(ώ)η." (Marek, 1993: 178).

Müze teşhirindeki fragman yazıtların çoğu tanımlanamamıştır (Marek, 1985: 144-156). Tanımlanabilen parçalardan biri, 1966 yılında Filyos'tan Amasra Arkeoloji Müzesi'ne götürülen yazıttır. Parça üzerinde amin Γ. AMHN]ΩΙΘΗΤΟΝΕΜΟΝΑΦΘΕΝΤΙΝ yazıtı yer almaktadır (Marek, 1985: 144, 156). Bunun dışındaki yazıtta ise Phokas'ın adağı † 'Υπὲρ εὐχῆ Φωκᾶ † ifadesi yer almaktadır (Marek, 1985: 154, 156).

Malzeme ve Durum **:** Mermer, parçanın aşağısı kırık ve eksiktir.

Ölçüler **:** Yük. 0.59 m., Gen. 0.18 m, Der. 0.35 m., Harflerin Gen. 0.01 m.

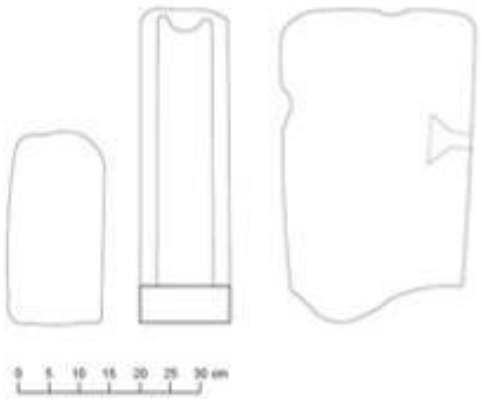
Tanım **:** Altı kırık, dar kenarlı, dikdörtgen mermer blok. Templon olarak inşa edildiği düşünülen mimari parça yeniden düzenlenmiştir. Kısa kenarlarından birinde büyük bir Latin haçı bulunur. Haç kolları iki yanda geniş alanlara uzanmakta, arkadaki düz kısa kenarda ise dar kenara yukarıdan aşağıya yatay olarak yazılmış 14 satırlık yazıt yer almaktadır. Geniş yüzleri ise sade olarak bırakılan mermer mimari parçanın altı kırık ve eksiktir.

Yazıt **:** Mimari parçanın dar kenarında yukarıdan aşağıya yatay olarak yazılmış 15 satırlık yazıtta (son satırı aşındışı için okunamamıştır);

Πάνα-
γνε
πάρ-
θεν-
5 ε μή-
τηρ
τοῦ
σοτ-
ῆρο-
10 ς σκ-
έπε
φύλ-
αττ(ε)
πάν.

(Marek, 1993: 177; Jonnes, 1994: Katalog der Inschr. von Amastris, 94). 15 satırdan oluşan yazıtınson satırı, aşındığı için okunamamıştır (Jonnes, 1994: Katalog der Inschr. von Amastris, 94).

Çizim **:**

Çizim 232 AAM, Mezar Taşı-Yazıt (Gür, 2018)

Tarihlendirme **:** 5.-6. yüzyıl[356].

Yayınlar **:** Marek, 1985: 146; Marek, 1993: 177; Jonnes, 1994: Katalog der Inschr. von Amastris, 94.

[356] Bursa'nın Mudanya ilçesindeki Aziz Arkhangeloi Kilisesi yakınındaki bir evin bahçesindeki templon parçası ve Xanthos Bazilikası'ndaki payesi ile benzerlik gösterir (Ötüken, 1996: 77-78, Tafel 6, 2).

EK 5. KARADENİZ EREĞLİSİ'NDEKİ, BİZANS DÖNEMİ DİĞER ESERLER:

Karadeniz Ereğlisi'nin Akropol'ünde incelemeler yapan araştırmacılar, plan, malzeme ve teknik özelliklerini göz önünde bulundurarak yapı kalıntılarını tarihlendirmiştir. Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait izler ve onarımlar barındıran yapıların duvarlarında tespit edilen yazıtlar surların 13. yüzyılda onarım geçirdiğini göstermektedir.

Karadeniz Ereğlisi'nde surların tarihlendirilmesi ve kronolojik evresi şöyle sıralanabilir;

1. Hellenistik dönem, batıdaki surların temelleri ve alt seviyeleri ile sahil surlarında (muhtemelen M.Ö. 3. yüzyıl) görülmektedir.

2. Roma dönemi: Hellenistik döneme tarihlendirilen surların üst seviyelerinde, doğudaki surlar ve sahil surlarında (muhtemelen M.Ö. 2. yüzyıl-M.S. 3. yüzyıl surlar) kalıntılar görülebilmektedir.

3. Bizans dönemi: günümüze ulaşan tuğla onarımlar, tuğma duvar kalıntıları ve neredeyse ayakta kalan duvarların hepsi Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. Surdaki 1204 tarihli yazıt ve birçok bölüm 13. - 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

4. Akropol'deki kalıntılar ve kalenin Bizans döneminde büyük bir onarım geçirdiği bilinmektedir. Kalenin 13. yüzyılda Cenevizler tarafından onarılmıştır (Hoepfner, 1966: 49).

1261 yılında Ioannes IV Laskaris'in (1258-1261) Karadeniz Ereğlisi'ni fethederek kaleyi onarttığı bilinmektedir (Tuncel, 1995: 289). Cenevizli tüccarların 1261 yılı sonrasında Karadeniz'de büyük imtiyaza sahip olduğu ve bu ayrıcalıklı süreci bölgede uzun yıllar, toprak egemenliği olmaksızın Venediklilerle devam etmiştir. Cenevizler, Amasra, Amisos (Samsun) ve Trebizond'un (Trabzon) Bizans topraklarındaki kentleri İstanbul yakınlarındaki Galatalar gibi takviye etmişlerdir. Serapion (Rumelikavağı Kalesi), Hieron (Yoros Kalesi), Kilia (Şile), Daphnousia (Kefken Adası), Diapolis (Akçakoca), Karadeniz Ereğlisi, Filyos, Sinop, Phadisane (Fatsa) ve Kerasus'un (Giresun) bazı kaynaklara göre ticari veya askeri karakol olarak kullanıldığı ifade edilmektedir (Sağlam, 2018: 241).

Bazı araştırmacılar ise Karadeniz Ereğlisi'ndeki kalenin Cenevizler tarafından onarılarak kullanıldığı, buranın Cevevizler'e ait askeri karakol olarak kullanılmış olabileceği görüşüne karşı çıkmaktadır. Yöredeki mimari kalıntılardan yola çıkarak bazı yerleşimlerde Ceneviz mimarisininyer almadığını ifade etmekte ve bu kentler arasında da Karadeniz Ereğlisi'ni işaret etmektedir. Karadeniz Ereğlisi'nde ayakta duran kalenin Bizans ve Osmanlı Dönemlerine

tarihlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Sağlam, 2018: 241). Hoepfner ise kalelerin Cenevizler tarafından onarılarak kullanıldığını yazar (Hoepfner, 1966: 49). Kale duvarları malzeme ve teknik özellikleri açısından bütünlük gösterir. Surların çoğunun 13. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir. Büyük kuleler ve konut kulesinin güçlendirilmesi, 13. yüzyıla tarihlendirilmektdir. 13. yüzyılın ikinci yarısında Cenevizler'in kuleleri onarıp kullandıkları belirlenmiştir. Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi, Cenevizler için Karadeniz'de sahip oldukları önemli sığınak alanlarından biridir. Onarım ve güçlendirme çalışmaları 13. yüzyıldaki dönemin siyasi ve politik saldırılarını kanıtlamaktadır (Hoepfner, 1966: 49).

Osmanlı'nn izlediği genişleme politikası doğrultusunda Karadeniz'de birçok kentin Osmanlı'ya geçtiği ve bu dönemde Karadeniz Ereğlisi'nin ise Bizans elindeki sınırlı sayıdaki kaleden sadece biri oluğu bilinmektedir. Bizans'ın da zayıflamasıyla Karadeniz Ereğlisi'nde Cenevizler'in hakimiyeti güçlenmiştir. Bu dönemde kalenin onarılmadan kullanılmış olabileceği düşünülür. Çağdaş döneme kadar varlığını sürdüren kale ve surlar, artan nüfus ve kentsel değişime ayak uyduramamış, kısmen yıkılmış ya da yapı taşları sökülerek yapıların duvarlarında kullanılmıştır (Sağlam, 2018: 257).

1717 ve 1834 tarihli gravürlerde akropol ve aşağı kente uzanan surlar ile kulelerin günümüze kıyasla kısmen daha sağlam olduğu görülür. Surlar, kare ve düzenli kulelerin gravürde görüldüğü sağlamlığıyla günümüze ulaşmadığı açıktır (Sağlam, 2018: 255).

20-21. yüzyılda çok fazla tahrip olan kent surları ve kuleler, çağdaş yapıların inşası sırasında söküerek kullanılmıştır.

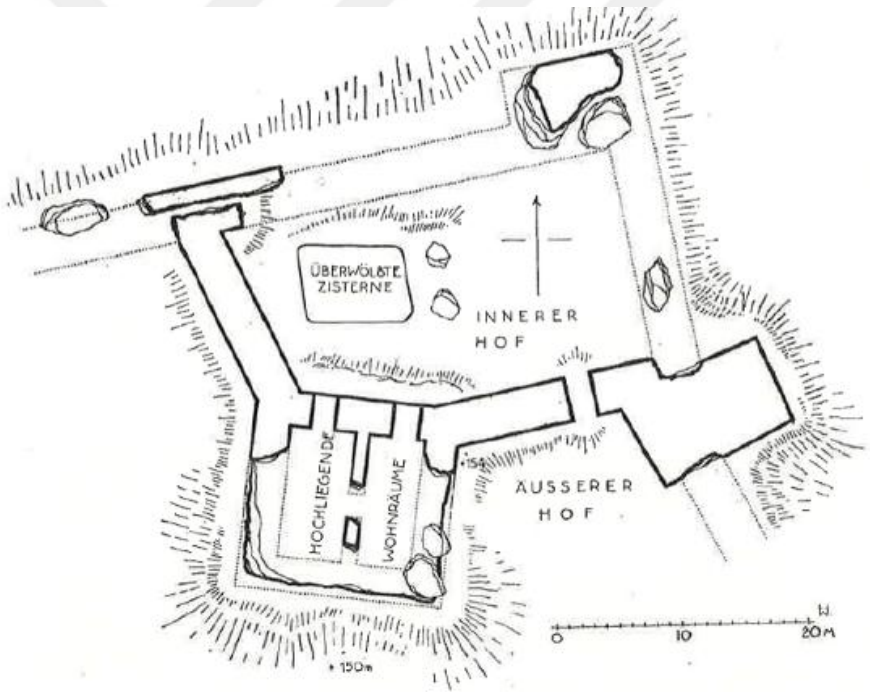
Karadeniz Ereğlisi, Akropoldeki Bizans Dönemi Yapı Kalıntıları

Günümüzde Karadeniz Ereğlisi Askeri Garnizon Komutanlığı'nın sahası içinde kalan Akropol, kente hakimdir. Birinci derecede arkeolojik sit alanı olan İç Kale, günümüzde Kale Tepe mevki, Kaletepe Mahallesi sınırlarındadır ve yapılar günümüzde harabe durumdadır (Karakuzulu, 2002a: 429). İlk defa 1960-1966 tarihli çalışmalarda, yapılar kapsamlı olarak incelenmiş ve kalıntıların planları sunulmuştur (Ville, 1967: 218-219). Hoepfner ilk defa kale yapıların planlarını sunmuş, sonraki araştırmacılara referans olmuştur (Hoepfner, 1966: 47). 1990 sonrasında kent yapılarını inceleyen araştırmacılar Hoepfner tarafından hazırlanan kulenin çizimlerini olduğu gibi kullanmış ya da sadece mekanların Türkçe isimlerini yazmakla yetinmiştir (Karakuzulu, 2002a: 429).

Akropol'eki yapı kalıntıları konusunda fikir sahibi olabilmek için kentin tarihteki rolünü incelemek gerekmektedir. Mısır Kralı III. Ptolemaios Euergetes'in (M.Ö. 246-222/221)

Karadeniz Ereğlisi'nin Akropolü'nde Herakles adına, Prokonnesos (Marmara Adası) mermerinden bir tapınak inşa ettirdiği bilinmektedir (Arslan, 2007: 43; Öztürk, 2016a: 82).

Kente gelen birçok araştırmacı tarihi kayıtları değerlendirerek Akropol'de bir tapınağın bulunması gerektiği öne sürmüştür (Bore, 1840: 208-217; Ainsworth, 1842: 39). Bu tapınak Bizans dönemine tarihlendirilen kilise için büyük öneme sahiptir. Çünkü Geç Roma-Erken Bizans döneminde çoğunlukla tapınaklar kilise olarak kullanılmak üzere yeniden düzenlenmiş ya da ilk defa yapılar inşa edilirken tapınaklar gibi büyük yapıların malzemeleri kullanılmıştır. Bizans döneminde onarılan surlarda birçok devşirme, sütun parçaları, haç tasvirli mermer parçaları ve yazıtlar bulunmaktadır (Ainsworth, 1842: 39). Geç Roma'da da akropol olarak kullanılmaya devam eden içkalenin kuzeyinde, Karadeniz'e uzanan yamaçlarda yerleşim izleri tespit edilmiştir. Bu dönem sonrasında yerleşim alanlarının küçüldüğü, kalenin ise önem kazandığı bilinmektedir (Foss, 1991a: 916) (Çizim 233).

Çizim 233 Karadeniz Ereğlisi, Kent Surları, 1:500 Ölçek (Hoepfner, 1966: 47)

M.Ö.464-352 tarihleri arasında Klearkhos, Karadeniz Ereğlisi'nde Tyranlık kurmuş ve akropolde kale inşa ettirmiştir (Hoepfner, 1966: 47; Bittner, 1998: 19-55, Kapitel I; Karakuzulu, 2002a: 429). Kale düzensiz bir iç avlunun çevresinde yer alan kuleler ve surlardan oluşmaktadır (Akkaya, 1994: 62; Karakuzulu, 2002a: 429).

Surlarda gerçekleştirilen araştırmalar, günümüze ulaşan kalıntıların 13. yüzyılda onarım geçirdiğini göstermektedir. Birçok araştırmacı kale ve içindeki yapıların Hoepfner'den

etkilenerek 13.yüzyılın ikinci yarısına (Cenevizler) tarihlendirmiştir (Hoepfner, 1966: 47-55; Akkaya, 1994: 62-63; Karakuzulu, 2002a: 429-430).

Akropol'de Bizans dönemine tarihlendirilen burç ortalama 300.00 x 100.00 m. ölçülerinde, asimetrik planlıdır. Karadeniz'den ortalama 160.00 m. yüksekliğe sahip burçlarda Geç Bizzans dönemi onarım izleri çoğunluktadır (Hoepfner, 1966: 47).

Bizans Kulesi

Kalenin bir parçası olan Bizans kulesi 3.25 x 3.25 m. ölçülerinde, kare planlıdır. 10.00 m. yüksekliğe sahip kulenin üstü günümüze ulaşmamıştır. Antik dönemde inşa edildiği bilinen kulenin üzerine Bizans döneminde günümüzdeki yapının yeniden inşa edildiği günümüze ulaşan kalıntılardan anlaşılmaktadır (Karakuzulu, 2002a: 430). Kente hakim kule ve çevresinde, Bizans döneminde birçok askeri mühimmat ve yapılara ait kaıntılar ve surlar bulunur (Hoepfner, 1966: 47).

Arekeolojik incelemeler yapılmadan Akropol'deki kalıntıların uzantıları ve varsayıların diğer yapılar hakkında bilgi sahibi olmak mümkün değildir. Akropol ile kent arasında bağlantılı yol ve surlarda kapılar yer almaktadır. Hoepfner ve Karakuzulu tarafından çizimleri yapılan Akropol'de Bizans dönemine tarihlendirilen dikdörtgen bir sarnıç bulunmaktadır. Üzeri ve çevresi gür bitki örtüsüyle kapalı sarnıç, günümüzde kısmen sağlamdır.

Sarnıç

8.40 x 6.10 m. ölçülerindeki sarnıç, Bizans dönemine tarihlendirilen surlarla aynı uzantılıdır. Dikdörtgen planlı sarnıcın köşeleri yuvarlatılmış, duvarları kırmızı hidrolik kireç harcı ile sıvanmış, en üstte ise üç sıra tuğladan inşa edilmiştir. Duvarları sıvalı sarnıcın, sıvaların döküldüğü alanlarında moloztaş, tuğla ve harç malzemeler görülmektedir (Hoepfner, 1966: 48) (Resim 431).

Resim 431 Karadeniz Ereğlisi, Kale, Sarnıç (Gür, 2018)

Askeri Yapı (?)

Kulenin güneybatısında, surlara bitişik inşa edilmiş askeri yapı kalıntısı bulunur. Kule duvarları ve sarnıçtan farklı olarak konutun zemini, p.t. tuğla ve gri kristal tüften inşa edilmiştir. Yumuşak taşların bulunduğu doğal taş ocakları kalenin yakınında bulunmaktadır. Buradan temin edilen yumuşak ve kolay işlenen kayaçların, surların üst bölümlerinde kullanılmış olabileceğini gösterir. Surlarda kullanılan bloklar farklı boyut ve ölçülere sahiptir. Bloklar ortalama 1.30 x 0.65 m. ölçülerindedir. Beden duvarlarında kullanılan tuğla ve taş parçaları harç malzemeyle birleştirilmiştir. Konut küçük moloz taş, tuğla ve harç malzemeden inşa edilmiştir. Düzensiz tuğla dizeleri, duvarlarda yatay ve verev olarak kullanılmış, harçlarla birleştirilmiştir. Surlardaki tuğlalar, uygulandıkları alanlara göre boyut ve renk bakımından farklılık gösterir (Hoepfner, 1966: 48).

Genellikle kulenin duvarlarında 0.31 x 0.03,3 m. ölçülerinde açık kırmızı tuğlalar, kısmen duvarlarda ve kapılarda 0.24 x 0.4,5 m. ölçülerinde kahverengimsi-kırmızı tuğlalar, yerleşim katlarında ise 0.35 x 0.4,8 cm. ölçülerinde kahverengi-kırmızı tuğlalar kullanılmıştır (Hoepfner, 1966: 48). Tuğlaların aralarında 0.08 m. kalınlığında derz kullanılmıştır. Derzlerde çakıl agregaları ve bazı yerlerde ise kaba kireç harcı görülmektedir. Harç dolgususunda kısmen tuğla parçacıkları, üst seviyelerde ise ahşap yapılara ait kurulum delikleri görülmektedir. Deprem ya da çeşitli inşa evreleri sırasında kurulum delikleri vasıtasıyla ahşap iskele inşa edilerek onarımlar gerçekleştirilmiştir. Depremde hasar görmüş olma ihtimali çok yüksektir çünkü surların kuzeyinde büyük çatlaklar görülmektedir. Muhtemelen, kuzeydeki dairesel kulelerin bu dönemde yıkılmış, deprem sonrasında ise kuleler inşa edilerek surlar sağlamlaştırılmıştır.

Güneydoğu kulesi 5.00 m. yüksekliğiyle kısmen korunmuştur. Mekanik çözülmeden fazla etkilenmeyen güney duvardaki kemer iki sıra tuğla ve harç malzemeden inşa edilmiştir (Hoepfner, 1966: 48).

Konutun yer aldığı kule 16.00 x 17.00 m. ölçülerinde, dikdörtgen planlıdır. Kalın harç dolduları arasına yerleştirilmiş tuğla ve küçük taş parçalarıyla inşa edilen duvarlar, yukarıya doğru daralmaktadır. Daralan yapısı ve üstteki kemer kalıntıları, odaların tonozla örtülü olduğunu gösterir (Hoepfner, 1966: 48; Akkaya, 1994: 62).

Kulenin üst katında yan yana iki oda bulunur. Odaların arasındaki duvar ve üstteki kemer kalıntıları, tonozun açısını göstermektedir. Üst kata avludan bir merdivenle çıkılır. Kuzeybatı duvardaki açıklık burada bir pencerenin olabileceğini düşündürür. Avluya bakan kulenin, ortalama 6.00 m.'lik duvarları ayaktadır (Akkaya, 1994: 62).

Üst katın yükseldiği alanda tuğla kalıntıları kısmen daha sağlamdır. Üst kata ait kalıntılar sadece odaları iki eşit alana bölmektedir. Avluya bakan dış duvarlar ortalama 9.00 m. yüksekliğe sahiptir (Hoepfner, 1966: 48).

Kuzeybatıdaki dış duvarda hala bir pencereye ait kemer izleri görülür. 3.70 m. yükseklik, 2.80 m. kalınlığa sahip dış duvarların üzeri çapraz tonoz örtülüdür. Bu yapının Bizans döneminde askerler tarafından kullanıldığı öne sürülmektedir (Hoepfner, 1966: 48) (Resim 432).

Resim 432 Karadeniz Ereğlisi, Kale, Askeri Yapı (Gür, 2018)

Çeştepe Fener Kulesi

Karadeniz Ereğlisi'nin kuzeyinde, 200.00 m. rakıma sahip tepede, Çeştepe'deki kule, günümüzde bulunduğu mevkiden dolayı Çeştepe Fener Kulesi adını almaktadır.

Fenerin bulunduğu alanda tespit edilen kalıntılar, bölgenin Antik devirde iskan alanı olarak kullanılmış olduğunu gösterir. Fener ve çevresindeki yapılara ait kalıntılar, Çeş Köyü'ndeki sivil yapıların inşası sırasında kullanılmıştır. Kalıntılar arasında mermer sütun parçaları çoğunluktadır.

Fener Kulesi'nin, tespit edilen kalıntılar ve araştırmacıların çalışmalarından yola çıkarak Hellenistik döneme tarihlendirilmektedir. Fener muhtemelen Hellenistik dönemden itibaren kent limanı ve gemilerin yol göstericisi olarak kullanılmıştır (Karakuzulu, 2002a: 430) (Resim 433).

Resim 433 Karadeniz Ereğlisi, Çeştepe Feneri (Gür, 2018)

1206 tarihli yazıt surların 1206 yılında onarıldığını ve deniz fenerinin yeniden inşa edildiğini gösterir;

"Kızıl Yeşil Yunan meşalesini yakan

Büyük Babası Hükümdar Andronikos

O Islak Temel üzerine yeni bir fener yaptı

Zamanın yıktığı şeyi yeniden yaptı

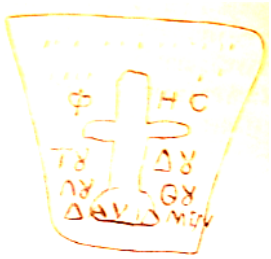
Muhteşem bir sanatla bütün Herakleia'yı yaptı"(Aygün, 1960: 59-62).

Surlardaki Bizans Dönemi Yazıtları

KEM'in bahçesinde birçok yazıt bulunmaktadır. Bunlardan Bizans dönemine tarihlendirilen buluntular incelenmiştir. Fakat bunların dışında kentin surları üzerinde birçok yerde yazıt tespit edilmiştir. Bu yazıtlardan Bizans dönemine tarihlendirilenler aşağıda sunulmaya çalışılmıştır.

Tanrı'ya Yardım Etmesi İçin Dua Eden David

Kuzey surlarının kulesi üzerindeki yazıtta, David isimli bir Hıristiyan'ın Tanrı'dan yardım istemektedir (Markes, 1903: 130; Jonnes, 1994: 37; Öztürk, 2016a: 94).

[Κ(ύρι)ε](?)

βοήθι

τοῦ δού-

λου θ[ε]οῦ

Δαυὶδ, ἀμήν. (Markes, 1903: 130; Jonnes, 1994: 37; Öztürk, 2016a: 94).

Bizans Dönemi, Devlet Üyesine Ait Yazıt (?)

"☩ τοῦ ἐπὶ τοῦ

κανικλείου

Βασιλείου τοῦ

Χρυσομά-

λλου." (Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 35).

Nikolaos İle İlgili Yazıt (?)

Tarihi tespit edilemeyen yazıtta Nikolaos'un ölmüyle ilgili bilgiler yer almaktadır

"[— — —]α ὑπ[ὲρ ἀναλ]άψεος {ἀναλήψεως} κυμήσεως {κοιμήσεως} κὲ μακαρίας μνήμ[η]ς τοῦ δούλου τοῦ θ[ε]οῦ Νικολάου." (Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 58b).

Kız Kapısı'ıda Taş Blok

(toplam uzunluk: yaklaşık 10.00 m.), 1206/1207 (No. TR43)

Kız Kapısı'nın güneyindeki cephede kule yer almaktadır. Kule, yaklaşık 15.00 m. yüksekliktedir. Kulenin üzerinde 6 mermer blok üzerinde yerleştirilmiş bir yazıt bulunmaktadır.

Yazıt günümüzde soluk haldedir ve büyük harflerle yazılmıştır. Toplam uzunluk yaklaşık 10.00 m. civarındadır (Jonnes, 1994: 25; Hoepfner, 1966: 43; Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 591). Yazıt kısmen aksanlıdır, başlangıçta bir haç vardır, 5. ayetin sonunda beş yıldız şekilli noktalarla son bulmaktadır (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 591). Bugüne kadar epigram sadece sondaki tarihlendirme nedeniyle değil aynı zamanda prosopografik referanslar doğrultusunda şöyle okunmuştur;

Ὁ πορφυρανθὴς Δα(υὶ)δ εὐθαλὴς κλάδος
πάππου φυεὶς ἄνακτος ἐξ Ἀνδρονίκου
ἐξ ὑποβάθρας ἐκδομεῖ πύργον νέον
καὶ συνεγείρει καταβληθεῖσαν χρό[νῳ]
τὴν Ποντοηράκλειαν ἐντέχνως ὅλην·
ἔτ(ους) ,ςψιε΄ (ἰνδικτιῶνος) ι΄.
———

(Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 38; Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 591)

> *"David, (Porfir odada doğmuş büyük babasından iyi filizlendi, ... Andronikos. Kule, temelinden yeniden inşa edilmiş ve birlikte (onunla birlikte) harap edilmiş olan tüm Pontoherakleia'yı yeniden ustalıkla kurmuştur. 6715 yılında 10. endikasyon (= 1206/1207)"* (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 592).

Daha önce de belirtildiği gibi, epigram sadece sondaki tarih bazında değil, aynı zamanda porfir salonda doğumun anılması sebebiyle de önemlidir. İmparator David'in, büyükbabası Andronikos'a (πορφυρανθής) denilmektedir. "Mor çiçek açmış", ifadesi imparator David Konmenos için kullanılmıştır. I.Alexios Komnenos'un kardeşi, ilk Trabzon imparatoru, 1205 yılında Karadeniz Ereğlisi'ni imparatorluk topraklarına dahil etmiştir. Karadeniz Ereğlisi sayesinde imparatorluk, Paphlagonia'da nüfuz sahibi olmuştur (Belke, 1996: 210; Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 592).

Bizans İmparatoru I. Andronikos'a ait bilgiye de metinden ulaşmak mümkündür. Metinden anlaşılacağı üzere imparator David (καταβληθεῖσαν χρό[νῳ]) zamanında Karadeniz Ereğlisi tahrip olmuş, bu dönemde kent ve surlar onarılmıştır. Bu dönemde kentte güçlandirme çalışmalarına gidilmiştir. Sebebi ise yakın süreçte gerçekleşeceği bilinen Theodoros I Laskaris'in (1204-1222) saldırısına karşı kenti koruma düşüncesidir. Kitabeye bakılarak bu dönemde kentin tüm surların onarıldığı anlaşılmamalıdır. Karadeniz Ereğlisi'ndeki David Komnenos'un hakimiyeti, şehrin Laskarisler tarafından 1211 yılında fethedilinceye kadar devam etmiştir (Belke, 1996: 210; Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 58, 592). Epigram on iki heceden oluşur. Bu metin imparator David Komnenos'u övmek için profesyonel bir şair tarafından hazırlanmıştır (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 593). Epigramdaki

πορφυρανθής sıfatı büyük öneme sahiptir ve benzer epitetler ilk olarak onikinci yüzyılın ortalarında belgelenmiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla imparatorun Karadeniz Ereğlisi'ni yeniden inşa ettiği ya da onarttığı anlaşılır (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 593).

Taş Blok (Günümüzde Mevcut Değil) (No. TR44)

1861 yılında gerçekleştirilen arkeolojik keşif raporunda bu yazıta değinilmiştir. Yazıtın yer aldığı blok muhtemelen 19. yüzyılda mevcuttur fakat günümüzde nerede olduğu bilinmemektedir (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 593).

Epigramın tarihlendirilmesi 1211 yılı sonrasına tarihlendirilmektedir. Yazıtta bahsedilen Theodoros Laskaris'in, imparator Theodoros I Laskaris (1204-1222) olduğu kesindir (Jonnes, 1994: 26; Belke, 1996: 210; Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 593). Yazıt aşağıdaki gibi çevrilmektedir;

῾Αν οἱ λίθοι κράζωσιν ἐκ παροιμίας,
πέμψον βοήν, ἄλαλος, ἄψυχος πέ<τ>ρα,
τὸν πυργοποι<ὸ>ν κρά[ζε τὸν κτίσα]ν[τά σ]ε·
κέλευσμα μικρὸν προσ[.....]
Κο<μν>ηνοφυοῦς Λασχάρ[ου] Θεοδώρου
αὐτοκρατοῦς τὸν πύργον ἤγε[ι]ρε, ξένε.
———

(Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 39; Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 593)

Yazıtın tarihlendirilmesinde farklılıklar bulunur. Bazı araştırmacılar bu yazıtı 1211 sonrasına tarihlendirirken (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 593), Jonnes yazıtın 1204-1222 arasına ait olduğunu öne sürer (Jonnes, 1994: IK Heraclea Pont. 39). yazıtta *"Taşlar çığlık atıyorsa, ……., dilsiz taş bir ruh olmadan, seni inşa edeni ilan et!..... ……. Theodoros Laskaris, kendi kendini yöneten, kuleyi inşa ettirdi"* yazar (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 594). Epigramda kulenin inşası ve övgüye yönelik ifadeler yer almaktadır. 4. ve 6. bölüm arasında sunulan pratik bilgiler ışığında kulenin nasıl ve kim tarafından yapıldığını anlaşılmaktadır. Epigramın sonunda ise yabancı (ξένος) ifadesi yer almaktadır. Kulenin yapımından sorumlu olan - yukarıda belirtildiği gibi - kesinlikle kesinlikle Theodoros I Laskaris (1204-1222) işaret edilmiştir. Kulenin inşası ya da onarılması için emir vermiştir. Metinde geçen κέλευσμα terimi, kulenin resmi bir imparatorluk düzeni ya da törenle yapıldığını göstermektedir. Metinden anlaşılacağı kadarıyla kule onarılmış ya da yeniden inşa edilmiştir. Yazıtta Theodoros I Laskaris (1204-1222) kendini tanımlarken Κομνηνοφυής terimini kullanmıştır. Bu terim imparator Theodoros I Laskaris'in (1204-1222), doğuştan değil sonradan kazanılan Komnenos hanedanlığını işaret etmektedir (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 594).

Yazıtın ilk bölümünde yeni Ahit'ten (İncil) İsa'nın bir sözü alıntı yapılmıştır. İsa'nın müritlerini yanına çağırarak sessiz kalmasını istediği ve Luka'da anlatılan bap şöyle sunulmuştur: " ... *Size şunu söyleyeyim: eğer sessiz kalırsanız taşlar çığlık atıyor"* (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 594-595). Epigram, doğru şekilde belirlenmiş çıkarımlara sahip 12 heceden oluşmaktadır. Theodoros I Laskaris (1204-1222), bu yazıtı oluşturmak için profesyonel bir şairi görevlendirmiş olmalıdır. Şehrin surlarına dayanan David Konmenos'u anlatan yazıt gibi imparatorun yaptıkları bu yazıtta onurlu şekilde kutlamaktadır (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 595).

Karadeniz Ereğlisi surlarının kuzeyinde, kule duvarlarında bir adak kayda geçmiştir. Adak yazıtı üzerinde haç ve çapa tasvirleri görülmektedir. Yazıtta David adındaki nir Hıristiyanın Tanrı'dan yardım istediğini aktaran bir yazıt görülür (Öztürk, 2016a: 94).

KARADENİZ EREĞLİSİ, ÇELİKEL CAMİ ALTINDAKİ BİZANS MOZAİĞİ

Yeri ve Durumu

Zonguldak'ın Karadeniz Ereğlisi ilçesinde, Akarca Mahallesi'nde Çelikel Camii'nin temelleri altında (bodrum kat) yer almaktadır.

Tarihlendirilmesi

Osmanlı döneminde, Karadeniz Ereğlisi'nde iki tarihi yapıdan birinin Orhan Gazi (1326-1362), diğerininin ise Sultan Süleyman adına atfedildiği bilinmektedir (Aygün, 1960: 57, Resim II). Orhan Gazi'ye (1326-1362) atfedilen yapı OGC, diğerinin ise Çelikel Camii olduğu öne sürülür.

1942 tarihli Çelikel Camii ve altında kilise bulunduğunu iddia eden ilk araştırmacı Tahsin Aygün'dür. Caminin beden duvarları altındaki mozaik kalıntıları ve duvar resimlerinin yer aldığını yazan araştırmacı mozaiğin fotoğrafını sunmuş fakat duvar resimlerini belgelememiştir (Aygün, 1960: 57). Dörner ve Hoepfner, Çelikel Camii'nin altında Bizans dönemine tarihlendirilen bir kilise olduğunu yazar. Bu yapının temel kalıntıları üzerine inşa edilen Çelikel Camii'nin bodrum katındaki mozaik kompozisyonun küçük bölümü hala görümektedir. 1961 yılında bu yapıda inceleme yapan araştırmacılar kiliseye ait olduğunu belirttikleri mozaiği 5. yüzyıla tarihlendirmiştir. Araştırmacılar ilk defa zemin döşeme mozaiğinin çizimini yaparak restitüsyonunu sunmuştur (Hoepfner, 1966: 92-93).

1994 yılında yapıda inceleme gerçekleştiren diğer bir araştırmacı, Aygün, Hoepfner ve Dörner'in yaptıkları çalışmalardan yola çıkarak Çelikel Camii'nin 14.04.1942 yılında inşa edildiğini ve altında 5. yüzyıla ait bir kilisenin bulunduğunu öne sürmüştür (Akkaya, 1994: 74). 1960'larda ise bu yapı bazı araştırmacılar tarafından Süleymanlar Camii olarak tanımlanmıştır (Aygün, 1960: 57, Resim II). Araştırmacı yapıda gerçekleştirilebilecek kazı çalışmaları

sırasında tahrip olmadıysa kilisenin yapı beden duvarlarının ortaya çıkartılabileceğini öne sürmüştür. Mozaiğin harabe halde olduğunu yazan araştırmacı mozaiğin fotoğraflarını sunmuştur (Akkaya, 1994: 74).

1996'da Belke tarafından hazırlanan TIB 9'un Herakleia Pontike maddesinde, kentteki birçok yapı gibi Çelikel Camii'nin altında yer aldığı ifade edilen kilise hakkında da birkaç cümlelik bilgiye yer verilmiştir. Hoepfner, Feld ve Akkaya'nın tarihlendirmeleri üzerinden, yapıyı 4. yüzyıla tarihlendiren araştırmacı, yapının altındaki mozaiğin kiliseye ait olduğunu belirtir (Belke, 1996: 214).

Bölgenin coğrafyası ve topograsyası üzerine çalışmalar yapan Karakuzulu, Çelikel Camii'nin altında Bizans dönemine tarihlendirilen bir kilisenin bulunduğunu yazar. Kilise hakkında tarihlendirme önerisinde bulunmayan araştırmacı 1942 tarihli Çelikel Camii'nin beden duvarlarını, altındaki kilise ile ilişkilendirilmesi gerektiğini öne sürer. Bodrumdaki kalıntılar ve zemin döşeme mozaiğinin dışında kiliseye ait herhangi birşey kalmadığını yazan araştırmacı yapıyı sadece Bizans kilisesi olarak tanımlar (Karakuzulu, 2002a: 431).

Yaman, 2011 yılında hazıradığı yüksek lisans tezinde, kentteki Roma ve Bizans dönemi yapıları hakkında özet bilgiler sunmuştur. Aygün (1960) ve Hoepfner (1960)in çalışmalarını referans alan araştırmacı, Çelikel Camii'nin altındaki kalıntıların Bizans kilisesine ait olduğunu yazar. Mozaiğin ölçülerini sunan araştırmacı, yapıdaki duvar resimlerine ait fragman kalıntılar ve mozaiğin 4. yüzyıl ya da Erken Bizans dönemine tarihlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür (Yaman, 2011: 68-69).

Karadeniz Ereğlisi ve müzedeki epigrafik metinleri inceleyen Öztürk; Hoepfner, Dörner, Akkaya, Aygün, Yaman'ın çalışmalarını referans alarak Çelikel Camii'nin altında bir kilise bulunduğunu yazar. Yapının duvar resimlerine ait bazı kalıntılar ve özgün zemin döşeme mozaiği bulunduğunu yazan araştırmacı, görüşlerini doğrudan diğer araştırmacılara dayandırmıştır (Öztürk, 2016a: 94).

Karabük Kültür Varlıkları Koruma Kurulu'nda Çelikel Camii ile ilgili 21.03.2016 tarihli bir karar belgesi bulunur. Belgede, 16.11.2005 yılında yapının yerinde incelendiği ve tasvirinin yapıldığı belirtilmiş ve yapının fotoğrafları sunulmuştur. Kurul kayıtlarında *"Çelikel Camii'nin 1952 yılında Mehmet Çelikel tarafından yaptırıldığı bilinmekte fakat döneme ait kesin bir kaynak bulunmamakta"*'dır ifadesi yer almaktadır. 2006 tarihli karar ve 2863 sayılı yasa kapsamında Çelikel Camii korunması kararlaştırılarak eser kapsamında koruma altına alınmıştır (Resim 434).

Resim 434 Karadeniz Ereğlisi, Çelikel Camii (Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü/KKVKKM, 21.03.2006)

Yapıyı 2011 yılında yerinde inceleyen Özlem Yaman, Bizans Kilisesi ve döşeme mozaiği olarak adlandırılan yapının bulunduğu alanda Çelikel Camii'nin bulunduğunu yazmaktadır. Kilisenin beden duvarları üzerine, 1942 yılında Mehmet Çelikel tarafından inşa ettirilen yapı, banisinin adını taşımaktadır. Yaman, caminin bodrum kısmında kısmen görülebilen mozaiği yerinde incelemiş ve burada Bizans dönemine ait olduğunu ifade ettiği duvar resmi kalıntılarının bulunduğunu öne sürmüştür. Resimler üzerinde herhangi bir inceleme yaptırmadan fresko olduğunu yazan Yaman, kilise hakkındaki bilgilerini Hoepfner ve Dörner'in özet bilgilerine dayandırmaktadır (Yaman, 2011: 68-69).

2013 yılında Tuik, 2016 yılında Öztürk, 2017 yılında ise Gözde ve Gönül, yapıda incelemelerde bulunmuştur. Bu araştırmacılar, daha önce gerçekleştirilen çalışmalar doğrultusunda; Aygün (1960), Hoepfner (1966), Akkaya (1994), Belke (1996) ve Yaman'ın (1960) tarihli çalışmalarını incelemiş fakat kiliseye ait tarihlendirme önerisinde bulunmamıştır (Tuik, 2013: XIV; Öztürk, 2016a: 94; Gözde ve Gönül, 2017: 1109).

Mimari Tanıtım

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı üzeri, dört yönde eğimli ahşap kırma çatılıdır[357]. Kuzey cephenin ortasındaki bir kapıdan yapıya girilmektedir. Birinci kat, cephenin üst seviyesine kadar uzanmaktadır. Giriş mekanında ahşap iki kanatlı bir kapı yer alır. Caminin doğusunda kapısı dışarı açılan tuvalet, batısında ise din adamının odası yer almaktadır. Girişin üzerinde beton korkuluklara sahip bir balkon bulunur. Doğu cephenin merkezinde, cepheye bitişik, kare kaideli, silindirik gövde ve peteğe sahip, tek şerefeli ve konik külahlı kısa bir minare bulunmaktadır.

Mihrap ile aynı eksende kuzeydeki kapıdan harime girilmektedir. Doğu-Batı doğrultusunda dikdörtgen harimin üzeri düz beton tavanla kapatılmıştır.

[357] Mozaik kaplı alanın üzerinde günümüzde Çelikel Camii yer almaktadır. Günümüzde yapı tasvir edilirken Çelikel Camii, alttaki mozaik tasvir edilirken Bizans dönemi mozaik ifadesi kullanılacaktır.

Harim duvarları, 0-0.50 kotu arasında ahşap lambri kaplıdır. Güney duvarda iki katlı pencere düzenlemesi görülür, alttaki pencereler dikdörtgen, üst kat pencereler ise yarım daire kemerlidir. Alt kat pencerelerin ortasında eksende, birinci kat pencerelerin üst seviyesini az yukarı aşan derin bir mihrap nişi bulunur. Harimin güneybatısında, beden duvarına bitişik ahşap minber yer almaktadır.

Doğu ve batı duvarlarda iki katlı pencere yer alır. Doğu duvarda altta dört, üstte ise dört pencere bulunur. Batıda ise aynı düzen görülmektedir. Alt kat pencereler dikdörtgen, üst kat pencereler ise yuvarlak kemerlidir. Kuzeyde üstte üç, altta kapının doğusunda bir kapı, batısında ise bir pencere görülür.

Bizans dönemi sonrasında dini yapıların camiye dönüştürüldüğü bilinmektedir. Ya da burada olduğu gibi daha önceye tarihlendirilen yapıların temelleri üzerine Osmanlı dönemi ve sonrasında çeşitli yapıların inşa edildiği bilinmektedir.

Çelikel Camii'nin 1952 yılında Mehmet Çelikel tarafından yaptırıldığı esnada yapının temelleri arasında kilise bulunmuştur. Zeminde kiliseye ait mozaikler ve apsis ve beden duvarlarına ait bazı kalıntılar tespit edilmiştir. Mozaik ve beden duvarlarının bir kısmı korunarak üzerine günümüzde ayakta olan yapı inşa edilmiştir.

Kilise kalıntıları, caminin bodrum katında yer almaktadır ve buraya birkaç basamanlı merdiven yardımıyla inilmektedir. Mozaiğin yer aldığı zemin, günümüzde yol seviyesinde yaklaşık 1.60 m. aşağıda kalmıştır.

Süsleme

1961 yılında ilk defa yapıda incelemelerde bulunan ve mozaiğin çizimini yapan Dörner ve Hoepfner'den bir yıl önce yapıyı inceleyen Yaman, mozaiğin sadece fotoğrafını çekmekle yetinmiştir. Daha sonradan gerçekleştirilen tez çalışmaları, makale ve kitaplarda ise bu yapının ya adına değinilmiş, ya bu araştırmacıların çizimleri kullanılmış ya da adı bile anılmadan çalışmalar tamamlanmıştır (Hoepfner, 1966: 93;Yaman, 2011: 68-69; Öztürk, 2016a: 94).

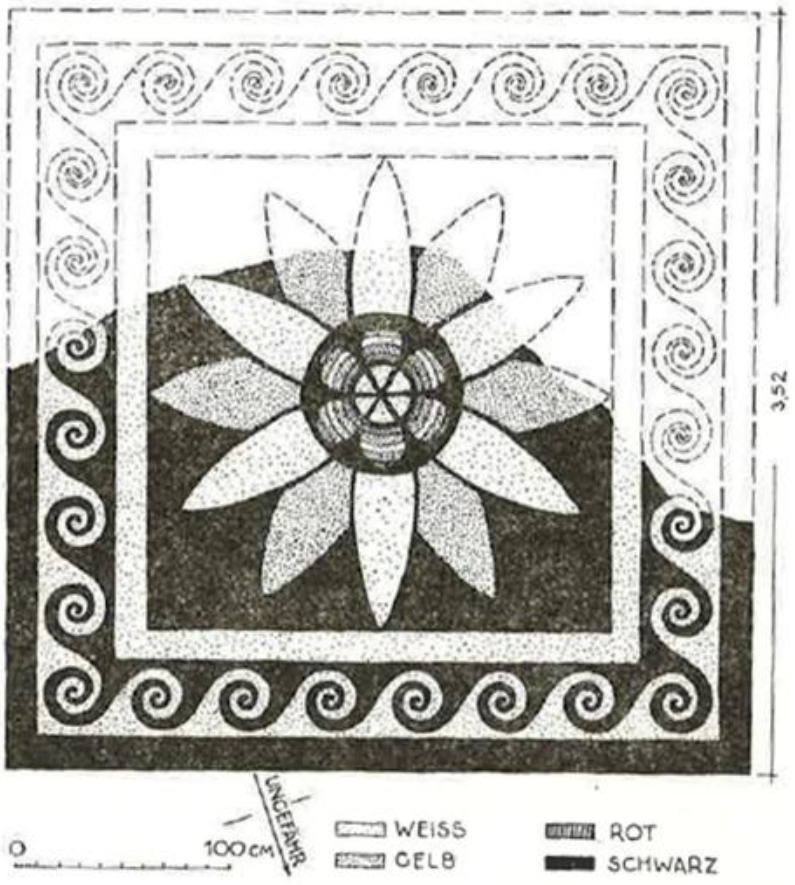
Zemindeki mozaik 3.52 x 3.52 m. ölçülerindedir. Mozaiğin en dış kısımda geniş bir bordür yer almaktadır. Bu bordür siyah tesseralarla şekillendirilmiştir. Siyah bordürün içinde beyaz tesseralarla oluşturulmuş dalga deseni görülmektedir (Hoepfner, 1966: 93).

Dalga bezemesinin içinde ise beyaz tesseralarla oluşturulmuş, beyaz ince bordür, bordürle sınırlanan kare kompozisyonun zemininde siyah üzerine büyük bir çiçekten bezenmiştir. Bitkisel süslemenin yer aldığı kare alan ise 2.48 x 2.48 m. ölçülerindedir.

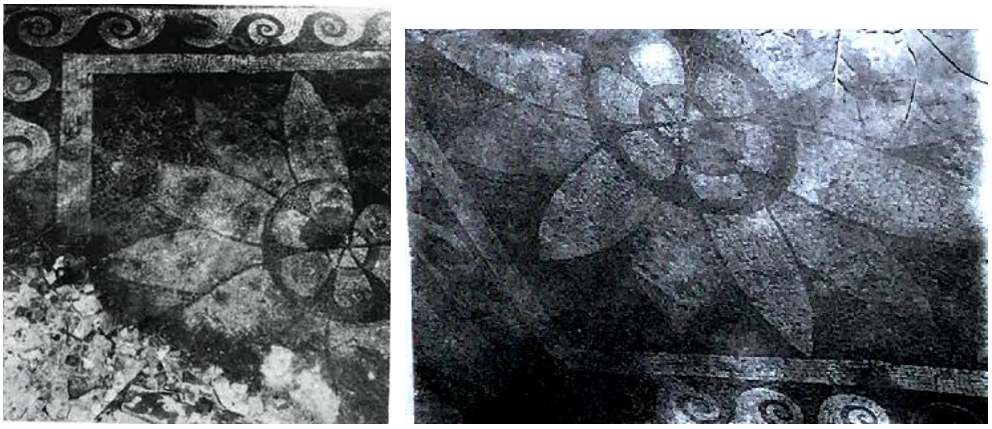
Kare zeminin merkezinde altı yapraklı bir çiçek, bunun çevresinde ise 12 dilimli çiçek yaprakları görülmektedir. Bu alan papatyayı andırmaktadır. Yaprakları dolanan ince siyah şeritler, yaprakların karışmasını önler. Çiçeğin dıştaki 12 yaprağından üstte kalan 6 yaprak beyaz tesseralardan oluşturulmuş, diğerleri ise sarı tesseralarla şekillendirilmiştir (Hoepfner, 1966: 93).

Bu yapraklardan dördünün uçları tahrip olmuş ikisinin ise kısmen uçlarından az bölümleri günümüze ulaşamamıştır. Çiçeğin merkezinde 6 yapraklı göbek ise 0.75 m. çapındadır. Göbek kısmı siyah zemin üzerine siyah-beyaz tesseralarla şekillendirilmiştir. Göbekteki altı yaprak bezemesinde yatay (dıştan merkeze sırasıyla) kırmızı, sarı, mavi, sarı, kırmızı renk kuşakları uygulanmıştır.

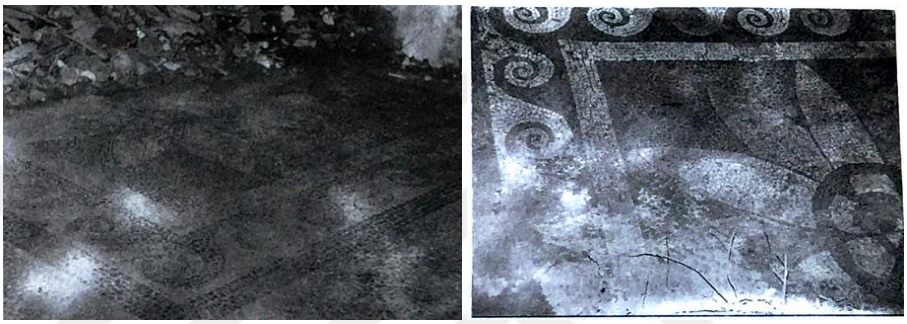
Yatay kuşaklara sahip bu altı yaprağın da merkezinde ise siyah zemin üzerine beyaz tesseralarla oluşturulmuş altı yaprak daha görülmektedir. Göbeğin merkezindeki bu bölüm ise kısmen tahrip olmuş, tesseralar dağılmıştır (Resim 435-436, Çizim 234).

Çizim 234 Çelikel Camii Altındaki, Döşeme Mozaiği (Hoepfner, 1966: 92)

Resim 435 Çelikel Camii Altındaki, Döşeme Mozaiği (Hoepfner, 1966: Tafel 26d)

Resim 436 Çelikel Camii Altındaki Zemin Döşeme Mozaiği (Akkaya, 1994: Res. 98-99)

Çelikel Camii Altındaki Mozaiklerin Değerlendirilmesi

Çelikel Camii altındaki yapıya ait zemin döşeme mozaiği, benzeri örneklerinden yola çıkılarak 4.-5. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Dörner ve Hoepfner tarafından ilk defa belirtilen zemin döşeme moaiğinin benzeri örneği Philippi'deki Extra-Muros Basilikası'nın narteks döşemesi, bu yapıdaki döşeme mozaiği ile benzerlik göstermektedir. Bu bilgi daha sonradan Akkaya ve Yaman tarafından olduğu gibi aktarılmıştır (Hoepfner, 1966: 92-93; Akkaya, 1994: 74; Yaman, 2011: 69) (Resim 437).

Resim 437 Philippi Extra-Muros Bazilikası, Narteks Mozaiği (Hoddinott, 1963: Plate II)

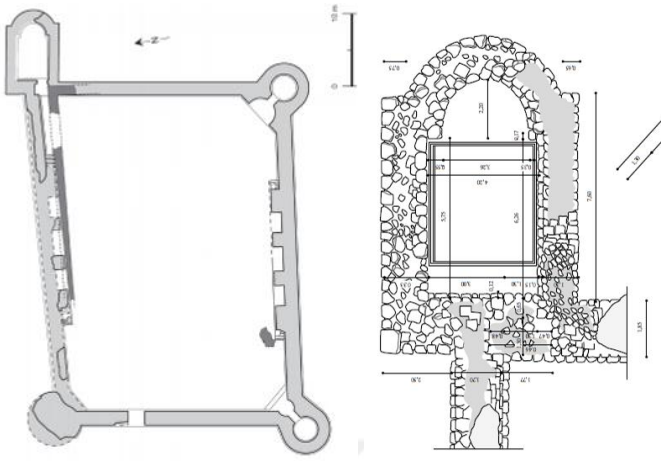
Mozaik zeminde mermer, kireçtaşı ve tuğla parçaları tessera malzemesi olarak kullanılmıştır (Yaman, 2011: 69).

Anadolu genelinde de benzer örnekleri olan döşeme mozaiğinin benzerini Antakya'daki Erken Bizans dönemi yapılarında da görmek mümkündür. Akkaya Bordürün çevrelerindeki dalga süslemelerini meander olarak yorumlamaktadır. Araştırmacı bu dalga süslemelerinin Antakya'daki Bizans dönemi yapılarında yer aldığını ifade etmektedir. Kompoziyonun benzerleri (dalga bezemesi bordür ve merkezde çiçek) 4. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirilmektedir (Akkaya, 1994: 74). Erken Bizans dönemine tarihlendirilen zemin döşeme mozaiği, dönemin özgün kalıntıları arasında gösterilir (Akkaya, 1994: 74).

Hoepfner'in çalışmaları doğrultusunda kaynak değerlendirmesi yapan ve mozaikleri yerinde inceleyen araştırmacı, mozaik zemin ve burada yer aldığını ifade ettiği duvar resimlerinin fotoğraflarını sunmamıştır. Tüm bunların yanında Hoepfner ve Akkaya'nın analojik değerlendirmelerinden yola çıkan Yaman yapının, 4. yüzyıla tarihlendirilebileceğini ya da Erken Hıristiyan dönemi olarak yorumladığı çok geniş bir zaman dilimine ait olabileceğini ifade etmektedir (Yaman, 2011: 69).

EK 6. TEK NEFLİ ve ÜÇ NEFLİ KİLİSELER

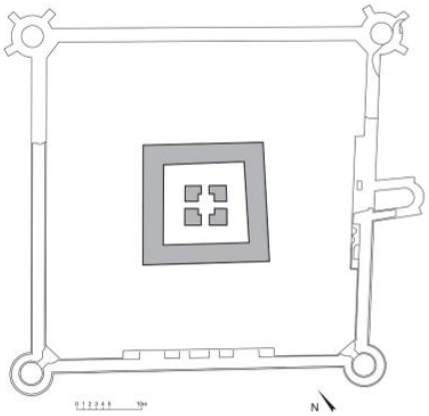
Tek Nefli Kiliseler (Çizim 235-255)

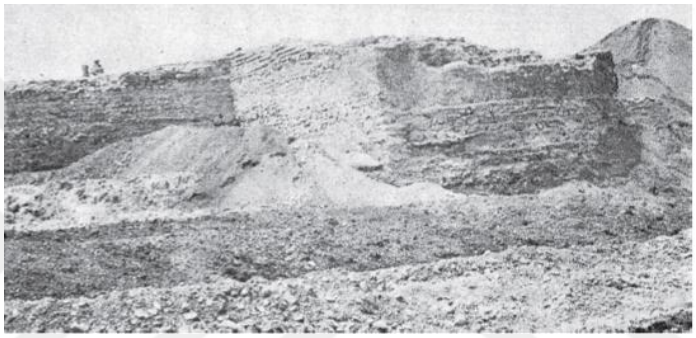
Çizim 235 Sırbistan, Saldum Kalesi, ve Kuzeydoğu Burç, Şapel (6. Yüzyıl) (Jeremić, 2009: 33, 41, Fig.19, 28; Ilić ve Jeremić, 2018: 222, Fig. 18)

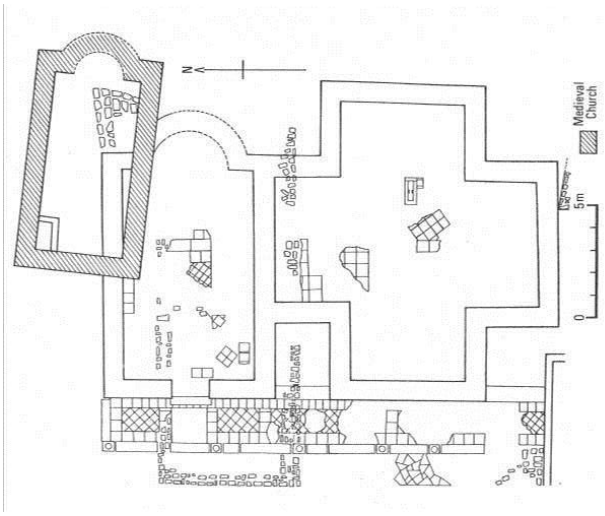
Çizim 236 Sırbistan, Güney Banat, Saldum Kalesi, Kuzeydoğu Burç, Şapel (6. Yüzyıl) (Jeremić, 2009: 40, Fig. 27; Ilić ve Jeremić, 2018: 222, Fig. 19-20)

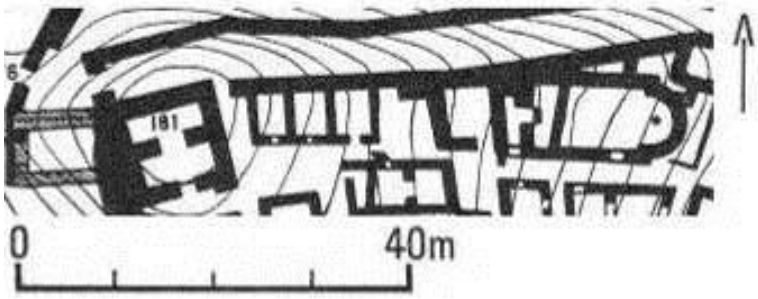
Çizim 237 Sırbistan Donje Butorke Kalesi, Doğu Burç, Şapel (6. Yüzyıl) (Jeremić, 2009: 46, Fig. 34/2; Ilić ve Jeremić, 2018: 223, Fig. 21)

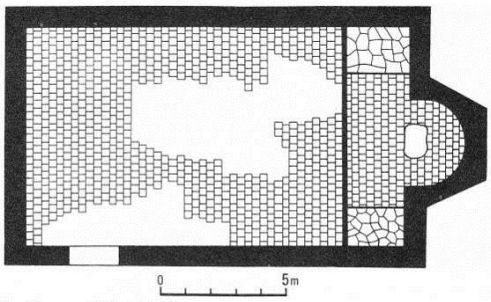
Resim 438 Sırbistan Donje Butorke Kalesi, Doğu Burç, Şapel, Güneydoğudan Görünüm (6. Yüzyıl) (Ilić ve Jeremić, 2018: 223, Fig. 22)

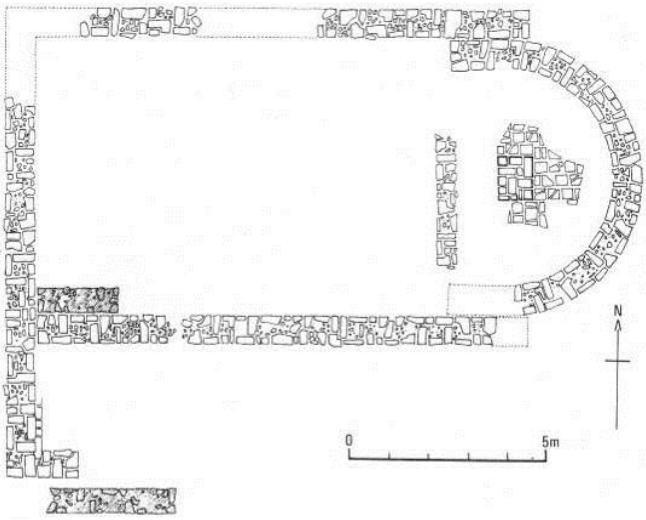
Çizim 238 Veliko Turnovo Kilise, Erken Bizans ve Orta Bizans Dönemi Evreler (Hoddinott, 1975: 251, Fig. 60)

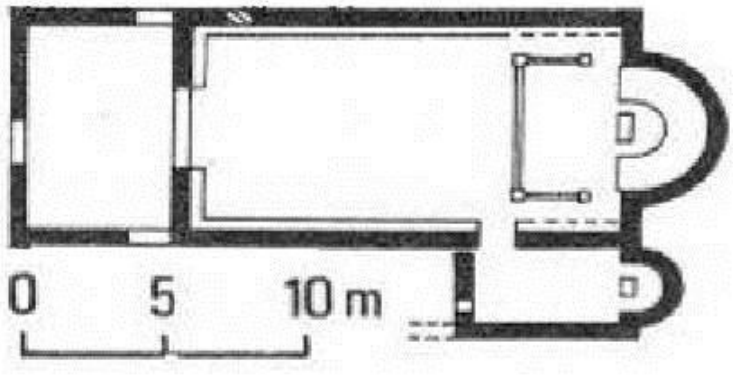
Çizim 239 Bulgaristan Sadovets, Golemanovo Kale Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 257, Fig. 62)

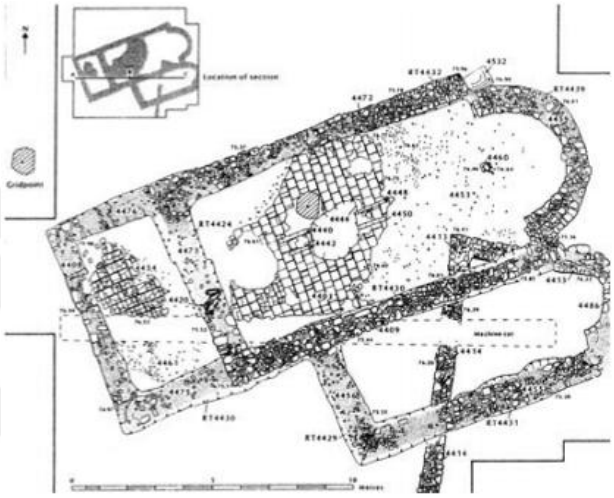
Çizim 240 Bulgaristan, Krumovo Kale Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 265, Fig. 65)

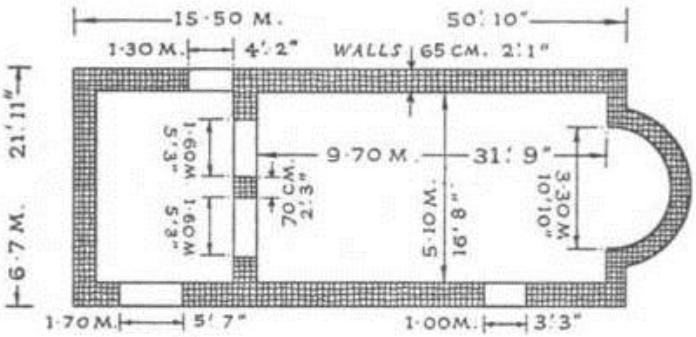
Çizim 241 Bulgaristan, Marcianopolis, Tsar Krum, İkinci Kilisesi (5.-6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 267, Fig. 67)

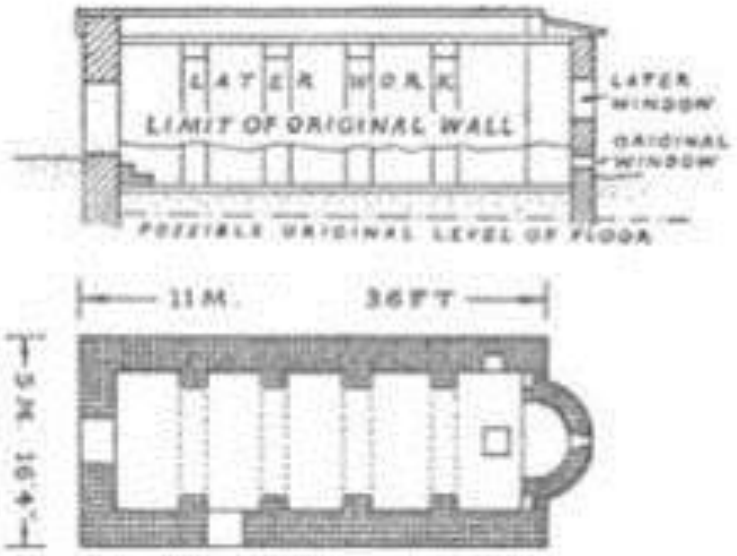
Çizim 242 Bulgaristan Isperihovo Manastır Kilisesi (4. Yüzyıl Sonu-5. Yüzyıl Başı) (Hoddinott, 1975: 297, Fig. 84)

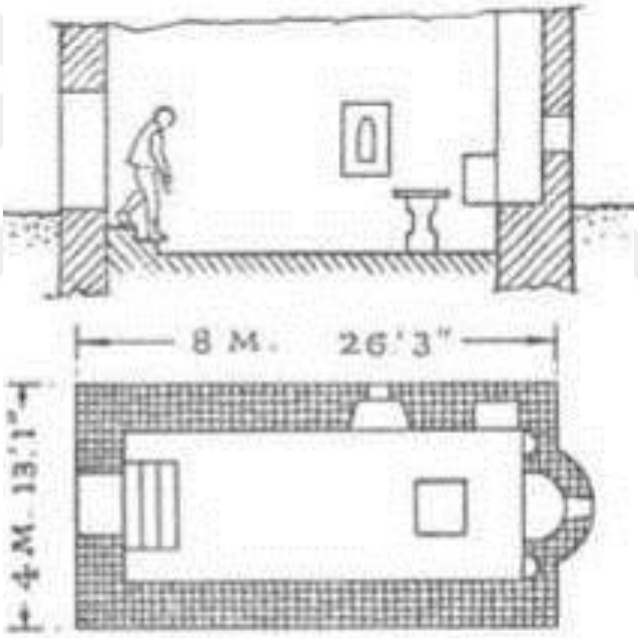
Çizim 243 Bulgaristan Nikopolis ad Istrum'daki Küçük Bazilika (Erken Bizans Dönemi) (Dosseva, 2011: 148, Fig. 8)

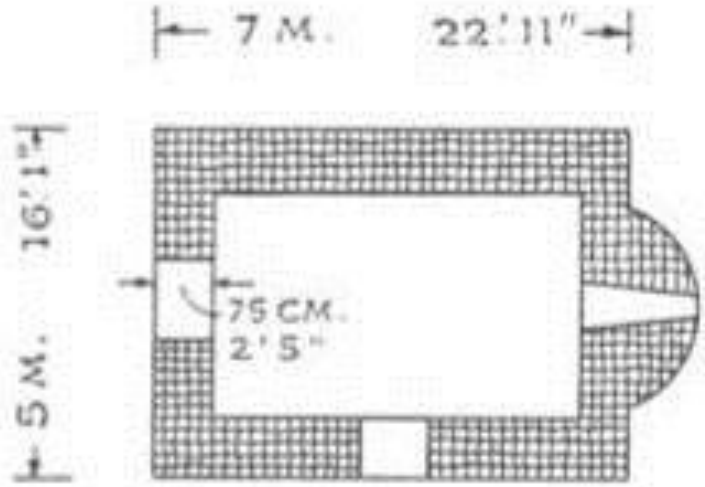
Çizim 244 Saricol Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 114)

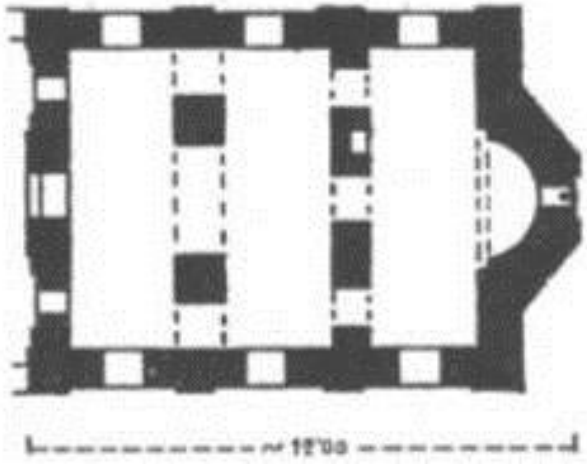
Çizim 245 Sveti Ilija Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 112)

Çizim 246 Trnova Petka Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 116)

Çizim 247 Zlata Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 196-197, Fig. 118)

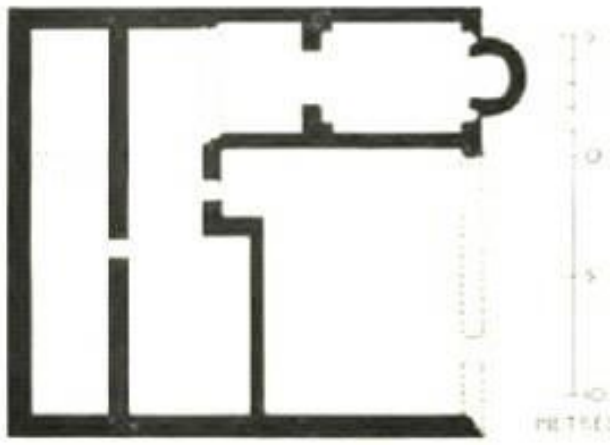

Çizim 248 Lipljan, Tek Nefli Kilise (5.-6. Yüzyıl, 13. Yüzyılda İlaveler Yapılmış) (Hoddinott, 1963: 200, Fig. 125)

Çizim 249 Tekirdağ Marmara Ereğlisi, Perinthos Bazilikası, Güneybatı Şapel (5.-6. Yüzyıl[358]) (Yeşil-Erdek, 2014: 63, Çizim 1)

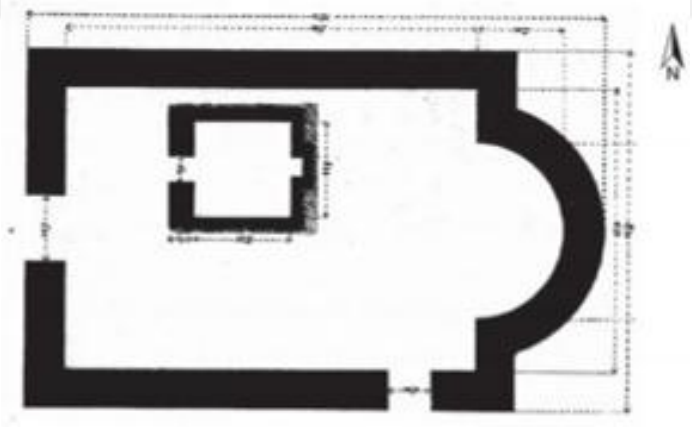
[358] Tekirdağ Marmara Ereğlisi, Perinthos Bazilikası'nın 5. yüzyıl sonu ve 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Üç nefli Hellenistik Bazilika'nın güneybatısında narteks, naos ve atriumunun küçük

Çizim 250 17 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 144-145, Fig. 110)

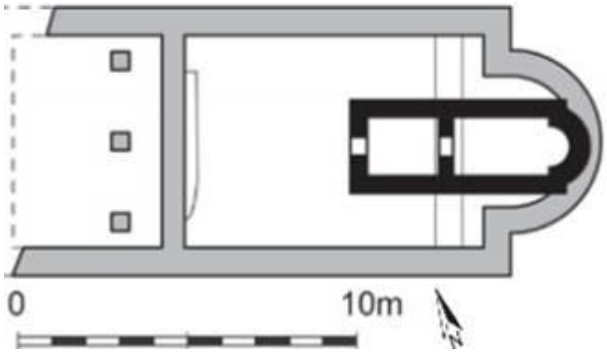

Çizim 251 Değle, 36 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 164-171, Fig. 130)

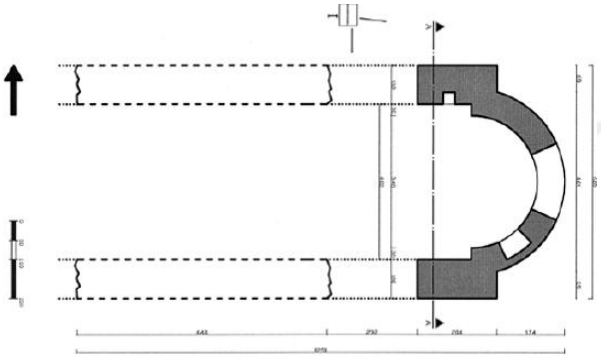

Çizim 252 Sırbistan Banjica Yakınlarındaki Niševac (Бањица код Нишевца) Kilisesi (10.-11. Yüzyıl) (Ilić, 2010: 114, Fig. 4)

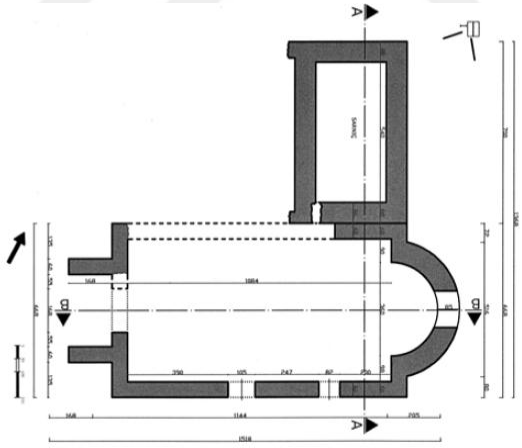
bir bölümünü kapsayan, doğu-batı doğrultusunda tek nefli bir şapel inşa edilmiştir (Yeşil-Erdek, 2014: 63, Çizim 1).

Çizim 253 Sırbistan Prokuplje Hisar'daki Kilise (5. Yüzyıl Sonu-6. Yüzyıl Başı (Ilić, 2010: 114, Fig. 5)

Çizim 254 Muğla Kedreai Antik Kenti, Sedir Adası Şapel (11.-12. yüzyıl[359]) (Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 489, Fig. 17)

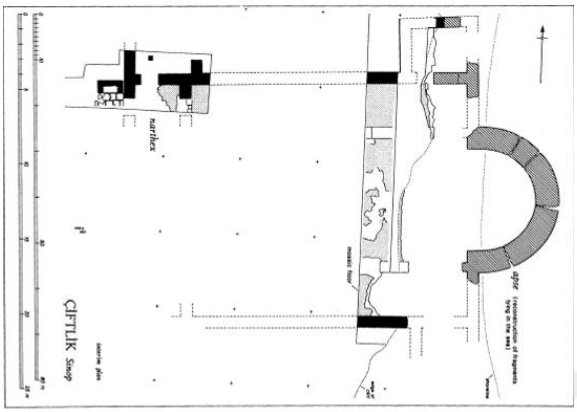

Çizim 255 Muğla Kedreai Antik Kenti, Isthmus Kilise, 11-12. Yüzyıl [360] (Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 486, Fig. 5)

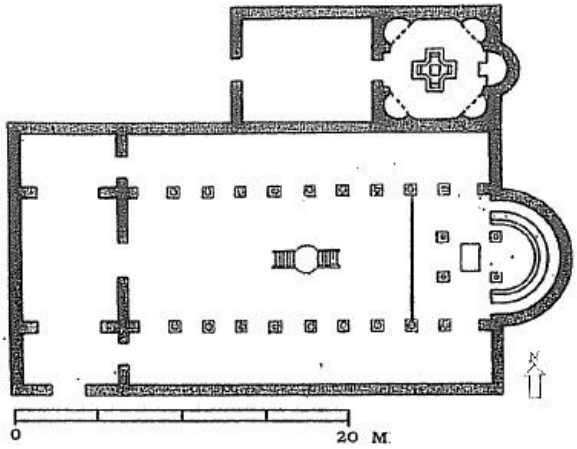
[359] Muğla Kedreai Antik Kenti, Sedir Adası Şapeli, 11-12. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Şapel'in apsis duvarı dışında kuzeydoğu ve güneydoğu duvarları kısmen korunmuş diğer bölümleri ise yıkılmıştır. Şapelin çevresinde Erken Bizans dönemine tarihlendirilen mozaik ve mimari kalıntılar tespit edilmiştir. Tek nefli ve tek apsisli şapel, 2.51 m. uzunluğunda ve 6.00 m. genişliğindedir. Apsisi 1.00 m. yüzsekliğinde, 3.40 m. genişliğinde ve 1.70 m. derinliğindedir. Apsiste bir pencere, güneyde ise kare bir niş bulunur. Apsisin kuzeydoğusunda da benzeri küçük bir niş yer almaktadır (Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 463, 472-473, 489, Fig. 17).

Üç Nefli Kiliseler (Çizim 256-310)

Bu bölümde Karadeniz Ereğlisi OGC ile benzer plan özelliklerine sahip kiliseler kronolojik olarak sunulmuştur.

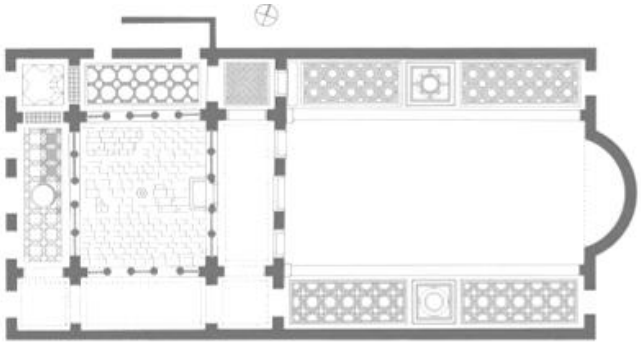

Çizim 256 Sinop Çiftlik Köyü Kilise (4.-5. Yüzyıl) (Hill, 1995: 225, Fig. 3)

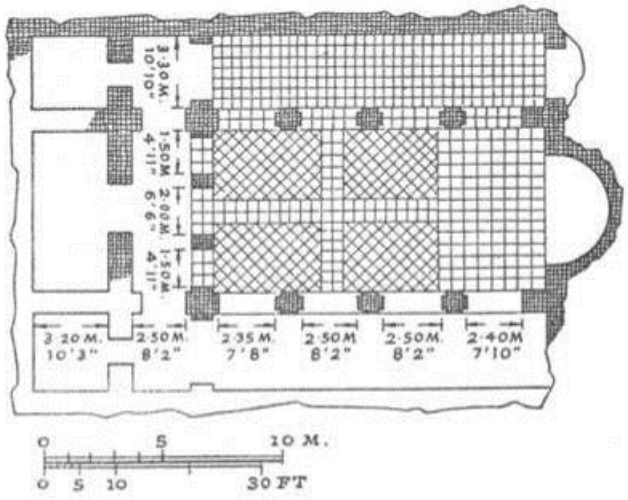

Çizim 257 Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. Yüzyıl) (Krautheimer, 1965: 82, Fig. 28)

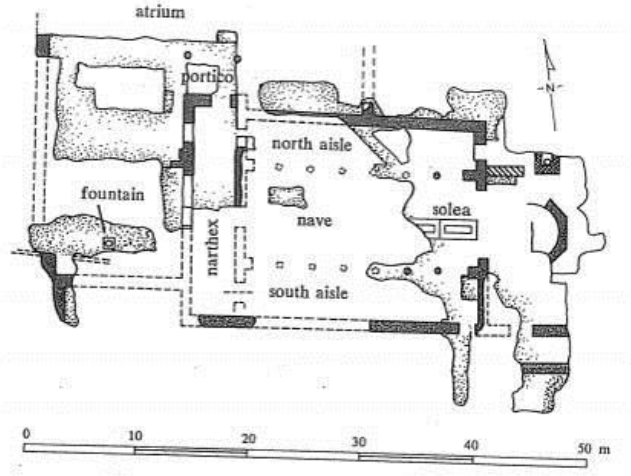
[360] Muğla Kedreai Antik Kenti, Isthmus Kilisesi, 11.-12. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen, tek nefli ve tek apsisilidir. Kilise 15.18 x 6.68 m. ölçülerindedir. Kilisenin kuzeydoğusunda dikdörtgen bir sarnıç yer almaktadır. Naos apsis ve narteks hariç, 10.84 x 5.40 m. ölçülerindedir. Apsis içten ve dıştan yarım daire, 3.60 m. genişliğinde ve 1.75 m. derinliğindedir. Apsiste 1.40 m. genişliğinde bir pencere yer alır (Diler ve Özyurt-Özcan, 2012: 458-459, 472-473, 486, Fig. 5).

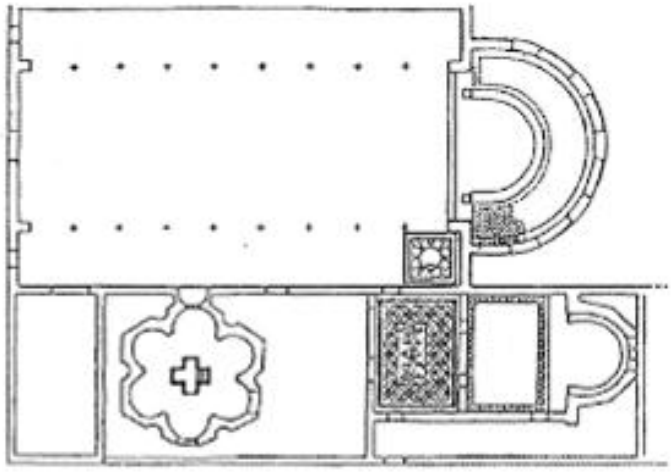
Çizim 258 Tekirdağ, Marmara Ereğlisi Perinthos Bazilikası (5. Yüzyıl Sonu-6. Yüzyıl Başı) (Öztürk, 2009: 40, Resim 15; Yeşil-Erdek, 2014: 61, Çizim 1-2, Resim 1-6)

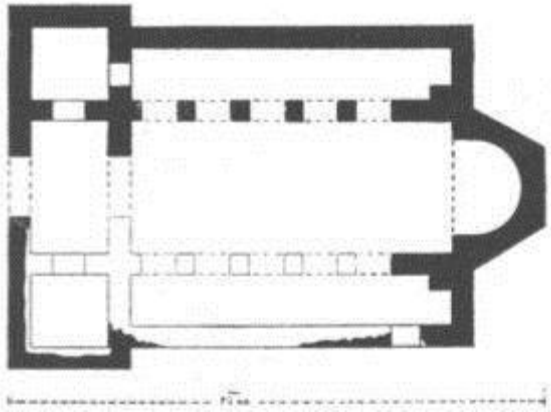
Çizim 259 Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 193, Fig. 102)

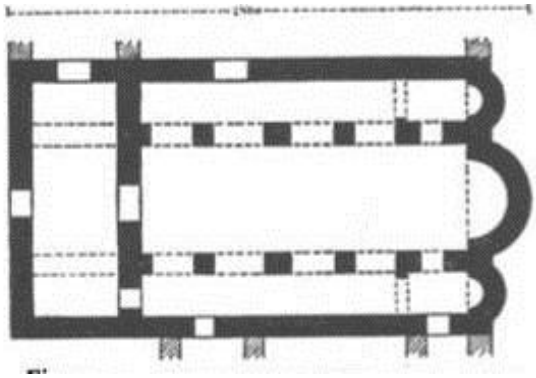
Çizim 260 Topkapı Sarayı Bazilikası (5. Yüzyıl) (Mathews, 1971: 34-36, Fig. 16-17)

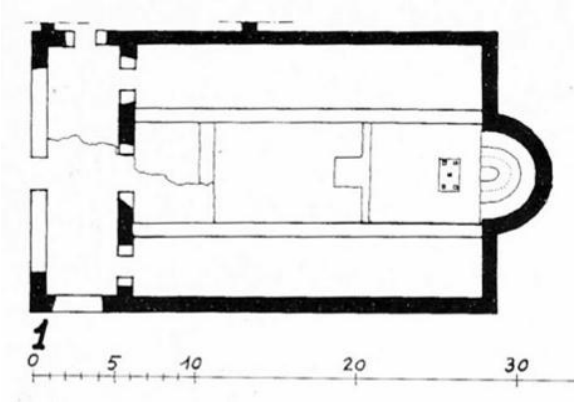
Çizim 261 Zadar Kathedral Kilise I (5.-6. Yüzyıl) (Crnčević, 2013: 111, Fig. 11)

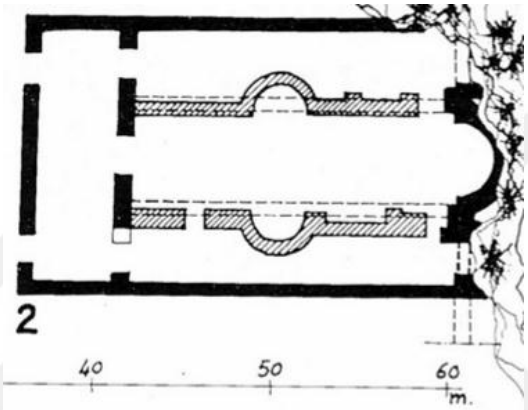
Çizim 262 Radinovac Yakınlarındaki Kalaja Kilise (6. yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 194, Fig. 103)

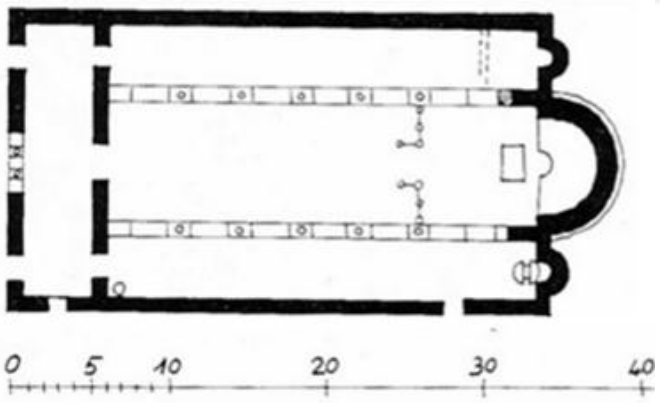
Çizim 263 Prokuplje Kilisesi (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 194, Fig. 105)

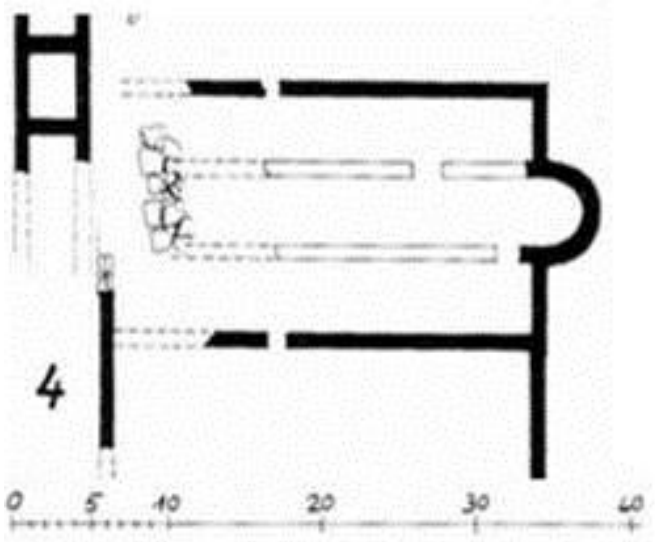
Çizim 264 Girit, Suya, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1, (1))

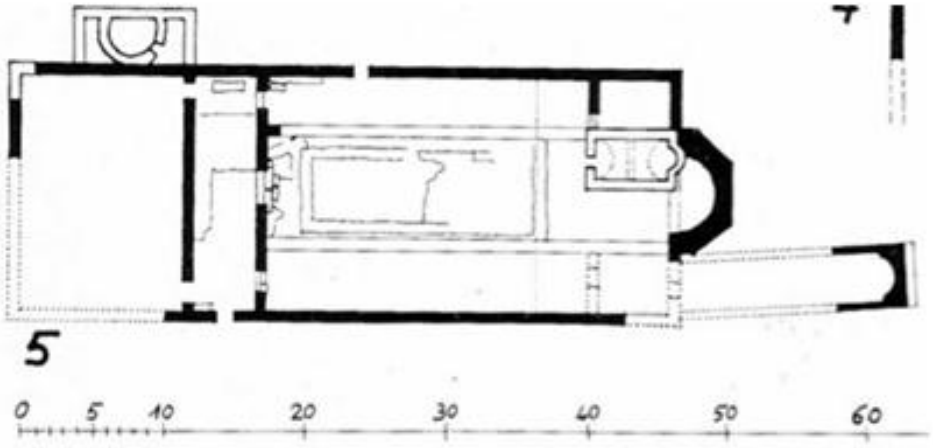
Çizim 265 Girit, Itanos, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1, (2))

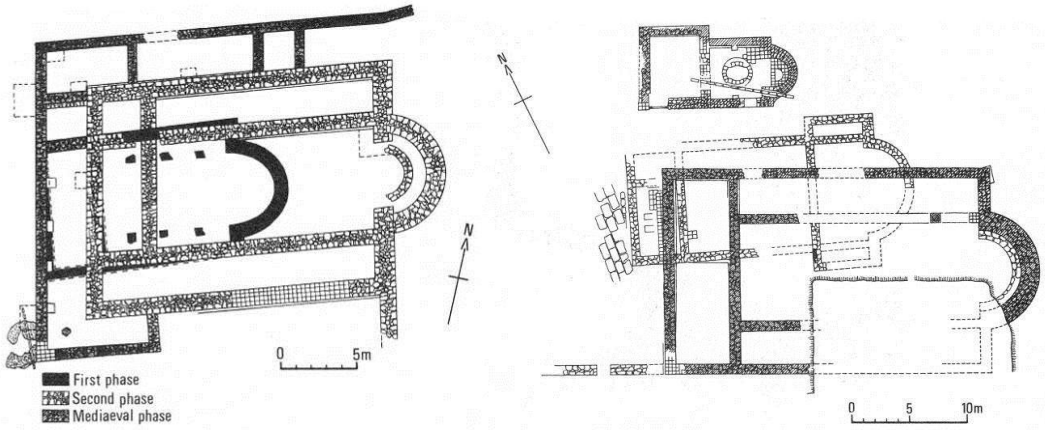
Çizim 266 Girit, Vizari, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(3))

Çizim 267 Girit, Mallia, Erken Bizans Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1(4))

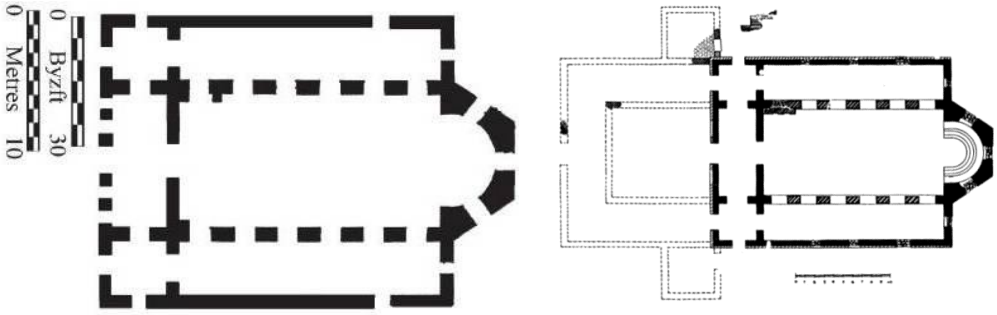

Çizim 268 Chersonessos, Bazilika A (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32, 44, Fig. 1 (5))

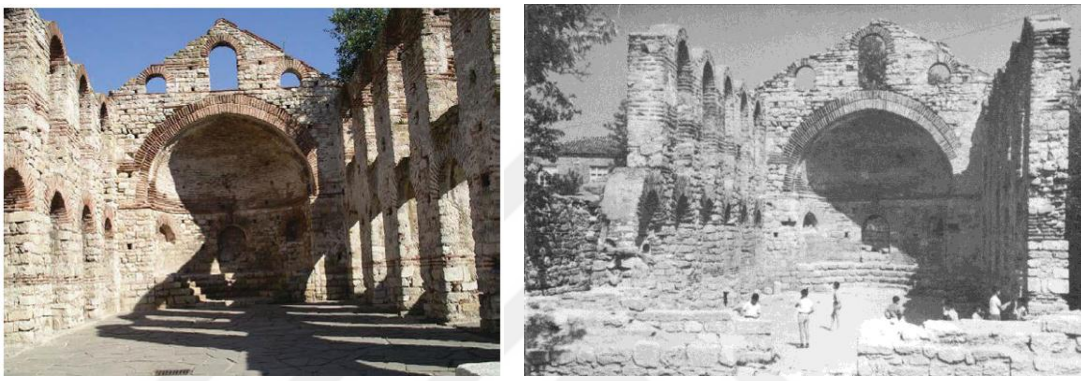
Çizim 269 Bulgaristan, Tsar Krum, Üç Evreli (Üst Üste İnşa Edilmiş) Kiliseler, Kilise I (5. Yüzyıl) ve Kilise II (5.-6. Yüzyıl) [361] **(Hoddinott, 1975: 265, 271, Fig. 66)**

[361] Bulgaristan, Tsar Krum, Üç Evreli (Üst Üste İnşa Edilmiş) Kiliseler, Kilise I. 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Siyah çizgilerle gösterilen yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, üç nefli

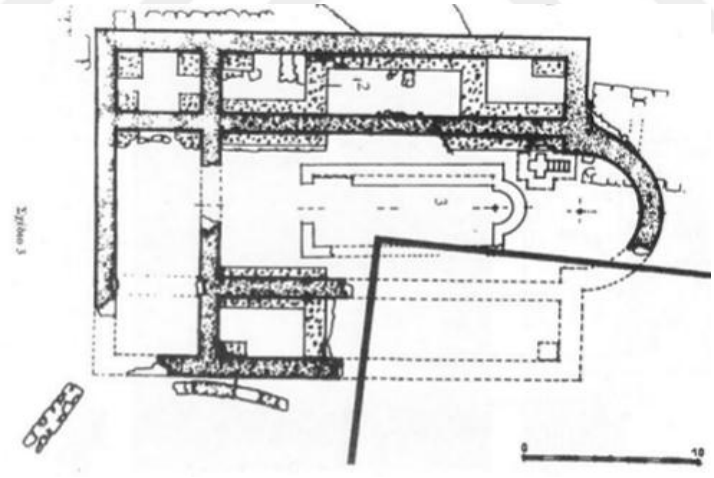

Çizim 270 Mesembria Eski Metropolis Kilise (5.-6. yüzyıl)

(Hoddinott, 1975: 321-323, Şekil 101; Sharp, 2010: Figure 3; Viktoria, 2016: 58)

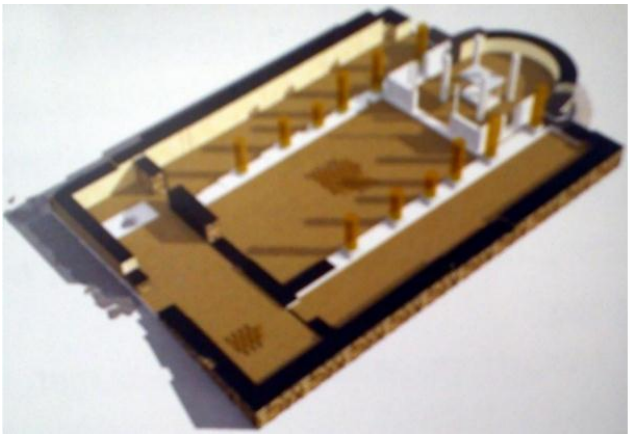

Resim 439 Mesembria Eski Metropolis Kilisesi (5. Yüzyıl Sonu-6. Yüzyıl Başı (Sharp, 2010: Figure 43) (Hoddinott, 1975: 321, Levha 190)

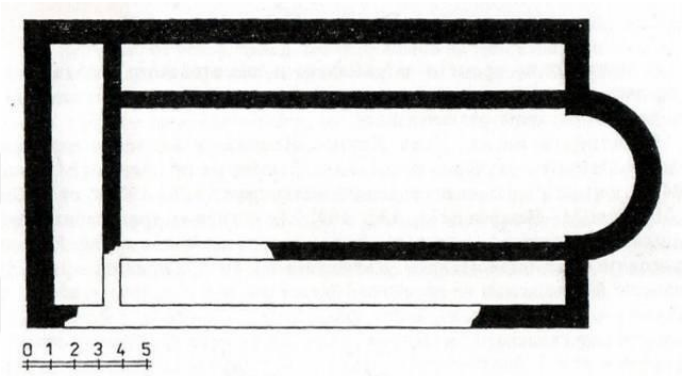

Çizim 271 Mesembria Kuzey Liman Bazilikası (Viktoria, 2016: 59, Fig. 3)

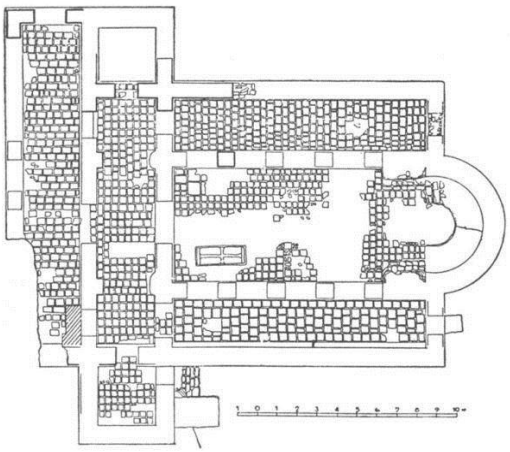
Hellenistik bazilikal planlıdır. Bazilikanın apsisi içten ve dıştan yarım dairedir. Kilise 9.00 m. uzunluğunda, batısında ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks bulunur, Kilise II ise Kilise I.'in üzerine ve daha büyük olarak inşa edilmiştir. Kilise II, Kilise I ile aynı mimari özelliklere sahiptir (Hoddinott, 1975: 265-267, Fig. 66).

Çizim 272 Byala, Cape Aziz Atanas Bazilikası (4.-7. Yüzyıl[362]) (Viktoria, 2016: 44-46, 61, Fig. 6)

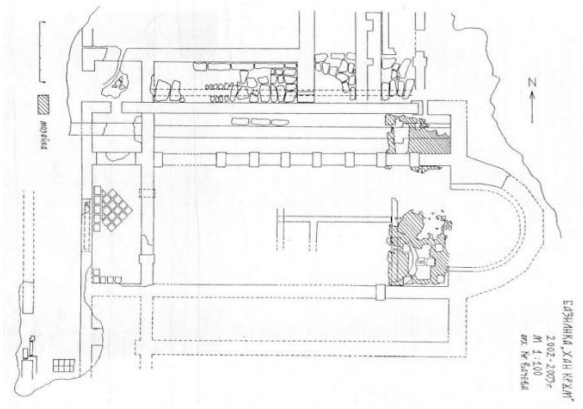
Çizim 273 Kavarna (Bizone), Aziz Kosmas ve Damianus Bazilikası[363] (Viktoria, 2016: 46, 63, Fig. 11)

Çizim 274 Caričin Grad Güneybatı Kilise (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 214, Fig. 144)

[362] Byala, Cape Aziz Atanas Bazilikası, üç evrelidir. İlk evresinde bazilika üç nefli, doğuda bir apsis, batıda tek narteksten oluşur. Bu yapı 4.-5. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. 2. evrede kiliseye çeşitli ilaveler yapılmıştır ve bu yapı 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Üçüncü evrede de kullanıldığı bilinen yapı 6.-7. yüzyıl sonrasına tarihlendirilir (Viktoria, 2016: 44-46, 61, Fig. 6).

[363] Kavarna (Bizone), Aziz Kosmas ve Damianus Bazilikası, üç nefli, tek apsisli ve tek narteksli dir. Kilise 19.00 x 12.00 m., narteksi ise 12.00 x 4.00 m. ölçülerindedir (Viktoria, 2016: 46, 63, Fig. 11).

Çizim 275 Varna (Odessos), 1 ve 2 Numaralı Bazilikalar (5.-6. Yüzyıl[364])(Viktoria, 2016: 48-49, 65, Fig. 13)

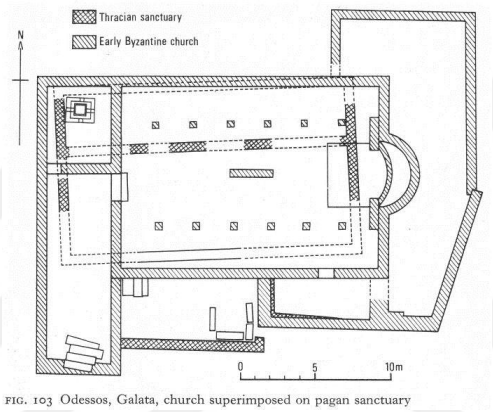
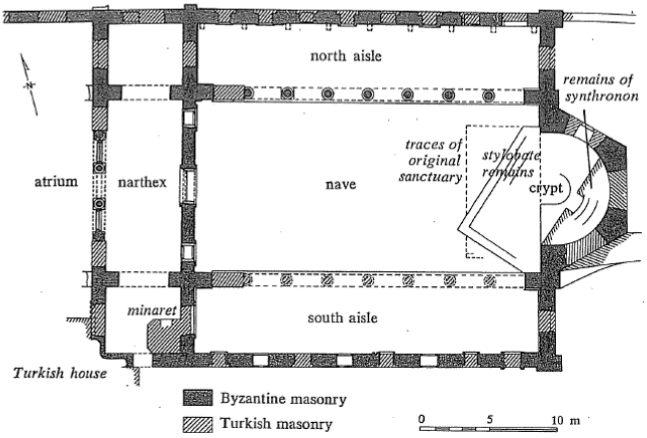

FIG. 103 Odessos, Galata, church superimposed on pagan sanctuary

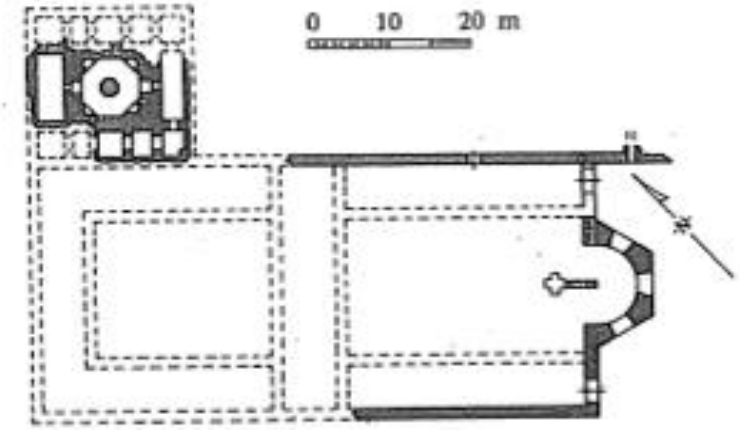
Çizim 276 Odessos, Galata Bazilikası (5.-6. Yüzyıl)[365] (Hoddinott, 1975: 325-326, Şekil 103; Viktoria, 2016: 50, 66, Fig. 16)

[364] Varna (Odessos), 1 ve 2 Numaralı Bazilikalar üç evreli yapı gruplarıdır. İlk evresi 5. yüzyıl öncesine tarihlendirilmektedir. 5.-6. yüzyıla kadar yapının kalıntıları üzerine inşa edilen ikinci ve üçüncü evre yapıları kentin kathedrali olarak adlandırılır. İlk evrede kilise üç nefli Hellenistik bazilikal planlıdır. Yapının doğusunda içten yarım daire dıştan ise poligonal apsisler görülür. Kilisenin batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks yer alır. İkinci evrede inşa edilen kilise Hellenistik bazilikal planlıdır, üç nefli ve doğusunda tek apsislidir. İkinci ve üçüncü evrelere ait yapılar 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir (Viktoria, 2016: 48-49, 65, Fig. 13).

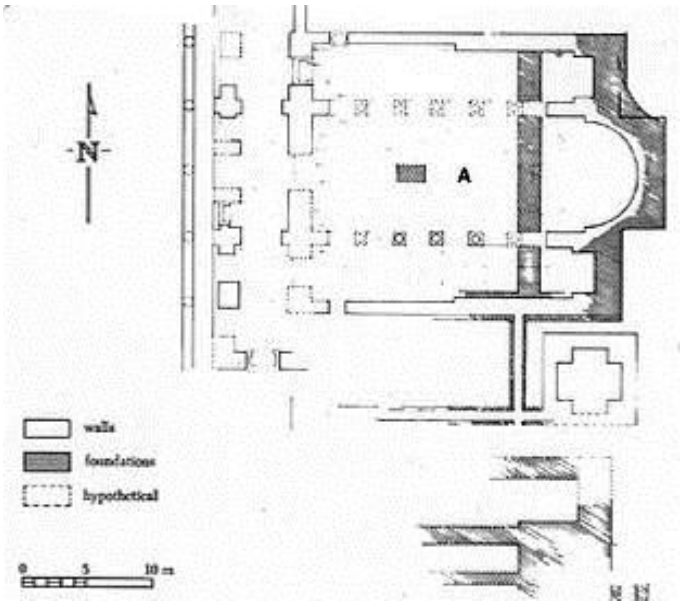
[365] Galata Bazilika, 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. 23.00 x 13.00 m. ölçülerindedir (Viktoria, 2016: 50, 66, Fig. 16).

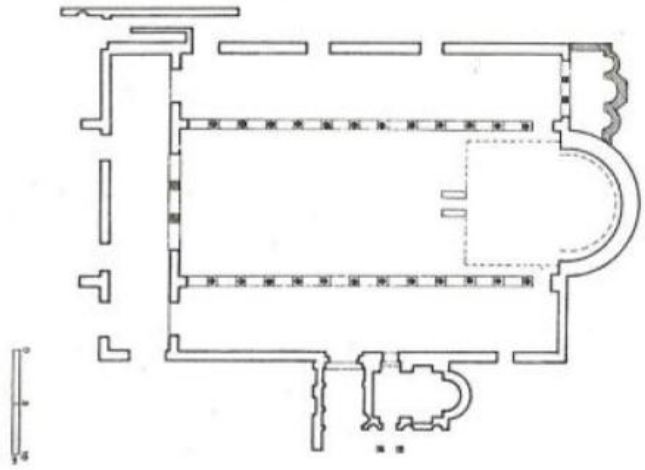
Çizim 277 İstanbul Studios Manastırı Kilisesi (5. Yüzyıl) (Mathews, 1971: 20, Fig. 5)

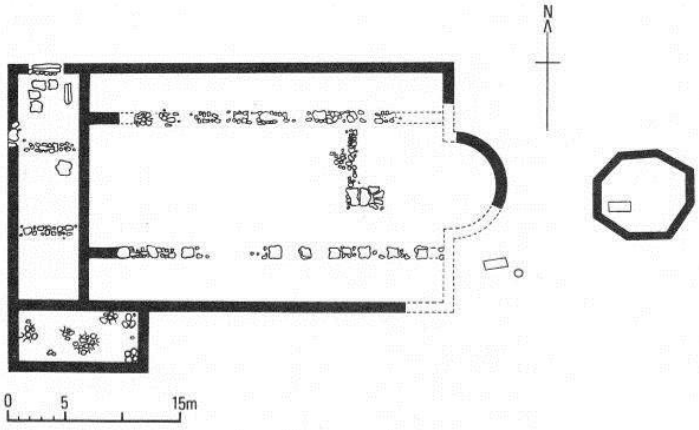
Çizim 278 İstanbul Khalkoprateia Bazilikası (6. Yüzyıl) (Mathews, 1971: 29, 30, Fig. 11-12a)

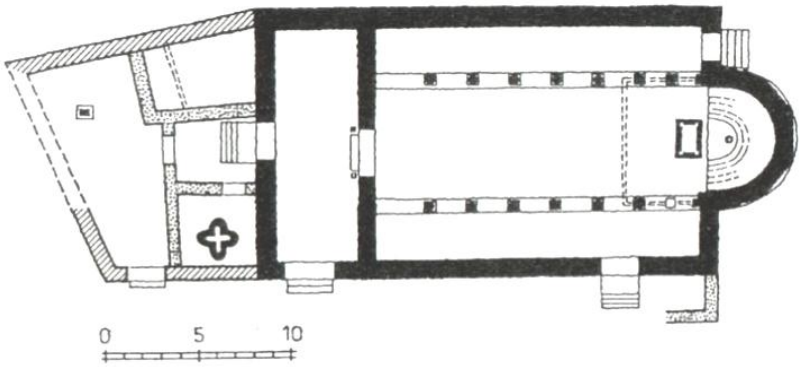
Çizim 279 İstanbul, Beyazıt A Bazilikası (Mathews, 1976)

Çizim 280 Selanik Akheiropoitos Bazilikası (5. Yüzyıl) (Mango, 2006: 55, Fig. 47)

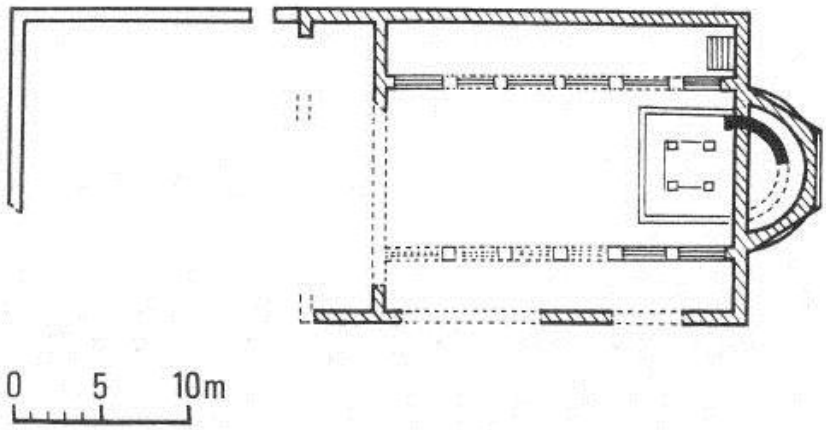

Çizim 281 Philippopolis Komatevo Bazilikası (5. Yüzyıl)[366] (Hoddinott, 1975: 292-293, Fig. 82)

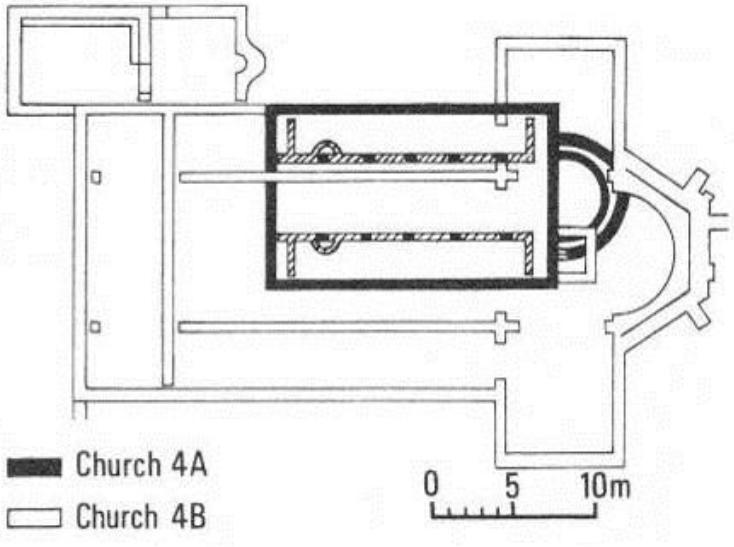

Çizim 282 Tărgovište, Krumovo Kale, 2 No.lu Bazilika (Viktoria, 2016: 74, Fig. 32)

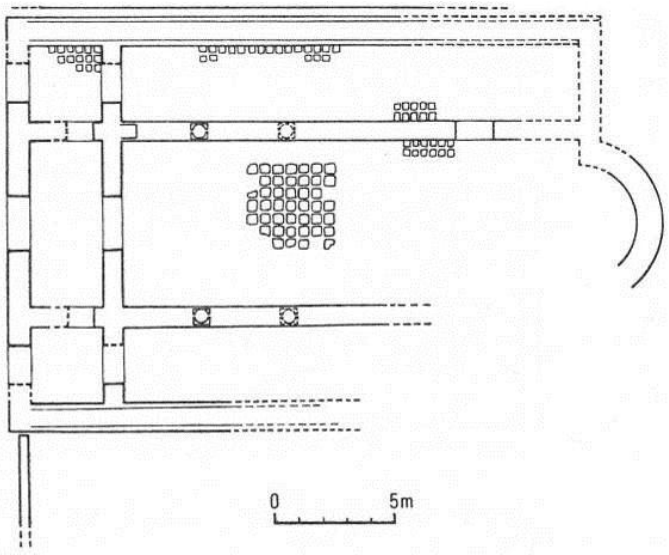
[366] Philippopolis Komatevo Bazilikası, 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hoddinott, 1975: 292-293, Fig. 82; Topalilov, 2016: 269-270, Fig. 5). Bu yapı kentin önemli piskoposluk bazilikası olarak adlandırılmaktadır. Üç nefli bazilikanın doğusunda içten ve dıştan yarım daire bir apsis, batısında ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks yer alır. Kilisenin doğusunda, yapıdan yaklaşık 10.00 m. uzaklıkta bir martirium bulunmaktadır (Topalilov, 2016: 267-270, Fig. 5).

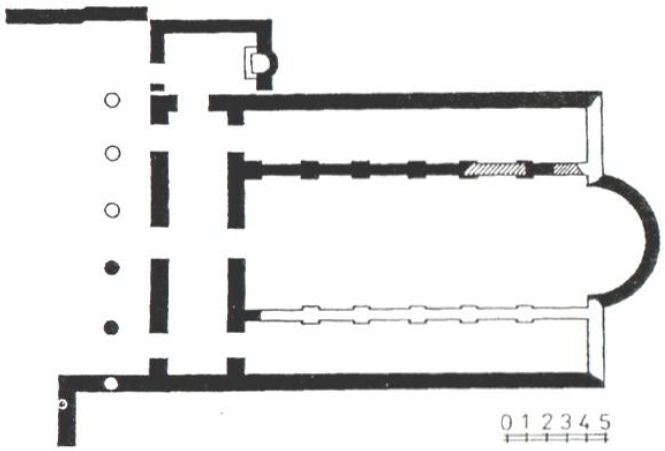
Çizim 283 Bulgaristan Hissar 3 A-B Kiliseler (5. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 90)

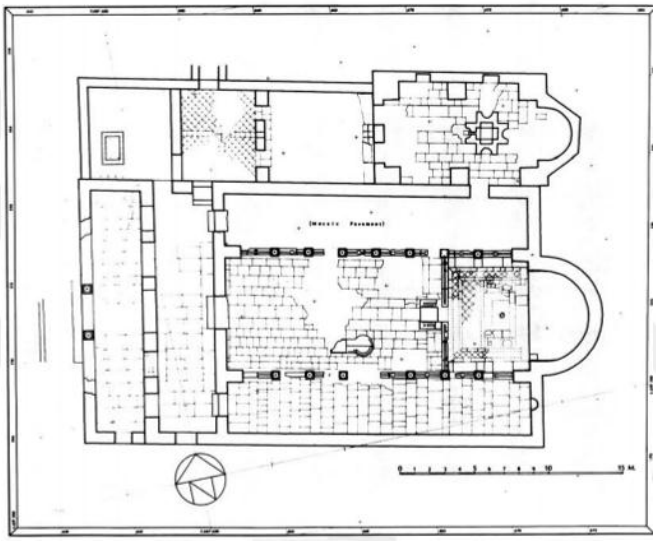
Çizim 284 Bulgaristan Hissar 4 A-B Kiliseler (5. Yüzyıl) (Hoddinott, 1975: 305-306, Fig. 91)

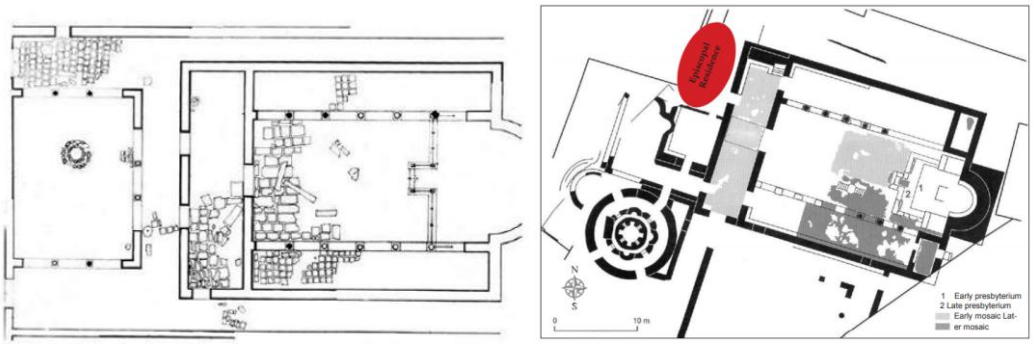
Çizim 285 Bulgaristan Hissar 7 No.'lu Kilise (5. Yüzyılın İkinci Yarısı) (Hoddinott, 1975: 307-308, Fig. 93)

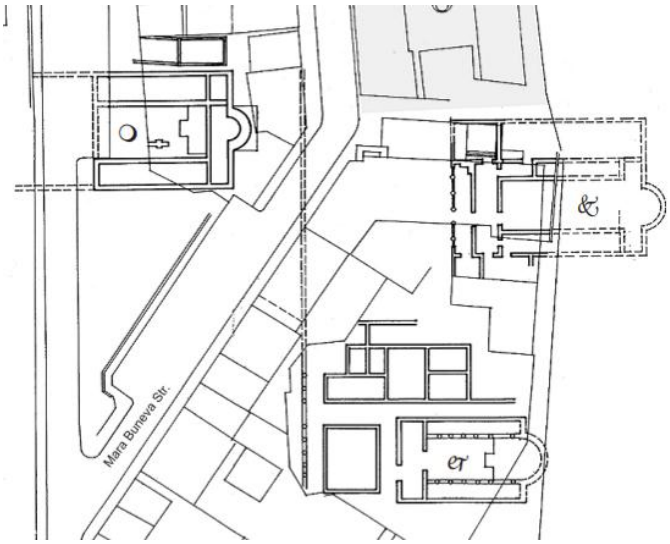
Çizim 286 Bulgaristan Hissar 8 No.'lu Bazilika (Viktoria, 2016: 23-24, 76, Fig. 37)

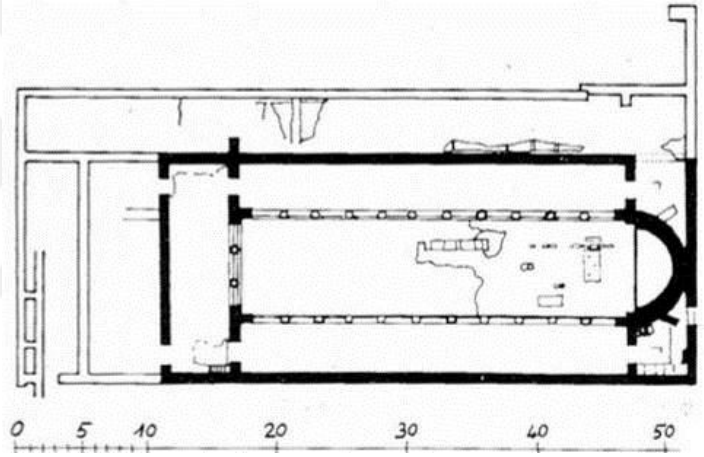
Çizim 287 Makedonya Bargala Bazilikası (5.-6. Yüzyıl) (Peirano, 2012: 76, 82, Fig. 1)

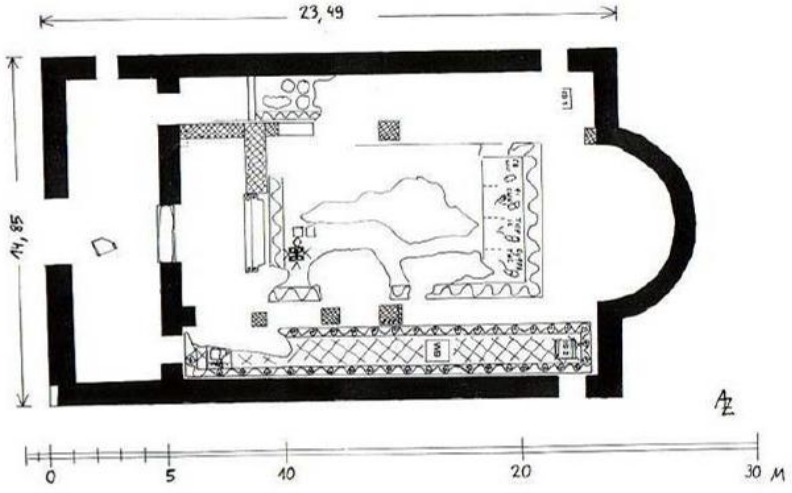
Çizim 288 Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 1 No.'lu Bazilika (4.-6. Yüzyıl) (Petrova ve Petkov, 2015: 416, 426, Fig. 46, 59)

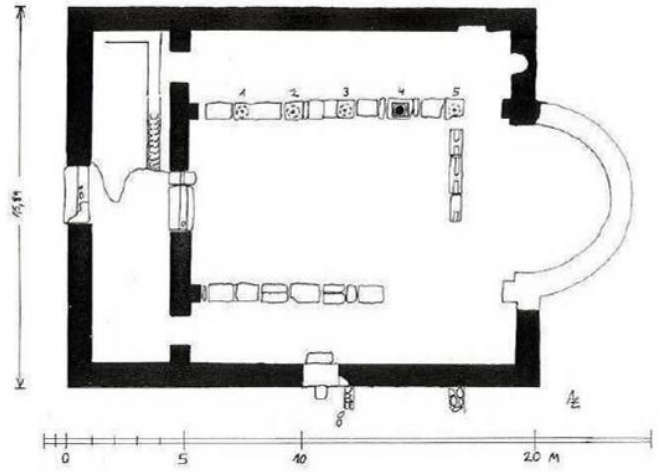
Çizim 289 Bulgaristan Parthikopolis, Agora'daki 1 (Alt), 2 (Sağ üst) ve 4 (Sol Üst) No.'lu Bazilikalar (4.-6. Yüzyıl) (Petrova ve Petkov, 2015: 388-389, 415, Fig. 26, 45)

Çizim 290 Chersonessos, Bazilika B (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32,44, Fig. 1(6))

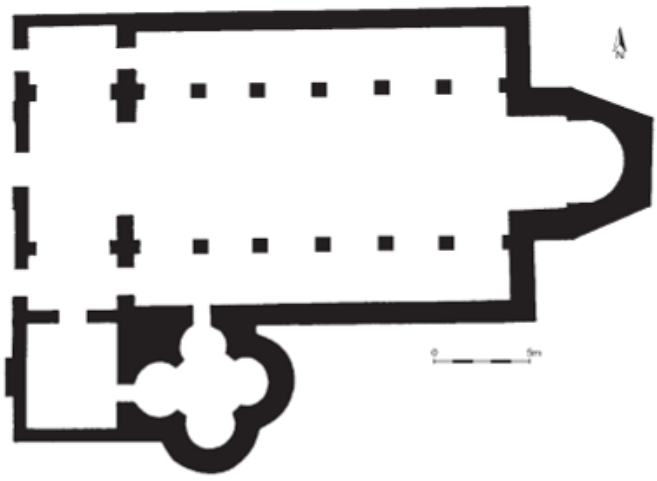
Çizim 291 Eskipazar Kilise B (5.-6. Yüzyıl) (Cumalıoğlu, 2011: 294, Plan 2)

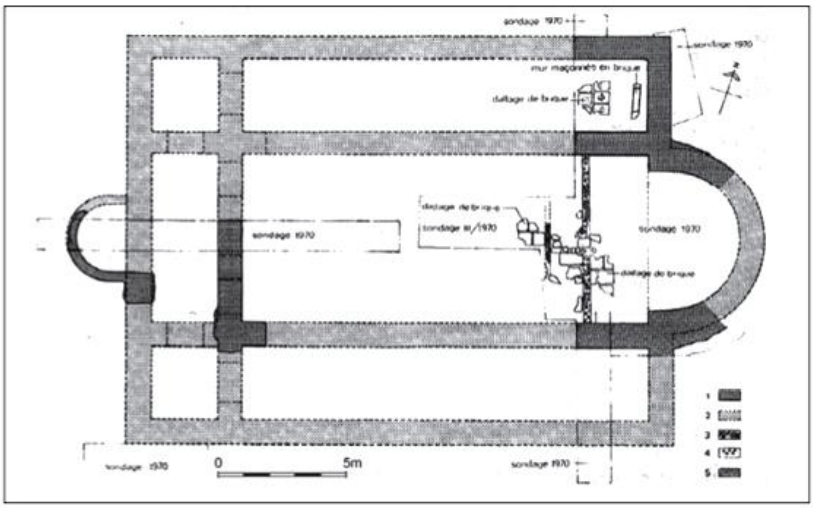
Çizim 292 Eskipazar Kilise A (6.Yüzyılın İlk Yarısı) (Patacı, 2011: 23; Cumalıoğlu, 2011: 74-75, 293, Plan 1)

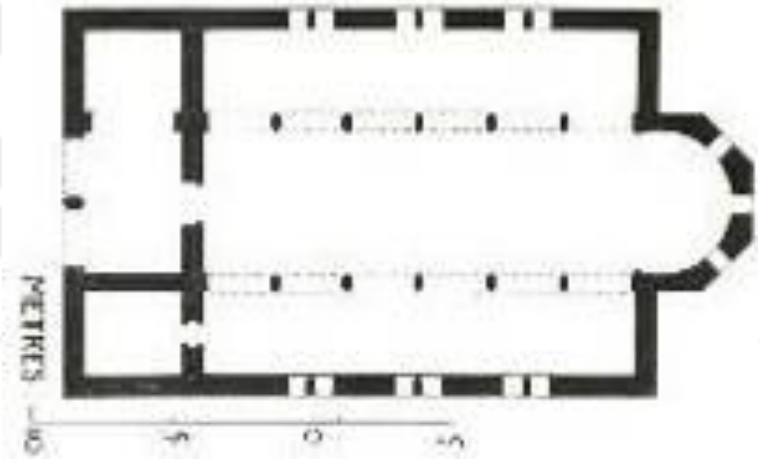
Çizim 293 Girit, Eleutherna Bazilikası (5.-7. yüzyıl) (Baldini, 2013: 32,44, Fig. 3)

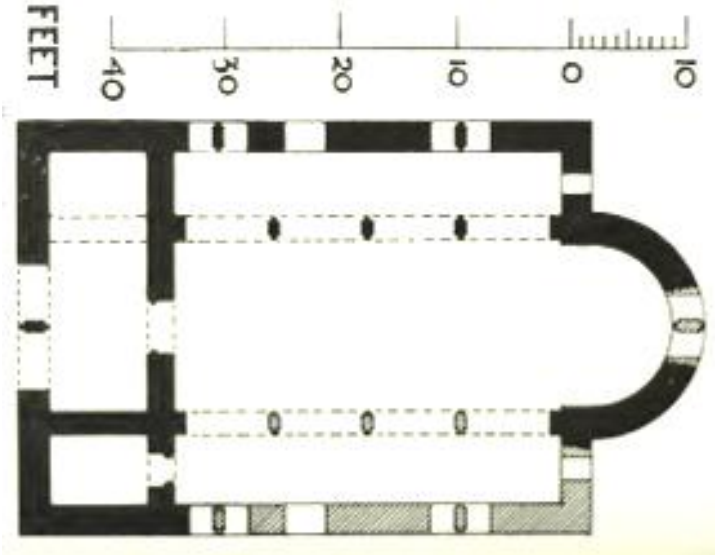
Çizim 294 Sırbistan Gamzigrad (Romuliana), Bazilika III (6. Yüzyıl) (Ilić, 2006: 230, Fig. 6)

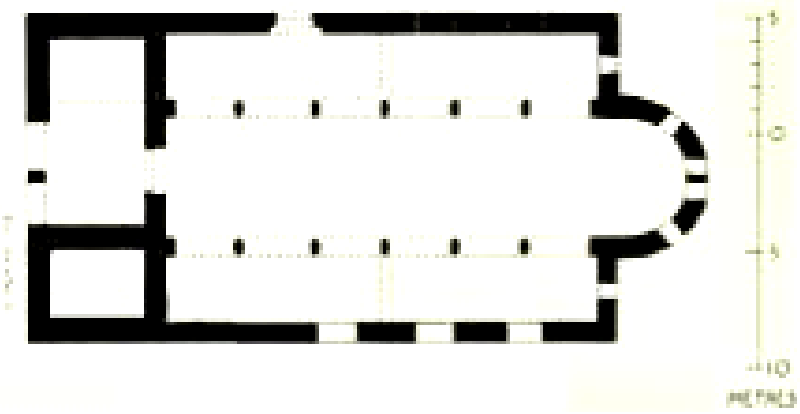
Çizim 295 Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. Yüzyıl) (Ilić, 2010: 120, Fig. 10)

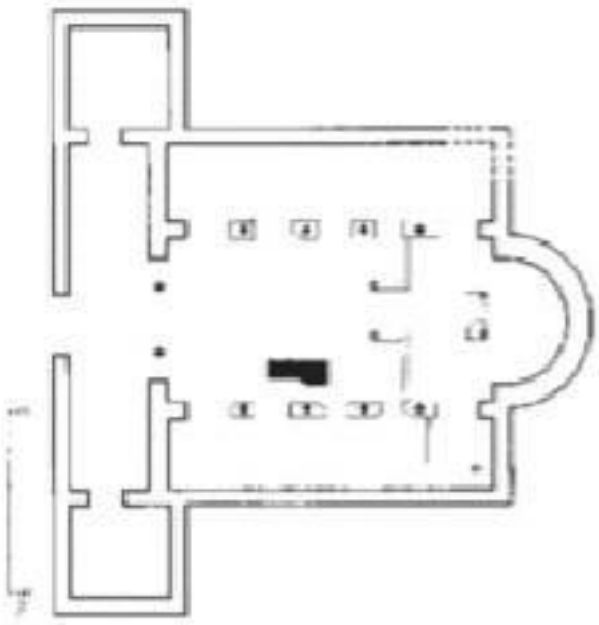
Çizim 296 3 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 53-55, Fig. 13)

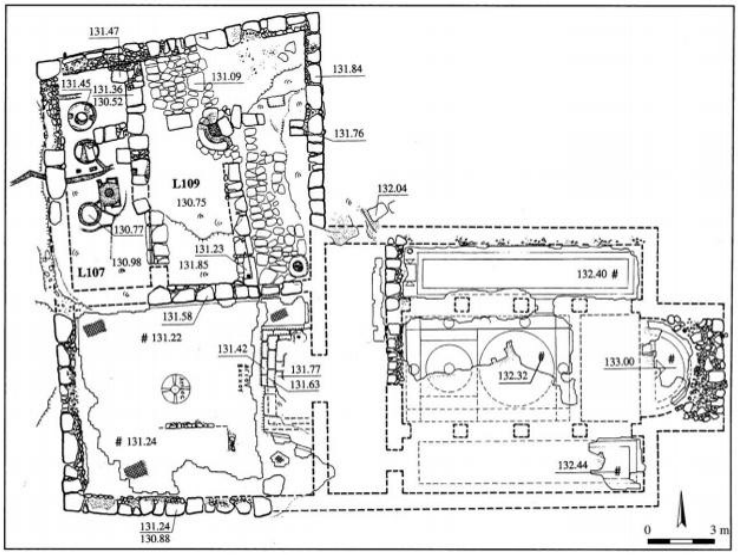
Çizim 297 4 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 58-59, Fig. 18)

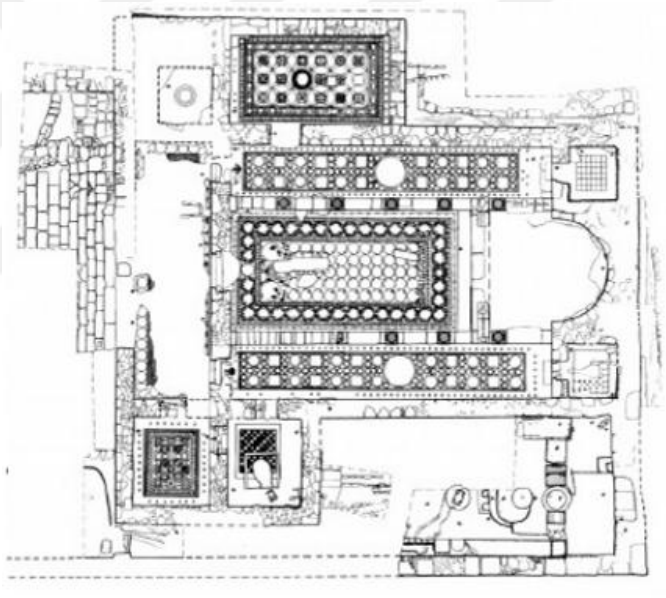
Çizim 298 5 Nolu Binbir Kilise (Ramsay ve Bell, 1909: 64-65, Fig. 21)

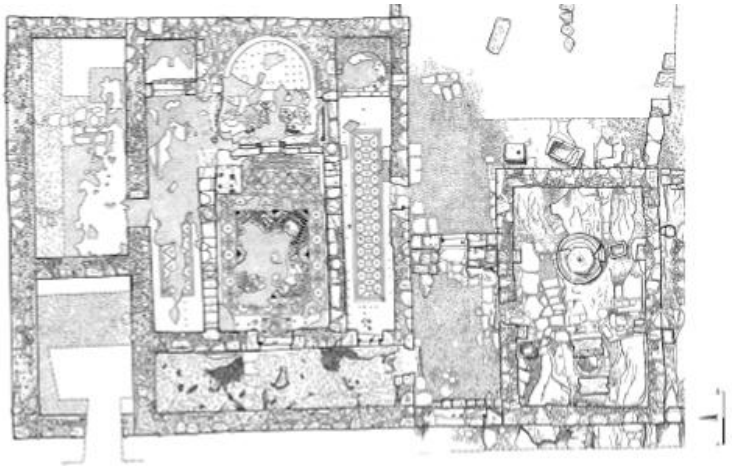
Çizim 299 Arnavutluk/Albania Amantias Bazilikası (5.-6. Yüzyıl) (Hobdari, 2007: Tab. 2, Fig. 3)

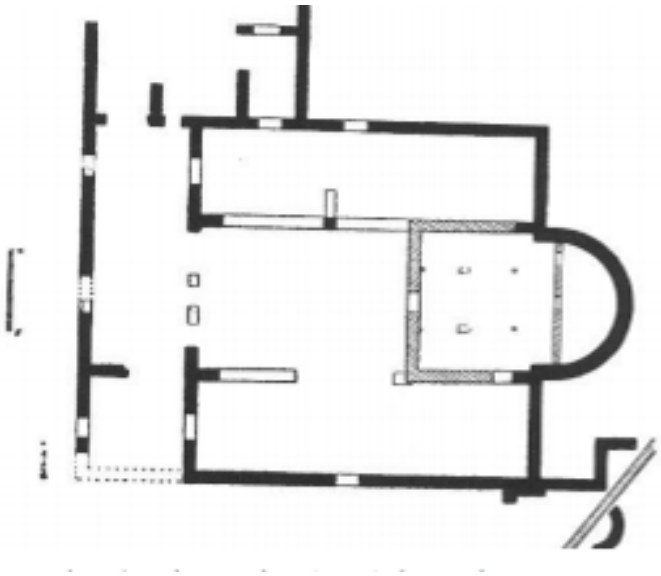
Çizim 300 Filistin, Ḥorvat Tinshemet Aziz Bakkhus Kilisesi (6. Yüzyıl) (Taxel, 2013a: 170-171, Fig. 7)

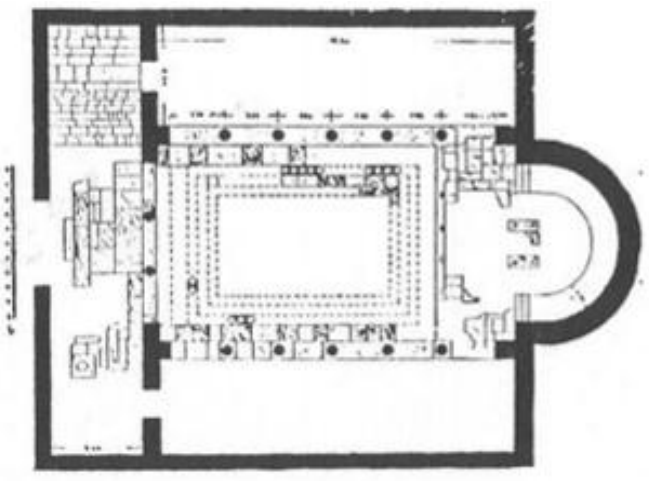
Çizim 301 Filistin Horvat Beit Loya Bazilikası (6.-7. Yüzyıl (?) (Taxel, 2013b: 381)

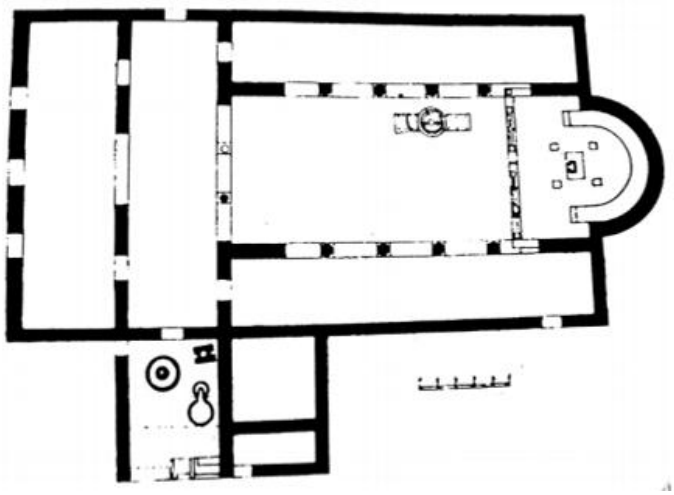
Çizim 302İsrail, Khirbet Fattir Bizans Kilisesi (6.-7. Yüzyıl) (Taxel, 2013b: 381, Fig. 13)

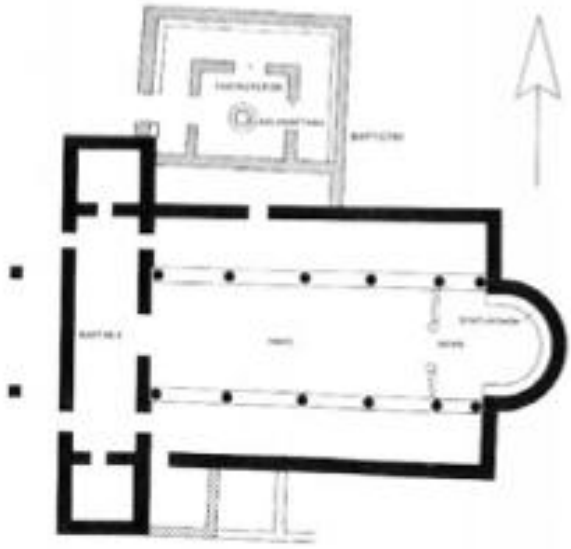
Çizim 303 Yunanistan, Attica, Liopessi Aziz Athanasios Kilisesi (6. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 414, Plan 2)

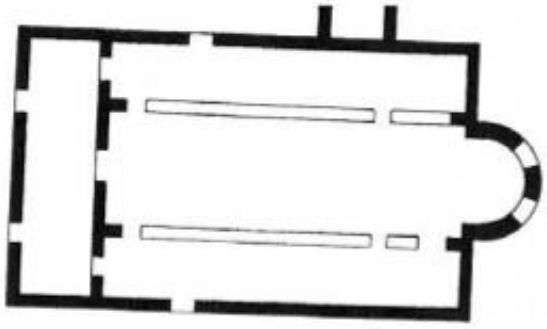
Çizim 304 Yunanistan, Argolid, Glyphada Kilisesi (5.-6. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 410, Plan 4)

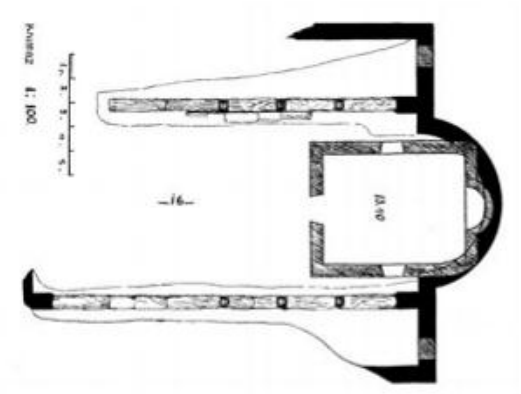
Çizim 305 Yunanistan Lavriotic Erken Hıristiyan Bazilikası (5.-6. Yüzyıl) (Zisimou-Tryfonidi, 2014: Fig. 16)

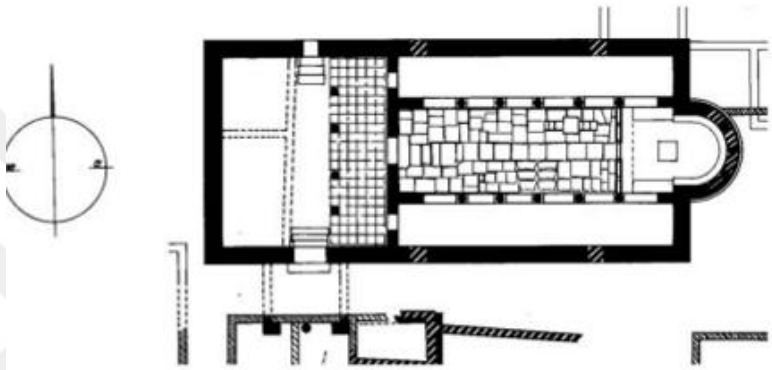
Çizim 306 Yunanistan, Korinthia, Nemea Xenon Kilise (5.-6. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 30)

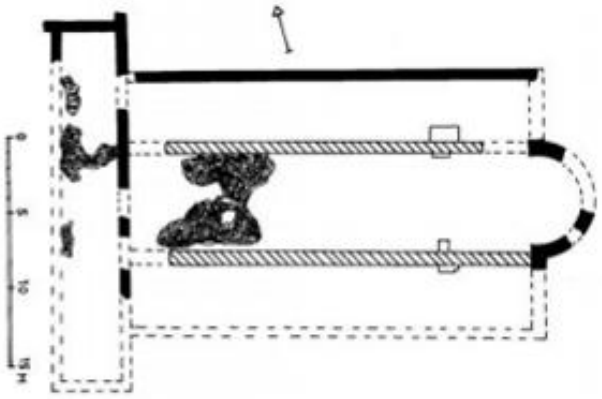
Çizim 307 Yunanistan, Korinthia, Nemea Evangelista Tepesi Kilise (5. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 466, Plan 32)

Çizim 308 Yunanistan, Argolid, Evangelistrias Kilisesi (6.-7. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 40)

Çizim 309 Yunanistan, Elis, Olympia Kilisesi (5. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 389, Plan 51)

Çizim 310 Yunanistan, Boeotia, Anthedon Kilisesi (5. Yüzyıl) (Caraher, 2003: 422, Plan 52)

EK 7. KAPALI YUNAN HAÇI PLANI VE ABAMKHYPK'YA BENZER YAPILAR:

KAPALI YUNAN HAÇI PLANI

Tanım[367]

Erken Bizans döneminden itibaren dini mimari başta olmak üzere birçok yapıda karşımıza çıkan kapalı Yunan haçı plan şeması, çoğunlukla doğu-batı doğrultusunda kare ya da dikdörtgen bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Kare örneklerin dışında doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen örneklerin de çoğunlukta oldukları bilinmektedir. Naos, çoğunlukla eşit dokuz birimden oluşur[368].

Merkezde serbest dört destek (sütun ya da paye) üzerine oturan pandantif geçişli kubbe bulunur. Merkezin batı, kuzey, doğu ve güney eksenlerinde haç kolları bulunmaktadır. Haç kolları bazen eşit, bazen de doğu ve batıdakiler eşit ya da biri diğerlerinde daha uzundur. Haç kolları çoğunlukla beşik tonozla örtülmüştür.

Haç kolları arasında (çapraz eksenlerde) kare ya da dikdörtgen köşe odaları yer almaktadır. Köşe odalarının üzeri kubbe ya da tonoz çeşitleriyle örtülüdür.

Naosun doğusunda üçlü apsis düzenlemesi yer alır. Apsisler erken örneklerde ve bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. İlk inşa edilen yapılarda merkezi apsis dışa taşkın kuzey ve güneyindeki apsisler ise bazen düz duvarla son bulur bazen de dışa taşkın olarak inşa edilmiştir. Doğudaki üçlü apsis düzenlemesinin batısında (içte) kutsal üçlü düzenleme görülmektedir. Başkent İstanbul'daki yapılarda yaygın olarak uygulanmış olan bu düzenlemede köşe odaları haç kollarına bir ya da iki kapı yardımıyla bağlanmıştır.

---

[367] Kapalı Yunan haçı plan tipinin tanımı için şu kaynaklar referans alınmıştır: (Strzygowsky, 1903: 132-135; Millingen, 1912: 5; Millet, 1916: 55-94, Diehl, 1925: 96-100, Eyice, 1949:37-51; Eyice, 1951a: 469-496; Hamilton, 1956: 55-59, Eyice, 1965: 69-70; Krautheimer, 1965: 342-246, 362; Eyice, 1980: 114-117, Lange, 1986: 93-113; Zah, 2002: 167-203; Marinis, 2012: 346-347; Pekak, 2009: 143; Aksöyek, 2009: 132; Ousterhout, 2016: 28-38). Kappadokia Bölgesi kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin resim programı için bakınız: (Ötüken, 1984: 143-167).

[368] Kapalı Yunan haçı, çeşitli dillerde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Türkçe'de; *"Yunan Haçı, Kapalı Haç Planı, Kare İçinde Haç Planlı, Kare İçinde Haç Biçimi"* İngilizce'de *"Greek-Cross, Greek-Cross Church, Greek-Cross Plan, Inscribed Cross, Cross Square, Cross-in-Square, Cross-Domed Church, Quincunx, Quincunx Churches",* Almanca'da *"Kreuzkuppel, Kreuzkuppelkirche, Kreuzkuppelkirche Form, Kreuzkuppelkirche Typ",* Fransızca'da *"Croix Grecque, Crucforme a Couple, Église à Croixe"* ve Yunanca'da ise "*Σταυρός στην εκκλησία, ελληνικό σταυρό, ελληνικό σταυρό σχέδιο"* gibi çeşitli şekillerde anılmaktadır (Strzygowsky, 1903: 132; Wulf, 1903: 98-102; Millingen, 1912: 5; Eyice, 1949: 37-51; Eyice, 1951: 479, 493-494; Krautheimer, 1965: 242-246, 256,268,279; Mango, 1976: 178-180; Pekak, 2009: 142; Aksöyek, 2009: 132-137; Gkioles ve Pallis, 2014: 417; Tosco, 2014: 489-497).

Naosun merkezinde serbest dört destek (paye ya da sütun) yer alır. Merkez, yukarıdan aşağıya düşeyde kubbe ya da külah (külah ve kubbe çeşitleri), haç kolları üzerini örten tonozlar (tonoz çeşitleri), daha alçak ya da aynı seviyedeki köşe odalarının örtü sistemleri (kubbe ya da tonoz) ve zemin hattında son bulmaktadır.

Kapalı Yunan haçı planlı yapıların batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks ya da eksonarteks yer alır. Bu uygulamaların dışında naos ve narteksin çeşitli yönlerine çağdaş ya da sonradan ilave edilmiş parekklesionlardan oluşmaktadır.

Kökeni

Kapalı Yunan haçı plan tipi birçok araştırmacı tarafından farklı kökenlere dayandırılarak incelenmiştir (Lange, 1986: 94-98). Farklı iki görüş altında toplanılan bu görüşler, bu plan tipinin Bizans döneminde inşa edilen dini yapıların gelişimi sürecinde ortaya çıktığı ya da başka kültürlerden devşirildiğidir (Wulff, 1903: 98-108; Ramsay ve Bell, 1909: 345-346; Pekak, 2008: 86). Erken Hıristiyan bazilikalarıynın gelişimiyle ortaya çıktığını savunan Oscar Wulff ve araştırmacının görüşlerine katılan Alexander van Millingen ile Charles Diehl aynı görüşü savunmaktadır. İlk defa Josef Strzygowski tarafından bu yapıların Geç Roma'da haç planlı mezar yapılarında kullanıldığı ifade edilmiştir. Strzygowski'nin görüşleri ise Gabriel Millet ve André Grabar tarafından desteklenmiştir (Wulff, 1903: 98-108, 133-138, Millingen, 1912: 4,9, Millet, 1916: 55-60, Strzygowski, 1918: 478-482, Diehl, 1925: 96-100, Lange, 1986: 94-99). Öne sürülen bu görüşler, önemli yapılarla desteklenmiş fakat hala günümüzdeki çalışmalarda bile netlik kazanmamıştır (Hamilton, 1956: 58, Eyice, 1980: 115, Yinsel, 2017: 130).

Dini Mimarinin Gelişimi İçerisinde Ortaya Çıktığı Görüşü

Birçok araştırmacı kapalı Yunan haçı plan tipinin dini mimarinin gelişim çizgisi içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kubbeli bazilika ve yarım bazilikal tip olarak adlandırılan karanlık dönem geçiş yapılarının kapalı Yunan haçı plan tipinin gelişiminde büyük öneme sahip olduğu ifade edilmiştir (Wulff, 1903: 98-108).

Yarım bazilikal tip adı altında incelenen kiliselerde merkezde pandantif geçişli kubbe yer almakta ve ortadaki alan genişlemektedir. Bu oluşum yanlardaki haç kollarını oluşturmaktadır. Araştırmacılar bu gelişim sürecinin örnekleri arasında İstanbul Kalenderhane Camii, Selanik Hagia Sophia Kilisesi, Efes Meryem Kilisesi'ni örnek olarak göstermektedir (Wulff, 1903: 104-138; Strzgowski 1903: 132-144; Brounoff, 1927; 257-258). Demre Aziz Nikolaos Kilisesi, Ankara Aziz Klemens Kilisesi ve İznik Koimesis Kilisesi gibi yapılarda ortadaki kubbeli bölümün yanlarında, tonoz örtülü nefler görülmektedir. Son grupta ise Dereağzı Kilisesi, Marmara Ereğlisi Kilisesi, Yunanistan Skripu Kilisesi ve İstanbul Gül Camii bulunmaktadır

(Wulff, 1903: 104-138; Strzgowski 1903: 132-144; Millingen, 1912: 5-12, 122-206; Pekak, 2008: 94-95; Aksöyek, 2009: 133).

Kubbeli bazilikaların gelişimi sonucunda kapalı Yunan haçı plan tipinin ortaya çıktığını savunan araştırmacılar serbest haç planlı yapılarla üç nefli tonozlu bazilikaların birleşimleri sonucu oluştuğunu yazar (Strzgowski 1903: 132-144; Aksöyek, 2009: 133). Bu süreçte birçok araştırmacı tarafından örnek gösterilen Marmara Ereğlisi Kilisesi ve Yunanistan Skripu Panagia Kilisesi (873/874) (Strzgowski 1903: 132; Krautheimer, 1965: 223, Fig. 90) bazı araştırmacılar tarafından kapalı Yunan haçı plan tipinin dışında tutulmuştur (Pekak, 2008; 94-95; Aksöyek, 2009: 133).

Diğer Kültürlerden Devşirildiği Görüşü

Kapalı Yunan haçı plan tipinin başka kültürlerden devşirilerek kullanıldığını ifade eden araştırmacılar görüşlerini diğer kültürlerde inşa edilen örneklerle desteklemektedir (Aksöyek, 2009: 133). Roma hamam yapılarının geniş salonları ve Doğu kültürlerindeki haçvari mezar yapılarında erken örneklerinin bulunduğu ifade edilmiştir (Strzgowski 1903: 132-144; Pekak, 2008, 86-89; 1991: 127).

Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin Gürcü ve Ermeni yapılarından etkilenerek inşa edildiğini savunan araştırmacılar bulunmaktadır (Pekak, 2008: 96; Aksöyek, 2009: 134; Tosco, 2014: 489). Ermeni Gürcü yapılarında Bizans'tan erken dönemlerde kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin inşa edildiği bilinmektedir (Mango, 2006: 145-155; Pekak, 2008: 96). Strzygowsky'nin Ermeni ve Gürcü mimarisinden etkilenilme konusuna tam destek vermediği ya da yeterli bulmadığı açıktır (Brounoff, 1927; 257-258). Vahgarşabat Gayene Kilisesi (630-636) ve Bagaran İoannes Kilisesi (631-639) bunlardan sadece ikisidir (Krautheimer, 1965: 246; Mango, 2006: 145-155; Pekak, 2008: 96). Gürcistan ve Ermenistan topralarında 7. yüzyıla kadar inşa edilmiş kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin bazılarının adları bilinmektedir. Ermenistan Bagaran'daki Aziz Hovhannes Patriklik Kilisesi (7. yüzyıl) bunun güzel örnekleri arasındadır. Bazı araştırmacılar Kafkasya kökenli olduğunu ifade ettikleri bu plan tipinin Bizans sayesinde batıdaki yerleşim alanlarına aktarılmış olabileceği ifade edilmiştir (Tosco, 2014: 489, Fig. 2).

Krautheimer ve Tosco, kapalı Yunan haçı planlı yapıların Suriye'de 2. yüzyıldan itibaren uygulandığını ifade etmiştir. Suriye'de 164-169 yılları arasında inşa edilmiş olan Musmiye Praetoriumu bu yapılara örnektir (Krautheimer 1965: 246, Abb. 136 A; Tosco, 2014: 489, Fig. 1). Araştırmacılar bu yapıların Bizans'tan önce Avrupa'da uygulandığını öne sürmüştür (Krautheimer 1965: 246, Abb. 136 A; Aksöyek, 2009: 134).

Milano'da Aziz Satiro Kilisesi (868) ve İspanya Tarassa'da Aziz Miguel Kilisesi (868), Avrupa'da inşa edilmiş erken tarihli kapalı Yunan haçı planlı kiliselere örnektir (Mango 2006: 159; Aksöyek, 2009: 134). Araştırmacılar kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin ilk örneklerinin ortaya çıktığı merkezler konusunda tartışırken bu plan tipinde İstanbul'da inşa edilmiş dini yapıların bulunduğu bilinmektedir. Bazı araştırmacılar bu yapıların ilk örneklerinin Kafkasya ve İran çevresinde ortaya çıktığını savunurken birçok araştırmacı bu görüşe karşı çıkarak İstanbul'da ilk defa Nea Kilisesi (880-881) ile uygulandığını ifade etmiştir (Pekak, 2009: 165; Tosco, 2014: 489).

İlk Örnekleri

Bizans İmparatorluğu 7. yüzyıl ile Karanlık Dönem olarak adlandırılan ve yaklaşık 200 yıl süren yorucu bir döneme girmiştir. Daha sonrasında ise İkonoklasmus dönemi (726-842/843) ile imparatorluk siyasi, ekonomik ve imar faaliyetleri başta olmak üzere birçok alanda zorluk çekmiştir (Pekak, 2009: 165).

Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin başkent İstanbul'da ya da diğer alanlarda inşa edilmiş örnekleri bilinmektedir. Araştrmacılar ilk defa nerede inşa edildiği konusundaki tartışmalara farklı yanıtlar aramıştır (Mango, 2006: 159; Tosco, 2014: 489). Bu plan tipinin Anadolu kökenli olduğunu savunan araştırmacılar bu yapı grubunun en erken örneklerinin İstanbul'dan daha önce Bithynia'da inşa edilmiş örneklerinin bulunduğunu yazar (Pekak, 2009: 165). Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin 9. yüzyıldan itibaren karakteristik özelliklere sahip olduğu ve imparatorluk sınırlarındaki birçok kilisede uygulandığı bilinmektedir (Tosco, 2014: 489; Ousterhout, 2016: 28). 9. yüzyılda plan tipinde büyük yenilikle gelişimini tamamlayan kapalı Yunan haçı liturjik ve form özellikleri açısından yadsınamayacak özelliklere sahiptir. Otto Demus'un görüşlerine katılan araştırmacı mimarinin estetik yapısını zemin planından çok örtü sistemindeki işlevsellikle açıklamaktadır (Ousterhout, 2016: 28).

İstanbul'da 880-881 yıllarında Basil I. döneminde inşa edilen Nea Kilisesi'nin burada inşa edilen en erken tarihli kapalı Yunan haçı planlı kilise olduğu ifade edilmiştir (Mango 2006: 159; Tosco, 2014: 489). İstanbul'da inşa tarihi kesin olarak bilinen kapalı Yunan haçı planlı ilk kilise Konstantin Lips Manastırı (Fenari İsa Camii), Kuzey Kilisesi'dir (907) (Pekak, 2008: 96-97; Aksöyek, 2009: 134). İstanbul'da inşa tarihi bilinen diğer kapalı Yunan haçı planlı kilise ise Myrelaion Manastırı Kilisesi'dir (Bodrum Camii). Romanos Lekapenos I. (920-944) tarafından 922'de inşa ettirilmiştir (Millingen, 1912: 122-137, 200-205; Mathews, 1976: 209; Striker, 1981: 6, 33).

Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin ilk inşa edildikleri yer tartışma konusudur. Çoğunlukla başkent İstanbul'da inşa edildiği savunulan bu yapıların Anadolu ve çeşitli ülkelerde erken örneklerinin bulunduğu bilinmektedir (Zah, 2002: 167-172; Pekak, 2009: 146; Tosco, 2014: 489-497). İstanbul dışında kapalı Yunan haçı planlı birçok dini yapı bulunmaktadır. 5. yüzyıldan itibaren inşa edilmiş birçok kilisede karşımıza çıkan bu plan tipide martirium, kilise ve birçok sivil yapı bulunur. 8. yüzyıla kadar Anadolu ve Bithynia'da inşa edilmiş kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin mütevazi örneklerinin inşa edildiği bilinmektedir (Marinis, 2012: 346). Side E Kilisesi İstanbul dışında inşa edilmiş erken tarihli kapalı Yunan haçı planlı kiliselere örnektir. 7.-8. yüzyıllara tarihlendirilen kilise, Eyice tarafından kent tarihi ile ilişkilendirilerek tarihlendirme önerisi sunulmuştur (Pekak, 2009: 146; Yıldırım, 2013: 233-237).

Bursa Zeytinbağı Fatih Camii (9. yüzyıl) ve Bursa Pelekete Manastırı Kilisesi (9.-10 yüzyıl) kapalı Yunan haçı planlı Anadolu'daki erken yapılardır (Mango 2006: 144, 159; Pekak, 2009: 146; Ousterhout, 2016: 33, Yinsel ve Pekak, 2018: 96). Mango'nun görüşlerine katılan araştırmacılar Kapalı Yunan haçı plan şemasının İstanbul'un gölgesindeki Bithynia'da geliştiğini yazar (Ousterhout, 2016: 33). Kappadokia'da da kapalı Yunan haçı planlı kiliseler bulunmaktadır örneğin Göreme Kılıçlar Kilisesi / Şapel 29 (9. yüzyıl), kapalı Yunan haçı planının basit tipi olarak adlandırılan erken örneklerinden biridir (Restle, 1967: 130-133; Pekak, 2009: 146). Ortalama 100 kadar Hıristiyanın bir yapı içinde buluştuğu bu küçük ölçekli kiliselere bir diğer örnek ise Side H Kilisesi'dir (7-8. yüzyıl) (Ousterhout, 2016: 33-35, Resim 10). Bu yapılar İstanbul'daki Nea Kilisesi'nden daha erken tarihli örneklerdir.

Anadolu dışında da erken tarihli kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin inşa edildiği bilinmektedir. Yunanistan Episkopi-Eurytonien Panagia Kilisesi (8.-9. yüzyıl), Milano'da Aziz Satiro Kilisesi (868) ve İspanya Tarassa'da Aziz Miguel Kilisesi (868) gibi birçok yapı Anadolu dışında inşa edilmiş erken örneklerdir (Mango 2006: 159; Aksöyek, 2009: 134-135). Kapalı Yunan haçı plan tipi başta Bizans'ın başkenti İstanbul olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Bulgaristan, Yunanistan, Balkanlar ve Rusya'nın içlerine kadar olan çok geniş coğrafyalarda çeşitli gruptaki örnekleriyle inşa edilmiştir (Pekak, 2009: 165; Totev, 2011: 347-348). Yunanistan Gavrolimni Panaxiotissa Kilisesi (10. yüzyıl), ünik örnekler arasındadır çünkü Yunanistan genelinde daha çok kapalı Yunan haçı planlı yapıların 11. yüzyıldan itibaren yaygınlaştığı bilinmektedir (Frantz, 1971: 19-21). Bulgaristan ve çevresinde ise 9. yüzyıl ile kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin gelişme gösterdiği ve 9.-10. yüzyıllarda önemli örneklerinin inşa edildiği bilinmektedir (Totev, 2011: 347-357). Trakya, Balkanlar, Bulgaristan, Yunanistan ve Adalar çevresinde kapalı Yunan haçı planlı kiliseler inşa edilmiştir (Totev, 2011: 347-357; Gkioles ve

Pallis, 2014: 75-413). Bunların çoğu 10.-14. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir (Gkioles ve Pallis, 2014: 75-413).

Tüm bu bilgiler ışığında kapalı Yunan haçı plan şemasının ilk olarak nerede uygulandığı henüz kesinleşmemiş bir bilgidir. Araştırmacılar tarafından uzun yıllardır tartışılmış ve henüz bu konuda görüş birliğine varılmamıştır. Tüm bunların dışında elde edilen veriler ışığında Kapalı Yunan haçı planının ilk örnekleri konusunda fikir birliğinin bulunmadığı ancak ilk örneklerin 8. yüzyıl ile birlikte görüldüğü söylenebilir.

Çeşitleri

Bizans mimarisinde çok fazla tercih edilen kapalı Yunan haçı planı, çeşitlilik gösterir. 5. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlanılan plan tipinin bir örneğini de Amasra Büyükada örneği oluşturmaktadır. Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin 8. yüzyıla kadar önemli örneklerinin inşa edildiği bilinmektedir. 9. yüzyıldan itibaren dört sütunlu kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin gelişmiş tipte örnekleri inşa edilmiştir. Araştırmacılar bu yapıları çeşitli şekillerde gruplandırarak değerlendirmiştir. Tüm bu incelemeler sonucunda kapalı Yunan haçı plan şemasını beş grup altında değerlendirmek mümkündür.

I. Grup, İstanbul'da çok fazla örneği bulunan kompleks tip (gelişmiş veya başkent tipi). Kompleks tipte naos kare ya da dikdörtgen, köşe odaları ise kare planlıdır. Bu yapılarda destekler sütunlarla sağlanmıştır. Kuzey, güney, doğu ve batıdaki haç kolları çoğunlukla beşik tonoz örtülüdür. Doğu haç kolunda bitişik bema, ayrı bir birim ve buna bağlı olarak, pastoforium hücreleri bağımsız birimler şeklindedir. Apsis içten yarım daire dıştan ise çok cephelidir. Köşe odaları, haç kollarından alçak örtü sistemine sahiptir[369].

   Birinci grup içindeki yapılar dört şekilde görülmektedir;

   a. Bu tipteki yapılarda apsis ile doğu haç kolu arasında ayrı bema yer almaktadır. Kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odaları ile küçük apsisler arasında da ayrı bölümler yer alır. Köşe odalarının doğusunda pastoforion hücreleri görülmektedir. Doğu haç kolu kezey ve güneydeki pastoforİon hücrelerinden ayrı, doğu haç kolunun örtü sistemi, pastoforİonunkilerden daha yüksektir. Bu örnekler *Kompleks Tip, Başkent İstanbul Tipi* ya da *Gelişmiş Tip* olarak

[369] Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde kare plan tipi çok yaygın olarak kullanılmıştır. Matematiksel hesaplamalar ve mimari zorunluluktan daha çok manaevi olarak İkonoklasmus dönemi (726-842/843) sonrasında kendi kendine yeten bir biçim ortaya çıkartma ihtiyacıyla oluştuğu öne sürülmektedir (Marinis, 2012: 346).

tanımlanmaktadır. Başkent Tipi tanımı yaygın olarak kullanılmaktadır, bu yapılarda naos kare ya da dikdörtgendir. Haç kolları arasındaki köşe odaları çoğunlukla kare, taşıyıcılar ise sütundur (Pekak, 2009: 144-145; Aksöyek, 2009: 136). İstanbul Myraleion Manastırı Kilisesi (Bodrum Camii) (922) (Striker, 1981: 6, 33) ve İstanbul Konstantin Lips Manastırı, Kuzey Kilisesi (907) bu yapılara örnektir (Millingen, 1912: 122-137, 200-205; Krautheimer, 1965: 260, 262, Fig. 98-99; Striker, 1981: 34).

b. Bu grupta yer alan kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde doğudaki haç kolu bemaya bağlanmakta, kuzeydoğu ve güneydoğudaki köşe odaları pastoforiumlarla doğuya yönelmektedir. Bu gruptaki yapılarda bema ve pastoforium hücreleri bağımsız değil ve doğudaki örtü sistemi bu üç oluşumu da kapsar. Yarı Kompleks Tip olarak adlandırılan bu gruptaki yapılar daha çok Yunanistan'da görülmektedir (Aksöyek, 2009: 137). Sardes EE Kilisesi (Buchwald, 2015: 171, Fig. 11-14) ve Yunanistan Atina Kaisariani Manastırı Katholikonu (Maniatakis ve Spyrakos v.d., 2018: 2, Fig. 1) buna örnektir.

c. Basit Tip/Taşra Tipi Kapalı Yunan Haçı. Bu grupta doğu haç kolu ile kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odaları doğrudan apsisle birleşmektedir. Bu grupraki yapılar *Taşra Tipi* ya da *Basit Tip* olarak adlandırılmaktadır. Anadolu, Kıbrıs, Avrupa ve Balkanlar'da bu grupra inşa edilmiş yapılar bulunmaktadır.

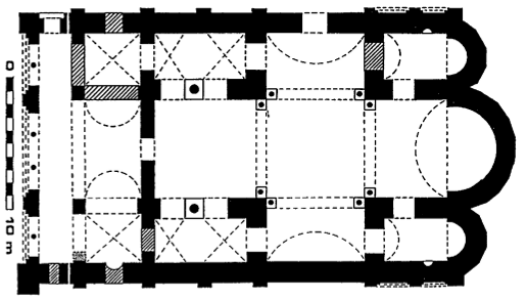
d. Bu gruptaki yapılarda naos doğu-batı doğrultusunda dikdörtgendir. Kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odaları ile doğu haç kolu bir bütündür bu özelliğinden dolayı basit tip karakterindedir. Batı haç kolu, diğer üçünden daha uzun olması naosun batıya doğru genişlemesine sebep olmuştur. Dikdörtgen yapısı bu haç koluyla ilişkilendirilmektedir. Haç kolları arasındaki köşe odaları çoğunlukla dikdörtgendir. Batıdakiler doğudakilere oranla bazen daha uzun olabilir. Köşe odaları çoğunlukla beşik tonoz örtülüdür. Naos merkezindeki kare alanda payeler kubbeyi desteklemektedir. Plan tipolojisi açısından *Latin Haçı Planlı, Bazilikal Yunan Haçı Planlı* ya da *Üç Nefli Kapalı Yunan Haçı Planlı* gibi çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Anadolu başta olmak üzere Kıbrıs, Ege Adaları ve Yunanistan çevresinde bu plan tipinde inşa edilmiş yapılar bulunmaktadır (Aksöyek, 2009: 137). Trakya Porto Lagos , Poroi Dört Sütunlu Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise (10. yüzyıl) (Gkioles ve Pallis, 2014: 92, Fig. 22) ve Makedonya Eski Ulusal Yol Kilisesi (11.-12. yüzyıl) (Gkioles ve Pallis, 2014: 113, Fig. 59) bu yapılara örnektir.

II. Grup, iki destekli Yunan haçı tip'tir (Eyice, 1980: 115-116; Pekak, 2009: 144-145; Aksöyek, 2009: 136). İki destekli kapalı Yunan haçı plan şemasında merkezi kubbe doğuda duvarlarla batıda ise iki sütun ya da paye ile desteklenmektedir. Doğu haç koluna apsis doğrudan bağlanmaktadır. Yunanistan çevresinde yaygın olarak görülmektedir (Pekak, 2009: 144-145; Aksöyek, 2009: 136). Yunanistan Teselya, Milia Nies Kapalı Yunan Haçı Planlı Kilise (12. yüzyılın ikinci yarısı) (Gkioles ve Pallis, 2014: 154, Fig. 139) bu yapılara örnektir.

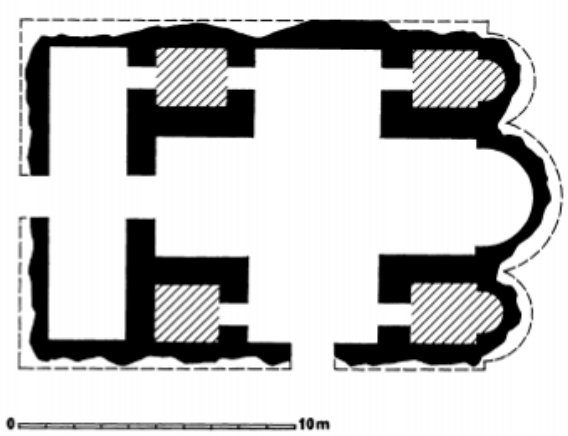
III. Grup, altı destekli ya da uzunlamasına kapalı Yunan haçı plan tipi. Bu plan tipinde batı haç kolu diğerlerine oranla daha uzundur, bu uygulama naosun doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen olmasına sebep olmuştur. Anadolu ve Ege Adaları'nda bu plan tipinde yapılar görülmektedir (Aksöyek, 2009: 137-138). Trabzon Nakıp Camii bu yapılara örnektir (Ballance, 1960: Fig. 6)

IV. Grup, Mistra Plan Tipi, Kapalı Yunan Haçı olarak tanımlanmaktadır. Bu plan tipinde yapılar iki katlıdır. Alt katlar bazilika üst katlar ise kapalı Yunan haçı birleşiminden oluşmuştur. Çoğunlukla Yunanistan'ın Mistra'da yaygın olarak görüldüğü için Mistra plan tipi olarak tanımlanmıştır. Geç Bizans döneminde yaygın olarak inşa edilmiştir. Vize Süleymanpaşa Camii bu plan tipinde inşa edilmiş örneklerden biridir (Bauer ve Klein, 2007: 249-250, 259, Fig. 7; Aksöyek, 2009: 138).

V. Grup, Köşe duvarlı kapalı Yunan haçı plan tipi. Bu plan tipinde naos genellikle doğu-batı doğrultusunda dikdörtgendir. Merkezde haç kollarının birleşiminde kare bir alan ve bu alanda yükselen kubbe, L şeklindeki köşe duvarlarına oturmaktadır. Amasra ABAMKYHPK bu gruptaki yapılardan biridir. Anadolu, Yunanistan ve Avrupa'da benzer örnekleri mevcuttur. Eyice, Enez Fatih Camii'yi bu grup içerisinde değerlendirmektedir (Eyice 1969: 351-354; Aksöyek, 2009: 138, Yinsel, 2017: 131) (Çizim 311-312).

Çizim 311 Enez Hagia Sophia Kilisesi (Fatih Camii) (12. Yüzyıl) (Zah, 2002: 184, Fig. 11)

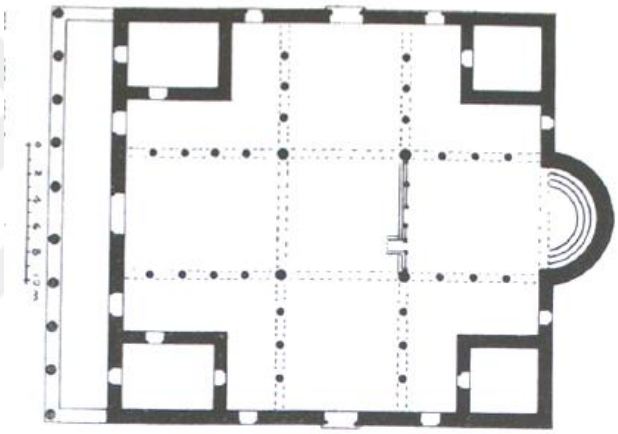
Çizim 312 ABAMKYHPK, Plan ve Köşe Odalarındaki Şapeller (Ćurčić, 1977: 104, Fig. 19)

Anadolu ve civar ülkelerde kapalı Yunan haçı plan tiplerinden birkaç tipi aynı anda görülebilmektedir (Bogdanovic, 2011: 219-266; Ousterhout, 2016: 35-36, Resim 11 a-f). Bulgaristan, Makedonya ve Anadolu bu bölgeler arasında yer almaktadır. Bulgaristan Nesebar Aziz Ioannes Aliturgitos Kilise, Bulgaristan Preslav Bjal Brjag'daki 1 Numaralı Kilise, Bulgaristan Preslav Seliste 3 ve 4 Numaralı Kiliseler, Bulgaristan Kolusa Aziz Georgios Kilise ve Bulgaristan Zemen Manastırı Teolog Aziz Ioannes Kilisesi bunlara örnektir (Ousterhout, 2016: 35-36, Resim 11 a-f).

ABAMKYHPK'YA BENZER KAPALI YUNAN HAÇI PLANLI BAZI YAPILAR

Burada benzer örnekler incelenerek kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin benzeri örnekleri kronolojik olarak sunulmuştur. Yoğunluktan dolayı her yapı çalışmaya dahil edilememiştir. Martirion, şapel ve kiliseler bu alanda incelenmiş ve ABAMKYHPK ile benzer özellikleri vurgulanmıştır. Kronolojik olarak sunulan yapıların isimleri, yüzyıl ya da inşa tarihlerinin yanında genel özellikleri açıklanmıştır.

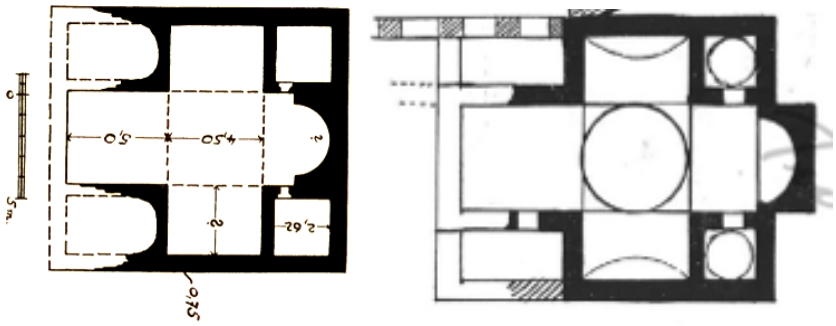
1. Gerasa Havarium Kilisesi (465 yüzyıl), kapalı Yunan haçı planlıdır (Orlandos, 1952: 188, Fig. 153; Eyice, 1951a: 486, Resim 18). Gerasa Havarium Kiisesi aynı zamanda Peygamberler, Havariler ve Martirler Kilisesi olarak da adlandırılmaktadır (Krautheimer, 1965: 117, Fig. 48; Zah, 2002: 178-179, Abb. 7) (Çizim 313).

Çizim 313 Gerasa Havarium Kilisesi (5. Yüzyıl)
(Orlandos, 1952: 188, Fig. 153; Eyice, 1951a: 486, Resim 18)

2. Alaca Kilise (6. yüzyıl) kapalı Yunan haçı planlıdır[370] (Strzgowski 1903: 139, Abb. 105). Daha çok mezar yapılarına karşımıza çıkan kapalı Yunan haçı plan tipi, erken dönemlerde martirium ya da ana kiliselerin yakınındaki dini yapılarda uygulanmıştır. Yunanistan Mytilini Argala Bazilikası Yanındaki Martyrion (Εύαγγελίδης, 1930-1931: Fig. 1) ve Alaca Kilise bunlara örnektir (Strzygowsky, 1903: 139, Abb. 105) (Çizim 314).

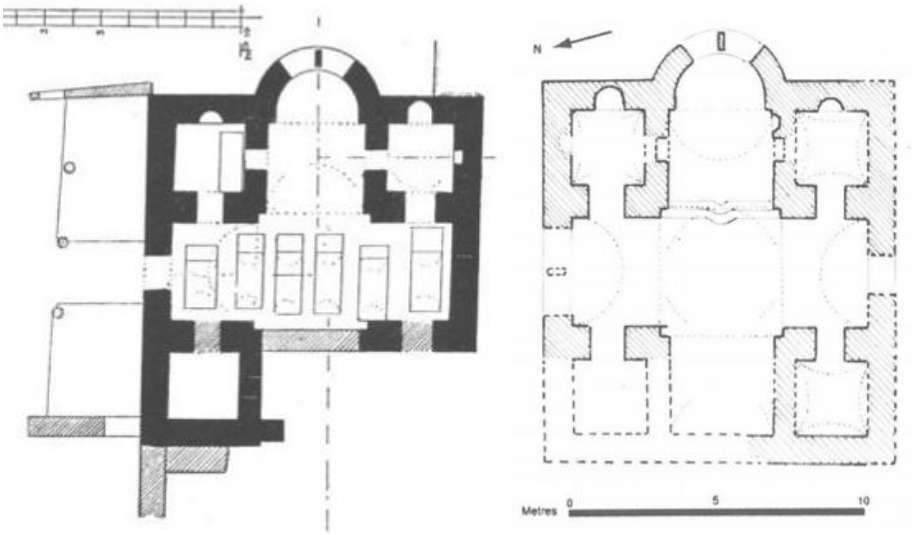
[370] Kaş yakınlarındaki Alacayayla Kilisesi, Eyice tarafından 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Araştırmacı kiliseyi köşe duvarlı Yunan haçı plan tipinde olduğunu öne sürmüştür (Eyice, 1951a: 487-488, Resim 28).

Çizim 314 Alaca Kilise (6. yüzyıl) (Strzgowski 1903: 139, Abb. 105)

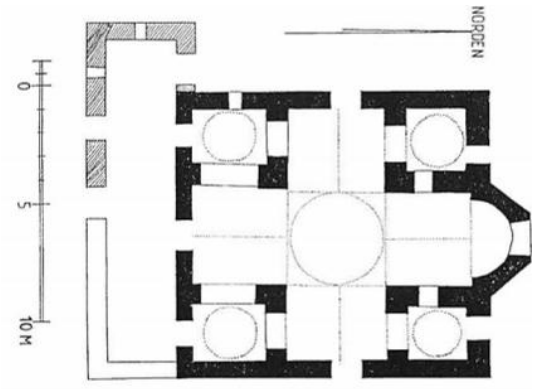
3. Yunanistan Selanik'teki Aziz David Kilisesi (5.-6. yüzyıl), aynı zamanda Selanik Suluca Camii ve Kerametim Camii adlarıyla bilinmektedir (Millet, 1916: 70; Eyice, 1951a: Resim 20; Zah, 2002: 167). Merkezdeki haç plan 4.50 x 4.50 m. ölçülerindedir (Sinkević, 2000: 13, 15; Kostenec, 2006: 31, 49, Fig. 2). Küçük Kilise olarak yorumlanan Aziz David Kilisesi'nin aynı zamanda Peygamber Zekeriya Manastırı'nın Katholikonu ya da şapeli olduğu düşünülmektedir. Kilisedeki mozaikler 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir[371]. Merkezdeki haç kolları ve bu haç kollarının köşelerinde kare köşe odaları yer almaktadır. Köşe odalarının her biri iki kapı yardımıyla haç kollarına bağlanmaktadır. Yapının apsisi içten ve dıştan yarım dairedir. Apsisinde ikili pencere düzenlemesi görülmektedir (Hoddinott, 1963: 69, 173-180, Fig. 74-75; Krautheimer, 1965: 173, Fig. 65). Kapalı Yunan haçı planlı bu kiliseler 5.-6. yüzyıllarda yaygın olarak inşa edilmiştir. Merkezi kubbe, haç kollarında beşik tonoz, köşe odalarında ise çoğunlukla çapraz tonoz kullanılmıştır (Krautheimer, 1965: 173, Fig. 65). Rometta Aziz Salvatore Kilisesi, Azra Aziz Elias Martiriumu ve Suriye yakınlarında Shagra'daki iki kilise plan şeması açısından benzer özelliklere sahiptir (Krautheimer, 1965: 173) (Çizim 315).

[371] Aziz David Kilisesi'nin apsis yarım kubbesindeki mozaikler için bakınız: (Zah, 2002: 186-197; Stephan-Kaisis, 2012: 87-101; Μάστορα, 2014: 36-72).Yapı araştırmacılar tarafından 5.yüzyıl, 5. yüzyıl sonu ve 5.-6. yüzyıl gibi farklı dönemlere tarihlendirilmiştir (Eyice, 1951a: Resim 20; Hoddinott, 1963: 174, Fig. 74-75; Krautheimer, 1965: 173; Zah, 2002: 167; Kostenec, 2006: 31, Fig. 2). Bundan dolayı da çalışmada tek bir uygulama olan Selanik Suluca Camii (Aziz David Kilisesi) (5.-6. yüzyıl) (Millet, 1916: 70) kullanımı tercih edilmiştir.

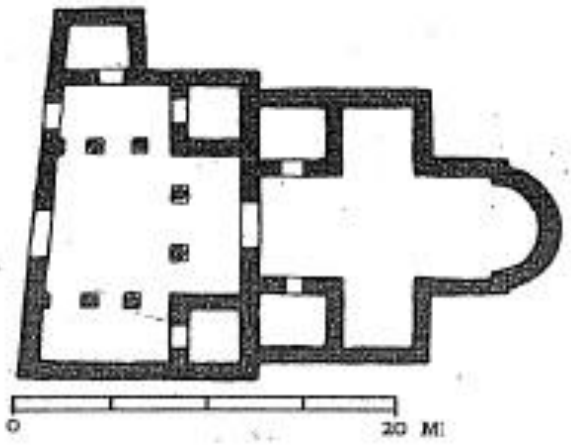
Çizim 315 Yunanistan Selanik Aziz David Kilisesi (5.-6. Yüzyıl) (Millet, 1916: 70; Hoddinott, 1963: 174, Fig. 74-75; Kostenec, 2006: 31, Fig. 2)

4. Karia'daki Gerbe Kilisesi'nin (5.-6. yüzyıl) 10.00 x 10.00 m. ölçülerindeki duvarları 5.00 m. kadar ayaktadır, köşe odalarına açılan L şeklinde taşıyıcıları ve temel kalıntıları yapının planı konusunda yardımcı olmuştur. Merkezdeki haç kollarının aralarında köşe odaları yer almaktadır. Odalar iki kapı yardımıyla haç kollarına açılmaktadır. 10.-11. yüzyıllarda onarılarak kullanıldığı düşünülmektedir (Zah, 2002: 180-182) (Çizim 316).

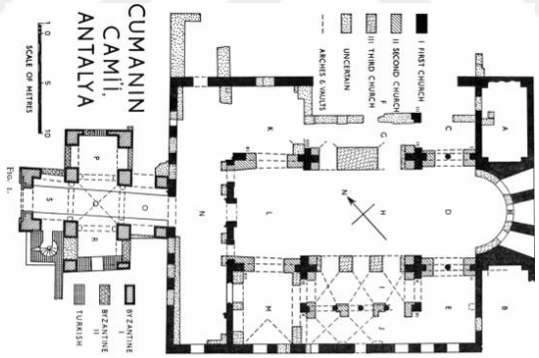
Çizim 316 Karia, Gerbe Kilisesi (5.-6. Yüzyıl) (Zah, 2002: 182, Fig. 9)

5. Caričin Grad, 3 No.lu Kilise (6. yüzyıl), kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir (Hoddinott, 1963: 204-205, Fig. 130; Krautheimer, 1965: 193, Fig. 76 b) (Çizim 317).

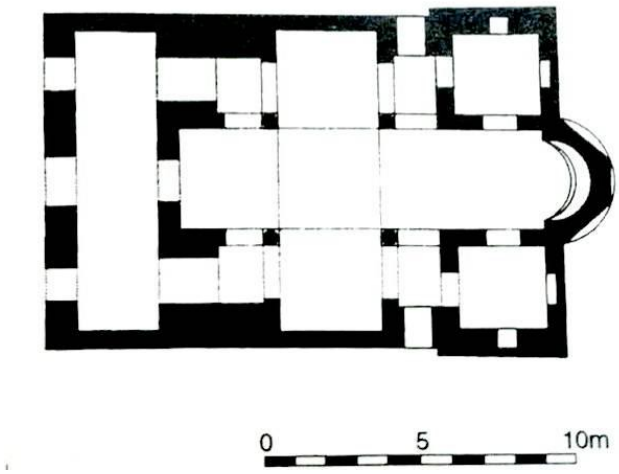
Çizim 317 Caričin Grad, 3 Nolu Kilise (6. Yüzyıl) (Hoddinott, 1963: 204-205, Fig. 130; Krautheimer, 1965: 193, Fig. 76 b)

6. Antalya Cumanin Camii üç evreli bir kilisedir. Dördünü evrede cami haline dönüştürülmüştür. 6. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen kapalı Yunan haçı planlı kilise evresi Gerasa Peygamberler, Havariler ve Martirler Kilisesi ile plan açısından benzer özelliklere sahiptir (Ballance, 1955: 100, 113-114, Fig. 1; Krautheimer, 1965: 208-213, Fig. 85) (Çizim 318).

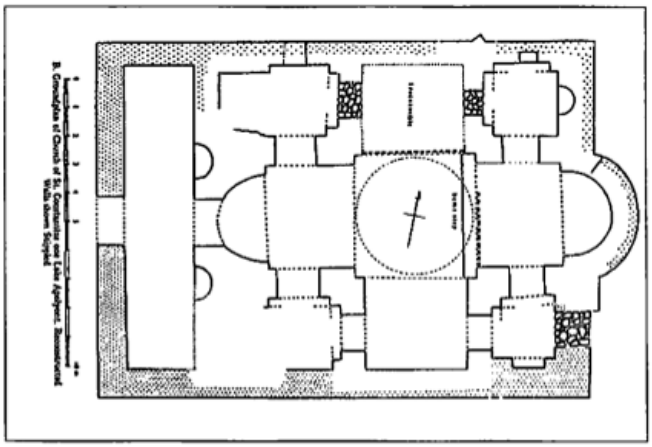
Çizim 318 Antalya Cumanin Camii (İkinci Evresi, 6. Yüzyıl) (Ballance, 1955: 100, Fig. 1)

7. Antalya Manavgat Side H Kilisesi 7.-8. yüzyıllara tarihlendirilen kapalı Yunan haçı planlı kilisedir. Kilisenin haç kolları ve naosdaki düzenin iyi kurgulanmadığı görülmektedir. Kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odaları karedir ve pastoforium hücrelerinde apsisler bulunmamaktadır. Batıdaki köşe odalarının kalın duvarları Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde geçiş yapılarını andırmaktadır. Kubbe çapı ve formunun İstanbul Myraleion Manastırı Kilisesi ile aynı ya da yakın olduğu ifade edilmektedir (Ousterhout, 2016: 33-35, Resim 10) (Çizim 319).

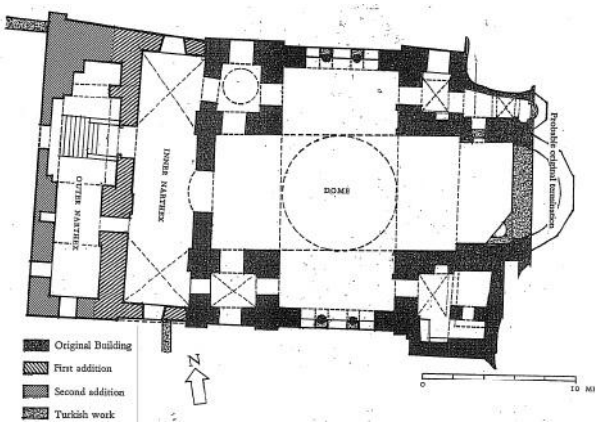
Çizim 319 Side H Kilisesi (7.-8. yüzyıl) (Ousterhout, 2016: 35, Resim 10)

8. Bithynia Aziz Konstantinos Kilisesi, kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir. Apolyont olarak adlandırılan Bursa Uluabat Gölü civarındaki yapının Aziz Konstantinos Manastırı'na ait olduğu düşünülür ve 8. yüzyıla tarihlendirilir. Kilisenin batısında, kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen bir narteks yer almaktadır. Eşit haç kollarının aralarında köşe odaları (batıdakiler daha geniş) bulunur. Köşe odaları iki kapı yardımıyla haç kollarına açılmaktadır. Selanik Aziz David Kilisesi (5. yüzyıl sonu) ile benzerlik gösterir (Zah, 2002: 180-182, Fig. 10) (Çizim 320).

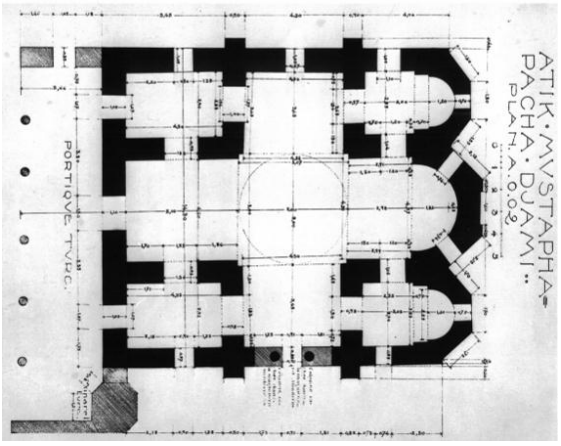
Çizim 320 Bursa Aziz Konstantinos Kilisesi (8. Yüzyıl) (Zah, 2002: 183, Fig. 10)

9. İstanbul Akataleptos ton Diakonissa Kilisesi (Kalenderhane Camii) 9. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir. (Eyice, 1951a: 489, Resim 30; Krautheimer, 1965: 207-208, Fig. 84). Bozdoğan Valens Su Kemeri'nin yanındaki yapı, Kapalı Yunan haçı planlı kilisedir ve günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Kilisenin inşa edildiği tarihler üzerine çeşitli görüşler bulunmaktadır (Millingen, 1912: 183-186, Fig. 61) (Çizim 321).

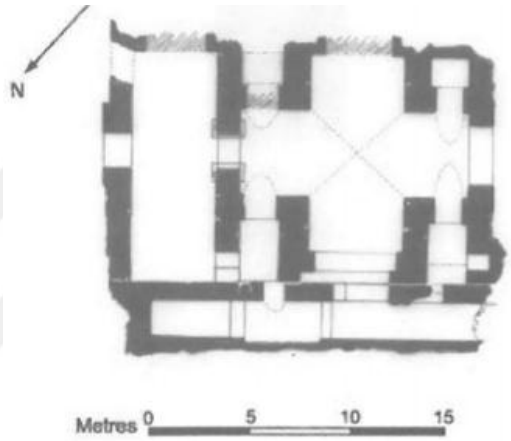
Çizim 321 İstanbul Akataleptos ton Diakonissa Kilisesi (Kalenderhane Camii) (9. Yüzyılın Ortaları) (Eyice, 1951a: Resim 30; Krautheimer, 1965: 207, Fig. 84)

10. İstanbul Petrus ve Markus Kilisesi (Atik Mustafa Paşa Camii), 9. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Mathews ve Hawkins, 1985: 125-134; Eyice, 1951a: Resim 31; Arı, 2004: 29, 97, Fig. 12). Farklı araştırmacılar tarafından çeşitli tarihlerde inşa edildiği belirtilen yapının cami haline dönüştürüldükten sonra narteksinde kapsamlı değişiklik olmuştur (Eyice, 1951a: 489). Kilise, köşe duvarlı kapalı Yunan haçı plan şemasına sahip yapıların basit örnekleri arasında değerlendirilen kilisenin kasnağında pencere yoktur. Doğuda köşe odaları doğrudan apsislerle son bulur, apsisler içten yarım daire, dıştan çokgendir (Millingen, 1912: 191-194, Fig. 63-65). Narteksin yerinde günümüzde son cemaat yeri bulunmaktadır. Narteksin kuzey duvarını kilisenin birinci evresine tarihlendirilen Millingen'in görüşünden farklı olarak (Millingen, 1912: 195, Fig. 65) bazı araştırmacılar bu bölümün cami haline dönüştürülmesiyle yeniden inşa edildiğini öne sürer (Mathews Hawkins, 1985: 125-134, Fig. 1) (Çizim 322).

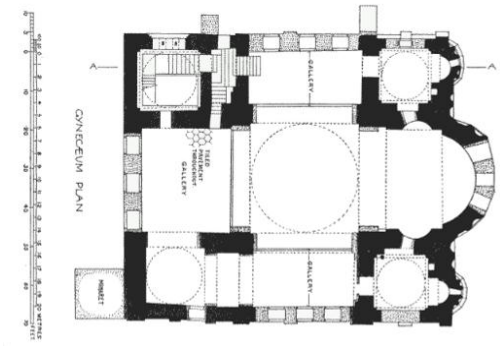
Çizim 322 İstanbul Atik Mustafa Paşa Camii (9. Yüzyıl) (Mathews Hawkins, 1985: Fig. 1)

11. İstanbul Büyüksaray'da kapalı Yunan haçı planlı bir yapı kalıntısı bulunmaktadır. Mamboury ve Wiegand tarafından planları çizilen yapının çizimini yapan Kostenec, yapının batı-doğu doğrultusunda dikdörtgen, kapalı Yunan haçı planlı olduğunu yazar. Doğuda, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir girişi bulunan yapının ana mekanı kapalı Yunan haçı plan şemasında inşa edilmiştir. 511 yılına atfedilen yapının imparator Heraklius dönemine tarihlendirilerek Başmelekler Kilisesi olmadığını yazan araştırmacı sakral bir yapı kalıntısı olduğunu öne sürmüştür. İki evreli olabileceğini belirten araştırmacı, yapının ilk evresinde vestiarium olarak kullanılmış olabileceği yazar ve günümüzdeki yapıyı 10. yüzyıla tarihlendirir. Merkezde haç planlı yapı 4.95 x 4.60 m. ölçülerindedir (Kostenec, 2006: 29-32, 46, 49, Fig. 1) (Çizim 323).

Çizim 323 İstanbul Büyüksaray, Kapalı Yunan haçı Planlı Yapı (10. Yüzyıl (?) (Kostenec, 2006: 30, Fig. 1)

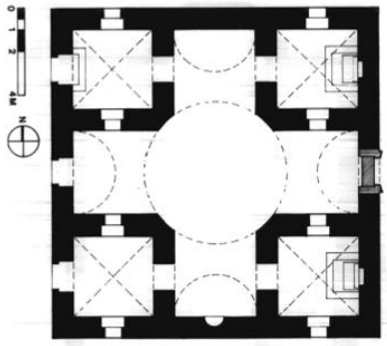
12. İstanbul Hagia Theodosia Kilisesi fetih sonrasında cami haline dönüştürülmüş ve adı Gül Camii olmuştur. Basileius I. döneminde inşa edilmiştir (Millingen, 1912: 164-182, Fig. 56-60; Bosselmann, 1994: 92-99) (Çizim 324).

Çizim 324 İstanbul Hagia Theodosia Kilisesi (Gül Camii), Kesit, Birinci ve İkinci Kat Planları (9. Yüzyıl) (Millingen, 1912: Fig. 56-57; Bosselmann, 1994: Tafel II)

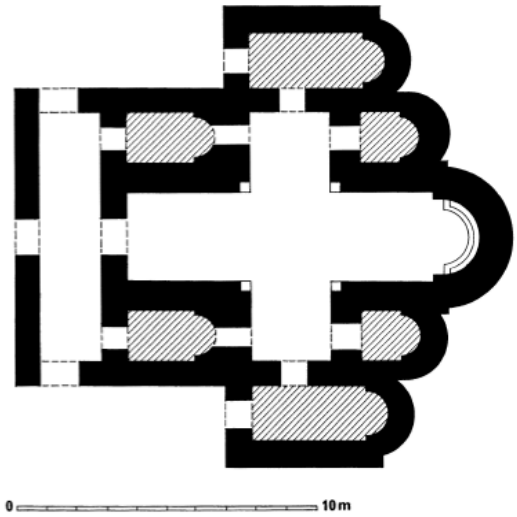
13. Yunanistan Skripu, Panagia Kilisesi (873/874) yıllarına tarihlendirilmektedir (Krautheimer, 1965: 223, Fig. 90). Bazilikal formlu ya da kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin gelişim evresi içinde değerlendirilmektedir. Yapının plan tipi hala tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar tarafından Blakhernae'deki yapı ile benzer özellikler gösterdiği ifade edilmiş bazıları ise Orta Bizans dönemindeki kilise mimarisinde gelişmiş bir yapı grubu olarak tanımlanmaktadır (Tantsis, 2010: 10, Fig. 8).

14. Rometta Aziz Salvatore Kilisesi (9. yüzyıl sonu-10. yüzyıl ortası) kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir (Eyice, 1951a: Resim 22). Kare planlı yapının merkezinde kubbe örtülü haçvari alan, haç kolları arasında ise üzerleri çapraz tonoz örtülü kare köşe odaları yer alır (Nicklies, 1994: 18-19, Fig. 11) (Çizim 325).

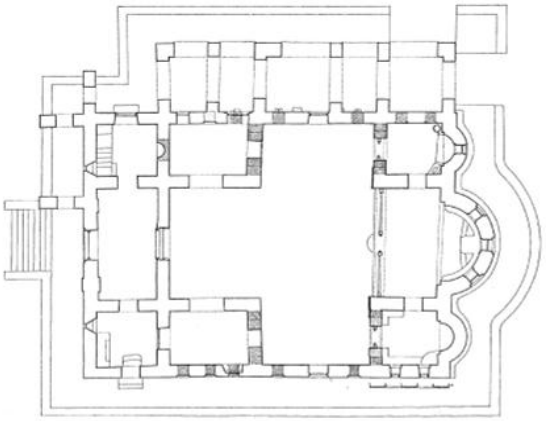
Çizim 325 Rometta Aziz Salvatore Kilisesi (9. yüzyıl sonu-10. yüzyıl ortası) (Nicklies, 1994: 18-19, Fig. 11)

15. 10.yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Cherson Beş Apsisli Kilise'nin de köşe odalarında şapeller yer almaktadır (Ćurčić, 1977: 104, Fig. 19; Sharp, 2010: 263, Fig. 82 e). Ćurčić, *"Architectural Significance of Subsidiary Chapels in Middle Byzantine Churches"* adlı çalışmasında kiliselerdeki şapeller üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Çalışmasında ABAMKYHPK'nin köşe odalarını şapel olarak ifade etmiştir. Plan üzerinde şapel olarak ifade ettiği alanları belirten araştırmacı, bu kilisenin erken 8. yüzyıla tarihlendirilmesine şüpheli yaklaşmaktadır (Ćurčić, 1977: 104, Fig. 19) (Çizim 326).

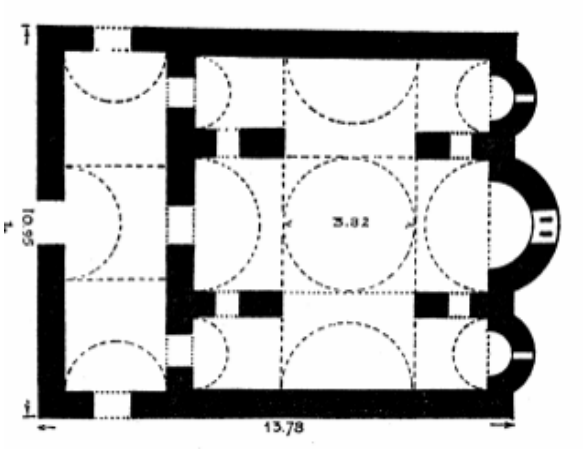
Çizim 326 Cherson Beş Apsisli Kilise (10. Yüzyılın İlk Yarısı) (Ćurčić, 1977: 120, Fig. 5; Sharp, 2010: 263, Fig. 82 e)

16. Yunanistan Karyes'teki Protaton Kilisesi, kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir ve 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Tsokas ve Stampolidis v.d., 2007: 75; Tantsis, 2010: 5, Fig. 4) (Çizim 327).

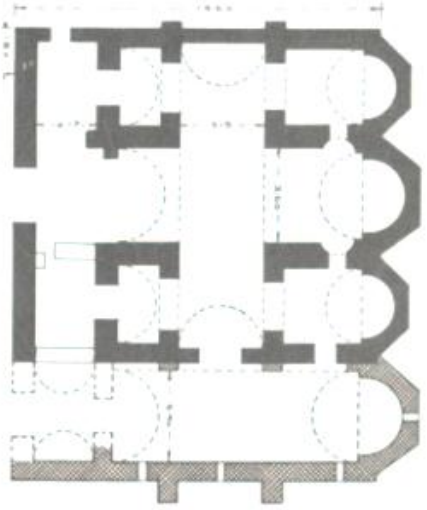
Çizim 327 Yunanistan Karyes'teki Protaton Kilisesi (10. Yüzyıl) (Tantsis, 2010: 5, Fig. 4)

17. Yunanistan Gavrolimni Panaxiotissa Kilisesi, 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir. İstanbul'da örnekleri bulunan bu yapılar, Yunanistan'da çoğunlukla 11. yüzyıl sonrasında inşa edilmiştir. Yunanistan Gavrolimni Panaxiotissa Kilisesi'nin haç kolları eşit uzunlukta, haç kolları arasında ise kare köşe odaları yer almaktadır (Frantz, 1971: 19-21) (Çizim 328).

Çizim 328 Yunanistan Gavrolimni Panaxiotissa Kilisesi (10. Yüzyıl) (Frantz, 1971: 19-21)

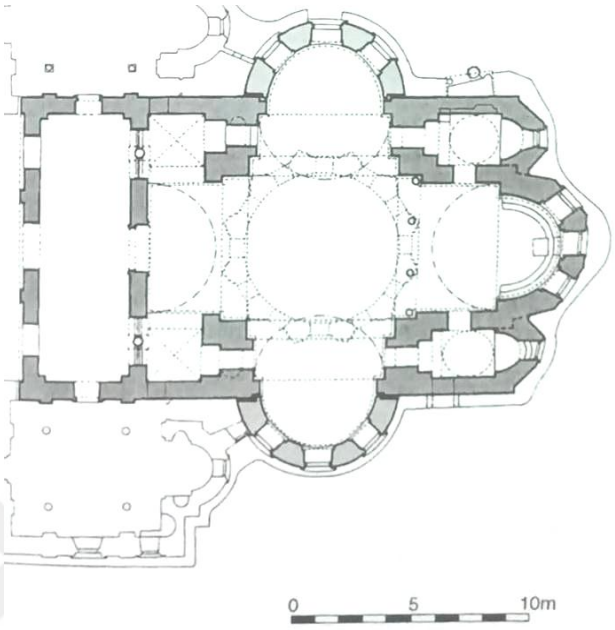
18. Yunanistan Atina, Kaisiariani Manastırı, Frangokklesia Kilisesi / Aziz Mark Kilisesi, 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu yapı, Erken Bizans dönemine tarihlendirilen Bizans Bazilikası üzerine inşa edilmiştir (Gkioles ve Pallis, 2014: 195, Fig. 255) (Çizim 329).

Çizim 329 Yunanistan Atina, Kaisiariani Manastırı, Frangokklesia Kilisesi / Aziz Mark Kilisesi (10. yüzyıl) (Gkioles ve Pallis, 2014: 195, Fig. 255)

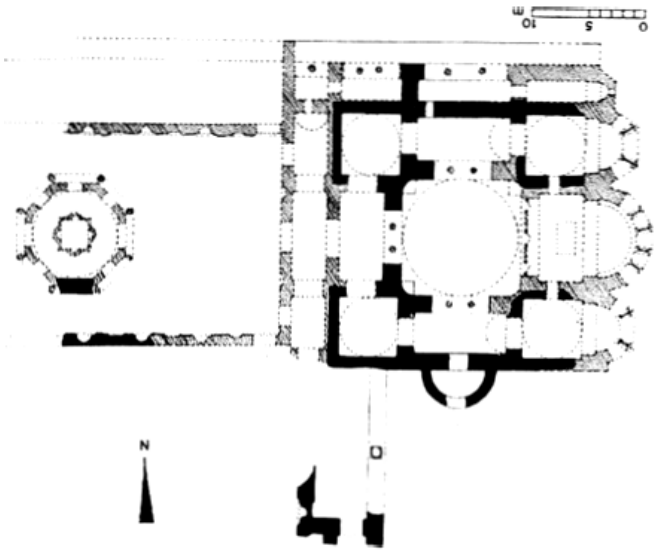
19. Yunanistan Aynoroz Dağı, Lavra Manastırı Katholikonu, 963 yılında inşaasına başlandığı evrede kapalı Yunan haçı planlı kilise olarak tasarlanmış, daha sonradan kilisenin genişletilmesiyle plan tipinde 997-1002 tarihleri arasında değişim olmuştur (Ousterhout, 2016: 109, Resim 58). Araştırmacılar karışık bir yapı grubu olarak değerlendirdikleri Aynoroz Dağı, Lavra Manastırı Katholikonu'nu çeşitli plan tipleri içinde incelemiştir. Kiliseyi genel özellikleri açısından değerlendiren araştırmacılar ise bu yapıyı Athonite tipi kilise plan grubuna dahil etmektedir (Tantsis, 2010: 3-4, Fig. 1).

Ousterhout, tüm bu değerlendirmelerin ardından kiliseyi trikonkhos formunda genişletilmiş Kapalı Yunan haçı formlu naosa sahip bir dini yapı olduğunu ifade etmiştir (Ousterhout, 2016: 116-117, Resim 58) (Çizim 330).

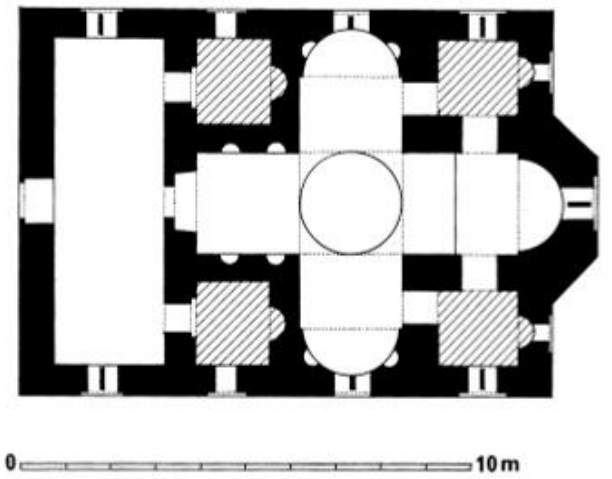
Çizim 330 Yunanistan Aynoroz Dağı, Lavra Manastırı Katholikonu (10. Yüzyıl) (Ousterhout, 2016: 109, Resim 58)

20. İstanbul Mangana Sarayı Aziz George Kilisesi, kapalı Yunan haçı plan şemasına sahiptir. 1042-1057 arasına tarihlendirilen kilise günümüzde harabe haldedir. Yapının imparator Konstantin Monomakhos IX. (1042-1055) tarafından inşa ettirildiği düşünülmektedir. Planı üzerine tartışılan yapı Mamboury başta olmak üzere bazı araştırmacılar tarafından amblotorium tip olarak kabul edilmektedir (Marinis, 2012: 351) (Çizim 331).

Çizim 331 İstanbul Mangana Sarayı Aziz George Kilisesi (1042-1057) (Marinis, 2012: 351, Fig. 12.8)

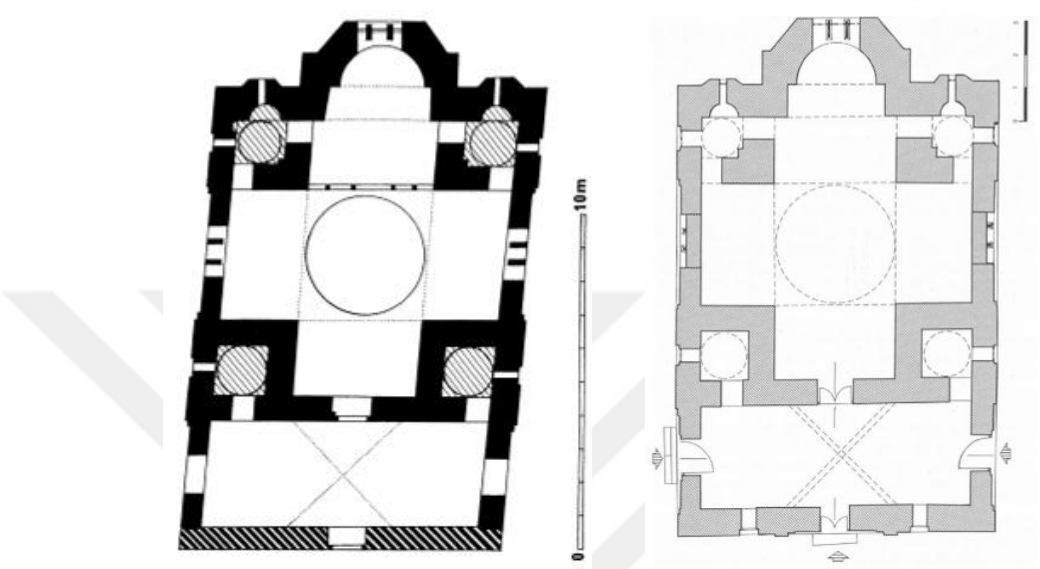
21. Yunanistan Aulis Aziz Nikholas Kilisesi (11. yüzyıl), kapalı Yunan haçı planlı kilisenin batısında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir narteks, naosta simetrik haç kolları ve aralarında kare köşe odaları, doğu haç kolunun merkezinde içten yarım daire dıştan üç cepheli apsis yer alır. Kuzeydoğu ve güneydoğu köşe odalarında isten yarım daire küçük apsisler dıştan düz duvarla son bulur (Ćurčić, 1977: 101, Fig. 13) (Çizim 332).

Çizim 332 Aulis, Aziz Nikholas Kilise (11. Yüzyılın Ortaları) (Ćurčić, 1977: 101, Fig. 13)

22. 11.yüzyılda kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin inşa faaliyetlerinde artış görülmektedir bu plan tipinde İstanbul'daki yapıların onarım ve eklemeleri birbirleriyle çağdaştır. 12. yüzyılda yeniden eskiye öykünerek inşa edilen bu kiliselerde bilinçli bir inşa faaliyetinin olduğu görülmektedir. İmparatorlukta Batı'nın Katolik yapısı ile Doğu'daki Müslümanların tarafından oluşturulan tehdit yapılanması yeniden eskiye dönüşün

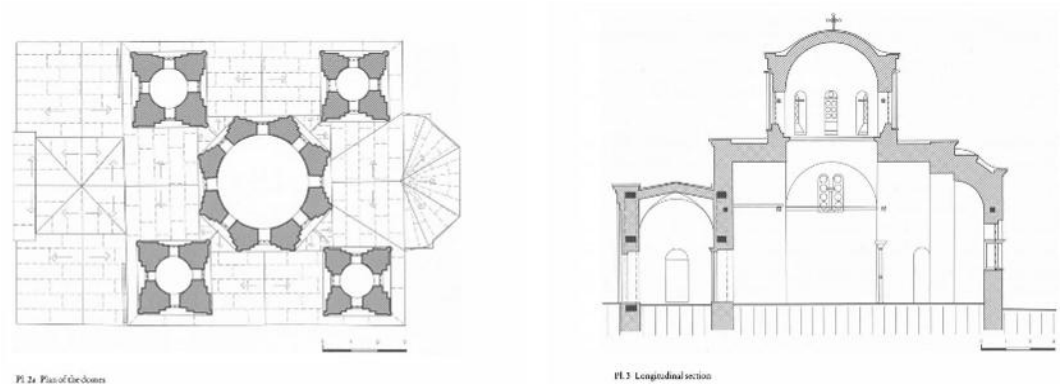
görüldüğü bu mimari yapılarda kendini göstermektedir. 12. yüzyılda aynı zamanda imparatorluğun maddi kaynaklarının tükendiği ve yapıların inşasında vakıfların büyük rol oynadığı bilinmektedir. Bu dönemdeki yapıların çoğunun eskiden var olan yapılar ya da yeniden inşa edilmiş kiliseler olduğunu öne sürmüştür (Sinkević, 2000: 13) (Çizim 333).

Çizim 333 Nerezi Aziz Panteleimon Kilisesi (1164) (Sol: Ćurčić, 1977: 102, Fig. 14; Sağ: Sinkević, 2000: Plates 1)

Nerezi Aziz Panteleimon Kilise 1164 yılına tarihlendirilmektedir[372]. Kapalı Yunan haçı planlı kilisenin köşe odalarının şapel olarak kullanıldığı bilinmektedir (Ćurčić, 1977: 102, Fig. 14; Sinkević, 2000: 4-5, 16, 44-47, 71-73). Nerezi Aziz Panteleimon Kilise'de doğu haç kolu ile apsis arasında bema yer almaktadır. Bema burada doğu duvar içine yerleştirilmiştir. Bu özellik Erken Bizans dönemi kiliselerinden itibaren uygulanmaktadır. Selanik Aziz David Kilisesi, İstanbul Kalenderhane Kilise ve İstanbul Atik Mustafa Paşa Kilisesi'nde benzer uygulamalar görülmektedir (Sinkević, 2000: 15) (Çizim 334).

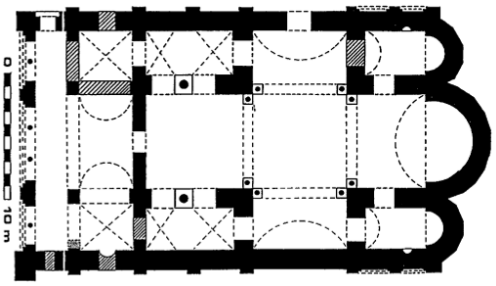
[372] Nerezi Aziz Panteleimon Kilisesi'nin inşaası ve duvar resimleri için bakınız (Sinkević, 1996: 15).

Çizim 334 Nerezi Aziz Panteleimon Kilisesi (1164) (Sinkević, 2000: Plates 2a, 3)

Kapalı Yunan haçı planlı kiliselerin köşe odalarındaki şapellerin İkonoklasmus dönemi (726-842/843) ile ilişkili olduğu öne sürülür. İkonoklast dönemin (726-843) gelenekçiliğe dönük bir yansımasının dışında Ermeni mimarisinin etkisi olduğu öne sürülür (Ćurčić, 1977: 110).

23. 12.yüzyıla tarihlendirilen Enez Hagia Sophia Kilisesi sonradan Fatih Camii adıyla ibadete açılmıştır (Zah, 2002: 184-186, Fig. 11; Başaran ve Başaran, 2012: 90). Kapalı Yunan haçı planlı kilise 21.00 x 38.00 m. ölçülerine sahiptir. Kilisenin batısında eksonarteks ve narteks yer almaktadır. Merkezde batı haç kolu diğerlerinden daha uzun bir haç, haç kolları arasında ise köşe odaları yer almaktadır. Doğuda, içten yarım daire, dıştan ise poligonal üçlü apsis düzenlemesi görülür (Başaran ve Başaran, 2012: 90) (Çizim 335).

Çizim 335 Enez Hagia Sophia Kilisesi (Fatih Camii) (12. Yüzyıl) (Zah, 2002: 184, Fig. 11)

EK 8. KİBORİON PLANI VE FC'YE BENZER YAPILAR:

Adı

Kiborion kelimesi Almanca'da "ziborium", Latince'de, "ciborium", Yunanca'da ise χιβπριου olarak geçmektedir (Wessel, 1966: 1055-1056, Özyurt-Özcan, 2004: 83). Geç Roma'da "pirgos, kamelavkion, turris, fastigium" gibi çeşitli terimlerle ifade edilen kiborion etimolojik olarak, "koruyucu çatı ve kulübe" gibi anlamlara gelmektedir (Özyurt-Özcan, 2004: 83). Fransızca'da baldaquin olarak kullanılan kelime Bağdat ipeği anlamındaki "baldacchio"'dan türemiş ve kiborion ile aynı kuruluşa sahiptir (Krautheimer, 1965: 359, Kılcı, 2005: 255). Kelime ve ifade farklılığının yanında form açısından da bazı farklılıklara sahip kiborion ve baldaken uygulamada aynıdır (Özyurt-Özcan, 2004: 83). İngilizce ve Türkçe'de yaygın olarak kiborion ve kiborium olarak kullanılmaktadır (Krautheimer, 1965: 359).

Tanımı

Kiborion birçok alanda uygulanmıştır. Ayrıca kiborion form ve kullanım amacı doğrultusunda baldaken ile benzerlik göstermektedir. Bazı araştırmacılar tarafından kubbeli gölgelik olarak yorumlanan kiborion, baldakane kıyasla daha sağlam malzemeden yapılmış olması, kalıcı ve güvenli bir mimari duruşuyla ayrılmaktadır (Özyurt-Özcan, 2004: 83).

Bir örneği Amasra'da FC'de görülen kiborion plan tipi kare naos zemini üzerine köşe duvarları üzerine oturan pandantif geçişli kubbe, yapının naosuna hakim, doğu ve batıda daha geniş, kuzey ve güneyde daha dar beşik tonoz örtü sistemi görülmektedir. Merkezde kare birim, çevresinde ise açık alanlardan oluşan mimaride ortada düz örtü sistemi ya da merkezi kubbe görülmektedir. FC'de merkezi kubbe yer almaktadır.

Kökeni

Birçok yerde tercih edilerek kullanılan kiborion planının çoğunlukla mezar yapılarında uygulandığı öne sürülmektedir (Özyurt-Özcan, 2004: 84). İlk defa Roma dönemine tarihlendirilen mousoleumlarda ve heroonlarda uygulandığı ifade edilen kiborion planlı yapıların (Strzygowski, 1903: 135-136, Akurgal, 1998: 266) Erken Bizans döneminde martyriumlarda uygulandığı bilinir (Grabar, 1946: 91-85). Roma ve Bizans dönelerinde çok yaygın olarak mimaride ve liturjide kullanıldığı bilinmektedir (Ćurčić, 1991: 255). Erken Bizans döneminden itibaren uygulanan kiborion plan tipi (Mercangöz, 1992: 82-83), Palaiologoslar döneminde dehlizli kiliselerde de yeni bir düzenleme olarak görülür (Eyice, 1980: 109).

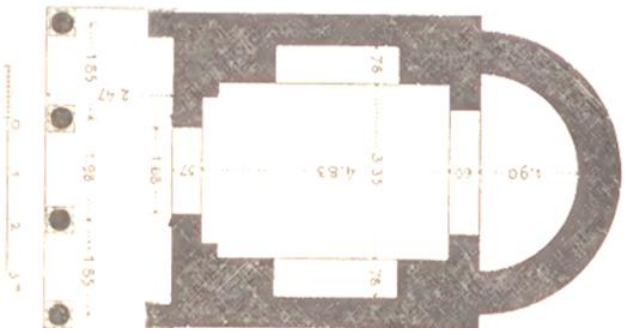
İlk Örnekleri

Anadolu dışında ve Anadolu'da başta İstanbul olmak üzere Bithynia, Kappadokia, Kilikia, Pamphylia ve Psidia'da inşa edilmiş kiborion planlı kiliseler bulunmaktadır (Özyurt-Özcan, 2002: 24-129). Kiliselerde plan tipi kadar çan kulelerinin mimari formlarında tercih edilen kiborionlar (Bryer, Winfield, Ballance ve Isaac, 2002:118, 235), Erken Bizans dönemi ve sonrasında sıkça uygulanmış, Post Bizans döneminde de uygulanmaya devam etmiştir.

Anadolu'da birçok örneğini gördüğümüz kiborion planlı kiliselerin Anadolu dışında balkanlar ve Kafkasya'da birçok örneğinin gömsek mümkündür. Özellikle Yunanistan, Sırbistan, Makedonya, Bulgaristan, İtalya ve Kafkasya'da çok fazla uygulanmış kiborion plan tipine sahip kiliseler bulunmaktadır (Özyurt-Özcan, 2002: 24-129).

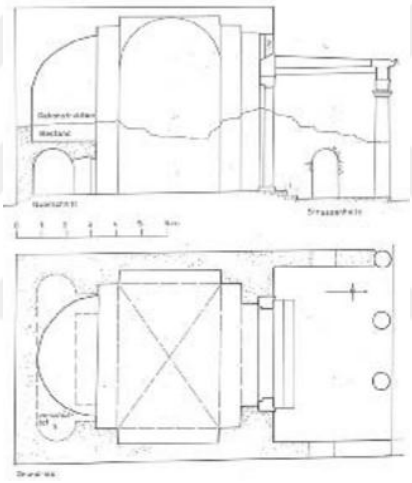
Martyrion, şapel ve kiliselerde plan tipi olarak uygulanan kiborionun bilinen örnekleri arasında Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli (5. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138-139), Anadolu'da Side Mabetler Bazilikası Güney (5.-6. yüzyıl) ve Side Piskoposluk Bazilikası Güney (5.-6. yüzyıl) yapılarıdır (Eyice, 1960: 53-60). Niş Adası Eğirdir Aziz Stephanos Manastırı Kilisesi (8. yüzyıl) (Rott, 1908: 88, Abb. 97), İstanbul Yuşa Tepesi Aziz Panteleimon Kilisesi (8.-9. yüzyıl) (Eyice, 1954b: 195), İvriz Amber Deresi Kilisesi (9.-10. yüzyıl) (Restle, 1979: 139), Koşavank, Minas Kilisesi (10. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 139), Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi (10.-12. yüzyıl) (Eyice, 2004: 129), Göreme Azize Katherina Kilisesi (11. yüzyıl) (Rodley, 1985: 182), İstanbul Fatih Camii Yakınındaki Kilise (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 37-38), İstanbul Khora Manastırı Kilisesi (11. yüzyıl) (Akyürek, 1996: 25-27), Burgazada Metamorphosis Kilisesi (12. yüzyıl) (Ousterhout ve Akyürek, 2001: 5-6), Kumyaka Başmelekler Kilisesi (11.-12. yüzyıl) (Soykan, 2018: 198), Alanya Arap Evliyası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 101-105), Gemlik Kurşunlu Manastırı Kilisesi (11.-12.yüzyıl) (Ötüken, Durukan, Acun ve Pekak, 1986: 76-77), İznik Yenişehir Kapı Civarındaki Kilise (12. yüzyıl) (Eyice, 1983: 158), Alanya Cilvarda Burnu Şapeli (12. yüzyıl sonu) (Özyurt-Özcan, 2002: 101-105), Plataniti Soter Kilisesi (12.-13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 130-132) ve Bojana Şapeli (13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138) yer almaktadır. Bunların dışında birçok kiborion planlı yapı yer almaktadır. Yukarıda ifade edilen örnekler 5. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasına tarihlendirilen kiborion planlı kiliselerdir.

Anadolu başta olmak üzere Balkanlar, Yunanistan ve Kafkasya çevresinde 5.-14. yüzyıl arasına tarihlendirilen çok sayıda kiborion planlı kilise bulunmaktadır (Çizim 336). Kiborion planı, Orta Bizans ve Geç Bizans dönemlerinde Balkanlar'da kilise mimarisinde yaygın bir kullanıma sahip olmuştur (Özyurt-Özcan, 2002: 162).

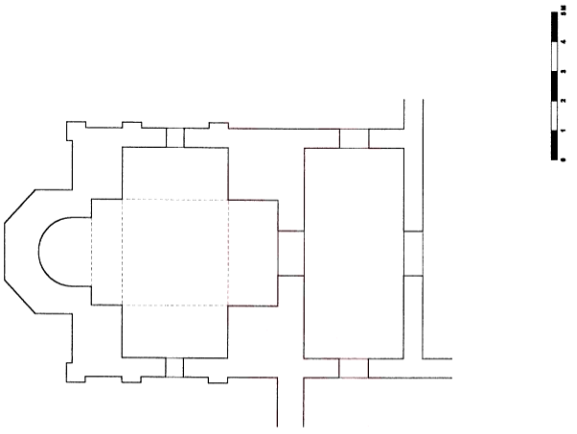
Çizim 336 Termesos Periklae Heronu (Strzygowski, 1903: 136, Abb. 104)

Priene Agora'nın doğusundaki apsisli yapı olarak ifade edilen kilise ve çevresindeki kalıntıların Roma İmparatorluk Çağı ile 13. yüzyıl arasında çeşitli onarımlarla kullanıldığı bilinmektedir (Raeck, 2005: 5-6, 10, Abb 8) (Çizim 337).

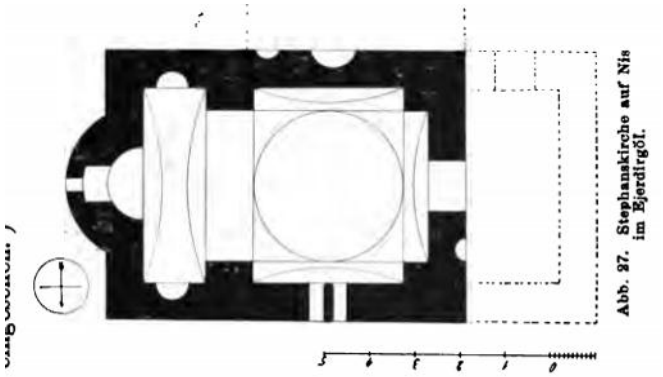
Çizim 337 Priene Agora'nın Doğusundaki Apsisli Yapı (Raeck, 2005: 10, Abb 8)

Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli (5. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138-139) (Çizim 338).

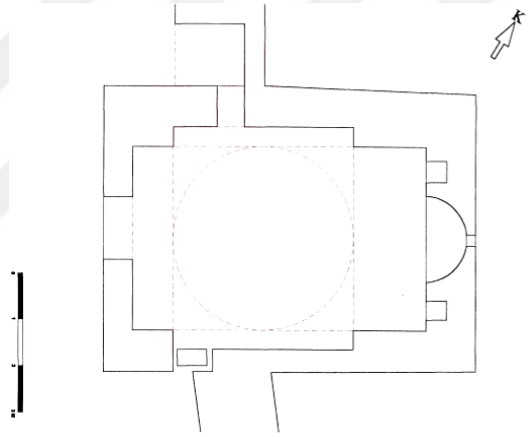
Çizim 338 Vicenza, Hagia Maria Domini Şapeli, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 30)

Niş Adası Eğirdir Aziz Stephanos Manastırı Kilisesi (8. yüzyıl) (Rott, 1908: 88, Abb. 97) (Çizim 339).

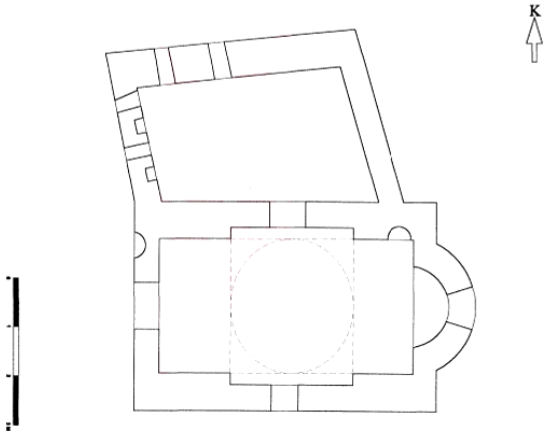
Çizim 339 Niş Adası Eğirdir Aziz Stephanos Manastırı Kilisesi (8. yüzyıl) (Rott, 1908: 88, Abb. 97)

Alanya Arap Evliyası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 101-105) (Çizim 340).

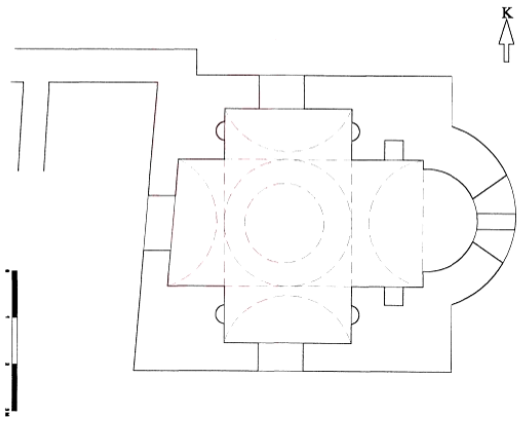
Çizim 340 Alanya Arap Evliyası Şapeli, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 14)

Alanya Cilvarda Burnu Şapeli (12. yüzyıl sonu) (Özyurt-Özcan, 2002: 101-105) (Çizim 341).

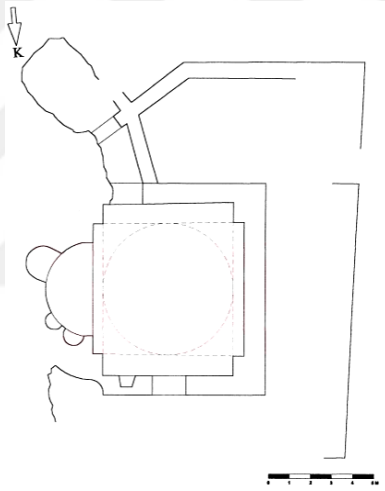
Çizim 341 Alanya Cilvarda Burnu Şapeli, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 15)

Silifke Boğsak Adası Şapeli (11.-12. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 109-112) (Çizim 342).

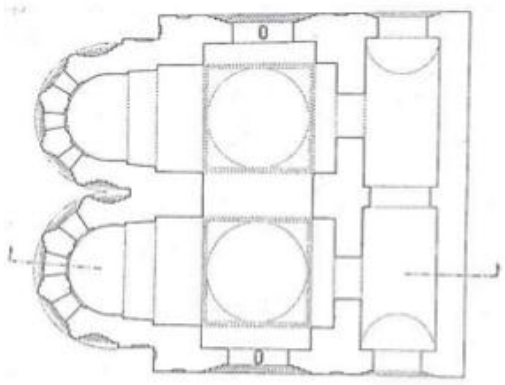
Çizim 342 Silifke Boğsak Adası Şapeli, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 16)

Ivriz Ambar Deresi Kilisesi (9.-10. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 115-118) (Çizim 343).

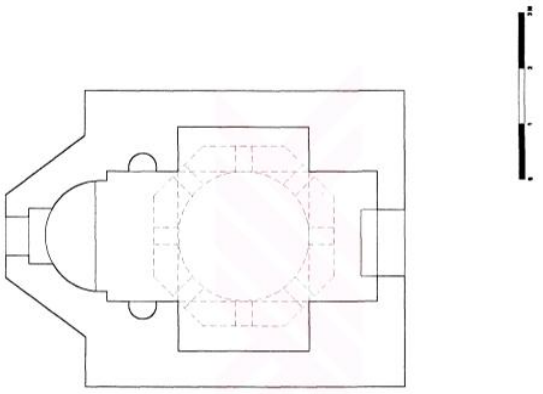
Çizim 343 Ivriz Ambar Deresi Kilisesi, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 17)

Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi (10.-12. yüzyıl) (Eyice, 2004: Çizim 4) (Çizim 344).

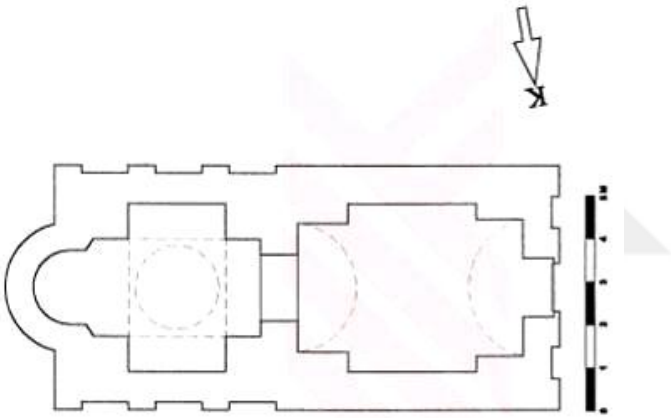
Çizim 344 Kırşehir Üç-Ayak Kilisesi, Plan (Eyice, 2004: Çizim 4)

Plataniti Soter Kilisesi (12.-13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 130-132) (Çizim 345).

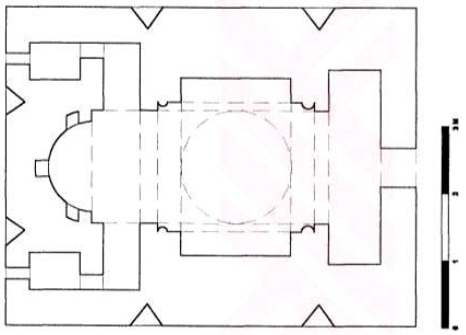
Çizim 345 Plataniti Soter Kilisesi, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 21)

Bojana Şapeli (13. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 138) (Çizim 346).

Çizim 346 Bojana Şapeli, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 29)

Koşavank, Minas Kilisesi (10. yüzyıl) (Özyurt-Özcan, 2002: 139) (Çizim 347).

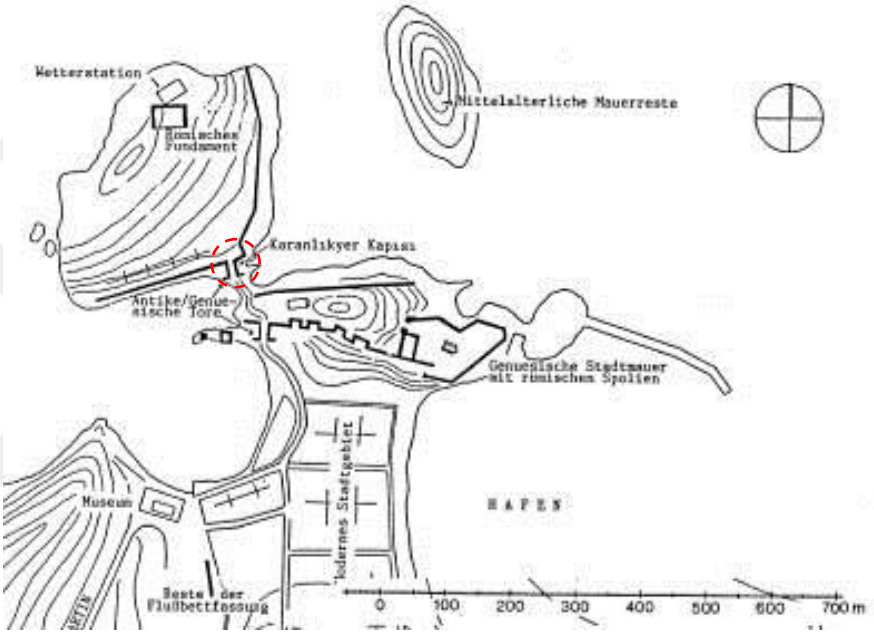

Çizim 347 Koşavank, Minas Kilisesi, Plan (Özyurt-Özcan, 2002: Plan 30)

EK 9. AMASRA BOZTEPE KALESİ, KARANLIKYER KAPISI, KUTSAL NİŞ (AKYKN):

Yeri ve Durumu

Amasra, Boztepe yerleşiminde Kemere Köprüsü'nün kuzeydeki Karanlıkyer Kapısı'nın kuzeyinde, kapnın doğu duvarının üst seviyelerinde yer almaktadır. Yerden 4.00 m. yukarıdaki niş 1.10 x 0.60 m. ölçülerinde ve 0.14 m. derinliğindedir (Harita 15).

Harita 15 AKYKN, Konumu (Marek, 1993: 91)

Kemere Köprüsü'nün Boztepe'ye bağlanan kuzey kapı, Uçpalamar Sokak'a açılmaktadır (Resim 440).

Resim 440 Amasra Boztepe Kalesi, Kranlıkyer Kapısı (AKYKN), Güney Giriş (Gür, 2018)

Karanlıkyer Kapısı'nda, devşirme malzemeler bulunmaktadır. Kapının güneyinde yuvarlak kemer alınlığında Orta Bizans dönemine tarihlendirilen onarım izleri görülmektedir. Güneyden kuzeye uzanan koridorun kuzeyindeki kapının yuvarlak kemer alınlığında Uçpalamar Sokak'a bakan kapının lentosu üzerinde devşirme bir levha yer alır (Resim 441).

Resim 441 Amasra Boztepe Kalesi, Kranlıkyer Kapısı (AKYKN), Kuzey Giriş, Kutsal Niş ve Lahit (Gür, 2018)

Kuzeydeki kapının doğu duvarındaki L şeklindeki bölümde duvar resimleri yer alır. Bizans döneminde devşirme malzemeden inşa edilen surların bu alanındaki duvar resimleri ve doğu duvardaki niş, akıllara Bizans dönemi ile buranın kutsal bir alan ya da dua bölgesi olarak kullanıldığını düşündürür.

Yapının Adı

Nişin özgün adı ve kime atfedildiği bilinmemektedir. Nişin bulunduğu Boztepe Kalesi'ne açılan Karanlıkyer Kapısı'nın doğusunda bulunduğu için Karanlıkyer Kapısı Niş (AKYKN) adıyla incelenmiştir. Araştırmacılar bu kapıyı Karanlıkyer Kapısı, buraya bağlanan köprüyü ise Kemere Köprüsü olarak adlandırmıştır (Marek, 1993: 91). Ayrıca bura Pösteki Kalesi olarak da adlandırılnaktadır (Eyice, 1965: 30). Boztepe Kalesi'nden dolayı bazı araştırmacılar Karanlıkyer Kapısı'na Boztepe Kapısı adını vermiştir. Kapının kuzeyindeki bu alan Boztepe Kapısı'nın iç yüzü olarak ifade edilmektedir (Hill, 1991: 316, Fig. 5).

Tarihlendirilmesi

Karanlıkyer Kapısı, Kemer Köprüsü ve surların tarihlendirilmesi, doğu duvardaki niş ve duvar resimleri, Nişin inşa evresi hakkında bazı kolaylıklar sağlar.

Uzun yıllar bölgede araştırma yapan Hill, Boztepe ile Zindanadası'nı bağlayan, doğu ve batısında yüksek korkuluklara sahip köprünün Roma dönemine tarihlendirildiğini yazar (Hill, 1991: 316). Roma döneminde inşa edilen köprü, Boztepe surları ve Karanlıkyer Kapısı'nın Bizans döneminde de aynı amaç doğrultusunda kullanıldığı düşünülmektedir. 8. yüzyılda Aziz George'nin Amasra halkı ve çevrede yaşayan Hıristiyanları sur içinde toplayarak dua ettiği ve kaleyi ruhani olarak koruma altına aldığı bilinmektedir (Hill, 1990: 90-91).

Geç Roma-Erken Bizans döneminde güçlendirilerek kullanıldığı bilinen surların Bizans döneminde de birçok defa onarım geçirdiği görülmektedir (Hill, 1990: 90-91; Hill, 1991: 316). Karanlıkyer Kapısı ile Boztepe'ye açılan kuzeydeki kapıda Roma dönemine tarihlendirilen devşirme malzemelerin bulunduğunu yazan Marek, 8. yüzyıldaki bu saldırı düşünceleri sırasında Amasra surlarının bübu alanın Roma döneminde inşa edildiğini, Bizans ve Ceneviz döneminde onarılarak kullanıldığını yazmaktadır (Marek, 1993: 97). Bizans dönemi ve Cenevizler tarafından yapılan onarımlar görülmektedir (Hill, 1990: 90-91; Hill, 1991: 316). Amasra'nın Hıristiyanlarını koruma altına alan ve onlarla dua eden Aziz Nişin içindeki resimlerin George dönemine ait olmadığı ya da George sonrasına ait olabileceği düşünülmektedir. George'nin ikona karşıtı vaazleri ve katı düşünceleri bu konuya açıklık getirmektedir.

8. yüzyıl sonrasında da Amasra Kalesi birkaç defa onarım geçirmiştir. Boztepe Kalesi ve surların üzerindeki bu niş 8. yüzyıl sonrasına da tarihlendirilebilir (Fallmerayer, 2011: 81; Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 58).

Amasra Boztepe surları 7.-9. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Genel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Amasra Kalesi; Amasya Kalesi, Amorion Kalei ve Ankara Kalesi ile benzer özellikler göstermektedir (Hill, 1991: 316, Fig. 5; Hill ve Crow, 1992: 86).

1211'de Karadeniz Ereğlisi'nin surlarını onartan Theodoros I Laskaris (1204-1222) (Hörandner ve Rhoby ve Paul, 2014: 58), Amasra üzerine yönelmiştir (Fallmerayer, 2011: 81). Theodoros I Laskaris (1204-1222) kısa sürede hakimiyeti altına aldığı Amasra'nın kalesini onartmıştır (Eyice, 1951: 5; Keçiş, 2009: 101-102).

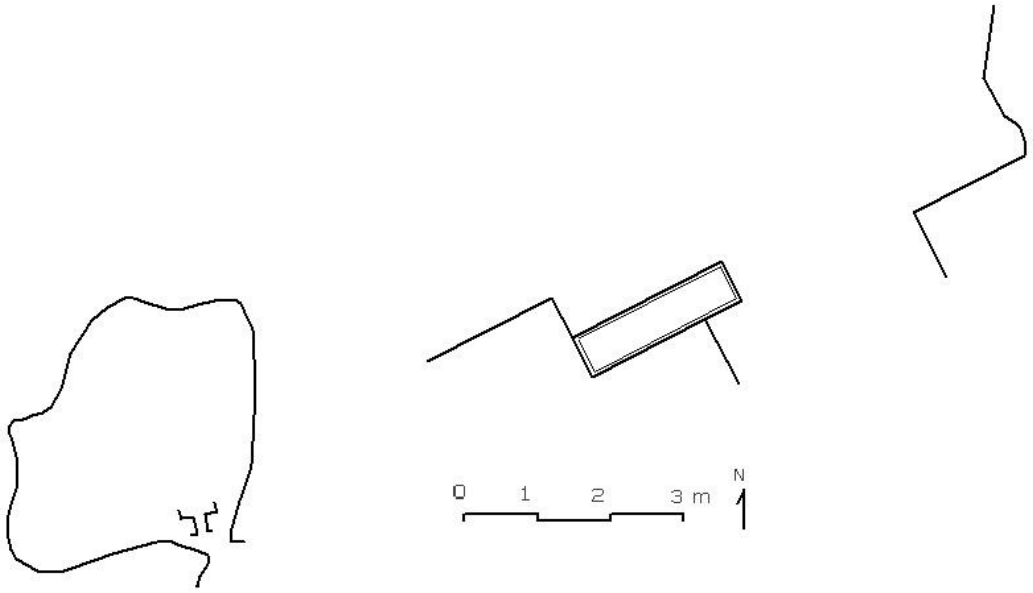
Bu dönemde Karadeniz Ereğlisi surları üzerine yerleştirilen yazıtta imparatorun onurlandırıldığı gibi surlar üzerine de bir niş inşa edilerek Theodoros I Laskaris'in (1204-1222) onurlandırıldığı

düşünülür. Gerçekleştirilecek kapsamlı araştırmalar bu hipotezin doğruluğu ya da çürütülebileceği konusunda ayrıntılı bilgiler sunacaktır.

Boztepe Surları üzerinde Palaiologoslar'a ait biz yazıt tespit edilmiştir. Günümüzde yeri bulunamayan yazıt, 13.-14. yüzyıllarda kent surları ve hakimiyeti hakkında bilgi sunması açısından önemlidir (Eyice, 1965: 30). Araştırmacılar tarafından yerinde incelenerek kayıt altına alınan yazıt, kentte Palaiologoslar tarafından onarımların yapıldığı, duvar resimleri başta olmak üzere birçok alanda restorasyonların gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Bu bilgiler ışığında niş içindeki resimleri 13.-14. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Mimari Tanıtım

Karanlıkyer Kapısı'ndan Botepe Kalesi'ne girildiğinde kapı iki yana genişleyerek sokağa açılmaktadır. Kapının doğusunda L şeklinde bir alan ve buranın doğusunda yerden 4.00 m. yüksekte 0.85 x 0.60 m. ölçülerinde ve 0.14 m. derinliğe sahip bir niş bulunur. Nişin içi, çevresi ve niş hizasında güney duvarda resimler ile dökülen resimlerin altında sıvalar görülmektedir (Çizim 348).

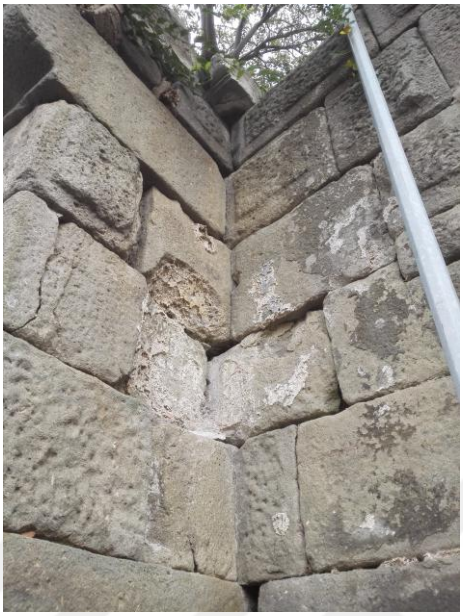

Çizim 348 AKYKN, Nişin Konumu ve Planı (Gür, 2018)

Doğu duvar 1.20 m. genişliğinde, güney duvar 1.70 m. genişliğindedir. Kutsal nişin altında 0.35 m. genişliğinde, 0.33 m. yüksekliğinde ve 0.20 m. derinliğe sahip küçük dikdörtgen bir niş yer almaktadır.

Güney duvarın batısında 3.20 m. genişliğinde büyük bir kapı, buranın da batısında 1.73 m. düz bir duvar aynı eksende uzanmaktadır. Nişin karşısındaki batı duvar ise 1.22 m. ölçülerine

sahiptir. Batı duvarın önünde, doğu batı doğrultusunda yerleştirilmiş 2.29 x 0.60 m. ölçülerinde büyük, dikdörtgen bir lahit uzanmaktadır (Resim 442).

Resim 442 AKYKN, Niş ve Duvar Resimleri (Gür, 2018)

AKYKN'nin yer aldığı doğu ve batı duarları en üstte silmeli ikişer konsolla son bulmaktadır. Geç Roma-Erken Bizans dönemi yapılarında kent ve çevresindeki kalelerde sıkça uygulanan konsollar[373],

Hellenistik, Roma ve Bizans döneminde kullanılan surların 9. yüzyıla tarihlendirilen onarımları sırasında bu küçük nişin yapılarak duvar resimleriyle bezendiği öne sürülür. AKYKN, FC, AAMK (II. Evre) ve DBK ile aynı açıya sahiptir. Surun doğusuna inşa edilmiştir. KM bu yapılardan farklı olarak, güneye bakar (Marek, 1993: 91).

Malzeme ve Teknik

Kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Bosaj tekniğindeki büyük bloktaşların aralarında, daha geç döneme tarihlendirilen kaba yonu ve kesme taşlar kullanılmıştır. Bosa örgü çoğunlukla nişin sol ve sağ üstünde görülmektedir. Bosajlar, 9. yüzyıl sonrasındaki onarımlara tarihlendirilmektedir. Niş ortalama iki kesme taşı kapsayacak şekilde, içbükey olarak işlenmiştir. Nişin alt ve kenarları düz, üst bölümü ise yarım daire şeklindedir. Niş çevresinde yoğun murç izleri görülmektedir. Kıyılardan merkeze derinleşen niş, beyaz kireç harcıyla sıvanarak yüzeyi düzleştirilmiş, üzeri duvar resimleriyle bezenmiştir.

[373] Erken Bizans dönemi konsolların paralelleri için bakınız: (Doğan, 2005c: 84, resim 8).

Resim 443 AKYKN, Niş Malzeme ve Teknik (Gür, 2018)

Duvar resimleri yüzeye parmaklar ve avuçiçi yardımıyla yapılmıştır. Nişin güney ve alt kısımlarında, sıvayı yapan ustanın parmak izleri görülmektedir. Erken Bizans dönemi ve taşrada inşa edilen yapılarda sıkça gördüğümüz ustaların el izlerini Son Bizans döneminde inşa edilen duvar resimlerinin altlarındaki kaba sıva ve harç tabakalarında takip etmek mümkündür. Burada görülen kaba yüzeyin düzleştirilmesinde uygulanan teknik, fragman resimlerdeki boya katmanları Palaiologoslar dönemi (1261-1453) duvar resimleri ile benzerlik göstermektedir.

Süsleme

Nişin içinde ve güneydeki duvarda resimler ve dökülen duvar resimlerine ait sıva kalıntıları yer almaktadır. Duvar resimler günümüzde tanınamaz haldedir. Büyük çoğunluğu dökülmüş olan resimlerin altındaki harç tabakaları görülmektedir. Nişin içinde hakim olan dairesel sarı ton, akıllara hale tasvirini getirir. Niş içindeki haleli tasvirin, surları koruduğuna inanılan Aziz / Azize, Meryem ya da İsa'ya ait olduğu düşünülür (Resim 443).

Değerlendirme ve Sonuç

Amasra Kalesi Erken Bizans döneminden itibaren önemli bir dini merkez konumundadır. Kemere Köprüsü ve Karanlıkyer Kapısı, Boztepe'nin kara ile bağlantısı olan sınırlı alanların başında gelmektedir. AAMK'nin kuzeydoğusundaki kayaya oyulmuş merdivenler dışında, Boztepe'ye bağlanan tek geçit kutsal nişin yer aldığı Karanlıkyer Kapısı'dır. Kalelerde, merkezi ve askeri kapılar genellikle bastion şeklinde düzenlenmiş ve burada da olduğu gibi derin bir koridorun iki ucunda askerlerin güvenliği sağladığı bir alan oluşturulmuştur. İç ve dış kapı şeklinde oluşturulan bastionların üst bölümlerinde de askerlerin bulunduğu geniş koridorların varlığı bilinmektedir.

Hellenistik, Roma ve Bizans döneminde korunaklı bir kale olarak kullanılan Boztepe Kalesi'nin Kemere Köprüsü ile bağlantılı Karanlıkyer Kapısı'nda Roma ve Bizans dönemine ait onarım izlerini görmek mümkündür. Ayrıca kapının güneyinde, surlarda devşirme mermer malzemeler görülmektedir.

Resim 444 Amasra Karanlıkyer Kapısı, Güney, Devşirme Mazlemeler (Gür, 2018)

Devşirme malzemelerin birinde net olmayan oyma teknikli bezemeler (?), diğerinde ise ağzında (balık ya da yılan) ve pençelerinde (?) bir şeyler taşıyan kartal figürü betimlenmiştir. Kartal kabartmasının benzeri örneklerini Karadeniz çevresindeki Roma dönemi yapılarında, sikke ve stellerde görmek mümkündür. Çoğunlukla pençeleri ya da ağzında çelenk ile betimlenen kartal, baş tanrı Zeus ya da Zeus Stratios ile ilişkilendirilmektedir. Çoğunlukla sunak üzerinde betimlenen kartalın ağzında çelenk, pençeleri arasında ise bir boğa betimi görülmektedir (Şahin, 2001: 179-180). Karanlıkyer Kapısı'ndaki kanatları açık kartal tasvirinin ayrıntılı şekilde incelenmesi bu konuya açıklık getirecektir (Resim 444).

Bizans döneminde Paganlar'a ait bazı Tanrı, Tanrıça ve kutsal kişiler, çeşitli değişimlerle kullanılmıştır. Yanlarına isim ya da haç kazınan figürlerin olabildiği gibi tek başına açık bir anlam ifade etmeyen atribüler, burada görülen kartal figüründe olduğu gibi kullanılmıştır. Ayrıca Zeus, Bizans döneminde İsa ile ilişkilendirilmiş, güçlü ve heybetli yapısı ile tasvirlerde birbirine çok benzetilmiştir.

Zeus adına Anadolu genelinde birçok tapınak inşa edilmiş ve bunlar arasında baş tanrı Zeus, Stratios Epithetiyle orduların koruyucu tanrısı, savaşçı, dilekleri kabul eden ve kaleleri koruyan

Tanrı özelliğiyle önemli bir tapınıma sahiptir (Üreten, 2012: 202; Hakman, 2013: 7). Roma döneminde defalarca saldırıya uğrayan ve korsanların uğrak yeri olan Amasra'nın savaşlarda Stratios Epithetine sahip Zeus'a sığınıldığı tahmin edilmektedir. Bu özelliğiyle İsa, Meryem başta olmak üzere birçok Aziz ve Azize'nin kaleleri, orduları ve askerleri koruduğuna inanılmaktadır. Bundan dolayı da kalelerin kapıları ve en yüksek konumlarına onların adlarını verdikleri büyük dini yapılar ya da kutsal nişler inşa edilerek kendilerini güvende hissetmişlerdir.

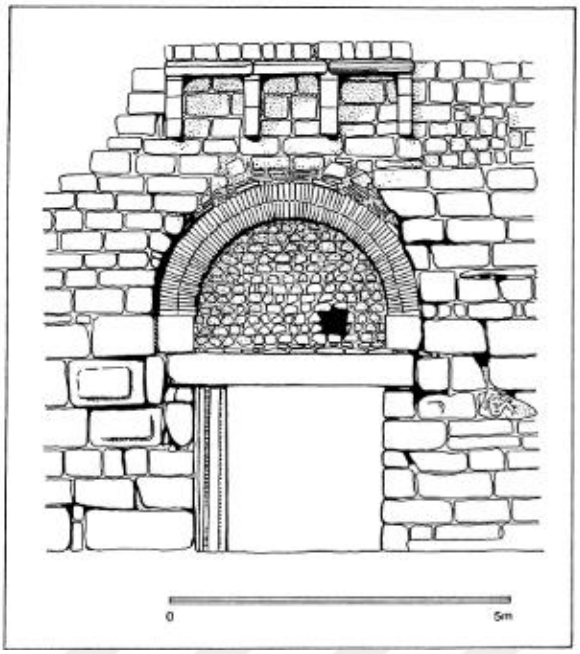
Amasra'da Zeus Stratios ile bağlantılı birçok veri tespit edilmiştir (French, 1996a: 75-92). Ayrıca Amasra'nın doğusundaki Amasya'da Zeus Stratios kültü ve Tanrı'nın adının yer aldığı birçok yazıt tespit edilmiştir. Tanrı ile ilişkilendirilen yazıtlarda Zeus Stratios adı geçer (French, 1996b: 87-98). Amasra'nın doğusundaki Sinop'ta da Roma döneminde Orduların Tanrısı olarak ifade edilen Zaus Stratios adına adaklar adanarak kurbanların kesildiği bilinmektedir (Arslan, 2010: 334).

Tanrılara adanan kutsal nişlerin önlerine yerleştirilmiş sunaklar ya da nişlerin içine yerleştirilen sunu hediyeleri, Anadolu'da birçok kentte karşımıza çıkmaktadır. AKYKN'nin altında 0.20 m. derinliğe sahip 0.35 x 0.33 m. ölçülerindeki dikdörtgen niş, bu amaç doğrultusunda inşa edilmiş olabilir. Ayrıca kentte AKYKN dışında Boztepe Adası'nda Fener Sokak'ta sivil yapının bahçesinde AKYKN ile benzer form ve derinliğe sahip 0.50 x 0.75 m. ölçülerinde yuvarlak kemerli bir niş ile altında eksenin iki yanında 0.20 x 0.11 m. ölçülerinde ve 0.10 m. derinliğinde iki dikdörtgen sunu nişi (?) yer almaktadır.

Amasra çevresinde bunlar gibi kayaya oyma birçok sunu nişi bulunmaktadır. Bu nişler arasında incelenen AKYKN'nin yüzeyinde duvar resimleri yer alırken diğerleri sadece murç ve keskilerle şekillendirilmiş ve sıvanmadan bırakılmıştır.

Kentin surlarında Palaiologos yazılı Palaiologoslar dönemine (1261-1453) ait bir yazıt tespit edilmiştir (Eyice, 1965: 68). FC ve KM'nin cephelerinde Palaiologoslar dönemine (1261-1453) tarihlendirilen onarımlar ile hanedanlığın adını taşıyan yazıt, kent yapıları ile surlarının bu dönemde restore edildiğini gösterir. Ayrıca AKYKN'nin doğu ve güneyindeki duvar resimleri Geç Bizans dönemi örnekleri ve FC'deki günümüze ulaşmayan resimlerle benzer teknik ve tonlara sahiptir.

Ayrıca Karanlıkyer Kapısı'nın Kemere Köprüsü'ne bakan yuvarlak kemerli bölümündeki tuğla ve moloz taş onarımları benzer özelliktedir.

Çizim 349 Zindan Kalesi, Batı Kapısı (Crow ve Hill, 1995: Fig. 2)

Zindan Kalesi'nin batı kapısındaki tuğla ve harç onarım izleri, Karanlıkyer Kapısı'nın güneydeki yuvarlak kemer içindeki tuğla onarımları benzer özelliklere sahiptir (Çizim 349).

Zindan Kalesi'ndeki onarımlar ve Karanlıkyer Kapsısı'ndaki harç ve tuğla onarımları Geç Bizans dönemine tarihlendirilmektedir (Crow ve Hill, 1995: 258, Fig. 2). Kent surları ve dini yapılardaki Palaiogoslar dönemi (1261-1453) onarımları ve duvar resimleri, Cenevizler döneminden çok Palaiologoslar döneminin malzeme, teknik ve onarımını göstermektedir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Durmuş GÜR

Doğum Yeri ve Tarihi : Sinop Türkeli, 1989

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Edirne Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (2007-2011)

Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı (2013-2015)

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri :

1. Yayınlar

1.1. Uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan makaleler (SCI & SSCI & Arts and Humanities)

1.2. ESJI indeksli Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayınlanan Makaleler

Gür, Durmuş ve Yıldırım, Yaşar Serkal. (2017). "Paphlagonia Bölgesi'nde Geç Antik ve Erken Bizans Yerleşimi: Sora", Journal of History Culture and Art Research, 6(3), 757-780. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i3.829 (ISSN: 2147-0626)

Atıf: **Çelikbaş, Ersin ve Eliüşük, Mevlüt. (2017).** "Paphlagonia Bölgesinden Karı-Koca Büstlü, Eros ve Medusa'lı Bir Mezar Anıtı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", Journal of History Culture and Art Research, C.6, Sayı: 6, 593-612. (doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i6.1234) ***(Atıf Sayfası 594).***

Atıf: **Güzel, Fatih. (2018).** "Gangra (Çankırı) Sinodu", *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Institute of Social Sciences*, Cilt/Volume: 9, Sayı/Number:2, (Kasım/November). 96-109 ***(Atıf Sayfası 99, Çalışmamızın atıf***

sayfası 758).

1.3. Uluslararası diğer hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

Gür, Durmuş ve Soykan, Nazlı. (2013). Anadolu Kültüründe Nazar ve Nazarlıklar: Safranbolu Örneği, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi-Journal of History Culture and Art Research, S.2, No:3. Karabük: Karabük Üniversitesi. S. 96-134. (ISSN:2147-0626).

Atıf: Yılmaz, Sinan. (2014). *Nazar, Büyü ve Fal.* İstanbul: Divan Kitap Yayınları. ***(Atıf Sayfası 31).***

Atıf: Altıntaşer, Pınar. (2014). *"Türk Toplumunda Psikolojik Yardım Alma Davranışının Sosyolojik Analizi: İzmir Örneği",* Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük: Karabük Üniversitesi **(Atıf Sayfası 106).**

Atıf: Kuş, Aytekin ve Özdemir, Kerim. (….) *Karabük Safranbolu Kaynakçası.* Karabük. Safranbolu Belediyesi **(Atıf Sayfası ….).**

Atıf: Çetin, Ökkeş. (2016). *"Gaziantep ili Oğuzeli ilçesi halk inançları",* Niğde Üniversitesi, Eğitimi Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Niğde Üniversitesi. **(Atıf Sayfası 13).**

Atıf: Erden, Filiz ve Özus, E. Elhan ve Tufan, Melek. (2016). "Nazar Temalı Kadın Giysi Tasarımları", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS),* August, 2016; 2(SI 1): 176-188. **(Atıf Sayfası 178, 179).**

Atıf: Uçar, Aygül. (2017). "İnanç ve Estetiğin Bütünleşmesi: İzmir Yapılarında "Maşallah" Yazılı Nazarlıklar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, 17/2 Kış –Winter 2017, ss. 223-238 **(Atıf Sayfası 226, 229, 233).**

Atıflar: Aydın, Remzi. *(2019).* "Ağın Evleri Üzerindeki Kitabeler", *Yaşar Erdemir'e Armağan: Sanat Tarihi Yazıları* (Edit.: Osman Kunduracı ve Ahmet Yavuzyılmaz). Konya: Sebat Ofset Matbaacılık. 869-886. 115-158 arasına genel atıf, atıf sayfası: 885).

Soykan, Nazlı ve Gür, Durmuş. (2015) "Safranbolu Yazıköy Kilise (Mimari Süsleme Liturjik Elemanlar)", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Safranbolu Özel Sayı I.* Karabük: Karabük Üniversitesi. S. 103-129.

Atıf: Bölükbaşı-Ertürk, Esra ve Türker, Nuray. (2017). "Chiese nella regione occidentale del Mar Nero e valutazione del loro potenziale turístico / Churches in the Western Black Sea Region and Evaluation of Their Tourism Potential", *Ricerche e progetti per il territorio, la città e l'architettura, Numero 11. 346-357.*

(Atıf Sayfası 348).

Atıf: Ayaz, Nurettin ve Apak, Cengiz ve Sünbül, Kübra. (2018). "Kültürel Miras Alanları Üzerine Bir Meta Analizi: Safranbolu İlçesi Örneği A Meta-Analysis on Cultural Heritage Sites: Case Study of Safranbolu", *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi,* Cilt. 2, Sayı l, 1-14. (DOI: 10.26677/tutad.2018.20) ***(Atıf Sayfası 14).***

Pekak, M. Sacit, Gür, Durmuş. (2016). "İsa'nın Doğumu", *Sanat Tarihi Dergisi* 24/2. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. 175-226. ISSN: 1300-5707

Atıf: Şengün, Elif Naz. (2018). "Meryem'e Müjde ve İsa'nın Doğumu", Gorgon Kültür, Tarih ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 3,* (E-Dergi: http://gorgondergisi.org/meryeme-mujde-ve-isanin-dogumu/ 09 07.2019). **(*Atıf Sayfası,. Sayfada çalışmamızın 175-226).***

Atıf: Küçük, Mehmet Alparslan. (2019). "İsa'nın Doğumu-İkonografik İlişkisi Üzerine", *Dini Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 22, Sayı: 55. 181-212. **(*Atıf Sayfası, 192-196, 198-199, 208-209. Sayfada çalışmamızın 179-180, 183, 193, 197-199, 203-205).***

Gür, Durmuş ve Gür, Fatma. (2016). "Hagios Phokas", MCBÜ Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Eylül) Cilt:14, Sayı:3. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.1-38. Doi: 10.18026/cbusos.19654

Yıldırım, Y. Serkal ve Gür, Durmuş. (2016). Safranbolu'daki Roma ve Bizans Kalıntıları Üzerine Düşünceler", *Kesit Akademi Dergisi-The Journal of Kesit Academy,* Yıl: 2, Sayı: 6, Aralık 2016, s. 541-563. ISSN: 2149 – 9225

Atıf: Yıldırım, Yaşar Serkal. (2018). "Üçbölük (Ilbarıt) Köyü'ndeki Asma Motifli Kaya Mezarları Üzerine Bir Değerlendirme", *International Congress On Social Sciences IV International Congress On Academic and Applied Scıences International Language Education and Teachıng Symposium, IV., Full Text and Abstract Book (Proceedings) Romania 26-28 October 2018,* (Editors Dr. Burcu YÜKSEL Assoc. Prof. Dr. Yusuf AVCI Assist. Prof. Dr. Serhat KÜÇÜK). Romania: *Valahia University Press.,* Romania. 325-334. **(*Atıf Sayfası, 334. Sayfada çalışmamızın 215 Res.4-Çizim 4).***

Atıf: Eliüşük, Mevlüt ve Çelikbaş, Ersin. (2018). "Safranbolu'dan Alınlık Tipli Bir Mezar Steli-Pediment Type Grave Steles From Safranbolu", *TÜBA-KED,* 18. 33-47. **(*Atıf Sayfası, 35. Sayfada çalışmamızın 210).***

1.4. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler.

- Soykan, Nazlı ve Gür, Durmuş. (2013). "Safranbolu, The Church of Hagios

Stephanos Monastery", *International Innovations, Challenges and Tendencies in The Post Modern Education,* September, (12-13 2013). Bulgaria: Stara Zagora.

- Gür, Durmuş. (2015). "Zonguldak, Tios Akropolü Kilise A Yapısı (Duvar Resimleri ve Mezarlar), *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (21-24 Ekim 2015).* Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

  Tam Metin Baskı: Gür, Durmuş. (2019). "Zonguldak, Tios Akropolü Kilise A Yapısı (Duvar Resimleri ve Mezarlar), *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (21-24 Ekim 2015).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 633-664.

- Gür, Durmuş ve Yılmaz, Sinan. (2016). "Batı Karadeniz'de Saygı Gören Bazı Azizler "Karadeniz Ereğlisi, Filyos, Safranbolu, Amasra, Bartın, Sinop"", *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 2-5 Kasım 2016.* C. I. Sakarya: Sakarya Üniversitesi. 228-245.

- Gür, Durmuş ve Karakök, Cahit. (2017). "Paphlagonia Bölgesindeki Piskoposluk Merkezleri (Sora, Dadybra, Pompeiopolis, Amastris, Ionopolis)", *XXI. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 25-27 Ekim - 21 INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MEDIEVAL AND TURKISH PERIOD ARCHAEOLOGY AND ART HISTORY STUDIES.* Antalya: Akdeniz Üniversitesi. 69-70.

1.5. Yazılan uluslararası kitaplar veya kitaplarda bölümler

Gür, Durmuş. (2015). "Tios Akropolis Kilisesi", *Tios-Filyos Arkeolojik Kazı Projesi Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios (2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme)* (Edit.:Sümer Atasoy ve Şahin Yıldırım), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss.160-201.

Atıf: Bölükbaşı-Ertürk, Esra ve Türker, Nuray. (2017). "Chiese nella regione occidentale del Mar Nero e valutazione del loro potenziale turístico / Churches in the Western Black Sea Region and Evaluation of Their Tourism Potential", *Ricerche e progetti per il territorio, la città e l'architettura, Numero 11. 346-357.* ***(Atıf Sayfası 348-Birinci Atıf).***

Atıf: Bölükbaşı-Ertürk, Esra ve Türker, Nuray. (2017). "Chiese nella regione occidentale del Mar Nero e valutazione del loro potenziale turístico / Churches in the Western Black Sea Region and Evaluation of Their Tourism Potential", *Ricerche e progetti per il territorio, la città e l'architettura, Numero 11. 346-357.* ***(Atıf Sayfası 348-İkinci Atıf).***

Atıf: Yıldırım, Şahin. (2017). "Tios-Tieion: Söylenecek Çok Önemli Bir Şeyi Olmayan Kent". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt 7, Sayı 14, Temmuz. Edirne: Trakya Üniversitesi. 206-242. ISSN 1309-7660. ***(Atıf Sayfası 218-219).***

Gür, Durmuş ve Laçin, Gürcan. (2015). "Filyos Sefercik ve Cumayanı Mezarlıklarındaki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", Tios-Filyos Arkeolojik Kazı Projesi Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios (2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme) (Edit.:Sümer Atasoy ve Şahin Yıldırım), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss.479-552.

Karakök, Cahit ve Gür, Durmuş. (2019). "Bartın'da Rum Ortodoks Kilisesi", *Yaşar Erdemir'e Armağan: Sanat Tarihi Yazıları* (Edit.: Osman Kunduracı ve Ahmet Yavuzyılmaz). Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.327-372.

1.6. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler

- Gür, Durmuş ve Soykan, Nazlı. (2013). Anadolu Kültüründe Nazar ve Nazarlıklar, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi(ISSN:2147-0626). S.2, No:3. Karabük Üniversitesi. S. 96-134.

- Gür, Durmuş ve Soykan, Nazlı. (2015). "Safranbolu, Hagios Stephanos Manastırı (Kilise, Metropolithane, Inas Mektebi, Iskalion Mektebi)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt 8, Sayı 36, s.552-584.
  Atıf: Aksu, Ayşe. (2016). *"Skolastik Eğitimden Helenizme Geçişte Bir Azınlık Okulu: İzmir Evangelike Rum Mektebi", Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, Haziran 2016, Sayı 30, S. 971-999* ***(Atıf Sayfası 973).***

  Atıf: Şenyurt, Oya. (2016). *"Safranbolu Kıranköy Ayios Stefanos Kilisesi ve Çevresinde Yapılaşma Girişimlerine İlişkin Bilinmeyen Bir Kroki ve Arşiv Belgesi", "Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi" Kasım, Sayı 9, S. 1-10* ***(Atıf Sayfası 6)***

  Atıf: Bölükbaşı-Ertürk, Esra ve Türker, Nuray. **(2017).** "Chiese nella regione occidentale del Mar Nero e valutazione del loro potenziale turístico / Churches in the Western Black Sea Region and Evaluation of Their Tourism Potential", *Ricerche e progetti per il territorio, la città e l'architettura, Numero 11. 346-357.* ***(Atıf Sayfası 348, 356).***

  Atıf: Ulukavak, Kızıltan. **(2017).** "Safranbolu Rumları, Bölüm 5", *Bir Safranbolulunun Penceresinden Safranbolu (Gözlemler-Derlemeler-Denemeler).* 2.Basım. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, Özer Matbaa. *41-54.* ***(Atıf Sayfası 47).***
  (Elektronik Baskı, 24.12.2017-12:14 **http://www.ulukavak.net/content/view/6/32/** ***)***

  Atıf: Ayaz, Nurettin ve Apak, Cengiz ve Sünbül, Kübra. (2018). "Kültürel Miras Alanları Üzerine Bir Meta Analizi: Safranbolu İlçesi Örneği A Meta-Analysis on Cultural Heritage Sites: Case Study of Safranbolu", *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi,* Cilt. 2, Sayı l, 1-14. (DOI: 10.26677/tutad.2018.20) ***(Atıf Sayfası 8).***

- Pekak, M. Sacit ve Gür, Durmuş. (2015). "Zonguldak İli, Filyos Beldesi, Tios Akropolü Kilise A Yapısı (2008-2014 Kazı Çalışmaları) Zonguldak, Filyos Village, Tios Acropolis, Structure Of Church A (Axcavations of 2008-2014)", Journal of Archeology & Art - Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Sayı: 150. (Eylül-Aralık 2015). 79-95. ISBN: 13004514-150 – ISSN: 1300-4514.

- Gür, Durmuş ve Yıldırım, Yaşar Serkal. *(2016).* "Safranbolu'nun Tarihi Süreci: Roma ve Bizans Dönemi", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, Sayı 153. ISBN: 13004514-153.

- Karakök, Cahit ve Gür, Durmuş. (2018). "Bizans Sikkelerinde Hıristiyanlık Tasvirleri", *Arkhe Dergisi,* Sayı 5. Eskişehir. 60-65.

-

1.6.Ulusal Bildiriler

Gür, Durmuş. (2016). *Karadeniz'de Bir Kült: Hagios Phokas,* 3. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Günleri (Sözlü Bildiri). Karabük: Karabük Üniversitesi.

Gür, Durmuş ve Soykan, A.Nazlı. (2016). *Safranbolu Rum Hamamları,* 3. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Günleri (Bildiri). Karabük: Karabük Üniversitesi.

1.7.Kitaplar

- Soykan, A.Nazlı ve Gür, Durmuş. (2019). *Safranbolu Rumlarının Mimari Eserleri.* Karabük (Baskı Aşaması)

1.7. Diğer yayınlar

Tezler

<u>Yüksek Lisans Tezi</u>

Gür, Durmuş. (2015). *Zonguldak İli, Filyos Beldesi, Tios Akropolü Kilise A Yapısı.* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Tez Sistem numarası: 10092537

Atıf: Özdeniz, Hasan Hüseyin ve Tosun-Yıldırım, Elif. (2019). Konya Koyunlu Müzesi'nde Bulunan Bizans Madeni Haçlar", *Yaşar Erdemir'e Armağan: Sanat Tarihi Yazıları* (Edit.: Osman Kunduracı ve Ahmet Yavuzyılmaz). Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.485-510. Tez S. 152'ye atıf, atıf sayfası: 490).

2. Projeler

- 2009 Gaziantep Zeugma Antik kent Arkeoloji Projesi (Proje Başkanı: Kutalmış GÖRKAY) Heyet Üyeliği
- 2010 Zonguldak Filyos/Tios Antik kent Arkeoloji Projesi(Proje Başkanı: Sümer ATASOY) Heyet Üyeliği
- 2010 Edirne II. Bayezid Külliyesi(Darüşşifahane) Müzesi – Rehber
- 2011 Edirne II. Bayezid Külliyesi(Darüşşifahane) Müzesi – Rehber
- 2011 Zonguldak Filyos/Tios Antik kent Arkeoloji Projesi (Proje Başkanı: Sümer ATASOY) Heyet Üyeliği
- 2011 Karabük/Safranbolu Gümüş Tümülüsü Kurtarma Kazısı (Proje Başkanı: Şahin YILDIRIM) – Heyet Üyeliği
- 2012 Kastamonu İli Ağlı İlçesi Tümülüsü Kurtarma Kazısı (Proje Başkanı: Şahin YILDIRIM) – Heyet Üyeliği
- 2012 Zonguldak Filyos/Tios Antik kent Arkeoloji Projesi (Proje Başkanı: Sümer ATASOY) Heyet Üyeliği
- 2012 Sinop Balatlar Kilisesi Arkeoloji Projesi (Proje Başkanı: Gülgün KÖROĞLU) – Heyet Üyeliği
- 2013 Zonguldak Filyos/Tios Antik kent Arkeoloji Projesi (Proje Başkanı: Sümer ATASOY) Heyet Üyeliği
- 2013 Sinop Balatlar Kilisesi Arkeoloji Projesi (Proje Başkanı: Gülgün KÖROĞLU) – Heyet Üyeliği.
- 2013 Karabük/Safranbolu Gümüş Tümülüsü Kurtarma Kazısı (Proje Başkanı: Şahin YILDIRIM) – Heyet Üyeliği.
- 2014 Karabük/Safranbolu Gümüş Tümülüsü Kurtarma Kazısı (Proje Başkanı: Şahin YILDIRIM) – Heyet Üyeliği.
- 2014 Zonguldak Filyos/Tios Antik kent Arkeoloji Projesi (Proje Bilimsel

Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Şahin Yıldırım) Heyet Üyeliği.

- 2014 Karabük – Safranbolu Hacılarobası Etrüsk Mezarı Kurtarma Kazısı (Proje Bilimsel Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Şahin Yıldırım) Heyet Üyeliği.

- 2015 Karabük/Safranbolu Gümüş Tümülüsü Kurtarma Kazısı (Proje Bilimsel Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Şahin Yıldırım) Heyet Üyeliği.

- 2015 Zonguldak Filyos/Tios Antik kent Arkeoloji Projesi (Proje Bilimsel Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Şahin Yıldırım) Heyet Üyeliği.

- 2015 Zonguldak, Gökçebey-Üçburgu (Tefen) Arkeoloji Projesi (Proje Bilimsel Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Şahin Yıldırım)-Heyet Üyeliği.

- 2017 Karabük ili ve İlçelerindeki Roma ve Bizans Dönemi Eserlerinin Araştırılması (Proje Bilimsel Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yaşar Serkal Yıldırım) Heyet Üyeliği.

- 2018 Karabük ili ve İlçelerindeki Roma ve Bizans Dönemi Eserlerinin Araştırılması (Proje Bilimsel Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yaşar Serkal Yıldırım) Heyet Üyeliği.

- 2019 Karabük ili ve İlçelerindeki Roma ve Bizans Dönemi Eserlerinin Araştırılması (Proje Bilimsel Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yaşar Serkal Yıldırım) Heyet Üyeliği.

- 2019 Sinop Balatlar Kilisesi Arkeoloji Projesi (Proje Başkanı: Gülgün KÖROĞLU) – Heyet Üyeliği.

ÜNİVERSİTELER TARAFINDAN DESTEKLENEN BAP PROJELERİ

- 2018 Karabük, Safranbolu'daki Roma ve Bizans Dönemi Eserlerinin Belgelenmesi, Karabük Üniversitesi BAP PROJESİ (Proje Bilimsel Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yaşar Serkal Yıldırım), Proje Üyesi ve Proje Başkan Yardımcısı.

Çalıştığı Kurumlar : 2012-2019 Karabük Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi

İletişim

E-Posta Adresi : durmusgur@gmail.com